
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01265942 1

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΠΟ ΧΡΙΣΤΟΥ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1821

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣΑ ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

ΜΑΚΕΔΟΝΟΣ

ΒΡΑΒΕΥΘΕΙΣΑ ΔΕ ΤΩι 1876 ΕΝ ΤΩι ΙΣΤΟΡΙΚΩι ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑΤΙ
ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΕΞΕΙΡΓΑΣΜΕΝΗ

Καὶ πόλεις καὶ ἔθνη καὶ ἀρχὰς ἁπάσας
δεῖ μεταβαλεῖν, ὥσπερ ἀνθρώπους, δαίμονα.
(ΠΟΛΥΒΙΟΣ)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
Εκ του Τυπογραφείου της Εστίας
ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΟΔΟΝ ΣΤΑΔΙΟΥ — ΟΔΟΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΕΙΟΥ 7
1894

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐν ἔτει 1873, δημαρχοῦντος τοῦ Παναγῆ Σ. Κυριακοῦ, ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἔθηκεν ἀγῶνα πρὸς συγγραφὴν τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως μέχρι τοῦ 1821, ἐπαγγελλόμενος τῷ νικητῇ δισχιλιόδραχμον γέρας καὶ τὴν πρὸς ὄφελος αὐτοῦ δημοτικῇ δαπάνῃ ἐκτύπωσιν τοῦ βραβευθησομένου συγγράμματος. Δὲν εἶχον δὲ ἄδικον αἱ προϊστάμεναι τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων ἀρχαὶ τοιοῦτο διαγώνισμα προκηρύττουσαι· διότι, ἐνῷ διὰ τὴν πρὸ Χριστοῦ ἐποχήν, καὶ μάλιστα τὴν μέχρι τῆς κατὰ τὸν δεύτερον π. Χ. αἰῶνα ῥωμαιοκρατίας, πλεῖσθ' ὅσα ὑπῆρχον γεγραμμένα περὶ τῆς τρισενδόξου πόλεως καὶ ἐν μονογραφίαις καὶ ἐν γενικωτέραις περὶ Ἑλλάδος ἱστορίαις παρά τε Ἑλλήνων καὶ παρ' ἀλλογλώσσων ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιοδιφῶν, ὁ μετὰ Χριστὸν βίος τοῦ ἄστεως τῆς Παλλάδος διετέλει σκοτεινὸς καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἄγνωστος. Ὑπῆρχον μὲν καὶ περὶ τῶν δεκαοκτὼ τούτων αἰώνων διά τινας ἀπεσπασμένας περιόδους ἢ ὑπό τινας μόνον ἐπόψεις μονογραφίαι περὶ Ἀθηνῶν, ὡς αἱ «Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι» τοῦ Αὐγούστου Μομμσενίου[1], ὁ «Μιχαὴλ Ἀκομινάτος ὁ Χωνιάτης, ἀρχιεπίσκοπος τῶν Ἀθηνῶν» τοῦ Ἀδόλφου Ἔλλισσεν[2], αἱ «Ἀθῆναι κατὰ τὸν 15ον, 16ον καὶ 17ον αἰῶνα» τοῦ Δελαβόρδου[3], οἱ «Καταλάνοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ» τοῦ Ἐπαμεινώνδου Σταματιάδου[4], ἔτι δὲ καὶ ἄλλαι τινὲς ἀρχαιότεραι συγγραφαὶ περὶ τῶν φραγκοκρατουμένων καὶ τουρκοκρατουμένων Ἀθηνῶν ὑπὸ Πασι-

[1] *Aug. Mommsen.* Athenæ Christianæ. Ἐν Λειψίᾳ, 1868.

[2] *Adolf Ellissen,* Michael Akominatos von Chonæ, Erzbischof von Athen κ.τ.λ. ἐν Γοτίγγῃ, 1846.

[3] *De Laborde,* Athènes au XVme, XVIme et XVIIme siècle. Ἐν Παρισίοις, 1354. Τόμοι δύο.

[4] *Ἐπαμεινώνδας Σταματιάδης,* Οἱ Καταλάνοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἐν Ἀθήναις, 1854.

φίκου, Φανέλλη καὶ ἄλλων καὶ αἱ ἀρχαιολογικοϊστορικαὶ περιγραφαὶ Εὐρωπαίων περιηγητῶν ἐκ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, ἐν αἷς διαλάμπει ἡ «Τοπογραφία τῶν Ἀθηνῶν» ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου Λήκ[1]. Ἦσαν δὲ καὶ ἐν γενικωτέροις περὶ Ἑλλάδος συγγράμμασι πολλὰ καὶ περὶ τῆς τῶν Ἀθηνῶν μετὰ Χριστὸν τύχης ἱστορημένα, μάλιστα δ' ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου Γ. Φίνλαϋ, τῶν Γερμανῶν Χὸπφ καὶ Χέρτσβεργ καὶ τοῦ ἡμετέρου Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου, οὐχ ἧττον ὅμως συνεχὴς ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν δι' ὅλην τὴν μετὰ Χριστὸν περίοδον οὔτε ἑλληνιστὶ οὔτε ἐν ἄλλῃ τινὶ γλώσσῃ ὑπῆρχε γεγραμμένη[2], τὰ δὲ πλεῖστα τοῦ μακραίωνος τούτου βίου τοῦ ἰοστεφάνου ἄστεως διετέλουν ἐν σκότει. Ὀρθῶς ἄρα ὅ τε δήμαρχος καὶ οἱ τότε δημοτικοὶ σύμβουλοι ἐφιλοτιμήθησαν νὰ προκαλέσωσι τὴν ἐν διαγωνισμῷ διαλεύκανσιν τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, τῆς δὲ προαιρέσεως ταύτης προϊὸν ὑπῆρξε τὸ μετὰ χεῖρας σύγγραμμα, ὅπερ κριθὲν ὡς ἐκπληροῦν τοὺς ὅρους τοῦ διαγωνίσματος ἐβραβεύθη τῷ 1876 καὶ ἐξετυπώθη δαπάνῃ τοῦ δήμου.

Ἀλλ' ἔκτοτε οὐκ ὀλίγα ἐδημοσιεύθησαν περὶ τῶν μετὰ Χριστὸν χρόνων τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας. Ὁ Βάξμουθ συνέγραψε δίτομον, μεστὸν πολυμαθείας σύγγραμμα, «Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῇ ἀρχαιότητι», ἐν ᾧ καὶ περὶ τῆς χριστιανικῆς περιόδου οὐ μικρὸς γίνεται λόγος[3]· ὁ Σπυρίδων Λάμπρος τὰς «Ἀθήνας περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος» καὶ τὰ «Σῳζόμενα τοῦ Ἀκομινάτου[4]». Ὁ Ἱσπανὸς ἱστοριοδίφης Ἀντώνιος Ῥούβιος Λούσης τὴν «Ἐκστρατείαν καὶ κυριαρχίαν τῶν Καταλάνων ἐν τῇ Ἀνατολῇ» καὶ

[1] *William M. Leake*, Topography of Athens. Ἐν Λονδίνῳ, 1821.

[2] Τὸ τοῦ Διονυσίου Σουρμελῆ ἐξ 85 σελίδων συγγραμμάτιον. «Κατάστασις συνοπτικὴ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τέλους τῆς τουρκοκρατίας». Ἐν Ἀθήναις, 1842 καὶ γ' ἐκδ. 1846, δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναπληροῦν τὴν ἔλλειψιν.

[3] *C. Wachsmuth*, Die Stadt Athen im Alterthum. Ἐν Λειψίᾳ, τόμ. Α' 1874. τόμ. Β' 1890.

[4] *Σπυρίδων Π. Λάμπρος*, Αἱ Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος. Ἀθήνησι, 1878. — Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τὰ σωζόμενα. Ἐν Ἀθήναις, 1879· τόμοι δύο μετ' εἰσαγωγῆς.

τοὺς «Ναβαρραίους ἐν Ἑλλάδι»[1]. Ὁ Φερδινάνδος Γρηγορόβιος, ὁ περιφανὴς τῆς μεσαιωνικῆς Ῥώμης ἱστοριογράφος, τὴν «Ἱστορίαν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα»[2]· ὁ Τάσος Δημητρίου Νεροῦτσος τὰς ὡς ἐκ τοῦ θανάτου του ἀτελεῖς δυστυχῶς ἀπομεινάσας, ἀλλ' ἀξιολόγους «Χριστιανικὰς Ἀθήνας»[3]· ὁ Χέρτσβεργ τὰς «Ἀθήνας ἱστορικοτοπογραφικῶς»[4]· ὁ Δημήτριος Καμπούρογλος τὴν μακροσκελῆ «Τουρκοκρατίαν» τῶν Ἀθηνῶν[5] καὶ ἄλλοι ἄλλα. Καὶ ἐν γενικωτέραις δὲ ἑλληνικαῖς ἢ ἄλλαις ἱστορίαις πολλὰ ἔκτοτε ἐγράφησαν περὶ Ἀθηνῶν ὑπὸ Χέρτσβεργ καὶ ἄλλων[6]. Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς συνεχίσαντες τὰς περὶ τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν μελέτας πολλὴν συνεκομισάμεθα ὕλην, μέλλουσαν ν' ἀποτελέσῃ διεξοδικήν, τοὐλάχιστον τρίτομον, μονογραφίαν περὶ Ἀθηνῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1835. Ἡ συγγραφὴ λοιπὸν νέας καὶ πληρεστέρας τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίας καὶ δυνατή πως ἀπέβη καὶ ἀναγκαία.

Βεβαίως ὑπάρχουσιν ἀκόμη ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Ἰταλίας, Γαλλίας καὶ Ἱσπανίας ἀποτεθησαυρισμέναι εἰδήσεις περὶ τῶν μεσαιωνικῶν Ἀθηνῶν μήπω περισυλλεγεῖσαι, ὁ δὲ ἡμέτερος μεσαιωνοδίφης Κωνσταντῖνος Σάθας ἀπὸ πολλοῦ ἔχει ὑποσχεθῆ νὰ δημοσιεύσῃ ἔν τινι τόμῳ τῶν «Μνημείων τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας» ὕλην ἄγνωστον ἔτι περὶ Ἀθη-

[1] *D. Antonio Rubio y Lluch*, La expedición de los Catalanes en Oriente juzgadas por los Criegos. Ἐν Βαρκελώνῃ, 1883, καὶ Los Navarros en Grecia. Ἐν Βαρκελώνῃ, 1886.

[2] *Ferdinand Gregorovius*, Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter. Ἐν Στουττγάρδῃ, 1883· τόμοι δύο.

[3] *Τάσος Δ. Νεροῦτσος*, Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι, ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Γ', σ. 5—107 καὶ τόμ. Δ', σ. 51—204, καὶ ἐν Δημ. Καμπουρόγλου Μνημείων τόμ. Β', σ. 171-179.

[4] *G. Fr. Hertzberg*, Athen historisch-topografisch dargestellt. Ἐν Χάλλῃ, 1885.

[5] *Δημήτρ. Γρ. Καμπούρογλος*, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων — Τουρκοκρατία — Ἱστορία καὶ Μνημεῖα Ἱστορίας. Ἐν Ἀθήναις, 1888—1893, τόμ. 5 μέχρι τοῦδε.

[6] Πρβ. *Hertzberg*, Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Roemer. Ἐν Χάλλῃ, 1866 — 1875· τόμοι τρεῖς. — Geschichte von Hellas und Rom. Ἐν Βερολίνῳ, 1871· τόμοι δύο. — Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reichs. Ἐν Βερολίνῳ, 1883. Καὶ Σπυρ. Λάμπρου Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τόμ. Β'. καὶ Γ'.

νῶν, ἀλλ' οὐδεὶς δύναται νὰ προΐδῃ πότε ἡ ὕλη αὕτη καὶ αἱ εἰδήσεις θέλουσιν ἰδεῖ τὸ φῶς, οὐδὲ κατὰ πόσον θέλουσι μεταβάλει τὴν νῦν ἐπικρατοῦσαν περὶ τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν γνώμην. Οὐδεὶς ἄρα δεσμεύων λόγος ἀναβολῆς ὑπάρχει. Ἀλλ' οἱ σημερινοὶ χαλεποὶ καιροὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου εἶνε ἥκιστα εὐνοϊκοὶ πρὸς ἔκδοσιν καὶ εὐδοκίμησιν διεξοδικῶν, πολυδαπάνων καὶ καθ' ὅλας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σημερινῆς ἱστοριογραφίας ἐπεξειργασμένων συγγραμμάτων παρ' ἡμῖν, ἡ δ' ἐξάντλησις τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς ἡμετέρας συντόμου καὶ βραβευμένης «Ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως μέχρι τοῦ 1821» ὑπέδειξεν ὡς μᾶλλον ἐπίκαιρον τὴν δευτέραν αὐτῆς ἔκδοσιν ὡς οἷόν τε ἐπεξειργασμένης καὶ διωρθωμένης, μέχρις οὗ αἰσιώτεροι χρόνοι ἐπιτρέψωσι καὶ τῆς μεγάλης ἡμῶν περὶ Ἀθηνῶν μονογραφίας τὴν δημοσίευσιν. Ἄλλως τε καὶ ἡ σύντομος αὕτη ἱστορία, εἰ καὶ ἀνέκαθεν εἶνε προωρισμένη χάριν τῶν πολλῶν ἱστοριοφίλων καὶ οὐχὶ διὰ τοὺς εἰδικοὺς ἱστοριοδίφας, δὲν στερεῖται, φρονοῦμεν, ἐπιστημονικῆς βάσεως καὶ ἀκριβείας, ὥστε ἀποχρῶντα ἔχει τῆς ὑπάρξεώς της λόγον.

Ἐλπίζομεν λοιπὸν νὰ τύχῃ καὶ ἡ δευτέρα αὕτη πολλαχῶς βελτιωμένη καὶ ἐπηυξημένη ἔκδοσις εὐμενοῦς ὑποδοχῆς καὶ ἐπιεικοῦς κρίσεως παρὰ τῶν ἀναγνωστῶν, ἐνθυμουμένων ὅτι αὕτη εἶνε ἡ πρώτη μέχρι τοῦδε συγγραφεῖσα συνεχὴς ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν δι' ὁλόκληρον τὴν μακράν, περιπετειώδη καὶ σκοτεινὴν μετὰ Χριστὸν περίοδον, ἡ δὲ περισυναγωγὴ καὶ ἐξακρίβωσις τῶν ὑπαρχουσῶν διεσπαρμένων εἰδήσεων καὶ ἡ τῆς ἀληθείας κατὰ τὸ δυνατὸν ἐξεύρεσις ὅτι δὲν εἶνε ἔργον εὐχερές, ἀλλ' ἀκανθῶδες καὶ ἐπίπονον διά τε τὸ ἐλλιπὲς καὶ ἀνεπαρκὲς τῶν περισῳζομένων ἱστορικῶν μαρτυριῶν καὶ διὰ τὸ ἀντιφατικὸν πολλάκις καὶ αἰνιγματῶδες αὐτῶν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17ῃ Μαΐου 1894.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ
ΜΑΚΕΔΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὦ ταὶ λιπαραὶ καὶ ἰοστέφανοι καὶ ἀοίδιμοι,
Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλειναὶ Ἀθᾶναι, δαιμόνιον πτολίεθρον!

(ΠΙΝΔΑΡΟΣ)

Ἡ ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀπέβη κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἤδη χρόνους καὶ ἱστορία τῆς Ἀττικῆς ὁλοκλήρου, διότι ἐνωρίτατα αἱ τύχαι ὁλοκλήρου τῆς χώρας ταύτης συνεδέθησαν στενότατα καὶ ἐταυτίσθησαν μὲ τὰς τύχας τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Διαιρεῖται δ' ἡ ἱστορία τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν Ἀθηνῶν, συμφώνως πρὸς τὰς διαφόρους φάσεις καὶ περιπετείας, ἃς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἐθνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 διῆλθον, εἰς τὰς ἑξῆς ὀκτὼ περιόδους: α') εἰς τὴν προϊστορικήν, ἤτοι μυθικὴν ἐποχήν, περιλαμβάνουσαν τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀττικῆς ὑπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους βασιλεῖς μέχρι τοῦ Θησέως, ἤτοι μέχρι τοῦ 1300 π. Χ. περίπου, ὅτε ἡ χώρα περιεῖχε μίαν δωδεκάπολιν συνισταμένην ἐκ τριῶν τετραπόλεων, κατὰ τὸ παρὰ πᾶσι τοῖς Ἴωσι σύνηθες σύστημα. β') Εἰς τὴν ἀπὸ Θησέως μέχρι Σόλωνος, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1300 μέχρι τοῦ 600 π. Χ. περίπου ἐποχήν, καθ' ἣν ἡ μὲν Ἀττικὴ εἰς μίαν πολιτείαν καὶ μίαν πόλιν, τὰς Ἀθήνας, συνῳκίσθη, τῶν λοιπῶν τῆς χώρας πόλεων ἔκτοτε δήμων τῆς πρωτευούσης ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀποβασῶν, τὸ δὲ πολίτευμα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐλευθερώτερον καθίστατο, μεταβληθὲν βαθμηδὸν ἀπὸ μοναρχίας εἰς ὀλιγαρχίαν καὶ ἐκ ταύτης εἰς δημοκρατίαν, καὶ οὕτως ἐτέθησαν τὰ θεμέλια καὶ αἱ βάσεις τοῦ μέλλοντος μεγαλείου καὶ τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν. γ') Εἰς τὴν ἀπὸ Σόλωνος μέχρι τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου Β' τοῦ Ἀμύντου περίοδον, ἤτοι ἀπὸ 600—360 π. Χ., ὅτε ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία, μετά τινας ἀνωμαλίας καὶ προσκόμματα, δημοκρατία ἐντελὴς καταστᾶσα, διήνυσε τὸ ἐνδοξότατον αὐτῆς στάδιον καὶ ἔφθασεν εἰς τὸν κολοφῶνα

τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς δόξης της. δ᾽) Εἰς τὴν ἀπὸ Φιλίππου μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὑποταγῆς τῆς Ἑλλάδος ἐποχήν, ἤτοι ἀπὸ 360—146 π. Χ., ὅτε κυρίως ἤρξατο ἡ πολιτικὴ παρακμὴ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος οὐσιωδῶς περιωρίσθη καὶ ἐσμικρύνθη. ε᾽) Εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ῥωμαιοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, ὅτε ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐξηκολούθει νὰ εἶνε ἐλευθέρα πολιτεία, διατηροῦσα καὶ μέρος τοῦ πρῴην ἀθηναϊκοῦ κράτους, καὶ ἤκμαζε, κατ᾽ ἀρχὰς τοὐλάχιστον, σχετικῶς πρὸς τὴν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος κατάστασιν· ἡ ἐποχὴ δ᾽ αὕτη ὑποδιαιρεῖται πάλιν διά τε τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐμφάνισιν καὶ τὴν σύγχρονον σχεδὸν ἐπικράτησιν τῆς αὐτοκρατορίας ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει εἰς δύο μερικωτέρας ὑποδιαιρέσεις, τὴν ῥωμαιοκρατίαν μέχρι τῆς αὐτοκρατορίας, ἤτοι μέχρι Χριστοῦ περίπου, καὶ τὴν ῥωμαιοκρατίαν ὑπὸ τοὺς αὐτοκράτορας μέχρις Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α᾽. ς᾽) Εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 529—1204, περιλαμβάνουσαν τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοὺς Βυζαντίνους αὐτοκράτορας. ζ᾽) Εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς φραγκοκρατίας, ἤτοι ἀπὸ 1205 ἕως 1456, καὶ η᾽) εἰς τὴν τουρκικὴν ἐποχήν, ἀπὸ τοῦ 1456—1821. Κατὰ τὰς τρεῖς τελευταίας περιόδους, ἀθηναϊκὸν κράτος καὶ ἀθηναϊκὴ πολιτεία, ὡς πρότερον, δὲν ὑφίσταντο πλέον, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν διῆγε βίον δουλικόν.

Ὁλόκληρον δὲ τὸ ἐκ τριάκοντα πέντε καὶ ἐπέκεινα αἰώνων χρονικὸν τοῦτο διάστημα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν δύναται πάλιν νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο μεγάλα τμήματα, τὸ μέχρι Χριστοῦ δηλονότι καὶ τὸ μετὰ Χριστόν, ἅτινα κατὰ μὲν τὸ ποσὸν τῶν ἐτῶν ὀλίγον διαφέρουσι, κατὰ τὴν ποιότητα ὅμως τῆς ἱστορίας εἶνε ὅλως διάφορα ἀλλήλων. Διότι ἡ μὲν μέχρι Χριστοῦ περίοδος εἶνε ἐποχὴ προόδου, ἀναπτύξεως καὶ ἀκμῆς, καθ᾽ ἣν οἱ τῆς Ἀττικῆς κάτοικοι ἀπὸ μικρῶν καὶ ἀσημάντων πολιχνίων μίαν πόλιν καὶ μίαν πολιτείαν ἀποτελέσαντες ἐκραταιώθησαν καὶ ἐνισχύθησαν ὀλίγον κατ᾽ ὀλίγον καὶ εἰς τοσοῦτον ἀφίκοντο δυνάμεως καὶ ἀναπτύξεως παντοίας, ὥστε τὸ ὄνομα τῶν Ἀθηνῶν κατήντησε νὰ ἐπισκιάσῃ τὰ τῶν λοιπῶν, λαμπρῶν ἄλλως τῆς ἀρχαιότητος ἑλληνικῶν πολιτειῶν, ἡ δὲ τῶν Ἀθηνῶν πόλις ἀπέβη πράγματι τῆς Ἑλλάδος Ἑλλὰς καὶ ὁ ἀριπρεπέστατος καὶ ἐνδοξότατος ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀντιπρόσωπος, ὄνομα μέγα καὶ σεβαστὸν καθ᾽ ὅλην τὴν ἀρχαιότητα καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Τὴν δὲ μετὰ Χριστὸν ἐποχὴν τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν χαρακτη-

ρίζει μαρασμὸς καὶ παρακμὴ διηνεκὴς καὶ ἀκράτητος. Εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι αἱ Ἀθῆναι κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας, χάρις τὸ μὲν εἰς τὴν ἐν μέρει ἐξακολούθησιν τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος καὶ τὴν μέχρι βαθμοῦ τινος αὐτονομίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν, τὸ δὲ εἰς τὸ μέγα αὐτῶν ὄνομα καὶ τὸ γόητρον, ὅπερ ἐξήσκουν ἐπὶ τοῦ τότε κόσμου τὰ ἐκπαιδευτικὰ αὐτῶν καθιδρύματα καὶ τὰ κοσμοῦντα αὐτὰς πλεῖστα καὶ ἀπαραμίλλητα καλλιτεχνικὰ ἔργα, ἐξηκολούθουν εἰσέτι νὰ σημαίνωσι καὶ νὰ εὐδοκιμῶσί πως, εἰ μὴ πολιτικῶς καὶ ὑλικῶς, ἠθικῶς τοὐλάχιστον, διετήρησαν δ' ὡς ἐπὶ μήκιστον τὸ φῶς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν κατὰ τὸ τότε ἐπελθὸν σκότος τῆς ἀποβαρβαρώσεως τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἡ μοιραία πτῶσις ἐπῆλθε ταχέως καί, ἀφ' ὅτου ἡ βάρβαρος τοῦ Ἰουστινιανοῦ χεὶρ ἔσβεσε καὶ τὸν τελευταῖον λύχνον ζωῆς διὰ τῆς καταργήσεως τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν ἐν ἔτει 529, ἐξέλιπε πλέον πᾶν κέντρον καὶ πᾶν σημεῖον τῆς πρώην ζωῆς καὶ δὲν ἐναπέμειναν ἐκ τοῦ ἀρχαίου τῆς πόλεως μεγαλείου, εἰμὴ τὰ θεῖα ἐκεῖνα τῆς τέχνης μνημεῖα, ἅτινα καὶ ταῦτα οἱ μὲν ὑπερισχύσαντες χριστιανοὶ ἔσπευδον νὰ καταστρέψωσιν ἐν τῷ φανατισμῷ των ἢ νὰ μεταβάλωσιν εἰς χριστιανικὰ καθιδρύματα, βάρβαροι δὲ καὶ ἀναίσθητοι ἐπιδρομεῖς ἐπανειλημμένως ἐδῄωσαν καὶ κατερείπωσαν, καὶ οὕτω διὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων τούτων συμφορῶν καὶ τοῦ ἐντεῦθεν πάντοτε ἐπιτεινομένου μαρασμοῦ αἱ ἄλλοτε λιπαραὶ καὶ ἰοστέφανοι καὶ ἀοίδιμοι Ἀθῆναι, τὸ **δαιμόνιον** ἐκεῖνο **πτολίεθρον**, ὡς ἐξυμνεῖ αὐτὰς ὁ Πίνδαρος, ἀπέβη σωρὸς ἐρειπίων καὶ τέφρας, ὁ τὸ πάλαι εἰς 500,000 ἀναβαίνων πληθυσμὸς τῆς Ἀττικῆς περιωρίσθη κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' μ. Χ. αἰῶνος εἰς 20,000 περίπου, ὧν αἱ 10 μόλις χιλιάδες ἀνῆκον τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν· τὰ πάντα δ' ἐπὶ τοσοῦτον ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἠλλοιώθησαν, ὥστε φιλάρχαιοι ξένοι καὶ περιηγηταὶ μετὰ κόπου ἀνεγνώρισαν τὸ τῆς Παλλάδος ἄστυ κατὰ τὸν ΙϚ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα! Τοιαύτη ἡ τύχη τῶν ἀνθρωπίνων! Οὐδεμία ἄλλη πόλις τοῦ κόσμου τοσοῦτον ἐξυπηρέτησε τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τοσοῦτον συνεβάλετο εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, καὶ οὐδὲν ἄλλο ὄνομα τοσοῦτον ἐξήσκησεν ἀείποτε καὶ ἐξασκεῖ γόητρον ἐπὶ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, ὅσον αἱ Ἀθῆναι, ἡ τρισύλλαβος αὕτη λέξις, καὶ ὅμως οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἐμάνη ἐπὶ τοσοῦτον ὁ βάσκανος τῆς καταστροφῆς δαίμων καὶ οὐδαμοῦ ἐγένετο ἐπαισθητοτέρα καὶ σκληροτέρα ἡ μοιραία τῶν χρόνων με-

ταβολή, ὅσον ἐνταῦθα. Εἶνε τῷ ὄντι ἀνιαρὸν ἔργον ἡ ἐξιστόρησις τῆς πτώσεως καὶ ἐξουδενώσεως τῆς ἐνδόξου ταύτης πόλεως, ἀλλ' εἶνε συγχρόνως καὶ διδακτικωτάτη ἀσχολία καὶ ὠφέλιμος καὶ παντὶ μὲν ἀνθρώπῳ, μάλιστα δὲ τῷ φιλοσοφοῦντι ἱστοριοδίφῃ. Ἡ μὲν ἱστορία τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν, πλήρης οὖσα μεγαλουργημάτων καὶ τοῦτ' αὐτὸ ἐποποιία τῶν εὐγενεστάτων τῆς ἀνθρωπότητος πράξεων, συναρπάζει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀναγνώστου, ἥτις «ἐπαίρεται, κατὰ Λογγῖνον, καὶ γαῦρόν τι ἀνάστημα λαμβάνουσα πληροῦται χαρᾶς καὶ μεγαλαυχίας», ἐξευγενίζει δ' αὐτὴν ἀξιαγαστότατα πρὸς ἀπομίμησιν προβάλλουσα πρότυπα, διὸ εἶνε καὶ τερπνὴ καὶ ὠφέλιμος συγχρόνως. Ἡ δ' ἱστορία τῆς παρακμῆς τῶν Ἑλλήνων, μεστὴ οὖσα περιπετειῶν ἀπαισίων καὶ συμβεβηκότων ὀλεθρίων, σχεδὸν δὲ πανταχοῦ οὐδὲν ἄλλο ἀποκαλύπτουσα ἢ νάρκωσιν μὲν καὶ κατάπτωσιν ἐσωτερικὴν καὶ παραμόρφωσιν εἰδεχθῆ βίας δ' ἐξωτερικὰς καταστρεπτικάς, λυπεῖ τὸν ἀναδιφοῦντα αὐτὴν καὶ καταπονεῖ, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἱκανοποιεῖ τὴν περιεργίαν αὐτοῦ δεικνύουσα τί καὶ πῶς ἀπέβη τὸ πάλαι ποτὲ μεγαλεῖον ἐκεῖνο, πῶς ἐσκέπτοντο, τί ἔπραττον καὶ τί ἀπέγειναν ἐν τῇ φορᾷ τῶν αἰώνων οἱ ἀπόγονοι τῶν μεγαθύμων ἐκείνων καὶ μεγαλουργῶν ἀνθρώπων, ὥστε μετ' αὐξάνοντος πάντοτε ἐνδιαφέροντος διαφυλλίζει τις ἀηδεῖς πολλάκις καὶ μονοτόνους χρονογραφίας, ἀναδιφεῖ ἀρχεῖα καὶ περισυνάγει καὶ συγκρίνει τὰς γλίσχρας καὶ ἐν πολλοῖς συγκεχυμένας ἱστορικὰς εἰδήσεις, ὅπως διασαφηνίσῃ τὴν ὀδυνηρὰν ταύτην ἐποχὴν τοῦ βίου τῆς εὐγενεστέρας τῆς ἀνθρωπότητος μερίδος. Πόσον δ' ἱκανοποιοῦνται τελευταῖον οἱ κόποι τοῦ ἀκαμάτου ἱστοριοδίφου, ὅταν μετ' ἐκπλήξεως ἅμα καὶ χαρᾶς ἀνακαλύπτῃ, ὅτι ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν τῆς ἀρχαιότητος μόνον τὸ ἑλληνικόν, καὶ μετὰ τὴν δεινοτέραν κατάπτωσιν καὶ ταπείνωσιν, οὐ μόνον δὲν ἐξέπνευσεν ὁλοτελῶς, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰς διετήρησε δυνάμεις, ὅπως μετὰ μακραίωνα ὕπνον καὶ νεκροφάνειαν πάλιν συνελθὸν εἰς ἑαυτὸ ἀνεγερθῇ νεανικὸν καὶ ἀκμαῖον καὶ ὡς φοίνιξ ἐκ τῆς τέφρας του ἀναγεννηθῇ! Μοναδικὸν τῷ ὄντι ἐν τῇ ἱστορίᾳ παράδειγμα! Εἰδικώτερον δ' ἡ ἔρευνα τῆς μετὰ Χριστὸν ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν οὐ μόνον τὸ ἀρχαῖον τῆς πόλεως μεγαλεῖον κάλλιον διαφωτίζει καὶ τὸ μητρῷον τῶν ἐνδόξων καὶ μεγάλων αὐτῆς τέκνων συμπληροῖ διὰ τῆς ἀνευρέσεως ἀνδρῶν, οἷοι ὁ Δέξιππος, αὐτὸς ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινάτος, ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ὁ Μιχαὴλ Λίμπονας, καὶ ἄλλοι, καὶ γυναικῶν, οἷαι ἡ Ἀθη-

ναΐς, ἡ Εἰρήνη, ἡ Θεοφανώ, ἡ σουλτάνα Βασιλική, ἀλλὰ καὶ εἰς τῶν ὡραίων τεχνῶν τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τῆς καλαισθησίας τὴν διέγερσιν τὰ μάλιστα συντείνει, διότι τὰ περισωζόμενα ἐρείπια καὶ λείψανα τῆς ἀρχαίας ἀττικῆς τέχνης, καίπερ οἰκτρότατα ἠκρωτηριασμένα, ἀποκαλύπτουσιν ἡμῖν πᾶν ὅ,τι τέλειον καὶ ὑψηλὸν ἠδυνήθη νὰ παραγάγῃ ποτὲ ἡ τέχνη διὰ χειρὸς ἀνθρώπου.

Πρὸς ἀκριβεστέραν δὲ καὶ ὀρθὴν γνῶσιν τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν μετὰ Χριστὸν ἀναπόφευκτον εἶνε νὰ γνωρίζωμεν τὰς σπουδαιοτάτας τοὐλάχιστον περιπετείας καὶ συμβάντα τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως ταύτης μέχρι Χριστοῦ, διότι ἡ μία ἐποχὴ εἶνε συνέχεια τῆς ἄλλης. Τούτου ἕνεκα θέλομεν πραγματευθῇ ἐνταῦθα συνοπτικώτατα καὶ εἰσαγωγικῶς περὶ τῶν κυριωτάτων γεγονότων τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τότε.

Τίνες ὑπῆρξαν οἱ πάντων πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ ἀκριβῶς· οἱ ἀρχαιότατοι ὅμως μνημονευόμενοι ὡς κυριαρχήσαντες καὶ συνοικισμοὺς ἐν αὐτῇ συμπήξαντες, καὶ ἰδίως ἐντὸς τῆς ὑπὸ τῆς Πάρνηθος, τοῦ Πεντελικοῦ καὶ τοῦ Ὑμηττοῦ περικλειομένης εὐρείας λεκάνης, ἣν ὁ Κορυδαλλὸς καὶ ὁ Αἰγάλεως διασχίζουσιν εἰς δύο ἄνισα πεδία, τὸ Θριάσιον τῆς Ἐλευσῖνος καὶ τὸ τῶν Ἀθηνῶν, εἶνε οἱ *Πελασγοί*, οἱ πρῶτοι ἱδρύσαντες μονίμους κατοικίας καὶ ὀχυρώσαντες αὐτὰς ἐν τῇ πρότερον ἀβεβαίως καὶ ἀσταθῶς ὑπὸ μεταναστευουσῶν καὶ φερεοίκων φυλῶν οἰκουμένῃ Ἑλλάδι[1]. Οἱ Πελασγοὶ οὗτοι ἦσαν βεβαίως μία τῶν φυλῶν ἐκείνων, ἐπικρατήσασα τῶν ἄλλων καὶ δοῦσα καὶ εἰς ταύτας καὶ εἰς τὴν ὅλην χώραν τὸ ὄνομά της, οἱ προπάτορες τῶν βραδύτερον παρομοίως ἐπικρατησάντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ ἐπικληθῇ μὲν ἡ χώρα ἀπ' αὐτῶν *Ἑλλάς*, νὰ μετονομασθῶσι δὲ καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς *Ἕλληνες* κοινῷ ὀνόματι. Περιεῖχε δ' ἡ Ἀττικὴ ἐπὶ τῶν Πελασγῶν δώδεκα δήμους ἢ κώμας, ἐκτισμένας μακρὰν τῆς περιρρεούσης τὴν χώραν θαλάσσης «διὰ τὴν λῃστείαν ἐπὶ πολὺ ἀντισχοῦσαν», ἰδίως ἐκ μέρους τῶν θα-

[1] Πρβ. Θουκυδ. 1, 2 «Φαίνεται γὰρ ἡ νῦν Ἑλλὰς καλουμένη οὐ πάλαι βεβαίως οἰκουμένη, ἀλλὰ μεταναστάσεις τε οὖσαι τὰ πρότερον καὶ ῥᾳδίως ἕκαστοι τὴν ἑαυτῶν ἀπολείποντες, βιαζόμενοι ὑπό τινων ἀεὶ πλειόνων». Τὰ περὶ Ὠγύγου καὶ τῆς πρὸ τῶν Πελασγῶν ἱστορίας τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος εἶνε ὅλως μυθώδη. Ἴδε περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐκ τῶν ἡμετέρων Σπυρ. Λάμπρον ἐν Ἱστορ. Μελετήμ. σ. 1 ἐπ. καὶ ἰδίως σ. 12—25.

λασσοβίων καὶ πειρατῶν Καρῶν καὶ Φοινίκων [1]· διότι οὗτοι ἀρχαιότατοι πάντων θαλασσοκρατήσαντες κατέλαβον πολλὰς τῶν νήσων καὶ τῶν ἄλλων ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ κατεμάστιζον διὰ συχνῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν τὰς ἑλληνικὰς παραλίας, μέχρις οὗ ὁ τῆς Κρήτης βασιλεὺς Μίνως, πρῶτος τῶν Ἑλλήνων ναυτικὸν κτησάμενος κατὰ τὸν 13ον π. Χ. αἰῶνα, ἐξέβαλεν αὐτοὺς ἐκ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ περιώρισεν εἰς τὴν ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς ἀκταῖς πατρίδα των. Ἀπετέλουν δὲ αἱ τότε κῶμαι τῆς Ἀττικῆς ἀνὰ τέσσαρες μίαν τετράπολιν, ὡς ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους, ἐν αἷς ὑπῆρχον Ἴωνες [2], πᾶσαι δ' ὁμοῦ αἱ πατριαρχικῶς κυβερνώμεναι κῶμαι αὗται εἶχον καὶ ἕνα ἀνώτατον κοινὸν βασιλέα, ἰδίως ὡς πολέμαρχον.

Τοιοῦτος ὁλοκλήρου τῆς Ἀττικῆς πρῶτος βασιλεὺς λέγεται ὅτι ὑπῆρξεν ὁ Πελασγὸς ***Ἀκταῖος***, ἐξ οὗ καὶ ἡ χώρα ***Ἀκταία*** μέχρι τινὸς ἐκαλεῖτο [3], λείψανα δὲ λόγου ἄξια τῆς πελασγικῆς ἐποχῆς καὶ κυριαρχίας ἐν Ἀττικῇ, μαρτυροῦντα τὸν βαθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λαοῦ ἐκείνου καὶ τῶν βασιλέων αὐτοῦ τὴν δύναμιν, ὑπάρχουσι μέχρι σήμερον ἐν τῷ πρὸ τῆς ἑνώσεως τῶν ποταμῶν Κηφισσοῦ καὶ Ἰλισσοῦ τριγώνῳ αἱ ***Κρανααί***, ἤτοι Πετραῖαι, οἱ ἐπὶ τῶν βράχων δηλ: τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν πέριξ λόφων τοῦ Ἀρείου Πάγου, τῶν Νυμφῶν, τῆς Πνυκὸς καὶ τῶν Μουσῶν, λελαξευμένοι συνοικισμοὶ—κατοικίαι, ὁδοί, κλίμακες, πλατεῖαι, βωμοὶ—ἐξ ὧν καὶ οἱ κάτοικοι τότε ***Κραναοὶ*** ἤτοι Πετραῖοι ἐκαλοῦντο [4].

[1] Πρβ. Θουκ. 1, 7. 8. Ἡροδ. 3, 122. καὶ Φιλόχορον παρὰ Στράβωνι (397) «πορθουμένης τῆς χώρας ἐκ θαλάσσης ὑπὸ Καρῶν».

[2] Τοιαύτη τετράπολις ἦτο τὸ ἔν τινι ἐπιγραφῇ «Μεσόγειον κοινὸν» καλούμενον, εἰς ὃ ἀνῆκε καὶ ὁ δῆμος Γαργηττός, κείμενος παρὰ τοὺς νῦν Ἀμπελοκήπους. Ἡ Γαργηττὸς ἦτο πατρὶς τοῦ γενάρχου Ἴωνος καὶ ἐν αὐτῇ διαδραματίζεται ἡ ἀρχαιοτάτη ἱστορία τῆς Ἀττικῆς. Πλὴν τῶν Ἰώνων ὅμως μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ἀττικῆς κατοίκων ὑπῆρχον καὶ Θρᾷκες ἢ Πίερες, ἰδίως δὲ περὶ τὴν Ἐλευσῖνα, ἔνθα καὶ πολὺ βραδύτερον ἴσχυον οἱ Θρᾷκες ***Εὐμολπίδαι***, οἱ κληρονομικῶς προϊστάμενοι τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι ἱεροῦ τῆς Δήμητρος καὶ τῶν μυστηρίων. Ἀμφοτέρων δὲ τῶν στοιχείων τούτων ἡ ὕπαρξις μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν θεσμῶν, παραδόσεων καὶ θρησκευτικῶν ἐθίμων τοῦ ἀρχαίου πληθυσμοῦ τῆς Ἀττικῆς. Πρβ. *C. Wachsmuth*, Die Stadt Athen im Alterthum, τόμ. Α', σ. 393 ἐπ. καὶ *Ernst Curtius*, Die Stadtgeschichte von Athen, ἐν Βερολίνῳ, 1891. σ. 19 ἐπ., 39 ἐπ.

[3] Πρβ. Ἡροδ. 8, 44. Παυσαν. Ἀττικ. 2, 6 ἑπομ.

[4] Πρβ. Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 25. Ἡροδ. 8, 44. καὶ Ernst Curtius ἔνθα ἀνωτέρω σ. 26 ἐπ.

Τέρμα δ' εἰς τὴν πελασγικὴν κυριαρχίαν καὶ ἐποχὴν ἐν Ἀττικῇ ἔθηκε πιθανώτατα ὁ κατά τινας μὲν ἰθαγενὴς καὶ αὐτόχθων, κατ' ἄλλους δ' Αἰγύπτιος καὶ πιθανώτερον ἴσως Φοίνιξ **Κέκροψ**, ὅστις μεταναστεύσας ἐνταῦθα περὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου π. Χ. αἰῶνος ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ τότε Πελασγοῦ βασιλέως καὶ ἐκράτησε τῶν πραγμάτων ὡς διάδοχος ἐκείνου,[1] πρόδρομος τοῦ βραδύτερον εἰς τὴν γειτονικὴν Βοιωτίαν ἐγκαταστάντος ὁμοεθνοῦς του Κάδμου. Ὁ Κέκροψ πρῶτος φαίνεται ὀχυρώσας τὴν Ἀκρόπολιν, ἥτις **Κεκροπία** ἀπ' αὐτοῦ ἐκλήθη, ὅπως καὶ οἱ κάτοικοι τῆς χώρας **Κεκροπίδαι** ἀπὸ Κραναῶν μετωνομάσθησαν,[2] οὗτος δ' ὑπήγαγε καὶ τοὺς δώδεκα συνοικισμοὺς ὑπὸ ἓν κοινὸν ἀνώτατον δικαστήριον, τὸν **Ἄρειον Πάγον**· πρὸς δὲ εἰσήγαγεν εἰς τὴν Ἀττικὴν τὴν ναυτιλίαν, τὴν μεταλλουργίαν καὶ ἄλλην βιομηχανίαν, τὸν θεσμὸν τοῦ γάμου καὶ τὴν λατρείαν τῆς Ἀφροδίτης, κατά τινας δὲ καὶ τὴν τῆς αἰγυπτιακῆς θεᾶς **Νεῖθ**, ἐξ ἧς δῆθεν διεπλάσθη ἀκολούθως ἡ Ἀθηνᾶ, καὶ ἐδίδαξε τοὺς κατοίκους τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἐλαιοδένδρου καὶ τὴν ἔκθλιψιν τοῦ ἐλαίου.

Ἐπεκράτει δὲ τῶν θεῶν τῆς χώρας ὡς πολιοῦχος ἐπὶ τῶν θαλασσοβίων Φοινίκων ὁ θεὸς τῆς θαλάσσης Ποσειδῶν. Οἱ Φοίνικες πρῶτοι πιθανῶς ἀνεκάλυψαν καὶ τὰ ἐν Λαυρείῳ ἀργυρεῖα, ὡς ἀνεκάλυψαν καὶ ἄλλα ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας μεταλλεῖα, τῆς δ' ἐν τῇ χώρᾳ ἐπικρατήσεως αὐτῶν μαρτύρια κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα ἱστορικοὺς χρόνους ἦσαν τὰ εἰς Φοίνικας ἀνάγοντα τὴν καταγωγὴν ἰσχυρὰ γένη τῶν **Γε-**

[1] Ἡ ἀρχαιοτέρα παράδοσις θεωρεῖ τὸν Κέκροπα αὐτόχθονα, μεταγενεστέρα δὲ γνώμη χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς Αἰγύπτιον, καὶ δὴ ἐκ Σάϊδος τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' οἱ Αἰγύπτιοι, κατ' ἐξοχὴν μισόξενοι ὄντες καὶ ἥκιστα νεωτερισταί, σπανιώτατα ἐπεχείρησαν ἀποικίας εἰς τὴν ξένην, ὡς ἡ εἰς Ἑλλάδα φυγὴ τοῦ βασιλόπαιδος Δαναοῦ, πρὸ τοῦ ἑβδόμου δὲ π. Χ. αἰῶνος καὶ ἐν Αἰγύπτῳ οὐδεμίαν ἐπέτρεπον τῶν ξένων ἐγκατάστασιν πλὴν τῆς τῶν Ἑβραίων ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Ὕξως, δὲν ἦσαν δὲ καὶ ἰδιαζόντως ναυτικὸς λαός. Καὶ ἡ ἐλαία δὲν ἦτο ἐγχώριον τῆς Αἰγύπτου δένδρον, ἴσως δὲ καὶ ὁλοτελῶς ἔλειπεν ἐξ αὐτῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Τοὐναντίον τὰ μυθολογούμενα περὶ ἐπικρατήσεως τοῦ Ποσειδῶνος ἐν Ἀττικῇ πρὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἄλλα πολλὰ τεκμήρια πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι φοινικικὸς μᾶλλον ἢ αἰγυπτιακὸς ἐποικισμὸς ἐγένετο κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους χρόνους ἐν Ἀττικῇ, ἢ ὅτι ἀμφότεροι ἐγένοντο ἀλληλοδιαδόχως, ἂν ἀληθεύῃ ἡ γνώμη, ὅτι τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια καὶ ἡ λατρεία τῆς Δήμητρος εἰσήχθησαν ἐξ Αἰγύπτου.

[2] Πρβ. Ἡροδ. 8, 44.

φυραίων, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ οἱ τυραννοκτόνοι Ἁρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων, καὶ τῶν ***Φοινίκων***[1], κατά τινας δέ, λίαν ἀπιθάνως, καὶ οἱ μέχρι τοῦδε ἐν τῷ παρὰ τὴν Σαλαμῖνα Ἁγίῳ Γεωργίῳ σῳζόμενοι σωροὶ κογχυλίων ἐκ τῶν λεγομένων πορφυρῶν, τὰ ὁποῖα ἁλιεύοντες ἐκεῖνοι μετεχειρίζοντο ἐν τοῖς πορφυρείοις, ἵνα ἐξάγωσι τὸν πολύτιμον πορφυροῦν βαφικὸν χυμόν[2].

Ἐκ δὲ τῶν διαδόχων τοῦ Κέκροπος βασιλέων τῆς Ἀττικῆς μνείας ἄξιος εἶνε ὁ ***Ἀμφικτύων***, ἐκ τῆς γυναικὸς τοῦ ὁποίου ***Ἀτθίδος*** καὶ ἡ χώρα ***Ἀττικὴ*** λέγεται ὅτι μετωνομάσθη[3]. Τοῦ δ' Ἀμφικτύονος διάδοχος ὑπῆρξεν ὁ καταλύσας τὴν ξένην κυριαρχίαν Ἐρεχθεὺς Α'., ὁ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ***Ἐριχθόνιος*** ἐπικαλούμενος[4], καὶ ὁ διασημότατος πρὸ τοῦ Θησέως βασιλεὺς καὶ ἥρως τῆς Ἀττικῆς. Ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἦτο υἱὸς τοῦ Ἡφαίστου καὶ τῆς Γῆς, διὸ *γηγενὴς* καὶ

[1] Πρβ. Ἡροδ. 5, 57. 61. καὶ Ἡσύχιον ἐν λέξει Φοίνικες.

[2] Τοιοῦτοι σωροὶ κογχυλίων παρετηρήθησαν καὶ ἐν Γυθείῳ καὶ ἐν Κυθήροις καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπου ὑπῆρχον ἀποικίαι Φοινίκων. Τοὺς δ' ἐν Ἁγίῳ Γεωργίῳ, τῷ παρὰ τὴν Σαλαμῖνα, σωροὺς παρετήρησαν ἄλλοι τε πρότερον καὶ ὁ ***Σπυρίδων Λάμπρος***, ὅστις θεωρεῖ αὐτοὺς λείψανα πορφυρείων Φοινικικῶν (Ἱστορ. Μελετήμ. σ. 26 ἑπ. 31 — 43, 221 — 222). Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν νομίζομεν τὸ πρᾶγμα ἀνεπίδεκτον ἀντιρρήσεως, διότι τοιαῦτα πορφυρεῖα φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῇ Ἀττικῇ, διὰ τὴν μεταξουργίαν βεβαίως, καὶ 2500 ἔτη μετὰ τὸν Κέκροπα καὶ τοὺς Φοίνικας, κατὰ τὸν 10ον, τὸν 11ον, καὶ δὴ τὸν 12ον μ. Χ. αἰῶνα. Τοῦτο ἐξάγεται ἐξ ὅσων λέγει ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτος περὶ κογχυλαλιευτικῶν πλοιαρίων ἐξ Ἀττικῆς (Σῳζόμ. Β'., σ. 275) καὶ ἔκ τινος ἐπιταφίου ἐπιγραφῆς ἐκ τοῦ 11ου αἰῶνος, ἐν ᾗ ἀναγράφεται ὡς ζήσας τότε ἐν Ἀθήναις ***κογχαλάριος*** (πρβ. Ἀρχαιολ. Ἐφημ. τοῦ 1852 σ. 837). Γνωστὸν δὲ ὅτι ἐπὶ τῶν Βυζαντίνων ὑπῆρχον πολλοὶ ***κογχυλευταὶ*** χαίροντες καὶ ἀτέλειαν (πρβ. Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν, κ. 51, σ. 244 ἐκδ. Βόννης). Τίς λοιπὸν βεβαιοῖ ἡμᾶς ὅτι οἱ ἐν Ἁγίῳ Γεωργίῳ σωροὶ δὲν εἶνε ἐκ βυζαντινῶν χρόνων; Ἄλλως τε καὶ κογχυλίων σωροὶ εὑρέθησαν καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ πολὺ βραδύτερον κτισθέντος καὶ κατερειπωθέντος Ὠδείου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ (πρβ. Finlay, History of Greece, Δ'. σ. 56).

[3] Στράβ. 397. Παυσαν. Ἀττικ. 2, 6. Ἀλλ' ἐπιτρέπουσι τοῦτο γραμματικοὶ λόγοι;

[4] Ὅτι Ἐρεχθεὺς Α'. καὶ Ἐριχθόνιος εἶνε εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ἐξάγεται ἐκ τῆς παραβολῆς τοῦ Ὁμήρου (Ἰλ. Β., 547) καὶ Ἡροδότου (8,55) πρὸς Ἀπολλόδωρον (3,14), Λουκιανὸν (Φιλοψευδ., 3.) καὶ Παυσανίαν (Ἀττικ. 26.5).

χθόνιος, ἤτοι αὐτόχθων ὠνομάζετο[1] καὶ ὅτι ἀνετράφη ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, πρὸς τιμὴν τῆς ὁποίας εὐγνωμονῶν ἤγειρεν οὗτος οἶκον, ἤτοι ναὸν, ἐν τῇ Ἀκροπόλει, ἔστησεν ἐν αὐτῷ ξόανον τῆς θεᾶς ἐκ ξύλου ἐλαίας καὶ διέταξεν εἰς τοὺς δήμους πάντας ἑορτὰς κοινὰς ἐπικληθείσας ***Ἀθήναια***, τῆς πολιάδος Ἀθηνᾶς παραγκωνισάσης οὕτω τὸν τέως πολιοῦχον Ποσειδῶνα. Δηλοῦται προφανῶς διὰ τῶν παραδόσεων τούτων περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ ἀνατροφῆς τοῦ Ἐρεχθέως Α'. καὶ περὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς χερσαίας Ἀθηνᾶς ἐπὶ τοῦ θαλασσίου Ποσειδῶνος, ὅτι ὁ Ἐρεχθεὺς ἢ Ἐριχθόνιος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος μετὰ τοὺς Φοίνικας αὐτόχθων βασιλεὺς τῆς Ἀττικῆς καὶ ὅτι τὸ χερσαῖον τῆς χώρας στοιχεῖον ἐξέβαλε τῆς ἀρχῆς τοὺς θαλασσοβίους ξένους. Καὶ κατ' ἄλλα δὲ ἐρρύθμισεν ὁ Ἐρεχθεὺς τὰ τῆς θρησκείας τοῦ ἀττικοῦ λαοῦ καὶ ἀποθανὼν ἐτάφη ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ τῇ πολιάδι Ἀθηνᾷ ἀνεγερθέντι ναῷ, ὅπερ ***Ἐρέχθειον*** ἐκ τούτου ἐκλήθη[2]. Ἐπ' αὐτοῦ καὶ οἱ ἀπὸ Κέκροπος Κεκροπίδαι καλούμενοι κάτοικοι Ἀθηναῖοι κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἐκλήθησαν καὶ ἡ Ἀκρόπολις δὲ ἀπὸ Κεκροπίας ***Ἀθήνη*** καὶ μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν συνοικισμῶν ***Ἀθῆναι*** κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μετωνομάσθησαν[3].

Ἐκ δὲ τῶν διαδόχων τοῦ Ἐρεχθέως διαπρεπέστατοι ὑπῆρξαν ὁ Αἰγεὺς καὶ πρὸ πάντων ὁ μέγας υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Θησεύς, ὁ πρῶτος καὶ κυριώτατος ἱδρυτὴς τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας καὶ τοῦ μεγάλου τῆς χώρας μέλλοντος. Τὸ πρῶτον μέγα ἔργον, ὅπερ ὁ ἥρως οὗτος διέπραξεν ὑπὲρ τῆς πατρίδος του, ἦτο ὅτι ἀπήλλαξεν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ σκληροῦ καὶ ἀτιμωτικοῦ φόρου, ὃν ἐτέλει τῇ Κρήτῃ, ἀποστέλλουσα κατ' ἔτος ἑπτὰ νέους καὶ ἰσαρίθμους νέας, οἵτινες οὐδέποτε πλέον ἐπέστρεφον εἰς τὰ ἴδια. Διότι ὁ μέγας ἐκεῖνος τῶν Καρῶν ἐξολοθρευτὴς Μίνως, θαλασσοκρατήσας, ἐπέβαλε καὶ αὐτὸς ἀντ' ἐκείνων φόρους εἰς τοὺς κατοίκους τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, εἰς τοὺς Ἀθηναίους δὲ τὸν ἀνθρώπινον ἐνιαύσιον ἐκεῖνον φόρον. Ἀκολούθως ὁ Θησεὺς κατὰ τὸν Πλούταρχον « μέγα καὶ θαυμαστὸν ἔργον εἰς νοῦν βαλόμενος, συνῴκισε τοὺς

[1] Πρβ. Σοφ. Αἴ. 202, «Χθονίων ἀπ' Ἐρεχθειδῶν».

[2] Πρβ. Ἡροδ. 8,44. καὶ Παυσαν. Ἀττικ. 26,5.

[3] Ἡρόδ. 8,44. Τὰς περὶ Ἐρεχθέως παραδόσεις γνωρίζει καὶ ὁ Ὅμηρος (Ἰλ. Β, 546 — 551. Ὀδυσσ. η, 78 ἐπ.) Πρὸς τιμὴν δὲ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ Ἀθήνης καλουμένης, ἐκλήθη ἡ πόλις Ἀθῆναι κατὰ τὸν ῥήτορα Λυκοῦργον. (κατὰ Λεωκράτους).

» τὴν Ἀττικὴν κατοικοῦντας εἰς ἓν ἄστυ καὶ μιᾶς πόλεως ἕνα δῆμον » ἀπέφηνε, τέως σποράδας ὄντας καὶ δυσανακλήτους πρὸς τὸ κοινὸν » πάντων συμφέρον, ἔστι δ' ὅτε καὶ διαφερομένους ἀλλήλοις καὶ πολε- » μοῦντας. Ἐπιὼν οὖν ἀνέπειθε κατὰ δήμους καὶ γένη, τῶν μὲν ἰδιω- » τῶν καὶ πενήτων ἐνδεχομένων ταχὺ τὴν παράλησιν αὐτοῦ, τοῖς δὲ » δυνατοῖς ἀβασίλευτον πολιτείαν προτείνων καὶ δημοκρατίαν, αὐτῷ » μόνον ἄρχοντι πολέμου καὶ νόμων φύλακι χρησομένην, τῶν δὲ ἄλ- » λων παρέξουσαν ἅπασιν ἰσομοιρίαν. Τοὺς μὲν ταῦτα ἔπειθεν. Οἱ δὲ » τὴν δύναμιν αὐτοῦ δεδιότες, μεγάλην οὖσαν ἤδη, καὶ τὴν τόλμην » ἐβούλοντο πειθόμενοι μᾶλλον ἢ βιαζόμενοι ταῦτα συγχωρεῖν. Κατα- » λύσας οὖν τὰ παρ' ἑκάστοις πρυτανεῖα καὶ βουλευτήρια καὶ ἀρχάς, » ἓν δὲ ποιήσας ἅπασι κοινὸν ἐνταῦθα πρυτανεῖον καὶ βουλευτήριον, » ὅπου νῦν ἵδρυται τὸ ἄστυ, τήν τε πόλιν Ἀθήνας προσηγόρευσε (;) » καὶ Παναθήναια θυσίαν ἐποίησε κοινήν. Ἔθυσε δὲ καὶ μετοίκια τῇ » ἕκτῃ ἐπὶ δέκα ἑκατομβαιῶνος, ἣν ἔτι καὶ νῦν θύουσι. Καὶ τὴν βα- » σιλείαν ἀφείς, ὥσπερ ὡμολόγησε, διεκόσμει τὴν πολιτείαν ἀπὸ θεῶν » ἀρχόμενος.......

» Ἔτι δὲ μᾶλλον αὐξῆσαι τὴν πόλιν βουλόμενος ἐκάλει πάντας » ἐπὶ τοῖς ἴσοις καὶ τὸ « Δεῦρ' ἴτε πάντες λεῴ » κήρυγμα Θησέως » γενέσθαι φασί, πανδημίαν τινὰ καθιστάντος· οὐ μὴν ἄτακτον οὐδὲ » μεμιγμένην περιεῖδεν ὑπὸ πλήθους ἐπιχυθέντος ἀκρίτου γενομένην » τὴν δημοκρατίαν, ἀλλὰ πρῶτος ἀποκρίνας χωρὶς Εὐπατρίδας καὶ » Γεωμόρους καὶ Δημιουργούς, Εὐπατρίδας δὲ γινώσκειν τὰ θεῖα καὶ » παρέχειν ἄρχοντας ἀποδοὺς καὶ νόμων διδασκάλους εἶναι καὶ ὁσίων » καὶ ἱερῶν ἐξεταστάς, τοῖς ἄλλοις πολίταις ὥσπερ εἰς ἴσον κατέστησε, » δόξῃ μὲν Εὐπατριδῶν, χρείᾳ δὲ Γεωμόρων, πλήθει δὲ Δημιουργῶν » ὑπερέχειν δοκούντων. Ὅτι δὲ πρῶτος ἀπέκλινε πρὸς τὸν ὄχλον, ὡς » Ἀριστοτέλης φησί, καὶ ἀφῆκε τὸ μοναρχεῖν ἔοικε μαρτυρεῖν καὶ » Ὅμηρος ἐκ νεῶν καταλόγῳ, μόνους Ἀθηναίους δῆμον προσαγο- » ρεύσας [1].»

Διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων τούτων τοῦ Θησέως ἡ μέχρις αὐτοῦ πιθανῶς ἐν μόνῃ τῇ Ἀκροπόλει καὶ ἐπὶ τῶν παρακειμένων λόφων περιωρισμένη πόλις, καταστᾶσα κέντρον τῆς ἀττικῆς πολιτείας, ἔλαβε μεί-

[1] Πλούταρχος ἐν βίῳ Θησέως, κ. 24—25. Πρβ. καὶ Στράβ. 397, «Πάλιν δ' ὕστερον εἰς μίαν πόλιν συναγαγεῖν λέγεται τὴν νῦν τὰς δώδεκα Θησεύς.»

ζονα περιοχὴν καὶ ἐξετάθη πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν, ὁ δὲ πληθυσμὸς τοῦ ἄστεως ὁσημέραι ἔκτοτε ηὔξανεν, ἐνῷ ὁ τῶν λοιπῶν τῆς Ἀττικῆς πόλεων βαθμηδὸν ἠλαττοῦτο. Ὁ Θησεὺς εἰσήγαγε πρὸς τούτοις τὴν ἐπιγαμίαν μεταξὺ τῶν διαφόρων πόλεων καὶ τὴν λατρείαν τῆς Πανδήμου Ἀφροδίτης καὶ τῆς Πειθοῦς[1], τοῦτο δὲ διηυκόλυνεν οὐσιωδῶς τὴν συγχώνευσιν τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων εἰς ἕνα λαόν, ὅστις, ἐκ ταύτης τῆς ἐποχῆς κοινῷ ὀνόματι Ἀθηναῖοι ἐκλήθη· διότι βέβαιον ὑπάρχει ὅτι ἔκτοτε Ἀθῆναι σημαίνει καὶ τὴν ὅλην Ἀττικήν, Ἀθηναῖοι δ' ἐκαλοῦντο ἀπὸ τοῦ Θησέως καὶ πάντες τῆς Ἀττικῆς οἱ κάτοικοι[2]. Ἐγένετο δ' ἡ συγκέντρωσις αὕτη τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς ὑπὸ μίαν πόλιν καὶ ἡ μεταρρύθμισις τοῦ πολιτεύματος περὶ τὰ 1300 π. Χ. καὶ εἶνε καὶ τῷ Ὁμήρῳ γνωστά[3]. Ἡ οὕτω δὲ παρασκευασθεῖσα κατάστασις τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας διετηρήθη ἐν τοῖς πλείστοις καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Θησέως βασιλέων τῆς Ἀττικῆς καὶ συνέτεινε μεγάλως εἰς τὴν εὐημερίαν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς δυνάμεως αὐτῆς, ὥστε ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 12ου αἰῶνος, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀττικῆς Μενεσθεὺς συνεξεστράτευσε μετὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἔχων πεντήκοντα πλοῖα. Ἄλλως τε καὶ ἠνδρίζετο κατὰ τὸν 13ον καὶ 12ον π. Χ. αἰῶνα καὶ ἡ ἄλλη Ἑλλὰς καὶ ἤρξατο νὰ λαμβάνῃ ἐπιθετικὴν θέσιν κατὰ τῆς τέως ὑπερόχου καὶ κυριάρχου Ἀσίας, οὐ μόνον κεχωρισμένως, ὡς ὁ Μίνως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κοινοῦ, ὡς ἐν τῷ Τρωϊκῷ πολέμῳ.

Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων διαδόχων τοῦ Θησέως διασημότατοι ἐγένοντο οἱ τοῦ Νέστορος ἀπόγονοι Νηλεῖδαι ***Μέλανθος*** καὶ ***Κόδρος***, ὧν ὁ μὲν

[1] Παυσαν. Ἀττικ. 22,3.

[2] Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον οἱ Ἀθηναῖοι ἐκλήθησαν Ἴωνες ἐκ τοῦ πρὸ τοῦ Αἰγέως βασιλεύσαντος τῆς χώρας Ἴωνος. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα Ἴωνες ἀπεδίδετο εἰς πάντας τοὺς διακρινομένους διὰ τῆς κατὰ τετραπόλεις καὶ δωδεκαπόλεις διαιρέσεως καὶ τῆς τοῦ Ποσειδῶνος λατρείας, ἅτινα ἦσαν πολὺ πρὸ τοῦ Ἴωνος ἐν χρήσει, καὶ ἴσως ἦσαν πελασγικὰ ἔθιμα. Εἶνε μὲν βέβαιον ὅτι πολλοὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν ταῖς νήσοις καὶ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἰώνων ἦσαν ἄποικοι ἐξ Ἀττικῆς. ἄλλοι ὅμως πάλιν δέχονται τοὺς ἐν Ἀσίᾳ Ἴωνας ὡς πολλῷ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιοτέρους. Ἴδε περὶ τούτου Ernst Curtius, die Jonier vor der jonischen Wanderung. Ἐν Βερολίνῳ, 1855.

[3] Διότι ἐν Νεῶν Καταλόγῳ (Ἰλ. 6, 546 ἐπ.) δὲν ποιεῖται μνείαν ἄλλων ἀττικῶν πόλεων, ἀλλὰ μόνον τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ Ἐρεχθέως, ὡς καλεῖ τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς.

πρῶτος, ἐκ Πελοποννήσου προσφυγὼν εἰς Ἀττικὴν πρὸς τοὺς ὁμοφύλους Ἴωνας καὶ προσπορίσας τοῖς Ἀθηναίοις τὴν νίκην διὰ μονομαχίας ἔν τινι πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς πολέμῳ, ἔλαβεν ὡς γέρας τὴν βασιλείαν, ὁ δὲ δεύτερος καὶ ἐκεῖνον ὑπερηκόντισε κατὰ τὴν ὑπὲρ τῆς χώρας ἐθελοθυσίαν καὶ τελευταῖος ἔφερε ἀκέραιον τὸ ἀξίωμα τοῦ βασιλέως τῆς Ἀττικῆς. Ὁ Κόδρος ἐβασίλευσε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν (1100 π. Χ. καὶ ἑξῆς), ὅτε καὶ αἱ Ἀθῆναι, ὡς καὶ αἱ πλεῖσται ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις, περιῆλθον εἰς πόλεμον κατὰ τῶν πλανήτων ἐκείνων καὶ ταραξιῶν μεταναστῶν, μαθὼν δ' ἔκ τινος χρησμοῦ ὅτι ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος του ἐξήρτητο ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως αὐτῆς, μεγαθύμως προσήνεγκε τῷ 1065 ἑαυτὸν θῦμα εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος προκαλέσας ἐντέχνως τὸν φόνον του ὑπὸ τῶν πολεμίων, οἵτινες ἀπεχώρησαν τῆς Ἀττικῆς, ἅμα ἔμαθον τίς ἦτο ὁ φονευθείς. Ἡ γενναία αὕτη τοῦ Κόδρου πρᾶξις τοσοῦτον ἐθαυμάσθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ὥστε ἀπεφάσισαν μηδένα πλέον μετ' ἐκεῖνον ν' ἀφήκωσι μονάρχην βασιλέα καὶ περιώρισαν τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα εἰς ἀρχοντίαν ἰσόβιον ἀπονεμομένην εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ Κόδρου κληρονομικῶς. Οὕτως ἐκηρύχθη ἐν ἔτει 1065 ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Κόδρου Μέδων ἰσόβιος ἄρχων, ἡ δὲ διάταξις αὕτη διήρκεσε 313 ἔτη, ἤτοι μέχρι τοῦ 752 π. Χ., χρηματισάντων ἐν ὅλοις 13 Μεδοντιδῶν ἰσοβίων ἀρχόντων. Καὶ προσεπωνομάζοντο μὲν καὶ οἱ ἄρχοντες οὗτοι ***βασιλεῖς***, δὲν ἤσκουν ὅμως ἀκεραίαν καὶ ἀπόλυτον τὴν ἀρχήν, ἀλλ' εἶχον συμβούλους καὶ μέχρι τινὸς μετόχους αὐτῆς τοὺς εὐπατρίδας, κατὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ἤδη ἐπὶ Μέδοντος ἢ ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ἀκάστου «ἐπικατέστη» δευτέρα ἀρχή, ἡ ***πολεμαρχία***, «διὰ τὸ γίνεσθαί τινας τῶν βασιλέων τὰ πολέμια μαλακούς», τελευταία δ' ἡ τοῦ ***ἄρχοντος*** περὶ τὴν διεύθυνσιν δικαστηρίων τινῶν ἀσχολουμένου. Ἦσαν δὲ καὶ οἱ δύο οὗτοι πρόσθετοι ἄρχοντες ἰσόβιοι καὶ ἐλαμβάνοντο εἴτε καὶ αὐτοὶ ἐκ τῶν Κοδριδῶν εἴτε ἴσως ἀριστίνδην καὶ πλουτίνδην ἐκ τῶν εὐπατριδῶν ὑπὸ τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς, ἣν ὁ Κέκροψ εἶχε συστήσει κοινὸν τῆς χώρας δικαστήριον καὶ συμβούλιον[1].

Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς περιπετειώδους μεταναστάσεως τῶν

[1] Ὁ σπουδαῖος οὗτος νεωτερισμὸς τῆς τριχῇ διαιρέσεως τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς καὶ τῆς ἐν αὐτῇ συμμετοχῆς τῶν εὐπατριδῶν εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κόδρου ἐγένετο γνωστὸς ἐκ τοῦ ἐσχάτως ἀνευρεθέντος συγγράμματος τοῦ Ἀριστοτέλους «Ἀθηναίων Πολιτείας», (κ. 3).

Δωριέων πολλοὶ ἐξ ἄλλων χωρῶν κατέφυγον πρὸς ἀσφάλειαν εἰς τὴν Ἀττικήν, ἥτις ἰδίως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κόδρου διετέλεσεν ἐν εἰρήνῃ, καὶ ἐντεῦθεν προῆλθε πρώιμος τῆς χώρας καὶ παντοειδὴς ἀνάπτυξις [1], καθ' ὅλον δὲ τὸ διάστημα τῶν ἰσοβίων ἀρχόντων ἡ γνωστὴ τῶν Ἀθηναίων ἱστορία περιορίζεται εἰς ἀσήμαντά τινα ἐσωτερικὰ γεγονότα καὶ τὴν βαθμιαίαν τῆς χώρας προκοπὴν καὶ τῆς πολιτείας τὴν διάπλασιν. Ἐπὶ δὲ τοῦ ἄρχοντος Ἀλκμαίωνος, Ὀλ. 7, 1 ἢ 2=752 ἢ 753 π. Χ., ἡ τῶν ἀρχόντων ἐξουσία περιωρίσθη εἰς δέκα μόνα ἔτη [2], ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι ἡ τῶν ἄλλων εὐπατριδῶν ἐπιρροὴ ηὔξανε βαθμηδόν, καθ' ὅσον ἠλαττοῦτο ἡ τῶν Κοδριδῶν. Κατὰ φυσικὸν δὲ λόγον ἐπεδίωκον οὗτοι τὸν ὅσον ἔνεστι μείζονα περιορισμὸν τῆς τῶν ἀρχόντων ἐξουσίας καὶ τὴν συμμετοχὴν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῶν ἀριστοκρατικῶν ἢ ὀλιγαρχικῶν, διὸ κατὰ Ὀλ. 24, 2=683 π. Χ., μετὰ ἑπτὰ δεκαετηρίδας, ἀντὶ τριῶν δεκαετῶν ἐξελέγησαν ἐννέα ἐνιαύσιοι ἄρχοντες, ἐκλεγόμενοι «ἀριστίνδην καὶ πλουτίνδην» μεταξὺ πάντων τῶν εὐπατριδῶν ὑπὸ τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς, ἥτις ἔκτοτε ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν χρηματισάντων ἀρχόντων καὶ ἔμεινεν ἡ μόνη ἰσόβιος ἐν Ἀθήναις ἀρχή. Οἱ ἓξ προστεθέντες νέοι ἐνιαύσιοι ἄρχοντες ἐκλήθησαν **θεσμοθέται**, «ὅπως ἀναγράψαντες τὰ θέσμια φυλάττωσι πρὸς τὴν τῶν παρανομούντων κρίσιν· κύριοι δ' ἦσαν καὶ τὰς δίκας αὐτοτελεῖς κρίνειν καὶ οὐχ ὥσπερ νῦν, προανακρίνειν», ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης· ἠσχολοῦντο λοιπὸν περὶ τὰ δικαστικά, ἐνῷ ὁ ἄρχων βασιλεὺς περιωρίσθη εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν θρησκευτικῶν ὑποθέσεων, ὁ δὲ εἰδικώτερον *ἄρχων* λεγόμενος ἀπέβη ἐπώνυμος, διότι ἐξ αὐτοῦ ὠνομάζετο τὸ ἔτος. Ἐκυβέρνων δ' οἱ ἐννέα ἄρχοντες σύμβουλον ἔχοντες τὴν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν βουλήν, ἥτις «τὴν μὲν τάξιν εἶχε τοῦ διατηρεῖν τοὺς νόμους, διῴκει δὲ τὰ πλεῖστα καὶ τὰ μέγιστα τῶν ἐν τῇ πόλει καὶ κολάζουσα καὶ ζημιοῦσα πάντας τοὺς ἀκοσμοῦντας κυρίως [3]». Ἔκτοτε ἡ φιλοδοξία τῶν εὐπατριδῶν εὗρεν ἐλεύθερον στάδιον, ἤρξαντο δ' ἀκάθεκτοι αἱ πρὸς ἀλλήλους ζηλοτυπίαι καὶ αἱ ἔριδες, ὅπερ ἠνάγκαζεν αὐτοὺς νὰ ἐνισχύωνται συγκεντροῦντες περὶ ἑαυτοὺς ὡς πλείστους ἐκ τῶν ἄλλων πολιτῶν, ὁ δὲ λαὸς ἤρξατο νὰ συναισθάνηται οὕτω τήν τε δύναμιν καὶ τὴν χρησιμότητά του. Ὥστε συνέβη διὰ τῶν μεταρρυθμί-

[1] Θουκ. 1, 2.
[2] Διονύσ. Ἁλικαρνασσ. 1, 1, 70.
[3] Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθηναίων Πολιτ. 3.

σεων ὅ,τι κατὰ τοὺς φυσικοὺς λόγους ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ συμβῇ· ὅπως ἐλαττώσωσιν οἱ ἀριστοκρατικοὶ τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀρχόντων, ἠναγκάσθησαν νὰ περιποιηθῶσι τὸν πολὺν λαὸν καὶ νὰ παραχωρήσωσιν αὐτῷ μέρος τῆς ἐπὶ τῶν κοινῶν ἀρχῆς, οὕτω δ' ἐτέθησαν αἱ πρῶται ἀρχαὶ καὶ βάσεις τῶν ἀμέσων δικαιωμάτων τοῦ ἀθηναϊκοῦ δήμου ἐπὶ τῆς τῶν κοινῶν διοικήσεως. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐννέα ἀρχόντων ἐξελέγοντο τότε καὶ ἕτεραι ἀρχαί, ναύκληροι, ὅπως φροντίζωσι περὶ τῶν ναυτικῶν τῆς χώρας, καὶ ταμίαι τῆς πολιτείας, κωλακρέται ἢ κωλαγρέται καλούμενοι, καὶ ἄλλοι, πάντες ἐκ τῶν εὐπατριδῶν. Οὕτως ἀνεπτύσσετο διαρκῶς ὁ μηχανισμὸς τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας καὶ ἀπὸ ὀλίγων περιήρχετο ἡ ἐξουσία πάντοτε εἰς περισσοτέρους. Ἡ αὐτὴ δὲ περίπου τῶν πολιτευμάτων βαθμιαία μεταρρύθμισις καὶ ἐξέλιξις ἐπεκράτησε κατὰ τὸν 8ον καὶ 7ον αἰῶνα καὶ παρὰ ταῖς λοιπαῖς ἑλληνικαῖς πολιτείαις, ἡ δ' Ἑλλὰς ἐκραταιοῦτο καὶ προήγετο βαθμηδὸν καθ' οὓς χρόνους ἐν μὲν τῇ Ἰταλίᾳ ἐκτίζετο ἡ μέλλουσα τοῦ κόσμου κυρίαρχος Ῥώμη, ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ οἱ Μῆδοι καὶ οἱ Ἀσσύριοι καὶ Βαβυλώνιοι καθυπέτασσον τοὺς Φοίνικας, τοὺς Ἰουδαίους, τοὺς Αἰγυπτίους καὶ παρεσκεύαζον οὕτω τὸ ἔδαφος εἰς τὴν μεγάλην περσικὴν μοναρχίαν, ἥτις ἔμελλε ν' ἀπειλήσῃ δι' ὀλέθρου τὸν Ἑλληνισμόν.

Ἀλλ' ἅμα ηὔξησεν οὕτω τὸ περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων ἐνδιαφέρον τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ καὶ ἡ συμμετοχὴ πλειόνων ἐν τῇ τῶν κοινῶν διοικήσει, ἤρξαντο, ὡς συνέβη ἄλλοτε ἐν ὁμοίαις περιστάσεσιν ἐν Ῥώμῃ, ν' ἀναπτύσσωνται καὶ τὰ κομματικὰ μεταξὺ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν εὐγενῶν πάθη ἕνεκα τῆς ἀνισότητος τῶν δημοσίων βαρῶν καὶ δικαιωμάτων καὶ τῆς ἐντεῦθεν φυσικῶς ἀναφυομένης διαφορᾶς συμφερόντων· διότι ὁλόκληρος ὁ ἐλεύθερος ἀττικὸς λαὸς ἦτο ἀπὸ Ἴωνος ἤδη κατὰ τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων αὐτοῦ υἱῶν Γελέοντος, Ὅπλητος, Ἀργάδεω καὶ Αἰγικόρεω διῃρημένος εἰς ***Γελέοντας*** ἢ ***Τελέοντας***, ἤτοι τοὺς ἐν τέλει, τοὺς εὐπατρίδας, ἐξ ὧν ἐλαμβάνοντο αἱ ἀρχαί, εἰς ***Ὅπλητας*** ἢ μαχίμους, εἰς ***Ἀργάδεις*** ἢ ***Ἐργάδεις***, τοὺς γεωργοὺς καὶ βιοτέχνας, καὶ εἰς ***Αἰγικορεῖς*** ἢ κτηνοτρόφους, τῆς ὑπὸ Θησέως εἰσαχθείσης τριχῇ διαιρέσεως εἰς Εὐπατρίδας, Γεωμόρους καὶ Δημιουργοὺς καταργηθείσης πάλιν ὀλίγον μετ' ἐκεῖνον. Πάντων δὲ τούτων τά τε χρηματικὰ μέσα ἦσαν φυσικῷ τῷ λόγῳ ἄνισα καὶ τὸ ἐπὶ τῆς κατοχῆς τῶν δημοσίων ἀξιωμάτων δικαίωμα, ἰδίως μεταξὺ τῶν ὁσημέραι πτωχοτέρων καθισταμένων πολλῶν καὶ τῶν πλουσίων καὶ εὐπατρι-

δῶν, οἵτινες ἀπέβαινον πάντοτε ἐπιβλητικώτεροι καὶ φορτικώτεροι, καταστήσαντες διὰ τῆς τοκογλυφίας πολλοὺς τῶν πτωχοτέρων ὅλως ἀκτήμονας καὶ ἀποχειροβιώτους καὶ τοῦτ' αὐτὸ δούλους, ἐντεῦθεν δὲ συνέστη ἡ πάσχουσα τάξις τῶν Θητῶν.

Τὴν ἀνωμαλίαν ταύτην τῶν πραγμάτων καὶ τὴν δυσαρέσκειαν τῶν πολλῶν ἐπωφελούμενος ὁ εὐγενὴς 'Αθηναῖος Κύλων, ἀνὴρ ὀλυμπιονίκης καὶ γαμβρὸς τοῦ τυράννου τῶν Μεγαρέων Θεαγένους, καὶ στηριζόμενος ἐπὶ χρησμοῦ τινος ἐνθαρρύνοντος τὴν φιλοδοξίαν αὐτοῦ, ἐπεχείρησεν ἐν ἔτει 612 νὰ καταλάβῃ τὴν ἀνωτάτην ἀρχήν, ὡς συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν πολλαῖς τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν ὑπὸ τῶν λεγομένων **τυράννων**, καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν μοναρχίαν, πρὸς τοῦτο δ' ὠχυρώθη μετὰ στρατοῦ ἐν τῇ 'Ακροπόλει. Τὸ ἐπιχείρημα ἐν τούτοις ἀπέτυχεν ἐντελῶς, τοῦ μὲν Κύλωνος ἀναγκασθέντος νὰ φύγῃ κρύφα ἐκ τῆς 'Ακροπόλεως, τῶν δὲ ὀπαδῶν αὐτοῦ παραδοθέντων ἐπὶ συνθήκῃ καὶ πολλῶν ἐξ αὐτῶν παρανόμως φονευθέντων ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς δημοκρατικῆς μερίδος εὐπατρίδου Μεγακλέους, καὶ οὕτω διεσώθη τὸ μέχρι τοῦδε πολίτευμα [1]. Ἡ ἀποτυχία ὅμως αὕτη τοῦ Κύλωνος, ὁ παράσπονδος φόνος τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ καὶ αἱ ἐντεῦθεν γεννηθεῖσαι ἔριδες καὶ ἀναστατώσεις διὰ τὸ ***Κυλώνειον ἄγος***, οἱ αἴτιοι τοῦ ὁποίου 'Αλωμαιωνίδαι ἐξωρίσθησαν πανοικεί, ἐγένοντο ἀφορμὴ δεινοῦ μεταξὺ 'Αθηναίων καὶ Μεγαρέων πολέμου, καθ' ὃν οἱ 'Αθηναῖοι ἀπώλεσαν τὴν Σαλαμῖνα καὶ τοσοῦτον ἐδεινοπάθησαν, ὥστε ἔκλεισαν συνθήκην εἰρήνης πρὸς τὸν Θεαγένη καὶ ἐψήφισαν θάνατον τὴν ζημίαν εἰς τὸν ἀποτολμήσοντά ποτε νὰ προτείνῃ ἐπανάληψιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, μέχρις οὗ ὁ εὐπατρίδης Σόλων διὰ στρατηγήματος κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ ἐπιπέσωσι καὶ καταλάβωσιν ἐξ ἀπροόπτου τὴν Σαλαμῖνα, καὶ ἔκτοτε ἀπέκτησαν τὴν ὑπεροχὴν κατὰ τῶν Μεγαρέων [2].

'Αλλ' ἂν ὁ ἔξωθεν κίνδυνος παρῆλθεν οὕτω διὰ τὰς 'Αθήνας, ὁ ἐσωτερικὸς ὅμως ἀναβρασμὸς καὶ ἡ μεταξὺ τῶν κομμάτων πάλη δὲν ἐκόπαζον. «Ἦν γὰρ ἡ πολιτεία τοῖς μὲν ἄλλοις ὀλιγαρχικὴ πᾶσι, καὶ » δὴ καὶ ἐδούλευον οἱ πένητες τοῖς πλουσίοις, καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ τέκνα » καὶ αἱ γυναῖκες, καὶ ἐκαλοῦντο πελάται καὶ ἑκτήμοροι· ἐπὶ ταύτης » γὰρ τῆς μισθώσεως εἰργάζοντο τῶν πλουσίων τοὺς ἀγρούς· ἡ δὲ πᾶσα

[1] Ἡρόδοτ. 5. 71. Θουκυδ. 1, 126. Πλούταρ. ἐν βίῳ Σόλωνος, κ. 12.

[2] Πλούταρχος ἐν βίῳ Σόλωνος, κ. 13 ἐπ.

«γῆ δι' ὀλίγων ἦν καί, εἰ μὴ τὰς μισθώσεις ἀποδιδοῖειν, ἀγώγιμοι καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ παῖδες ἐγίνοντο καὶ δεδεμένοι τοῖς δανείσασιν ἐπὶ τοῖς σώμασιν ἦσαν μέχρι Σόλωνος» [1]. Τὰ πάθη λοιπὸν πρὸ πολλοῦ ἤδη εἶχον κορυφωθῆ καὶ τοσοῦτον εἶχον δεινωθῆ τὰ πράγματα, ὥστε τὰ διαμαχόμενα μέρη, διὰ ν'ἀποφύγωσι μείζονα δεινά, εἶχον ἐκλέξει ἐκ συμφώνου πρὸ τῶν Κυλωνείων ἤδη, τῷ 621–20, ἤτοι κατὰ τὴν 39–40ὴν ὀλυμπιάδα, ἄρχοντα θεσμοθέτην τὸν Δράκοντα, ὅπως συντάξῃ νέους καταλλήλους νόμους καὶ μεταρρυθμίσῃ τὴν πολιτείαν· διότι «χαλεπώτατον καὶ πικρότατον ἦν τοῖς πολλοῖς τῶν κατὰ τῆς πολιτείας ἀρχῶν μὴ μετέχειν». Ἡ νομοθεσία ὅμως τοῦ Δράκοντος, ὑπερβολικώτατα αὐστηρὰ οὖσα, ταχέως ἀπεδείχθη ἀνεπιτηδεία πρὸς θεραπείαν τῶν ὑφισταμένων κακῶν καὶ ἐνωρὶς ἐγένετο ἐπαισθητὴ ἡ ἀνάγκη ἑτέρας βελτίονος νομοθεσίας, διὸ ἀνετέθη τὸ ἔργον τοῦτο ὁμοθύμως τῷ ἐλευθερωτῇ τῆς Σαλαμῖνος Σόλωνι, ἐκλεγέντι ἐν ἔτει 594 κατὰ τὴν 46ην ὀλυμπιάδα ἄρχοντι ἐπωνύμῳ καὶ νομοθέτῃ αὐτοκράτορι [2]. Ὁ μέγας οὗτος καὶ σοφὸς νομοθέτης, ἵνα προλάβῃ παρόμοια τῷ τοῦ Κύλωνος τολμήματα καὶ ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου πᾶσαν ἀφορμὴν δυσαρεσκείας μεταξὺ τῶν πολλῶν καὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ πλουσίων, καθιστῶν δυνατὴν ἐν τῷ μέλλοντι τὴν συμβίωσιν τῶν διαφόρων τῆς πολιτείας στοιχείων, ἐπεχείρησε ριζικὴν αὐτῆς ἀναδιοργάνωσιν.

Καὶ πρῶτον ἐφρόντισε ν'ἀπαλλάξῃ τοὺς πολλοὺς τῆς ἐκ μέρους τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν πλουσίων καταπιέσεως ἐπινοήσας τὴν **σεισάχθειαν** καὶ «ἠλευθέρωσε τὸν δῆμον καὶ ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι κω-» λύσας δανείζειν ἐπὶ τοῖς σώμασι καὶ νόμους ἔθηκε καὶ χρεῶν ἀποκο-» πὰς ἐποίησε καὶ τῶν ἰδίων καὶ τῶν δημοσίων, ἃς σεισάχθειαν καλοῦ-» σιν ὡς ἀποσεισάμενοι τὸ βάρος» [3]. Ἦτο λοιπὸν ἡ σεισάχθεια οἰκονομολογικὸν μέτρον, δι' οὗ κατηργεῖτο μὲν τὸ ἐπὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας τῶν ὀφειλετῶν δικαίωμα τῶν δανειστῶν, διηυκολύνετο δὲ καὶ τῶν χρεῶν ἡ πληρωμὴ καὶ τῶν πενεστέρων ὁ βίος διὰ μεταβολῆς τοῦ μεγέθους τῶν τέως ἐν χρήσει Φειδωνείων μέτρων καὶ σταθμῶν καὶ δι' αὐξήσεως τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος, τῆς μνᾶς ἀνατιμηθείσης ἀπὸ ἑβδομήκοντα περίπου εἰς ἑκατὸν δραχμάς. Ἔπειτα δ' ἐκήρυξεν ἀκύ-

[1] Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθην. Πολιτ. 2.
[2] Πλούτ. ἐν Σόλ. κ. 15. ἐπ.
[3] Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθηναίων Πολιτ. 6.

ρους πάντας τοὺς νόμους τοῦ Δράκοντος, οἵτινες οὐδεμίαν πρόνοιαν ἐλάμβανον περὶ τῶν καταδυναστευομένων πτωχῶν καὶ ἀποχειροβιώτων, πλὴν τῶν *φονικῶν*, οἵτινες ἦσαν, φαίνεται, σύμφωνοι πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἔθιμα καὶ τὰς παραδόσεις. Ἀκολούθως τὴν μὲν ἀρχαίαν ἀπὸ Ἴωνος τοῦ πληθυσμοῦ τοπικοφυλετικὴν διαίρεσιν εἰς 4 φυλάς, 12 φρατρίας καὶ 360 γένη, ὧν ἕκαστον περιελάμβανεν ἀριθμόν τινα οἰκογενειῶν, ἀφῆκεν ὁ Σόλων ἰσχύουσαν χάριν τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ τοῦ ἀστικοῦ τῶν πολιτῶν δικαίου, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἅμα τῇ γεννήσει κατεγράφετο εἰς τὸ ἀνῆκον γένος καὶ φρατρίαν καὶ φυλήν, ἵν' ἀναγνωρισθῇ ἐν καιρῷ ὡς γνήσιος πολίτης. Κατὰ τὰ πολιτικὰ ὅμως δικαιώματα καὶ βάρη διῄρεσε τὸ σύνολον τῶν πολιτῶν ἀναλόγως τῆς περιουσίας εἰς τέσσαρας τάξεις, ἀντικαταστήσας, ὅπως εἶχεν ἤδη πράξει ἐν μέρει καὶ ὁ Δράκων, τὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ γένους διὰ τῆς πλουτοκρατίας· ἦσαν δ' αἱ τάξεις αὗται οἱ ἔχοντες 500 μεδίμνων ἐτησίαν πρόσοδον *Πεντακοσιομέδιμνοι*, οἱ ἔχοντες πρόσοδον τριακοσίων μεδίμνων καὶ δυνάμενοι ἵππους δύο τρέφειν *Ἱππεῖς*, οἱ ἐσοδεύοντες 200 μεδίμνους καὶ κεκτημένοι ζεῦγος ἀροτριώτων κτηνῶν *Ζευγῖται* καὶ οἱ ἔχοντες εἰσόδημα κατώτερον τῶν 200 μεδίμνων ἢ ἀποχειροβίωτοι *Θῆτες*. Τὰ δὲ βάρη καὶ τὰ ἀξιώματα τῆς πολιτείας ἀνέθηκεν εἰς μόνας τὰς τρεῖς πρώτας τάξεις κατ' ἀναλογίαν, οἱ δ' ἀπηλλαγμένοι λειτουργιῶν Θῆτες εἶχον μόνον τὸ δικαίωμα τοῦ συνεκκλησιάζειν, ἐκλέγειν καὶ δικάζειν, ὅπερ ὅμως δὲν ἦτο μικρὸν καὶ ἀσήμαντον. Διότι τὴν ὑπερτάτην ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ὅλην ἐξουσίαν ἀνέθηκεν ὁ Σόλων εἰς τὴν ἐκ μόνων τῶν ἐλευθέρων καὶ νομίμων πολιτῶν συγκροτουμένην ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἥτις ἐψήφιζε νόμους, ἐξέλεγε δι' ἑκάστην ἀρχὴν ἀνὰ δέκα *προκρίτους* ἐξ ἑκάστης φυλῆς, ἐξ ὧν *ἐκληροῦντο* ἔπειτα ὑπὸ τῶν θεσμοθετῶν οἱ ὡρισμένοι διάφοροι ἄρχοντες, ὥριζε φόρους καὶ δαπάνας, ἐκήρυττε πόλεμον ἢ συνῆπτεν εἰρήνην καὶ ἐν γένει ἦτο ὁ ἀνώτατος τῆς πολιτείας ἰθύντωρ. Οὕτως εἰς μὲν τὰ δημόσια ἀξιώματα προεβίβασε τοὺς κοινῇ καλοὺς κἀγαθοὺς θεωρουμένους καὶ εὐποροῦντας τῶν πολιτῶν, τὴν δὲ καθόλου τῆς πολιτείας ῥύθμισιν ἀνέθηκε τῷ πολλῷ λαῷ, δυναμένῳ ἐκλέγειν τοὺς ἀρίστους ὡς ἐκτελεστὰς τῆς ἐξουσίας καὶ κυβερνήτας του· διότι, ὡς ὁ ἴδιος λέγει,

Ὧδ' ἂν δῆμος ἄριστα σὺν ἡγεμόνεσσιν ἕποιτο,
Μήτε λίην ἀνεθεὶς μήτε πιεζόμενος.

Ἀλλαχοῦ δὲ περιγράφει ὡς ἑξῆς τὸ σύστημά του,

Δήμῳ μὲν γὰρ ἔδωκα τόσον κράτος, ὅσσον ἐπαρκεῖν,
Τιμῆς οὔτ' ἀφελὼν οὔτ' ἐπορεξάμενος.
Οἳ δ' εἶχον δύναμιν καὶ χρήμασιν ἦσαν ἀγητοί,
Καὶ τοῖς ἐφρασάμην μηδὲν ἀεικὲς ἔχειν,
Νικᾶν δ' οὐκ εἴασ' οὐδετέρους ἀδίκως.

Τὴν δὲ τέως πανίσχυρον ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλὴν «ἔταξεν ἔτι νομοφυλακεῖν, ὥσπερ ὑπῆρχε καὶ πρότερον, ἐπίσκοπος οὖσα τῆς πολιτείας[1]» ἄλλως ὅμως περιώρισε τὴν προτέραν εὐρεῖαν καὶ παντοίαν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν δικαιοδοσίαν, συγκροτήσας τὴν βουλὴν τῶν τετρακοσίων, λαμβανομένων κλήρῳ 100 ἐξ ἑκάστης τῶν 4 φυλῶν, ἥτις ἀντικατέστησεν ἐν τοῖς πλείστοις τὴν τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Ἡ ἐξαίρετος ὅμως τοῦ Σόλωνος νομοθεσία, τὸ μόνον τότε σωτήριον τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ φάρμακον, δὲν εἶχε προλάβει εἰσέτι νὰ ἐπουλώσῃ πάσας τὰς πληγὰς καὶ νὰ κατευνάσῃ ἐντελῶς τὰ πάθη καὶ ἀνεφάνη ὁ φιλόδοξος καὶ ῥέκτης Πεισίστρατος, ὅστις, ἐπωφελούμενος τὴν εἰσέτι ὑφισταμένην μεταξὺ τῶν διαφόρων μερίδων ἀντιπάθειαν καὶ ὑποψίαν, ἐξηπάτησε τὸν λαὸν δι' ἐπιτηδείου τεχνάσματος καὶ τῇ τυφλῇ αὐτοῦ βοηθείᾳ ἐσφετερίσθη τὴν ἀνωτάτην τῆς πολιτείας ἀρχὴν ἐν ἔτει 560, ὀλ. 55, 1, ἀναδειχθεὶς οὕτω τύραννος τῶν Ἀθηνῶν[2]. Ἡ ἀνύψωσις αὕτη τοῦ φιλοδόξου μέν, ἄλλως ὅμως πρᾴου, νοήμονος καὶ φιλοπάτριδος Πεισιστράτου, διέκοψεν ἐν πολλοῖς τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος, μολονότι «διῴκει τὴν πόλιν μετρίως καὶ μᾶλλον πολιτικῶς» καὶ συνέτεινε πολὺ εἰς τὴν περαιτέρω πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν τῶν Ἀθηναίων ἔν τε ταῖς τέχναις καὶ ἐν τοῖς γράμμασι, ἐπετάχυνε δὲ καὶ τὴν διακόσμησιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι, χάρις εἰς τὸ ὀξύ, εὐκίνητον καὶ εὐανάπτυκτον τῆς ἰωνικῆς φυλῆς πνεῦμα, καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶχον ποιήσει μεγάλας προόδους ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, ὡς μόνον τὸ τοῦ Σόλωνος παράδειγμα ἀρκούντως μαρτυρεῖ, ἐπὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν ὅμως ἐπεκράτησε νέα τις καὶ ἔκτακτος ἀκμὴ καὶ παντοία ἀνάπτυξις. Εἶνε γνωστὸν ὅτι ὁ Πεισίστρατος πρῶτος διέταξε τὴν συλλογὴν καὶ ταξινόμησιν τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς ἀνάγνωσμα τῶν

[1] Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθην. Πολιτ. 8.
[2] Ἡρόδ. ἐν 1, 59. Πλούταρχ. ἐν βίῳ Σόλωνος.

παίδων, ἵδρυσε δημοσίαν βιβλιοθήκην[1], ἐξύψωσε μεγάλως τὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων, ἤρξατο μεγαλοπρεπέστατα τῆς οἰκοδομίας τοῦ Ὀλυμπιείου[2], ἵδρυσε πιθανῶς καὶ τὸ ἀρχαῖον Ὠδεῖον διὰ τοὺς τῶν ῥαψῳδῶν ἀγῶνας[3], ἔκτισεν αὐτός τε καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ κατὰ τὸ τριακονταετὲς[4] περίπου τῆς ἀρχῆς αὐτῶν διάστημα τὸν ναὸν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος[5], καὶ καθόλου οἱ Πεισιστρατίδαι διετήρησαν ἀκμαῖα τὴν ὑπόληψιν καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἱδρυταὶ τῆς εὐδαιμονίας καὶ λαμπρότητος ἐκείνης τῆς πόλεως, ἅτινα ταχέως διήγειραν τὴν ἀντιζηλίαν καὶ τὸν φθόνον ὁμογενῶν τε καὶ ἀλλοεθνῶν[6]. Μάλιστα ὅμως ηὐδοκίμησεν ὁ πατὴρ Πεισίστρατος, ὅστις καὶ τὸ πλῆθος «οὐδὲν παρώχλει κατὰ τὴν ἀρχήν, ἀλλ' ἀεὶ παρεσκεύαζεν » εἰρήνην καὶ ἐτήρει δι' ἡσυχίαν, διὸ καὶ πολλάκις παρῳμοιάζετο ὡς » ἡ Πεισιστράτου τυραννὶς ὁ ἐπὶ Κρόνου βίος εἴη»[7].

Ἐν τούτοις καὶ ἐπὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν ἡ ἐν ταῖς ὡραίαις τέχναις πρόοδος ἐν Ἀθήναις δὲν εἶχε φθάσει εἰσέτι τὸν αὐτὸν βαθμόν, ὃν εἶχον ἤδη αὗται ἐν ἄλλαις ἑλληνικαῖς πόλεσιν, οἷον ἐν Σικυῶνι, Κορίνθῳ, Ἄργει, Αἰγίνῃ καὶ Θήβαις, εἰ καὶ τὸν πληθυσμὸν καὶ τὴν ἄλλην εὐδαιμονίαν ὑπερεῖχον αἱ Ἀθῆναι. Ἡ μεγάλη τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἀκμὴ καὶ ἀνύψωσις προῆλθε κυρίως μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀρχῆς συνεπείᾳ τῶν ἐν ἔτει 506 ὑπὸ τοῦ καταργητοῦ τῆς τυραννίας Κλεισθένους γενομένων ἐσωτερι-

[1] Πρβ. Αὖλον Γέλλιον ἐν Ἀττικ. νυξί, 6, 17.

[2] Ἀριστοτέλ. ἐν Πολιτ. 5, 11. Βιτρούβιος, περὶ ἀρχιτεκτ., 1, 1, 7.

[3] Πρβ. Ἡσύχιον ἐν λέξει « Ὠδεῖον ». Ἡ Πνὺξ καὶ τὸ Πρυτανεῖον ἦσαν βεβαίως ἀρχαιότερα κτίρια, τὸ δὲ θέατρον τοῦ Διονύσου ἤρξατο κτίζεσθαι 15 περίπου ἔτη μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀρχῆς, κατὰ τὴν 70ὴν ὀλ. ἤτοι 500 π. Χ., ἀφοῦ κατέπεσε τὸ πρὸ αὐτοῦ ὑπάρχον ξύλινον ἰκρίωμα, ἐτελείωσεν ὅμως μόλις ἐπὶ Λυκούργου τοῦ ῥήτορος. Πρβ. Πλουτάρχ. βίον Λυκούργου. Παυσαν. Ἀττικ. 29, 16.

[4] Ὁ Πεισίστρατος καὶ οἱ υἱοὶ καὶ διάδοχοι αὐτοῦ Ἱππίας καὶ Ἵππαρχος ἦρξαν ἀπὸ 560 — 510 π. Χ., ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀρχή των διεκόπη δὶς διὰ τῆς ἐξορίας τοῦ Πεισιστράτου ἐπὶ 17 περίπου ἔτη, ὑπολείπονται 37 μόνα ἔτη ἀρχῆς.

[5] Πρβ. Θουκυδ. 6, 54. Σουΐδαν ἐν λέξει «Πύθιος» καὶ Μεούρσιον de Pisistrato κ. 9.

[6] Οὕτω κρίνουσι περὶ Πεισιστράτου ὁ Ἡρόδ., 1, 59. ὁ Θουκυδίδης, 9, 54 καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, Πολιτικ. 5, 9, 21. καὶ Ἀθηναίων πολιτ. 16.

[7] Ἀριστοτ. ἐν Ἀθην. Πολιτ. 16.

κῶν μεταρρυθμίσεων καὶ τῆς ἐντεῦθεν προελθούσης εὐνομίας, εὐδαιμονίας, καὶ τοῦ πνευματικοῦ ὀργασμοῦ. Ὁ Κλεισθένης οὗτος, γόνος τοῦ μεγάλου καὶ σπουδαιοτάτου ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἱστορίᾳ οἴκου τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, οἵτινες, ἐξορισθέντες μετὰ τὰ Κυλώνεια, κατῆλθον πάλιν μετά τινα χρόνον καὶ ἴσχυον μεγάλως ἐν Ἀθήναις, ἀφοῦ πρῶτον τῇ ἀρωγῇ τοῦ δήμου κατέβαλε τὰς ἀποπείρας τῶν ὀλιγαρχικῶν, ὅπως συμπραττόντων τῶν Λακεδαιμονίων ἐπαναφέρωσι τὴν ὀλιγαρχίαν, μετερρύθμισεν οὕτω τὸ σολώνειον πολίτευμα, ὥστε τὴν μὲν καθόλου τῶν κοινῶν διεύθυνσιν ἀνέθηκε τῷ ἀθηναϊκῷ δήμῳ, τὰ δ' ἀξιώματα καὶ τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς κατέστησε μόνοις τοῖς ἀρίστοις καὶ ὁμολογουμένως ἱκανωτάτοις ἐκ τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν. προσιτά. Ηὔξησε δηλ. τὰς φυλὰς ἀπὸ 4 εἰς 10 κατανείμας ἰσαρίθμως μεταξὺ αὐτῶν τοὺς τότε 100 τῆς Ἀττικῆς δήμους, ἤλλαξεν αὐτῶν τὰς ὀνομασίας, «ἵνα μὴ σφισι αἱ αὐταὶ ἔωσι φυλαὶ καὶ Ἴωσι[1]», καὶ καταγράψας εἰς τὰς φυλὰς πολλοὺς μετοίκους καὶ ἀπελευθέρους ἐπλήθυνε σπουδαίως τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, ὥρισε δ' ἐξ ἑκάστης τῶν δέκα φυλῶν νὰ ἐκλέγηται εἷς στρατηγὸς ἐν καιρῷ πολέμου, ἵνα ὑπὸ τὸν γενικὸν τοῦ στρατοῦ ἀρχηγόν, τὸν ἄρχοντα πολέμαρχον, ἡγῶνται αὐτοῦ. Ἀναλόγως ηὔξησε καὶ τὰ μέλη τῆς βουλῆς εἰς 500 ὁρίσας 50 βουλευτὰς ἐξ ἑκάστης φυλῆς, ἔχοντας ἐναλλὰξ καὶ τὴν πρυτανείαν κατὰ τὸ δέκατον τοῦ ἔτους χρονικὸν διάστημα· ὥρισε 5000 δικαστῶν Ἡλιαστῶν, ἐκλεξίμων κατ' ἔτος, καὶ 1000 ἀναπληρωτὰς διὰ τὰ δέκα τῆς πόλεως δικαστήρια, ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐφετῶν ἀπὸ 48 εἰς 50 καὶ μετὰ τοῦ ἄρχοντος 51, καὶ διήρεσε τὰς φυλὰς εἰς 50 ναυκληρίας, ὧν ἑκάστη ὑπεχρεοῦτο νὰ διατηρῇ ἓν πολεμικὸν πλοῖον καὶ δύο ἱππεῖς. Ὁ αὐτὸς Κλεισθένης εἰσήγαγε καὶ τὸν ὀστρακισμόν, τὸ σωτηριώτατον ἐκεῖνο, εἰ καὶ πολλάκις κακῶς ἐφαρμοσθέν, κατὰ τῆς τυραννίας φάρμακον, δι' οὗ ἀποφάσει τοῦ λαοῦ ἐξωρίζετο ἐπὶ δεκαετίαν πᾶς ὅστις ἤθελε θεωρηθῇ ἐπικίνδυνος τῇ δημοκρατίᾳ[2]. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις κατέστησε τούς τε ἐννέα ἄρχοντας καὶ τοὺς δέκα στρατηγοὺς καὶ πάσας τὰς σπουδαίας ἀρχὰς ἐκλεξίμους ἐξ εὐρυτέρου κύκλου πολιτῶν, πλὴν τῶν Θητῶν καὶ ἐν μέρει τῶν Ζευγιτῶν, ὅπερ ηὔξησε τὰ μέγιστα τὴν ἐπιρροὴν τοῦ πολλοῦ λαοῦ ἐπὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, ἐβελτίωσε δὲ οὐσιωδέστατα καὶ τὰς διαφόρους ἀρχάς, διότι οὕτως οἱ ὑφ' ἁπάντων

[1] Ἡρόδ. 5, 69.

[2] Ἀριστ. Πολιτ. Ἀθην. 21 — 22.

ἱκανοὶ καὶ ἄξιοι ἀναγνωριζόμενοι καὶ ὄχι μόνοι οἱ πλούσιοι καὶ φιλόδοξοι εἶχον ἐλπίδας κατοχῆς τῶν ἀνωτάτων ἀρχῶν. Διὰ τῶν μεταρρυθμίσεων δὲ τούτων τοῦ Κλεισθένους, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν σπουδαιοτάτην καὶ χρησιμωτάτην ἐποχὴν ἐν τῇ πολιτικῇ τῶν Ἀθηναίων ἐξελίξει, προήχθη τοσοῦτον ὁ πολιτικὸς βίος καὶ οὕτως ἀνεπτύχθησαν αἱ παντοῖαι τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ ἀρεταί, ὥστε ὀλίγα μετὰ ταῦτα ἔτη ἡ Ἀττικὴ καὶ αἱ Ἀθῆναι κατῳκοῦντο ὑπὸ τῶν Μαραθωνομάχων καὶ Σαλαμινομάχων ἐκείνων, οὓς ἀείποτε ἀπεθαύμασεν ἡ ἀνθρωπότης ὡς τὸ πρότυπον ἀρετῆς καὶ φιλοπατρίας. Λίαν δ' ἐπικαίρως ἐπῆλθεν ἡ ἑδραίωσις αὕτη καὶ ἀκμὴ τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας· διότι ἡ ὑπὸ Κύρου τοῦ Μεγάλου πρό τινων δεκαετηρίδων ἱδρυθεῖσα περσικὴ κοσμοκρατορία ἠπείλει ἤδη νὰ καταπλακώσῃ καὶ ὑποδουλώσῃ καὶ τὸν Ἑλληνισμόν, μετ' ὀλίγον δ' ἤρξατο ὁ μέγας μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων περὶ ὑπάρξεως καὶ μακρὸς ἀγών, καθ' ὃν ἡ ἐλευθερία ἐπεκράτησε τῆς δουλείας καὶ ἡ αὐτονομία τοῦ δεσποτισμοῦ.

Εἰς τὴν οὕτως ἐγκαθιδρυθεῖσαν πλήρη ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἀνάπτυξιν ὀφείλεται, ὡς ἤδη εἴπομεν, καὶ ἡ ταχυτάτη τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν Ἀθήναις ἐπίδοσις. Ἡ δραματικὴ ποίησις, ἥτις μόλις κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ἕκτου π. Χ. αἰῶνος ἀνεφάνη ἐν Ἀττικῇ καὶ περὶ τὰ 500 εὑρίσκετο ἔτι ἐν τοῖς σπαργάνοις της, παράγουσα ἔργα, οἷα τὰ τοῦ Θέσπιδος, Φρυνίχου, Χοιρίλου καὶ Πρατίνα, μίαν μόνον μετὰ τὰ 500 γενεὰν, ἀνέδειξε τὰ τοῦ Αἰσχύλου, καὶ ἐν διαστήματι βραχυτέρῳ τοῦ αἰῶνος ἀφίκετο εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ἀναπτύξεώς της διὰ Σοφοκλέους, Εὐριπίδου καὶ Ἀριστοφάνους. Ἡ δὲ ἀρχιτεκτονική, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφική, αἵτινες μέχρι τῶν 500 εὑρίσκοντο ἐν Ἀθήναις εἰς βαθμὸν εἰσέτι πολὺ ταπεινὸν σχετικῶς, μετὰ 50 περίπου ἔτη ἦσαν εἰς κατάστασιν νὰ δημιουργήσωσιν ἡ μὲν ἀρχιτεκτονικὴ τὸν Παρθενῶνα, τὰ Προπύλαια, τὸν ναὸν τῆς Ἀπτέρου Νίκης, τὸ νεώτερον Ἐρέχθειον καὶ ἄλλα, ἡ δὲ γλυπτικὴ τὰ ἀπαραμίλλητα ἀριστοτεχνήματα τοῦ Φειδίου καὶ ἡ ζωγραφικὴ τὰς γραφὰς τοῦ Πολυγνώτου καὶ Μίκωνος, πάντα ἔργα, ὁποῖα ἔκτοτε δὲν ἠξιώθη πλέον νὰ κατασκευάσῃ ἀνθρωπίνη χείρ, ἐξαιρουμένων τῶν τῆς ζωγραφικῆς. Ἡ δὲ τῶν πολιτῶν ἑκάστου ἀνάπτυξις ἀπέβη τοιαύτη, ὥστε ἀνεδείχθησαν μὲν πολιτικοί, οἷοι ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς, ἀπέκτησαν δὲ καὶ οἱ πολῖται πάντες ἱκανὴν πολιτικὴν πεῖραν, ὥστε ὁ Ἀριστείδης ἐτόλμησε νὰ εἰσαγάγῃ τὴν διὰ κλήρου ἐκλογὴν

τῶν δημοσίων λειτουργῶν ἐκ τοῦ συνόλου σχεδὸν τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ἀδιακρίτως.

Ἡ ἐποχὴ αὕτη τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας ἀπὸ Κλεισθένους καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἥτις διήρκεσεν ἕνα σχεδὸν αἰῶνα, ἀποτελεῖ ἀληθῶς τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῶν Ἀθηνῶν καὶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἡ πλέον μεγαλουργὸς ἐποχὴ οὐ μόνον τῆς ἀθηναϊκῆς, ἀλλὰ καὶ καθόλου τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τοῦ πρὸς τοὺς Αἰγινήτας ὀλίγον μετὰ τὰ 500 ἐκραγέντος μακροῦ πολέμου ναυτικοὶ γενόμενοι καὶ προσηκόντως διὰ τοὺς μετ' ὀλίγον ἐπελθόντας περσικοὺς πολέμους παρασκευασθέντες [1], ἐπεδείξαντο κατὰ τὰς βαρβαρικὰς ἐκείνας ἐπιδρομὰς τοσαύτην ἀρετήν, θάρρος καὶ δραστηριότητα, ὡς οὐδένες ἄλλοι τῶν Ἑλλήνων, ὥστε ἐν πλήρει δικαιώματι ἀνέλαβον ὀλίγον μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς κατὰ τὸ ἔτος 479 ἧτταν τοῦ Μαρδονίου τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος ἐν ἔτει 477 καὶ συνέστησαν τὸ μέγα ἐκεῖνο συμμαχικὸν ἀθηναϊκὸν κράτος, ὅπερ περιελάμβανεν ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν πλείστων νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους πάντα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας, τῆς Θρᾴκης, τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τῆς Μ. Ἀσίας. Τὸ ναυτικὸν τοῦτο κράτος ὑπὸ τὴν πρωτοβουλίαν καὶ ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων εἶχε καταντήσει περὶ τὰ μέσα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου νὰ ἔχῃ ἐτήσιον μὲν εἰσόδημα 2000 ταλάντων [2], ἤτοι 60,000,000 τοὐλάχιστον νεωτέρων δραχμῶν, ναυτικὴν δὲ δύναμιν 300—400 τριηρῶν [3], οἱ δὲ ἡγέται καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ Ἀθηναῖοι ἀνέπτυξαν τῷ ὄντι ἔκτακτον πολιτικὴν δραστηριότητα καὶ μεγάλην ἱκανότητα.

Ὁ πρῶτος τῆς ἡγεμονίας ταύτης τῶν Ἀθηνῶν θεμελιωτὴς ἦτο ὁ

[1] Πρβ. Θουκυδ. 1, 14.

[2] Ὁ Ξενοφῶν ἐν Κύρου Ἀναβάσ. 7, 1, 27 ἐκτιμᾷ τὰς ἐτησίας προσόδους τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους εἰς χίλια τάλαντα, ὁ δ' Ἀριστοφάνης ἐν Σφηκ. στ. 657 ἐπ. εἰς δύο χιλιάδας ταλάντων. Εἶνε λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ Ξενοφῶν ἀνακριβῶς ὑπελόγισεν, ἅτε μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν γράφων, καὶ ὅτι ὀρθοτέρα εἶνε ἡ τοῦ Ἀριστοφάνους μαρτυρία. Ἴδε περὶ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους τὸ περίφημον σύγγραμμα τοῦ Γερμανοῦ Boeckh, Die Staatshaushaltung der Athener, τόμ. 3, ἰδίως τόμ. α', σ. 566, ἐπ. ἐκδ. 6'.

[3] Πρβ. Πλούταρχον, (Βίοι 10 ῥητόρ. ἐν βίῳ Λυκούργου). Ὁ Λυκοῦργος, ὅστις ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 324 π. Χ., εἶχε πληρώσει τὰ νεώρια μὲ τὸ ἀναγκαῖον ὑλικὸν διὰ 400 τριήρεις καὶ τότε ἡ τῶν Ἀθηναίων δύναμις εὑρίσκετο ἐν παρακμῇ.

ἥρως τῆς Σαλαμῖνος Θεμιστοκλῆς, ὁ μεγαλοφυὴς ἐκεῖνος καὶ ὀξυνούστατος πολιτικός, ὅστις προβλέπων ποῦ κυρίως ἔγκειται τὸ μέλλον τῆς πατρίδος του μεγαλεῖον, τὴν μὲν πόλιν ὠχύρωσε διὰ νέων εὐρυτέρων καὶ ἰσχυρῶν τειχῶν, τὸν δὲ Πειραιᾶ οἰκοδομήσας καὶ ὀχυρώσας μετέβαλεν εἰς κύριον καὶ ἀσφαλῆ αὐτῆς λιμένα ἀντὶ τοῦ Φαλήρου καὶ τῆς Μουνυχίας, καὶ οὕτως ἔστρεψε τὰ βλέμματα τῶν συμπολιτῶν του ἐπὶ τὴν θάλασσαν ὡς τὴν μόνην ἄγκυραν ἐλπίδος δι' αὐτούς [1]. Οὐ μικρὸν δὲ συνεβάλετο εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας καὶ ὁ σύγχρονος καὶ ἀντίπαλος τοῦ Θεμιστοκλέους Ἀριστείδης ὁ δίκαιος. Καθόλου δὲ ἐπὶ 17 ἔτη μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν (480 π. Χ.) τὰ πράγματα τῶν Ἀθηναίων διηυθύνοντο ἄριστα, διότι κατ' αὐτὰ «πάλιν ἴσχυσεν ἡ ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ βουλὴ καὶ διῴκει τὴν » πόλιν, οὐδενὶ δόγματι λαβοῦσα τὴν ἡγεμονίαν, ἀλλὰ τῷ γενέσθαι » τῆς περὶ Σαλαμῖνα ναυμαχίας αἰτία· τῶν γὰρ στρατηγῶν ἐξαπορη- » σάντων τοῖς πράγμασι καὶ κηρυξάντων σῴζειν ἕκαστον ἑαυτὸν πορί- » σασα δραχμὰς ἑκάστῳ ὀκτὼ διέδωκε καὶ ἀνεβίβασεν εἰς τὰς ναῦς· » διὰ ταύτην δὲ τὴν αἰτίαν παρεχώρουν αὐτῇ τῷ ἀξιώματι καὶ ἐπο- » λιτεύθησαν Ἀθηναῖοι καλῶς κατὰ τούτους τοὺς καιρούς· συνέβη γὰρ » αὐτοῖς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον τά τε εἰς τὸν πόλεμον ἀσκῆσαι καὶ » παρὰ τοῖς Ἕλλησιν εὐδοκιμῆσαι καὶ τὴν τῆς θαλάσσης ἡγεμονίαν » λαβεῖν ἀκόντων τῶν Λακεδαιμονίων. Ἦσαν δὲ προστάται τοῦ δήμου » κατὰ τούτους τοὺς καιροὺς Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου καὶ Θεμιστο- » κλῆς ὁ Νεοκλέους, ὁ μὲν τὰ πολέμια ἀσκῶν ὁ δὲ τὰ πολιτικὰ δεινὸς » εἶναι δοκῶν καὶ δικαιοσύνῃ τῶν καθ' ἑαυτὸν διαφέρων· διὸ καὶ ἐχρῶντο » τῷ μὲν στρατηγῷ τῷ δὲ συμβούλῳ» [2]. Ὁ δὲ μετὰ τὸν Θεμιστοκλέα καὶ Ἀριστείδην ἰθύνας τὰ πράγματα Κίμων ὁ Μιλτιάδου ἐθεμελίωσε τὴν κατὰ θάλασσαν ὑπεροχὴν καὶ ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων διὰ τῶν περιφανῶν αὐτοῦ νικῶν καὶ συνέστησε κατὰ μέγα μέρος τὴν ἀθηναϊκὴν ὁμοσπονδίαν, ἥνωσε δὲ καὶ τὰς Ἀθήνας μετὰ τοῦ Πειραιῶς, τὸ ἄστυ μετὰ τοῦ λιμένος, διὰ τῶν Μακρῶν Τειχῶν, ἅτινα κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος ζῶντος ἔτι αὐτοῦ εἶχον ἀποτελειωθῆ [3]. Ἀλλ' ὁ ἐξοχώτερος τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀρχῆς προαγωγεὺς καὶ τῆς πόλεως διακοσμητὴς

[1] Πρβ. Θουκυδ. 1, 44 καὶ 89—93. Ἴδε καὶ Curtius ἔνθ. ἀνωτ. 98 ἑπ.

[2] Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθην. Πολιτ. 23. Πρβ. καὶ Πλουτάρχου Θεμιστ. 10.

[3] Ἴδε περὶ τῶν Μακρῶν Τειχῶν καὶ τῶν περιπετειῶν αὐτῶν Leake, Topo-

ὑπῆρξεν ὁ ὀλύμπιος Περικλῆς. Ὁ δαιμόνιος ἐκεῖνος ἀνὴρ οὐ μόνον τὴν ἀθηναϊκὴν ὁμοσπονδίαν εἰς ἐντελέστατα διωργανισμένον ἀθηναϊκὸν κράτος μετέβαλεν, οὗ κυβερνήτην καὶ ἰθύντορα ἀνέδειξε τὸν τῶν Ἀθηναίων δῆμον ὁλόκληρον, ἐξυψώσας αὐτὸν εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν πολιτικῆς ἐμπειρίας καὶ δεξιότητος, εἰ καί, δυστυχῶς, μὴ ἄνευ σπουδαίων θυσιῶν, ἐπενεγκασῶν μετὰ ταῦτα τὴν παραλυσίαν καὶ διαφθορὰν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἡγεμονίδα πόλιν, τὰς Ἀθήνας, διὰ τοσούτων καὶ τηλικούτων ἀπαραμιλλήτων τὴν τελειότητα καλλιτεχνικῶν ἔργων ἐκόσμησεν, ὥστε ἡ ἐποχὴ τοῦ Περικλέους κατήντησε νὰ σημαίνῃ συμβολικῶς τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν ἐν Ἑλλάδι, ὡς ἡ τοῦ Αὐγούστου ἐποχὴ ἐν Ῥώμῃ. Ὁ Περικλῆς διὰ τῶν ἐξόχων τεχνιτῶν Ἰκτίνου, Φειδίου, Μνησικλέους, Καλλικράτους καὶ ἄλλων ᾠκοδόμησε τὸν Παρθενῶνα, τὰ Προπύλαια καὶ τὰς Πινακοθήκας, κατεσκεύασε καὶ ἄλλας ἐξόχους οἰκοδομὰς καὶ κατεκόσμησε τήν τε Ἀκρόπολιν καὶ τὴν κάτω πόλιν διὰ πληθύος καλλιτεχνικῶν ἔργων, πρὸς μείζονα δὲ τοῦ ἄστεως ἐξασφάλισιν προσέθηκεν εἰς τὰ Μακρὰ Τείχη καὶ τρίτον, τὸ νότιον ἢ διάμεσον[1]. Καθόλου δ' ἐπὶ Περικλέους ἤκμασαν τοσοῦτον αἱ Ἀθῆναι ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, ὅσον οὐδεμία ἄλλοτε πολιτεία. Ἂν ἡ Ἑλλὰς ἐθεωρεῖτο τότε ὡς κατέχουσα τὸ ἄκρον ἄωτον τοῦ πολιτισμοῦ μεταξὺ τῶν συγχρόνων ἐθνῶν, αἱ Ἀθῆναι διεκρίνοντο ἐξ ὅλης τῆς Ἑλλάδος ὡς ἡ κορυφὴ καὶ ἡ τελειοτέρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀντιπρόσωπος, ἦσαν « Ἑλλάδος Ἑλλὰς » κατὰ Θουκυδίδην[2].

Οὐχ ἧττον ἡ λαμπρὰ αὕτη εἰκὼν δὲν ἐστερεῖτο σκιᾶς καὶ κηλίδων. Αὐτὸς ὁ Ἀριστείδης, ἵνα πείσῃ τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐπιληφθῶσι

graphy of Athens ἐκδ. β'. σ. 414 ἐπ., τῆς γερμ. μεταφράσεως σ. 295 ἐπ. καὶ Curtius ἔνθ. ἀν. σ. 111 ἐπ.

[1] Πλούτ. ἐν βίῳ Περικλ. κ. 13.

[2] Ἔν τινι ἐπιταφίῳ ἐπιγράμματι εἰς Εὐριπίδην παρὰ Brunk, Analecta gracca, τόμ. Β', σελ. 236. Πρβ. καὶ Ἰσοκράτ. Πανηγ. 13. «Τοσοῦτον δ' ἀπολέλοιπεν ἡ πόλις ἡμῶν περὶ τὸ φρονεῖν καὶ λέγειν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὥσθ' οἱ ταύτης μαθηταὶ τῶν ἄλλων διδάσκαλοι γεγόνασι καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν τεκμήριον εἶναι». Θουκυδ. 2, 41. καὶ ἄλλους. Περὶ τῆς θέσεως τῶν Ἀθηνῶν ὡς πρὸς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἴδε τὸ ὡραῖον σύγγραμμα τοῦ Onken, Athen und Hellas, εἰς δύο μέρη 1865—66. Περὶ δὲ τῶν οἰκοδομῶν τοῦ Περικλέους Curtius, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 138 ἐπ.

τῆς κατὰ θάλασσαν τῶν Ἑλλήνων ἡγεμονίας, οὐ μόνον κατέστησε καὶ εἰς τοὺς Θῆτας προσιτὰ τὰ πλεῖστα τῆς πολιτείας ἀξιώματα, εἰσηγησάμενος «κοινὴν εἶναι τὴν πολιτείαν καὶ τοὺς ἄρχοντας ἐξ Ἀθηναίων πάντων αἱρεῖσθαι», ἀλλὰ καὶ συνεβούλευε τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς «καταβάντας ἐκ τῶν ἀγρῶν οἰκεῖν ἐν τῷ ἄστει· τροφὴν γὰρ » ἔσεσθαι πᾶσι, τοῖς μὲν στρατευομένοις, τοῖς δὲ φρουροῦσι, τοῖς δὲ τὰ » κοινὰ πράττουσι... Πεισθέντες δὲ ταῦτα καὶ λαβόντες τὴν ἀρχὴν τῆς » τε συμμάχοις δεσποτικωτέρως ἐχρῶντο, πλὴν Χίων καὶ Λεσβίων καὶ » Σαμίων, τούτους δὲ φύλακας εἶχον τῆς ἀρχῆς, ἐόντες τάς τε πολι» τείας παρ' αὐτοῖς καὶ ἄρχειν ὧν ἔτυχον ἄρχοντες· κατέστησαν δὲ καὶ » τοῖς πολλοῖς εὐπορίαν τροφῆς, ὥσπερ Ἀριστείδης εἰσηγήσατο· συνέ» βαινε γὰρ ἀπὸ τῶν φόρων καὶ τῶν τελῶν καὶ τῶν συμμάχων πλείους » ἢ δισμυρίους ἄνδρας τρέφεσθαι· δικασταὶ μὲν γὰρ ἦσαν ἑξακισχίλιοι, » τοξόται δ' ἑξακόσιοι καὶ χίλιοι καὶ πρὸς τούτοις ἱππεῖς χίλιοι καὶ » διακόσιοι, βουλὴ δὲ πεντακόσιοι καὶ φρουροὶ νεωρίων πεντακόσιοι καὶ » πρὸς τούτοις ἐν τῇ πόλει φρουροὶ ν', ἀρχαὶ δ' ἔνδημοι μὲν εἰς ἑπτα» κοσίους ἄνδρας, ὑπερόριοι δ' εἰς ἑπτακοσίους. Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπεὶ » συνεστήσαντο τὸν πόλεμον ὕστερον, ὁπλῖται μὲν δισχίλιοι καὶ πεντα» κόσιοι, νῆες δὲ φρουρίδες εἴκοσιν, ἄλλαι δὲ νῆες αἱ τοὺς φόρους ἄγου» σαι τοὺς ἀπὸ τοῦ κυάμου δισχιλίους ἄνδρας, ἔτι δὲ πρυτανεῖον καὶ ὀρ» φανοὶ καὶ δεσμωτῶν φύλακες· ἅπασι γὰρ τούτοις ἀπὸ τῶν κοινῶν ἡ » διοίκησις ἦν»[1]. Ὡς νὰ μὴ ἤρκουν δὲ ταῦτα, ὁ Περικλῆς κατόπιν εἰσηγήσατο κατά τινας ἀρχαίας εἰδήσεις καὶ τὴν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου ἀποζημίωσιν τῶν εἰς ἐκκλησίαν συνερχομένων πολιτῶν δι' ἑνὸς ὀβολοῦ, αὐξηθέντος βραδύτερον εἰς τρεῖς. Ἵνα δὲ μετέχωσι τῆς θεωρίας τῶν κατὰ τὰ μεγάλα καὶ μικρὰ Διονύσια τελουμένων θεατρικῶν παραστάσεων καὶ οἱ ἄποροι τῶν πολιτῶν, ὁ αὐτὸς Περικλῆς δημαγωγῶν ἐπρονόησε περὶ συστάσεως ἰδιαιτέρου ταμείου **θεωρικῶν**, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπληρώνετο τοῖς πολλοῖς τὸ τοῦ θεάτρου εἰσιτήριον. Οὕτω διεφθείρετο κατ' ὀλίγον ὁ λαὸς καὶ μετεβάλλετο ἡ πολιτεία εἰς βιοποριστικὴν παλαίστραν, τοῦτο δ' ἐπεσκίαζε τὴν ἄλλως λαμπρὰν τότε τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας ὄψιν.

Ἐκτὸς τούτου οὐχ ἧττον ἤκμαζε καὶ ἡ λοιπὴ Ἑλλάς, ἐν ᾗ ὑπῆρχον καὶ ἕτεραι ἰσχυραὶ καὶ ἀκμαῖαι πολιτεῖαι μὴ δυνάμεναι ἄλλως ἢ

[1] Ἀριστοτέλ. ἐν Ἀθην. Πολιτ. 24.

μετὰ δυσπιστίας καὶ φόβου νὰ βλέπωσι τὴν ταχεῖαν τῶν Ἀθηνῶν ἐπίδοσιν, ὥστε εὐκόλως συνέβη νὰ ἑνωθῶσι πολλαὶ τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν ἐν τῇ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἀντιζηλίᾳ καὶ παντὶ τρόπῳ νὰ ἐπιδιώξωσι τὴν ταπείνωσιν τῆς δαιμονίου πόλεως, ἢ τοὐλάχιστον τὸν περιορισμὸν τῆς περαιτέρω αὐξήσεως τῆς δυνάμεως αὐτῆς. Ἐντεῦθεν δὲ συχναὶ λογομαχίαι, ὑποβλέψεις καὶ ἔριδες, αἵτινες κατὰ φυσικὸν λόγον δὲν ἠδύναντο νὰ καταλήξωσιν εἰς ἄλλο ἢ εἰς πόλεμον μεταξὺ τῆς Ἀθηναϊκῆς ὁμοσπονδίας καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πολιτειῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῆς Σπάρτης. Οὕτω δ' ἐξερράγη τῷ 431 ὁ ὀλέθριος ἐκεῖνος καὶ διὰ σύμπαν τὸ Ἑλληνικὸν καταστρεπτικὸς καὶ ἀπαίσιος Πελοποννησιακὸς πόλεμος, ὁ μέγιστος καὶ σημαντικώτατος πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ ἑλληνικῶν πολέμων, ὃν ὁ μὲν Θουκυδίδης τόσον θαυμασίως μέχρι τινὸς περιέγραψεν, ὁ δὲ Ξενοφῶν συνεπλήρωσε. Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον κυρίως ἔδειξαν οἱ Ἀθηναῖοι ὁπόσην ἠθικήν τε καὶ ὑλικὴν δύναμιν ἐκέκτηντο, δυστυχῶς ὅμως αἱ Ἀθῆναι εἶχον τὴν μεγίστην διὰ πᾶν ναυτικὸν κράτος ἔλλειψιν, νὰ μὴ κεῖνται ἐπὶ νήσου, ὥστε ἡ μεγάλη διάρκεια καὶ τὸ ἀπαίσιον πέρας τοῦ πολέμου τούτου ἦσαν ἀναπόφευκτα καί, οὕτως εἰπεῖν, μοιραῖα ἕνεκα τῆς κατὰ ξηρὰν μεγάλης ὑπεροχῆς τῶν ἐναντίων. Οὐσιωδῶς δ' ἐπετάχυνον τὴν ἀπαισίαν διὰ τὰς Ἀθήνας ἔκβασιν τοῦ πολέμου τὰ κατὰ τὴν πάλην μέχρι μανίας ἀναπτυχθέντα ἐν τῇ πόλει μεταξὺ ὀλιγαρχικῶν καὶ δημοκρατικῶν πάθη καὶ ἡ ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ἀλλεπαλλήλων δεινῶν καὶ ἀποτυχιῶν ἀναλγησία περὶ τὰ κοινά, ἅτινα ὡς συνέπειαν εἶχον μεγάλην τῶν ἠθῶν παραλυσίαν καὶ διαφθορὰν τῶν τὰ δημόσια πραττόντων.

Μετὰ τὴν περιβόητον ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς κατὰ κράτος ἧτταν τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου καὶ τὴν μετ' οὐ πολὺ συμβᾶσαν ἐκπολιόρκησιν τῆς ὑπερηφάνου πόλεως τῆς Παλλάδος (404 π. Χ.), τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος διελύθη εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη, ἡ ναυτικὴ τῆς πόλεως δύναμις ἄρδην κατηργήθη, τὰ Μακρὰ Τείχη ἐκρημνίσθησαν καὶ οἱ ὑπὸ τῶν νικητῶν Λακεδαιμονίων ἐπιβληθέντες τῇ ἀτυχεῖ πόλει περιβόητοι τριάκοντα τύραννοι πολλαχῶς καὶ ἀπαραδειγματίστως ἐκάκωσαν αὐτήν. Ὁ θρίαμβος ὅμως καὶ ἡ χαρὰ τῶν νικητῶν δὲν διήρκεσαν ἐπὶ πολύ· διότι, πρὶν παρέλθῃ ἓν ὁλόκληρον ἔτος, οἱ μὲν τύραννοι ἐξεδιώχθησαν ἢ ἐφονεύθησαν ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Θρασύβουλον, τὸ δὲ πρώην δημοκρατικὸν πολίτευμα ἀνενεώθη καὶ αἱ Ἀθῆναι ἤρξαντο ν' ἀναλαμβάνωσι τὰς δυνάμεις των. Ἡ πρώην ἀθηναϊκὴ ὁμοσπονδία, ἥτις

ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων μέχρις ἀφαιρέσεως καὶ αὐτῶν τῶν πατροπαραδότων ἀθηναϊκῶν νήσων Λήμνου, Ἴμβρου καὶ Σκύρου εἶχε διαλυθῆ καὶ ἀποσυντεθῆ[1], ἤρξατο πάλιν ἀνασυνιστᾶσθαι. Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 394 παρὰ Κνίδον νίκην τοῦ Κόνωνος κατὰ τοῦ στόλου τῶν Λακεδαιμονίων ἐπανέκτησαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν Σάμον, τὴν Μεθώνην, τὴν Πύδναν, τὴν Ποτίδαιαν καὶ εἴκοσιν ἄλλας πόλεις, ἐν αἷς ἡ Κώς, Νίσυρος, Τέως, Χίος, Ἔφεσος, Μιτυλίνη καὶ Ἐρυθραί. Ὁ Θρασύβουλος ἀνεκτήσατο ὁλόκληρον τὴν Λέσβον, ἐπανώρθωσε τὴν ἰσχὺν τῶν Ἀθηναίων ἐν Ἑλλησπόντῳ καὶ ταχέως πάλιν τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος ἐξετείνετο ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Μακεδονίας καὶ Θρᾴκης μέχρι Ῥόδου καὶ ἐπὶ τῶν πλείστων παραλίων πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας. Ἀλλ' ὁ φθόνος οὐκ εἴα καθεύδειν τοὺς Λακεδαιμονίους. Βλέποντες οὗτοι ὅτι διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων ἠδυνάτουν νὰ ἐμποδίσωσι τὴν ἀνάπτυξιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀθηναίων, κατέφυγον εἰς ἄλλο ἀνθελληνικὸν καὶ ἀτιμωτικώτατον μέσον· ἀποστείλαντες δηλ. τὸν ἐπιτήδειον Ἀνταλκίδαν πρὸς τοὺς Πέρσας συνωμολόγησαν μετ' αὐτῶν ἐν ἔτει 387, ὀλ. 78, 2 τὴν περιβόητον Ἀνταλκίδειον εἰρήνην, δι' ἧς τὸ μὲν ἀθηναϊκὸν κράτος περιωρίσθη μέχρι τῆς κατοχῆς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν νήσων Λήμνου, Ἴμβρου καὶ Σκύρου, αἱ δὲ τῆς ὁμοσπονδίας ἐκείνης λοιπαὶ πόλεις εἴτε ἐκηρύχθησαν ἐλεύθεραι εἴτε ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν περσικὴν κυριαρχίαν. Εὐτυχῶς πάλιν δὲν εἶχον παρέλθει δέκα ἔτη μετὰ τὴν σκανδαλώδη ταύτην καὶ ἀτιμωτικὴν ὑφ' Ἑλλήνων διὰ προδοσίας ὑποδούλωσιν τῶν Ἑλλήνων καὶ οἱ Ἀθηναῖοι κατώρθωσαν ἐκ νέου δι' ἐπιτηδείας πολιτικῆς καὶ ὑπὸ τῆς τύχης εὐνοούμενοι ν' ἀνιδρύσωσιν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ πρότερον κράτος των. Ἤδη κατ' ὀλ. 100, 3, ἤτοι ἐν ἔτει 377 π. Χ., ἡνώθησαν ἐκ νέου τὸ Βυζάντιον, ἡ Μιτυλήνη καὶ ἡ Ῥόδος μετὰ τῶν Ἀθηναίων, ὀλίγον δὲ μετὰ ταῦτα ὁλόκληρος ἡ Εὔβοια ἐκτὸς τῆς Ἑστιαίας. Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 376, ὀλ. 101, 1 νίκη τοῦ Χαβρίου παρὰ τὴν Νάξον ἐπανέφερε τὴν κατὰ θάλασσαν ὑπεροχὴν καὶ ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων[2] αἱ δ' ἀλλεπάλληλοι περιφανεῖς πράξεις τῶν τριῶν ἐξόχων στρατηγῶν Χαβρίου, Ἰφικράτους καὶ Τιμοθέου καὶ ἡ πολιτικὴ περίνοι τοῦ ῥήτορος Καλλιστράτου ἐξέτειναν καὶ πάλιν τὴν ἀθηναϊκὴν κυριαρχίαν ἐπὶ πασῶν τῶν προτέρων κτήσεων καὶ ἔτι πλέον· μόνος ὁ

[1] Πρβ. Ἀνδοκίδην, περὶ εἰρήνης, σ. 95.

[2] Ατόθι, 15, 28, 30, 35.

Τιμόθεος ὑπέταξε τοῖς Ἀθηναίοις 75 πόλεις[1]. Ἡ νέα αὕτη ὁμοσπονδία καὶ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦτο, ὡς ἄλλοτε, καταπιεστικὴ διὰ τοὺς συμμάχους. Αἱ σύμμαχοι πόλεις ἀπετέλουν ἓν ὁμοσπονδιακὸν συνέδριον ἑδρεῦον ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τὴν προεδρείαν καὶ ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηναίων καὶ συνεισέφερον ἐτησίως πρὸς διατήρησιν τοῦ κράτους τεταγμένον φόρον, ἐπὶ τὸ εὐφημότερον « σύνταξιν » καλούμενον. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, ὑπὸ τῆς δυστυχίας διδαχθέντες, μετεχειρίζοντο νῦν τοὺς συμμάχους πολλῷ ἠπιώτερον κατ' ἀρχάς, καὶ ἐν γένει τὰ πάντα ἐδείκνυον ὅτι τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος ἀνιδρύθη μεγαλείτερον καὶ ἰσχυρότερον ἤ ποτε ἄλλοτε, ἀτυχῶς ὅμως ταχέως παρῆλθεν ἡ σύνεσις τῶν Ἀθηναίων, καταστάντων ἀλαζονικῶν ὑπὸ τῆς ἰσχύος, καὶ ἡ ἐκ νέου ἀρξαμένη καταπίεσις τῶν συμμάχων εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα, ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ 364, ἤτοι ὀλ. 104, 1 καὶ ἑξῆς, αἱ σύμμαχοι πόλεις ἤρξαντο ν' ἀποστατῶσιν ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην καὶ οὕτω νὰ διαλύηται ἐκ νέου τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος, ὅπερ οἱ ἐξηντλημένοι καὶ διεφθαρμένοι ἤδη Ἀθηναῖοι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ συγκρατήσωσι διὰ τῆς βίας. Τὴν ἀποστασίαν δὲ ταύτην τῶν συμμαχικῶν πόλεων ὑπεκίνουν καὶ ἐνεθάρρυνον ἄλλοι τε τῶν Ἀθηναίων ἀντίπαλοι καὶ ὁ ἐν ἔτει 360 τὸν μακεδονικὸν θρόνον ἀναβὰς δραστήριος βασιλεὺς Φίλιππος Β'. ὁ Ἀμύντου, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἀπώλεσαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὰς ὑπὸ τοῦ Τιμοθέου προσκτηθείσας 75 πόλεις, 150 ναῦς καὶ ἄπειρα χρήματα[2]. Καὶ ὁλοτελῶς μὲν ἄνευ συμμάχων καὶ κτήσεων οὐδέποτε ἔμειναν οἱ Ἀθηναῖοι, ἔκτοτε ὅμως ὑπὸ τῆς ἀνωτέρας τῶν Μακεδόνων δυνάμεως πιεζόμενοι ἀπέβαλον μίαν κτῆσιν μετὰ τὴν ἄλλην, μέχρις ὅτου διὰ τῶν πολλῶν καὶ ἀλλεπαλλήλων πολέμων καὶ ἀτυχιῶν τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος περιωρίσθη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ῥωμαιοκρατίας, περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου αἰῶνος, εἰς μόνην τὴν Ἀττικὴν καὶ πέριξ τινὰς νήσους, ὥστε ἀπὸ Φιλίππου καὶ ἑξῆς ἄρχεται ἡ ἀδιάκοπος τῶν Ἀθηνῶν παρακμή.

Ἡ μεγάλη αὕτη τῶν πραγμάτων μεταβολὴ προῆλθε τὸ μὲν ἐκ τῆς ἀκρατήτου δυνάμεως τοῦ ὑπὸ Φιλίππου ἀναζωογονηθέντος μακεδονικοῦ κράτους, ὅπερ ἐν τῇ ἐπὶ τὰ πρόσω πορείᾳ του γοργῷ τῷ ποδὶ καθυπέταξε καὶ συμπεριέλαβεν ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μ.

[1] Αἰσχίνης, περὶ παραπρεσβείας, σ. 247. Διὰ τοῦτο ἡ τέχνη παρέστησε τὸν Τιμόθεον ἁλιεύοντα τὰς πόλεις.

[2] Αἰσχίνης, περὶ παραπρεσβείας, σ. 247. Ἴδε καὶ Boeckh, Staatshaushaltung der Athener, τόμ. Α', σ. 546 ἐπ. ἐκδ. β'.

Ἀσίαν, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀποναρκώσεως καὶ τῆς παρακμῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ ἐκ τῶν ἀδιαλείπτων μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν ἀντιζηλιῶν καὶ ἐρίδων, αἵτινες ἔδωκαν τῷ Φιλίππῳ ἀφορμὴν ν' ἀναμιχθῇ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα καὶ νὰ κατορθώσῃ ὅπως τελευταῖον πάντες οἱ Ἕλληνες, ἐξαιρουμένων τῶν Σπαρτιατῶν, ἀναγνωρίσωσι τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ὑπεροχὴν καὶ κηδεμονίαν, ἀφοῦ προηγουμένως οἱ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγωνιζόμενοι Ἀθηναῖοι ἐξηντλήθησαν ἐν τοῖς κατ' ἐκείνου ἀγῶσιν. Ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου διέμειναν μὲν αἱ Ἀθῆναι πολιτεία αὐτόνομος καὶ ἀνεξάρτητος, τηροῦσα εἰσέτι καὶ ἀρκετὸν μέρος τοῦ πρωτητερινοῦ αὐτῆς κράτους, ἀπώλεσαν ὅμως τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν καὶ πρωτοβουλίαν ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς πράγμασι καὶ ἡ ἑκάστοτε μεσολαβοῦσα τῶν Μακεδόνων χείρ, κατασιγάζουσα τὰς ἔριδας καὶ διαμάχας, ἀφῄρει συγχρόνως καὶ τὴν ἐντελῆ ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐλευθερίαν, ἣν οἱ Ἕλληνες ἀείποτε ὑπὲρ πάντα τὰ ἀγαθὰ ἐξετίμησαν καὶ ἠγάπησαν· ἐντεῦθεν δὲ τὸ ἄσπονδον αὐτῶν κατὰ τῶν Μακεδόνων μῖσος καὶ ἡ διαρκὴς ἀντιπάθεια καὶ ἀντιπολίτευσις πρὸς αὐτούς. Εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἐταύτιζε τὰ ἴδια συμφέροντα πρὸς τὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ ὅτι ἡ ἐπὶ τὴν Ἀσίαν ἐκστρατεία κυρίως οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἑλληνικὴ ἐπιχείρησις πρὸς ἐξελλήνισιν τῆς χώρας ἐκείνης· διότι ὁ μέγας ἐκεῖνος νοῦς, συνιδὼν ὅτι τὸ τελειότερον καὶ ζωτικώτερον στοιχεῖον τοῦ τότε κόσμου, τὸ ἑλληνικόν, ἔπασχεν ἐξ ἀσφυξίας ἐν τοῖς στενοῖς τῆς Ἑλλάδος ὁρίοις, οὐδὲν ἄλλο ἐπεδίωξεν ἐν Ἀσίᾳ ἢ νὰ περιβάλῃ τὰ ὑποτασσόμενα ἔθνη τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν, χωρὶς τούτου χάριν νὰ καταργήσῃ καὶ τὰ πάτρια ἐκείνων ἤθη, ἵνα οὕτως ἐκείνους μὲν ἐξελληνίσῃ, τὸν δὲ Ἑλληνισμὸν καταστήσῃ ἀνεπαισθήτως ἄρχοντα παρ' αὐτοῖς, ἄνευ τινὸς ἀντιδράσεως καὶ ἀντιπαθείας. Ἤθελε νὰ ἄρῃ μὲν ἐκ τοῦ μέσου τὸν πατροπαράδοτον τοῦ Ἑλληνισμοῦ πολέμιον, τὴν μεγάλην περσικὴν δύναμιν, νὰ περατώσῃ δὲ τὸν ἀρχαῖον μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, δεσποτισμοῦ καὶ ἐλευθερίας, ἀγῶνα διὰ τῆς ὁριστικῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τῆς διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν φώτων παρὰ τοῖς βαρβάροις. Εἶνε ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι ὁ δαφνοστεφὴς ἥρως καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀλαλαγμῶν διὰ τὰς μοναδικὰς αὐτοῦ νίκας δὲν παρέλειπε νὰ δεικνύῃ τὸν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, καὶ ἰδίως τοὺς Ἀθηναίους, σεβασμὸν καὶ τὴν ἐξαιρετικὴν πρὸς αὐτοὺς ὑπόληψίν του καὶ νὰ καθιστᾷ αὐτοὺς μετόχους τῶν δαφνῶν καὶ λαφύρων του, ἀλλ' οἱ

ἄγαν φιλελεύθεροι Ἕλληνες, καὶ μάλιστα οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνῷ ηὐχαρίστουν αὐτὸν διὰ τὰ πεμπόμενα αὐτοῖς δῶρα καὶ διὰ τὰς πλήρεις εὐλαβείας καὶ φιλοφροσύνης ἀγγελίας τῶν νικῶν του, μεριμνῶντες περὶ τῆς ἰδίας ἐλευθερίας δὲν ἔπαυον νὰ θεωρῶσι τὰς τῶν Περσῶν ἥττας ὡς ἰδίας ἑαυτῶν. Ἐντεῦθεν ἡ μεγάλη προθυμία μεθ' ἧς οἱ Ἀθηναῖοι μάλιστα πάσης ἐπελαμβάνοντο εὐκαιρίας πρὸς ἀπόσεισιν τῆς ἐπιβεβλημένης αὐτοῖς μακεδονικῆς συμμαχίας καὶ ἐπανάκτησιν τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας, ἐντεῦθεν καὶ ἡ συχνὴ ἀλλαγὴ πολιτικῆς πρὸς διατήρησιν τῆς ὑπολειπομένης ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας. Διότι ἀπὸ τοῦ ἐν ἔτει 323 θανάτου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὑποταγῆς τῆς Ἑλλάδος ἐν ἔτει 146 π. Χ., καὶ ἔτι πλέον μέχρι Χριστοῦ περίπου, οἱ Ἀθηναῖοι πολιτικοί, συναισθανόμενοι τὴν ἰδίαν ἀδυναμίαν, οὐδὲν ἄλλο ἐπεδίωκον ἢ νὰ διατηρήσωσι τὴν αὐτονομίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας, πρὸς τοῦτο δὲ συνετάσσοντο ὁτὲ μὲν τούτῳ, ὁτὲ δ' ἐκείνῳ ἐκ τῶν τότε ἰσχυρῶν, τῶν διαδόχων δηλ. τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Ῥωμαίων, ἀναλόγως πρὸς τὰς ἐλπίδας, ἃς παρεῖχον ἑκάστοτε οἱ σύμμαχοι πρὸς διατήρησιν τῆς αὐτονομίας, πολλάκις δὲ καὶ οὐδετερότητα ἐτήρουν, τὸ σύνηθες τῆς ἀδυναμίας ὅπλον. Ἡ τοιαύτη ὅμως πολιτικὴ περιέπλεξεν αὐτοὺς πολλάκις εἰς δεινὰ καὶ ὑπέστησαν σπουδαίας πολιτικὰς μεταβολὰς καὶ περιπετείας, ὡς ἐπὶ Ἀντιπάτρου, Κασσάνδρου, Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ καὶ Φιλίππου τοῦ Δημητρίου, τελευταῖον δὲ περιήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὴν τῶν Ῥωμαίων κυριαρχίαν καὶ τὴν ὑποδούλωσιν ὑπὸ ἀλλοφύλους.

Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου οἱ Ἀθηναῖοι, ἐρεθιζόμενοι ὑπὸ τῶν μεγάλων ῥητόρων Δημοσθένους καὶ Ὑπερείδου, προεξάρχοντες τῶν Ἑλλήνων ἀπεκήρυξαν τὴν μακεδονικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν ἔτει 322, ἐντεῦθεν δ' ἐξερράγη μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Μακεδονίᾳ Ἀντιπάτρου ὁ λεγόμενος Λαμιακὸς πόλεμος, καθ' ὃν ἠνδραγάθησαν μὲν οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τελευταίαν φοράν, ἡττήθησαν ὅμως κατὰ κράτος ὑπὸ τῶν Μακεδόνων, καὶ ὁ Ἀντίπατρος πρὸς τιμωρίαν ἐστέρησε τὰ πολιτικὰ δικαιώματα 12,000 πολιτῶν Ἀθηναίων καὶ ἐξώρισεν αὐτοὺς ἐκ τῆς πατρίδος των, τὸ δὲ πολίτευμα μετέβαλεν ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχικώτερον, καὶ ἐστερέωσεν ἔτι μᾶλλον τὴν μακεδονικὴν κυριαρχίαν διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως μακεδονικῆς φρουρᾶς ἐν Μουνυχίᾳ, ἀναλόγως δ' ἐτιμώ-

ρησε καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας [1]. Καὶ τότε μὲν δι' ἐπιτηδείας πολιτικῆς ἀνεκτήσαντο πάλιν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν προτέραν ἐλευθερίαν, αἱ πολλαὶ ἐν τούτοις καὶ μακραὶ ἔριδες μεταξὺ τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου περιέπλεκον καὶ τὰς Ἀθήνας, ὡς καὶ τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πολιτείας εἰς διηνεκεῖς ῥήξεις καὶ μεταβολὰς ἐπὶ πολλὰ κατὰ συνέχειαν ἔτη. Οὐχ ἧττον ὅμως ἐπὶ τῶν Μακεδόνων διετήρησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἀρκετὴν ἀνεξαρτησίαν καί, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, διετέλεσαν ἐν συνόλῳ αὐτόνομοι καὶ δημοκρατούμενοι, διασῴζοντες καὶ μέρος ἀρκετὸν τοῦ πρότερον μεγάλου κράτους των [2].

Ἡ δὲ ὑλικὴ τῶν Ἀθηναίων, ὡς καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος εὐπορία, ἦτο κατὰ τοὺς μακεδονικοὺς χρόνους ἀκόμη λίαν ἀνεπτυγμένη, καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας καὶ μετὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀντιπάτρου πάθημα ἀκμαῖος. Ὅτε λ. χ. ἐπὶ Κασσάνδρου ἦρχεν ἐν Ἀθήναις Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς τῇ προστασίᾳ τῆς μακεδονικῆς φρουρᾶς, γενομένης ἀπαριθμήσεως τῶν κατοίκων κατὰ ὀλ. 117, 4=309 π. Χ., εὑρέθη ὅτι κατῳκεῖτο ἡ Ἀττικὴ ὑπὸ 431 χιλ. ἡμεδαπῶν, μετὰ δὲ τῶν ξένων ὑπὸ 500,000 περίπου [3]. Κατὰ δὲ τὸν Στράβωνα κριτὴν αἱ Ἀθῆναι οὐδέποτε ἄλλοτε ηὐδαιμόνησαν τόσον, ὅσον κατὰ τὸ δεκαετὲς διάστημα 318—308, καθ' ὃ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς διῴκει τὰ κοινά [4]. Τὸ δὲ δημόσιον τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας ταμεῖον ηὐπόρει τοσοῦτον κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τῆς μακεδονοκρατίας, ἐπὶ τῆς διαχειρίσεως τοῦ ῥήτορος Λυκούργου, ὥστε ἐκτὸς ἑτέρων ἐκτάκτων δαπανῶν εἰς μὲν τὸν ἐν Ἐλευσῖνι τῆς Δήμητρος ναὸν προσῳκοδομήθη δωδεκάστυλος πρόναος ὑπὸ τοῦ ἐξόχου ἀρχιτέκτονος Φίλωνος, ἐν Πειραιεῖ δ' ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου ἡ περίφημος Ὁπλοθήκη, μία τῶν τελειοτάτων καὶ μεγαλοπρεπεστάτων οἰκοδομῶν τῆς Ἀττι-

[1] Πρβ. Διόδ. Σικελ. 18, 12—18. Πλουτάρχ. Φωκίων. 23—28. Παυσανίου Ἀττικ. 25, 3, 4. Στράβωνος 9, 5, 10. Ὁ Διόδωρος λέγει (18, 18) ὅτι μετὰ τὴν ἀποπομπὴν τῶν 12,000 πολιτῶν ὑπελείφθησαν μόνον 9,000 τοιοῦτοι.

[2] Τὰς περιπετείας ταύτας περιγράφουσιν ὁ Πλούταρχος, ὁ Παυσανίας καὶ ὁ Διόδωρος ἔνθα ἀνωτέρω· πρβ. καὶ Στράβ. Γεωγραφ. 9, 1, 20. Τὴν μακεδονικὴν ἐποχὴν ἐν Ἑλλάδι κάλλιστα ἐξιστόρησεν ὁ Γερμανὸς Droysen ἐν δυσὶ συγγράμμασί του, Geschichte Alexanders des Grossen καὶ Geschichte der Nachfolger Alexanders, ἐκδοθεῖσι τῷ 1822 καὶ 1836.

[3] Ἴδε Boeckh, Staatshaushaltung der Athener, τόμ. Α', σελ. 47—58, ἐκδ. 6'.

Στράβ. Γεωγρ. 9,20. σ. 398.

κῆς. Ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων ὁ πλοῦτος καὶ ἡ εὐπορία ἔλαβον τότε μεγίστας διαστάσεις διά τε τοῦ ἀπείρου χρυσοῦ, ὃν ὁ Ἀλέξανδρος ἐξαγαγὼν ἐκ τῶν θησαυροφυλακίων τῶν Ἀσιατῶν βασιλέων ἔθηκεν εἰς κυκλοφορίαν καὶ παρέδωκεν εἰς κοινὴν χρῆσιν, καὶ διὰ τῆς ἐπεκτάσεώς τοῦ κύκλου τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐνεργείας ἐν τῷ συγχρόνῳ κόσμῳ συνεπείᾳ τῶν μακεδονικῶν κατακτήσεων. Καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ αἱ ἑλληνικαὶ δὲ τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κυρίως ἀπέκτησαν τὸν διεθνῆ ἐκεῖνον χαρακτῆρα, ὃν φύσει φέρουσιν αἱ ἐπιστῆμαι. Τὸ δ' ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀπολυθὲν ἐκ τῶν στενῶν τῆς πατρίδος ὁρίων περιέλαβε τὰ πέρατα τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου και ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἀπέβησαν παγκόσμιον κτῆμα καὶ ἀγαθόν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ λίαν ὑψηλὴ θέσις, ἣν κατέλαβον τότε ἐν τῷ κόσμῳ αἱ Ἀθῆναι ὡς ἕδρα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς σοφίας.

Καὶ τῷ ὄντι, ὅσῳ ἡ πολιτικὴ τῆς πόλεως ταύτης σημασία ἠλαττοῦτο, τόσῳ ἐπαισθητοτέρα καθίστατο ἡ πνευματικὴ αὐτῆς παντοκρατορία καὶ ἡ ἐν ταῖς τέχναις καὶ ἐπιστήμαις ὑπεροχὴ καὶ τὸ μεγαλεῖον. Καὶ αὐτοὶ μὲν τῶν Ἀθηνῶν οἱ κάτοικοι δι' ἔλλειψιν ζωτικοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ εὐρέος σταδίου ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι παρημέλουν τὴν σπουδὴν τῶν τότε ἐπιστημῶν καὶ τὴν ἐξάσκησιν τῶν καλῶν τεχνῶν, ἐφ αἷς πρότερον ὑπὲρ πάντας διεκρίνοντο, ἢ ἐγκαταλιμπάνοντες τὸ πάτριον ἔδαφος κατέφευγον εἰς τὰς αὐλὰς τῶν διαφόρων Ἑλλήνων ἡγεμόνων, ἔνθα ἡ εὐφυΐα καὶ ἱκανότης αὐτῶν εὕρισκεν ἀνταμοιβὴν καὶ ἀνοικτὸν στάδιον, ἀλλὰ τόσῳ μᾶλλον συνέρρεον πανταχόθεν τοῦ τότε κόσμου εἰς τὴν πόλιν τῆς Παλλάδος ξένοι, νέοι καὶ πρεσβύτεροι, ὡς εἰς τὴν ἁγνοτάτην καὶ καθαρωτάτην πηγὴν καὶ ἑστίαν, οἱ μὲν ὅπως σπουδάσωσι τὰς τότε ἐπιστήμας, οἱ δὲ ὅπως τελειοποιηθῶσιν ἐν ταῖς τέχναις. Διὸ καὶ ἡ ἀθηναϊκὴ κυβέρνησις ἐνωρὶς ἤδη ἤρξατο νὰ ἐφιστᾷ τὴν προσοχήν της καὶ νὰ ἐπιμελῆται περισσότερον τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ, ὥστε ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἀπέβη τῷ ὄντι τὸ θαυμασιώτατον τῆς τότε ἀνθρωπότητος διδακτήριον καὶ ἡ προνομιακὴ τῶν Μουσῶν ἕδρα[1]. Πόσον δὲ ἡ ἐν Ἀθήναις διαμονὴ ἦτο κατὰ τοὺς μακεδονι-

[1] Περὶ τούτου ἐκτενέστερον γενήσεται λόγος κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ τῶν ἀθηναϊκῶν σχολῶν. Πρβ. καὶ Κικέρ. de orat, 3, 12, 43· Athenis jam diu doctrina ipsorum Atheniensium interiit; domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives, peregrini fruuntur, capti quodammodo nomine urbis et auctoritate; tamen

κοὺς χρόνους εὐάρεστος καὶ περιζήτητος εἰς πάντα ἀνεπτυγμένον, ἐξάγεται ἐκ τῆς περιγραφῆς τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους Δικαιάρχου τοῦ Μεσσηνίου, λέγοντος: «..... Ἔστι δὲ » (ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις) ταῖς μὲν θέαις καὶ σχολαῖς τοῖς δημοτικοῖς » ἀνεπαίσθητος λιμός, λήθην ἐμποιούσαις τῆς τῶν σίτων προσφορᾶς· » ἐφόδια δ' ἔχουσιν οὐδεμία τοσαῦτα πρὸς ἡδονήν. Ἀγαθοὶ δ' οἱ κατοι- » κοῦντες αὐτὴν παντὶ τεχνίτῃ περιποιῆσαι δόξαν μεγάλην ἐπὶ τοῖς » ἐντυγχανομένοις ἐκβαλόντες τῆς εὐημερίας· θαυμαστὸν πλινθίνων » ζῴων (ἀνθρώπων) διδασκαλεῖον..... Τὸ καθ' ὅλου δέ, ὅσον αἱ λοιπαὶ » πόλεις πρός τε ἡδονὴν καὶ βίου διόρθωσιν τῶν ἀγρῶν διαφέρουσι, » τοσοῦτον τῶν λοιπῶν πόλεων ἡ τῶν Ἀθηνῶν παραλλάττει ......» Ὅπως δείξῃ δὲ ὁποία ἐπεκράτει τότε περὶ Ἀθηνῶν ἰδέα, ἀναφέρει ὁ Δικαίαρχος τοὺς ἑξῆς λίαν χαρακτηριστικοὺς τοῦ Λυσσίππου στίχους:

Εἰ μὴ τεθέασαι τὰς Ἀθήνας, στέλεχος εἶ·
εἰ δὲ τεθέασαι, μὴ τεθήρευσαι δέ, ὄνος·
εἰ δ' εὐαρεστῶν ἀποτρέχεις, κανθήλιος [1].

Εἶχον ἀποβῆ δηλ. αἱ Ἀθῆναι εἰς τὸν τότε κόσμον ὅ,τι οἱ Παρίσιοι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὑπὸ πολλὰς δ' ἐπόψεις καὶ ἔτι πλέον.

Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ὑπερεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Ἕλληνες καθόλου τῶν ἄλλων ἐθνῶν κατὰ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν, οὐχ ἧττον οἱ ἔνδοξοι, μεγαλουργοὶ καὶ παραγωγικοὶ τῆς Ἑλλάδος χρόνοι εἶχον παρέλθει ἀνεπιστρεπτί. Σὺν τῷ μαρασμῷ τῷ ἐπικρατήσαντι ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ διὰ τῆς ἀναμίξεως καὶ ἐπεμβάσεως τῶν ξένων, τῆς παραλυούσης πᾶσαν πρωτοβουλίαν ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν, ἤρξατο φυσικῷ τῷ λόγῳ νὰ ἐλαττῶται καὶ τὸ περὶ τῶν δημοσίων πραγμά-

eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus non verbis sed sono vocis nec tam bene quam suaviter loquendo facile superabit.

[1] Ἴδε τὰ ἀποσπάσματα τοῦ «Περὶ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων» συγγράμματος τοῦ Δικαιάρχου παρὰ Mueller, Historici graeci, ἐκδ. Παρισίων, τόμ. Β', σ. 254 ἐπ. Παρομοίως δὲ περιγράφει τὰς Ἀθήνας καὶ ὁ Λίβιος, ὅτε διηγεῖται τὴν πρὸς τὴν πόλιν ἐν ἔτει 167 ἐπίσκεψιν τοῦ Λ. Αἰμιλίου Παύλου τοῦ νικήσαντος τὸν Περσέα καὶ καταλύσαντος τὴν μακεδονικὴν δυναστείαν ἐν 45, 27: Athenas inde, plenas quidem et ipsas vetustate famae multa tamen visenda habentis, arcem, portus, muros Piraeum urbi jungentis, navalia, monumenta magnorum imperatorum, simulacra deorum hominumque, omni genere et meteriae et artium insignia.

των ἐνδιαφέρον τῶν πολιτῶν· τοὺς μέχρι τοῦδε ἐκ πολιτῶν συνισταμένους στρατοὺς τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν ἀντικατέστησαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ξένοι μισθοφόροι, οὕτω δ' ἐστεροῦντο αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἰδίων ζωτικῶν δυνάμεων καὶ κατήντησαν εὔκολος λεία καὶ παίγνιον τῶν ἑκάστοτε ἰσχυρῶν, οἵτινες ὁτὲ μὲν αὐτοβούλως, ὁτὲ δὲ καὶ ὑπὸ ἑλληνικῶν πολιτειῶν προσκαλούμενοι ἀνεμιγνύοντο εἰς τὰς μεταξύ των διαφορὰς καὶ πολλαχῶς αὐτοὺς ἐξεμεταλλεύοντο. Ἐντεῦθεν ἐνωρὶς ἤδη ἐγεννήθη ἡ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης τοῦ συνασπισμοῦ πλειόνων πολιτειῶν καὶ πόλεων πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ ἔξωθεν κινδύνου, καὶ δὴ κατὰ μὲν τὸ ἔτος 323 συνέστη ἡ Αἰτωλικὴ συμπολιτεία, τῷ δὲ 280 ἀνασυνέστη ἡ ἀρχαιόθεν μὲν ὑφισταμένη, ἐπὶ δὲ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου διαλυθεῖσα, Ἀχαϊκὴ συμπολιτεία.

Τότε ὅμως διὰ τῆς ἐπιτηδείας ἀναμίξεως τῶν ξένων, οἵτινες ἐγνώριζον καλῶς νὰ ἐκμεταλλεύωνται τὰς περιστάσεις, ἐγεννήθησαν ἀντιζηλίαι καὶ διαφορὰ συμφερόντων καὶ ἐμφύλιοι μεταξὺ μερικῶν τε πόλεων καὶ συμπολιτειῶν ὁλοκλήρων ἐν Ἑλλάδι πόλεμοι. Οἱ ἐμφύλιοι δ' οὗτοι σπαραγμοί, οἵτινες ἀδιακόπως σχεδὸν ἐξηκολούθησαν ἐπὶ ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα, ἦσαν τοσοῦτον πεισματώδεις καὶ ἐξολοθρευτικοί, ὥστε κατέφθειραν καὶ τὴν τελευταίαν ζωτικὴν ἰκμάδα τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ ἐξήντλησαν πάσας τὰς ὑπολειπομένας ἐθνικὰς δυνάμεις. Ἦτο τῷ ὄντι μανία τις καὶ λύσσα, ἥτις κατέλαβε τότε τὸν ψυχικῶς καὶ ἠθικῶς πάσχοντα Ἑλληνισμὸν πρὸς ἐπιτάχυνσιν τοῦ ἰδίου ὀλέθρου καὶ διευκόλυνσιν τῆς ξένης, καὶ ἰδίως τῆς ῥωμαϊκῆς, ἐπεμβάσεως καὶ κυριαρχίας, ὥστε ἡ Ἑλλὰς μόνη ἐπέβαλε τὸν ξένον ζυγὸν ἐπὶ τοῦ ὑπερηφάνου τραχήλου της:

Ἀρκεῖ ὅτι κανεὶς ξένος δὲν σοῦ ἔκαμψε τὸ γόνυ,
εἰμὴ ὅτε διεφθάρης· ναί, ἐταπεινώθης μόνη·
ναί, ἀφοῦ ἐξηχρειώθης, ἔφερες εἰς φῶς προδότας
κ' ἤνοιξας ὁδὸν καὶ πύλας εἰς τοὺς ἔξωθεν δεσπότας[1].

Ἀτυχῶς δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἐκ τῶν πρωτίστων τῶν προκαλούντων παντοίας ἐπεμβάσεις τῶν ξένων εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἀλλὰ

[1] Βύρων ἐν Γκιαούρ, κατὰ τὴν μετάφρασιν τῆς Αἰκατ. Κ. Δοσίου. Ἀγγλιστί,

No foreign soe could quell
Thy soil, till from itself it fell;
Voe! self-abasement planed the way
To villain-bonds and despots way!

θέλομεν παραλείψει ἐνταῦθα τὰς μερικότητας καὶ μόνον τὰ οὐσιωδέστατα γεγονότα θέλομεν ἀναφέρει [1]. Κατὰ τὸ ἔτος 200 π. Χ. οἱ Ἀθηναῖοι, ἐν συμμαχίᾳ πρὸς τοὺς Αἰτωλούς, Ῥοδίους, Κρῆτας καὶ τὸν βασιλέα τοῦ Περγάμου Ἄτταλον διατελοῦντες, ἐκηρύχθησαν κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου Γ΄. τοῦ Δημητρίου καὶ πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἐξ ἐκείνου κινδύνου ἐπεκαλέσθησαν τὴν ἐπικουρίαν τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες προθύμως ἀπεδέξαντο τὴν αἴτησιν· διότι, ἀπὸ πολλοῦ ὄντες ἐξωργισμένοι κατὰ τοῦ γενναίου καὶ ῥέκτου ἐκείνου Μακεδόνος βασιλέως διὰ τὴν ἐν τῷ δευτέρῳ καρχηδονικῷ πολέμῳ συμμαχίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀννίβαν, τότε δὴ ἀπαλλαγέντες τοῦ μακροῦ καὶ φοβεροῦ ἐκείνου πολέμου ἐζήτουν ἀφορμὴν πρὸς ταπείνωσιν τοῦ Φιλίππου [2]. Οἱ Μακεδόνες τότε εἰσβαλόντες ἐπανειλημμένως μετὰ τῶν συμμαχούντων αὐτοῖς Ἀκαρνάνων ἐδῄωσαν καὶ ἐλεηλάτησαν τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰ περὶ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἄλση καὶ γυμνάσια καὶ κατέστρεψαν πολλὰ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἐν τῇ πεδιάδι, οἰκοδομήματα τῶν Ἀθηναίων, ἀφοῦ κατ' ἐπανάληψιν ἀποπειραθέντες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κυριεύσωσιν οὔτε τὸ ἄστυ οὔτε τὸν Πειραιᾶ οὔτε τὴν Ἐλευσῖνα [3]. Οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ἀναλαβόντες, ὡς ἐπεθύμουν, τὸν κατὰ Φιλίππου Γ΄. ἀγῶνα, μετά τινας ἐν ἀρχῇ ἀποτυχίας κατώρθωσαν τελευταῖον νὰ νικήσωσι καὶ ταπεινώσωσιν αὐτὸν τῷ 196 διὰ συνθήκης, ὁ δὲ στρατηγὸς αὐτῶν Κόϊντος Φλαμινῖνος, ὅπως κερδήσῃ τοὺς σκοπίμως ἀπὸ τοῦ Φιλίππου διὰ τῆς συνθήκης ἐκείνης ἀποχωρισθέντας Ἕλληνας, μεταβὰς εἰς τὰ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τελούμενα Ἴσθμια ἐκήρυξεν ἐν ὀνόματι τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ ἐλευθέρους πάντας τοὺς Ἕλληνας, τοὺς δ' Ἀθηναίους ἀντήμειψεν ἀποδοὺς αὐτοῖς τὰς νήσους Λῆμνον, Ἴμβρον, Σκῦρον καὶ Δῆλον, ἃς εἶχεν ἀφαιρέσει πρότερον ὁ Φίλιππος [4].

[1] Ἡ ὀλεθριωτάτη ἀνάμιξις ξένων ὑπῆρξεν ἡ τῶν Ῥωμαίων. Κατὰ τὸν Πολύβιον (2, 12) πρώτη τῶν Ῥωμαίων ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς ἀνάμιξις ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 228 π. Χ. πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς καὶ Ἀχαιοὺς πρεσβεία αὐτῶν περὶ τῶν ἰλλυρικῶν πραγμάτων, δι' ἧς προσεπάθουν νὰ κερδήσωσι τὰς συμπολιτείας ἐκείνας κατὰ τῶν βασιλέων τῆς Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας, ἔκτοτε δὲ δὲν ἔπαυσαν ἐκεῖνοι μὲν ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰ Ἑλληνικά, οἱ δ' Ἀθηναῖοι πάντοτε σχεδὸν πιστοὶ ἐκείνων σύμμαχοι διατελοῦντες.

[2] Πρβ. Πολυβ. 16, 23 ἐπ. Λιβίου 31, 1, 6 ἐπ. 5, 5. 14. 15. Παυσ. ἐν Ἀττ. 36, 5ἐπ.

[3] Λίβιος, 31, 14. 15. 24—26. Πολύβ. 16, 124 ἐπ.

[4] Λίβιος 33. 30, 34. Πλούταρχος ἐν βίῳ Φλαμινίνου, κεφ. 3 ἐπ. 10.

Τὸ πολιτικὸν ὅμως τοῦτο στρατήγημα, τὸ ὁποῖον μετ' ἀλαλαγμῶν καὶ χαρᾶς ἐχαιρέτισαν οἱ ἀμβλυωποῦντες Ἕλληνες, οὐ μόνον δὲν ἐκώλυε τοὺς Ῥωμαίους ἐν τῷ μέλλοντι τοῦ ν' ἀναμιγνύωνται ἀσυστόλως καὶ νὰ παραβιάζωσι τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ εὔλογον πρὸς τοῦτο ἀφορμὴν παρεῖχεν αὐτοῖς, φαινομένοις προστάταις τῆς αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας ἁπάντων τε τῶν Ἑλλήνων καὶ μάλιστα τῶν συμμάχων αὐτῶν πολιτειῶν, ἐν αἷς ἦτο καὶ ἡ ἀθηναϊκή[1]. Οὕτως ἐν ἔτει 168 μετὰ τὴν παρὰ Πύδναν ὁλοσχερῆ ἧτταν τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περσέως, υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Φιλίππου Γ'., καὶ τὴν κατάλυσιν τῆς μακεδονικῆς βασιλείας καὶ πολιτείας ὁ νικητὴς Λ. Αἰμίλιος Παῦλος ἐπεσκέφθη πρὸς θέαν τὴν πόλιν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἀπέδωκαν ἐκ νέου τὰς ὑπὸ τῶν Μακεδόνων ἐν τῷ μεταξὺ ἀφαιρεθείσας νήσους Λῆμνον καὶ Δῆλον[2].

Ἡ φιλοφρόνησις ἐν τούτοις αὕτη πρὸς τοὺς Ἀθηναίους οὐδόλως ἐκώλυσε τὸν Σουλπίκιον Γάλλον, ὃν ἡ ῥωμαϊκὴ γερουσία εἶχεν ἀποστείλει τῷ 164 εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα συμβιβάσῃ τὰς μεταξὺ Ἀργείων καὶ Λακεδαιμονίων διαφοράς, τοῦ νὰ ἐπιβάλῃ τοῖς φίλοις, συμμάχοις καὶ ἐλευθέροις Ἀθηναίοις 500 ταλάντων πρόστιμον· διότι πενίᾳ πιεζόμενοι, ὡς ἔλεγον, εἶχον καταλάβει καὶ διαρπάσει ἐν ἔτει 136 τὸν Ὠρωπόν[3]. Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀποστείλαντες εἰς Ῥώμην πρεσβείαν ἐκ τοῦ νεοπλατωνικοῦ Καρνεάδου, τοῦ στωϊκοῦ Διογένους καὶ τοῦ περιπατητικοῦ Κριτολάου, πάντων προϊσταμένων τότε τῶν ἰδίων σχολῶν καὶ δεινῶν ῥητόρων, ἐπέτυχον τὴν ἐλάττωσιν τοῦ προστίμου ἀπὸ 500 εἰς 100 τάλαντα, τὰ ὁποῖα καὶ ταῦτα οὐδέποτε ἀπέτισαν παραβλεψάντων ἐξ ἐπιεικίας τῶν Ῥωμαίων[4], Ὅτε δέ, μετὰ τὴν ὑπὸ Μομμίου ἐν ἔτει 146 ἅλωσιν καὶ καταστροφὴν τῆς λαμπρᾶς Κορίνθου ἡ Ἑλλὰς

[1] Τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους ἄριστα μέχρι τοῦδε ἐξιστόρισεν ὁ Γερμανὸς Hertzberg, Geschihte Griecchenlends unter den Rœmern. 1866 — 1875 ἐν Χάλλῃ, τόμ. 3, καὶ Hellas und Rom· τόμ. 2. Ἐν Βερολίνῳ· 1879.

[2] Πολύβ. 30, 18. Πρβ. καὶ Λιβίου 45, 27 καὶ ἀνωτέρω σελ. 36, σημ. 2.

[3] Κατ' ἄλλους ἡ ῥωμαϊκὴ γερουσία εἶχεν ἀναθέσει τὴν δίκην ἢ τὴν διαιτησίαν ταύτην τοῖς Σικυωνίοις καὶ οὗτοι κατεδίκασαν ἐρήμην τοὺς Ἀθηναίους εἰς πρόστιμον 500 ταλάντων. Πρβ. Αὔλου Γελλίου N. Att. 7, 14. 17. Πλουταρχ. ἐν Κάτωνι πρεσβυτέρῳ, καὶ Μακροβίου 1, 5.

[4] Πλούτ. ἐν Κάτ. πρεσβ. 22. Κικέρ. Tusc. 5, 3, 5. de orat. 2, 37, ad Attic. 12, 23, 2.

περιῆλθεν ὑπὸ τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν, μόνη πάλιν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν μετά τινων ἄλλων πολιτειῶν κατώρθωσε νὰ μείνῃ ἐλευθέρα καὶ αὐτόνομος ὑπὸ τὸν ὅρον, νὰ συμμαχῇ τοῖς Ῥωμαίοις. Ἐγένετο δηλ. ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ἐλευθέρα σύμμαχος πολιτεία, (libera civitas fœderata), ὁποῖαι ἦσαν ὀλίγισται ἄλλαι, καὶ μάλιστα ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας. Αὗται ὑπεχρεοῦντο μόνον τὴν αὐτὴν πολιτικὴν μὲ τοὺς Ῥωμαίους νὰ ἔχωσιν (ut eosdem quos populus romanus amicos atque hostes habeant[1]), ἄλλως δ' ἦσαν ἀφρούρητοι καὶ ἀτελεῖς ἐκτὸς τῆς παροχῆς ἐπικουρίας τινὸς ἐν καιρῷ πολέμου, καὶ εἶχον τὸ δικαίωμα τῆς αὐτοδιοικήσεως, τοῦ ἀσύλου καὶ τοῦ κόπτειν ἴδια νομίσματα[2].

Καὶ οὐ μόνον τοὺς Ῥωμαίους ἤξευρον ἐγκαίρως νὰ περιποιηθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ καὶ ἄλλους ἰσχυρούς, παρ' ὧν ἔσχον ἀναλόγους ὠφελείας κατὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους π. Χ. αἰῶνας καθόσον μάλιστα τὴν συνετὴν καὶ περιποιητικὴν αὐτῶν διαγωγὴν μεγάλως ὑπεστήριζεν εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς φιλίας τῶν τότε τοιούτων τὸ μέγα καὶ ἔνδοξον τῆς πόλεως ὄνομα καὶ ἡ παγκόσμιος φήμη, ἣν τότε μάλιστα ὡς κοιτὶς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἕδρα τῶν Μουσῶν ἔχαιρεν αὕτη. Διὸ πολλοὶ τῶν ἰσχυρῶν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ ἀξιώματος τῆς πόλεως καὶ ὑπ' ἄλλων λόγων ἐλαυνόμενοι ἰδιαζόντως καὶ ἐξαιρετικῶς ηὐνόησαν καὶ περιεποιήθησαν αὐτήν[3]. Περὶ τὰ 260 π. Χρ. Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος (309—246) ἔκτισεν ἐν Ἀθήναις ἰδίᾳ δαπάνῃ τὸ Πτολεμαῖον Γυμνάσιον χάριν τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων, καὶ παρέσχε τοῖς Ἀθηναίοις ἐπικουρίαν «ἐπ' Ἀντίγονον καὶ Μακεδόνας», ἀνθ' ὧν οἱ Ἀθηναῖοι τιμῶντες τὸν ἄνδρα προσέθηκαν ἐπώνυμον αὐτῷ φυλήν, τὴν Πτολεμαΐδα, ἀντὶ τῆς Ἀντιγονίδος καὶ ἔστησαν τὸν Ἀνδριάντα αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ἐπωνύμων ἡρώων[4]. Ἑξήκοντα δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη, τῷ 200 π. Χ., ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι συνεμμάχουν μετὰ Ῥωμαίων, Ῥοδίων καὶ Ἀτάλλου κατὰ Φιλίππου τοῦ Δημητρίου, ὁ Ἄταλλος ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας καὶ ἀνέθηκεν ἐν τῇ Ἀκροπόλει πολύτιμα ἀναθήματα, ἀνθ' ὧν οἱ Ἀθηναῖοι

[1] Λιβ. 38, 8, 10.

[2] Πλιν. Hist Nat. 4, 11. Τάκιτ. ἐν Χρον. 2, 53. Στράβ. Γεωγρ. 9, 5, 4. Πρβ. καὶ I. Marquardt, Rœm. Staatsverf. I, 347 ἑπ.

[3] Περὶ τῶν ὑπὸ ξένων οἰκοδομῶν ἐν Ἀθήναις ἴδε πλὴν ἄλλων Curtius, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 228 ἑπ. 240 ἑπ.

[4] Παυσανίας ἐν Ἀττικ. 5 καὶ 7.

προσέθηκαν καὶ ἑτέραν ἐπώνυμον αὐτοῦ φυλήν, τὴν Ἀτταλίδα[1]. Ὀλίγον δὲ βραδύτερον ὁ ἀπὸ 175 ἕως 163 βασιλεύσας τῆς Συρίας Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανὴς ἐπεχείρησε ν' ἀποτελειώσῃ τὸν ὑπὸ Πεισιστράτου θεμελειωθέντα πελώριον ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ἔμεινεν ὅμως οὗτος καὶ πάλιν ἀτελείωτος ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ Ἀντιόχου[2]. Καὶ ἄλλως δὲ ὑπό τε ξένων καὶ ἐκ τῶν ἰδίων ἐκοσμήθη μεγάλως κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις δι' ἀπείρων ἔργων τέχνης, ὡς ἐκ τῆς τοῦ Παυσανίου περιγραφῆς δῆλον καθίσταται. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ συνδρομὴ αὕτη καὶ ἀνάμιξις τῶν ξένων δηλοῖ ἡλίου φαεινότερον τί εἶχεν ἀποβῆ τότε ἡ ἄλλοτε ὑπερήφανος καὶ ἔξοχος πόλις καὶ πόσον εἶχον ἐκπέσει τὸ μέγα φρόνημα καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες οὐ μόνον κατεδέχοντο νῦν συνδρομὰς πανταχόθεν, ἀλλὰ καὶ τοσοῦτον ἀναξιοπρεπῶς καὶ ἀκολάστως περιεποιοῦντο καὶ ἐκολάκευον τοὺς κατὰ καιροὺς ἰσχυρούς, ὅσον ἄλλοτε οὐδὲ τοὺς μεγίστους καὶ ἐξοχωτάτους ἄνδρας, καὶ ἀπένεμον ἀφειδῶς εἰς ξένους τιμάς, ὧν οὐδὲ τὸ πολλοστημόριον ἀπήλαυσε πρότερόν τις τῶν ἐνδόξων καὶ πράγματι ἡρωϊκῶν Ἀθηναίων[3]. Τοσοῦτον εἶχον ἐκπέσει αἱ Ἀθῆναι!

Μεγάλην ἐπὶ τῆς εὐπορίας καὶ συντηρήσεως τοῦ ἀθηναϊκοῦ κρατιδίου ἐπιρροὴν εἶχε καὶ ἡ κατὰ τὸ ἔτος 133 πρὸ Χριστοῦ, συγχρόνως μὲ τὴν δευτέραν ἐν Σικελίᾳ δουλικὴν ἐπανάστασιν, συμβᾶσα ἐπανάστασις τῶν δούλων ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἀττικῇ, καὶ ἰδίως ἐν Λαυρίῳ, οἵτινες φονεύσαντες τοὺς ἐπιμελητὰς τῶν μεταλλείων κατέλαβον τὴν ἐν Σουνίῳ ἄκραν καὶ ἐπὶ μακρὸν ἐλεηλάτουν τὴν χώραν, μέχρις οὗ μετὰ πολλοῦ κόπου καθυπέταξε τέλος αὐτοὺς ὁ στρατηγὸς Ἡράκλειος[4]. Τῆς

[1] Πολύβ. 16, 25 ἐπ. Λίβιος, 31, 15. 6, 16. Παυσαν. 5, 5 καὶ 25, 2. Αἱ δύο φυλαὶ Ἀντιγονὶς καὶ Δημητριὰς κυρίως εἶχον προστεθῆ εἰς τὰς ἄλλας 10 τῷ 307, ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, πρὸς τιμὴν τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἀντιγόνου· νῦν δέ, καταργηθέντων τῶν ὀνομάτων ἐκείνων, ἔλαβον νέας ὀνομασίας.

[2] Λίβιος 41, 20.

[3] Ὁ Λίβιος (31, 14, 6.) παρατηρεῖ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ πρὸς Φίλιππον Γ'. τῆς Μακεδονίας πολέμου ἐκ τῆς ἀρχαίας των φύσεως μόνον τὸν τῦφον δὲν εἶχον ἀπολέσει, ηὐθόνουν δὲ μόνων λόγων καὶ ψηφισμάτων. Πρβ. καὶ 31, 44, 9.

[4] Πρβ. Λιβίου βιβλ. 36. Ἀθηναίου, Δειπνοσοφ. βιβλ. 6. σ. 372, Ε. ἐκδ. Casaubon. Ὀρωσίου, historia adv. paganos 5, 9. καὶ Παύλου Διακόνου, Ποικίλ. ἱστορ. βιβλ. 4.

ἐπαναστάσεως ταύτης ὀλεθρία συνέπεια ἦτο ἡ τελεία ἐγκατάλειψις τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου, διότι δὲν εἶνε γνωστὸν ἄν ποτε μέχρι τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος ἤρξατο πάλιν νὰ ἐκμεταλλεύηταί τις αὐτά, ὁ Παυσανίας τοὐλάχιστον κατὰ τὸ β' μ. Χ. αἰῶνα εὗρεν αὐτὰ ἀργοῦντα[1].

Ἀλλ' ἔτι ὀλεθριωτέραν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς τύχης καὶ εὐδαιμονίας τῶν Ἀθηνῶν ἔσχον τὰ κατὰ τὰ ἔτη 87 καὶ 86 π. Χ. ἐν τῇ πόλει ταύτῃ συμβάντα, ἅτινα ἀριδήλως μαρτυροῦσι πόσον ἀνυπόφοροι καὶ μισητοὶ εἶχον καταντήσει εἰς τοὺς Ἀθηναίους οἱ πάτρωνές των Ῥωμαῖοι. Ὅτε δηλ. ἐν ἔτει 87 ὁ μέγας τοῦ Πόντου βασιλεὺς Μιθριδάτης, κατασφάξας ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ πάντας τοὺς ἐν Ἀσίᾳ Ῥωμαίους, ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατ' αὐτῶν, ἐλεεινός τις δημαγωγὸς Ἀθηνίων, ἢ κατ' ἄλλους Ἀριστίων[2], Ἀθηναῖος τυγχάνων νόθος, προὔτεινε τοῖς Ἀθηναίοις νὰ κηρυχθῶσι κατὰ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν συμμάχων Ῥωμαίων καὶ νὰ ταχθῶσι μετὰ τοῦ ἐντελῆ ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐλευθερίαν ἐπαγγελλομένου Μιθριδάτου, οἱ δ' Ἀθηναῖοι τοσοῦτον ἐλάτρευον τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν καὶ τοσοῦτον εἶχον βαρυνθῆ τὸν ῥωμαϊκὸν ζυγὸν (διότι τοιαύτη, φαίνεται, εἶχεν ἀποβῆ ἡ συμμαχία τῶν Ῥωμαίων), ὥστε τυφλοῖς ὄμμασιν ἐδέξαντο τὴν πρότασιν καὶ ἐξαπέστειλαν πρεσβευτὴν πρὸς τὸν Μιθριδάτην εἰς Ἀσίαν αὐτὸν τὸν δημαγωγόν[3]. Ὅτε δ' ὁ τολμητίας ἐκεῖνος βασιλεύς, συλλαβὼν τὸ μέγα σχέδιον, νὰ προσβάλῃ τοὺς Ῥωμαίους ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ, ἐξαπέστειλε τὸν στρατηγὸν Ἀρχέλαον μετὰ στρατοῦ, ὅπως ἐξεγείρῃ τοὺς Ἕλληνας κατὰ τῶν Ῥωμαίων, οἱ Ἀθηναῖοι τῇ προτάσει τοῦ Ἀθηνίωνος, ἐκλεγέντος τότε «στρατηγοῦ ἐπὶ τῶν ὅπλων» αὐτοκράτορος, οὐ μόνον προθυμότατα συνεμάχησαν μετὰ τοῦ Ἀρχελάου κατὰ τῶν ῥωμαϊκῶν λεγεώνων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν τριήμερον παρὰ Χαιρώνειαν μάχην καὶ ἧτταν τῶν Μιθριδατικῶν, ἐνῷ οἱ πλεῖστοι τῶν ἄλλων Ἑλλήνων συνετάχθη-

[1] Παυσανίας ἐν Ἀττικ. 1, 1.

[2] Ἀθηνίωνα καλεῖ αὐτὸν ὁ Ποσειδώνιος παρ' Ἀθηναίῳ (Δειπνοσοφ. 5, 13, σ. 211 ἐπ.) ἔνθα γίνεται μακρὸς περὶ αὐτοῦ λόγος. Μεταγενέστεροι δὲ συγγραφεῖς καλοῦσιν αὐτὸν ἐσφαλμένως ἴσως Ἀριστίωνα. Ἴδε περὶ τούτου Wyttembach, animadversiones ad Plut. Moralia, τόμ. Β', μέρ. Α', σ. 392. Φαβρίκιον, εἰς Δίωνα Κάσσιον, βιβλ. 35, σ. 50 καὶ Casaubon, εἰς Ἀθήναιον 1, 1, σ. 370. Περὶ δὲ τῆς δι' Ἀθηνίωνος ἀποστασίας τῶν Ἀθηναίων, περὶ τῆς ἀφορήτου τυραννίας τοῦ δημαγωγοῦ τούτου καὶ περὶ τῆς φορᾶς τοῦ πολέμου τούτου ἴδε Ἀθηναίου 6, 13 ἐπ.

[3] Πρβ. Ἀθηναίου 6, 48 ἐπ. Πλουτάρχου Σύλλα, 13 καὶ Δίωνα Κάσσιον.

σαν πάλιν μετὰ τῶν νικητῶν Ῥωμαίων, μόνοι οὗτοι ἐδέξαντο τὸν Ἀρχέλαον καὶ τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἐντὸς τῶν τειχῶν των καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐξακολουθήσωσι μέχρις ἐσχάτων τὸν ἀγῶνα. Ὁ πόλεμος ὅμως εἶχεν ἀνατεθῆ ὑπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς συγκλήτου εἰς τὸν ἔμπειρον στρατηγὸν Σύλλαν, ὅστις πάραυτα ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν τε Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς. Καὶ κατ᾽ἀρχὰς μὲν ἀπετύγχανε πᾶσα ἀπόπειρα ἐκπολιορκήσεως τῶν τειχῶν ἕνεκα τῆς ἐκθύμου τῶν Ἀθηναίων ὑπερασπίσεως, τελευταῖον ὅμως μετὰ πολυχρόνιον ἐπίμονον πολιορκίαν οἱ Ῥωμαῖοι ἐπέβησαν τὰ τείχη τῇ 1η Μαρτίου 86 π. Χ. καὶ εἰσήλασαν εἴς τε τὴν πόλιν καὶ τὸν Πειραιᾶ καὶ τότε ἤρξατο σφαγὴ τῶν πολιτῶν ἡβηδὸν καὶ ἄνευ διακρίσεως, «τοῦ Σύλλα » τὸν ἐν ποσὶν ἀναιρεῖν κελεύσαντος ὑπ᾽ὀργῆς[1],» πρὸς δὲ ἐμπρησμὸς πολλῶν οἰκοδομῶν καὶ καταστροφὴ τῆς πόλεως παντοία. Τὸ πλῆθος τῶν κατὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ ἄστεως φονευθέντων ἦτο τοσοῦτον, ὥστε ἐν τῇ Ἀγορᾷ καὶ ἐν τῷ Κεραμεικῷ τὸ αἷμα ἔρρευσε ποταμηδόν[2]. Μέγα πλῆθος δούλων ἀπεμπολήθη τὴν ἐπομένην τῆς ἁλώσεως, οἱ δ᾽ἀπολειφθέντες τῶν πολιτῶν ἔλαβον, μετὰ τὴν παρέλευσιν τῆς ὀργῆς τοῦ ὠμοτάτου ἐκείνου τῶν Ῥωμαίων στρατηγῶν, ὡς δῶρον παρ᾽αὐτοῦ χάριν τῆς προτέρας τῆς πόλεως δόξης σὺν τῇ ζωῇ καὶ βαθμόν τινα αὐτονομίας καί ἀνεξαρτησίας σμικρόν, «ὑπειπόντως χαρίζεσθαι πολλοῖς μὲν » ὀλίγους ζῶντας δὲ τεθνηκόσι»· διότι μαρτυρεῖ μὲν ὁ Πλούταρχος ὅτι «Σύλλας.... τὴν πόλιν ἑλὼν ἐλευθέραν ἀφῆκε καὶ αὐτόνομον[3]», ὁ δὲ Λίβιος προσεπιμαρτυρεῖ λέγων, ὅτι ἀπέδωκε τῇ πόλει τὴν ἐλευθερίαν καὶ τοῖς πολίταις τὴν οὐσίαν[4], καὶ ὁ Στράβων τὴν αὐτὴν ἐκφράζει γνώμην[5], ἐξ Ἀππιανοῦ ὅμως, τοῦ περιγράψαντος τὰ πράγματα ἀκριβέστερον, μανθάνομεν ὅτι ἡ ἀφεθεῖσα ἐλευθερία καὶ αὐτονομία δὲν ἦσαν ὡς πρότερον, ἀλλ᾽ἡ τῶν κοινῶν διεύθυνσις ἀνετέθη εἰς μόνους τοὺς ἐπὶ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀθηνίωνος πρὸς τοὺς Ῥωμαίους καταφυγόντας καὶ ἔπειτα ἐπανελθόντας τῶν πολιτῶν, οἱ δὲ λοιποὶ πάντες

[1] Ἀππιανὸς ἐν Μιθριδ. πολέμ. κ. 38.

[2] Ἴδε τὴν ἐξιστόρησιν παρ᾽ Ἀππιανῷ, Μιθριδ. πολέμ. κ. 30 — 40 παρὰ Πλουτάρχῳ, ἐν βίῳ Σύλλα, κ. 13 ἑπ. καὶ παρὰ Παυσανίᾳ ἐν Ἀττικ. 20, 3, 4.

[3] Ἐν τῇ συγκρίσει Λυσάνδρου καὶ Σύλλα.

[4] Ἐπιτομ. βιβλ. 31· Urbi libertatem et civibus quæ habuerunt reddidit.

[5] Γεωγραφ. βιβλ. 9, 1.

ἐστερήθησαν δι' ἑαυτοὺς τὸ δικαίωμα ψήφου καὶ χειροτονίας ἀποδοθὲν εἰς μόνους τοὺς ἐγγόνους των[1].

Ἀλλὰ τὰ δεινὰ τοῦ ὑπὸ τῆς ἀπερισκεψίας τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ ὑπερβολικοῦ καὶ παρακαίρου αὐτῶν πρὸς τὴν ἐντελῆ ἀνεξαρτησίαν ζήλου προκληθέντος πολέμου τούτου ἦσαν πλείονα ἔτι καὶ μείζονα καὶ κατέρριψαν ἐντελῶς χαμαὶ τὰς Ἀθήνας. Δὲν κατετάχθησαν μὲν καὶ τότε εἰσέτι αἱ Ἀθῆναι μεταξὺ τῶν ἐντελῶς τοῖς Ῥωμαίοις ὑποτεταγμένων καὶ ὑπ' ἐκείνων διοικουμένων χωρῶν, ἀλλ' ἡ εὐημερία τῆς πόλεως ἐξέλιπεν ἔκτοτε ἀνεπιστρεπτὶ καὶ ἡ ἰσχὺς αὐτῆς ἐθραύσθη. Οὐ μόνον μέγα πλῆθος πολιτῶν ἐσφάγη κατὰ τὴν ἅλωσιν, ἕτεροι δ' ἐστερήθησαν τὰ πολιτικά των δικαιώματα, ἀλλὰ καὶ τὰ Μακρὰ Τείχη, ἅτινα καὶ πρότερον βεβαίως ἦσαν πολλαχοῦ ἠρειπιωμένα (διότι ἄλλως δὲν θὰ ἠδύνατο ὁ Σύλλας νὰ περικλείσῃ τὴν πόλιν πανταχόθεν), νῦν ἔτι μᾶλλον κατερρίφθησαν καὶ κατὰ μέγα μέρος ἰσοπεδώθησαν, τὸ περικαλλὲς Ὠδεῖον ἐνεπρήσθη ὑπὸ τοῦ Ἀθηνίωνος, ἵνα μὴ μεταχειρισθῇ ὁ πολέμιος τὴν ξυλείαν αὐτοῦ κατὰ τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ τὸ σπουδαιότατον πάντων, τὸ ἐπίνειον τοῦ ἄστεως, ὁ Πειραιεύς, κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος ἐπυρπολήθη καὶ κατεστράφη. Ἡ ἐπὶ Λυκούργου τοῦ ῥήτορος ὑπὸ Φίλωνος κτισθεῖσα Ὁπλοθήκη, ἔργον θαυμάσιον, οἱ νεώσοικοι καὶ πάντα τὰ ἔξοχα τῆς πόλεως ταύτης οἰκοδομήματα ἄρδην κατεστράφησαν, καὶ ὁ μέχρι τοῦδε λαμπρὸς Πειραιεύς, τὸ ὑπὸ Θεμιστοκλέους ἱδρυθὲν μέγα καὶ κεντρικὸν τῆς Ἑλλάδος ἐμπόριον μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, ἐξέπεσε καὶ ἠρημώθη. Οὐδέποτε πλέον ἀνέλαβεν ἡ πόλις αὕτη τὴν προτέραν αὐτῆς ἀξίαν καὶ θέσιν καὶ διὰ τῆς καταργήσεως τῶν ὀχυρωμάτων αὐτῆς καὶ τοῦ στόλου κατέπεσε μετὰ τῆς ἐπελθούσης δεινῆς ὑλικῆς παρακμῆς καὶ ἡ πολεμικὴ δύναμις καὶ σημασία τῶν Ἀθηνῶν. Μετὰ τὸ πάθημα τοῦτο ἐν διαστήματι βραχυτέρῳ τοῦ ἑνὸς αἰῶνος τὸ ναυτικὸν τῶν Ἀθηναίων εἶχε σχεδὸν ὁλοτελῶς ἐκλίπει, ἐκ τῶν Μακρῶν Τειχῶν καὶ τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Πειραιῶς μόνον ἐρείπιά τινα ἐσῴζοντο καὶ ἡ πάλαι ἀνθοῦσα ναυτικὴ αὕτη πόλις εἶχε περιορισθῇ ἐπὶ Στράβωνος «εἰς ὀλίγην κατοικίαν τὴν περὶ »τοὺς λιμένας καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Διός[2].» Ἀλλ' οὐδ' εἰς τοσαύτας μόνον ζημίας περιωρίσθη ὁ ἀκόλαστος νικητής, ἀλλὰ μετέφερε καὶ κίονάς τινας, προωρισμένους διὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον, εἰς Ῥώμην καὶ ἀφήρε-

[1] Ἀππιανὸς ἐν Μιθριδ. πολέμ. κ. 39.

[2] Στράβων ἐν 9, 1. πρβ. καὶ Λουκανοῦ, Φαρσαλίδ. 3. 181.

σεν ἐκ τοῦ ἐν Παρθενῶνι θησαυροῦ 40 τάλαντα εἰς χρυσὸν καὶ 600 εἰς ἄργυρον[1]. Ἡ δὲ τῆς ἔξω χώρας ἐν Ἀττικῇ δῄωσις ὑπ' αὐτοῦ ἦτο τοιαύτη, ὥστε πᾶσα κτηματικὴ περιουσία ἐξηφανίσθη καὶ τούτου ἕνεκα πολλοὶ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ἔφυγον ἐντεῦθεν, ξένοι δ' ἀντ' αὐτῶν συνεσωρεύθησαν ἔν τε τῇ πόλει καὶ τῇ χώρᾳ[2].

Πρὸς θεραπείαν τῶν φοβερῶν τούτων δεινῶν καὶ ἀνακούφισίν τινα ξένοι ἄνδρες, ὑπὸ τῆς προτέρας τῆς πόλεως δόξης καὶ τοῦ μεγάλου ὀνόματος εἰς συμπάθειαν κινούμενοι, ἔτειναν χεῖρα ἀρωγὸν τοῖς Ἀθηναίοις, ὡς οἱ τῆς Καππαδοκίας βασιλεῖς Ἀριοβαρζάνης ὁ Φιλοπάτωρ καὶ ὁ υἱός αὐτοῦ Φιλορωμαῖος, οἵτινες ἰδίᾳ δαπάνῃ ἀνῳκοδόμησαν τὸ ὑπὸ Ἀθηνίωνος ἐμπρησθὲν Ὠδεῖον[3], καὶ ὁ ἐν Ἀττικῇ ἀποκατεστημένος Ῥωμαῖος εὐπατρίδης Τίτος Πομπώνιος Ἀττικός, ὅστις πολλάκις συνέδραμε γενναίως ἐκ τῶν ἰδίων τὸν ἀποροῦντα δῆμον[4]. Ἀλλ' ἡ ἔξωθεν αὕτη βοήθεια δὲν ἠδύνατο νὰ θεραπεύσῃ ἀποτελεσματικῶς τὸ ἔσωθεν ἐκ τῶν τοῦ Σύλλα πληγῶν νοσοῦν καὶ αἱμάσσον ἀθηναϊκὸν σῶμα. Ἡ παρὰ φύσιν ἔντασις καὶ ἡ σπατάλη ἐκείνη τῶν δυνάμεων σώματος ἀδυνάτου καὶ φθισιῶντος οὐδὲν ἄλλο ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρωσιν ἢ ἐντελῆ αὐτοῦ χαλάρωσιν, πᾶσα δ' ἀπόπειρα ἐπανορθώσεως ἀπέβη φυσικῷ τῷ λόγῳ φροῦδη.

Ἂν ὅμως αἱ Ἀθῆναι ἐξέπεσον τότε ἔτι μᾶλλον πολιτικῶς, ἐξηκολούθουν ἐν τούτοις ν' ἀκμάζωσιν εἰσέτι ἠθικῶς καὶ νὰ εἶνε ἐν Ἑλλάδι τε καὶ τῷ λοιπῷ κόσμῳ ὅ,τι μετὰ τὰ Περσικὰ εἶχον ἀποβῆ, κέντρον καὶ ἑστία τοῦ πολιτισμοῦ καθόλου, καὶ ὡς τοιαύτη τῶν Μουσῶν μητρόπολις προεκάλουν μετὰ τῆς Ἀλεξανδρείας, τοῦ Περγάμου καὶ τῆς Ἀντιοχείας τὴν ὑπόληψιν καὶ τὸν θαυμασμὸν πάντων. Ἡ ἀττικὴ παιδεία καὶ ἀνατροφὴ ἦτο ἐν Ῥώμῃ παροιμιώδης διὰ τὸ τέλειον αὐτῆς, ὡς τὴν σήμερον ἡ παρισινή, καὶ «ἀττικὴ παίδευσις» σημαίνει παρὰ Πλαύτῳ ἤδη, κατὰ τὸν γ' π. Χ. αἰῶνα, τὸ ἄκρον ἄω-

[1] Ἀππιανὸς ἐν Μιθριδατικῷ πολέμῳ, 39.

[2] Τάκιτος ἐν Χρονικ. 2, 55. Ὁμοίας συμφορὰς ἔπαθον τότε καὶ ἄλλαι ἑλλ. χῶραι, ὡς ἡ Δῆλος, οἱ Δελφοί, ἡ Ὀλυμπία, ἡ Ἀνθηδών, ἡ Χαιρώνεια κ.λ.

[3] Ἴδε τὰς ἐνταῦθα ἀναφερομένας ἐπιγραφὰς ἐν Corpus inscriptionum graecarum τοῦ Boeckh, τόμ. Α', ἀριθ, 357—358 ἢ Corpus inscript. Atticarum, III, σ. 314 ἐπ. πρβ. καὶ Βιτρουβίου 5, 9, 1. Οὐαλερίου Μαξίμου 5, 7.

[4] Κορνήλιος Νέπως ἐν βίῳ Ἀττικοῦ, κ. 2. Saepe suis opibus inopiam publicam levavit· πρβ. καὶ κ. 3.

τον τῆς ἀναπτύξεως [1], ἡ δὲ καλλιλογικὴ εὐαισθησία καὶ λεπτότης τῶν Ἀθηναίων, ἡ «λεπτὴ καὶ ἀκριβὴς ἀκοὴ τῶν Ἀττικῶν» ὡς λέγει ὁ Κικέρων [2], ἐχρησίμευεν ὡς γνώμων καὶ ὑπόδειγμα εἰς πάντας μέχρι χρι καὶ τῶν μετὰ Χριστὸν αἰώνων. Τούτου ἕνεκα καὶ μετὰ τὸ ὑπὸ Σύλλα φοβερὸν πάθημα πολλοὶ ἰσχυροὶ Ῥωμαῖοι πολλαχῶς ἐτίμησαν τὴν εὐκλεᾶ τῆς Παλλάδος πόλιν καὶ ἔδειξαν πρὸς αὐτὴν ἔκτακτον τῷ ὄντι σεβασμὸν καὶ εὔνοιαν. Οὐ μόνον παρεῖδον τοῖς Ἀθηναίοις ὁ μὲν Ἰούλιος Καῖσαρ τὴν μετὰ τοῦ ἀντιπάλου του Πομπηΐου συμμαχίαν αὐτῶν, ὁ δ' Ἀντώνιος τὴν μετὰ τῶν πολεμίων του Βρούτου καὶ Κασσίου καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς τὴν μετὰ Ἀντωνίου, ἀλλὰ καὶ δῶρα γενναῖα καὶ παντοίας ἀνακουφίσεις καὶ ὑποστηρίξεις προσήνεγκον τῇ πόλει. Ὁ Πομπήϊος ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας μετὰ τὸ λαμπρὸν πέρας τοῦ μιθριδατικοῦ πολέμου ἐν ἔτει 62 π. Χ. ἐδωρήσατο τοῖς Ἀθηναίοις 50 τάλαντα πρὸς διακόσμησιν καὶ ἐπισκευὴν τῶν ὑπὸ Σύλλα πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ἐπενεχθεισῶν καταστροφῶν, τοῖς δ' ἐνταῦθα σοφισταῖς διένειμεν ἀνὰ ἓν τάλαντον πρὸς ἐμψύχωσιν [3], τιμῶν οὕτω τὸ πάλαι τῆς πόλεως μεγαλεῖον καὶ εὐγνωμονῶν ἴσως διὰ τὴν λαμπρὰν ὑποδοχήν, ἧς ἔτυχεν ἐνταῦθα πρὸ πενταετίας, ὅτε κατὰ πρῶτον ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν ἐπὶ τοῦ πειρατικοῦ πολέμου. Ὁ δὲ Ἰούλιος Καῖσαρ οὐ μόνον διέταξε κατὰ τὴν ἐν Φαρσάλῳ μάχην (48 π. Χ.) νὰ μὴ βλάπτῃ τις τοὺς μετὰ τῶν πολεμίων συμμαχοῦντας καὶ συναγωνιζομένους Ἀθηναίους [4] καὶ μετὰ τὴν μάχην «αὐτοὺς μηδὲν μνησικακήσας ἀθώους ἀφῆκε τοσοῦτον μόνον εἰπών, ὅτι πολλὰ ἁμαρτάνοντες ὑπὸ τῶν νεκρῶν σῴζοιντο [5]», ἀλλὰ καὶ χρήματα πολλὰ ἐδωρήσατο τῇ πόλει, δι' ὧν καὶ μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου βραδύτερον δωρηθέντων ἐκτίσθη ἡ μέχρι σήμερον ἐν μέρει σωζομένη στοὰ τῆς Ἀρχηγέτιδος Ἀθηνᾶς ἐν τῇ τότε Νέᾳ Ἀγορᾷ [6]. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων καταφαί-

[1] Πρβ. Πλαύτου Casina 3, 5, 24, Haud Atticam condecet disciplinam.

[2] Ἐν Orat. 9, 27, Teretes et religiosae aures Atticorum, Πρβ. καὶ 1, 4, 13. 1, 11, 45. 2, 29, 360. Brutus, §. 26 ἑπ. 37. 39. 43—44. 49. 63. 130 ἑπ. 173. 257. 285 ἑπ. 306. 315. de Orat., 1, 52. 221. pro Sextio, 51, 110. Πλουτάρχ. Κικέρ. 5. Vellej. Paterc. 1. 18.

[3] Πρβ. Πλούταρχον ἐν βίῳ Πομπηΐου, κ. 27 καὶ 42 καὶ ἐν βίῳ Σύλλα, 42.

[4] Ἀππιανὸς ἐν Ἐμφυλίῳ πολέμῳ, 2, 60· πρβ. καὶ 2, 75.

[5] Δίων Κάσσιος 42, 14· πρβ. Ἀππιαν. ἐμφ. πολ. 2, 28.

[6] Ἴδε τὰς ἐνταῦθα ἀναφερομένας ἐπιγραφὰς παρὰ Boeckh, Corp. inscript. graec. τόμ. Α', ἀριθ 312 καὶ 477.

νεται οὐ μόνον τὸ μέγα σέβας καὶ ἡ εὐλάβεια τῶν νικητῶν τούτων πρὸς τὴν σεμνὴν πόλιν, ἀλλὰ καὶ ὅτι αὕτη καὶ μετὰ τὸν Σύλλαν ἀπέβη πάλιν ἀνεξάρτητος καὶ εἶχεν ἐλευθερίαν ἐνεργείας μέχρι τινός.

Ὅτε δ' ἀργότερα ἐξερράγη ὁ μεταξὺ τῶν φονέων τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, Βρούτου καὶ Κασσίου, καὶ τῶν ἐκδικητῶν αὐτοῦ, Ὀκταβιανοῦ καὶ Ἀντωνίου, μέγας ἀγὼν περὶ ἐλευθερίας ἢ τυραννίας, ὁ Βροῦτος καὶ ὁ Κάσσιος διεχείμασαν ἐν Ἀθήναις τὸ ἔτος 42 π. Χ. παρασκευαζόμενοι εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ συμπαρέλαβον ἐντεῦθεν ἄλλους τε πολλούς, σπουδῆς χάριν τότε ἐνταῦθα διατρίβοντας Ῥωμαίους, καὶ δὴ καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Κικέρωνος καὶ τὸν ποιητὴν Ὁράτιον[1]. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι τοσοῦτον ἔρωτα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν διέτρεφον εἰσέτι, ὥστε οὐ μόνον ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῶν τυραννοκτόνων ἐκείνων Ῥωμαίων, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνδριάντας τοῦ Βρούτου καὶ Κασσίου παρὰ τοῖς τοῦ Ἁρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος ἔστησαν[2]. Καὶ ὅμως οὐδ' ὁ Ἀντώνιος καὶ Ὀκταβιανὸς ἐτιμώρησαν ταύτην τὴν πρὸς αὐτοὺς ὕβριν τῶν Ἀθηναίων μετὰ τὴν ἐντελῆ ἧτταν καὶ καταστροφὴν τῶν ἀντιπάλων των, ἀλλὰ τοὐναντίον λίαν εὐνοϊκοὶ πρὸς αὐτοὺς ἐφάνησαν. Ὁ Ἀντώνιος, ὅστις εἶχεν ἐκπαιδευθῆ ἐν Ἀθήναις, ἐπεσκέφθη ἐπανειλημμένως τὴν πόλιν μετὰ τὴν παρὰ Φιλίππους μάχην σὺν τῇ συζύγῳ του Ὀκταβίᾳ καὶ ἄλλοτε σὺν τῇ Κλεοπάτρᾳ καὶ ἐπὶ μακρὸν ἐν αὐτῇ διέμεινεν. Ὅτε δὲ πρὸς ῥύθμισιν τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων ἀφήρεσε τοὺς Ἀθηναίους τὴν Τῆνον, ἵνα παραχωρήσῃ αὐτὴν τοῖς Ῥοδίοις, ἔδωκεν εἰς ἀντικατάστασιν τὴν Αἴγιναν, Κέων, Ἴκον (Σκυροπούλαν), Σκίαθον καὶ Πεπάρηθον[3]. Ἐκολάκευσε δὲ καὶ περιεποιήθη τοὺς Ἀθηναίους σφόδρα μιμούμενος τήν τε ἐνδυμασίαν καὶ τὰ ἤθη αὐτῶν, ἀποκαλῶν ἑαυτὸν Ἀθηναῖον καὶ ἑστιῶν τοὺς πολίτας[4]· οἱ δ' Ἀθηναῖοι εἰς τοσοῦτον προέβησαν ἀντικολακεύοντες αὐτόν, ὥστε ἐξήλειψαν μὲν τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων τοῦ Περγάμου Εὐμένους καὶ Ἀττάλου ἐκ τῶν αὐτοῖς ἀφιερωμένων κολοσσιαίων ἀνδριάντων καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐπέγραψαν τὸ τοῦ Ἀντωνίου, ἀνεκήρυξαν δὲ αὐτὸν θεὸν Διόνυσον καὶ ὡς

[1] Ὁράτιος ἐν ἐπιστολ. 2, 2, 47. Πλούταρχος ἐν Βρούτῳ, κ. 24.

[2] Πλούταρχος ἐν Βρούτῳ, κ. 24. Δίων Κάσσιος, 97, 20.

[3] Ἀππιανὸς ἐν Ἐμφυλ. πολέμ. 5. 7: «Μετὰ τὴν Τῆνον Αἴγιναν ἔδωκε.... κτλ.» σημαίνει ἐνταῦθα «ἀντὶ τῆς Τήνου» ὡς ἐκ τοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου ἐξάγεται.

[4] Πρβ. Ἀππιανοῦ Ἐμφυλ. πολέμ. 5, 7 καὶ 76. Πλουτάρχου Ἀντώνιον, κ. 34 καὶ Δίωνος Κασσίου 48, 39.

τοιοῦτον τὸν ἠρραβώνισαν κατά τινα τῶν ἐπισκέψεων τούτων μετὰ τῆς παρθένου Ἀθηνᾶς, τῆς πολιούχου θεᾶς. Ἡ χαμερπὴς ὅμως αὕτη καὶ ἀσεβὴς κολακεία ἀπέβη τοῖς Ἀθηναίοις λίαν ἀκριβή, διότι ὁ σπάταλος καὶ πονηρὸς γαμβρὸς ἐζήτησε καὶ ἔλαβε λόγῳ μὲν ὡς προῖκα ἔργῳ δὲ χάριν τῶν παλλακῶν του κατά τινας μὲν 1000 τάλαντα, κατ' ἄλλους δ' ἔτι πλείονα[1].

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ὀκταβιανός, ὁ μετὰ ταῦτα ἐπικληθεὶς Αὔγουστος, δὲν ἐφάνη μνησίκακος καὶ δυσμενὴς πρός τε τοὺς ἄλλους Ἕλληνας καὶ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 31 π. Χ. παρὰ τὸ Ἄκτιον νίκην αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἀντωνίου ὁ Αὔγουστος ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας ἄνευ τινὸς δυσμενείας διὰ τὴν πρὸς τὸν Ἀντώνιον ἐξαιρετικὴν αὐτῶν συμπάθειαν καί, πρὶν ἀναλάβῃ τὴν μοναρχίαν, ἐμυήθη τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια[2]. Μόνον δέκα μετὰ ταῦτα ἔτη, ὅτε ἐν ἔτει 21 π. Χ. ἐρρύθμισε τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ συνέστησε τὴν συμμαχίαν τῶν ἐλευθέρων λακωνικῶν πόλεων ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην τῆς Ῥώμης ἐποπτείαν, ἀφήρεσε καὶ τοὺς Ἀθηναίους τὴν Ἐρέτριαν καὶ Αἴγιναν καὶ δι' ἰδιαιτέρου διατάγματος ἀπηγόρευσεν αὐτοῖς νὰ πωλῶσι τοῦ λοιποῦ τὸ τοῦ Ἀθηναίου πολίτου ἀξίωμα[3], θέλων ἴσως διὰ τῆς τελευταίας ταύτης πράξεώς του νὰ τιμωρήσῃ αὐτοὺς διὰ τὴν προτέραν διαγωγήν των ἢ νὰ δείξῃ τὸν πρὸς τὸν ἀθηναϊκὸν ὄνομα σεβασμόν του. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἐκ τῆς δόξης τῶν προγόνων ἀπορρέουσα προσοδοφόρος αὕτη προνομία ἀφέθη πάλιν τοῖς Ἀθηναίοις, διότι ἐπὶ Τιβερίου Αὐτομέδων ὁ Κυζικηνὸς ἔσκωψεν αὐτοὺς δηκτικώτατα διὰ τὴν ἀτιμωτικὴν ταύτην ἐμπορίαν[4]. Συγχρόνως δ' ἀπετελείωσεν, ὡς ἐλέχθη, ὁ Αὔγουστος τὴν ὑπὸ τοῦ θείου του Ἰουλίου Καίσαρος ἐπιχειρηθεῖσαν οἰκοδομίαν τῆς στοᾶς τῆς Ἀρχηγέτιδος Ἀθηνᾶς ἐν τῇ Νέᾳ Ἀγορᾷ. Πρὸς τιμὴν δ' αὐτοῦ ἀνέλαβον βασιλεῖς τινες τῆς Ἀσίας ν' ἀποπερατώσωσι τὸν ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ἀλλὰ δὲν ἔφερον εἰς πέρας τὴν ἐπιχείρησιν ταύτην[5]. Καὶ ἄλλοι δ' ἐπὶ Αὐγούστου καὶ ὀλίγον πρὸ αὐτοῦ πολλαχῶς εὐηργέτησαν καὶ διεκόσμησαν τὴν πόλιν. Ὁ Μάρκος Ἀγρίππας ᾠκοδόμη-

[1] Πρβ. Πλούταρχον ἐν Ἀντωνίῳ, κ. 68.

[2] Suetonius, vita Octaviani, κ. 93.

[3] Δίων Κάσσιος, 54, 7. Ἤδη ἐπὶ Δημοσθένους ἐγίνετο ἡ τοιαύτη πράσις.

[4] Ἴδε τοὺς στίχους τοῦ Αὐτομέδοντος παρὰ Brunk, Analecta graeca, τόμ. Β', σ. 208, 21.

[5] Suetonious, vita Octav., κ. 60.

σεν ἓν θέατρον, Ἀνδρόνικος δ' ὁ Κυρρήστιος τὸ μέχρι τοῦδε σωζόμενον ὑδραυλικὸν ὡρολόγιον καὶ ἄλλοι ἄλλας εὐεργεσίας προσήνεγκον. Ὁ δ' ὑπατικὸς Ἄππιος Κλαύδιος Πούλχερ ἐμελέτα τῷ 50 π. Χ. νὰ οἰκοδομήσῃ ἐν Ἐλευσῖνι *Προπύλαιον*, καὶ ὁ μέγας τῆς Ῥώμης ῥήτωρ Κικέρων ἕτερον τοσοῦτον ἐν Ἀκαδημείᾳ, ἀμφότεροι ὅμως δὲν ἐξετέλεσαν, φαίνεται, τὴν πρόθεσίν του διὰ τὸν ἐκραγέντα εὐθὺς τότε ἐμφύλιον μεταξὺ Πομπηίου καὶ Καίσαρος πόλεμον. Καὶ ὁ τῶν Ἰουδαίων δὲ βασιλεὺς Ἡρώδης ὁ Φιλορωμαῖος εὐηργέτησε τότε τὴν δι' ἀνδριάντος τιμήσασαν αὐτὸν ἐξ εὐγνωμοσύνης πόλιν [1]. Πρὸς τιμὴν δὲ τοῦ Αὐγούστου ὀλίγον πρὸ Χριστοῦ ᾠκοδομήθη ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ναΐδιον ἀφιερωμένον τῷ ἀγαθῷ αὐτοῦ καὶ τῆς Ῥώμης δαίμονι,

«Ὁ δῆμος θεᾷ Ῥώμῃ καὶ Σεβαστῷ Καίσαρι [2].»

Οὕτω λοιπὸν παρηκολουθήσαμεν ἐν συντόμῳ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν μέχρις Αὐγούστου, ἑπομένως καὶ μέχρι Χριστοῦ, διότι ὁ Αὔγουστος ἦρξε μέχρι τοῦ 14 μ. Χ. Εἴδομεν δ' ἐκ τῆς συντόμου ταύτης εἰσαγωγῆς ὅτι κατὰ τὴν εἰρημένην τελευταίαν ἐποχὴν ἠθικῶς πρὸ πάντων ἐσήμαινεν ἡ πόλις καὶ ὅτι κυρίως τὸ ἔνδοξον καὶ σεμνὸν τοῦ ὀνόματος διὰ τοῦ γοήτρου, ὅπερ ἐξήσκει τοῦτο ἐπὶ τοῦ κόσμου, ἴσχυε νὰ διατηρῇ αὐτὴν ἔν τινι σχετικῇ ἀκμῇ.

[1] Ἴδε τὴν ἐπιγραφὴν ἐν Corpus inscr. Atticarum, III, ἀριθ. 550. «Ὁ δῆμος βασιλέα Ἡρώδην Φιλορωμαῖον εὐεργεσίας ἕνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς εἰς ἑαυτόν.

[2] Ἴδε τὰς ἐνταῦθα ἀναφερομένας ἐπιγραφὰς παρὰ Boeckh, ἐν C. I. gr., ἀριθ. 265, 309, 311, 346—366 καὶ 478. Καθόλου δὲ περὶ τῶν ὑπὸ Ῥωμαίων ἐν Ἀθήναις οἰκοδομῶν πρβ. Curtius, ἔνθα ἀνωτ. σ. 246 ἑπ. Τὰ θεμέλια τοῦ πρὸς τιμὴν τοῦ Αὐγούστου καὶ τῆς Ῥώμης ἀνεγερθέντος ναοῦ ἐξεσκάφησαν τῷ 1887.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΑΠΟ ΧΡΙΣΤΟΥ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΡΓΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΑΥΤΩΝ ΥΠΟ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΤΟΥ Α' ΕΝ ΕΤΕΙ 529.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΓΕΝΙΚΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 529.

Manebant etiam tum vestigia morientis libertatis.
(TACITUS Ann. 1, 74).

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως, ὅτε ἡ Ῥώμη διὰ τοῦ Αὐγούστου εἶχε φθάσει εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δυνάμεως καὶ δόξης αὐτῆς, τὸ πάλαι μέγα καὶ ἰσχυρὸν κράτος τῆς ἑτέρας μεγαλουργοῦ ἐν τῇ ἀρχαιότητι πόλεως, τῶν Ἀθηνῶν, εἶχε περιορισθῆ εἰς μόνην τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν κατοχὴν ἀσημάντων τινῶν πέριξ χωρῶν καὶ νήσων, ἡ δὲ σεμνὴ καὶ ἔνδοξος τῆς Παλλάδος πόλις εἶχεν εἰσέλθει ἤδη εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τοῦ ἐνδόξου σταδίου της. Ἐξηκολούθει μὲν αὕτη ἐξασκοῦσα ἐπιρροήν τινα ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐσήμαινέ πως καὶ πολιτικῶς, μάλιστα δ' ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς, τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο ἢ πάνυ σμικρὸν μέρος τοῦ πρῴην αὐτῆς ἀξιώματος καὶ μεγαλείου. Ὁ ποτε ἥλιος τῆς πόλεως ταύτης ἀστὴρ εἶχεν ἐκπέσει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς σελήνην, ἀμαυρωθεὶς ὑπὸ τοῦ νεωστὶ ἀναφανέντος λαμπροῦ τῆς Ῥώμης ἀστέρος, διὸ ἐξηκολούθει μὲν νὰ εἶνε ἐπωφελὴς τῷ κόσμῳ, δὲν ἦτο ὅμως δι' αὐτόν, ὡς πρότερον, ὅρος ζωῆς. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐπὶ πέντε ἔτι ὁλοκλήρους αἰῶνας ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις ἐξυπηρέτησε τὸ κατὰ δύναμιν τὴν ἀνθρωπότητα, ζῶσα καὶ αὐτὴ ἐλευθέρα

καὶ αὐτόνομος, ὡς ὀλίγαι ἄλλαι ἐν τῷ ἀχανεῖ ῥωμαϊκῷ κράτει, καί πως καὶ εὐδαιμονοῦσα ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τότε κατάστασιν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, δίκην γεραροῦ καὶ ἐνδόξου ἀπομάχου, ἐν καταπτώσει μὲν καὶ ἀσθενείᾳ σωματικῇ διατελοῦντος, ἀλλ᾽ ὑπερηφάνως φέροντος τὰ παράσημα τῆς ἐν τῷ σταδίῳ εὐδοκιμήσεως καὶ μὴ συμπαρασυρομένου πλέον σοβαρῶς ὑπὸ τῶν ἀναφαινομένων νέων ἀγώνων καὶ κινδύνων. Κατὰ τὸν Στράβωνα, ἀκμάσαντα ἀκριβῶς περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ, αἱ Ἀθῆναι, μεθ᾽ ὅλους τοὺς μέχρι τοῦδε ἀλλεπαλλήλους κλύδωνας, διέμειναν ἐν τούτοις πολιτείᾳ ἐλευθέρα, τῶν Ῥωμαίων σεβασθέντων τὸ μέγα καὶ σεμνὸν τῆς πόλεως ὄνομα καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς. «Μέχρι νῦν ἐν ἐλευθερίᾳ τε ἐστὶ καὶ τιμῇ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις», λέγει ὁ ἐπὶ Αὐγούστου γράψας γεωγράφος[1]. Ἦσαν δηλ. αἱ Ἀθῆναι, ὡς καὶ ἀνωτέρω συντόμως ἐδηλώσαμεν[2], ἐκ τῶν ὀλίγων ἑλληνικῶν πόλεων, αἵτινες καὶ μετὰ τὴν καθυπόταξιν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων διετήρησαν ὡς ἐλεύθεραι, σύμμαχοι πολιτεῖαι (liberae civitates foederatae)[3] τὴν αὐτονομίαν καὶ ἐλευθερίαν καὶ τὰ κυριώτατα αὐτῆς προσόντα, τὸ εἶναι ἀφρούρητον καὶ ἀτελῆ, ἔχειν δικαίωμα ἀσυλίας καὶ κόπτειν ἴδιον νόμισμα[4]. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ πάλαι μεγάλου κράτους διετήρησαν οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην λείψανά τινα συγκείμενα ἐκ τῆς Ἀττικῆς, τῆς Ὠρωπίας, τῆς ἐν Βοιωτίᾳ Ἁλιάρτου, τῆς Σαλαμῖνος, τῆς Δήλου, Ἴκου, Σκιάθου, Πεπαρήθου, Λήμνου, Ἴμβρου, Σκύρου καὶ ἔκ τινων ἴσως ἄλλων νήσων ἐκ τῶν Κυ-

[1] Βιβλ. 9, κεφ. 1, 16.

[2] Ὅρα Εἰσαγωγ. σ. 45 ἐπ.

[3] Οὕτως ἀποκαλεῖ τὰς Ἀθήνας ὁ Πλίνιος ἐν Φυσικ. Ἱστορ. 4, 11, ἐν ᾧ βιβλίῳ ἀναφέρει ὡς ἐλευθέρας πολιτείας καὶ τοὺς Δελφούς, τὰς Θεσπιάς, τὴν Τάναγραν καὶ τὴν Φάρσαλον, καὶ ὁ Τάκιτος ἐν Χρονικ. 2, 53. Ὁ δὲ Παυσανίας προστίθησι καὶ τὰς Ἄβας (10, 35, 2), τὴν Ἐλάτειαν (10, 34, 2), τὰς Πάτρας (17, 18, 5) καὶ τὴν Νικόπολιν καὶ ὁ Στράβων τὴν Σπάρτην (8, 376).

[4] Ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἀφρούρητοι ἐπὶ Ῥωμαίων ἐξάγεται ἐκ τῆς συχνῆς ἀλλαγῆς συμμαχιῶν κατὰ τὸν τελευταῖον π. Χ. αἰῶνα, ἡ δὲ ἀτέλεια τῆς πόλεως μαρτυρεῖται ὑπὸ Αἰλίου Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ αὐτοῦ. Ὅτι δ᾽ εἶχον τὸ δικαίωμα ἀσύλου μαρτυρεῖ ὁ Κικέρων ἐν Disput. Tuscul. 5, 37. Περὶ τῶν σχέσεων τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν πρὸς τὴν κυρίαρχον Ῥώμην ἴδε Hoeck, Geschichte des roemischen Reichs, τόμ. Α΄, μέρ. Β΄, σ. 242 ἐπ. I. Marquardt, Roem. Staatsverf. I, 374 ἐπ. καὶ E. Kuhn, Die städtische und bürgerl. Verf. d. roem. Reichs. 1864—65. τόμ. Β΄, σ. 71 ἐπ.

κλάδων. Ἐκ τῶν χωρῶν τούτων τῆς μὲν Ἀττικῆς τὴν κατοχὴν οὐδέποτε μέχρι τοῦδε ἀπώλεσαν οἱ Ἀθηναῖοι, τὴν δὲ Ὠρωπίαν, ἥτις ἀνέκαθεν ὑπῆρξε πέτρα σκανδάλου μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Βοιωτῶν, εἶχε προσκολλήσει εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος ἤδη Φίλιππος ὁ Ἀλεξάνδρου πατὴρ μετὰ τὴν κατὰ τῶν Θηβαίων νίκην του, μετέπειτα ὅμως ἀπέβη αὕτη καὶ πάλιν ἀνεξάρτητος, ἕως οὗ περὶ τὸ 170 π. Χ. οἱ Ἀθηναῖοι, πενίᾳ πιεζόμενοι, διήρπασαν καὶ κατέσχον τὴν χώραν[1], ἥτις ἔκτοτε διέμεινε, φαίνεται, ὑπὸ τὴν κατοχὴν αὐτῶν μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους· διότι ἐπὶ Παυσανίου[2] καὶ Φιλοστράτου, κατὰ τὸν β′ καὶ γ′ μ. Χ. αἰῶνα, ἀνῆκεν εἰσέτι τοῖς Ἀθηναίοις[3]· ἀπετέλει ὅμως ὄχι δῆμόν τινα τῆς Ἀττικῆς ὁ Ὠρωπός, ἀλλ' ὑποτελῆ χώραν[4]. Τὴν δ' ἐν Βοιωτίᾳ Ἁλίαρτον, προσεκτήσαντο οἱ Ἀθηναῖοι λαβόντες τὴν χώραν αὐτῆς δῶρον παρὰ τῶν Ῥωμαίων, ὅτε ἡ πόλις ἐκείνη κατεστράφη ἐν τῷ κατὰ Περσέως πολέμῳ, καὶ ἐκαρποῦντο αὐτὴν τοὐλάχιστον μέχρι Στράβωνος, διότι περὶ τῶν μετέπειτα τῆς χώρας ταύτης τυχῶν οὐδὲν γνωρίζομεν νεώτερον, ὥστε πιθανὸν νὰ διέμεινε καὶ τοῦ λοιποῦ ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Ἀθηναίων[5].

Ἡ δὲ Σαλαμίς, ἡ ἀρχαία καὶ ἀναπόσπαστος τῆς τῶν Ἀθηνῶν δόξης μέτοχος, ἀνῆκεν ἔκπαλαι μὲ μικράς τινας διακοπὰς εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ τῆς νήσου ταύτης κάτοικοι συνεμάχησαν αἴφνης κατὰ ὀλ. 116, 3 = 314 π. Χ. μετὰ τοῦ πολεμίου τῶν Ἀθηναίων Κασσάνδρου, οἱ Ἀθηναῖοι τοσοῦτον ἐμήνιον κατ' αὐτῶν, ὥστε, ὅτε κατὰ ὀλ. 137, 1 = 232 π. Χ. ὁ Ἄρατος ἐπανέφερε τὴν νῆσον εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Ἀθηναίων, ἐξέβαλον οὗτοι ὁλοτελῶς τοὺς πρῴην κατοίκους καὶ κατέσχον αὐτὴν δι' Ἀθηναίων κλη-

[1] Παυσανίας. Ἀχαϊκ. 11 καὶ 12· πρβ. καὶ Εἰσαγωγ. σ. 44.

[2] Πρβ. Ἀττικ. 34.

[3] Τοῦτο ἐξάγεται ἐξ ὅσων λέγει ὁ Φιλόστρατος περὶ Ἀμφιαράου, οὗ τὸ ἱερὸν ἦτο ἐν Ὠρωπῷ (ἴδε K. O. Mueller, Orchomenos, σ. 487) ὅτι οὗτος ἐχρησμοδότει ἐν Ἀττικῇ (ἴδε τὰ εἰς Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα, βιβλ. Β′, κεφ. 14)· ἐπειδὴ δ' ὁ Φιλόστρατος διέτριψεν ἐν Ἀττικῇ, βεβαίως ἐγνώριζε καλῶς τὰ πράγματα καὶ τὰ ὅρια τῆς χώρας.

[4] Ἴδε Corsini, Fasti attici, τόμ. Α′, σ. 252.

[5] Πρβ. Λιβίου 42, 56 καὶ 63. Πολυβίου 30, 18, 4 Στράβ. 9, 2. 30 ἐπ. «Ἁλίαρτος δὲ νῦν οὐκέτι ἔστι, κατασκαφεῖσα ἐν τῷ πρὸς Περσέα πολέμῳ, τὴν χώραν δ' ἔχουσιν Ἀθηναῖοι, δόντων Ῥωμαίων»· καὶ Ἀππιαν. Ἐμφ. πολ. 5, 7.

ρούχων[1]. Ὁ Στράβων καὶ ὁ Παυσανίας[2], οἵτινες μαρτυροῦσιν ὅτι ἐπ' αὐτῶν κατεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι τὴν νῆσον, δὲν κατατάσσουσιν αὐτὴν μεταξὺ τῶν δήμων τῆς Ἀττικῆς· διότι, ὡς κληρουχία, ἐκέκτητο μὲν τὸ δικαίωμα τοῦ Ἀθηναίου πολίτου, διῳκεῖτο ὅμως ὑπὸ ἰδίων, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς μητροπόλεως ἐρρυθρισμένων, ἀρχῶν[3]. Ἔκτοτε κατῴκουν Ἀθηναῖοι τὴν νῆσον μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων.

Τὴν δὲ Δῆλον, ἥτις πρὸ πολλοῦ ἦτο κληρουχία Ἀθηναίων[4], μετὰ τὴν κατὰ τὸν μιθριδατικὸν πόλεμον καταστροφὴν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Μιθριδάτου Μηνοφάνους[5], οἱ Ῥωμαῖοι ἐρήμην ἀπέδωκαν τοῖς Ἀθηναίοις, οἵτινες διετήρησαν αὐτὴν μέχρι Στράβωνος καὶ Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος τοὐλάχιστον[6], εἰ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ σοφιστοῦ Λολλιανοῦ ἐνδείᾳ πιεζόμενοι εἶχον ἀποφασίσει νὰ ἐκποιήσωσιν αὐτήν[7].

Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν νήσων τὰς μὲν Ἴκον, Σκίαθον καὶ Πεπάρηθον εἶχε παραχωρήσει τοῖς Ἀθηναίοις ὁ Ἀντώνιος, ὅτε ἀφήρεσεν αὐτοὺς τὴν Τῆνον, ὅπως παραχωρήσῃ αὐτὴν τοῖς Ῥοδίοις μετὰ τῆς Νάξου καὶ Μίνδου[8]. Τὰς δὲ Λῆμνον, Ἴμβρον καὶ Σκῦρον, ἃς εἶχεν ἀποσπάσει ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων ὁ τῆς Μακεδονίας βασιλεὺς Φίλιππος ὁ Γ', ἀπέδωκαν πάλιν αὐτοῖς οἱ Ῥωμαῖοι διὰ τῆς ἐν ἔτει 196 π. Χ.=ὀλ. 146, 1 γενομένης αὐτῶν πρὸς τὸν Φίλιππον συνθήκης μετὰ τὴν ἐν Κυνὸς Κεφαλαῖς ὁλοσχερῆ τούτου ἧτταν[9]. Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὸν πάντοτε ὑπερβολικὸν ῥήτορα Αἴλιον Ἀριστείδην, ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὸν β' μ. Χ. αἰῶνα, καὶ αἱ πλεῖσται τῶν Κυκλάδων νήσων ἀνῆκον εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος[10]. Ἡ Αἴγινα ἐν τούτοις μετὰ τῆς Ἐρετρίας ὀλίγα πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ἔτη εἶχον ἀφαιρεθῇ ὑπὸ Αὐγούστου[11].

[1] Ἴδε Boeckh, Corp. inscript. graec. τόμ. Α', σ. 900, προσθήκας εἰς ἀριθ. 108.

[2] Πρβ. Στράβ. Γεωγραφ. 9, 1, 9 ἑπ. καὶ Παυσανίου Λακων. 25, 2.

[3] Ἴδε περὶ τῶν κληρουχιῶν Boeckh, Staatshaushaltung der Athener, τόμ. Α', σ. 555 ἑπ. ἐκδ. β'.

[4] Ἴδε Dorville, Observat. miscellan. τόμ. Ζ', σελ. 44 καὶ 5 ἑπ.

[5] Πρβ. Στράβ. Γεωγρ. 10, 5, 4. καὶ Παυσανίου Ἀρκαδικ. κεφ. 33.

[6] Πρβ. Στράβ. ἔνθα ἀνωτ. καὶ Αἴλιον Ἀριστείδην ἐν Παναθηναϊκῷ.

[7] Φιλόστρατος ἐν Βίοις Σοφιστῶν, 1, 23.

[8] Ἀππιανὸς ἐν Ἐμφυλ. πολέμ. 5, 7. πρβ. καὶ Εἰσαγ. σ. 51.

[9] Λίβιος 33, 30. Πρβ. καὶ Εἰσαγ. σ. 43.

[10] Ἀριστείδης ἐν Παναθηναϊκῷ.

[11] Ἴδε ἀνωτέρω τὴν Εἰσαγωγὴν περὶ τὸ τέλος. Καθόλου δὲ περὶ τοῦ ἀθηναϊ-

Τοιοῦτον λοιπὸν ἦτο τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ἐμφανίσεως, κράτος μικρὸν μὲν καὶ περιωρισμένον ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἄλλοτε αὐτοῦ ἔκτασιν καὶ ὑπὸ διηνεκοῦς ἐνδείας πιεζόμενον, ἀλλ' οὐχ ἧττον τὸ μόνον ὁπωσοῦν σπουδαῖον ἐν τῇ καθ' αὑτὸ Ἑλλάδι. Ἐν τούτοις ἡ δύναμις τῆς ἡγεμονίδος πόλεως, τῶν Ἀθηνῶν, μετὰ τὸ ὑπὸ Σύλλα πάθημα καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ Πειραιῶς καὶ τοῦ στόλου ὁλοτελῶς σχεδὸν μετὰ τῆς εὐπορίας εἶχεν ἐκλείψει, τὸ δὲ κράτος τοῦτο συνεκρατεῖτο τὸ μὲν διὰ τῆς ἐλευθερίας, ἧς ἀπέλαυον ἐξαιρετικῶς οἱ ἀποτελοῦντες αὐτό, τὸ δὲ διὰ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποπτείας. Ἀλλ' ἡ τῆς Ἑλλάδος κατάστασις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶχεν ἀποβῆ τοσοῦτον οἰκτρὰ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, ὥστε καὶ τοιαύτη οὖσα ἡ τῶν Ἀθηνῶν τύχη ἦτο ἀνεκτή. Ὅπως δὲ κάλλιον κατανοήσωμεν τὴν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα τῆς τῶν Ἀθηνῶν θέσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ ἐκτιμήσωμεν δεόντως τοὺς λόγους, δι' οὓς ἡ πόλις αὕτη καὶ παρὰ τὰς προνομίας ταύτας καὶ τὰς ἔξωθεν γενναίας συνδρομὰς καὶ ὑποστηρίξεις δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε ταχεῖ τῷ ποδὶ βαίνουσα πρὸς τὴν πτῶσιν, ἀνάγκη νὰ λάβωμεν γενικήν τινα τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἰδέαν, νὰ μάθωμεν δηλ. πῶς διέκειτο αὕτη ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Εὐτυχῶς διεσώθη ἡμῖν ἀκριβῶς ἐκ τῶν περὶ Χριστὸν χρόνων συγγραφεὺς μετ' ἀκριβείας καὶ κρίσεως πολλῆς περιγράψας τὴν τότε Ἑλλάδα, ὁ γεωγράφος Στράβων (66 π. Χ.—24 μ. Χ.), ἀνὴρ μεγάλης μαθήσεως καὶ ἱστορικῆς ἀξίας, παρ' ᾧ ὡς ἐν κατόπτρῳ, ἀκριβῶς βλέπομεν εἰς ποίαν οἰκτρὰν κατάστασιν εἶχε περιέλθει ἡ Ἑλλὰς διὰ τῶν ἀκαταπαύστων ἐμφυλίων, μακεδονικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν πολέμων τῶν τριῶν τελευταίων π. Χ. ἑκατονταετηρίδων. Ἡ εἰκὼν τῆς τότε Ἑλλάδος, ἣν μετὰ συντριβῆς καρδίας περιγράφει ἐν τοῖς Γεωγραφικοῖς του, εἶνε τῷ ὄντι, ὅσον σαφὴς καὶ ἀκριβής, τόσον καὶ πένθιμος καὶ ὀδυνηρά. Δεῦτε ἴδωμεν τί ἐπ' αὐτοῦ ἐσῴζετο ἐκ τῆς ἄλλοτε ἐνδόξου, πολυανθρώπου καὶ πόλεων βριθούσης Ἑλλάδος.

Ἡ ἀκριβὴς περιγραφὴ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, λέγει προοιμιαζόμενος ὁ Στράβων[1], εἶνε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ δύσκολος καὶ ἀνωφελὴς «διὰ τὴν ἀδοξίαν καὶ τὸν ἀφανισμὸν αὐτῶν, » ὃς ἐκ πολλοῦ χρόνου λαβὼν τὴν ἀρχὴν οὐδὲ νῦν πω πέπαυται κατὰ

κοῦ κράτους ἐπὶ τῆς ῥωμαιοκρατίας ἴδε Ahrens, de Athenarum statu politico et literario, Ἐν Γοτίγγῃ, 1829. σ. 59 ἑπομ.

[1] Γεωγραφικ. βιβλ. 7, κεφ. 7, 3.

»πολλὰ μέρη διὰ τὰς ἀποστάσεις». Αἱ πλεῖσται πόλεις, λέγει περαιτέρω, κατέχονται ὑπὸ Ῥωμαίων στρατιωτῶν, ἀπολύτως αὐτῶν δεσποζόντων, «ἐνστρατοπεδεύουσιν αὐτῶν Ῥωμαῖοι τοῖς οἴκοις κατασταθέντες ὑπ' αὐτῶν δυνάσται». Ὁλόκληρος ἡ βορειοδυτικὴ Ἑλλάς, Ἤπειρος, Ἀκαρνανία, Αἰτωλία καὶ Λοκρίς, εἶχε σχεδὸν ἐρημωθῆ κατὰ τοὺς μακεδονικοὺς πολέμους· αἱ πλεῖσται πόλεις εἶχον ἐρειπιωθῆ καὶ τὰ λείψανα τῶν κατοίκων αὐτῶν ἔζων κωμηδὸν καὶ διεσπαρμένοι[1]. Μόνος ὁ Ῥωμαῖος Λ. Αἰμίλιος Παῦλος εἶχε καταστρέψει κατὰ τὸν ἐναντίον τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περσέως πόλεμον ἑβδομήκοντα ἠπειρωτικὰς πόλεις καὶ ἐξηνδραποδίσατο πεντεκαίδεκα μυριάδας ἀνθρώπων[2]! Ἐν Θεσσαλίᾳ ὀλίγαι μόνον πόλεις, καὶ μάλιστα ἡ Λάρισα, διετήρουν εἰσέτι τὸ πάτριον ἀξίωμα[3]. Ἐν Βοιωτίᾳ μόναι ἡ Τάναγρα καὶ αἱ Θεσπιαὶ ἦσαν πόλεις ἀξιομνημόνευτοι, αἱ δ' ὑπερήφανοι Θῆβαι, αἱ διαμφισβητήσασαι ἄλλοτε ἐπιτυχῶς πρὸς τὴν Σπάρτην τὴν τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίαν, «εἰς ἡμᾶς οὐδὲ κώμης ἀξιολόγου τύπον σῴζουσι», λέγει ὁ Στράβων[4]. Αἱ πλεῖσται τῆς Ἀρκαδίας πόλεις «ἢ οὐκέτ' εἰσὶν » ἢ μόλις αὐτῶν ἴχνη φαίνεται καὶ σημεῖα», ἐξακολουθεῖ ὁ γεωγράφος, ἡ δ' ἄλλοτε ἐκ 38 ἀρκαδικῶν πόλεων συνοικισθεῖσα Μεγάλη πόλις εἶχεν ἀποβῆ ἐρημία· «Νυνὶ δὲ καὶ αὐτὴ ἡ Μεγάλη πόλις τὸ τοῦ » κωμικοῦ πέπονθε καὶ

» Ἐρημία μεγάλη 'στὶν ἡ Μεγάλη πόλις.

» βοσκήμασί δ' εἰσι νομαὶ δαψιλεῖς»· μόνη δ' ἡ Τέγεα ἦτο ἔτι μετρίως κατῳκημένη[5].

Ἐν δὲ τῇ Λακωνικῇ, ἥτις περιεῖχεν ἄλλοτε ἑκατὸν πόλεις, τότε μόλις ἐσῴζοντο πολίχναι τριάκοντα[6]. Καὶ τέλος ἐν τῇ Ἀττικῇ μόνη ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐξηκολούθει διατηρουμένη ἔντινι ἀκμῇ, ὁ δὲ

[1] Γεωγράφ. 7, 7, 9: «Τότε μὲν οὖν . . . εὐάνδρει ἥ τε Ἤπειρος πᾶσα καὶ ἡ » Ἰλλυρίς· νῦν δὲ τὰ πολλὰ μὲν ἐρημία κατέχει, τὰ δ' οἰκούμενα κωμηδὸν καὶ ἐν ἐρειπίοις λείπεται». Περὶ Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας ἴδε βιβλ. 10, 2, 23, περὶ δὲ Λοκρίδος 9, 4, 11.

[2] Στράβων 7, 7, 3· ἐκ τοῦ Πολυβίου 30. 15. 5. Πρβ. καὶ Λιβίου 45, 34. Πλουτ. Αἰμ. 28. Ἀππιαν. Ἰλλυρ. 9. Πλινίου Hist. Nat. 4, 10, 39.

[3] Στράβων 9, 5, 3.

[4] Γεωγρ. 9, 2, 5.

[5] Βιβλ. 8, 8, 1 καὶ 2.

[6] Βιβλ. 8, 4, 11.

Πειραιεὺς εἶχε σχεδὸν ἐκλείψει καὶ ἡ λοιπὴ χώρα δὲν ἦτο πυκνά, ὡς ἄλλοτε, κατῳκημένη [1].

Τοιαύτην περιγράφει τὴν τῆς Ἑλλάδος κατάστασιν ὁ Στράβων! Οὐδ' ἐβελτιώθη ἐνωρὶς ἡ κατάστασις αὕτη, διότι ὁμοίαν ἐξιστορεῖ αὐτὴν καὶ ὁ κατὰ τὸν πρῶτον μ. Χ. αἰῶνα ἀκμάσας Δίων ὁ Χρυσόστομος ἔν τισι χωρίοις τῶν λόγων του. Ἐν πολλαῖς πόλεσι, λέγει, ἔβοσκον τὰ πρόβατα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν πρυτανείων, τὰ δὲ γυμνάσια εἶχον μεταβληθῆ εἰς ἀγροὺς σπαρτῶν, διὰ τῶν κυματιζόντων στάχεων τῶν ὁποίων διεφαίνοντο αἱ κορυφαὶ ἀγαλμάτων ἱσταμένων εἰσέτι [2]. Μεγάλαι ἀποστάσεις ἦσαν ὁλοτελῶς ἔρημοι καὶ ὁ περιηγητής, ὁ ἀρεσκόμενος νὰ ἀναστρέφηται μετὰ ποιμένων, ἀπήντα ἐνίοτε μεμονωμένας καλύβας καὶ στέγας, ὧν οἱ κάτοικοι οὐδέποτε εἶχον ἰδεῖ πόλιν, ἔζων δὲ βίον ὅλως φυσικόν, μακρὰν τῆς τε διαφθορᾶς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ [3].

Φυσικὴ τῆς τοιαύτης ἐρημώσεως καὶ παρακμῆς συνέπεια ἦτο ἡ μεγάλη ἐξασθένησις τῆς χώρας, περὶ ἧς ὁ Πλούταρχος ἐφρόνει ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ὁλόκληρος ἡ Ἑλλὰς μόλις ἠδύνατο νὰ παρουσιάσῃ τρισχιλίους ὁπλίτας, ὅσους παρέσχεν ἄλλοτε μόνη ἡ τῶν Μεγαρέων πόλις εἰς Πλαταιάς [4]. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατάστασις οὐσιωδῶς εἶχε χειροτερεύσει. Διὰ τῆς ἀπωλείας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ὑπὸ τὸν ρωμαϊκὸν ζυγὸν ὑποταγῆς ἐξέλιπε πλέον καὶ τὸ πολιτικὸν στάδιον διὰ τοὺς κατοίκους τῶν διαφόρων πόλεων· «Οὐδὲν οἱ »δῆμοι τῶν πολιτικῶν ἔν γε τῷ παρόντι δέονται· πέφευγε γὰρ ἐξ ἡμῶν »καὶ ἠφάνισται πᾶς μὲν ἕλλην πᾶς δὲ βάρβαρος πόλεμος· ἐλευθερίας »δ' ὅσον οἱ κρατοῦντες νέμουσι τοῖς δήμοις μέτεστι καὶ τὸ πλέον ἴσως »οὐκ ἄμεινον», λέγει ὁ Πλούταρχος· τὰς δὲ πρότερον πολιτικὰς ὑποθέσεις καὶ ἀσχολίας ἀντικατέστησαν ἔκτοτε κατὰ τὴν τοῦ ἰδίου μαρτυρίαν «αἱ δίκαι αἱ δημόσιαι καὶ πρεσβεῖαι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα [5].» Οἱ ἀρχαῖοι τῶν πόλεων θεσμοί, καίπερ ἀφεθέντες πολλαχοῦ ἀνέπαφοι ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, εἶχον ἀπολέσει ἐν τούτοις τὴν προτέραν αὐτῶν σημασίαν καὶ ἀπέβησαν οἱονεὶ παρῳδία ἑαυτῶν. Ὁ πρῴην ῥέκτης καὶ

[1] Βιβλ. 9, 2, 14.

[2] Δίων Χρυσόστομος ἐν λόγῳ Ζ', σ. 106, ἐκδ. Morelli.

[3] Δίων Χρυσόστ. ἐν λόγῳ Α', σ. 11 καὶ λόγῳ Ζ'.

[4] Πλούταρχος, Περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων, κεφ. 8.

[5] Πρβ. Πολιτικὰ Παραγγέλματα, κ. 10, 17, 19, 32.

ἐνεργὸς βίος ἀντικατεστάθη ὑπὸ φιληδονικοῦ, κατὰ τὴν κακῶς ἐννοουμένην ἐπικούρειον φιλοσοφίαν ἐρρυθμισμένου[1]. Πᾶν ἐνδιαφέρον περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων ἐξέλιπε βαθμηδὸν καὶ ἡ Πυθία δὲν ἠρωτᾶτο πλέον περὶ πολέμων καὶ νικῶν καὶ νόμων, «ἀλλ' εἰ γαμητέον, εἰ πλευστέον, »εἰ δανειστέον, τὰ δὲ μέγιστα τῶν πόλεων μαντεύματα φορᾶς καρ»πῶν πέρι καὶ βοτῶν ἐπιγονῆς καὶ σωμάτων ὑγείας.» Ὁ δὲ σώφρων πολίτης «εὐχόμενος αἰτήσεται παρὰ τῶν θεῶν εὐφορίαν γῆς ἄφθονον »εὐμενῆ τε κρᾶσιν ὡρῶν καὶ τίκτειν γυναῖκας ἐοικότα τέκνα γονεῦσι »καὶ σωτηρίαν τοῖς γεννωμένοις·» θὰ διδάξῃ δὲ «καὶ καθ' ἕνα καὶ »κοινῇ τὴν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων ἀσθένειαν, ἧς ἓν ἀπολαῦσαι »ἄμεινόν ἐστι τοῖς εὖ φρονοῦσι, μεθ' ἡσυχίας καὶ ὁμονοίας καταβιῶ»ναι, μηδὲν ἐν μέσῳ τῆς τύχης ἆθλον ὑπολελοιπυίας· τίς γὰρ ἡγε»μονία, τίς δόξα τοῖς περιγενομένοις; ποία δύναμις, ἣν μικρὸν ἀνθυ»πάτου διάταγμα κατέλυσεν ἢ μετέστησεν εἰς ἄλλον, οὐδέν, οὐδ' ἂν »παραμένῃ, σπουδῆς ἄξιον ἔχουσαν;» παρατηρεῖ μετὰ βαρυθυμίας ὁ αὐτὸς Πλούταρχος[2]. Ἡ δ' ἀνατροφὴ τοῦ λαοῦ ἐγίνετο καθ' ὅλως διαφορητικὸν τρόπον ἢ πρότερον. Ἡ μουσική, ἥτις ἄλλοτε ἀπετέλει τόσον σπουδαῖον παράγοντα τῆς ἀνατροφῆς τῶν παίδων καὶ νεανιῶν πρὸς ἀνάπλασιν καὶ ῥύθμισιν τῆς ψυχῆς, τότε εἶχεν ἐκπέσει καὶ διαφθαρῆ ὁλοτελῶς, ἐν χρήσει οὖσα μόνον ἐν διασκεδάσεσι, συμποσίοις καὶ θεάτροις πρὸς κοινὴν ἀπόλαυσιν[3], ὁ δὲ βίος εἶχεν ἀποβῆ μέχρι κυνισμοῦ ὑλιστικὸς καὶ ἀπολαυστικός. Ἐν αὐτῇ τῇ ἐμμούσῳ τῆς Παλλάδος πόλει, ἐν τῷ θεάτρῳ, ἐν ᾧ ἄλλοτε ἔτερπον τοὺς Ἀθηναίους τὰ ἀπαραμίλλητα ἔργα τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου, διεσκέδαζον νῦν τὸν λαὸν γελωτοποιοί, ὡς ὁ Ποθεινός, καὶ γόητες, ἠγείροντο δὲ πρὸς τιμὴν αὐτῶν ἀνδριάντες, ἐνῷ πρότερον εἰς τοὺς μεγίστους τῶν ποιητῶν δυσκόλως ἀπενέμετο τοιαύτη τιμή[4], ὥστε δικαίως οἰκτείρει Δίων ὁ Χρυ-

[1] Ἴδε τὰς πραγματείας τοῦ Πλουτάρχου «Ὅτι οὐδὲ ζῆν ἐστιν ἡδέως κατ' Ἐπίκουρον» καὶ «πρὸς Κολώτην».

[2] Πρβ. αὐτοῦ. «Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν νῦν ἔμμετρα τὴν Πυθίαν», κεφ. 28. καὶ «Πολιτικὰ παραγγέλματα», κεφ, 32.

[3] Πρβ. Πλουτάρχου «Περὶ μουσικῆς», κεφ. 1, 6, 21, 26, 27, 38 καὶ «Περὶ σαρκοφαγίας» λόγ. β', κεφ. 2. Πρὸς δὲ Ἀθηναίου Δειπνοσ. Α' 32, ἤτοι 181 ἐπ.

[4] Ἴδε παραδείγματα παρ' Ἀθηναίῳ, Δειπνοσ. 1, 34—35, ἤτοι 19 ἐπ. «Ἀριστόνικον τὸν Καρύστιον, τὸν Ἀλεξάνδρου τοῦ βασιλέως συσφαιριστήν, Ἀθηναῖοι πολίτην ἐποιήσαντο διὰ τὴν τέχνην καὶ ἀνδριάντα ἀνέστησαν· τὰς γὰρ *βαναύσους*

σόστομος τὴν ἄλλοτε ὑπερήφανον τῆς Ἑλλάδος μητρόπολιν διὰ τὴν μεγάλην ταύτην ἠθικὴν αὐτῆς κατάπτωσιν καὶ ἀβελτερίαν,[1]. Ἀφ᾽ἑτέρου δὲ ἡ εὐφορία καὶ παραγωγικότης τῆς χώρας ἕνεκα ἐλλείψεως χειρῶν καὶ ῥαθυμίας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἠλαττοῦντο, ἡ ἐμπορία ἀπέβη στάσιμος καὶ ἡ οἰκονομικὴ τῶν πολλῶν κατάστασις ἐπὶ Πλουτάρχου ἤδη ἦτο οἰκτρά[2].

Οὕτω λοιπὸν ἐχόντων τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων κατὰ τοὺς περὶ Χριστὸν χρόνους, ἡ τῶν Ἀθηνῶν κατάστασις ἦτο πολλῷ τῆς τῶν ἄλλων πόλεων καλλιτέρα καὶ σχετικῶς ἐπίζηλος. Ἔτι δὲ μᾶλλον ηὔξανον τὴν σημασίαν αὐτῆς καὶ συνέτεινον πρὸς διατήρησιν εὐεξίας τινὸς ἡ προτέρα δόξα, τὸ σεμνὸν τοῦ ὀνόματος, τὸ ἠθικὸν ἀξίωμα, ἡ καλλιτεχνικὴ διακόσμησις καὶ ἡ μεγάλη φήμη, ἣν καθ᾽ὅλον τὸν τότε κόσμον ἡ πόλις αὕτη ἔχαιρεν ὡς ἕδρα τῶν Μουσῶν καὶ τῆς παιδείας. Τὴν φήμην ταύτην ἀπέκτησαν αἱ Ἀθῆναι ὑπὲρ πάσας τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ἰδίως μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος καὶ σημασίας καὶ ἔκτοτε τοσοῦτον ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἐξυψοῦντο, ὅσον πολιτικῶς κατέπιπτον, ἕως οὗ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἱδρύσεως τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ μετὰ ταῦτα ἀπέβησαν διὰ τῶν ἐκπαιδευτηρίων καὶ τῶν σοφῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν ἀπείρων καλλιτεχνικῶν ἔργων τὸ κέντρον τῆς παιδείας καὶ τὸ ἱερόν, οὕτως εἰπεῖν, προσκυνητήριον τοῦ τότε κόσμου. Ἡ δόξα καὶ τὸ μέγα ὄνομα τῆς πόλεως, καὶ πεσούσης τῆς ἰσχύος, διέμειναν πάντοτε ἀγήρῳ καὶ ἀπέσπων τὴν προσοχὴν καὶ τὸ σέβας πάντων τῶν ἀνεπτυγμένων, ἡμεδαπῶν τε καὶ ἀλλοδαπῶν. Τοσοῦτον δ᾽ἦτο τὸ πλῆθος τῶν δημοσίων οἰκοδομῶν καὶ λοιπῶν τῆς τέχνης ἔργων, ὑφ᾽ὧν ἐπὶ Στράβωνος ἐκοσμεῖτο ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ὥστε ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἕνεκα τῆς μεγάλης πληθύος τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων παραλείπει νὰ περιγράψῃ αὐτὴν λεπτομερῶς, σημειῶν πρὸς δικαιολόγησίν του ὅτι πρὸς περιγραφὴν μόνων τῶν ἐν Ἀκροπόλει καλλιτεχνημάτων εἶχε γράψει ὁ περιηγητὴς (cicerone) Πολέμων τέσσαρα

τέχνας Ἕλληνες ὕστερον περὶ πλείστου ἐποιοῦντο ἢ τὰς κατὰ παιδείαν γινομένας ἐπινοίας...». καὶ «Ἀθηναῖοι δὲ Ποθεινῷ τῷ νευροσπάστῃ τὴν σκηνὴν ἔδωκαν, ἀφ᾽ἧς ἐνεθουσίων οἱ περὶ Εὐριπίδην... Ἀθηναῖοι δὲ καὶ Εὐρυκλείδην ἐν τῷ θεάτρῳ ἀνέστησαν μετὰ τῶν περὶ Αἰσχύλον. Ἐθαυμάζετο δὲ καὶ Ξενοφῶν ὁ θαυματοποιός». κτλ.

[2] Ἐν λόγῳ Ῥοδιακῷ, σ. 346 Ἐκδ. Morelli.

[3] Ἴδε αὐτοῦ Περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι, κεφ. 2—4.

βιβλία[1]. Τὸ ἐντεῦθεν κάλλος τῆς πόλεως, παρὰ τὸν μαρασμὸν καὶ τὴν ἔλλειψιν ζωῆς, διέμενεν εἰσέτι ἀπαραμίλλητον καὶ ὁ δαίμων τοῦ φθόνου ἐδάκρυεν ἐξ ἀγανακτήσεως προσβλέπων τὴν ἄσπιλον λαμπρότητα τῆς πόλεως ταύτης[2]. Ἡ ἀνυπέρβλητος τελειότης τῶν ἔργων, δι' ὧν ἡ μεγάλη τοῦ Περικλέους ἐποχὴ εἶχε κοσμήσει τὰς Ἀθήνας, ἔθελγε συνήθως καὶ αὐτῶν τῶν ἀγροικοτέρων καὶ ἀνεπιδεκτοτέρων καλλιτεχνικῆς εὐαισθησίας Ῥωμαίων τὸ πνεῦμα[3]. Εἰ καὶ εἶχε παρέλθει ἡμίσεια χιλιετηρίς, οὐχ ἧττον ἐφαίνοντο ἐπὶ Πλουτάρχου νεουργὰ εἰσέτι καὶ πρόσφατα ἀκμῇ, ὁ χρόνος οὐδόλως ἐπηρέασεν αὐτὰ καὶ πάντοτε ἀπέπνεον χάριν καὶ νεότητα[4]. Τὰ ἔξοχα λοιπὸν ταῦτα κάλλη καὶ ἡ ἐν αὐτῇ συσσώρευσις παντοίων φιλοσόφων, σοφιστῶν καὶ τεχνιτῶν πανταχόθεν τῆς γῆς ἐκίνουν πλείστους εἰς ἐπίσκεψιν τῆς πόλεως τῆς Παλλάδος. Οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον ἀρχίσει ἐνωρὶς ἤδη, ἅμα ἐγένοντο παρ' αὐτοῖς γνωστὰ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμός, νὰ ἐπισκέπτωνται τήν τε λοιπὴν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα τὰς Ἀθήνας, ὡς τὴν ἀφθονωτάτην καὶ ἁγνοτάτην πηγὴν τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ[5]. Οὐ μόνον φιλοθεάμονες περιηγηταί, ἀλλὰ καὶ τεχνῖται, ποιηταί, πεζογράφοι, ὡς ὁ Κάτυλλος, ὁ Κικέρων, ὁ Βεργίλιος, ὁ Ὁράτιος, καὶ ἄλλοι

[1] Στράβ. 9. 1, 16 ἐπ. Κατὰ Πλίνιον τὸν πρεσβύτερον (Hist. Nat. 34, 17) αἱ Ἀθῆναι εἶχον κατὰ τὸν πρῶτον μ. Χ. αἰῶνα περὶ τὰς 3,000 ἀγαλμάτων. Πρβ. καὶ ἀνωτέρω Εἰσ. σ. 41, σημ. 1.

[2] Πρβ Ὀβιδίου Μεταμορφώσ. βιβλ. Β', στ. 735 ἐπ.

[3] Πρβ. Κικέρωνος Ἐπιστολ. πρὸς Ἀττικὸν βιβλ. 5, 10, 5. 11,4. Προπερτίου 3, 21, 29 ἐπ. Λιβίου 45, 27.

[4] Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους, κ. 13, 3. Πρβ. καὶ κατωτέρω κεφ. Γ'..

[5] Ἴδε περὶ τῶν ταξειδίων τῶν Ῥωμαίων τὸ λαμπρὸν σύγγραμμα τοῦ Friedlaender, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Kaiserzeit, τόμ. Β', σ. 287 ἐπ. ἐκδ. β' τοῦ 1867. Χαρακτηριστικώταται διὰ τὴν τότε κατάστασιν τῶν Ἀθηνῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν πολυτάραχον καὶ διεφθαρμένην Ῥώμην εἶνε αἱ τοῦ Ὁρατίου λέξεις (Sat 2, 7, 13).

Jam mœchus Romae, jam mallet doctus Athenis
vivere· καὶ (Epist. 2, 2, 43—45),
Adjecere bonæ paulo plus artis Athenæ
scilicet ut possem curvo dignoscere rectum
Atque inter silvas Academi quærere verum.

Πρβ. καὶ Κικέρ. de senect. 1, 1. Te non cognomen solum Athienis deportasse sed humanitatem et prudentiam intellego. ἔτι δὲ de offic. 1, 16. 3, 2.

πολλοί, ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας καὶ διέτριψαν ἐνταῦθα πρὸς τελειοποίησιν ἕκαστος τῶν γνώσεών του. Πρὸ πάντων ὅμως συνέρρεον ἀπὸ τοῦ τετάρτου ἤδη πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος καὶ ἑξῆς πανταχόθεν τῆς γῆς νέοι φιλομαθεῖς, ὅπως ἐκπαιδευθῶσι τὴν τότε παιδείαν παρὰ τοῖς φιλοσόφοις καὶ ῥητοροδιδασκάλοις, οἵτινες ἐνταῦθα μάλιστα διέτριβον καὶ διεκρίνοντο καὶ εἶχον ἀποβῆ τὸ κυριώτατον, τὸ μόνον σχεδόν, ζῶν κόσμημα τῶν Ἀθηνῶν, ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὴν μετὰ Χριστόν, καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν σχολῶν καὶ τὴν ἐνταῦθα ἵδρυσιν κεντρικῶν τοῦ τότε κόσμου ἐκπαιδευτηρίων ὑπὸ τῶν Ἀντωνίνων κατὰ τὸν β΄ αἰῶνα.

Ἀλλὰ παρὰ τὴν ἔξωθεν συρροὴν ὁ ἴδιος πληθυσμὸς τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ ἕνεκα τῶν συχνῶν καταστροφῶν καὶ συμφορῶν οὐσιωδῶς εἶχεν ἐλαττωθῆ καὶ ὁ ἄλλοτε ποικίλος βίος καὶ αἱ βρίθουσαι παντοδαπῶν ἀνθρώπων ἀγυιαὶ τῆς ἡγεμονίδος πόλεως εἶχον ἀντικατασταθῆ ὑπὸ μονοτόνων καὶ ἡσύχων ὁδῶν πόλεως μόνον ἐκπαιδευτικῆς καὶ ὄχι πολιτικοῦ κέντρου. Εἰς τοὺς Ῥωμαίους γενικῶς ἐνεποίουν αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὴν ἐντύπωσιν κενῆς πόλεως καὶ οἱ ἐκ τῆς πολυανθρώπου καὶ πολυταράχου κοσμοκράτορος Ῥώμης ἐρχόμενοι ἐνταῦθα εὕρισκον τὴν πόλιν ἔρημον σχετικῶς καὶ πολὺ τῆς προτέρας καταστάσεως αὐτῆς ἐκπεσοῦσαν. Ὁ Ὁράτιος λόγου χάριν ἀποκαλεῖ μὲν αὐτὰς **καλὰς** (bonas) καὶ **τόπον εὐχάριστον** (locum gratum), ἀλλὰ καὶ **κενὰς** (vacuas Athenas)[1], ὁ δὲ Ὀβίδιος ἐκτραγῳδῶν τὴν ἐπὶ Αὐγούστου κατάστασιν αὐτῶν λέγει ὅτι μόνον τὸ ὄνομα ἔμενεν ἐκ τῶν πρῴην Ἀθηνῶν[2], παροιμίαν δὲ γνώμην ἀποφαίνεται καὶ ἕτερός τις ἄγνωστος τῆς λατινικῆς ἀνθολογίας ποιητής[3].

Τὰ δὲ εἰσέτι ὑπολειπόμενα λείψανα τοῦ μεγαλουργοῦ καὶ φοβεροῦ τῶν Ἀθηναίων δήμου εἶχον ἀπολέσει τὸ πλεῖστον, εἰ μὴ τὸ ὅλον, τῆς

[1] Ἐν Ἐπιστολῶν 2, 2. 43. 46. 81.

[2] Ἐν Μεταμορφώσεων βιβλ. 15, 428:

Quid Pandioniae restant nisi nomen Athenae?

[3] Οἱ σχετικοὶ στίχοι εἶνε οἱ ἑξῆς:

Quisquis Cecropias hospes mirari Athenas,
Quae veteris famae vix tibi signa dabunt;
Hasne dii, dices, coelo petiere relicto?
Regia partitis hae fuit una diis?

ἀξίας των. Οἱ ἄλλοτε γενναῖοι καὶ ὑπερήφανοι Ἀθηναῖοι εἶχον ἀποβῆ τότε δειλοὶ καὶ κόλακες, ζῶντες ἐκ τοῦ βωμοῦ τῆς τῶν προγόνων δόξης καὶ ἀγεννῶς τοὺς πλουσίους καὶ ἰσχυροὺς κολακεύοντες, παρ' ὧν ἐξήρτητο συνήθως ἥ τε πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ αὐτῶν ὕπαρξις. Ἡ πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἐπιμιξία καὶ ἡ ἐπικράτησις ἐκείνων ἐν Ἑλλάδι ἔφθειραν πολλαχῶς τῶν τε Ἑλλήνων καθόλου καὶ τῶν Ἀθηναίων ἰδίᾳ τὰ λεπτά, ἥμερα καὶ ἁγνὰ ἤθη. Αἱ θηριομαχίαι καὶ μονομαχίαι ἐν τοῖς θεάτροις, τὰ τόσον προσφιλῆ τοῖς Ῥωμαίοις ἀποτρόπαια καὶ βάρβαρα θεάματα, ἅτινα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς αὐτοκρατορίας εἶχον ἀποβῆ σχεδὸν πάθος καὶ μανία τοῦ αἱμοβόρου καὶ ἀγροίκου τῶν Ῥωμαίων ὄχλου[1], ἐπηρέασαν καὶ ἐν Ἑλλάδι ὀλεθρίως, διὰ τῶν ῥωμαϊκῶν ἀποικιῶν ἐν Κορίνθῳ, Πάτραις καὶ Νικοπόλει διαδοθέντα. Καὶ δὲν κατωρθώθη μέν, εὐτυχῶς, νὰ εἰσαχθῶσι γενικῶς ἐν Ἑλλάδι τὰ ἀπεχθῆ ἐκεῖνα θεάματα, ἕνεκα τῆς ἀνωτέρας ἠθικῆς μορφώσεως καὶ τῶν ἡμερωτέρων ἠθῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πολλαχοῦ ὅμως ἀντικατέστησαν ἐν τοῖς θεάτροις τὸ ἑλληνικὸν δρᾶμα καὶ τὰ λοιπὰ εὐγενῆ θεάματα, καὶ δὴ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πατρίδι τοῦ δράματος, τῇ φιλανθρώπῳ τῶν Ἀθηναίων πόλει. Οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ πρώτου μετὰ Χριστὸν καὶ τῶν ἀκολούθων αἰώνων εἰς τοσαύτην εἶχον περιέλθει τοῦ πρέποντος ἀναισθησίαν, ὥστε μετασκευάσαντες προσηκόντως τὸ τοῦ Διονύσου θέατρον εἰσῆγον ἐν αὐτῷ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ῥωμαίων καὶ Κορινθίων μονομαχίας καὶ θηριομαχίας. Τοῦτο μαρτυρεῖται σαφῶς ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου διηγουμένου ὅτι περὶ τὰ μέσα τοῦ πρώτου μ. Χ. αἰῶνος, ὅτε ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας ὁ περιβόητος γόης καὶ Πυθαγόρειος Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, αἱ μονομαχίαι ἦσαν ἤδη ἐνταῦθα ἐν πλήρει χρήσει καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπρομηθεύοντο πρὸς τοῦτο πανταχόθεν ἀντὶ πολλῶν χρημάτων παντοίους κακούργους, διὸ ὠνείδισεν αὐτοὺς ὁ Ἀπολλώνιος, παρατηρήσας εἰρωνικῶς ὅτι προσεχῶς ἀντὶ ἑκατόμβης ζῴων θέλουσι θυσιάζει ἑκατόμβην ἀνθρώπων κατὰ τὰ Παναθήναια, καὶ οὕτως ἔπεισε δῆθεν τοὺς Ἀθηναίους νὰ καταργήσωσι τὴν ἀγεννῆ ταύτην συνήθειαν[2]. Φαίνεται ὅμως ὅτι οὐκ εἴα αὐτοὺς καθεύδειν τὸ τῶν Κορινθίων τρόπαιον· διότι μετά τινα χρόνον ἐσκέπτοντο πάλιν «κατὰ ζῆλον τὸν

[1] Ἴδε περὶ τῶν θεαμάτων παρὰ Ῥωμαίοις πλὴν ἄλλων τὸν Friedlaender, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms . . . . τόμ. Β'. σ. 151—471 ἐκδ. 6'.

[2] Πρβ. Φιλόστρατον, εἰς Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα, 4, 22.

» πρὸς Κορινθίους καταστήσασθαι θέαν μονομάχων ». Μάτην προσεπάθησε ν' ἀποτρέψη αὐτοὺς τοῦ σκοπουμένου ὁ κυνικὸς Δειμῶναξ, ὅστις « Προελθὼν εἰς αὐτούς, Μὴ πρότερον, ἔφη, ταῦτα, ὦ 'Αθηναῖοι, ψηφί» σησθε, ἢν μὴ τοῦ 'Ελέου τὸν βωμὸν καθέλητε[1] ». Ὁ δὲ Δίων ὁ Χρυσόστομος μαρτυρεῖ ὅτι καὶ πρὸ τοῦ Δειμώνακος, περὶ τὰ 100 μ. Χ., ὑφίσταντο διαρκῶς ἐν 'Αθήναις αἱ μονομαχίαι ἐν οἷς λέγει: « Τὰ περὶ » τοὺς μονομάχους οὕτω σφόδρα ἐζηλώκασι Κορινθίους, μᾶλλον δὲ » ὑπερβεβλήκασι τῇ κακοδαιμονίᾳ κἀκείνους καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας, » ὥστε οἱ Κορίνθιοι μὲν ἔξω τῆς πόλεως θεῶνται, ἐν χαράδρᾳ τινί, » 'Αθηναῖοι δὲ ἐν τῷ θεάτρῳ θεῶνται τὴν καλὴν ταύτην θέαν ὑπ' αὐτὴν » τὴν 'Ακρόπολιν, οὗ τὸν Διόνυσον ἐπὶ τὴν ὀρχήστραν τιθέασιν, ὥστε » πολλάκις ἐν αὐτοῖς τινα σφάττεσθαι τοῖς θρόνοις, οὗ τὸν ἱεροφάντην » καὶ τοὺς ἄλλους ἱερεῖς ἀνάγκη καθίζειν[2] ». Εἶνε λοιπὸν πολὺ πιθανὸν ὅτι διὰ τῆς ἐπιπλήξεως τοῦ 'Απολλωνίου ἢ οὐδόλως διεκόπησαν ἢ ἐπὶ μικρὸν μόνον τὰ τοιαῦτα θεάματα. Ἔτι δ' εὐκολώτερον, ἐννοεῖται, εἰσήχθησαν ἐν 'Αθήναις καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι αἱ θηριομαχίαι, καὶ οὕτως εἰσεχώρησαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τὰ πᾶν εὐγενὲς αἴσθημα καταπνίγοντα ἀποτρόπαια ταῦτα θεάματα, εἰ καὶ δὲν ἔπαυσαν καταδικάζοντες καὶ ψέγοντες αὐτὰ ἄνδρες φρόνιμοι καὶ διακεκριμένοι, οἷοι ἦσαν ὁ Πλούταρχος, Δίων ὁ Χρυσόστομος, ὁ Δειμῶναξ, ὁ Λουκιανὸς καὶ ἄλλοι[3].

Τοιαῦται λοιπὸν ἦσαν αἱ 'Αθῆναι καὶ εἰς τοιοῦτο σημεῖον εἶχε περιέλθει ἥ τε πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτῶν κατάστασις κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως, ἐπὶ Αὐγούστου. Νῦν δὲ παρακολουθήσωμεν τὰς περαιτέρω τῆς πόλεως τύχας καὶ περιπετείας ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους αὐτοκράτορας, ἐκ τῶν ἑκάστοτε ὀρέξεων καὶ διαθέσεων τῶν ὁποίων ἐξήρτητο, δυστυχῶς, καὶ ἡ τύχη τῆς ἰδίων ζωτικῶν δυνάμεων ἐστερημένης πόλεως ταύτης καὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας τοῦ μικροῦ αὐτῆς κράτους.

[1] Λουκιανὸς ἐν Δειμώνακτος 57.

[2] Δίων Χρυσόστομος ἐν λόγῳ ΛΑ'. Πρβ. καὶ Welker, Sylloge epigrammatum, σ. 58 καὶ Boeckh, Corpus inscr. graecarum, ἀριθ. 2663.

[3] Πρβ. Πλουτάρχου Πολιτ. Παραγγέλμ., κεφ. 30, 4. Ὅτι οὐδὲ ζῆν ἔστιν ἡδέως κατ' Ἐπίκουρον, κεφ. 17, 6. Περὶ χρησιμότητος ζῴων, κεφ. 1, 4. Περὶ σαρκοφαγίας, λόγ. β', κεφ. 2. Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου λόγ. λά. Λουκιανοῦ Δειμώνακτ., 57 καὶ Friedlaender ἔνθα ἀνωτ. τόμ. Β', σ. 287 ἐπ. ἐκδ. 6'.

Ὁ πρῶτος Ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ Ὀκταβιανὸς Αὔγουστος (31 π. Χ. —14 μ. Χ.) ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ μνημονευθέντων μεταρρυθμίσεων, ἃς κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἔτη, πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, ἐποίησεν, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξε σχετικῶς πρὸς τὰς Ἀθήνας μέχρι τοῦ θανάτου του ἐν ἔτει 14 μ. Χ., εἰμὴ ὅτι ὀλίγον πρὸ τούτου ἠναγκάσθη νὰ καταπνίξῃ ἀπόπειράν τινα ἐπαναστάσεως τῶν Ἀθηναίων. οἵτινες «στασιάζειν ἀρξάμενοι κολασθέντες ἐπαύσαντο[1]». Τίνες δ' οἱ λόγοι οἱ κινήσαντες τοὺς Ἀθηναίους εἰς στάσιν κατὰ τοῦ Αὐγούστου δὲν λέγεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ἴσως ὅμως ἔπραξαν τοῦτο διότι ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος εἶχεν ἀπαγορεύσει αὐτοῖς νὰ πωλῶσι τὸ δικαίωμα τοῦ Ἀθηναίου πολίτου καὶ εἶχεν ἀφαιρέσει αὐτοὺς τὴν Ἐρέτριαν καὶ τὴν Αἴγιναν πρό τινων ἐτῶν[2]. Ἀπὸ δὲ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου μέχρι τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ β' αἰῶνος, ἤτοι μέχρις Ἀδριανοῦ, οὐδεμία μεγάλη μεταβολὴ συνέβη εἰς τὴν τύχην καὶ κατάστασιν τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ πόλεμοι, τοὺς ὁποίους τὸ ρωμαϊκὸν κράτος δὲν ἔπαυσε διηνεκῶς σχεδὸν διεξάγον πρὸς τὰ γερμανικὰ φῦλα, τοὺς Πάρθους καὶ ἄλλους λαούς, δὲν ἐξετάθησαν μέχρι τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης καὶ οὐδόλως ἐπηρέασαν τὰς Ἀθήνας οὐδ' ἐτάραξαν αὐτῶν τὴν ναρκώδη ἡσυχίαν ἐπὶ δύο καὶ ἥμισυν αἰῶνας, ἡ δὲ σεμνὴ πόλις διετέλει θεατὴς ἀπαθὴς τοῦ ἐκτυλισσομένου ἱστορικοῦ δράματος. Ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Αὔγουστον Τιβερίου (14—37 μετὰ Χριστ.) οὐδεὶς νεωτερισμὸς ἀναφορικῶς πρὸς τὰς Ἀθήνας μνημονεύεται ὑπὸ τῶν συγγραφέων. Ὅτι δ' ὁ ἑλληνικῆς παιδείας κάτοχος καὶ φίλα τοῖς Ἕλλησι φρονῶν μονάρχης οὗτος οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις οὐδὲν ἐπὶ τὸ χεῖρον μετέβαλε ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλην Ἑλλάδα καὶ Μακεδονίαν εὐηργέτησεν ἐλαφρώσας τὰ βάρη αὐτῶν. μαρτυρεῖ ἡμῖν ὁ ἱστορικὸς Τάκιτος. Τὰς ἐπαρχίας δηλ. ταύτας, ἐξαιτησαμένας τὴν ἐλάφρωσιν τῶν δεινῶν καὶ βελτίωσιν τῆς θέσεώς των, κατέταξεν ὁ Τιβέριος μεταξὺ τῶν εὐνομώτερον καὶ ἠπιώτερον κυβερνωμένων αὐτοκρατορικῶν ἐπαρχιῶν ἀντὶ συγκλητικῶν, οἷαι ἦσαν μέχρι τότε, τὴν δὲ διοίκησιν αὐτῶν ἀνέθηκεν εἰς τὸν νεαρόν, ἐνάρετον καὶ δαφνοστεφῆ ἥρωα, τὸν ἀνεψιόν του Γερμανικόν, τὸν νικητὴν τῶν Γερμανῶν, εἰς ὃν εἶχεν ἀναθέσει ἐν ἔτει 17 μ. Χ. ὁλοκλήρου τῆς κινουμένης ὑπὸ τῶν Πάρθων

[1] Σύγκελλος ἐν Χρον., 318. Εὐσέβιος ἐν Χρον., εἰς ὀλ. 198. Ὀρώσ. 6, 11.
[2] Πρβ. ἀνωτ. Εἰσαγ. σ. 53.

Ἀνατολῆς τὴν ρύθμισιν καὶ διοίκησιν[1]. Ὁ χρηστὸς Γερμανικὸς κατὰ τὴν πρὸς τὴν Ἀνατολὴν πορείαν του ἐπεσκέφθη ἐν ἔτει 18 καὶ τὰς Ἀθήνας καί, ὅπως δείξῃ τὸ πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὸ μέγα ὄνομα τῆς πόλεως σέβας του, ἀνέβη εἰς τὸ ἄστυ ὑπὸ ἑνὸς μόνου ῥαβδούχου ἀκολουθούμενος καὶ ἐγένετο δεκτὸς μετὰ μεγίστων τιμῶν καὶ ἐνθουσιασμοῦ[2], διὰ ταῦτα ὅμως πικρῶς καὶ μανιωδῶς τὸν κατηγόρησεν ὁ μετ' ὀλίγον δολοφονήσας αὐτὸν Πείσων, ὡς δῆθεν ἐξευτελίσαντα τὸ ἀξίωμα τοῦ ῥωμαϊκοῦ ὀνόματος, ὅπως τιμήσῃ συμμάχους ἀπίστους καὶ ὄχι τοὺς ἐνδόξους Ἀθηναίους, ἀλλὰ πανσπερμίαν ἐθνῶν ποικίλων. Ὁ Πείσων ἦλθε καὶ αὐτὸς εἰς Ἀθήνας εὐθὺς μετὰ τὸν Γερμανικὸν καὶ θορυβωδῶς εἰσελάσας εἰς τὴν περίφοβον πόλιν ὕβρισε βαναύσως τοὺς Ἀθηναίους, θέλων οὕτω νὰ ψέξῃ ἐμμέσως τὸν τιμήσαντα αὐτοὺς Γερμανικόν[3]. Ἡ ὀργὴ ἐν τούτοις αὕτη καὶ τὸ μῖσος τοῦ Πείσωνος κατὰ τῶν Ἀθηναίων προήρχοντο, διότι ὁ Ἄρειος Πάγος εἶχεν ἀρνηθῆ ν' ἀθωώσῃ Θεόφιλόν τινα, προστατευόμενον αὐτοῦ, καταδικασθέντα ἐπὶ κιβδηλίᾳ καὶ ἀπάτῃ[4], ὅπερ γεγονὸς μαρτυρεῖ οὐ μόνον τὸ γενναῖον καὶ εὐθὺ τοῦ ἀνωτάτου ἐκείνου δικαστηρίου φρόνημα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνεξάρτητον θέσιν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας ἐπὶ Τιβερίου. Ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Τιβερίου, καὶ δὴ ἐκ τοῦ ἔτους 15 μ. Χ., διεσώθη ἐπιγραφή τις φέρουσα σεσημειωμένα οὐ μόνον τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος ὄνομα, ὡς συνήθως, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν λοιπῶν ἀρχόντων ἐξαιρετικῶς[5], ἄλλαι δέ τινες μαρτυροῦσιν ὅτι ξένοι τινὲς εὐηργέτησαν τὴν πόλιν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην[6].

Ἐπὶ δὲ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Τιβέριον Καλιγούλα (37—41 μ. Χ.) οὐδεμία ἐπίσης μεταβολὴ ἀναφέρεται ὅτι συνέβη ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ καὶ ἡ πόλις ἤκμαζεν ὡς πρὸς τὰ ἐκπαιδευτήριά της ὑπὲρ πά-

[1] Τάκιτος ἐν Χρονικῶν 1, 76.

[2] Αὐτόθι, 2, 53.

[3] Αὐτόθι. 2, 55. At Cn. Piso, quo properantius destinata inciperet, civitatem Atheniensium turbido incessu exterritam oratione saeva increpat, oblique Germanicum perstringens, quod contra decus Romani nominis non Athenienses tot cladibus extinctos, sed concluviem illam nationum comitate nimia coluisset.

[4] Τάκιτος ἐν Χρονικ. 2, 55.

[5] Ἴδε Boeckh, Corp. inscript. graec., τόμ. Α'. ἀριθ. 181, σελ. 312 ἐπ. πρβ. καὶ Corsini, Fasti attici, τόμ. Β', σ. 154 ἐπ.

[6] Ἴδε Boeckh, C. I. gr. τόμ. Α'. ἀριθ. 317 360.

σας τὰς λοιπάς· διότι ὁ σύγχρονος Ἰουδαῖος συγγραφεὺς Φίλων λέγει ἐν τῇ διατριβῇ αὐτοῦ «Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον εἶναι ἐλεύθερον» περὶ τῆς πόλεως ὅτι «Ὅπερ ἐν ὀφθαλμῷ κόρη ἢ ἐν ψυχῇ λογισμός, » τοῦτ' ἐν Ἑλλάδι Ἀθῆναι [1],» τὸ ὁποῖον βεβαίως μαρτυρεῖ τὴν ἔξοχον θέσιν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Καὶ ὁ Φιλόστρατος δὲ λέγει ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην «ἡ νεότης ἐξ ἁπάσης τῆς γῆς Ἀθή- » ναζε ἐφοίτα [2]». Αἱ δὲ μεγάλαι διαρπαγαὶ καὶ κολοβώσεις ἔργων τέχνης, αἱ διαταχθεῖσαι ὑπὸ τοῦ μανιώδους ἐκείνου αὐτοκράτορος, περιωρίζοντο ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἄνευ λόγου ὑπέθεσάν τινες τῶν νεωτέρων, ὅτι καὶ ἡ πόλις αὕτη ὑπέφερεν ἐξ αὐτῶν [3]. Καὶ ὁ τοῦ Καλιγούλα διάδοχος Κλαύδιος (41=54 μ. Χ.) οὐδένα νεωτερισμὸν ἐπήνεγκεν εἰς τὰ ἀθηναϊκὰ πράγματα. Ἐκ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ σῴζονται ἐπιγραφαὶ φέρουσαι τὰ ὀνόματα τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων καὶ μαρτυροῦσαι τὴν εἰσέτι ἀμετάβλητον ὕπαρξιν τοῦ ἐλευθέρου πολιτεύματος ἐν Ἀθήναις [4]. Ἐπὶ Κλαυδίου πίπτει πιθανώτατα καὶ ἡ εἰς Ἀθήνας ἐπίσκεψις καὶ διαμονὴ τοῦ περιβοήτου Πυθαγορείου καὶ γόητος Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, ὅστις, κατὰ τὸν βιογράφον αὐτοῦ Φιλόστρατον, ἀπέτρεψε τοὺς Ἀθηναίους τῆς χρήσεως τῶν μονομαχιῶν ἐν τοῖς θεάτροις καὶ διὰ παντοίων γοητειῶν προσεπάθει ν' ἀνορθώσῃ τὴν παρημελημένην ἐθνικὴν θρησκείαν [5]. Ἔτι ὅμως σπουδαιοτέρα καὶ μεγαλειτέρων συνεπειῶν πρόξενος ἦτο ἡ σύγχρονος, ἐν ἔτει 52, ἐν Ἀθήναις παρουσία ἑτέρου ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ τῆς ἀνθρωπότητος ἀναμορφωτοῦ, τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Εἰ καί τινες, εἰκάζοντες ἔκ τινων ἀνακριβειῶν καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον ἄγνοιαν τῶν τότε ἐν Ἀθήναις πραγμάτων δηλουσῶν εἰδήσεων ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων, ἀρνοῦνται τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονὴν τοῦ Παύλου, δὲν εἶνε ἐν τούτοις ἀπίθανον ὅτι οὗτος, ἐπισκεφθεὶς ἐπανειλημμένως τὴν Ἑλλάδα, καὶ δὴ τὴν Κόρινθον, δὲν παρέλειψε νὰ ἴδῃ καὶ τὴν κεφαλὴν τῆς Ἑλλάδος, τὰς Ἀθήνας, καὶ μάλιστα καθόσον οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέκαθεν ἐθεωροῦντο ὡς θεοσεβέ-

[1] Philonis Judaei opera, ἐκδ. Παρισίων τοῦ 1640 σ. 886 B.

[2] Ἐν τοῖς εἰς Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα, 8, 15.

[3] Ἴδε Leake, Topography of Athens, εἰσαγ. σ. 35 τῆς ἐκ τῆς β' ἐκδόσεως τοῦ πρωτοτύπου γερμαν. μεταφράσεως.

[4] Ἴδε Corsini, Fasti attici, τόμ. Β', σ. 157, 160 ἐπ. τόμ. Δ', σ. 151 ἐπ. πρβ. καὶ Boeckh, C. I. gr. τόμ. Α', ἀριθ. 266, 282, 614.

[5] Φιλόστρατος ἐν τοῖς εἰς Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα, 4, 17. ἐπ.

στατοι πάντων Ἑλλήνων[1], καὶ ἦσαν λίαν φιλοπερίεργοι καὶ τῶν νέων ζητηταί, ὥστε καὶ ὁ Παῦλος ἠδύνατο νὰ ἔχῃ μείζονας ἐλπίδας κατανοήσεως καὶ ἀποδοχῆς τῆς νέας του διδασκαλίας ἐνταῦθα, μολονότι ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐν τῇ πόλει παρουσία τοσούτων φιλοσόφων καὶ ἀνεπτυγμένων ἀνθρώπων καθίστα αὐτῷ δυσχερὲς τὸ ἔργον τοῦ προσηλυτισμοῦ. Ἡ εἴδησις ὅμως Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ὅτι ὁ Παῦλος ἐν Ἀθήναις ἐκήρυξε πρὸς τὸν λαὸν τὴν νέαν θρησκείαν ἐκ τοῦ λόφου τοῦ Ἀρείου Πάγου, διότι δῆθεν οἱ φιλόσοφοι ἐνήγαγον αὐτὸν ἐκεῖ ἀπολογηθησόμενον ἐπὶ εἰσαγωγῇ νέας θρησκείας[2], δὲν φαίνεται δεδικαιολογημένη ὑπὸ τῆς ἐκθέσεως τῶν πραγμάτων ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων, ἔνθα οὐδὲν ἴχνος δίκης καὶ διαδικασίας ὑπάρχει, ὥστε φαίνεται ὅτι τὴν θέσιν ταύτην ἐξελέξατο ὁ Παῦλος, εἴτε ἵνα πρῶτον τοῖς ἀπαθεστέροις Ἀρειοπαγίταις ἀνακοινώσῃ τὴν νέαν διδασκαλίαν, ἢ ἵνα ἐκ τοῦ ὑψηλοῦ τῆς θέσεως κάλλιον ἀκροᾶται τὸ πλῆθος τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ Ἀρείου λοιπὸν Πάγου ἱστάμενος ὁ Παῦλος ἐκήρυξε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους τὴν νέαν θρησκείαν ἐπωφελούμενος πρὸς τοῦτο μετὰ θαυμασίας δεξιότητος τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ τὰς τῆς πόλεως προλήψεις[3], ὅπως μὴ φανῇ ὅλως ξένη καὶ πρὸς τὴν πάτριον ἀντιφάσκουσα ἡ νέα θρησκεία, οἱ δὲ πολυπράγμονες καὶ φιλοπερίεργοι Ἀθηναῖοι ἠκροάσαντο αὐτοῦ μετὰ προσοχῆς, οἱ Ἐπικούρειοι μάλιστα καὶ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι συνεζήτησαν μετ' αὐτοῦ καὶ ἐπολέμησαν τὰς ἰδέας του ἀποκαλοῦντες αὐτὸν σπερμολόγον. Ἰδίως δὲ προσέκρουσεν ὁ Παῦλος εἰς τὰς πεποιθήσεις τῶν Ἀθηναίων, ὅτε ἀνήγγειλεν ἀνάστασιν νεκρῶν, ὅπερ εἰς τοὺς Ἕλληνας τοὺς καίοντας τοὺς νεκρούς των ἦτο φυσικῷ τῷ λόγῳ ὅλως ἀκατάληπτον καὶ παράδοξον, διὸ «ἀκούσαντες » ἀνάστασιν νεκρῶν οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον ἀκουσόμεθά σου πά- » λιν περὶ τούτου», καὶ οὗτοι οἱ τὸ εἰρωνικὸν τοῦτο «ἄλλοτε περισσότερα» εἰπόντες, ἦσαν βεβαίως οἱ μετριοπαθέστεροι ἐκ τῶν ἀκροα-

[1] Ὁ Ἰώσηπος καλεῖ τοὺς Ἀθηναίους «εὐσεβάστους τῶν Ἑλλήνων» (κατὰ Ἀπίωνος 1, 12), ὁ δὲ Παυσανίας λέγει περὶ αὐτῶν (ἐν Ἀττικ. 24, 9(«Ἀθη- » ναίοις περισσότερόν τι ἢ τοῖς ἄλλοις εἰς θεῖά ἐστι σπουδή».

[2] Ἰωάννης Χρυσόστομος ἐν ὁμιλίᾳ 38η.

[3] Ἴδε Πράξ. τῶν Ἀποστόλων 17, 15—34. Ὁ Γερμανὸς ζωγράφος Θήρσιος ἔγραψεν εἰκόνα λαμπρὰν παριστάνουσαν τὸν Παῦλον διδάσκοντα τοὺς Ἀθηναίους. Ἡ εἰκὼν αὕτη κοσμεῖ σήμερον τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ Δημαρχείου Ἀθηνῶν.

τῶν[1]. Πολλὰ λοιπὸν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ ἐν Ἀθήναις ὁ Παῦλος καὶ ἡ ἐνταῦθα διαμονή του, ὅθεν χρονολογοῦνται καὶ ἀμφότεραι αἱ πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολαὶ αὐτοῦ, δὲν φαίνεται νὰ παρετάθη ἐπὶ πολύ, οὐχ ἧττον ὅμως δὲν ἀπῆλθε καὶ ἐντελῶς ἄπρακτος, ἀλλὰ κατώρθωσε νὰ προσηλυτίσῃ τὸν Ἀρεοπαγίτην Διονύσιον μετὰ τῆς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συζύγου αὐτοῦ Δαμάρεως, ὃν καὶ ἐχειροτόνισεν ἐπίσκοπον Ἀθηνῶν[2] καὶ οὕτως ἔθηκε τὰ θεμέλια τῆς χριστιανικῆς ἐν Ἀθήναις κοινότητος, ἥτις πολὺ μὲν βραδέως προὐχώρει εἰς πολλαπλασιασμὸν καὶ ἀνάπτυξιν ἕνεκα τῆς ἐνταῦθα ἐπὶ μήκιστον διαρκείας τῶν ῥητορικῶν καὶ φιλοσοφικῶν σχολῶν, τῶν ἐπικινδυνοτάτων καὶ ἐπιμονωτάτων ἀντιπάλων τῆς νέας διδασκαλίας καὶ ἐνθερμοτάτων τῆς πατρίου θρησκείας ὑπερασπιστῶν, καὶ μόλις κατὰ τὸν ϛ' μ. Χ. αἰῶνα διὰ τῆς ἀπροκαλύπτου ὑπὲρ αὐτῆς ἐπεμβάσεως τῶν αὐτοκρατόρων ἠδυνήθη νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ πόλει, οὐχ ἧττον ὅμως ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς ἔζη σχετικῶς ἐν εἰρήνῃ χάρις εἰς τὸ ἐπικρατοῦν ἐν Ἀθήναις θεῖον τῆς ἀνεξιθρησκείας πνεῦμα παρὰ τὰς φοβερὰς ἐκ μέρους τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων καταδρομὰς τῶν χριστιανῶν κατὰ τοὺς πρώτους μ. Χ. αἰῶνας· κραταιωθέντες δὲ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ οἱ ποιμένες τῆς ἐκκλησίας ὑπῆρξαν διὰ τὴν πόλιν ταύτην τὸ μόνον στήριγμα καὶ καύχημα κατὰ τοὺς ἐπελθόντας δεινοὺς τῆς δουλείας καὶ σκοτίας αἰῶνας.

Καὶ τοιαῦτα μὲν διεπράξατο ὁ Παῦλος ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν πρώτην ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα περιήγησίν του, ἡ δὲ κοινῶς παραδεδεγμένη γνώμη, ὅτι καὶ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἄφιξιν ἐκ νέου ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, δὲν φαίνεται οὔτε στηριζομένη οὔτε ἐξαγομένη ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, περαιτέρω δ' εἰδήσεις περὶ

[1] Ἴδε τὴν ἀφήγησιν τῶν πραγμάτων ὑπὸ τοῦ συνοδοιπόρου τοῦ Παύλου Λουκᾶ ἐν Πράξ. τῶν Ἀποστόλων 17, 15, — 34. Πρβ. δὲ καὶ Ellissen. zur Geschichte Athens nach dem Verlust seiner Selbstaendigkeit, ἐν Γοτίγγῃ 1848, σ. 33—44.

[2] Περὶ τοῦ πρώτου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν Διονυσίου καὶ τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ ἴδε τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς Εὐσέβιον, Ἐκκλ. ἱστορ. 3, 4, καὶ 4, 23, Νικηφόρον Κάλλιστον, Ἐκκλ. ἱστορία 3, 11. Περὶ δὲ Δαμάρεως ἢ Δαμάριδος Ἰωάννην Χρυσόστομον, Περὶ ἱερωσύνης 4, 7. πρβ. καὶ Ellissen ἔνθα ἀνωτ. σ. 40 ἐπ. καὶ Τάσου Νερούτσου Χριστιαν. Ἀθῆναι ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Γ' σ. 5. ἐπ.

τῶν ἀμέσων περιπετειῶν τῆς χριστιανικῆς κοινότητος ἐν Ἀθήναις δὲν ἔχομεν ἀσφαλεῖς[1].

Ἐπὶ δὲ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Κλαύδιον Νέρωνος (54—68), τοῦ περιβοήτου μανιακοῦ τυράννου, αἱ Ἀθῆναι ἐξηκολούθουν διαμένουσαι ἐλευθέρα καὶ ἀνεξάρτητος πολιτεία, ὡς ἡ ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης μνήμη Ἀθηναίων ἀρχόντων παρὰ Φλέγωνι, τοῦ Κόνωνος ἐκ τοῦ ἔτους 56, τοῦ Θρασύλλου ἐκ τοῦ ἔτους 61 καὶ τοῦ Δημοστράτου ἐκ τοῦ 65 μ. Χ., μαρτυρεῖ[2]. Αἱ δὲ φιλοσοφικαὶ τῆς πόλεως σχολαὶ ἔσχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔκτακτόν τινα ἀκμὴν καὶ ἐπὶ Νέρωνος ἀφίκετο ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Ἀθήνας καὶ ἐδίδασκεν ἐνταῦθα ὁ περιβόητος Ἀμμώνιος, ὁ πρῶτος καὶ κυριώτατος ἱδρυτὴς τῆς συγκριτικῆς καὶ ἐκλεκτικῆς σχολῆς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ[3] καὶ διδάσκαλος τοῦ Πλουτάρχου, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ὁποίου καὶ ἄρχων ἐπώνυμος ἐχρημάτισε καὶ ὡς τοιοῦτος σπουδαίως ἐμερίμνησε περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων[4]. Συγχρόνως δὲ διέτριβε καὶ ἐδίδασκεν ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ περιπατητικὸς Μενέφιλος[5].

[1] Χριστιανική τις παράδοσις, σχετιζομένη πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα μεγάλης μονῆς τῆς Παναγίας τοῦ Σουμελᾶ καὶ περιλαμβανομένη ἐν τῇ ἱερᾷ ἀκολουθίᾳ τῶν ἐν τῇ μονῇ ἐκείνῃ ἀσκησάντων Ἀθηναίων ὁσίων Βαρνάβα καὶ Σωφρονίου, λέγει ὅτι εὐθὺς κατὰ τὸν πρῶτον χριστιανικὸν αἰῶνα Ἀνανίας τις μετεκόμισεν εἰς Ἀθήνας ἐκ Θηβῶν ἱεράν τινα τῆς Θεοτόκου εἰκόνα, ἣν εἶχε ζωγραφήσει ὁ ἀπόστολος Λουκᾶς, καὶ ὅτι «ναὸν οἱ ἰθαγενεῖς περικαλλῆ οὐ μακρὰν τῆς πόλεως ἀνεγείραντες ἀνεστήλωσαν ἐν αὐτῷ τὴν ἁγίαν εἰκόνα», ἥτις *Ἀθηναία* Παναγία ἔκτοτε ἐκλήθη. Ἀλλ' ἡ Θεοτόκος δὲν ἠρέσκετο, φαίνεται, εἰς τὸν τότε θρησκευτικὸν τῶν Ἀθηναίων χριστιανῶν ζῆλον καὶ ἐπὶ τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου, περὶ τὰ τέλη τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἡ εἰκὼν αὐτῆς αὐθορμήτως μετηνάστευσεν εἰς τὰ πέριξ τῆς Τραπεζοῦντος, ἔνθα ἱδρύθη πρὸς τιμήν της ἐπὶ τοῦ ὄρους Μελᾶ ἡ περίφημος τοῦ Σουμελᾶ μονή. Πρβ. καὶ Φερδ. Γρηγορόβιον, Gesch. d. Stadt Athen κτλ. I, σ. 50 ἑπ. Ἡ παράδοσις αὕτη εἶνε λίαν χαρακτηριστικὴ τῆς καταστάσεως τῆς χριστιανικῆς ἐν Ἀθήναις ἐκκλησίας κατὰ τοὺς πρώτους τέσσαρας ἀπὸ Χριστοῦ αἰῶνας. Ἐν τούτοις ὁσημέραι ἐστερεοῦτο, εἰ καὶ βραδέως, ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἐν Ἀθήναις, ἐν δὲ τῇ ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, παρευρέθη καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐπίσκοπος.

[2] Φλέγων, Περὶ θαυμασίων καὶ μακροβίων 1, κεφ. 7, 27. 20, 23.

[3] Ἴδε περὶ Ἀμμωνίου Φαβρίκιον Bibliotheca graeca, τόμ. Β', σ. 460 ἐκδ. Harles καὶ Schoell, Histoire de la Literature grecque, τόμ. Ε', σ. 153.

[4] Πλούταρχος ἐν Συμποσιακ. Προβλήμασι 9, 1.

[5] Πλούταρχος ἐν Συμποσ. προβλήμασι.

Ὁ Νέρων ἐπεσκέφθη αὐτοπροσώπως τὴν Ἑλλάδα καὶ διέτριψεν ἐνταῦθα ἀρκετὸν καιρὸν ἀγωνιζόμενος ὡς μουσικὸς καὶ ποιητὴς ἐν τοῖς ἐθνικοῖς ἀγῶσι, τοσοῦτον δ' ἐκολακεύθη ἡ κενοδοξία αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἀνευφημιῶν καὶ στεφανώσεων, ὥστε ἐν ἔτει 68 (ὀλ. 211, 4) ἰδίᾳ φωνῇ ἐκήρυξε τοὺς Ἕλληνας πάντας ἐλευθέρους, ὡς πρὸ 264 ἐτῶν καὶ ὁ Φλαμινῖνος μετὰ τὴν παρὰ Κυνὸς Κεφαλὰς νίκην αὐτοῦ κατὰ Φιλίππου τοῦ Γ' τῆς Μακεδονίας[1]. Τὰς Ἀθήνας ὅμως δὲν ἐνδιαφέρει πολὺ ἡ ἀνακήρυξις αὕτη τῆς ἐλευθερίας, διότι ἦσαν ἤδη ἐλευθέρα πολιτεία, ἐζημιώθησαν ὅμως ἀφ' ἑτέρου, ὡς καὶ ἡ λοιπὴ Ἑλλὰς ὁλόκληρος, μεγάλως, διότι ὁ Νέρων ἀντὶ τῆς ἐλευθερίας, φαίνεται, ἀφῄρεσε διὰ τοῦ εἰδικοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Σεκούνδου Καρίνα πλεῖστα ὅσα ἔργα τέχνης πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς διακόσμησιν τοῦ ἐν Ῥώμῃ χρυσοῦ οἴκου του[2]. Εἰ καὶ δ' ἄλλως δὲν ἐδείχθη δυσμενὴς ὁ τύραννος οὗτος πρὸς τὴν πόλιν τῆς Παλλάδος, δὲν ἀπετόλμησεν ἐν τούτοις ὁ μαιοφόνος νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν τυραννοκτόνον ἕδραν τῶν Ἐριννύων, οὐδ' ἐμυήθη ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις μυστηρίοις, ὡς ἐσκόπει, τοῦ ἱεροφάντου ἀπαντήσαντος αὐτῷ ὅτι ἀποκλείονται τῶν μυστηρίων οἱ αἵματι κεκηλιδωμένοι[3].

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνακηρυχθεῖσα ἐλευθερία δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολύ, διότι ἤδη ὁ Οὐεσπασιανὸς (69—79) κατήργησε πάλιν αὐτὴν ἐν ἔτει 75 «ἀπομεμαθηκέναι φήσας τὴν ἐλευθερίαν τὸ Ἑλληνικόν[4],» καὶ μετέβαλε τὴν Ἑλλάδα ἐκ νέου εἰς ἐπαρχίαν ῥωμαϊκήν, καὶ δὴ συγκλητικὴν καὶ οὐχὶ πλέον αὐτοκρατορικήν, ὥστε ἀμεσώτερον νῦν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων διοικουμένην καὶ μᾶλλον δεσποζομένην ἢ πρότερον. Προέβη δ' ὁ Οὐεσπασιανὸς εἰς τὸ αὐστηρὸν τοῦτο πρὸς τὴν Ἑλλάδα μέτρον, ἴσως διότι, ὡς ὁ Σουητώνιος ὑποδεικνύει, αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἐπωφελούμεναι τὴν ἀναστάτωσιν, ἥτις ἐπῆλθε παρὰ Ῥωμαίοις μετὰ τὸν φόνον τοῦ Νέρωνος, ἔδειξαν πρόθεσιν ν' ἀπαλλαγῶσι τῆς ῥωμαιοκρα-

[1] Παυσανίας, Ἀχαϊκ. 17. Φιλόστρατος ἐν βίῳ Ἀπολλωνίου 5, 14. Πλίνιος ἐν Φυσικ. ἱστορ. 4, 6. Suetonius, vita Neronis, κεφ. 24. Πλούταρχος ἐν βίῳ Φλαμινίνου, κ. 17.

[2] Πρβ. Τακίτου Χρονικ. 15, 45. Δίωνος Χρυσοστόμου λόγ. λα', σ. 355. A, ἐκδ. Morelli.

[3] Δίων Κάσσιος σ. 1036. Πρβ. καὶ Sueton. vit. Ner. 34, Peregrinatione quidem Graeciae Eleusiniis sacris, quorun initiatione impii et scelerati voce praeconis submoventur, interesse non ausus est.

[4] Παυσανίας, Ἀχαϊκ. 17. 4.

τίας ἢ ἐπανέλαβον τὰς παλαιὰς μεταξύ των ἔριδας[1]. Ὅτι δὲ τὸ μέτρον τοῦτο τοῦ Οὐεσπασιανοῦ οὐδόλως ἀπέβλεπε τὰς Ἀθήνας, ὡς ὁ Κορσίνης καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλλοι ἐσφαλμένως ἰσχυρίσθησαν, ἐξάγεται μὲν καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος κατήργησεν ὡρισμένως τὰς ὑπὸ Νέρωνος ἀπονεμηθείσας ἐλευθερίας, αἵτινες βεβαίως δὲν ἠδύναντο ν' ἀφορῶσι καὶ τὰς ἐλευθέρας Ἀθήνας, ἀναμφηρίστως δὲ μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Πλινίου τοῦ πρεσβυτέρου λέγοντος περὶ Ἀθηνῶν « Ἐλευθέρα ἡ πολιτεία αὕτη, οὐδὲ χρήζει εὐρυτέρας φή-» μης[2] ». Τὰ δὲ μετὰ τῆς εἰκόνος τοῦ Οὐεσπασιανοῦ ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης σῳζόμενα ἀθηναϊκὰ νομίσματα, ἐξ ὧν ὁ Κορσίνης εἰκάζει ὅτι αἱ Ἀθῆναι δὲν ἦσαν τότε ἀνεξάρτητος πολιτεία[3], δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς βεβαία τῆς ὑποταγῆς καὶ δουλείας τῆς πόλεως ἀπόδειξις, διότι δυνατὸν νὰ εἶνε μία τῶν συνήθων τότε φιλοφρονήσεων καὶ κολακειῶν τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὸν ἰσχυρὸν αὐτῶν προστάτην, ἴσως ἀκριβῶς διὰ τὴν μὴ κατάργησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας αὐτῶν σὺν τῇ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, οὐδ' ἰσχύουσι νὰ διαψεύσωσι τὴν ῥητὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐν τοῖς πράγμασι ζῶντος καὶ ἀκριβῶς τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα γινώσκοντος Πλινίου.

Ἔτι δὲ μᾶλλον ἐπιβεβαιοῦται ἡ ἀνεπηρέαστος διάρκεια τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῆς εἰδήσεως, ὅτι ὁ δεύτερος υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, ὁ μετὰ τὸν Τίτον ἄρξας τύραννος Δομιτιανὸς (81—96 μ. Χ.), καίπερ ὢν μονάρχης ἀπόλυτος τοῦ ἀπεράντου ῥωμαϊκοῦ κράτους, δὲν ἀπηξίωσε νὰ ἐκλεχθῇ κατὰ τὸ 13ον ἔτος τῆς ἀρχῆς του, ἤτοι 94 μ. Χρ. (ὀλ. 218, 1), ἄρχων ἐπώνυμος τῶν Ἀθηναίων, πρῶτος αὐτὸς ἐκ τῶν Καισάρων τῆς Ῥώμης λαβὼν τὸ τοιοῦτο τιμητικὸν ἀξίωμα[4]. Ὁ ἀλλόκοτος οὗτος τύραννος εἶχεν ἰδιαιτέραν ἀδυναμίαν πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν καὶ φαίνεται ὅτι τούτου ἕνεκα ἰδιαζόντως ηὐνόει καὶ τὴν προσφιλῆ τῆς θεᾶς ταύτης πόλιν. Εἰ καὶ

[1] Suetonius, vita Vespasiani, κεφ. 8, Tumultuosius inter se agebant. Πρβ. καὶ Παυσανίου Ἀχαϊκ. 17. Φιλόστρατον ἐν βίῳ Ἀπολλωνίου 5, 14. Ὀρώσιον 7, 9.

[2] Historia naturalis 4, 11. Libera haec civitas nec indiga ullius praeconii amplius. Ὁ αὐτὸς Πλίνιος λέγει ὅτι παρὰ τὰς γενομένας διαρπαγὰς καὶ καταστροφὰς ἐκοσμοῦντο αἱ Ἀθῆναι ἐπ' αὐτοῦ ὑπὸ 3000 ἀγαλμάτων, ὑφ' ὅσων καὶ ἡ Ῥόδος, οἱ Δελφοὶ καὶ ἡ Ὀλυμπία. 34, 7, 6.

[3] Corsini, Fasti attici, τόμ. Β', σ. 274· καὶ τόμ. Δ', σ. 159.

[4] Πρβ. Φιλόστρατον ἐν βίῳ Ἀπολλωνίου 8, 6.

δὲ ἐξεδίωξε τῆς Ῥώμης τοὺς Ἕλληνας φιλοσόφους[1], δὲν εἶνε ὅμως πιθανὸν ὅτι κατεδίωξεν αὐτοὺς καὶ ἐν Ἀθήναις, τῷ ἀσύλῳ τῶν τότε σοφῶν· διότι αὗται ἦσαν ἐλευθέρα πολιτεία καὶ ἰδιαίτεραι προνομίαι ἐκώλυον τὴν ἄμεσον τῶν ξένων ἐπέμβασιν. Ἐπὶ Δομιτιανοῦ, κατὰ τὸν ὑπ' αὐτοῦ διαταχθέντα διωγμὸν τῶν Χριστιανῶν, φαίνεται ὅτι ἐμαρτύρησεν ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ πρῶτος τῶν Ἀθηνῶν ἐπίσκοπος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ὅστις κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκάη τῷ 93 μ. Χ. ἐπὶ πυρᾶς. Ἐπὶ Δομιτιανοῦ ἐπίσης, καὶ δὴ κατὰ τὸ δ' τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἔτος, 84 μ. Χ., καὶ ὄχι ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου, ὥς τινες ἐσφαλμένως φρονοῦσι, πίπτει καὶ ἡ ὑπὸ Φλέγωνος μνημονευομένη ἀναρχία ἐν Ἀθήναις, ἤτοι ἔλλειψις ἐπωνύμου ἄρχοντος, προελθοῦσα εἴτε ἕνεκα πρωΐμου θανάτου τοῦ ὑπάρχοντος καὶ μὴ ἀναπληρώσεως αὐτοῦ εἴτε ἕνεκα παραλείψεως τῆς ἐκλογῆς τοιούτου διὰ λόγους ἀγνώστους ἡμῖν· διότι οἱ συμμνημονευόμενοι Ῥωμαῖοι ὕπατοι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἦρξαν ἐν Ῥώμῃ[2].

Περὶ δὲ τῆς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐπιεικείας καὶ ἀφιλοκερδείας τοῦ διαδεχθέντος τὸν Δομιτιανὸν ἐξαιρέτου γέροντος Νερούα (96—98) μαρτυροῦσι τὰ ὑπὸ Φιλοστράτου περὶ Ἰουλίου Ἀττικοῦ, πατρὸς Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, ἱστορούμενα. Ὅτε δηλ. ὁ ἐκ Μαραθῶνος Ἰούλιος Ἀττικὸς ἀνέσκαψεν ἔν τινι τῶν ἐν Ἀθήναις οἰκιῶν του πλῆθος ἄπειρον χρημάτων, ὑπὸ φόβου καὶ προφυλακτικῶς φερόμενος ἀνήγγειλε τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν Ῥωμαῖον αὐτοκράτορα καὶ ἔθηκε τὸ ἕρμαιον ὑπὸ τὴν διάθεσίν του, ὁ δ' ἐνάρετος μονάρχης, εἰ καὶ ὁ τοῦ Ἀττικοῦ πατὴρ Ἵππαρχος εἶχε καταδικασθῇ ἄλλοτε ἐπὶ προσβολῇ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀφῆκε τῷ εὐτυχεῖ εὑρέτῃ ἐλευθέραν τὴν χρῆσιν ὁλοκλήρου τοῦ εὑρήματος αὐτοῦ ἀπαντήσας «Χρῶ οἷς εὗρες». Ἐπειδὴ δ' ὁ Ἀττικός, διστάζων ἀκόμη καὶ πρὸς μείζονα ἐξασφάλισιν ἀνταπήντησεν αὐτῷ ὅτι ὁ εὑρεθεὶς θησαυρὸς ἦτο ὑπερβολικὸς δι' ἰδιώτην, ὁ γέρων μονάρχης ἀνθαμιλλώμενος ἀπήντησεν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτὸν «Παραχρῶ τῷ ἑρμαίῳ[3]». Τοσοῦτον ηὐλαβήθη ὁ χρηστὸς Νερούας τὰ

[1] Πρβ. Δίωνος Κασσίου 66. 13. 67, 13. Σουητώνιον ἐν βίῳ Δομιτιανοῦ κεφ. 10. Τάκιτον ἐν Ἀγρικόλᾳ, 2. Αὖλον Γέλλιον ἐν Ἀττικαῖς νυξί, 15, 11.

[2] Φλέγων, Περὶ θαυμασίων, 22: «Ὑπατευόντων ἐν Ῥώμῃ Δομιτιανοῦ Καίσαρος τὸ ἕκτον (ὡς ὀρθῶς ὁ Ellissen ἀντὶ τὸ ἔνατον διορθοῖ) καὶ Πετελίου Ῥούφου τὸ δεύτερον, ἐν Ἀθήναις ἀναρχίας οὔσης . . .» κτλ.

[3] Πρβ. Φιλόστρατον ἐν Βίοις Σοφιστῶν 2, 1, 2.

δίκαια τῆς τε πολιτείας τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ Ἰουλίου Ἀττικοῦ! Ὁ ἐνάρετος ὅμως Ἀττικὸς δὲν μετεχειρίσθη κακῶς τὸν εὑρεθέντα πλοῦτον, ἀλλ' ἐδαπάνα αὐτὸν πρὸς εὐεργεσίαν τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος καὶ παντοίαν τῶν συμπολιτῶν του Ἀθηναίων ὑποστήριξιν.

Ἐκ τῆς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην διαγωγῆς τοῦ Ἰουλίου Ἀττικοῦ πρὸς τὸν Ῥωμαῖον αὐτοκράτορα δύναταί τις νὰ κατίδῃ εἰς ποῖον βαθμὸν ἐξήρτητο καὶ ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία ἐκ τῶν διαθέσεων τῶν ἑκάστοτε Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων παρὰ τὰς ὑπαρχούσας προνομίας[1]. Δὲν εἶνε ὅμως τούτου ἕνεκα ὀρθὴ καὶ ἡ τοῦ Μεουρσίου γνώμη, ὅστις, τὸ περιστατικὸν τοῦτο τοῦ Ἀττικοῦ καὶ τὴν ἐλευθεριότητα τοῦ Νερούα μετά τινος εἰδήσεως τοῦ Αὐρηλίου Βίκτωρος, λέγοντος ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος πολλαῖς βεβαρημέναις πόλεσι πρὸς ἐλάφρωσιν ἀφῆκε τοὺς φόρους[2], κακῶς συνδυάζων, φρονεῖ, ὅτι ὁ Νερούας ἐπανέδωκε καὶ τοῖς Ἀθηναίοις τὴν δῆθεν ἀπολεσθεῖσαν ἐλευθερίαν[3]· διότι οὔτε ἡ ἡ ἐλευθερία τῆς πόλεως ἀπωλέσθη ποτὲ μέχρι τότε οὔτε ἐκ τῶν φορολογουμένων πόλεων ἦσαν αἱ Ἀθῆναι.

Ἀλλὰ καὶ ὁ τοῦ Νερούα διάδοχος, ὁ ἱκανώτατος καὶ χρηστὸς τῶν Ῥωμαίων αὐτοκράτωρ Τραϊανὸς (98 ἕως 117 μ. Χ.), ὁ μετὰ σιδηρᾶς χειρὸς δαμάσας τοὺς Δάκας καὶ πάντας τοὺς ἄλλους πολυαρίθμους τότε πολεμίους τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἀναστηλώσας τὴν δύναμιν αὐτοῦ, προσηνέχθη πρός τε τὴν ὅλην Ἑλλάδα καὶ πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐπιεικῶς καὶ φιλανθρώπως, ὡς Πλίνιος ὁ νεώτερος, ὁ ὑπουργὸς καὶ φίλος αὐτοῦ, ἀρκούντως μαρτυρεῖ. Διεσώθη δηλ. ἡμῖν ἐπιστολή τις τοῦ Πλινίου, δι' ἧς οὗτος, ὡς ὑπουργός, δίδει ὁδηγίας πρός τινα Μάξιμον, ἀποστελλόμενον ἐκτάκτως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς Ἑλλάδα, ὅπως ῥυθμίσῃ καὶ ἐξομαλίσῃ τὴν κατάστασιν τῶν ἐνταῦθα ἐλευθέρων πολιτειῶν, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ αἱ Ἀθῆναι, τὰ δὲ ἐν ταῖς ὁδηγίαις ταύταις ἐπισήμως ἐκφραζόμενα αἰσθήματα τοῦ ἐν ἀξιώματι Ῥωμαίου τούτου μαρτυροῦσι τρανότατα πόσον οἱ ἀνεπτυγμένοι καὶ ἑλληνικῆς παιδείας

[1] Ὅτι καὶ αἱ Ἀθῆναι ἐξηρτῶντο κατ' οὐσίαν, εἰ μὴ κατὰ τύπους, ἐκ τῶν Ῥωμαίων, ὡς καὶ ἡ λοιπὴ Ἑλλάς, ἐξάγεται ἀρκούντως ἐκ τῶν Πολιτικῶν Παραγγελμάτων τοῦ Πλουτάρχου. Ὅτι δ' ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἦσαν μετὰ τῆς Κορίνθου καὶ τῶν Πατρῶν πόλις, ἐν ᾗ εὑρίσκοντο μεγάλα χρηματικὰ κεφάλαια συμπεραίνεται ἐκ τοῦ Περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι, σ. 831.

[2] Aurelius Victor, Epitome, 15.

[3] Meursius, Opera ommia, τόμ. Α', σ. 83.

κάτοχοι Ῥωμαῖοι ἐσέβοντο τὴν χώραν ταύτην καὶ πόσον εὐγενῶς ἔκριναν περὶ αὐτῆς. Βεβαίως δὲν ἔλειψαν Ῥωμαῖοι ἀγροῖκοι καὶ τραχεῖς βαρβαρικώτατα μεταχειρισθέντες τὴν γεραρὰν καὶ σεβασμίαν τοῦ πολιτισμοῦ πατρίδα, ὡς ὁ καταστροφεὺς τῆς Κορίνθου καὶ βάρβαρος τῆς Ἑλλάδος δουλωτὴς Μόμμιος, ὁ δολοφόνος ἐκεῖνος τοῦ Γερμανικοῦ Πείσων καὶ ἄλλοι πολλοί, οἱ πλεῖστοι ὅμως τῶν ἐξόχων Ῥωμαίων εὐλαβῶς πάντοτε προσηνέχθησαν πρὸς τὴν ἑστίαν τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν τοιούτων Ῥωμαίων ἐκφράζει κάλλιστα ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Πλινίου, ἥν, ὡς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας κατ' ἐξοχὴν ἐνδιαφέρουσαν καὶ μαρτύριον τρανὸν τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπιεικείας οὖσαν, καταχωρίζομεν ἐνταῦθα ἐν μεταφράσει κατὰ τὸ πλεῖστον, τὸ τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρον μέρος αὐτῆς·

« *Πλίνιος Μαξίμῳ χαίρειν.*

« Ἡ πρὸς σὲ ἀγάπη μὲ βιάζει ὄχι νὰ σὲ διδάξω (διότι οὐδ' ἔχεις » ἀνάγκην διδασκάλου), ἀλλὰ νά σοι ὑπομνήσω, ἵνα ὅσα καὶ αὐτὸς » γνωρίζεις ἀναπολήσῃς καὶ μὴ λησμονήσῃς, ἢ κάλλιον μάθῃς. Ἀνα» λογίσθητι ὅτι πέμπεσαι εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀχαΐαν, εἰς τὴν ἄκρατον » ἐκείνην καὶ ἁγνὴν Ἑλλάδα, ἐν ᾗ πιστεύεται ὅτι κατὰ πρῶτον ἐφευ» ρέθησαν ὁ πολιτισμός, τὰ γράμματα καὶ ἡ γεωργία. Ὅτι ἀποστέλ» λεσαι, ὅπως διορθώσῃς τὴν κατάστασιν ἐλευθέρων πολιτειῶν, του» τέστι πρὸς ἀνθρώπους κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπους, πρὸς ἐλευθέρους κατ' » ἐξοχὴν ἐλευθέρους, οἵτινες τὸ φυσικὸν δίκαιον διὰ τῆς ἀρετῆς, διὰ » τῶν προτερημάτων, διὰ τῆς φιλίας, διὰ τῆς πίστεως τέλος καὶ τῆς » θρησκείας διετήρησαν καὶ διέσωσαν. Σεβάσθητι τοὺς κτίτορας θεούς, » τὰς σκιὰς τῶν θεῶν. Εὐλαβοῦ τὴν ἀρχαίαν δόξαν καὶ αὐτὸ τὸ γῆ» ρας, ὅπερ παρὰ μὲν τοῖς ἀνθρώποις εἶνε σεβαστόν, παρὰ δὲ ταῖς πό» λεσιν ἱερόν. Τίμησον τὴν ἀρχαιότητα, τίμησον τὰ ὑπερφυῆ κατορ» θώματα, τίμησον καὶ τοὺς μύθους αὐτούς. Μὴ ἀφαιρέσῃς τι ἐκ τῆς » ἀξίας τινός, μηδ' ἐκ τῆς ἐλευθερίας, μηδ' ἐξ αὐτῆς τῆς μεγαληγο» ρίας. Ἔχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ χώρα ἡ πέμψασα ἡμῖν » τοὺς νόμους, ἥτις καὶ ἡττηθεῖσα δὲν παρέλαβε παρ' ἡμῶν νόμους, » ἀλλ' αἰτοῦσιν ἡμῖν ἔδωκεν· ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας θὰ μεταβῇς, ὅτι τὴν » Λακεδαίμονα θὰ διοικήσῃς, ἂς ν' ἀφαιρέσῃ τις καὶ τὸ ὑπολειπόμενον » τῆς ἐλευθερίας ὄνομα εἶνε τραχύ, σκληρὸν καὶ βάρβαρον. Μιμήθητι » τοὺς ἰατρούς, οἵτινες, εἰ καὶ ἐν ταῖς ἀσθενείαις μηδόλως διαφέρουσιν

» ἐλεύθεροι δούλων, ὅμως ἁβρότερον καὶ εὐπροσηγορώτερον περιποιοῦν-
» ται τοὺς ἐλευθέρους. Ἀναλογίσθητι τί ἑκάστη πόλις ὑπῆρξε καὶ μὴ
» βλέπε τί δὲν ἠδυνήθη νὰ γείνῃ. Μακρὰν ἀπὸ σοῦ ἡ ἀλαζονεία καὶ
» ἡ τραχύτης καὶ δὲν φοβεῖσαι ψόγον..... κτλ.[1].».

Τοσοῦτον εὐγενῶς ἐφρόνει περὶ Ἑλλάδος καὶ Ἀθηνῶν ὁ νεώτερος Πλίνιος, βεβαίως δὲ καὶ ὁ προϊστάμενος καὶ κύριος αὐτοῦ Τραϊανὸς ταὐτὰ εἶχε φρονήματα καὶ αἰσθήματα. Τοσαύτην ἐπιρροὴν εἶχον ἐξασκήσει πάντοτε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ εἰς τοῦτο ἀναμφιβόλως ὀφείλεται καὶ ἡ σχετικῶς ἠπία διαγωγὴ τῆς Ῥώμης ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν καθυπόταξιν αὐτῆς. Ὁ Τραϊανὸς ἐτίμησε τὰς Ἀθήνας καὶ διὰ τῆς προσωπικῆς του παρουσίας κατὰ τὸ 16ον τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἤτοι τὸ 114ον μ. Χ. ἔτος, ὅπως δεχθῇ ἐνταῦθα τοὺς πρεσβευτὰς τοῦ βασιλέως τῶν Πάρθων Ὀσρόου[2]. Κατὰ τοὺς ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου γενομένους διωγμοὺς τῶν χριστιανῶν ἐμαρτύρησε πιθανῶς καὶ ὁ τοῦ Ἀρεοπαγίτου διάδοχος καὶ δεύτερος τῶν Ἀθηνῶν ἐπίσκοπος Πόπλιος καὶ ὄχι ἀργότερα, ὡς ἄλλοι διατείνονται[3]. Οἱ διωγμοὶ ὅμως οὗτοι προήρχοντο κυρίως ἐκ τοῦ ἐξαφθέντος φανατισμοῦ τῶν ἐθνικῶν ἱερέων, τῶν διαγειρόντων τὸν λαὸν κατὰ τῆς νέας αἱρέσεως, καὶ ὄχι ἐκ διαταγῆς τοῦ αὐτοκράτορος· διότι αἱ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου διαταγαὶ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀπαγορεύσεις μυστικῶν ἑταιρειῶν ἐν τῷ κράτει, ὡς ἐκ τῆς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ὑπουργοῦ του Πλινίου ἀλληλογραφίας τρανότατα ἐξάγεται[4]. Ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Τραϊανοῦ εἶνε πιθανώτατα καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου μνημεῖον Φιλοπάππου τοῦ Σύρου, ἀνεψιοῦ τοῦ ὑπὸ Τραϊανοῦ καθαιρεθέντος βασιλέως τῆς Κομμαγηνῆς Ἀντιόχου τοῦ Δ' καὶ υἱοῦ Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς. Ὁ Σελευκίδης οὗτος φαίνεται ὅτι ἔζη πρόσφυξ ἐν Ἀθήναις ὡς πλούσιος πολίτης καὶ

[1] Πλινίου τοῦ νεωτέρου Ἐπιστολῶν βιβλ. 8, ἐπιστ. 24. Οὗτος εἶνε ἴσως ὁ Παῦλος Φάβιος Μάξιμος, εἰς ὃν οἱ Ἀθηναῖοι ἤγειραν ἀνδριάντα. Ἴδε τὰς προσθήκας τοῦ Boeckh ἐν C. I. Gr. τόμ. Α', σ. 911. εἰς ἀριθ. 370 Β'. Περὶ τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διατηρήσεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἀθηνῶν μαρτυρεῖ καὶ Δίων ὁ Χρυσόστομος ἐν λόγῳ Ῥοδιακῷ, σ. 343 ἐκδ. Morelli.

[2] Δίων Κάσσιος, σ. 1134 ἐκδ. Reim ἢ 68, 17, 22.

[3] Πρβ. Εὐσεβίου Ἐκκλησ. Ἱστορ. 3, 32 ἐπ. καὶ Ellissen, zur Geschichte Athens σ. 52.

[4] Πρβ. Πλινίου Ἐπιστολῶν βιβλ. 10, ἐπιστ. 42, 43, 96 καὶ 97.

ὅτι ὡς τοιοῦτος ἀπεβίωσεν ἐνταῦθα, διὸ ἤγειραν αὐτῷ τὸ μνημεῖον τοῦτο οἱ ἐπιζῶντες ἀδελφοί, ὡς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῦται[1]. Πιθανώτατον μάλιστα εἶνε ὅτι οὗτος, ὁ εἰς τὸν δῆμον Βήσσης καταγεγραμμένος Φιλόπαππος, αὐτὸς ἐκεῖνός ἐστιν, οὗ μνημονεύει ὁ Πλούταρχος ἐν Συμποσιακοῖς Προβλήμασιν ὡς πλουσίου καὶ ἐλευθερίου Ἀθηναίου[2] καὶ πρὸς ὃν ἀποτείνεται καὶ ἡ πραγματεία αὐτοῦ «Πῶς ἄν τις διακρίνειε τὸν κόλακα τοῦ φίλου». Οὗτος ἀναφέρεται καὶ ὡς ἄρχων ἐπώνυμος ἔν τινι παρὰ τοῖς Ἀμπελακίοις εὑρεθείσῃ ἐπιγραφῇ[3]. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπό τε ἐπιγραφῶν καὶ συγγραφέων διασωθέντων ἡμῖν ἀρχόντων[4] διασημότεροι καὶ μείζονος σημασίας εἰσὶν οἱ ὑπὸ Φλέγωνος μνημονευόμενοι Ἀδριανός, ὁ μετὰ ταῦτα αὐτοκράτωρ, λαβὼν τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος ἀξίωμα ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 14ον ἔτος τῆς τοῦ Τραϊανοῦ ἀρχῆς, ἤτοι 112 μ. Χ., καὶ ὁ Μακρῖνος, ἄρξας τὸ 113 μ. Χ. μετὰ τὸν Ἀδριανόν[5]. Ἀμφότεροι οἱ ἐπίσημοι οὗτοι Ῥωμαῖοι διέτριβον τότε ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ Ἀδριανὸς βεβαίως ἔκτοτε ἔλαβε πρὸς τὰς Ἀθήνας τὴν μεγάλην ἐκείνην συμπάθειαν καὶ ἐξαιρετικὴν εὔνοιαν, ἣν μετὰ ταῦτα τοσοῦτον διετράνωσεν ὡς αὐτοκράτωρ.

Ἡ τοῦ Ἀδριανοῦ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Τραϊανὸν ἀρχὴ (117—138) ἦτο διὰ τὰς Ἀθήνας τῷ ὄντι ἐποχὴ ἀναγεννήσεως καὶ νέας ἀκμῆς, ἐξ ἧς ἄρχεται ἡ τελευταία καὶ βραχεῖα λαμπρὰ ἐποχὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐνδόξου πόλεως, ἡ δ' ἐξαιρετικὴ αὐτοῦ καὶ τῶν τριῶν αὐτοῦ διαδόχων εὔνοια πρὸς τὴν ἐθνικὴν τῆς Παλλάδος πόλιν ὑπῆρξε δι' αὐτήν, κατὰ τὴν ὡραίαν τοῦ Ἔλλισσεν ἔκφρασιν, «ἡ τελευταία ἐκ δυσμῶν » λάμψις τοῦ ἡλίου μετὰ συνεφώδη μεταμεσημβρίαν καὶ πρὶν ἐπέλθῃ » τὸ μακρὸν κνέφας καὶ ἡ ἔτι μακροτέρα καὶ ἀπελπιστικὴ νύξ[6]». Ὁ παράδοξος ἐκεῖνος μονάρχης, κρᾶμα ἀρετῶν καὶ κακιῶν παράξενον[7],

[1] Ἴδε Boeckh, C. I. gr., τόμ. Α', ἀριθ. 362, σ. 432 ἑπ. καὶ Πιττάκη, L'ancienne Athènes, σ. 447 ἑπ.

[2] Πλούταρχος ἐν Συμποσ. Προβλήμ., 1, 10.

[3] Boeckh. C. I. gr., τόμ. Α', σ. 335 ἀριθ. 200.

[4] Ἴδε τὰ ὀνόματα αὐτῶν παρὰ Corsini, Fasti attici, τόμ. Β'. σ. 104 ἑπ. καὶ τόμ. Δ', σ. 165.

[5] Φλέγων, Περὶ θαυμασίων.... σελ. 25 καὶ 9 καὶ Corsini, τόμ. Δ', σ. 165.

[6] Zur Geschichte Athens .... κτλ., σ. 58.

[7] Λαμπρὰν μονογραφίαν περὶ Ἀδριανοῦ ἔγραψεν ὁ Φερδ. Γρηγορόβιος, Der Kaiser Aldrian. ἐκδ. γ' τῷ 1887 ἐν Στουττγάρδῃ.

διήνυσεν, ὡς γνωστόν, τὸ πλεῖστον τῆς ἀρχῆς του χρονικὸν διάστημα περιηγούμενος τὰς διαφόρους ἐπαρχίας τοῦ ἀπεράντου ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ κατὰ τὰς περιηγήσεις του ταύτας ἐπεσκέφθη τετράκις τὴν προσφιλῆ αὐτῷ πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, πρὸς ἣν ἔτρεφεν ἄπειρον ἔρωτα καὶ σέβας· τὰς τρεῖς δὲ φορὰς φαίνεται ὅτι διέτριψεν ἐνταῦθα ἐπὶ μακρὸν διαχειμάζων, ἀλλ' ὄχι ὡς κοσμοκράτωρ, ἀλλ' ὡς ἁπλοῦς Ἀθηναῖος πολίτης, ἐκτελῶν καὶ ὡς τοιοῦτος προθύμως πρὸς ταῖς μεγαλοδωρίαις καὶ εὐεργεσίαις τοῦ προστάτου αὐτῆς αὐτοκράτορος τὰ πρὸς τὴν πόλιν καθήκοντά του. Αἱ περὶ τῶν διαφόρων τούτων ἐν Ἀθήναις διαμονῶν καὶ εὐεργεσιῶν τοῦ Ἀδριανοῦ εἰδήσεις τῶν ἀρχαίων εἶνε ὡς πρὸς τὸ χρονολογικὸν μέρος λίαν συγκεχυμέναι καὶ ἀντιφατικαί, κατὰ δὲ τὴν κατάταξιν τοῦ Κλίντωνος κατὰ πρῶτον ἐπεσκέφθη ὁ Ἀδριανὸς ὡς αὐτοκράτωρ τὰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 122 μ. Χ., τὸ δεύτερον ἐν ἔτει 125, τὸ τρίτον ἐν ἔτει 129 καὶ τὸ τέταρτον καὶ τελευταῖον ἐν ἔτει 135[1], αἱ εἰς τὰς διαφόρους ὅμως ταύτας ἐποχὰς ἀποδιδόμεναι πράξεις τοῦ Ἀδριανοῦ δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὰς εἰδήσεις τοῦ Δίωνος Κασσίου, τοῦ Σπαρτιανοῦ καὶ τοῦ Συγκέλλου. Ἐπειδὴ δὲ δὲν δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν μετ' ἀκριβείας ἑκάστῃ τὰ κατ' αὐτὴν γενόμενα, δὲν θέλομεν ἀκολουθήσει τὰς κατατάξεις ἄλλων, ἀλλὰ θέλομεν διηγηθῇ τὰ γεγονότα συνεχῶς πάντα, μόνον τὰ ὡρισμένου χρόνου κατατάσσοντες εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχήν, ὅπως ἀποφύγωμεν οὕτω τὴν σύγχυσιν τῶν ἀρχαίων[2].

Ὁ Ἀδριανὸς ἀνενέωσε τοῖς Ἀθηναίοις παρακαλέσασιν αὐτὸν ἐκ τῶν Δράκοντος καὶ Σόλωνος νόμων τινάς, ἑτέρους δ' αὐτὸς ἐπισυνέταξεν, ἐξ ὧν εἶνε καὶ ὁ ἐπὶ στήλης πρὸ τῆς στοᾶς τῆς τότε Νέας Ἀγορᾶς μέχρι νῦν σωζόμενος περὶ ἐλαίου νόμος[3] καὶ ἕτερός τις ὑπὸ Δίωνος Κασσίου μνημονευόμενος, δι' οὗ ἀπηγορεύετο εἰς πάντα βουλευτὴν νὰ

[1] Clinton, Fasti romani, σ. 96, 108, 110, 114.

[2] Ἴδε τὰς σημειώσεις τοῦ Σαλμασίου εἰς Σπαρτιανοῦ βίον Ἀδριανοῦ κεφ. 12, σ. 32. Πρβ. καὶ Lemain de Tillemont, Histoire des empereurs, τόμ. Β', σ. 521 ἐπ. καὶ Corsini, Fasti attici, τόμ. Β', σ. 109 καὶ Δ', σ. 167. Αἱ δὲ ἀρχαῖαι πηγαί εἰσιν Εὐσεβίου Χρονικόν, εἰς ὀλυμπ. 225—227. Κασσιοδώρου Χρονικὸν ἐκδ. Φραγκφορτ. σ. 351 ἐπ. Σπαρτιανοῦ βίος Ἀδριανοῦ κ. 12 ἐπ. Δίωνος Κασσίου βιβλ. 69, κεφ. 19 ἐπ. καὶ Συγκέλλου Χρονικὸν ἐκδ. Βόννης, σ. 658 ἐπ. Πρβ. περὶ τῶν οἰκοδομῶν τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ Curtius, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 265 ἐπ.

[3] Ἴδε Bœckh, C. I. gr. Τόμ. Α', σ. 424 ἐπ. ἀριθ. 355.

γίνῃ ἐνοικιαστὴς τῶν δημοσίων προσόδων εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως[1]. Τὴν νομικὴν δὲ ταύτην μεταρρύθμισιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος εἶνε πολὺ πιθανὸν ὅτι ἐποίησεν ὁ Ἀδριανός, ὅτε κατὰ πρῶτον ὡς αὐτοκράτωρ ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν ἐν ἔτει 122, καθ' ὃ ἔτος ἐξησφάλισε καὶ τὴν πρὸ μικροῦ κατακλυσθεῖσαν πεδιάδα τῆς Ἐλευσῖνος ἀπὸ μέλλοντα ὅμοια δεινὰ διὰ τάφρων καὶ προχωμάτων, « γεφυρώσας » Ἐλευσῖνα κατακλυσθεῖσαν», ὡς ὁ Σύγκελλος λέγει[2]. Τρία δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη ἐπισκεφθεὶς καὶ πάλιν τὰς Ἀθήνας ἐμυήθη, ὡς ἄλλοτε ὁ Αὔγουστος, τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια, ἡ δὲ μυήσασα αὐτὸν ἱέρεια καυχᾶται ἔν τινι εὑρεθείσῃ ἐπιγραφῇ ὅτι ἐμύησεν ὄχι τοὺς Διοσκούρους ἢ τὸν Ἀσκληπιὸν ἢ τὸν Ἡρακλέα,

> Τὸν χθονὸς εὐρυχόρου δὲ καὶ ἀτρυγέτης μηδέοντα,
> Τὸν καὶ ἀπειρεσίων κείρονα ἡμερίων,
> Ἄσπετον ὃς πλοῦτον πάσαις κατέχευε πόλεσσιν,
> Ἀδριανόν, κλεινῆς δ' ἔξοχα Κεκροπίης[3].

Καὶ τῷ ὄντι μέγαν πλοῦτον κατηνάλωσεν ὁ Ἀδριανὸς πρὸς ὑποστήριξιν καὶ βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηναίων κοινῇ τε καὶ κατ' ἰδίαν, διατάξας ἐπανειλημμένως *τὴν μεταξὺ τῶν πολιτῶν διανομὴν χρημάτων τε καὶ σίτου ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου. Μείζονα ὅμως καὶ ἄπειρα ἦσαν τὰ ποσά, ἅτινα ἀφειδῶς ἐδαπάνησε πρὸς διακόσμησιν τῆς πόλεως καὶ οἰκοδομίαν πολλῶν καὶ λαμπρῶν κτιρίων, τὰ ὁποῖα κατὰ μίμησιν τοῦ Περικλέους ἐπεχείρησεν. Οὕτως ἀπετελείωσε μεγαλοπρεπέστατα καὶ πλουσιώτατα τὸ πρὸ 650 ἐτῶν ὑπὸ Πεισιστράτου θεμελιωθὲν καὶ μέχρι τότε ἡμιτελὲς πάντοτε διαμεῖναν Ὀλυμπιεῖον, ἕνα ἐκ τῶν τεσσάρων κολασσιαίων ναῶν τῆς ἀρχαιότητος, μετὰ περιστυλίου ἐξ 120 μεγαλοπρεπῶν κιόνων, ὧν 16 μέχρι νῦν σῳζόμενοι μαρτυροῦσι τό τε μέγεθος καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς οἰκοδομῆς. Ὠκοδόμησε δὲ προσέτι ναοὺς τῇ Ἥρᾳ, *τῷ Πανελληνίῳ Διῒ καὶ

[1] Σύγκελος ἐν Χρονικ. σ. 659 «Αὐτὸς Ἀθηναίοις ἀξιώσασιν ἐκ τῶν Δράκοντος καὶ Σόλωνος νόμους ἐπισυνέταξε». Δίων Κάσσιος 69, 16.

[2] Σύγκελλος ἐν σελ. 659. Πρβ. καὶ Εὐσέβιον, ἔνθα ἀνωτ. καὶ Κλίτωνος, Fasti romani, σ. 108.

[3] Ἴδε τὴν ἐπιγραφὴν παρὰ Boeckh, C. I. gr., τόμ. Α', σ. 458. Περὶ δὲ τῆς μυήσεως πρβ. Δίωνος Κασσίου βιβλ. 69 κεφ. 11. Σπαρτιανοῦ βίον Ἀδριανοῦ, κεφ. 12 καὶ Εὐσεβίου Χρονικὸν εἰς Ὀλυμπ. 226, ὅστις ὁρίζει τὴν ἐποχήν.

might not be going to far to say, took those honours under his protection. See p. 84.

πᾶσι τοῖς θεοῖς ἱερὸν κοινόν, ἤτοι Πάνθεον[1], πρὸς ἐξάσκησιν δὲ καὶ παίδευσιν τῶν νέων μεγαλοπρεπὲς γυμνάσιον μετὰ στοᾶς ἐξ 100 κιόνων φρυγίου λίθου καὶ πλησίον αὐτοῦ ἑτέραν στοὰν ἐξ 100 κιόνων λιβυκοῦ λίθου περικλείουσαν βιβλιοθήκην ἐν αἰθούσαις πλουσιώτατα διακεκοσμημέναις «ὀρόφῳ τε ἐπιχρύσῳ καὶ ἀλαβάστρῳ λίθῳ καὶ ἀγάλ»μασι[2],» ἧς λείψανον πιθανῶς εἶνε τὸ μέχρι σήμερον παρὰ τῇ νῦν Παλαιᾷ Ἀγορᾷ σῳζόμενον μέρος τῆς καλουμένης «Στοᾶς τοῦ Ἀδριανοῦ». Περὶ δὲ τὸ Ὀλυμπιεῖον, εἰς τὰ ΜΑ. τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἤγειρε ὅλως νέαν πόλιν ὁμώνυμον αὐτῷ, ἣν διεχώριζεν ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἡ μέχρι νῦν ἱσταμένη θριαμβικὴ ἁψίς, ἀνεγερθεῖσα πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ φέρουσα ἐπὶ μὲν τῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν πόλιν πλευρᾶς τὴν ἐπιγραφήν:

«Αἵδ' εἴσ' Ἀθῆναι Θησέως ἡ πρὶν πόλις·»

ἐπὶ δὲ τῆς πρὸς τὴν νέαν τήν:

«Αἵδ' εἴσ' Ἀδριανοῦ, οὐ Θησέως πόλις.

Διὰ ν' ἀναζωογονήσῃ δὲ τὴν πόλιν καὶ ἐπαναφέρῃ τὴν ἐν αὐτῇ προτέραν κίνησιν καὶ ζωήν, οὐ μόνον τὰ κοινὰ αὐτῆς ἐπεδίωξε νὰ βελτιώσῃ διὰ δωρεῶν διαφόρων καὶ ὑποστηρίξεως τοῦ δημοσίου ταμείου ἀλλὰ καὶ ἑορτὰς εἰσήγαγεν ἢ ἀνενέωσε πολλὰς[3] καὶ ὥρισε γενικὴν τῶν Ἑλλήνων ἐνταῦθα περιοδικὴν πανήγυριν ἐν τῷ Πανελληνίῳ, ἤτοι ναῷ τοῦ Πανελληνίου Διός[4], πρὸ πάντων δὲ νέαν περιέβαλε τὴν πόλιν δόξαν, τὴν μόνην διὰ τὴν τότε κατάστασιν αὐτῆς λυσιτελῆ, προσπορίσας πλῆθος ἐξόχων φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν, οὓς πανταχόθεν

[1] Πρβ. Παυσανίου Ἀττικ. 18. Σπαρτιανοῦ βίον Ἀδριανοῦ, κεφ. 12. Φιλόστρατον ἐν Βίοις Σοφιστῶν 1, 25, 3. καὶ Boekh. C. I. gr. ἀριθ. 331.

[2] Παυσανίας Ἀττικ. 18, 9. «Ἀδριανὸς δὲ κατεσκευάσατο μὲν καὶ ἄλλα Ἀθηναίοις, ναὸν Ἥρας καὶ Διὸς Πανελληνίου καὶ θεοῖς τοῖς πᾶσιν ἱερὸν κοινόν· τὰ δὲ ἐπιφανέστατα ἑκατόν εἰσι κίονες· Φρυγίου λίθου πεποίηνται καὶ ταῖς στοαῖς κατὰ τὰ αὐτὰ οἱ τοῖχοι· καὶ οἴκημα ἐνταῦθά ἐστιν ὀρόφῳ τε ἐπιχρύσῳ καὶ ἀλαβάστρῳ λίθῳ πρὸς δὲ ἀγάλμασι κεκοσμημένον καὶ γραφαῖς· κατάκειται δὲ εἰς αὐτὸ βιβλία· καὶ γυμνάσιόν ἐστιν ἐπώνυμον Ἀδριανοῦ, κίονες δὲ καὶ ἐνταῦθα ἑκατὸν λιθοτομίας τῆς Λιβύων».

[3] Δίων Κάσσιος, 69, 16. Σπαρτιανὸς ἐν βίῳ Ἀδριανοῦ, κεφ. 12.

[4] Πρβ. Κ. Ο. Μυλλέρου, Αἰγινητῶν σ. 157 ἑπ. καὶ Boeckh, C. I. gr. ἀριθ. 385. Hertzberg, Gesch. Griechenlands unter den Roemern, τόμ. Β'. σ. 319. 321 ἑπ. C. Wachsmuth, Die Stadt Athen im Alterthum, τόμ. Α'. σ. 683 ἑπ.

Spart. Hadr. 13.6. "Cum post Africam Romam redisset, statim ad Orientem profectus per Athenas iter fecit atque opera quae apud Athenienses coeperat

τῆς γῆς διὰ τῶν πλουσίων αὐτοῦ δωρεῶν δελεάσας συνήγαγεν ἐνταῦθα καὶ πολλαχῶς ὑπεστήριξε καὶ ἐπροστάτευσε.

Μεταξὺ δὲ τῶν πολλῶν τότε ἐν Ἀθήναις διατριβόντων σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων οἱ ἐπισημότεροι καὶ μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ εὐνοούμενοι ἦσαν ὁ ἐξ Ἀρελάτης τῆς Γαλλίας Ἀκαδημαϊκὸς Φαβωρῖνος, ὁ ἐκ Βηρυτοῦ Καλουίσιος Ταῦρος, Σκοπελιανὸς ὁ Κλαζομένιος, Λολλιανὸς ὁ Ἐφέσιος Σεκοῦνδος ὁ Ἀθηναῖος[1] καὶ Ἡρώδης ὁ Ἀττικός. νέος ἔτι τότε ὢν ἐκ πάντων ὅμως μείζονα εὔνοιαν ἔχαιρεν ὁ Φαβωρῖνος, διότι ἤξευρεν, ὡς ὁ ἴδιος ἐξωμολογεῖτο, νὰ μὴ φαίνηται σοφώτερος τοῦ ἄρχοντος τριάκοντα λεγεώνων[2]. Ἐννοεῖται δ' ὅτι διὰ τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων οἰκοδομῶν του ὁ Ἀδριανὸς καὶ καλλιτέχνας παντοίους πανταχόθεν Ἀθήναζε συνεσώρευσε καὶ ἄλλους τεχνίτας ἀνέδειξε καὶ καθόλου ἔδωκεν ὑπό τε ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ἔποψιν νέαν τινὰ ζωὴν εἰς τὴν πόλιν. Ἐκ τῶν σκοπιμωτάτων αὐτοῦ εὐεργεσιῶν ἦτο βεβαίως καὶ ἡ ἔναρξις τῆς κατασκευῆς τοῦ μεγάλου ἐκείνου ὑδραγωγείου, ὅπερ, ὑπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ Ἀντωνίνων ἀποτελειωθέν, ἐπροίκισε τὴν πόλιν μὲ πολὺ καὶ ψυχρὸν ὕδωρ καὶ ἐπέπρωτο μετὰ παρέλευσιν 17 καὶ ἐπέκεινα αἰώνων ὑπὸ τοῦ δημάρχου Ἀθηναίων Παναγῆ Σ. Κυριακοῦ ἀνακαλυφθὲν καὶ ἐπισκευασθὲν νὰ δροσίζῃ καὶ νῦν ἔτι τοὺς Ἀθηναίους.

Ἀντὶ δὲ τῶν ἐξαιρετικῶν τούτων καὶ ἀληθῶς βασιλικῶν εὐεργεσιῶν οἱ Ἀθηναῖοι οὕτω περιεποιήθησαν καὶ ἐκολάκευσαν τὸν ἄνδρα, ὥστε ἀποθεώσαντες ἐλάτρευον αὐτὸν ἐν τῷ Ὀλυμπιείῳ μετὰ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ἔστησαν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἀνδριάντας πολλαχοῦ τῆς πόλεως, ἐν οἷς καὶ ἕνα κολοσσὸν ὄπισθεν τοῦ Ὀλυμπιείου « θέας ἄξιον » κατὰ Παυσανίαν[3], προσέθηκαν νέαν δεκάτην τρίτην φυλήν, τὴν Ἀδριανίδα, στήσαντες καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ μεταξὺ τῶν ἐπωνύμων ἡρώων[4], καθιέρωσαν νέαν χρονολογίαν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ

[3] Ἴδε τὰς βιογραφίας τῶν σοφιστῶν τούτων παρὰ Φιλοστράτῳ ἐν Βίοις Σοφιστῶν, περὶ δὲ Φαβωρίνου καὶ Καλουϊσίου Ταύρου πρβ. καὶ Φαβρικίου Bibliotheca graeca, τόμ. Γ', σ. 173 ἑπ. καὶ σ. 189, ἐκδ. Harles. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων σοφιστῶν, οἵτινες πιστεύεται ὅτι διέτριβον ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Ἀδριανοῦ ἴδε Zumpt, Ueber den Bestand der Philosophenschulen in Athen und die Succession der Scholarchen, ἐν Βερολίνῳ 1843, σ. 45 ἑπ. 72 ἑπ.

[1] Σπαρτιανὸς ἐν βίῳ Ἀδριανοῦ, κ. 14· πρβ. Σουΐδαν ἐν λ. Ἀδριανός.

[2] Ἐν Ἀττικ. 18, 6.

[3] Παυσανίας, Ἀττικ. 5, 5.

Ἀδριανοῦ εἰς Ἀθήνας ἀφίξεως[1], οἱονεὶ τὴν νέαν ταύτην καὶ τελευταίαν τῆς πόλεως αὐτῶν λαμπρὰν ἐποχὴν χρονολογοῦντες, ἀνέγραψαν τὰς πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ εὐεργεσίας ἐπὶ στήλης στηθείσης ἐν τῷ κοινῷ τῶν θεῶν ἱερῷ καὶ ἀπεκάλουν αὐτὸν Ὀλύμπιον, Σωτῆρα καὶ Κτίστην. Οὐδέποτε ἄλλοτε τῷ ὄντι ἐκέκτηντο αἱ Ἀθῆναι τοσοῦτον πλῆθος δημοσίων οἰκοδομῶν καὶ οὐδέποτε ἄλλοτε ἦσαν κεκοσμημέναι διὰ τοσούτων ἔργων τῆς τέχνης, ὡς ἐπὶ Ἀδριανοῦ. Καὶ τὴν ἄλλην δὲ Ἑλλάδα ἐξαιρετικῶς εὐηργέτησεν ὁ ἀνὴρ οὗτος, διὸ πᾶσαι αἱ ἑλληνίδες πόλεις εἶχον στήσει ἑκάστη ἰδιαιτέρως ἐν Ἀθήναις ἀνδριάντα αὐτοῦ ἐν τῷ Ὀλυμπιείῳ[2].

Ὁπόσον ὅμως αἱ μεγάλαι εὐεργεσίαι τοῦ Ἀδριανοῦ ἠδυνήθησαν νὰ ἐπαναφέρωσι τὴν πρῴην ζωήν, εὐπορίαν καὶ ἀκμὴν εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν πολιτείαν, ἥτις μετὰ τὸ ὑπὸ Σύλλα πάθημα καὶ τὴν κατάλυσιν τῆς ναυτικῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ τῆς ναυτικῆς ἐμπορίας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐστείρευε ζωτικῶν πόρων, τρανότατα μαρτυροῦσι τὰ ἱστορούμενα περὶ τοῦ σοφιστοῦ Λολλιανοῦ, ἐπὶ Ἀδριανοῦ ἐν Ἀθήναις ἀκμάσαντος. Ὁ ἐξ Ἐφέσου Πόπλιος Ὀρδεόνιος Λολλιανός, ὅστις ὡς διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς εἶχε συναθροίσει ἐν Ἀθήναις πολὺν πλοῦτον καί, κατὰ τὸν Φιλόστρατον, «πρῶτος προὔστη τοῦ Ἀθήνησι θρόνου[3]», ἤτοι πρῶτος διωρίσθη ἐπισήμως ἔμμισθος διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς ἐν Ἀθήναις, ἄγνωστον ἂν ὑπὸ Ἀδριανοῦ ἢ ὑπὸ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ἀντωνίνου Πίου, διεδραμάτισεν ἐν Ἀθήναις διὰ τοῦ πλούτου του σπουδαῖον πολιτικὸν πρόσωπον πολλαχῶς εἰς τὰ τῆς πολιτείας ἀναμιχθείς. Ἐκλεχθεὶς οὗτός ποτε στρατηγὸς ἐπὶ τῶν ὅπλων, ἤτοι εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἄλλοτε ἄρχοντος πολεμάρχου, ὅστις ὅμως τότε, κατὰ τὸν Φιλόστρατον, μόνον ἔργον εἶχε τὸ προμηθεύειν τῇ πόλει τροφὰς καὶ τὰ λοιπὰ ἐπιτήδεια, ὀλίγον ἐδέησε νὰ λιθοβοληθῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ, διότι ἐπεκράτει ἐν τῇ πόλει μεγάλη σπάνις τροφῶν, οὗτος δὲ δὲν ἐφρόντισε διὰ τοῦ πλούτου του νὰ προμηθεύσῃ τοιαύτας, δι' ὃν σκοπὸν ἀκριβῶς ἐξελέγη καὶ εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο. Ἐκ τῆς λίαν δυσαρέστου δὲ ταύτης θέσεως ἀπήλλαξεν αὐτὸν παρατυχὼν ὁ κυνικὸς Παγκράτιος, ὅστις διεσκέδασε τὸ ἐξωργισμένον πλῆθος διὰ τοῦ ἀστείου λογοπαιγνίου «Λολλιανὸς

[1] Πρβ. Corsini, Fasti attici, τόμ. Γ', σ. 403 καὶ Boeckh, C. I. gr., τόμ. Α', ἀριθ. 281.

[2] Παυσανίας, Ἀττικ. 18, 6.

[3] Φιλόστρατος, Βίοι σοφιστῶν, 1, 23. 2, 1, 4.

οὐκ ἔστιν ἀρτοπώλης, ἀλλὰ λογοπώλης [1]». Ἄλλοτε δὲ πάλιν εἰς τοσοῦτον ἐνδείας εἶχε περιέλθει τὸ δημόσιον ταμεῖον, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀποφασίσει νὰ ἐκποιήσωσι τὴν ἱερὰν Δῆλον, ὅτε ὁ Λολλιανὸς ἀπέτεινε πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα τὴν δηκτικὴν διὰ τοὺς Ἀθηναίους δέησιν, νὰ καταποντίσῃ τὴν νῆσον, ὡς ἤγαγεν ἄλλοτε αὐτὴν εἰς φῶς, ἵνα μὴ ὡς δούλη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων πωληθῇ, καὶ οὕτως ἀπέτρεψεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκτελέσωσι τὸ σχέδιόν των, συνδραμὼν συγχρόνως ἐκ τῶν ἰδίων κατὰ δύναμιν τὸ δημόσιον ταμεῖον [2].

Τὰ περιστατικὰ ταῦτα καὶ ἡ εἰς τὸ ἀνώτατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα ἐκλογὴ ἑνὸς σοφιστοῦ μόνον καὶ μόνον ἕνεκα τοῦ πλούτου αὐτοῦ μαρτυροῦσιν ἀρκούντως εἰς ποίαν οἰκτρὰν κατάστασιν εἶχε περιέλθει ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία, ἀφ' ἧς οὐδ' αἱ μεγαθυμότεραι εὐεργεσίαι ἡγεμόνων τε καὶ ἰδιωτῶν ἠδυνήθησαν ν' ἀπαλλάξωσι καὶ σώσωσιν αὐτήν. Ὅταν σῶμά τι φθίνῃ ἐσωτερικῶς, πᾶσα ἐξωτερικὴ διακόσμησις καὶ περιποίησις δύναται μὲν νὰ ἐξωραΐσῃ, οὐδέποτε ὅμως καὶ νὰ ἀναζωογονήσῃ καὶ σώσῃ αὐτό. Ὅλως δ' ὑπὸ ἀλλοίαν ἔποψιν ἐμφανίζεται ἡμῖν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἡ χριστιανικὴ ἐν Ἀθήναις κοινότης, ἥτις παρὰ τοὺς διωγμοὺς πάντοτε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκραταιοῦτο καὶ ἀνελάμβανε θάρρος καὶ ἐλπίδα εἰς τὸ μέλλον. Ἐπειδὴ ὁ μέγας τοῦ Ἀδριανοῦ ἐνθουσιασμὸς ἀπέβλεπε τὰς ἐθνικὰς Ἀθήνας, τὸ πρώην ἐντελῶς ἐπὶ ἐθνικῶν βάσεων στηριζόμενον μεγαλεῖον τῆς πόλεως ὑπό τε ἠθικὴν καὶ ὑπὸ ὑλικὴν ἔποψιν, εὐκατανόητον εἶνε διατὶ ὁ μονάρχης οὗτος κατεδίωξεν, ὅπως πανταχοῦ τοῦ κράτους, οὕτω καὶ ἐν Ἀθήναις τοὺς πολεμίους τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ νεωτεριστὰς Χριστιανούς. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ ἀποδίδουσιν εἰς τὸ πρῶτον ἔτος τῆς τοῦ Ἀδριανοῦ ἀρχῆς, ἤτοι τὸ 117 μ. Χ., τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ πρώτου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ὅπερ ὅμως ἀναμφιβόλως εἶνε ἐσφαλμένον· διότι εἶνε ἀπιθανώτατον ὅτι ὁ Διονύσιος, ὅστις ὡς Ἀρεοπαγίτης ἦτο ἤδη ἀρκετὰ ἡλικιωμένος, ὅτε ἠσπάσατο τὸν χριστιανισμόν, ἐκράτησεν ὡς ἐπίσκοπος τὴν ποιμαντορικὴν ῥάβδον ἄλλα 65 ἔτη. Ἐπίσης μυθώδη εἰσὶν ἴσως τὰ περὶ Ναρκίσσου, τοῦ δη-

[1] Φιλόστρατος ἔνθα ἀνωτέρω. Ἴδε εἰς τὸν Λολλιανὸν τοῦτον ἀναφερομένην ἐπιγραφὴν ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι τοῦ 1839, ἀριθ. 53.

[2] Ἄλλων ἀρχόντων ὀνόματα ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ ἴδε παρὰ Corsini, Fasti attici, τόμ. Β', σ. 170, 187. Δ', σ. 170. Περὶ δὲ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῶν πολλῶν πρβ. Πλουτάρχου «Περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι».

θεν διαδόχου τοῦ Διονυσίου, λεγόμενα, ὅτι ἐμαρτύρησε δι' ὀχλαγωγίας τοῦ δήμου. Πιθανώτερα δέ πως εἶνε τὰ περὶ Πουπλίου, τοῦ δευτέρου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν, παραδιδόμενα, ὅτι οὗτος ἐμαρτύρησεν ἐν ἔτει 125 ἐπὶ Ἀδριανοῦ, εἰ καὶ πολλῷ πιθανώτερον τυγχάνει ἴσως ὅτι τοῦτο συνέβη ἐπὶ Τραϊανοῦ[1]. Ἀλλ' ἔτι σπουδαιότερα καὶ βέβαια τυγχάνουσι τὰ περὶ τοῦ τρίτου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν Κοδράτου ἱστορούμενα, ὅστις τοὺς ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ Πουπλίου, ἀποτεθαρρημένους Ἀθηναίους χριστιανοὺς διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς παρρησίας του ἐνεψύχωσε καὶ ἐκράτυνεν ἐν τῇ πίστει καί, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Ἀδριανὸς ἐπεσκέφθη δευτέραν φορὰν τὰς Ἀθήνας καὶ ἐμυήθη τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια ἐν ἔτει 125, θαρραλέως ἐπέδωκεν αὐτῷ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ χριστιανοῦ φιλοσόφου Ἀριστείδου ἐξαίρετον ἀπολογίαν τοῦ καταδιωκομένου χριστιανισμοῦ και οὕτως ἔπεισεν αὐτὸν νὰ παύσῃ ἐν Ἀθήναις τοὺς σκληροὺς διωγμοὺς τῶν εἰρηνικῶν καὶ οὐδένα βλαπτόντων χριστιανῶν[2].

Ἡ τελευταία τοῦ Ἀδριανοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπίσκεψις ἐγένετο, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη (σ. 81), τῷ 135, τρία πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἔτη, καὶ ὑπῆρξεν ἡ πανηγυρικωτάτη πασῶν, ὡσανεὶ προῃσθάνετο ὁ φιλαθήναιος ἀνὴρ ὅτι τελευταίαν ταύτην φορὰν συνέζη μετὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ διέτριβεν ἐν τῇ προσφιλεῖ αὐτῷ πόλει. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἀρκετὰ μακρὰν ἐν Ἀθήναις διαμονήν του ἔλαβε διὰ δευτέραν φορὰν τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος ἀξίωμα ὡς ἁπλοῦς Ἀθηναῖος πολίτης καὶ ὡς τοιοῦτος ἐξετέλεσε πιστότατα καὶ μεγαλοπρεπέστατα τὰ πρὸς τὴν

[1] Ἴδε ἀνωτέρω σ. 79. Ἀμφότεροι οὗτοι, οἱ μετὰ τὸν Διονύσιον ἀρχιερατεύσαντες τῶν Ἀθηνῶν, δὲν ἦσαν Ἀθηναῖοι, ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ Παλαιστίνης, ὁ δὲ ἐκ Μελίτης. Πρβ. Τ. Νερούτσου Χριστιαν. Ἀθήν., ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. Γ'. σ. 7.

[2] Εὐσέβιος ἐν Ἐκκλησ. ἱστορ. 4, 3 καὶ 23, ὅστις διέσωσεν ἡμῖν καὶ τὸ ἑξῆς ἐκ τῆς ἀπολογίας ταύτης μέρος. «Τοῦ δὲ σωτῆρος ἡμῶν τὰ ἔργα ἀεὶ παρῆν, » ἀληθῆ γὰρ ἦν. Οἱ θεραπευθέντες, οἱ ἀναστάντες ἐκ νεκρῶν, οἳ οὐκ ὤφθησαν » μόνον θεραπευόμενοι καὶ ἀνιστάμενοι, ἀλλὰ καὶ ἀεὶ παρόντες, οὐδὲ ἐπιδη- » μοῦντος μόνον τοῦ σωτῆρος, ἀλλὰ καὶ ἀπαλλαγέντος, ἦσαν ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, » ὥστε καὶ εἰς τοὺς ἡμετέρους χρόνους τινὲς αὐτῶν ἀφίκοντο». Τοῦ δ' Ἀριστείδου σῴζονται δύο πρὸς Ἀδριανὸν ἀπολογίαι ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, περὶ τῶν ὁποίων πρβ. τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας τεῦχ. Α', σ. 14—15. Πᾶν δ' ὅ τι περιπλέον λέγει περὶ τῆς ἀπολογίας τοῦ Κοδράτου ὁ Φραγκῖσκος Φλανέλλης (ἐν Atene Attica, Ἐνετίησι 1707, σ. 216 ἐπ.), εἶνε ὡς καὶ τὰ πλεῖστα αὐτοῦ ἀνακριβῆ καὶ τῆς φαντασίας τοῦ Ἰταλοῦ ἱστοριογράφου ἀποκυήματα.

πόλιν καθήκοντά του, ἑορτάσας λαμπρῶς τὰς ἐθνικὰς ἑορτὰς καὶ διανείμας μεταξὺ τῶν πολιτῶν σῖτον καὶ χρήματα. Ἵνα ἐπισφραγίσῃ δὲ τὰς πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἀναζωογόνησιν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας εὐγενεῖς προσπαθείας του, ἐδωρήσατο τοῖς Ἀθηναίοις εἰς διαρκῆ ἀπολαυὴν τὰ εἰσοδήματα ὁλοκλήρου τῆς νήσου Κεφαλληνίας, «χρήματά τε πολλὰ καὶ σῖτον ἐτήσιον τήν τε Κεφαλληνίαν ὅλην » Ἀθηναίοις χαρισάμενος[1]», τὰς δὲ πολλὰς καὶ λαμπρὰς οἰκοδομητικάς του ἐν τῇ πόλει ἐπιχειρήσεις ἐστεφάνωσε κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο διὰ τῆς πανηγυρικῆς ἐγκαινιάσεως τοῦ ἀποπερατωθέντος Ὀλυμπιείου, καθ' ἣν ἐγένετο μεγαλοπρεπὴς ἑορτή, πρὸς ἐκφώνησιν δὲ τοῦ καταλλήλου τῇ περιστάσει λόγου μετεκαλέσατο ἐπίτηδες ἐκ Σμύρνης τὸν ἐπὶ εὐγλωττίᾳ περιβόητον σοφιστὴν Πολέμωνα[2]. Κατὰ δὲ τὰ Παναθήναια τοῦ ἔτους τούτου παρεσκεύασεν ἐν τῷ Σταδίῳ πρὸς διασκέδασιν τοῦ λαοῦ κατὰ τὸ ῥωμαϊκὸν ἔθος θηριομαχίαν ἐκ χιλίων θηρίων, ἀτιμάσας οὕτω καὶ κηλιδώσας τὴν μεγάλην ταύτην, ἀξιοπρεπῆ καὶ ἁγνὴν ἑορτὴν τῶν Ἀθηναίων[3]. Οὕτω λοιπὸν κατακοσμήσας καὶ ἐπεκτείνας τὴν πόλιν, βελτιώσας κατὰ τὸ ἐφικτὸν τὰ οἰκονομικὰ αὐτῆς καὶ προσπορίσας νέαν τινὰ ζωὴν διὰ τῆς καθιερώσεως μεγάλων ἐν αὐτῇ πανηγύρεων τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ διὰ τῆς συσσωρεύσεως πλείστων σοφῶν διδασκάλων καὶ ἀπείρων διδασκομένων, ἐγκατέλιπεν ὁ Ἀδριανὸς διὰ τελευταίαν φορὰν τὰς Ἀθήνας ὑμνούμενος καὶ εὐλογούμενος ὑπὸ τῶν εὐγνωμονούντων Ἀθηναίων.

Ὁμοίας διαθέσεις ἔδειξε πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας καὶ ὁ ἀγαθὸς καὶ ἤπιος τοῦ Ἀδριανοῦ διάδοχος Ἀντωνῖνος Πῖος (138 — 161 μ. Χ.). Διὰ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ὑπῆρξεν εὐεργετικὸς ὁ μονάρχης οὗτος ἀποτελειώσας τὸ ὑπὸ Ἀδριανοῦ ἐπιχειρηθὲν μέγα ὑδραγωγεῖον,

[1] Δίων Κάσσιος 68, 19. σ. 1164 ἐκ. Reim. Σπαρτιανὸς ἐν βίῳ Ἀδριανοῦ, 12. Ὁ Boeckh ἀμφισβητεῖ τὴν ὀρθότητα τῆς εἰδήσεως ταύτης, διότι ἐπιγραφή τις εὑρεθεῖσα ἐν Ἀθήναις παρὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον καὶ ἀνήκουσα εἰς ἀνδριάντα τοῦ Ἀδριανοῦ, ὃν ἔστησαν αὐτόθι οἱ Παλεῖς τῆς Κεφαλληνίας, ὀνομάζει τὴν πόλιν Πάλην αὐτόνομον. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ πόλις Πάλη δὲν θὰ ἔχαιρε τελείαν αὐτονομίαν καὶ ἑπομένως ὅτι, καίπερ ἀποκαλουμένη αὐτόνομος, δὲν θὰ ἦτο ἀτελής, καθόσον ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ἁπλῆ αὐτονομία δὲν συνεπήγετο πάντοτε καὶ ἀτέλειαν.

[2] Πρβ. Φιλόστρατον ἐν βίοις σοφιστ. 1, 25, 3.

[3] Σπαρτιανὸς ἐν βίῳ Ἀδριανοῦ, κ. 18. Athenis mille ferarum venationem in stadio exhibuit.

ὅπερ ἐπρομήθευε τῇ τε Ἀδριανουπόλει καὶ τῇ ἀρχαίᾳ πόλει ὕδωρ ὑγιεινὸν καὶ ἄφθονον[1]. Τοῦ ὑδραγωγείου τούτου λείψανα ἀρκετὰ ἐσῴζοντο μέχρι τῶν περιηγήσεων τοῦ Γάλλου Σπὼν ἐν ἔτει 1675 καὶ τοῦ Ἄγγλου Στούαρτ ἐν ἔτει 1756[2], ἔκτοτε δ' εἶχον ἐξαφανισθῆ ὁλοτελῶς, ἕως οὗ, καθὰ καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, δημαρχοῦντος τῶν Ἀθηναίων Παναγῆ Σ. Κυριακοῦ τὸ πρῶτον, ἀνακαλυφθὲν καὶ καθαρισθὲν ἐπανέλαβεν ἐν μέρει τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ ζωογονητικὸν ἔργον. Ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ εἶχε λάβει ὑπὸ τὴν προστασίαν του τοὺς ἐν Ἑλλάδι χριστιανοὺς διατάξας νὰ μὴ καταδιώκωνται[3] Κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως οὐδεμίαν μεταβολὴν ἐπήνεγκεν εἰς τὰ ὑπὸ Ἀδριανοῦ ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν πεπραγμένα, ἀλλὰ καὶ συνεπλήρωσεν ἐν μέρει τὸ ἔργον ἐκείνου τὸ μὲν διὰ τῆς ἀποτελειώσεως τοῦ ὑδραγωγείου τὸ δὲ διὰ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς παιδείας ἐν αὐτῇ· διότι, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, πρῶτος ὁ Ἀντωνῖνος Πῖος διέταξε τὸν διορισμὸν ὡρισμένου ἀριθμοῦ διδασκάλων διὰ τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς παιδείας ἐν Ἀθήναις, ὁρίσας πρὸς τοῦτο τακτικοὺς θρόνους, ἤτοι ἕδρας, καὶ διατάξας νὰ μισθοδοτῆται ἕκαστος δι' ἓξ χιλιάδων δραχμῶν ἐτησίως, πληρωνομένων παρὰ τοῦ δημοσίου τῆς πόλεως ταμείου[4].

Ἔτι δὲ σημαντικώτερος τοῦ Ἀντωνίνου Πίου διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρξεν ὁ θετὸς ἐκείνου υἱὸς καὶ διάδοχος Μάρκος Αὐρήλιος (161—180), καὶ ἰδίως μετὰ τὸ ἔτος 170, ὅτε, ἀποθανόντος

[1] Ἡ ἐπιγραφή, ἣν ὁ Ἀντωνῖνος Πῖος ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ προνάου τῆς κεντρικῆς δεξαμενῆς τοῦ συντελεσθέντος ἔργου, ἀνευρεθεῖσα πρό τινων δεκαετηρίδων φυλάσσεται ἐν τῷ ἀνακτορικῷ κήπῳ καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς: Imperator Cæsar T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug. Pius consul III trib. potest. II p. p. aquæductum in novis Athenis cœptum a divo Hadriano patre suo consummavit dedicavitque. Ἐσῴζετο δ' ἐπὶ τόπου, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Λυκαβηττοῦ ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη μέχρι τοῦ 1445, ὅτε ἐπεσκέφθη καὶ περιέγραψε τὰς Ἀθήνας Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκώνης.

[2] Πρβ. Spon, Voyage en Orient, τόμ. Β', σ. 99. Stuart, Antiquities of Athens, τόμ. Γ', κεφ. δ'. Leake, Topography of Athens, σ. 127, 138, 210, 264 τῆς γερμ. μεταφράσεως ἐκ τῆς β' ἐκδόσεως τοῦ πρωτοτύπου· πρὸς δὲ Boeckh, C. I. gr., τόμ. Α'. ἀριθ. 347, σ. 416.

[3] Πρβ. Εὐσέβιον ἐν Ἐκκλησ. Ἱστορ. 4. 26.

[4] Καπιτωλῖνος ἐν βίῳ Ἀντωνίνου Πίου, κ. 21. Περὶ τῆς ἱδρύσεως τῶν δημοσίων ἐκπαιδευτηρίων ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τῶν Ἀντωνίνων θέλομεν ὁμιλήσει ἐκτενέστερον κατωτέρω ἐν τῷ Γ' κεφαλαίῳ τοῦ βιβλίου τούτου.

τοῦ συνάρχοντος αὐτῷ Λουκίου Οὐήρου (161—170), ἔμεινε μόνος κυρίαρχος. Ὁ χρηστὸς οὗτος καὶ σοφὸς αὐτοκράτωρ, ὁ ὑπὸ τῶν συγχρόνων του φιλόσοφος ἐπικληθείς, φροντίζων περὶ τῆς διαφωτίσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν ὑπηκόων του οὐχ ἧττον ἢ περὶ τῆς εὐπραγίας τῆς πόλεως τῆς σοφίας, κατενόησεν ὀρθῶς ὅτι δι᾽ ἀμφότερα μόνον κατάλληλον μέσον ἦτο ἡ ὑποστήριξις καὶ ῥιζικὴ ἀναδιοργάνωσις τῶν ἐν Ἀθήναις ἐκπαιδευτηρίων. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ ἐξυψώσῃ τὰ ἐν Ἀθήναις μέχρις αὐτοῦ ὑφιστάμενα, κατὰ τὸ πλεῖστον ἰδιωτικά, ἐκπαιδευτήρια, καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὰ ἀνώτατα δημόσια τῆς παιδείας καὶ τῶν φώτων καθιδρύματα ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει. Πρὸς τοῦτο δὲ προσέθηκεν εἰς τοὺς μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῆς πόλεως συντηρουμένους διδασκάλους καὶ ἑτέρους διὰ πάντας τοὺς κλάδους τῶν τότε γνώσεων, ὥρισεν αὐτοῖς μισθὸν ἁδρόν, πληρωτέον ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου[1], ἐκανόνισε τὰ κατὰ τοὺς διδάσκοντας καὶ διδασκομένους, διώρισεν ἕνα ἐπιτηρητὴν ἢ σχόλαρχον δι᾽ ἕκαστον κλάδον καὶ ἕνα γενικὸν ἐπιθεωρητὴν τοῦ ὅλου καθιδρύματος, ὅστις εἶχε πολλάκις καὶ τὸν διορισμὸν καὶ τὴν παῦσιν τῶν καθηγητῶν. Ὅπως δ᾽ αὐξήσῃ τῶν καθηγητῶν τό τε ἀξίωμα καὶ τὸν ζῆλον, παρεχώρησεν αὐτοῖς καί τινας ἐξαιρετικὰς προνομίας καὶ οὕτως «ἔδωκε πᾶσιν ἀνθρώποις διδασκάλους ἐν » ταῖς Ἀθήναις ἐπὶ πάσης λόγων παιδείας» κατὰ τὸν Δίωνα Κάσσιον.

Πότε ἀκριβῶς ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἔλαβε τὰ μέτρα ταῦτα περὶ συστάσεως ἀνωτάτου τοῦ κράτους ἐκπαιδευτηρίου ἐν Ἀθήναις δὲν εἶνε ἀκριβῶς μεμαρτυρημένον, πιθανώτατον ὅμως εἶνε ὅτι τῷ 177, ὅτε ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, ἐμυήθη τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια καὶ ἀνήγειρε μεγαλοπρεπῆ τὸν ἄρτι κατακαέντα ἐν Ἐλευσῖνι ναόν[2], τὸ δὲ βέβαιον εἶνε ὅτι μετὰ τὰ μέτρα ταῦτα τοῦ Μ. Αὐρηλίου τὰ ἐκπαιδευτήρια τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβον νέαν μορφὴν καὶ ζωήν, ἡ θέσις τῶν ἐπισήμως

[1] Οἱ μὲν ὑπὸ τῆς πόλεως πληρωνόμενοι ἐλάμβανον 6000 δραχ. ἐτησίως, οἱ δ᾽ ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου 10,000 καὶ 15,000 δραχμῶν. Πρβ. Digest. 34, 1, 16. §. 1, 50, 9, 4. §. 2. Λουκιαν. Εὐνοῦχ., 3. Δίων. Κασσίου 71, 31. Φιλοστράτ. Βί. σοφ. 2, 2. 20. Τατιανοῦ λόγ. πρὸς Ἕλληνας σ. 70. Ahrens, de Athenarum statu politico et literario κτλ. σ. 69 ἑπ. Zumpt, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 23 ἑπ. I. Marquardt, ἔνθ. ἀνωτ. II, σ. 104. σημ. 6. καὶ Wachsmuth, ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. Α΄. σ. 699 ἑπ.

[2] Πρβ. Αἴλιον Ἀριστείδην ἐν Παναθηναϊκῷ. Φιλόστρατον ἐν Βίοις Σοφιστῶν, 2, 1, 12 καὶ Καπιτωλῖνον ἐν βίῳ Μ. Αὐρηλίου, κεφ. 27.

διωρισμένων σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων κατέστη ἐπίζηλος, ὁ πλοῦτος αὐτῶν ἦτο μέγας καὶ πλῆθος φιλομαθῶν πανταχόθεν τοῦ τότε κόσμου συνήρχοντο ἐν Ἀθήναις, ὅπως ἀκούσωσι τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν συγχρόνων σοφῶν, ἐκτὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρχον ἐνταῦθα καὶ ἄλλοι πολλοὶ λόγιοι καὶ διδάσκαλοι, ζῶντες ἐξ ἰδιαιτέρων παραδόσεων. Καθόλου δὲ ὁ πνευματικὸς βίος ἔλαβε τότε ἐν Ἀθήναις μεγάλην ζωηρότητα καὶ τοσαύτην σημασίαν, οἵαν σχετικῶς οὐδέποτε ἄλλοτε ἔσχεν, εἰ καὶ τὰ προϊόντα τῆς πνευματικῆς ταύτης κινήσεως ἦσαν ψιχία οἰκτρὰ παραβαλλόμενα πρὸς τὰ τῶν παρελθόντων αἰώνων. Ὁ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀκριβῶς ἀκμάσας Αἴλιος Ἀριστείδης, ὅστις τὴν τῶν Ἀντωνίνων ἐποχὴν ὑπερβολικώτατα ἐξύμνησε καὶ τὴν τότε τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τοῦ ὅλου ῥωμαϊκοῦ κράτους κατάστασιν ὡς ἀκμαίαν καὶ εὐδαίμονα εἰκονίζει, λέγει περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Μ. Αὐρηλίου ὅτι «τὰ πρεσβεῖα παντὸς ἔχει τοῦ νῦν Ἑλληνισμοῦ καὶ πέ»πραχεν οὕτως, ὥστε μὴ ῥᾳδίως ἄν τινα αὐτῇ τἀρχαῖα ἀντὶ τῶν »παρόντων συνεύξασθαι». Ὁ δὲ Λουκιανὸς ἐπίσης ἀπεθαύμασε τῆς πόλεως «τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος καὶ τῶν ἐμπολιτευομένων τὸ πλῆ»θος καὶ τὴν ἄλλην δύναμιν καὶ λαμπρότητα πᾶσαν..... ἰδὼν πό»λιν ἀκμάζουσαν ἀκμῇ τοσαύτῃ καὶ κατὰ τὸν ποιητὴν ἐκεῖνον ἀν»θοῦσαν ἀγαθοῖς πᾶσιν, οἷς θάλλει πόλις[1]». Ὅτι δὲ οἱ ἔπαινοι τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Λουκιανοῦ τὰ ἐγκώμια δὲν ἦσαν ἁπλῆ λόγου ὑπερβολὴ ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ ἀκριβοῦς καὶ λίαν φιλαλήθους Παυσανίου, ὅστις περιέγραψε τότε ἀκριβῶς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας, εἰ καὶ τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ αἱ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους δοσοληψίαι παρέχουσιν ἡμῖν ὄχι εὐάρεστον ἰδέαν περὶ τῆς τότε οἰκονομικῆς τῶν πλείστων Ἀθηναίων καταστάσεως. Ἠθικῶς λοιπὸν τοὐλάχιστον αἱ Ἀθῆναι ὑπερεξεῖχον τότε πασῶν τῶν λοιπῶν πόλεων, ὁ καλλιτεχνικὸς αὐτῶν διάκοσμος ἦτο μέγας καὶ ὁ ἐν αὐταῖς βίος σωφρονέστερος, φιλοσοφικώτερος, ἁγνότερος καὶ ἀξιοπρεπέστερος ἢ ἐν πάσῃ ἄλλῃ· τοῦτο δηλοῦται σαφῶς ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ γνωρίσαντος αὐτὴν Λουκιανοῦ, συγγραφέως συγχρόνου καὶ εὐφυοῦς μὲν καὶ ἀμερολήπτου, φειδωλοῦ δὲ περὶ ἐπαίνους καὶ ἐγκώμια. Τὴν κατάστασιν τοῦ τότε ἐν Ἀθήναις βίου περιγράφει ὁ Λουκιανὸς ἐν «Νιγρίνῳ ἢ περὶ φιλοσόφου ἤθους», ἐκ δὲ τῆς περιγραφῆς ταύτης παραθέτομεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτατα

[1] Λουκιανὸς ἐν Σκύθῃ, κεφ. 9. Αἴλιος Ἀριστείδης ἐν Παναθηναϊκῷ.

μέρη. «Ἡ μὲν ἀρχὴ τοῦ λόγου», λέγει αὐτόθι, «ἔπαινος ἦν Ἑλ-»λάδος καὶ τῶν Ἀθήνησιν ἀνθρώπων, οἳ φιλοσοφίᾳ καὶ πενίᾳ σύν-»τροφοί εἰσι καὶ οὔτε τῶν ἀστῶν οὔτε τῶν ξένων οὐδένα τέρπονται »ὁρῶντες, ὃς ἂν τρυφὴν εἰσάγειν εἰς αὐτοὺς βιάζηται· ἀλλ' εἰ καί τις »ἀφίκηται παρ' αὐτοὺς οὕτω διακείμενος, ἠρέμα τε μεθαρμόττουσι »καὶ παραπαιδαγωγοῦσι καὶ πρὸς τὸ καθαρὸν τῆς διαίτης μεθιστᾶ-»σιν. Ἐμέμνητο γοῦν τινος τῶν πολυχρύσων, ὃς ἐλθὼν Ἀθήναζε μάλα »ἐπίσημος καὶ φορτικὸς ἀκολούθων ὄχλῳ καὶ ποικίλῃ ἐσθῆτι καὶ »χρυσῷ, αὐτὸς μὲν ᾤετο ζηλωτὸς εἶναι πᾶσι τοῖς Ἀθηναίοις καὶ ὡς »ἂν εὐδαίμων ἀποβλέπεσθαι, τοῖς δ' ἄρα δυστυχεῖν ἐδόκει τὸ ἀνθρώ-»πιον, καὶ παιδεύειν ἐπεχείρουν αὐτὸν οὐ πικρῶς, οὐδ' ἄντικρυς ἀπα-»γορεύοντες ἐν ἐλευθέρᾳ τῇ πόλει καθ' ὅν τινα τρόπον βούλοιτο βιοῦν... »Ὅτι δ' οὐκ αἰσχύνονται πενίαν ὁμολογοῦντες, ἐμέμνητο πρός με φω-»νῆς τινος, ἣν ἀκοῦσαι πάντων, ἔφη, κοινῇ προεμένων ἐν τῷ ἀγῶνι »τῶν Παναθηναίων. Ληφθέντα μὲν γάρ τινα τῶν πολιτῶν ἄγεσθαι »παρὰ τὸν ἀγωνοθέτην, ὅτι βαπτὸν ἔχων ἱμάτιον ἐθεώρει· τοὺς δὲ »ἰδόντας ἐλεῆσαί τε καὶ παραιτεῖσθαι, καὶ τοῦ κήρυκος ἀνειπόντος »ὅτι παρὰ τὸν νόμον ἐποίησε τοιαύτῃ ἐσθῆτι θεώμενος, ἀναβοῆσαι μιᾷ »φωνῇ πάντας, ὥσπερ ἐσκεμμένους, συγγνώμην ἀπονέμειν αὐτῷ τοιαῦτά »γε ἀμπεχομένῳ· μὴ γὰρ ἔχειν αὐτὸν ἕτερα. Ταῦτά τε οὖν ἐπήνει »καὶ προσέτι τὴν ἐλευθερίαν τὴν ἐκεῖ καὶ τῆς διαίτης τὸ ἀνεπίφθο-»νον, ἡσυχίαν καὶ ἀπραγμοσύνην, ἃ δὴ ἄφθονα παρ' αὐτοῖς ἐστιν, »ἀπεφαίνετό τε φιλοσοφίᾳ συνῳδὸν τὴν παρὰ τοῖς τοιούτοις διατρι-»βὴν καὶ καθαρὸν ἦθος φυλάξαι δυναμένην, σπουδαίῳ τε ἀνδρὶ καὶ »πλούτου καταφρονεῖν πεπαιδευμένῳ καὶ τῷ πρὸς τὰ φύσει καλὰ ζῆν »προαιρουμένῳ τὸν ἐκεῖ βίον ὡς μάλιστα ἡρμοσμένον. Ὅστις δὲ πλού-»του τε ἐρᾷ καὶ χρυσῷ κεκήληται καὶ πορφύρᾳ καὶ δυναστείᾳ μετρεῖ »τὸ εὔδαιμον, ἄγευστος μὲν ἐλευθερίας, ἀπείρατος δὲ παρρησίας, »ἀθέατος δὲ ἀληθείας, κολακείᾳ τὰ πάντα καὶ δουλείᾳ σύντροφος· ἢ »ὅστις πᾶσαν ἡδονῇ τὴν ψυχὴν ἐπιτρέψας ταύτῃ μόνῃ λατρεύειν διέ-»γνωκε, φίλος μὲν περιέργων τραπεζῶν, φίλος δὲ πότων καὶ ἀφροδι-»σίων, ἀνάπλεως γοητείας καὶ ἀπάτης καὶ ψευδολογίας, ἢ ὅστις »ἀκούων τέρπεται κρουσμάτων τε καὶ τερετισμάτων καὶ διεφθορότων »ᾀσμάτων, τοῖς δὴ τοιούτοις τέρπειν τὴν ἐνταῦθα (ἐν Ῥώμῃ) δια-»τριβήν». Τοιαύτη ἡ τότε τῶν Ἀθηνῶν κατάστασις ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τῆς Ῥώμης!

Ἐκ δὲ τῶν πολλῶν περιφήμων σοφιστῶν, οἵτινες κατὰ τὴν ἀξιομνημόνευτον ταύτην ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν Ἀντωνίνων διέτριβον καὶ ἤκμασαν ἐν Ἀθήναις, τὴν πρωτίστην διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν θέσιν καὶ σπουδαιότητα εἶχεν ἀναμφιβόλως ὁ οὐ μόνον ὡς σοφιστὴς γνωστός, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐλευθέριος καὶ εὐεργετικὸς πλούσιος τῶν ῥηθέντων αὐτοκρατόρων ὄχι δεύτερος τὴν μεγαθυμίαν, Ἡρώδης ὁ Ἀττικός, Μαραθώνιος. Εἴπομεν ἀνωτέρω (σελ. 76) ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἰούλιος Ἀττικὸς εὗρεν ἔν τινι τῶν ἐν Ἀθήναις οἰκιῶν του ἄπειρον ποσὸν χρημάτων, δι᾿ ὧν, αὐξηθέντων σπουδαίως καὶ δι᾿ ἐπιτυχοῦς γάμου, ἀπέβη ζάπλουτος καὶ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ μεταχειρίζετο τὸν πλοῦτον ἐκεῖνον λίαν ἐλευθερίως πρὸς εὐεργεσίαν παντοίαν τῶν συμπολιτῶν του Ἀθηναίων, ἑκάστῳ τῶν ὁποίων διέταξεν ἐν τῇ διαθήκῃ του νὰ παρέχηται ἐτησίως ἐκ τῆς περιουσίας αὐτοῦ μνᾶ, ἤτοι δραχμαὶ ἀττικαὶ 100. Τὸ ποσόν, ὅπερ οὕτως ἐτησίως ἀφιέρωσε τοῖς Ἀθηναίοις πολίταις, ἐπειδὴ τότε 6000 τοιοῦτοι ὑπῆρχον, ἀνέβαινεν εἰς τὸν σπουδαῖον ἀριθμὸν τῶν 600,000 ἀττικῶν δραχμῶν[1]. Σὺν τοῖς ἄλλοις ἐφρόντισεν ὁ Ἰούλιος Ἀττικὸς νὰ ἐμπιστευθῇ καὶ τὴν ἀνατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἡρώδου τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῶν τότε σοφιστῶν, οὓς ἁδρότατα ἐμισθοδότει. Οὕτως ἐν τῷ πλούτῳ γεννηθεὶς καὶ ἐπιμελῶς ἀνατραφεὶς ὁ νέος Ἡρώδης ἐνωρὶς ἤδη ἤρξατο διακρίνεσθαι ἔν τε τοῖς σοφισταῖς καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ[2]. Ἤδη ἐπὶ Ἀδριανοῦ, εἰκοσιπενταετὴς τὴν ἡλικίαν, εἶχε διορισθῇ ἐπιθεωρητὴς τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἐλευθέρων πόλεων καὶ ὡς τοιοῦτος ἐπεχείρησε τῇ ἀδείᾳ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν κατασκευὴν μεγάλου ὑδραγωγείου διὰ τὴν πόλιν Ἴλιον, πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ ὁποίου εἶχον ὁρισθῇ ἐκ τῶν τῆς Ἀσίας εἰσοδημάτων 600 τάλαντα. Τὸ πελώριον ὅμως τοῦ Ἡρώδου ἔργον ἀπή-

[1] Πρβ. Φιλόστρατον ἐν Βίοις Σοφιστῶν, σ. 2, 1.

[2] Περὶ Ἡρώδου ἴδε ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων Φιλόστρατον, 2, 1. Αὖλον Γέλλιον ἐν Ἀττ. νυξὶν, 1, 2, 9. 2, 19. 12. καὶ Σουΐδαν ἐν λέξει Ἡρώδης, ἔνθα ὅμως κακῶς μὲ τὸ τοῦ πατρός του ὄνομα Ἰούλιος ὀνομάζεται. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων πρβ. Φαβρικίου Bibliotheca graeca. τόμ., Ι', σ. 4 ἐπ. ἐκδ. Harles, τὴν ὑπὸ Ῥαφαὴλ Φιορίλλου ἔκδοσιν τῶν τῷ Ἡρώδῃ ἀποδιδομένων συγγραμμάτων μετὰ τῶν προλεγομένων ἐν Λειψίᾳ 1801, Ellissen, zur Geschichte Athens.., σ. 73 ἐπ. Wachsmuth, Gesch. d. Stadt Athen κτλ. σ. 694 ἐπ. Ern. Curtius, ἔνθα ἀνωτ. σ. 272 ἐπ., Vidal-Lablache, Hérode Atticus, étude critique sur sa vie ἐν τῇ παρισινῇ Revue critique τοῦ 1872, ἀριθ. 12, σ. 186 ἐπ. καὶ ἄλλους.

τησε κατὰ 100 τάλαντα μείζονα δαπάνην, ἅτινα δὲν ἠθέλησαν νὰ παραχωρήσωσιν «οἱ τὴν Ἀσίαν ἐπιτροπεύοντες» (procuratores Asiae) παραπονηθέντες παρὰ τῷ αὐτοκράτορι ὅτι ἦτο ὅλως ἄδικον νὰ δαπανῶνται τὰ εἰσοδήματα 500 πόλεων χάριν τῶν ὑδραγωγείων μιᾶς, διὸ ἠναγκάσθη ὁ φιλότιμος Ἡρώδης νὰ ζητήσῃ καὶ λαβῃ παρὰ τοῦ πατρός του τὴν εἰσέτι ἀναγκαιοῦσαν δαπάνην[1]. Ὅτε ὅμως ὀλίγον μετὰ ταῦτα ἀπεβίωσεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὁ Ἡρώδης ἐπεδείξατο αἴφνης παροδικὴν φιλαργυρίαν, διότι, ἀντὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν τοῦ πατρὸς διαθήκην καὶ νὰ πληρώνῃ ἐτησίως ἑκάστῳ συμπολίτῃ του μνᾶν, συνεφώνησε μετ' αὐτῶν νὰ δώσῃ ἑκάστῳ αὐτῶν ἅπαξ διὰ παντὸς πέντε μνᾶς καὶ ὅτε οἱ Ἀθηναῖοι ἐζήτουν τὸ συμπεφωνημένον ποσόν. οὗτος ἐπαρουσίαζε τοῖς πλείστοις αὐτῶν πεπαλαιωμένα χρεωστικά, ὥστε πλεῖστοι μὲν ὀλίγιστα, πολλοὶ δὲ καὶ οὐδὲν ἐκ τῆς κληρονομίας ταύτης ἔλαβον, διὸ εἰρωνευόμενοι αὐτὸν ἀργότερα, ὅτε ἰδίᾳ δαπάνῃ κατεσκεύασεν ἐκ πεντελησίου μαρμάρου τὸ πρὸ 500 ἐτῶν ὑπὸ τοῦ ῥήτορος Λυκούργου θεμελιωθὲν Στάδιον καὶ ἐπωνόμασεν αὐτὸ Παναθηναϊκόν, «εὖ ἐπωνομάσθαι Παναθηναϊκὸν ἔφασαν. κατεσκευάσθαι γὰρ αὐτὸ ἐξ ὧν ἀπεστεροῦντο Ἀθηναῖοι πάντες»[2]. Τὴν οἰκοδομίαν τοῦ Σταδίου ὑπεσχέθη ὁ Ἡρώδης, κατὰ τὸν Φιλόστρατον, ὅτε ὡς ἄρχων ἐπώνυμος ἑώρτασε λαμπρότατα τὰ Παναθήναια καὶ Πανελλήνια, ἀπεπεράτωσε δ' αὐτὴν ἐντὸς τεσσάρων ἐτῶν μέχρι τῶν προσεχῶν Παναθηναίων[3], τὴν δὲ ἀρχοντίαν ἔσχε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν ἔτει 137, ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀδριανοῦ[4]. Ἀργότερα προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου Πίου εἰς Ῥώμην ὡς διδάσκαλος καὶ παιδαγωγὸς τῶν θετῶν ἐκείνου υἱῶν καὶ ἐπιδόξων διαδόχων Λουκίου Οὐήρου καὶ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ διέτριψεν αὐτόθι ἐπὶ μακρὸν τιμώμενος μεγάλως καὶ χρηματίσας καὶ ὕπατος ἐν ἔτει 143, μετελθὼν δηλ. τὸ ἀνώτατον τῶν ἀξιωμάτων μετὰ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει[5]. Κατὰ τὴν ἐν Ῥώμῃ διατριβήν του ἔλαβε σύζυγον τὴν εὐγενῆ Ῥωμαίαν Ῥηγίλλαν, καταγο-

[1] Πρβ. Φιλόστρατον ἐν βίῳ Ἡρώδου, σ. 548 ἐπ. ἐκδ. Morelli, ἤτοι Βί. σοφ. 2, 1, 3 ἐπ.

[2] Φιλόστρατος ἐν Βίοις Σοφιστῶν, 2, 1, 4. ἐπ. ἢ σ. 550 ἐκδ. Morelli καὶ Παυσανίας ἐν Ἀττικοῖς, 19.

[3] Φιλόστρατος, ἔνθ. ἀνωτ., 2, 1, 5.

[4] Πρβ. Corsini. Fasti attici, τόμ. Β', σ. 114 ἐπ. καὶ Δ', σ. 172 ἐπ.

[5] Πρβ. Καπιτωλῖνον ἐν βίῳ Ἀντωνίνου φιλοσόφου, κεφ. 2 καὶ ἐν βίῳ Λ. Οὐήρου, κ. 2.

μένην ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ ὁ Μ. Αὐρήλιος γένους, καὶ ἐπανῆλθε μετ' αὐτῆς εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἔκτοτε διαρκῶς διέτριβε φιλοσοφῶν καὶ μετὰ σοφιστῶν ἀναστρεφόμενος, ἐνταῦθα δ' ἐδέχθη καὶ ἐφιλοξένησεν ἐν ἔτει 162 τὸν συνάρχοντα τοῦ Μ. Αὐρηλίου Λούκιον Οὐῆρον ἐπὶ τοὺς Πάρθους ἐκστρατεύοντα[1]. Δύο μετὰ ταῦτα ἔτη ἀπεβίωσεν ἡ Ῥηγίλλα καὶ ὁ Ἡρώδης ἀνήγειρε πρὸς τιμὴν αὐτῆς πολυτελέστατον εἰς τὴν μεσημβρινὴν τῆς Ἀκροπόλεως πλευρὰν τὸ μέχρι νῦν ἐν ἐρειπίοις σῳζόμενον Ὠδεῖον, οὗ ἡ κωνοειδὴς καὶ περίκοσμος στέγη ἦτο ἐκ ξύλου κέδρου[2]. Ἡ τρανὴ ὅμως αὕτη τῆς πρὸς τὴν θανοῦσαν ἀγάπης του ἔνδειξις, οὐδόλως ἐκώλυσε τὸν ἀδελφὸν τῆς Ῥηγίλλης Ἄππιον Ἄννιον Βραδούαν νὰ κατηγορήσῃ τὸν Ἡρώδην παρὰ τῇ ῥωμαϊκῇ Συγκλήτῳ ὡς φονέα τῆς ἀδελφῆς του, ἅτε δῆθεν διατάξαντα ἢ ἐπιδιώξαντα τὸν θάνατον αὐτῆς, ἀλλ' ὁ Ἡρώδης ἀπέδειξεν ἐνώπιον τῶν δικαστῶν ἐκείνων τὴν ἀθωότητά του καὶ ἀπηλλάγη τῆς κατηγορίας. Πρὸς ἔνδειξιν δὲ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς Ῥηγίλλης λύπης ὁ Ἡρώδης ἀπεποιήθη τὸ καὶ δευτέραν φορὰν προσενεχθὲν αὐτῷ ὑπατικὸν ἀξίωμα καὶ περιέβαλε τὴν ἐν Ἀθήναις κατοικίαν του διὰ μέλανος λεσβιακοῦ μαρμάρου, καὶ ἐσωτερικῶς μέλαιναν διακοσμήσας, μέχρις οὗ ὁ φίλος σοφιστὴς Λούκιος παρατηρήσας αὐτῷ ποτε ἀστείως ὅτι οὐδαμῶς εὐηρέστει τῇ Ῥηγίλλῃ τρώγων ἐντὸς μελαίνης οἰκίας λευκὰς ῥαφάνας τὸν ἔπεισε περὶ τοῦ ἀνωφελοῦς καὶ ματαίου τοῦ πράγματος καὶ ἤλλαξε χρῶμα. Εἰς ἔτι δ' ἀφατωτέραν λύπην ἐβύθισε τὸν ἀτυχῆ Ἡρώδην ὁ ἀκολούθως ἐπελθὼν θάνατος δύο προσφιλῶν αὐτῷ θυγατέρων, τῆς Παναθηναΐδος καὶ Ἐλπινίκης. Μάτην προσεπάθουν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ παρηγορήσωσι τὸν ἐμπαθῆ Ἡρώδην διαγράψαντες ψηφίσματι ἐκ τοῦ ἀττικοῦ ἡμερολογίου τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου τῆς Παναθηναΐδος· ὁ ἀτυχὴς πατὴρ ἦτο τοσούτῳ μᾶλλον ἀπαρηγόρητος, ὅσῳ ἐξ ὁλοκλήρου τῆς οἰκογενείας του οὐδεὶς ἄλλος τῷ ἐναπέμενεν ἢ εἷς μέχρις ἀπελπισίας βλὰξ υἱός, περὶ οὗ συνείθιζε νὰ λέγῃ μετὰ πικρίας:

Εἷς δ' ἔτι που μωρὸς καταλείπεται εὐρέϊ οἴκῳ,

παρῳδῶν τὸν ὁμηρικὸν στίχον

Εἷς δ' ἔτι που ζωὸς καταλείπεται εὐρέϊ πόντῳ[3]

[1] Φιλόστρατος, ἔνθ. ἀνωτ., σ. 561 ἐκδ. Morelli.

[2] Φιλόστρατος ἔνθ. ἀνωτ, 2, 1, 15 ἢ σ. 555 ἐκδ. Morelli. Παυσαν. 1, 19, 6. 7, 20, 6. Σουΐδας ἐν λέξει Ἡρώδης.

[3] Ὀδ. δ, 498.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν οἰκογενειακῶν τούτων δυστυχημάτων καὶ λυπῶν καὶ ἐν τῷ κοινωνικῷ καὶ πολιτικῷ αὐτοῦ βίῳ δὲν ἔμεινεν ἀνενόχλητος καὶ εὐτυχὴς ὁ Ἀθηναῖος οὗτος Κροῖσος. Ὁ ἐμπαθὴς χαρακτὴρ καὶ τὸ ἐπιβλητικὸν καὶ ἀπότομον αὐτοῦ ἤθος ἐκίνουν τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀγανάκτησιν τῶν συμπολιτῶν του, καὶ οὕτως ἀπέκτησε πολλοὺς ἀντιπάλους καὶ ἐχθρούς, ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν σοφιστῶν, οἵτινες ἐκ παντὸς τόπου προσεπάθουν να ποιήσωσιν αὐτὸν ἐκποδών. Ὅτε λοιπὸν ἐν ἔτει 171 οἱ ὡς τοποτηρηταὶ ἐν Ἑλλάδι διατρίβοντες ἀδελφοὶ Κυντίλιοι δυσαρεστηθέντες ἐκηρύχθησαν κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ Ἡρώδου, οἱ ἐν Ἀθήναις ἐχθροί του προσεκάλεσαν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ παρεπονήθησαν κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἡρώδου, διὸ οἱ τοποτηρηταὶ κατήγγειλαν αὐτὸν παρὰ τῷ αὐτοκράτορι. Πρὸς μείζονα ὅμως ἀσφάλειαν τρεῖς ἐκ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, Δημόστρατος, Πραξαγόρας καὶ Μαμερτῖνος καλούμενοι, ἐπορεύθησαν αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν ἐν Σιρμίῳ τῆς Παννονίας τότε διατρίβοντα αὐτοκράτορα Μάρκον Αὐρήλιον καὶ κατηγόρησαν τὸν Ἡρώδην ἐπὶ τυραννίᾳ. Ἄξιον δὲ σημειώσεως, ὡς τῆς μεγάλης τοῦ Ἡρώδου ἰσχύος χαρακτηριστικόν, εἶνε ὅτι οἱ τρεῖς οὗτοι ἀντίπαλοί του κρύφα καὶ ἀφανῶς ἐπεχείρησαν τὴν ἐκδρομὴν ταύτην, βεβαίως ὅπως διαφύγωσι τὰς ἐνέδρας τοῦ τόσον ἰσχυροῦ αὐτῶν ἀντιπάλου. Φθάσαντες δ' ἐκεῖ εὗρον θερμοὺς συνηγόρους ἑαυτῶν καὶ τῶν παραπόνων τῶν Ἀθηναίων τὴν περιβόητον τοῦ αὐτοκράτορος σύζυγον Φαυστίναν καὶ τὴν νεαρὰν αὐτῆς θυγατέρα, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις καὶ πρότερον πολλὰς κατὰ τοῦ Ἡρώδου εἶχε συλλάβει ὑποψίας, διότι εἶχε διαδοθῆ ὅτι ὁ πρώην διδάσκαλός του συνεβούλευσε τὸν συνάρχοντα ἐκείνου Λούκιον Οὐῆρον νὰ ποιήσῃ τὸν Μάρκον ἐκποδών, εὑρέθη ἤδη διατεθειμένος νὰ τιμωρήσῃ αὐτόν. Ὁ Ἡρώδης ὅμως μεταβὰς εἰς Σίρμιον, ἄγνωστον ἂν κατὰ πρόσκλησιν ἢ αὐτομάτως, ὑπερήσπισεν ἑαυτὸν ἐκεῖ τοσοῦτον πειστικῶς καὶ ἐντόνως καὶ ἐφάνη τοσοῦτον ἐξωργισμένος ἐναντίον τοῦ μαθητοῦ του Μάρκου, διότι ἔδωκεν ἀκρόασιν εἰς τὰς κατηγορίας τῶν ἀντιπάλων του, ὥστε ὁ εὐγνωμονῶν αὐτοκράτωρ, μεταξὺ Σκύλλης καὶ Χαρύβδεως εὑρεθείς, ὅπως ἐξέλθῃ τῆς δυσχεροῦς θέσεως, τὸν μὲν Ἡρώδην ἠθώωσε καὶ ἀπελθόντα εἰς Ἀθήνας ᾐτήσατο συγγνώμην διὰ φιλοφρονητικωτάτης καὶ δικαιολογητικῆς ἐπιστολῆς, κατεδίκασεν ὅμως ὡς αἴτιον ἕνα τῶν δούλων τούτου καὶ τοὺς ἀντιπάλους του ἀπέλυσε φιλοφρόνως. Ἔκτοτε ὁ Ἡρώδης, βαρέως φέρων τὴν κατηγορίαν καὶ δίκην ταύτην, ἀπεσύρθη πλέον ὁλοτελῶς τοῦ πολιτι-

κοῦ βίου καὶ ἔζη τοῦ λοιποῦ ἐν ταῖς λαμπραῖς αὐτοῦ ἐπαύλεσιν ἐν Κηφισσιᾷ καὶ Μαραθῶνι, καταγινόμενος μόνον περὶ λόγους, πλῆθος δέ νέων συνέρρεεν αὐτόσε, ὅπως διδαχθῶσι παρ' αὐτοῦ τὴν τέχνην τοῦ εὖ λέγειν. Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος πρὸς ἔνδειξιν τῆς πρὸς τὸν διδάσκαλον ὑπολήψεώς του ἀνέθηκεν αὐτῷ, ὅτε ἐρρύθμισε καὶ συνεπλήρωσε τὰ ἐν Ἀθήναις ἐκπαιδευτήρια, τὴν γενικὴν τοῦ καθιδρύματος ἐποπτείαν καὶ τὸν διορισμὸν καὶ τὴν παῦσιν τῶν καθηγητῶν, ταὐτοχρόνως ὅμως διώρισε προεστῶτα τῆς νεότητος καὶ διδάσκαλον τῆς ῥητορικῆς τὸν μυστικὸν τοῦ Ἡρώδου ἀντίπαλον Θεόδοτον, ὅπερ οὐκ ὀλίγον ἐλύπησε τὸν γέροντα καὶ ἐμπαθέστατον ἐπόπτην[1]. Ὁ Ἡρώδης ἀπεβίωσεν εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν ἐν Μαραθῶνι, κατὰ τὸ ἔτος 177 πιθανῶς, καὶ ἐτάφη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, παρὰ τὴν ῥητὴν αὐτοῦ ἐπιθυμίαν, μεγαλοπρεπῶς ἐν τῷ Σταδίῳ, ἐπὶ δὲ τοῦ τάφου του ἐτέθη ἡ ἑξῆς σύντομος ἐπιγραφή:

Ἀττικοῦ Ἡρώδης Μαραθώνιος, οὗ τάδε πάντα,
κεῖται τῷδε τάφῳ, πάντοθεν εὐδόκιμος.

Ὁ Ἡρώδης εὐηργέτησε καὶ ἐκόσμησε διὰ λαμπρῶν οἰκοδομῶν οὐ μόνον τὰς Ἀθήνας, ἀλλὰ καὶ ἄλλας ἑλληνικάς τε καὶ ἰταλικὰς πόλεις μετὰ γενναιοδωρίας ὄντως βασιλικῆς. Ἐκ δὲ τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἐν τῇ ῥητορικῇ μαθητῶν οἱ ἐπισημότατοι ὑπῆρξαν Χρῆστος ὁ Βυζάντιος, Αἴλιος Ἀριστείδης Εὐδαίμων ὁ ἐκ Βιθυνίας, οὗ σῴζονται 55 λόγοι, καὶ ὁ Τύριος Ἀδριανός, ὁ ἐκφωνήσας καὶ τὸν ἐπιτάφιον τοῦ διδασκάλου. Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ σοφιστῶν διεκρίνοντο ὁ Θεόδοτος καὶ ὁ Φίλαγρος.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Ἀθηναῖος οὗτος, οὗ ὁ βίος καὶ αἱ περιπέτειαι εἶνε λίαν χαρακτηριστικὰ οὐ μόνον τῆς καθόλου θέσεως τῶν τότε σοφιστῶν, μάλιστα τῶν πλουσίων ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸ πάντων τῆς τότε τῶν ἐν Ἀθήναις πραγμάτων καταστάσεως. Ἐνῷ ἡ μεγαλοδωρία τοῦ ἀνδρὸς τούτου εἶνε ἀξιοθαύμαστος καὶ περιποιεῖ τιμὴν αὐτῷ τε καὶ τῇ ὅλῃ αὐτοῦ πατρίδι, τὸ πρόσωπον, ὅπερ οὗτος διεδραμάτισεν ἐν Ἀθήναις κατὰ διαφόρους περιπτώσεις, καὶ τὰ ὅσα ἔπαθε μαρτυροῦσι τὴν πενίαν τῶν πολλῶν Ἀθηναίων, τὴν οἰκτρὰν αὐτῶν ἀδυναμίαν, τὴν παραλυσίαν τοῦ πολιτεύματος καὶ τῶν πατρίων θεσμῶν καὶ τὴν ἠθικὴν τῶν πολιτῶν κατάπτωσιν, ἀγομένων καὶ φερομένων ὑπὸ σχολαστικῶν σοφιστῶν καὶ μετὰ θαυμασίας εὐκαμψίας καὶ διπροσωπίας ὁτὲ μὲν κατακο-

[1] Πρβ. περὶ πάντων τούτων Φιλόστρατον ἐν βίῳ Ἡρώδου, 2, 1 ἐπ.

λακευόντων, ὁτὲ δὲ καταμηνυόντων καὶ διαβαλλόντων τὸν αὐτὸν ἄνδρα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, τὴν σχετικῶς καλλιτέραν ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους αὐτοκράτορας, ὁ πολιτικὸς βίος ἐν Ἀθήναις εἶχεν ἀπολέσει πᾶσαν σπουδαιότητα καὶ σημασίαν καὶ περιωρίζετο εἰς συζητήσεις ἀσκόπους περὶ τῆς ἱκανότητος τῶν διαφόρων σοφιστῶν, τὰ δὲ πρότερον πολιτικὰ κόμματα εἶχον ἀντικατασταθῆ ὑπὸ ἑτέρων, σκοπὸν ἐχόντων τὴν ὑπεράσπισιν καὶ ὑποστήριξιν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ πλουσίου σοφιστοῦ καὶ τὴν καταδίωξιν τῶν ἐναντίων αὐτοῦ, διότι τὰ ἐν τοῖς σοφιστικοῖς σπουδαστηρίοις ἐξαπτόμενα πάθη μετεδίδοντο καὶ εἰς τοὺς κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν ἀλλοδαπῶν σπουδαστῶν ζῶντας πολίτας. Εἰς τοιαύτην σμικρότητα εἶχον περιέλθει τὰ πράγματα ἐν τῇ μεγαλοπράγμονι τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονίδι, καὶ ὅμως αἱ Ἀθῆναι ἦσαν τότε ἡ εὐδαιμονεστάτη τῆς Ἑλλάδος πόλις!

Ὢ πῶς ἀλλάσσουν οἱ καιροὶ 'στὸν κόσμον ἐδῶ κάτω!

Ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἡ κατάστασις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν διέμεινε σχεδὸν ἡ αὐτή. Αἱ σχολαὶ ἐξηκολούθουν καὶ ἐπὶ Κομμόδου (180—192) νὰ εἶνε τὸ μόνον τῆς πόλεως καύχημα καὶ ἐν πλήρει ἀκμῇ. Ὁ Φιλόστρατος διηγεῖται ὅτι ὁ ἐκ Ναυκράτιδος Πολύδευκτος τοσαύτην ἐκέκτητο εὐγλωττίαν, ὥστε κατεγοήτευσε τὸν ἀποτεθηριωμένον ἐκεῖνον τύραννον καὶ διωρίσθη ὑπ' αὐτοῦ πρὸς ἀμοιβὴν καθηγητὴς τῆς ῥητορικῆς ἐν Ἀθήναις[1]. Συγχρόνως δ' ἤκμαζον ἐνταῦθα ὁ συμπολίτης τοῦ Πολυδεύκτου Πτολεμαῖος, ὁ Ἄνδριος Οἰνόμαχος, ὁ Θρᾷξ Ἀθηνόδωρος καὶ Ῥοῦφος ὁ Περίνθιος[2]. Ὁ δὲ τοῦ Κομμόδου διάδοχος Σεπτίμιος Σεβῆρος (193—211), ὅστις ὡς νεανίας εἶχε διατρίψει ἐν Ἀθήναις, ἄγνωστον ἂν χάριν σπουδῶν ἢ πρὸς θέαν τῶν κοσμούντων τὴν πόλιν ἀπείρων καλλιτεχνικῶν ἔργων, καὶ κατὰ τὴν ἐνταῦθα διαμονήν του εἶχε δυσαρεστηθῆ κατὰ τῶν φιλοσκωμμόνων Ἀθηναίων, αὐτοκράτωρ γενόμενος ἐξεδικήθη ἀγενῶς τὴν ἐλευθέραν πόλιν ἀφαιρέσας τινὰς τῶν προνομιῶν αὐτῆς καὶ δεικνύων ἐν παντὶ τὴν δυσμένειάν του[3]. Οὐχ ἧττον ὅμως τὸ ἐλεύθερον πολίτευμα καὶ τὰς κυριωτάτας τῶν προνομιῶν διετήρησεν ἡ πόλις καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου, ὡς καὶ ἐπὶ μακρὸν εἰσέτι μετ' ἐκεῖνον. Ὁ μα-

[1] Φιλόστρατος ἐν Βίοις Σοφιστῶν, 2, 12.

[2] Πρβ. Φιλόστρατον ἐν Βίοις Σοφιστῶν, 2, 14, 15, 17 καὶ 18.

[3] Σπαρτιανὸς ἐν βίῳ Σεβήρου, κεφ. 3.

νιώδης τοῦ Σεβήρου διάδοχος Καρακάλλας (211—217) ἀπ' εὐθείας μὲν οὐδὲν ἔπραξε κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἠλάττωσεν ὅμως τὰ μέγιστα τὴν προνομιακὴν θέσιν τῆς πόλεως αὐτῶν, ὡς καὶ πασῶν τῶν ἐλευθέρων πόλεων, διὰ τοῦ διαβοήτου ἐκείνου διατάγματος, δι' οὗ πάντες οἱ οἰκοῦντες ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐκηρύσσοντο Ῥωμαῖοι πολῖται, ἔχοντες πλήρη τά τε βάρη καὶ τὰς προνομίας τῆς τάξεως ταύτης[1]. Διότι διὰ τοῦ διατάγματος τούτου καὶ οἱ Ἀθηναῖοι πολῖται, καίπερ ζῶντες αὐτόνομοι οἶκοι, ὑπεβάλλοντο εἰς τὰς βαρείας ὑποχρεώσεις τῶν ἐλευθέρων Ῥωμαίων πολιτῶν, ἐν ᾧ ἡ ἐξάσκησις τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ῥωμαίου πολίτου δὲν ἦτο λίαν ἐπωφελὴς εἰς αὐτοὺς ἐν ᾗ καταστάσει τότε εὑρίσκοντο. Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ἐπανειλημμένου τούτου περιορισμοῦ τῶν προνομιῶν τῆς πόλεως καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἐκπαιδευτήρια δὲν ηὐνόησαν ἀμφότεροι οἱ αὐτοκράτορες οὗτοι, τοὐναντίον ἐπανειλημμένως ἠπείλησαν τὴν κατάργησιν τῆς ἀτελείας, ἣν ἔχαιρον οἱ δημόσιοι καθηγηταί, ἐν τούτοις εἰς μόνας τὰς ἀπειλὰς περιωρίθησαν, διὸ τὰ ἐν Ἀθήναις ἐκπαιδευτήρια, ἂν μὴ ηὐδοκίμησαν ἐπ' αὐτῶν καὶ τῶν ἀμέσως διαδόχων τούτων, καὶ δὲν παρήκμασαν ὅμως· διότι ἀναφέρονται ἀρκετοὶ περίφημοι σοφισταὶ ἀκμάσαντες ἐνταῦθα κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ β' καὶ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ γ' μ. Χ. αἰῶνος. Τοιούτους καταλέγει ὁ Φιλόστρατος τὸν Ἀθηναῖον Ἀπολλώνιον, τοὺς ἐκ Ναυκράτιδος Ἀπολλώνιον καὶ Πρόκλον, οἵτινες ἐδίδασκον συγχρόνως ἐν Ἀθήναις ὡς σοφισταί, τὸν Θεσσαλὸν Ἱππόδρομον καὶ ἄλλους. Καὶ αὐτὸς δ' ὁ συγγραφεὺς τῶν Βίων τῶν Σοφιστῶν Φιλόστρατος ὁ πρεσβύτερος, διέτριψεν ἐπὶ μακρὸν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐδίδαξεν ἐπὶ Σεβήρου, μέχρις οὗ ἔπειτα ὡς εὐνοούμενος τῆς μητρὸς τοῦ Καρακάλλα μετέβη εἰς τὴν Ῥώμην καὶ διέτριβεν ἐκεῖ. Σύγχρονος τοῦ Φιλοστράτου ἦτο καὶ ὁ περιπατητικὸς φιλόσοφος Ἀλέξανδρος ὁ ἐξ Ἀφροδισιάδος. Πάντων ὅμως τούτων καὶ ἄλλων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ γ' αἰῶνος ἀκμασάντων σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων διασημότατος ὑπῆρξεν ὁ Ἀθηναῖος Λογγῖνος, ὅστις διὰ τὸ πλῆθος τῶν γνώσεών του ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν συγχρόνων του ζῶσα βιβλιοθήκη καὶ κινούμενον μουσεῖον[2], καὶ οὗ τὰ διασωθέντα συγγράμματα εἶνε τὰ κάλλιστα πνευματικὰ

[1] Πρβ. Δίωνος Κασσίου βιβλ. 77, 6 ἐπ.

[2] Εὐνάπιος ἐν βίῳ Πορφυρίου, σ. 16, ἐκδ. Commelin. πρβ. καὶ Φαβρικίου Bibliotheca gr., τόμ. ΣΤ', σ. 79, ἐκδ. Harles.

προϊόντα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ διάσημος οὗτος Ἀθηναῖος, ἀφοῦ ἐπὶ μακρὸν ἐδίδαξεν ἐν Ἀθήναις, μετέβη ἀκολούθως πρὸς τὴν περιβόητον Ζηνοβίαν, τὴν ἡγεμονίδα τῆς λαμπρᾶς Παλμύρας ἐν Συρίᾳ, ὡς φίλος καὶ σύμβουλος αὐτῆς, ἐκεῖ δὲ ἐπέπρωτο νὰ γίνῃ θῦμα τῶν συμβούλων του μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἅλωσιν τῆς Παλμύρας καὶ τὴν πτῶσιν ἐκείνης κατὰ τὸ 273 μ. Χ. ἔτος [1]. Ἐν Ἀθήναις εἰσέτι διαμένων ὑπῆρξε βεβαίως αὐτόπτης μάρτυς τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 249 ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Δεκίου διαταχθέντος φοβεροῦ τῶν χριστιανῶν διωγμοῦ, καθ' ὃν ἐμαρτύρησαν οἱ Ἀθηναῖοι Ἡράκλειος, Παυλῖνος καὶ Μενέδημος, ὧν τὴν μνήμην ἑορτάζει ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία τὴν 16ην Μαΐου. Ἐκτὸς τῶν ὀλίγων τούτων εἰδήσεων τίποτε ἄλλο δὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν καθ' ὅλον τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ τρίτου μ. Χ. αἰῶνος, φαίνεται ὅμως ὅτι μετὰ τὰς ἐπὶ Σεβήρου καὶ Καρακάλλα μεταβολὰς καὶ περιπετείας ἡ πόλις διέμεινεν ἐπί τινας δεκαετηρίδας ἐντελῶς ἀνεπηρέαστος καὶ ἥσυχος, ζῶσα κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ ἐκπαιδευτηρίων.

Περὶ δὲ τὰ 260, ἐνῷ τὸ λοιπὸν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους κατεκλυδωνίζετο ὑπὸ ἐσωτερικῶν τε καὶ ἐξωτερικῶν κινδύνων, αἱ Ἀθῆναι ἀπήλαυσαν παροδικῆς τινος εὐεξίας καὶ λαμπρότητος διὰ τῆς ἐξαιρετικῆς εὐνοίας τοῦ τότε καίσαρος εἰσέτι Γαλλιηνοῦ, ὅστις ἐν τῷ νεανικῷ αὐτοῦ ἐνθουσιασμῷ ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ. Ὁ ἑλληνικῆς παιδείας καὶ ἀγωγῆς κάτοχος καῖσαρ οὗτος τοσοῦτον ἐνθουσιασμὸν ᾐσθάνετο διὰ τὰς Ἀθήνας, ὥστε ἐπιμόνως ἐπεδίωξε τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀθηναίου πολίτου καὶ τὴν ἐν τοῖς Ἀρεοπαγίταις κατάταξίν του, ὡς πολίτης δ' Ἀθηναῖος ἐχρημάτισε καὶ ἄρχων ἐπώνυμος [2] καὶ ποικιλοτρόπως ἐξεδήλωσε τὴν ἑαυτοῦ εὔνοιαν καὶ μέριμναν περὶ τῆς ἐνδόξου πόλεως. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐν ἔτει 260 εἰς αὔγουστον, ἤτοι αὐτοκράτορα, ἀναγόρευσίν του δὲν ἔπαυε μεριμνῶν περὶ τῆς προσφιλοῦς αὐτῷ πόλεως ὁ Γαλλιηνός, τότε ὅμως ἀπησχόλουν ἀδιακόπως τὴν προσοχήν του ἕτεραι σπουδαιότεραι τοῦ ὅλου κράτους ὑποθέσεις, ὅπερ κίνδυνοι σοβαρώτατοι καὶ κλύδωνες σφοδροὶ ἐξ ἀνατολῶν καὶ βορρᾶ ἠπείλουν, ὡς εἴπομεν, νὰ καταλύσωσι, μάλιστα δ' οἱ βορειόθεν προερχόμενοι. Ὁ πολέ-

[1] Πρβ. Ζωσίμου Ἱστορ. 1, 56. καὶ Σουΐδαν ἐν λέξει Λογγῖνος.

[2] Πρβ. Τρεβέλλιον Πολλίωνα ἐν Gallieni duo, κεφ. 11. Τὸ τοῦ καίσαρος ἀξίωμα ἦτο τότε τὸ δεύτερον μετὰ τὸ τοῦ *αὐγούστου* ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει.

φιος οὗτος τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἦσαν τὰ βάρβαρα ἐκεῖνα φῦλα τῆς βορείου Εὐρώπης καὶ ἰδίως τῆς Γερμανίας, ἅτινα ὑπὸ μὲν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Σκύθαι, ὑπὸ δὲ τῶν Ῥωμαίων γενικῷ ὀνόματι Γερμανοὶ ἐκαλοῦντο, κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦσαν γνωστὰ ὑπὸ διάφορα ὀνόματα, οἷον Φράγκοι, Σουηβοί, Γότθοι καὶ ἄλλα. Ἐκ τῶν βαρβάρων τούτων φυλῶν ἡ μᾶλλον ἡμᾶς νῦν ἐνδιαφέρουσα ἦσαν οἱ Γότθοι. Οὗτοι ἤδη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Φιλίππου τοῦ Ἄραβος (244 — 249) εἶχον ἐκκινήσει ἐκ τῶν ἐν Γερμανίᾳ κατοικιῶν των διευθυνόμενοι πρὸς τὰ μεσημβρινοανατολικὰ καὶ κατέλαβον τὰς πέραν τοῦ Δουνάβεως χώρας μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Βορυσθένους. Ἐπὶ δὲ τοῦ διαδόχου ἐκείνου Δεκίου (249—251), ὀλίγους μετὰ τὴν ἀναγόρευσιν αὐτοῦ μῆνας, διέβησαν τὸν Δούναβιν καὶ εἰσέβαλον εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν Μοισίαν, συνισταμένην ἐκ τῶν σημερινῶν Σερβίας, Βουλγαρίας καὶ μέρους τῆς Θρᾴκης. Ὁ αὐτοκράτωρ Δέκιος, ὅστις εἶχεν ἐκστρατεύσει κατ' αὐτῶν, μετὰ πολλὰς μεταβολὰς τῆς τύχης, τέλος ἐνικήθη ὑπὸ τῶν ἀνδρείων ἐκείνων βαρβάρων ἐν τῇ παρὰ τὸ Φόρον Τρεβωνίου μάχῃ καὶ ἔπεσεν ἐν αὐτῇ αὐτός τε καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ· ἀλλ' οἱ βάρβαροι μείναντες ηὐχαριστημένοι εἰς ὅσα εἶχον λεηλατήσει ἀνεχώρησαν εἰς τὰ ἴδια μετὰ τῆς πλουσίας των λείας λαβόντες διὰ συνθήκης καὶ ἐτήσιον φόρον παρὰ τοῦ νέου αὐτοκράτορος Γάλλου [1]. Ὁ δραστήριος Δέκιος, φοβούμενος τὴν πρὸς Μ. πρόοδον τῶν βαρβάρων, εἶχεν ἐξαποστείλει πρὸς ὀχύρωσιν τῶν Θερμοπυλῶν καὶ τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ ἐξασφάλισιν τῆς Ἑλλάδος τὸν τότε μὲν τριβοῦνον ἢ χιλίαρχον, μετέπειτα δὲ περιβόητον αὐτοκράτορα καὶ ἔνδοξον τῶν Γότθων νικητὴν Κλαύδιον μετὰ στρατοῦ [2], ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως αἱ χῶραι αὗται ἔμειναν ἥσυχοι. Οἱ δὲ βάρβαροι μετὰ τὴν πρώτην ταύτην εἰς ῥωμαϊκὰς χώρας ἐπιδρομήν, ἐκπληχθέντες, φαίνεται, ἐκ τῆς δραστηρίας ἀντιστάσεως τοῦ Δεκίου, ἔτρεψαν τὰ κατακτητικά των βλέμματα πρὸς ἀνατολάς, προήλασαν ἀπὸ Καρπαθίων μέχρι Καυκάσου διαιρεθέντες εἰς ἀνατολικοὺς ἢ Ὀστρογότθους καὶ δυτικοὺς ἤτοι Οὐϊσιγότθους, κατέκτησαν τὸ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Κολχίδι, τῇ σήμερον Κριμαίᾳ, Βοσπόριον κράτος, ἐκυρίευσαν τὸν στόλον αὐτοῦ, ὃν ηὔξησαν διὰ τῆς κατασκευῆς καὶ πολλῶν ἄλλων πλοίων, καὶ ἐκεῖθεν

[1] Πρβ. Ζώσιμον, Ἱστορ. 1, 24. Ζωναρᾶν, Χρον. 12, 20 C. Δ. 21. καὶ Γεώργιον Σύγκελλον, Χρονικ. σ. 705 ἐκδ. Βόννης. Τὸ Forum Trebonii καλεῖ ὁ Σύγκελλος Ἄβρυτον ἑλληνιστί.

[3] Τρεβέλλιος Πολλίων ἐν βίῳ Κλαυδίου, κεφ. 16.

ὁρμώμενοι διὰ θαλάσσης διεπόρθησαν ἐν ἐπανειλημέναις ἐπιδρομαῖς πάντα τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ θρᾳκικοῦ Βοσπόρου, μάλιστα δὲ κατελεηλάτησαν τὰς πόλεις Χαλκηδόνα, Νικομήδειαν, Νίκαιαν καὶ Προῦσαν ἐν ἔτει 259, ἐνῷ συγχρόνως ἕτερα αὐτῶν στίφη διήρπαζον σποράδην τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας[1]. Ταύτας δὲ τὰς ἐπιδρομάς των ἐπανέλαβον συχνάκις κατά τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν οἱ Γότθοι, ὥστε ὅτε Οὐαλεριανὸς (254 — 260) καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ Γαλλιηνὸς (260 — 268) διέταξαν τὴν ἁπανταχοῦ ὠχύρωσιν τῆς χώρας, καὶ ὁλόκληρον τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐτέθη εἰς κίνησιν πρὸς ἀπόκρουσιν καὶ κατάπαυσιν τῶν φοβερῶν ἐκείνων ἐπιδρομῶν. Ἰδίᾳ δὲ φαίνεται ὅτι ἐφρόντισε περὶ ἐξασφαλίσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν ὁ κεκηρυγμένος τῆς πόλεως ταύτης φίλος καὶ προστάτης Γαλλιηνός, ὅστις ἐξαπέστειλε τὸν στρατηγὸν Κλεόδημον πρὸς ὀχύρωσιν τοῦ ἄστεως, ἐνῷ συγχρόνως οἱ Πελοποννήσιοι ὠχύρουν τὸν Ἰσθμὸν καὶ στρατὸς ἑλληνικὸς παρεσκευάζετο νὰ καταλάβῃ τὰς Θερποπύλας. «Ταραχαῖς ἡ Ἑλλὰς ἐξητάζετο πᾶσα καὶ Ἀθηναῖαι μὲν τοῦ τείχους ἐπεμελοῦντο, οὐδεμιᾶς, ἐξότε Σύλλας τοῦτο διέφθειρεν, ἀξιωθέντος φροντίδος, Πελοποννήσιοι δὲ τὸν Ἰσθμὸν διετείχιζον, κοινὴ δὲ παρὰ πάσης φυλακὴ τῆς Ἑλλάδος ἐπ' ἀσφαλείᾳ τῆς χώρας ἐγίνετο» λέγει ὁ Ζώσιμος[2]. Καὶ ἦτο τῷ ὄντι καιρὸς νὰ ὀχυρωθῇ ἥ τε Ἑλλὰς πᾶσα καὶ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν· διότι δὲν παρῆλθε πολὺς καιρὸς καὶ οἱ Γότθοι, διαπλεύσαντες ἐν ἔτει 267 τὸν Βόσπορον καὶ Ἑλλήσποντον ἐντὸς 500 πλοίων, ἀφοῦ προηγουμένως ἀπεβιβάσθησαν εἰς Βυζάντιον καὶ Χρυσόπολιν, κατέπλευσαν εἰς τὸ Αἰγαῖον καί, καίπερ νικηθέντες καθ' ὁδὸν ἐν μὲν τῇ ξηρᾷ ὑπὸ τοῦ Κλεοδήμου, ἐν δὲ τῇ θαλάσσῃ ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Οὐενεριανοῦ, ἐξηκολούθησαν τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω πορείαν των λεηλατοῦντες τὰ πρὸ ποδῶν μέρη. ἰδίως δὲ τὴν Κύζικον, Λῆμνον, Σκῦρον, Κόρινθον, Ἄργος, καὶ εἰσπλεύσαντες εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ ἀποβιβασθέντες ἐξεπολιόρκησαν τὰς Ἀθήνας καὶ οἰκτρῶς αὐτὰς ἐλεηλάτησαν ἱκανῶς ἐν τῇ

[1] Ζώσιμος, 1, 26—28 καὶ 31—36. Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος, 31, 5. Γεώργιος Σύγγελος, Χρονικ., σ. 715 ἐπ. ἐκδ. Βόννης.

[2] Ἱστορ. 1, 29. Πρβ. Ζωναρᾶ 12, 23. Γεωργ. Συγκέλλου, σ. 715, ἐκδ. Βόννης. Περὶ τῶν ὑπὸ Οὐαλεριανοῦ ἢ Γαλλιηνοῦ ἀνεγερθέντων τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν διχογνωμοῦσιν οἱ ἀρχαιολογοῦντες, φαίνεται ὅμως ὅτι ἀνηγέρθησαν ἢ ἐπεσκευάσθησαν τὰ ἀρχαῖα, ὑπὸ Σύλλα κατεδαφισθέντα τείχη.

πόλει διατρίψαντες[1]. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην οἱ Ἀθηναῖοι, καίπερ ἀπὸ αἰώνων ἤδη ἀπομαθόντες τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων, ἐπεδείξαντο παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν τοσαύτην ἀνδρείαν καὶ φιλοπατρίαν, ὥστε ἐφάνησαν τῷ ὄντι ἄξιοι τῶν Μαραθωνομάχων ἀπόγονοι, διατηρήσαντες καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον τῆς γενικῆς ἀποχαυνώσεως μόνοι τῶν Ἑλλήνων ἀρκετὸν συναίσθημα τῆς τῶν προγόνων ἀρετῆς καὶ δόξης. Ἐνῷ οἱ βάρβαροι κατεγίνοντο διαρκῶς περὶ τὴν διαρπαγὴν τῆς πόλεως, ὁ Ἀθηναῖος Δέξιππος, διαφυγὼν τὰς τῶν πολεμίων χεῖρας, συνήγαγε περὶ ἑαυτὸν ἐν τῷ ἐλαιῶνι δισχιλίους περίπου συμπολίτας του καὶ διὰ προσλαλιᾶς ἐπιτηδείας ἐξάψας αὐτῶν τὸν πατριωτισμὸν ἐπεχείρησε νὰ ἐκδιώξῃ τῆς χώρας καὶ νὰ καταστρέψῃ τοὺς ἐπιδρομεῖς. Ὁ Δέξιππος συνέγραψε μετὰ ταῦτα ὁ ἴδιος τὴν ἱστορίαν τῶν γοτθικῶν τούτων ἐπιδρομῶν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Σκυθικὰ» ἐν γλώσσῃ ἐξαιρέτῳ καὶ μετὰ χάριτος μὲν καὶ ἀμεροληψίας ἀξίας τοῦ Ξενοφῶντος, φιλοπατρίας δὲ ἀνωτέρας τῆς ἐκείνου[2]· ἐκ τοῦ συγγράμματος ὅμως τούτου ὀλίγιστα μόνον ἀποσπάσματα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἐν οἷς καὶ μέρος τοῦ λόγου ἐκείνου, δι' οὗτος ἐξῆψε τὴν ἀνδρίαν καὶ φιλοπατρίαν τῶν Ἀθηναίων. Ὁ λόγος οὗτος, ἐπειδὴ δεικνύει τὸ φρόνημα, ὅπερ καὶ μετὰ αἰώνων ἀπόλεμον βίον καὶ ἀποχαύνωσιν ἐπεκράτει παρά τισιν ἐκ τῶν

[1] Σύγκελλος, σ. 717. Ζώσιμος, 1, 39. Τρεβέλλιος Πολλίων ἐν Gallieni duo, κ. 13. Aurel Victor, 33. Ζωναρᾶς 2, 26.

[2] Ὁλόκληρον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἦτο Πόπλιος Ἑρέννιος Δέξιππος καὶ καλεῖται ὑπὸ Εὐναπίου, Σιμπλικίου, Σουΐδα καὶ Τζέτζη ῥήτωρ καὶ φιλόσοφος. Ἐκτὸς τῶν Σκυθικῶν συνέγραψε καὶ ἄλλα ἱστορικὰ συγγράμματα «Τὰ μετ' Ἀλέξανδρον» καὶ «Χρονικὴν ἱστορίαν», ἅτινα πάντα μέχρις ἀσημάντων τινῶν ἀποσπασμάτων ἀπωλέσθησαν. Ἴδε τὰ ἀποσπάσματα αὐτοῦ ἐν τῇ παρισινῇ συλλογῇ. Historici græci, ediderunt Mueller, τόμ. Γ', σ. 666—687 καὶ τόμ. Δ', σ. 7—56. Ὁ Φώτιος ἐκφέρει τὴν ἑξῆς περὶ τῶν Σκυθικῶν αὐτοῦ κρίσιν ἐν Βιβλιοθήκ. κώδ. 82: «Ἀνεγνώσθη δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ Σκυθικά, ἐν οἷς αἱ Ῥω- » μαίων αὐτῷ καὶ Σκυθῶν ἀναγράφονται μάχαι τε πρὸς ἀλλήλους καὶ λοιπαὶ » ἀξιόλογοι πράξεις. Ἔστι δὲ τὴν φράσιν ἀπέριττός τε καὶ ὄγκῳ καὶ ἀξιώματι » χαίρων καί, ὡς ἄν τις εἴποι, ἄλλος μετά τινος σαφηνείας Θουκυδίδης, μάλιστα » γε ἐν ταῖς σκυθικαῖς ἱστορίαις». Πρβ. πρὸς τούτοις περὶ Δεξίππου Εὐνάπιον, ἐν ἀρχῇ τῆς ὑπ' αὐτοῦ συμπληρώσεως τῆς ἱστορίας τοῦ Δεξίππου, Εὐάγριον, ἐν Ἐκκλησ. ἱστορ. 5, 24, Σουΐδαν, ἐν λέξει Δέξιππος καὶ Ἰω. Τζέτζην, ἐν Χιλ. ἱστο. 9, 274 ἐπ. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ἴδε I. G. Vossius, de historicis, græcis, II, 16, ἐκδ. Westermann, σ. 290 ἐπ. καὶ Φαβρίκιον ἐν Bibliotheca græca, τόμ. Ζ', σ. 535 ἐπ. ἐκδ. Harles.

Ἑλλήνων, καὶ ἰδίᾳ τῶν Ἀθηναίων, τῶν μεγαθυμοτάτων πάντων Ἑλλήνων, δὲν πρέπει νὰ παραληφθῇ ἐνταῦθα, ἔνθα μετὰ κόπου ἄλλως συνάγομεν τὰς γλίσχρας καὶ διεσπαρμένας εἰδήσεις περὶ Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους. Ἔχουσι δὲ τὰ περισωθέντα ἡμῖν ἀποσπάσματα τοῦ λόγου ὡς ἑξῆς·

« Καὶ καρτερίᾳ οἱ πόλεμοι μᾶλλον ἢ πλήθει κρίνονται. Ἡμῖν δύ- » ναμίς τε οὐ φαύλη (δισχίλιοι γὰρ οἱ σύμπαντες ἠθροίσθημεν) καὶ » τὸ χωρίον ἐρυμνότατον, ὅθεν ὁρμωμένους χρὴ τοὺς πολεμίους κακοῦν, » σποράσι τε ἐπιτιθεμένους καὶ τὰς παρόδους αὐτῶν ἐνεδρεύοντας· ἐξ » ὧν κρατοῦσι μὲν ἡμῖν τῷ τρόπῳ τούτῳ ῥώμη ἔσται καὶ δέος οὐ μέ- » τριον παρέξομεν τοῖς ἐναντίοις· συνισταμένων δέ, ἀντιστησόμεθα » προτείχισμα τῶν ὅπλων οὐ φαῦλον τὸ ἐρυμνὸν τοῦ χωρίου καὶ τήνδε » τὴν ὕλην ἔχοντες. Οἵ τε ἐναντίοι ἐκ διαφόρων προσβάλλοντες, οἷα » οὐ πάνυ καταφανέσι ταράξονται καὶ οὐκ ἐν τῷ ἴσῳ τρόπῳ τοῖς » πρόσθεν πολεμήσουσι, τάξιν τε αὐτῶν λύοντες καὶ οὔθ' ὅπου τὰ το- » ξεύματα καὶ ἀκόντια μετιέναι χρὴ εἰδότες, καὶ τῶν τε ἀφιεμένων » ἀτυχήσουσι καὶ ὑφ' ἡμῶν ἔτι μᾶλλον κακώσονται. Ἡμεῖς τε τῇ » ὕλῃ πεφραγμένοι ἐπίσκοποι καὶ ἐξ ὑπερδεξίων μεθήσομεν καὶ ἀσφα- » λέστεροι μὲν εἰς τὸ δρᾶν ἐσόμεθα, οὐ ῥᾷστοι δὲ βλάπτεσθαι. Περὶ δὲ » αὖ τῆς ὁμόθεν μάχης, εἰ δὴ καὶ ταύτης δεήσαι, ἐκεῖνο χρὴ λογίζε- » σθαι, ὡς οἱ μέγιστοι κίνδυνοι μεγίστας καὶ προθυμίας παρέχονται, » καὶ ἐν τῷ ἀπόρῳ τῆς σωτηρίας ἡ ἀντίστασις ἑτοιμοτέρα καὶ πολὺ » τὸ ἀνέλπιστον ἐξέβη, βιαζομένων τε ὑπὸ τοῦ ἀμηχάνου καὶ ἀμυνο- » μένων ὑπὲρ τῶν σπουδῆς ἀξίων, τιμωρίας ἐλπίδι. Οὐδὲ γὰρ ἔστιν » ὅτῳ ἂν πρὸ ἡμῶν μείζους γένοιντο ὑποθέσεις τῆς ἀγανακτήσεως, οἷα » δὴ γενῶν τῶν ἡμετέρων καὶ πόλεως ὑπὸ τῶν ἐναντίων κατεσχημέ- » νης. Συνεπιθεῖντο δ' ἂν αὐτοῖς καὶ ὅσοι ἀνάγκῃ ἄκοντες συστρα- » τεύουσιν, ὅτε τὴν ἡμετέραν ἔφοδον αἴσθοιντο, ἐλευθερίας τῆς σφετέ- » ρας ἐλπίδι.

« Πυνθάνομαι δὲ καὶ τὴν βασιλέως δύναμιν τὴν ναυτικὴν οὐχ ἑκὰς » εἶναι ἀρήξουσαν ἡμῖν, ᾗ συνταχθέντας συνεισβαλεῖν κράτιστα. Καὶ » ἐπὶ τῷδε ἡγοῦμαι ὡς καὶ τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸ αὐτὸ τοῦτο πρόθυμον » ἐπάξομεν. Αὐτὸς δὲ δὴ ὢν οὐκ ἔξω κινδύνου οὐδὲ εὐτυχέστερον » πράττων ἐπὶ ταῦτα ἵεμαι, ἀρετῆς ἐπιθυμῶν καὶ διακινδυνεύων, τὰ » τιμιώτατα δὲ θέλων περιποιήσασθαι καὶ εἰς ἐμαυτὸν μὴ καταλῦσαι » τῆς πόλεως τὴν ἀξίωσιν. Καὶ παραινῶ ὧδε γινώσκειν. Ἔπεισι μὲν ἡ

» τελευτὴ πάντας ἀνθρώπους καταλῦσαι τὸν βίον, ἐν τοῖς περὶ τῆς πα-
» τρίδος ἀγῶσιν ἆθλον κάλλιστον καὶ δόξαν ἀΐδιον φέρων....

« Συστήσεσθαι δὲ ἡμῖν καὶ ἐκ τῆς τύχης τὸ εἰκὸς ἄγει. Ἥ τε γὰρ » ὑπόθεσις δικαιοτάτη, καθ' ἣν ἀμυνούμεθα τοὺς προαδικήσαντας, καὶ » τὸ δαιμόνιον ταύτῃ, ὡς ἐπὶ πολύ, βραβεύει τὰ ἀνθρώπεια, προθυμό- » τατον ὂν συμφορὰς ἐλαττῶσαι καὶ εἰς τὰ ἀμείνω συνάρασθαι. Κα- » λὸν δὲ γνωρίσαι τὸ πάτριον ἡμῶν σχῆμα καὶ αὐτοὺς τοῖς Ἕλλησιν » ἀρετῆς καὶ ἐλευθερίας γενέσθαι παράδειγμα, καὶ παρά τε τοῖς οὖσι » καὶ τοῖς ἐπιγιγνομένοις εὐκλείας ἀειμνήστου μετασχεῖν, ἔργῳ δει- » κνύντας, ὡς καὶ ἐν ταῖς συμφοραῖς τὸ φρόνημα τῶν Ἀθηναίων οὐχ » ἥττηται. Σύνθημα δὲ τοῦ πολέμου παῖδας καὶ τὰ φίλτατα ποιη- » σάμενοι καὶ τὸ ταῦτα διασώσασθαι, εἰς τὴν ἀντίστασιν συνταττώ- » μεθα, θεοὺς ἐφόρους ἀρωγοὺς ἐπικαλεσάμενοι ».

Τοιαῦτα ἀγορεύσας ὁ Δέξιππος πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν Ἀθηναίους καὶ ἐξάρας αὐτῶν τὸ φρόνημα ἔπεισε ν' ἀγωνισθῶσι καὶ ἀποθάνωσιν ὑπὲρ τῶν πατρίων θεῶν καὶ τῶν φιλτάτων. Οἱ πολέμιοι φαίνεται ὅτι οὐ μόνον τὴν πόλιν, ἀλλὰ καὶ τὴν πέριξ χώραν ἐξερχόμενοι ἐλεηλάτουν καὶ ἐδῄουν, διὸ ὡς καταλληλότατον πρὸς φθορὰν αὐτῶν μέσον ἐθεώρησεν ὁ Δέξιππος τὸ νὰ ἐνεδρεύῃ καὶ ἐπιπίπτῃ κατὰ τῶν ἐπὶ λείαν ἐξερχομένων Γότθων ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς καὶ ἐκ τῶν ἐν ἐλαιῶνι ἐνεδρῶν, ὅπως καταστήσῃ οὕτως ἀδύνατον αὐτοῖς τὴν περαιτέρω ἐν τῇ χώρᾳ διαμονήν, τυχὼν δ' εὐκαιρίας νὰ ἐπιπέσῃ καὶ κατὰ τῶν ἐν τῷ ἄστει εὑρισκομένων, τὸ σχέδιον δὲ τοῦτο ἐπέτυχεν ὁλοτελῶς· διότι οἱ Γότθοι τοσαύτην ὑπέστησαν ἐξ αὐτοῦ φθοράν, ὥστε ἠναγκάσθησαν οἱ περιλειπόμενοι ἐξ αὐτῶν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Ἀττικήν, ἀπεπειράθησαν δὲ ν' ἀναχωρήσωσι διὰ θαλάσσης· ἐκεῖ ὅμως ἀπαντήσας αὐτοὺς ὁ πρὸς βοήθειαν τῶν Ἀθηνῶν μετὰ στόλου σπεύδων στρατηγὸς Κλεόδημος τοὺς ἐνίκησε καὶ κατέστρεψε κατὰ κράτος [1], τὰ δὲ λείψανα αὐτῶν διὰ ξηρᾶς ἀπῆλθον πρὸς βορρᾶν. Οὕτως ἀπηλλάγη τότε ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ τῆς Παλλάδος πόλις τῶν φθοροποιῶν ἐκείνων βαρβάρων χάρις εἰς τὸ

[1] Ζώσιμος, 1, 35 ἑπ. Ζωναρᾶς, 12, 26. Γ. Σύγκελλος, Χρονικ., σ. 717, ἐκδ. Βόννης, Ὀρώσιος, 7, 42. καὶ Αὐρ. Βίκτωρ, de caesaribus, κεφ. 33. Ὁ Ζωναρᾶς ἐσφαλμένως καλεῖ τὸν Κλεόδηρον μόνον ἐλευθερωτὴν τῶν Ἀθηνῶν· διότι ὁ Τρεβέλλιος Πολλίων λέγει σαφῶς (Gallieni duo κεφ. 13) Ab Atheniensibus duce Dexippo scriptore horum temporum victi sunt. κτλ.

ἔτι διαμένον γενναῖον φρόνημα καὶ τὴν φιλοπατρίαν τῶν βαρβαροκτόνων Ἀθηναίων. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, ἀποτελοῦν μίαν τῶν λαμπροτέρων σελίδων τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας καὶ δεικνύον οἷον φρόνημα δύναται νὰ διασῴζῃ καὶ ὁ ὁπωσοῦν ἐλεύθερος καὶ αὐτόνομος βίος, εἶνε δυστυχῶς ἡ μόνη γενναία τῶν Ἀθηναίων πρᾶξις κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους. Ἐγένετο δ' ἡ εἰσβολὴ αὕτη τῶν Γότθων εἰς Ἀττικὴν ἐπὶ Γαλλιηνοῦ ἐν ἔτει 267, καὶ ὄχι, ὡς ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ Ζωναρᾶς παραδίδουσιν, ἐν ἔτει 269, τὸ πρῶτον ἔτος τῆς τοῦ Κλαυδίου κυριαρχίας, ὅπερ λάθος ἤγαγέ τινας τῶν νεωτέρων εἰς τὸ παράλογον συμπέρασμα, ὅτι δὶς ἐπανειλημμένως ἐκυριεύθησαν αἱ Ἀθῆναι ὑπὸ τῶν βαρβάρων τούτων, ἐν ἔτει δηλ. 267 ὑπὸ τῶν Γότθων καὶ ἐν ἔτει 269 ὑπὸ τῶν Αἰρούλων. Διότι ὑπὸ πάντων τῶν ἀρχαίων μία μόνη ἅλωσις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναφέρεται, οἱ δὲ Αἴρουλοι ἄλλο δὲν ἦσαν ἢ φυλὴ τῶν Γότθων, ὥστε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ Ζωναρᾶς ἔθηκαν τὴν εἰσβολὴν ταύτην εἰς τὸ πρῶτον ἔτος τῆς τοῦ Κλαυδίου ἀρχῆς κατὰ συμπερασμόν, διότι τότε ἀκριβῶς οἱ σκυθικοὶ πόλεμοι εὑρίσκοντο ἐν πλήρει ἀκμῇ[1]. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, ἐλευθερώσαντες τὴν καταλεηλατηθεῖσαν πόλιν των ἐκ τῆς μάστιγος ταύτης, ἐτίμησαν διαφερόντως τὸν σώσαντα αὐτοὺς Δέξιππον, ἐκλέξαντες αὐτὸν καὶ ἄρχοντα βασιλέα. Ὡς τοιοῦτος δὲ ἐχρημάτισεν οὗτος καὶ ἀγωνοθέτης κατὰ τὰ Παναθήναια, ὡς ἐξάγεται ἔκ τινος ἐπιγραφῆς ἐπὶ τοῦ ποδοστάτου τοῦ ὑπὸ τῶν υἱῶν αὐτοῦ κατ' ἀπόφασιν τοῦ Ἀρείου Πάγου, τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἀνεγερθέντος αὐτῷ ἀνδριάντος[2]. Οἱ Γότθοι εἶχον καταστρέψει κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονήν των πλεῖστα ἔργα τέχνης, ἰδίως δὲ μετάλλινα, καὶ ἄλλην ζημίαν καὶ διαρπαγὴν μεγάλην διέπραξαν συμπαραλαβόντες σὺν τῇ ἄλλῃ λείᾳ ἐξ εὐμετακινήτων ἀντικειμένων καὶ ἀπείρους δούλους. Κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην τῆς λεηλασίας τῆς πόλεως διηγοῦνται οἱ ἱστορικοὶ καὶ τὸ ἐπεισόδιον, ὅτι «Συναγαγόντες πάντα τὰ ἐν τῇ πόλει βι»βλία, καῦσαι ταῦτα ἠβούλοντο, εἴς δέ τις τῶν συνετῶν παρ' αὐτοῖς »δοκούντων ἀπεῖρξε τοὺς ὁμοφύλους τοῦ ἐγχειρήματος, φάμενος ὡς

[1] Ἴδε καὶ Ellissen, zur Geschichte Athens, σ. 129.

[2] Ἴδε τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, ἐν ᾗ ἀπαριθμοῦνται καὶ τὰ δημόσια τοῦ Δεξίππου ἀξιώματα, παρὰ Boeckh C. I. gr., τόμ. Α', ἀριθ. 380 σ. 439 ἐπ. ἢ C. I. Attic., III, ἀρ. 716. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἡ βουλὴ τότε συνέκειτο ἐξ 750 (ΨΝ.) μελῶν.

»περὶ ταῦτα οἱ Ἕλληνες ἀσχολούμενοι πολεμικῶν ἀμελοῦσιν ἔργων »καὶ οὕτως εὐχείρωτοι γίνονται[1]». Εὐτυχῶς ὁ βαρβαρικὸς οὗτος συλλογισμός του ἐπέπρωτο πρὸς τιμὴν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν φώτων τάχιστα ν' ἀποδειχθῇ ἐσφαλμένος ὑπὸ τῆς ἀνδρίας τῶν Ἀθηναίων.

Μετὰ τὰς ἐπανειλλημμένας ἀποτυχίας καὶ ἥττας, οἱ Γότθοι, ἀντὶ ν' ἀποθαρρυνθῶσιν, ἔτι μᾶλλον ἠρεθίσθησαν καί, μόλις παρῆλθον δύο ἔτη, ἐπεχείρησαν φοβερώτεροι καὶ πολυαριθμότεροι νέαν ἐπιδρομὴν διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου, τώρα ὅμως εἰσέπλευσαν τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον καί, ἀφοῦ μάτην προσεπάθησαν νὰ κυριεύσωσι τὴν Κασσάνδρειαν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, μία μὲν αὐτῶν μοῖρα ἐπέδραμε πάλιν τὰ ἑλληνικὰ παράλια, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ δυνηθῇ νὰ κυριεύσῃ πόλιν τινά, οἱ δὲ λοιποὶ ἀποβιβασθέντες διήλασαν λεηλατοῦντες τὴν Μακεδονίαν μέχρι Μοισίας, ἔνθα ὁ αὐτοκράτωρ Κλαύδιος ὁ Β' (268—270) κατώρθωσε νὰ νικήσῃ αὐτοὺς κατὰ κράτος παρὰ τὴν πόλιν Ναϊσον ἐν ἔτει 269, ἐξ οὗ ἐπαξίως Γοτθικὸς ἐκλήθη. Τὰ λείψανα τῶν κατασυντριβέντων βαρβάρων διεσπάρησαν τότε ἀνὰ τὴν Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν, δὲν ἐτόλμησαν ὅμως νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ κατὰ τῶν ὠχυρωμένων Θερμοπυλῶν, ὥστε καὶ πάλιν ἔμεινεν ἀνέπαφος ἡ κυρίως Ἑλλάς, ἕως οὗ ὁ καταδιώκων αὐτοὺς αὐτοκρατορικὸς στρατὸς καὶ ὁ στόλος κατέστρεψαν καὶ τὰ τελευταῖα ταῦτα λείψανα τῆς ὁλόκληρον τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐκ θεμελίων κλονισάσης μάστιγος[2].

Ἀφοῦ παρῆλθεν ὁ φοβερὸς οὗτος ἐκ βορρᾶ κίνδυνος, ἐπὶ ἥμισυν περίπου αἰῶνα ἥ τε ὅλη Ἑλλὰς καὶ αἱ Ἀθῆναι ἀπήλαυσαν διαρκοῦς εἰρήνης, ἥτις μεγάλως συνέτεινε πρὸς ἀνάρρωσιν τῆς χώρας ἐκ τῶν δεινῶν τραυμάτων τῶν κατενεχθέντων αὐτῇ ὑπὸ τῶν ἀγρίων ἐκείνων βαρβάρων. Τὴν ἐξαιρετικὴν τῶν Ἀθηνῶν ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει θέσιν μαρτυρεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Σύγκλητος τῆς Ῥώμης τὴν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 275 γενομένην ἐκλογὴν τοῦ αὐτοκράτορος Τακίτου ἀνήγγειλε δι' ἐπιστολῶν πρὸς τὴν βουλὴν τῶν Ἀθηνῶν, ὡς καὶ πρὸς τὰς τῆς Κορίνθου καὶ Θεσσαλονίκης[3]. Αἱ δὲ σχολαὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐξηκολούθουν καὶ

[1] Ζωναρᾶς, 12, 26. πρβ. καὶ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Εὐναπίου.

[2] Ζώσιμος, 1, 42, 43—46. Τρεβέλλιος Πολλίων, ἐν βίῳ Κλαυδίου, 5—16. Εὐτρόπιος, ἐν Σκυθικ. 9, 11. Αὐρήλιος Βίκτωρ, de caesaribus, 34. Ἴδε περὶ τῶν γοτθικῶν ἐπιδρομῶν Gibbon. Decline and Fall of the roman empire, κεφ. 10 καὶ 11.

[3] Πρβ. καὶ Φερδ. Γρηγοροβίου Gesch. Athens, I, σ. 23.

μετὰ ταῦτα ν' ἀκμάζωσι καὶ τόσῳ μείζονα νὰ λαμβάνωσιν ἐν τῷ ἐθνικῷ κόσμῳ σημασίαν, ὅσῳ ὁ χριστιανισμὸς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον διεδίδετο ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, αἱ δ' ἐν Ἀθήναις σοφιστικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ καὶ οἱ ἐν αὐταῖς διδάσκοντες ἀπέβαινον ὁ τελευταῖος καὶ ἰσχυρότατος τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ προμαχὼν καὶ ὁ ἐπιμονώτερος πολέμιος τῆς νέας διδασκαλίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἄλλη τῆς πόλεως κατάστασις, ὡς καὶ ἡ τῆς ὅλης Ἑλλάδος, οὐσιωδῶς εἶχε βελτιωθῆ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ὥστε ἡ Ἑλλὰς ἀνῆκεν εἰς τὰς εὐπορωτέρας καὶ σχετικῶς ἀκμαιοτέρας τοῦ κράτους ἐπαρχίας, ὅπερ καὶ ὁλόκληρον ἐπιμελέστερον ἐκυβερνᾶτο ἀπὸ τῆς ὑπὸ Διοκλητιανοῦ (284—305) κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς δύο, ἔπειτα δ' εἰς τέσσαρα τμήματα ὑπὸ ἰδίους ἄρχοντας διαιρέσεώς του. Ἡ δὲ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους εὐημερία ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν μεταξὺ Λικιννίου καὶ Κωνσταντίνου συμβάντων. Ὅτε δηλ. ὁ Κωνσταντῖνος ἀνέλαβεν ἐν ἔτει 323 τελευταῖον τὸν πρὸς Λικίννιον περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου ἀγῶνα, συνήγαγε τὰς ναυτικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, συνισταμένας ἐκ 200 πολεμικῶν καὶ 2,000 φορτηγῶν πλοίων, κατὰ τὸ πλεῖστον πλοίων τε καὶ ναυτῶν ἑλληνικῶν, ἐν Πειραιεῖ ὑπὸ τὸν νεαρὸν καὶ ἡρωϊκὸν αὐτοῦ υἱὸν Κρίσπον [1]. Ἡ ἐκλογὴ αὕτη τοῦ Πειραιῶς πρὸς στάθμευσιν τοσαύτης δυνάμεως μαρτυρεῖ ὅτι ὅ τε λιμὴν οὗτος εἶχεν ἀναλάβει κάπως καὶ δὲν ἦτο οἷον εἶχεν ἰδεῖ αὐτὸν ὁ Παυσανίας κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα, καὶ ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχον μεγάλαι ἀγοραὶ ἐπιτηδείων καὶ ἀρκετὴ ἐμπορία· διότι τὸ πλῆθος τῶν ἐπιβατῶν καὶ τὸ στενόχωρον τῶν φορτηγῶν πλοίων ἐβίαζον βεβαίως τὸν στόλον νὰ σταθμεύῃ εἰς μέρη, ἔνθα τὰ ἐπιτήδεια προχειρότατα ὑπῆρχον πρὸς πορισμόν. Καὶ ὁ τοῦ Λικιννίου δὲ στόλος ἐξ ἑλληνικῶν τὰ μάλιστα πλοίων συνέκειτο, ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἡ θαλασσοπλοΐα καὶ τότε ἦτο πρὸ πάντων ἐν χερσὶ τῶν Ἑλλήνων. Ὑπεβοήθουν δὲ πάντοτε τὴν σχετικὴν τῶν Ἀθηνῶν ἀκμὴν καὶ τὸ ἐλεύθερον πολίτευμα, αἱ ἐνταῦθα σχολαὶ καὶ τὸ μέγα τῆς πόλεως ἠθικὸν ἀξίωμα, ὥστε διὰ πάντα ταῦτα ἤκμαζεν αὕτη ἐπὶ Κωνσταντίνου (324-337). Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος, εἰ καὶ μεγάλως ἐπροστάτευσε τὸν χριστιανισμόν, ἐσεβάσθη κατ' ἀρχὰς τὴν ἔνδοξον τοῦ ἀρχαίου βίου πρόμαχον πόλιν καὶ ἀπένειμεν αὐτῇ μεγάλας τιμάς, μαρτυρούσας πολλαχῶς τὴν ἰδιαιτέραν εὔνοιαν καὶ τὸν πρὸς τὸ σεμνὸν αὐτῆς ὄνομα

[1] Ζώσιμος, 2, 20 ἑπ.

σεβασμὸν αὐτοῦ. Διότι οὐ μόνον διέταξεν ἐτησίαν διαμονὴν σίτου μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ἐκ τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀποθηκῶν καὶ ἀπήλλαξε τοὺς διδασκάλους φόρων τινῶν, βελτιώσας καὶ ἄλλως τὴν θέσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ «βασιλεὺς ὢν καὶ κύριος πάντων στρα-»τηγὸς ἐκείνων ἠξίου ἀποκαλεῖσθαι καὶ τοιαύτης εἰκόνος τυγχάνων »μετ' ἐπιγράμματος ἐγάννυτο πλέον ἢ τῶν μεγίστων τιμῶν ἀξιωθεὶς» κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ μετέπειτα αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ[1].

Πότε οἱ Ἀθηναῖοι ἀπένειμαν τῷ Κωνσταντίνῳ τὸ τοῦ στρατηγοῦ ἀξίωμα καὶ ἵδρυσαν αὐτῷ ἀνδριάντα μετὰ τοιαύτης ἐπιγραφῆς δὲν ἀναφέρεται ῥητῶς, πιθανὸν ὅμως εἶνε ὅτι τοῦτο ἐγένετο εἴτε κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος 324, ὅτε ὁ κατὰ Λικιννίου πόλεμος ἐξ Ἀθηνῶν ὡρμᾶτο, ἢ ὀλίγον μετὰ ταῦτα, ὅτε ὡς μονάρχης ἐκεῖνος εὐγνωμονῶν, φαίνεται, καὶ διὰ τὴν τῶν Ἀθηναίων ἐπικουρίαν καὶ τιμῶν τὴν πόλιν διέταξε τὴν ἐτησίαν τοῦ σίτου διανομήν[2]. Ὁ αὐτὸς ὅμως Κωνσταντῖνος, ὁ τοσαύτην πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐπιδειξάμενος εὔνοιαν, δὲν ἐδίστασε ν' ἀφαιρέσῃ αὐτάς, ὡς καὶ τὴν ὅλην Ἑλλάδα, ἔργα τέχνης διάσημα πρὸς διακόσμησιν τῆς νέας καὶ ἐπωνύμου του πρωτευούσης, τῆς Κωνσταντινουπόλεως[3], ἔθηκε δὲ συγχρόνως καὶ τὰς βάσεις τῆς βεβαίας πτώσεως τοῦ ἐθνικοῦ τῆς Παλλάδος ἄστεως. Τὸ ἀξιολογώτατον τῆς πόλεως ταύτης κόσμημα ἦσαν οἱ πολυάριθμοι ναοὶ καὶ αἱ λοιπαὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας οἰκοδομαί, ἡ δὲ κυριωτάτη αὐτῆς σημασία συνίστατο εἰς τὰς τοῦ ἐθνισμοῦ προμαχούσας φιλοσοφικὰς καὶ σοφιστικὰς σχολάς, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, εἰ καὶ ἐπεδείξατο κατ' ἀρχὰς ἀνεξιθρησκείαν, ἀργότερα ἐκηρύχθη φανερὰ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ὑπῆρξεν ὁ ἰσχυρότατος μοχλὸς τῆς ταχείας ὑπεροχῆς καὶ κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἅτε πρῶτος ἀναγνωρίσας αὐτὸν ὡς ἐπίσημον τοῦ κράτους θρησκείαν ἀντὶ τῆς μέχρι τότε ἐθνικῆς, ὅπερ κατήνεγκε

[1] Ἐν Ἐγκωμίῳ εἰς Κωνσταντῖνον, σ. 8, ἐκδ. Spanheim. πρβ. Εὐνάπιον ἐν βίῳ Αἰδεσίου, σ. 22, ἐκδ. Boissonade καὶ Κώδικ. Θεοδοσ. 13, 3, 1 καὶ 2.

[2] Ὁποία ἄγνοια τῆς ἱστορίας ἐπεκράτει κατὰ τοὺς τελευταίους τοῦ μεσαίωνος χρόνους, δεικνύει ὁ κατὰ τὴν ιδ'. ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσας χρονογράφος Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ὅστις, παρανοήσας τοὺς ἀνωτέρω λόγους τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ ἐκ τῆς ἐπὶ Φραγκοκρατίας καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν συμπεραίνων, γράφει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἀπένειμε τῷ στρατηγῷ τῶν Ἀθηναίων τὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς ἀξίωμα! Τόμ. Α', σ. 239, ἐκδ. Βόννης.

[3] Γεώργ. Κοδινὸς ἐν σ. 29 ἐκδ. Παρισίων, ἢ 53 ἐκδ. Βόννης.

κατὰ τῶν Ἀθηνῶν τὸ τελευταῖον καίριον καὶ θανάσιμον τραῦμα. Ἐκτὸς δὲ τούτου εὐθὺς μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Λικιννίου καὶ τὴν ἐν τῷ θρόνῳ ἐξασφάλισίν του ἐξέδωκεν ἐπὶ πολλὰ κατὰ συνέχειαν ἔτη σειρὰν διαταγμάτων, δι' ὧν ὁτὲ μὲν ἀπηγόρευε τοῖς ἐθνικοῖς τὸ θύειν, τουτέστιν αὐτὴν τὴν ἐξάσκησιν τῆς θρησκείας των, ὁτὲ δ' ἀφήρει τὰ ἐθνικὰ ἱερὰ τὰς κτήσεις των καὶ παρεχώρει αὐτὰς τοῖς χριστιανοῖς, καὶ διὰ παντὸς μέσου προσεπάθει ν' ἀποθαρρύνῃ μὲν τοὺς ἐθνικούς, ἀποκλείων αὐτοὺς καὶ τῶν πολιτικῶν ἀξιωμάτων, νὰ ἐμψυχώσῃ δὲ καὶ ἐπικρατοῦσαν νὰ καταστήσῃ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, προβὰς τελευταῖον καὶ μέχρι συστηματικῆς καταδιώξεως τῶν ἐθνικῶν, «Τά τε τῶν ἱερῶν εὐφανέστατα καταστρέφων καὶ τὰ τῶν χριστιανῶν ἀνεγείρων οἰκήματα»[1].

Ἔτι δὲ συστηματικώτερον καὶ μετὰ φανατισμοῦ τοὺς μὲν ἐθνικοὺς κατεδίωξε τοὺς δὲ χριστιανοὺς ἐκ παντὸς τρόπου ἐπροστάτευσεν ὁ ἐκ τοῦ υἱῶν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ διαδόχων Κωνστάντιος (337—361). Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, εἰ καὶ διὰ μεγάλων ἀγώνων ἀποκαταστήσας τὴν ὑπὸ Διοκλητιανοῦ πρὸς εὐκολωτέραν διοίκησιν διασπασθεῖσαν ἑνότητα τοῦ ἀπεράντου ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀποθνήσκων διῄρεσε πάλιν αὐτὸ ἐν ἔτει 337 μεταξὺ τῶν τριῶν ἐπιζώντων υἱῶν του Κωνσταντίου, Κωνσταντίνου Β'. (337—340) καὶ Κώνσταντος (337—350), ἡ δὲ Ἑλλὰς ἀνῆκεν εἰς τὴν μερίδα τοῦ Κώσταντος, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 350, ἐκλιπόντων τῶν δύο ἀδελφῶν του, ἐμονάρχησε μέχρι 361 τοῦ πάλιν ἑνωθέντος κράτους ὁ Κωνστάντιος. Τότε δὴ αἱ ὑπ' αὐτοῦ καταδιώξεις τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ ἐν Ἑλλάδι ἦσαν τοιαῦται, ὥστε καὶ ἐν Ἀθήναις εἶχε παύσει πᾶσα δημοσίᾳ ἐξάσκησις τῆς ἐθνικῆς λατρείας, τὸ δ' ἀκόλουθον διάταγμα αὐτοῦ μαρτυρεῖ περὶ τῆς αὐστηρότητος καὶ τοῦ φανατισμοῦ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου[2]. «Ἔδοξεν ἡμῖν,

[1] Εὐνάπιος ἐν Αἰδεσ. σ. 461 ἐκδ. Παρισίων καὶ Θεοφάν. ἐν Χρον. 1, 34.

[2] Τὸ πρωτότυπον λατινικὸν κείμενον, περιλαμβανόμενον ἐν Κώδικ. Θεοδοσ. βιβλ. 16ῳ, τίτλ. 10ῳ, νόμ. 4ῳ, ἔχει ὡς ἑξῆς. Placuit omnibus locis atque urbibus universis claudi protinus templa, et accessu vetitis omnibus licentiam delinquendi perditis abnegari. Volumus etiam cunctos a sacrificiis abstinere. Quod si quis aliquid forte hujus modi perpetraverit, gladio sternatur; facultates etiam perempti fisco decernimus vindicari; et similiter adfligi rectores provinciarum, si facinora vindicari neglexerint. Ἴδε διεξοδικῶς καὶ μετὰ πασῶν

» λέγει, ἐν πάσῃ χώρᾳ καὶ πόλει κλεισθῆναι τοὺς ἐθνικοὺς ναοὺς τοὐντεῦθεν καί, ἀπαγορευομένης πᾶσι τῆς εἰς αὐτοὺς εἰσόδου, κωλύειν τοὺς » ἀπολωλότας ἁμαρτάνειν. Πρὸς δὲ ἐπιθυμοῦμεν ἀπέχεσθαι σύμπαντας θυσιῶν, εἰ δέ τις ἄλλως πράττοι, ξίφει ἀναιρείσθω καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ φονευθέντος δημεύεσθαι κελεύομεν. Ὁμοίως δὲ κολαζέσθωσαν καὶ οἱ κατ' ἐπαρχίας διοικηταί, ἐὰν ἀμελῶσι κολάζειν τοὺς » ἁμαρτάνοντας ». Τὸ σκληρὸν ὅμως τοῦτο καὶ ὑπερδρακόντειον διάταγμα τοῦ φανατικοῦ Κωνσταντίου οὐδέποτε βεβαίως ἐξετελέσθη κατὰ γράμμα ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ὑπαλλήλων, οἵτινες ἦσαν φιλανθρωπότεροι ἐκείνου καὶ ἔβλεπον ἐπὶ τόπου τὰς δυσκολίας τῆς πλήρους ἐφαρμογῆς του, δὲν ἕπεται ὅμως ἐντεῦθεν ὅτι καὶ οὐδέποτε ἐδημοσιεύθη, ὡς φρονεῖ ὁ Γίββων[1].

Ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κτίσις, ἥτις ὑπὲρ πάντα τὰ λοιπὰ ἔργα τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἀπηθανάτισε τὸ ὄνομα ἐκείνου, καὶ ἡ ἐν αὐτῇ μετάθεσις τῆς κυβερνητικῆς ἕδρας οὐχ ἧττον ἔβλαψαν τότε τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν γνήσιον Ἑλληνισμόν, εἰ καὶ βραδύτερον συνέτειναν εἰς τὴν διάσωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν[2]. Βεβαίως ὁ κύριος λόγος, δι' ὃν ὁ Κωνσταντῖνος ἀνέδειξε τὴν Κωνσταντινούπολιν πρωτεύουσαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἦτο ὅτι τὴν Ἀνατολὴν εἶχε γνωρίσει ζωτικωτέραν τῆς Δύσεως καὶ ἀσυγκρίτως μᾶλλον πεπολιτισμένην, ἡ χρειὰ ὅμως, ἣν δι' αὐτοῦ ἔλαβεν ἡ Ἀνατολὴ καὶ ὅλον τὸ κράτος, ἦτο χριστιανική, ὁ δὲ χριστιανισμὸς ἦτο τότε ὁ ἀμειλιχώτερος διώκτης καὶ ἀντίπαλος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἢ ἐθνισμοῦ, ἄρα καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκτὸς τούτου ἐν Κωνσταντινουπόλει συνεκεντρώθησαν τῷ χρόνῳ πᾶσαι αἱ τῆς Ἀνατολῆς τόσον ποικίλαι ἐθνολογικῶς δυνάμεις, ἐκεῖθεν δ' ἐξῆλθον βραδύτερον τὰ διατάγματα ἐκεῖνα τῶν Βυζαντίνων αὐτοκρατόρων, ἅτινα ἔρριψαν τὰς Ἀθήνας εἰς αἰώνων θάνατον καὶ ἀφάνειαν. Οὐχ ἧττον ἐν τῷ μεταξὺ αἱ Ἀθῆναι ἐξηκολούθουν νὰ εἶνε ἡ ἀξιολογωτέρα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ ἀντιπρόσωπος καὶ πρόμαχος, τοιαύτη δὲ καὶ ἐθεωρεῖτο ἡ πόλις αὕτη ὑπὸ

τῶν μαρτυριῶν περὶ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸν *Lasaulx*, der Untergang des Hellenismus, ἐν Μονάχῳ, 1854, σελ. 30. ἑπ.

[1] Gibbon, Decline and Fall..... κτλ. κεφ. 21.

[2] Τοιαῦτα φρονεῖ περὶ τῆς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὠφελείας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν ὁ Φερδινάνδος Γρηγορόβιος, Gesch. Athens τόμ. Α'., σ. 25.

τῶν ἐθνικῶν, ὡς τὰ Ἱεροσόλυμα ἦσαν τὸ προσκυνητήριον τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων, διὸ ἀπέσπα πάντοτε τὴν ἰδιάζουσαν προσοχὴν τῶν αὐτοκρατόρων, οἱ μετριοπαθέστεροι τῶν ὁποίων ἐπεδείξαντο σέβας καὶ εὐλάβειαν πρὸς τὴν σεμνὴν καὶ μεγαλώνυμον τῆς Παλλάδος πόλιν, τινὲς δ' ἐπεχείρησαν καὶ διὰ πρακτικωτέρου τρόπου νὰ βελτιώσωσι τὴν κατάστασιν αὐτῆς. Λόγου χάριν Κώνστας ὁ ἀδελφὸς καὶ συνάρχων τοῦ φανατικοῦ καὶ μιαροῦ Κωνσταντίου, ἐδωρήσατο τοῖς Ἀθηναίοις σῖτόν τε καὶ «νήσους οὐκ ὀλίγας οὐδὲ μικρὰς εἰς ἀπα-» γωγὴν φόρου», χαριζόμενος τῷ σοφιστῇ Προαιρεσίῳ[1] Τὸ δὲ ἀνώτατον ἐν Ἀθήναις ἐκπαιδευτήριον εἶχε μὲν ἀπολέσει κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα μέγα μέρος τῆς σπουδαιότητος καὶ ἀξίας του καὶ οἱ ἐν αὐτῷ διδάσκοντές τε καὶ διδασκόμενοι ἠσχολοῦντο μᾶλλον περὶ λόγους κενοὺς καὶ συστάσεις κομμάτων ἐκ μικροφιλοτιμίας καὶ συμφέροντος, διάγοντες καὶ βίον ἀνειμένον καὶ ἀκόλαστον, ὡς ἐκ τῶν περιγραφῶν τῶν συγχρόνων Λιβανίου καὶ Εὐναπίου πληροφορούμεθα[2], οὐχ ἧττον ὅμως, καὶ οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαὶ ἔχαιρον τὴν καλλίστην καὶ μεγίστην φήμην ἐν τῷ τότε κόσμῳ καὶ ἐνταῦθα συνέρρεον πρὸς ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν πανταχόθεν πάσης θρησκείας καὶ παντὸς ἔθνους οἱ φιλομαθεῖς· διότι ἐνταῦθα ἐδίδασκον ἢ διέτριβον οἱ ἐπισημότατοι τοῦ τότε καιροῦ σοφισταὶ καὶ λόγιοι. Οὕτως ἐδίδασκον ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Κωνσταντίνου ὁ ἐπὶ εὐγλωττίᾳ περιβόητος σοφιστὴς Προαιρέσιος, ὅστις τοσαύτην πανταχοῦ ἔχαιρε φήμην, ὥστε, ὅτε ἀργότερα, ἐν ἔτει 345 πιθανῶς, προσκληθεὶς ἴσως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως ἀποβάντος καὶ ἐν Γαλλίᾳ διαμένοντος Κώνσταντος νὰ μεταβῇ παρ' αὐτῷ, διέβη διὰ Ῥώμης, οἱ Ρωμαῖοι τοσοῦτον ἐκολακεύθησαν ἐκ τῆς ἐπισκέψεως ταύτης, ὥστε ἀνήγειραν αὐτῷ ἀνδριάντα μετὰ τῆς πομπώδους ἐπιγραφῆς: « Ἡ βασιλὶς τοῦ κράτους Ῥώμη τῷ βασιλεῖ τῆς εὐγλωττίας[3]».

Ὅτε δ' ὁ σοφιστὴς οὗτος ἐπανέκαμψεν εἰς Ἀθήνας, ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸ διάταγμα τοῦ Κώνσταντος, δι' οὗ παρεχωροῦντο τοῖς Ἀθηναίοις πρὸς κάρπωσιν τῶν εἰσοδημάτων νῆσοί τινες, ἄγνωστον ποῖαι,

[1] Εὐνάπιος ἐν βίῳ Προαιρεσίου, σ. 90, ἐκδ. Boissonade.

[2] Ἴδε Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ Opera, τόμ. Α', σ. 327 ἐπ. ἐκδ. Morelli πρβ. δὲ καὶ Κ. Σάθα « Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντίνων», Ἐν Παρισίοις, 1879 σ. σοϛ'.—σογ'.

[3] Λατινιστί, Regina rerum Roma regi eloquentiæ.

διὸ ἐξελέγη ὑπὸ τῶν εὐγνωμονούντων Ἀθηναίων στρατοπεδάρχης[1], ἀξίωμα κατὰ πρῶτον ἀναφαινόμενον ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἱστορίᾳ. Συγχρόνως δὲ περίπου διέτριβεν ἐν Ἀθήναις διδάσκων καὶ ἕτερος περιβόητος σοφιστής, ὁ Λιβάνιος, πρὸς ἀκρόασιν τοῦ ὁποίου ἄπειροι πανταχόθεν συνέρρεον ἐνταῦθα νέοι. Τότε διέτριψεν ἐν Ἀθήναις χάριν σπουδῆς καὶ ὁ μετὰ ταῦτα μέγας τῶν ἐθνικῶν προστάτης καὶ ἐνάρετος αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός, κατὰ τὸ ἔτος 355, ἀπὸ Ἰουνίου περίπου μέχρι τῆς κατὰ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἰς καίσαρα προαγωγῆς του· «Ἰουλιανοῦ δὲ » καὶ τὴν οἰκίαν ὁ συγγραφεὺς Ἀθήνησιν ἑώρα, λέγει ὁ Εὐνάπιος, μι- » κρὰν μὲν καὶ εὐτελῆ τινα, Ἑρμοῦ δὲ ὅμως καὶ Μουσῶν περιπνέουσαν...[2]» Ἐνταῦθα ἐγνώρισε δύο ἄλλους ἐπίσης περιφανεῖς μετὰ ταῦτα γενομένους ἄνδρας, τότε δὲ σπουδάζοντας εἰσέτι, τὸν Μέγαν Βασίλειον καὶ Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν. Ἐνταῦθα δέ, ἐν τῇ θέᾳ τῶν ἀπαραμιλλήτων τῆς τέχνης ἔργων, ἅτινα περιλειπόμενα εἰσέτι ἐκόσμουν τὰς ἐθνικὰς Ἀθήνας, καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίρροιαν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἣν ἐπιμελῶς ἐσπούδασε, συνέλαβε τὸ καὶ πρότερον ἐν αὐτῷ ρίζας λαβὸν μέγα καὶ γενναῖον, ἀλλ' ἀδύνατον καὶ μάταιον, δυστυχῶς, σχέδιον τῆς ἀναζωογονήσεως τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ μετὰ τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ τοῦ ἀρχαίου βίου. Ὄχι διὰ τὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀναμορφωτοῦ, ἀλλὰ διὰ τὴν παρακμὴν καὶ κατάπτωσιν τοῦ πρὸς ἀναμόρφωσιν καὶ ἀναζωογόνησιν προωρισμένου στοιχείου, ἀπέτυχον αἱ πράγματι ἡρωϊκαὶ τοῦ κλασικῶν φρονημάτων Ἰουλιανοῦ προσπάθειαι[3]. Ὁ Ἰουλιανὸς ἦτο ἐκ τῶν τραγικῶν ἐκείνων ὄντων, ἅτινα εἰς τὰ μεθόρια δύο ἐποχῶν ἱστάμενα, ἀντὶ τολμηρῶς νὰ περιπτυχθῶσι τὸ μέλλον καὶ τούτου τὰ συμφέροντα νὰ ἐπιδιώξωσι, στρέφονται πρὸς τὰ ὀπίσω, ἰσχυρότερον ὑπὸ τοῦ παρελθόντος ἑλκυόμενα καί, ἐνῷ προσπαθοῦσι νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν προοδεύουσαν τῶν γεγονότων ἀνάπτυξιν, κατασυντρίβονται ὑπὸ μοιραίου καὶ ἰσχυροτέρου βραχίονος. Πῶς ὁ Ἰουλιανὸς περιῆλθεν εἰς τοιαύτην θέσιν εἶνε εὔκολον ψυχολογικῶς νὰ ἑρμηνευθῇ. Κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ συναγωνιστοῦ καὶ ἀπολογητοῦ αὐτοῦ Ἀμμια-

[1] Εὐνάπιος ἐν βίῳ Προαιρεσίου ἐκδ. Boissonade, σ. 90.

[2] Εὐνάπιος ἐν βίῳ Ἰουλιανοῦ, σ. 483, 5.

[3] Περὶ Ἰουλιανοῦ, ἐκτὸς ἰδιαιτέρων μονογραφιῶν, κάλλιστα ἐπραγματεύθησαν ὁ Gibbon ἔνθ. ἀνωτ., κεφ. 19, 22—24· ὁ Lasaulx, ἔνθ. ἀνωτ., σ. 59 ἐπ. 62 ἐπ. καὶ μετὰ πολλῆς χάριτος ὁ ἡμέτερος Κ. Παπαρρηγόπουλος Ἱστορ. τοῦ ἑλλην. ἔθνους τόμ. Β', σ. 642—649 ἐκδ. α'.

νοῦ, ὁ Ἰουλιανὸς ἦτο ἀνὴρ φύσει ἡρωϊκὸς καὶ μεγαλοφυής[1], χαρακτὴρ μέγας, ὅστις ἐν ἐποχῇ νάνῳ τυχὼν πολλαχῶς ἐκακώθη καὶ παρεμορφώθη ἀντὶ ἥρωος ῥήτωρ γενόμενος. Ἡ ἔμφυτος ζωηρότης καὶ ἰσχὺς τοῦ πνεύματός του, δι' ὧν ἐν τῇ ἐποχῇ τοῦ Ἀχιλλέως ἢ τοῦ Ἀλεξάνδρου θ' ἀπέβαινεν ὅμοιός των, περιέπεσον ἐν τῇ ἐποχῇ του εἰς χεῖρας τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς σοφιστικῆς, αἵτινες ἀπὸ ἀνδρὸς τῶν πράξεων μετέβαλον αὐτὸν εἰς φίλον τῶν λόγων, κατεβίβασαν τὴν ἡρωϊκὴν αὐτοῦ φιλοδοξίαν εἰς κουφότητα καὶ δημοκοπίαν, διέστρεψαν τὴν ἐλαστικότητα τῆς ψυχῆς του εἰς ἀμετάτρεπτον ἐπιμονὴν καὶ παρεμόρφωσαν τὴν τόσον ἀγαθὴν φύσιν του δι' ἐσωτερικῶν ἀντιφάσεων μέχρι μονομανίας καὶ ὑποχονδρίας[2]. Ὁ τότε χριστιανισμός, οἷον αὐτὸς τὸν ἐγνώρισε διὰ τῶν περὶ αὐτόν, οὐδόλως συνῇδε τῇ φύσει του, αἱ δὲ τρομεραὶ μιαιφονίαι τῶν συγγενῶν του χριστιανῶν αὐτοκρατόρων κατ' ἀλλήλων καὶ ἡ ἀπάνθρωπος πίεσις καὶ καταδίωξις τῶν ἐθνικῶν ὑπ' αὐτῶν ἐκέρδησαν τὸν εὐαίσθητον Ἰουλιανὸν ἔτι μᾶλλον ὑπὲρ τῶν πασχόντων ἐθνικῶν. Ἀντὶ ὅμως τοῦ Ἀριστοτέλους ἔτυχε διδασκάλων τοῦ γραμματικοῦ Νικοκλέους, τοῦ νεοπλατωνικοῦ Μαξίμου καὶ τοῦ σοφιστοῦ Λιβανίου, οἵτινες, ἐκ τῆς ἀρχαιότητος καὶ αὐτοὶ τρεφόμενοι καὶ ἐξ ἐκείνης τὴν ἑαυτῶν σοφίαν ἀρυόμενοι, οὐδαμῶς ἄλλως ἐγνώριζον νὰ κορέσωσι τὴν διψῶσαν αὐτοῦ φαντασίαν ἢ δι' εἰκόνων τῆς παρελθούσης λαμπρότητος, πρὸς ὧν τὴν ἀπομίμησιν προέτρεπον αὐτόν[3]. Οὗτοι ἀνεγίνωσκον μετ' αὐτοῦ τὸν Ὅμηρον καὶ τοὺς λοιποὺς μεγάλους τῆς ἀρχαιότητος ποιητὰς καὶ πεζογράφους, προέτρεψαν αὐτὸν νὰ μυηθῇ τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια[4], ἔλεγον αὐτῷ ὅτι ἐν τῇ θρησκείᾳ πρέπει ν' ἀποφεύγῃ τις πάντα νεωτερισμόν, ὅτι αἱ τῶν Μουσῶν τέχναι εἶνε ἀναπόσπαστοι ἀπὸ τῆς τῶν Μουσῶν λατρείας, ὅτι σὺν τῇ πατρίῳ θρησκείᾳ ἐμαράνθησαν καὶ ἡ ἀρχαία φιλολογία καὶ τέχνη καὶ αὐτὴ ἡ πολιτεία καὶ ὁ

[1] Ἀμμιανὸς ἐν 25, 4, 1: Vir profecto heroicis commemorandus ingeniis. Πρβ. καὶ 26, 1, 5.

[2] Ἀμμιανὸς ἐν 22, 13. 25, 1, 4, 16. 26, 1, 5. Γρηγόρ. Ναζιανζηνός, ἐν λ. Ε', 23, σ. 162, Α.

[3] Σωκράτης ἐν 3, 1. Σωζόμενος ἐν 5, 2. Λιβάνιος ἐν λόγ. Α', σ. 24 ἐπ. 376, 359 ἐπ. 528. Εὐνάπιος ἐν βίῳ Μαξίμου, σ. 47 ἐπ. ἐκδ. Boissonade.

[4] Εὐνάπιος ἐν βίῳ Μαξίμου, σ. 52 ἐκδ. Boissonade.

βίος καθόλου [1], καὶ ὅτι οὗτος προώριστο ὑπὸ τῶν θεῶν «ἐπανάξειν τὰ πάτρια». Τοιαύτη λοιπὸν ἀγωγὴ καὶ ἡ βαθεῖα ἐντύπωσις, ἣν παρήγαγον παρ' αὐτῷ τά τε ἄπειρα καὶ ἀπαράμιλλητα ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ τὰ προϊόντα τῆς πνευματικῆς τῶν Ἑλλήνων ἀναπτύξεως καὶ αὐτὴ ἡ σκιὰ τοῦ σῳζομένου ἔτι ἐν Ἀθήναις ἀρχαίου βίου καὶ τῆς ἐλευθερίας, ταῦτα πάντα ἐνέβαλον τῷ ἐπιχειρηματίᾳ καὶ φιλοδόξῳ Ἰουλιανῷ τὴν ἀμετάτρεπτον ἀπόφασιν, ἅμα τύχῃ εὐκαιρίας, νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν ἀρχαῖον βίον καὶ τὸ πάτριον τῶν Ἑλλήνων θρήσκευμα. Ὑπὸ τοιούτων δ' ἐμφορούμενος ἰδεῶν καὶ οὕτως ὢν διατεθειμένος, ἐγκατέλιπε κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 355 τὴν εἰρηνικὴν σκιὰν τῆς Ἀκαδημείας καὶ τὰς προσφιλεῖς του Ἀθήνας, ἵνα ὡς καῖσαρ ἀναλάβῃ τὴν ὑπὸ τοῦ θείου του Κωνσταντίου ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ διοίκησιν τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ βορειοδυτικοῦ τοῦ κράτους τμήματος. Ὅπως κερδήσῃ δ' ὑπὲρ ἑαυτοῦ πάντας καὶ ἐπωφεληθῇ προσηκόντως τὰς περιστάσεις, φανερὰ μὲν ἐκήρυττεν ὅτι ἦτο χριστιανὸς καὶ ἐπρέσβευε τὴν ἐπικρατοῦσαν τοῦ κράτους θρησκείαν, ἐσωτερικῶς ὅμως ἐμελέτα πάντοτε πῶς νὰ ἐμψυχώσῃ καὶ ἐπαναφέρῃ τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν καὶ τὸν ἐθνικὸν βίον, στηριζόμενος ἰδίως εἰς τὴν σύμπραξιν τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος, ἧς οἱ κάτοικοι ἦσαν εἰσέτι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐθνικοί. Ὡς καῖσαρ δέ, ἀφοῦ πρῶτον ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἐν Λευκετίᾳ, τοῖς νῦν Παρισίοις, ἕδρας του, ἀπέκρουσε καὶ ἐσωφρόνισε τοὺς εἰσβαλόντας Γερμανούς, ἐξηκολούθει κατὰ τὴν εἰρηνικήν του ἐν Λευκετίᾳ διαμονὴν πάντοτε παρασκευαζόμενος καὶ ἐνεργῶν ἐν κρυπτῷ πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ σχεδίου του. Ὅτε δ' αἱ ῥωμαϊκαὶ λεγεῶνες, δυσαρεστηθεῖσαι κατὰ τοῦ Κωνσταντίου, ἀνηγόρευσαν αὐτὸν καὶ ἄκοντα αὔγουστον, ἤτοι αὐτοκράτορα, ἀπέβαλεν ὁλοτελῶς τὸ προσωπεῖον, ἐκηρύχθη φανερὰ τῶν ἐθνικῶν προστάτης καὶ ἐξεκίνησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸν Κωνστάντιον. Κατὰ τὴν στρατείαν ταύτην φθὰς εἰς Παννονίαν, ἔπεμψεν ἐντεῦθεν ἐπιστολὰς εἰς Ἀθήνας, εἰς Σπάρτην καὶ εἰς Κόρινθον, ἐν αἷς, δικαιολογῶν τὴν διαγωγήν του καὶ ἐκτιθέμενος τὰ σχέδιά του, ἐπεκαλεῖτο τὴν συνδρομὴν τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀνίδρυσιν τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ ἀναβίωσιν τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος· συγχρόνως δὲ διέταξε ν' ἀνοιχθῶσιν οἱ κεκλεισμένοι ἐθνικοὶ ναοί, ν' ἀνιδρυθῶσιν οἱ καταρριφθέντες καὶ νὰ ἐπιτραπῇ ἡ τῶν θεῶν λατρεία, ὡς ἦτο πρότερον. Οἱ

[1] Ἰουλιανὸς ἐν ἐπιστολ. 63, σ. 453 B. Λιβάνιος ἐν λόγ. Α', σ. 405, 532, 5. ἐπ. 2 ἐπ. καὶ Γ', σ. 437, 2. Ἴδε καὶ Lasaulx ἔνθ. ἀνωτ., σ. 59.

δ' Ἕλληνες χαρᾶς καὶ ἐνθουσιασμοῦ πλησθέντες ἔπεμψαν πάραυτα πρὸς δεξίωσιν τοῦ σωτῆρός των πρεσβείας, αἵτινες συνήντησαν αὐτῷ ἐν Σιρμίῳ, καί, ζῶντος ἔτι τοῦ Κωνσταντίου, ἠνεῴχθησαν ἐν Ἀθήναις οἱ κεκλεισμένοι ναοὶ καὶ ἐπανελήφθη ἡ ἀπηγορευμένη τῶν πατρίων θεῶν λατρεία. Ἐπὶ Ἰουλιανοῦ (360—362) τοσαύτη ἐπεκράτησεν ἐμψύχωσις τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος καὶ θεραπεία αὐτοῦ, οἵα ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἦτο ἄγνωστος. Τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια ἐπανέκτησαν τὴν πρῴην μεγάλην σημασίαν των, αἱ τελεταὶ καὶ ἑορταὶ πᾶσαι ἀνενεώθησαν λαμπρότεραι καὶ πολυτελέστεραι καὶ οἱ βωμοὶ ἐκάπνιζον ἀδιακόπως χάρις εἰς τὴν μεγαλοδωρίαν καὶ φιλοτιμίαν τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὅστις ἕνεκα τῆς πολυθεΐας τελευταῖον μέχρι καταπιέσεως τοῦ ἀντιδρῶντος χριστιανισμοῦ εἶχε προβῆ. Ἡ ἀναβίωσις ὅμως αὕτη τῆς πατρίου θρησκείας καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξαν βραχέα καὶ παροδικά· διότι μετὰ δύο ἔτη ὁ μέγας καὶ ἐνθουσιώδης αὐτῶν προστάτης ἔπεσε μαχόμενος κατὰ Περσῶν καὶ ὁ ἰδίων ζωτικῶν δυνάμεων στερούμενος ἐθνισμὸς πάλιν ἐμαράνθη καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν προτέραν του κατάστασιν, ἀφ' ὅτου μάλιστα ὁ τοῦ Ἰουλιανοῦ διάδοχος Ἰοβιανὸς κατήργησε τὰς ἀπονεμηθείσας τοῖς ἐθνικοῖς προνομίας καὶ ἐκήρυξεν ἀνεξιθρησκείαν. Δὲν ἤθελε δ' ἴσως ὑπερισχύσει καὶ διαρκῶς ἀναβιώσει ὁ ἐθνισμός, καὶ ἂν ἐπὶ μακρὸν ἔτι ἔζη ὁ προστάτης αὐτοῦ Ἰουλιανός, ἕνεκα τῆς τότε αὐτοῦ καταστάσεως. Ἡ ἀγαθὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ πρόθεσις καὶ ὁ ζῆλος, μεθ' οὗ ἐπεδίωξε τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς, εἶνε τῷ ὄντι πολλοῦ θαυμασμοῦ ἄξια, ὡς δεικνύοντα ἀγαθὴν τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα διάθεσιν, ἀλλ' ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁ ἀτυχὴς ἐκεῖνος ἥρως ἐξέλαβε τὸν σύγχρονον κόσμον, καὶ ὁλόκληρον τὸ πρὸς ἀναμόρφωσιν αὐτοῦ σχέδιον, ἦσαν ἐσφαλμένα καὶ ἀτυχῆ.

Τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν θρήσκευμα ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τόσον ἐφθαρμένον καὶ παρημελημένον ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων του ὀπαδῶν, ὥστε ἡ ἀναβίωσις αὐτοῦ ἀπέβαινεν ἐντελῶς ἀδύνατος. Ἤδη ἀπὸ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος ἡ φιλοσοφία εἶχε κατενέγκει τὸ θανατηφόρον κατὰ τῆς πολυθεΐας τραῦμα, ὁ δ' ἑλληνικὸς λαὸς εἶχε διαιρεθῆ ὡς πρὸς τοῦτο ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ὡς συμβαίνει ἐν παντὶ διεφθαρμένῳ καὶ καταπεπτωκότι συστήματι, εἰς δύο διαφόρους ἀνθρώπων τάξεις, εἰς τοὺς ἐντελῶς ἀδιαφοροῦντας καὶ ἀπιστοῦντας, οἵτινες ἦσαν καὶ οἱ πλεῖστοι ἕνεκα τῆς διανοητικῆς τοῦ λαοῦ ἀναπτύξεως, καὶ εἰς τοὺς φανατικοὺς πιστούς, οἵτινες ὅσῳ μᾶλλον ἡ θρησκεία αὐτῶν παρη-

μελεῖτο καὶ ἐκινδύνευε, τόσῳ δεισιδαιμονέστεροι καὶ φανατικώτεροι ἀπέβαινον, καταφεύγοντες ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των καὶ εἰς πᾶν εἶδος γοητείας καὶ μαγείας, ὅπως διεγείρωσιν εὐλάβειαν καὶ σεβασμὸν ἐν ταῖς τῶν ἄλλων ψυχαῖς. Κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ τοιαύτη κατάστασις τῆς θρησκείας εἶχε παρὰ πολὺ ἀναπτυχθῆ, ὡς δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ τὸ μὲν ἐκ τῶν ὀλίγον μετὰ ταῦτα θερμῶν καὶ κατεπειγουσῶν συμβουλῶν τοῦ Πλουτάρχου πρὸς εὐλάβειαν, τὸ δὲ ἐκ τῶν σκωμμάτων καὶ χλευασμῶν τοῦ Λουκιανοῦ καὶ τῶν ἀρῶν τῶν χριστιανῶν μαρτύρων. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἐχειροτέρευσεν, ἐννοεῖται, ἡ κατάστασις αὕτη ἀργότερα, ὅτε πρὸς τῇ ἐπιτεινομένῃ καὶ μᾶλλον διαδιδομένῃ καταπτώσει τῆς πολυθείας προσετέθη καὶ ἡ τοῦ χριστιανισμοῦ διάδοσις καὶ ὁ ἐκ τῶν καταδιώξεων τῶν αὐτοκρατόρων φόβος, ἅτινα σπουδαίως εἶχον ταράξει τὰς ἤδη λίαν σαθρὰς τῶν ἐθνικῶν πεποιθήσεις, παρὰ τοῖς πολλοῖς τοὐλάχιστον αὐτῶν, ὥστε τὸ ὄνειρον τοῦ Ἰουλιανοῦ, νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀκμὴν τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ τοῦ ἀρχαίου βίου, ἦτο μὲν ὡραῖον καὶ εὐφάνταστον, ἀλλ' ὄνειρον πάντοτε, πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ὁποίου μάτην κατεξόδευσεν ἀφειδέστατα πάντα τὰ μέσα. Ἔπραττε κατὰ τὴν ὡραίαν τοῦ ἡμετέρου Παπαρρηγοπούλου παραβολήν[1], ὡς »ἐραστὴς παράφρων ἱστάμενος ἐνώπιον τοῦ πτώματος ἐρωμένης περιποθήτου· ἐφαντάζετο ὁ ταλαίπωρος ὅτι δύναται διὰ τῶν ἀσπασμῶν » αὐτοῦ καὶ τῶν περιπτύξεων νὰ ἐμφυσήσῃ ζωὴν εἰς σῶμα νεκρόν· » σῶμα σῷζον μὲν εἰσέτι καλλονὴν ἀπαράμιλλον, ἀλλ' ἄψυχον».

Ἠναγκάσθημεν νὰ μακρηγορήσωμεν περὶ Ἰουλιανοῦ καὶ τῆς πρὸς ἀναμόρφωσιν τῆς πολυθείας ἀποπείρας αὐτοῦ, διότι ἀκριβῶς ἡ ἀποτυχία τῆς ἀποπείρας ταύτης ἐπήνεγκεν ὁριστικῶς τὴν πτῶσιν τοῦ ἐθνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, οὗ κυριώτατος, μόνος σχεδόν, προμαχὼν ἦτο τότε ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἥτις μετὰ βραχεῖαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνάλαμψιν ὡς πόλις τῶν ἑλληνικῶν θεῶν καὶ ἕδρα τῶν Πιερίδων ἤρξατο ἔκτοτε ἀκρατήτως ἐπὶ τὴν ἀφάνειαν καὶ τὴν πτῶσίν της ὡς τοιαύτη βαίνουσα.

Ἐκ τῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα ὁ Ἰουλιανὸς πρὸς περιορισμὸν τοῦ χριστιανισμοῦ ἔλαβε, τὸ σκληρότατον καὶ διὰ τὴν ἀθηναϊκὴν ἱστορίαν μεῖζον ἔχον ἐνδιαφέρον ἦτο τὸ περιβόητον ἐκεῖνο καὶ τοσοῦτον βαρὺ διὰ τοὺς χριστιανοὺς διάταγμα, δι' οὗ ἀπηγορεύετο αὐτοῖς τὸ σπουδάζειν

[1] Ἱστορ. ἑλλην. ἔθνους τόμ. Β'. σ. 644. ἐκδ. Α'.

καὶ ἀσχολεῖσθαι περὶ ἐπιστήμας καὶ ἐλευθερίους τέχνας. Ὁ τότε ἐν Ἀθήναις διδάσκων χριστιανὸς σοφιστὴς Προαιρέσιος, καίπερ ῥητῶς ἐξαιρούμενος ἐν τῷ διατάγματι ἐκείνῳ, δὲν ἠξίωσεν ἐν τούτοις νὰ διδάσκῃ τοῦ λοιποῦ καὶ ἐγκατέλιπεν ἑκουσίως τὸ διδακτήριον[1]. Τὸ περιστατικὸν τοῦτο οὐ μόνον τοῦ Προαιρεσίου τὸν ἀξιόλογον χαρακτῆρα μαρτυρεῖ, ἀλλὰ καὶ τῆς τότε ἐν Ἀθήναις καταστάσεως εἶνε χαρακτηριστικόν, διότι βλέπομεν ἐξ αὐτοῦ ὅτι ἄνδρες ἐκ τῶν τὰ πρῶτα φερόντων ἦσαν χριστιανοὶ καὶ ἐν τιμῇ πολλῇ, ὅπερ δηλοῖ, ὅτι καὶ τότε, ὡς πάντοτε σχεδὸν πρίν, ἐπεκράτει ἐν Ἀθήναις τὸ ἅγιον καὶ σωτήριον τῆς ἀνεξιθρησκείας πνεῦμα. Οὕτω συνέζησαν ἐνταῦθα μετὰ τῶν ἐθνικῶν φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν ὡς συνάδελφοι καλῶς καὶ εἰρηνικῶς καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ λόγιοι, ὡς ὁ Κουαδρᾶτος, ὁ Ἀριστείδης καὶ ὁ Ἀθηναγόρας. Περαιτέρω δὲ γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Ἰουλιανοῦ περὶ Ἀθηνῶν, ὅτι ἐν τῇ πόλει διεσῴζετο εἰσέτι τὸ πάτριον πολίτευμα, ἐν τοῖς οὐσιωδεστάτοις τοὐλάχιστον, διότι τὴν περίφημον ἐκείνην μετὰ τὴν εἰς αὔγουστον ἀναγόρευσίν του ἐκ Παννονίας ἐπιστολὴν ἀποτείνει ὁ Ἰουλιανὸς «Ἀθηναίων τῇ » βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ[2]». Ἡ δὲ ἄλλη τῆς πόλεως κατάστασις ὅσον καὶ ἂν εἶχε βελτιωθῇ διὰ τῆς μεγάλης εὐνοίας καὶ προστασίας τοῦ Ἰουλιανοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ διαμένῃ τοιαύτη καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, οἵτινες οὐ μόνον τὴν προστασίαν καὶ τὰς προνομίας τὰς ὑπ' ἐκείνου τοῖς ἐθνικοῖς παραχωρηθείσας κατήργησαν, ἀλλὰ καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅλως τὴν ἐναντίαν ἐκείνου διαγωγὴν ἔδειξαν· διότι σὺν τοῖς ἐθνικοῖς κατέπιπτε φυσικῷ τῷ λόγῳ καὶ τὸ κέντρον αὐτῶν, αἱ Ἀθῆναι.

Ὁ Ἰοβιανὸς (363—364) καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ Οὐαλεντιανὸς καὶ Οὐάλης (364—375 καὶ 378), χριστιανοὶ αὐτοὶ ὄντες, ἐτήρησαν μὲν ἐν τοῖς καθόλου ἀνεξιθρησκείαν, κατεβίβασαν ὅμως τὴν πολυθεΐαν ἐκ τῆς ἐπὶ Ἰουλιανοῦ προνομιούχου αὐτῆς θέσεως καὶ ἀπηγόρευσαν ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὴν ἐξάσκησιν πάσης γοητείας καὶ μαγείας καὶ τῶν νυκτερινῶν θυσιῶν καὶ τελετῶν, εἰς ἃ τότε ἡ ἐθνικὴ λατρεία ἐπὶ τοσοῦτον εἶχε παρεκτραπῇ, ὥστε ταῦτα ἀπετέλουν τὸ σπουδαιότερον αὐτῆς μέρος. Ἔπρεπε λοιπὸν κατὰ τὸ διάταγμα τοῦτο τά τε Ἐλευσίνια μυστήρια νὰ καταργηθῶσι καὶ πλεῖσται τότε ἐθνικαὶ τελεταί, ὅπερ ἔμελλεν, ὡς ἔγραφεν ὁ τότε ἀνθύπατος Ἀχαΐας Πραιτέξτατος πρὸς

[1] Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος, 25, 4.

[2] Πρβ. καὶ Ἰουβ. λόγ. γ'. σ. 114 ἐκδ. Spanheim. Ἴδε δὲ καὶ J. Marquardt, ἔνθ. ἀνωτ. Α', σ. 359.

τὸν Οὐαλεντιανόν, «τοῖς Ἕλλησιν ἀβίωτον καταστήσειν τὸν βίον, εἰ » μέλλοιεν κωλύεσθαι τὰ συνέχοντα τὸ ἀνθρώπινον γένος ἁγιώτατα » μυστήρια κατὰ θεσμὸν ἐκτελεῖν»· τούτου δ' ἕνεκα ἐνδοὺς ὁ Οὐαλεντιανὸς εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ φιλανθρώπου Πραιτεξτάτου «ἐπέτρεψεν » ἀργοῦντος τοῦ νόμου, πράττεσθαι πάντα κατὰ τὰ ἐξ ἀρχῆς πάτρια», διὸ μέχρις Ἱερωνύμου (331—420) οἱ ἱεροφάνται δὲν εἶχον ἐκλείψει ἐν Ἀθήναις[1]. Ἐξέπεσον λοιπὸν ἐκ τῆς πρώην θέσεώς των αἱ Ἀθῆναι καὶ ἀπὸ τῆς ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ὑψηλῆς καὶ ἐπιθετικῆς θέσεως περιῆλθον ἐπὶ τῶν διαδόχων του εἰς ταπεινοτέραν καὶ παθητικήν, ἀλλ' οὐχ ἧττον ὡς πόλις τῆς παιδείας καὶ κέντρον τοῦ ἐθνισμοῦ ἐσήμαινον εἰσέτι πολύ.

Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅμως τῶν αὐτοκρατόρων τούτων συνέβησαν ἕτερα μεγάλα δεινὰ ἐν Ἑλλάδι, ὡς ἂν κατεδίωκον τὸν ἀρχαῖον κόσμον καὶ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα. Τὸ δεύτερον ἔτος τῆς τοῦ Οὐαλεντιανοῦ ἀρχῆς, κατὰ τὴν 21 Ἰουλίου 365, ὁλόκληρον τὸ περὶ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν ῥωμαϊκὸν κράτος ἔπαθε σεισμὸν φοβερώτατον, ἕνεκα τοῦ ὁποίου τὰ ὕδατα τῆς Μεσογείου ἀπεσύρθησαν αἴφνης μακρὰν τῶν παραλιῶν, ἐγκαταλιπόντα ἐπὶ τῆς ἄμμου πλῆθος ἰχθύων καὶ πλοίων καὶ ἰλύος εἰς τρόπον, ὥστε ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ φιλοπεριέργου ἠδύνατο διὰ πρώτην φορὰν νὰ ἴδῃ ὄρη καὶ κοιλάδας ὑποβυθίους, ἃς οὐδέποτε ἄλλοτε εἶχεν ἰδεῖ ὀφθαλμὸς ἀνθρώπου· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον τὰ ὕδατα ἐπανῆλθον μετὰ τοσαύτης ὁρμῆς, ὥστε προέβησαν πολὺ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας καὶ συμπαρέσυραν κατὰ τὴν ἐκεῖθεν ἐπιστροφὴν πόλεις ὁλοκλήρους καὶ πᾶν τὸ προστυχόν[2]. Ἡ φοβερὰ αὕτη συμφορά, ἥτις ἐξέπληξε καὶ περίφοβον κατέστησεν ὁλόκληρον τὸν τότε κόσμον, δὲν ἔβλαψε ποσῶς τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰς Ἀθήνας, αἵτινες περιεσώθησαν κατὰ τὸν ἐθνικὸν Ζώσιμον ὡς ἐκ θαύματος διὰ τὴν ἑξῆς ἁπλοϊκὴν αἰτίαν. « Νεστόριος » ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις ἱεροφαντεῖν τεταγμένος ὄναρ ἐθεάσατο παρα- » κελευόμενον χρῆναι τὸν Ἀχιλλέα τὸν ἥρωα δημοσίαις τιμᾶσθαι τι- » μαῖς· ἔσεσθαι γὰρ τοῦτο τῇ πόλει σωτήριον. Ἐπεὶ δὲ ἐκοινώσατο » τοῖς ἐν τέλει τὴν ὄψιν . . . , εἰκόνα τοῦ ἥρωος ἐν οἴκῳ μικρῷ δημιουρ- » γήσας ὑπέθηκε. τῷ ἐν Παρθενῶνι καθιδρυμένῳ τῆς Ἀθηνᾶς ἀγαλ-

[1] Ἱερώνυμος ἐν τῷ κατὰ Ἰοβιανοῦ. Ζώσιμος ἐν 4, 3. καὶ Κώδ. Θεοδοσ. 9, 16, 7.

[2] Λιβάνιος, Ὑπὲρ τῆς Ἰουλιανοῦ τιμωρίας, κεφ. 10. Ζώσιμος ἐν 4, 18. Σωζόμενος ἐν 6, 2. Ἀμμιανὸς ἐν 26, 10. Κεδρηνὸς καὶ Ἱερώνυμος ἐν τοῖς Χρονικοῖς καὶ ἄλλοι διηγοῦνται τὸ συμβὰν τοῦτο.

»ματι, τελῶν δὲ τῇ θεῷ τὰ συνήθη κατὰ ταὐτὸν καὶ τῷ ἥρωι τὰ »ἐγνωσμένα [οἱ] κατὰ θεσμὸν ἔπραττε· τούτῳ τε τῷ τρόπῳ τῆς τοῦ »ἐνυπνίου συμβουλῆς ἔργῳ πληρωθείσης, ἐπιβρίσαντος τοῦ σεισμοῦ μό»νους τοὺς Ἀθηναίους περισωθῆναι συνέβη, μετασχούσης τῶν τοῦ »ἥρωος εὐεργεσιῶν καὶ πάσης τῆς Ἀττικῆς». Ἀλλ' ἂν καὶ δὲν ἔπαθεν ὑλικῶς ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων, τὰ ἐκ τοῦ τρομεροῦ ὅμως τούτου γεγονότος καταλαβόντα τοὺς ἐθνικοὺς Ἕλληνας δεινὰ καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἀθυμία δὲν συνέτειναν ὀλίγον εἰς τὴν κατάπτωσιν καὶ τῆς μητροπόλεως ταύτης τοῦ ἐθνισμοῦ.

Τὸ κυριώτερον ἐν τούτοις τραῦμα ἐπήνεγκεν εἰς τὸν ἐθνισμὸν καὶ τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμὸν ἕτερος ἡγεμών, διάδοχος τῶν ἀνωτέρω, ὁ κατὰ τὸ 379 πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ ἐκ τῶν Γότθων κινδύνου ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Γρατιανοῦ καῖσαρ τῆς Ἀνατολῆς ἀναγορευθεὶς καὶ ἀργότερα αὐτοκράτωρ αὐτῆς γενόμενος καὶ ὁλοκλήρου τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους μοναρχήσας Θεοδόσιος (379—395), ὁ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν Μέγας ἐπικληθείς. Δὲν εἶχε παρέλθει ἓν ἔτος ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεώς του καί, πρὶν ἔτι καταπολεμήσῃ τοὺς εἰς Μοισίαν μέχρι τῶν μεσημβρινῶν τῆς Μακεδονίας εἰσελάσαντας καὶ φρικτὰ τὴν χώραν δῃοῦντας Οὐϊσιγότθους, ἐξέδωκεν ὁ νέος καῖσαρ ἐκ Θεσσαλονίκης κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 380 διάταγμα αὐστηρὸν ἀπαγορεῦον ἐπὶ σκληροτάταις ποιναῖς τὴν λατρείαν ἄλλης τινὸς θρησκείας ἐκτὸς τῆς χριστιανικῆς καὶ καταργοῦν πᾶσαν ἐθνικὴν τελετὴν καὶ θυσίαν. Τὸ διάταγμα δὲ τοῦτο παρηκολούθησαν ἀλλεπάλληλα καὶ ἄλλα ὅμοια, ἕως οὗ ἐν ἔτει 394 κατήργησεν ὁ Θεοδόσιος, ὡς κοινῶς ὁμολογεῖται, καὶ τὴν περιφανεστάτην τῶν ἑλληνικῶν ἑορτῶν, τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας, κατὰ τὴν 293ην ὀλυμπιάδα, ἀφ' ὅτου ἐνίκησεν ὁ Κόροιβος[1]. Τὰ ἀπαγορευτικὰ ταῦτα καὶ δρακόντεια διατάγματα τοῦ Θεοδοσίου δὲν ἄφηνον εἰς τοὺς ἐθνικούς, εἰμὴ τὴν ἐκλογὴν μεταξὺ βαπτίσματος καὶ ἐκμηδε–

[2] Κεδρηνὸς ἐν τόμ. Α', σ. 326. ἐκδ. Βόννης. Πρβ. Krause, Olympia. Ἐν Βιέννῃ, 1838. σ. 50. Ὁ τοῦ Λουκιανοῦ σχολιαστὴς (σ. 221 ἐκδ. Iacobitz), καὶ ὁ Ἰωάννης Μαλαλᾶς (σ. 417) διατείνονται ὅτι οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες διήρκεσαν μέχρι Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ (408 καὶ ἑξῆς), ἀλλ' ἐσφαλμένως· «Καὶ διήρκεσεν (ὁ ὀλ. ἀγών) ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἑβραϊκῶν κριτῶν μέχρι τοῦ »μικροῦ Θεοδοσίου, ὃς Ἀρκαδίου υἱὸς ἦν· τότε γὰρ τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου »Διὸς ἐμπρησθέντος, ἐξέλιπε καὶ ἡ τῶν Ἠλείων πανήγυρις καὶ ὁ ἀγὼν ὁ ὀλυμ»πιακός.» Πρβ. περὶ τῶν μ. Χ. ὀλυμπιακῶν ἀγώνων καὶ τοῦ ἔτους τῆς καταργήσεως αὐτῶν καὶ Κ. Σάθα Ἱστορικ. Δοκίμ., σ. ρ—ρί.

νισμοῦ ἢ ἀτιμίας· διότι πάντες οἱ ἐμμένοντες εἰς τὸ πάτριον θρήσκευμα ἢ ἐτιμωροῦντο ἀνηλεῶς ἢ ἐκηρύττοντο ἄτιμοι καὶ ἀπεκλείοντο παντὸς δημοσίου ἀξιώματος καὶ τιμῆς. Οἱ κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἀνθύπατοι καὶ διοικηταὶ ἔλαβον διαταγὴν νὰ κλείσωσι τοὺς ἐθνικοὺς ναοὺς καὶ νὰ καταρρίψωσι τοὺς βωμούς. Πολλοὶ τῶν ναῶν κατεστράφησαν τότε ὑπὸ τῶν χριστιανῶν μοναχῶν καὶ λοιπῶν κληρικῶν ἐκ φανατισμοῦ, τὰ εἰσοδήματα τῶν ἐθνικῶν ἱερῶν ἐδημεύθησαν καὶ οὕτως, ὅσοι τῶν ναῶν δὲν μετεβλήθησαν εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας, ἔμειναν ἔρημοι, κεκλεισμένοι καὶ μὲ συντετριμμένα ἢ κατερριμμένα τὰ ἀγάλματα, μόνον δ' ἕνεκα τῆς στερεότητος τῆς κατασκευῆς των διέφυγόν τινες ἐξ αὐτῶν τὴν ἐρειπίωσιν[1]. Ἐὰν ὁ Πλάτων ἔκρινε καλὸν ν' ἀποκλείσῃ τῆς πολιτείας του τοὺς ναοὺς καὶ τὴν τοῦ ἔθνους του θρησκείαν, ἀναμφιβόλως δὲν ἤθελε διατάξει τὴν καταστροφὴν τῶν ἀπαραμιλλήτων ἐκείνων ἔργων τῆς τέχνης, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον δάφναις καὶ ἄνθεσιν αὐτὰ κοσμήσας ἤθελεν ἀφήσει ἀβλαβῆ, ὡς στεφανοῖ καὶ τοὺς ἀποκλειομένους τῆς πολιτείας του ποιητάς· ἀλλ' ἐν ἐποχῇ βαρβάρῳ καὶ φανατικῇ, οἵα ἡ τοῦ Θεοδοσίου, ἡ τέχνη οὐδὲν ἐμποιεῖ ἢ διεγείρει εὐγενὲς αἴσθημα· διὰ τοὺς τότε χριστιανοὺς οἱ ἑλληνικοὶ ναοὶ ἦσαν μόνον μάρμαρα ἀνόσια καὶ καταστρεπτέα! Εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Θεοδόσιος μετεχειρίσθη λίαν προσηνῶς ἐξόχους τινὰς ἐθνικούς, καὶ οὐ μόνον ἀφῆκεν αὐτοὺς ἐλευθέρους νὰ γράφωσι καὶ ὑπερασπίζωσι τὸ πάτριον θρήσκευμα, ὡς τὸν Εὐνάπιον, τὸν Ζώσιμον καὶ τοὺς φανατικοὺς Νεοπλατωνικούς, ἀλλὰ καὶ ἰδιαζόντως ἐτίμα τινὰς ἐξ αὐτῶν, ὡς τὸν Σύμμαχον καὶ τὸν Λιβάνιον· ἡ μεροληπτικὴ ὅμως αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν πολιτεία καὶ οἱ αὐστηροὶ αὐτοῦ κατὰ τῶν ἐθνικῶν καθόλου νόμοι κατεπίεσαν καὶ πρόρριζα διέσεισαν τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν βίον καὶ τὸ θρήσκευμα, καθόσον μάλιστα τὴν αὐτὴν πολιτικὴν ἐξηκολούθησαν μετερχόμενοι διαδοχικῶς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ἄρξαντες Ἀρκάδιος, Ὀνώριος καὶ Θεοδόσιος ὁ Β'. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοδοσίου Α', τὸ τεράστιον ῥωμαϊκὸν κράτος, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ ἄλλοτε παροδικῶς εἶχε διαιρεθῆ εἰς τμήματα ὑπὸ πλείονας συγχρόνως ἄρχοντας διὰ τὸ εὐκολώτερον τῆς κυβερνήσεως, ἐδιχάσθη πλέον ὁριστικῶς εἰς τὸ δυτικὸν ρωμαϊκὸν κράτος μὲ πρωτεύουσαν τὴν Ῥώμην καὶ αὐτοκράτορα τὸν Ὀνώριον (395—423) καὶ εἰς τὸ ἀνατο-

[1] Ἴδε διεξοδικῶς Gibbon, Decline and Fall.... κεφ. 28ον.

λικὸν μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ αὐτοκράτορα τὸν Ἀρκάδιον (395—408). Οἱ υἱοὶ οὗτοι καὶ διάδοχοι τοῦ Θεοδοσίου διέταξαν ἐν ἔτει 398 μετὰ παραδειγματικῆς ἀναισθησίας τὴν κατάρριψιν τῶν ἐθνικῶν ναῶν, ὅπως κατασκευασθῶσι διὰ τοῦ ὑλικοῦ αὐτῶν ὁδοί, γέφυραι καὶ τὰ τοιαῦτα! ἀλλ'εὐτυχῶς καὶ ὁ νόμος οὗτος δὲν φαίνεται νὰ ἐξετελέσθη κατὰ γράμμα, καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι. Ὁ δὲ Ἀρκάδιος ἐστέρησε τοὺς ἐθνικοὺς ἱερεῖς καὶ πάσας τὰς προνομίας καὶ τὰ δίκαια, ἅτινα μέχρις αὐτοῦ ἔχαιρον[1]. Θεοδόσιος δ' ὁ Μικρός, ὁ σύζυγος τῆς Ἀθηναΐδος ἢ Εὐδοκίας, δι' ἐπανειλημμένων διαταγμάτων ἐκ τῶν ἐτῶν 426 καὶ 439 ἐπέβαλε νὰ κλεισθῶσιν οἱ ἐθνικοὶ ναοὶ καὶ νὰ καταρριφθῶσιν οἱ βωμοί, αἱ δὲ διαταγαί του ἐξετελέσθησαν ὡς πρὸς τοὺς ναοὺς καὶ ἐν Ἀθήναις· διότι εἰς τὸν τότε, ἐν ἔτει 439, εἰς Ἀθήνας ἀφικόμενον ἐθνικὸν φιλόσοφον Πρόκλον, θελήσαντα νὰ εὐχηθῇ τῇ πολιάδι Ἀθηνᾷ ἐν τῷ Παρθενῶνι, δὲν ἐπετράπη ὑπὸ τοῦ νεωκόρου ἡ εἴσοδος, οὐδ' ἴσχυσεν ἡ Ἀθηναῒς ἄλλως νὰ σώσῃ καὶ προστατεύσῃ τοὺς περικαλλεῖς ἐθνικοὺς ναοὺς τῆς πατρίδος της, εἰμὴ μεταβάλλουσα τινὰς εἰς χριστιανικὰ ἱερά[2]. Οὐχ ἧττον τὰ ἔκτακτα ταῦτα μέτρα τῶν Βυζαντίνων αὐτοκρατόρων εὗρον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι οὐ μικρὰν ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τῶν πλεοναζόντων ἐθνικῶν καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐφαρμοσθῶσιν ἐντελῶς, τὸ δὲ πάτριον θρήσκευμα καὶ ὁ βίος πολλαχοῦ διετηρήθησαν χάρις εἰς τὸ σύστημα τῆς κυβερνήσεως τοῦ διοικεῖν τὰς διαφόρους ἐπαρχίας δι' ἀνθυπάτων, ὧν τινες εἴτε ἐκ πεποιθήσεως εἴτε ἐκ πολιτικῆς φρονήσεως εἴτε καὶ δεκαζόμενοι παρημέλουν νὰ ἐφαρμόζωσι τὰς διαταγὰς τῶν αὐτοκρατόρων κατὰ γράμμα, καὶ μάλιστα ἐν Ἑλλάδι.

Ἐν Ἀθήναις δέ, χάρις εἰς τὸ μέγα τῆς πόλεως ὄνομα, τὰς πολιτικὰς προνομίας καὶ τὸ σέβας, ὅπερ καὶ ἄκοντες πολλάκις ἔδειξαν οἱ αὐτοκράτορες πρὸς τὴν σεμνὴν τῶν Μουσῶν ἕδραν καὶ ἔνδοξον τοῦ ἀρχαίου βίου πρόμαχον, τὰ διατάγματα ἐκεῖνα τοῦ Θεοδοσίου Α' καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἔτι ὀλιγώτερον ἠδύναντο διαρκῶς νὰ ἐφαρμόζωνται κατὰ γράμμα καὶ τούτου ἕνεκα ὅ τε ἀρχαῖος βίος διετηρεῖτο μᾶλλον ἐνταῦθα ἢ ἀλλαχοῦ καὶ αἱ ἐθνικαὶ τελεταὶ καὶ θυσίαι, εἰ μὴ ὅλως φανερά, οὐχ ἧττον ἐξακολούθουν ὑφιστάμεναι, ὥστε ἡ τῆς Παλλάδος

[1] Κώδηξ Θεοδοσ., βιβλ. 16, τίτλ. 10, νόμ. 1,14, 16 καὶ βιβλ. 15, 1, 1, 36.

[2] Πρβ. Μαρῖνον ἐν βίῳ Πρόκλου 29. καὶ Τάσου Νερούτσου Χριστιαν. Ἀθήν. ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας, τόμ. Γ'. σ. 14 ἑπ.

πόλις ἦτο καὶ μετ' ἐκείνους ὁ τελευταῖος καὶ κυριώτατος τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου καὶ τοῦ ἐθνισμοῦ προμαχών. Εἰς τοῦτο πολὺ συνέτεινε καὶ τὸ ὅτι οἱ ἐν Ἀθήναις χριστιανοὶ διὰ τὸ ἀνεξίθρησκον τῶν συμπολιτῶν των δὲν εἶχον μεγάλας ἀφορμὰς παραπόνων καὶ ἐξάψεως κατὰ τῶν ἐθνικῶν, ὥστε, καὶ ὅταν εἶχον τὰ μέσα, δὲν ἦσαν φανατικοὶ αὐτῶν διῶκται. Διό, ἐνῷ ἀλλαχοῦ οἱ ἐθνικοὶ ναοὶ ἐκλείοντο ὁριστικῶς ἢ κατεστρέφοντο, ἐν Ἀθήναις ἢ διέμειναν εἰς χεῖρας τῶν ἐθνικῶν ἢ μετεβλήθησαν, ὡς εἴπομεν, εἰς ἐκκλησίας καὶ οὕτω διεσώθησαν ἐν μέρει μέχρις ἡμῶν, τρανὰ καὶ πασίδηλα μνημεῖα τῆς μεγαλοφυίας τῶν κτιτόρων των[1]. Πάντοτε ὅμως, ὅσῳ ὁ χριστιανισμὸς διεδίδετο καὶ ἐκραταιοῦτο, τόσῳ καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν Ἀθηνῶν πράγματι κατέπιπτε σὺν τῇ ἀναγκαίως παρεπομένῃ μείζονι ὑλικῇ παρακμῇ.

Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ἐσωτερικῶν τούτων σπαραγμῶν, δι' ὧν διῃρεῖτο ὁ τοῦ κράτους πληθυσμὸς εἰς δύο ἄνισα ἐχθρικὰ στρατόπεδα, τὸν ὄλεθρον ἀλλήλων ἐκ παντὸς τρόπου ἐπιδιώκοντα, καὶ ὧν τὸ μᾶλλον παθὸν καὶ ἀδυνατώτερον συνέκειτο ἐκ τῶν πλείστων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ἐπίσης ὀλεθρίαν διά τε τὸ ὅλον κράτος καὶ εἰδικώτερον διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπιρροὴν ἔσχον καὶ αἱ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐπαναληφθεῖσαι ἐχθρικαὶ ἐπιδρομαὶ τῶν Γότθων. Ὁ βάρβαρος οὗτος, ἀλλὰ γενναῖος καὶ πολεμικὸς λαός, ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκείνης περὶ τὰ μέσα τοῦ τρίτου αἰῶνος ἐπιδρομῆς εἶχεν ἀποκατασταθῇ ἐν ταῖς πέραν τοῦ Ἴστρου χώραις, ἀπὸ Καυκάσου καὶ Βορυσθένους μέχρι Παννονίας καὶ τῆς Ἀδριατικῆς, καὶ τυχὼν ἐκεῖ γῆς εὐφόρου διῆγεν ἐν εἰρήνῃ μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ Οὐαλεντιανοῦ καὶ Οὐάλεντος, ὅτε ἕτερα βάρβαρα φῦλα ἀγριώτερα καὶ φοβερώτερα, οἱ Οὖννοι, ἤρξαντο κινούμενα ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς καὶ ἐκδιώκοντα τοὺς Γότθους ἐκ τῆς χώρας των. Μὴ δυνάμενοι λοιπὸν οὗτοι ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τὸ μέγα ἐκεῖνο τῶν ἀγρίων

[1] Ὁ Διονύσ. Σουρμελῆς ἰσχυρίζεται (Κατάστασις κτλ. σ. 26) ὅτι ἐπὶ Θεοδοσίου Β', ἐν ἔτει 435. ὁ μὲν ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς μετεβλήθη εἰς ναὸν τοῦ Σωτῆρος (;), ὁ δ' ἐν Ἀκροπόλει ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς εἰς ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας(; καὶ τὸ Θησεῖον εἰς τὸν τοῦ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου· ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη εἶνε πολλαχῶς ἐσφαλμένη καὶ ἀβάσιμος· διότι περὶ μὲν τοῦ λεγομένου Θησείου ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τῶν στύλων αὐτοῦ παρέχουσι τὴν εἰκασίαν, ὅτι τοῦτο ἤδη κατὰ τὸν δ'. αἰῶνα εἶχε μεταβληθῇ εἰς ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου· καὶ περὶ Παρθενῶνος δ' ὑπάρχουσι μαρτυρίαι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ παρακατιόντες, ὅτι ἐγένετο βραδύτερον ναὸς Παναγίας τῆς Ἀθηναιωτίσσης, περὶ τοῦ ναοῦ ὅμως τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς οὐδεμία ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπάρχει εἴδησις.

ῥεῦμα ὠπισθοχώρησαν πρὸς δυσμάς, εἶχον διαβῆ τὸν Δούναβιν καὶ λαβόντες παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Οὐάλεντος τὴν ἄδειαν ἐγκατεστάθησαν ἐν Μοισίᾳ καὶ Θρᾴκῃ, κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ Οὐϊσίγοτθοι, ἔπειτα δὲ καὶ οἱ Ὀστρόγοτθοι. Ταχέως ὅμως τὰ τῶν Γότθων στίφη ἦλθον πάλιν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰς αὐτοκρατορικὰς ἀρχὰς καὶ οὕτως ἐξερράγη μεταξὺ ἐκείνων καὶ τοῦ Οὐάλεντος πόλεμος δεινός, καθ' ὃν οὗτος ἀπώλεσε τὴν ζωήν του, μόλις δὲ ἡ διακεκριμένη ἱκανότης Θεοδοσίου τοῦ Α' κατέπαυσεν αὐτόν, κλείσαντος τελευταῖον συνθήκην εἰρήνης πρὸς ἐκείνους, καθ' ἣν πολλοὺς μὲν αὐτῶν συμπαρέλαβεν εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν στρατὸν καὶ ἐδέχθη εἰς τὰ ἀνώτατα τοῦ κράτους ἀξιώματα, ἄλλους δὲ ἐγκατέστησεν ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐντὸς τοῦ κράτους[1].

Εἷς ἐκ τῶν ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ὑπηρεσίᾳ εὑρισκομένων Γότθων ἦτο καὶ ὁ διαβόητος Ἀλάριχος, ἀρχηγὸς μιᾶς αὐτῶν φυλῆς, τῶν Αἰρούλων, ὅστις δυσαρεστηθεὶς ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, συνήγαγε περὶ ἑαυτὸν ἐν Θρᾴκῃ πολλοὺς ὁμογενεῖς του καὶ τολμηρὸς ἐξεκίνησεν ἐν ἔτει 395 πρὸς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων δῃῶν καὶ λεηλατῶν τὴν πρὸ ποδῶν χώραν, φθὰς δ' ἐστρατοπέδευσε πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πρωτευούσης. Ὁ τότε αὐτοκράτωρ Ἀρκάδιος ἐξέπεμψε χάριν διαπραγματεύσεων πρὸς τὸν ὑπερήφανον Γότθον τὸν πανίσχυρον, ἀλλ' αἰσχρὸν καὶ προδοτικὸν πρωθυπουργόν του Ῥουφῖνον, ὅστις, ὡς μὲν ἐκαυχήθη, κατέπεισε τὸν Ἀλάριχον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, πράγματι ὅμως συνεβούλευσεν αὐτῷ νὰ τραπῇ ἐπὶ τὰ μεσημβρινοδυτικὰ πρὸς λεηλασίαν τῶν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν, ἵνα οὕτως ἐκδικηθῇ ἀγενῶς τοὺς ἐθνικούς, οὓς ἀσπόνδως ἐμίσει[2]. Ὁ Ἀλάριχος λοιπὸν ἀναζεύξας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διήλασε τὰν Θρᾴκην, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν, δῃῶν καὶ λεηλατῶν τὰ πρὸ ποδῶν καὶ ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ στίφη φανατικωτάτων χριστιανῶν μοναχῶν καὶ κληρικῶν μέχρι Θερμοπυλῶν, ἔνθα ἀφίκετο ἐν ἔτει 396. Ἐκεῖ εὗρε φυλάσσοντα τὰ στενὰ τὸν στρατηγὸν Γερόντιον, ὃν πρὸς τὸ θεαθῆναι μόνον εἶχον τάξει ἐκεῖ ὁ προδοτικὸς Ῥουφῖνος καὶ ὁ ἐπίσης προδοτικὸς ἀνθύπατος Ἀχαΐας Ἀντίλοχος, διότι κατὰ τὰς ὁδηγίας αὐτῶν ἐγκατέλιπεν ὁ Γερόντιος ἄνευ ἀντιστάσεως ἐλευθέραν τὴν δίοδον καὶ ὁ Ἀλάριχος διῆλθε τὰ στενὰ «ὥσπερ διὰ

[1] Ἴδε διεξοδικῶς καὶ ἀκριβῶς Γίββωνα, Decline and Fall. . . κεφ. 26ον.

[2] Τὰ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης ἐκτενέστατα διηγεῖται ὁ Ζώσιμος ἐν βιβλίῳ α'.

» σταδίου καὶ ἐπικρότου πεδίου τρέχων... Τοιαύτας αὐτῷ τὰς πύλας »ἀπέδειξε τῆς Ἑλλάδος ἡ τῶν τὰ φαιὰ ἱμάτια ἐχόντων ἀκωλύτως » προσπαρεισελθόντων ἀσέβεια!», ὡς μετ' ἀγανακτήσεως ἀνακράζει ὁ Εὐνάπιος [1]. Εἰσβαλὼν δ' εἰς τὴν σχετικῶς πρὸς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας τότε εὐποροῦσαν Ἑλλάδα προέβη μέχρι Θηβῶν, ἃς ἀπελπίσας νὰ κυριεύσῃ ἐγκατέλιπε, καὶ διαβὰς εἰς Ἀττικὴν κατέστρεψε τὴν Ἐλευσῖνα, πιθανώτατα δὲ καὶ τὸν ἐκεῖ ναόν, ἀλαλαζόντων τῶν ἀγροίκων μοναχῶν, καὶ κατεδήωσεν οἰκτρῶς τὴν χώραν· τὴν πόλιν ὅμως τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ κυριεύσῃ ὡς λίαν ὀχυρὰν καὶ ἠρκέσθη νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν ὡς φίλος μετ' ὀλίγων ὀπαδῶν, ἀφοῦ προηγουμένως ἔκλεισε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους συνθήκην [2]. Ἀναχωρήσας δ' ἐκ τῆς Ἀττικῆς ὡδήγησε τὸν στρατόν του εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἔνθα διεχείμασε κυριεύων πόλεις καὶ λεηλατῶν τὴν χώραν, χωρὶς νὰ εὕρῃ που μεγάλην ἐκ μέρους τῶν κατοίκων ἀντίδρασιν· διότι ὁ πολὺς περιορισμὸς τῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῆς αὐτοδιοικήσεως καὶ ἡ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς χεῖρας τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως συγκέντρωσις τῆς διοικήσεως εἶχον ἀφαιρέσει ἀπὸ τὰς πόλεις καὶ τὴν χώραν πᾶσαν αὐτοβουλίαν καὶ ῥεκτικότητα, διὸ «καὶ αὐτὴ ἡ Σπάρτη συνεπήγετο τῇ »κοινῇ τῆς Ἑλλάδος ἁλώσει, μήτε ὅπλοις ἔτι μήτε ἀνδράσι μαχίμοις »τετειχισμένη, διὰ τὴν τῶν Ῥωμαίων πλεονεξίαν», παρατηρεῖ μετὰ βαρυθυμίας ὁ Ζώσιμος [3].

Ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη τοῦ Ἀλαρίχου κατήνεγκε μεγάλα τραύματα εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ πολλὴν προὐξένησε καταστροφήν, ἣν πρὸ πάντων ἐν τοῖς ἔργοις τῆς τέχνης προὐκάλουν τὰ παρακολουθοῦντα αὐτὸν στίφη φανατικῶν καὶ ῥυπαρῶν μοναχῶν, ὅπως κορέσωσιν οὕτω τὸν φανατισμὸν καὶ τὸ κατὰ τῶν ἐθνικῶν μῖσός των. Τότε κατεστράφη κατά τινας καὶ ὁ περιφανὴς ναὸς τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ διὰ παντός [4], ἀφοῦ τὸ

[1] Εὐνάπιος ἐν βίῳ Μαξίμου, σ. 53 ἐκδ. Boissonade.

[2]. Πρβ. Ἱερωνύμου ἐπιστολ. 60. Φιλοστοργίου 12, 2· Κλαυδιανοῦ κατὰ Ῥουφίνου 2. Συνεσίου ἐπιστολ. 136. Ὁ Ζώσιμος, ὡς ἐνθουσιώδης ἐθνικὸς προσπαθῶν πάντοτε νὰ μετριάζῃ τὰ δεινὰ τῶν Ἀθηνῶν, διηγεῖται ὅτι ὁ χριστιανὸς Ἀλάριχος ἐφείσθη τῆς ἐθνικῆς πόλεως φοβηθεὶς τὴν πρόμαχον Ἀθηνᾶν καὶ τὸν ἥρωα Ἀχιλλέα (βιβλ. 5, 5, 6)· οἱ ἄλλοι ὅμως συγγραφεῖς μαρτυροῦσι θετικῶς τὴν διὰ συνθήκης παράδοσιν τῆς πόλεως καὶ τὴν δῄωσιν τῆς χώρας.

[3] Βιβλ. 5, 6, ἐκδ. Βόννης, σ. 254.

[4] Κατὰ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Λουκιανοῦ, σ. 221ʽ ἐκδ. Iacobitz, τοῦτο συνέβη ἀργότερα ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β'.

θαυμάσιον τοῦ Φειδίου χρυσελεφάντινον ἀριστοτέχνημα εἶχε μετακομισθῆ πρότερον εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ στηθῆ ἐν τῷ καλουμένῳ Λαυσείῳ ἔνθα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος τοῦ Ἰσαύρου, 475 μ. Χ., κατακαέντος τοῦ οἰκοδομήματος ἐκείνου, συναπώλετο καὶ ὁ πλήρης μεγαλείου Ζεὺς τοῦ Φειδίου[1]. Ἐν Ἀθήναις δ᾽ εἰδικώτερον εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἀλάριχος καὶ οἱ μοναχοὶ σύμμαχοί του δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιφέρωσιν ὅσην ἐβούλοντο ζημίαν καὶ φθοράν, ἅτε ἀναγκασθέντες νὰ συνθηκολογήσωσι καὶ νὰ εἰσέλθωσιν ὡς φίλοι εἰς τὴν πόλιν, ἐν τῇ χώρᾳ ὅμως τῆς Ἀττικῆς ἐνήργησαν τρομερὰν δῄωσιν, ὡς καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι, καὶ θὰ ἐπέφερον ἔτι μείζονα, ἂν μὴ ἔτρεχεν εἰς βοήθειαν τῶν στεναζουσῶν ἐπαρχιῶν ἐξ Ἰταλίας ὁ ἐπίσης πανίσχυρος τοῦ ἑτέρου ἐν τῷ τότε διῃρημένῳ ῥωμαϊκῷ κράτει αὐτοκράτορος Ὀνωρίου ὑπουργὸς καὶ ἀντίπαλος τοῦ Ῥουφίνου Στελίχων. Οὗτος δηλ. προϊδὼν τοὺς σκοποὺς τοῦ Ῥουφίνου καὶ Ἀλαρίχου, καὶ πρότερον ἤδη, ἅμα ἐξεκίνησεν ὁ Ἀλάριχος, μετέβη μετὰ στρατοῦ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας εἰς Θεσσαλονίκην πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ πολεμίου ἐκείνου τοῦ κράτους, ὁ Ῥουφῖνος ὅμως διενήργησεν ὅπως πεμφθῇ αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἀρκαδίου αὐστηρὰ διαταγή, νὰ ἐγκαταλείψῃ πάραυτα τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ὅπερ καὶ ἔπραξεν ὁ Στελίχων. Κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος, ὅτε ὁ Ἀλάριχος εὑρίσκετο ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, διεπεραιώθη καὶ πάλιν μετὰ στρατοῦ εἰς Κόρινθον, ἣν, φαίνεται, δὲν εἶχον δυνηθῆ νὰ κυριεύσωσιν οἱ Γότθοι, καὶ τῇ συνδρομῇ τοῦ ἐθνικοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐξέβαλε τοὺς Γότθους ἐκ τῆς ἄλλης χώρας καὶ περιώρισεν αὐτοὺς εἰς τὸ ὀροπέδιον τῆς Φολόης, ἔνθα εἶχον καταφύγει διὰ τὸ ὀχυρὸν τοῦ χωρίου[2].

Ἐκεῖ δὲ καταλαβὼν ὁ Στελίχων τὰς ἐπικαίρους θέσεις ἐπολιόρκει τοὺς Γότθους, ὁ πονηρὸς ὅμως Ἀλάριχος εὗρε μέσον ὑπεκφυγῆς καὶ διέσωσε τὸ ὑπολειπόμενον τοῦ στρατοῦ του εἰς Ἤπειρον, ἔνθα ὀχυρωθεὶς ἐλεηλάτει ἐπὶ μακρὸν τὰς πέριξ χώρας, ἕως ὅτου ἐν ἔτει 398 ὁ Ἀρκάδιος ἀνηγόρευσεν αὐτὸν γενικὸν ἀρχηγὸν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἤτοι πασῶν τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἑλληνικῶν χωρῶν ἐκτὸς τῆς Θράκης[3]· διότι ὁ κατα–

[1] Ζωναρᾶς ἐν Χρονικ. βιβλ. 14.

[2] Εἰς τὸ αὐτὸ ὀχυρὸν χωρίον εἶχον καταφύγει καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐν ἔτει 1779 μετὰ τὴν ὑπὸ Χασᾶν πασᾶ καταστρεπτικὴν ἧτταν των. Ἐκαλεῖτο δὲ τότε τὸ χωρίον Λάλας.

[3] Ζώσιμος 5, 7 καὶ 26. Ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἰλλυρικὸν εἶχε καλέσει ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος τὸ τέταρτον τοῦ ὅλου ῥωμαϊκοῦ κράτους, τὸ ἀποτελούμενον ἐκ τῶν

διώκων αὐτὸν Στελίχων εἶχε προτείνει τῷ Ἀλαρίχῳ ὡς ὅρους συνθήκης τὴν ἀπόσπασιν τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τὴν ἕνωσιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ δυτικοῦ ὑπὸ διοικητὴν αὐτὸν τὸν Ἀλάριχον. Οὕτω δ' ἔληξεν ἡ οἰκτρὰ αὕτη κωμῳδιοτραγῳδία, ἥτις τοσαύτας καὶ τηλικαύτας ἐπήνεγκε τοῖς Ἕλλησι ζημίας καὶ φθορὰς ἕνεκα τοῦ φανατισμοῦ τῶν κληρικῶν καὶ τῶν παθῶν καὶ ἀντιζηλιῶν τῶν τότε πανισχύρων ὑπουργῶν τῶν δύο αὐτοκρατόρων, τοῦ Ῥουφίνου καὶ τοῦ Στελίχωνος[1]. Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν νῦν ειδικώτερον εἰς τὰ κατὰ τὰς Ἀθήνας.

Ὅπως ἡ Ἑλλὰς πᾶσα ἀνῆκε πρὸ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἀλαρίχου εἰς τὰς σχετικῶς εὐδαιμονεστέρας τοῦ κράτους ἐπαρχίας παρὰ τὰς καταδρομὰς καὶ τὴν δυσμένειαν τῶν αὐτοκρατόρων, διότι κατῳκεῖτο ὑπὸ τοῦ πλέον ἀνεπτυγμένου καὶ ἐπιχειρηματίου λαοῦ, οὕτω καὶ ἡ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐθνισμοῦ τότε πρωτεύουσα πόλις, αἱ Ἀθῆναι, ἦτο σχετικῶς ἐν ἀκμῇ τινι, καὶ μάλιστα ἠθικῇ, καὶ δὲν ἔπαυσε καὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο νὰ εἶνε τὸ κέντρον τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βίου. Διότι ὅσον οἱ αὐτοκράτορες προσεπάθουν διὰ νόμων καὶ διαταγμάτων νὰ καταπνίξωσι τὴν τελευταίαν ταύτην λυχνίαν ἑλληνικοῦ φωτός, τόσον λαμπρότερον ἐξέπεμπον αὐτὸ αἱ φθίνουσαι αὐτῆς δυνάμεις ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πανταχόθεν καταλαμβάνοντος τὸν τότε κόσμον πνευματικοῦ σκότους. Αἱ σχολαὶ τῶν Ἀθηνῶν, εἰ καὶ ἀπώλεσαν πολὺ τῆς προτέρας ἀξίας καὶ σπουδαιότητος, ἐξηκολούθουν ἐν τούτοις νὰ εἶνε τὸ πρώτιστον ἐθνικὸν ἐκπαιδευτήριον τοῦ τότε κόσμου, ἡ δὲ κοινωνία τῆς πόλεως ταύτης ἦτο ἡ πλέον ἀνεπτυγμένη. Οἵαν ἀνατροφὴν ἐλάμβανον καὶ οἷα προτερήματα ἀπέκτων τότε

ἐπαρχιῶν Ἀχαΐας, ἤτοι Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου, τῆς Θεσσαλίας, Ἠπείρου, Μακεδονίας, Ἰλλυρίας, Δακίας καὶ Παννονίας (Ζώσιμος 2. 33). Ὅτε δ' ἀργότερα Θεοδόσιος ὁ Α' διεῖλε τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος εἰς ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν χάριν τῶν δύο υἱῶν αὐτοῦ Ἀρκαδίου καὶ Ὀνωρίου, αἱ δυτικοβόρειοι ἐπαρχίαι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, Νωρική, Παννονία καὶ Δαλματία, ἡνώθησαν μὲ τὸ δυτικὸν κράτος, αἱ δὲ ἐπίλοιποι, συμπεριληφθείσης καὶ τῆς Κρήτης, ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰλλυρικὸν ἢ Μακεδονία διέμειναν διὰ παντὸς εἰς τὸ ἀνατολικὸν κράτος ὑπὸ ἕνα ἀνώτατον διοικητήν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀπολέσωσι διὰ τοῦτο αἱ μερικαὶ αὗται ἐπαρχίαι τοὺς ἰδιαιτέρους διοικητὰς καὶ ἀνθυπάτους· τοὐλάχιστον τῆς Ἀχαΐας ἀνθύπατος μνημονεύεται μέχρις Ἀρκαδίου τὸ νευρόσπαστον ἐκεῖνο τοῦ Ῥουφίνου, ὁ Ἀντίλοχος, ὅστις μετὰ τοῦ Γεροντίου προὔδωκε τὴν χώραν εἰς τὸν Ἀλάριχον.

[1] Ἴδε διεξοδικῶς Γίββωνα, ἔνθα ἀνωτ. κεφ. 29 καὶ 30.

οἱ ἐν Ἀθήναις καλῶς ἐκπαιδευόμενοι δεικνύει ἡμῖν ἡ περιεργοτάτη ἱστορία τῆς Ἀθηναΐδος, θυγατρὸς τοῦ σοφιστοῦ Λεοντίου[1]. Ὁ πατὴρ ἀνέθρεψεν αὐτὴν ἐλευθερίως καὶ τὰ ἔξοχα, φυσικά τε καὶ πρόσκτητα αὐτῆς προτερήματα καὶ αἱ ἐν τῇ μαθήσει πρόοδοι ἦσαν τοιαῦται, ὥστε ὁ Λεόντιος ἀποθνήσκων ἀφῆκεν ὁλόκληρον τὴν περιουσίαν του τοῖς υἱοῖς Βαλερίῳ καὶ Γεσίῳ, τῇ δὲ θυγατρὶ ἑκατὸν μόνα χρυσᾶ νομίσματα, φρονῶν ὅτι τὸ ἔξοχον κάλλος καὶ τὰ ἔκτακτα προτερήματα τῆς θυγατρός του ἦσαν ἱκανὰ νὰ ἐξασφαλίσωσιν αὐτῇ τὸ μέλλον[2]. Καὶ τῷ ὄντι αἱ ἐλπίδες τοῦ πατρὸς παραδόξως ἐξεπληρώθησαν, ὡς ἔδει· διότι ἡ Ἀθηναΐς, μὴ ἀνεχομένη τὴν ἀποκλήρωσιν, ἐζήτησε παρὰ τῶν ἀδελφῶν τὸ ἀναλογοῦν μερίδιον, μὴ δυνηθεῖσα δὲ νὰ κατορθώσῃ τι ἐν Ἀθήναις μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, παρά τινι ἐκεῖ βιούσῃ πρὸς πατρὸς θείᾳ, ἴσως ἵνα ἐπικαλεσθῇ τὴν ὑπὲρ τῶν δικαίων της ἀρωγὴν τῆς Πουλχερίας, ἀδελφῆς τοῦ τότε αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β'. Ἀλλ' ἡ χάρις τῶν τρόπων, ἡ εὐφράδεια τῆς γλώσσης καὶ αἱ ἄλλαι σπάνιαι ἀρεταὶ τῆς Ἀθηναίας νεάνιδος κατέθελξαν τοσοῦτον τὴν αὐγοῦσταν Πουλχερίαν, ὥστε ἐκράτησε τὴν νέαν παρ' ἑαυτῇ, ἐβάπτισε καὶ μετωνόμασεν αὐτὴν Εὐδοκίαν καὶ κατέπεισεν ἀργότερα τὸν ἀδελφόν της αὐτοκράτορα Θεοδόσιον νὰ τὴν νυμφευθῇ ἐν ἔτει 421, εἰ καὶ αὐτὸς μὲν ἦτο εἴκοσιν ἐτῶν, ἡ δὲ Ἀθηναῒς ἢ Εὐδοκία εἴκοσι καὶ ἑπτά[3]. Οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες διὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἦσαν ἤδη συνειθισμένοι εἰς καθαρὰν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, κατεθέλγοντο ἀκούοντες τὴν μελίρρυτον Εὐδοκίαν ὁμιλοῦσαν ἐν ἀκράτῳ ἀττικῇ διαλέκτῳ καὶ ἀναγινώσκοντες τὰ συγγράμματα αὐτῆς καὶ τῶν περὶ αὐτὴν λογίων, ὧν ἦτο ἡ προστάτις. Διότι ἡ συνετὴ Εὐδοκία, ἀπέχουσα ν' ἀναμιγνύηται εἰς τὰ κυβερνητικά, κατεγίνετο

[1] Ὁ Λεόντιος οὗτος διωρίσθη ἄκων καὶ διστάζων εἰς τὸν σοφιστικὸν ἐν Ἀθήναις θρόνον ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατὰ προτροπὴν τοῦ Θηβαίου ἱστορικοῦ Ὀλυμπιοδώρου, ἐπισκεφθέντος τὴν πόλιν κατὰ τὴν 293ην Ὀλ., ἤτοι 400 μ.Χ. Ἴδε Φώτιον ἐν Μυριοβίβλῳ, κώδ. 80, 28 καὶ Historici graeci, ediderunt Mueller, τόμ. Δ', σ. 63, ἐν Παρισίοις. Ὁ ἐκ Θηβῶν τῆς Αἰγύπτου Ὀλυμπιόδωρος οὗτος ἴσχυσε μεγάλως ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Ἀρκαδίου καὶ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ ὡς ποιητής, ἱστοριογράφος καὶ πολιτικός. Περὶ δὲ τῆς Ἀθηναΐδος ἀρίστην μονογραφίαν συνέγραψεν ὁ Γερμανὸς Φερδινάνδος Γρηγορόβιος, ἣν ἑλληνιστὶ μετέφρασε ὁ Σπυρίδων Λάμπρος. ἐν Ἀθήναις 1882.

[2] Ἰωάννης Μαλαλᾶς, ἐν 14, 353.

[3] Κατ' ἄλλους καὶ ἡ Ἀθηναῒς ἦτο 22 ἐτῶν. Πρβ. Νικηφόρου 14, 50.

ἐν τῇ ὑψηλῇ αὐτῆς θέσει περὶ τὰς Μούσας· ἐποίησεν ἔμμετρον παράφρασιν τῆς Ὀκτατεύχου, ἤτοι τῶν πρώτων ἑπτὰ βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς καὶ τῶν προφητιῶν τοῦ Δανιὴλ καὶ Ζαχαρίου, τὰ Ὁμηρόκεντρα, ἤτοι συλλογὴν 7243 ὁμηρικῶν στίχων ἐφηρμοσμένων εἰς τὸν βίον καὶ τὰς πράξεις τοῦ Ἰησοῦ, τὰ ὁποῖα ὅμως ἄλλοι ἀποδίδουσιν εἰς τὸν πατρίκιον Πελάγιον, ἀκμάσαντα ἐπὶ αὐτοκράτορος Ζήνωνος, τὴν ἱστορίαν τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ καὶ τῆς Ἰουστίνης καὶ ἕνα πανηγυρικὸν τῶν περσικῶν πολέμων τοῦ συζύγου της, πάντα ἔργα, ἅτινα καὶ οἱ ἀμερόληπτοι αὐτῆς κριταὶ ἐπήνεσαν[1]. Ὁ ἀστὴρ τῆς κόρης τοῦ Ἀθηναίου σοφιστοῦ ὑψοῦτο, ἡ δὲ φήμη καὶ ἡ ἀγάπη αὐτῆς παρὰ τῷ λαῷ ηὐξάνετο πάντοτε, ἀναγορευθείσης καὶ αὐγούστης, ὅτε ἔτεκε θυγάτριον τῷ αὐτοκράτορι, τὴν μετέπειτα ἐπίσης ὡραίαν καὶ πολυπαθῆ σύζυγον τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Οὐαλεντιανοῦ τοῦ Γ' (425—455) Εὐδοξίαν. Ἐν τῇ ἐκτάκτῳ δὲ ταύτῃ εὐτυχίᾳ ἡ γενναιόφρων Ἀθηναία δὲν ἐμνησικάκησε κατὰ τῶν ἀδικησάντων αὐτὴν ἐν Ἀθήναις ἀδελφῶν, ἀλλὰ τήν τε γενέτειραν πόλιν ἐκόσμησεν ἀνεγείρασα κατά τινα παράδοσιν δωδεκάδα ὅλην χριστιανικῶν ναῶν[2] καὶ τοὺς ἀδελφοὺς μετακαλεσαμένη εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀνύψωσεν εἰς μεγάλα τοῦ κράτους ἀξιώματα. Ὅτε δὲ ἠθέλησε νὰ μεταβῇ εἰς προσκύνησιν τῆς ἁγίας γῆς καὶ ἐπεχείρησε τὴν πρώτην εἰς Ἱεροσόλυμα ἀποδημίαν, ἡ διὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὁδοιπορία αὐτῆς ὑπῆρξε θριαμβευτική. Μετὰ εἴκοσιν ὅμως ἀπὸ τοῦ γάμου της ἔτη ἡ Εὐδοκία

[1] Πρβ. τὸν Χρονογράφον Σωκράτη 7, 21. Τὸν Πανηγυρικὸν ἐποίησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐν ἔτει 422 κατατροπώσεως τῶν Νεοπερσῶν, τὰς δὲ λοιπὰς ποιήσεις ἐν Ἱερουσαλὴμ κατὰ τὴν δευτέραν ἐκεῖσε ἀποδημίαν. Ὁ Φώτιος μεγάλως ἐπαινεῖ τῆς Ἀθηναΐδος τὰ ποιήματα (Βιβλιοθ. 143), τὰ δὲ σῳζόμενα ἀποσπάσματα δικαιοῦσι τοὺς ἐπαίνους αὐτοῦ. Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Ἀθηναΐδ. 104. 236. 243. 244. Ἐξεδόθησαν ὑπὸ Bandini, Graecae ecclesiae vetera fragmenta, τόμ. Α' σ. 130 ἐπ.

[2] Μεταξὺ τῶν ναῶν, ὧν τὴν ἀνέγερσιν ἡ παράδοσις ἀποδίδει τῇ Ἀθηναΐδι ἢ Εὐδοκίᾳ, εἶνε καὶ ὁ τοῦ ἁγίου Νικοδήμου, ὃν ἀνῳκοδόμησαν τῷ 1853 οἱ Ρῶσσοι, καὶ ὁ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Καρύκη ἢ Καρύτση, ἐπίσης ἀνῳκοδομημένος νῦν. Ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν ναῶν τούτων εἶνε προφανῶς μεταγενέστεροι τῆς Ἀθηναΐδος. Πρβ. Διον. Σουρμελῆ Συνοπτ. Καταστάσ. Ἀθηνῶν κτλ. σ. 25 Aug. Mommsen, Athenae Christian. ἀριθ. 68—69· 152 καὶ Φερδιν. Γρηγοροβίου Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter, τόμ. Α'., σ. 63 ἐπ.

περιέπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ συζύγου καὶ τῆς Πουλχερίας, λόγῳ μὲν διότι, καίπερ παρηκμακυῖα ἤδη, ἀνεκαλύφθη δῆθεν ἔχουσα ἀθεμίτους σχέσεις πρὸς τὸν αὐλικὸν Παυλῖνον, ἐκ παίδων συμμαθητὴν τοῦ Θεοδοσίου Β' καὶ τότε μάγιστρον τῶν ὀφφικίων, ἤτοι ὑπουργὸν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, πράγματι ὅμως διότι εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀναμιγνύηται εἰς τὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ ν' ἀντιπολιτεύηται τὴν φιλόδοξον καὶ ζηλότυπον Πουλχερίαν, ἥτις ἐξύφανε τὴν κατ' αὐτῆς διαβολὴν ἐκείνην. Ὑπὸ τὸ πρόσχημα λοιπὸν δευτέρας προσκυνήσεως ἐστάλη ἐξόριστος εἰς Ἱεροσόλυμα, ἔνθα διέμεινεν ἐπὶ 19 ὅλα ἔτη μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 460 θανάτου της, ἐπισυμβάντος δέκα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον Θεοδοσίου Β'. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἐν Ἱερουσαλὴμ διαμονήν της πολλαχῶς ἡ Εὐδοκία παρηνοχλήθη καὶ ἐταπεινώθη· διότι τῷ μὲν 444 ὁ Θεοδόσιος ἀφῄρεσεν αὐτὴν μέρος τῆς χορηγίας, ἣν ὡς αὐγοῦστα ἐλάμβανε, βραδύτερον δὲ ἀφηρέθη, κατά τινας, καὶ αὐτὸ τὸ αὐτοκρατορικὸν ὄνομα καὶ ἀξίωμα. Ἐν τούτοις ἡ δευτέρα αὕτη εἴδησις δὲν φαίνεται βεβαία καὶ ἀσφαλής· διότι μέχρι τοῦ θανάτου της ἀπεκαλεῖτο αὐγοῦστα, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τῆς χορηγίας της ἦτο ἀρκούντως γενναῖον πρὸς ἄνετον καὶ ἀξιοπρεπῆ βασιλικὸν βίον. Οὕτω λοιπὸν εἰκοσαετίαν σχεδὸν ὅλην διήγαγεν ἡ Ἀθηναῒς ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀσχολουμένη περὶ τὰ γράμματα καὶ περὶ ἔργα εὐλαβῆ καὶ διαμαρτυρομένη περὶ τῆς ἀθωότητός της [1].

Τοιαῦται ἐν συντόμῳ αἱ τὴν τότε κατάστασιν καὶ ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν ἀρκούντως χαρακτηρίζουσαι περιπέτειαι τῆς Ἀθηναΐδος-Εὐδοκίας. Ἀλλ' ἂν αἱ Ἀθῆναι ὄντως δὲν ἔπαθον πολὺ ὑλικῶς καὶ ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀλαρίχου, ἐτήρουν δ' εἰσέτι ἐν βαθμῷ τινι τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὸ ἠθικὸν ἀξίωμα, ἀπώλεσαν ὅμως οὐχ ἧττον κατὰ τοὺς ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου μέχρι Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ καὶ περαιτέρω χρόνους διὰ τὴν πλεονεξίαν καὶ αὐθαιρεσίαν τῶν Βυζαντίνων αὐτοκρατόρων πολλὰ τῶν περιφανῶν αὐτῶν κοσμημάτων καὶ διασήμων ἔργων τῆς τέχης. Τὸ ἐν τῷ Παρθενῶνι χρυσελεφάντινον τῆς Ἀθηνᾶς ἄγαλμα, τὸ ἕτερον ἀπαραμίλλητον τοῦ Φειδίου ἀριστοτέ-

[1] Ἴδε περὶ Ἀθηναΐδος—Εὐδοκίας τὸν χρονογράφον Σωκράτη, 7, 21 καὶ τὸν Ἰωάννην Μαλαλᾶν, σ. 353 ἐκδ. Βόννης, τὰς δ' ἄλλας πηγὰς παρὰ Muralt, Essai de chronographie byzantine etc. de 305—1057, ἐν Πετρουπόλει, 1855, σ. 32. Ἔπιθι δὲ καὶ τῆς ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου ἐξελληνισθείσης περὶ Ἀθηναΐδος μονογραφίας τοῦ Φερδ. Γρηγοροβίου, σ. 211 ἐπ.

χνημα, ἀπεσπάσθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀρκαδίου ἢ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ (408—450) καὶ μετακομισθὲν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐστήθη ἐν τῷ Φόρῳ Κωνσταντίνου, ἔνθα ἵστατο μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος ἐκλαμβανόμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς τὸ τῆς Γῆς ἄγαλμα[1]. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ἀπείρων καλλιτεχνικῶν ἔργων, ἅτινα ἐκόσμουν πᾶσαν γωνίαν ἑλληνικῆς γῆς, καὶ ἰδίᾳ τὰς Ἀθήνας, διήρπασαν πλεῖστα ὅ τε Κωνσταντῖνος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ πρὸς διακόσμησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐξαιρουμένου μόνου τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὡς μαρτυρίαι ῥηταὶ τῶν χρονογράφων καὶ ἱστορικῶν δηλοῦσιν[2]. Ἡ αὐθαιρεσία δὲ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν ὑπαλλήλων εἶχε προβῆ μέχρι τοσούτου καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐλευθέρᾳ τῶν Ἀθηνῶν πόλει, ὥστε ὁ τῆς Ἑλλάδος ἀνθύπατος εἶχεν ἀφαιρέσει κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀρκαδίου ἐκ τῆς Ποικίλης Στοᾶς καὶ αὐτὰς τὰς σανίδας, ἐφ' ὧν ὁ Θάσιος Πολύγνωτος εἶχε γράψει τὰ περίφημα αὐτοῦ ἔργα! Ἐὰν δὲ νῦν προστεθῶσι καὶ αἱ καταστροφαὶ παντοίων καλλιτεχνικῶν ἔργων ὡς ἀντικειμένων τῆς πολυθεΐας κατὰ προσταγὴν τῶν αὐτοκρατόρων γενόμεναι, καὶ ἰδίᾳ αἱ φοβεραὶ δῃώσεις καὶ πυρπολήσεις τοῦ Ἀλαρίχου ἐν Ἑλλάδι, εὐκόλως θέλομεν φαντασθῆ τὴν ἐρήμωσιν τῆς ἑλληνικῆς χώρας καὶ τὴν δῄωσιν καὶ διαρπαγὴν καὶ κατάπτωσιν, εἰς ἣν εἶχον περιαγάγει τὴν πλέον ἀνθηρὰν ἐπαρχίαν τοῦ κράτους ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ μωρία τῶν Βυζαντίνων αὐτοκρατόρων καὶ μοναχῶν. Ἔκ τινος νόμου τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β' ἀπὸ τοῦ ἔτους 424 καταφαίνεται ὅτι ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἡ Ἀχαΐα, ἤτοι Ἑλλάς, διέκειτο ὑλικῶς χειρότερα· ἐξ ἄλλου δέ τινος νόμου ἀπὸ τοῦ ἔτους 435 δηλοῦται, ὅτι μέγα πλῆθος κτημάτων εἶχον μείνει ἐνταῦθα ἔρημα[3]. Τὸ δὲ συγκεντρωτικὸν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως σύστημα, ὅπερ ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ εἶχε φθάσει εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς διαφθορᾶς

[1] Ἴδε Μαρῖνον ἐν βίῳ Πρόκλου, 30. πρβ. δὲ καὶ τὸν σχολιαστὴν Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος ἐν λόγῳ Ν', τόμ. Β', σ. 710 ἐκδ. Dindorf. Τὸ σχόλιον εἶνε ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Ἀρέθα ἐκ τοῦ δεκάτου αἰῶνος. Πρβ. καὶ Adolf Michaelis, Der Parthenon, σ. 45.

[2] Πρβ. Ζωσίμου 2, 31. 5, 24. Εὐσέβιον ἐν βίῳ Κωνσταντίνου 3, 54. Σωζομένου 2, 5. Σωκράτους 1, 16 καὶ ἄλλας· πρὸς δὲ Leake, Topography of Athens, σ. 39 τῆς γερμ. μεταφράσεως.

[3] Πρβ. Κώδ. Θεοδοσ. βιβλ. 11, 1, 1, 33, νόμον de annona et tributis, καὶ βιβλ. 10, 8, 1, 5, νόμον de bonis vacantibus.

του [1], συνέτεινεν οὐχ ἥκιστα πρὸς μαρασμὸν καὶ πίεσιν πάσης ζωῆς ἐν ταῖς ἐθνικαῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι· διότι τὸ σύστημα τοῦτο, εἰ μὴ ῥητῶς κατήργει τοὺς πατρίους νόμους καὶ τὰ γηραιὰ ἐλεύθερα πολιτεύματα, ἅτινα προνομιακῶς ἔχαιρον εἰσέτι ἑλληνικαί τινες πολιτεῖαι, καθίστα ὅμως αὐτὰ ἀνίσχυρα καὶ ἀφῄρει πᾶσαν σωτήριον ἐπιρροήν. Τοῦτο δὲ συνέτεινε μὲν εἰς ἀποθάρρυνσιν καὶ καταπίεσιν τῶν ἐθνικῶν Ἑλλήνων, συγχρόνως ὅμως ἐστέρει τὸ κράτος σπουδαίας ζωτικὰς δυνάμεις. Ὁπόσον δ' ἡ ἄδικος αὕτη πίεσις τῶν αὐτοκρατόρων κατεμάρανε τοὺς πατρίους θεσμοὺς καὶ κατέπνιξε πᾶσαν ἰκμάδα ζωῆς ἐν Ἑλλάδι, ἐξάγεται οὐ μόνον ἐκ τῆς ἐλλείψεως πάσης αὐτενεργείας καὶ κινήσεως, τῶν κυριωτάτων δώρων καὶ χαρακτηριστικῶν τῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς μεγίστοις τῶν κινδύνων, ὡς ἐπὶ Ἀλαρίχου, ἐκ μέρους καὶ αὐτῶν τῶν ἐνδοξοτάτων πόλεων, ὡς τῆς Σπάρτης, ἀλλὰ καὶ ἐκ ῥητῶν συγχρόνων μαρτυριῶν. Ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ἐν ἔτει 398, παροδικῶς ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας Συνέσιος καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ γράψας Θεοδώρητος ὁ Κύρου περιγράφουσι διὰ λίαν μελανῶν χρωμάτων τὴν ἐπ' αὐτῶν κατάστασιν τῶν Ἀθηνῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ πρῴην τῆς πόλεως μεγαλεῖον· «Ὠναίμην τῶν Ἀθηνῶν ὁπόσα βούλει», γράφει πρὸς τὸν ἀδελφόν του ὁ Συνέσιος, «ὥστε μοι δοκῶ πλεῖν ἢ παλαιστῇ καὶ δακτύλῳ γεγονέναι » σοφώτερος. Ἔξεστι δὲ καὶ αὐτόθεν τῆς θείας σοφίας πεῖραν σοί τινα » παρασχεῖν. Ἀμέλει γὰρ Ἀναγυροῦντοθέν σοι γράφω καὶ Σφηττοῖ » γέγονα καὶ Θριῶζε καὶ Κηφισσιᾶσι καὶ Φαληροῖ καὶ κακὸς κακῶς » ὁ δεῦρό με κομίσας ἀπόλοιτο ναύκληρος, ὡς οὐδὲν ἔχουσιν αἱ νῦν » Ἀθῆναι σεμνόν, ἀλλ' ἢ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων ὀνόματα· καὶ καθάπερ ἱερείου διαπεπραγμένου τὸ δέρμα λείπεται, γνώρισμα τοῦ πάλαι » ποτὲ ζῴου, οὕτως ἐνθένδε φιλοσοφίας ἐξῳκισμένης λείπεται περινοστοῦντα θαυμάζειν τὴν Ἀκαδήμειάν τε καὶ τὸ Λύκειον καί, νὴ Δία, » τὴν Ποικίλην Στοάν, τὴν ἐπώνυμον τῆς Χρυσίππου φιλοσοφίας, νῦν » οὐκέτ' οὖσαν ποικίλην· ὁ γὰρ ἀνθύπατος τὰς σανίδας ἀφείλετο, αἷς » ἐγκατέθηκε τὴν τέχνην ὁ ἐκ Θάσου Πολύγνωτος. Νῦν μὲν οὖν, ἐν τοῖς » καθ' ἡμᾶς χρόνοις, Αἴγυπτος τρέφει τὰς Ὑπατίας δεξαμένη γονάς, » αἱ δὲ Ἀθῆναι πάλαι μὲν ἦν ἡ πόλις ἑστία σοφῶν, τὸ δὲ νῦν ἔχον σεμνύνουσιν αὐτὰς οἱ μελιττουργοί... [2]» Ἐν ἑτέρᾳ δ' ἐπιστολῇ, τῇ 54ῃ,

[1] Ἴδε Εὐναπίου ἀποσπάσματα, σ. 96 ἐκδ. Βόννης.

[2] Ἐπιστολ. 136. Ἐκ τῶν τότε ἐν Ἀθήναις σοφῶν ὁ Συνέσιος ἀναφέρει ἐν

λέγει μετὰ τοῦ αὐτοῦ σαρκασμοῦ καὶ οἱονεὶ χαιρεκακῶν τὰ ἑξῆς: « Ὀνήσομαι δὲ οὐ μόνον τοῦτο τῆς ἐπὶ τὰς Ἀθήνας ὁδοῦ, τὸ τῶν παρόντων ἀπαλλαχθῆναι κακῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ μηκέτι τοὺς ἐκεῖθεν ἥκοντας ἐπὶ λόγοις προσκυνεῖν, οἳ μηδὲν ἡμῶν τῶν θνητῶν διαφέρουσιν, οὐκ εἰς σύνεσίν γε τῶν Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος, ἀναστρέφονται δ' ἐν ἡμῖν, ὥσπερ ἐν ἡμιόνοις ἡμίθεοι, διότι τεθέανται τὴν Ἀκαδήμειαν, τὸ Λύκειον καὶ τὴν Ποικίλην, ἐν ᾗ Ζήνων ἐφιλοσόφει, νῦν οὐκέτι οὖσαν ποικίλην· ὁ γὰρ ἀνθύπατος τὰς σανίδας ἀφείλετο, ἔπειτα ἐκώλυσεν αὐτοὺς ἐπὶ σοφίᾳ μέγα φρονεῖν ». Ἡ περιγραφὴ αὕτη τοῦ Συνεσίου, ὅσον καὶ ἂν εἶνε ὑπερβολική, διότι γίνεται μετὰ προφανοῦς ἀντιζηλίας καὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν πρώην τῶν Ἀθηνῶν λαμπρὰν κατάστασιν, δὲν ἀπέχει ὅμως πολὺ τῆς ἀληθείας καὶ μαρτυρεῖ ἀρκούντως τὴν πραγματικὴν τῆς πόλεως κατάπτωσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν μεγάλην καὶ παγκόσμιον φήμην, ἥν, καίπερ παρηκμακυῖαι, ἀπήλαυον αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐξ ἄλλης δὲ τοῦ Συνεσίου ἐπιστολῆς, τῆς 52ας, μανθάνομεν ὅτι καὶ ἡ βιομηχανία τῶν Ἀθηνῶν, εἰδικῶς ἡ ὑφαντική, ἔχαιρε τότε ἀγαθὴν ὑπόληψιν. Ὁ δὲ ἐπίσκοπος Κύρου Θεοδώρητος γράφει περὶ τῶν Ἀθηνῶν: « Καὶ ἀργεῖ μὲν ἐν Ἀθήναις ὁ Ἄρειος Πάγος καὶ ἡ Ἡλιαία καὶ τὸ ἐπὶ Δελφινίῳ δικαστήριον καὶ ἡ τῶν πεντακοσίων βουλὴ καὶ οἱ ἕνδεκα καὶ οἱ θεσμοθέται καὶ ὁ πολέμαρχος καὶ ὁ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἄρχων[1] ». Ἐπειδὴ δ' ἐπὶ Θεοδωρήτου οὔτε ἡ βουλὴ συνέκειτο ἐκ 500 οὔτε πολέμαρχος καὶ ἄρχων εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ἄλλοτε κατάστασιν εὑρίσκοντο, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ τοῦ βιβλίου τούτου, ἐκ τῶν παρατεθειμένων τοῦ βαρυθυμοῦντος ἐπισκόπου λόγων δὲν ἐξάγεται ὅτι, ὡς οἱ θεσμοὶ οὗτοι, οὕτω καὶ οἱ συμμνημονευόμενοι ἦσαν ἐν ἀχρηστίᾳ ἐπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι τὸ πάτριον πολίτευμα καὶ οἱ γηραιοὶ τῆς πόλεως θεσμοὶ ὑφίσταντο μὲν εἰσέτι, ἀλλ' ἐγκαταλελειμμένοι καὶ ἀνίσχυροι καὶ ἐν τοῖς πλείστοις παραμεμορφωμένοι. Ἡ μόνη ζωή, ἣν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ ἀθηναϊκὸς λαὸς ἐδείκνυεν, ἦτο ἡ κατὰ τὴν ἐκλογὴν σοφιστοῦ τινος ἀναπτυσσομένη δραστηριότης καὶ τὰ κόμματα καὶ αἱ

τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὡς διασημότατον τὸν Ἀθηναῖον Πλούταρχον, περὶ οὗ πρβ. Γρηγορόβ. Ἀθην. σελ. 23 ἑλλ. μεταφρ.

[1] Theodoreti episcopi Cyri Ἑλληνικῶν θεραπευτικὴ παθημάτων disputatio IX περὶ νόμων, ἐκδ. Schulze τόμ. Δ', μέρος Β', σ. 930.

έριδες, εἰς ἃς ἡ τοῦ ἀνθυπάτου ἀπόφασις ἔθετεν ἑκάστοτε τέρμα[1], μέχρις οὗ ὁ βίαιος Ἰουστινιανὸς ἦρεν ἐκ τοῦ μέσου καὶ τὰ λείψανα ταῦτα ἐλευθέρου βίου. Περὶ δὲ τῆς ἐν τοῖς κυριωτάτοις, κατὰ τύπους τοὐλάχιστον, ἐξακολουθήσεως τοῦ πατρίου πολιτεύματος μέχρι τέλους τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ περὶ τῆς αὐτονομίας μέχρις Ἰουστινιανοῦ ἔχομεν καὶ ἀλλαχόθεν μαρτυρίας. Ἐκ τοῦ ἔτους 485 μνημονεύεται ἄρχων ἐν Ἀθήναις ἐπώνυμος Νικαγόρας ὁ νεώτερος, ὡς ἐξάγεται ἐξ ὅσων λέγει περὶ τοῦ περιφήμου σοφιστοῦ Πρόκλου ὁ μαθητής, βιογράφος καὶ διάδοχος αὐτοῦ ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ἐκπαιδευτηρίῳ Μαρῖνος ἐν κεφ. 36· «Ἐτελεύτησε δὲ (Πρόκλος) τῷ δ' καὶ κ' καὶ ρ' ἀπὸ τῆς Ἰουλιανοῦ »βασιλείας, ἄρχοντος Ἀθήνησι Νικαγόρου τοῦ νεωτέρου, μηνὸς κατὰ »μὲν τοὺς Ἀθηναίους Μουνυχιῶνος ιζ', κατὰ δὲ τοὺς Ῥωμαίους »Ἀπριλίου ιζ'.» Οἱ ἐθνικοὶ δηλ. εἶχον καθιερώσει πρὸς τιμὴν τοῦ μεγάλου αὐτῶν προστάτου Ἰουλιανοῦ νέαν χρονολογίαν ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ ἔτους τῆς βασιλείας ἐκείνου 361 μ. Χ. Προστιθεμένων λοιπὸν καὶ τῶν 124, ἔχομεν τὸ ἔτος 485, καθ' ὃ ὁ μὲν Πρόκλος ἀπεβίωσεν, ὁ δὲ Νικαγόρας ἐχρημάτισεν ἄρχων ἐπώνυμος[2]. Ὁ δὲ λεξικογράφος Σουΐδας μνημονεύει καὶ ἑτέρου, ἔτι μεταγενεστέρου, ἄρχοντος ἐν Ἀθήναις, τοῦ τελευταίου ὡς τοιούτου γνωστοῦ. Ἐν λέξει δηλ. *Θεαγένης* σημειοῖ οὗτος, «Ἀθηναῖος ἄρχων φιλότιμος καὶ μεγαλοφυής» καὶ ἀκολούθως προστίθησιν ὅτι ἦτο σύγχρονος τοῦ περὶ τὰ 500 ἀκμάσαντος Μαρίνου τοῦ σοφιστοῦ. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ὅσον ὁ ἐθνισμὸς ἐπιέζετο καὶ ἐμαραίνετο, τόσον καὶ οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ ἔχανον τὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν των καὶ τελευταῖον τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα εἶχον καταντήσει ἁπλοῖ τιμητικοὶ τίτλοι. Μόναι δ' αἱ σχολαὶ καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον ἐδείκνυον σχετικήν τινα ἀκμήν.

Ἀπὸ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ μέχρις Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' ἐπὶ 80 καὶ ἐπέκεινα ἔτη ἡ Ἑλλὰς καὶ αἱ Ἀθῆναι ἀπήλαυσαν ἐξαιρετικῶς εἰρήνης κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τελείας. Ὁ τῶν Οὔννων βασιλεὺς Ἀττίλας,

[1] Τοιαῦτα παραδείγματα διηγεῖται ὁ Εὐνάπιος ἐν Βίοις σοφιστῶν, περὶ Ἰουλιανοῦ σ. 69 ἐπ. καὶ ἐν βίῳ Προαιρεσίου, σ. 79—80, ἐκδ. Boissonade.

[2] Ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Πρόκλου ἐπίσης οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθιμον ἀνήγειραν ἀνδριάντα εἰς τὸν νεοπλατωνικὸν Ἰάκωβον Ψυχρίστον, τὸν ἔπειτα πανίσχυρον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰατρὸν Λέοντος τοῦ Α'., διότι πολλαχῶς τὴν πόλιν εὐηργέτησε. Πρβ. Ι. Μαλαλᾶ σ. 369 ἐκδ. Βόννης καὶ Κ. Σάθα Ἱστορ. Δοκιμ. σ. τκγ'.

ὅστις εἶχε μαστίσει κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας Θεοδοσίου τοῦ Β'· τὰς βορείους καὶ ἀνατολικὰς τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπαρχίας. οὐ μόνον εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα δὲν εἰσέβαλεν, ἀλλ' οὐδ' εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ μέχρι Θερμοπυλῶν κατέβη· διότι διηγεῖται μὲν ὁ Μαρκελλῖνος ὅτι ὁ Ἀττίλας προέβη λεηλατῶν μέχρι Θερμοπόλεως ἐν ἔτει 117, μὲ τὸ ὄνομα ὅμως τοῦτο καλεῖ οὗτος ὄχι τὰς Θερμοπύλας, ὥς τινες κακῶς ὑπέλαβον, ἀλλ' ἑτέραν πόλιν κειμένην ἐν ταῖς βορείαις τοῦ κράτους ἐπαρχίαις, ἥτις μνημονεύεται καὶ ἐν ἔτει 922 ὡς πεδίον μάχης μεταξὺ Βυζαντίνων καὶ Βουλγάρων[1]· οἱ δὲ ἄλλοι ἱστορικοὶ οὐδὲν ἀναφέρουσι περὶ προχωρήσεως τοῦ Ἀττίλα μέχρι Θερμοπυλῶν ἢ καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς Θεσσαλίας. Ὁ ἑλληνικός, ἤτοι ἐθνικός, βίος ἐξηκολούθη κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο διατηρούμενος ἐν ἀφανείᾳ ὡς φθισιῶν σῶμα ἐκ τῶν τελευταίων δυνάμεών του, ἀλλ' ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπερροφᾶτο καὶ διεπλάσσετο εἰς τὸν χριστιανικὸν Ἑλληνισμόν, ἐν ᾧ τελευταῖον ὑπὸ ἄλλην μορφὴν ὡς φοίνιξ παραδόξως ἐκ τῆς τέφρας του ἀνεγεννήθη καὶ πάλιν τῆς Ἀνατολῆς ἐκυριάρχησεν. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὡς ὑπερισχύουσα ἐν τῇ Ἀνατολῇ, παρηγκώνισεν, ὡς ἦτο φυσικόν, τὴν ἐπίσημον κυβερνητικὴν γλῶσσαν, τὴν λατινικήν, ἐν Κωνσταντινουπόλει, καθόσον μάλιστα πᾶσαι αἱ περὶ τὴν πρωτεύουσαν χῶραι ἦσαν ἑλληνικαί, Ἤδη ἐπὶ Ἀρκαδίου βλέπομεν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰσαγομένην διὰ νόμου εἰς τὰ δικαστήρια· ὁ δὲ διάδοχος αὐτοῦ Θεοδόσιος Β', ἀναγκασθεὶς πρὸς μόρφωσιν ὑπαλλήλων καὶ διάδοσιν τῶν φώτων νὰ ἱδρύσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ ἔτος 425 ἀνώτατον ἐκπαιδευτήριον ἐκ 30 ἑδρῶν, ὥρισε τὰς 15 διὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς διέταξε νὰ ἐκδοθῶσιν αἱ συλλογαὶ τῶν νόμων ἐν ἀμφοτέραις ταῖς γλώσσαις, μέχρις οὗ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ἕκτου αἰῶνος ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπέβη ἐπίσημος τῆς κυβερνήσεως γλῶσσα ἀντὶ τῆς λατινικῆς[2]. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι οἱ

[1] Μαρκελλῖνος ἐν Χρον. σ. 307—308, ἐκδ. Βόννης. Πρβ. Hopf, Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Ersch καὶ Gruber, τοῦ ἄρθρου Griechenland τόμ. ς', σ. 75, τὰς δὲ πηγὰς πάσας παρὰ Muralt, Essai de chronographie Byzantine, σ.499.

[2] Κώδηξ Θεοδοσ. 14, 9, 3. § 1. Οἱ Ἄραβες ἐθεώρουν Τιβέριον τὸν Β' (578 — 582) ὡς τὸν πρῶτον Ἕλληνα αὐτοκράτορα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ὁ Ἄραψ ἱστοριογράφος Ἀμπουλφαρὰχ λέγει (ἐν σελ. 96 τῆς λατινικῆς μεταφράσεως Pocock:) A tempore Augusti Cæsaris donec im-

ἐθνικοὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων δυσκόλως ἢ οὐδόλως διωρίζοντο εἰς δημοσίας θέσεις, ἀλλὰ καὶ οἱ χριστιανοὶ οἱ εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου διοριζόμενοι καὶ ὁπωσδήποτε διαπρέποντες ἦσαν ἢ Ἕλληνες τήν τε γλῶσσαν καὶ τὸ γένος ἢ ἐξελληνισμένοι ἀλλόφυλοι, πάντες δ' οἱ ἐπὶ παιδείᾳ διακριθέντες, λαϊκοί τε καὶ κληρικοί, ἦσαν κάτοχοι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, ὥστε τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς οὐδὲν σχεδὸν ἄλλο διέκρινεν ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν Ἑλλήνων ἢ ἡ θρησκεία. Ἐνῷ οἱ τὸν χριστιανισμὸν ἐγκολπωθέντες προσεπάθουν διὰ τῶν δογμάτων τοῦ Εὐαγγελίου ν' ἀναπλάσωσι τὴν κοινωνίαν καὶ νέαν νὰ ἐμβάλωσιν αὐτῇ ζωήν, οἱ εἰς τὴν πάτριον ἐθνικὴν θρησκείαν ἐμμένοντες, ἐκλαμβάνοντες τὸ νέον δόγμα ὡς ἄλογον καὶ παραίτιον τῆς ἐπικρατούσης τότε διαφθορᾶς καὶ καταπτώσεως, ἐνέμενον εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ πατρίου θρησκεύματος. Τῆς πρώτης καὶ πολυπληθεστέρας μερίδος ἦσαν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Ἀσίᾳ Ἕλληνες καὶ ἑλληνίζοντες καὶ πολλοὶ τῶν ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι, ἔχοντες ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ τὴν κυβέρνησιν πνευματικὸν δὲ κέντρον, ἀντίθετον τοῦ ἐν Ἀθήναις, τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ ἱδρυθὲν ἀνώτατον χριστιανικὸν ἐκπαιδευτήριον, τῆς δὲ δευτέρας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ κάτοικοι τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ ἰδίως αἱ Ἀθῆναι, ὧν αἱ σχολαὶ ἐξηκολούθουν μεγάλην ν' ἀντιτάσσωσιν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, μάλιστα δὲ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ πέμπτου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἕκτου αἰῶνος, ὅτε παραδόξως πως αἱ σχολαὶ αὗται εἶχον λάβει νέαν ζωὴν διά

peraret Tiberius Cæsar, spatio circiter annorum MC, fuerumt imperatores C. P. patricii et praecipua pars exercitus romani: extra quod consularii, scribæ et populus, ommes Graeci fuerunt, deinde regnum etiam graecanicum factum est. Οἱ δὲ Ἰταλοὶ ἐθεώρουν τὸν Μαυρίκιον (582—602) ὡς τὸν πρῶτον Ἕλληνα αὐτοκράτορα (Παῦλος Διάκονος 3, 15). Ὁπωσδήποτε βέβαιον εἶνε ὅτι ἀπὸ τοῦ ἕκτου ἤδη αἰῶνος ἄρχεται ὁ βυζαντινὸς ἢμεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός, εἰ καὶ οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἐσεμνύνοντο πάντοτε Ῥωμαίων αὐτοκράτορες καὶ βασιλεῖς ὀνομαζόμενοι, οὐδέποτε δ' ἠξίουν ν' ἀποκαλῶνται Ἑλλήνων βασιλεῖς. Λαόνικος Χαλκοκοοδύλης 1, 3, σ. 6, ἐκδ. Βόννης: «Γλῶτταν μὲν καὶ ἤθη διὰ » τῷ πολλῷ πλέονας Ῥωμαίων Ἕλληνας αὐτοῦ ἐπικρατεῖν διὰ τέλους φυλά» ξαι, τοὔνομα μέντοι μηκέτι κατὰ τὸ πάτριον καλουμένους ἀλλάξασθαι, καὶ » τούς γε βασιλεῖς Βυζαντίου ἐπὶ τῷ σφᾶς αὐτοὺς Ῥωμαίων βασιλεῖς τε καὶ αὐ» τοκράτορας σεμνύνεσθαι ἀποκαλεῖν, Ἑλλήνων δὲ βασιλεῖς οὐκέτι οὐδαμῇ » ἀξιοῦν». Πρβ. καὶ Γίββωνος Decline and Fall . . . κτλ. κεφ. 53ον.

τε ἄλλων καὶ διὰ τῶν Πρόκλου, Μαρίνου καὶ Παμπρετίου. Ἐντεῦθεν ἡ διαφορὰ καὶ ὁ πόλεμος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἢ ἐθνικῶν καὶ τῶν χριστιανῶν καὶ μεταξὺ τῶν δύο ἐκπαιδευτηρίων, τοῦ ἐν Ἀθήναις καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἥτις ὑπῆρξε εἷς τῶν πρωτίστων λόγων, δι' οὓς ὁ φανατικὸς Ἰουστινιανὸς ἐν ἔτει 529, ἕνα περίπου ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκπαιδευτηρίου αἰῶνα, διὰ πράξεως βιαίας καὶ νόμου αὐθαιρέτου κατήργησε τὰς ἐν Ἀθήναις σχολάς· διότι «θεσπίσας πρόσταξιν ἔπεμψεν ἐν Ἀθήναις κελεύ-»σας μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν καὶ ἀστρονομίαν, μήτε νόμιμα »ἐξηγεῖσθαι μήτε κόττον ἐν μιᾷ τῶν πόλεων γίνεσθαι[2],» Πρὸς δὲ «ἀφήρεσε τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων τῶν ἐλευθερίων γραμμάτων» κατὰ Προκόπιον. Οὕτω δ' ἐξέλιπε καὶ ὁ τελευταῖος τοῦ ἐθνισμοῦ προμαχὼν καὶ τὸ μόνον μέχρι τότε ὑπολειπόμενον τῶν Ἀθηνῶν κόσμημα καὶ καύχημα. Ἑπτὰ τῶν τότε ἐπισημοτέρων ἐθνικῶν σοφιστῶν, πιθανῶς οἱ τελευταῖοι ἐν Ἀθήναις διδάσκαλοι, Δαμάσκιος ὁ Σύρος, Σιμπλίκιος ὁ Κίλιξ, Εὐλάμιος ὁ Φρύξ, Πρισκιανὸς ὁ Λυδός, Ἑρμείας καὶ Διογένης οἱ Φοίνικες καὶ Ἰσίδωρος ὁ Γαζαῖος, μὴ δυνάμενοι πλέον τοῦ λοιποῦ νὰ ζήσωσιν ὡς ἐθνικοὶ φιλόσοφοι ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ἕνεκα τῶν ἀπανθρώπων καὶ βαρβαρικῶν διαταγῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατέφυγον εἰς Περσίαν πρὸς τὸν Σασσανίδην Χοσρόην, ἐλπίζοντες παρὰ τῷ βαρβάρῳ ἐκείνῳ νὰ εὕρωσι μείζονα πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἀγάπην. Καὶ δὲν ἠπατήθησαν μὲν ὡς πρὸς τοῦτο, ἐπειδὴ ὅμως αἱ διδασκαλίαι αὐτῶν δὲν ἐκαρποφόρουν, ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Πέρσου μονάρχου νὰ ἐξασφαλίσῃ αὐτοῖς τὴν εἰς τὰ ἴδια ἐλευθέραν ἐπάνοδον, ὅπερ ἐκεῖνος προθύμως ἔπραξεν ἐπιβαλὼν διὰ συνθήκης εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν ν' ἀφήκῃ ἀνενοχλήτους τοὺς ἐθνικοὺς σοφούς[2]. Συνεπλήρωσε δ' ὁ Ἰου-

[1] Ἰωάννης Μαλαλᾶς 18, 16 ἐπ. σ. 451, ἐκδ. Βόννης. Καὶ αὐτὴν τὴν ἐθνικὴν παιδιάν, τὸν κόττον, ἐθεώρησεν ἐπικίνδυνον καὶ βλαβερὰν ὁ τὴν αἰσχίστην τῶν πορνῶν Θεοδώραν παρανόμως συζευχθεὶς Ἰουστινιανός! Περὶ τῆς ἠθικῆς ἐξαχρειώσεως τοῦ Ἰρυστινιανοῦ μαρτυροῦσιν ἐκ μὲν τῶν συγχρόνων, ἐκτὸς τοῦ μεροληπτοῦντος Προκοπίου ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις, ὁ Εὐάγριος, 4. 30. 32 καὶ ἄλλοι, ἐκ δὲ τῶν μεταγενεστέρων Θεοφάνης ὁ Ἴσαυρος, ὁ Ζωναρᾶς καὶ ἄλλοι. Ἴδε περὶ τούτων Nicolai Alemanni de Procopio et arcana ejus historia judicium, ἐν τῷ Γ' τόμῳ τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως τοῦ Προκοπίου, σ. X-XVI.

[2] Ἀγαθίας ἐν 2, 30, σ. 131 ἐπ. ἐκδ. Βόννης. Πρῶτος ὁ μεγαλοφυὴς Γίββων συνέδεσε τὸ ἱστορικὸν τοῦτο τοῦ Ἀγαθίου περὶ τῶν ἑπτὰ φυγάδων σοφῶν μὲ

στινιανὸς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ ἐξαφανισμοῦ τοῦ ἐθνικοῦ βίου καὶ πάσης ἔτι ὑφισταμένης ζωτικῆς δυνάμεως τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ δι' ἑτέρων νόμων, δι' ὧν κατήργησε τὰς μερικὰς τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν στρατιάς, ἀπηγόρευσεν αὐστηρότατα πᾶν εἶδος ἐθνικῆς ἑορτῆς καὶ πανηγύρεως καὶ ἐδήμευσε τὰ εἰσοδήματα τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν καὶ τῶν ἐν αὐταῖς δημοσίων καθιδρυμάτων, κατατάξας αὐτὰ εἰς τὰ τοῦ κράτους [1]. Μεταξὺ τῶν δημευθέντων εἰσοδημάτων τῶν Ἀθηνῶν ἦσαν καὶ τὰ τῆς Ἀκαδημείας, ἅτινα ἐπὶ μὲν τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτῆς Πλάτωνος ἀνήρχοντο εἰς τρία χρυσᾶ νομίσματα, ἐπὶ δὲ Ἰουστινιανοῦ εἰς χίλια τοιαῦτα, αὐξηθείσης τῷ χρόνῳ τῆς περιουσίας αὐτῆς δι' εὐσεβῶν κληροδοτημάτων [2]. Οὕτω δὲ κατέστησεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐντελῶς ἀδύνατον τὴν περαιτέρω ὕπαρξιν τῆς αὐτονομίας, εἰ καὶ ὑπεκρίνετο ὅτι δῆθεν δὲν ἐσκόπει νὰ καταργήσῃ αὐτὴν καὶ ἔπεμψεν εἰς Ἀθήνας τὴν ὑπ' αὐτοῦ διαταχθεῖσαν συλλογὴν νόμων ὡς εἰς ἐλευθέραν, αὐτόνομον πολιτείαν καὶ χάριν ἐξαιρετικῆς τιμῆς, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἐμνημονεύετο ἐξαιρετικῶς ὑπὸ τοῦ Μαλαλᾶ ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις [3]. Ἀντὶ δὲ πάντων τούτων μόνη, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνωφελής, ἀποζημίωσις ἦτο ἡ ὀχύρωσις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν διὰ νέων τειχῶν, ὡς ὠχυρώθη ὑπ' ἐκείνου καὶ ὁλόκληρον τὸ κράτος, πρὸς ὑπεράσπισιν ἀπὸ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν [4]. Ἔκτοτε ἡ χώρα διηρέθη συμφώνως πρὸς τὸ διοικητικὸν τοῦ Ἰουστινιανοῦ σύστημα εἰς μικροτέρας ἐπαρχίας ἢ στρατηγίας, τὸ ἀρχαῖον ῥωμαϊκὸν σύστημα τῆς ἀποστολῆς ἀνθυπάτων κατηργήθη καὶ ἡ Ἑλλὰς ἔπαυσε πλέον νὰ καλῆται ἐπαρχία Ἀχαΐα. Αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ἀττικὴ κατετάχθησαν εἰς τὸ θέμα ἢ τὴν στρατηγίαν τῆς Ἑλλάδος, ἤτοι Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὡς

τὸ κλείσιμον τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν καὶ συνεπέρανε λίαν πιθανῶς, ὅτι οὗτοι ἦσαν οἱ τελευταῖοι ἐν Ἀθήναις διδάσκαλοι. Ἴδε αὐτοῦ Decline and Fall.... κτλ. κεφ. 40 ἐν τέλει.

[1] Κώδηξ Ἰουστινιάν. 1, 11, 10. Προκόπιος ἐν Ἀνεκδότοις, 26.

[2] Δαμάσκιος ἐν βίῳ Ἰσιδώρου παρὰ Φωτίῳ καὶ Σουΐδας ἐν λέξει Πλάτων.

[3] Ἰωάννης Μαλαλᾶς, ἐκδ. Βόννης, σ. 448. Αἱ κυριώταται νομικαὶ σχολαὶ τῆς ἀρχαιότητας ἦσαν ἡ τῆς Ῥώμης, ἡ τῶν Ἀθηνῶν ἡ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἡ τῆς Βηρυτοῦ καὶ ἡ τῆς Καισαρείας, ἀπὸ δὲ τοῦ Θεοδοσίου Β'. (425) καὶ ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μετὰ τὴν κατάργησιν δὲ τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς ἐν ἔτει 529 καὶ τῶν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ Καισαρείας ἐν ἔτει 533, ἀπέμειναν μόναι αἱ ἐν Ῥώμῃ, Κωνσταντινουπόλει καὶ Βηρυτῷ.

[4] Προκόπιος. Περὶ κτισμάτων 4, 1—10, 2. ἢ τόμ. Γ' σ. 272, ἐκδ. Βόννης.

λέγομεν συνήθως. Οἱ κάτοικοι ὅμως τοῦ θέματος Ἑλλάδος διετήρησαν, φαίνεται, καὶ τοῦ λοιποῦ ἱκανότητά τινα περὶ τὰ ὅπλα, διὸ ἐν τῷ ἀπολέμῳ ἐκείνῳ κράτει ἡ στρατηγία αὕτη ἦτο ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων ἀξιωμάτων. Γνωρίζομεν λ. χ. ὅτι θελήσας Ἰουστινιανὸς ὁ Β' (685—695) νὰ δείξῃ εὔνοιαν πρὸς τὸν Λεόντιον, διώρισεν αὐτὸν στρατηγὸν Ἑλλάδος, ἣν θέσιν οὗτος μετεχειρίσθη ὡς βαθμίδα ἐπὶ τὸν θρόνον.

Μετὰ τὰ μέτρα ταῦτα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡττήθη πλέον ὁριστικῶς καὶ ἔκτοτε ἐξέλειπε διηνεκῶς ὁ ἐθνικὸς βίος, ὑπερίσχυσε δὲ ὁριστικῶς ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἀπόλυτος μοναρχία [1]. Οἱ περικαλλεῖς τῶν Ἀθηνῶν ναοί, ὅσους ὁ φανατισμὸς τῶν χριστιανῶν ἢ αἱ εἰσβολαὶ τῶν βαρβάρων δὲν κατέρριψαν, μετεβλήθησαν ὁριστικῶς εἰς ναοὺς χριστιανικούς· ἐν τῷ Παρθενῶνι τὴν παρθένον Ἀθηνᾶν ἀντεκατέστησεν ἡ παρθένος Μαρία, ἡ Παναγία ἡ Ἀθηναιώτισσα, ἐν ἄλλοις δὲ ναοῖς ἄλλοι χριστιανοὶ ἅγιοι τοὺς πρώην θεοὺς καὶ ἥρωας [2]· αἱ δὲ εἰσέτι περιλειπόμεναι ἑλληνικαὶ πόλεις, αἵτινες μέχρι τοῦδε χάρις εἰς τὴν ζωτικότητα τῶν ἐλευθέρων καὶ πατρίων πολιτευμάτων ἐτήρουν βαθμόν τινα ζωῆς, ἀφανίζονται τοῦ λοιποῦ ἐκ τοῦ ἐνεργοῦ σταδίου καὶ ἐξακολουθοῦσι τὴν ὕπαρξίν των ὡς ἀσήμαντοι ἐπαρχιακαὶ πόλεις, Ἐνταῦθα κλείει καὶ ἡ ἱστορία τῆς πολιτικῆς τῶν Ἀθηνῶν αὐτονομίας καὶ συγχρόνως ἐκλείπει ἡ ἰδιαιτέρα τῆς πόλεως σημασία καὶ δρᾶσις. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐξηκολούθει καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ὑπάρχουσα πάντοτε καί πως καὶ εὐποροῦσα κατὰ καιροὺς καὶ σημαίνουσα ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν πανταχοῦ πέριξ ἐνσκήψασαν ἐρήμωσιν καὶ ἐξουδένωσιν, ἀλλ' ἡ ὕπαρξις αὕτη ἦτο ὅλως ἀλλοία ἢ πρότερον. Αἱ Ἀθῆναι δὲν ἦσαν τοῦ λοιποῦ οὔτε τῶν Μουσῶν ἡ προνομιακὴ ἕδρα, οὔτε τῶν τεχνῶν τὸ χωνευτήριον, ἀλλὰ πόλις ἐκ τῶν συνήθων πότε, εἰ καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐπὶ μακρὸν ἔτι δὲν εἶχον ἀποβάλει ἐντελῶς τὰ πάτρια ἤθη, ἀλλὰ διετήρουν βαθμόν τινα πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ ὑπεροχῆς καί τινος αὐτονομίας. Τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ὑφ' ὧν ἐκοσμεῖτο ἡ πόλις, ὅσα δὲν μετεβλήθησαν εἰς χριστιανικοὺς ναούς, ὡς ὁ

[1] Ὅτι ὁ ἐθνισμὸς ἐπὶ πολὺ ἔτι ἐξηκολούθει διασῳζόμενος, μάλιστα δ' εἰς μέρη, ἔνθα ἡ αὐτοκρατορικὴ βία δὲν ἴσχυε πολύ, δηλοῦται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ τῆς Μάνης κάτοικοι δὲν ἐβαπτίσθησαν εἰμὴ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν κεφ. 50, σ. 224 ἐκδ. Βόννης.

[2] Πρβ. ἀνωτ. σ. 123, σημ. 1. καὶ Φερδ. Γρηγορόβιον ἔνθ. ἀνωτ. I, 64 ἑπ.

Παρθενὼν καὶ τὸ Θησεῖον, ἐκλείσθησαν, παρημελήθησαν καὶ ἀπέβησαν ἕρμαιον τοῦ χρόνου καὶ τῆς βαρβαρότητος. Παχεῖα ἀμάθεια καὶ θρησκευτικὸς φανατισμὸς κατέστρεφον ἔκτοτε ἓν μετὰ τὸ ἄλλο τὰ παντοῖα ἔργα τῆς τέχνης, πᾶν καλλιτεχνικὸν αἴσθημα ἐξέλιπε, καὶ ὅσα ἐκ τῶν ἔργων ἐκείνων περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἐσώθησαν εἴτε διὰ τὸ στερεὸν τῆς κατασκευῆς αὐτῶν καὶ τὸ δύσκολον τῆς καταστροφῆς, εἴτε διὰ τὸ ἀπόκεντρον τῆς θέσεώς των, εἴτε καί, ὡς εἴπομεν, διὰ τὴν μεταβολήν των εἰς χριστιανικὰ καθιδρύματα, εἴτε τέλος διὰ τῆς κοινῆς καὶ ἀγαθῆς μητρὸς γῆς, ἥτις φιλοστόργως περιεπτύξατο αὐτὰ ἐν τοῖς κόλποις, ὅπως ἀναρριπίσῃ ποτὲ δι' αὐτῶν τὸ καλλιτεχνικὸν αἴσθημα μελλόντων τέκνων της.

Ἡ ἀπαισία αὕτη διὰ τὸν ἐθνισμὸν καὶ τὰς Ἀθήνας ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527—565) συνωδεύετοκατὰ παράδοξον σύμπτωσιν καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων καὶ παντοίων δεινῶν. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους λοιμὸς φοβερὸς ἐμάστιζεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἀλλεπαλλήλας τὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, λιμὸς δὲ καὶ σιτοδεία ἐπεκράτησε πολλάκις ἐν τῷ κράτει καὶ σεισμοὶ φοβεροὶ κατέστρεψαν πολλὰς αὐτοῦ χώρας. Ἐν Ἑλλάδι ἰδίως ὁ Λογγοβάρδος Τιβέριχος ἐπεχείρησεν ἐξ Ἰταλίας ἐπανειλημμένας εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια ἐπιδρομάς. Ἕτερον δὲ βάρβαρον καὶ ἄγριον ἔθνος, τὸ τῶν Οὔννων, ἐκ τοῦ βορρᾶ εἰσβαλὸν εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, προέβη διὰ τῶν ἐπαρχιῶν μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ θῦον καὶ ἀπολῦον πᾶν τὸ προστυχόν, ἀλλὰ μὴ δυνηθέν, εὐτυχῶς, νὰ κυριεύσῃ τινὰ τῶν σημαντικῶν καὶ ὠχυρωμένων πόλεων[1]. Ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη τῶν Οὔννων ὑπῆρξε διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ δεινοτάτη καὶ βλαβερωτάτη μετὰ τὴν τοῦ Ἀλαρίχου. Οἱ Ἕλληνες εἶχον καταλάβει τότε τὰς Θερμοπύλας καὶ ἀνδρείως ἀπέκρουσαν τοὺς βαρβάρους (539—540), ἀλλὰ προδοσία πάλιν ἀνεκάλυψε τοῖς πολεμίοις τὴν ἀπαισίαν ἐκείνην ἀτραπόν, δι' ἧς καὶ οἱ Πέρσαι ἄλλοτε εἰσεχώρησαν, καὶ οὕτως ἡ χώρα ἔμεινεν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν βαρβάρων, ἐνῷ ὁ στόλος τοῦ φοβεροῦ Τωτίλα κατεληλάτησε πολλὰς παραλίας πόλεις. Ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν σχετικῶς μικρὰ δεινά. Ἀπὸ τῆς ἀναβάσεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὸν θρόνον κατ' ἔτος σχεδὸν συνέβαινον σεισμοὶ ἰσχυροὶ καὶ ἐκτάκτου διαρκείας, οἵτινες πολλὰς μὲν πόλεις κατέρριψαν, πολλὰς δὲ μυριάδας ἀνθρώπων ἀφῄρεσαν τὴν ζωήν. Ἐν Ἑλλάδι ἡ Κόρινθος, αἱ Πάτραι, ἡ

[1] Προκόπιος ἐν Περσικ. πολέμ. 2, 4.

Ναύπακτος, ἡ Χαιρώνεια καὶ ἡ Κορώνεια ἐγένοντο ὑπ' αὐτῶν ἐρείπια. Μέγα πλῆθος Ἑλλήνων τελούντων ποτὲ μεγάλην τινὰ πανήγυριν κατεπώθησαν ὑπὸ τοῦ διαρραγέντος ἐδάφους. Τὰ ὕδατα ἀποσυρθέντα κατὰ τὰ παράλια τῶν Θερμοπυλῶν παρὰ τὸ Ἐχιναῖον ἐπανῆλθον ἔπειτα μετὰ μεγάλης ὁρμῆς, προέβησαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας καὶ συμπαρέσυραν πλείστους ἀνθρώπους καὶ ζῷα [1].

Πάντα τὰ ἔκτακτα ταῦτα δεινὰ καὶ αἱ πολλαπλαῖ καὶ ἀπάνθρωποι καταπιέσεις ἔκαμον τοὺς ἀνθρώπους, πρὸ πάντων τοὺς ἐθνικούς, νὰ θεωρῶσι τὸν Ἰουστινιανὸν ὡς τὸν κακὸν δαίμονα, ὅστις ἐστάλη πρὸς ἐξολόθρευσιν τοῦ κόσμου [2].

Ἐν τοιαύταις συμφοραῖς καὶ μὲ τοσοῦτον πάταγον ἐξέπνευσεν ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος καὶ ὁ ἐθνισμός, ὡσανεὶ κατηράσθησαν τὸν τόπον οἱ ἐκδιωχθέντες θεοὶ καὶ ἡ ἀποπταμένη ἐλευθερία!

[1] Ἴδε τὴν ἐξιστόρησιν τῶν δεινῶν τούτων παρὰ Προκοπίῳ ἐν Γοτθικ. 4, 25. Ἀνεκδ. κεφ. 18. Περσικ. 2, 22—23. Ἀγαθίᾳ, βιβλ. 2. Ἰωάννῃ Μαλαλᾷ, Χρονικ. 2. Θεοφάνει, Εὐαγρίῳ ἐν Ἐκκλησ. ἱστορ. 4, 29. πρβ. δὲ καὶ Γίββωνος Decline and Fall.... κτλ. κεφ. 43. καὶ ἄλλους.

[2] Προκόπιος ἐν Ἀνεκδ. 18.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 529.

Οὔποτε δουλείη κεφαλὴ ἰθεῖα πέφυκεν.
ἀλλ' αἰεὶ σκολιὴ καὐχένα λοξὸν ἔχει.
(ΘΕΟΓΝΙΣ)

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ Χριστοῦ μέχρις Ἰουστινιανοῦ, ἐπειδὴ ἡ εὐκλεὴς πόλις διήνυσε κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα τὴν τελευταίαν φάσιν τοῦ ἐνδόξου σταδίου της ὡς πολιτεία κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐλευθέρα καὶ αὐτόνομος καὶ ἕδρα τῶν Μουσῶν καὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ εἰδικώτερον καὶ περὶ τῶν δύο κυριωτάτων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας χαρακτηριστικῶν, τοῦ πολιτεύματος δηλονότι αὐτῆς καὶ τῶν ἐν αὐτῇ σχολῶν καὶ ἐκπαιδευτηρίων.

Τὸ ἀθηναϊκὸν πολίτευμα μετὰ τὴν ὑπὸ Θρασυβούλου κατάλυσιν τῆς τῶν Τριάκοντα τυραννίας δημοκρατία, ὡς πρότερον, γενόμενον, διέμεινε μὲν ἔκτοτε ὀνόματι δημοκρατία, πράγματι ὅμως εἶχεν ὑποστῆ ἐν τῇ φορᾷ τῶν χρόνων οὐσιώδεις μεταβολάς. Ἰδίως δὲ μετὰ τὸν ὑπὸ Φιλίππου Β', τοῦ Ἀλεξάνδρου πατρός, περιορισμὸν τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους καὶ κατὰ τὰς πολλὰς καὶ ἀλλεπαλλήλας περιπετείας ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηνῶν ἐπανειλημμένως, καθ' ἃ συντόμως ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ἐμνήσθημεν, ἐτροποποιήθη καὶ περιωρίσθη ὑπὸ ἰσχυρῶν δημαγωγῶν καὶ ξένης ἐπεμβάσεως, ἡ σχέσις τῶν διαφόρων ἀρχῶν πρὸς ἀλλήλας οὐσιωδῶς ἤλλαξε καὶ ἡ κατοχὴ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ θέσεων ἀπέβη ὅλως διάφορος καὶ ὑπ' ἄλλων κατωρθοῦτο ἢ πρότερον. Ὅσῳ τὸ πολεμικὸν τοῦ λαοῦ ἦθος ἐξέπιπτε, τοσούτῳ ἡ θέσις τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν στρατηγῶν ἀπέβαινεν ἀνωτέρα, καὶ ὅσῳ ὁ δημόσιος βίος περιωρίζετο καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πολλῶν περὶ τῆς πολιτείας ἐμαραίνετο, τόσῳ μᾶλλον καὶ ἡ τῶν κοινῶν διεύθυνσις περιήρχετο εἰς χεῖρας ὀλίγων, οἵτινες

ὅμως εἶχον ἤδη ὡς ἄρχοντες ἀξίωμα περιωρισμένον καὶ κατεγίνοντο περὶ πολλῷ κατωτέρας ὑποθέσεις ἢ πρότερον. Οὐχ ἧττον ὅμως τὸ πολίτευμα ἐξηκολούθει, κατὰ τύπον τοὐλάχιστον, νὰ διαμένῃ δημοκρατικὸν ἐν τοῖς καθόλου. Ἀφ' ὅτου δ' οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως ἐξασφαλισθῶσιν ἀπὸ τῶν πέριξ κινδύνων, συνεμάχησαν περὶ τὰ 200 π. Χ. μετὰ τῶν Ῥωμαίων, διέμειναν ἐλεύθεροι καὶ σύμμαχοι τῶν Ῥωμαίων καὶ μετὰ τὴν ἐν ἔτει 146 π. Χ. καταστροφὴν τῆς Κορίνθου καὶ ὑποταγὴν τῆς Ἑλλάδος ὑπ' ἐκείνων, διατηροῦντες τὸ πάτριον πολίτευμα[1]· Μετὰ δὲ τὴν ἐν ἔτει 86 π. Χ. ἐπὶ τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου ἅλωσιν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ Σύλλα μετεβλήθη μὲν πολλαχῶς τὸ πολίτευμα τῆς πόλεως ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχικώτερον, ἡ ἀνεξαρτησία ὅμως καὶ αὐτονομία καὶ πάλιν διετηρήθησαν[2] καὶ ἡ κατάστασις αὕτη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀναλλοίωτος διέμεινε μέχρι Καρακάλλα (211—217 μ. Χ.). Ἐπὶ Κικέρωνος καὶ Τιβερίου[3], ὡς καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ Οὐεσπασιανοῦ ἐντελῆ μεταβολὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν μετὰ ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν καὶ νόμων, πρὸς δὲ ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν Ἀντωνίνων μέχρι τοῦ περιβοήτου ἐκείνου ψηφίσματος τοῦ Καρακάλλα, δι' οὗ πάντες οἱ ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει οἰκοῦντες ἐλεύθεροι ἐκηρύχθησαν Ῥωμαῖοι πολῖται, οἱ Ἀθηναῖοι ἐξηκολούθουν ἔχοντες ἴδιον πολίτευμα καὶ ζῶντες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνεξάρτητοι, ὡς ἐκ τῶν συγχρόνων συγγραφέων ἐξάγεται[4]. Ἀπὸ δὲ Καρακάλλα μέχρις Ἰου-

[1] Πρβ. Στράβωνος Γεωγραφ. 4, 1, 16. Καὶ Εἰσαγωγ. σελ. 27 ἐπ. 40 ἐπ.

[2] Στράβων 9, 1, 16. Λίβιος ἐν Ἐπιτομῇ, 81. Πλούταρχος ἐν συγκρίσει Λυσάνδρου καὶ Σύλλα, κεφ. 5.

[3] Κικέρων εἰς Πείσωνα, κεφ. 16. Τάκιτος ἐν Χρονικ. 2, 53.

[4] Πρβ. ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω Πλίνιον τὸν πρεσβύτερον ἐν Φυσικ. Ἱστορ. 4, 11. Πλίνιον τὸν νεώτερον ἐν Ἐπιστολ. 8, 24. Δίωνα Χρυσόστομον ἐν λόγῳ 31ῳ καὶ Αἴλιον Ἀριστείδην ἐν Ῥώμης ἐγκωμίῳ, σ. 392 καὶ ἐν Παναθηναϊκῷ σ. 319. Περὶ Τραϊανοῦ εἴπομεν ἀνωτέρω (σελ. 75) ὅτι κακῶς ὁ Κορσίνης ἰσχυρίζεται ὅτι κατήργησε τῶν Ἀθηνῶν τὴν ἀνεξαρτησίαν, παρὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Πλινίου διαβεβαίωσιν τοῦ ἐναντίου. Τοῦ Κορσίνη τὴν γνώμην συνεμερίσθησαν καὶ ὁ Vaillant (Numismata imperatorum, augustarum et caesarum κτλ. Amsterdami. 1700) καὶ ὁ Winckelmann (Geschihte der Kunst, σ. 397 ἐκδ. Δρέσδης), βασιζόμενοι καὶ οὗτοι ἐπὶ τῶν σωζομένων ἀθηναϊκῶν νομισμάτων μετὰ προτομῆς τοῦ Τραϊανοῦ. Ἀλλ' ὁ Ἰωάννης Eckel (Doctrina numorum veterum, ἐν Βιέννῃ, 1792, τόμ. Α'., σ. 220), ὁ E. Beulè (Les monnaies d' Athènes. Paris, 1858, σ. 400), ὁ B. V. Head (Catalogue of greek coins, Attica-Megara-Aegina. London, 1888. intro-

στινιανοῦ ἡ ἐπέμβασις καὶ πίεσις τῶν αὐτοκρατόρων ἔβαινον αὐξανόμεναι πάντοτε καὶ ἡ τῆς πόλεως ἀνεξαρτησία ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον περιωρίζετο, μέχρις ὅτου ὁ Ἰουστινιανὸς αὐθαιρέτως κατήργησε διὰ παντὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτονομίαν τῆς πόλεως, εἰ καὶ τυπικῶς προσεποιεῖτο ὅτι ἀφῆκε τὴν αὐτονομίαν· οὐχ ἧττον ἕως τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ πάτριον πολίτευμα διετηρεῖτο ἔν τινι βαθμῷ καὶ ἡ πόλις ἀπετέλει ἐλευθέραν καὶ προνομιακὴν πολιτείαν. Τὴν ἀνεξαρτησίαν λοιπὸν καὶ αὐτονομίαν διετήρησαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ μετὰ Χριστὸν ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων μέχρις Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α', ἡ ἐλευθερία ὅμως αὕτη δύναται μᾶλλον νὰ κληθῇ κατ' ἀνοχὴν προνομία ἢ ἀληθὴς ἐλευθερία, ὡς δηλωθήσεται ἐκ τῆς ἀκολούθου περιγραφῆς τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος κατὰ τοὺς ἑξῆς πέντε πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας.

Αἱ εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ὑποταγεῖσαι ἢ ἑκουσίως προσκολληθεῖσαι πολιτεῖαι ἀπήλαυον ἀναλόγως καὶ διάφορα δίκαια· ἡ καλλίστη κατάστασις ἦτο ἡ τῶν ἐλευθέρων συμμάχων πολιτειῶν (liberae civitates foederatae), ἡ δὲ χειρίστη ἡ τῶν ἐντελῶς δουλωθεισῶν, ὧν καὶ τὴν χώραν οἱ Ῥωμαῖοι ἐδήμευον [1]. Αἱ ἐλεύθεραι τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους πολιτεῖαι ἐκέκτηντο τὸ δικαίωμα τοῦ πολιτεύεσθαι ἰδίοις νόμοις (suis legibus vivere)· τοῦ εἶναι ἀπηλλαγμέναι ῥωμαϊκῆς φρουρᾶς, ἥτις πάντοτε ὑποταγῆς καὶ δουλείας ἦτο σημεῖον· τοῦ ἔχειν ἀτέλειαν ἀγρῶν, ἤτοι τῆς χώρας· τοῦ διατελεῖν πάντοτε συμμάχους Ῥωμαίων (socii) καὶ τοῦ ἔχειν τὴν προνομίαν τοῦ ἀσύλου, ὅπερ ὅμως ἐν Ἑλλάδι οἱ Ῥωμαῖοι πολλάκις δὲν ἐσεβάσθησαν [2], καὶ τοῦ κόπτειν ἴδιον νόμισμα. Ἐκ τούτων λοιπὸν τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ἦσαν καὶ αἱ Ἀθῆναι· διότι οὔτε ῥωμαϊκὴν φρουρὰν εἶχον, ὡς ἔκ τε τῆς σιωπῆς τῶν συγγραφέων καὶ ἐκ τῶν συμβάντων κατὰ τὸν Μιθριδατικὸν πόλεμον ἐξάγεται, καὶ αὐτονόμως ἐπολιτεύοντο καὶ

duction Ix). καὶ πάντες οἱ κράτιστοι τῶν νεωτέρων νομισματογνωμόνων ἐν οἷς καὶ ὁ Ἰωάννης Σβορῶνος, θεωροῦσι τὰ νομίσματα τοῦ Κορσίνη κίβδηλα, ὡς καὶ πάντα τὰ ἀθηναϊκὰ μετὰ προτομῆς αὐτοκράτορος.

[1] Κικέρων κατὰ Βέρρου 3, 6.

[2] Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ἴδε Hoeck, Geschichte des roem, Reichs, τόμ. Α', μέρος Β', σ. 242 ἑπ. Πρβ. καὶ Kuhn, Staedtische und bürgerliche Verfassung des roem. Reichs, τόμ. Β'. σ. 10 ἑπ. καὶ I. Marquardt, Roem. Staatsverf. Α'., σ. 347 ἑπ. καὶ ἀνωτέρω Εἰσαγ. σ. 45 ἑπ. καὶ Βιβλ. Α'. κεφ. Α'. σ. 56 ἑπ.

ἀτέλειαν τῆς χώρας εἶχον καὶ σύμμαχοι τῶν Ῥωμαίων ἦσαν[1]. Αἱ προνομίαι ὅμως αὗται τῶν Ἀθηνῶν καὶ αἱ ἐλευθερίαι δὲν ἔμειναν ἀλώβητοι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἤτοι τοὺς μετὰ Χριστόν, ἀλλ' ἡ τῶν Ῥωμαίων ἀρχόντων ἐπιρροὴ καὶ ἀνάμιξις ποικιλοτρόπως ἐγίνετο· ἀπὸ ἁπλῆς προστασίας ἀποβᾶσαι κηδεμονεία καὶ τελευταῖον ἄμεσος ἐποπτεία τῶν ἐν τῷ ἀθηναϊκῷ κρατιδίῳ πραγμάτων, ὡς καὶ ἐκ μόνων τῶν ἑξῆς γεγονότων ἐξάγεται. Ἐν τῷ περὶ ἐξαγωγῆς ἐλαίου νόμῳ τοῦ Ἀδριανοῦ ἀναφέρεται ἔκκλησις εἰς τὸν ἀνθύπατον Ἀχαΐας ἢ εἰς τὸν αὐτοκράτορα[2], κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ περίπου χρόνους ἀναφέρεται δήμευσις τῆς περιουσίας τοῦ πάππου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ Ἱππάρχου ὑπὲρ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου[3], εἰς τὸν ἀνθύπατον καταγγελία τοῦ σοφιστοῦ Ἀδριανοῦ, ἡ εἰς τὸν αὐτοκράτορα καταγγελία Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, καὶ ἄλλαι ἄπειροι ἀναμίξεις καὶ βιαιοπραγίαι τῶν μεταγενεστέρων αὐτοκρατόρων εἶνε γνωσταί[4]. Ταῦτα λοιπὸν πάντα δηλοῦσιν ἀρκούντως, ὅτι αἱ ῥωμαϊκαὶ ἀρχαὶ μετῆλθον καὶ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους τὴν αὐτὴν πολιτικήν, ἣν καὶ πρὸς τὰς ἄλλας μετὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἑνωθείσας χώρας· δὲν κατήργησαν μὲν ἐφ' ἅπαξ τὸ πάτριον πολίτευμα καὶ τὴν αὐτονομίαν, ἐφρόντισαν ὅμως ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ῥυθμίσωσι τὰ ἀθηναϊκὰ πράγματα, ὅπως αὐτοῖς συνέφερεν, ἐπενεγκόντες τῷ χρόνῳ καὶ οὐσιώδεις τῶν θεσμῶν μεταβολάς. Ὡς δ' ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πολιτειῶν οἱ Ῥωμαῖοι μετὰ τὴν τῆς Κορίνθου ἅλωσιν ἤλλαξαν τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα καθιστάντες «ἀπὸ τιμημάτων τὰς ἀρχάς[5]», ἢ καὶ ἄλ-

[1] Στράβων, 9. 1, 26. Πλούταρχος ἐν συγκρίσει Σύλλα καὶ Λυσάνδρου, κ. 5. Ἀριστείδης ἐν Παναθηναϊκῷ, σ. 319. Τάκιτος ἐν Χρονικ. 2, 53.

[2] Ἴδε Boeckh, Corpus Inscriptionum graecarum, τόμ. Α', ἀρ. 355.

[3] Φιλόστρατος ἐν Βίοις Σοφιστῶν ἐν 2, 1, 2. Boeckh, C. I. gr., ἀριθ. 355· πρβ. καὶ τὰς αὐτόθι σημειώσεις τοῦ Boeckh.

[4] Φιλόστρατος ἐν Βίοις Σοφιστῶν 2, 1, 2.10, 3. Ἐνίοτε εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἡ μεταρρύθμισις τῶν πολιτευμάτων καὶ ἡ ἐποπτεία τῶν Ῥωμαίων ἐπὶ τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν ἦσαν καὶ αὐταῖς σωτήριον μέτρον ἕνεκα τῆς τότε καταστάσεώς των. Οὕτω λ. χ. ἐπ' ἀγαθῷ ἐπέμφθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ Τραϊανοῦ ὁ Μάξιμος πρὸς ῥύθμισιν τῆς καταστάσεως τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν· Πλίνιος ἐν Ἐπιστολ. 8, 24. πρβ. ἀνωτέρω σελ. 78 ἑπ. Καὶ ὁ Ἡρώδης δ' ὁ Ἀττικὸς ἐλευθέρων πόλεων εὐεργετικὸς τοποτηρητὴς ἐχρημάτισεν ἐν Ἀσίᾳ· Φιλόστρατος ἐν Βίοις Σοφιστῶν, 2, 1, 3.

[5] Παυσανίας Ἀχαϊκ. 16, 6.

λως πρὸς τὰ ἴδια συμφέροντα μεταρρυθμίσαντες αὐτά, οὕτω, φαίνεται, προσηνέχθησαν καὶ πρὸς τὴν ἀθηναϊκὴν πολιτείαν, πάντοτε ὅμως μετὰ μείζονος προφυλάξεως καὶ κατ' ὀλίγον ἐπιφέροντες εἰς τὸ πολίτευμα τοῦτο τὰς συμφερούσας αὐτοῖς μεταβολάς. Ῥητῶς περὶ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Ῥωμαίων εἰς τὰ τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας πρὸ Χριστοῦ ἔτι μαρτυρεῖ ὁ Ποσειδώνιος, ὅστις παρ' Ἀθηναίῳ[1] παριστᾷ τὸν δημαγωγὸν Ἀθηνίωνα λέγοντα πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐν καιρῷ τοῦ Μιθριδατικοῦ πολέμου· «Μὴ ἀνέχεσθε τὴν ἀναρχίαν, ἣν ἡ Ῥωμαίων Σύγ-» κλητος ἐπισχεθῆναι πεποίηκεν, ἕως αὐτὴ δοκιμάσῃ περὶ τοῦ πῶς » ἡμᾶς πολιτεύεσθαι δεῖ· καὶ μὴ παρίδωμεν τὰ ἱερὰ κεκλεισμένα, » αὐχμῶντα δὲ τὰ γυμνάσια, τὸ θέατρον ἀνεκκλησίαστον, ἄφωνα δὲ » τὰ δικαστήρια καὶ τὴν θεῶν χρησμοῖς καθωσιωμένην Πνύκα ἀφη-» ρημένην τοῦ δήμου . . .» κτλ. Διότι δυνατὸν μὲν ὁ δημαγωγὸς ἐκεῖνος νὰ παρίστα ἐξωγκωμένα τὰ πράγματα, βεβαίως ὅμως δὲν ἠδύνατο καὶ ἐντελῶς νὰ ψεύδηται ἐνώπιον αὐτῶν τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες οὐδένα ἄλλον λόγον εἶχον πρὸς συμμαχίαν μετὰ τοῦ Μιθριδάτου κατὰ τῶν Ῥωμαίων ἢ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας. Ὅτι δὲ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους καὶ οἱ αὐτοκράτορες τῶν Ῥωμαίων ἀσυστόλως ἐπενέβαινον εἰς τὰ ἀθηναϊκὰ πράγματα, ἀπεδείξαμεν πρὸ μικροῦ διὰ παραδειγμάτων. Ἀλλ' ὁποῖαι ἦσαν αἱ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν πολίτευμα ἐπενεχθεῖσαι τροποποιήσεις;

Ἐν τοῖς πρότερον δημοκρατικοῖς χρόνοις τὴν ἀνωτάτην ἐν τῷ ἀθηναϊκῷ κράτει ἐξουσίαν ἐξήσκει ὁ δῆμος, ἤτοι τὸ σύνολον τῶν ἐλευθέρων Ἀθηναίων πολιτῶν, οἵτινες ἐν τακτικαῖς τε καὶ ἐκτάκτοις ἐκκλησίαις συνεζήτουν τὰ κοινὰ καὶ ἀπεφάσιζον περὶ αὐτῶν ἢ ἐξέλεγον τοὺς ἄρχοντας διὰ τὰ διάφορα ἀξιώματα. Οἱ δὲ Ῥωμαῖοι δὲν κατήργησαν μὲν τὴν τοιαύτην τοῦ λαοῦ ἐξουσίαν καὶ τὰ δίκαια αὐτοῦ, ἐφρόντισαν ὅμως δι' ἄλλων μέσων νὰ ἐλαττώσωσι τὴν σημασίαν αὐτῶν. Ἀφῆκαν δηλ. τὰς αὐτὰς καὶ πρότερον ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλεγομένας, περιώρισαν ὅμως τὸν ἀριθμὸν τῶν τελείων πολιτῶν καὶ μετέβαλον τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς φροντίσαντες περὶ ἀντικαταστάσεως τοῦ κλήρου διὰ τῆς ψήφου ἢ τῆς χειροτονίας, δι' οὗ ἀπέβη ἀδύνατος ἡ εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα ἐκλογὴ παντὸς τυχόντος πολίτου. Πρὸς δὲ τούτοις, ὅπως καταστήσωσι τὸ πολίτευμα ὀλιγαρχικώτερον, ηὔξη-

[1] Δειπνοσοφιστ. 5, 13. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω, Εἰσαγωγῆς σ. 47 ἐπ.

σαν σπουδαίως τὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀξίωμα καὶ τὴν ἐπιρροὴν καὶ παρεχώρησαν μεγάλην ἰσχὺν εἰς τὸν πολέμαρχον, τότε «στρατηγὸν ἐπὶ » τῶν ὅπλων» καλούμενον, δι' ὧν πάντων συνεκέντρωσαν ὡς οἷόν τε μείζονα ἐξουσίαν εἰς χεῖρας ὀλίγων ἀφαιροῦντες αὐτὴν ἀπὸ τὸν λαόν. Ἀλλ' ὅπως ἴδωμεν πάσας τὰς ἐπενεχθείσας τροποποιήσεις, δέον νὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους μέχρις Ἰουστινιανοῦ.

Ο κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς διῃροῦντο εἰς πολίτας ἐλευθέρους, εἰς μετοίκους καὶ εἰς δούλους, ὡς καὶ πρότερον, οἱ δὲ πολῖται ἦσαν τοιοῦτοι ἢ γένει ἢ τοῦ δήμου ἀποφάσει, νῦν ὅμως ἡ τάσις πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ δικαιώματος τούτου καὶ ἡ εὐκολία τοῦ ἀποκτᾶν αὐτὸ ἦσαν πολλῷ μείζονα ἢ ἄλλοτε, ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ διατάγματος ἐκείνου τοῦ Αὐγούστου, δι' οὗ ἀπηγόρευε τοῖς Ἀθηναίοις νὰ πωλῶσι τὸ δικαίωμα τοῦ Ἀθηναίου πολίτου [1], καὶ ἐκ τῆς πληθύος τῶν ξένων, οἵτινες κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐγένοντο Ἀθηναῖοι πολῖται ἢ καὶ ἄρχοντες ἐν Ἀθήναις, ὡς ὁ τῆς Θρᾴκης βασιλεὺς Ῥοιμητάλκης ἐπὶ Αὐγούστου, ὁ Δομιτιανός, ὁ Ἀδριανός, ὁ Γαλλιηνός, ὁ Κωνσταντῖνος,, οἱ σοφισταὶ Λολλιανὸς ὁ Ἐφέσιος, Ἀδριανὸς ὁ Τύριος, Ἡρώδης ὁ Ἀττικός, ὁ Προαιρέσιος καὶ ἄλλοι πολλοί [2]. Ἦσαν δ' οἱ πολῖται καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων γνήσιοι καὶ νόθοι, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ὑπὸ Ποσειδονίου λεγομένων περὶ Ἀθηνίωνος, ὃν «παρέγγραφον», ἤτοι νόθον πολίτην ἀποκαλεῖ, ὡς γεννηθέντα ἐκ πατρὸς μὲν Ἀθηναίου μητρὸς δ' Αἰγυπτίας [3] καὶ διῃροῦντο, ὡς καὶ πρότερον, κατὰ φυλὰς καὶ δήμους, αἱ φυλαὶ ὅμως δὲν ἦσαν δέκα, ἀλλ' ἤδη ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ εἶχον γίνει δώδεκα, προστεθεισῶν τῆς Δημητριάδος καὶ τῆς Ἀντιγονίδος, αἵτινες κατὰ τὸν τρίτον καὶ δεύτερον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ τῆς Πτολεμαΐδος καὶ τῆς Ἀτταλίδος [4], ἐπὶ δὲ τοῦ Ἀδριανοῦ, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου μ. Χ. αἰῶνος, ἐγένοντο τρισκαίδεκα, προστεθείσης πρὸς τιμὴν τοῦ μεγάλου ἐκείνου τῶν

[1] Δίων Κάσσιος ἐν 54, 9· πρβ. καὶ Εἰσαγωγῆς σ. 53.

[2] Ἴδε παραδείγματα διάφορα παρὰ Κικέρωνι, Ὑπὲρ Βάλβου, κ. 17· Πλουτάρχῳ ἐν βίῳ Ἀντωνίου, κεφ. 57· Κορνηλίῳ Νέπωτι ἐν βίῳ Ἀττικοῦ, κεφ. 3. Φιλοστράτῳ ἐν Βίοις Σοφιστῶν 2, 1, 2. 10, 3, 5. 1, 23 καὶ Boeckh, C. I. gr. ἀριθ. 247, 265 κτλ.

[3] Παρ' Ἀθηναίῳ, τόμ. Ε'., σ. 211, ἐκδ. Dindorf.

[4] Ἴδε Corsini, Fasti attici, τόμ. Α'., σελ. 145.

Ἀθηνῶν εὐεργέτου καὶ τῆς Ἀδριανίδος φυλῆς. Ἕνεκα τῆς προσθήκης τῶν νέων τούτων φυλῶν βεβαίως πολλοὶ δῆμοι ἀφαιρεθέντες ἀπὸ τῶν ἄλλων προσετέθησαν εἰς ταύτας, ὁ ἀριθμὸς ὅμως τῶν εἲς ἑκάστην φυλὴν ἀνηκόντων δήμων δὲν ἔμεινε σταθερὸς κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν αἰῶνας ἕνεκα ἐρημώσεως πολλῶν ἐξ αὐτῶν καὶ καταστροφῆς ἑτέρων ὑπὸ βαρβάρων ἐπιδρομέων, ὅθεν προῆλθε καὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας οὐσιώδης ἐλάττωσις[1].

Αἱ δὲ ἐκκλησίαι τοῦ δήμου, αἵτινες ἀνέκαθεν ἐξήσκησαν ἐν Ἀθήναις τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν, ἐξηκολούθουν συνερχόμεναι καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, ὡς δεικνύουσιν ἡμῖν πλεῖστα περισωθέντα ψηφίσματα δήμου[2], τὰ ἔργα ἐν τούτοις τῶν τοῦ δήμου ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οὔτε τόσον σπουδαῖα ἦσαν οὔτε τινὰ ἐπὶ τῶν τυχῶν τοῦ συγχρόνου κόσμου ἐπιρροὴν ἐξήσκουν, ὡς πρότερον. Ἡ κυριωτάτη τοῦ δήμου ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐργασία κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους ἦτο τὸ ἀπονέμειν τιμὰς καὶ ἐκλέγειν τὰς διαφόρους ἀρχὰς ψήφῳ καὶ χειροτονίᾳ[3] καὶ ὄχι κλήρῳ, ὅπερ καθίστα τὴν τῶν ἀρχῶν κατάληψιν εὐκολωτέραν εἰς τοὺς εὐποροῦντας καὶ ἀριστοκρατικούς. Ἐκτὸς ὅμως τούτων καὶ περὶ ἄλλα κατεγίνοντο πολλάκις αἱ τοῦ δήμου ἐκκλησίαι. Ἐν τῷ περὶ ἐξαγωγῆς ἐλαίου νόμῳ τοῦ Ἀδριανοῦ ὁρίζεται λ. χ. ὅτι ἔν τισι περιπτώσεσιν ὁ στρατηγὸς ὤφειλε νὰ καλῇ τὸν λαὸν εἰς ἐκκλησίαν, ὅπως ἐκφέρῃ γνώμην, ἤ, ἂν τυχὸν ἦτο ἀνάγκη ἐκκλήσεως πρὸς τὸν ἀνθύπατον ἢ τὸν αὐτοκράτορα, ὅπως ἐκλέγῃ πρὸς τοῦτο συνδίκους. Ἀλλὰ δὲν συνήρχετο ὁ λαὸς τόσον συχνὰ ἐν τῇ Πνυκί, ἔνθα συνήθως ἐξελέγοντο οἱ ἀνώτατοι ἄρχοντες, ἀλλ' ἐν τῷ

[1] Περὶ τῶν δήμων τῆς Ἀττικῆς διὰ μακρῶν ἐπραγματεύθη ὁ Κορσίνης, ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. Α'., σ. 182 ἑπ., κάλλιστα δ' ὁ Grotefen, de demis Atticae ἐν Γοτίγγῃ, 1825. Ἔπιθι καὶ τοῦ ἡμετέρου Διονυσίου Σουρμελῆ τὰ Ἀττικὰ ἢ περὶ δήμων Ἀττικῆς κτλ. Ἐν Ἀθήναις, 1854.

[2] Ἴδε ψηφίσματα τοῦ ἀθηναϊκοῦ δήμου ἐκ τῶν ῥωμ. χρόνων ἐν Corpus inscr. gr. ἀριθ. 309, 311, 312, 317, 358, 360, 364, 366. 367, 369, 411, 412, 413, 432· ψηφίσματα δὲ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἀριθ. 179, 416, 431, 437 κτλ. τοῦ δήμου καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀριθ. 315, 316, 370, 444, τοῦ δήμου τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου κοινῇ ἀριθ. 313, 318, 320, 361, 381, 397. 415, 417, 421, 433, 439 μέχρις ἀριθ. 460.

[3] Τοῦτο μαρτυρεῖται ῥητῶς ὑπὸ Πλουτάρχου ἐν βίῳ Περικλέους· πρβ. καὶ Λουκιανοῦ Βίων πρᾶσιν, 6.

θεάτρῳ τοῦ Διονύσου[1], ἡ δὲ ἐθιμοταξία ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐτηρήθη ἡ αὐτὴ καὶ πρότερον, ὡς ἐκ τῶν πρὸς τιμὴν τοῦ Ὑρκανοῦ καὶ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου[2] ψηφισμάτων ἐξάγεται, διότι ἐν ἀμφοτέροις τούτοις ἐπικρατεῖ ἡ αὐτὴ καὶ πρότερον ἐν ταῖς ψηφίσμασι τάξις μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἐν τῷ περὶ Σεβήρου ὁ στρατηγὸς αὐτὸς εἶπεν, ἤτοι προὔτεινε, τὸ ψήφισμα. Ἐννοεῖται δ' ὅτι κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους καὶ σπανιώτερον ἢ πρότερον συνεκαλεῖτο ὁ δῆμος εἰς ἐκκλησίαν, διότι οὐδεμία ὑπῆρχε τότε, ὡς ἄλλοτε, συχνὴ ἀφορμὴ περὶ ψηφίσεως εἰρήνης, πολέμου, συμμαχίας ἢ ἄλλαι σοβαραὶ περιπτώσεις, τοῦ Ἀρείου Πάγου λαβόντος τὸ τοιοῦτο δικαίωμα, οὕτω δ' αἱ τοῦ δήμου ἐκκλησίαι ἀπώλεσαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν μεγάλην αὐτῶν σημασίαν. Ἐκ πολλῶν μάλιστα τεκμηρίων, καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ περὶ ἐλαίου γνωστοῦ ἤδη νόμου, καθίσταται πιθανὸν ὅτι ὁ λαὸς δὲν συνήρχετο εἰς ἐκκλησίαν, εἰμὴ μόνον ὁσάκις ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ συνεκαλεῖτο πρὸς τοῦτο ἐκτάκτως καὶ ὄχι τακτικῶς, ὡς ἄλλοτε[3].

Ἐκτὸς τῶν τοῦ δήμου ἐκκλησιῶν ἕτερον ἀναπόσπαστον συστατικὸν τῶν ἀρχαίων δημοκρατιῶν ἦτο ἡ Βουλή, ὁ διαρκὴς τοῦ λαοῦ ἀντιπρόσωπος, ἥτις ἐν Ἀθήναις ὄχι ψήφῳ, ἀλλὰ κλήρῳ ἐξελέγετο, ὥστε εἰς πάντα πολίτην ἦτο οὕτω δυνατὴ ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ ὡς βουλευτοῦ, καὶ ἐντεῦθεν προήρχετο ὅτι ἡ Βουλὴ ἐν Ἀθήναις ἦτο πάντοτε δημοκρατικῶν φρονημάτων. Ἡ ἀθηναϊκὴ Βουλή, τὸ πάλαι ἐκ τετρακοσίων μελῶν ἀποτελουμένη, μετὰ δὲ τὴν ὑπὸ Κλεισθένους εἰς δέκα φυλὰς τοῦ λαοῦ διαίρεσιν ἐκ πεντακοσίων, κατήντησεν, ὅτε ὁ ἀριθμὸς τῶν φυλῶν ηὐξήθη εἰς δώδεκα, νὰ σύγκηται ἐξ ἑξακοσίων βουλευτῶν καί, ὡς δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ, μετὰ τὴν προσθήκην τῆς δεκάτης τρίτης φυλῆς, ἐξ 650. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος ἐπῆλθε, φαίνεται, μεταβολή τις σπουδαία, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα εἰσήχθη ἡ ψήφῳ ἐκλογὴ τῶν βουλευτῶν· διότι ἐπὶ Παυσανίου ἡ Βουλὴ συνέκειτο καὶ πάλιν ἐκ 500 μελῶν, κατὰ δὲ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος ἐξ 750[4], ὅπερ ἴσως προήρχετι ἐκ τῆς προσθήκης ἐπιτίμων μελῶν.

[1] Ἰώσηπος ἐν Ἀρχαιολ. Ἰουδαϊκ. 14, 16.

[2] Corpus inscr. gr. ἀριθ. 353, 355. Ἡσύχιος ἐν λέξει Πνύξ καὶ Ποσειδώνιος παρ' Ἀθηναίῳ, ἔνθα ἀνωτέρω.

[3] Πρβ. καὶ Ahrens, de Athenar. statu polit. et literario, σελ. 28-29.

[4] Παυσανίας ἐν Ἀττικ. 5, 1, 3, 4. Ἴδε τὰς ὑπ' ἀριθ. 189, 387, 421 καὶ 432

Ὡς δὲ τὸ πάλαι, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, ἡ Βουλὴ προεβούλευε πάντας τοὺς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ λαοῦ εἰσαχθησομένους νόμους καὶ εἶχε τὴν ἀνωτάτην τῆς πολιτείας διεύθυνσιν, ἰδίως εἰς τὰ ἀφορῶντα τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους, ἅτινα αὐτὴ μετὰ τοῦ λαοῦ διηύθυνε[1]· τοὐλάχιστον πλεῖστα ψηφίσματα ἐκ τῶν μετὰ Χριστὸν χρόνων φέρουσιν ἐντελῶς τὸν πρότερον τύπον «Ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ», καὶ ἐν ἔτει 360 ὁ Ἰουλιανός, γράφων πρὸς τὴν ἀθηναϊκὴν πολιτείαν, ἀπετάθη «Ἀθηναίων τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ». Ἔν τισι μάλιστα φαίνεται ὅτι ἐπεξετάθη τῷ χρόνῳ τῆς Βουλῆς ἡ ἐνέργεια, ὅσον ἡ τοῦ δήμου περιωρίζετο. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ 123, τῆς συλλογῆς τοῦ Βοικχίου ἀνατίθεται τῇ Βουλῇ ἡ ἐπίβλεψις τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν καὶ τῶν ἀγορανόμων, ἐν δὲ τῇ ἐπιγραφῇ 124 παραχωρεῖ αὕτη ἄδειαν πρὸς ἵδρυσιν ἀνδριάντος καὶ ἐν τῷ γνωστῷ περὶ ἐλαίου νόμῳ τοῦ Ἀδριανοῦ τῇ Βουλῇ ἀνατίθεται ἡ δίκη, ἂν τὸ ζήτημα εἶνε περὶ ὀλιγωτέρων τῶν 50 ἀμφορῶν, κτλ.

Διῃρεῖτο δ' ἡ ἀθηναϊκὴ Βουλὴ τὸ πάλαι μὲν εἰς 10 τμήματα ἐκ 50 μελῶν ἕκαστον, ἀντιπροσωπεύοντα τὰς 10 φυλάς. Ἕκαστον τῶν τμημάτων τούτων προΐστατο τῶν κοινῶν τὸ δέκατον τοῦ ἔτους, ὅπερ ἐκαλεῖτο πρυτανεία τῆς φυλῆς, εἰς ἣν οἱ 50 βουλευταὶ ἀνῆκον. Ἐκ τῶν 50 δὲ τούτων πάλιν ἀνὰ 10 προήδρευον τὸ πέμπτον τῆς πρυτανείας τῆς φυλῆς χρονικὸν διάστημα (πρόεδροι), ἐκλέγοντες ἐκ τοῦ μέσου αὐτῶν ἕνα γραμματέα καὶ ἕνα ἡμερήσιον πρόεδρον, ἐπιστάτην καλούμενον, Οἱ δὲ ἑκάστοτε δέκα πρόεδροι συνεκάλουν καὶ τὸν λαὸν εἰς ἐκκλησίαν. Κατὰ δὲ τοὺς μετέπειτα χρόνους ὁ ἀριθμὸς τῶν τὴν ἑκάστοτε

ἐπιγραφὰς ἐν Corp. inscr. gr. μετὰ τῶν προσθηκῶν τοῦ Boeckh εἰς ἀριθ. 123 ἐν τέλει τοῦ Α'. τόμου. Πρὸς δὲ ἐπιγραφ. ἀριθ. 380.

[1] Ὁ Ἄρειος Πάγος εἶχε μὲν ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις χρόνοις καὶ τὴν τῶν οἰκονομικῶν διεύθυνσιν, τοὐλάχιστον τὴν ἐποπτείαν, ἀργότερα ὅμως, ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς δημοκρατίας, μόνον ἐκτάκτως φαίνεται ὅτι ἐπελαμβάνετο τῶν οἰκονομικῶν. Ὁ Πλούταρχος λ. χ. ἀναφέρει ἐν βίῳ Θεμιστοκλέους, κεφ. 10 ἐξ Ἀριστοτέλους, ὅτι ὁ Ἄρειος Πάγος ἐπόρισε κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν ὀκτὼ δραχ. εἰς ἕκαστον ναύτην ἢ ὁπλίτην. Πρβ. καὶ Ἀριστοτ. Ἀθην. Πολιτ. 23. Ἂν ὅμως καὶ ἀργότερα ὁ Ἄρειος Πάγος εἶχε τὴν προνομίαν ταύτην εἶνε ἀπίθανον, τοὐλάχιστον ἀβέβαιον. Ἴδε Boeckh, C. inscr. gr., ἀριθ. 75 μετὰ τῶν αὐτόθι σημειώσεων καὶ τῶν ἐν τέλει τοῦ τόμου εἰς τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν προσθηκῶν αὐτοῦ· πρὸς δὲ ἔπιθι τοῦ αὐτοῦ Staatshaushaltung der Athener, τόμ. Α', σ. 207 ἐπ. ἐκδ. β'.

πρυτανείαν ἀποτελούντων βουλευτῶν ἤλλαξε διὰ τῆς προσθήκης τῶν νέων φυλῶν καὶ τὰ κατὰ τοὺς προέδρους μετεβλήθησαν, διότι σημειοῦνται ὁ ἐπιστάτης, ὁ ἐπώνυμος καὶ ὁ γραμματεὺς τῆς πρυτανείας ὡς ἀρχαὶ ὅλως διάφοροι ἢ πρότερον. Ὁ ἐπιστάτης, ὅστις ἄλλοτε ἐπὶ μίαν μόνην ἡμέραν ἐξελέγετο ὑπὸ τῶν προέδρων, κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους φαίνεται ὅτι ἦρχε καθ' ὅλην τὴν πρυτανείαν· διότι ἄλλως πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ σημειοῖται εἷς μόνος ἐπιστάτης ἐν τοῖς τῶν πρυτάνεων καταλόγοις καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν οἱ πρυτάνεις τῆς Ἀντιοχίδος φυλῆς ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 181 ἐπιγραφῇ νὰ στήσωσιν ἀνδριάντα εἰς τὸν ἐπιστάτην Αἴλιον Εὐφρόσυνον, ἐὰν οὗτος δὲν ἦτο ἐπιστάτης τῆς ὅλης πρυτανείας; Ἐντεῦθεν δὲ φαίνεται καὶ ὅτι δὲν ἐξελέγοντο κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους τούτους χρόνους λαχνῷ, ἀλλὰ ψήφῳ οἱ ἐπιστάται, διὸ συχνὰ ἐξελέγοντο ὡς τοιοῦτοι ἄνδρες σεβαστοὶ καὶ διαπρέποντες, ὡς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ 186 εἷς ἱερεὺς καὶ ἐν τῇ 198 εἷς ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Αἰλίων.

Ἔτι παραδοξότερος νεωτερισμὸς τῶν μετὰ Χριστὸν χρόνων εἶνε ὅτι ἐπώνυμος ἀποκαλεῖται ἐν πολλοῖς πρυτάνεων καταλόγοις εἷς τῶν πρυτάνεων[1], ἐνῷ πρότερον ἐπώνυμος ἐκαλεῖτο μόνον εἷς τῶν ἐννέα ἀρχόντων, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἔτος ἐλογίζετο. Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ παραδόξου τούτου ὁ μὲν Βοίκχιος φρονεῖ ὅτι ὁ ἐπώνυμος πρύτανις κατεῖχε τιμητικῶς τὴν θέσιν τοῦ ἐπωνύμου ἥρωος τῆς πρυτανευούσης φυλῆς[2], ὁ δὲ Ἄρενς πιθανώτερον ὅτι εἷς τῶν πρυτάνεων τιμητικῶς ἐκαλεῖτο ἐπώνυμος, διότι ἀπ' αὐτοῦ ἴσως ἐλογίζετο ἡ πρυτανεία, ὡς ἀπὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος τὸ ἔτος[3]. Ὁπωσδήποτε ἡ θέσις ἦτο τιμητικὴ καὶ δὲν θὰ ἐξελέγετο βεβαίως λαχνῷ, ἀλλὰ ψήφῳ ἢ χειροτονίᾳ ὁ ἐπώνυμος πρύτανις, διὸ συνέβη νὰ γίνωσί τινες δὶς ἐπώνυμοι, ὡς ὁ Ἱκέσιος Θεαγένης ἐν ἀριθ. 191, 192, καὶ πολλοὶ ἔξοχοι ἄνδρες πρὸς τοῦτο νὰ ἐκλέγωνται, ὡς ὁ Ἀδριανὸς ἐν ἀριθ. 184 καὶ πολλοὶ ἱερεῖς τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος[4]. Ὁ δὲ περὶ τὸν γραμματέα τῆς Βουλῆς νεωτερισμὸς εἶνε, ὅτι οὗτος ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν πρυτάνεων ἐνίοτε γράφεται πρὸ τοῦ ἐπωνύμου πρυτάνεως. Ἐννοεῖται δ' ὅτι ἡ Βουλὴ εἶχε καὶ ἴδιον ταμίαν[5].

[1] Πρβ. Corp. inscr. gr. ἀριθ. 184. 186, 189, 190, 191—194, 196.

[2] Ἐν Gorp. inscr. gr. σημειώσ. εἰς ἀριθ. 184.

[3] Ahrens, de Athenarum statu politico . . . . etc., σ. 32.

[4] Ἴδε Boeckh, ἐν Corp. ins. gr., εἰς ἀριθ. 190.

[5] Ἴδε C. ins. gr. ἀριθ. 191, 196 καὶ τὰς εἰς τοῦτον προσθήκας τοῦ Boeckh ἐν σελ. 907 τοῦ Α' τόμου.

Ἀλλ' ὁ παραδοξότατος ἐν τοῖς τοιούτοις καὶ τῶν μετὰ Χριστὸν ἐν Ἀθήναις πραγμάτων χαρακτηριστικώτατος νεωτερισμὸς εἶνε, ὅτι οἱ πρόεδροι δὲν ἐξελέγοντο ἐκ μόνης τῆς πρυτανευούσης φυλῆς, ὡς ἄλλοτε, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων, ὡς τὰ πρὸς τιμὴν τοῦ Ὑρκανοῦ καὶ Σεπτιμίου Σεβήρου ψηφίσματα δηλοῦσιν[1], ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου δὲν συνεκάλουν πλέον οἱ πρόεδροι τὸν λαὸν εἰς ἐκκλησίαν, ἀλλ' ὁ ἑκάστοτε στρατηγός. Καὶ τὸ τοῦ πρυτάνεως λοιπὸν καὶ προέδρου ἀξίωμα, ὡς καὶ πλεῖστα ἄλλα, πραγματικὴν μὲν σημασίαν δὲν εἶχον πλέον, ἀπενέμοντο ὅμως ὡς θέσεις τιμητικαὶ εἰς τοὺς εὐυποληπτοτέρους καὶ ἰσχυροτέρους τῶν πολιτῶν. Ἰδίως ἡ τῶν πρυτάνεων θέσις ἦτο ἀνέκαθεν τιμητικὴ καὶ ἐτρέφοντο οὗτοι μετὰ τῶν ἀεισίτων λεγομένων[2] ἐν τῇ Θόλῳ δημοσίᾳ δαπάνῃ, διαρκούσης τῆς λειτουργίας των.

Πολλῷ μείζονα σημασίαν εἶχον αἱ μεταβολαί, αἵτινες ἐπὶ ῥωμαιοκρατίας ἐγένοντο ἐν τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ, διότι διὰ τῶν μεταβολῶν τούτων κυρίως κατήντησεν ὁ Ἄρειος Πάγος ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ ὅ,τι σχεδὸν ἡ Γερουσία ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ, τουτέστιν ἡ ἀνωτάτη πασῶν ἀρχή. Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους εἶχεν ὁ Ἄρειος Πάγος τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν καὶ ἐποπτείαν ἐν τῇ πολιτείᾳ, μετὰ τὰς μεταρρυθμίσεις ὅμως τοῦ Κλεισθένους τὴν μὲν ὑπερτάτην ἐποπτείαν τῆς πολιτείας κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος εἶχεν ἀποβάλει, διετήρησε δὲ μόνον δικαστικάς τινας, καὶ ταύτας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον περιωρισμένας, λειτουργίας· μόνον δ' ἐν ἐκτάκτοις τισὶ περιπτώσεσιν ἀνετίθετο καὶ μετὰ τὸν Κλεισθένη εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον ἡ ἐποπτεία ὡρισμένων κλάδων τῆς πολιτείας ἢ καὶ πασῶν τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν, ὡς ἐξάγεται, πλὴν ἄλλων, καὶ ἐξ Ἀνδοκίδου λέγοντος ἐν τῷ περὶ μυστηρίων λόγῳ, σ. 40. « Ἐπιμελείσθω ἡ βουλὴ ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου τῶν νόμων, ὅπως

[1] Ἰώσηπος, ἐν Ἀρχαιολ. Ἰουδ. 14, 16 καὶ C. inscr. gr. ἀριθ. 353.

[2] Ἀείσιτοι ἦσαν κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους οἱ ἱερεῖς τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, ἤτοι ἱεροφάντης, δᾳδοῦχος, ἱεροκῆρυξ, ὁ ἐπὶ τῷ βωμῷ καὶ ὁ πυρφόρος· ἔπειτα, ἐκτὸς τῶν πρυτάνεων, οἱ γραμματεῖς, ὅ τε τῆς Βουλῆς καὶ ὁ τοῦ δήμου (C. inscr. gr. ἀριθ. 189, 191, 192, 353) καὶ ὁ περὶ τὸ βῆμα, ἤτοι ὁ γραμματεὺς κατὰ πρυτανείαν, ὅστις δὲν ἦτο πάντοτε ἐκ τῆς φυλῆς τῶν πρυτάνεων, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν 191, 200, 353, ἔτι δὲ ὁ ἀντιγραφεύς, ὁ ὑπογραμματεὺς (περὶ τῶν διαφόρων γραμματέων ἴδε Boeckh, Staatshaushaltung der Athener τόμ. Α΄, σ. 251 ἑπ.), ὁ κῆρυξ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου, ὁ ἱεραύλης καὶ ὁ ἐπὶ τῆς σκιάδος, ὁ ἄλλοτε δημόσιος. Ἴδε τὰς ἐπιγραφὰς 192, 193· πρβλ καὶ Ahrens, de Athenarum statu . . . κτλ. σ. 33.

» ἂν αἱ ἀρχαὶ τοῖς κειμένοις νόμοις χρῶνται [1] ». Ἐπὶ δὲ ῥωμαιοκρατίας, καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων, ἡ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἰσχὺς καὶ πάλιν ηὐξήθη καὶ ὁ κύκλος τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ εἴπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε ἐξετάθη. Ἐν πρώτοις διετήρησε τὴν προτέραν του ἰδιότητα τοῦ δικάζειν φαρμακείας, νοθείας καὶ θρησκευτικὰ πλημμελήματα [2] καὶ ὡς δικαστήριον ἔχαιρε μεγίστην ἀκεραιότητος καὶ σπουδαιότητος φήμην, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ περιστατικοῦ, ὅτι Δολαβέλλας, ὁ τῆς Ἀσίας ἀνθύπατος, παρέπεμψέ ποτε σπουδαίαν τινὰ δίκην εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον εἰς Ἀθήνας, καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ Τακίτου περὶ Πείσωνος ἐξιστορουμένων [3]. Ἔπειτα δὲ συνεξέδιδε κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους νόμους καὶ ψηφίσματα μετὰ τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου, ὡς δηλοῦσι πολλαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς, ἐν αἷς τὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ὄνομα πρῶτον ἀναγεγραμμένον εὑρίσκεται [4], ἴσως διότι ἐπεκύρωνεν οὗτος τὰ ψηφίσματα καὶ τοὺς νόμους τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου. Ἡ προνομία δὲ αὕτη τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἣν οὐδέποτε ἄλλοτε εἶχεν, ἐξετείνετο οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου, τῶν γενομένων πρὸς τιμήν τινος ἢ πρὸς παραχώρησιν ἀδείας εἰς ἵδρυσιν ἀνδριάντων, ἐξ ὧν συνίστανται σχεδὸν πάντα τὰ ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ψηφίσματα, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀφορωσῶν τὴν κυβέρνησιν αὐτὴν τοῦ κράτους, μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον. Ἄξιον μάλιστα σημειώσεως εἶνε ὅτι ψηφίσματα τιμῆς μέχρι μὲν Ἀδριανοῦ καὶ μόνος ὁ λαὸς ἐψήφιζεν [5], ἀπὸ τῶν χρόνων ὅμως τοῦ Ἀδριανοῦ τὸ δικαίωμα τοῦ παρέχειν ἄδειαν εἰς ἵδρυσιν ἀνδριάντων εἶχε κυρίως ὁ Ἄρειος Πάγος· διότι παρέχει μὲν καὶ ἡ Βουλὴ τῶν 500 ἢ

[1] Πρβ. καὶ Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ Περὶ πολιτειῶν· « Θεμιστοκλῆς καὶ » Ἀριστείδης καὶ ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλὴ πολλὰ ἠδύναντο »· τὴν ὑπ' ἀριθ. 75 ἐν C. ins. gr. ἐπιγραφὴν ἐκ τῆς πρὸ τοῦ Εὐκλείδου ἐποχῆς· Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτ. κ. 23 καὶ Πλουτάρχ. Θεμ. 10· πρὸς δὲ καὶ Εἰσαγ. σ. 31.

[2] Πρβ. Αὖλον Γέλλιον ἐν Ἀττικαῖς νυξί, 12, 7. Τάκιτον ἐν Χρονικ., 2, 55 καὶ Πράξ. τῶν Ἀποστόλων κεφ. 17.

[3] Ἐν Χρονικοῖς 2, 55· πρβ. καὶ ἀνωτέρω, Κεφάλαιον Α'., σ. 69.

[4] Ψηφίσματα μόνου τοῦ Ἀρείου Πάγου εἶνε τὰ ἐν C. ins gr. ἀριθ. 377, 446, τῆς Βουλῆς δὲ καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου τὰ ὑπ' ἀριθ. 315, 316, 370, 444, τούτων δὲ καὶ τοῦ δήμου κοινῇ τὰ ὑπ' ἀριθ. 313, 317, 377, 381, 415 καὶ ἄλλα μὴ περιεχόμενα ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Boeckh.

[5] Ἴδε τὰς ἐπιγραφὰς ὑπ' ἀριθ. 311, 312, 317, 358, 360, 364, 366, 367, 369, 411, 412. 413, 432· πρβ. καὶ Παυσανίου Ἀττικ. 26, 4, 4—8.

600 τοιαύτας ἀδείας ἐνίοτε, κατ' ἐξοχὴν ὅμως ἡ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἄδεια ἐν ταῖς πλείσταις τῶν τοιούτων ψηφισμάτων μνημονεύεται[1].

Ὅτι δ' ἡ πολλαπλῆ καὶ σπουδαία αὕτη ἐπαύξησις τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἀρείου Πάγου δὲν ἐγένετο πρὸ τῆς ῥωμαιοκρατίας, πιθανολογεῖται ἐκ τῆς ἐλλείψεως πάσης τοιαύτης εἰδήσεως καὶ μαρτυρίας παρά τε τοῖς συγγραφεῦσι καὶ ταῖς ἐπιγραφαῖς. Κατὰ δὲ τὴν ῥωμαιοκρατίαν, κυρίως μετὰ τὸ ἐν ἔτει 86 δεινὸν τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τοῦ Σύλλα πάθημα ὑπάρχουσιν εἰδήσεις τὴν μεταβολὴν ταύτην ἐν τῇ δικαιοδοσίᾳ τοῦ Ἀρείου Πάγου δεικνύουσαι, ἥτις τῷ χρόνῳ ἐλάμβανε μείζονα ἔκτασιν καὶ ἐν τοῖς μετὰ Χριστὸν αἰῶσι προέβη εἰς τὴν μεγίστην αὐτῆς ἀνάπτυξιν. Ὁ Κικέρων λ. χ. λέγει ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του διῳκοῦντο ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον ἐν μεγάλῃ τιμῇ τὴν ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλήν[2], βεβαίως διότι αὕτη ἀείποτε ἀριστοκρατικῶν ἦτο φρονημάτων, ἅτε συγκειμένη ἐκ τῶν τὴν ἀρχοντίαν μετελθόντων καὶ γευσαμένων τῆς ἐξουσίας. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τῶν αὐτοκρατόρων, ἰδίως μετὰ τὸν Ἀδριανόν, ὁπόσον εἶχεν ὑψωθῆ τὸ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ἀξίωμα μαρτυρεῖ ἡ μεγάλη σπουδή, μεθ' ἧς ὁ αὐτοκράτορος υἱὸς καὶ καῖσαρ ἤδη Γαλλιηνὸς ἐπεδίωκεν ἐν ἔτει 260 τὴν μεταξὺ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν κατάταξίν του[3]. Καὶ τοιαύτη μὲν ἦτο κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους ἐν τῷ ἀθηναϊκῷ κράτει ἡ ἐποπτευτικὴ καὶ νομοθετική, οὕτως εἰπεῖν, ἐξουσία. Αἱ δὲ ἀρχαί, ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, εἶχον ὑποστῆ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπίσης οὐσιώδεις μεταβολὰς πρὸς τὸ συμφερώτερον τοῖς Ῥωμαίοις καὶ ἀναλόγους πρὸς τὴν τῷ χρόνῳ προβαίνουσαν πολιτικὴν καὶ ὑλικὴν τῆς πολιτείας κατάπτωσιν. Μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας τὴν πρώτην πάντοτε κατὰ τὸ ἀξίωμα τάξιν ἔσχεν ἡ τῶν ἐννέα ἀρχόντων, οἵτινες κατὰ τὰς ἀρχὰς μὲν τῆς συστάσεως τῆς ἀρχῆς ταύτης εἶχον τὴν ὅλην σχεδὸν τῆς πολιτείας κυβέρνησιν,

[1] Πρβ. C. ins gr. ἀριθ. 263. Παρὰ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν αἰτησάμενοι· ἀριθ. 379, 445. Κατὰ τὸ ἐπερώτημα Ἀρείου Πάγου· ἀριθ. 422, 426, 427: Ψηφισαμένης τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς· 378, 400: Δόγματι τῶν κρατίστων Ἀρεοπαγιτῶν κτλ.

[2] De natura deorum 2, 29 de officiis 1, 22. pro Balbo κεφ. 12.

[3] Τρεβέλλιος Πολλίων ἐν Gallieni duo, κεφ. 11. Ἴδε καὶ ἀνωτέρω κεφ. Α', σ. 100 πρβ. δὲ καὶ Ahrens, ἔνθα ἀνωτ., σ. 34 ἐπ., ἰδίως σ. 38 διὰ μακροτέρων περὶ τούτων πραγματευόμενον, καὶ Μεούρσιον, de Areopago.

ἀργότερα δέ, ἐπὶ τῆς δημοκρατίας, κυριώτατον καὶ μόνον σχεδὸν ἔργον εἶχον νὰ διευθύνωσι τὰ δικαστήρια καὶ νὰ τελῶσι κοινάς τινας ἑορτὰς καὶ τελετάς, καὶ ταῦτα τὰ ἰδιώματα φαίνεται ὅτι διετήρησαν καὶ μετὰ τοὺς ἀπὸ Χριστοῦ χρόνους. Ἐνῷ ὅμως πρότερον οἱ ἐννέα ἄρχοντες ἐλαμβάνοντο κλήρῳ, μεταξὺ τῶν προκρίτων, οὓς ἐξέλεγε πρότερον ψήφῳ ὁ λαός, δέκα κατὰ φυλήν, μετὰ τὸ ὑπὸ Σύλλα πάθημα ἤρξαντο ἐκλέγεσθαι ψήφῳ, ὡς δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τοῦ Πλουτάρχου καὶ Λουκιανοῦ, οἵτινες ὁμολογοῦσιν ὅτι ἐπ' αὐτῶν αἱ ἐν Ἀθήναις ἀρχαὶ ἐξελέγοντο κυάμῳ, ἤτοι ψήφῳ [1]. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται καὶ πῶς ξένοι ἢ ἐπίσημοι ἄνδρες, ὡς ὁ Ῥοιμητάλκης, ὁ Ἀδριανός, ὁ Δομιτιανός, Ἡρώδης ὁ Ἀττικός, ὁ Δημόστρατος, ὁ Ἀπολλώνιος καὶ ἄλλοι, ἐχρημάτισαν ἄρχοντες ἐπώνυμοι ἐν Ἀθήναις κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, τινὲς μάλιστα ἐπανειλημμένως. Ἐκ τούτων ὅμως δὲν ἕπεται, ὥς τινες ἐπίστευσαν [2], ὅτι οἱ ἐννέα ἄρχοντες ἐξελέγοντο ἐπὶ ῥωμαιοκρατίας ὑπὸ τοῦ ἀνθυπάτου ἢ τοῦ αὐτοκράτορος ἢ τῇ προτάσει αὐτῶν, διότι τὸ τοιοῦτο μόνον ἀπὸ Κωνσταντίνου καὶ ἑξῆς εἶνε πιθανὸν ὅτι συνέβη. Τοὐναντίον αἱ ὑπ' ἀριθμὸν 180 καὶ 181 ἐπιγραφαὶ δηλοῦσιν ὅτι καὶ ἐπὶ ῥωμαιοκρατίας οἱ ἐννέα ἄρχοντες ἐξελέγοντο ἐν ἐκκλησίαις τοῦ λαοῦ. Ἐκαλοῦντο δ' ἐξαιρετικῶς νῦν πάντες οἱ ἐννέα ἄρχοντες θεσμοθέται καὶ ὄχι μόνον οἱ ἕξ, ὡς πρότερον [3]. Ἐκ τῶν ἐννέα δ' ἀρχόντων τὴν πρώτην θέσιν κατεῖχε καὶ νῦν, ὡς πρότερον, εἷς, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἢ ἐπώνυμος ἄρχων λεγόμενος, ἐξ οὗ ἐλογίζετο καὶ τὸ ἔτος τῆς ἀρχῆς, καὶ ὅστις ἀείποτε ἦτο, ἀξιώματι τοὐλάχιστον, ἡ ἀνωτάτη διοικητικὴ ἀρχὴ τῆς πολιτείας, διὸ «μεγίστη ἀρχὴ» ὑπὸ Δίωνος Κασσίου καλεῖται [4].

Ἔργον αὐτοῦ πάντοτε ἦτο τὸ ἐπιμελεῖσθαι τῶν οἰκογενειακῶν καὶ εἰσάγειν εἰς τὰ δικαστήρια ὡρισμένας τινὰς δίκας, ὡς καὶ τὸ ἀγωνοθετεῖν καὶ τελεῖν τὰς μεγάλας ἑορτάς. Ἀργότερα ὅμως, κατὰ τοὺς χρόνους περίπου Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, τὸ ἀνώτατον τῆς πολιτείας ἀξίωμα ὡς διοικητικὴ ἀρχὴ εἶχεν ὁ ἐπὶ τῶν ὅπλων στρατηγὸς

[1] Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους, κεφ. 9 καὶ Λουκιανὸς ἐν βίων πράσει, κεφ. 6· πρβ. καὶ Tittmann, Griechische Staatsverfassungen, σ. 309.

[2] Μεούρσιος, de fortuna Athenarum, κεφ. 10. Κορσίνης, Fasti attici τόμ. Α', σ. 18, 38.

[3] Ἴδε Boeckh σημειώσεις εἰς ἀριθ. 380 ἐν C. Ins. gr.

[4] Δίων Κάσσιος ἐν 69, 16. Πρβ. καὶ ἐπιγρ. 264—269, 189—195.

καὶ ὄχι πλέων ὁ ἄρχων. Ἔν τισι δ' ἐπιγραφαῖς (ἀριθ. 191, 193) παραδόξως πως ἐλλείπει τὸ ὄνομα τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος καὶ σημειοῦται τὸ τοῦ ἄρχοντος τοῦ προηγουμένου ἔτους κατὰ τὸν τύπον· «Ἐπὶ τοῦ μετὰ τὸν δεῖνα ἄρχοντα ἐνιαυτοῦ,» ὅπερ ἀναμφιβόλως προέρχεται ἐκ τῆς ποτε ἐπικρατήσεως ἀναρχίας, ἤτοι ἐλλείψεως ἄρχοντος ἐπὶ ἓν ἔτος, δι' ἀγνώστους αἰτίας [1]. Διετηρήθη δὲ τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος ἀξίωμα, τύπῳ τοὐλάχιστον, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἕκτου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος καὶ ὁ τελευταῖος τοιοῦτος ὑπάρξας εἶνε ὁ περὶ τὰ 500 ἄρξας Θεαγένης [2]. Οἱ δὲ λοιποὶ ὀκτὼ ἄρχοντες, ὅτι ἐξηκολούθουν ὑπάρχοντες καὶ οὗτοι κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, δηλοῦται ἔκ τε τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἐκ τῶν μαρτυριῶν τοῦ Πλουτάρχου καὶ Παυσανίου, καθ' οὓς ὅ τε ἄρχων πολέμαρχος καὶ ὁ ἄρχων βασιλεὺς καὶ οἱ λοιποὶ ὑπῆρχον ἐπ' αὐτῶν, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα διετηρήθη ἡ ἀρχὴ αὐτῶν, ἐπὶ ψιλῷ τοὐλάχιστον ὀνόματι, ὅσον καὶ τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος ἀξίωμα. Ὡς ἀρχαὶ πρὸς τούτοις, ἤτοι τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ὑπάλληλοι, σημειοῦνται ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν μ. Χρ. ἀρχόντων καὶ ὁ κήρυξ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὁ κήρυξ τοῦ ἄρχοντος, ὁ αὐλητὴς καὶ ὁ λειτουργός [3].

Ἀλλ' ἡ μεγίστη ἐπὶ τῶν ἀρχῶν μεταβολή, ἡ γενομένη ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ ἐπὶ ῥωμαιοκρατίας, ἦτο ἡ ἐν τῇ θέσει τοῦ πολεμάρχου ἢ στρατηγοῦ, ἥτις μετὰ τῶν ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ μεταρρυθμίσεων καὶ τῆς καταργήσεως τῆς κλήρῳ ἐκλογῆς τῶν ἀρχῶν ἀπετέλει τὰς τρεῖς οὐσιωδεστάτας ἐν τῷ ἀθηναϊκῷ πολιτεύματι κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους γενομένας τροποποιήσεις πρὸς μεταβολὴν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ὀλιγαρχικώτερον. Στρατηγοὶ ἐξελέγοντο ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς δημοκρατίας δέκα, εἷς ἐξ ἑκάστης φυλῆς, ἐπὶ ἓν ἔτος καὶ χειροτονίᾳ, εἷς δ' ἐκ τῶν δέκα εἶχε τὴν ἀνωτάτην ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἀρχὴν καλούμενος «δέκατος αὐτὸς» στρατηγὸς ἀντὶ πολεμάρχου [4]. Τοιοῦτος ἐχρημάτισε λ. χ. ἐπὶ μακρὸν δι' ἐπανειλημμένης ἐκλογῆς ὁ Περικλῆς. Ὁ ἀνώτατος στρατηγὸς οὐ μόνον εἶχε τὴν ἀνωτάτην τοῦ στρατοῦ διοίκησιν

[1] Τῆς ἀναρχίας ταύτης μνημονεύει ὁ Φλέγων ἐν τῷ συγγράμματι «Περὶ θαυμασίων καὶ μακροβίων», κεφ. 23, ἐν ᾧ πολλῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης τὰ ὀνόματα διέσωσεν ἡμῖν.

[2] Σουΐδας ἐν λέξει *Θεαγένης*. Πρβ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 134.

[3] Ἴδε ἐπιγραφὰς 180—182 ἐν C. Incr. graec.

[4] Ὅτι μετὰ τὰ Περσικὰ οἱ δέκα στρατηγοὶ δὲν ἦρχον πάντοτε ἀμοιβαδὸν δεικνύουσι τὰ κατὰ Περικλέα καὶ αὐτὴ δ' ἡ ὀνομασία «δέκατος αὐτός».

ἐν καιρῷ πολέμου, ἀλλὰ καί, ἀνάγκης τυχούσης, περιεβάλλετο δικτατορικήν τινα ἐξουσίαν δυνάμενος να συγκαλέσῃ τὸν λαὸν ἐκτάκτως εἰς ἐκκλησίαν ἢ νὰ ἐμποδίσῃ ἐκκλησίαν, ὡς ἔπραξεν ὁ Περικλῆς ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου [1]. Ἀργότερα δέ, κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα, ἐπὶ τῶν ῥητόρων, δὲν ἐξήρχοντο πάντες οἱ στρατηγοὶ εἰς τὰς ἐκστρατείας, ἀλλὰ μόνος ὁ πολέμαρχος μετά τινων ἄλλων, οἱ δὲ λοιποὶ ἔμενον οἴκοι. Ἐκαλεῖτο δὲ τότε ὁ πρῶτος στρατηγὸς «στρατηγὸς ἐπὶ τῶν ὅπλων» ἢ «ὁ ἐπὶ τῶν ἱππέων» ἢ «ὁ ἐπὶ τῆς διοικήσεως» ἢ «ὁ ἐπὶ τῶν ὁπλιτῶν [2],» ἐξ ὧν ἡ πρώτη ὀνομασία, «στρατηγὸς ἐπὶ τῶν ὅπλων,» ἐπεκράτησε καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους.

Τοῦτο λοιπὸν τῶν δέκα στρατηγῶν τὸ ἀξίωμα διετηρήθη ἐν Ἀθήναις καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαιοκρατίας, ἀλλ᾽ οὐσιωδῶς ἠλλοιωμένον, διότι ἐκ τῶν δέκα στρατηγῶν τοῦ πρώτου «ἐπὶ τὰ ὅπλα» ἡ «ἐπὶ τοὺς ὁπλίτας» στρατηγοῦ, οὗτινος τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ ἰσχὺς καὶ πρότερον ἤδη εἶχον ἀρκετὰ αὐξηθῆ, τότε, ὅσῳ ἀπολεμώτερος ἐγίνετο ὁ λαός, τόσῳ μᾶλλον ηὐξάνοντο ταῦτα καὶ ἀπέβη ὀλίγον κατ᾽ ὀλίγον, εἰ μὴ ὀνόματι, πράγματι ὅμως ἡ ἀνωτάτη ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ ἀρχή, διὸ ὁ Πλούταρχος παραβάλλει τὴν ἐν Ἀθήναις στρατηγίαν πρὸς τὴν πρυτανείαν τῶν Ῥοδίων καὶ τὴν Βοιωταρχίαν, αἵτινες ἦσαν ἀνώταται ἀρχαί [3]. Τούτου δ᾽ ἕνεκα καὶ ἡ χρονολογία, ἥτις πρότερον ἀπὸ τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων ἐλογίζετο, τότε ἤρξατο σημειοῦσθαι καὶ ἀπὸ τῶν στρατηγῶν· διότι τὸ ἔτος ἔφερεν ἐκτὸς τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος καὶ τὸ τοῦ στρατηγοῦ ἐπὶ τῶν ὅπλων, ἔτι δ᾽ ἀργότερα μόνον τὸ τοῦ στρατηγοῦ, ὅθεν εὑρίσκομεν ἐν πολλαῖς μὲν ἐπιγραφαῖς ἀναγεγραμμένα τὰ ὀνόματα τοῦ τε ἐπωνύμου ἄρχοντος καὶ τοῦ στρατηγοῦ, ἐν ἄλλαις δὲ μόνον τὸ τοῦ στρατηγοῦ [4]. Μὴ ὑποθέσῃ τις ὅμως ἐκ τούτων ὅτι ἐν τοῖς μετὰ Χριστὸν χρόνοις ἐπεκράτει ἐν Ἀθήναις στρατοκρατία· διότι οἱ ἐπὶ τῶν ὅπλων στρατηγοί, ὧν πολλοὶ ἦσαν ἀπολεμώτατοι σοφισταί, εἶχον

[1] Πρβ. Θουκυδίδου 2, 22. 4, 118 καὶ Δημοσθένους περὶ Στεφάνου, σ. 238.

[2] Δημοσθένης περὶ στεφάνου, σ. 265. Ποσειδώνιος παρ᾽ Ἀθηναίῳ, βιβλίον ε᾽. Κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐν μὲν ταῖς ἐπιγραφαῖς καλεῖται «ὁ ἐπὶ τὰ ὅπλα ἢ ἐπὶ τοὺς ὁπλίτας στρατηγός». Φιλόστρατος ἐν Βίοις Σοφιστῶν 1, 23. Οἱ δὲ Ῥωμαῖοι καλοῦσιν αὐτὸν praetorem, ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες τοὺς Ῥωμαίους πραίτωρας στρατηγοὺς πολλάκις. Κικέρων ἐν ἐπιστολ. εἰς Ἀττικὸν 5, 11.

[3] Πλούταρχος, ἐν Πολιτικ. Παραγγέλ., κεφ. 17.

[4] Πρβ. C. Ins gr. ἀριθ. 185, 189, 191, 192, 477, 478, 480, 485.

περὶ παντὸς ἄλλου μᾶλλον νὰ φροντίζωσιν ἢ περὶ στρατιωτικῶν. Ποῦ εἶχε περιέλθει ἡ τοῦ στρατηγοῦ δικαιοδοσία ἐπὶ Ἀδριανοῦ ἤδη μαρτυρεῖ ὁ Φιλόστρατος, ἐν οἷς περὶ Λολλιανοῦ λέγει, «Προὔστη δὲ καὶ » τοῦ Ἀθηναίων δήμου στατηγήσας αὐτοῖς τὴν ἐπὶ τῶν ὅπλων· ἡ δὲ » ἀρχὴ αὕτη πάλαι κατέλεγέ τε καὶ ἐξῆγεν εἰς τὰ πολέμια, νυνὶ δὲ » τροφῶν ἐπιμελεῖται καὶ σίτου ἀγορᾶς[1]». Πρὸ παντὸς λοιπὸν ἄλλου ἔργον εἶχον οἱ στρατηγοὶ νὰ φροντίζωσι περὶ τῶν ἐπιτηδείων καὶ τούτου ἕνεκα ἐξελέγοντο πολλάκις εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο πλούσιοι σοφισταί. Συγχρόνως ὅμως καὶ συνεκάλει ὁ στρατηγὸς ἀντὶ τῶν προέδρων τὸν λαὸν εἰς ἐκκλησίαν[2] καὶ τὴν Βουλὴν αὐτὴν εἰς συνέλευσιν, ἔν τινι δ' ἐπιγραφῇ ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου αὐτὸς ἀναγινώσκει γνώμην καὶ ἐν ἄλλῃ ἐπιφορτίζεται μετὰ τῶν πρυτάνεων καὶ τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι ἱεροφάντου νὰ ἐπιβλέπῃ τὴν ἀκριβῆ ἐφαρμογὴν καὶ τήρησιν τῶν νόμων· πρὸς δὲ τούτοις ἐπέβλεπε καὶ τὰ δημόσια ἤθη καὶ τὰ ἐκπαιδευτήρια, ὡς δηλοῦται ἐξ ὅσων λέγει ὁ Πλούταρχος περὶ Ἀμμωνίου ὡς στρατηγοῦ[3].

Ἐκ πάντων τούτων καταφαίνεται ἡ μεγάλη τοῦ ἐπὶ τῶν ὅπλων στρατηγοῦ ἐπὶ ῥωμαιοκρατίας ἰσχὺς καὶ ὁ εὐρὺς τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ κύκλος, συγκεντροῦντος ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὰς σπουδαιοτάτας τῆς τότε πολιτείας λειτουργίας καὶ ἔργα, ἅτινα μόνον ἡ Βουλή, ὁ δῆμος καὶ ὁ Ἄρειος Πάγος κυρίως ἔπρεπε νὰ ἐκτελῶσιν, ὥστε καταλλήλως δύναται νὰ παραβληθῇ τὸ τοῦ στρατηγοῦ ἀξίωμα πρὸς δικτατορικὴν ἐξουσίαν. Τὴν αὔξησιν δὲ ταύτην τοῦ ἀξιώματος καὶ τὴν συγκέντρωσιν τῶν σπουδαιοτάτων δημοσίων λειτουργιῶν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ στρατιωτικοῦ ἄρχοντος ἐν Ἀθήναις εἰσήγαγον βεβαίως οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ ἤδη γνωστὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ παραδείγματα, διὸ ἐπὶ Ῥωμαίων βλέπομεν τοὺς στρατηγοὺς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἰσχύος των[4], μάλιστα δ' ἀπὸ Κωνσταντίνου καὶ ἑξῆς· διότι ὅσον προὐχώρει ὁ χρόνος καὶ ἠδυνάτει ἡ πολιτεία, τόσον ηὐξάνετο καὶ συνεκεντροῦτο ἡ διοικητικὴ ἐξουσία εἰς χεῖρας τοῦ ἄρχοντος τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Οὕτω δ' ἐπέτυχον οἱ Ῥωμαῖοι κατ' ἐξοχὴν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, νὰ ἐλαττώσωσι τὴν ἰσχὺν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος

[1] Βίοι Σοφιστῶν, 1, 23. Πρβ. καὶ ἀνωτ. σ. 85.
[2] C. Ins gr. ἀριθ. 355.
[3] Αὐτόθι. ἀριθ. 193—211 καὶ 123. Πλούταρχος ἐν Συμποσ. προβλήμ., 9. 1.
[4] Πρβ. Tittmann, Griech. Staatsverfass, σ. 412.

καὶ ν' ἀντικαταστήσωσι τὰς καθαρῶς δημοκρατικὰς ἀρχὰς δι' ἑτέρων συμφερωτέρων αὐτοῖς· διότι, τῶν στρατηγῶν, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχῶν, χειροτονουμένων καὶ μὴ κληρουμένων πλέον, ἠδύναντο νὰ ἐπηρεάζωσιν ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ οὕτω νὰ ἔχωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν σπουδαιοτάτην διοικητικὴν ἀρχήν. Ὅτι δὲ καὶ οἱ λοιποὶ ἐννέα στρατηγοὶ ἐπὶ πολὺ ἔτι ἐξηκολούθουν νὰ ὑπάρχωσιν ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων, εἰ καὶ ἄνευ ἰσχύος τινὸς καὶ ἀφανεῖς, δεικνύουσι πολλαὶ περισωθεῖσαι ἐπιγραφαί[1].

Ἐκτὸς τῶν εἰρημένων ἀρχῶν ὀλίγαι ἄλλαι ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς δημοκρατίας ἐν ἰσχύει οὐσῶν διεσώθησαν κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν ῥωμαϊκοὺς χρόνους καὶ αὗται ἠλλοιωμέναι. Τοιαύτη ἦτο ἡ τῶν ἐπιμελητῶν ἀρχή, οἵτινες ἄλλοτε μὲν ἦσαν μόνον ἔκτακτοι τῆς πολιτείας λειτουργοί, κατὰ δὲ τοὺς μετὰ Χριστὸν ῥωμαϊκοὺς χρόνους διαρκεῖς τε καὶ πολὺ σημαίνοντες. Ἐκ τούτων ὁ «ἐπιμελητὴς τῆς πόλεως», ὅστις ἀναφέρεται ἐν δυσὶν ἐπιγραφαῖς ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ, φαίνεται ὅτι ἦτο ἐκ τῶν ἀνωτάτων ἀρχῶν, διότι ὁ ἐν τῇ προτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν ἐπιμελητὴς εἶνε ἐν τῇ δευτέρᾳ ἤδη στρατηγὸς καὶ Δημήτριος δ' ὁ Φαληρεύς, ὁ τὴν ἀνωτάτην ἄλλοτε ἀρχὴν ἐν Ἀθήναις ἐπὶ μακρὸν ἐξασκήσας, ἐπιμελητὴς ἐκαλεῖτο. Αἱ λειτουργίαι τῶν ἐπιμελητῶν τῆς πόλεως κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους εἶνε ἄγνωστοι, φαίνεται δ' ὅτι ἔργον εἶχον νὰ ἐπιβλέπωσι τὰ τότε ἐντελῶς χαλαρωθέντα οἰκονομικὰ τοῦ κράτους ἢ τῆς πόλεως. Ἕτερος ἐπιμελητὴς ἀναφέρεται «ὁ ἐπὶ τὸν Πειραιᾶ» ἢ «ἐπὶ τὸν λιμένα,» ἴσως δὲ καὶ «τοῦ ἐμπορίου» ὁ αὐτός, ὅστις ἔργον εἶχε τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ λιμένος Πειραιῶς, εὑρισκομένου τότε ἐν οἰκτρᾷ παρακμῇ. Τρίτος ἐπιμελητὴς ἀναφέρεται «ὁ τοῦ Πρυτανείου,» διάφορος τοῦ «ἐπὶ τῆς σκιάδος» ὑπαλλήλου, οὗ ὅμως ἡ λειτουργία εἶνε ἄγνωστος, καὶ τέταρτος ὁ «ἐπιμελητὴς Δήλου». Ἕτεροι δὲ δημόσιοι λειτουργοὶ ἐκ τῶν χρόνων τούτων ἀναφέρονται δύο ἀγορανόμοι ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου, οἱ ἀργυροταμίαι ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ, οἵτινες ἐκλήθησαν οὕτω πιθανῶς πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων ταμιῶν, καὶ «οἱ ἄρχοντες οἱ ἐπὶ τὴν δημοσίαν τράπεζαν[2],» οἵτινες φαίνεται ὅτι ἦσαν οἱ αὐτοὶ μὲ τοὺς ἀργυροταμίας.

[1] Ἴδε C. Ins. gr. 178, 179, 200, 202—206.

[2] Corp Ins. gr. ἀριθ. 123. 124. 313. 354. 355. 361. 348. 575.

Καὶ τοιοῦτο μὲν εἶχεν ἀποβῆ τὸ πάτριον τῶν Ἀθηναίων πολίτευμα κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους πρό τε καὶ μετὰ Χριστόν[2]. Πρὸς ἀκριβῆ ὅμως κατανόησιν τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ τῶν Ἀθηναίων βίου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶνε ἀνάγκη νὰ ὁμιλήσωμεν ἐνταῦθα καὶ περὶ ἄλλων τινῶν δημοσίων, λειτουργιῶν, αἵτινες ὑφίσταντο μὲν καὶ πρότερον ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ, ἕνεκα ὅμως τῆς τότε σπουδαιότητος τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ τῆς σμικρότητος τῆς σημασίας αὐτῶν οὐδέποτε ἐμνημονεύοντο ἐν δημοσίοις ἐγγράφοις, κατὰ δὲ τοὺς μετέπειτα χρόνους τοῦ πολιτικοῦ μαρασμοῦ, καθ' οὓς ἡ ὅλη τῶν Ἀθηνῶν ζωὴ καὶ λαμπρότης συνίστατο εἰς τὰς διαφόρους σχολὰς καὶ τὰ ἐκπαιδευτικὰ τῆς νεολαίας καταστήματα, κατήντησαν οὕτω σπουδαῖαι, ὥστε οὐ μόνον συχνότατα γίνεται αὐτῶν μνεία, ἀλλὰ καὶ σχεδὸν τὴν ὅλην τῆς πολιτείας προσοχὴν συγκεντροῦσιν εἰς ἑαυτάς. Τοιαῦται δὲ λειτουργίαι ἦσαν ἡ τῶν κοσμητῶν, ἡ τῶν σωφρονιστῶν, ἡ τῶν γυμνασιαρχῶν, ἡ τῶν ἀγωνοθετῶν καί τινων ἄλλων, οἵτινες πάντες ἔργον κυριώτατον εἶχον τὴν παντοίαν τῆς νεολαίας ἐκπαίδευσιν καὶ διετηρήθησαν ἀπὸ τοῦ τετάρτου περίπου πρὸ Χριστοῦ μέχρι τοῦ πέμπτου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος· διότι κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα ἤκμαζον ἐν Ἀθήναις ὡς ἰδιαίτερος τῆς πολιτείας κλάδος τὰ *ἐφηβεῖα*, ἤτοι τὰ δημόσια καθιδρύματα, ἐν οἷς ἐγίνετο ἥ τε σωματικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ τῆς νεολαίας ἐκπαίδευσις ὑπὸ τὴν δημοσίαν ἐπιτήρησιν καὶ φροντίδα, ὡς ἐν τῷ προσεχεῖ κεφαλαίῳ θέλομεν ἰδεῖ. Ἐκ τῶν ἐκπαιδευτικῶν λοιπὸν τῆς νεολαίας ἀρχῶν τὴν πρώτην θέσιν κατέχουσιν οἱ κοσμηταὶ καὶ οἱ σωφρονισταί. Καὶ οἱ μὲν *κοσμηταὶ* «οἱ τῆς τῶν ἐφήβων εὐταξίας προνοοῦν-» τες», τουτέστιν οἱ ἔχοντες τὴν γενικὴν καὶ ἀνωτάτην τῶν γυμνασίων διεύθυνσιν, ἀπετέλουν τὸ ἀνώτατον ἐν τοῖς γυμνασίοις ἀξίωμα, τὴν ἀνωτάτην ἀρχήν· διότι ἐν ταῖς γυμναστικαῖς ἐπιγραφαῖς συχνότατα κατέχουσι τὴν θέσιν ἐπωνύμου, τουτέστιν, ὡς ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς

[2] Ἐπιγραφαί τινες περισωθεῖσαι (ἀριθ. 202—206 C. Ins. gr.) μαρτυροῦσι παροδικήν τινα, ἀλλ' ἄρδην ἀλλοίωσιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος, ὅτε ἥ τε διάρκεια τῶν διαφόρων ἀρχῶν οὐσιωδῶς εἶχεν ἐλαττωθῆ καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν λίαν περιορισθῆ καὶ ἄλλη παντοία καὶ ἐντελὴς τῆς πολιτείας ἀναστάτωσις εἶχε συμβῆ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ τοιοῦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συνέβη πρὸ Χρ. μετὰ τὴν ὑπὸ Σύλλα ἅλωσιν τῆς πόλεως, παραλείπομεν νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τούτου ἐνταῦθα, παραπέμποντες τὸν βουλόμενον εἰς Ahrens, de Athenarum statu . . . . κτλ. σ. 50 ἑπ.

ταῖς ἀφορώσαις τὰ ἱερὰ τὸ τοῦ ἱερέως, ἐν ταῖς τοὺς θιασώτας τὸ τοῦ ἀρχιθιασώτου καὶ ἐν ταῖς πολιτικαῖς τὸ τοῦ στρατηγοῦ ὄνομα προσεγράφετο παρὰ τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος πρὸς ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου, οὕτω καὶ ἐν ταῖς τὰ γυμνάσια ἀφορώσαις ἐπιγραφαῖς τὸ τοῦ κοσμητοῦ ὄνομα προσετίθετο πολλάκις [1]. Ἀποτελεῖ λοιπὸν ὁ κοσμητὴς τὸν ἐπώνυμον ἐν τοῖς γυμναστικοῖς ἄρχοντα, διὸ ἔν τε τοῖς καταλόγοις τῶν γυμναστικῶν ἀρχῶν πάντοτε τὴν πρώτην κατέχουσι θέσιν, καὶ ἀνδριάντες ἠγείροντο αὐτοῖς ὑπὸ τῶν ἐφήβων καὶ τῶν λοιπῶν γυμναστικῶν ἀρχῶν οὐ σπανίως [2]. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ σὺν τῷ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος ἐχρησίμευεν εἰς προσδιορισμὸν τοῦ ἔτους, φαίνεται ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ κοσμητοῦ διήρκει ἓν μόνον ἔτος καὶ τοιοῦτος ἦτο εἷς μόνος, ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν ἕνα ἀντικοσμητὴν καὶ δύο ὑποκοσμητάς. Μόνον ἐν μιᾷ ἐπιγραφῇ ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου μνημονεύεται κοσμητὴς τῶν θεῶν διὰ βίου ὁ Εὐτυχιανὸς Μαλλώνιος, ἔν τισι δ' ἄλλαις ἐπιγραφαῖς ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ ὁ κοσμητὴς εἶνε συγχρόνως καὶ ἀγωνοθέτης [3].

Οἱ δὲ **σωφρονισταὶ** ἔργον μὲν εἶχον τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἠθῶν ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐξελέγοντο δὲ ὑπὸ τοῦ λαοῦ πρότερον μὲν χειροτονίᾳ εἷς ἐξ ἑκάστης φυλῆς [4], κατὰ δὲ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, ὅτε καὶ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ὑπάρχουσιν ἀναγεγραμμένοι, πολλάκις εἶνε ἄνευ διακρίσεως φυλῆς εἴτε ἓξ μετ' ἰσαρίθμων ὑποσωφρονιστῶν [5] εἴτε μόνον τέσσαρες, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι καὶ ὁ τῶν σωφρονιστῶν ἀριθμός, ὡς καὶ ἄλλων τῆς πολιτείας ἀρχῶν, βαθμηδὸν ἠλαττοῦτο. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως τὸ ἀξίωμα αὐτῶν φαίνεται ὅτι τῷ χρόνῳ πάντοτε ἐξέπιπτε, διότι μεταξὺ τῶν σωφρονιστῶν κατατάσσεται ἐν ἀριθμῷ 277 ὁ ἐν ἀριθμῷ 276 γραμματεὺς τῶν γυμνασίων ἰσόβιος, ἥτις θέσις βεβαίως δὲν ἦτο ἐκ τῶν ἐπιζήλων.

Μετὰ τὰς δύο ταύτας ἐκπαιδευτικὰς ἀρχὰς ἕπονται κατὰ τὸ ἀξίωμα αἱ τῶν *γυμνασιαρχῶν* καὶ *ἀγωνοθετῶν* λειτουργίαι. Ἡ μὲν γυμνασιαρχία ἦτο κατὰ τοὺς καλοὺς τῆς δημοκρατίας χρόνους ἐτησία ἀρχή τε καὶ λειτουργία, ἔργον ἔχουσα τὴν ἐπιστασίαν ἐν τοῖς γυμνα-

[1] Πρβ. Corp. Inscr. gr. ἀριθ. 251, 264, 266, 269.

[2] Corp. Inscr. gr. ἀριθ. 270—272, B. 276, 288. Προτομῶν δὲ σῴζεται πλῆθος.

[3] Πρβ. C. inscr. gr. ἀριθ. 245, 270—272, B. 276. 283. 288. 395 κτλ.

[4] Ἴδε Ἐτυμολογικὸν Μέγα ἐν τῇ λέξει καὶ Boeckh σημειώσ. εἰς ἀριθ. 271.

[5] C. Ins. gr. ἀριθ. 272, B. 276, 277.

σίοις καὶ τὴν χορηγίαν τῶν ἐξόδων διά τινας ἀγῶνας, ἐν οἷς ἠγωνίζοντο οἱ μᾶλλον γεγυμνασμένοι τῶν νέων. Κατὰ δὲ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους ἠλλοιώθη καὶ τοῦτο· διότι ἐκτός τινων ἐξαιρέσεων [1] κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ῥωμαιοκρατίας δὲν ἦτο πλέον ἐτησία οὔτε γυμνασίαρχος εἷς, ἀλλ' ἐν μὲν τῇ ἐπιγραφῇ 267 ἀναγράφονται δώδεκα τοιοῦτοι, ἐν δὲ τῇ ὑπ' ἀριθμὸν 268 ὀκτώ, ὅπερ ἴσως ἐγίνετο πρὸς εὐκολώτερον πορισμὸν τῶν διὰ τὰς ἀγωνοθεσίας ἐξόδων. Ὅτι δ' ἡ γυμνασιαρχία ἦτο κυρίως λειτουργία καὶ ὄχι ἀρχὴ μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος ἐν οἷς περὶ Ἀντωνίου λέγει ὅτι λαβών ποτε ἐν Ἀθήναις τὴν εἴδησιν, ὅτι ὁ ὑπ' αὐτοῦ πεμφθεὶς στρατηγὸς ἐνίκησε τοὺς Πάρθους, «ἐπὶ τούτοις εἱστία τοὺς Ἕλληνας, ἐγυμνασιάρχει δ' Ἀθηναίοις», τουτέστι παρεσκεύασεν ὡς γυμνασίαρχος ἰδίᾳ δαπάνῃ ἀγῶνας γυμνικούς [2].

Οἱ δὲ ἀγωνοθέται προΐσταντο καὶ διηύθυνον τοὺς κατὰ τὰς μεγάλας τῆς πόλεως ἑορτὰς ἀγῶνας καὶ ὄχι, ὡς οἱ γυμνασίαρχοι, μόνους τοὺς τῶν ἐφήβων. Καὶ εἴς τινας μὲν ἑορτὰς καὶ ἀγῶνας προΐσταντο αὐτοὶ οἱ ἀνώτατοι τῆς πολιτείας ἄρχοντες, ὡς ὁ ἄρχων ἐπώνυμος ἐν τοῖς Διονυσίοις καὶ Θαργηλίοις καὶ ὁ ἄρχων βασιλεὺς ἐν ταῖς λαμπαδηδρομίαις, ἐν ἄλλαις ὅμως τῆς πόλεως μετ' ἀγώνων ἑορταῖς προΐσταντο οἱ ἀγωνοθέται ἢ ἀθλοθέται [3], οἵτινες ἐφρόντιζον περὶ τῶν ὑπὸ τῆς πολιτείας καταβαλλομένων δαπανῶν καὶ τὴν τάξιν ἐτήρουν, τὸ δ' ἔργον τοῦτο διετήρησαν καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, ὅτε κατέβαλλον πολλάκις καὶ τὰ ἔξοδα ἐκ τῶν ἰδίων. Τὴν πρώτην θέσιν ἐν ταύταις ταῖς μετ' ἀγώνων ἑορταῖς κατεῖχον τὰ Μεγάλα Παναθήναια, εἰς ἃ ἐχρημάτισέ ποτε ἀγωνοθέτης Ἡρώδης ὁ Ἀττικός [4]. Τὴν αὐτὴν λειτουργίαν ἀνέλαβεν ἄλλοτε ὁ Τιβέριος Κλαύδιος Νόβιος Φιλείνου υἱὸς ἔν τε τοῖς Παναθηναίοις καὶ τοῖς Καισαρήοις, καὶ ὁ Ἀδριανὸς δ' ἐχρημάτισέ ποτε ἀγωνοθέτης, ἴσως ὅτε κατὰ Δίωνα τὸν Κάσσιον ἑώρτασε λαμπρότατα τὰ Διονύσια [5]. Ἐπίσης μνημονεύεται κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους

[1] Λ. χ. ἐν ἀριθ. 274 τοῦ C. Inscr. gr. ἀναγινώσκεται: «Γυμνασιαρχοῦντος » δι' ὅλου τοῦ ἔτους Στρατολάου Φυλασίου»· πρβ. καὶ ἀριθ. 399, ἔνθα ἐπίσης ἐτησία εἶνε ἡ γυμνασιαρχία. Αὐτὴ ἡ ῥητὴ μνεία τῆς δι' ὅλου τοῦ ἔτους γυμνασιαρχίας δηλοῖ ἀρκούντως ὅτι τότε αὕτη συνήθως διήρκει ὀλιγώτερον.

[2] Πλούταρχος ἐν βίῳ Ἀντωνίου, κεφ. 33.

[3] Πολυδεύκης ἐν Ὀνομαστικῷ, 8, 89, 90. Ὁ Σουΐδας καὶ ὁ Ἡσύχιος κακῶς διακρίνουσι τοὺς ἀγωνοθέτας τῶν ἀθλοθετῶν.

[4] Φιλόστρατος ἐν Βίοις Σοφιστῶν 2, 1, 5. Πρβ. Λουκιανὸν ἐν Νιβρίνῳ, κ. 14.

[5] Δίων Κάσσιος, ἐν 69, 16. Πρβ. καὶ Corp. Inscr. gr. 381.

καὶ ἀγωνοθέται τῶν πρὸς τιμὴν τῶν αὐτοκρατόρων ἱδρυθέντων διαφόρων ἀγώνων καὶ ἑορτῶν· τοιαῦται δὲ ἑορταὶ ἦσαν τὰ *Καισάρηα Σεβαστά*, ἢ ἁπλῶς *Σεβαστά*[1], πρὸς τιμὴν τῶν αὐτοκρατόρων καθόλου, τὰ πρὸς τιμὴν τοῦ Καρακάλλα εἰσαχθέντα *Γερμανίκηα*, τὰ *Ἀδριάνηα* καὶ ἄλλαι.

Ἕτεροι δὲ κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς καὶ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους ἀρκετὰ σπουδαίαν θέσιν κατέχοντες ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ ὑπάλληλοι καὶ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς μνημονευόμενοι εἶνε οἱ **παιδοτρίβαι**, οἱ **ὑποπαιδοτρίβαι** καὶ διάφοροι παιδευταὶ τῶν νέων, οἵτινες πάντες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς ἐντελοῦς πολιτικῆς παρακμῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀρκετὴν ἐξήσκουν ἐπιρροὴν καὶ ἀπησχόλουν σπουδαίως τῆς ὅλης πολιτείας τὴν προσοχὴν μέχρι τῆς κατὰ τὸν πέμπτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα καταργήσεως ἢ ἐκ παραμελήσεως μαρασμοῦ τῶν ἐφηβείων, ἤτοι τῆς ἐπισήμου ἐν τοῖς γυμνασίοις τῶν νέων ἐκπαιδεύσεως.

Οὕτω λοιπὸν εἶχε παραμορφωθῆ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους ὁ μέγας καὶ ἐξαίσιος τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας μηχανισμὸς καὶ εἰς τοιαῦτα μικρὰ καὶ ἀσήμαντα εἶχε περιέλθει ἡ πολιτεία ἐκείνη, ἥτις ἄλλοτε ἦρξε μεγάλου μέρους τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ τότε κόσμου καὶ εἶχε παραγάγει τοὺς μεγαθυμοτάτους, πατριωτικωτάτους καὶ μᾶλλον ἀνεπτυγμένους πολίτας μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐκ τῶν δεινῶν τῶν ἐκ τῶν Μακεδόνων καὶ Ῥωμαίων προελθοῦσα τοῦ πολιτικοῦ μηχανισμοῦ χαλάρωσις καὶ ἡ τῆς πόλεως κατάπτωσις προέβαινον πάντοτε γοργῷ τῷ ποδὶ ἐπὶ τὰ χείρω, μέχρις οὗ ἡ τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν Ἀντωνίνων πρὸς τὴν σεμνὴν καὶ ἔνδοξον πόλιν εὔνοια καὶ μεγαθυμία προὐκάλεσαν μικράν τινα τῆς καταπτώσεως ἀναχαίτισιν καὶ παροδικήν τινα ἀναζωογόνησιν, ταχέως ὅμως πάλιν ἤρξατο πιέζουσα ἡ βαρεῖα τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων χείρ, ἰδίως ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου καὶ ἑξῆς, μέχρις οὗ ὁ πάσης εὐψυχίας καὶ παντὸς διὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐνθουσιασμοῦ ἄμοιρος καὶ φανατικὸς Ἰουστινιανὸς ῥιζηδὸν ἀπέσπασε καὶ τοὺς ἔτι ὑπολειπομένους βλαστοὺς τῆς πατρίου τῶν Ἀθηναίων πολιτείας καὶ ἐλευθερίας καὶ οὕτως ἐξεψύχησε τὸ φθισιῶν ἐκεῖνο σῶμα ἑνὸς τῶν μεγαλειτέρων ἡρώων τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων.

[1] Πρβ. Corp, Ins. gr. ἀριθ. 381—388, 396 κτλ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΠΟ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΜΕΧΡΙΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗΝ ΤΑΥΤΗΝ.

. Ἔστι δὲ ταῖς μὲν θέαις καὶ σχολαῖς τοῖς δημοτικοῖς ἀνεπαίσθητος λιμός, λήθην ἐμποιούσαις τῆς τῶν σίτων προσφορᾶς . . ., θαυμαστὸν πλινθίνων ζώων (ἀνθρώπων) διδασκαλεῖον . . . Τὸ καθ' ὅλου δὲ ὅσον αἱ λοιπαὶ πόλεις πρός τε ἡδονὴν καὶ βίου διόρθωσιν τῶν ἀγρῶν διαφέρουσι, τοσοῦτον τῶν λοιπῶν πόλεων ἡ τῶν Ἀθηνῶν παραλάττει.

(ΔΙΚΑΙΑΡΧΟΣ, Περὶ ἑλληνικ. πόλεων).

Ἐν τοῖς προηγημένοις δυσὶ κεφαλαίοις τοῦ βιβλίου τούτου εἴδομεν εἰς ποίαν παρακμὴν καὶ κατάπτωσιν εἶχον περιέλθει κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους τὸ πάτριον πολίτευμα καὶ ὁ πολιτικὸς ἐν Ἀθήναις βίος, μέχρις οὗ τελευταῖον διὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπῆλθεν ὁ ἐντελὴς αὐτῶν ἐξαφανισμός. Καλλιτέραν σχετικῶς τύχην εἶχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ καλαὶ τέχναι καὶ τὰ γράμματα, τὸ κατ' ἐξοχὴν τῶν Ἀθηνῶν χαρακτηριστικόν, τὸ ἔμβλημα αὐτῶν, μάλιστα δὲ τὰ γράμματα. Αἱ καλαὶ τέχναι, αἵτινες ἐπὶ Περικλέους εἶχον φθάσει εἰς ἀνέφικτον τελειότητα ἐν Ἀθήναις, δὲν ἔπαυσαν νὰ καλλιεργῶνται ἔν τινι βαθμῷ καὶ κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους τούτους χρόνους. Εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι, κατὰ τὴν ὡραίαν τοῦ Βιγκελμάννου ἔκφρασιν, «Ὡς ὑπεχώρησεν ἐκ τοῦ κόσμου τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, οὕτως ἐξέλιπε τότε καὶ πᾶσα » πηγὴ ὑψηλῶν ἰδεῶν καὶ ἀληθοῦς δόξης[1]», οὐχ ἧττον ὅμως τὰ προϊόντα τῆς καλλιτεχνίας κατὰ τὴν ῥωμαιοκρατίαν ἐν Ἀθήναις εἶνε οὐκ εὐκαταφρόνητα σχετικῶς. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ παρήγαγεν ἐνταῦθα ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων μεγάλα καὶ σπουδαῖα ἔργα, εἰ καὶ πολλῷ κατώτερα τὴν τελειότητα τῶν καθαρῶς ἀττικῶν καλλιτεχνημάτων, φέροντα δὲ τὸν παρακμάζοντα ῥωμαϊκὸν χαρακτῆρα. Ἂν ὁ Αὔγουστος, ὁ Ἀδριανὸς καὶ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς μετεχειρίσθησαν πρὸς κατασκευὴν τῶν ὑπ' αὐτῶν

[1] Geschichte der Kunst des Alterthums, ἐκδ. Δρέσδης σελ. 407.

γενομένων ἐν Ἀθήναις οἰκοδομῶν Ἀθηναίους τεχνίτας ἢ ξένους εἶνε ἄγνωστον, εὐκόλως ὅμως ἐννοεῖται ὅτι ἡ κατασκευὴ τοσούτων οἰκοδομῶν καὶ ἡ παρουσία, ἔστω καὶ ἀλλοδαπῶν, καλλιτεχνῶν ἐν τῇ πόλει δὲν ἄφηνον νὰ παραμεληθῇ καὶ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἡ ἀρχιτεκτονική[1]. Ἔτι μᾶλλον ἐκαλλιεργεῖτο κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ γλυπτική, ἐν ᾗ ἤκμασαν τεχνῖται περίφημοι ἐξ Ἀθηνῶν, Διογένης ὁ κατασκευάσας τὰς ἐν Πανθέῳ τοῦ Ἀγρίππα ἐν Ῥώμῃ Καρυάτιδας[2], Εὔανδρος ὁ ὑπὸ Ὁρατίου καὶ Πλινίου τοῦ πρεσβυτέρου ἐπαινούμενος[3] καὶ ἕτερός τις, Ἀντίοχος. Ἡ δὲ ζωγραφικὴ φαίνεται ὅτι καὶ τότε, ὡς καὶ πρότερον, κυρίως ηὐδοκίμει ἐν Ῥόδῳ, τῇ ἀνέκαθεν αὐτῆς ἕδρᾳ, οὐχ ἧττον ὅμως ἐξηκολούθει καλλιεργουμένη καὶ ἐν Ἀθήναις, εἰ καὶ οὐδεὶς περίφημος ζωγράφος Ἀθηναῖος εἶνε ἐκ τῶν μετὰ Χριστὸν χρόνων γνωστός. Καὶ καθ' ὅλου δ' αἱ καλαὶ τέχναι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν ἔπαυσαν μὲν καλλιεργούμεναι ἐν Ἀθήναις μέχρι τοῦ τετάρτου μ. Χ. αἰῶνος, δὲν ἀνέδειξαν ὅμως καὶ πᾶσαι τεχνίτας μεγάλους καὶ δαιμονίους, οὐδ' ἔργα ἀθάνατα καὶ ἀνέφικτα τὴν τελειότητα, ὡς ἄλλοτε. Διότι, ὡς εἰκός, καὶ αἱ τέχναι ἔφερον τὸν γενικῶς τότε ἐπικρατοῦντα χαρακτῆρα τῆς παρακμῆς, μάλιστα δὲ μετὰ τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον, ὅτε ἡ τῶν αὐτοκρατόρων πίεσις καὶ οἱ ἐκ τῶν χριστιανῶν διωγμοὶ ὁλοτελῶς σχεδὸν εἶχον καταπνίξει αὐτάς. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν πνευματικῶν προϊόντων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ μουσικὴ εἴδομεν καὶ ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ ὅτι ἐκαλλιεργεῖτο μέν, ἀλλ' εἶχεν ἐκπέσει ἀπὸ τῆς προτέρας αὐτῆς θέσεως, ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῶν παραπόνων τοῦ Πλουτάρχου περὶ τούτου[4]. Τῆς δὲ ποιήσεως τὰ προϊόντα ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶνε γλισχρότατα καὶ μικρᾶς ἀξίας. Ἔτι μείζονος σχετικῶς ἀξίας εἶνε τὰ πεζὰ τῶν τότε Ἀθηναίων συγγράμματα, εἰ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συνί-

[1] Κατὰ Πλίνιον τὸν πρεσβύτερον αἱ καλαὶ τέχναι ἔπαυσαν εὐδοκιμοῦσαι κατὰ τὴν 120ὴν Ὀλυμπιάδα καὶ ἀνεζωογονήθησαν κατὰ τὴν 155ην (Φυσ. Ἱστ. 34, 19)· ὁ δὲ γνωστὸς φιλέλλην Θήρσιος ἐφρόνει ὅτι μέχρις Ἀδριανοῦ αἱ τέχναι ἐξηκολούθουν ἀκμάζουσαι, ὡς ἐπὶ Φειδίου (Epochen der bildenden Kunst unter den Griechen, σ. 386 ἐπ. τῆς β' ἐκδόσεως)· τὴν γνώμην ὅμως ταύτην οὐδεὶς πλέον παραδέχεται.

[2] Πλίνιος ἐν Φυσικ. ἱστορ. 36, 4, 11.

[3] Αὐτόθι, 36, 5, 10· καὶ Ἄκρων, Σχόλια εἰς Ὁρατίου Σατύρ. 1, 3, 90.

[4] Πρβ. Συμποσιακ. προβλημ. 3, 1 καὶ 9, 1. Ἴδε καὶ Ellissen, Zur Geschichte Athens ... κτλ. σ. 88 ἐπ. 92 ἐπ.

στανται ταῦτα ἐκ λόγων καὶ γυμνασμάτων ῥητορικῶν καὶ τινων μόνον θετικῆς ἀξίας ἔργων, οἷα τὰ τοῦ ἱστορικοῦ Δεξίππου καὶ τοῦ Λογγίνου. Ἀλλὰ τὸ καθόλου τῆς ἐποχῆς χαρακτηριστικὸν εἶνε ἡ στείρωσις καὶ ἔλλειψις παραγωγικότητος ἐν Ἑλλάδι, ὥστε καὶ τὰ ὀλίγα ταῦτα περιποιοῦσι τιμὴν εἰς τὴν προνομιακὴν τῶν Μουσῶν ἕδραν.

Ἀλλ' ἂν μὴ παρῆγον πολλὰ καὶ ἐξαίσια ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ οἱ Ἀθηναῖοι τῆς ἐποχῆς ταύτης, δὲν ἐπαύοντο ὅμως τοὐλάχιστον μελετῶντες τὰ ἀθάνατα πνευματικὰ ἔργα τῶν προγόνων των καὶ διαπλασσόμενοι δι' αὐτῶν τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχήν. Τοὐναντίον ἡ μελέτη καὶ ἑρμηνεία τῶν προγενεστέρων συγγραφέων οὐ μόνον κατὰ γράμμα, ὡς γραμματική, ἀλλὰ καὶ κατ' ἔννοιαν καὶ ἀξίαν, ὡς φιλολογία, ἐπέπρωτο κατὰ τοὺς στείρους ἐκείνους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας νὰ λάβῃ τοσαύτην ἀνάπτυξιν καὶ τελειότητα καὶ τόσον νὰ συστηματοποιηθῇ, ὅσον οὐδέποτε σχεδὸν ἄλλοτε, ἐξ οὗ ἀπέβησαν αἱ Ἀθῆναι τὸ πρώτιστον καὶ κυριώτατον τῶν Μουσῶν ἐνδιαίτημα καὶ ἡ κατ' ἐξοχὴν πόλις τῆς παιδείας καὶ τῶν φώτων ἐν τῷ τότε κόσμῳ. Διότι ἐνταῦθα συνέρρεον πάντες τότε οἱ μὲν κατὰ καιροὺς σοφοί, ὅπως διδάξωσι καὶ ἐπιδείξωσι τὴν ἀξίαν των καὶ κερδήσωσιν, οἱ δὲ φιλομαθεῖς παντὸς ἔθνους, ὅπως ἐκπαιδευθῶσιν ἐν τοῖς ἐνταῦθα ἐκπαιδευτηρίοις καὶ ἀκροασθῶσι τῶν περιφημοτάτων συγχρόνων σοφῶν καὶ λογίων. Πᾶσα φιλοσοφικὴ σχολὴ καὶ αἵρεσις καὶ πάντες οἱ κλάδοι τῶν τότε ἐπιστημονικῶν γνώσεων ἐν Ἀθήναις εἶχον τοὺς πλέον διακεκριμένους ἀντιπροσώπους των, ἐν τοῖς ἐνταῦθα ἰδιωτικοῖς τε καὶ δημοσίοις ἐκπαιδευτηρίοις καὶ ἐν ταῖς σχολαῖς, ἐν αἷς διέτριβον οἱ ὀπαδοὶ τῶν διαφόρων συστημάτων, ὅπως διαρκῶς καὶ συστηματικῶς ἀναπτύσσωσι καὶ διατηρῶσι τὸ ἴδιον σύστημα, μάλιστα δ' οἱ φιλόσοφοι. Ἤδη κατὰ τὸν πέμπτον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, μετὰ τὰ Μηδικά, ἡ ἔξοχος τῆς πόλεως πολιτικὴ θέσις καὶ τὸ μέγα ὄνομα εἵλκυον πανταχόθεν τοὺς ἐπὶ τέχναις καὶ παιδείᾳ διαπρέποντας, ζητοῦντας ἐνταῦθα εὐρὺ καὶ ἔνδοξον τῆς ἐνεργείας αὐτῶν στάδιον, καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις παντοία ἀνάπτυξις εἶχεν ἀποβῆ ἐπὶ Περικλέους τοιαύτη, ὥστε μετὰ δικαίας τῷ ὄντι ὑπερηφανείας ἔλεγεν οὗτος ἐν τῷ ἐπιταφίῳ· «Συνελὼν τε λέγω τήν τε πόλιν πᾶσαν τῆς » Ἑλλάδος παίδευσιν εἶναι καὶ καθ' ἕκαστον δοκεῖν ἄν μοι τὸν αὐτὸν » ἄνδρα παρ' ἡμῖν ἐπὶ πλεῖστ' ἂν εὐτραπέλως τὸ σῶμα αὔταρκες πα» ρέχεσθαι[1] ». Ἀκόμη τότε λοιπὸν εἶχον ἀποβῆ αἱ Ἀθῆναι κέντρον

[1] Θουκυδίδης 2, 41.

τῶν Μουσῶν καὶ πάσης ἀναπτύξεως διὰ τὸ Ἑλληνικόν, πανταχόθεν δὲ συνέρρεον ἐνταῦθα νέοι χάριν ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀναπτύξεως, ἀλλ' ἡ πολιτεία τότε ἦτο πολὺ ἀπησχολημένη καὶ εἶχε περὶ ἄλλων πολλῷ ἀναγκαιοτέρων νὰ φροντίζῃ, ὥστε, ὅσον καὶ ἂν ηὐνόει καὶ ἐπροστάτευε τὴν ἐν Ἀθήναις ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς παιδείας, δὲν εἶχεν ὅμως εἰσέτι ἱδρύσει δημόσια ἐκπαιδευτήρια πρὸς διδαχὴν τῆς νεολαίας καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν, οἱ δὲ τότε φιλόσοφοι καὶ ῥητοροδιδάσκαλοι ἐδίδασκον κατ' ἰδίαν καὶ ἐπὶ βραχύ, ἅτε ζῶντες βίον πλάνητα καὶ περιηγούμενοι τὰς πόλεις χάριν ἀκροατῶν. Καὶ ὅμως τοὺς ἀρχαίους τούτους σοφιστὰς δύναταί τις νὰ ὀνομάσῃ τοὺς πρώτους καθηγητάς, τοὺς δὲ ἀκροατὰς αὐτῶν τοὺς πρώτους φοιτητάς.

Τὸ πρῶτον θεμέλιον πρὸς ἵδρυσιν διαρκοῦς καὶ συστηματικοῦ ἐκπαιδευτηρίου ἐν Ἀθήναις ἔθηκεν ὁ Πλάτων, ὅστις μετεσκεύασε τὸν ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ, κῆπόν του πρὸς ἐκπαιδευτικοὺς σκοποὺς καὶ ἵδρυσεν ἐν αὐτῷ κατάλληλον ἀκροατήριον. Τὸν κῆπον τοῦτον μετὰ τῆς ἐν αὐτῷ οἰκοδομῆς καὶ τῶν εἰσοδημάτων του, ἅτινα ἐπ' αὐτοῦ μὲν ἦσαν τρία χρυσᾶ νομίσματα, ἐπὶ δὲ Ἰουστινιανοῦ ἀνέβαινον εἰς χίλια τοιαῦτα, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Σουίδαν[1], ἐκληροδότησεν ὁ Πλάτων διὰ διαθήκης εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς διδασκαλίας του, ὧν εἷς, ὑπὸ τοῦ προκατόχου πάντοτε διὰ διαθήκης ὁριζόμενος, ἢ ὑπὸ τῶν μελῶν ἐκλεγόμενος, ἦτο ὁ προϊστάμενος καὶ ἀρχηγὸς τῆς σχολῆς διευθύνων καὶ τὰ εἰσοδήματα αὐτῆς. Οὕτως ἱδρύθη ἐν Ἀθήναις ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἢ πλατωνικὴ φιλοσοφικὴ σχολή.

Ὅμοιον καθίδρυμα, πεπροικισμένον ἐπίσης μὲ κῆπον, περιπάτους, μεγαλοπρεπεῖς στοάς, ἀκροατήρια καὶ πᾶν τὸ πρὸς διδασκαλίαν ἀναγκαιοῦν, ὡς χάρτας γεωγραφικὰς καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀπέκτησε περὶ τὰ τέλη τοῦ τετάρτου π. Χ. αἰῶνος ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ μεγάλου Ἀριστοτέλους, ἱδρυθεῖσα φιλοσοφικὴ σχολὴ τῶν Περιπατητικῶν διὰ τοῦ διαδόχου ἐκείνου Θεοφράστου, ὅστις πιθανώτατα ἐπὶ τῆς πολυετοῦς ἀρχῆς Δημητρίου τοῦ Φαληρέως καὶ τῇ συνδρομῇ ἐκείνου ἠγόρασε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁλόκληρον σύμπλεγμα κήπων παρὰ τὸ Λύκειον γυμνάσιον. Καὶ τοῦτο τὸ καθίδρυμα ἐκληρονόμησε διαρκῶς ἡ σχολή, διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ ἑκάστοτε ἀρχηγοῦ, ἤτοι σχολάρχου, ὁριζομένου ἐπίσης ὑπὸ τοῦ προκατόχου του διὰ διαθήκης.

[1] Σουΐδας ἐν λέξει *Πλάτων*.

Συγχρόνως σχεδὸν ἐπρομηθεύθη καὶ ὁ Ἐπίκουρος διὰ τὴν ἰδίαν σχολὴν ὅμοιον κῆπον παρὰ τὴν πόλιν, τὸν κατ᾽ ἐξοχὴν Κῆπον καλούμενον, ὥστε ἔκτοτε οἱ τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν κῆποι ἀπέβησαν ἐκ τῶν περιεργοτάτων καὶ ὡραιοτάτων κοσμημάτων τῆς πόλεως[1].

Ἀλλὰ καὶ ἡ τετάρτη ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος ἱδρυθεῖσα σπουδαία φιλοσοφικὴ σχολὴ εὗρεν ἐν τῇ παρὰ τὴν Ἀγορὰν κειμένῃ Ποικίλῃ Στοᾷ τόπον διατριβῆς καὶ μόνιμον ἀκροατήριον καὶ οὕτω, πρὶν ἔτι λήξῃ ὁ τέταρτος πρὸ Χριστοῦ αἰών, εἶχον ἀποκατασταθῆ ἐν Ἀθήναις αἱ τέσσαρες ἐπισημότεραι φιλοσοφικαὶ σχολαί, ἡ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν, ἡ τῶν Περιπατητικῶν, ἡ τῶν ἀπὸ τοῦ Κήπου (Ἐπικουρείων) καὶ τῶν ἀπὸ τῆς Στοᾶς ἢ Στωϊκῶν, καὶ ἐτέθησαν, οὕτως εἰπεῖν, αἱ πρῶται βάσεις πρὸς σχηματισμὸν ἀνωτάτου ἐκπαιδευτηρίου ἢ πανεπιστημίου, ὡς λέγομεν σήμερον, ἐν Ἀθήναις.

Ὅσῳ δ᾽ ἐξέπιπτε κατὰ τοὺς ἐπελθόντας αἰῶνας ἡ πολιτικὴ τῆς πόλεως σημασία, τοσούτῳ ἐξυψοῦτο τὸ ἠθικὸν αὐτῆς γόητρον καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ σπουδαιότης, ὥστε ἄπειροι, ὡς εἴπομεν, ξένοι παντὸς ἔθνους συνέρρεον ἐνταῦθα, ὡς εἰς τὸ ἐπισημότατον τῆς παιδείας κέντρον, χάριν σπουδῶν. Μόνος ὁ Θεόφραστος λέγεται ὅτι εἶχε δύο χιλιάδας μαθητῶν, ἤδη δ᾽ εἶχεν ἀρχίσει καὶ ἡ ἀθηναϊκὴ κυβέρνησις νὰ δίδῃ μείζονα προσοχὴν εἰς τὴν ἀνατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν τῶν νέων καὶ νὰ λαμβάνῃ φροντίδα, ὅπως διατηρῶνται ἐν ἀκμῇ αἱ διάφοραι σχολαὶ καὶ τὰ ἐκπαιδευτήρια, ἅτινα ἀπετέλουν τότε τὴν κυριωτέραν τῆς πόλεως ἀξίαν. Ἀνέκαθεν ἦτο ἐν Ἀθήναις ἔθος οἱ ἔφηβοι νὰ γυμνάζωνται στρατιωτικῶς κατὰ τὸ 18ον καὶ 19ον τῆς ἡλικίας των ἔτος. Ἡ συνήθεια αὕτη μετερρυθμίσθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου οὕτως, ὥστε πρὸς τῇ στρατιωτικῇ καὶ σωματικῇ τῶν ἐφήβων ἀσκήσει καὶ ἐκπαιδεύσει προσετέθη καὶ ἡ ἐπιστημονική, ὁλόκληρον δὲ τὸ ἐκπαιδευτικὸν τοῦτο τῶν ἐφήβων σύστημα, τὰ *ἐφηβεῖα*, ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον καὶ ἀνωτάτην ἐποπτείαν τῆς πολιτείας. Τὰ οὕτω διοργανισθέντα καὶ τὴν σωματικὴν μετὰ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως συνενοῦντα ἐκπαιδευτικὰ τῶν ἐφήβων καθιδρύματα προσέλαβον κατὰ τὸν τρίτον π. Χ. αἰῶνα ἔκτακτον ἀνάπτυξιν καὶ ἀκμὴν διὰ τῆς συνδρομῆς ξένων εὐεργετῶν τῆς πόλεως. Ὁ ἐπισημότερος τούτων ἦτο ὁ

[1] Ἴδε τὴν περιγραφὴν αὐτῶν παρὰ Δικαιάρχῳ, «Περὶ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων», ἐν Historici Graeci, edid. Müller, ἐν Παρισίοις, τόμ. Β΄ σ. 254 ἐπ.

τῆς Αἰγύπτου βασιλεὺς Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος (309—246), ὅστις καὶ ἐκ πολιτικῶν μὲν λόγων, ἰδίως ὅμως ἐκ θαυμασμοῦ καὶ ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὸ πνευματικὸν τῆς πόλεως μεγαλεῖον κινούμενος, ἔκτισεν ἐνταῦθα ἐξ ἰδίων λαμπρὸν γυμνάσιον πρὸς διατριβὴν καὶ ἐξάσκησιν τῶν ἐφήβων ἐν αὐτῷ, προικίσας καὶ μὲ δημοσίαν βιβλιοθήκην [1]. Τοῦ γυμνασίου τούτου ἐρείπια σῴζονται μέχρι τῆς σήμερον πρὸ ὀλίγων ἐτῶν δι' ἀνασκαφῶν ἀνευρεθέντα. Ἐκτὸς τοῦ Πτολεμαίου γυμνασίου ἀνεκαλύφθη οὐ πρὸ πολλοῦ ἐνταῦθα καὶ ἕτερον γυμνάσιον, τὸ Διογένειον, ἱδρυθὲν ὑπὸ τῆς πόλεως ὀλίγον μετὰ τὴν ἀνέγερσιν ἐκείνου χάριν τῶν ἐφήβων πρὸς τιμὴν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς μακεδονικῆς φρουρᾶς Διογένους, ὅστις ἐν ἔτει 229, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Δημητρίου, τοῦ Β', χρήμασι πεισθεὶς ἐξήγαγεν ἐκ Μουνυχίας τὴν φρουρὰν καὶ ἀφῆκε τὴν πόλιν ἐλευθέραν.

Οὕτω λοιπὸν ηὐδοκίμησαν ταχέως τὰ ἐφηβεῖα, καὶ ἐπειδὴ τὰ καθιδρύματα ταῦτα διήρκεσαν μέχρι τοῦ τετάρτου αἰῶνος μετὰ Χριστὸν καὶ ἐπέκεινα, μέχρι δὲ τοῦ τρίτου ηὐδοκίμουν καὶ ἤκμαζον, οἰκοδομήσαντος τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τρίτον πρὸς τοῦτο γυμνάσιον μετὰ στοῶν καὶ βιβλιοθήκης [2], ἀναγκαῖον καθίσταται νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα διὰ βραχέων τὸν διοργανισμὸν αὐτῶν· διότι τὰ γυμνάσια τῶν ἐφήβων, καί περ μὴ ὄντα ἀποκλειστικῶς ἐπιστημονικά, περιεῖχον ὅμως καὶ ἐπιστημονικὴν τῶν νέων διδασκαλίαν καὶ συνέτεινον μεγάλως εἰς τὴν τοῦ λαοῦ ἀνάπτυξιν καὶ τὴν δόξαν τῶν Ἀθηνῶν κατα τοὺς στυγνοὺς ἐκείνους τῆς παρακμῆς αἰῶνας.

Εἰς τὰ *ἐφηβεῖα* ἦσαν δεκτοὶ καὶ ἠσκοῦντο ἔφηβοί τε καὶ παῖδες, ἔχοντες ἑκάτεροι ἰδιαιτέρους τε καὶ κοινοὺς προϊσταμένους καὶ παιδευτάς, πάντοτε ὅμως ἦσαν ὁπωσοῦν εὐποροῦντες, Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἦσαν δεκτοὶ μόνον Ἀθηναῖοι, ἀργότερα ὅμως καὶ ἀλλοδαποί, οἵτινες ἐν τοῖς τῶν ἐφήβων καταλόγοις ὑπὸ τὸ ὄνομα **παρέγγραφοι** εἰς τοὺς διαφόρους δήμους κατατάσσονται [3]. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα οἱ ξένοι ἐκεῖνοι νέοι δὲν ἦσαν μόνον μετοίκων υἱοί, διότι, ἐκλιπούσης τῆς ἐμπορίας, ὀλίγοι βεβαίως μέτοικοι θὰ διέμενον τότε ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων πόλεων ἰδίως Ἀντιοχεῖς, Λαοδικεῖς καὶ Ῥωμαῖοι. Τὰ

[1] Παυσανίας ἐν Ἀττικ. 5 καὶ 7.

[2] Παυσανίας ἐν Ἀττικ. 18, 9. Πρβ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 82—83.

[3] Ἴδε Boeckh σημειώσεις εἰς ἀριθ. 270 τοῦ Corp. Inscr. gr.

μέλη τῶν ἐφηβείων ἐκαλοῦντο μὲ τὸ στρατιωτικὸν ὄνομα **συστάται** καὶ ἦσαν διῃρημένοι εἰς σώματα διοικούμενα ὑπὸ ἰδιαιτέρων προϊσταμένων ἢ ἀρχηγῶν. Αἱ σωματικαὶ ὅμως ἀσκήσεις τῶν ἐφήβων ἐν τοῖς γυμνασίοις διήρκουν τότε ἓν μόνον ἔτος, κατὰ δὲ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους δὲν ἐξετελοῦντο καὶ ἐπιμελῶς, ὡς οἱ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς κατάλογοι δηλοῦσιν, ὧν εἷς μόνον 212 νέους περιέχει ὡς γυμνασθέντας κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο[1]· ἡ δ' ἄλλοτε μακροχρόνιος περιπολία τῶν ἐφήβων ἐν τῇ χώρᾳ περιωρίσθη εἰς βραχύτατον τότε χρονικὸν διάστημα. Ἡ παραδοχὴ καὶ κατάταξις ἐν τοῖς ἐφήβοις ἐγίνετο ἐτησίως κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἀρχαίου ἀττικοῦ ἔτους, καταγραφομένων τῶν νεωστὶ εἰσερχομένων ἐν ἰδιαιτέρῳ μητρῴῳ καὶ τελουμένων ἐπισήμως εἰσιτηρίων θυσιῶν ἐπὶ τῶν κοινῶν τῆς πόλεως βωμῶν[2].

Ἡ ἀνωτάτη τοῦ καθιδρύματος τούτου ἐποπτεία ἀνῆκε, συνῳδὰ πρὸς τὸν καθόλου στρατιωτικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, εἰς τὴν ἀνωτάτην τῶν Ἀθηνῶν ἀρχήν, τοὺς ἐπὶ τῶν ὅπλων στρατηγούς, εἰδικώτερον ὅμως διηύθυνε τὸ καθίδρυμα εἷς ὑπὸ τῆς κοινότητος ἐκλεγόμενος ὑπάλληλος, ὁ **κοσμητής**, ὅστις, ὡς ἐν τῷ προηγημένῳ κεφαλαίῳ εἴδομεν, ἔργον εἶχε νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ἀγαθῆς καταστάσεως τῶν ἐφήβων καθόλου, νὰ ἐπιβλέπῃ αὐτῶν τὰ ἤθη, νὰ τιμωρῇ τὰς παρεκτροπὰς καὶ νὰ διορίζῃ καὶ παύῃ τοὺς ἐκ τοῦ ταμείου μισθοδοτουμένους διδασκάλους ἐν τοῖς γυμνασίοις. Οἱ δημόσιοι οὗτοι διδάσκαλοι ἐξήσκουν τοὺς νέους εἰς τὰς συνήθεις σωματικὰς ἀσκήσεις, τὴν ἱππασίαν, τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων παντὸς εἴδους καὶ τὴν τακτικήν. Ἡ δὲ διδασκαλία τῆς μουσικῆς[3], γραμματικῆς, γεωμετρίας, ῥητορικῆς καὶ φιλοσοφίας ἐγίνετο παρ' ἑτέρων διδασκάλων, ὑπὸ τῶν κοσμητῶν μὲν ἐκλεγομένων, ἀλλὰ παρὰ τῶν ἐφήβων ἰδιαιτέρως μισθοδοτουμένων. Τοιοῦτοι διδάσκαλοι τῶν νέων ἐν τοῖς γυμνασίοις ἐχρημάτιζον καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν διαφόρων σχολῶν φιλόσοφοι, εἰ καὶ ὤφειλον οἱ ἔφηβοι ν' ἀκροασθῶσι τῶν παραδόσεων αὐτῶν καὶ ἐν ταῖς ἰδιαιτέραις τῶν αἱρέσεων σχολαῖς πρὸς ἐκτενεστέραν τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν συστημάτων σπουδήν.

[1] Πρβ. περὶ τῆς γυμαστικῆς ὡς μέρους τῆς παρ' Ἕλλησιν ἀγωγῆς ἐκ τῶν ἡμετέρων Ἀριστ. Σπαθάκην ἐν τῷ Α' τόμῳ τοῦ «Ἀθηναίου» σ. 315 ἑπ.

[2] Περὶ ἐφήβων παρ' Ἀθηναίοις διὰ μακρῶν ἐπραγματεύθη ὁ Boeckh ἐν δυσὶ προγράμμασι τοῦ ἔτους 1815.

[3] Καὶ περὶ μουσικῆς, ὡς μέρους τῆς παρ' Ἕλλησιν ἀγωγῆς καθόλου, ἐπραγματεύθη ὁ Α. Σπαθάκης ἐν τῷ Γ'. τόμῳ «Ἀθηναίου», σ. 181 ἑπ.

Μὲ τὰς ἐπιστημονικὰς δὲ ταύτας τῶν ἐφήβων ἐν τοῖς γυμνασίοις σπουδὰς συνέχεται καὶ ἡ ὑποχρέωσις, εἰς ἣν καθυπεβάλλοντο οὗτοι, νὰ πλουτίζωσι κατ' ἔτος τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Πτολεμαίου γυμνασίου κατὰ 100 βιβλία. Ἐκτὸς δὲ τῶν ὑποχρεώσεων καὶ ἀσχολιῶν τούτων εἶχον οἱ ἔφηβοι καὶ ἑτέρας πολιτικὰς καὶ θρησκευτικάς· ὤφειλον δηλ. ἐν ὅπλοις καὶ μέλανας ἐνδεδυμένοι μανδύας, ὡς συνείδιζον ἀνέκαθεν οἱ ἔφηβοι ἐν Ἀττικῇ [1], νὰ παρευρίσκωνται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ δήμου, μετὰ τῆς αὐτῆς δὲ στολῆς καὶ ἐστεφανωμένοι ἐλάμβανον μέρος ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ κοσμητοῦ εἰς τὰς μεγάλας τελετάς, τὰς γινομένας κατὰ τὰς ἐπισημοτέρας τῶν ἑορτῶν, τὰ Παναθήναια, τὰ Ἐλευσίνια, τὰ Διονύσια, τὰ Θησεῖα, καὶ κατὰ τὰς ἐτησίας ἡμέρας τῶν ἐν Μαραθῶνι καὶ Σαλαμῖνι μαχῶν, μετέχοντες καὶ τῶν διαφόρων κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τελουμένων ἀγώνων.

Οὕτω λοιπὸν ἐτελειοποιεῖτο πάντοτε καὶ ἤκμαζεν ἐν Ἀθήναις ἡ τῶν νέων ἀγωγὴ καὶ ἐκπαίδευσις καὶ τὴν ἐντεῦθεν μεγάλην καὶ παγκόσμιον τῆς πόλεως φήμην ηὔξανον πολὺ αἱ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ προνομιακῶς ὑπάρχουσαι καὶ πάντοτε ἔν τινι ἀκμῇ διατηρούμεναι ἰδιαίτεραι φιλοσοφικαὶ καὶ ῥητορικαὶ σχολαί, αἱ δὲ σχολαὶ αὗται καὶ τὰ ἐκπαιδευτήρια, τὸ μόνον μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος ἐναπομεῖναν τῇ πόλει τῆς Παλλάδος καύχημα, περιεποίουν αὐτῇ τοσαύτην φήμην κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ Χριστοῦ αἰῶνας καὶ τοσοῦτον ἠθικὸν ἀξίωμα περιέβαλλον αὐτήν, ὥστε αἱ Ἀθῆναι ἐθεωροῦντο γενικῶς ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν τοῦ πολιτισμοῦ κέντρον, ἡ δὲ ἀττικὴ ἀνατροφὴ ὡς ἡ λεπτοτάτη καὶ τελειοτάτη τοῦ τότε κόσμου [2]. Αἱ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ῥητορικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῶν δὲν ἔπαυσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀκμάζουσαι καὶ ἀναδεικνύουσαι μεγάλους ἀρχηγοὺς καὶ αἱρεσιάρχας μέχρι Χριστοῦ. Ἀρκεῖ νὰ μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα μόνον τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Καρνεάδου, τοῦ στωϊκοῦ Διογένους καὶ τοῦ περιπατητικοῦ Κριτολάου, πάντων ἀνδρῶν ἐξόχων, οὓς οἱ Ἀθηναῖοι ἔπεμψαν εἰς Ῥώμην πρεσβευτὰς μετὰ τὴν διαρπαγὴν τοῦ Ὠρωποῦ ὑπ' αὐτῶν κατὰ ὀλ. 151 ἤτοι περὶ τὸ 170 π. Χ. πρὸς ἀπο-

[1] Περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων παρ' Ἕλλησι μὲν καθόλου ἴδε Fournier, Sur l'éducation et l'instruct. publique chez les Grecs, 1833· παρ' Ἀθηναίοις δὲ μερικώτερον ἴδε τοῦ Paul Girard τὸ λαμπρὸν σύγγραμμα L'éducation Athénienne au Ve et au IVe siècle avant J-C. Paris. 1889.

[2] Ἴδε καὶ ἀνωτέρω Εἰσαγωγῆς σ. 51.

φυγὴν τοῦ ἕνεκα τούτου ἐπιβληθέντος αὐτοῖς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων προστίμου ἐκ 500 ταλάντων[1]. Τοῦ Καρνεάδου μαθητὴς ἦτο ὁ Κλιτόμαχος, τούτου δὲ πάλιν ὑπῆρξεν ὁ Φίλων ὁ τοῦ Κικέρωνος διδάσκαλος καὶ παρὰ τούτῳ ἐμαθήτευσεν ὁ Ἀντίοχος καὶ ἄλλοι πολλοί, παρ᾽οἷς ἤκουσεν ὁ Λ. Λικίννιος Κράσσος[2]. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ μαρασμὸς τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ ἡ ἔλλειψις εὐέλπιδος σταδίου προὐκάλουν παρὰ τοῖς ἰδίως Ἀθηναίοις πολλὴν καὶ παντοίαν τὴν χαλάρωσιν ἐν τῇ σπουδῇ καὶ ἐξασκήσει τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, ὥστε κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους ὀλίγοι μόνον Ἀθηναῖοι κατεγίνοντο καὶ διέπρεπον ἐν ταῖς ἐπιστήμαις, αἱ δὲ σχολαὶ διετηροῦντο καὶ ηὐδοκίμουν κυρίως δι᾽ ἀλλοδαπῶν διδασκάλων καὶ μαθητῶν[3], οὐχ ἧττον ὅμως καὶ τὸ μέγα καὶ σεμνὸν τῆς πόλεως ὄνομα καὶ ἡ διηνεκὴς τῆς ἀθηναϊκῆς κυβερνήσεως φροντὶς συνέτεινον εἰς τὸ νὰ διατηρῶνται αἱ ῥητορικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ καὶ τὰ ἐκπαιδευτήρια ἔν τινι ἀκμῇ· διότι ἡ κυβέρνησις ἐφρόντιζε πάντοτε νὰ προσκαλῇ καὶ διὰ παντοίων τιμῶν περιποιουμένη νὰ κρατῇ ἐν Ἀθήναις τοὺς πανταχοῦ τότε ἀκμάζοντας σοφιστάς τε καὶ φιλοσόφους. Ταύτην δὲ τὴν ἀκμὴν οὐδ᾽ ἡ ὑπὸ Σύλλα κατενεχθεῖσα φοβερὰ πληγὴ (86 π. Χ.) καὶ μεγάλη διατάραξις ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ ἠδυνήθη νὰ μαράνῃ καὶ νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς φιλοσόφους καὶ σοφιστάς· διότι ταχέως πάλιν ἀνέλαβον αἵ τε σχολαὶ καὶ τὰ γυμνάσια τὸ πρῴην ἔργον των ἐν ὁμοίᾳ ἀκμῇ καὶ ζήλῳ καὶ ὀλίγον μετὰ ταῦτα εὑρίσκομεν ἐν Ἀθήναις πολλοὺς μὲν ἐπισήμους διδασκάλους, πολλοὺς δὲ καὶ μαθητάς. Τότε ἤκμαζον ἐν Ἀθήναις οἱ ἀκαδημαϊκοὶ Ἄριστος καὶ Ἀντίοχος οἱ Ἀσκαλωνῖται, οἱ περιπατητικοὶ Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος, Μνήσαρχος, Δάρδανος, Διονύσιος, Ἀντίπατρος ὁ Τύριος καὶ ἄλλοι πολλοί, οἱ ἐπικούρειοι Διογένης ὁ ἐκ Ταρσοῦ, Ἀπολλόδωρος ὁ Κηποτύραννος καλούμενος, ὁ Φαῖδρος, ὁ Λυσίας, Ζήνων ὁ Σιδώνιος καὶ ἄλλοι[4], παρ᾽ οἷς συνέρρεον πλῆθος φιλομαθῶν πανταχόθεν τοῦ τότε κόσμου, ἰδίως δὲ Ῥωμαῖοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Κικέρων, ὁ Ἀττικός, ὁ Οὐάρ-

[1] Παυσανίας Ἀχαϊκ. 11. Αὖλος Γέλλιος ἐν Ἀττικ. Νυκτ. 7, 17. K. O. Mueller, Orchomenos, σ. 412 καὶ Boeckh ἐν Corp. Ins. gr. εἰς ἀριθ. 1542. Πρβ. καὶ Εἰσαγωγῆς σελ. 44 καὶ κεφ. Α΄. σ. 57.

[2] Κικέρων, de Oratore 1, 12, 2, 90.

[3] Στράβων ἐν 9, σελ. 463. Κικέρων, de Oratore 3, 11.

[4] Ἴδε περὶ τούτων Φαβρικίου Bibliotheca graeca, ἐκδ. Harles τόμ. Γ΄, σ. 264, 539, 538, 559, 565, 567, 561, 600, 603, 606, 608 καὶ 613.

ρων, ὁ Κάτυλλος, ὁ Ὀβίδιος, ὁ Ὁράτιος, ὁ Βεργίλιος, ὁ Βροῦτος καὶ ἄλλοι πολλοί [1]. Ἡ ῥητορικὴ ὅμως ἤκμαζε τότε μᾶλλον ἐν Ῥόδῳ ἢ ἐν Ἀθήναις, διὸ καὶ οἱ ταύτην ἐπιθυμοῦντες νὰ σπουδάσωσιν ἐκεῖσε μετέβαινον [2], ἀλλ' ἡ φιλοσοφία εἶχε πάντοτε ἐν Ἀθήναις τοὺς ἐξοχωτέρους αὐτῆς ἀντιπροσώπους. Ἰδίᾳ δ' ἐσύχναζον ἐν Ἀθήναις πολλοὶ Ῥωμαῖοι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ περιπατητικοῦ Κρατίππου τοῦ Μιτυληναίου, ἐπὶ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου μεταξὺ Βρούτου καὶ Αὐγούστου [3]. Τὸν Κράτιππον τοῦτον διὰ ψηφίσματος προσεκάλεσεν ὁ Ἄρειος Πάγος κατὰ προτροπὴν τοῦ Κικέρωνος, ἵνα διαμένῃ ἐν Ἀθήναις διδάσκαλος τῆς νεολαίας καὶ κόσμημα τῆς πόλεως, ὥστε βλέπομεν ὅτι ὁλόκληρος ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία ἐμερίμνα περὶ τῆς ἀκμῆς τῶν ἐν τῇ πόλει σχολῶν, καὶ πράγματι ἀπέβη ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν κεντρικὴ τότε τῶν φώτων ἑστία. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐμφανίσεως ὡς τόποι ἐκπαιδεύσεως διέπρεπον ἀνὰ τὸ ἀχανὲς ῥωμαϊκὸν κράτος ἡ Κρεμόνα καὶ τὸ Μεδιόλανον ἐν τῇ ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων Γαλλίᾳ, τὸ Αὐγουστόδουμον ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Αἰδούων, ἡ Μασσαλία ἐν τῇ πέραν τῶν Ἄλπεων Γαλλίᾳ, ἡ Καρχηδὼν ἐν Ἀφρικῇ, ἡ Ἀπολλωνία ἐν Ἠπείρῳ, ἡ Ταρσὸς ἐν Κιλικίᾳ, ἡ Ἀντιόχεια ἐν Συρίᾳ, ἡ Σμύρνη καὶ ἐκ τῶν νήσων ἡ Ῥόδος. Πᾶσαι ὅμως αἱ πόλεις αὗται εἶχον μᾶλλον ἐπαρχιακὴν σημασίαν, γενικὴν δὲ καὶ παγκόσμιον φήμην ὡς κέντρα παιδείας εἶχον ἡ Ῥώμη, ἡ Ἀλεξάνδρεια καὶ πρὸ πάντων αἱ Ἀθῆναι [4], ἔνθα

[1] Κικέρων, de finibus 1, 5. Tusculan. 3, 17. Quaest. academ., 1. Πλούταρχος ἐν βίῳ Κικέρωνος 3, 4· πρβ. καὶ Εἰσαγωγῆς σελ. 50, ἑπ.

[2] Πλούταρχος ἐν Βρούτ. 2. Λουκ. 22. Κικέρ. 4. καὶ Κικέρων ἐν Βρούτῳ 91.

[3] Κικέρων ἐν Ἐπιστολ. εἰς Ἀττικόν, 12, 32· εἰς τοὺς οἰκείους, 12, 16. 16, 21· de officiis, 1, 1. Δίων Κάσσιος ἐν 45, 15. Ὁράτιος ἐν Ἐπιστ. 2. 2, 24.

[4] Ἴδε ἐκτενῶς Friedlaender, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms . . ., τόμ. Β', σ. 40 ἑπ. ἐκδ. 6'. Περὶ τῶν σχολῶν καὶ ἐκπαιδευτηρίων τῶν Ἀθηνῶν ἐπραγματεύθησαν ὁ Schlosser, Universitaeten, Studirende und Philosophenschulen in Athen zu Julians und Theodosius Zeit, ἐν τῷ Α' τόμῳ τοῦ Archiv für Geschichte und Literattur, 1830 σ. 217 ἑπ.· ὁ Zumpt, ἐν Ueber den Bestand der Philosophenschulen in Athen und die Succession der Scholarchen, ἐν Βερολίνῳ 1843· ὁ Ahrens, ἐν De Athenarum statu . . . κτλ. σ. 62 ἑπ.· ὁ Ellissen, Zur Geschichte Athens . . . . . σ. 88 ἑπ.· ὁ ἡμέτερος Κ. Παπαρρηγόπουλος, ἐν Ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τόμῳ Β', σελ. 491 ἑπ. 632 ἑπ.· ὁ Hertzberg, ἐν Untergang des Hellenismus und die Universität Athens· ὁ Sievers, Libanius, σ. 16—42· ὁ Kuhn ἐν Städtische und bürg. Verf.

οἱ σοφισταὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι εἶχον καταντήσει οἱ ἐπισημότεροι καὶ εὐυποληπτότεροι τῆς πολιτείας ἄνδρες καὶ ἡ κυριωτάτη αὐτῆς ζωή. Εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι κατὰ τοὺς περὶ Χριστὸν χρόνους εἶχεν ἐπικρατήσει πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος νάρκωσίς τις καὶ κατάπτωσις τῆς φιλοσοφίας, ταχέως ὅμως ἀνέλαβεν αὕτη πάλιν, ἐπὶ Νέρωνος δ' ἤδη ἤκμαζεν ἐν Ἀθήναις ὁ τοῦ Πλουτάρχου διδάσκαλος Ἀμμώνιος, ὁ πρῶτος εἰσαγαγὼν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τὴν συγκριτικὴν καὶ ἐκλεκτικὴν μέθοδον, ἥτις ἔκτοτε ἤρξατο ἐπικρατεῖν[1]. Σύγχρονος τοῦ Ἀμμωνίου ἦτο καὶ ὁ περιπατητικὸς Μενέφιλος καὶ ὁ μαθητὴς δὲ τοῦ πρώτου Πλούταρχος ὁ Χαιρωνεὺς φαίνεται ὅτι ἐδίδαξεν ἐν Ἀθήναις[2], ἡ δὲ συρροὴ νέων φιλομαθῶν πανταχόθεν τῆς γῆς ἐν Ἀθήναις ἤδη περὶ τὰ μέσα τοῦ πρώτου μ. Χ. αἰῶνος ἦτο τοσαύτη, ὥστε κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φιλοστράτου, οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον φθείρει καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσάν των ἐκ τῆς μετ' ἐκείνων συναναστροφῆς· «Οἱ μὲν γὰρ ἐν τῷ ἄστει Ἀθηναῖοι, » μισθοῦ δεχόμενοι Θρᾴκια καὶ Ποντικὰ μειράκια καὶ ἐξ ἄλλων ἐθνῶν » βαρβάρων συνερρυηκότα, παραφθείρονται ὑπ' αὐτῶν τὴν φωνὴν μᾶλ» λον ἢ ξυμβάλλονταί τι αὐτοῖς εἰς εὐγλωττίαν, ἡ μεσογαία δ' ἄμι» κτος βαρβάροις οὖσα ὑγιαίνει· τούτοις ἡ φωνὴ καὶ ἡ γλῶττα τὴν » ἄκραν Ἀτθίδα ἀποψάλλει[3]».

Ἐπὶ δὲ τῆς ἐποχῆς τοῦ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ ἤκμαζον Ἀθήνησιν ἕτεροι ἔξοχοι ἄνδρες, ὁ ἐξ Ἀρελάτης τῆς Γαλλίας φιλόσοφος καὶ ῥήτωρ Φαβωρῖνος, ὁ περίφημος Αἰλλιανὸς ὁ Ἐφέσιος, ὁ πλατωνικὸς Καλουΐσιος Ταῦρος καὶ ἄλλοι, παρ' οἷς ἤκουσαν ὁ γνωστὸς Ῥωμαῖος συγγραφεὺς Αὖλος Γέλλιος καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ῥωμαῖοί τε καὶ Ἕλληνες διάσημοι. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀδριανοῦ σὺν τῇ λοιπῇ τῶν Ἀθηνῶν

d. roem. Reichs, τόμ. Β'. σ. 97 ἐπ., καὶ ἄλλοι. Πάντες οὗτοι διαφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους ἐν τοῖς περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν καθηγητῶν τοῦ ὑπὸ Μ. Αὐρηλίου τελειοποιηθέντος κεντρικοῦ ἐκπαιδευτηρίου καὶ ἐν τοῖς περὶ τῆς μισθοδοσίας αὐτῶν ἕνεκα τοῦ ἀορίστου τῶν περὶ τούτου εἰδήσεων τῶν ἀρχαίων. Ἐπίσης ἐπραγματεύθη περὶ τούτου καὶ ὁ C. Wachsmuth ἔν τινι ἀκαδημαϊκῷ λόγῳ, ἐν Γοττίγγῃ 1873. Πρβ. καὶ ἀνωτέρω σ. 90 ἐπ.

[1] Ἴδε Φαβρικίου Bibliotheca gr. τόμ. Β', σ. 274. Γ', 330 καὶ Δ', σ. 172.

[2] Πρβ. τοῦ ἰδίου Συμποσ. Προβλ. 1, 10. 5, 1. 11, 2. Φαβρικίου Biblioth. gr. τόμ. Β', σ. 410 καὶ Schoell, Histoire de la Litérat. grecque, τόμ. Ε', σ. 157.

[3] Φιλόστρατος ἐν βίῳ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως 4, 17· πρβ. καὶ 7, 15.

ἀναζωογονήσει ἤρξατο καὶ διὰ τὰς σχολὰς καὶ τὰ ἐκπαιδευτήρια τῆς πόλεως νέα ἐποχὴ ἀκμῆς καὶ τελειοποιήσεως. Ἐνῷ μέχρι τότε αἱ διάφοροι φιλοσοφικαὶ καὶ ῥητορικαὶ σχολαὶ ἦσαν ἰδιωτικὰ καθιδρύματα, οὐδὲν ἄλλο παρὰ τῆς πολιτείας ἔχοντα ἢ τὴν ἠθικὴν προστασίαν καί τινα τὸν τόπον τῆς διδασκαλίας, τὰ γυμνάσια καὶ τὰς στοάς, ἀπὸ Ἀδριανοῦ ἤρξαντο μεταβαλλόμεναι εἰς ἐντελῶς δημόσια ἐκπαιδευτήρια οὐ μόνον ἐπιτηρούμενα, ἀλλὰ καὶ συντηρούμενα ὑπὸ τῆς πολιτείας καὶ τῶν αὐτοκρατόρων. Ὁ φιλόμουσος δηλ. ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ καὶ πανταχοῦ μὲν τοῦ ἀπεράντου αὐτοῦ κράτους, ἰδίως ὅμως ἐν Ἀθήναις δαψιλῶς ἐβράβευσε καὶ χρηματικῶς ὑπεστήριξε τοὺς διαφόρους φιλοσόφους καὶ σοφιστάς, ἵδρυσε βιβλιοθήκην καὶ γυμνάσιον καὶ προσεκάλεσε πολλοὺς διακεκριμένους λογίους εἰς Ἀθήναις, ὅπως διδάσκωσι τὴν νεολαίαν ἐν ταῖς ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθείσαις λαμπραῖς αἰθούσαις τοῦ τε γυμνασίου καὶ τῆς στοᾶς καὶ βιβλιοθήκης αὐτοῦ [2]. Ἐπὶ τούτου ἀνεπτύχθη καὶ ἐσυστηματοποιήθη, κυρίως διὰ τοῦ Φαβωρίνου, ἡ νέα ἐκείνη σχολὴ τῶν ἐκλεκτικῶν, οἵτινες ἐκλέγοντες ἐκ τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν συστημάτων τὰ ἀρέσκοντα αὐτοῖς συμπαρελάμβανον αὐτὰ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ των. Ὁ Ἀδριανὸς πρῶτος φαίνεται ὅτι ὥρισε καί τινας καθηγητικὰς ἕδρας διὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ῥητορικὴν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ του καὶ ἐποίησεν οὕτω τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς διοργανισμὸν ἀνωτάτου καὶ ἑνιαίου ἐκπαιδευτηρίου. Ὁ δὲ τοῦ Ἀδριανοῦ διάδοχος Ἀντωνῖνος Πῖος, περαιτέρω προβάς, διώρισεν ὡρισμένον ἀριθμὸν καθηγητῶν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τέσσαρας γραμματικούς, τέσσαρας σοφιστὰς καὶ τέσσαρας φιλοσόφους, καὶ διέταξε νὰ μισθοδοτῶνται ἐκ τοῦ δημοσίου τῆς πόλεως ταμείου δι' ἓξ χιλιάδων δραχμῶν ἐτησίως ἕκαστος [2]. Ὁ δὲ Μάρκος Αὐρήλιος προσέθηκεν εἰς τὰς δημοτικὰς ταύτας ἕδρας καὶ ἄλλας ἐννέα, ἀνὰ δύο δι' ἑκάστην τῶν τεσσάρων ἐπισημοτέρων φιλοσοφικῶν σχολῶν καὶ μίαν διὰ τὴν ῥητορικήν, ὥρισεν ἐτήσιον ἑκάστῳ καθηγητῇ μισθὸν 10,000 καὶ 15,000 δραχμῶν πληρωνομένων ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου, πρὸς δὲ ἐκανόνισε τὰ κατὰ τοὺς διδάσκοντας καὶ διδασκομένους, ἀποτελέσας οὕτως ἓν μέγα καὶ

[1] Σπαρτιανὸς ἐν βίῳ Ἀδριανοῦ κεφ. 17. Παυσανίας ἐν Ἀττικ. 18, 9. Πρβ. καὶ κεφάλ. Α. σ. 83 ἐπ.

[2] Καπιτωλῖνος ἐν βίῳ Ἀντωνίνου Πίου σ. 21, C. πρβ. καὶ Wachsmuth, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 11.

ένιαῖον ἀκροάσεων ἄθροισμα, ἐν ᾧ ἐδιδάσκοντο πᾶσαι αἱ τότε ὑπάρχουσαι γνώσεις, τὸ ἀνώτατον καὶ τελειότατον τοῦ συγχρόνου κόσμου[1]. Αἱ ἐν τῷ ἀνωτάτῳ τούτῳ τῶν Μουσῶν καθιδρύματι ἀντιπροσωπευόμεναι σχολαὶ ἦσαν αἱ τέσσαρες ἐπισημότεραι, ἡ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν, ἡ τῶν Περιπατητικῶν, ἡ τῶν Στωϊκῶν καὶ ἡ τῶν Ἐπικουρείων. Ἔκτοτε ἡ θέσις καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἐν Ἀθήναις διδασκόντων ἤλλαξε καὶ ἐκτὸς τῶν ἐπισήμως διωρισμένων καθηγητῶν διέτριβον τότε ἐν Ἀθήναις πλῆθος μέγα καὶ ἄλλων παντοίων λογίων, ἡ δ' ἐν Ἀθήναις ἐκπαίδευσις ἔχαιρεν, εἴπερ ποτε καὶ ἄλλοτε, τὴν μεγίστην καὶ καλλίστην φήμην ὄχι τόσον διὰ τὴν σπουδαιότητα τῶν διδασκομένων, ὅσον διὰ τὸ μέγα ὄνομα τῶν διδασκόντων καὶ τὸ πλῆθος τῶν πανταχόθεν ἐνταῦθα πρὸς ἐκπαίδευσιν συρρεόντων. Διὸ κατὰ τοὺς ἀπὸ Ἀδριανοῦ καὶ ἑξῆς χρόνους ἤκμασαν πολλοὶ ἔξοχοι ἄνδρες, οἱ ἤδη ὀνομασθέντες Φαβωρῖνος καὶ Λολλιανός, ὁ ἐκ Λαοδικείας Πολέμων, ὁ ἐκ Σελευκείας Ἀλέξανδρος, ὁ ἐπικαλούμενος Πηλοπλάτων, Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς καὶ ὁ ἀντίζηλος αὐτοῦ Θεόδοτος, Χρῆστος ὁ Βυζάντιος, ὁ ἐκ Βιθυνίας Αἴλιος Ἀριστείδης Εὐδαίμων, ὁ Τύριος Ἀδριανὸς καὶ ἄλλοι πολλοὶ μετ' αὐτούς. Αἱ δὲ Ἀθῆναι ἀπέβησαν τότε τὸ μόνον κέντρον ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἀργότερα τοῦ ἐθνισμοῦ, τὸ δ' ἐνταῦθα ἐκπαιδευτήριον, ὅσον καὶ ἂν ἔχανεν ἐκ τῆς πραγματικῆς του ἀξίας ἐν τῇ τῶν χρόνων φορᾷ, τόσον ἐν τούτοις ἐπισημότερον καθίστατο παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς, διότι οἱ σοφοὶ αὐτοῦ ἐπιμονώτατα διετήρησαν τὸν πάτριον βίον καὶ τὸ ἐθνικὸν θρήσκευμα ἐναντίον τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἵνα ὅμως λάβωμεν σαφῆ καὶ ἀκριβῆ ἰδέαν περὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀνωτάτου τούτου ἐκπαιδευτηρίου, ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν λεπτομερέστερον περὶ τοῦ διοργανισμοῦ του οἷος ὡρίσθη ὑπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.

Οἱ καθηγηταὶ τῶν διαφόρων κλάδων διωρίζοντο τότε, ἐπισήμως εἰς τὸν ἴδιον **θρόνον**, ὡς ἡ θέσις ἐκαλεῖτο[2], εἴτε ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος αὐτοῦ ἢ ὑπό τινος ἀντιπροσώπου αὐτοῦ ἢ καὶ ὑπὸ τῶν ἀνωτάτων τῆς πόλεως ἀρχῶν κατ' ἐντολὴν ἐκείνου. Ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος λ. χ. διωρίσθησαν ὁ Λολλιανός, ὁ Θεόδοτος, ὁ Ἀδριανός, ὁ Πολυδεύκης, ὁ

[1] Πρβ. κεφάλ. Α', σ. 90 ἐπ.

[2] Θρόνος ἐκαλεῖτο ὅ,τι ἡμεῖς νῦν ἕδραν διδακτικὴν καλοῦμεν, διότι οἱ τότε σοφισταὶ συνείθιζον τοὺς μὲν ἀκροατὰς νὰ τοποθετῶσιν ἐπὶ κατωτέρων καθισμάτων, αὐτοὶ δὲ νὰ κάθηνται ἀντιμέτωποι ἐπὶ ὑψηλοτέρου τινὸς καλουμένου θρόνου.

Φιλίσκος καὶ Χρῆστος ὁ Βυζάντιος[1], ἀντιπρόσωπος δὲ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἀνώτατος τοῦ ὅλου καθιδρύματος ἐπόπτης ἀναφέρεται ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου Ἡρώδης ὁ Ἀττικός[2], οἱ δ' ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως ἀντὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκλεγόμενοι ἐδοκιμάζοντο προηγουμένως, ὡς ἐκ τοῦ Λουκιανοῦ ἐξάγεται[3], καὶ εἶτα καθυπεβάλλετο ἡ κύρωσις τῆς ἐκλογῆς των εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἢ τὸν ἀνθύπατον. Ὑπῆρχον δὲ δύο τάξεων θρόνοι, οἱ ὑπὸ τῆς πόλεως μισθοδοτούμενοι δημοτικοί, καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος αὐτοκρατορικοὶ ἢ βασιλικοί, ὧν ἐκεῖνοι ἀνῆκον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐντελῶς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς πόλεως. Καὶ οἱ μὲν τῆς πρώτης τάξεως ἐλάμβανον, ὡς ἤδη εἴπομεν, παρὰ τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας ἓξ χιλιάδας δραχμῶν ἐτησίως ἕκαστος, οἱ δὲ τῆς δευτέρας παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος 10,000 ἢ 15,000 δραχμῶν ἀρχαίων ἕκαστος. Ἐκτὸς ὅμως τούτων πάντες οὗτοι οἱ ἐπισήμως διοριζόμενοι διδάσκαλοι ἔχαιρον καὶ ἀτέλειαν πλήρη μὲν μέχρι Καρακάλλα, ἀπὸ τούτου δὲ καὶ ἑξῆς ἀρκετὰ περιωρισμένην[4], ἥτις βεβαίως λειτουργιῶν ἦτο ἀπαλλαγή, διότι ὡς ἐλεύθεροι Ἀθηναῖοι πολῖται ἄλλους φόρους δὲν εἶχον νὰ πληρώνωσιν οἱ σοφισταὶ καὶ φιλόσοφοι. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ δίδακτρα ἐλάμβανον παρὰ τῶν ἀκροατῶν των, ἅτινα ἦσαν διάφορα κατά τε τοὺς διδάσκοντας καὶ διδασκομένους· διότι οἱ μὲν πλούσιοι ἐπλήρωνον σημαντικώτερα ποσά, οἱ δὲ πτωχότεροι μικρότερα, καθόλου δὲ τὰ δίδακτρα δὲν ἦσαν τότε ὡς ἐν ἀρχαιοτέρᾳ ἐποχῇ κολοσσιαῖα, καθὼς δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τοῦ γνωστοῦ παραδείγματος τοῦ σοφιστοῦ Πρόκλου, ὅστις δι' ὅλην τὴν σειρὰν τῶν παραδόσεών του ἐλάμβανεν ἑκατὸν δραχμάς.[5]

Ἀξιοσημείωτον δ' εἶνε ὅτι ἐκ πάντων τῶν διδασκόντων ἐν τῷ ἀνωτάτῳ ἐκείνῳ ἐκπαιδευτηρίῳ τὴν μεγίστην ὑπόληψιν καὶ ἰσχὺν ἔχαιρον οἱ σοφισταί, οἱ τὴν ῥητορικὴν διδάσκοντες· διότι περὶ τῶν σοφιστῶν τούτων ἐξαιρετικῶς λέγεται: «προὔστη τῆς Ἀθηναίων νεότητος» ἢ «προὔστη τοῖς νέοις» καὶ μόνοι οὗτοι «προεστῶτες τῆς νεότητος» ἀποκαλοῦνται, ὅπερ σημαίνει ὅτι συνήθως οὗτοι εἶχον καὶ τὴν ἀνωτά-

[1] Ἴδε τὰς βιογραφίας αὐτῶν παρὰ Φιλοστράτῳ, ἐν Βίοις Σοφιστῶν, ἰδίως 1, 23. 2, 2. 10, 11, 12, 30.

[2] Φιλόστρατος ἐν Βίοις Σοφιστῶν, 2, 2.

[3] Λουκιανὸς ἐν Εὐνούχῳ, 2, 3.

[4] Φιλόστρατος ἐν Βίοις Σοφιστῶν, 2, 30.

[5] Φιλόστρ. ἐν 1, 21. 2, 21· πρβ. καὶ Λουκιανοῦ Ἑρμότ., 2.

την τοῦ ὅλου καθιδρύματος ἐποπτείαν, ἅτε πλέον παρὰ τοῖς αὐτοκράτορσιν ἰσχύοντες ἢ οἱ φιλόσοφοι καὶ γραμματικοί. Ἂν δὲ οἱ τῆς ρητορικῆς διδάσκαλοι ἦσαν δύο, εἷς ὑπὸ τῆς πόλεως καὶ εἷς ὑπὸ τοῦ βασιλέως μισθοδοτούμενος, ὥς τινες παραδέχονται [1], ἢ εἷς μόνος ἢ καὶ πλείονες, εἶνε ὅλως ἀβέβαιον· διότι τὰ περὶ Λολλιανοῦ ὑπὸ Φιλοστράτου λεγόμενα, «πρῶτος προὔστη τοῦ Ἀθήνησι θρόνου» καὶ περὶ Θεοδότου, «πρῶτος προὔστη τῆς Ἀθηναίων νεότητος ἐπὶ ταῖς ἐκ βασιλέως μυρίαις» [2] καὶ τὰ ὑπὸ Εὐναπίου ἱστορούμενα [3] μαρτυροῦσι μόνον ὅτι δὲν ὑπῆρχεν εἷς καὶ μόνος σοφιστικὸς θρόνος, οὐδαμῶς ὅμως ὅτι ὑπῆρχον τούτου ἕνεκα δύο τοιοῦτοι, ἅτε πάντοτε περὶ ἑνός τινος τοῦ λόγου ὄντος, δυνατὸν δὲ νὰ ἦσαν καὶ πλείονες. Ὡς βέβαιον λοιπὸν δύναται νὰ θεωρηθῇ μόνον ὅτι εἷς τῶν ῥητορικὴν διδασκόντων εἶχε κατὰ καιροὺς τοῦ ὅλου ἐκπαιδευτηρίου τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν. Οἱ δὲ μαθηταί, οἱ ἐκ πάντων τῶν χωρῶν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου εἰς Ἀθήνας σπουδῆς χάριν συρρέοντες, ἔτι πολυαριθμότεροι ἀπέβησαν μετὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν ταύτην τῶν διαφόρων σχολῶν εἰς ἓν κεντρικὸν ἐκπαιδευτήριον ὑπὸ τῶν Ἀντωνίνων. Ἐφοίτων δ' εἰς τὰς παραδόσεις οἱ μὲν Ἕλληνες ἀπὸ τοῦ 16ου μέχρι τοῦ 20οῦ τῆς ἡλικίας ἔτους, οὐχ ἧττον ὅμως κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους τούτους χρόνους καὶ παῖδες ὑπὸ παιδαγωγῶν ἔτι ἀγόμενοι καὶ μειράκια, τέκνα ἴσως τῶν ἐν τῇ πόλει ἰσχυρῶν, ἐφοίτων ἐκεῖ. Οἱ δ' ἀλλοδαποὶ μετέβαινον, ἐννοεῖται, εἰς Ἀθήνας, ὡς εἴχοντο εὐκαιρίας, καὶ οἱ μὲν περὶ φιλοσοφίαν καταγινόμενοι διέτριβον ἐνταῦθα ἐπὶ μακρὸν ἀκροώμενοι, οἱ δὲ περὶ ῥητορικὴν βραχύτερον χρόνον [4]. Ἡ δὲ διδασκαλία, ἥτις μέχρις Ἀδριανοῦ ἐγίνετο ὑπὸ μὲν τῶν φιλοσόφων ἐν ταῖς ἰδίαις σχολαῖς ἢ ἐν δημοσίοις τόποις, γυμνασίοις, στοαῖς κ. τ. τ., ὑπὸ δὲ τῶν σοφιστῶν, ἤτοι ῥητοροδιδασκάλων. κατ' ἰδίαν ἐν ἐπὶ τούτῳ ᾠκοδομημένοις ἀκροατηρίοις, θεάτροις καλουμένοις, μετὰ τὴν ὑπὸ Ἀδριανοῦ κατασκευὴν τοῦ λαμπροῦ Μουσείου ἐγίνετο φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐν ταῖς αἰθούσαις τούτου. Ἦσαν δὲ τὰ ἀκροατήρια διεσκευασμένα, ὡς τὰ τῶν σοφιστῶν θέατρα καὶ τὰ ἐν τοῖς ἡμετέροις ἐκπαιδευτηρίοις, περιεῖχον δηλ. ἕδρας, καὶ συψέλια λατινιστὶ καλουμένας, διὰ τοὺς ἀκροα-

[1] Μεούρσιος, Opera omnia τόμ., Α', σ. 71 καὶ Zumpt, ἔνθ. ἀν. σ. 24 ἐπ.
[2] Φιλόστρ. ἐν 1, 23. 2, 2. 10.
[3] Εὐνάπιος ἐν Βίοις Φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν, σ. 21 ἐκδ. Στεφάνου.
[4] Λουκιανὸς ἐν Ἑρμοτίμῳ, 3. Πρβ. καὶ Φιλόστρ. ἐν 2, 10.

τὰς καὶ καθέδραν τινὰ ὑψηλοτέραν, θρόνον, διὰ τὸν διδάσκοντα [1]. Ποία δὲ τάξις ἐπεκράτει ἐνίοτε ἐν τοῖς ἀκροατηρίοις δεικνύει τὸ ἑξῆς τοῦ Φιλοστράτου χωρίον· «Ὡς δὲ μὴ συρίττοιμεν ἀλλήλους μηδὲ »σκώπτοιμεν, ἃ ἐν ταῖς τῶν σοφιστῶν συνουσίαις φιλεῖ γίγνεσθαι, »ἀθρόοι εἰσεκαλούμεθα καὶ ἐκαθήμεθα εἰσκληθέντες οἱ μὲν παῖδες »καὶ παιδαγωγοὶ μέσοι, τὰ μειράκια δὲ αὐτοί [2]». Ἀταξίαι λοιπὸν καὶ ἀνησυχίαι ἦσαν συνήθη ἐν τοῖς ἀκροατηρίοις καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τούτων ἠναγκάζοντο πολλάκις οἱ διδάσκοντες, ἐκτὸς ἄλλων, νὰ συμπεριλαμβάνωσιν ἐν τοῖς ἀκροατηρίοις καὶ τοὺς συνήθως ἔξω περιμένοντας παιδαγωγούς. Χαρακτηριστικὰ δὲ λίαν εἶνε καὶ τὰ περὶ τοῦ σοφιστοῦ Φιλάργου ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου ἐξιστορούμενα, ὅτι ἐθεωρεῖτο ὡς αὐστηρότατος, διότι ἐκολάφισέ ποτε ἀτακτοῦντά τινα μαθητήν. Μάλιστα δ' ηὐξήθη ἡ ἐν τοῖς ἀκροατηρίοις ἀταξία κατὰ τοὺς ἀκολούθους αἰῶνας, ὅτε, χαλαρωθείσης τῆς τῶν αὐτοκρατόρων ἐπιτηρήσεως, οἱ σοφισταὶ καὶ φιλόσοφοι διῃροῦντο εἰς κόμματα προκαλοῦντα πολλάκις σκανδαλώδεις σκηνάς [3]. Πάντοτε ἐν τούτοις αἱ παραδόσεις ἐγίνοντο, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν, δὶς τῆς ἡμέρας, πρὸ καὶ μετὰ μεσημβρίαν, ἀλλ' ἄγνωστον πόσον διήρκουν ἑκάστοτε [4].

Τὸ δὲ περιεχόμενον τῆς πνευματικῆς τῶν νέων διδασκαλίας ἦτο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἐκπαιδευτηρίου, ὡς καὶ πρότερον, φιλοσοφία καὶ ῥητορικὴ ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τῶν λέξεων σημασίαν, διότι ἀμφότεραι εἶχον μεταβληθῆ κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους τούτους χρόνους τήν τε σημασίαν καὶ τὴν μέθοδον. Ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν διεκρίνοντο κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, ἡ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν, ἡ τῶν Περιπατητικῶν, ἡ τῶν Στωικῶν καὶ ἡ τῶν Ἐπικουρείων· οἱ δὲ Πυθαγόρειοι καὶ οἱ Κυνικοί, εἰ καὶ πολλάκις ἀνεδεικνύοντο περίφημοι ἐξ αὐτῶν ἀντιπρόσωποι, δὲν κατώρθωσαν ἐν τούτοις νὰ διατηρηθῶσι καὶ νὰ ἰσχύσωσιν οὕτως, ὥστε νὰ κριθῶσιν ἄξιοι ἕδρας τινὸς ἐν τῷ ἀνωτάτῳ ἐκπαιδευτηρίῳ. Τῆς δὲ ῥητορικῆς σχολὴ μέν τις διάσημος καὶ συστηματικὴ δὲν

[1] Ἴδε Wyttembach, Animadversiones ad Plutarchi moralia, τόμ. Α', σ. 375 ἑπ. καὶ Cresolle, Theatr. rhetor., IV, I.

[2] Βίοι Σοφιστῶν 2, 21. Πρβ. καὶ 2, 27. 2, 8.

[3] Ἴδε περὶ τούτων Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, I, σ. 327—28 ἐκδ. Morelli· πρβ. δὲ καὶ Κ. Σάθα, Ἱστορ. Δοκιμ. σελ. σοβ'.—σογ'.

[4] Ἴδε Wyttemhach, ἔνθα ἀνωτ., τόμ. Β', σ. 70 καὶ Cresolle, ἔνθ. ἀνωτ., IV. 4.

ὑφίστατο κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους, ἐδίδασκον ὅμως αὐτὴν οἱ σοφισταὶ κατὰ τὰ ἤδη γνωστὰ συστήματα κατ' ἀρέσκειαν. Τὰς δὲ διαφορὰς τῶν τεσσάρων φιλοσοφικῶν σχολῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ τὶ ἑκάστη τούτων καὶ οἱ σοφισταὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους ἐδίδασκον λεπτομερῶς νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα εἶνε καὶ ἀδύνατον καὶ περιττόν, ὀλίγα τινὰ δὲ μόνον περιληπτικώτερα ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν καὶ περὶ τούτων.

Οἱ **Ἀκαδημαϊκοὶ** ἢ **Πλατωνικοὶ** εἶχον μὲν πάντοτε ὡς πηγὴν πάσης φιλοσοφίας τὸν Πλάτωνα καὶ τούτου τὰς ἀρχὰς καὶ θεωρίας μάλιστα ἠκολούθουν, οὐχ ἧττον ὅμως πολλάκις διεφώνουν αἱ διάφοροι αὐτῶν αἱρέσεις πρός τε τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν καὶ πρὸς ἀλλήλας. Ἐν τούτοις παρά τε τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς Ῥωμαίοις ἔχαιρον μεγάλην ὑπόληψιν. Κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς δὲ χρόνους, ἀφοῦ ἵδρυσαν ὁ μὲν Καρνεάδης δευτέραν, ὁ δὲ Ἀκεσίλαος τρίτην ἀκαδημαϊκὴν σχολήν, ἵδρυσαν καὶ ὁ Φίλων τετάρτην καὶ ὁ Ἀντίοχος πέμπτην, αἵτινες σκοπὸν προὐτίθεντο νὰ ἐκκαθάρωσι καὶ ἀνανεώσωσι τὴν σχεδὸν εἰς σκεπτικισμὸν καταντήσασαν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, Οὕτω δ' ἀνέθαλε καὶ ἤκμασε πάλιν ἡ Ἀκαδήμεια, εὐδοκιμήσασα μεγάλως παρὰ Ῥωμαίοις, ἀλλ' αἱ διηνεκεῖς μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς ἔριδες ἐπήνεγκον ταχέως πάλιν κατὰ τοὺς περὶ Χριστὸν χρόνους τὸν μαρασμόν. Ἡ δὲ ἐπὶ Ἀδριανοῦ ἀναφανεῖσα καὶ φήμῃ τοὐλάχιστον ἀκμάσασα Ἀκαδήμεια δὲν ἦτο ἁγνὸς Πλατωνισμός, ἀλλὰ μᾶλλον σκεπτικὴ καὶ ἐκλεκτικὴ σχολή, ἐξ ἧς προῆλθεν ὁ Νεοπλατωνισμὸς ἢ ἡ Νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία, ἡ κυριωτάτη τοῦ χριστιανισμοῦ ἀντίπαλος.

Οἱ δὲ **Περιπατητικοὶ** διά τε τὸ ἁπλοῦν τῆς διδασκαλίας των καὶ τὴν πρὸς τοῦτο ὀλίγην χρῆσιν ῥητορικῆς εὐεπείας, οὐδέποτε ἔσχον παρά τε τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς Ῥωμαίοις ἣν καὶ οἱ Πλατωνικοὶ τιμὴν καὶ ὑπόληψιν, οὐδ' ἤκμασαν πολὺ ἐν Ἀθήναις, εἰ καί τινες αὐτῶν ὑπῆρξαν ἔξοχοι ἄνδρες, ὡς ὁ Θεόφραστος, ὁ Ἐρυμνεὺς καὶ Ἀπελλικῶν ὁ Τήϊος. Μείζονα δὲ σχεδὸν ὡς πρὸς τὰς ἄλλας φήμην ἀπέκτησεν ἡ σχολὴ αὐτὴ κατὰ τοὺς περὶ Χριστὸν χρόνους διὰ τοῦ Κρατίππου, οὗ πολλοὶ εὐγενεῖς Ῥωμαῖοι ἠκροάσαντο, καὶ τὸν ὁποῖον ὁ Πομπήϊος καὶ ὁ Βροῦτος μεγάλως ἐτίμησαν· ταύτην δὲ τὴν ἀκμὴν διετήρησε καὶ κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους μέχρι τινός, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξέπεσε καὶ αὐτὴ εἰς ἐκλεκτικὴν αἵρεσιν, ἰδίᾳ διὰ τοῦ διδασκάλου τοῦ Πλουτάρχου Ἀμμωνίου.

Πολλῷ μείζονα ἔτι τῶν ἀνωτέρω ὑπόληψιν ἔχαιρον παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις αἱ δύο ἕτεραι σχολαί, ἡ τῶν **Στωικῶν** καὶ ἡ τῶν **Ἐπικουρείων**, ὡς μᾶλλον πρακτικαὶ καὶ τῶν πολιτικῶν ἁπτόμεναι, ἑπομένως καὶ πρὸς τὸν ῥωμαϊκὸν χαρακτῆρα συμφωνότεραι καὶ χρησιμώτεραι οὖσαι. Μάλιστα δ' ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων, μετὰ Χριστόν, ἐσύχναζον πολὺ οἱ νεαροὶ Ῥωμαῖοι εἰς τὰ ἀκροατήρια τῶν φιλοσόφων τούτων, ὥστε τινὲς τῶν αὐτοκρατόρων ἐξέβαλον τῆς Ῥώμης τοὺς φιλοσόφους φοβούμενοι τὴν στωικὴν ἀπάθειαν καὶ τὸ ἐπικούρειον θάρρος. Ἐν Ἀθήναις ὅμως ἀνενοχλήτως ἐλειτούργουν αἱ σχολαὶ αὗται κατὰ τοὺς πρώτους τρεῖς μετὰ Χριστὸν αἰῶνας, εἰ καὶ ἐνταῦθα πάντοτε θεωρητικώτερον ἐδίδασκον, ὡς δύναταί τις νὰ πληροφορηθῇ ἐκ τοῦ Αὔλου Γελλίου.

Οἱ δὲ σοφισταὶ καὶ τῆς ῥητορικῆς διδάσκαλοι πάλαι μὲν ἐδίδασκον τοὺς νέους τὴν ἀληθῆ καὶ ἀναγκαίαν εὐγλωττίαν καὶ ῥητορικὴν τέχνην διὰ τὸ πολιτικὸν βῆμα καὶ τὰ δικαστήρια, ταχέως ὅμως ἥψαντο καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ πάντων τῶν λοιπῶν μαθημάτων, ὥστε ἐπὶ Σωκράτους ἤδη εἶχε σχηματισθῇ ἡ τάξις τῶν δοκησισόφων ἐκείνων σοφιστῶν, οἵτινες τὰ πάντα ἐπηγγέλλοντο τοῖς ἀκροαταῖς. Κατὰ δὲ τοὺς μετέπειτα χρόνους, ὅτε ὁ μαρασμὸς καὶ ἡ χαλάρωσις τοῦ πολιτικοῦ βίου ὀλίγην ἢ οὐδεμίαν παρεῖχον ἀφορμὴν πρὸς ἀνάδειξιν μεγάλων ῥητόρων, ἐλάχιστα καὶ ἡ ῥητορικὴ ἐσπουδάζετο καὶ οἱ ἐν Ἀθήναις τότε ἀναδειχθέντες σοφισταὶ καὶ ῥήτορες οὐδαμῶς ἠδύναντο νὰ συγκριθῶσι πρὸς τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ῥόδῳ συγχρόνως ἀκμάζοντας. Ἡ δὲ διδασκαλία τῶν μεταγενεστέρων τούτων σοφιστῶν εἶχεν ἀποβῆ κρᾶμά τι παντοίων γνώσεων, ἃς ὑπισχνοῦντο διδάξαι τοὺς νέους [1], καθ' ὅλου ὅμως ὑπερίσχυε παρ' αὐτοῖς μᾶλλον ἡ ῥητορικὴ ἢ ἡ φιλοσοφία [2]. Ἐπὶ δὲ τῶν αὐτοκρατορικῶν καὶ τῶν μετὰ Χριστὸν χρόνων οἱ ἐν Ἀθήναις σοφισταὶ ἐξήχθησαν ἐκ τῆς ἀφανείας, εἰς ἣν εἶχον περιπέσει, καὶ ἤκμασαν πολύ, ἰδίως δὲ ἀπὸ Τραϊανοῦ καὶ ἑξῆς. Καὶ ἡ μὲν ἀληθὴς ῥητορεία, ἅτε ἐκλιπούσης τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου, δὲν ἠσκεῖτο πλέον, γυμνάσματα ὅμως διάφορα καὶ διατριβαὶ περί τε πολιτικῶν καὶ δικανικῶν ὑποθέσεων πρὸς ἐξάσκησιν ἐγράφοντο ὑπ' αὐτῶν, *ἀσκήσεις* καλούμεναι, ἢ ἐποίουν οὗτοι ἀπομιμήσεις τῶν διαφόρων ἀρχαίων ῥητόρων ἐπὶ

[1] Ἴδε Cresolle, Theatr. rhetor, I, κεφ. 1.

[2] Ἴδε γενικὴν καὶ συνοπτικὴν τῶν σοφιστικῶν γενῶν καὶ ἐποχῶν ἐπιθεώρησιν παρὰ Φιλοστράτῳ ἐν τῷ προοιμίῳ τῶν Βίων Σοφιστῶν.

παντὸς ἀντικειμένου καὶ ἐν παντὶ ῥητορικῷ γένει[1]. Πολλάκις δὲ συνέβαινε καὶ τῆς ἡμέρας διάφορα πολιτικά τε καὶ δικανικὰ ζητήματα νὰ πραγματεύωνται οἱ ἐν ταῖς σοφιστικαῖς σχολαῖς, καθόσον μάλιστα πολλοὶ τῶν σοφιστῶν πολλαχῶς τότε εἰς τὰ πολιτικὰ ἀνεμιγνύοντο καὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων ἥπτοντο[2], ὥστε κατ' ὀλίγον ἐκτὸς τῆς ῥητορικῆς τέχνης φαίνεται ὅτι ἤρξαντο διδάσκειν καὶ **πολιτικὴν** καὶ ἐντεῦθεν ἡ μεγάλη αὐτῶν παρὰ τοῖς αὐτοκράτορσιν ὑπόληψις καὶ ἰσχύς.

Καὶ τοιοῦτοι μὲν ἦσαν οἱ διδάσκοντες καὶ τὰ διδασκόμενα ἐν τῷ ὑπὸ Μ. Αὐρηλίου ἐν Ἀθήναις ἱδρυθέντι ἀνωτάτῳ ἐκπαιδευτηρίῳ. Νῦν δ' ἀνάγκη νὰ εἴπωμέν τινα καὶ περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἐν αὐτῷ διδασκαλίας. Οἱ μὲν ἀρχαιότεροι φιλόσοφοι ἐδίδασκον κατὰ τὸ Σωκράτους παράδειγμα διαλεκτικῶς, τουτέστι διαλεγόμενοι συνεζήτουν μετὰ τῶν μαθητῶν διάφορα φιλοσοφικὰ ἀντικείμενα. Ταχέως ὅμως, τοῦ τῶν ἀκροατῶν ἀριθμοῦ ὑπερφυῶς αὐξηθέντος, εἰσήχθη καὶ ἡ ἀκροαματικὴ μέθοδος, ἥτις ἔκτοτε ἐπεκράτησεν. Οἱ μαθηταὶ ἀκροώμενοι τῆς διδασκαλίας ἔγραφον κατ' οἶκον ἀπὸ μνήμης ὑπομνήματα ἐπ' αὐτῆς[3], ἅτινα οἱ διδάσκαλοι ἐπιθεωροῦντες διώρθωνον καὶ τότε οἱ μαθηταὶ ἐξεμάνθανον αὐτά. Τινὲς ἐν τούτοις τῶν φιλοσόφων ἐποίουν καὶ παντοίας παραβάσεις τοῦ γενικοῦ τούτου τῆς διδασκαλίας τρόπου· ὁ Αὖλος Γέλλιος λ. χ. διηγεῖται ὅτι ὁ Καλουΐσιος Ταῦρος ἐπέτρεπε τοῖς μαθηταῖς ν' ἀποτείνωσιν αὐτῷ διαφόρους ἐρωτήσεις καὶ κατὰ τὴν παράδοσιν[4]. Ὅσοι δ' ἐπεθύμουν νὰ ἐμβαθύνωσι περισσότερον εἰς τὴν φιλοσοφίαν εἶχον ἐξάπαντος ἀνάγκην καὶ τῆς κατ' ἰδίαν διδασκαλίας, καθ' ἣν οἱ διδάσκοντες ποικιλοτρόπως προσεπάθουν ν' αὐξήσωσι τὰς τῶν μαθητῶν γνώσεις· εἴτε δηλ. ἀνεγινώσκοντο τὰ ἔργα τῶν μεγάλων φιλοσόφων καὶ ἡρμηνεύοντο, εἴτε περὶ διαφόρων φιλοσοφικῶν ζητημάτων διαλεκτικῶς ἐγίνετο λόγος, εἴτε καὶ διαφόρους ἀσκήσεις καὶ πραγματείας περὶ τοιούτων ὑπὸ τῶν μαθητῶν γεγραμμένας ὁ διδάσκαλος διεξήρχετο, διώρθωνε καὶ συνεζήτει μετ' αὐτῶν[5]. Ἀκόμη καὶ ἐν συμποσίοις συνεζήτουν φιλοσοφικὰ ζητήματα, ἡ δὲ συνήθεια αὕτη ἦτο

[1] Ἴδε Cresolle, Theatr. rhetor. III, κεφ. 5 ἐπ.

[2] Πρβ. Φιλόστρατον ἐν Β. Σ. 1, 21, 5 καὶ Cresolle ἔνθ. ἀνωτ. IV, κεφ. 5, καὶ I. κεφ. 3.

[3] Κικέρων ἐν ἐπιστολ. πρὸς τοὺς οἰκείους 16, 21. Λουκιανὸς ἐν Ἑρμοτ. κ. 2.

[4] Ἐν Ἀττικαῖς Νυξί, 1, 16.

[5] Γέλλιος ἐν Ἀττ. Νυξί, 17, 20. 18, 2, 10.

λίαν διαδεδομένη παρὰ τοῖς φιλοσόφοις καὶ ἐν μεγάλῃ χρήσει κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους, ὡς τὰ Συμποσιακὰ Προβλήματα καὶ τὸ τῶν Ἑπτὰ σοφῶν Συμπόσιον τοῦ Πλουτάρχου μαρτυροῦσι. Τοιούτου βεβαίως εἴδους ἦσαν καὶ αἱ σύνοδοι ἐκεῖναι τῶν Ἀντιπατριστῶν, Παναιτιαστῶν καὶ Διογενιστῶν ἐν Ἀθήναις, ἃς ὁ Ἀθήναιος ἀναφέρει. Καθόλου δὲ ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας κατὰ τοὺς ὑστερωτάτους τούτους χρόνους συνίστατο ἐξ ἀκροάσεων καὶ διαλέξεων. Οἱ δὲ τῆς ῥητορικῆς διδάσκαλοι ἐτήρουν καὶ ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἣν καὶ οἱ ἀρχαιότεροι σοφισταὶ μέθοδον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Κατὰ ταύτην δηλ. οἱ μαθηταὶ πρῶτον μὲν ἐδιδάσκοντο γενικῶς τὰ στοιχεῖα τῆς ῥητορικῆς καὶ τοὺς κανόνας τῆς εὐγλωττίας, ἔπειτα δ' ἐφήρμοζον τοὺς θεωρητικοὺς τούτους κανόνας εἴτε ἐπὶ παραδειγμάτων ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐπιφανῶν ῥητόρων, εἴτε δι' ἰδίων ὑπὸ τῶν διδασκόντων συντασσομένων ἀσκήσεων, ὅπερ ἦτο συνηθέστερον. Διεκρίνοντο δ' ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δύο εἴδη, αἱ *μελέται* καὶ αἱ *διαλέξεις*, ὧν αἱ μὲν πρῶται ἦσαν ἀσκήσεις ἐπὶ διαφόρων ὡρισμένων θεμάτων, αἱ δὲ δεύτεραι ὁμιλίαι περὶ παντοίων ἀντικειμένων[1].

Ἀφοῦ διήρχοντο οἱ μαθηταὶ ὁλόκληρόν τινα σειρὰν ὁμιλιῶν καὶ ἀσκήσεων παρὰ τοῖς καθηγηταῖς, ἀπεχώρουν ἔπειτα καὶ προσεπάθουν ν' ἀναπτύξῃ ἕκαστος κατ' ἰδίαν τὴν ἐν τῷ ἔργῳ του ἱκανότητα. Ὅσοι ὅμως ἤθελον ἐμβριθέστερον τὸ εἶδος τοῦτο νὰ σπουδάσωσι, μετεχειρίζοντο πρὸς τοῦτο ἰδιαιτέραν διδασκαλίαν, ὥστε πάντες οἱ περίφημοι σοφισταὶ εἶχον τοιούτους ἰδιαιτέρους ἢ οἰκείους μαθητάς[2]. Τοιαύτην τινὰ κατ' ἰδίαν καὶ ἐκτενεστέραν διδασκαλίαν παρεῖχε καὶ ὁ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς ἐν τῇ κατὰ τὸ Κλεψύδριον ἐξοχικῇ του οἰκίᾳ εἰς τοὺς οἰκειοτέρους καὶ προσφιλεστέρους τῶν μαθητῶν του, ἐξ οὗ καὶ καθόλου ἡ κατ' ἰδίαν διδασκαλία του **Κλεψύδριον** ἐκαλεῖτο[3].

Τοιοῦτο λοιπὸν ἦτο τὸ ἐν Ἀθήναις ἀνώτατον ἐκπαιδευτήριον, ἐν ᾧ ἐδιδάσκοντο πᾶσαι αἱ τότε γνωσταὶ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις εἰς ὅλην τοῦ κόσμου τὴν φιλομαθῆ νεολαίαν, καὶ ὅπερ περιεποίει οὐ μόνον τὴν μεγίστην τιμὴν εἰς τὴν ἔμμουσον τῆς Παλλάδος πόλιν κατὰ τὸν τρίτον, τέταρτον καὶ πέμπτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα ἐν τῷ μέσῳ ἐντελοῦς

[1] Πρβ. Φιλοστρ. Β. Σ. 1, 23, 2. 1, 24, 1, 2, 4, 2, 5, 35.

[2] Ἴδε Cresolle, Theatr. rhetor IV, 11.

[3] Φιλόστρατος ἐν Β. Σ. 2, 10. Ἴδε καθόλου καὶ Ahrens, de Athenarum statu . . . κτλ. σ. 65 ἑπ.

πολιτικῆς παρακμῆς καὶ ἀφανείας, ἀλλὰ καί τινα ὑλικὴν εὐπορίαν διὰ τοῦ πλήθους τῶν ἐν αὐτῇ συρρεόντων ξένων σπουδαστῶν. Εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἵδρυσίν του αἰῶνας ἐξέπεσε καὶ παρέλυσεν, αἱ δὲ διάφοροι αὐτοῦ σχολαὶ εἶχον ἀπολέσει τὸ πλεῖστον τῆς ἀξίας αὐτῶν, οὐχ ἧττον ὅμως ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν κατάστασιν τῆς παιδείας ἐν τῷ λοιπῷ κόσμῳ αἱ ἐν Ἀθήναις σχολαὶ ἐξηκολούθουν νὰ εἶνε αἱ πρώτισται πασῶν καὶ οἱ ἐν αὐταῖς διδάσκοντες σοφισταὶ καὶ φιλόσοφοι οἱ διασημότατοι τῆς ἐποχῆς των, τοὐλάχιστον μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν. Ταύτην δὲ τὴν φήμην οὐδ' αἱ δυσμένειαι καὶ αἱ παντοῖαι καταδρομαὶ πολλῶν αὐτοκρατόρων ἀπὸ Καρακάλλα καὶ ἑξῆς ἠδυνήθησαν σπουδαίως νὰ ἐλαττώσωσι καὶ ἐξαλείψωσι· τοὐναντίον ὅσῳ οἱ αὐτοκράτορες ἐπροστάτευον τὸν χριστιανισμὸν καὶ κατεδίωκον τὸν ἀρχαῖον βίον, τόσῳ καὶ ἡ σημασία τῶν Ἀθηνῶν ὡς ἕδρας καὶ τελευταίας ἑστίας τοῦ πατρίου ἐθνικοῦ βίου, τῆς ἑλληνικῆς ἢ ἐθνικῆς σοφίας καὶ τῆς πολυθεΐας, ηὐξάνετο, ἡ δὲ πόλις ἀπέβη τὸ ἱερὸν τῶν ἐθνικῶν προσκυνητήριον, ὡς τὰ Ἱεροσόλυμα εἰς τοὺς χριστιανούς, καὶ αἱ ἐν αὐτῇ σχολαὶ ἡ τελευταία τῆς ἐθνικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ φωτὸς λυχνία, γλίσχρον μὲν καὶ ἀνεπαρκὲς ἐκπέμπουσα τὸ φῶς, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁσημέραι καταλαμβάνοντος τὸν τότε κόσμον πνευματικοῦ σκότους παρήγορον καὶ λαμπρόν. Ὁποῖαι ἦσαν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν φίλων τοῦ πατρίου βίου, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς πολυθεΐας αἱ Ἀθῆναι κατὰ τοὺς ἀπὸ Ἀντωνίνων μέχρις Ἰουστινιανοῦ χρόνους, μαρτυροῦσι πολλαὶ τῶν τότε ἐθνικῶν περὶ τῆς πόλεως ταύτης ἐκφράσεις. Ὁ Ἀθήναιος, κατὰ τὴν τρίτην ἑκατονταετηρίδα, ἀποκαλεῖ τὰς Ἀθήνας «τὴν λαμπροτάτην πόλιν πασῶν ὁπόσας ὁ Ζεὺς ἀνα»φαίνει.» Ὁ δ' Ἀλκίφρων περιπαθῶς ἀναφωνεῖ, «Ἐμοὶ γένοιτο, πρόμαχε »Ἀθηνᾶ καὶ πολιοῦχε τοῦ ἄστεως, ἐν Ἀθήναις καὶ ζῆν καὶ τὸν βίον ἀπολιπεῖν[1].» Ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, καίπερ χριστιανός, ἐξαίρει τὰς ἐν Ἀθήναις σχολὰς καὶ τὸν ἐνταῦθα φιλοσοφικὸν βίον[2]. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ παράπονα καὶ αἱ μεμψιμοιρίαι τῶν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἐπισκεφθέντων τὰς Ἀθήνας Συνεσίου καὶ Ὀλυμπιοδώρου[3],

[1] Ἀλκίφρ. Ἐπιστολ. 3, 51, 4. ἐκδ. Meineke Ἀθήναιος, Α', 36.

[2] Ἴδε καὶ Lasaulx, der Untergang des Hellenismus, σ. 102, ἐπ. καὶ Lothhols, Beitræge zur Geschichte der Bedeutung Athens (ἀπὸ Κικέρωνος μέχρι Ἰουστινιανοῦ), 1864.

[3] Πρβ. σ. 461 τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως τοῦ Ὀλυμπιοδώρου καὶ ἀνωτέρω

ὅτι δὲν εὗρον τὴν πόλιν καὶ τὰς σχολάς, οἵας ἡ φήμη παρίστα αὐτάς, μαρτυροῦσιν ἀριδήλως ὁποίαν φήμην ἔχαιρον τότε γενικῶς ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις καὶ αἱ ἐν αὐτῇ σχολαί, αἵτινες καθ' ὅλον τὸ μέχρις Ἰουστινιανοῦ διάστημα δὲν ἔπαυσαν ἀναδεικνύουσαι ἄνδρας ἐξόχους ἐπὶ παιδείᾳ. Ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων ἐκ πάντων τῶν κλάδων ἐπισήμων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐδίδαξαν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸν τέταρτον καὶ πέμπτον αἰῶνα [1], διέπρεψαν ἐνταῦθα κατὰ μὲν τὴν τετάρτην ἑκατονταετηρίδα ὁ παγκοσμίου ἀπολαύων τότε φήμης σοφιστὴς Λιβάνιος, κατὰ δὲ τὴν πέμπτην ὁ φιλόσοφος Πρόκλος, τὸ τελευταῖον ἀγλάϊσμα τῶν τε Ἀκαδημαϊκῶν καὶ καθόλου τῶν Ἀθηνῶν [2]. Ἀλλ' ἄνδρες σοφοὶ καὶ ἐντριβεῖς περὶ παντοίαν παιδείαν δὲν ἔλειψαν ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν καὶ μέχρι τῆς ἐν ἔτει 529 καταργήσεως αὐτῶν ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ. Τοὐναντίον ἡ παρὰ τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὰς ἐκ μέρους τῶν αὐτοκρατόρων καταδιώξεις ἐξακολούθησις σχετικῆς τινος ἀκμῆς τῶν σχολῶν τούτων καὶ ἡ ἐπίμονος ἀντίδρασις αὐτῶν κατὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἦσαν ἐκ τῶν κυριωτάτων λόγων, εἰ μὴ οἱ μόνοι, δι' οὓς ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκλεισε τὰς ἐν Ἀθήναις σχολάς, κελεύσας «μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν μηδὲ νόμιμα ἐξηγεῖσθαι».

Οὕτω λοιπὸν ἐσβέσθη καὶ ἡ τελευταία αὕτη λυχνία ζωῆς τῆς τε πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν, οἱ δὲ τελευταῖοι ἐν Ἀθήναις διδάσκοντες σοφοί, μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ζήσωσιν ὡς ἐθνικοὶ καὶ διδάσκαλοι ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει, κατέφυγον εἰς Περσίαν παρὰ τῷ Χοσρόῃ [4]! Ἀξιοσημείωτον δ' εἶνε ὅτι ἐκ τῶν ἑπτὰ ἐκείνων φυγάδων λογίων καὶ τελευταίων ἐν Ἀθήναις διδασκάλων τινές, ὡς ὁ Δαμάσκιος, ὁ Σιμπλίκιος, ὁ Πρισκιανὸς καὶ ὁ Ἑρμείας, ἦσαν ἄνδρες οὐκ εὐκαταφρόνητοι ἐν τοῖς γράμμασιν, ἀλλ' οἱ διασημότατοι τῆς ἐποχῆς των. Ὥστε, ἂν εἶνε ἀληθὲς ὅτι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ὑπῆρξαν οἱ τελευταῖοι τῶν Ἀθηνῶν σοφοὶ καὶ διδάσκαλοι, ἡ ἀξία τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν καὶ πράγματι δὲν ἦτο μικρά, ἡ δὲ βάρβαρος ἐκείνη τοῦ Ἰουστινιανοῦ

κεφ. Α', σ. 132 ἑπ. Ὁ δ' Αἰνείας ὁ Γαζαῖος ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ Ἀθηναίων παῖδες ἐν Γάζῃ ἐζήτουν νὰ μάθωσιν **ἀττικίζειν**! Epistolographi, ἐκδ. Ἄλδου ἐν Ἑνετίᾳ 1449. Πρβ. καὶ Κ. Σάθα Ἱστορ. Δοκιμ. σ. τλε'.

[1] Ἴδε τὰ ὀνόματα αὐτῶν παρὰ Zumpt, ἔνθ. ἀνωτέρω. Πρβ. καὶ Κ. Σάθα Ἱστορ. Δοκίμ. σ. τκδ'.

[2] Ἴδε περὶ τούτου τὴν ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Μαρίνου γραφεῖσαν βιογραφίαν του.

[3] Ἴδε ἀνωτέρω κεφ. Α', σ. 137.

πρᾶξις ὑπῆρξεν ἀνοσιούργημα μέγα διαπραχθὲν εἰς τὰς Μούσας καὶ τὰ φῶτα. Ὁ Βύρων, ὅταν εἶδε τὰς ἱεροσυλίας, ἃς διέπραξεν ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος ὁ ὁμοεθνὴς αὐτοῦ Ἐλγῖνος, ὑπ' ἀγανακτήσεως εὐγενοῦς καταληφθείς, ἐχάραξεν ἐπὶ τοῦ ἠκρωτηριασμένου ἐκείνου ἀριστουργήματος τοὺς ἀξιομνημονεύτους στίχους·

Quod non fecerunt Gothi,
Hoc fecerunt Scoti.

ἤτοι «ὅ,τι δὲν ἔπραξαν οἱ Γότθοι, τοῦτο ἔπραξαν οἱ Σκῶτοι».

Τοὺς στίχους τούτους ἀναμιμνήσκεταί τις καὶ ὅταν ἀναγινώσκῃ περὶ τῆς ἱεροσυλίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ ἄγεται ἄκων ν' ἀναφωνήσῃ παρῳδῶν·

Quod non fecerunt peregnini,
Hoc fecerunt Byzantini!

τουτέστιν «ὅ,τι δὲν ἔπραξαν οἱ ξένοι ἔπραξαν οἱ Βυζαντῖνοι».

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΑΠΟ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΜΕΧΡΙ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ
529 — 1204

Celui qui veut tout corriger d'un coup, brise tout. L'impatience crée des illusions et des ruines au lieu de vérités.

(LAMARTINE).

Ἡ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρὸς τὰς ὀλίγας εἰσέτι ὑπολειπομένας ἐλευθέρας πολιτείας σκοπὸν εἶχε τὴν συγκέντρωσιν τῆς διοικήσεως τοῦ κράτους ἐν ταῖς χερσὶ τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, συνῳδὰ πρὸς τὸ γενικὸν αὐτοῦ κυβερνητικὸν σύστημα, καὶ τὸ μέγα του, ἀλλ' ἀνέφικτον σχέδιον, τῆς ἀνασυστάσεως τῆς ῥωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας. Τούτου ἕνεκα κατήργησε τὰς ἐλευθερίας καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν, τοὺς ἰδιαιτέρους στρατούς, τὰ ἰδιαίτερα τῶν πολιτειῶν ἐκείνων εἰσοδήματα, ὡς καὶ πᾶν ὅ,τι ἐθεώρησεν ἀπᾷδον ἢ ἀντιβαῖνον εἰς τὰ σχέδια καὶ τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ, οἷον τὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν νομικῶν διδασκαλίαν. Ἀποτέλεσμα ὅμως τῆς πολιτικῆς ταύτης ἦτο τὸ φυσικῶς εἰς τοιαῦτα συστήματα ἐπακολουθοῦν, ἡ κατάπνιξις καὶ τῆς τελευταίας πνοῆς ἰδιαιτέρας καὶ αὐτομάτου ζωῆς ἐν τοῖς μέλεσι τοῦ πολιτικοῦ σώματος καὶ ὁ ἐντελὴς ἐξασθενισμὸς καὶ ἡ ἀποσύνθεσις, ἅμα ἡ τοῦ ὅλου διεύθυνσις ἐσφάλη καὶ ἠστόχησε. Τὰ μεγάλα τοῦ Ἰουστινιανοῦ σχέδια καὶ ὀνειροπολήματα ἐξήντλησαν καὶ κατέβαλον τὸ ἀκμαῖον ἀνατολικὸν κράτος, χωρὶς νὰ κατορθωθῇ ἡ περιττὴ καὶ ἴσως ὄχι ἐπωφελὴς ἀνασύστασις τῆς πρῴην ῥωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας, κατέστρεψαν δὲ τὸ ὑπάρχον καὶ ἀσφαλὲς ἀντὶ τοῦ σχεδιαζομένου καὶ ἀβεβαίου. Πόσον δ' ὀλίγον ὠφέλησε τὴν χώραν ἡ ἀντὶ τῆς καταπνιχθείσης ἰδιαιτέρας ζωῆς καὶ αὐτενεργείας ἀνέγερσις σειρᾶς ὅλης ὀχυρωμάτων ἐν ταῖς ἐπικαίροις θέσεσι καὶ τειχῶν περὶ τὰς πόλεις, ἅτινα ὁ Ἰουστινιανὸς ᾠκοδόμησε πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ κράτους κατὰ τῶν

ξένων ἐπιδρομῶν, μαρτυρεῖ ἀριδήλως ἡ ἐν ἔτι 539—540, ζῶντος ἔτι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἰσβολὴ τῶν Οὔννων εἰς τὸ κράτος καὶ ἡ μέχρι τοῦ Κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ προέλασις αὐτῶν, ἐπενεγκόντων ἀνήκεστα δεινὰ εἰς τὰς ἐπαρχίας, ἃς διῆλθον[1] Ἐκτὸς τούτου ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ κυρίως διεπλάσθη ὁ ἰδιάζων ἐκεῖνος χαρακτὴρ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὅπερ, καίπερ ἑλληνικὸν κατ' οὐσίαν, δὲν ἦτο ὅμως ἑλληνικὸν κατὰ πνεῦμα. Πάντας τοὺς κατοίκους τῆς Ἀνατολῆς, ὅσον ποικίλων ἐθνῶν καὶ ἂν ἦσαν, ἥνωνεν ἡ ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου πανταχοῦ ἐπικρατήσασα ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὸ ἠθικὸν ὅμως ἐλατήριον τῶν παντοίων λαῶν τοῦ κράτους ἐκείνου δὲν ἦτο ἡ φιλοπατρία ἢ ὁ ἐθνισμός, ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ θρησκεία. Μὲ γλῶσσαν λοιπὸν κοινῶς γνωστὴν τὴν ἑλληνικήν, μὲ κοινὴν θρησκείαν τὸν πολέμιον τοῦ ἐθνικοῦ Ἑλληνισμοῦ χριστιανισμόν, μὲ τὸν σοφὸν κυβερνητικὸν μηχανισμὸν καὶ τὴν διοικητικὴν ἐμπειρίαν τῶν Ῥωμαίων καὶ μὲ στοιχεῖα λαοῦ παντοίας καταγωγῆς διεπλάσθη ἔκτοτε ὁ μεσαιωνικὸς ἐκεῖνος Ἑλληνισμός, ὅστις ἐκτὸς τῆς γλώσσης οὐδὲν ἄλλο εἶχε κοινὸν πρὸς τὸν γνήσιον Ἑλληνισμόν, ὃν ἀντεπροσώπευον ἀκόμη αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ κυρίως Ἑλλάς, ὁ δὲ μεσαιωνικὸς ἐκεῖνος Ἑλληνισμὸς ἀπηχθάνετο καὶ ἐμίσει τὸν ἐθνικὸν ἢ γνήσιον Ἑλληνισμὸν μέχρι τοῦ ἑνδεκάτου περίπου αἰῶνος καὶ συστηματικῶς αὐτὸν παρηγκώνιζε.

Τούτου ἕνεκα μεγάλη ὑπῆρξε τῶν χριστιανῶν ἡ χαρὰ καὶ ἐπὶ μακρὸν ἀκόμη ζωηρὰ διετηρεῖτο ἡ ἀνάμνησις τῆς τελειωτικῆς τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κυριωτάτῃ καὶ ἐπιμονωτάτῃ τοῦ ἐθνισμοῦ προμάχῳ καὶ ἀντιπροσώπῳ, ταῖς Ἀθήναις, νίκης. Τῆς μακρᾶς ταύτης μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ ἐθνισμοῦ πάλης καὶ τῆς ἐν αὐτῇ πρωταγωνιστήσεως τῆς **κατειδώλου** τῶν Ἀθηνῶν πόλεως τὴν ἀνάμνησιν ἀκμαίαν εὑρίσκομεν καὶ κατὰ τὸν ἕβδομον αἰῶνα ἐν τῷ λεγομένῳ Ἀκαθίστῳ Ὕμνῳ, τὸν ὁποῖον κατά τινας μὲν ἐποίησεν ὁ Πατριάρχης Σέργιος κατ' ἄλλους δὲ ὁ ὑμνητὴς τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλείου κατὰ Περσῶν Γεώργιος ὁ Πισίδης ἐπὶ τῇ ἐν ἔτει 626 εὐτυχεῖ ἀπαλλαγῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκ τῆς μεγάλης ὑπὸ Περσῶν καὶ Ἀβάρων πολιορκίας, καὶ ὁ ὁποῖος μέχρι σήμερον κατανυκτικῶς ψάλλεται ἐν τοῖς ναοῖς τῶν ὀρθοδόξων κατὰ Παρασκευάς τινας τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Διότι συχνοὶ ὑπάρχουσιν ἐν τῷ ὕμνῳ τούτῳ ὑπαινιγμοὶ

[1] Ἴδε βιβλίον Α', κεφ. Α', σ. 140.

τῆς μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ χριστιανισμοῦ πάλης, μάλιστα δ' ἐν τοῖς στίχοις,

» Χαῖρε, τῆς ἀπάτης τὴν πλάνην πατήσασα,
» Χαῖρε, τῶν εἰδώλων τὸν δόλον ἐλέγξασα,
» Χαῖρε, φιλοσόφους ἀσόφους δεικνύουσα,
» Χαῖρε, τεχνολόγους ἀλόγους ἐλέγχουσα,
» Χαῖρε, ὅτι ἐμωράνθησαν οἱ δεινοὶ συζητηταί,
» Χαῖρε, ὅτι ἐμωράνθησαν οἱ τῶν μύθων ποιηταί,
» Χαῖρε, τῶν Ἀθηναίων τὰς πλοκὰς διασπῶσα.»

Εἰδικώτερον δ' εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ θανάσιμον κατήνεγκε τραῦμα ὄχι τόσον ὁ περιορισμὸς τῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῆς αὐτονομίας καὶ ἡ διάλυσις τοῦ εἰσέτι ὑφισταμένου κρατιδίου τῆς πόλεως ταύτης, ὅσον ἡ ἀπαγόρεσις τῆς διδασκαλίας τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν νομικῶν καὶ ἡ κατάργησις τῶν ἐν αὐτῇ σχολῶν, τῶν μόνων, ἅτινα, καίπερ μικρά, διετήρουν οὐχ ἧττον εἰσέτι εἴς τινα βαθμὸν τὸ τῆς πόλεως ἀξίωμα καὶ παρῆγον πνευματικοὺς καρπούς, διὰ τὴν τότε πανταχοῦ ἐπικρατήσασαν στείρωσιν τῶν φώτων οὐκ εὐκαταταφρονήτους. Διότι ἡ ἀφαίρεσις τοῦ τελευταίου τούτου τῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν σημείου μετέβαλεν ὁλοτελῶς τήν τε ἰδιάζουσαν ὄψιν καὶ τὸ μέλλον τῆς πόλεως ταύτης, ἥτις ἔκτοτε δὲν ἔπαυσε φθίνουσα καὶ λησμονουμένη, μέχρις ὅτου κατὰ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος περιῆλθεν εἰς οἰκτρὰν κατάπτωσιν καὶ πενίαν, δεινά, ἐξ ὧν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ σώσωσιν αὐτὴν τὰ ὀλίγα ἐναπολειφθέντα λείψανα αὐτοδιοικήσεως καὶ ἡ προνομία ἐλαφρᾶς δουλείας. Φαίνεται δηλ. ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῆς πολιτικῆς του, εἴτε ἕνεκα τῆς μέχρις αὐτοῦ ἱερᾶς οὔσης συνηθείας τῶν αὐτοκρατόρων, νὰ φείδωνται τῆς βασιλίδος τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, εἴτε διὰ τὸ δύσκολον τοιαύτης τινὸς πράξεως πρὸς τὴν φιλελευθερωτάτην τῶν πόλεων, δὲν ἐστέρησεν αὐτὴν πᾶν ἴχνος αὐτοδιοικήσεως καὶ αὐτονομίας, ἀλλ' ὅτι καὶ μετὰ ταῦτα ἡ σεμνὴ πόλις ἐξηκολούθει χαίρουσα ἐξαιρετικάς τινας προνομίας, αἵτινες ἠλάφρουν ὁπωσοῦν τὴν τύχην της καὶ διετήρουν αὐτῇ σκιάν τινα τῆς πρώην ἐξόχου καὶ προνομιακῆς θέσεώς της. Τοῦτο ἐξάγεται μετά τινος πιθανότητος ἐκ πολλῶν τεκμηρίων καὶ ῥητῶν μαρτυριῶν, δηλουσῶν ὅτι, ἀργότερα τοὐλάχιστον, κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα, αἱ Ἀθῆναι εἶχον τοιαύτας τινὰς προνομίας, αἵτινες ὅμως δὲν μαρτυρεῖταί που ῥητῶς ἂν παρεχωρήθησαν τῇ πόλει ὑπό τινος τῶν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν φιλαθηναίων αὐτοκρατόρων, οἷον τοῦ Κώσταντος Β'., ὅστις διεχείμασε τῷ

662 ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Σικελίαν μετάβασίν του, τῆς Ἀθηναίας αὐτοκρατείρας Εἰρήνης (797—802), τῆς ἀνεψιᾶς αὐτῆς καὶ ἐπίσης αὐτοκρατείρας γενομένης Ἀθηναίας Θεοφανοῦς, τοῦ ἐν ἔτει 1018 μετὰ τὸ εὐτυχὲς πέρας τῶν μακρῶν κατὰ Βουλγάρων ἀγώνων του ἐπισκεφθέντος τὰς Ἀθήνας καὶ πολλὰ τῷ χριστιανικῷ Παρθενῶνι δωρησαμένου Βασιλείου Β΄. τοῦ Βουλγαροκτόνου ἢ ἄλλου τινός[1]. Τοὐναντίον ὁ Ἰωάννης Μαλαλᾶς διηγεῖται ἡμῖν[2] ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ἔπεμψεν εἰς Ἀθήνας καὶ εἰς Βηρυτὸν τὰς κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ γενομένας περιφήμους συλλογὰς τῶν τοῦ κράτους νόμων «Πρὸς τὸ τοὺς δικαζομένους μὴ περιπίπτειν θλίψεσι καὶ »ζημίαις, ἀλλὰ ταχεῖαν ἔχειν τὴν ἀπαλλαγήν». Αἱ συλλογαὶ ὅμως ἐκεῖναι ἐτελειώθησαν ἀρκετὸν χρόνον μετὰ τὴν ἐν ἔτει 527 εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασίν του, καὶ δὴ καὶ μετὰ τὴν ἐν ἔτει 529 κατάργησιν τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν καὶ τὴν σύγχρονον ἢ ὀλίγον τι μεταγενεστέραν διάλυσιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους· διότι ὁ μὲν Ἰουστιανιάνειος Κῶδηξ ἐξεδόθη τῷ 529 τὸ πρῶτον καὶ τὸ 534 τὸ δεύτερον, ὁ δὲ Πανδέκτης τῷ 533, ῥητῶς δὲ λέγεται ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ Πανδέκτου ὅτι δὲν ἐπετρέπετο ἡ τῶν νόμων διδασκαλία ἀλλαχοῦ τοῦ κράτους εἰμὴ ἐν Ῥώμῃ, ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Βηρυτῷ. Ἐὰν λοιπὸν αἱ Ἀθῆναι δὲν κατεῖχον καὶ μετὰ τὴν κατάργησιν τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτῶν κρατιδίου ἐξαιρετικήν τινα ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει θέσιν, τίς ἦτο ὁ λόγος τῆς ἰδιαιτέρας ἀποστολῆς τῶν νόμων, ἀφοῦ νομικὴ σχολὴ δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐνταῦθα, ὡς ἐν Βηρυτῷ, ἵνα ὑποθέσῃ τις ὅτι πρὸς τοὺς νομομαθεῖς αὐτῆς ἐπέμφθησαν οἱ νόμοι πρὸς ὁδηγίαν των; Ἔπειτα δὲ ἡ ἐξ Ἀθηνῶν ἐκλογὴ δύο αὐτοκρατειρῶν κατὰ τὸν ὄγδοον καὶ ἔνατον αἰῶνα δὲν ἐπιβεβαιοῖ τὴν γνώμην, ὅτι ἡ πόλις αὕτη καὶ μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν κατεῖχεν ὑπέροχον καὶ τιμητικὴν ἐν τῷ κράτει θέσιν; Διότι περὶ τῆς τοῦ Κώνσταντος Β΄. διαχειμάσεως ἠδύνατο ἴσως νὰ ῥηθῇ ὅτι ἄλλοι

[1] Ὁ Τάσος Νεροῦτσος ἰσχυρίζεται (ἐν Δελτίῳ Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας, τόμ. Γ΄., σ. 33) ὅτι ἡ Εἰρήνη παρεχώρησε τοῖς Ἀθηναίοις μεγάλας προνομίας καί τινα αὐτοδιοίκησιν, ἀλλ' οὐδεμίαν συνεπάγεται μαρτυρίαν. Ὁ δὲ Μιχαὴλ Ἀκομινάτος ἐν τῷ πρὸς Ἀλέξιον Γ΄. τὸν Κομνηνὸν ὑπομνηστικῷ τῶν Ἀθηναίων λέγει ὅτι αἱ προνομίαι τῶν Ἀθηναίων ἦσαν «*παλαιοῦ ἔθους*» καὶ ὅτι ὑπῆρχε διά τινας αὐτῶν «*προσκυνητὸν χρυσόβουλλον*», ἀλλ' οὐδὲν ὁριστικώτερον μαρτυρεῖται.

[2] Σελ. 448. ἐκδ. Βόννης.

λόγοι ὑπηγόρευσαν αὐτήν, ὡς καὶ περὶ τῆς τοῦ Βασιλείου Β' ἐπισκέψεως ὅτι ἡ εὐλάβεια ἤγαγεν αὐτὸν ἐνταῦθα, ἵνα εὐχαριστήσῃ τὴν περίφημον τοῦ Παρθενῶνος Παναγίαν, ἣν καὶ ἄλλοι προσκυνήσεως χάριν ἐπεσκέπτοντο. Ἀλλὰ διὰ τί ἐπροτιμῶντο Ἀθηναῖαι ὡς σύζυγοι αὐτοκρατόρων; Πιθανώτερον ἄρα, εἰ μὴ βέβαιον, καθίσταται ὅτι αἱ Ἀθῆναι καὶ μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν διετήρησαν οὐ μόνον κοινοτικήν τινα αὐτοδιοίκησιν, οἵαν καὶ αἱ ἄλλαι τοῦ κράτους πόλεις, ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικάς τινας προνομίας, οἵας ῥητῶς μαρτυρεῖται ὅτι εἶχον κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα καὶ πολὺ πρὸ αὐτοῦ, «ἐκ παλαιοῦ ἔθους». Συνίσταντο δὲ αἱ προνομίαι τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς πρὸ τῆς φραγκοκρατίας αἰῶνας, ὡς κατωτέρω ἐκτενέστερον θέλομεν ἰδεῖ, ἐν τοῖς ἑξῆς. Πρὸς δήλωσιν ὑποταγῆς παντὶ νέῳ αὐτοκράτορι προσέφερον στέφανον χρυσοῦν, τοὺς δὲ ἄλλους φόρους ἐτέλουν μὲν πρὸς τὸ κράτος, ἀλλὰ **πολλοστημόριον** τῶν ὅσα ἐπλήρωνον ἄλλαι πόλεις καὶ ἄλλα *ὅρια*, οἷον τὸ ὅριον Θηβῶν. Ὁ δὲ κατὰ καιροὺς πραίτωρ ἢ στρατηγὸς τοῦ θέματος, εἰς ὃ ὑπήγετο τὸ ὅριον τῶν Ἀθηνῶν, οὐδόλως ἠδύνατο ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὰς τῆς πόλεως ὑποθέσεις, «καθότι προσκυνητὸν χρυσόβουλλον καὶ αὐτὴν ἀπεῖργε τὴν εἰς Ἀθήνας αὐτῷ πάροδον», διῴκουν δὲ τὰ κοινὰ οἱ προὔχοντες μετὰ τοῦ ἀρχιερέως καὶ ὁ ἰδιαίτερος τῆς πόλεως *διοικητής*, ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀπ' εὐθείας διοριζόμενος[1]. Ἴσως δὲ καὶ αὐτοδικίαν τινὰ εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν ἔτει 915 οἱ πολῖται ἐφόνευσαν διὰ λιθοβολισμοῦ ἐντὸς τοῦ Παρθενῶνος, ὅπου εἶχε καταφύγει, τὸν πρωτοσπαθάριον Χασῆν διὰ τὴν τυραννίαν καὶ ἀκολασίαν αὐτοῦ[2], χωρὶς μήτε ὁ

[1] *Διοικητὴς* Ἀθηνῶν ἀναφέρεται ἤδη ἐπὶ Εἰρήνης, ὁ συγγενὴς αὐτῆς Σαραντάπηχος, ἐκ σῳζομένων δὲ σφραγίδων, ἐπιτυμβίων καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν, μανθάνομεν ὅτι ὑπῆρχον ἐν Ἀθήναις εἴτε ὡς τακτικοὶ εἴτε ὡς ἔκτακτοι τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως ὑπάλληλοι κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Εἰρήνην χρόνους καὶ ***βεστάρχης*** καὶ ***προνοητής***, ἤτοι ἐκ βασιλικῆς δωρεᾶς τιμαριοῦχος ὑπάλληλος, καὶ ***πρωτοκρίτωρ*** καὶ ***ἀσεκρήτης*** ἢ ***γραμματεὺς*** καὶ ***δρουγγάριος***, ἤτοι στρατιωτικὸς ἴσως ἄρχων ἢ φρούραρχος, διότι «δρουγγάριος ὁ μιᾶς μοίρας ἄρχων» (Λέων ὁ Σοφὸς ἐν Τακτικοῖς, διάτ. Δ'., θ'.), καὶ ***ἄρχων*** Ἀθηνῶν ἢ ***Ἀθήναρχος***, καὶ ***Πράκτωρ*** Ἀθηνῶν. Πρβ. Schlumberger, Sigillographie Byzantine, σ. 170. Σπ. Λάμπρου «Αἱ Ἀθῆναι κτλ., σ. 25. Νερούτσον ἔνθ. ἀνωτ., Γ'. σ. 34. Στ. Κουμανούδη Ἐπιτυμβ. ἐπιγραφ. Ἀττικῆς, ἀριθ. 1582.1583.

[2] Τοιοῦτο συμπέρασμα ἐξήγαγε πρῶτος ὁ Τάσος Νεροῦτσος, ἔνθα ἀνωτ. Ἀναφέρεται δὲ τὸ γεγονὸς ἐν τῇ Θεοφάνους συνεχ. 1,388.

πραίτωρ τοῦ θέματος μήτε ἄλλος τις νὰ παρέμβῃ ἢ διαμαρτυρηθῇ.

Ὑπὸ τοιοῦτο λοιπὸν πολίτευμα, ὁμοιάζον κατὰ μέγα μέρος πρὸς τὸ πολίτευμα, ὅπερ εἶχον ἀργότερα ἐπὶ τουρκοκρατίας, διετέλεσαν αἱ Ἀθῆναι ζῶσαι ἐν ἀφανείᾳ καὶ ἐν ὁσημέραι προβαινούσῃ παρακμῇ καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ μέχρι φραγκοκρατίας ἐξ ἑπτὰ περίπου αἰώνων χρονικὸν διάστημα, ἀκόμη καὶ μετὰ Λέοντα τὸν ΣΤ'. (886—912), ὅστις διέταξε τὴν κατάργησιν τῶν ὑπολειπομένων τοπικῶν τῶν κοινοτήτων ἐλευθεριῶν καὶ «πρὸς μόνην τὴν βασίλειον πρόνοιάν τε καὶ διοίκησιν ἀνήρτησε πάντα»[1], σπανίως μόνον καὶ ὡς ἐν παρόδῳ ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν μνημονευόμεναι ἢ ἀναφαινόμεναι ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγάλων περιπλοκῶν, κινδύνων καὶ γεγονότων, ἅτινα διέτρεξε καὶ ὑπέστη τὸ βυζαντινὸν κράτος κατὰ τὸ ἀπαίσιον ἐκεῖνο καὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα. Αἱ μεγάλαι, ἀλλεπάλληλοι καὶ πλήρεις συνεπειῶν ἐπιδρομαὶ παντοίων βαρβάρων ἐθνῶν, αἱ πανταχόθεν διαταράξασαι τότε τὸ ἀνατολικὸν κράτος, καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ μεταβολαὶ αἱ προελθοῦσαι ἔκ τε τῶν ξενικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἐκ τῆς ἀθλίας, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, καταστάσεως τῆς κυβερνήσεως, ὡς καὶ αἱ ἀναστατώσεις, ἃς προὐκάλεσαν τῶν Ἰσαύρων βασιλέων αἱ τολμηραὶ μεταρρυθμίσεις καὶ αἱ ἀτελεύτητοι τῶν ἐκκλησιῶν ἔριδες, ἀπέσπων καθ' ὅλον τοῦτο τὸ χρονικὸν διάστημα ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν προσοχὴν τῶν ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων· αἱ δὲ Ἀθῆναι καὶ ἡ λοιπὴ Ἑλλὰς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐλησμονοῦντο καί, ὡς ἀποχωρήσασαι τοῦ πολιτικοῦ σταδίου, σπανιώτατα μόνον μνημονεύονται, καθ' ὅσον μάλιστα ἥ τε Ἑλλὰς καὶ αἱ Ἀθῆναι εἶχον πλέον ἀποβάλει τὸ πρώην γόητρον καὶ τὴν προτέραν ἀξίαν των, οἱ δὲ Βυζαντῖνοι συγγραφεῖς μέχρι τοῦ δεκάτου περίπου αἰῶνος ἦσαν ἥκιστα ἐπιδεκτικοὶ ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὴν ἀρχαίαν εἰδωλολατρικὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἀπασχολῇ αὕτη ἰδιαζόντως τὴν προσοχήν των. Ἐκ τῶν μεγάλων δ' ἐκείνων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Ἀττικὴ ἔπαθον οὔτε σπανίως οὔτε ὀλίγον, διότι οἱ βάρβαροι πολλάκις εἰσέβαλον εἰς τὴν χώραν καὶ διέπραξαν μυρία κακά. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν τῆς ὁποίας ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεσκεύασε τὰ τείχη, ὡς καὶ τῆς ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ὡς φρουρίου χρησιμευούσης Ἀκροπό-

[1] Πρβ. Νεαρὰς 56. 57. Αἱ διαταγαὶ τῶν Βυζαντίνων αὐτοκρατόρων δὲν ἐξετελοῦντο πάντοτε κατὰ γράμμα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις διὰ τὴν πολλάκις ἀδυναμίαν τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως.

λεως[1], δὲν μνημονεύεταί που ὅτι ἡλώθη ἢ ἐλεηλατήθη ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐκείνων, μνημονεύονται ὅμως συχνὰ εἰσβολαὶ εἰς τὴν Ἀττικήν, εἶνε δὲ φυσικώτατον, ἅτε τῆς Ἀττικῆς παρὰ τὴν ὁδὸν ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον κειμένης, καὶ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἔπαθε πολλὰ ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν ἐκείνων· διότι οἱ βάρβαροι βεβαίως δὲν παρέλειπον νὰ δῃῶσι καὶ τὴν πρὸ ποδῶν χώραν τῆς Ἀττικῆς μέχρι τοῦ ὠχυρωμένου ἄστεως καὶ νὰ κακῶσιν οὕτω σπουδαιότατα τοὺς κατοίκους τῶν Ἀθηνῶν. Διὰ τοῦτο ἀναγκαῖον καθίσταται νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα καὶ διὰ βραχυτάτων νὰ περιγράψωμεν τὰς εἰσβολάς, ἐξ ὧν ἡ κυρίως Ἑλλὰς καὶ ἡ Ἀττικὴ μετὰ τῶν Ἀθηνῶν ἔπαθον.

[1] Πρβ. Προκοπ., Περὶ κτισμάτων, 4. 2 ἐπ. καὶ Corpus inscr. Atticarum, τόμ. Β', ἀριθ. 826.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΒΑΡΒΑΡΙΚΑΙ ΕΠΙΔΡΟΜΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑΙ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

Αἱ πρῶται κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαὶ προήρχοντο ἐκ βορρᾶ, εἰ καὶ οἱ ταύτας ἐπιχειροῦντες λαοὶ δὲν ἦσαν πάντοτε κάτοικοι καὶ τέκνα τοῦ βορρᾶ. Μόλις εἶχε παρέλθει ἡ φοβερὰ τῶν Οὔννων ἐπιδρομή, καὶ ἀνεφάνησαν πέραν τοῦ Δουνάβεως ἕτερα βάρβαρα καί, ὡς ἐκεῖνοι, ἐξ ἀνατολῶν προερχόμενα φῦλα, οἱ Σλάβοι ἢ Σκλαβηνοί, οἵτινες καὶ ἀμέσως ἤρξαντο νὰ διαβαίνωσι τὸν Δούναβιν καὶ προελαύνοντες μεσημβρινώτερον νὰ λεηλατῶσι τὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας. Ὀλίγον δὲ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τούτων, ζῶντος ἔτι τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527—565), εἶχεν ἀναφανῆ καὶ ἀποκατασταθῆ ἐν ταῖς πέραν τοῦ Δουνάβεως βορειοδυτικαῖς χώραις ἐξ ἀνατολῶν καὶ τῆς Ἀσίας ὁρμώμενος ὁ βάρβαρος, ἀλλὰ πολεμικὸς καὶ ἀκμαῖος τῶν Ἀβάρων λαὸς ὑπὸ τὸν ἔμπειρον καὶ πονηρὸν χάνην Βαϊανόν[1]. Οἱ βάρβαροι οὗτοι εἶχον ἐλθεῖ ἐνωρὶς ἤδη εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς Βυζαντίνους, παρ' ὧν ἀντὶ τῆς εἰρήνης ἀπήτουν γῆν καὶ φόρον, οἱ δὲ τοῦ Ἰουστινιανοῦ διάδοχοι Ἰουστῖνος ὁ Β' (565—578) καὶ Τιβέριος ὁ Β', (578—582) ὑπὸ τοῦ Περσικοῦ πολέμου ἀσχολούμενοι, ἠναγκάσθησαν τῷ ὄντι ἀντὶ ἐτησίου φόρου καὶ πολλῶν δώρων νὰ ἐξαγοράσωσι παρ' αὐτῶν εἰρήνην καὶ φιλίαν, μετεχειρίσθησαν δ' αὐτοὺς πρὸς καταπολέμησιν καὶ ἐξόντωσιν τῶν λεηλατούντων τὸ κράτος Σλάβων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι μετὰ πολλὰς ἄλλας εἰσβολὰς ὥρμησαν ἐν ἔτει 577 ἢ 578, περὶ τὰς ἑκατὸν χιλιάδας συμποσούμενοι, πρὸς λεηλασίαν τῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν, ἐν αἷς ἐπὶ μακρὸν διέμειναν σχεδὸν ἀνενόχλητοι. Εἰς τοῦτο μεγάλως ἐβοήθησεν αὐτοὺς ἡ ὑπὸ τοῦ Τιβερίου Β'. γενομένη ἀνάκλησις τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ ἐκ τῶν βορείων ἐπαρχιῶν καὶ ἐξαποστολὴ αὐτοῦ κατὰ τῶν Περσῶν εἰς Ἀσίαν, διὸ διέδραμον

[1] Τὰ κατὰ τοὺς Ἀβάρους διηγεῖται ὁ Μένανδρος ἐν σ. 382 ἐπ. τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδ. τῶν ἀποσπασμάτων του.

οὗτοι τὴν Θράκην μέχρι τοῦ Μακροῦ Τείχους, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπὶ μακρὸν φρικτότατα ἐλεηλάτησαν καὶ ἐδήωσαν τὰς χώρας ταύτας[1]. Πρὸς ἀπαλλαγὴν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκ τῆς φοβερᾶς ταύτης μάστιγος ὁ διοικητὴς τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῶν νήσων Ἰωάννης κατὰ διαταγὴν τοῦ Τιβερίου ἐπεκαλέσθη τὴν συνδρομὴν τοῦ τῶν Ἀβάρων χάνου Βαϊανοῦ, ὅστις καὶ τῷ ὄντι διαβὰς τὸν Δούναβιν μετὰ 60,000 Ἀβάρων εἰσέβαλεν εἰς τὴν χώραν τῶν Σκλαβηνῶν, ἣν οὗτοι πρὸ πολλοῦ ἤδη διαρκῶς κατεῖχον ἐν ταῖς βορείοις ἐπαρχίαις, καὶ κατέστρεψε πᾶν τὸ πρὸ ποδῶν, ἐλευθερώσας καὶ πολλὰς μυριάδας αἰχμαλώτων Βυζαντίνων, κρατουμένων ἐκεῖ ὑπὸ τῶν Σλάβων, καὶ ὑποτάξας τοὺς ἐκ τῆς καταστροφῆς ταύτης ὑπολειφθέντας ἐξ αὐτῶν. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη μεγάλη εἰσβολὴ σλαβικῶν φυλῶν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἥτις ὅμως δὲν εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα διαρκῆ τῶν φυλῶν ἐκείνων ἐν τῇ χώρᾳ ἐγκατάστασιν, διότι Ἰωάννης ὁ Ἐφέσου ὁμολογεῖ ὅτι τελευταῖον κατεπολεμήθησαν οὗτοι καὶ ἐξεδιώχθησαν τοῦ κράτους, ἦτο δὲ καὶ φυσικώτατον ν' ἀποσυρθῶσιν εἰς τὰς βορείους ἐπαρχίας πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἰδίας χώρας κατὰ τῶν Ἀβάρων.

Ἡ φιλία ὅμως αὕτη καὶ συνδρομὴ τῶν Ἀβάρων ἐπέπρωτο ν' ἀποβῇ λίαν ἀκριβὴ εἰς τὸ κράτος· διότι ὁ Βαϊανός, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν πληρωμὴν μεγάλου φόρου ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων καὶ προσποιούμενος ὅτι δῆθεν ἐσκόπευε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς εἰσέτι ἀπειθοῦντας τῶν Σλάβων, ἔκτισε γέφυραν ἐπὶ τοῦ Σαύου καὶ διὰ παντὸς μέσου, πονηρίας, ἀπειλῶν καὶ ὑποσχέσεων, ἔλαβε τελευταῖον ὑπὸ τὴν κατοχήν του τὸν ἀπώτατον βορειοδυτικὸν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους προμαχῶνα, τὸ ἐπὶ τοῦ Σαύου ὀχυρὸν φρούριον Σίρμιον, ἐν ἔτει 579, ὅθεν τοῦ λοιποῦ ἐξ ἀσφαλοῦς ὁρμώμενος ἐπήνεγκε μέγιστα εἰς τὸ κράτος δεινά, ἐπανειλημμέ-

[1] Τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην τῶν Σκλαβηνῶν περιγράφουσιν Ἰωάννης ὁ Ἐφέσου ἐν Ἐκκλ. Ἱστορ. βιβλ. 6, κεφ. 25, σ. 255 ἑπ. τῆς ἐκ τῆς συριακῆς εἰς τὴν γερμανικὴν μεταφράσεως τοῦ πρωτοτύπου ὑπὸ Schoenfelder, ἐν Μονάχῳ, 1862, καὶ ὁ Μένανδρος ἐν σελ. 333—334 καὶ 404—407 τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως. Ὁ τελευταῖος οὗτος προστίθησιν ὅτι ἡ ἐπιδρομὴ ἐξετάθη μέχρις Ἑλλάδος, ἐν οἷς λέγει, σ. 404· «Κεραϊζομένης τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Σκλαβηνῶν καὶ ἁπανταχόσε » ἀλλεπαλλήλων αὐτῇ ἐπηρτημένων τῶν κινδύνων, ὁ Τιβέριος οὐδαμῶς δύνα- » μιν ἀξιόμαχον ἔχων οὐδὲ πρὸς μίαν μοῖραν τῶν ἀντιπάλων, μή τί γε καὶ πρὸς » πᾶσαν, οὔτε μὴν οἷός τε ὢν πολέμοις σφίσιν ὑπαντιάζειν τῷ ἀνὰ τοὺς ἑῴους » πολέμους τὰς Ῥωμαίων τετράφθαι δυνάμεις, πρεσβεύεται ὡς Βαϊανὸν...» κτλ.

νως αὐτός τε μετὰ τῶν Ἀβάρων εἰσβαλὼν καὶ τοὺς ὑποτελεῖς αὐτῷ Σλάβους ἐξαποστείλας κατὰ τῶν ἐπαρχιῶν τούτου, μάλιστα δ' ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου (582—602). Αἱ ἐπιδρομαὶ ἐν τούτοις αὗται τῶν Ἀβάρων κατὰ τὰ ἔτη 583 καὶ 586 καὶ τῶν Σλάβων κατὰ τὸ ἔτος 589 ἐξετείνοντο εἰς μόνας τὰς βορείους τοῦ κράτους ἐπαρχίας, τὴν Θρᾴκην καὶ ἴσως καὶ τὴν βόρειον Μακεδονίαν, κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ ἱστοροῦντος αὐτὰς Σιμοκάττου μαρτυρίαν[1]. Ἑτέρα δέ τις μαρτυρία τοῦ ἐξ Ἐπιφανείας τῆς Κοίλης Συρίας ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ Εὐαγρίου, καθ' ἣν «οἱ Ἄβαροι δὶς μέχρι τοῦ καλουμένου Μακροῦ »Τείχους (ἐν Θρᾴκῃ) διελάσαντες Σιγγιδόνα, Ἀγχίαλόν τε καὶ τὴν »Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ ἑτέρας πόλεις τε καὶ φρούρια ἐξεπολιόρκησαν »καὶ ἠνδραποδίσαντο ἀπολλύντες ἅπαντα καὶ πυρπολοῦντες[2],» δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βεβαία ἀπόδειξις τοῦ ὅτι οἱ Ἄβαροι εἰσέβαλον καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὡς ὁ Φαλλμεράϋερ διετάθη[3]· διότι πρῶτον μὲν ὁ Εὐάγριος ὁμιλεῖ περὶ τῶν εἰσβολῶν τῶν Ἀβάρων καὶ ὄχι τῶν Σλάβων, ὡς ὁ Φαλλμεράϋερ ἀρέσκεται νὰ λέγῃ, ἑπομένως περὶ τῶν κατὰ τὰ ἔτη 583 καὶ 586 δύο τῶν Ἀβάρων ἐπιδρομῶν, αἵτινες ἀμφότεραι διηυθύνοντο ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν· ἔπειτα δὲ τὴν Ἑλλάδα κατατάσσει ὁ Εὐάγριος παρὰ τὰς ἐν Σερβίᾳ καὶ Θρᾴκῃ πόλεις Σιγγιδόνα καὶ Ἀγχίαλον, ὅπερ ἀναμφηρίστως μεγάλην γεωγραφικὴν ἄγνοιαν τοῦ ἱστορικοῦ καταμαρτυρεῖ, ἄλλως τε καὶ εὐκόλως ἐξηγουμένην ἔκ τε τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ἔζη, τῆς Κοίλης Συρίας, καὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς. Ὥστε οἱ Ἄβαροι καὶ οἱ Σλάβοι κατὰ τὰς ἀπὸ τοῦ ἔτους 583—589 ἐπιδρομάς των μόνον εἰς τὰς βορείους τοῦ κράτους ἐπαρχίας εἶνε βέβαιον ὅτι εἰσέβαλον. Ἔκτοτε δὲ περατωθέντος προσωρινῶς τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν πολέμου καὶ τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων ἐπανακαμψάντων εἰς Εὐρώπην, ἤλλαξαν τὰ πράγματα φάσιν καὶ οἱ Ἄβαροι ἀπὸ τῆς ἐπιθετικῆς μετέστησαν κατ' ὀλίγον εἰς παθητικὴν θέσιν, μέχρις οὗ ἐν ἔτει 600 ἐκλείσθη μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ τότε αὐτοκράτορος Μαυρικίου βραχυχρόνιος εἰρήνη· καθ' ὅλον δὲ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα θέατρον τοῦ πολέμου ἦσαν μόναι αἱ βόρειοι τοῦ κράτους ἐπαρχίαι μέχρι Θεσσαλονίκης[4].

[1] Θεοφύλακτος Σιμοκάττος ἐν 2, 12 ἐπ. σ. 91 ἐπ. ἐκδ. Βόννης.

[2] Εὐάγριος ἐκκλησ. ἱστορ. 6, 10 σ. 352 ἔκδ. Βόννης.

[3] Ἐν Geschichte der Halbinsel Morea, 1830, μέρος Α', σ. 170 ἐπ. 181.

[4] Ἴδε τὴν ἐξιστόρησιν τῶν πολέμων τούτων παρὰ Θεοφυλάκτῳ Σιμοκάττῃ,

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αἱμοβόρου φονέως τοῦ Μαυρικίου καὶ διαδόχου αὐτοῦ Φωκᾶ (602—610) αἱ συμφοραὶ τοῦ κράτους ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν ἐπολλαπλασιάσθησαν, αἱ τῶν Σλάβων ὅμως καὶ Ἀβάρων φρικταὶ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο δηώσεις περιωρίζοντο καὶ πάλιν εἰς μόνας τὰς βορείους καὶ βορειοδυτικὰς ἐπαρχίας, τὰς περὶ τὸν Ἴστρον χώρας καὶ τὴν Δαλματίαν, ἐνῷ ταὐτοχρόνως οἱ Νεοπέρσαι σπουδαίως ἠπείλουν τὸ κράτος ἐξ ἀνατολῶν.

Ἐπὶ δὲ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Φωκᾶν Ἡρακλείου (610—641) οἱ ἐκ μέρους τῶν βαρβάρων πόλεμοι ἀδιακόπως ἐξηκολούθουν καὶ οἱ Ἄβαροι καὶ Σλάβοι διαβάντες καὶ πάλιν τὸν Δούναβιν εἶχον ἤδη μονίμως ἐγκατασταθῆ ἔν τισιν ἐγκαταλελειμμέναις καὶ ἐρημωθείσαις χώραις τῶν βορείων ἐπαρχιῶν, ἃς ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος συνετῶς ποιῶν ἑκουσίως παρεχώρησεν αὐτοῖς, ἵνα ἐξησφαλισμένος ὢν ἐν Εὐρώπῃ δυνηθῇ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν ἐξολοθρευτικὸν κατὰ τῶν φανατικῶν καὶ δεινῶν τοῦ χριστιανισμοῦ πολεμίων Περσῶν ἀγῶνα. Οἱ Χρωβάτοι λ. χ., οἱ μετὰ ταῦτα Κροάται, σλαβικὴ φυλή, ἔλαβον παρ' αὐτοῦ τὴν ἄδειαν νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν Δαλματίᾳ, ἀφοῦ ἐκδιώξωσιν ἐκεῖθεν τοὺς Ἀβάρους. Ἑτέρα δέ τις σλαβικὴ φυλή, οἱ Σέρβλοι ἢ Σέρβοι, ἐγκατεστάθησαν παρὰ τοῖς Χρωβάταις ἐν Δαρδανίᾳ μέχρι τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς Μοισίας, καὶ ἐκ τούτων ἔπειτα ἡ χώρα ἐκείνη Σερβία ἐκλήθη[1]. Ἐπὶ Ἡρακλείου δ' ἤδη εἶχεν ἀναφανῆ παρὰ τὸν Δούναβιν, ἐπίσης ἐξ ἀνατολῶν προερχόμενον, καὶ τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος[2], ὅπερ ὁ Ἡράκλειος λίαν ἐπιτηδείως μετεχειρίσθη πρὸς ἐξόντωσιν τῶν μέχρι τότε φοβερῶν τοῦ κράτους πολεμίων Ἀβάρων, οἵτινες ὑποχωροῦσιν ἔκτοτε ἀπέναντι τῆς νεαρᾶς καὶ ἀκμαίας τῶν Βουλγάρων φυλῆς καὶ τελευταῖον ἐκλείπουσιν ὁλοτελῶς ἐκ τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς. Οὕτω λοιπὸν οἱ μὲν Ἄβαροι ἐξωντώθησαν, πολλὰ δὲ σλαβικὰ φῦλα ἐγκατεστάθησαν πολλαχοῦ τῶν βορείων ἐπαρχιῶν μέχρι τῶν πέριξ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ

βιβλ. 1, 3—8 καὶ 7, 13—15· παρὰ Θεοφάνει, ἐν Χρονικ. τόμ. Α', σ. 389 ἐπ. καὶ παρὰ Κεδρηνῷ, σ. 690 ἐπ. τοῦ Α' τόμου, κατὰ τὴν ἐν Βόννῃ ἔκδοσιν.

[1] Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν, τόμ. Γ', σ. 128 ἐπ. τόμ. Γ', σ. 145—164, ἐκδ. Βόννης.

[2] Ἡ τουρκομανικὴ αὕτη φυλή, κατά τινας εἶχεν ἀναφανῆ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει ἤδη κατὰ τὰ τέλη τοῦ πέμπτου μ. Χ. αἰῶνος, ὅτε εἰσέβαλον καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῶν Οὖννοι. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ τοῦτο παραδεχόμενοι συγχέουσιν αὐτοὺς πρὸς τοὺς Οὔννους.

Στρυμόνος χωρῶν. Περὶ δὲ ἐγκαταστάσεως σλαβικῆς τινος φυλῆς μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔτι μεσημβρινώτερον καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι οὐδεμία θετικὴ εἴδησις ὑπάρχει. Ἐπίσης καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Ἡρακλείου Κώνσταντος τοῦ Β' (641—668) οὐδεμία τοιαύτη μεσημβρινώτερον ἐγκατάστασις ἐγένετο, καθόσον μάλιστα καὶ τὰς περὶ τὴν Θεσσαλονίκην ἐγκατεστημένας καὶ πάντοτε ἀνασυχούσας σλαβικὰς φυλάς, τὴν ἐν Μακεδονίᾳ Σκλαβηνίαν, ἐκστρατεύσας ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἐν ἔτει 657 καὶ καταπολεμήσας πλείστους μὲν αὐτῶν ᾐχμαλώτισε, τοὺς δὲ λοιποὺς ἐντελῶς καθυπέταξε[1].

Τότε ὅμως ἀνεφάνησαν νέοι τοῦ κράτους πολέμιοι. Ὡς ἄλλοτε οἱ Ἄβαροι ἀπὸ συμμάχων ἐγένοντο οἱ ἐπικινδυνότεροι τούτου πολέμιοι, οὕτω καὶ οἱ Βούλγαροι νῦν, ἀφοῦ πρῶτον ἐβοήθησαν τοὺς Βυζαντίνους κατὰ τῶν Ἀβάρων, μετεβλήθησαν ἔπειτα εἰς φοβεροὺς αὐτῶν πολεμίους. Ἐπὶ τῆς ταραχώδους βασιλείας τοῦ διαδεχθέντος Κώνσταντα τὸν Β', Κωνσταντίνου Δ'. τοῦ Πωγωνάτου (668—685) οἱ Βούλγαροι καὶ τὰ ὑπολειπόμενα σλαβικὰ φῦλα, ἐπωφελούμενοι τὰς τῶν Ἀράβων ἐκ μεσημβρίας ἐπανειλημμένας κατὰ τοῦ κράτους ἐπιδρομάς, πολιορκίας παραλίων πόλεων, καὶ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ λεηλασίας, ὥρμησαν καὶ οὗτοι οἱ μὲν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν οἱ δ' ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην, ἕτεροι δ' ἐπὶ πλοιαρίων καὶ ἔτι μεσημβρινώτερον. Κατὰ τὸν βιογράφον τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἐπὶ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἰωάννου τοῦ Β' (675—681) ἐγένοντο ἐπανειλημμέναι πολιορκίαι καὶ προσβολαὶ ἐκ μέρους τῶν περὶ τὸν Στρυμόνα ἐγκατεστημένων Σλάβων κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης πρὸς ἐκπολιόρκησιν αὐτῆς, αὗται ὅμως πᾶσαι ἀπεκρούσθησαν διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ προστάτου τῆς πόλεως ἁγίου Δημητρίου[2]. Ἐν ἔτει δὲ 675, ὅτε οἱ νεωστὶ ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τὸν ἰσλαμισμὸν διδαχθέντες καὶ ἐκ θρησκευτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἀκράτητοι προελαύνοντες καὶ μεγαλουργοῦντες Ἄραβες τέταρτον ἤδη ἔτος τολμηροὶ ἐπολιόρκουν τὴν Κωνσταντινούπολιν, στίφη Σλάβων ἄπειρα, ἐπὶ πλοιαρίων καὶ λέμβων περιπλανώμενα ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, ἐλεηλάτησαν καὶ ἐδῄωσαν τὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας, Ἑλλάδος, Ἠπείρου, Ἰλλυρίας, τὰς νήσους καὶ αὐτῆς τῆς Μ.

[1] Θεοφάνης ἐν τόμ. Α', σ. 235. Κεδρηνὸς ἐν τόμ. Α', σ. 761 ἐκ Βόννης.

[2] Ἴδε τῆς συλλογῆς Acta sanctorum κεφ. 158—193, τόμ. Δ', σ. 162—174· πρβ. δὲ καὶ Tafel, de Thessalonica ejusque agro, ἐν Βερολίνῳ, 1839 σ. 77 ἑπ.

Ἀσίας τὰς ἀκτάς, ἔπειτα δ' εἰσπλεύσαντες εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον καὶ ἑνωθέντες μετὰ πολλῶν ἐν ταῖς περὶ τὴν Θεσσαλονίκην χώραις ἐγκατεστημένων ὁμοεθνῶν των, ἐπεχείρησαν στενὴν τῆς πόλεως ταύτης κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν πολιορκίαν. Καὶ αὕτη ἐν τούτοις ἡ ἐπιχείρησις οἰκτρῶς, κατὰ τὸν βιογράφον, ἀπέτυχε διὰ τῆς βοηθείας καὶ πάλιν τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Δύο δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη (677) οἱ Σλάβοι, προσκαλέσαντες εἰς ἐπικουρίαν καὶ τοὺς Βουλγάρους καὶ αὐτὸν τὸν χάνην τῶν Ἀβάρων (;), ἐπολιόρκησαν ἐκ νέου τὴν πόλιν, ἀλλὰ πάλιν ἔσωσεν αὐτὴν ὁ προστάτης Ἅγιος καὶ ὁ ἀτρόμητυς αὐτῆς μητροπολίτης. Ἡ ἡσυχία ἐν τούτοις τῆς πόλεως οὔτε νῦν διήρκεσε πολύ, διότι τῷ 678 — 680 καὶ πάλιν ἐπὶ δύο ὁλόκληρα ἔτη, καὶ ἐν ἔτει 681 ἐκ νέου, ἐπολιόρκησαν οἱ βάρβαροι τὴν πόλιν ταύτην, ἀλλὰ πάλιν ἀνωφελῶς. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 687, ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β'. (681—695), ἐπεχείρησαν νέας κατὰ θάλασσαν ἐπιδρομὰς εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια.

Ἐκ πάντων τούτων οὐδὲν ἀναφέρουσιν οἱ Βυζαντῖνοι χρονογράφοι, ἀλλ' οὗτοι διηγοῦνται καὶ περιγράφουσι μόνον τοὺς ἀλλεπαλλήλους κινδύνους τῆς πρωτευούσης τοῦ κράτους ἀπὸ μὲν τοῦ 672—678 ἐκ μέρους τῶν Ἀράβων, ἀπὸ δὲ τοῦ 679 καὶ ἑξῆς ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων. Οἱ κατὰ τῶν τελευταίων τούτων πόλεμοι ἐκώλυσαν ἴσως τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον Πωγωνάτον νὰ πέμψῃ βοήθειαν εἰς Θεσσαλονίκην, τελευταῖον ὅμως οἱ μὲν Βούλγαροι ἐγκατεστάθησαν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐν τῇ ἀπ' αὐτῶν ἔκτοτε Βουλγαρίᾳ κληθείσῃ, οἱ δὲ περὶ τὸν Στρυμόνα Σλάβοι, εἰ καὶ ἀπέτυχεν ἡ κατ' αὐτῶν ἐν ἔτει 688 γενομένη ἐκστρατεία, ὑπετάγησαν καὶ αὐτοὶ καί τινες μὲν ἔμειναν καὶ πάλιν ἐν ταῖς περὶ τὸν Στρυμόνα χώραις, ἄλλοι δὲ μετῳκίσθησαν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἔζων ἐν εἰρήνῃ χρησιμεύοντες ὡς στρατιῶται εἰς τοὺς Βυζαντίνους, καὶ οὕτως ἐτελείωσαν ἐπὶ τοῦ παρόντος οἱ μακροὶ οὗτοι καὶ καταστρεπτικοὶ πόλεμοι [1]. Εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν εἰρηνευσάντων Βουλγάρων ὤφειλεν ὁ ἐν ἔτει 695 ὑπὸ Λεοντίου ἐκθρονισθεὶς καὶ ἐξορισθεὶς τύραννος Ἰουστινιανὸς ὁ Β'. τὴν ἐν ἔτει 705 ἐκ δευτέρου ἐνθρόνισίν του, ἐν ἔτει δὲ 711 βοηθοῦσιν αὐτὸν

[1] Ἴδε περὶ τούτων Νικηφόρον Κωνσταντινουπολίτην, σ. 39 ἐκδ. Βόννης· Θεοφάνους τόμ. Α' σ. 549 ἐπ. 558· Λέοντα Γραμματικὸν ἐν σ. 161 ἐπ.· Κεδρηνοῦ, τόμ. Α'., σ. 766 ἐπ.· τὸν βιογράφον τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἔνθ. ἀνωτ. κεφ. 190 ἐπ. καὶ Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον, Περὶ θεμάτων, τόμ. Γ'., σ. 50 ἐκδόσεων Βόννης πλὴν τοῦ βιογράφου τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

κατὰ τοῦ ἀποστάτου Φιλιππικοῦ Βαρδάνου, ἀντικαταστήσαντος αὐτὸν 711—713), τελευταῖον ὅμως συνεβιβάσθησαν μετὰ τοῦ διαδεχθέντος τοῦτον αὐτοκράτορος Ἀναστασίου τοῦ Β΄. (713—716) καὶ ἠναγκάσθησαν ἀργότερα, ἐν ἔτει 717, νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀπέναντι τῆς δραστηριότητος Λέοντος Γ΄. τοῦ Ἰσαύρου (717—741). Ἔκτοτε δ᾽ ἐπὶ τεσσαράκοντα περίπου ἔτη, μέχρι τοῦ ἔτους 762, οὐδὲν περὶ Βουλγάρων ἀναφέρεται.

Μέχρι τοῦδε λοιπὸν οἵ τε Σλάβοι καὶ οἱ Βούλγαροι ἐν μόναις ταῖς βορείοις καὶ βορειοδυτικαῖς τοῦ κράτους ἐπαρχίαις, τὸ μεσημβρινώτερον μέχρι Στρυμόνος καὶ τῶν πέριξ τῆς Θεσσαλονίκης, κατώρθωσαν νὰ ἐγκατασταθῶσιν, εἰς δὲ τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἐποιήσαντο μὲν εἰσβολάς τινας, ἐπιδρομὰς καὶ δῃώσεις, οὐδεμία ἐν τούτοις περὶ ἐγκαταστάσεως αὐτῶν ἐνταῦθα βεβαία καὶ ὁριστικὴ εἴδησις ὑπάρχει.

Ἄλλως ὅμως ἔχουσι τὰ πράγματα ἀπὸ τοῦδε καὶ ἑξῆς, ἰδίως δ᾽ ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων (716—811), ἔν τε τῇ Ἑλλάδι καὶ ἐν ὅλῳ τῷ κράτει. Ἡ δραστηρία αὕτη τῶν ἀναμορφωτῶν Βυζαντίνων ἡγεμόνων δυναστεία προσεπάθησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ν᾽ ἀναδιοργανίσῃ καὶ ἀναζωογονήσῃ πάντας τοὺς κλάδους τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς κοινωνίας τοῦ σεσηπότος καὶ σχεδὸν παραλελυμένου κράτους. Ἐκ τῶν μεταρρυθμίσεων τῶν ἡγεμόνων τούτων ἡ σπουδαιοτέρα καὶ τολμηροτέρα ἦτο ἡ ἀπαγόρευσις τῆς εἰκονολατρείας, ὅθεν *εἰκονοκλάσται* βασιλεῖς ἐκλήθησαν. Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη, ἥτις, φαίνεται, μετά τινος αὐστηρότητος ἐπεβλήθη ὑπὸ Λέοντος τοῦ Γ΄, ἠρέθισεν ἐπὶ τοσοῦτον τοὺς ἀνέκαθεν εἰς τὰς εἰκόνας εἰθισμένους κατοίκους τῆς κυρίως Ἑλλάδος (Ἑλλαδικοὺς) καὶ τῶν νήσων, ὥστε, ἐρεθιζόμενοι πιθανῶς καὶ ὑπὸ τοῦ Πάπα Ῥώμης, εἰς τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὁποίου ἀνῆκε τότε ἀκόμη τὸ Ἰλλυρικόν, ἐκηρύχθησαν ἀπὸ κοινοῦ καὶ διὰ τῆς βίας κατὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν διαταγῶν καὶ καταρτίσαντες στόλον ἐξεκίνησαν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ τουρμάρχου τῆς Ἑλλάδος Ἀγαλλιανοῦ καὶ τινος Στεφάνου, ἀρχηγοῦ πιθανῶς τῶν νησιωτῶν, ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐκθρονίσωσι μὲν τὸν Λέοντα Γ΄., ἀναβιβάσωσι δ᾽ ἐπὶ τὸν θρόνον τὸν ὑπ᾽ αὐτῶν ἀναγορευθέντα βασιλέα Κοσμᾶν. Ἀλλ᾽ ἡ παράτολμος αὕτη τῶν «Ἑλλαδικῶν» ἐπιχείρησις ἀπέτυχεν, ὡς ἦτο ἑπόμενον, οἰκτρῶς καὶ ἡ βεβιασμένη αὐτῶν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔφοδος κατὰ τὴν 18ην Ἀπριλίου 727 ἀπεκρούσθη τοσοῦτον ἀποτελεσματικῶς, ὥστε οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν τολ-

μητιῶν ἐκείνων μετὰ τοῦ Ἀγαλλιανοῦ εὗρον τὸν θάνατον ἐν τοῖς κύμασι τῆς Προποντίδος, οἱ δὲ λοιποὶ κακῶς διεσώθησαν καὶ ὁ ἐπίδοξος αὐτοκράτωρ Κοσμᾶς μετὰ τοῦ ἑτέρου ἀρχηγοῦ τῶν στασιαστῶν Στεφάνου ἐξέπνευσαν ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ δημίου[1]. Ὁ δ' αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Γ'., θέλων νὰ περικόψῃ καὶ τῶν πάντοτε ἀντιπολιτευομένων καὶ ἀντιδρώντων Παπῶν τὴν δύναμιν, ἀπέσπασε βραδύτερον (τῷ 733) ὁλοτελῶς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησιαστικοῦ θρόνου, ὅπως καὶ τὰς ἐκκλησίας τῆς κάτω Ἰταλίας, τῆς Σικελίας, τῆς Κρήτης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἰλλυρίας, καὶ ἔταξεν αὐτὰς ὑπὸ τὸν πατριαρχικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, ἡ δὲ τῶν Ἀθηνῶν ἐκκλησία ἀνυψώθη συγχρόνως τότε εἰς αὐτοκέφαλον ἐπισκοπὴν ὑπὸ τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως[2]. Τὸ περιστατικὸν τοῦτο τῆς τῶν Ἑλλήνων στάσεως εἶνε λίαν χαρακτηριστικὸν τῶν τότε ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων, διότι δείκνυσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες οὐ μόνον δὲν ἀπησχολοῦντο ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ ὑπὸ ἐπιδρομέων, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰς ἐκέκτηντο δυνάμεις πρὸς ἐξοπλισμὸν ὁλοκλήρου στόλου. Περὶ δὲ τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἀναφέρεται μὲν ῥητῶς ἂν καὶ κατὰ πόσον μετέσχον τοῦ κινήματος τούτου, οὐδεὶς ὅμως λόγος ὑπάρχει καὶ νὰ νομίσῃ τις ὅτι μόνη ἡ πόλις αὕτη ἐδυσπράγει τότε τῆς ἄλλης Ἑλλάδος εὐρωστούσης σχετικῶς.

Ἔτι ὅμως ἀξιοσημειωτοτέρα διὰ τὴν καθ' αὐτὸ Ἑλλάδα ὑπῆρξεν ἡ κυβέρνησις τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου Λέοντος τοῦ Γ', Κωνσταντίνου Ε'. τοῦ Κοπρωνύμου (741—775). Κατὰ τὰ ἔτη 746—747 λοιμὸς φοβερὸς ἐκ δυσμῶν προερχόμενος ἐνέσκηψεν εἰς τὴν χώραν, ὅστις ἀπὸ τοῦ πρώτου τῆς διαδόσεως αὐτοῦ τόπου, τῆς Μονεμβασίας, καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα μέχρι Κωνσταντινουπόλεως διαδοθείς, τοσαύτην προὐξένησε φθορὰν εἰς τοὺς κατοίκους, ὥστε δὲν διεσῴζετο, εἰμὴ ὅστις «ὡς πορρωτάτω τούτων τῶν χωρῶν ἀπέδρα[3]». Συγχρόνως δ' ἀναγγέλλεται ἡμῖν διὰ πρώτην φορὰν ῥητῶς καὶ ὡρισμένως ὅτι Σλάβοι εἰσβαλόντες κατέσχον ὅλην τὴν ἀνοικτὴν χώραν τῆς Ἑλλάδος. Στίφη δηλ. πολλὰ ἐκ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ περὶ τὸν Στρυμόνα ἐγκατεστημένων Σλάβων, οἵτινες

Plague

[1] Νικηφόρος Κωνσταντινουπολίτης, σ. 64—65. Θεοφάνης, τόμ. Α'., σ. 623. Κεδρηνός, τόμ. Α'., σ. 776, ἐκδόσεων Βόννης.

[2] Πρβ. καὶ Τάσου Νερούτσου Χριστ. Ἀθήν., ἔνθ. ἀνωτ., τόμ. Γ'. σ. 29.

[3] Θεοφάνης ἐν τόμ. Α', σ. 651—653. Κεδρηνὸς ἐν τόμ. Β', σ. 7—8. Λέων Γραμματικὸς ἐν σ. 184 καὶ Μιχαὴλ Γλυκᾶς ἐν σ. 526 ἐκδ. Βόννης.

κατ' ὀλίγον καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ μέχρι τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου εἶχον ἐπεκτείνει τὰς κατακτήσεις των, ἐπωφελούμενα, φαίνεται, τὴν ἐκ τῆς ἐπιδημίας ἐρήμωσιν τῆς ἑλληνικῆς χώρας καὶ τὴν ἐντεῦθεν παράλυσιν τῆς ἐπαγρυπνήσεως τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας, ἀφῆκαν τὰς μέχρι τοῦδε κατοικίας των καὶ προβάντα μεσημβρινῶς κατέλαβον τὴν σχεδὸν ἔρημον μείνασαν ἀνοικτὴν χώραν τῆς Ἑλλάδος. Τὴν περὶ τούτου εἴδησιν διέσωσεν ἡμῖν ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Ζ'. ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῇ περὶ Θεμάτων αὐτοῦ πραγματείᾳ, ἐν οἷς λέγει περὶ Πελοποννήσου ὅτι « Ἐσλαβώθη πᾶσα ἡ χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος, ὅτε ὁ » λοιμικὸς θάνατος πᾶσαν ἐβόσκετο τὴν οἰκουμένην, ὁπηνίκα Κων» σταντῖνος ὁ τῆς κοπρίας ἐπώνυμος τὰ σκῆπτρα τῆς τῶν Ῥωμαίων » διεῖπεν ἀρχῆς[1] ». Ὅτι δὲ διὰ τοῦ «ἐσλαβώθη» θέλει νὰ εἴπῃ ὁ αὐτοκράτωρ ἐνταῦθα ὅτι ὑπὸ Σλάβων κατελήφθη καὶ ὄχι ὅτι ἁπλῶς ἐδουλώθη, ὥς τινες ἠθέλησαν νὰ ἑρμηνεύσωσι τὴν λέξιν, εἶνε ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας· διότι ἂν ἡ λέξις ἐσήμαινεν *ἐδουλώθη*, ὑπὸ τίνων τότε ἐγένετο ἡ δούλωσις; Ἔπειτα δὲ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἐπεξηγεῖ τὴν σημασίαν τοῦ ἐσλαβώθη ἀμέσως κατωτέρω, ἐν οἷς διηγεῖται ὅτι Πελοποννήσιός τις ἐπὶ εὐγενείᾳ καυχώμενος ἐσκώφθη ἕνεκα τούτου ὑπὸ τοῦ γραμματικοῦ Εὐφημίου διὰ τοῦ ἰαμβείου,

Γαρασδοειδὴς ὄψις ἐσλαβωμένη,

ὅπερ ἀναμφιβόλως δὲν ὑπενόει τὴν ἐκ δούλων τοῦ Πελοποννησίου καταγωγήν, ἀλλὰ τὴν ἐκ Σλάβων, διότι καὶ δὲν ἀπέβλεπε μόνον αὐτὸν προσωπικῶς, ἀλλὰ πάντας τοὺς Πελοποννησίους. Ἰδίως δὲ κατέλαβον διαρκῶς τὰς περὶ τὸν Ταΰγετον καὶ ἐν Γορτυνίᾳ χώρας δύο σλαβικαὶ φυλαί, οἱ Μηλίγγοι καὶ οἱ Ἐζερῖται, οἵτινες ἐπὶ αἰῶνας διέμειναν ἐκεῖ μέχρι τῆς ἐντελοῦς ὑπὸ τοῦ ἐγχωρίου στοιχείου ἀπορροφήσεώς των. Τοῦτο μαρτυρεῖται μὲν καὶ ὑπὸ τῶν συγχρόνων χρονογράφων καὶ ἱστορικῶν, ἀποδεικνύεται δὲ καὶ ἐκ τῶν μέχρι σήμερον σῳζομένων πολλῶν ἐν ταῖς εἰρημέναις χώραις σλαβικῶν ὀνομασιῶν.

Ὁ δ' αὐτοκράτωρ ἦτο κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀπησχολημένος ὑπὸ πολέμων κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν περὶ Στρυμόνα ἐναπομεινάντων Σλάβων, ὧν τοὺς τελευταίους καὶ πάλιν κατεπολέμησεν, ὑπέταξε καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος εἰς Ἀσίαν μετῴκισε. Τούτου ἕνεκα οἱ εἰς

[1] Περὶ θεμάτων 2, 6, 53. τόμ. Γ'. σ. 53—54 τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως. Πρβ. καὶ Θεοφάνους σ. 651. ἐκδ. Βόννης.

Ἑλλάδα εἰσβαλόντες ἔμειναν ἀνενόχλητοι ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ ἦγον καὶ ἔφερον τὴν ἀνοικτὴν χώραν μέχρι τοῦ 783, ὅτε ἡ Ἀθηναία τὴν πατρίδα αὐτοκράτειρα Εἰρήνη, σύζυγος τοῦ διαδεχθέντος τὸν Κοπρώνυμον Λέοντος τοῦ Δ' (775—780) καὶ μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἄρχουσα ὡς κηδεμὼν τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ της Κωνσταντίνου τοῦ Ϛ' (780—797) ἢ ὡς μόνη κυρίαρχος (797—802), ἐξαπέστειλε τέλος κατὰ τῶν Σλάβων τῆς Θεσσαλίας καὶ Ἑλλάδος τὸν πατρίκιον Σταυράκιον, ὅστις καθυπέταξε τοὺς βαρβάρους τούτους καὶ κατέστησεν αὐτοὺς φόρου ὑποτελεῖς, ἀφῆκεν ὅμως ἐν τῇ χώρᾳ.[1] Ἐκ ταύτης τῆς ὑποτελοῦς θέσεώς των ἐδοκίμασαν οἱ Σλάβοι τῆς Πελοποννήσου, ἔνθα φαίνεται ὅτι ἦσαν οἱ πλεῖστοι, ν' ἀνακτήσωσι τὴν προτέραν ἐλευθερίαν των καὶ ἀποστατήσαντες ἤρξαντο νὰ λεηλατῶσι τὰς τῶν γειτόνων Ἑλλήνων κτήσεις καὶ κατοικίας καὶ τέλος ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν, ἔχοντες κατὰ θάλασσαν ἀρωγοὺς καὶ τοὺς Ἄραβας. Ἡ πόλις ὅμως αὕτη, ἥτις μάτην περιέμεινεν ἐπὶ μακρὸν τὴν ἐπικουρίαν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατηγοῦ ἐκ Κορίνθου καὶ εἶχε περιέλθει εἰς μεγίστην ἀνάγκην δι' ἔλλειψιν τῶν ἐπιτηδείων, τέλος ἐσώθη χάρις εἰς τὸ ἀπελπιστικὸν θάρρος τῶν κατοίκων της, οἵτινες ἔξοδον κατὰ τῶν πολιορκητῶν ποιησάμενοι, ἐνίκησαν αὐτοὺς κατὰ κράτος καὶ ὑπεδούλωσαν, ἔχοντες εἰς τοῦτο μέγαν ἀρωγὸν τὸν προστάτην τῆς πόλεως ἅγιον Ἀνδρέαν[2]. Ταῦτα δὲ πάντα συνέβησαν ἐν ἔτει 807 κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Α' (802—811)· διότι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὁ στόλος τοῦ περιφήμου Καλίφου τῶν Ἀράβων Ἀαροὺν-αλ-Ῥασίδ, μνημονεύεται ὅτι ἐπετέθη κατὰ τῶν ἑλληνικῶν νήσων καὶ παραλίων. Ἔκτοτε δ' οἱ Σλάβοι τῆς Πελοποννήσου, ὀλιγοστεύσαντες καὶ ἀδυνατισθέντες, ἐξηκολούθουν νὰ ζῶσιν ἐκεῖ διαρκῶς σχεδὸν ἀβλαβεῖς εἰς τοὺς λοιποὺς κατοίκους τῆς χώρας.

Τὸ συμβὰν τοῦτο τῆς ἀποστασίας καὶ ὑποταγῆς τῶν Σλάβων τῆς Πελοποννήσου ἀναφέρεται καὶ ἔν τινι πατριαρχικῇ ἐπιστολῇ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου τοῦ Β' (1084—1111) πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον Α', τὸν Κομνηνόν, ἐν ᾗ λέγεται ὅτι ἀδίκως ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος ἀφήρεσε τὸν μητροπολίτην Πατρῶν πολλὰς τῶν

[1] Θεοφάνης ἐν τόμ. Α', σ. 707. Κεδρηνός, ἐν τόμ. Β', σ. 21. Λέων Γραμματικὸς ἐν σ. 191 ἐκδ. Βόννης· πρβ. καὶ Tafel, de Thessalonica... κτλ. σ. 106.

[2] Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν, κεφ. 49 ἢ τόμ. Γ', σ. 217—220, ἐκδ. Βόννης.

προνομιῶν του, διότι αὗται παρεχωρήθησαν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Πατρῶν ἐξ εὐγνωμοσύνης διὰ τὸ θαῦμα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Α', «Ἐν τῇ καταστροφῇ τῶν Ἀβάρων..., ἐπὶ διακοσίοις δεκαοκτὼ »χρόνοις ὅλοις κατασχόντων τὴν Πελοπόννησον καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς »ἀρχῆς ἀποτεμομένων, ὡς μηδὲ πόδα βαλεῖν δύνασθαι ἐν αὐτῇ »Ῥωμαῖον ἄνδρα, ἐν μιᾷ δὲ ὥρᾳ τούτων μὲν ἀφανισθέντων, τῆς δὲ »χώρας ἁπάσης τοῖς ῥωμαϊκοῖς σκήπτροις ἐπανελθούσης[1]». Ὅτι τὸ ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐξιστορούμενον συμβὰν ἐννοεῖται ἐνταῦθα, οὐδεμία ὑφίσταται ἀμφιβολία. ἱστορικὴ ὅμως ἄγνοια καὶ ἐκ θρησκευτικοῦ ζήλου προερχομένη ὑπερβολὴ ἐκφράσεως παραμορφοῦσι τὴν ἀλήθειαν τοῦ πράγματος· διότι ἀντὶ Σλάβων Ἄβαροι ἀποκαλοῦνται οἱ βάρβαροι πολιορκηταὶ καὶ τούτου ἕνεκα ὑπολογίζεται καὶ ἡ ἐν Πελοποννήσῳ αὐτῶν διαμονὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν εἰσβολῶν τῶν Ἀβάρων εἰς τὸ κράτος, περὶ τὰ τέλη τοῦ ἕκτου αἰῶνος. Ὅτι δὲ δὲν εἶνε ἀληθὲς τὸ ἐν τῇ ἐπιστολῇ λεγόμενον, ὅτι ἐπὶ διακόσια δεκαοκτὼ ἔτη οὐδεὶς Ῥωμαῖος, ἤτοι Βυζαντῖνος, ἠδύνατο νὰ βάλῃ τὸν πόδα ἐπὶ τῆς χώρας, ἐξάγεται ἔκ τε τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, μαρτυρούσης ὅτι αἱ Πάτραι ἦσαν ἐν χερσὶ τῶν Βυζαντίνων, καὶ ἐκ τοῦ Πορφυρογεννήτου λέγοντος ὅτι καὶ ἡ Κόρινθος, ὡς πιθανῶς καὶ πᾶσαι αἱ ὀχυραὶ πόλεις, κατείχετο ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων, πρὸ πάντων δ' ἐκ τῆς εἰδήσεως, ὅτι ὁ Σταυράκιος, ὑπὸ τῆς Εἰρήνης ἐν ἔτει 783 ἐξαποσταλείς, κατεπολέμησε καὶ καθυπέταξε τοὺς πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἰσβαλόντας Σλάβους. Ἡ τῆς πατριαρχικῆς λοιπὸν ἐπιστολῆς μαρτυρία οὐδαμῶς ἰσχύει νὰ ἀποδείξῃ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Φαλλμεράϋερ, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ χώρα ἐξεσλαβώθη καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐξωντώθη ἤδη κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἕκτου μ. Χ. αἰῶνος[2]. Τὸ δὲ μόνον βέβαιον εἶνε ὅτι κατὰ πρῶτον ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου, καθ' ὃν χρόνον ὁ φοβερὸς λοιμὸς ἐλυμαίνετο τὴν Ἑλλάδα 746—747), ἀναφέρεται ῥητῶς ἐγκατάστασις τῶν Σλάβων ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἐν καταστάσει ὑποτελεῖ καὶ τεταπεινωμένῃ, ἰδίως μετὰ τὰ συμβάντα τῶν Πατρῶν ἐν ἔτει 807

Ἔκτοτε εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σλάβων καὶ τῶν Βουλγάρων

[1] Ἡ ἄνευ χρονολογίας ἐπιστολὴ αὕτη εὑρίσκεται παρὰ J. Leunclavius, Juris graeco-romani tomi duo, ἐν Φραγκοφόρτῃ, 1596, σελ. 278—279.

[2] Fallmerayer, Geschichte der Halbinsel Morea, μέρ. Α', σ. 283 ἐπ. ἐκδ. 1830. Τὴν Ἀττικὴν κατ' ἀρχὰς ἐξήρει τῆς γενικῆς καταστροφῆς ὁ ἑλληνοφάγος Ἀποσπασματοδίφης, ἔπειτα ὅμως μετανοήσας ἤλλαξε καὶ περὶ τούτου γνώμην, ὡς θέλομεν ἰδεῖ.

προστίθενται καὶ αἱ τῶν Σαρακηνῶν. Πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἐκλείσθη ἐν ἔτει 817 πεντηκονταετὴς εἰρήνη, ἥτις ἀμφοτέρωθεν αὐστηρῶς σχεδὸν ἐτηρήθη. Μετὰ δὲ τὸ πέρας τῆς εἰρήνης ἤρξαντο οἱ Βούλγαροι καὶ πάλιν κινούμενοι κατὰ τῆς Μακεδονίας καὶ Θρᾴκης, ἀπεκρούσθησαν ὅμως ἐπανειλημμένως καὶ κατεπολεμήθησαν ὑπὸ τοῦ τότε αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ' (842—867), ὅστις κατὰ τὰ ἔτη 852 καὶ 856 αὐτοπροσώπως ἐκστρατεύσας εἰσέβαλεν εἰς τὴν χώραν τῶν Βουλγάρων, μέχρις ὅτου ἐν ἔτει 861 ἐδέξαντο τὸν χριστιανισμὸν καὶ ὑποσχεθέντες βίον εἰρηνικὸν ἔλαβον πρὸς κατοικίαν καὶ τὴν Ζαγορὰν ἐν Θρᾴκῃ ἐντεῦθεν τοῦ Αἵμου. Τοὺς Βουλγάρους ἐμιμήθησαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ τὰ σλαβικὰ φῦλα, ὁ ἐντελὴς ὅμως προσηλυτισμὸς τῶν βαρβάρων ἀπετελείωσεν ἐπὶ Βασιλείου Α' τοῦ Μακεδόνος (867—886), τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς δραστηρίας καὶ γενναίας ἐκείνης δυναστείας τῶν Μακεδόνων βασιλέων, ἥτις ἐκράτησε τὸν θρόνον μέχρι τοῦ 1056 καὶ ἦτο προωρισμένη ν' ἀπαλλάξῃ διὰ παντὸς τὸ κράτος ἀπὸ τοῦ ἐκ τῶν Βουλγάρων καὶ Σλάβων κινδύνου. Οἱ Βούλγαροι βασιλεῖς, καὶ χριστιανοὶ γενόμενοι, δὲν ἔπαυσαν ἐπαναλαμβάνοντες ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὰς ἐχθροπραξίας, προβάντες ἐνίοτε ἐν ταῖς ἐπιδρομαῖς των μέχρι Νικοπόλεως ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἠπείρῳ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως πάλιν ἀπεχώρουν εἰς τὰ ἴδια, ἐνικῶντο ἢ ἐπιτηδείως ἀπησχολοῦντο ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων δι' ἄλλων βαρβάρων, προσκαλουμένων πρὸς τοῦτο ἐκ τῶν πέραν τοῦ Ἴστρου χωρῶν, Μαγυάρων, Τουρκομάνων, Ῥώσσων καὶ ἄλλων, μεθ' ὧν κατεσφάζοντο ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ, καὶ οὕτως ἡσύχαζε τὸ κράτος. Ἐκ νέου δὲ πάλιν ἐκινδύνευσε σπουδαίως ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων τὸ βυζαντινὸν κράτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρείου αὐτοκράτορος Ἰωάννου Τσιμισκῆ (969—976) ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Β' (976—1025) καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Θ' (976—1028). Ὑπὸ τὸν ἔμπειρον, ἀνδρεῖον καὶ φοβερὸν αὐτῶν ἡγεμόνα Σαμουὴλ ἀναρίθμητα Βουλγάρων στίφη διέδραμον ἐπανειλημμένως λεηλατοῦντα φρικτὰ τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου. Ἐνῷ ὁ Βασίλειος ἦτο ἀπησχολημένος κατὰ τοῦ ἀποστάτου Βάρδα Σκληροῦ, προέβη ὁ Σαμουὴλ θύων καὶ ἀπολλύων μέχρι Κορίνθου, κυριεύσας καθ' ὁδὸν πολλὰς πόλεις καὶ φρούρια, ἐν οἷς καὶ τὴν Λάρισαν[1]. Ὅτε δ' ὁ Βασίλειος ἀπαλλαγεὶς τοῦ απο-

[1] Κεδρηνὸς ἐν τόμ. Β', σ. 439 ἐκδ. Βόννης. Εἰς ταύτην τὴν ἐπιδρομὴν πιθανῶς ἀναφέρεται καὶ τὸ ὑπό τινος σχολιαστοῦ τοῦ Στράβωνος κατὰ τὸν δέκατον

στάτου ἐτράπη ἐν ἔτει 981 ἐπὶ τὴν ὀχυρὰν τῶν Βουλγάρων πόλιν Σαρδικήν, τὴν μετὰ ταῦτα Σόφιαν, ὁ Σαμουὴλ μετακαλέσας ἐκ τῶν μεσημβρινῶν ἐπαρχιῶν τὸν λεηλατοῦντα στρατόν του ἐπετέθη κατὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοπέδου καὶ προὐξένησεν ἀνυπολόγιστον σφαγὴν καὶ φθοράν. Τὰ βυζαντινὰ στρατεύματα κατεγίνοντο ἔκτοτε ἀδιακόπως ν' ἀπασχολῶσι τοὐλάχιστον τὸν Σαμουὴλ ἐν ταῖς βορείοις, ἐπαρχίαις, ἰδίως δὲ κατὰ τὰ ἔτη 990—995 ὑπὸ τὸν Ταρωνίτην ἐν Θεσσαλονίκῃ σταθμεύοντα, κατώρθωνον ἐπὶ πέντε κατὰ συνέχειαν ἔτη ν' ἀναχαιτίζωσι τὴν περαιτέρω πρόοδον τῶν πολεμίων[1]. Ἐν ἔτει ὅμως 995 ἄπειρα πλήθη Βουλγάρων ἐξεκίνησαν πάλιν πρὸς μεσημβρίαν, ἐλεηλάτησαν ἐκ νέου τὴν Θεσσαλίαν, Βοιωτίαν καὶ Ἀττικὴν καὶ διαβάντα τὸν Ἰσθμὸν προέβησαν μέχρι τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Πελοποννήσου, ἔνθα διέμειναν δῃοῦντα τὴν χώραν, μέχρις ὅτου μαθὼν ὁ Σαμουὴλ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐξαπέστειλε κατόπιν αὐτοῦ τὸν Νικηφόρον Οὐρανὸν μετὰ στρατοῦ, ἐστράφη πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἀπήντησεν αὐτὸν ἐπερχόμενον παρὰ τὸν Σπερχειὸν ποταμόν, ἕνεκα τῆς μεγάλης πλημμύρας τοῦ ὁποίου ἠναγκάσθησαν ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι στρατοὶ νὰ στρατοπεδεύσωσι κατ' ἀντικρὺ ἀλλήλων ἑκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ. Ἐν τῇ θέσει ταύτῃ διέμειναν ἀπρακτοῦντες ἐπί τινα χρόνον οἱ στρατοί, ἀλλ' ὁ Οὐρανός, ἐπωφελούμενος σκοτεινήν τινα νύκτα, διέβη διά τινος ἀνακαλυφθέντος βατοῦ μέρους τὸν ποταμὸν καὶ ἐπιτεθεὶς ἐξαπίνης κατὰ τῶν μηδὲν κακὸν προβλεπόντων Βουλγάρων, ἐπήνεγκεν αὐτοῖς τοσοῦτον ὁλοσχερῆ φθοράν, ὥστε ὀλίγιστοι αὐτῶν ἐσώθησαν καὶ αὐτὸς δ' ὁ Σαμουὴλ καὶ ὁ υἱός του Ῥωμανὸς μόλις κατώρθωσαν πληγωμένοι νὰ διαφύγωσι, κρυβέντες μεταξὺ τῶν πτωμάτων καὶ ἐπωφεληθέντες τὴν ἐπελθοῦσαν νύκτα, πλανώμενοι δ' ἀνὰ τὰ ὄρη διεσώθησαν τελευταῖον εἰς Βουλγαρίαν[2]. Μετὰ τὴν φοβερὰν ταύτην ἧτταν καὶ πανωλεθρίαν τῶν Βουλγάρων παρὰ τὸν Σπερχειὸν ἀπηλλάγησαν ὁλοτελῶς αἱ μεσημβριναὶ ἐπαρχίαι ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ τούτου, τὸ δὲ θέατρον τοῦ πολέμου, διαρκέσαντος μέχρι τοῦ 1018, περιωρίσθη εἰς τὴν βόρειον Μακεδονίαν, μέχρις ὅτου ὁ σιδηροῦς τοῦ Βασιλείου βραχίων ἔθραυσε διὰ παντὸς

αἰῶνα γραφέν, «Καὶ νῦν δὲ πᾶσαν Ἤπειρον καὶ Ἑλλάδα σχεδὸν καὶ Πελοπόννησον καὶ Μακεδονίας Σκῦθαι Σλάβοι νέμονται.» Πρβ. Στράβ. βιβλ. 7, σελ. 125 ἐκδ. Ἀμστελοδάμου τοῦ 1707. καὶ βιβλ. 8. σ. 126.

[1] Κεδρηνός ἐν τόμ. Β', σ. 497, ἐκδ. Βόννης.

[2] Κεδρηνός ἐν τόμ. Β', σ. 450, ἐκδ. Βόννης.

κατὰ τὸ Κοσσυφοπέδιον τὴν τῶν Βουλγάρων δύναμιν καὶ ἔπαυσε πλέον ὁ μέγας ἐκ τούτων κίνδυνος, διὸ **Βουλγαροκτόνος** ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἐκλήθη. Οἱ Βούλγαροι ἐπανεστάτησαν καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν Πέτρον Δελεάνον ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Δ'. (1034—1041) ἐν ἔτει 1040 καὶ προέβησαν νικηφόροι μέχρι Θηβῶν, ταχέως ὅμως ὑπετάγησαν ἐκ νέου, ἑτέρα δέ τις ἀπόπειρα αὐτῶν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἀνεξαρτησίας διὰ τῆς βοηθείας καὶ τῶν Σέρβων ἐν ἔτει 1075 ἀπέτυχεν ἐπίσης οἰκτρῶς. Οὕτω δ' ἔπαυσαν ὁριστικῶς τὰ ἐκ τῶν βαρβάρων τούτων δεινὰ τοῦ κράτους.

Ἀλλὰ τὸ πολυπαθὲς ἀνατολικὸν ἢ ἑλληνικὸν κράτος δὲν εἶχε ν' ἀμύνηται μόνον κατὰ τῶν ἐκ τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς Δύσεως κινδύνων. Καὶ ἡ Ἀνατολὴ ἐνωρὶς ἤδη εἶχεν ἀναλάβει κατ' αὐτοῦ μέγαν ἐξοντώσεως ἀγῶνα. Τοὺς φοβεροὺς καὶ ἀηττήτους τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους πολεμίους Πάρθους διεδέχθησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος οἱ ὑπὸ τοὺς Σασσανίδας ἀναζωογονηθέντες Πέρσαι, οἵτινες ἐπὶ μακρὸν ἐπολέμουν τὸν χριστιανισμὸν καὶ τὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κράτος, ἰδίως δ' ὑπὸ τὸν μέγαν αὐτῶν βασιλέα Χοσρόην Α', τὸν Νουσιρβάν, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, μέχρις ὅτου ὁ Ἡράκλειος ἔθραυσε τὴν δύναμιν αὐτῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος. Τότε ὅμως ἀνεφάνη ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὁ Μωάμεθ καὶ ὁ ἰσλαμισμός, οἱ δ' ὑπ' αὐτοῦ προσηλυτισθέντες καὶ ἐμπνευσθέντες Ἄραβες ἢ Σαρακηνοὶ ἀντικατέστησαν τοὺς Πέρσας ἐν τῷ κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀγῶνι, τολμηροὶ δὲ προβαίνοντες οὐ μόνον πολλὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας κατέλαβον, μέχρι καὶ τῆς Ἱσπανίας ἐκταθέντες, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπανειλημμένως ἐπολιόρκησαν. Ἀφ' ὅτου δ' ἐν ἔτει 823 ἐξ Αἰγύπτου ὁρμώμενοι κατέλαβον τὴν Κρήτην, μέχρι τῆς ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Φωκᾶ κατὰ τὰ ἔτη 960—961 γενομένης ἀνακτήσεως τῆς νήσου ταύτης, δὲν ἔπαυσαν ἐπιχειροῦντες ἀλλεπαλλήλους φοβερὰς πειρατικὰς ἐπιδρομὰς καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια καὶ τὰς νήσους. Ἐν ἔτει 880 ἐπετέθησαν κατὰ τῆς Χαλκίδος, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν μετὰ μεγάλης των ζημίας· τὸ δ' ἑπόμενον ἔτος ἐξέπλευσαν κατὰ τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου καὶ εἶχον ἤδη προβῆ μέχρι τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ὅτε ὁ ἐν Κεγχρεαῖς σταθμεύων αὐτοκρατορικὸς ναύαρχος Νικήτας Ὀρώφας, μεταβιβάσας διὰ νυκτὸς τὰ πλοῖα ὑπὲρ τὸν Ἰσθμὸν εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, ἐπετέθη ἀπροσδοκήτως καὶ κατέστρεψεν αὐτοὺς κατὰ κράτος, συλλαβὼν αἰχμάλωτον καὶ τὸν ἐξωμότην ἀρχηγόν των Φώτιον,

τὰ δὲ λείψανα τοῦ ληστρικοῦ ἐκείνου στόλου διασκεδάσας κατεδίωξε μέχρις Ἀφρικῆς. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 904 ἕτερος ἐξωμότης, ὁ Τριπολίτης Λέων, ὥρμησε κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπολιόρκησεν αὐτὴν καὶ ἑλὼν κατέσφαξεν ἡβηδὸν τοὺς πολίτας ἀποκομίσας καὶ ἀνυπολόγιστον λείαν. Ἐπανελήφθησαν δ' αἱ τῶν Σαρακηνῶν ἐπιδρομαὶ ἐπὶ τὰ ἑλληνικὰ παράλια καὶ τὰς νήσους καὶ μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Κρήτης, ἣν μετεχειρίζοντο ὡς ὁρμητήριον, ἐνόσῳ κατεῖχον αὐτήν, νῦν ὅμως αἱ ἐπιδρομαί, κατὰ τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα, ὡρμῶντο ἐκ Σικελίας, πᾶσαι δ' ἀπεκρούσθησαν ἐπιτυχῶς[1].

Ἀλλ' ἐνῷ ἀπεκρούετο ὁ ἐκ Σικελίας καὶ ἐκ τῶν Σαρακηνῶν κίνδυνος, ταὐτοχρόνως περίπου, κατὰ τὰ ἔτη 1026–1028, εἰσέβαλεν εἰς τὰς βορείους τοῦ Κράτους ἐπαρχίας καὶ τὴν παλαιὰν Βουλγαρίαν ἐκ τῶν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου προερχομένη ἑτέρα ἀσιατικὴ φυλή, οἱ Πετσελέγοι. Οὗτοι ἐπανέλαβον τὰς ἐπιδρομάς των καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1035 καὶ 1036, καθ' ὃν χρόνον οἱ Σαρακηνοὶ ἐδῄουν τὰς Κυκλάδας, οἱ δὲ Βούλγαροι εἶχον ἀποστατήσει ὑπὸ τὸν Πέτρον Δελεάνον, καὶ προέβησαν λεηλατοῦντες μέχρι τῶν μεσημβρινωτέρων τῆς Μακεδονίας. Καὶ ἐπὶ Κωνσταντίνου Ι' δὲ τοῦ Μονομάχου (1042 — 1055) ἐπανέλαβον οἱ Πετσελέγοι τὰς ἐπιδρομάς των κατὰ τὰ ἔτη 1048, 1050 καὶ 1051, ὡς καὶ ἀργότερα στίφη τινὰ αὐτῶν περιέτρεξαν δῃοῦντα τὰς βορείους ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἡ δὲ ἐντεῦθεν τῶν Θερμοπυλῶν Ἑλλὰς ὑπὸ τούτων μὲν ἔμεινεν ἀνέπαφος, ὑπέφερεν ὅμως ὑπὸ ἄλλων βαρβάρων τουρκομανικῆς ἐπίσης καταγωγῆς καὶ συγγενῶν τῶν Πετσελέγων, ὑπὸ τῶν Οὔζων. Οὗτοι ἐκδιωχθέντες ἐκ Ῥωσσίας, ὅπου ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπῆρξαν τὸ φόβητρον τῆς χώρας, προέβησαν δυτικομεσημβρινὰ πρὸς τὸν Δούναβιν καὶ διαβάντες τὸν ποταμὸν τοῦτον ἐπὶ ἀπείρων λέμβων περὶ τὰς 600,000 κατὰ τὸ ἔτος 1065, ἐπὶ Κωνσταντίνου ΙΑ' τοῦ Δούκα (1055 — 1067), διέδραμον λεηλατοῦντες τὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος[2]. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν ὅμως αὐτῶν ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης πρὸς τὰ βορειότερα τοῦ κράτους κατελήφθησαν ὑπὸ τοσοῦτον δριμέος χειμῶνος, ὥστε οὐ μόνον τὴν ἄπειρον λείαν των ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσιν, ὅπως σωθῶσιν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια σκεύη καὶ καταφυγόντες πέραν τῆς Ῥο-

[1] Ἴδε Κεδρηνὸν ἐν τόμ. Β', σ. 497—594. Γλυκᾶν ἐν σ. 594. ἐκδ. Βόννης.

[2] Μιχαὴλ Ἀτταλιώτης ἐν Ἱστορ. σ. 83.

δόπης καὶ τοῦ Αἵμου ἀνὰ τὴν Θράκην καὶ Βουλγαρίαν, περιέπεσον εἰς τὰς χεῖρας τῶν Βουλγάρων καὶ Πετσελέγων, ὑφ' ὧν ὁλοτελῶς καὶ ἄνευ ἴχνους κατεστράφησαν. Οὕτω δ' ἔπαυσαν τέλος πάντων αἱ ἐπιδρομαὶ ἀσιατικῶν φυλῶν κατὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Ἀντὶ ὅμως τῶν ἐκ διαφόρων διευθύνσεων καὶ ὁρμητηρίων ἐπιπιπτόντων ἀσιατικῶν πολεμίων ἀνεφάνησαν νῦν ἄλλοι ἐκ δυσμῶν, τέκνα τοῦ Βορρᾶ, οἵτινες διὰ τῆς Ἑλλάδος τὴν τύχην ἦσαν μείζονος σπουδαιότητος καὶ διαρκεστέρων συνεπειῶν ἢ πᾶσαι αἱ μέχρι τοῦδε ἐπιδρομαί, διότι ἐχρησίμευσαν ὡς πρόδρομος τῆς φραγκοκρατίας. Οἱ νέοι οὗτοι ἐπιδρομεῖς καὶ πολέμιοι ἦσαν οἱ ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης Ἄρκτου κατὰ τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα εἰς Ἰταλίαν καταβάντες καὶ περὶ τὰ μέσα αὐτοῦ ἱδρύσαντες αὐτόθι, ἐν Ἀπουλίᾳ, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας καὶ τῶν τοπικῶν δυναστειῶν ἴδιον ἀνεξάρτητον κράτος, μεγάλην ἐν Ἰταλίᾳ ἐξασκοῦν ἐπιρροήν, τουτέστιν οἱ Νορμαννοὶ ἢ Νορμανδοί [1], ὧν ἕτερος κλάδος κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους εἶχε καταλάβει τὴν Ἀγγλίαν. Ὁ ἱδρυτὴς τοῦ ἰταλικοῦ τούτου κράτους Ῥοβέρτος Γυϊσκάρδος, καίπερ ὢν πολέμιος τῶν κατεχόντων εἰσέτι πόλεις τινὰς ἐν Ἰταλίᾳ Βυζαντίνων, οὐχ ἧττον, ὅτε ἀνέβη τὸν βυζαντινὸν θρόνον Μιχαὴλ Ζ' ὁ Παραπινάκης (1071 — 1078), ἦλθε πρὸς αὐτὸν εἰς διαπραγματεύσεις φιλικάς, αἵτινες ὡς ἀποτέλεσμα εἶχον τὴν ἀμοιβαίαν ἑκατέρωθεν ὑπόσχεσιν γάμου μεταξὺ τοῦ ἐπιδόξου διαδόχου τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ Γυϊσκάρδου [2]. Ὅτε δ' ὁ Μιχαὴλ μετὰ ἑπταετῆ ἀρχὴν καθῃρέθη τοῦ θρόνου καὶ ἐκλείσθη εἰς μονήν τινα, ὁ Γυϊσκάρδος ἠθέλησε νὰ ἐπωφεληθῇ τὴν εὐκαιρίαν ταύτην, ὅπως θέσῃ τὸν πόδα ἐπὶ τῶν ἀπροφυλάκτων δυτικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Προέτρεψε λοιπὸν μοναχόν τινα νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν ἐν Σαλέρνῳ αὐλήν του ὡς ὁ ἐκθρονισθεὶς Μιχαήλ, ἵνα διὰ τῆς ἐξιστορήσεως τῶν δεινῶν του κινήσῃ τὴν συμπάθειαν τῶν Νορμαννῶν καὶ ἐπικαλεσθῇ τὴν συνδρομὴν αὐτῶν πρὸς τὴν ἐκ νέου εἰς τὸν θρόνον ἀποκατάστασίν του, τὸ δὲ σχέδιόν του τοῦτο ἐπέτυχε πληρέστατα. Διότι ἡ ἀντιζηλία καὶ ἀντιπάθεια, ἥτις ἐπεκράτει μεταξὺ Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, ἤδη ἀπὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταβιβάσεως τῆς ἕδρας τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἀπὸ

[1] Περὶ τῆς καταγωγῆς, τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἐγκαταστάσεως καὶ περὶ τῶν περαιτέρω τυχῶν τῶν Νορμανδῶν ἴδε Γίββωνος Decline and Fall... κτλ. κ. 56.

[2] Ἄννα Κομνηνὴ ἐν Ἀλεξιάδος βιβλ. 1, 13 ἑπ.

τῆς εἰς πατριαρχικὸν θρόνον ἀνυψώσεως τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἥτις εἰς συχνὰς ἔριδας ἔδωκεν ἀφορμήν, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διὰ τῆς ἐν ἔτει 1057 ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου εἶχε καταλήξει εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα, τὸ εἰς ἄκρον ὑπεκκαῦσαν τὰ πάθη καὶ ἐξεγεῖραν τὸ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς μῖσος τῶν Δυτικῶν, τοῦτο δὲ διηνεκῶς καὶ ἐπιτηδείως ὑπεκίνουν καὶ ὑπεδαύλιζον καὶ οἱ Πάπαι. Ὅθεν ὁ Γυϊσκάρδος, ἐπωφελούμενος τὴν εὐνοϊκὴν τοῦ λαοῦ γνώμην, ἐπεχείρησε μακροὺς ἐξοπλισμοὺς ἐπὶ δύο ὅλα ἔτη πρὸς ἀποβίβασιν εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος. Ἐν ἔτει δὲ 1080 συνηθροίσθη ὁλόκληρος ὁ στρατὸς αὐτοῦ, ἔχων ὡς πυρῆνα 1300 ἐκλεκτοὺς Νορμαννοὺς ἱππότας, εἰς τὸν μεσημβρινώτατον τῆς Ἰταλίας λιμένα Ὀτράντον καὶ ἐπὶ 150 πλοίων ἐπεχείρησε τὸν διάπλουν. Κατ' ἀρχὰς ἐσκόπει ὁ Γυϊσκάρδος νὰ τραπῇ κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐπειδὴ ὅμως τὸ ἔτος εἶχε προχωρήσει καὶ ὁ καιρὸς ἦτο ἥκιστα εὐνοϊκὸς διὰ μακρὸν πλοῦν, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν πλησιέστερον κειμένων βορειοδυτικῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ νέος τοῦ Βυζαντίου αὐτοκράτωρ, ὁ ῥέκτης Ἀλέξιος Κομνηνὸς (1081—1118), μαθὼν τὰ σχέδια τοῦ Γυϊσκάρδου ἐξαπέστειλεν ὡς τάχιστα εἰς Δυρράχιον (Ἐπίδαμνον) τὸν ἐπιστήθιον αὐτοῦ φίλον Γεώργιον Παλαιολόγον πρὸς ἐπισκευὴν τῶν ὀχυρωμάτων τῆς δυσαλώτου ἐκείνης πόλεως καὶ ὑπεράσπισιν τῆς πέριξ χώρας κατὰ τῶν Νορμαννῶν. Πρὶν ὅμως προλάβῃ ὁ Παλαιολόγος νὰ ὀχυρώσῃ καλῶς τὴν χώραν, ἓν μέρος τοῦ Νορμαννικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Γυϊσκάρδου Βοημοῦνδον ἀπεβιβάσθη καὶ ἐκυρίευσε τὸν πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Δυρραχίου κείμενον παράλιον Αὐλῶνα. Ὁ δ' ἕτερος τῶν Νορμαννῶν στρατὸς καὶ στόλος ὑπὸ τὸν Γυϊσκάρδον αὐτόν, εἰ καὶ ἔπαθε κατὰ τὸν διάπλουν δεινοτάτην τρικυμίαν, ἐξ ἧς μόλις διεσώθη ὁ Γυϊσκάρδος μετὰ μέρους τοῦ ὑπ' αὐτὸν στρατοῦ, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐξηκολούθησε τὸν πλοῦν καὶ ἔφθασεν ἐνώπιον τοῦ Δυρραχίου.

Ἐκεῖ ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ στόλου του οἱ μετὰ τοῦ Ἀλεξίου ἀντὶ πολλῶν ἐν τῷ κράτει προνομιῶν συμμαχήσαντες Ἐνετοὶ καὶ κατέστρεψαν αὐτὸν ὁλοτελῶς σχεδόν, ὅθεν ἐπεκράτησε παρὰ τοῖς Νορμαννοῖς μεγάλη ἔλλειψις ἐπιτηδείων προκαλέσασα νόσους δεινάς, ὑφ' ὧν ἀνηρπάγησαν ἐν μικρῷ χρόνου διαστήματι πλέον τῶν 10,000 ἀνδρῶν καὶ 500 ἱππόται. Ἐν τούτοις ὁ τολμηρὸς ἐκεῖνος τυχοδιώκτης δὲν ἀπεδειλίασεν, ἀλλ' ἐξηκολούθησε πολιορκῶν τὸ Δυρράχιον καὶ δὲν ἐδίστασε νὰ συνάψῃ μάχην πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου ὁδηγούμενον ἐπικουρικὸν βυζαν-

τινὸν στρατὸν ἐξ 70,000, ὃν κατὰ κράτος ἐνίκησε καὶ διεσκόρπισε, μετ' ὀλίγον δ' ἐγένετο κύριος καὶ τοῦ ὀχυροῦ Δυρραχίου. Ἐντεῦθεν τότε ὁρμώμενος ἐπεχείρησε ἐκστρατείας πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν, ἐκυρίευσε τὴν ὀχυρὰν Καστορίαν, εἰς ἣν μετέφερε τὸ κέντρον τῆς δυνάμεώς του, καὶ ἤδη ἡτοιμάζετο νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ὅτε ἡ εἴδησις, ὅτι οἱ Γερμανοὶ ὑπὸ τὸν πολέμιον τῷ Πάπᾳ αὐτοκράτορα αὐτῶν Ἑρρῖκον τὸν Δ' εἰσέβαλον εἰς Ἰταλίαν, ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ οἴκαδε, ἀφοῦ ἀνέθηκεν εἰς τὸν υἱὸν Βοημοῦνδον τὴν ἐξακολούθησιν τῶν κατακτήσεων. Οὗτος προέβη τῷ ὄντι περαιτέρω, κατέλαβε τὰ Ἰωάννινα, τὰ Τρίκκαλα καὶ πλῆθος μικροτέρων πόλεων καὶ ἤδη κατεγίνετο περὶ τὴν ἐκπολιόρκησιν καὶ τῆς ὀχυρᾶς Λαρίσης, ὅτε οἱ πλεῖστοι τῶν ἱπποτῶν του δεκασθέντες ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου ἐγκατέλιπον αὐτόν, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ μετὰ τῶν ὀλίγων πιστῶν πρὸς τὸν πατέρα του εἰς Σαλέρνον, αἱ δὲ κτήσεις αὐτῶν πᾶσαι περιῆλθον πάλιν εἰς χεῖρας τῶν Βυζαντίνων. Ὁ γέρων Ῥοβέρτος ὤμοσε νὰ ἐκδικήσῃ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ υἱοῦ καὶ ἐπεχείρησεν ἐν ἔτει 1084—1085 ἑτέρας ἐκστρατείας, ἕνεκα ὅμως τοῦ βυζαντινοῦ καὶ ἑνετικοῦ στόλου αἱ ἐκστρατεῖαι αὗται, εἰ καὶ δὲν ἔμειναν ὁλοτελῶς ἄνευ ἀποτελέσματος, καθόλου ὅμως ἀπέτυχον.

Ὁ τὸν Ῥοβέρτον διαδεχθεὶς υἱός του Ῥογέρος ὁ Α', βασιλεὺς τῆς Σικελίας, τεσσαράκοντα περίπου μετὰ ταῦτα ἔτη ἐζήτησε πάλιν διὰ πρεσβείας παρὰ τοῦ τότε αὐτοκράτορος Ἰωάννου Β'. Κομνηνοῦ (1118 ἕως 1143) μίαν ἡγεμονόπαιδα ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας διὰ τὸν υἱόν του, αἱ διαπραγματεύσεις ὅμως καὶ τότε ἀπέτυχον καὶ ἐτελείωσαν διὰ κηρύξεως πολέμου μεταξὺ τῶν Βυζαντίνων καὶ τοῦ Ῥογέρου. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐξώρμησεν ἐν ἔτει 1146 πρὸς μεσημβρίαν, κατέλαβε τὴν νῆσον Κέρκυραν, Κορυφὼ τότε καλουμένην, κατὰ πρόσκλησιν καὶ τῇ βοηθείᾳ τῶν ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων διοικητῶν καταπιεζομένων κατοίκων, περιέπλευσε τὴν Πελοπόννησον, προσέβαλε τὴν Μονεμβασίαν, ἀλλ' ἀπεκρούσθη γενναίως, εἶτα ἐπιστρέφων ἀπεβιβάσθη εἰς πολλὰ μέρη τῆς Πελοποννήσου, τῆς Αἰτωλίας, καὶ Ἀκαρνανίας, εἰσέπλευσε τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ ἀποβιβασθεὶς προέβη εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐκυρίευσε τὰς Θήβας, τὴν Κόρινθον, κατά τινας δὲ καὶ τὰς Ἀθήνας[1]. Ἐκ τῶν πόλεων τούτων συνέλεξεν

[1] Τὸν πόλεμον τοῦτον περιγράφει ὁ Ἰωάννης Κίνναμος. Πρβ. καὶ Νικήταν

ἄπειρον λείαν ἐν ᾗ «χρυσοϋφεῖς ὀθόνας», καὶ ἀποχωρῶν συμπαρέλαβε πολλοὺς ἄνδρας καὶ γυναῖκας μεταξουργούς, «τὴν ἱστουργικὴν κομψότητα καλῶς ἐπισταμένους[1],» ἐξ ὧν βυζαντινὰ καὶ ἐνετικὰ πλοῖα ἀφῄρεσαν αὐτὸν καθ' ὁδὸν 15, τοὺς λοιποὺς ὅμως μετὰ τῆς ἄλλης λείας μετεκόμισεν εἰς Σικελίαν, ἔνθα μετεφυτεύθη ἔκτοτε καὶ ἡ σηροτροφία καὶ μεταξουργία, ἐνῷ ἀφ' ὅτου ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐγένετο αὕτη γνωστὴ ἐκ Κίνας εἰς Εὐρώπην μέχρι τῆς εἰσβολῆς ταύτης τοῦ Ῥογέρου ἡ τόσον ἐπικερδὴς μεταξουργία ἦτο μονοπώλιον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἤκμαζε δ' ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος οὐ μόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἰδίως ἐν Θήβαις[2]. Ὁ πόλεμος μεταξὺ Ῥογέρου καὶ Βυζαντίνων ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ 1156, ὅτε ἐκλείσθη τέλος πάντων ἡ εἰρήνη, δι' ἧς ὁ Ῥογέρος ἀπέδωκε τὴν Κέρκυραν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους πάντας, ἐκτὸς τῶν μεταξουργῶν, καὶ οὕτως ἔπαυσαν καὶ αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται, αἱ τελευταῖαι κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν διευθυνόμεναι ξενικαὶ ἐπιδρομαὶ πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ λοιπῇ Ἀνατολῇ.

Τὸ δὲ βυζαντινὸν κράτος, ἀπαλλαγὲν ἤδη τῶν ἐκ δυσμῶν καὶ βορρᾶ κινδύνων, ἔστρεψε τὰ βλέμματά του καὶ πρὸς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἣν κατὰ μέγα μέρος εἶχον καταλάβει οἱ Σελτσουκίδαι Τοῦρκοι, οἱ ἱδρύσαντες αὐτόθι κατὰ τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα τὸ μέγα καὶ ἰσχυρὸν αὐτῶν κράτος, τὸ ἀντικαταστῆσαν τοὺς Ἄραβας ἐν τῷ πρὸς τοὺς χριστιανοὺς ἀγῶνι. Πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν χωρῶν τούτων τῆς Ἀσίας καὶ ἰδίως τῆς Ἁγίας Γῆς, ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν Μωαμεθανῶν ἐγένοντο καὶ αἱ τοσούτων συνε-

Χωνιάτην, 2, 8 ἐπ. Κυρίως ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς Ὄθων Freysing (De rebus gestis Friderici I, βιβλ. Α', κεφ. 33, παρὰ Muratori, Scriptores rerum italicarum, VI, σ. 668) ἀναφέρει καὶ τὰς Ἀθήνας μεταξὺ τῶν ὑπὸ Ῥογέρου ἁλωθεισῶν πόλεων ἐν οἷς λέγει· «Inde ad interiora Gaeciae progressi, »Corinthum, Thebas, Athenas, antiqua nobilitate celebres, expu»gnant, ac maxima ibidem praeda direpta, opifices etiam, qui »sericos pannos texere solent, captivos deducerant». Ὁ Γίββων μετ' ἄλλων παραδέχεται ὡς ἀληθῆ τὴν μαρτυρίαν ταύτην. ὁ Zinkeisen ὅμως (Geschichte Griechenlands, μέρ. Α', σ. 835) καὶ ἄλλοι ὄχι. Πρβ. καὶ Annal. Palidenses M. Germ. 16, 83, ὅπου ἐπίσης ἀναφέρονται ὡς δηωθεῖσαι καὶ αἱ Ἀθῆναι.

[1] Πρβ. Νικήτα Χωνιάτ. 1, σ. 99 ἐκδ. Βόννης.

[2] Πρβ. Pariset, Histoire de la soie, τόμ. Β'. σ. 19, 64.

πειῶν διά τε τὸ βυζαντινὸν κράτος ὁλόκληρον καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας μερικώτερον πρόξενοι σταυροφορίαι. Ἀλλὰ πρὶν ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς κρισίμου ταύτης ἐποχῆς, ἐπανέλθωμεν νῦν εἰδικώτερον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν καθ' ὅλον τὸ μέγα τοῦτο καὶ πλῆρες δεινῶν περιπετειῶν χρονικὸν διάστημα ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' μέχρι φραγκοκρατίας καὶ ἴδωμεν κατὰ πόσον τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα τῆς ἐποχῆς ταύτης γεγονότα ἐπηρέασαν ἐπὶ τῆς τύχης τῆς ἀπομάχου πόλεως.

Κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε συντόμως καὶ ἐπὶ τῇ βάσει μόνων θετικῶν μαρτυριῶν εἰρημένα, βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀττικὴν βεβαίως ἐγένοντο πολλάκις κατὰ τὸ πλῆρες τοιούτων ἑπτακοσιετὲς περίπου χρονικὸν διάστημα ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α' μέχρι φραγκοκρατίας, ὧν τινες διήρκεσαν καὶ ἔτη πολλά, τῶν βαρβάρων ἐν τῇ χώρᾳ διαμεινάντων καὶ λεηλατησάντων αὐτήν. Τελευταῖον ὅμως ῥητῶς μαρτυρεῖται ὅτι πάντες οἱ βάρβαροι ἐπιδρομεῖς ἢ ἐξωντώθησαν ἢ μετῳκίσθησαν ἤ, ἐντελῶς ὑποταγέντες, ἐντὸς τοῦ κράτους, καὶ ὡρισμένως ἐν ταῖς βορείοις ἐπαρχίαις, ἐγκατῳκίσθησαν, οὐδεμία δὲ μαρτυρία ὑπάρχει ὅτι οἱ βάρβαροι ἐπιδρομεῖς, ἐξολοθρεύσαντες τοὺς Ἕλληνας κατοίκους, ἔμειναν μόνοι καὶ ἀκώλυτοι τῆς ἑλληνικῆς χώρας κύριοι, ὡς ὁ Φαλλμεράϋερ διετάθη. Τὰ ῥητῶς μεμαρτυρημένα καὶ μόνα πιστευτὰ καὶ βέβαια γεγονότα ἀναφορικῶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας εἶνε·

1ον) Ὅτι κατὰ Ἰωάννην τὸν Ἐφέσου καὶ τὸν Μένανδρον οἱ Σλάβοι διέδραμον ἐν ἔτει 577 ἢ 578 τὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ ἐκράτησαν αὐτὰς ὑπὸ τὴν κατοχήν των λεηλατοῦντες καὶ δῃοῦντες τὴν ἀπροφύλακτον χώραν μέχρι τοῦ 584, ὅτε ὁ Ἰωάννης ἔγραφε, καὶ ἐπέκεινα, ἕως ὅτου ἐπανακάμψαντες οἱ βυζαντινοὶ στρατοὶ ἐκ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ κατὰ Περσῶν πολέμου κατεπολέμησαν αὐτούς, ἀφοῦ προηγουμένως οἱ ὡς ἐπίκουροι κατ' αὐτῶν κληθέντες Ἄβαροι εἶχον νικήσει καὶ ὑποτάξει μέγα αὐτῶν μέρος. Οἱ ἐναπολειφθέντες τῶν Σλάβων διέμενον ἐν ταῖς βορείοις τοῦ κράτους ἐπαρχίαις, καὶ μάλιστα πέραν τῶν ὁρίων αὐτοῦ, ὅθεν εἰσέβαλον ἐπανειλημμένως μόνοι τε καὶ μετὰ τῶν ὑποταγέων αὐτῶν Ἀβάρων εἰς τὰς βορείους ἐπαρχίας μέχρι Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰ ἔτη 583, 584, 586 καὶ 588 ἢ 589 κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Εὐάγριος ἀναφέρει ἐπὶ τῆς περιπτώσεως ταύτης καὶ τὴν Ἑλλάδα ὡς παθοῦσαν, ἀλλ' ἡ εἴδησις αὐ-

τοῦ εἶνε ἀνακριβὴς καὶ ἀσαφής. Οἱ Ἄβαροι καὶ Σλάβοι ἐπανέλαβον τὰς ἐπιδρομάς των καὶ κατὰ τὰ ἔτη 591—619, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς βορείους τοῦ κράτους ἐπαρχίας καὶ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἕως ὅτου τέλος οἱ Ἄβαροι ὑποχωροῦσι καὶ ἐξαφανίζονται ἀπέναντι τῶν ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων κατ' αὐτῶν προσκληθέντων Βουλγάρων, ἐνῷ διάφοροι σλαβικαὶ φυλαὶ κατοικίζονται ἐπὶ Ἡρακλείου (610—641) ἐν διαφόροις ἠρημωμέναις τοῦ κράτους χώραις, καὶ ὡρισμένως ἐν ταῖς βορειοδυτικαῖς ἐπαρχίαις καὶ ἐν τῇ περὶ τὸν Στρυμόνα χώρᾳ.

2ον) Ὅτι οἱ Βούλγαροι ἀπὸ συμμάχων εἰς πολεμίους μεταβληθέντες εἰσέβαλον εἰς τὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας καὶ ἵδρυσαν τελευταῖον ἴδιον κράτος ἐν τῇ χώρᾳ τῇ ἀπ' αὐτῶν Βουλγαρίᾳ κληθείσῃ καὶ ὅτι ἐξέτειναν τὰς κτήσεις των μέχρι τῆς βορείου Μακεδονίας, ἐλθόντες εἰς συνάφειαν καὶ συμμαχίαν καὶ πρὸς τοὺς περὶ τὸν Στρυμόνα ἀποκατεστημένους Σλάβους. Οὗτοι θελήσαντες νὰ ἐπεκτείνωσι διὰ τῆς βίας τὰς ἐν Μακεδονίᾳ κτήσεις των, καταπολεμοῦνται καὶ ὑποτάσσονται ὑπὸ Κώνσταντος τοῦ Β' ἐν ἔτει 657. Ἐκ τούτων ἐκαλεῖτο καὶ ἡ περὶ τὸν Στρυμόνα χώρα ἡ ἐν Μακεδονίᾳ Σκλαβηνία ἢ Σκλαβινίᾳ. Μέχρι τοῦδε λοιπὸν οὐδεμία εἴδησις περὶ ἐγκαταστάσεως Σλάβων ἢ ἄλλων βαρβάρων μεσημβρινώτερον τῆς Θεσσαλονίκης.

3ον) Οἱ περὶ τὸν Στρυμόνα Σλάβοι, βοηθούμενοι καὶ ὑπὸ Βουλγάρων, ἐπετέθησαν ἐπανειλημμένως κατὰ τὰ ἔτη 675—681 κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος, καὶ διαδραμόντες ἐλεηλάτησαν διὰ θαλάσσης τὰ ἑλληνικὰ παράλια καὶ τὰς νήσους μέχρι τῆς Προποντίδος κατὰ τὰ ἔτη 675 καὶ 687. Ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀπησχολημένος ἀπὸ μὲν τοῦ ἔτους 674 ἕως τοῦ 678 ὑπὸ Ἀράβων, ἀπὸ δὲ τοῦ 679 καὶ ἑξῆς ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων, πολιορκησάντων ἀμφοτέρων ἐπανειλημμένως τὴν πρωτεύουσαν. Ἐν ἔτει 679 οἱ Βούλγαροι ἐκήρυξαν ἀνεξάρτητον τὸ κράτος των. Τελευταῖον ὅμως οἱ κατὰ τῶν Βουλγάρων πόλεμοι ἐτελείωσαν καὶ οἱ ἐν Μακεδονίᾳ Σλάβοι προσβληθέντες ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων ἐταπεινώθησαν καὶ ὑπετάγησαν ἐκ νέου κατὰ τὸ ἔτος 688.

Ἡ Ἑλλὰς ἐν τούτοις ἐξηκολούθει κατοικουμένη ὑπὸ Ἑλλήνων, οἵτινες οὕτως ηὐπόρουν καὶ ἴσχυον, ὥστε ἐν ἔτει 727, ἐπὶ Λέοντος τοῦ Γ', ἐπαναστατήσαντες ἕνεκα τῶν ἀπαγορευουσῶν τὴν εἰκονολατρείαν διαταγῶν τοῦ βασιλέως ἐκείνου, συνήγειραν ἴδιον στόλον μετὰ τῶν νησιωτῶν καὶ ἐξεστράτευσαν εὐθὺ ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ ἐπι-

χείρησις ὅμως αὕτη ἀπέβη πρὸς μεγάλην βλάβην τῶν ἀποστατῶν.

4ον) Ὅτι συνεπείᾳ τῆς κατὰ τὰ ἔτη 746—747 ἐπελθούσης ἐρημώσεως μεγάλου μέρους τῆς ἑλληνικῆς χώρας ὑπὸ τῆς λοιμώδους νόσου, οἱ ἐν Μακεδονίᾳ Σλάβοι, οἵτινες ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον προβῆ μέχρι τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, μετηνάστευσαν κατὰ στίφη τῷ 750 εἰς τὰς διαφόρους τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἐπαρχίας καὶ κατέλαβον τὴν ἀνοικτὴν χώραν, δύο δὲ φυλαὶ αὐτῶν, οἱ Μηλίγγοι καὶ οἱ Ἐζερῖται, ἐγκατεστάθησαν ὁριστικῶς περὶ τὸν Ταΰγετον καὶ ἐν Γορτυνίᾳ, αἱ πόλεις ὅμως διέμειναν καὶ τότε ἐν χερσὶ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων καὶ ἦσαν εἰς θέσιν ἕνεκα τῆς ἐν αὐταῖς συσσωρεύσεως πολλῶν προσφύγων ἐκ τῶν χωρίων νὰ πέμψωσιν ἐν ἔτει 755 μετοίκους εἰς τὴν στερουμένην ἐπαρκῶν κατοίκων Κωνσταντινούπολιν [1]. Οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ ἐν Μακεδονίᾳ ἐναπομείναντες Σλάβοι ἐπετέθησαν ἐκ νέου κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης ἐν ἔτει 758, ἀλλὰ καὶ τότε ματαίως. Οἱ Σλάβοι ἐξ αὐτῶν καὶ πάλιν ἐταπεινώθησαν καὶ ὑπετάγησαν. Οἱ δ' ἐν Θεσσαλίᾳ, Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ Πελοποννήσῳ κατεπολεμήθησαν καὶ καθυπετάγησαν κατὰ τὸ ἔτος 783 ὑπὸ τοῦ πατρικίου Σταυρακίου, ὃν ἐξαπέστειλεν ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη, ἡ δύναμις ὅμως αὐτῶν δὲν ἐθραύσθη ὁλοτελῶς, διὸ ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Α' ἐν ἔτει 807 ἐπανέστησαν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Σλάβοι, ἤρξαντο νὰ λεηλατῶσι τὰς τῶν γειτόνων των Ἑλλήνων ἰδιοκτησίας καί, βοηθούμενοι κατὰ θάλασσαν καὶ ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν, καθ' ἣν ἐνικήθησαν κατὰ κράτος καὶ ὑπεδουλώθησαν. Ἐκ τοῦ περιστατικοῦ τούτου οὐ μόνον κατάδηλον καθίσταται ὅτι αἱ πόλεις ἦσαν ἐν χερσὶ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ὅτι τὸ πλῆθος τῶν ἐν τῇ χώρᾳ Σλάβων δὲν ἦτο πολὺ σημαντικόν· διότι πῶς ἦτο ἄλλως δυνατὸν διὰ μιᾶς ἐξόδου τῶν Πατρέων νὰ νικηθῶσι κατὰ κράτος καὶ νὰ δουλωθῶσι πάντες;

5ον) Ὅτι οἱ Σαρακηνοὶ ἐπετέθησαν ἐν ἔτει 881 καθ' ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων, ἀλλ' ἐνικήθησαν ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ στόλου καὶ κατεδιώχθησαν μέχρις Ἀφρικῆς.

6ον) Ὅτι οἱ Βούλγαροι μετὰ μακρὰν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Βυζαντίνων εἰρήνην ἀνενέωσαν ὑπὸ τὸν βασιλέα αὐτῶν Σαμουὴλ τὰς ἐχθροπραξίας καὶ διέδραμον λεηλατοῦντες τὰς ἐπαρχίας μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος. Ὁμοίαν ληστρικὴν καὶ δηωτικὴν ἐπιδρομὴν ἐποίησαν καὶ

[1] Θεοφάνης ἐν τόμ. Α', σ. 662, ἐκδ. Βόννης.

ἐν ἔτει 995, ὅτε διέβησαν καὶ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, κατεστράφησαν ὅμως ἄρδην ὑπὸ τοῦ κατ' αὐτῶν σπεύσαντος αὐτοκρατορικοῦ στρατηγοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ παρὰ τὸν Σπερχειὸν καὶ ὁ Σαμουὴλ μετὰ τοῦ υἱοῦ του μόλις διεσώθησαν ἐκ τῆς φοβερᾶς πανωλεθρίας. Ἔκτοτε αἱ ἐχθροπραξίαι περιωρίσθησαν ἐν ταῖς βορείοις ἐπαρχίαις μέχρι τῆς εντελοῦς τῶν Βουλγάρων ταπεινώσεως καὶ τῆς ἀνακτήσεως τῆς Μακεδονίας ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου ἐν ἔτει 1018. Οἱ Βούλγαροι ἐπανεστάτησαν καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν Πέτρον Δελεάνον καὶ προέβησαν λεηλατοῦντες μέχρι Θηβῶν ἐν ἔτει 1040, ἀλλὰ καὶ τότε κατεπολεμήθησαν, ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια καὶ ὑπετάγησαν. Ἐπίσης ἀπέτυχε καὶ ἑτέρα τις ἐν ἔτει 1075 στάσις αὐτῶν.

7ον) Ὅτι οἱ Σαρακηνοὶ ἐπεχείρησαν κατὰ τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα διαφόρους πειρατικὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἀλλ' ἄνευ σπουδαίας καὶ διαρκοῦς τινος συνεπείας.

8ον) Ὅτι ἡ τουρκομανικὴ φυλὴ Οὖζοι ἐν ἔτει 1065 ἐκ τοῦ Δουνάβεως προερχόμενοι διέδραμον λεηλατοῦντες τὰς ἐπαρχίας καὶ προέβησαν μέχρι τῆς Ἑλλάδος, ἄγνωστον μέχρι ποῦ αὐτῆς, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν ὅμως κατεστράφησαν καὶ οὗτοι ὁλοτελῶς ὑπὸ κακοκαιρίας καὶ ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ Πετσελέγων.

9ον) ὅτι ἀπὸ τοῦ 1080 — 1085 ἐπέδραμον καὶ κατέλαβον μέγα μέρος τῆς Ἠπείρου, Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας καί τινας τῶν Ἰονίων νήσων οἱ Νορμαννοὶ ἐξ Ἀπουλίας ὑπὸ τὸν Ῥοβέρτον Γυϊσκάρδον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Βοημοῦνδον, ἀλλ' ἀπώλεσαν ἐν ἔτει 1085 πάσας ταύτας τὰς κτήσεις των. Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ῥοβέρτον Ῥογέρος ὁ Α', βασιλεὺς τῆς Σικελίας, ἐπανέλαβε τὰς ἐπιδρομὰς ἐν ἔτει 1146, ἀλλὰ πρὸς μεσημβρίαν, ἐκυρίευσέ τινας νήσους, εἰσέπλευσε τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ ἀποβιβασθεὶς ἐκυρίευσε τὰς Θήβας, τὴν Κόρινθον, κατά τινας δὲ καὶ τὰς Ἀθήνας, ἐξ ὧν μετὰ τῆς λοιπῆς λείας συμπαρέλαβεν εἰς Σικελίαν ἀποχωρῶν καί τινας ἐπιτηδείους Ἕλληνας μεταξουργοὺς ἀμφοτέρων τῶν φύλων.

Οὐδεμία λοιπὸν μέχρι τοῦδε ῥητὴ μαρτυρία ἢ καὶ πιθανὴ εἰκασία περὶ ἐξοντώσεως τῶν Ἑλλήνων κατοίκων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γῆς διὰ τῶν διαφόρων τούτων ἐπιδρομῶν. Αὗται προὐξένησαν μὲν μεγάλα δεινὰ εἰς τὴν χώραν τὴν ἀνοικτήν, ἀλλ' αἱ ὀχυραὶ πόλεις, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ αἱ Ἀθῆναι, οὐδέποτε περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν ἐπιδρομέων, ἐξαιρουμένων τῶν Νορμαννῶν, ἔμενον δὲ πάντοτε εἰς χεῖρας τῶν βυζαντινῶν ἀρ-

χῶν καὶ εἰς ταύτας κατέφευγον οἱ ἐκ τῶν χωρίων κάτοικοι ἐν καιρῷ τῶν ἐπιδρομῶν, ὥστε ἐνίοτε εἶχον πλεονάζοντα πληθυσμὸν καὶ ἠδύναντο καὶ ἀλλαχόσε νὰ ἐξαποστέλλωσι μετοίκους, ὡς ἐν ἔτει 755 εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἀνοικτὴν χώραν, τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος τοὐλάχιστον, δὲν κατεῖχον οἱ βάρβαροι οὔτε ἀποκλειστικῶς οὔτε διαρκῶς. Ποῦ λοιπὸν στηριζόμενος ὁ Φαλλμεράϋερ διετάθη ὅτι τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος ἐξοντωθὲν ἀπώλετο ὁλοτελῶς καὶ ὅτι οἱ τὴν σήμερον τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος οἰκοῦντές εἰσι κρᾶμα τραγελαφικὸν καὶ πανσπερμία τῶν διαφόρων ἐκείνων ἐξωλέων βαρβάρων; Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ ἑλληνοφάγος οὗτος τὴν ἐξόντωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ χρονολογεῖ ἀπὸ τῶν πρώτων σλαβικῶν ἐπιδρομῶν ἐν ἔτει 577. Τὴν δ' Ἀττικὴν καὶ τὰς Ἀθήνας κατ' ἀρχὰς μὲν ἐξῄρεσεν ἐκ τῆς γενικῆς καταστροφῆς, οἱονεὶ αἰδεσθεὶς τὴν σεμνὴν πόλιν, ἔπειτα ὅμως λαβὼν μεῖζον θάρρος οὐ μόνον κατέταξε καὶ τὰς Ἀθήνας μεταξὺ τῶν ἐκσλαβισθεισῶν πόλεων, ἀλλὰ καὶ δι' ἰδιαιτέρας πραγματείας ἐζήτησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ πόλις τῆς Παλλάδος ἐπὶ 400 ὅλα ἔτη, τουτέστιν ἀπὸ τοῦ ἕκτου ὑπερμεσοῦντος μέχρι τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος, ἦτο ἔρημος κατοίκων καὶ σωρὸς ἐρειπίων, μεταχειρίζεται δὲ καὶ τοῦτο ὡς μίαν ἔτι ἀπόδειξιν τῆς περὶ ἐξοντώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ θεωρίας του. Τούτου δὲ ἕνεκα τάς τε βαρβαρικὰς ἐπιδρομὰς ἐν συντόμῳ περιεγράψαμεν καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ Φαλλμεράϋερ περὶ Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοὺς λόγους, ἐφ' ὧν αὕτη στηρίζεται, διὰ βραχέων ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν· διότι πρόκειται πρῶτον ν' ἀποδειχθῇ ἂν ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις ἐξηκολούθει ὑπάρχουσα καὶ κατοικουμένη ἀπὸ τοῦ ἕκτου μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος, καὶ ἔπειτα δυνάμεθα νὰ περιγράψωμεν καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς μέχρι φραγκοκρατίας. Ἡ θεωρία λοιπὸν τοῦ Φαλλμεράϋερ, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐξωντώθη ἤδη κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ὑπὸ τῶν ἀλλεπαλλήλων σλαβικῶν ἐπιδρομῶν καὶ ὅτι ἡ ἐξόντωσις ἢ ἐκφύλισις τῶν ἐναπομεινάντων λειψάνων αὐτοῦ συνεπληρώθη ὑπὸ τῶν συχνῶν ἐπιδρομῶν κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας, στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἑξῆς λόγων·

1ον) Αἱ ἐπιδρομαὶ ἀγρίων φυλῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, λέγει ὁ Ἀποσπασματοδίφης, ὑπῆρξαν πλεῖσται καὶ διήρκεσαν 400 περίπου ἔτη, ἡ δὲ ὠμότης τῶν λαῶν ἐκείνων καὶ ἡ πρὸς καταστροφὴν τάσις μοναδικαί, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Εὐάγριος λέγων ὅτι διήρχοντο τὴν χώραν «ἀπολλύντες » ἅπαντα καὶ πυρπολοῦντες». Ἐκ τούτων λοιπὸν ἐξάγει ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς χώρας κάτοικοι ἀναγκαίως κατεστράφησαν ἄρδην ὑπὸ τῶν βαρ-

βάρων ἐκείνων ἤδη κατὰ τὰς πρώτας αὐτῶν ἐν τῷ ἕκτῳ αἰῶνι ἐπιδρομάς, φαντάζεται μάλιστα ὅτι, ἀναγινώσκων τὸ χωρίον τοῦ Εὐαγρίου, ἀκούει τοὺς γόους καὶ στεναγμοὺς τῶν σπαρασσομένων καὶ ἐκπνεόντων Ἑλλήνων καὶ τὸν πάταγον καὶ κρότον τοῦ καταρρέοντος ἑλληνικοῦ κόσμου[1].

2ον) Ἐκ τῶν ἀγρίων ἐκείνων λαῶν οἱ Σλάβοι ἰδίως ἐγκατεστάθησαν μονίμως ἐν τῇ ἐρημωθείσῃ ἑλληνικῇ γῇ, ἐξακολουθεῖ ὁ Φαλλμεράϋερ, καὶ ὁλοτελῶς αὐτὴν ἐξεσλάβισαν. Τοῦτο μαρτυρεῖται, κατ' αὐτόν, πρῶτον μὲν ὑπὸ τῶν συγχρόνων συγγραφέων καὶ ἔπειτα ἐκ τῆς ἐπὶ τὸ σλαβικὸν μετωνομασίας ὁλοκλήρου τῆς χώρας καὶ τῆς μεταβολῆς τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν κατοίκων, οἵτινες φαίνονται αὐτῷ ὅτι, οὐδεμίαν διασῴζουσι γνῶσιν τῆς ἐξ Ἑλλήνων καταγωγῆς των, διὸ οὐδὲ καλοῦσιν ἑαυτοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ Ῥωμαίους ἢ δι' ἄλλων ξενικῶν καὶ σλαβικῶν ὀνομάτων, ὡς λαλοῦσι καὶ γλῶσσαν ἀνάμικτον καὶ ἡμιβάρβαρον.

Ταῦτά εἰσιν ἐν συνόψει τὰ ἐπιχειρήματα, ἐφ' ὧν ὁ Φαλλμεράϋερ

[1] Πρβ. Geschichte Morea's, μέρ. Α', σ. 186, ἐκδ. 1830. Τὴν περὶ Ἑλλήνων θεωρίαν του ταύτην ἀνέπτυξε καὶ ὑπεστήριξεν ὁ S. Phil. Fallmerayer διὰ σειρᾶς ὅλης συγγραμμάτων. Κατὰ πρῶτον ἐξέδωκεν ἐν ἔτει 1830 τὸν Α' τόμον τῆς «Ἱστορίας τοῦ Μωρέως», ἐν ᾧ (σ. 189, σημ.) ἐξαιρεῖ τῆς γενικῆς καταστροφῆς τὴν Ἀττικὴν καὶ Εὔβοιαν, λέγων ὅτι ἡ ὑπεράσπισις τῶν χωρῶν τούτων κατὰ πολεμίων εἶνε εὐκολωτέρα, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τοῦ ὅτι καὶ κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821 τὰς χώρας ταύτας οἱ Τοῦρκοι ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἐκράτησαν ὑπὸ τὴν κατοχήν των. Ὀλίγον ὅμως μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ πρώτου τόμου ἤλλαξε γνώμην καὶ ἐν ἔτει 1835 ἐξέδωκεν ἀκαδημαϊκὴν πραγματείαν ἐπιγραφομένην: «Welchen Einfluss hatte die Besetzung Griechenlands durch die Slaven auf das Schicksal der Stadt Athen und der Landschaft Attica», ἐν ᾗ προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ Ἀττικὴ καὶ αἱ Ἀθῆναι οὐ μόνον ἔπαθον ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σλάβων, ἀλλὰ καὶ ἔπαθον πλέον ἢ ἡ λοιπὴ Ἑλλάς· διότι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἔμεινε, κατ' αὐτόν, ἔρημος κατοίκων καὶ ἐρειπιωμένη ἐπὶ 400 ὅλα ἔτη, ἀπὸ τοῦ 6ου μέχρι τοῦ 10ου αἰῶνος, ὡς μαρτυροῦσι δῆθεν ἀνέκδοτά τινα χειρόγραφα. Τὴν οὕτω σχηματισθεῖσαν αὐτοῦ γνώμην περὶ τῆς ἐντελοῦς ἐξοντώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀνέπτυξε καὶ ὑπεστήριξε περαιτέρω ὁ Fallmerayer διὰ τοῦ Β' τόμου τῆς Ἱστορίας τοῦ Μωρέως ἐν ἔτει 1836, ἐν τοῖς συγγράμμασιν «Ueber die Entstehung der heutigen Griechen» καὶ «Fragmente aus dem Orient», ἐν τόμῳ Β', 1845· πρὸς δὲ καὶ ἐν σειρᾷ μακρᾷ ἄρθρων δημοσιευθέντων ἐν ταῖς ἐφημερίσι καὶ περιεχομένων ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τῆς ὑπὸ Thomas κατὰ τὸ 1861 γενομένης ἐκδόσεως τῶν ἁπάντων του.

καὶ οἱ περὶ αὐτὸν στηρίζουσι τὴν περὶ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων θεωρίαν των. Ὅτι οἱ πρῶτοι λόγοι δὲν εἶνε ἀρκούντως ἰσχυροί, ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων γίνεται εὐκόλως δῆλον. Τὸ ὅτι μὲν ἐπιδρομαὶ λαῶν βαρβάρων μεγάλαι καὶ συχναὶ ἐγένοντο ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ ἕκτου μέχρι τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος εἶνε ἀκριβῶς μεμαρτυρημένον καὶ οὐδεὶς ἀρνεῖται τοῦτο, καθὼς καὶ ὅτι οἱ βάρβαροι ἐπιδρομεῖς ἐδῄουν καὶ ἐλεηλάτουν οἰκτρῶς τὴν χώραν. Ὅτι ὅμως ἐγκατεστάθησαν ὁριστικῶς ἐν τῇ ἑλληνικῇ γῇ οἱ βάρβαροι καὶ διέμειναν ἔκτοτε ἐνταῦθα διαρκῶς, κυριεύσαντες καὶ τὰς πόλεις, ὧν αἱ πλεῖσται ἦσαν ὠχυρωμέναι ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ, τοῦτο οὐ μόνον δὲν μαρτυρεῖται ῥητῶς, ἀλλὰ καὶ ὅλως ἀπίθανον καὶ φυσικῶς ἀδύνατον εἶνε. Διότι ὁ τὴν πρώτην μεγάλην τῶν Σλάβων κατὰ τὸ ἔτος 577 εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσβολὴν ἐξιστορῶν Ἰωάννης ὁ Ἐφέσου, περιγράφων αὐτοὺς καὶ τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν αὐτῶν, λέγει ὅτι ἦσαν ἄνθρωποι εὐήθεις καὶ ἀγροῖκοι καὶ ληστρικοί, ὅτι δὲν ἐτόλμων νὰ συνάψωσι μάχην, ἀλλὰ συνείθιζον νὰ ῥίπτωσι μόνον βέλη τινὰ κατὰ τῶν πολεμίων καὶ ἔπειτα νὰ κρύπτωνται ἐν τοῖς δάσεσιν, ὅθεν ὁρμώμενοι ἐλεηλάτησαν τὴν χώραν. Ὅτι λοιπὸν τοιοῦτοι ἐπιδρομεῖς δὲν ἠδύναντο νὰ κυριεύσωσι φρούρια, οὐδὲ νὰ διατηρηθῶσι διαρκῶς καὶ ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ χώρᾳ εἰς τρόπον, ὥστε νὰ ἐκφυλίσωσιν αὐτήν, καὶ τυφλῷ δῆλον. Ὅτι δὲ καὶ ἐν ταῖς μετὰ ταῦτα ἐπιδρομαῖς οἵ τε Σλάβοι καὶ τὰ λοιπὰ βάρβαρα φῦλα ἐπίσης δὲν ἐγένοντο, οὐδ' ἠδύναντο νὰ γίνωσι κύριοι τῶν ὀχυρῶν τῆς χώρας θέσεων, μαρτυρεῖ τρανότατα ἡ ἐπανειλημμένη ἀποτυχία τῆς ὑπ' αὐτῶν πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὅτι οὐδαμοῦ μνημονεύεται τοιαύτη τις πόλεων διαρκὴς ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατοχή, ἐν Ἑλλάδι δὲ οὐδὲ κυρίευσίς τις πόλεως καθόλου. Τοὐναντίον καὶ κατὰ τὴν μεγάλην τῶν Βουλγάρων καὶ Σλάβων ἐν ἔτει 750 ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσβολήν, ὅτε καὶ ἀρκετὰ ἔτη διετηρήθησαν ἐν τῇ χώρᾳ, ἥτις ὑπ' αὐτῶν «ἐσλαβώθη καὶ γέγονε βάρβαρος,» κατὰ τὸν Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον, μόνην τὴν ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ σχεδὸν ἐρημωθεῖσαν κατοίκων ἀνοικτὴν χώραν κατεῖχον, αἱ δὲ πόλεις ἐξηκολούθουν οἰκούμεναι ὑπὸ Ἑλλήνων· διότι ῥητῶς λέγεται ὅτι οἱ Βούλγαροι, ἀφοῦ προηγουμένως ἐταπεινώθησαν καὶ ὑπετάγησαν ἐν ἔτει 783 ὑπὸ Σταυρακίου, ἐπανεστάτησαν ἐν ἔτει 807 καὶ ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικουμένων πόλεων ἐν Πελοποννήσῳ, πολιορκήσαντες πρὸς ὄλεθρόν των καὶ τὰς Πάτρας, καθὼς καὶ ὅτι ὁλόκληρος ἡ χερσόνησος

αὕτη ἀνῆκεν εἰς τοὺς Βυζαντίνους, ὧν ὁ στρατηγὸς καὶ τότε ἥδρευεν ἐν Κορίνθῳ. Ὥστε καὶ ἡ τοῦ Πορφυρογεννήτου μαρτυρία περὶ ἐκσλαβισμοῦ καὶ ἐκβαρβαρώσεως τῆς Ἑλλάδος, ἣν ὁ Φαλλμεράϋερ τοσοῦτον ἐξεμεταλλεύθη πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θεωρίας του, μόνον μερικὴν καὶ παροδικὴν τῆς χώρας ὑπὸ τῶν Σλάβων κατοχὴν μαρτυρεῖ. Ἡ δ' ἐν τῇ πατριαρχικῇ καὶ συνοδικῇ ἐπιστολῇ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου τοῦ Β'. πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος γινομένη μνεία τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Σλάβων μὲ τὴν προσθήκην, ὅτι οἱ βάρβαροι ἐπὶ 218 ἤδη ἔτη κατεῖχον οὕτω τὴν χώραν, «ὥστε μηδὲ »πόδα βαλεῖν ἐν αὐτῇ Ῥωμαῖον ἄνδρα», δὲν δύναται ἐπίσης νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπικυροῦσα τὴν ἀπὸ τοῦ ἕκτου ἤδη αἰῶνος κατοχὴν τῆς χώρας ὑπὸ τῶν Σλάβων, ὡς ὁ Φαλλμεράϋερ διατείνεται· διότι ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἐκείνῃ συγχέονται οἱ κατὰ τὸ 807 ἐπαναστατήσαντες Σλάβοι πρὸς τοὺς κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἕκτου αἰῶνος ἐπανειλημμένως εἰσβαλόντας εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος Ἀβάρους (διότι Ἄβαροι καλοῦνται ἐσφαλμένως οἱ Σλάβοι τοῦ 807 ἐν τῇ ἐπιστολῇ) καὶ ἄλλως δὲ ὑπερβολικὰ καὶ συγκεχυμένα εἶνε τὰ ἐν αὐτῇ.

Αἱ δὲ μετὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μέχρι τοῦ 1204 γενόμεναι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπιδρομαὶ Βουλγάρων, Οὔζων Σαρακηνῶν καὶ Νορμαννῶν εἶνε ἀκριβῶς ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν περιγεγραμμέναι καὶ γνωσταὶ ἥ τε διεύθυνσις καὶ ἡ διάρκεια αὐτῶν, ὥστε ἓν μόνον δύναταί τις περὶ αὐτῶν δεδικαιολογημένως νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἐπήνεγκον μεγάλας βλάβας καὶ παντοίαν φθορὰν εἰς τὴν χώραν, οὐδαμῶς δὲ καὶ ὅτι ἐξεφύλισαν τοὺς κατοίκους αὐτῆς, διότι εἶνε γνωστὴ πασῶν ἡ ἔκβασις.

Ῥηταὶ λοιπὸν καὶ ἀναντίρρητοι μαρτυρίαι περὶ ὁριστικῆς τινος καὶ διαρκοῦς ἐγκαταστάσεως σλαβικῶν ἢ ἄλλων βαρβαρικῶν φυλῶν ἐν Ἑλλάδι, ἐξαιρουμένων μερῶν τινων τῆς Πελοποννήσου, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν δὲν ὑπάρχουσιν, ἐνῷ δι' ἄλλας τοῦ κράτους χώρας καὶ ἐπαρχίας ἀναφέρεται ῥητῶς ποῦ καὶ πότε ἐγένοντο Σλάβων, Βουλγάρων καὶ ἄλλων φυλῶν ἐγκαταστάσεις καὶ ἐγκατοικήσεις[1], ὡς λ.χ. ἐν Ἠπείρῳ περὶ τὴν Νικόπολιν, ἐν Θεσσαλίᾳ περὶ τὸν Παγασητικὸν κόλπον, ἐν Πελοποννήσῳ περὶ τὸν Ταΰγετον καὶ ἐν

[1] Ἴδε Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τὴν Περὶ θεμάτων πραγματείαν καὶ τὴν Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν.

Γορτυνίᾳ, ἐν τῇ βορείῳ καὶ μέσῃ Μακεδονίᾳ καὶ περὶ τὸν Στρυμόνα, ἐν Δαλματίᾳ, Σερβίᾳ, Βουλγαρίᾳ καὶ ἔν τισι χώραις τῆς Θράκης. Οἱ δ' ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐναπομείναντες Σλάβοι καὶ λοιποὶ βάρβαροι, ἐξαιρουμένων τῶν ἐν Πελοποννήσῳ, Θεσσαλίᾳ καὶ Ἠπείρῳ, διετήρησαν μέχρι τῆς σήμερον ἀκέραια τήν τε ἐθνικότητα καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, οὐδ' ἐξέμαθόν τινες τούτων τὴν ἑλληνικὴν ἀπομαθόντες τὴν ἰδίαν γλῶσσαν, ἐνῷ οἱ ἐκεῖ ἐν ταῖς πόλεσιν ἐναπομείναντες Ἕλληνες κάτοικοι διετήρησαν ἐπίσης μέχρι τοῦδε τὴν ἰδίαν γλῶσσαν. Πῶς λοιπὸν δὲν συνέβη καὶ ἐκεῖ παρόμοιός τις τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐκφυλισμὸς τῶν Ἑλλήνων ἢ Βουλγάρων καὶ εἰς νέαν ὅλως φυλὴν συγχώνευσις αὐτῶν, ὡς ὁ Φαλλμεραΰερ διὰ τὴν μεσημβρινωτέραν Ἑλλάδα ἰσχυρίζεται;

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰς σλαβικὰς τῆς ἑλληνικῆς χώρας ὀνομασίας, τὰ σλαβικὰ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἤθη καὶ τὰ σλαβικὰ καὶ ξενικὰ τῆς γλώσσης αὐτῶν στοιχεῖα, ἅτινα ὁ Φαλλμεραΰερ τόσον διεξοδικῶς ἐπραγματεύθη, ὅτι πολλὰ τούτων θεωρεῖ οὗτος τοιαῦτα, διότι ἤθελεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ εὕρῃ αὐτὰ τοιαῦτα, ἀπέδειξαν ἤδη πολλοὶ ἄλλοι ἀμερόληπτοι καὶ ἀκριβεῖς τῶν μερικοτήτων τούτων γνῶσται, πρὸς οὓς παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην πρὸς φωτισμόν του[1]. Ἄλλως τε καὶ αἱ

[1] Τὴν θεωρίαν τοῦ Fallmerayer κατεπολέμησαν ὁ Kopitar, ἐπικρίνων τὸν Α' τόμον τῆς Ἱστορίας τοῦ Μωρέως ἐν Wiener Jahrbuecher der Literatur, τόμ. 51, σ. 111-120, 1830, ὅστις ἀπέδειξε καὶ τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν γνώσεων τοῦ Fallmerayer ἐν ταῖς σλαβικαῖς γλώσσαις· ὁ Zinkeisen, ἐν τῷ Α' τόμῳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας του, σ. 679 ἐπ.· ὁ F. von Suckow, ἐν τῷ Beweis dass die heutigen Griechen die aechten Soehne der alten Hellenen sind, 1841· ὁ S. non Ow, ἐν Die Abstammung der heutigen Griechen und die Uerthuemer und Taeuschungen Fallmerayers's, 1844· ὁ Ellissen, ἐν τῇ μονογραφίᾳ Michael Akominatos, Erzbischof von Athen, 1846· ὁ φιλέλλην καὶ ἀκριβέστατος τῶν καθ' ἡμᾶς γνώστης Ross διὰ τῆς πραγματείας του: War Athen jemals vier Jahrhunderte lang veroedet? Ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων ὁ Σ. Οἰκονόμος διὰ τῆς πραγματείας «Ἀνατροπὴ τῶν γραψάντων ὅτι οὐδεὶς τῶν νῦν Ἑλλήνων ἀπόγονος τῶν ἀρχαίων,» πολλῷ δ' ἐμβριθέστερον καὶ ἐπιστημονικώτερον ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐν τῇ πραγματείᾳ «Σλαβικαὶ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐποικήσεις,» ἥτις περιέχεται ἐν ταῖς Ἱστορικαῖς αὐτοῦ Πραγματείαις, 1858, σ. 226—370. Μετὰ πάντας τούτους συντόμως, ἀλλὰ καλῶς, ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα ὁ C. Hopf ἐν τῇ μεγάλῃ ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Ersch καὶ Gruber, τοῦ ἄρθρου Griechenland τόμῳ Ϛ', σ. 100 ἐπ., καὶ ἄλλοι ἔτι ἧττον σημαντικοί. Πρβ. δὲ ἐκ τῶν νεωτέρων καὶ Φερδ. Γρηγορόβιον, Gesch. d. Stadt Athen, τόμ. Α'., σ. 82 ἐπ. 86 ἐπ.

ξενικαὶ χώρας τινὸς ὀνομασίαι, αἱ προελθοῦσαι ἐκ τῆς ποτε ἐπί τινα χρόνον κατοχῆς τῆς χώρας ὑπὸ ἀλλοφύλων, οὐδαμῶς σημαίνουσι καὶ τὸν ἐκφυλισμὸν τῶν πρώην καὶ κυρίων αὐτῆς κατοίκων· διότι τίς διισχυρίσθη ποτὲ δικαίως ὅτι οἱ νῦν Σάξωνές εἰσι Σλάβοι, διότι ἡ χώρα αὐτῶν φέρει ἀπείρους σλαβικὰς ὀνομασίας; Ἢ τίς δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι οἱ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας Ἕλληνες εἶνε Τοῦρκοι, διότι οἱ Τοῦρκοι ἐπὶ τέσσαρας καὶ ἐπέκεινα αἰῶνας ἐκράτησαν καὶ κρατοῦσι τὴν χώραν ὑπὸ τὴν κατοχήν των, ἡ δὲ τῶν πρώην κατοίκων γλῶσσα ἔχει πλείστας τουρκικὰς λέξεις καὶ ἡ χώρα ἀπείρους τουρκικὰς ὀνομασίας;

Καὶ τοιαῦτα μὲν τὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνας καθόλου ἀφορῶντα. Ἴδωμεν δὲ νῦν ὁποίαν καὶ διὰ τί περιγράφει τὴν τύχην τῶν Ἀθηνῶν ὁ ἑλληνοφάγος ἱστορικὸς καθ' ὅλον τὸ τῶν ξενικῶν ἐπιδρομῶν διάστημα. Βεβαίως οἱ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσβαλόντες καὶ μέχρι Πελοποννήσου ἐπανειλημμένως προελάσαντες βάρβαροι δὲν ἀφῆκαν ἀβλαβῆ τὴν καθ' ὁδὸν εὑρισκομένην Ἀττικήν, ἀλλ' ἐλεηλάτησαν καὶ ἐδῄωσαν καὶ ταύτην, εἰ καὶ τοῦτο δὶς μόνον ῥητῶς ἀναφέρεται. Ἡ πόλις ὅμως τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸ διάστημα τοῦτο ἐκυριεύθη ποτὲ ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐπιδρομέων, ἢ ὁποία ὑπῆρχεν ἡ κατάστασις αὐτῆς;

Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἤδη ἐμνημονεύσαμεν, ὁ Φαλλμεράϋερ, ὅστις κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ ἕκτου μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος διάστημα ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα ἐκφυλισθεῖσαν καὶ μεταβληθεῖσαν θεωρεῖ, εὗρεν εὐκόλως ἐπιχειρήματα νὰ δισχυρισθῇ ὅτι καὶ τὸ καύχημα τῆς Ἑλλάδος, ἡ σεμνὴ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, οὐ μόνον ἐπίσης ἔπαθεν, ἀλλὰ καὶ ἐξηφανίσθη ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς· ὅτι ἕνεκα τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν αἱ Ἀθῆναι ἐγκατελείφθησαν καὶ ἠρημώθησαν ἐπὶ 400 ὅλα ἔτη ἀπὸ τοῦ ἕκτου μέχρι τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος καὶ ὅτι τέλος κατὰ τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα συνῳκίσθησαν ἐκ νέου ὑπὸ κατοίκων μιγάδων καὶ βαρβαρικῶν μετὰ ὀλίγων μόνων ἐφθαρμένων λειψάνων ἐκ τῶν καθ' ὅλα τὰ 400 ταῦτα ἔτη ἐν ἐξορίᾳ περιπλανωμένων γνησίων Ἀθηναίων! Τὴν νέαν δὲ ταύτην περὶ Ἀθηνῶν γνώμην του ἀνέπτυξεν ἐν τῇ ἀνωτέρω μνημονευθείσῃ ἰδιαιτέρᾳ περὶ Ἀθηνῶν πραγματείᾳ του καὶ ἐστήριξεν ἐπί τινων ἀνακαλυφθέντων χειρογράφων ἐκ τῶν παρελθόντων δῆθεν αἰώνων. Καθόλου ἦτο, κατ' αὐτόν, ἡ ἐρήμωσις τῶν Ἀθηνῶν, ὡς καὶ ἡ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, συνέπεια τῆς ὠμῆς καὶ καταστρεπτικῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἐπιδρομέων τοῦ ἕκτου αἰῶνος Σλάβων καὶ Ἀβάρων καί, ἅτε

ῥητῶς κατ᾽αὐτόν, μαρτυρουμένη, συντείνει εἰς ἀπόδειξιν καὶ ἐπιβεβαίωσιν καὶ τῆς περὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος γνώμης του. Ἀφοῦ αἱ τοπικαὶ τῆς Ἀττικῆς ὀνομασίαι οὐδὲν ἴχνος σλαβικῆς ἐγκαταστάσεως παρέχουσι, διαμείνασαι αἱ πλεῖσται ἑλληνικαί, τινὲς δὲ καὶ ἀλβανικαὶ κατόπιν γενόμεναι, ἐνόμισε, φαίνεται, ὅτι ἀντὶ τῆς ἐκβαρβαρώσεως καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἠδύνατο νὰ παραδεχθῇ τὸν ἐξαφανισμὸν αὐτῶν. Ἴσως δὲ νομίσῃ τις ὅτι ὁ Ἀποσπασματοδίφης (Fragmentist), ὡς ἐκάλεσαν αὐτόν, ὡρμήθη εἰς ταύτην τὴν περὶ ἐρημώσεως τῶν Ἀθηνῶν θεωρίαν ἔκ τινος ἐν τῇ Τουρκογραικίᾳ τοῦ Κρουσίου περιεχομένης εἰδήσεως Θεοδοσίου τοῦ Ζυγομαλᾶ ἐκ τοῦ 16ου αἰῶνος, ὅτι αἱ Ἀθῆναι ὑπῆρξαν ἐπὶ 300 ἔτη ἔρημοι καὶ ὅτι οἱ μετὰ ταῦτα κάτοικοι τῆς πόλεως ἦσαν μιγάδες ἐκ διαφόρων μερῶν. Ἀλλ᾽ ὄχι. Ὁ Φαλλμεράϋερ ἦτο καὶ εὐφυὴς καὶ πονηρὸς ἀρκετά, ὥστε κατενόει κάλλιστα ὅτι ἡ ὑπὸ Ζυγομαλᾶ ἀναφερομένη ἐρήμωσις τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ 300 ἔτη μετὰ μείζονος πιθανότητος δύναται ν᾽ ἀναφερθῇ εἰς τὴν ἐπὶ 300 περίπου ἔτη κατοχὴν τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ τῶν Φράγκων, ὅπερ δὲν ἐπεκύρου τὴν περὶ ἐκσλαβισμοῦ καὶ τῆς ἐκ τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν ἐξοντώσεως τῶν Ἑλλήνων θεωρίαν του. Δὲν μετεχειρίσθη λοιπὸν τὴν τοῦ Ζυγομαλᾶ μαρτυρίαν, ἀλλ᾽ ἀνεῦρεν ἑτέραν οὕτως ἄγνωστον τοῖς πολλοῖς καὶ ἀβεβαίαν, ὥστε κάλλιστα ἠδύνατο νὰ προσαρμώσῃ αὐτὴν τολμηρῶς καὶ ἀφόβως εἰς τὰ σχέδιά του. Ὁ ἡμέτερος δηλ. Κ. Πιττάκης ἰσχυρίσθη ποτὲ ὅτι ἀνεῦρε κατὰ τὸ ἔτος 1822 ἔν τινι τῆς πόλεως πύργῳ, παρὰ τὸ τότε σῳζόμενον ἐκκλησίδιον τῆς μητροπόλεως ἐν Ἀθήναις, μεταξὺ ἄλλων πολλῶν ἐρριμμένων χειρογράφων καὶ ἓν Χρονικὸν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τοῦ 1800 [1], γεγραμμένον δῆθεν ὑπό τινος Ἀνθύμου (sic) ἱερομονάχου καὶ φέρον προφανῶς ἐσφαλμένην χρονολογίαν 1614, ἐνῷ τὸ Χρονικὸν φθάνει μέχρι τοῦ 1800 καὶ τὸ ξύσιμον τοῦ χάρτου μαρτυρεῖ ὅτι ἥ τε χρονολογία καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως εἶνε πρόσθετα. Τὸ Χρονικὸν τοῦτο, ὅπερ ἀναμφηρίστως εἶνε ἔργον τοῦ παρόντος αἰῶνος [2] πραγματευόμενον τὴν ἀθηναϊκὴν ἱστορίαν κατὰ τὸν Ἰταλὸν Φραγκῖσκον Φανέλλην, τὸν Γάλλον Σπὼν καὶ ἄλλα γνωστὰ ἔργα, ἐξι-

[1] Ἴδε Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τεῦχ. 34 τοῦ ἔτους 1853.

[2] Τὸ πρωτότυπον αὐτοῦ μέρος διὰ τὰ ἔτη 1754—1800 εἶνε προδήλως γεγραμμένον ὑπὸ Ἀθηναίου ζήσαντος κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα, ὅστις ἐπανειλημμένως ποιεῖται ἑαυτοῦ ὡς συγχρόνου μνείαν, τὸ δὲ μὴ πρωτότυπον μέρος τοῦ Χρονικοῦ ἄδηλον παρὰ τίνος ἐγράφη. Ὁ κατὰ πρῶτον τῷ 1815 δημοσιεύσας

στορεῖ ἀπὸ μὲν φύλλον 49 καὶ ἑξῆς τὴν ἀρχαίαν τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίαν ὅλως κατὰ Φανέλλην, ἀπὸ δὲ τοῦ φύλλου 106 καὶ ἑξῆς τὴν φραγκοκρατίαν καὶ ἀκολούθως τὴν τουρκοκρατίαν. Περὶ ἐρημώσεώς τινος τῶν Ἀθηνῶν ὅμως οὐδὲν λέγεται αὐτόθι, ἀλλὰ μόνον ἐν φύλλῳ 106 ἀναγινώσκεται ὅτι «ἀπὸ αὐτὸν τὸν καιρὸν (ἀπὸ Γαλλιηνοῦ) ἕως εἰς διάστημα » ἑπτακοσίων ἐτῶν δὲν ἀναγινώσκεταί τι περὶ Ἀθηνῶν εἴτε δι' ἔλλειψιν » ἱστοριογράφου ἢ διότι τὰ πράγματα ἦσαν ἐν ἡσυχίᾳ.» Ἐν φύλλῳ δὲ 147 ὑπάρχει καὶ ἐπιστολή τις τῶν Ἀθηναίων ἐκ τοῦ ἔτους 1690 πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰάκωβον, ἐκτραγῳδούντων τὰ ἐν τῇ ἐξορίᾳ δεινά των καὶ ἐπικαλουμένων συγγνώμην καὶ τὴν μεσιτείαν αὐτοῦ, ὅπως ἐπανακάμψωσιν ἐκ Σαλαμῖνος καὶ τῶν λοιπῶν τῆς ἐξορίας τόπων εἰς Ἀθήνας. Προστίθεται δὲ καὶ ἡ χρονολογία τῆς ἐξ Ἀθηνῶν φυγῆς τῶν κατοίκων καὶ ἡ διάρκεια αὐτῆς διὰ τῶν ἑξῆς: «Ἡ ἐπάρατος αὕτη ἀνα» χώρησις τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῆς φίλης πατρίδος ἐγένετο ἐν μηνὶ Μαρ» τίῳ τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1688)· ἐγκατελείφθη σὺν ἡ Ἀθήνα παντέρη» μος ἐπὶ τρεῖς ὅλους χρόνους.» Ἔπειτα προστίθεται ὅτι οἱ ἐξόριστοι Ἀθηναῖοι εἶχον καταφύγει πλὴν τῆς Σαλαμῖνος καὶ εἰς Αἴγιναν, Κόρινθον, Ναύπλιον καὶ Κεφαλληνίαν. Μόνον δ' ἀπὸ 1754—1800 εἶνε τὸ χρονικὸν πρωτότυπον ἐν ταῖς εἰδήσεσί του καὶ ἀληθῶς πολύτιμον.

Πλὴν τοῦ Χρονικοῦ τούτου ὁ Πιττάκης ἀνεῦρε καὶ τέσσαρα κεχωρισμένα φύλλα ἐνετικοῦ χάρτου, ἐφ' ὧν ἦσαν γεγραμμένα ἀποσπάσματά τινα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν, ἐξ αὐτοῦ ἴσως τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Ἀνθίμου ὑπό τινος ἐρανισμένα [1]. Τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα πραγματεύονται ἐν μὲν τῷ πρώτῳ φύλλῳ τὰς εἰσβολὰς τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἀττικήν, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ τὴν ἐρήμωσιν τῶν Ἀθηνῶν «διὰ τρεῖς σχεδὸν χρόνους» καὶ τὰς ληστείας τῶν καλουμένων Φουστῶν, πρὸς δὲ τὴν ἐν ἔτει 1651 ὑπὸ τοῦ ἱερέως Δημητρίου Κολοκύνθη ἵδρυσιν τῆς μονῆς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, ἐξ οὗ καὶ ***Ἀναργύρεια ἀποσπάσματα*** ἐκλήθησαν, ἐν τῷ τρίτῳ φύλλῳ περιγράφεται ἡ ἐνδυμασία τῶν Ἀθηναίων καὶ ληστρικαί τινες ἐπιδρομαὶ καὶ ἐν

αὐτὸ Χριστόφ. Περραιβὸς ὡς ἐπιτομὴν τῆς τῶν Ἀθηνῶν πολιτείας ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τῆς Ἱστορίας Σουλίου καὶ Πάργας οὐδένα λέγει αὐτοῦ συγγραφέα, δὲν ἕπεται ὅμως τούτου ἕνεκα ὅτι εἶνε ἔργον τοῦ Περραιβοῦ αὐτοῦ.

[1] Ὁ Hopf (τόμ. Ζ' σ. 111 ἑπ.), βασιζόμενος εἰς ὑπαινιγμόν τινα τοῦ Διονυσίου Σουρμελῆ (Κατάστ. κ. τ. λ. σ. 59 ἐκδ. 1846), ὑποπτεύει αὐτὸν τὸν Πιττάκην ὡς ἐρανιστήν.

τῷ τετάρτῳ ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Γότθων ἐπὶ Γαλλιηνοῦ. Ἐκτὸς ὅμως τούτων διεσώθη καὶ τὸ ἔγγραφον τοῦ πατριάρχου Ἰωαννικίου, δι' οὗ ἐπετράπη ἡ ἵδρυσις τῆς μονῆς τῶν Ἀναργύρων[1]. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο φέρει χρονολογίαν 17 Ἰουλίου 6.051 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἡ χρονολογία ὅμως αὕτη εἶνε προφανῶς ἐσφαλμένη καὶ πρόσθετος· διότι ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἔτος 543 μ. Χ. ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ὅτε οὐδεὶς πατριάρχης Ἰωαννίκιος ὑπῆρχε, τοῦ πρώτου μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο πατριαρχεύσαντος κατὰ τὰ ἔτη 1523–1524. Τούτου ἕνεκα ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος ἀντὶ ταύτης δέχεται τὸ ἔτος 1651 μ. Χ., ὅτε ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνου Ἰωαννίκιος ὁ Β'.[2], αὕτη δὲ εἶνε καὶ ἡ ὀρθὴ χρονολογία διότι ἐν τῷ σιγιλλίῳ ἐκείνῳ εἶνε προσυπογεγραμμένος καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Δανιήλ, ὅστις τρὶς κατέλαβε τὸν μητροπολιτικὸν τοῦτον θρόνον, κατὰ τὰ ἔτη 1636–1637, 1638—1651 καὶ 1652—1655.

Τοιαῦτα λοιπὸν εἶνε τὰ ὑπὸ Πιττάκη ἀνακαλυφθέντα χειρόγραφα, περὶ ὧν ἔκ τε τῆς γλώσσης καὶ τοῦ περιεχομένου ἐξάγεται ἀναμφηρίστως, ὅτι εἶνε ἔργα τοῦ παρόντως αἰῶνος, γεγραμμένα ἴσως ὑπό τινος τῶν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου ἀκμαζόντων λογίων, κατόχου Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν[3], αἱ δὲ χρονολογίαι, ἃς φέρουσιν, εἶνε ἀριδήλως νενοθευμέναι καὶ πρόσθετοι, ὥστε οὐδεὶς φρόνιμος ἄνθρω-

[1] Τὰ πρωτότυπα τῶν ἀποσπασμάτων τούτων εἶδον πολλοὶ παρὰ τῷ Πιττάκῃ, ὡς ὁ Κωνστ. Ξανθόπουλος κατ' ἐντολὴν τοῦ Hopf, ὁ Κωνστ. Παπαρρηγόπουλος, ὁ Αἰνιάν, ὁ Buchon, ὁ Finlay, ὁ Hopf αὐτὸς καὶ ἄλλοι, πάντες δ' ἀνέγνωσαν *τρεῖς χρόνους* (καὶ ὄχι *τετρακοσίους*. Ἐδημοσιεύθησαν δὲ μετὰ τοῦ πατριαρχικοῦ ἐγγράφου ὑπὸ Κυριακοῦ Πιττάκη τῷ 1853 ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι, σ. 940 ἐπ., καὶ ἀνετυπώθησαν ὑπὸ Δημητρ. Καμπουρόγλου ἐν Μνημείων τόμ. Α'., σ. 41—48.

[2] Ἐν Ἱστορ. Πραγματ., σ. 232.

[3] Ἐπειδὴ τὰ χειρόγραφα ταῦτα εἶνε ἀναμφισβητήτως πάντα νεώτατα προϊόντα καὶ αἱ χρονολογίαι αὐτῶν νενοθευμέναι καὶ πρόσθετοι, ὁ Hopf πρὸς ἠθικὴν τοῦ ὁμοεθνοῦς του Φαλλμεράϋερ ὑπεράσπισιν θεωρεῖ αὐτά, καθὰ εἴπομεν, ὡς ἔργα τοῦ Πιττάκη αὐτοῦ, χάριν χρημάτων δι' αὐτῶν τὸν Φαλλμεράϋερ ἐξαπατήσαντος (σ. 112, ἔνθ. ἀνωτ.). Ἡμεῖς ἐν τούτοις διστάζομεν νὰ παραδεχθῶμεν τοῦτο, διότι δὲν ἐξηγεῖται ὁ λόγος τῆς νοθεύσεως τῶν χρονολογιῶν δυναμένων εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ τεθῶσιν ὡς νῦν ἔχουσι. Ἄλλως τε καὶ αὐτὸς ὁ Hopf, καὶ πρὸ πάντων ἕτερος ὁμογενὴς αὐτοῦ, ὁ Zinkeisen, ἀρκούντως καὶ διὰ πολλῶν παραδειγμάτων ἀπέδειξαν ὅτι ὁ Fallmerayer οὐδαμῶς ᾐσθάνετο τύψεις συνειδότος ἐπὶ τῇ παραμορφώσει καὶ ἀπὸ σκοποῦ νοθεύει ἱστορικῶν μαρτυριῶν.

πος καὶ ἀμερόληπτος ἱστορικὸς δύναται ν' ἀποδεχθῇ κατὰ γράμμα τὰ ἐν αὐτοῖς λεγόμενα. Καὶ ὅμως ἰδοὺ πῶς ἐξεμεταλλεύθη ὁ Φαλλμεράϋερ τὰς πηγὰς ταύτας, ἃς ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ Πιττάκῃ εἶδε καὶ ἐξήτασε τῷ 1833. Τὴν ἐν τῷ πατριαρχικῷ ἐγγράφῳ, δι' οὗ ἐπετράπη ἡ ἵδρυσις τῆς μονῆς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, χρονολογίαν, καίπερ οὖσαν ἐσφαλμένην ἢ νόθον, ὡς ὀρθὴν παραδεχόμενος, κηρύττει καὶ τὰ τέσσαρα ἐκεῖνα φύλλα ὡς κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον γραφέντα, ἤτοι 543 μ. Χ. καὶ 6051 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ δευτέρου φύλου, ἐν ᾧ γίνεται μνεία τῆς ἐρημώσεως τῶν Ἀθηνῶν, ἐντελῶς πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ, συνᾷδον εὑρίσκει. Κατὰ τὸ β' φύλλον τῶν οὕτω χρονολογουμένων Ἀναργυρείων Ἀποσπασμάτων λοιπὸν αἱ Ἀθῆναι ἠρημώθησαν ἐπὶ τοῦ ἕκτου ἤδη αἰῶνος, ἀκριβῶς ὅτε οἱ Σλάβοι εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἤρκει νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν περὶ ἐξοντώσεως τῶν Ἑλλήνων θεωρίαν τοῦ Ἀποσπασματοδίφου, ἐὰν τὰ δεινὰ ἐκεῖνα ἦσαν παροδικά, διὸ μετὰ ἀξιοθαυμάστου τῷ ὄντι τόλμης ἀντὶ τῶν **τριῶν ἐτῶν** ἐρημώσεως τῶν Ἀθηνῶν, ὅσα ἀναφέρουσι τά τε ἀποσπάσματα καὶ τὸ Χρονικὸν τοῦ Ἀνθίμου, ἀναγινώσκει **τετρακόσα**, ὅπως δείξῃ ὅτι καθ' ὅλον τὸ πελώριον τοῦτο διάστημα βάρβαροι κατεῖχον τήν τε ὅλην ἑλληνικὴν χώραν καὶ τὴν Ἀττικήν. Μέχρι λοιπὸν τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος αἱ Ἀθῆναι ἦσαν, κατ' αὐτόν, ἔρημοι, τότε δὲ συνῳκίσθησαν πάλιν ὑπὸ τῶν φυγάδων Ἀθηναίων καὶ ἄλλων, ἀφοῦ οἱ κάτοικοι ἐξητήσαντο, κατὰ τὸ Χρονικὸν, παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωαννικίου συγγνώμην διὰ διαπραχθέντα ἀνομήματα καὶ μεσιτείαν παρὰ τῷ αὐτοκράτορι πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὴν πατρίδα των. Ὅτι δὲ κατὰ τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα οὐδεὶς πατριάρχης Ἰωαννίκιος ὑπῆρξεν, ὁ δ' ἀνασυνοικισμὸς τῶν φυγάδων Ἀθηναίων ἐγένετο κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Χρονικοῦ μαρτυρίαν τῷ 1690 ἐπὶ πατριάρχου Ἰακώβου Γ' (1686—1690) καὶ ὄχι κατὰ τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα, τοῦτο οὐδαμῶς βιάζει τὸν Φαλλμεράϋερ ν' ἀλλάξῃ γνώμην καὶ σχέδιον· ἀλλὰ δι' ἑνὸς ψεύδους ὑπεκφεύγει τὰς δυσκολίας. Λέγει δηλονότι ὅτι τὴν πρὸς τὸν πατριάρχην ἐπιστολὴν τῶν Ἀθηναίων εὗρεν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Ἀτζαϊωλῶν (!) ἐν Ἀθήναις καὶ ὄχι ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Ἀνθίμου, ἐν ᾧ ἀναφέρεται ἡ χρονολογία 1690. Οὕτω δ' ἐπίστευσεν ὅτι θέλει πείσει τέλος πάντων τὸν κόσμον ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἠρημώθησαν κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ἐπὶ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σλάβων καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συνοικισθῶσιν ἐκ νέου, εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος. Ὁπό-

σον ὅμως οἱ ἰσχυρισμοὶ αὐτοῦ εἶνε ἀβάσιμοι καὶ οἱ συλλογισμοὶ αὐτοῦ πεπλανημένοι, ἐξάγεται ἀρκούντως ἔκ τε τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων περὶ τῶν χειρογράφων, ἐφ' ὧν στηρίζεται, καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν καὶ ῥητῶν εἰδήσεων τρανότατα μαρτυρουσῶν ὅτι καθ' ὅλον τοῦτο τὸ μακρὸν χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ ὁ Φαλλμεράϋερ καταδικάζει τὰς Ἀθήνας εἰς θάνατον, αὗται καὶ ὑφίσταντο καὶ ἐσήμαινόν πως καὶ ὀλιγώτερον πασῶν τῶν λοιπῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων ὑπέφεραν. Τὰς μαρτυρίας ταύτας, τὰς ὁποίας ὁλοτελῶς ἀπεσιώπησεν ὁ Φαλλμεράϋερ, εἶνε ἀναγκαῖον ν' ἀναφέρωμεν καὶ ν' ἀπαριθμήσωμεν ἐνταῦθα πάσας κατὰ τάξιν, διότι ἐκ τούτων μόνων δυστυχῶς συνίσταται ἡ ἱστορία τῆς ἐνδόξου πόλεως ἀπὸ τοῦ ἕκτου μέχρι τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος!

Μετὰ τὴν ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ ταπείνωσιν λαβοῦσα ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ὡς μόνην ἀποζημίωσιν μικράν τινα αὐτονομίαν καὶ τὴν ἀνανέωσιν τῶν τειχῶν της παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου, ἐξηκολούθει κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας ζῶσα ἐν ἀσημότητι μέν, ἀλλὰ καὶ ἐν σχετικῇ εὐεξίᾳ καὶ ἀσφαλείᾳ, ἀντέχουσα κατὰ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν διὰ τῶν ὀχυρῶν τειχῶν της, ἅτινα ὑφίσταντο μέχρι φραγκοκρατίας περίπου καὶ ἐξησφάλιζον ἐν αὐτοῖς τοὺς ἐκπεπτωκότας ἀπογόνους τῶν ὑπερηφάνων Μαραθωνομάχων καὶ τῶν προνομιακῶν βαρβαροκτόνων. Αἱ γλίσχραι αὗται εἰδήσεις μαρτυροῦσιν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ὅτι ἡ παιδεία καὶ ἡ καλὴ ἀγωγὴ δὲν ἐξέλιπον ἐξ Ἀθηνῶν καὶ μετὰ τὴν κατάργησιν τῶν δημοσίων σχολῶν αὐτῶν ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλ' ὅτι τοὐναντίον οἱ ἐξ Ἀθηνῶν καταγόμενοι ἐθεωροῦντο ἱκανοὶ ν' ἀναβῶσι καὶ τὰς ἀνωτάτας βαθμίδας τοῦ κράτους, ὥστε ἡ πόλις αὕτη ἐξηκολούθει χαίρουσα ἀγαθὴν ὑπόληψιν καὶ διετήρει μέρος τοὐλάχιστον τοῦ πρῴην ἠθικοῦ αὐτῆς ἀξιώματος. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπερίσχυσεν ὁριστικῶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὁ χριστιανισμὸς καὶ οἱ κάτοικοι ἐφρόνουν ἔκτοτε χριστιανικά, ἡ δ' ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν ἀδιακόπως προήγετο, διότι τῷ μὲν 733 ἀποσπασθεῖσα μετὰ τῶν ἄλλων τῆς Ἑλλάδος ἐκκλησιῶν ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πάπα ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσαύρου ἀνυψώθη εἰς ***αὐτοκέφαλον ἐπισκοπὴν*** ὑπὸ τὸν πατριαρχικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον, ἐπὶ δὲ τοῦ πατριάρχου Φωτίου ὁ Ἀθηνῶν Γρηγόριος ὁ Β' (857—867) ἐτιμᾶτο ***ἀρχιεπίσκοπος***, ὁ δὲ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τοῦ ἔτους 869—870 μετασχὼν ποιμενάρχης Ἀθηνῶν Νικήτας Α' ἦτο ἤδη ***μητρο-***

πολίτης[1]. Διὸ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ ἀρχιεπίσκοποι καὶ μητροπολῖται εἶνε οἱ σπουδαιότεροι αὐτῆς ἀντιπρόσωποι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Εἶνε δ' αἱ περὶ Ἀθηνῶν εἰδήσεις ἐκ τῆς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἐποχῆς αἱ ἑξῆς.

Ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, διηγούμενος τὸν οἰκτρὸν θάνατον τοῦ δραστηρίου καὶ κατὰ τῶν ἐπιδρομέων βαρβάρων ἀνδρείως καὶ ἐπιτυχῶς ἀγωνισαμένου αὐτοκράτορος Μαυρικίου, μεταχειρίζεται τὴν ἑξῆς ῥητορικὴν ἀποστροφήν: « Ἀποκειράσθωσαν οἱ λόγοι τὸν κρότον, τὴν εὐ» φημίαν αἱ Μοῦσαι, τὸ λευκὸν Ἀθῆναι τριβώνιον[2].» Ὅτι δ' ἡ ἀποστροφὴ αὕτη πρὸς τὰς Ἀθήνας δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ, ἐὰν μὴ ἡ πόλις ὑπῆρχεν ἐν ἔτει 602, ὅτε ὁ Μαυρίκιος ἐφονεύθη, εἶνε προφανέστατον, ἐκ τῆς αὐτῆς δ' ἀποστροφῆς ἐξάγεται καὶ ὅτι αἱ Ἀθῆναι καὶ τότε ἐξηκολούθουν νὰ θεωρῶνται ἕδρα τῶν Μουσῶν καὶ τῶν λόγων, διότι ἡ ἀποστροφὴ δὲν εἶνε βεβαίως κενή τις ἄνευ ἐννοίας φράσις. Ὅτε δ' ὁ βασιλεὺς Κώνστας ὁ Β' (641 – 668), μὴ ὑποφέρων τὰς φοβερὰς τοῦ συνειδότος τύψεις διὰ τὸν φόνον τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ, ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ μεταφέρῃ τὸν θρόνον εἰς Σικελίαν, ὅθεν ἐσκόπει νὰ καταπολεμήσῃ καὶ τοὺς Λογγοβάρδους, προσωρμίσθη κατὰ τὸν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Σικελίαν πλοῦν ἐν Πειραιεῖ καὶ διέμεινεν ἐν Ἀθήναις καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ἔτος 612, συναθροίζων καὶ ἐξασκῶν τὸν κατὰ τῶν Λογγοβάρδων στρατόν του[3]. Ὅτι ἡ προτίμησις αὕτη τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆς Κορίνθου καὶ ἄλλων πόλεων δὲν ἐγένετο διὰ τὴν ἐρήμωσιν τῆς πόλεως, ἀλλὰ τοὐναντίον διότι καὶ ὀχυρὰ ἦτο ἡ πόλις καὶ τὰ ἐπιτήδεια πρὸς διατήρησιν τοῦ στρατοῦ εὐποριστότερα καὶ τὸ ἠθικὸν τοῦ ἄστεως ἀξίωμα μέγα, τοῦτο καὶ τυφλῷ ἐστι δῆλον. Διότι πρὸς τί νὰ ἐνδιατρίψῃ ὁ βασιλεὺς ἐκεῖνος ἐν πόλει μὴ πόλει, ἀλλὰ σωρῷ ἐρειπίων, καὶ νὰ μὴ μεταβῇ εἰς τὴν πλησίον κειμένην Κόρινθον, τὴν ἕδραν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατηγοῦ καὶ ἐπίσης ὀχυράν, ἐὰν μὴ ἡ τῶν Ἀθηνῶν κατάστασις ἦτο ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν καλλιτέρα; Βεβαίως δὲ τῆς διατριβῆς ταύτης αἰτία δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε μόνη ἡ ἁρπακτικὴ μανία τοῦ Κώνσταντος Β', ἵνα περισυλλέξῃ καὶ ἐνταῦθα τὰ περισωζόμενα ἐκ μετάλλου ἀγάλματα καὶ ἄλλα καλλιτεχνήματα, ὡς ἔπραξεν ἐν Ῥώμῃ, ὅπου κατόπιν μετέβη, ἀποσπάσας καὶ αὐτὸ τοῦ Παν-

[1] Πρβ. Τάσου Νερούτσου Χριστ. Ἀθήν., ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. Γ', σ. 36 — 37.
[2] Βιβλίον Η', κεφ. 12.
[3] Παῦλος Διάκονος ἐν Ἱστορίᾳ τῶν Λογγοβάρδων 5, 6.

θέου τὸ ἐκ μετάλλου ἐπιστέγασμα δι᾽ ἔλλειψιν χρημάτων. Πρὸς τοῦτο δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ διαχειμάσῃ ἐν Ἀθήναις οὐδὲ νὰ ἔλθῃ αὐτοπροσώπως. Ὅτι δὲ καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας, τὸν ὄγδοον καὶ ἔνατον, αἱ Ἀθῆναι δὲν ἦσαν ἔρημοι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν περιεπλανῶντο μακρὰν τῆς πατρίδος των καταδιωκόμενοι μὲν ὑπὸ τῶν βαρβάρων, δι᾽ ἐπιτιμίου δ᾽ ἀφωρισμένοι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ὁ Φαλλμεράϋερ ὠνειρεύθη, ἀλλ᾽ ἥ τε πόλις ἐξηκολούθει ἀκμάζουσα καὶ μέγα χαίρουσα ἠθικὸν ἀξίωμα καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς διεκρίνοντο ἐπὶ καλῇ ἀνατροφῇ καὶ ἱκανότητι, ἐξάγεται πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους δύο ἀλλεπαλλήλως Ἀθηναῖαι ἐκρίθησαν ἱκαναὶ νὰ καθίσωσιν ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου, ἔπειτα δὲ καὶ ἐξ ἄλλων εἰδήσεων. Ἐν ἔτει 769 ἐξελέξατο ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Ε΄ διὰ τὸν υἱὸν καὶ διάδοχον αὐτοῦ Λέοντα τὸν Δ΄ σύζυγον δεκαεπταετῆ, ὀρφανήν τινα νέαν ἐξ Ἀθηνῶν, τὴν μετέπειτα διάσημον αὐτοκράτειραν Εἰρήνην, ἣν μετέφερεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐπὶ λαμπρῶν, μεταξωτοῖς ὑφάσμασι πολυτελῶς κεκοσμημένων πλοίων [1]. Ἡ Εἰρήνη ἔμεινε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της μόνη τοῦ βυζαντινοῦ κράτους κυρίαρχος, κατ᾽ ἀρχὰς μὲν ὡς κηδεμὼν τοῦ υἱοῦ της Κωνσταντίνου τοῦ ϛ΄ (780—790), μετὰ δὲ τὴν τύφλωσιν ἐκείνου ἐντελῶς μόνη κυβερνῶσα (797—802 καὶ ἐπεδείξατο μεγάλην διοικητικὴν ἱκανότητα, ἀλλὰ καὶ μεγάλα πάθη, ἰδίως ἀπεριόριστον φιλοδοξίαν. Εἰθισμένη ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τὴν θέαν τῶν εἰκόνων ἀνέστειλε τὰ ἀπαγορευτικὰ τῆς εἰκονολατρείας διατάγματα τῶν προκατόχων αὐτοκρατόρων καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἐκ νέου ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων, διὸ καὶ ἁγία ὑπὸ τῆς εὐγνωμονούσης Ἐκκλησίας ἐκηρύχθη. Ἐν δὲ τῇ ἰδίως Ἑλλάδι καὶ τῇ Μακεδονίᾳ ἐφρόντισε νὰ κατατροπώσῃ τῷ 783 διὰ τοῦ εὐνούχου Σταυρακίου τοὺς κινουμένους καὶ ταράσσοντας τὴν χώραν Σλάβους [2]. Ἐκ φιλοδοξίας δὲ ἀγομένη ἐξώρισε τοὺς πέντε ἀδελφοὺς τοῦ συζύγου της, οὓς εἶχεν ἀποτυφλώσει ὁ υἱός της, εἰς Ἀθήνας καὶ ἐνεπιστεύθη τὴν φύλαξιν αὐτῶν εἰς τὸν συγγενῆ της πατρίκιον Κωνσταντῖνον Σαραντάπηχον (797), τὸν ὁποῖον εἶχε διορίσει διοικητὴν

[1] Ἴδε τὰς πηγὰς παρὰ Muralt, Chronographie Byzantine, σ. 366. Ὁ γάμος τῆς Εἰρήνης ἐτελέσθη μεγαλοπρεπῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 3ῃ Σεπτεμβρίου 770, τῇ δὲ 17ῃ Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐστέφθη Αὐγοῦστα. Μονογραφίαν περὶ Εἰρήνης ἔγραψεν ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ Ἰωακεὶμ Φορόπουλος, «Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία αὐτοκράτειρα», ἐν Λειψίᾳ, 1887.

[2] Θεοφάν. ἐν τόμ. Α΄, σ. 707. Ἴδε καὶ ἀνωτ. σ. 203.

'Αττικῆς [1]. Κάτοικοι ὅμως τῶν 'Αθηνῶν ἔλαβον συμπάθειαν πρὸς τοὺς ἀτυχεῖς ἡγεμονίδας καὶ ἀπεφάσισαν νὰ βοηθήσωσιν αὐτοὺς πρὸς ἀνάβασιν εἰς τὸν θρόνον, διὸ ἐπεκαλέσθησαν τὴν ἔνοπλον συνδρομὴν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ ἐγκατεστημένων Σλάβων 'Ακαμήρου, ἀλλ' ἡ Εἰρήνη ἔμαθεν ἐγκαίρως τὸ πρᾶγμα καὶ προλαβοῦσα ἐξαπέστειλε τὸν ἀνεψιόν της σπαθάριον Θεοφύλακτον πρὸς τὸν πατέρα του Σαραντάπηχον μετὰ τῶν ἀναγκαίων διαταγῶν, οὗτος δὲ συλλαβὼν τοὺς ὑπόπτους ἐτύφλωσεν αὐτοὺς κατὰ Μάρτιον τοῦ 799, κατὰ δὲ τὸν Κεδρηνόν, ἐφονεύθησαν οὗτοι ὑπὸ τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ [2]. Ἡ φιλοδοξία ὤθησε τὴν Εἰρήνην καὶ αὐτὸν τὸν υἱόν της Κωνσταντῖνον τὸν Ϛ' νὰ τυφλώσῃ, ὅπως καταστήσῃ αὐτὸν ἀνίκανον εἰς τὸ κυβερνᾶν, καὶ τὴν τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου πρότασιν ν' ἀποκρούσῃ, ἕως ὅτου τέλος ἐκθρονισθεῖσα διὰ στάσεως ἐκραγείσης κατὰ 'Οκτώβριον τοῦ 802, ἐξωρίσθη καὶ αὐτὴ καὶ ἐτελεύτησεν ἐν δυστυχίᾳ ἐπὶ τῆς νήσου Λέσβου καὶ ὄχι ἐν 'Αθήναις, ὡς ὁ Ἄραψ ἱστορικὸς 'Αβουλφαράτσης (Abulfaradsch) νομίζει [3].

Ἂν ἡ Εἰρήνη ἔπραξεν ἀγαθόν τι διὰ τὴν γενέτειραν αὐτῆς πόλιν, δὲν εἶνε ἀκριβῶς μεμαρτυρημένον. Τὰς ἐλευθερίας, ἃς ἔχαιρεν ἡ πόλις τῶν 'Αθηνῶν κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα, βεβαίως δὲν παρεχώρησεν αὐτή, τοὐναντίον ὁ διορισμὸς τοῦ συγγενοῦς της Σαρανταπήχου ὡς διοικητοῦ 'Αττικῆς μαρτυρεῖ ἴσως ὅτι, καὶ ἂν ὑπῆρχον τοιαῦται, περιώρισεν αὐτάς [4]. Βέβαιον μόνον εἶνε ὅτι οἱ ἐν 'Αθήναις συγγενεῖς της διωρίσθησαν εἰς ὑψηλὰ τοῦ κράτους ἀξιώματα, ὡς καὶ ὅτι ἡ θρησκομανὴς ἐκείνη αὐτοκράτειρα ἵδρυσε πολλὰς μονὰς ἐν τῷ κράτει· ἂν ὅμως ἵδρυσε τοιαύτας ἢ ἤγειρε ναοὺς καὶ ἐν 'Αθήναις δὲν εἶνε ῥητῶς μεμαρτυρη-

[1] 'Ο Lebeau (Hstoire du Bas-Empire, τόμ. ΙΒ', βιβλίον 16ον σ. 377) καὶ ὁ Γρηγορόβιος (ἔνθ. ἀνωτ., Β', σ. 126.) φρονοῦσιν ὅτι ὁ Σαραντάπηχος οὗτος ἦτο ἴσως ἀδελφὸς τῆς Εἰρήνης.

[2] Ἴδε Θεοφάνους τόμ. Α', σ. 733—734. Λέοντος Γραμματικοῦ σ. 200. Κεδρηνοῦ τόμ. Β', σ. 27. Γεωργίου 'Αμαρτωλοῦ σελ. 671. ἐκδόσεων Βόννης. Ζωναρᾶ 15, 13. σ. 367. Πρβ. καὶ Γρηγοροβίου Α', σ. 131.

[3] 'Εν σελ. 138 τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως.

[4] 'Ο Τάσος Νερούτσος ἄνευ ἀποδείξεώς τινος ἰσχυρίζεται, (Πρβ. ἀνωτ. σ. 190 σημ. 1) ὅτι αἱ προνομίαι ἃς ἔχαιρον αἱ 'Αθῆναι κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, παρεχωρήθησαν αὐταῖς ὑπὸ τῆς Εἰρήνης (ἔνθ. ἀνωτ. Γ', σ. 33—34). 'Επίσης ἀμαρτύρητα εἶνε καὶ τὰ τοῦ Διον. Σουρμελῆ (ἐν σ. 29 τῆς Α' ἐκδ.) ὅτι ἡ Εἰρήνη «Περὶ πολλοῦ ἐποιήθη τὴν πατρίδα της, τὰς 'Αθήνας, ἀνανεώνουσα τὴν ἕδραν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἐνταῦθα.»

μένον οὔτε ἄλλως ἀποδεδειγμένον· διότι πιθανὸν μὲν νὰ ἐκτίσθησαν ὑπ' αὐτῆς, ὡς ἐκ παραδόσεως πιστεύεται, τινὲς ἐκ τῶν μέχρι τῆς σήμερον σῳζομένων βυζαντινοῦ ῥυθμοῦ ναῶν ἢ μονῶν, ἰδίως δ' ὁ περικαλλὴς παρὰ τὴν νέαν Μητρόπολιν ναὸς τῆς *Παναγίας Γοργοεπηκόου* [1], ἴσως δὲ καὶ ἡ ἐν Δαφνίῳ μονή, ἢ καὶ ἄλλα μὴ διασωθέντα ἱερά, ἀλλὰ διὰ τί νὰ μὴ ἐκτίσθησαν οὗτοι καὶ ὑπὸ ἄλλων Ἀθηναίων ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας, ὅτε ἐπεκράτει ὁ ἀρχιτεκτονικὸς αὐτῶν ῥυθμός, ὡς ὁ ἅγιος Γεώργιος Καρύκη καὶ ὁ ἅγιος Νικόλαος τοῦ Ῥαγκαβᾶ ὑπὸ μελῶν τῶν ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν Καρύκη ἢ Καρύτση καὶ Ῥαγκαβᾶ, καὶ ὡς ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Θεοδώρων, ὅστις ἀνεκαινίσθη ἐν ἔτει 1050, καθ' ἃ δηλοῦται ἐκ τῆς διασωθείσης ἐπιγραφῆς, ὑπό τινος σπαθαροκανδιδάτου Νικολάου Καλομαλᾶ; Ἔπειτα καὶ εἰς τὴν Ἀθηναΐδα ἐκείνην τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ εἰς τὴν ἀνεψιὰν τῆς Εἰρήνης Θεοφανὼ ἡ παράδοσις ἀποδίδει ἀνέγερσιν ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν ἐν Ἀθήναις χωρὶς ν' ἀποδεικνύηται τοῦτο ἄλλοθεν.

Ὀλίγα μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῆς Εἰρήνης ἔτη ἀνέβη τὸν βυζαντινὸν θρόνον καὶ ἑτέρα Ἀθηναία, ἡ ἀνεψιὰ ἐκείνης Θεοφανώ. Ὁ βασιλεὺς Νικηφόρος Α' ἀπέσπασεν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ συζύγου της καὶ τὴν συνέζευξεν ἐν ἔτει 807 μετὰ τοῦ υἱοῦ του Σταυρακίου. Δύο ὡραῖαι Ἀθηναῖαι παρθένοι, αἵτινες συνώδευσαν τὴν Θεοφανὼ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐγένοντο, διαρκοῦντος τοῦ γάμου, θῦμα τοῦ ἀσελγοῦς Νικηφόρου[2]. Ἡ Θεοφανὼ ὅμως δὲν διεκρίθη ἐπὶ ἐξόχῳ ἱκανότητι, ὡς ἡ θεία αὐτῆς Εἰρήνη, οὐδὲ γνωρίζομεν ἐὰν καὶ αὕτη ἔπραξέ τι ὑπὲρ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν. Ἄλλως τε καὶ οὐδ' ἔμεινεν ἐπὶ μακρὸν αὐτοκράτειρα, διότι τῷ 811 ὁ μὲν πενθερὸς Νικηφόρος ἡττηθεὶς παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν ὑπὸ τοῦ θηριώδους τῶν Βουλγάρων ἡγεμόνος Κρούμμου ἐφονεύθη, ὁ δὲ σύζυγός της Σταυράκιος βαρέως πληγωθεὶς ὀλίγους μῆνας ἐπέζησε, μεθ' ὃ ἡ Θεοφανὼ ἀπεσύρθη εἰς μονὴν καὶ ἐγκατεβίωσεν ἐκεῖ[3].

Αἱ ἱστορίαι αὗται τῆς Εἰρήνης καὶ Θεοφανοῦς μαρτυροῦσι περιτράνως οὐ μόνον ὅτι αἱ Ἀθῆναι δὲν ἦσαν ἔρημοι κατοίκων κατὰ τὸν ὄγδοον καὶ ἔνατον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἤκμαζον σχετικῶς ἀρκετὰ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, ὅπερ βεβαίως προήρχετο, διότι ἡ πόλις ἔμεινεν ἀνέπα–

[1] Οὕτω φρονεῖ ὁ Τάσος Νεροῦτσος περὶ τοῦ ναοῦ τούτου, ἔνθ. ἀνωτ., Γ', σ. 30.

[2] Θεοφάνης ἐν τόμ. Α', σ. 750. Ζωναρᾶς 3, σ. 370.

[3] Ζωναρᾶς 3, 15. σ. 374. Ἡ εἴδησις τοῦ Διον. Σουρμελῆ, ὅτι ὁ Σταυράκιος οὗτος «ἀπέδωκε προνόμια εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν» εἶνε ἀβάσιμος.

φος ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων. Τὰ τείχη τοῦ ἄστεως, καὶ ἰδίως τῆς Ἀκροπόλεως, ἦσαν ὀχυρὰ καὶ ἀσφαλῆ, διὸ ἐχρησίμευον κατὰ τοὺς αἰῶνας ἐκείνους καὶ ὡς τόπος ἐξορίας καὶ φρουρήσεως ἐπισήμων προσώπων. Ἐκτὸς τῶν ἀδελφῶν Λέοντος τοῦ Δ', οὓς ἐξώρισεν ἡ Εἰρήνη ἐνταῦθα, ἐκρατήθησαν ἐπίσης ἐν Ἀθήναις ἐξόριστοι ἐν ἔτει 887 ὁ τυφλωθεὶς Μανιχαῖος καὶ συνωμότης Θεόδωρος Σανταβαρηνὸς μέχρι τῆς εἰς Ἀσίαν μεταφορᾶς αὐτοῦ[1], ἐν ἔτει δὲ 891 ὁ ἐπὶ συνωμοσίᾳ ἐπίσης κατηγορούμενος Βασίλειος Ἐπεικτός, ἀνεψιὸς τῆς ἀποθανούσης αὐτοκρατείρας Ζωῆς[2]. Ὅτι δὲ ἡ ἐκλογὴ τῶν Ἀθηνῶν ὡς τόπου ἐξορίας δὲν φανερώνει ἐρημίαν τοῦ φρουρίου, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐχρησίμευον παρὰ τοῖς Βυζαντίνοις καὶ ἄλλαι πόλεις πολυάνθρωποι τότε καὶ μεγάλαι, ὡς ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Ἐπίδαμνος, ἡ Χερσών, ἡ Χίος, ἡ Σάμος, ἡ Λέσβος καὶ ἄλλαι, οὐδαμῶς ἔρημοι κατοίκων, ἀλλ' ἀκμαῖαι καὶ εὐδαίμονες[3]. Ἀλλὰ καὶ ἡ παιδεία, ὡς ἤδη εἴπομεν, φαίνεται ὅτι οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ καλλιεργῆται ἐν Ἀθήναις καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τῶν δημοσίων σχολῶν κατάργησιν, ἡ δὲ προνομιοῦχος τῶν φώτων ἑστία καὶ τῶν Μουσῶν ἕδρα καὶ κατὰ τοὺς ἑπομένους αἰῶνας ἔχαιρεν ἀγαθὴν ἐπὶ τούτῳ φήμην ἔν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει. Ἐκτὸς τῆς ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐκλογῆς δύο αὐτοκρατειρῶν διεσώθησαν ἡμῖν καὶ ἄλλα μαρτύρια τῆς ἀγαθῆς καταστάσεως τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας ἐν Ἀθήναις. Κατὰ τὸν ἕβδομον αἰῶνα ἤκμασεν ἐν Ἀθήναις ὁ ἰατρὸς καὶ συγγραφεὺς Στέφανος, μαθητὴς Θεοφίλου[4]. Ὁ ἅγιος Γισληνός, ὅστις κατὰ πρῶτον μετέβη εἰς Ῥώμην καὶ ἐκεῖθεν περὶ τὸ 640 εἰς Ἐννεγαυΐαν (Hennegau) τῆς Βελγικῆς καὶ ἵδρυσεν αὐτόθι μονὴν προσηλυτίσας πολλοὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν, ἦτο ἐξ Ἀττικῆς καὶ εἶχε σπουδάσει ἐν Ἀθήναις φιλοσοφίαν. «Ἐξόριστός εἰμι καὶ ξένος . . . ἐξ Ἀθηνῶν, τῆς διασημοτάτης τῶν Ἑλλήνων πόλεως» ἔγραφεν ὁ ἴδιος πρὸς τὸν βασιλέα Δαγοβέρτον, ὁ δὲ βιογράφος αὐτοῦ λέγει ὅτι τὴν φιλοσοφίαν ἐσπούδασεν «ἐν Ἀθήναις τῇ ἐνδοξο-

an is the
. the exact
is now known
hislain. Close
. Towns of
is & Mons.

[1] Συμεὼν Μάγιστρος ἐν σ. 701. Γεωργιος Μοναχὸς ἐν σ. 851. Λέων Γραμματικὸς ἐν σ. 265. Θεοφάνης συμπεπληρωμένος, 6, 5, τόμ. Γ', σ. 356. Κεδρηνὸς ἐν τόμ. Β', σ. 252, ἐκδόσεων Βόννης.

[2] Γεώργιος Μοναχὸς ἐν σ. 859. Λέων Γραμματικὸς ἐν σ. 273. Θεοφάνης συμπεπληρωμ. 6, 15, τόμ. Γ', σ. 364. Κεδρηνὸς τόμ. Β', σ. 258.

[3] Πρβ. καὶ Hopf, ἔνθ. ἀνωτ. ἐν σ. 112.

[4] Ἴδε Φαβρικίου Bibliotheca Græca 6, 7, 14.

τάτῃ πόλει, ἥτις εἰς πάντων τῶν ἐθνῶν τὰς γλώσσας παρέδωκε τὸ ἄνθος πάσης εὐγλωττίας[1].» Ἡ εἴδησις αὕτη, ὅσον καὶ ἂν εἶνε ὑπερβολικὴ τὴν ἔκφρασιν, μαρτυρεῖ οὐχ ἧττον ὁποίαν φήμην ἔχαιρον καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα αἱ Ἀθῆναι, ἥτις βεβαίως δὲν ἦτο ἁπλῆ ἀπήχησις τοῦ πάλαι τῆς πόλεως ὀνόματος[2]. Ὁμοίαν περὶ Ἀθηνῶν ἰδέαν ἐκφράζει καὶ ὁ περὶ Παπίσσης Ἰωάννης μῦθος, καθ᾽ ὃν τὸ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ὑποτιθέμενον ὅτι ἤκμαζε μυθῶδες ἐκεῖνο πρόσωπον ἀπέκτησε τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ γνώσεις ἐν Ἀθήναις παρὰ τοῖς τότε σοφοῖς[3]. Διήρκεσε δ᾽ ἡ τοιαύτη περὶ Ἀθηνῶν φήμη μέχρι τέλους τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, ὡς πολλαὶ παρόμοιαι εἰδήσεις ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μαρτυροῦσιν, ἀλλὰ περὶ τούτων κατωτέρω.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν μέχρι τοῦδε εἰδήσεων, αἵτινες ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐξηκολούθει νὰ ὑπάρχῃ κατὰ τοὺς μετὰ τὸν ἕκτον αἰῶνας, εἶνε ἡμῖν γνωστοὶ καὶ πολλοὶ ἀρχιερεῖς καὶ μητροπολῖται Ἀθηνῶν ἐκ τῶν αἰώνων ἐκείνων, οἵτινες βεβαίως δὲν ἦσαν μόνον ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι τοιοῦτοι, οὐδ᾽ ἥδρευον ἐν σωρῷ ἐρειπίων, καθόσον μάλιστα ὁ κατ᾽ ἀρχὰς ἐπισκοπικὸς τῶν Ἀθηνῶν θρόνος ἐπὶ Φωτίου, κατὰ τὸν ἔνατον αἰῶνα, ὑψώθη, ὡς ἤδη εἴπομεν, εἰς ἀρχιεπισκοπικὸν καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα πρὸ τοῦ 869 εἰς μητροπολιτικόν, ἔχοντα ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του τὰς ἐπισκοπὰς Εὐρίπου, Ὠρεοῦ, Καρύστου, Πορθμοῦ καὶ Αὐλῶνος ἐν Εὐβοίᾳ, Δαυλίας ἐν Φωκίδι, Κορωνείας ἐν Βοιωτίᾳ καὶ τὰς Ἄνδρου, Σκύρου, Σύρου καὶ Σερίφου, ὄντα δὲ τὸν 28ον θρόνον τῆς πατριαρχικῆς δικαιοδοσίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως[4].

[1] Ἴδε Mabillon, Acta sanctorum, ordinis S. Benedicti, τόμ. Β', σ. 757. Hopf ἐν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ σ. 113. καὶ Acta sanct. Oct. IV, 1030.

[2] Ὁ Σπ. Λάμπρος, μιμούμενος τὸν Wæschke, θεωρεῖ τὴν εἴδησιν ταύτην ἀπίθανον, προελθοῦσαν ἐκ τῆς μὴ ἀσυνήθους τότε καυχησιολογίας πολλῶν λογίων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ὅτι ἐσπούδασαν ἐν τῷ πολὺ σοφωτέρῳ ἑλληνικῷ κόσμῳ. Πρβ. Αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος, σ. 47.

[3] Ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἡ Πάπισσα Ἰωάννα ἀπέδειξεν ἀρκούντως ὁ Doellinger, Die Papst-fabeln des Mittelalters, 1863.

[4] Ἴδε Leonis sapientis et Photii ordo Patriarcharum καὶ Leonis sapientis ordo thrononum παρὰ Garthey ἐν τῇ ἐκδόσει Ἱεροκλέους τοῦ Γραμματικοῦ, σ. 74. Ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς συνόδου τοῦ 870 ὁ τότε μητροπολίτης Ἀθηνῶν Νικήτας ὑπέγραψεν 22ος τὴν τάξιν, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι κατόπιν ἐπὶ Λέοντος ς', τοῦ Σοφοῦ (886—911) κατὰ τὴν νέαν διάταξιν ὁ θρόνος τῶν Ἀθηνῶν ὑπεβιβάσθη ὀλίγον.

Τοῦτο δὲ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ, ἂν αἱ Ἀθῆναι μηδὲ κἂν ὑφίσταντο, οἱ δὲ φυγάδες αὐτῶν κάτοικοι ἦσαν ἀφωρισμένοι ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ὡς ὁ Φαλλμεράϋερ διατείνεται; Ἐκ τῶν κατὰ τοὺς αἰῶνας ἐκείνους ἀκμασάντων ποιμεναρχῶν τῆς ἀθηναϊκῆς ἐκκλησίας ἐπισήμως μεμαρτυρημένοι εἶνε οἱ ἑξῆς[1]· Ἰωάννης ὁ Ἐφέσου ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ Ἰουστίνου Β'. (569—578) ὑπῆρξεν ἐν Ἀθήναις ἐπίσκοπος ἐκ τῆς αἱρέσεως τῶν Τριθεϊστῶν[2]. Ἐν δὲ τῇ ἕκτῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ ἔτος 680 συγκροτηθείσῃ, τὰ πρακτικὰ ὑπέγραψε καὶ ὁ «Ἰωάννης ἐλέῳ θεοῦ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ λεγάτος τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης,» τοῦ δ' Ἰωάννου τούτου σῴζεται καὶ ἡ σφραγίς[3]. Ἄλλοι δ' ἐπίσκοποι τῶν Ἀθηνῶν ἀναφέρονται ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐκ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος ὁ Θεοχάριστος († 702), ὁ Μαρῖνος († 704), ἕτερος Ἰωάννης († 714), οὗ τινος σῴζεται καὶ μολυβδόβουλλον. Ἔτι δὲ ἐκ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος Γρηγόριος ὁ Β'. (857-863), ὁ πρῶτος μεμαρτυρημένος *ἀρχιεπίσκοπος* Ἀθηνῶν, ἐνῷ κατά τινα ἐπὶ τῶν ῥαβδώσεων στύλου τινὸς τοῦ Παρθενῶνος ἐπιγραφὴν πρῶτος τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ τῷ 841 ἀποθανὼν Γερμανός· Νικήτας ὁ Α'., παρευρεθεὶς ἐν τῇ συνόδῳ τῇ συγκροτηθείσῃ τῷ 869—870 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑπερασπιστὴς τοῦ Ἰγνατίου καὶ ἀντίπαλος τοῦ Φωτίου, ὑπογράψας τὰ πρακτικὰ ὡς *μητροπολίτης* Ἀθηνῶν κβ'. κατὰ τὴν τάξιν, ὁ δεύτερος τούτου διάδοχος Σάββας (879—913), ὅστις μετεῖχε τῆς ἐν ἔτει 880 συνόδου τῶν Φωτιανῶν καὶ οὗτινος σῴζεται κομψὸν μολυβδόβουλλον. Ἐκ δὲ τοῦ δεκάτου αἰῶνος Νικήτας ὁ Β'. (921—926) καὶ Θεοδήγιος (981—1006), οὗτινος σῴζεται καὶ σφραγίς. Ἐκ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος Ἰωάννης ὁ Βλαχερνίτης, μετασχὼν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τοῦ ἔτους 1009. Μιχαὴλ ὁ Α'. (1016 — 1030)· συνυπογράψας πράξεις συνοδικάς, Λέων ὁ Α'. (1030—1060) μετασχὼν τῆς ἐν ἔτει 1054 συνόδου, ἥτις ἐχώρισεν ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ Κηρουλαρίου τὰς ἐκκλησίας Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἄλλοι.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἐπισήμως μεμαρτυρημένων τούτων ποιμεναρχῶν

[1] Πρβ. Le Quien, Oriens christianus, τόμ. Β', σ. 171—173, καὶ Τάσου Νερούτσου Χριστ. Ἀθήν., ἔνθ. ἀνωτ. Γ', σ. 36 ἑπ.

[2] Μετάφρασις τοῦ συριακοῦ ὑπὸ Schoenfelder, ἐν Μονάχῳ, 1862, σ. 197.

[3] Πρβ. Schlumberger, Sigillographie Byzantine, σ. 172. καὶ Γρηγορόβιον ἐν Α', σ. 97.

τῆς ἐκκλησίας Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ ἕκτου μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος εἶνε ἡμῖν γνωστὰ καὶ πλεῖστα ἄλλα ὀνόματα ἀρχιερέων τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὡς καὶ διαφόρων ἄλλων κληρικῶν τε καὶ λαϊκῶν κατὰ τοὺς αἰῶνας ἐκείνους ἐν Ἀθήναις ζησάντων. Τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐδημοσίευσεν ὁ Πιττάκης ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι[1] πρὸς ἀναίρεσιν τῆς περὶ Ἀθηνῶν γνώμης τοῦ Φαλλμεράϋερ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν· «Ὕλη, ἵνα χρησιμεύσῃ πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι οἱ νῦν κατοικοῦντες τὴν »Ἑλλάδα εἰσὶν ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων» μετὰ καὶ ἄλλων γλωσσικῶν παρατηρήσεων. Εὑρέθησαν δ' ἐπιγεγραμμένα καὶ σῴζονται μέχρι τοῦδε τινὰ ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Νικοδήμου, ἕτερα δ' ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ στύλων τοῦ Θησείου, τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῶν Προπυλαίων καὶ ἄλλα ἀλλαχοῦ[2]· διότι ἔθος ἦτο παρὰ τοῖς χριστιανοῖς νὰ χαράσσωσιν ἐπὶ τοῦ τοίχου τῶν ἐκκλησιῶν των τὰ ὀνόματα καὶ τὸν χρόνον τοῦ θανάτου τῶν ἀρχιερέων, ἱερέων, λοιπῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν προὐχόντων εἰς ἀνάμνησιν. Ἐκ τῶν οὕτω λοιπὸν διασωθεισῶν ἡμῖν ἐπιγραφῶν συναρμολογεῖται ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ σειρὰ τῶν ποιμεναρχῶν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος μέχρι φραγκοκρατίας· ἐπειδὴ ὅμως πολλαὶ ἐκ τῶν χρονολογιῶν τούτων ἄλλως ὁρίζονται ὑπὸ Πιττάκη καὶ ἄλλως ὑπὸ Βοικχίου καὶ Χὸπφ[3] καὶ δὲν εἶνε ποσῶς ἐνταῦθα ἀναγκαία ἡ ἀναγραφὴ αὐτῶν, διότι οὐδεὶς ἠμφισβήτησε τὴν ὕπαρξιν πολλῶν ἐκ τῶν ποιμεναρχῶν ἐκείνων, παραλείπομεν αὐτὰς παρατηροῦντες μόνον ὅτι ἐκ τοῦ καταλόγου ἐκείνου τῶν ἀρχιερέων Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ ἕκτου αἰῶνος καὶ ἑξῆς τρανότατα μαρτυρεῖται καὶ ἡ ὕπαρξις τῆς πόλεως καθ' ὅλον ἐκεῖνο τὸ χρονικὸν διάστημα. Τινὲς μάλιστα τῶν ἱεραρχῶν ἐκείνων ὑπῆρξαν λίαν σπουδαῖοι καὶ διεδραμάτισαν ἔξοχον πρόσωπον ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ ὡς ὁ ἁγιώτατος ἐκεῖνος Σάββας († 913) καὶ ὁ τελευταῖος πρὸ τῆς φραγκοκρατίας Μιχαὴλ Ἀκομινάτος, ὁ ἀναντιρρήτως ἐπισημότατος πάντων τῶν ἀρχιερέων Ἀθηνῶν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω, καὶ ἄλλοι.

[1] Ἴδε Ἀρχαιολογ. Ἐφημερίδος σ. 935 ἐπ. ἀριθ. 1574—1589, σ. 1808, ἀριθ. 3456—3478, σ. 1910 ἐπ. Ἀνετυπώθησαν καὶ ἐν Corpus Inscript. graecarum ὑπ' ἀριθ. 9321 ἐπ.—9421.

[2] Ὁ Κ. Τ. Ζησίου ἀνέγνω παρομοίας ἐπιγραφὰς καὶ ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Ἀδριανοῦ, συνεπλήρωσε δὲ καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ Πιττάκη παραλειφθείσας ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας, τόμ. Β', σ. 20—29.

[3] Boeckh ἐν Corp. Inscript. Graecarum ἀριθ. 9321 ἐπ. καὶ Hopf ἐ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, σ. 114 ἐπ.

Ἕτεραι συμπληρωτικαὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν εἰδήσεις ἐκ τοῦ δεκάτου καὶ ἑνδεκάτου αἰῶνος περιέχονται ἐν ταῖς βιογραφίαις τῶν ἁγίων Λουκᾶ καὶ Νίκωνος [1]. Ὁ ἐξ Αἰγίνης καταγόμενος ἅγιος Λουκᾶς, οὗτινος οἱ γονεῖς ἠναγκάσθησαν περὶ τὰ 900 νὰ μετοικήσωσιν εἰς Φωκίδα καὶ εἰς Καστορίαν τῆς Μακεδονίας, διότι οἱ ἐκ Κρήτης Σαρακηνοὶ ἐπέτρεχον καὶ ἐδῄουν τὴν χώραν ἀδιακόπως, ἀνετράφη ἐν τοῖς περιχώροις τῆς Κρίσσης. Ἐκεῖ ἐγνώρισεν ὁ νέος Λουκᾶς δύο μοναχοὺς μεταβαίνοντας ἐκ Ῥώμης εἰς τὴν Ἁγίαν Γῆν καὶ ἠκολούθησεν αὐτοὺς μέχρις Ἀθηνῶν, ἔνθα προσηυχήθησαν ἐν τῷ λαμπρῷ ναῷ τῆς Παναγίας, τῷ Παρθενῶνι. Οἱ δύο συνοδοιπόροι τοῦ Ἁγίου ἐγκατέλιπον αὐτὸν ἔν τινι μονῇ ἐνταῦθα, ἐν ᾗ ἔζησεν ἐπὶ μακρόν, καὶ ἐξηκολούθησαν μόνοι τὴν πρὸς τὰ Ἱεροσόλυμα πορείαν των. Ἀλλ' ἐν ἔτει 933 εἰσέβαλον οἱ Σαρακηνοὶ εἰς Ἀττικὴν (οὕτω λέγει ἡ βιογραφία) καὶ ἐλεηλάτουν αὐτήν, διὸ κατέφυγεν ὁ Ἅγιος εἰς τὴν νῆσον Ἄμπελον, ἔνθα διέμεινεν ἐπὶ τρία ὅλα ἔτη 936 — 939 μετά τινων ἄλλων φυγάδων, ἕως ὅτου τέλος ἀπεφάσισαν πάντες ὁμοῦ νὰ μετοικήσωσιν εἰς Πελοπόννησον, διότι δὲν ὑπῆρχεν ἐλπὶς νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ Ἀττικὴ ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς.

Καὶ ὁ ἅγιος Νίκων ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας κατὰ τὴν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα θαυματουργὸν πορείαν του καὶ ἐκατήχησε τὸν λαὸν ἐν τῷ λαμπρῷ ναῷ τῆς Θεοτόκου, ἤτοι τῷ Παρθενῶνι, περὶ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου αἰῶνος [2].

Αἱ βιογραφίαι αὗται τῶν Ἁγίων οὐ μόνον μαρτυροῦσιν ἀριδήλως τὴν ὕπαρξιν κατοίκων, μονῶν καὶ ναῶν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ συμπληροῦσι τὰς μέχρι τοῦδε ἐξ ἄλλων πηγῶν γνωστὰς περὶ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν εἰδήσεις διὰ τῆς προσθήκης, ὅτι οἱ Σαρακηνοὶ ἐν ἔτει 936 ἐπεχείρησαν ἐπιδρομὰς εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Ἑλλάδος παράλια καὶ κατέσχον τὴν Ἀττικὴν πλέον τῶν τριῶν ἐτῶν. Ἂν οἱ βάρβαροι ἐκυρίευσαν καὶ τὰς Ἀθήνας, δὲν ἀναφέρεται, πιθανώτερον δὲ καὶ φυσικώτερον εἶνε ὅτι οὗτοι ἐκ τῶν λιμένων ὁρμώμενοι μόνην τὴν ἐκτὸς τοῦ ἄστεως χώραν ἐκάκουν, ἔνθα ἴσως εὑρίσκετο καὶ ἡ

[1] Ἴδε Acta sanctorum Februarii, τόμ. Β', σ. 83 — 100 ἐν Παρισίοις καὶ Ῥώμῃ· καὶ Hopf ἐν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, σ. 134 ἐπ.

[2] Πρβ. Γ. Κρέμου Προσκυνητάριον τῆς ἐν Φωκίδι μονῆς τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, Ἀθήνησι, 1874· καὶ Acta sanctorum Φεβρ. II, φύλλ. 83 ἐπ. ἢ τῆς Πατρολογίας τοῦ Migne τόμ. CXI, σ. 444 ἐπ. Ἴδε δὲ καὶ Hopf, ἔνθ. ἀνωτ., σ. 134· καὶ Γρηγορόβιον, Ἀθῆναι κτλ. τόμ. Α', σ. 144 ἐπ.

μονὴ τοῦ ἁγίου Λουκᾶ, διὸ καὶ μόνον ὀλίγοι κάτοικοι, ἐκ τῶν τῆς ἔξω χώρας πιθανῶς, κατέφυγον εἰς Ἀμπελόνησον.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀναφέρεται καὶ στάσις τις ἐν Ἀθήναις, γενομένη τῷ 915 ὑπὸ τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ πρωτοσπαθαρίου Χασῆ, ὅστις ἤδρευε μὲν ἐν Θήβαις, εἶχεν ὅμως καταστῆ καὶ τοῖς Ἀθηναίοις μισητὸς διὰ τὰς πολλάς του καταπιέσεις. Ἐλθόντα λοιπὸν τοῦτον τότε εἰς Ἀθήνας ἐφόνευσαν διὰ λιθοβολισμοῦ οἱ «οἰκήτορες τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἔνδοθεν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ ἐν Ἀθήναις ναοῦ», ὅπου εἶχε καταφύγει, ἐντὸς δηλαδὴ τοῦ Παρθενῶνος, χωρὶς ποσῶς νὰ τιμωρηθῶσι διὰ τοῦτο, ἐξ οὗ ἴσως δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι καὶ αὐτοδικίαν τινὰ ἔχαιρον οἱ Ἀθηναῖοι[1]. Ἀλλ' ἔτι μείζων ἀπόδειξις τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους οὐ μόνον ὑπάρξεως, ἀλλὰ καί τινος σημασίας τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν εἶνε ἡ ἀναμφήριστος εἴδησις, ὅτι Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος μετὰ τὸ εὐτυχὲς πέρας τῶν κατὰ Βουλγάρων πολυετῶν καὶ ἐπιμόχθων πολέμων, πρὶν ἐπανακάμψῃ ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἠθέλησε νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Κατέβη λοιπὸν τῷ 1018 εἰς Θερμοπύλας, ἔνθα ἐθαύμασε τὰ κατὰ τῶν βαρβάρων ὀχυρώματα, προέβη πρὸς τὸν Σπερχειόν, ἔνθα ἐξέπληξεν αὐτὸν τὸ πλῆθος τῶν ὀστέων, λειψάνων τῶν πρὸ 23 ἐτῶν ὑπὸ Νικηφόρου Οὐρανοῦ αὐτόθι κατατροπωθέντων Βουλγάρων, καί, χωρὶς νὰ μεταβῇ εἰς Θήβας καὶ Κόρινθον, τὰς ἕδρας τῶν στρατηγῶν Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου, διηυθύνθη εἰς τὰς Ἀθήνας, ἔνθα «τὰ » τῆς νίκης εὐχαριστήρια τῇ Θεοτόκῳ δοὺς καὶ ἀναθήμασι πολλοῖς, » λαμπροῖς καὶ πολυτελέσι κοσμήσας τὸν ναὸν (τὸν Παρθενῶνα βε- » βαίως) ὑπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν[2]». Ἰδοὺ λοιπὸν καὶ εἷς χριστιανὸς αὐτοκράτωρ τελῶν τὰ νικητήρια αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν τῷ Παρθενῶνι, ὡς οἱ Ἀθηναῖοι τῆς ἐνδόξου ἐποχῆς! Τίς δύναται ν' ἀρνηθῇ ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἐξαιρετικὴ αὕτη τοῦ Βουλγαροκτόνου πρὸς τὰς Ἀθήνας τιμὴ οὐ μόνον τὴν ὕπαρξιν τῆς πόλεως ταύτης ἀναγ-

[1] Πρβ. Θεοφάνους συνέχ. 6. 388 καὶ ἀνωτέρω σελ. 191.

[2] Κεδρηνὸς ἐν τόμ. Β', σ. 475. Γλυκᾶς ἐν σ. 578—579 ἐκδ. Βόννης. Ζωναρᾶς, 17, 9. Ὁ Παρθενών, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐρρέθη, ἐγένετο χριστιανικὸς ναός, πάντως δ' ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἂν μὴ πρότερον, ἡ δὲ φήμη τῆς Παναγίας τῆς Ἀθηναιωτίσσης καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀσβέστου λύχνου ἦτο μεγάλη καὶ παγκόσμιος, πολλοὺς μέχρι φραγκοκρατίας προσελκύουσα εὐλαβεῖς προσκυνητάς. Πρβ. Τάσου Νερούτσου Χριστ. Ἀθήν.. ἔνθ. ἀνωτ. Γ', σ. 19 ἑπ.

καίως προϋποθέτει, ἀλλὰ καὶ τρανότατα δείκνυσιν ὅτι ἡ τῆς Παλλάδος γηραιὰ πόλις, ὅπως κατὰ τὸν ὄγδοον καὶ ἔνατον αἰῶνα, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους μέγα ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει εἶχεν ἀξίωμα καὶ ἐξχιρετικὴν μεταξὺ τῶν πόλεων κατεῖχε θέσιν; Ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ τότε, ὡς καὶ κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα, ἔχαιρε πολιτικάς τινας προνομίας, ὡς ἱερά τις ἐν τῷ κράτει ἑστία; Τριάκοντα δὲ περίπου ἔτη μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Βασιλείου Β΄. εὐσεβής τις σπαθαροκανδιδάτος, ὁ Νικόλαος Καλομαλᾶς, ἐπεσκεύασεν, ὡς εἴδομεν, τῷ 1050 τὴν ἔτι καὶ νῦν ὑπάρχουσαν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Θεοδώρων, ὡς μαρτυρεῖ ἡ σῳζομένη ἐπιγραφή [1]. Ἀλλὰ νῦν μαλάσσεται τέλος πάντων καὶ ὁ Φαλλμεράϋερ καί, βλέπων ὅτι εἰς Δαναΐδων θὰ ἤντλει πίθον διισχυριζόμενος περαιτέρω ἐρήμωσιν τῶν Ἀθηνῶν ἀπέναντι τῶν πολλῶν εἰδήσεων, αἵτινες μαρτυροῦσι τὴν κατὰ τὸν ἑνδέκατον καὶ δωδέκατον αἰῶνα ὕπαρξιν τῆς πόλεως, ἐπιτρέπει αὐτῇ νὰ συνοικισθῇ ἐκ νέου ὑπὸ τῶν ὀλίγων φυγάδων αὐτῆς κατοίκων, τῶν ἐπὶ 400 ἔτη μὴ εὑρόντων που ἑστίαν σταθεράν, καὶ ὑπό τινων μιγάδων βαρβάρων κατὰ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου αἰῶνος! Ὅτι ὁλόκληρος οὗτος ὁ περὶ ἐρημώσεως τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἕκτου μέχρι τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος μῦθος εἶνε ἱστορικὸς σολοικισμὸς καὶ παράδοξον τῆς τοῦ Φαλλμεράϋερ κεφαλῆς ἀποκύημα γίνεται, νομίζομεν, ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων τοῖς πᾶσι καταφανές. Ὡς ἐκ περισσοῦ δ' ἠδύνατό τις ν' ἀναφέρῃ καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, μητροπολίτου Ἀθηνῶν ἀπὸ 1180—1205, μαρτυρίαν, ἀποκαλοῦντος τοὺς κατοίκους τῆς τότε πόλεως «Ἀθηναίους καὶ ἐξ Ἀθηναίων αὐθιγενῶν [2]». Νῦν δέ, ἀπαλλαγέντες τοῦ παραδοξολόγου τούτου, ἂς ἐρευνήσωμεν περαιτέρω τὴν ἱστορίαν τῆς σεμνῆς καὶ ἀπομάχου πόλεως μέχρι φραγκοκρατίας, ἤτοι μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1204 ὑπὸ τῶν Φράγκων ἁλώσεως αὐτῆς.

[1] Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Boeckh ἐν Corp. inscr. graec. ἀριθ. 8,803 καὶ App. σ. 593, εὑρίσκεται δὲ τοποθετημένη ἄνωθεν τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ.

[2] Ἐν τῷ λόγῳ, ὃν ἐξεφώνησεν «ὅτε τὸ πρῶτον ἐπέβη τῶν Ἀθηνῶν», Σῳζόμ. τόμ. Α΄, σ. 93 ἐπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ ΜΕΧΡΙ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν διαδόχων Ἰουστινιανοῦ Α' γενομένης νέας διοικητικῆς ὑποδιαιρέσεως τοῦ κράτους κατὰ θέματα ὑπὸ τὴν διοίκησιν ἑνὸς στρατηγοῦ ἢ πραίτωρος, αἱ Ἀθῆναι μετὰ τῆς Ἀττικῆς ἀνῆκον εἰς τὸ θέμα Ἑλλάδος, ὅπερ συνέκειτο ἐξ ὁλοκλήρου τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, πρὸς δὲ καὶ ἐκ τῆς Θεσσαλίας μέχρι Πηνειοῦ καὶ ἐκ τῶν νήσων Εὐβοίας καὶ Αἰγίνης, μὲ πρωτεύουσαν τὰς Θήβας, περιεῖχε δὲ κατὰ τὴν ἴσως ἐσφαλμένην μαρτυρίαν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου 79 πόλεις[1]. Οὕτως ἐξηκολούθησαν τὰ πράγματα μέχρι τῆς φραγκοκρατίας, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ, ἡ κατάταξις ὅμως τῆς Ἀττικῆς εἰς τὸ θέμα Ἑλλάδος ἴσχυεν ὑπὸ μόνην τὴν στρατιωτικὴν ἔποψιν, διότι, ὡς ἐκ τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου πληροφορούμεθα, ὁλόκληρος ἡ Ἀττικὴ εἶχεν ἰδίας ἀρχάς, οἱ δὲ κατὰ καιροὺς στρατηγοὶ Ἑλλάδος οὐδεμίαν εἶχον ἄδειαν ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἀθηναϊκὰ πράγματα. Καὶ ὅμως οὗτοι ἐποιοῦντο, φαίνεται, μεγάλην πολλάκις κατάχρησιν τῆς ἀδυναμίας τῆς ἰδίας ἐξουσίας ἐπὶ τῆς χώρας, ἣν διῴκουν, χάριν ἰδιωτελῶν σκοπῶν καὶ ἐνωρὶς ἤδη παρεβίασαν τὸ ἱερὸν τοῦ ἀττικοῦ ἐδάφους καὶ τὰς προνομίας τῶν Ἀθηνῶν. Τούτου ἕνεκα οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ τῆς Ἀττικῆς κάτοικοι, οἵτινες, ὡς εἴδομεν, αὐτοδικοῦντες ἐφόνευσαν τῷ 915 τὸν πρωτοσπαθάριον Χασῆν, φαίνεται ὅτι ἐπανεστάτησαν καὶ περὶ τὰ 1040 κατὰ τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας, ἢ μᾶλλον κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν Βυζαντίνων πραιτώρων. Καὶ οἱ μὲν χρονογράφοι καὶ ἱστορικοὶ οὐδὲν ἀναφέρουσι περί τινος τοιαύτης στάσεως ἐν Ἀθήναις, διεσώθη ὅμως ἡμῖν ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σκανδιναυϊκή τις

[1] Περὶ Θεμάτων, τόμ. Γ', σ. 51, ἐκδ. Βόννης. Τὸν ἀριθμὸν τῶν πόλεων ἔλαβεν ἀναμφιβόλως ἐκ τοῦ Ἱεροκλέους, ὅστις συναριθμεῖ καὶ τὰς τῆς Πελοποννήσου. Τοιαῦτα θέματα τοῦ κράτους ὑπῆρχον δώδεκα ἐν Εὐρώπῃ καὶ δεκαεπτὰ ἐν Ἀσίᾳ, τὰ ὁποῖα ὅμως τῷ χρόνῳ ἠλαττοῦντο διὰ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ κατακτήσεων.

ἐπιγραφή, γεγραμμένη ἐπὶ τῆς ῥάχεως κολοσσιαίου μαρμαρίνου λέοντος, ὅστις μέχρι μὲν τοῦ 1688 ἵστατο ἐπὶ πελωρίου στηλοβάτου πρὸ τοῦ στομίου τοῦ πειραϊκοῦ λιμένος, Πόρτο Λεόνε (Porto Leone) ἐντεῦθεν ἐπικληθέντος, κατὰ δὲ τὸ ἔτος ἐκεῖνο μετεκομίσθη μετ' ἄλλης ὁμοίας λείας ὑπὸ Μοροζίνη εἰς Ἐνετίαν καὶ ἵσταται αὐτόθι μέχρι τῆς σήμερον μέγας μεγαλωστὶ ἔμπροσθεν τῆς πύλης τῶν νεωρίων Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη μετὰ πολλὰς ἀποτυχούσας ἀποπείρας πρὸς ἑρμηνείαν φαίνεται ὅτι τέλος ἐξηγήθη ὀρθῶς ὑπὸ Ῥάφν[1] καὶ δηλοῖ, κατ' αὐτόν, τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἐπὶ μὲν τῆς ἀριστερᾶς τοῦ λέοντος πλευρᾶς τὰ ἑξῆς·
» Ὁ Χάκων μετὰ τοῦ Οὔλφου, Ἀσμούνδου καὶ Ὄρνου ἐκυρίευσαν τὸν
» λιμένα τοῦτον. Οἱ ἄνδρες οὗτοι καὶ Χάραλδος ὁ Πελώριος ἐπέβαλον
» σπουδαῖα πρόστιμα εἰς τοὺς ἀποστατήσαντες Ἕλληνας. Ὁ Δάλκος
» ἦτο αἰχμάλωτος ἐν μακρυναῖς χώραις, ὁ δ' Ἐγῖλος καὶ Ῥάγναρ εὑ-
» ρίσκοντο ἐν ἐκστρατείᾳ ἐν Ῥωμανίᾳ καὶ Ἀρμενίᾳ·» ἐπὶ δὲ τῆς δε-
» ξιᾶς, « Ὁ Ἀσμοῦνδος μετὰ τοῦ Ἀσγείρου, Θορλείφου, Θόρδου καὶ
» Ἰβάρου ἐχάραξαν τὰς γραμμὰς ταύτας κατὰ διαταγὴν Χαράλδου
» τοῦ Πελωρίου, εἰ καὶ οἱ Ἕλληνες δυσαγασχετοῦντες ἀπηγόρευον αὐτοῖς
» τοῦτο[2]». Ἐκ πάντων τῶν Νορμαννῶν τούτων γνωστὸς ἡμῖν ἐστι μόνος Χαράλδος ὁ Πελώριος, οὗτος δ' εἶνε ὁ μεγαλόσωμος ἐκεῖνος Χαράλδος ὁ Γ', ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως Ὄλαφ τοῦ Β'. (1030) ἐγκατέλιπε τὴν Νορβηγίαν καὶ ἀπὸ τοῦ 1033—1043 ὑπηρέτει παρὰ τοῖς Βυζαντίνοις ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἐξ ἀλλοδαπῶν συγκειμένης σωματοφυλακῆς τοῦ βασιλέως, τῶν Βαράγγων, ἔπειτα δ' ἐπανακάμψας εἰς τὴν βόρειον πατρίδα του ἀνέβη ἐν ἔτει 1047 τὸν νορβηγικὸν θρόνον καὶ ἐν ἔτει 1066 ἔπεσε μαχόμενος κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας. Κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1043 εἰς Νορβηγίαν ἐπάνοδόν του ἔφερεν

[1] Rafn, Runeniskrift i Piraeus, 1856 ἐν Κοπεγχάγῃ. Πρβ. καὶ Hopf ἐν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, σ. 147.

[2] Τὴν τοιαύτην ἑρμηνείαν τῆς σκανδιναυϊκῆς ταύτης ἐπιγραφῆς ἀπέρριψαν ἄλλοι εἰδικοὶ περὶ τὴν σκανδιναυϊκὴν παλαιογραφίαν ἄνδρες, οἷον ὁ Sophus Bugge καὶ ὁ Thomsen, ὡς μόνον βέβαιον παραδεχθέντες τὸ ὅτι ἐχαράχθησαν τὰ γράμματα ὑπὸ Σουηδῶν κατὰ τὸν ΙΑ'. αἰῶνα. Τούτου ἕνεκα ὁ Γρηγορόβιος ἀρνεῖται ὅλην τὴν περὶ στάσεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀφίξεως τοῦ Χαράλδου εἰς Ἀθήνας ἱστορίαν, φρονῶν ὅτι τὰ γράμματα ἐχαράχθησαν ὑπὸ Σουηδῶν σωματοφυλάκων τοῦ Βασιλείου Β', ὅτε οὗτος ἐπεσκέφθη τῷ 1018 τὰς Ἀθήνας, κατὰ τὴν ἀρχαιόθεν συνήθειαν τῶν περιηγητῶν. Ἴδε Gesch. d. Stadt Athen im Mittelalter, τόμ. Α' σ. 169 ἐπ.

ὁ Χαράλδος μεθ' ἑαυτοῦ τοσοῦτον θησαυρόν, ὥστε μόλις 12 εὔρωστοι νέοι ἠδυνήθησαν νὰ ἄρωσι τὸν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀποκτηθέντα πλοῦτον ἐκεῖνον. Ἐν τῇ βυζαντινῇ ὑπηρεσίᾳ κατεπολέμησεν ὁ Χαράλδος ἐπανειλημμένως κατὰ ξηρὰν μὲν τοὺς Βουλγάρους, κατὰ θάλασσαν δὲ τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους πολέμους φαίνεται ὅτι κατηύνασε καὶ τὴν ἐν Ἀττικῇ παροδικὴν ἐπανάστασιν, ἥτις ἐξερράγη ἴσως διότι πρὸς τοῖς ἐκ τῶν Σαρακηνῶν δεινοῖς προσετίθεντο καὶ αἱ φοβεραὶ πιέσεις καὶ καταχρήσεις τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀρχῶν, μετὰ τὸν κατευνασμὸν ὅμως τῆς στάσεως τὰ πράγματα φαίνεται ὅτι διέμειναν καὶ πάλιν ἐν Ἀττικῇ ὡς πρότερον καὶ ὅτι ἡ μόνη ἐπιβληθεῖσα τοῖς στασιασταῖς ποινὴ ἦτο ἡ ἐν τῇ σκανδιναυϊκῇ ἐπιγραφῇ μνημονευομένη χρηματική. Ἔκτοτε δὲ τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν διεδόθησαν ὑπὸ τῶν Νορβηγῶν ἐκείνων ἐν τῇ βορειοδυτικῇ Εὐρώπῃ μέχρις Ἰσλανδίας, πανταχοῦ δ' ἐγίνετο λόγος πολὺς περὶ « τῆς λαμπρᾶς πό-» λεως τῶν Ἀθηνῶν, (Athenisborg) ἥτις δικαίως ἀποκαλεῖται μή-» τηρ τῶν ἐπιστημῶν καὶ προστάτις πάντων τῶν φιλοσόφων, οὓς ἀνα-» ζητεῖ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα· οὐδεμία λαμπροτέρα καὶ περιφημοτέρα » πόλις ὑφίσταται ἐν Ἑλλάδι.[1].»

Καὶ τῷ ὄντι κατὰ τὸν ἑνδέκατον καὶ δωδέκατον αἰῶνα ἡ ὑπόληψις τῶν Ἀθηνῶν ἤρξατο ἀναγεννωμένη ἡ δὲ πόλις αὕτη ἔχαιρε τότε φήμην παγκόσμιον ὡς ποτε ἑστία τῶν φώτων, καθ' ἃ ἐκ τῶν πολλαχοῦ τῆς βορείου Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀνατολῆς περὶ αὐτῆς τότε διαδεδομένων καὶ ἐξ ἄλλων ἱστορικῶν εἰδήσεων ἐξάγεται· διότι καὶ ἂν μὴ ὦσιν αὗται κατὰ γράμμα ἀληθεῖς, ὅμως ἔπρεπε νὰ ἐπεκράτει τότε τοιαύτη περὶ Ἀθηνῶν ἰδέα, ἵνα ἔχωσι σημασίαν. Τὸ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βουργωνίας σῳζόμενον χειρόγραφον τοῦ Γουΐδωνος ἐκ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος (Liber Guidonis), περιγράφον τὰς τότε Ἀθήνας ἐξυμνεῖ αὐτὰς ὥς ποτε μητέρα τῆς φιλοσοφίας καὶ ῥητορικῆς καὶ μετὰ θαυμασμοῦ ἀναφέρει τὸν ἀέναον λύχνον τὸν εὑρισκόμενον ἐν τῷ ὑπὸ Ἰάσονος (sic) κατασκευασθέντι ἐκ λαμπροῦ μαρμάρου θαυμασίῳ ναῷ τῆς Θεοτόκου, τουτέστι τῷ Παρθενῶνι[2]. Ὁ δὲ Ἰσλανδὸς Σαιβοῦλφος

[1] Hopf, ἐν Ἐγκυκλοπαιδείας ἔνθ. ἀνωτ., σ. 148. Καὶ τὴν τοιαύτην φήμην ἀμφισβητεῖ ὁ Γρηγορόβιος (Α'., σ. 172) ὡς μὴ ὑπάρχουσιν ἀληθῶς ἐν τοῖς δημοτικοῖς τῶν βορείων ᾄσμασι καὶ διηγήμασι.

[2] Ἴδε Bock, Lettre à Mr L. Bettmann sur un manuscrit de la bibliothèque de Bourgogne intitulé Liber Guidonis. Βρυξέλλ. 1850 σ. 136.

(Saewulf), ὅστις κατὰ τὰ ἔτη 1102—1103 μετέβη ὡς προσκυνητὴς εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ καθ' ὁδὸν ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, ἐν τῷ ὁδοιπορικῷ του [1] περιγράφει τὴν πόλιν ταύτην, «τὴν περίφημον καὶ γνωστὴν ἐκ τῆς τοῦ Παύλου ἐπισκέψεως», καὶ μνημονεύει ὡσαύτως τοῦ ἐν Παρθενῶνι ἀσβέστου φωτός. Διότι, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι ἀφιέρωσαν «λύχνον τῇ θεῷ χρυσοῦν», ἔργον τοῦ Καλλιμάχου, ὅστις ἅπαξ τοῦ ἔτους ἐνεπίμπλατο ἐλαίου καὶ ἔφαινεν «ἐν ἡμέρᾳ καὶ νυκτί [2]», οὕτω καὶ τὸν χριστιανικὸν Παρθενῶνα ἐφώτιζεν ἀέναος καὶ ἄσβεστος λύχνος, ἴσως αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ τοῦ Καλλιμάχου, καὶ ἦτο πανταχοῦ τοῦ κόσμου γνωστὸς καὶ θαυμαστός. Παρομοίως διηγοῦνται ὅτι ὁ τῆς Γεωργίας βασιλεύς, ὁ Βαγρατίδης Δαβὶδ ὁ Β', ἄρξας ἀπὸ 1088 ἕως 1125 καὶ λαβὼν σύζυγον Ἑλληνίδα τινὰ Εἰρήνην, εἶχε διατάξει κατ' ἔτος νὰ πέμπωνται εἴκοσιν ἐπὶ εὐφυΐᾳ διακρινόμενοι παῖδες εἰς Ἀθήνας, ὅπως σπουδάζωσιν ἐνταῦθα τὴν ἑλληνορωμαϊκὴν σοφίαν [3]. Ἐκ τῶν νέων τούτων ἦτο καὶ ὁ περιβόητος Γεωργιανὸς ποιητὴς Σχότης Ῥούσταβελ, ὅστις διεκρίθη ἰδίως διὰ τοῦ περιφήμου ἔπους του «*Δορᾶς τοῦ πάνθηρος*» (Wepkiss-Tkaossani), τούτου δ' ἕνεκα προσεκλήθη ὑπὸ τῆς περιφήμου βασιλίσσης Θαμὰρ (1184—1212) εἰς τὴν αὐλήν της καὶ διωρίσθη βιβλιοθηκάριος αὐτῆς. Ὑπῆρξαν λοιπὸν πιθανῶς αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα τὸ φυτώριον καὶ ἡ πηγὴ καὶ τοῦ γεωργιανοῦ πολιτισμοῦ [4]. Εἴπομεν δὲ **πιθανῶς**, διότι πόλις Ἀθῆναι ὑπῆρχε καὶ ἐν Γεωργίᾳ κατὰ τὸν Προκόπιον· «Μετὰ δὲ τὸ Ῥίζαιον αὐτονόμων ἀνθρώπων ὅροι ἐκδέχονται, οἵ δὴ Ῥωμαίων τε καὶ Λαζῶν μεταξὺ ᾤκηνται καὶ κώμη τις Ἀθῆναι ὄνομα ἐνταῦθα οἰκεῖται [5].» Τί δὲ παράδοξον νὰ ἐφιλοτιμήθη ὁ φιλομαθὴς ἐκεῖνος Γεωργιανὸς νὰ καταστήσῃ τὰς ἐγχωρίους Ἀθήνας ἀξίας τοῦ ἐνδόξου ὀνό-

[1] Saewulfi Itinerarium hierosolymitanum, ἐν Recueil de voyages et mémoires publiés par la Socieié de géographie, ἐν Παρισίοις, 1839, τόμ. Δ'. σ. 834. Πρβ. καὶ Γρηγορόβ. ἐν Α', σ. 214. 227 ἐπ., ὅστις θεωρεῖ καὶ τὰς παραδόσεις ταύτας μύθους κατὰ φήμην πλασθέντας.

[2] Πρβ. Παυσανίου Ἀττικ. 26

[3] Ἴδε Bodenstedt, 1001 Tag im Orient, ἐν Βερολίνῳ 1854, τόμ. Γ', σ. 88 ἐπ. Πιθανὸν ἐν τούτοις αἱ Ἀθῆναι αὗται νὰ ἦσαν ἡ ἐν Πόντῳ καὶ πλησίον τῆς Γεωργίας ὁμώνυμος πόλις καὶ ὄχι αἱ ἀττικαὶ Ἀθῆναι.

[4] Πρβ. Hopf ἔνθα ἀνωτέρω σ. 177.

[5] Προκόπ. ἐν τόμ. Α'. σ. 289, 294. Β', 465. ἐκδ. Βόννης.

ματος, ὅπερ ἔφερον, ἀφοῦ «νέας Ἀθήνας» ἀποκαλοῦσι τὰ ἰβηρικὰ χρονικὰ καὶ μονήν τινα, ἣν ὁ Δαβὶδ ἐκεῖνος ἔκτισε καὶ ἥτις εἶχεν ἀποβῆ κέντρον παιδείας[1];

Ὡσαύτως ὁ ἐν Παρισίοις περὶ τὸ 1198 ἀκμάσας ἰατρικὸς συγγραφεὺς μάγιστρος Αἰγίδιος, περίφημος ἐν τῇ ἐποχῇ του, ἐλέγετο ὅτι εἶχεν ἐκπαιδευθῇ ἐν Ἀθήναις, κατά τινας δὲ καὶ κατήγετο ἐντεῦθεν[2]. Ὁ Ἄγγλος μάγιστρος Ἰωάννης Βαζιγγεστόκης (John Basingestokes), ὅστις ἀπεβίωσεν ὡς ἀρχιδιάκονος ἐν Λειτζέστερ (Leicester) τῷ 1252 καὶ ἦτο κάτοχος τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γλώσσης, εἶχεν ἐκπαιδευθῆ, ὡς ὁ ἴδιος πρὸς τὸν ~~ἀρχιεπίσκοπον~~ Ῥοβέρτον ἔλεγεν, ἐν Ἀθήναις καὶ ἐνταῦθα εἶχε μάθει ἐκ τῶν Ἑλλήνων πολλά, ἅτινα ἦσαν ὅλως ἄγνωστα τοῖς Λατίνοις. Οὗτος εἰσήγαγεν εἰς Ἀγγλίαν τὰ ἑλληνικὰ ἀριθμητικὰ σημεῖα, μετέφρασε λατινιστὶ ἀπόκρυφά τινα ἑλληνικὰ συγγράμματα, τὰ ὁποῖα ὁ ~~ἀρχ~~ιεπίσκοπος ἐκεῖνος ἐπίτηδες ἐπρομηθεύθη ἐξ Ἑλλάδος, καὶ ἔγραψε γραμματικήν τινα λατινιστί. Ὁ Βαζιγγεστόκης λέγει πρὸς τούτοις ὅτι ἐπ' αὐτοῦ αἱ Ἀθῆναι ἦσαν πόλις τῆς σοφίας, παράγει ὅμως τὸ ὄνομα τῆς πόλεως παρὰ τὸ ἀ-θάνατος[3]. Ἀξιοσημείωτον δὲ λίαν εἶνε τὸ ὑπὸ τοῦ βιογράφου αὐτοῦ Ματθαίου Πάριδος ἐξιστορούμενον, ὅτι ὁ Βαζιγγεστόκης κατὰ τὴν ἰδίαν του ὁμολογίαν τὰς πλείστας γνώσεις ἀπέκτησεν ἐν Ἀθήναις παρὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἐνταῦθα ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίνης, ἥτις, καίπερ μόλις δεκαοκταέτις παρθένος, ἦτο εἰς μέγαν βαθμὸν κάτοχος ποικίλης σοφίας. Ἐπειδὴ ὅμως μετὰ τὸ 1205 οὐδεὶς Ἕλλην ἀρχιεπίσκοπος ὑπῆρχε πλέον ἐν Ἀθήναις, ὁ δὲ Βαζιγγεστόκης τὸ ἐνωρίτερον μετὰ τὸ 1165 ἠδύνατο νὰ σπουδάσῃ ἐν Ἀθήναις, συμπεραίνει τολμηρῶς ὁ Χὸπφ ὅτι ἡ νεαρὰ ἐκείνη Ἑλληνίς, παρ' ἧς ἐδιδάχθη ὁ Ἄγγλος, ἦτο κατ' ἀνάγκην θυγάτηρ τοῦ τελευταίου πρὸ τῆς φραγκοκρατίας ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτου, ἣν ἐγέννησεν ἴσως, πρὶν χειροτονηθῇ ἀρχιερεύς. Ἀλλ' ὁ Ἀκομινάτος αὐτὸς μαρτυρεῖ ὅτι οὐδέποτε ἐγένετο πατήρ· «Εἰ γὰρ καὶ πατὴρ οὐκ ἐγενόμην, ἀλλ' οἶδα τὰ ἐπὶ τοῖς παισὶ τῶν πατέρων

ἐπίσκοπον Λίνδου (Li… -νίζ: Rob… -teste.

[1] Τὴν μονὴν ταύτην νομίζει ὁ Γρηγορόβιος ὡς τὰς Ἀθήνας, εἰς ἃς Δαβὶδ ὁ Β'. ἔπεμπεν οἰκοτρόφους πρὸς ἐκπαίδευσιν. (Α', σ. 228 ἑπ.)

[2] Ἴδε Polyc. Leyser, Historia poëtarum et poëmatum medii ævi. 1721, σ. 499.

[3] Ἴδε Mathaeus Paris, Historia, major ἐκδ., Watts, ἐν Λονδίνῳ 1690 σ. 835 καὶ Hopf ἔνθα ἀνωτέρω.

σπλάγχνα,» λέγει που τῶν ἔργων του[1]. Τὸ πολὺ λοιπὸν θὰ ἦτο θετή τις, αὐτοῦ θυγάτηρ, ἢ ἀνεψιά, ἂν πάντως ἀληθεύῃ ἡ εἴδησις τοῦ Ματθαίου Πάριδος, μολονότι ἐν τοῖς σωζομένοις τοῦ Μιχαὴλ οὐδὲν περὶ θετῆς τινος κόρης λέγεται, ἀνεψιοὶ δὲ μόνοι ἀναφέρονται[2].

Καὶ Ἄραβες δὲ συγγραφεῖς τῶν αἰώνων τούτων παρομοίως ἐξυμνοῦσι τὰς Ἀθήνας ὡς πόλιν τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, οἷον ὁ γεωγράφος Ἴσταρης ἐκ τῶν μέσων τοῦ δεκάτου αἰῶνος, ὅστις ὅμως προδήλως οὐδέποτε ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἐγνώριζεν αὐτὰς ἐκ μόνων τῶν ἀρχαίων παραδόσεων[3]. Ἄλλως τε καὶ ἦτο φυσικὸν οἱ ἐκ τοῦ σκότους τῆς ἀμαθείας τότε ἐπιπόνως ἀνακύπτοντες δυτικοὶ καὶ ἄλλοι λαοὶ νὰ ἐκλαμβάνωσι τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν μητέρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰς Ἀθήνας, ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν χώραν τῶν φώτων καὶ τῆς παιδείας. Ἤδη καὶ πρὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος εἶχε ληφθῆ πρόνοια καὶ φροντὶς ὑπὸ φιλομούσων καὶ προνοητικῶν τινων αὐτοκρατόρων περὶ καλλιεργείας τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν[4]. Κατὰ τὸν δέκατον ὅμως, τὸν ἑνδέκατον καὶ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ἐπεκράτησεν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ἔκτακτός τις ἀναζωογόνησις καὶ ἀκμὴ τῆς καλλιεργείας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἡ δὲ Κωνσταντινούπολις ἰδίως εἶχεν ἀποβῆ σπουδαῖον πνευματικοῦ ὀργασμοῦ κέντρον. Ἡ ὤθησις, ἣν εἶχε δώσει εἰς τὴν παιδείαν ἡ μακεδονικὴ δυναστεία καὶ τὴν ὁποίαν ἐξηκολούθησαν δίδοντες καὶ οἱ Κομνηνοί, εἶχε παραγάγει νέαν τῶν γραμμάτων οὐκ εὐκαταφρόνητον ἀκμήν, πολλοὶ δὲ τότε ἤκμασαν διαπρεπεῖς λόγιοι, ὡς μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ὁ πατριάρχης Φώτιος, ὁ «ὕπατος τῶν φιλοσόφων» Μιχαὴλ Ψελλός, ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος καὶ ὁ Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτος ὁ Χωνιάτης. Δυστυχῶς ἡ παιδεία τότε δὲν ἐξετείνετο εἰς εὐρεῖς τοῦ λαοῦ κύκλους, ἀλλ' ἦτο προνομιακὴ ὀλίγων ἐνασχόλησις, λαϊκῶν τε καὶ κληρικῶν. Οὐχ ἧττον ἡ ἀναζωογονηθεῖσα μελέτη τῶν πνευματικῶν προϊόντων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀπήμβλυνε καὶ κατ' ὀλίγον ὁλοτελῶς κατέρριψε τὴν ἀπὸ τῆς ἐπικρα–

[1] Πρβ. Σωζομ. τόμ. Β'., σ. 244.

[2] Πρβ. Σωζομ. τόμ. Β', σ. 267 ἐπ. Ὁ Σπυρ. Λάμπρος ὑποθέτει ἄλλου τινὸς ἱεράρχου Ἀθηνῶν θυγατέρα τὴν Κωνσταντίναν, Ἕλληνος ἢ Λατίνου. (Αἱ Ἀθῆναι κ.τ.λ. σ. 49—50 καὶ Εἰσαγωγ. εἰς Σωζόμ. Ἀκομινάτου σ. κθ'.), ὁ δὲ Γρηγορόβιος δυσπιστεῖ καθόλου περὶ τῆς εἰδήσεως (τόμ. Α'. σ. 228 ἐπ.).

[3] Πρβ. Γρηγορ. Ἀθήν., τόμ. Α', σ. 239.

[4] Πρβ. ἀνωτ. σελ. 135 ἐπ.

τήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ὑφισταμένην προκατάληψιν κατὰ παντὸς ἑλληνικοῦ, ὡς ***αἱρετικοῦ***, νέον δὲ πνεῦμα ἑλληνικώτερον ἤρξατο ἐπικρατεῖν, δι' οὗ διεπλάσθη τῷ χρόνῳ ὁ νεώτερος Ἑλληνισμός, ὅστις συνεβίβασε πρὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας τὰ δόγματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὰς ἐνδόξους παραδόσεις καὶ τὰ φῶτα. Τούτου ἕνεκα, ἐνῷ ὁ Φώτιος ἀκόμη αὐτὸς καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐμυκτήριζον τοὺς ἐπὶ τῇ ἐξ Ἑλλάδος καταγωγῇ των σεμνυνομένους, ὁ Ψελλὸς συμπαθεῖ πρὸς τοὺς Ἕλληνας τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ συνηγορεῖ ὑπὲρ αὐτῶν[1] καὶ ἐνθουσιᾷ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. «Πάντα Μουσῶν πνεῖ, πάντα χαρίτων· τὰ γὰρ ἐν τῇ πόλει ἐρείπια τῶν ἀπορθήτων (ἀντὶ τοῦ ***ἀπορρήτων*** τῆς παραδόσεως) ἔτι περιφανέστερα πόλεων,» λέγει που περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις τότε σῳζομένων ἀρχαιοτήτων[2]. Καὶ ἡ λέξις δ' ***Ἕλλην*** δὲν σημαίνει πλέον τὸν ***ἐθνικὸν*** καὶ ***εἰδωλολάτρην***, ἀλλ' εἶνε ταὐτόσημος τῇ ***Ῥωμαῖος***, ὥστε ὁ Ψελλὸς καὶ αὐτὸν τὸν ἀρχαῖον Φωκίωνα Ῥωμαῖον ἀποκαλεῖ[3]; μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπισήμως ἐκήρυττεν ὅτι ἐμάχετο ὡς Ἕλλην καὶ ὑπὲρ Ἑλλήνων.

Ἐκ τῆς τοιαύτης ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον τροπῆς τῶν πνευμάτων κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ τῆς φραγκοκρατίας αἰῶνας δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ κερδήσωσιν ἠθικῶς ἡ κυρίως Ἑλλὰς καὶ αἱ Ἀθῆναι, φαίνεται δὲ ὅτι δὲν ἔπαυσαν καὶ ἐνταῦθα καλλιεργούμενα τὰ γράμματα καὶ αἱ ἐπιστῆμαι ὑπό τινων. Οὕτως ἡ Ἄννα Κομνηνὴ ἀναφέρει Ἀθηναῖόν τινα ἀστρολόγον Καταναγκην, ὅστις μετεκλήθη ἐπὶ Ἀλεξίου Α'. τοῦ Κομνηνοῦ (1081 — 1118) εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ προεφήτευσε τὰ συμβησόμενα, ἀλλ' ἀνεπιτυχῶς[4]. Ἦσαν δ' οἱ τότε Ἀθηναῖοι φανατικοὶ χριστιανοί, ὡς ἄλλοτε ὑπῆρξαν ἐπίμονοι καὶ φανατικοὶ ἐθνικοί. Ἐν τῷ βίῳ λόγου χάριν τοῦ ὁσίου καὶ θαυματουργοῦ Μελετίου, ὅστις

[1] Πρβ. τὰς ἐπιστολὰς αὐτοῦ 26, 32, 33. 34, 103, 134 καὶ 135 παρὰ Κ. Σάθᾳ, ἐν Μεσαιωνικῆς Βιβλιοθ. τόμ. πέμπτῳ, καὶ Προλόγου Σάθα σ. λθ'.

[2] Ἐν τῷ Περὶ ἐνεργ. δαιμόν. σ. 46 ἐκδ. Boissonade ἐν Παρισίοις 1838.

[3] Ἐν ἐπιστολῇ 208ῃ, παρὰ Σάθᾳ, τόμ. Ε'. σ. 522.

[4] Πρ. Ἄννης Κομνηνῆς Ἀλεξιάδ. 6, 7, 243. Ἡ ἐν ἐπιστολῇ 64ῃ φράσις τοῦ Ψελλοῦ πρὸς τὸν μητροπολίτην Κορίνθου «Τὰς Ἀθήνας μόνος ἀπολαβὼν »καὶ πρὸς τὴν αὐτόθι μοῦσαν τὴν ἀκοὴν ἐκκρεμάσας τὰς ἐμὰς παραπλέεις Σει»ρῆνας» εἶνε προδήλως εἰκονικὴ καὶ μεταφορικὴ μόνον ἔκφρασις, ὡς ὀρθῶς φρονεῖ ὁ Γρηγορόβιος, ἐν τόμ. Α'.. σ. 181.

κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ἤκμασεν, ὁ βιογράφος καὶ μαθητὴς πιθανῶς αὐτοῦ Πτωχοπρόδρομος διηγεῖται ὅτι ὁ τότε *Ἀθήναρχος*, ἤτοι διοικητὴς τῶν Ἀθηνῶν, συλλαβὼν Δυτικούς τινας προσκυνητάς, προσορμισθέντας διὰ τρικυμίαν εἰς Πειραιᾶ, ἐφυλάκισε μετενεγκὼν αὐτοὺς εἰς «Ἀθήνας, τὰς θερμὰς μὲν πάλαι τὴν εἰδωλολατρείαν, εἴπερ τις ἄλλη »τῶν πόλεων, θερμοτέρας δὲ ἄρτι κατὰ διάμετρον τὴν εἰς τὴν ὑπέρα»γνον ἡμῶν βασιλίδα καὶ θεοτόκον εὐσέβειαν[1].» Ὁ φανατισμός, ὃν εἶχε γεννήσει τὸ συντελεσθὲν ἐκκλησιαστικὸν σχίσμα, καὶ τὰ δεινά, ἅτινα ὑπέφερε τὸ ἀνατολικὸν κράτος τότε ἐκ τῶν σταυροφοριῶν, ἔκαμνον τοὺς κατοίκους τοῦ βασιλείου νὰ θεωρῶσι πολέμιον πάντα Δυτικόν, διὸ θὰ ἐκακοποιοῦντο καὶ οἱ ἐν Πειραιεῖ συλληφθέντες, ἂν μὴ ἔσπευδε πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν ὁ μεγάλως τιμώμενος Μελέτιος, ὅστις παραλαβὼν τοὺς ἀνθρώπους ἔσωσεν αὐτοὺς καὶ οὕτως ἀπέστειλεν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ ὅσιος Μελέτιος ἐμόναζεν ἐπὶ τοῦ Ἑλικῶνος, ἐν τῇ μονῇ Μυοπόλει περιήρχετο ὅμως ἐκεῖθεν ὁρμώμενος ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἱδρύων μονὰς καὶ προτρέπων εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, ὡς ἄλλος Ἀντώνιος, φυσικῷ δὲ τῷ λόγῳ καὶ «τὰ τῆς Ἀττικῆς περιενόστει χωρία.» Ἐνταῦθα εὗρεν ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν παρὰ τῶν ἐν τῇ μονῇ τοῦ *Δαφνίου*, μοναχῶν, οἵτινες μεγάλην ἐξήσκουν ἐν τῷ τόπῳ ἐπιρροήν, ὁ ζηλωτὴς ὅμως Μελέτιος ὑπερενίκησε πᾶν ἐμπόδιον καὶ ἵδρυσε καὶ ἐν Ἀττικῇ πολλὰς μονὰς καὶ μετόχια, ὧν μία, τὸ Σύμβολον, ἤκμαζε καὶ ἐπὶ τοῦ μητροπολίτου Μιχαὴλ Ἀκομινάτου[2]. Ἀλλ᾽ ἂν ἠθικῶς ἡ Ἑλλὰς καὶ αἱ Ἀθῆναι ἐκέρδησαν κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ τῆς φραγκοκρατίας αἰῶνας, ὑλικῶς ὅμως ἐξέπιπτον, φαίνεται, καὶ παρήκμαζον ἕνεκα τῆς ἀπληστίας τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πεμπομένων παντοίων ὑπαλλήλων καὶ τῆς πολλαπλῆς καὶ δυσφορήτου φορολογίας. Ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς καὶ ἡ Πελοπόννησος, αἵτινες πρότερον ἀπετέλουν δύο θέματα, κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα ἦσαν ἤδη συγχωνευμέναι εἰς ἓν θέμα. Τοῦτο σαφῶς ἐξάγεται ἐκ τῶν σωζομένων ἐπιστολῶν τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ πρὸς τὸν «πραίτωρα Πελοποννήσου καὶ Ἑλλάδος,» τὸν διάσημον διὰ τὰς ἁρπαγὰς καὶ πιέσεις του γενόμενον Νικηφορίτσην, καὶ πρὸς τὸν «κριτὴν Πελο-

[1] Πρβ. Βίον τοῦ ὁσίου καὶ θαυματουργοῦ Μελετίου, σ. 43 τῆς ἐν ἔτει 1885 ἐν Πετρουπόλει ὑπὸ τῆς ῥωσσικῆς Ἑταιρείας τῆς Παλαιστίνης γενομένης ἐκδόσ.

[2] Πρβ. τὰς πρὸς τὸν ἡγούμενον Συμβόλου ἐπιστολὰς τοῦ Ἀκομινάτου ἐν Σωζομ. τόμ. Β'. καὶ Γρηγορωβ. Ἀθήν., τόμ. Α'., σ. 176 ἐπ.

ποννήσου καὶ Ἑλλάδος[1].» Αἱ δὲ Ἀθῆναι ὑπήγοντο μὲν τῷ πραίτωρι καὶ τῷ κριτῇ τοῦ θέματος, εἶχον ὅμως ἰδιαιτέρους ἄρχοντας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πεμπομένους, οἵτινες δὲν ἦσαν πάντοτε ηὐχαριστημένοι ἐκ τῶν Ἀθηναίων, κατὰ τῶν ὁποίων παρεπονοῦντο παρὰ τοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς δυστρόπων καὶ μὴ προθύμως τὰ δημόσια καταβαλλόντων τέλη. Χαρακτηριστικωτάτη τῆς τοιαύτης καταστάσεως εἶνε ἐπιστολή τις τοῦ Ψελλοῦ πρὸς τὸν κριτὴν Πελοποννήσου καὶ Ἑλλάδος, ἔχουσα οὕτως· «Ὁ τῶν Ἀθηνῶν διοικητής, ἐνδοξότατε κύριέ »μου, μόλις ποτὲ τὴν θρυλουμένην Ἑλλάδα ἰδών, ὡς τὴν Σκυθῶν θεα»σάμενος τὴν ἑαυτοῦ τύχην ἀπολοφύρεται καὶ οὔτε ἡ Ποικίλη τοῦτον »εὐφραίνει Στοά, οὐχ ἡ νέα Ἀκαδήμεια, οὐχ ὁ Πειραιεύς, ἀλλ' ἡ ποι»κίλη τῶν Ἀθηναίων γνώμη ποικίλας αὐτῷ τὰς συμφορὰς δίδωσιν. »Ἀλλ' οὗτος μέν, βελτίστη ψυχή, ἅτε τῆς ἡμετέρας μουσικῆς ἄμοιρος, »πείθειν οὐκ οἶδε τὴν Ἑλλαδα τὰ δημόσια τούτῳ καταβάλλειν χρέη· »πεῖσον γοῦν αὐτός, εἰ μὲν βούλει, λόγοις, εἰ δ' οὖν, ἔργοις καὶ ἀπει»λαῖς[2] . . .» Ἐν ἄλλῃ δὲ ἐπιστολῇ «χειμῶνι, λέγει, προσεικάζω τὴν »Ἀττικὴν ἢ καὶ χειμῶνος χείρονι. Αὐτοὶ γὰρ οἱ ἔμποροι τῆς νηὸς τὰ »κύματα ἐπαγείρουσι καὶ ἀναζέουσι τὸ κλυδώνιον[3].» Τί δ' ἄλλο μαρτυροῦσιν αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ἢ ὅτι οἱ τότε Ἀθηναῖοι ἐδυστρόπουν ν' ἀποτίνωσι τοὺς παρ' αὐτῶν ἀπαιτουμένους φόρους, εἴτε διότι ἦσαν πτωχοί, εἴτε, πιθανώτερον, διότι ἐζητοῦντο οὗτοι παρὰ τὰς προνομίας τῆς πόλεως, ἐπιτρεπούσας αὐτῇ **πολλοστημόριον** τῆς φορολογίας τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων, ἐξηναγκάζοντο δὲ πολλάκις εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ ἀπαιτουμένου ὑπὸ τοῦ ἐπεμβαίνοντος κριτοῦ Πελοποννήσου καὶ Ἑλλάδος; Πολλοὶ δὲ καὶ μεγάλοι ἦσαν οἱ φόροι, οὓς οἱ βασιλεῖς Κωνσταντινουπόλεως ἐπέβαλλον κατὰ τὸν ἑνδέκατον καὶ δωδέκατον αἰῶνα, κυρίως ἕνεκα τῶν συχνῶν πολέμων καὶ τῶν δαπανῶν, ἃς οὗτοι καὶ αἱ σταυροφορίαι προὐκάλουν, καὶ ὡς ἐκ τῆς σημαντικῆς ἐλαττώσεως τῶν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεγάλων εἰσοδημάτων διὰ τὴν παραχώρησιν ἀτελειῶν καὶ ἄλλων προνομιῶν πρὸς τοὺς Ἐνετούς, Ἀμαλφιτανούς, Πισάτας καὶ Γενουαίους, οἵτινες ἀπερρόφησαν οὕτως ὁλόκληρον τῆς Ἀνατολῆς τὴν ἐμπορίαν. Κατέφευγον δ' οἱ τῆς Κωνσταντι-

[1] Πρβ. τὰς παρὰ Σάθᾳ, τόμ. Ε', σ. 267 ἐπ. ἐπιστ. 32—34. καὶ 103. σ. 344.
[2] Ἐπιστολὴ 33 παρὰ Σάθᾳ, Μεσαιων. Βιβλιοθ. τόμ. Ε', σ. 268.
[3] Ἐπιστολὴ 34 παρὰ Σάθᾳ, τόμ. Ε'. σ. 269.

νουπόλεως βασιλεῖς εἰς τοιαῦτα ἐπαχθῆ καὶ πολυεγκύμονα μέτρα, διότι τὰ πράγματα ἀπὸ τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος ἔλαβον τροπὴν μᾶλλον δεινὴν καὶ κρίσιμον.

Καὶ ἀληθῶς ὁλόκληρος ἡ ἱστορικὴ σκηνογραφία μετεβλήθη κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα. Ἡ ἀπὸ πολλοῦ ὑπολανθάνουσα μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἀντιπάθεια καὶ ἐχθρότης ἕνεκα τῆς διηνεκοῦς ἀντιζηλίας καὶ διαμάχης μεταξὺ τῶν ἐκκλησιῶν Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐξερράγη, ὡς καὶ ἀνωτέρω (σ. 209 ἑπ.) εἴπομεν, εἰς ἀκράτητον μῖσος μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ σχίσματος τῶν ἐκκλησιῶν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου τοῦ 1057, οἱ δὲ πάπαι δὲν ἐπαύοντο ἔκτοτε διεγείροντες τὴν Δύσιν κατὰ τῆς ἀτιθάσσου Ἀνατολῆς. Αἱ ἐν Ἰταλίᾳ κτήσεις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους εἶχον περιορισθῆ εἴς τινας παραλίας πόλεις, ὧν ἡ Ἀγκὼν διετηρήθη ἐπὶ μήκιστον, ἀντὶ δὲ τῆς κυριαρχίας τῶν Βυζαντίνων αὐτοκρατόρων εἶχον ἱδρυθῆ ἐν Ἰταλίᾳ διάφοροι ἀνεξάρτητοι πολιτεῖαι, ἡ Ἐνετία, ἡ Γένουα, ἡ Πίσα, ἡ Ἀμάλφη, ἡ Φλωρεντία καὶ ἄλλαι, ἡ κοσμικὴ τῶν παπῶν ἐπικράτεια καὶ τὸ κράτος τῶν Νορμαννῶν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ, ὅπερ ἐχρησίμευσεν ὡς τὸ κυριώτατον ὄργανον τῶν παπῶν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς καὶ κατὰ τῶν χωρῶν τοῦ ὀρθοδόξου ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ οἱ Σελτζουκίδαι Τοῦρκοι, οἱ κακῶς ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων Πέρσαι καλούμενοι, ἐκ τοῦ Μεροῦ ἢ τῆς Μέρβης ὁρμώμενοι, ἵδρυσαν, ὡς καὶ προηγουμένως ἀνεφέραμεν (σ. 212), ἀπὸ τοῦ 1040 διὰ τῶν μεγάλων ἡγεμόνων Τογρουλβέγ, Ἀρπαρσλὰν καὶ Μαλὲκ-σάχου τὸ μέγα τουρκικὸν κράτος τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, ἐκ τοῦ ὁποίου βραδύτερον ὁ Σολεϊμὰν ἀπετέλεσεν ὡς τμῆμα ἐν τῇ Μ. Ἀσίᾳ τὸ λεγόμενον κράτος τῶν Ῥοὺμ ἢ τῆς Ῥωμανίας, ὡς σχηματισθὲν ἐξ ἐπαρχιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ τῶν Ῥωμαίων ἤτοι Ἑλλήνων κράτους, μὲ πρωτεύουσαν τὸ Ἰκόνιον, ἐνῷ ἄλλοι τῶν Σελτζουκιδῶν ἡγεμόνες κατέλαβον τὴν Συρίαν καὶ τοὺς ἁγίους τόπους καὶ περιέκοψαν ἐκεῖθεν τὸ ἑλληνικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ἔν τε τῇ Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἀδιακόπως ὑπ' αὐτῶν ἐπορθεῖτο, ὡς πρότερον ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν. Ἐνῷ δὲ αἱ εἰρημέναι ναυτικαὶ τῆς Ἰταλίας πολιτεῖαι διὰ τῶν στόλων των ἐκυριάρχουν τῆς Μεσογείου, διὰ δὲ τῆς ἐμπορίας των ἐξεμύζων τὸν πλοῦτον τῆς Ἀνατολῆς, οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ τῆς Δύσεως, ὑποκινούμενοι ὑπὸ τῶν παπῶν καὶ τοῦ καθολικοῦ κλήρου καὶ ζήλῳ θρησκευτικῷ οἱ πολλοὶ ἐλαυνόμενοι ἐπεχείρησαν ἀπὸ τοῦ

τέλους τοῦ ΙΑ'. αἰῶνος ἐπανειλημμένας ἐπὶ τὴν Ἀνατολὴν ἐκστρατείας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἁγίας Γῆς ἀπὸ τῶν Μωαμεθανῶν, τὰς λεγομένας **σταυροφορίας**, αἵτινες ἐπιβλαβέστεραι ἀπέβησαν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος, ἐπίκουροι τοῦ ὁποίου κατὰ πρόσχημα ἤρχοντο, ἢ εἰς τοὺς Μωαμεθανούς. Πανταχόθεν λοιπὸν τὸ ἑλληνικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κράτος ἐκλυδωνίζετο κατὰ τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα καὶ ἠπειλεῖτο καὶ συνεταράσσετο. Εὐτυχῶς κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην ἐποχὴν ἐδυνάστευον ἐν Κωνσταντινουπόλει οἱ Κομνηνοί, ὧν τινες δὲν ἐδείχθησαν ἀνίκανοι ν' ἀντιμετωπίσωσιν ἐπιτυχῶς τοὺς παντοίους τούτους καὶ πανταχόθεν ἐπαπειλοῦντας τὸ κράτος κινδύνους. Ἀλλ' ἐνώπιον τοσούτων δυσχερειῶν καὶ ἀναγκῶν εὑρεθέντες οὐ μόνον εἰς φορολογίας καταθλιπτικὰς προσέφευγον, ἀλλὰ καὶ ἐνόμισαν ὅτι εὐκολώτερον ἠδύναντο νὰ καταβάλωσι τοὺς πολεμίους ἐξαγοράζοντες τὴν κατὰ θάλασσαν συμμαχίαν τῶν ναυτικῶν πολιτειῶν τῆς Ἰταλίας διὰ παραχωρήσεως πρὸς αὐτὰς ἀτελειῶν καὶ ἄλλων προνομιῶν ἐν τῷ κράτει, αἵτινες τάχιστα κατέστησαν ἐκείνας ἀληθῆ γάγγραιναν τούτου. Οὕτως ἐν ἔτει 1082 ὁ ἄλλως τόσον δεινὸς διπλωμάτης Ἀλέξιος Α'. ὁ Κομνηνὸς παρεχώρησε τοῖς Ἐνετοῖς προνομίας ἐν διαφόροις πόλεσι τοῦ κράτους, ἐξασφαλιζούσας αὐτοῖς τὸ μονοπώλιον τῆς ἐν τῇ Μεσογείῳ καὶ ἐν Προποντίδι ἐμπορίας πρὸς μεγάλην ζημίαν καὶ ἐλάττωσιν τῆς ἐγχωρίου ἐμπορίας καὶ τῶν ἐσόδων τοῦ κράτους. Μεταξὺ δὲ τῶν πόλεων ἐν αἷς ἴσχυον αἱ προνομίαι αὗται τῶν Ἐνετῶν, ἀναφέρεται καὶ τὸ «**ὅριον Ἀθηνῶν**», ἥτις πόλις τότε κατὰ πρῶτον, φαίνεται, ἦλθεν εἰς σχέσιν πρὸς τοὺς Ἐνετούς[1], ἀποδεικνύεται δὲ καταφανῶς ἐντεῦθεν ὅτι καὶ ὁ Πειραιεὺς ἦτο τότε πολυσύχναστος λιμὴν καὶ αἱ Ἀθῆναι παρεῖχον ἐμπορικὰς ὠφελείας, διὰ τῆς μεταξουργίας των ἴσως. Μετ' οὐ πολὺ δὲ παρομοίας προνομίας ἔλαβον παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως καὶ ἄλλαι ἰταλικαὶ πολιτεῖαι, αἱ δ' ἐντεῦθεν τοῦ κράτους ζημίαι τάχιστα ἀπέβησαν ἀνυπόφοροι. Ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἡ συμπεριφορὰ τῶν προνομιούχων ξένων τοσοῦτον εἶχεν ἐξεγείρει κατ' αὐτῶν τὸν λαόν, ὥστε ἤδη ὁ Μανουὴλ Α'. Κομνηνὸς (1143—1180 ἠναγκάσθη νὰ ἐκδιώξῃ ποτὲ ἐκεῖθεν τοὺς Ἐνετούς[2]. Ὅτε δὲ μετὰ τὸν

[1] Ἴδε τὴν σχετικὴν σύμβασιν παρὰ Tafel καὶ Thomas Urkunden zur aelteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig, τόμ. Α'., σ. 36 ἐπ. 184. Πρβ. δὲ καὶ Γρηγορόβιον, ἔνθ. ἀνωτ., Α'., σ. 193.

[2] Κίνναμος ἐν 5, 283 ἐπ.

ἐν ἔτει 1180 θάνατον τοῦ Μανουὴλ ἐκράτησεν ἐπί τινα χρόνον τῶν πραγμάτων ἡ χήρα ἐκείνου Μαρία τῇ βοηθείᾳ τῶν εἰς 60,000 ἀνερχομένων Ἐνετῶν, Γενουχίων, Πισατῶν καὶ ἄλλων, τοσοῦτον ἐστενοχωρήθησαν ὑπ' αὐτῶν οἱ ἐγχώριοι, ὥστε προσκαλέσαντες ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας τὸν φυγάδα ἀνεψιὸν τοῦ Μανουὴλ Ἀνδρόνικον Α'. ἀνύψωσαν αὐτὸν τῷ 1183 εἰς τὸν θρόνον, ὁ δ' ἐξηγριωμένος κατὰ τῶν Φράγκων λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατέσφαξε τότε πολλὰς χιλιάδας ἐκείνων καὶ διήρπασεν ἢ ἐδήωσε τὴν περιουσίαν των. Ἡ βιαιοπραγία αὕτη ἐξήγειρεν ἔτι μᾶλλον τὸ τῶν Δυτικῶν κατὰ τῶν Ἀνατολιτῶν πάθος, μετὰ ἓν δ' ἔτος οἱ Νομαννοὶ τῆς Σικελίας διαπεραιωθέντες εἰς τὴν ἑλληνικὴν χερσόννησον ἐπολιόρκησαν καὶ ἐξεπόρθησαν τὴν δευτέραν τοῦ κράτους πόλιν, τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ ἐξεδίκησαν διὰ τρομερᾶς σφαγῆς καὶ λεηλασίας, τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τῶν Φράγκων γενομένην, δικαίως δὲ εἰς τὴν πανωλεθρίαν ἐκείνην ἀποδίδει τῆς Θεσσαλονίκης τὴν ἅλωσιν καὶ καταστροφὴν ὁ περιγράψας τὴν συμφορὰν ταύτην μητροπολίτης Εὐστάθιος, ὁ ἔξοχος τοῦ Ὁμήρου ἑρμηνευτής[1].

Πρὸς ταῖς ἐκ τῶν ξένων δὲ περιπετείαις ταύταις ηὔξανον ὁσημέραι καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ τοῦ κράτους ἀναστατώσεις καὶ οἱ σπαραγμοὶ καὶ αἱ πιέσεις καὶ δηώσεις τῶν ἐπαρχιῶν, ἐξ ὧν οὐκ ὀλίγον ὑπέφεραν καὶ αἱ Ἀθῆναι ἔκ τε τῶν ἐν Θήβαις αὐτοκρατορικῶν στρατηγῶν ἢ πραιτώρων καὶ ἐκ τῶν τυραννίσκων, οἵτινες τότε ἀνεφάνησαν καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ κράτους καὶ ἐν Ἑλλάδι.

Ἤδη ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Γ' (1195—1207) τὸ ἐν Εὐρώπῃ τότε ἐπικρατοῦν φεουδαλικὸν σύστημα φαίνεται ὅτι εἶχεν εἰσαχθῇ καὶ εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος καί, εἰ μὴ ἐν τῷ αὐτῷ βαθμῷ, ὅμως ὑφίστατο καὶ ἐνταῦθα. Αἱ διάφοροι τοῦ κράτους ἐπαρχίαι, ἰδίως δ' αἱ ἀπόκεντροι, κατελαμβάνοντο πολλάκις ὑπὸ ἐντοπίων ἰσχυρῶν γενῶν ἢ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν διοικητῶν, οἵτινες ἐπωφελούμενοι τὴν ἀνωμαλίαν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πραγμάτων καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως μετεβάλλοντο εἰς μικροὺς τυράννους τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορες ἠναγκάζοντο πολλάκις ν' ἀναγνωρίζωσι καὶ νὰ κολακεύωσι μάλιστα αὐτοὺς διὰ συναφείας συγγενειῶν μετ' ἐκείνων. Τοιοῦτοι τοπικοὶ ἡγεμονίσκοι ἢ ἄρχοντες ἀνεφάνησαν πολλαχοῦ, κυρίως δ' ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς νήσοις τοῦ τε Αἰγαίου καὶ τοῦ

[1] Πρβ. τῆς ὑπὸ Tafel ἐκδόσεως τῆς περιγραφῆς τῆς ἁλώσεως κ. 28.

Ἰονίου πελάγους καὶ ἐν ταῖς διαφόροις ἑλληνικαῖς ἐπαρχίαις μέχρι τοῦ ἀποκέντρου Δυρραχίου[1], αἱ δὲ γειτονικαὶ χῶραι καὶ πόλεις ὑπέφερον πολλάκις καὶ ἐκ τούτων τὰ πάνδεινα. Οὕτως ἐσχηματίσθη πρὸ τῆς φραγκοκρατίας σχεδὸν ὁλοτελῶς ἀνεξάρτητον κράτος ἐν Τραπεζοῦντι, ὅπερ ἀπὸ τοῦ 1204 μετεβλήθη εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος. Ὁ δὲ Ἰσαὰκ Κομνηνὸς ἵδρυσε τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κύπρου, διαρκέσασαν ἀπὸ τοῦ 1184 μέχρι τοῦ 1191. Ὁ Μιχαὴλ Καμίτσης, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Βλάχων τῆς χώρας, ἀπεπειράθη τῷ 1201 τοιοῦτόν τι ἐν Θεσσαλίᾳ. Ἔπειτα οἱ Βρανάδες οἱ Κατακουζηνοί, οἱ Μελισσηνοὶ ἦσαν σχεδὸν ἀνεξάρτητοι κύριοι εἰς τὰ ἀνὰ τὸ κράτος εὐρέα αὐτῶν κτήματα, ὡς καὶ οἱ Χαμάρετοι ἐν Λακωνίᾳ καὶ οἱ Σγουροὶ ἐν Ἀργολίδι καὶ ἄλλοι, ἀπορροφήσαντες μέγα πλῆθος μικροτέρων κτημάτων τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν. Καὶ δὲν ἐξέλιπον μέν ποτε ὁλοτελῶς ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει οἱ τόσον χρήσιμοι εἰς τὴν εὐρωστίαν αὐτοῦ ἐλεύθεροι κτηματίαι γεωργοί, οἱ **χωρῖται**, οὐδὲ μετεβλήθησαν πάντες εἰς **παροίκους** τῶν μεγαλοκτηματιῶν, ἢ **δυναστῶν** ὡς πολλοὶ ἐπίστευσαν[2], πάντως ὅμως περιωρίσθη τῷ χρόνῳ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναγνωρίζοντες τὴν μεγάλην χρησιμότητα τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν ἢ χωριτῶν ἐνωρὶς ἤδη προσεπάθησαν διὰ νόμων καὶ διαταγμάτων νὰ προφυλάξωσι καὶ διατηρήσωσιν αὐτούς, ἰδίως δ' οἱ μεταρρυθμισταὶ βασιλεῖς Λέων ὁ Γ' καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος διὰ τοῦ περιβοήτου «Γεωργικοῦ Νόμου» καὶ τῆς «Ἐκλογῆς», ἐπέτυχον δὲ τοῦ σκοπουμένου μέχρι τινός, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς καὶ βραδύτερον ἰσχύος διατάξεων τοῦ Γεωργικοῦ Νόμου[3]. Ἐν τούτοις ἐνωρὶς ἤδη ἐσχηματίσθησαν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει τὰ λεγόμενα **στρατιωτικὰ κτήματα**, ἤτοι «κτήματα, ἀφ' ὧν αἱ στρατεῖαι ὑπηρετοῦντο», ἀπὸ δὲ Μιχαὴλ Ζ' τοῦ Δούκα (1071-1078) εἰσήχθη καὶ ἡ λεγομένη **πρόνοια**, ἀκμάσασα ἰδίως ἐπὶ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ (1143-1180), καὶ ἥτις ἦτο δωρεὰ γαιῶν γινομένη λόγῳ προνοίας ὑπὸ τῶν βασιλέων πρὸς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους διὰ παρασχεθείσας ἢ παρασχεθησομένας ὑπηρεσίας.

[1] Ἴδε Hopf ἐν τῇ ἐγκυκλοπαιδείᾳ σ. 177 ἐπ.

[2] Τοιαύτην λόγου χάριν ἐσφαλμένην γνώμην ἐσχημάτισε καὶ αὐτὸς ὁ σοφὸς ἐρευνητὴς τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ δικαίου Ζαχαρίας Λίγγενταλ, Gesch. des griechisch-röm. Rechts, § 61—65. Πρβ. καὶ Γρηγορόβ. ἐν Α', σ. 322.

[3] Πρβ. Θεόδωρον Οὐσπένσκην ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας, τόμ. Β', σ. 533—552, ἰδίως δὲ σ. 538.

Οἱ οὕτω προικιζόμενοι **προνοηταὶ** ἢ **λίζιοι** ἢ **καβαλλάριοι**[1] κατεῖχον ἐξέχουσαν ἐπὶ τῶν χωρικῶν θέσιν, οἵτινες ἐξέπιπτον εἰς **παροίκους** τῶν τοιούτων κτημάτων. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀτέλεια καὶ ἀσυδοσία ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων, ἃς ἰδίως ἐφιλοτιμεῖτο πάνυ ἀκαίρως νὰ παραχωρῇ ὁ ἄλλως λαμπρὸς καὶ κραταιὸς αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Κομνηνὸς (1146—1158) καὶ τὰς ὁποίας ἐπεκύρωσε καὶ Ἀλέξιος Β' ὁ Κομνηνὸς τῷ 1181, ἐγένοντο ἀφορμὴ ν' ἀποκτηθῶσιν ὑπὸ τῶν εὐαγῶν τούτων καθιδρυμάτων καὶ δι' ἀγορῶν ἀπέραντοι γαιῶν ἐκτάσεις, ἃς ἐκαλλιέργουν ἐναπόγραφοι πάροικοι. Διὰ τῶν προνοιῶν δὲ τούτων, διὰ τῶν στρατιωτικῶν κτημάτων, καὶ διὰ τῶν μεγάλων ἰδιοκτησιῶν ὀλίγων ἰσχυρῶν ἐγκαθιδρύθη καὶ ἐν τῷ ἑλληνικῷ κράτει φεουδαρχικόν τι σύστημα, ἀλλὰ πολὺ ἠπιώτερον ἢ ἐν τῇ Δύσει· διότι ἐνταῦθα ἀνθίστατο ἐπιμόνως εἰς τὴν τελείαν τοῦ συστήματος τούτου ἐπικράτησιν ἡ ἰσχυρὰ τῶν ἐλευθέρων χωρικῶν τάξις[2]. Ὅτι δὲ τοιαῦται προνομιακαὶ ἰδιοκτησίαι εἶχον σχηματισθῆ καὶ ἐν Ἀττικῇ, ἐξάγεται ἔκ τινος σῳζομένης μολυβδίνης σφραγίδος τοῦ δεκάτου πιθανῶς αἰῶνος, ἥτις ἀνῆκε **βεστάρχῃ** τινὶ καὶ **προνοητῇ** τῶν Ἀθηνῶν[3].

Μεγάλως δὲ φαίνεται ὅτι ὑπέφεραν ἐκ τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως περὶ τὰ τέλη τοῦ 12ου καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος αἱ Ἀθῆναι. Τὰς εἰδήσεις ἡμῶν περὶ τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας ἀρυόμεθα ἐκ τῶν εὐτυχῶς κατὰ μέγα μέρος διασωθέντων ἡμῖν ἔργων τοῦ ἐκ Χωνῶν τῆς Μ. Ἀσίας Μιχαὴλ Ἀκομινάτου ἢ Χωνιάτου, ἀδελφοῦ τοῦ ἱστορικοῦ Νικήτου τοῦ Χωνιάτου καὶ τελευταίου ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ τῶν Φράγκων. Ὁ τελευταῖος οὗτος τῶν Ἀθηνῶν ἀστὴρ ἦτο ἀνὴρ εὐγενῶν αἰσθημάτων, κλασικῶς ἀνατεθραμμένος καὶ τελείως κάτοχος τῆς ἑλληνικῆς σοφίας, ἑλληνικώτατος τὴν ψυχήν, εὐσεβής, εὔγλωττος, σώφρων, γενναῖος, «ὄντως τοῦ πάλαι χρυσοῦ γένους κόμμα λοιπόν», ὡς αὐτὸς ἀποκαλεῖ τὸν σύγχρονον συνάδελφον καὶ ὅμοιόν του Εὐστάθιον τὸν Θεσσαλονίκης[4], τὸν πασίγνωστον σχολιαστὴν τοῦ Ὁμήρου. Ἐκρά-

[1] Οὕτω καλοῦσι τοὺς προνοητὰς ἡ Ἄννα Κομνηνὴ ἐν Ἀλεξιάδ. 2, 288 καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτης, σ. 36 ἐκδ. Βόννης, ἐπὶ τουρκοκρατίας δ' ἐλέγοντο *σπαχῆδες*.

[2] Πρβ. Οὐεσπένσκην ἔνθ. ἀνωτ. σ. 547 ἑπ.

[3] Πρβ. Σπυρ. Λάμπρου Ἀθῆν. κτλ., σ. 25.

[4] Μονῳδία εἰς τὸν ἁγιώτατον Θεσσαλονίκης Εὐστάθιον, παρ' Ellissen ἔνθ. ἀνωτέρω σ. 71—116, ἰδίως σ. 711.

τησε δ' ὡς ἀρχιεπίσκοπος τὴν ποιμαντορικὴν βακτηρίαν ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη, πλήρη παντοίων δεινῶν καὶ κινδύνων (1180—1205), καὶ μετὰ θαυμασίας αὐταπαρνησίας ὑπερησπίσθη τὸ ποίμνιον αὐτοῦ καὶ τὴν ἔνδοξον πόλιν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ κατά τε τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν κινδύνων, διὸ καὶ ἀναγκαῖον καὶ δίκαιον εἶνε νὰ πραγματευθῶμεν ἐκτενέστερόν πως τὰ κατ' αὐτόν [1].

Ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινάτος ἐγεννήθη περὶ τὸ 1140 ἐν Χώναις τῆς Φρυγίας, ταῖς ἀρχαίαις Κολοσσαῖς, ὡς πρωτότοκος υἱὸς ἐκ γονέων εὐλαβῶν, εἶχε δὲ καὶ ἄλλους ἀδελφούς, ἐν οἷς καὶ τὸν «πολλοστὸν μετ' ἄλ-

Michael -tos - Chonai b. 11

[1] Περὶ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου πρῶτος εἰδικώτερον ἠσχολήθη ἐκδοὺς καὶ μέρος τῶν σωζομένων συγγραμμάτων αὐτοῦ ὁ φιλέλλην Γερμανὸς Ἀδόλφος Ἔλλισσεν ἐν τῇ μονογραφίᾳ του Michael Akominatos von Chonae, Erzbischof von Athen, ἐν Γοτίγγῃ, 1846· ἔπειτα δὲ ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐν τῇ Πανδώρᾳ τοῦ 1853, σ. 126. 217 ἐπ. καὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τόμ. Δ', σ. 629 ἐπ.· ὁ Σπυρ. Λάμπρος ἐν τῇ πραγματείᾳ «Αἱ Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος», ἐν Ἀθήναις, 1878, καὶ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τῆς ἐκδόσεως τῶν «Σωζομένων τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου», ἐν Ἀθήναις, 1879—80· ὁ Φερδινάνδος Γρηγορόβιος ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα», τόμ. Α', σ. 210 ἐπ.· ὁ Τάσος Νεροῦτσος ἐν «Χριστιανικαῖς Ἀθήναις» (Δελτ. τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἑταιρ., τόμ. Γ', σ. 41 ἐπ.) καὶ ἄλλοι. Ἐκ τῶν πρὸ τοῦ Ἀκομινάτου μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν μνείας ἄξιος εἶνε Νικόλαος ὁ Α', ὁ ἐπικαλούμενος Ἁγιοθεοδωρίτης (1161—1168) ὅστις μετέσχε τῆς ὑπὸ τὸν πατριάρχην Λουκᾶν Χρυσοβέργην διαρκοῦς συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ συνυπέγραψε τὰ περὶ κωλυομένων γάμων συνοδικὰ πρακτικὰ τῷ 1166. Ὁ Νικόλαος Α' ἐτιμήθη πρῶτος ἐκ τῶν μιτροπολιτῶν Ἀθηνῶν εἰς ὑπέρτιμον ὑπὸ τοῦ τότε βασιλέως Μανουὴλ Κομνηνοῦ, ὁ δὲ πατριάρχης Λουκᾶς Χρυσοβέργης (1156—1169) ἐν τῇ συνοδικῇ ἐπιστολῇ περὶ ἀπηγορευμένων γάμων ἐπαινεῖ τὴν περὶ τοῦ ἰδίου ποιμνίου φροντίδα αὐτοῦ, προστεθεὶς ὅτι οὗτος προὔτεινε τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ ν' ἀπαγορευθῶσιν οἱ μεταξὺ συγγενῶν γάμοι μέχρις ἑβδόμου βαθμοῦ, ἵνα οὐ μόνον «τοὺς ἔτι περιόντας τῇ πανευδαίμονι χώρᾳ τῆς Ἀττικῆς καὶ τρεφομένους Ἀθήναζε καθαγιάσῃ», ἀλλὰ καὶ «τοὺς μέλλοντας εἰς τὸ εἶναι διὰ γενέσεως ἔρχεσθαι». (Ἴδε τὴν ἐπιστολὴν παρὰ Leunclavius, Ius graeco-latinum editun et completum a Marq. Frehero, Francof. 1596. 2 vol. in fol.). Τὴν φράσιν «τοὺς ἔτι περιόντας» ἐξήγησεν ὁ Φαλλμεράϋερ (ἐν τῇ περὶ Ἀθηνῶν πραγματείᾳ του) συνῳδὰ πρὸς τὸν σκοπόν του «τοὺς ἔτι ὑπολειπομένους» καὶ θεωρεῖ καὶ τοῦτο ὡς ἀπόδειξιν τῆς ἐρημώσεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλ' ἡ φράσις αὕτη, ὅπως ἐν τῇ ἐπιστολῇ εὑρίσκεται κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τήν, «τοὺς μέλλοντας εἰς τὸ εἶναι διὰ γενέσεως ἔρχεσθαι», σημαίνει προδήλως «τοὺς νῦν ζῶντας» κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς «τὰς ἐπερχομένας γενεὰς καὶ ὄχι «τὰ λείψανα τῶν προτέρων κατοίκων».

λους» γεννηθέντα Νικήταν Χωνιάτην, τὸν ἱστοριογράφον. Τὰ πρῶτα του γράμματα ἐδιδάχθη ἐν Χώναις, ἦτο δὲ προωρισμένος ὑπὸ τῶν γονέων διὰ τὸ ἱερατεῖον, διὸ «ἤδη τῇ τῶν ἐφήβων ἡλικίᾳ προβαίνοντα ὁ φιλόστοργος καὶ φιλολόγος πατὴρ ἀπήγαγεν ἐξ Ἀσίας εἰς Βυζάντιον κατ' ἔρωτα παιδεύσεως[1]». Ἤκμαζον δὲ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ πολλοὶ ἔξοχοι λόγιοι καὶ σοφοὶ ἄνδρες ἦσαν ἐκεῖ ἐπὶ τῆς λαμπρᾶς βασιλείας τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, οἱ ἀδελφοὶ Τζέτζαι, ὁ Κωνσταντῖνος Μανασῆς, ὁ Ξιφιλῖνος, ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος ἢ Πτωχοπρόδρομος, Εὐστάθιος ὁ κατόπιν Θεσσαλονίκης, ὁ τοῦ Ὁμήρου ὑπομνηματιστής, καὶ ἄλλοι. Ἐδιδάχθη λοιπὸν ἐκεῖ ὁ Μιχαὴλ «τήν τε γραμματικὴν προπαίδειαν καὶ τὴν τοῦ ἐπικοῦ κύκλου χρηστομάθειαν», ἰδίως δὲ προσεκολλήθη παρὰ τῷ σοφῷ καὶ ἀξιαγάστῳ Εὐσταθίῳ, ὅστις ἠνόησε καὶ ἠγάπησε τὸν σώφρονα καὶ ἐπιμελῆ καὶ χρηστὸν Μιχαὴλ καὶ ἐπροστάτευσεν αὐτὸν παραλαβὼν οἴκοι μέχρι τοῦ 1160, ὅτε προεχειρίσθη μητροπολίτης Θεσσαλονίκης[2]. Τούτου ἕνεκα ὁ εὐγνώμων Μιχαὴλ οὐδέποτε ἐλησμόνησε τὸν σοφὸν τοῦτον εὐεργέτην του, ἀλλ' ἐξηκολούθησε μέχρις ἐσχάτων ἐπιστέλλων αὐτῷ, ἀποθανόντα δ' ἐθρήνησε διὰ μονῳδίας[3]. Οὕτω προήγετο ὁ Μιχαὴλ ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἐν παιδείᾳ καὶ προκοπῇ, διὸ μετά τινα ἔτη οἱ γονεῖς ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν νεώτερον ἀδελφὸν Νικήταν, ὃν περιέθαλψε καὶ ἐξεπαίδευσεν ἐπιμελῶς ἐν τοῖς νομικοῖς, χάρις δ' εἰς τοῦ ἀδελφοῦ Μιχαὴλ τὰς σχέσεις καὶ φιλίας ὁ Νικήτας εἰσαχθεὶς εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους ὑπηρεσίαν προήχθη ταχέως ἐν ἀξιώμασιν, ἀφ' ὅτου μάλιστα ἡνώθη διὰ κηδεστίας πρὸ τὸν ἰσχυρὸν τῶν Βελισσαριωτῶν οἶκον, καὶ ἀνῆλθεν εἰς αὐτὰς τὰς ἀνωτέρας τοῦ κράτους θέσεις. Ὁ δὲ Μιχαὴλ προσελήφθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Θεοδοσίου Βορραδιώτου (1178—1183) ὑπογραμματεὺς τοῦ Πατριαρχείου, μετά τινα δὲ χρόνον προεχειρίσθη εἰς μητροπολίτην Ἀθηνῶν, τελευταῖος αὐτὸς πρὸ τῆς φραγκοκρατίας καὶ εἷς τῶν πολλῶν τότε ἐξόχων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ποιμεναρχῶν. Διότι ἤκμαζον τότε ὁ Εὐστάθιος ἐν Θεσσαλο-

[1] Πρβ. τὴν Μονῳδίαν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Νικήταν ἐν Σῳζομέν. τόμ. Α' σ. 345 ἐπ. καὶ παρὰ Migne, Πατρολογ. τόμ. 140, σ. 1248 ἐπ.

[2] Πρβ. Μιχαὴλ ἐπιστολὴν 6' εἰς Εὐστάθιον.

[3] Τὰς ἐξ σῳζομένας ἐπιστολὰς τοῦ Μιχαὴλ πρὸς τὸν Εὐστάθιον ἐδημοσίευσαν ὁ Tafel, De Thessalon., σ. 353—361, ὁ Ellissen ἔνθ. ἀνωτ. σ. 74—116 καὶ ὁ Σπυρ. Λάμπρος ἐν Σῳζομένοις, ὡς καὶ τὴν μονῳδίαν εἰς Εὐστάθιον.

νίκῃ, ὁ Εὐθύμιος Μαγάκης ἐν Νέαις Πάτραις, Γρηγόριος ὁ γραμματικὸς ἐν Κορίνθῳ, ὁ Νικόλαος ἐν Μεθώνῃ καὶ ἄλλοι, πάντες λόγιοι ἄνδρες καὶ συγγραφεῖς διακεκριμένοι τῆς ἐποχῆς των.

Πότε ἀκριβῶς προεχειρίσθη ὁ Μιχαὴλ μητροπολίτης Ἀθηνῶν δὲν ἐξάγεται σαφῶς ἐκ τῶν σωζομένων συγγραμμάτων αὐτοῦ· διότι λέγει μὲν ἐν τῇ μονῳδίᾳ ἐπὶ τῷ θανατῳ τοῦ ἀδελφοῦ Νικήτα ὅτι οἱ Φράγκοι ἀπέσπασαν αὐτὸν ἐξ Ἀθηνῶν, «πεφυτευμένον ἐκεῖσε τὰ πρῶτα πρὸ δεκάδων ἐτῶν τριῶν καὶ ὑπερέκεινα», δὲν ἐξάγεται ὅμως ἐκ τῶν λόγων τούτων καθαρῶς ἂν τὸν χρόνον ὑπολογίζει μέχρι τοῦ ἔτους 1214, ὅτε ἀποθανόντος τοῦ Νικήτα συνέγραψε τὴν μονῳδίαν, ἢ μέχρι τοῦ 1205, ὅτε ἐξεδιώχθη τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων[1]. Τὸ πιθανώτερον ἐν τούτοις εἶνε ὅτι ὁ Μιχαὴλ τριακονταετίαν καὶ ὑπερέκεινα ὑπελόγιζε μέχρι τοῦ 1214, ὅτε ἔγραφε τὴν μονῳδίαν ἐν τῷ ἐν Κέῳ καταφυγίῳ του· διότι ἐπιγραφαὶ σωζόμεναι ἐπὶ τοῦ περιστυλίου τοῦ Παρθενῶνος ἀναφέρουσιν ὅτι ἐκ τῶν δύο ἀμέσων προκατόχων του, Γεωργίου Γ΄. τοῦ Ξηροῦ καὶ Γεωργίου Δ΄. τοῦ Βούρτζη, ὁ μὲν ἀπεβίωσε τῷ 1172, ὁ δ' ἕτερος τῷ 1180[2]. Τὸ πιθανώτατον λοιπὸν εἶνε ὅτι ὁ Μιχαὴλ προ-

[1] Ὁ Ἕλλισσεν, ὁ Χόπφ, ὁ Χέρτσβεργ, ὁ Οὐσπένσκης, ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος καὶ ὁ Γρηγορόβιος παραδέχονται ὅτι ὁ ὑπολογισμὸς γίνεται μέχρι τοῦ 1205 καὶ ὅτι ὁ Μιχαὴλ ἐγένετο μητροπολίτης Ἀθηνῶν τῷ 1175, ὁ δὲ Σπυρ. Λάμπρος παραδέχεται ὡς ἔτος ὑπολογισμοῦ τὸ 1214 καὶ ὡς ἔτος προχειρίσεως τοῦ Μιχαὴλ εἰς μητροπολίτην τὸ 1182, ἀλλὰ καὶ οἱ μὲν καὶ ὁ δὲ σφάλλονται περὶ τοὺς ὑπολογισμούς των.

[2] Τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας κακῶς ἀνέγνω καὶ ὑπελόγισεν ὁ Πιττάκης (Ἀρχαιολ. Ἐφημ. τεῦχ. 43) καὶ κατ' αὐτὸν ὁ A. Kirchoff (ἐν Corp. inscr. graec, ἀριθ. 9371 καὶ 9372), ὅτι ὁ μὲν Ξηρὸς ἀπεβίωσε ἐν ἔτει ,ϛχϟ, ἤτοι 6690 ἀπὸ κτίσεως κόσμου=1182 μ. Χ., ὁ δὲ Βούρτζης ,ϛχϟη΄, ἤτοι 6698=1190 μ. Χ., ὡς παραδέχεται καὶ ὁ Σπυρ. Λάμπρος (Ἀθῆναι κτλ. σ. 21 ἑπ.). Ὁ Τάσος Νεροῦτσος ὀρθῶς παρετήρησεν ὅτι οἱ γεγλυμμένοι ἀριθμοὶ εἶνε ,ϛχπ΄ καὶ ,ϛχπη΄ ἤτοι 6680 καὶ 6688=1172 καὶ 1180 μ. Χ. (Χριστιαν. Ἀθῆναι, ἐν Δελτίῳ, τόμ. Γ΄. σ. 41—42)· διότι ὁ ἀριθμὸς ,ϛχϡ΄ δηλοῖ 7500 (6000+600+900) καὶ εἶνε ἀνύπαρκτος. Ὁ Γρηγορόβιος φρονεῖ ὅτι ὁ ἐν ἔτει 1179 ὡς «φωστὴρ τῆς οἰκουμένης» (Orbis lumen) μνημονευόμενος ἀρχιεπίσκοπος ἢ μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἔν τινι ἐπιστολῇ τοῦ τότε ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας Γεωργίου Κουφαρᾶ δὲν δύναται νὰ εἶνε ἄλλος ἢ ὁ Ἀκομινάτος (Gesch. d. St. Athen, τόμ. Α΄., σ. 212). Ἀλλὰ καὶ ὁ Βούρτζης ἦτο κληρικὸς διακεκριμένος καὶ λόγιος, ὥστε καὶ τοῦτον ἐκ συναδελφικῆς φιλοφροσύνης ἠδύνατο νὰ ὀνομάσῃ ὁ Καφουρᾶς φωστῆρα τῆς οἰκουμένης ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον. Ἡ δὲ ὑπόθεσις τοῦ

ήχθη εἰς μητροπολίτην Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἔτος 1180, εὐθὺς μετὰ τὸν μηνὶ Φεβρουαρίῳ θάνατον τοῦ Βούρτζη καὶ ὅτι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας. Οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ηὐχαριστημένοι ἐκ τῶν τελευταίων μητροπολιτῶν, ὧν ὁ Βούρτζης ἦτο καὶ ἀνὴρ λόγιος, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ ἔν τινι χειρογράφῳ τῆς ἐν Χάλκῃ ἱερᾶς μονῆς τῆς Θεοτόκου εὑρισκόμενοι λόγοι αὐτοῦ[1], τούτου ἕνεκα λαμπρὰν ἐποιήσαντο καὶ τῷ νέῳ αὐτῶν μητροπολίτῃ ὑποδοχήν, καὶ ὁ Μιχαὴλ ἐν τῷ πρώτῳ πρὸς αὐτοὺς λόγῳ ἐξῆρεν αὐτῶν τὴν πρὸς τοὺς ποιμενάρχας των ἀγάπην, ἀποκαλῶν αὐτοὺς «εἰς ὑπερβολὴν φιλοποίμενας», τεκμαιρόμενος τοῦτο «ἔκ τε τῶν γεγανωμένων προσώπων καὶ τῆς πομπικωτέρας ὑπαντιάσεως καὶ φαιδροτάτης ὑποδοχῆς καὶ τοῦ οἷον ἐνθεαστικοῦ καὶ χαρμοσύνου σκιρτήματος[2]». Κατῴκησε δ' ὁ Ἀκομινάτος, ὅπως καὶ οἱ προκάτοχοί του, ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως, παρὰ τὰ Προπύλαια πιθανῶς, ὅπου ὑπῆρχε καὶ ἰδιαίτερον τῶν μητροπολιτῶν εὐκτήριον ἐπ' ὀνόματι τῶν ἀρχαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ[3], μητροπολιτικὸν δὲ ναὸν ἔσχε τὸν Παρθενῶνα, ὃν μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ θαυμασμοῦ περιγράφει ὡς «τέμενος περικαλλές, εὐφλεγές, ἀνάκτορον τῆς φωτοδόχου Παρθένου καὶ φωτοδότιδος χάριεν[4]». Μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἐπίσης περιέγραψεν ὁ νέος μητροπολίτης καὶ τὸ πάλαι τῶν Ἀθηνῶν μεγαλεῖον ἐν τῷ πρώτῳ ἐκείνῳ λόγῳ καὶ πρέτρεψε τοὺς Ἀθηναίους νὰ φανῶσι τῶν προγόνων ἀντάξιοι.

ς, εὐφεγής·

Ταχέως ἐν τούτοις ἀντιπαρῆλθεν ὁ μέγας οὗτος τοῦ Μιχαὴλ ἐνθουσιασμός. Εὐφάνταστος οὗτος καὶ ἀρχαιομαθὴς ἐπερίμενεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐρχόμενος ν' ἀνεύρῃ τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας, Ἀθηναίους δὲ σοφοὺς καὶ εὐδαίμονας, καὶ ἀντὶ τούτων εὗρεν ἐρείπια κτιρίων καὶ ἀν-

Σπ. Λάμπρου (Σωζόμ. Β'., σ. 625 ἐπ.), ὅτι τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης συντάκτης ἦτο ὁ βραδύτερον ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας Γεώργιος Βαρδούνης (1228—1236), εἶνε ὅλως ἄστοχος· διότι ὁ πρὸς ὃν ἀπευθύνεται ἡ ἐπιστολὴ ἡγούμενος Νεκτάριος εἶχεν ἀποθάνει ἤδη τῷ 1181, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Γρηγορόβιος.

1 Πρβ. Τάσον Νεροῦτσον ἔνθ. ἀνωτ., Γ'., σ. 40.

2 Πρβ. τὸν λόγον ἐν Σωζομ. τόμ. Α', σ. 93 ἐπ.

3 Σωζομ. τόμ. Β', σ. 12. πρβ. καὶ Τάσον Νεροῦτσον ἔνθ. ἀνωτ., σ. 41.

4 Σωζομ. τόμ. Α', σ. 105. Τοῦ μητροπολίτου Ἀκομινάτου σῴζεται καὶ σφραγὶς μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς **ΜΑΡ· ΘΥ ΑΘΗΝΙΟ· ΜΗΤΕΡ ΘΥ ΒΟΗΘΕΙ ΜΟΙ ΤΩ ΣΩ ΔΟΥΛΩ ΜΙΧΑΗΛ ΤΩ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΑΘΗΝΩΝ.** Πρβ. Γρηγοροβίου τομ. Β', σ. 213. σημ. 2. Περὶ δὲ τοῦ Παρθενῶνος ὡς χριστιανικοῦ ναοῦ πρβ. ἐκτὸς ἄλλων Adolf Michaelis, Der Parthenon, σ. 45 ἐπ.

θρώπων, «κόνιν λυπρὰν καὶ κενὴν μακαρίαν». Ὁ πολὺς τῶν Ἀθηναίων λαὸς ἦτο τότε, ὡς καὶ πανταχοῦ τοῦ λοιποῦ κράτους, ἀμαθὴς καὶ ἀγροῖκος· «Οὕτω Μοῦσαι μὲν καὶ χάριτες αὐτῇ φιλοσοφίᾳ καὶ αὐτῇ σοφιστικῇ τῆς Ἀττικῆς ἐξαπέπτησαν, ἀγροικία δὲ καὶ βάρβαρος φωνὴ ταύτην κατεκληρώσαντο,» προσφωνεῖ ποτε τὸν ἐπισκεφθέντα τὰς Ἀθήνας Δριμύν. Ἄλλοτε δὲ «Βεβαρβάρωμαι χρόνιος ὢν ἐν Ἀθήναις», ἔλεγε πρὸς τὸν Γεώργιον Τεσσαρακοντάπηχον, καὶ παρεπονεῖτο ὅτι «οἱ πάλαι ἀττικισταὶ νῦν βαρβαρισταί[1].» Καὶ δὲν ἦσαν μὲν ὅλως ἀνυπόστατα καὶ ἀβάσιμα τὰ παράπονα ταῦτα τοῦ Ἀκομινάτου, ὅστις ὡς ἐκ τῶν σπουδῶν καὶ τῆς παιδείας του ἔζη ἐν σφαίρᾳ φαντασιώδει καὶ κλασικῇ, πολὺ τῆς πραγματικότητος ἀπεχούσῃ, ὑπῆρχεν ὅμως ἐν αὐτοῖς δι' αὐτὸ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ὑπερβολή τις, οὐδ' ἔλειπον τότε ὁλοτελῶς ἐν Ἀθήναις ἄνδρες λόγιοι καὶ περὶ γράμματα ἀσχολούμενοι. Ὁ Εὐστάθιος λόγου χάριν ἀναφέρει Ἀθηναῖόν τινα φίλον του Γρηγόριον, ὅστις ἦτο «Μουσῶν Ἀττικῶν ἔγγονος καὶ γῆς, ἐξ ἧς οἱ λόγοι[2]·» καὶ ἐκ τῶν ἀμέσων δὲ διαδόχων τοῦ Εὐσταθίου εἷς, ὁ Ἰωάννης, ἦτο Ἀθηναῖος, καὶ βιβλίων ἀντιγραφεὺς ἐκ τοῦ ἔτους 1129 ἀναφέρεται ἐξ Ἀθηνῶν Κωνσταντῖνός τις[3]. Ἐν τούτοις ὁ Μιχαὴλ τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονήν του μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐξελάμβανεν ὡς ἐξορίαν καὶ ἐθρήνει καὶ ὠδύρετο ἐπὶ τούτῳ· «Φεῦ τῆς ὑπερορίου καταδίκης ἡμῶν· φεῦ τῆς κατωτάτης ταύτης ἐσχατιᾶς, εἰς ἣν ὡς εἰς ἄλλον Ἅδου κλαυθμῶνα κατήλθομεν», ἔγραφε τῷ 1181 πρὸς τὸν τότε μέγαν σκευοφύλακα Γεώργιον Ξιφιλῖνον.

Καὶ δὲν ἦτο μόνη ἡ ἐπικρατοῦσα τῶν τότε Ἀθηναίων ἀγροικία καὶ ἀμάθεια, ἅτινα ἀπήλπιζον τὸν εὐαίσθητον Μιχαήλ. Καὶ ἡ ἄλλη τῆς χώρας καὶ τῆς πόλεως κατάστασις δὲν ἦτο εὐχάριστος. «Οὐχ ἱστουργὸς ὑφασμάτων σηρικῶν ἐν Ἀθήναις», γράφει ποτὲ πρὸς τὸν Στρυφνόν, καὶ «τὰς ἀμπεχόνας ἡμῖν ἱστουργοῦσι Θηβαῖοι,» λέγει ἄλλοτε πρὸς τὸν Δριμύν[4]· καὶ ἄλλων δὲ βαναυσοτέρων τεχνῶν τὴν ἔλλειψιν ταλανίζει. Οὕτως ἐζήτησέ ποτε παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Γαρδικίου τὴν ἀποστολὴν ἁμαξοποιῶν εἰς Ἀθήνας, «ἐπεὶ τὰ ἀθηναϊκὰ πάντα γλίσχρα καὶ εὐτελῆ καὶ δὴ καὶ τὰ γηπονικὰ ὄργανα», ἐνῷ ἀλλαχοῦ λέ-

[1] Πρβ. Σωζόμ. Α'., 160. Β'., 42, 142.
[2] Πρβ. ἐπιστολ. 337, 3. ἐκδ. Tafel.
[3] Ἴδε Gardhausen, Griech. Palaeographie, ἐν Λειψίᾳ 1879, σ. 412.
[4] Πρβ. Σωζόμ,. Β'., σ. 83.

γει «οὐ σιδηρεὺς παρ' ἡμῖν, οὐ χαλκεύς, οὐ μαχαιροποιός, ταῦτα δὴ τὰ πρὸ χθὲς καὶ τρίτης ἔτι σῳζόμενα[1].» Δὲν ἐστεροῦντο ἐν τούτοις καὶ πάσης βιομηχανίας αἱ τότε Ἀθῆναι· διότι ἔν τινι ἐκ Κέω ἐπιστολῇ λέγει ὅτι «πλωτικοὶ πολλοῖς κογχυλευτικοῖς πορθμείοις διαπεραιοῦνται πρὸς ἡμᾶς ἔκ τε Χαλκίδος καὶ Καρυστόθεν καὶ Ἀθήνηθεν[3],» ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον ἴσως τότε ἐν Ἀθήναις πορφυρεῖα, ὡς ὑπῆρχε καὶ ὑφαντικὴ ῥάσων καὶ σαπωνοποιία. Ἄλλως τε καὶ ἡ ἐμπορικὴ σημασία τοῦ ὁρίου Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀριδήλως ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐν τῇ προνομιακῇ ἐμπορικῇ συνθήκῃ πρὸς τοὺς Ἐνετούς, ἣν ὁ Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς τῷ 1082, ὡς εἴδομεν, συνῆψε, ἀνενέωσαν δὲ ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς τῷ 1148, ὁ Ἰσαάκιος Ἄγγελος τῷ 1187 καὶ ὁ Ἀλέξιος Γ' Κομνηνὸς τῷ 1199, περιλαμβάνεται ῥητῶς καὶ τὸ ὅριον Ἀθηνῶν.

Ἐπηύξησαν δὲ τῆς πόλεως τὰ δεινὰ καὶ τοῦ Μιχαὴλ τὴν δυσθυμίαν ἔκτακτοι ἀνομβρίαι καὶ σιτοδεῖαι, ἐπισκήψασαι κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος τῆς εἰς Ἀθήνας ἐλεύσεώς του. «Ἐπέλιπον, λέγει που, τοὺς παραδείσους οἱ ποταμοί, τὰς λαχανείας αἱ κρῆναι, τὴν Καλλιρόην τὸ ῥεῖθρον, οἱ μελισσῶνες τὸν Ὑμηττόν, αἱ πόαι τὰ ποίμνια. Χαλκοῦς γὰρ ὁ καθ' ἡμᾶς οὗτος οὐρανὸς ἡ δὲ γῆ σιδηρᾶ (ταῦτα δὴ τὰ θεόθεν τῶν ἁμαρτωλῶν ἐπιτίμια) καί, ὡς ὑπὸ τὴν διακεκαυμένην ζώνην τὰς οἰκήσεις ποιούμενοι ἄνομβροι παράπαν ἐσμέν.» Τῆς σιτοδείας ταύτης ἐπακόλουθον ὑπῆρξεν ἡ εἰς ξένην ἀποδημία πολλῶν ἐκ τῶν πτωχοτέρων κατοίκων, ὥστε ἡ πόλις ἀπέβη μονονουχὶ ἔρημος καὶ ἀοίκητος· «Νῦν κινδυνεύει καὶ ἐς αὐτὴν περιστῆναι τὴν παροιμιαζομένην σκυθικὴν ἐρημίαν[3].» Ὡς νὰ μὴ ἤρκουν δὲ ταῦτα τὴν Ἀττικὴν κατεμάστιζον τότε καὶ οἱ πειραταί, Σαρακηνοὶ ἐξ Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς καὶ χριστιανοὶ ἐκ Μελίτης καὶ Γενούης, οἵτινες ὁρμητήριον ἔχοντες τὴν Αἴγιναν καὶ ἄλλας νήσους ἐπέτρεχον ἐκεῖθεν καὶ κατεπόρθουν καὶ τὰ παράλια τοῦ ὁρίου Ἀθηνῶν, προχωροῦντες πολλάκις

[1] Πρβ. καὶ Σπυρ. Λάμπρου, Ἀθῆναι κ.τ.λ., σ. 29 ἐπ.

[2] Σῳζομ. Β'., σ. 275.

[3] Ἴδε κατωτέρω τὸ ὑπομνηστικὸν πρὸς τὸν Ἀλέξιον Γ'. Πρβ. καὶ Προσφών. Μιχαὴλ πρὸς Δρυμύν, 3. 5· «Ὁρᾷς τείχη τὰ μὲν περιῃρημένα τὰ δὲ καθῃρημένα παράπαν» λέγει ἐν τῷ τελευταίῳ χωρίῳ, «οἰκίας δὲ κατεσκαμμένας καὶ γεωργουμένας . . . , ὁρᾷς τὴν μακρὰν ἐρημίαν, [χωρίον] μικρὸν καὶ ἀοίκητον».

καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας[1]. Ἡ ζημία, ἥτις προήρχετο ἐντεῦθεν εἰς τὸν τόπον, ἦτο μεγίστη· διότι οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἐξέλθῃ ἐπὶ καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν, κατὰ δὲ τὸ 1185 κατετοξεύθη καὶ εἷς τῶν ἀνεψιῶν τοῦ μητροπολίτου. Περιωρίζοντο δ' οὕτω καὶ τῆς ἀθηναϊκῆς ἐκκλησίας τὰ ἔσοδα ἔκ τε τῶν κατοίκων, τὰ λεγόμενα *καπνικά*, ἤτοι καθ' ἑστίας καὶ οἰκογενείας πληρωνόμενα, καὶ ἐκ τῶν κτημάτων αὐτῆς[2]. Καὶ ὡς κορύφωμα τῶν συμφορῶν ἤρχετο τῶν βασιλικῶν ὑπαλλήλων ἡ ἀπληστία καὶ ἀχρειότης, οἵτινες ἐξεμύζων καὶ ἀφήρπαζον ἀπὸ τῶν δυστυχῶν κατοίκων ὅ,τι αἱ θεομηνίαι καὶ αἱ ἐκ τῶν πειρατῶν συμφοραὶ ἀπέλειπον αὐτοῖς. Ὁ δὲ Μιχαὴλ δὲν ἐπαύετο ἀμυνόμενος καὶ ὑπερασπίζων τὸ ποίμνιόν του διὰ λόγων καὶ προσφωνήσεων καὶ ἀπειλῶν, συχνότατα δ' ἔγραφεν ἐπικαλούμενος θεραπείαν καὶ πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰσχυροὺς οἰκείους καὶ φίλους του, τὸν ἀδελφὸν Νικήταν, οὗτινος «πολλὰ καὶ μεγάλα πολλάκις ἐγώ τε καὶ Ἀθῆναι οἴδαμεν ἀπονάμενοι,» λέγει ἐν τῇ εἰς αὐτὸν μονῳδίᾳ[3], τὸν λογοθέτην τοῦ δρόμου Κωνσταντῖνον Τορνίκην, ὑπὸ τὴν ἄμεσον τοῦ ὁποίου προστασίαν διετέλουν αἱ Ἀθῆναι καὶ ὁ φίλος αὐτῷ Μιχαήλ, τὸν μέγαν λογοθέτην Ἰωάννην Βελισσαριώτην, στενὸν συγγενῆ τοῦ Νικήτα, τὸν Θεόδωρον Εἰρηνικὸν καὶ ἄλλους[4]. Χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας ταύτας τοῦ Μιχαὴλ καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν εὔνοιαν τῶν ἰσχυρῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει φίλων καὶ οἰκείων του ἐστάλη εὐθὺς τῷ 1182 ὡς πραίτωρ τῆς

[1] Νικήτ. Χωνιάτ. 636.

[2] Πρβ. καὶ Σπ. Λάμπρου Ἀθῆναι κτλ. σ. 55 ἑπ. 87 ἑπ.

[3] Πρβ. Σωζομ. Α'., σ. 348.

[4] Πρβ. Σωζομ. Β'., 66. 105. 103. «Εἰ μὴ δι' ἡμᾶς ἢ δι' αὐτάς, ὡς ἑστίαν ποτὲ τῶν σοφῶν, ὠφείλετε βοηθῆσαι κινδυνευούσαις ἀπαλιφῆναι τοῦ καταλόγου τῶν ἑλληνίδων πόλεων,» γράφει τοῖς Βελισσαριώταις, «οὐκ ἂν ὡς κηδεμόνες τῶν δημοσίων προσόδων καὶ λογισταὶ λογιστῶν ἐπωρέξατε χεῖρα ταῖς Ἀθήναις, ἤδη καταδυομέναις πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τῶν ἐπηρειῶν ; Ἀλλ' ἵνα μὴ δόξωμεν τὴν ἄλλως ῥαψῳδεῖν, ἀριθμεῖτέ μοι τοὺς ἐπηρεαστάς, κτίστας κατέργων, πλωιμολόγους τοῦ Στειριώνου, ἑτέρους πλωιμολόγους, οὐχ ἁπλῶς ἀλλὰ καπνολογοῦντας, ζῳολογοῦντας, τοὺς ὑποδοχάτορας τοῦ πραίτωρος, αὐτὴν τοῦ πραίτωρος τὴν ἐπέλευσιν, τὰς ἀμέτρους τροφάς, τὰς ζημίας, τὰ προσκυνητικά, τὰς ἐπὶ τῇ ἐξελεύσει αὐτοῦ ἀγγαρείας τῶν ὑποζυγίων, μᾶλλον δὲ προφάσει ἀγγαρείας διαπράσεις. Ἐπὶ τούτοις καὶ τὴν παρὰ τοῦ βεστιαρίου καινοφανῆ τοῦ κήνσου ἀπαίτησιν μετὰ σοβαροῦ τινος καὶ ὑψιβρεμέτου συνεργοῦ. Καὶ.. τινὰ μὲν τούτων ἡμεῖς μόνοι τῶν ἄλλων ἐζημιώθημεν, οἷον τὰ τοῦ Στειριώνου καὶ τὰ τῶν κατεργοκτιστῶν, τἆλλα δὲ τῶν ἄλλων βαρύτερα ἡμεῖς ἀπῃτήμεθα».

Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου ὁ Νικηφόρος Προσοὺχ μετὰ τῆς ἐντολῆς νὰ ἐπιφέρῃ τὴν δυνατὴν θεραπείαν εἰς τὰ δεινὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ν' ἀπαλλάξῃ αὐτὰς ἀπὸ τῶν καταπιέσεων τοῦ ἀντιπραίτωρος καὶ πράκτορος Τεσσαρακονταπήχου. Ἀνεμένετο δὲ νὰ φανῇ ὁ Προσοὺχ οὗτος «πενήτων ἀντιλήπτωρ, ἀδικίας τομεύς, δικαιοσύνης βραβεύς, εὐνομίας ταμίας καὶ ὕβρεως τιμωρὸς» καὶ ἔχαιρον μεγάλως οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τῇ ἀφίξει αὐτοῦ, ἔπραξε δ' ἀληθῶς ἀρκετὰ ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, αἱ ἐξ ἐκείνου ὅμως ἐλπίδες δὲν ἐξεπληρώθησαν πᾶσαι. Τούτου ἕνεκα τὸ ἀκόλουθον ἔτος 1183 ἐστάλη πραίτωρ ὁ Δημήτριος Δριμύς, ἵνα περιστείλῃ τῶν πρακτόρων τὴν ἀπληστίαν, ἀλλὰ καὶ τούτου αἱ προσπάθειαι δὲν ἀπέφεραν μέγα τι ἀποτέλεσμα. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπεκράτει τότε μεγάλη κυβερνητικὴ ἀκαταστασία, οἱ δὲ πράκτορες[1] εἶχον ἰσχυροὺς ἐκεῖ προστάτας, ὥστε ἠψήφουν φαίνεται, τῶν στελλομένων πραιτώρων τὰς διαταγάς. Μάταιαι λοιπὸν ἀπέβησαν ἢ ὀλίγον ὠφέλησαν αἱ ὑποδοχαί, αἱ γενόμεναι ἐν Ἀθήναις πρὸς τοὺς πραίτωρας τούτους, καὶ αἱ περιπαθεῖς προσφωνήσεις τοῦ Μιχαὴλ πρὸς αὐτούς, αἵτινες σῴζονται μέχρις ἡμῶν. Αἱ καταπιέσεις ἐξηκολούθουν, οἱ δὲ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁ μητροπολίτης αὐτῶν πᾶσαν ὑφίσταντο ἐντεῦθεν στενοχωρίαν. Τούτου ἕνεκα, ὅτε ὁ στρατηγὸς Βρανᾶς κατετρόπωσεν ἐν Θεσσαλίᾳ τοὺς μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1185 ἅλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης πρὸς μεσημβρίαν τραπέντας Νορμαννοὺς καὶ αἱ Ἀθῆναι, ὅπως ἴσως καὶ ἄλλαι πόλεις, ἀπέστειλαν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρεσβείας, ἵνα συγχαρῶσιν ἐπὶ τῷ κατορθώματι τὸν τότε αὐτοκράτορα Ἰσαάκιον Β'. Ἄγγελον (1185—1195), ὁ Μιχαὴλ μετέβη αὐτοπροσώπως ἐκ μέρους τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, τὴν δ' εὐκαιρίαν ταύτην ἐπωφελήθη, ὅπως παραστήσῃ τῷ βασιλεῖ τὴν οἰκτρὰν τῶν Ἀθηναίων κατάστασιν, μὴ δυναμένων νὰ συνεισφέρωσιν οὐδὲ τὸ πατροπαράδοτον πρὸς πάντα νέον βασιλέα δῶρον, τὸν χρυσοῦν στέφανον[2]. Καὶ αὕτη ὅμως τοῦ Μιχαὴλ ἡ προσπάθεια δὲν ἐπέτυχε διαρκῆ ἀποτελέσματα· διότι ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Ἰσαάκιον Β'. βασιλέως Ἀλεξίου Γ'. τοῦ Κομνηνοῦ (1195-1203) ὁ ἐν τῇ βυζαντινῇ ὑπηρεσίᾳ προσληφθεὶς Καλαβρὸς ναύαρχος Ἰωάννης Στειριώνης κατέπλευσε τῷ 1198 εἰς Πειραιᾶ καὶ ἐπέβαλεν ἐράνους εἰς κατασκευὴν στόλου πρὸς καταπολέμησιν τῶν πει-

[1] Οἰκονομικοὶ ὑπάλληλοι τῶν ἐπαρχιῶν ὑπὸ τοὺς πραίτωρας ἦσαν καὶ οἱ λογαριασταί, *οἱ πρωτοβεστιάριοι, οἱ πρωτοκένταρχοι* καὶ ἄλλοι.

[2] Πρβ. Σφζομ. Α', σ. 211.

ρατῶν, ἀφοῦ δ' εἰσέπραξε τὰ χρήματα ἀπῆλθε χωρίς, ἐννοεῖται, μηδὲν πλεῖον νὰ κατασκευασθῇ. Τὸ δ' ἀκόλουθον ἔτος 1199 παρομοίαν ναυτικὴν φορολογίαν ἐπέβαλον τοῖς Ἀθηναίοις ὁ ἐν Θήβαις πραίτωρ καὶ ὁ ἄρχων Ναυπλίου καὶ Ἄργους Λέων Σγουρός, ἦτο δ' ἡ φορολογία αὕτη πολλῷ ἀνωτέρα τῆς τῶν γειτονικῶν εὐπορουσῶν πόλεων, ἐνῷ κατὰ τὰς ἀρχαίας προνομίας τὸ ὅριον Ἀθηνῶν πολλοστημόριον τοῦ φόρου ἐκείνων ἀπέτινεν. Εἰς ταῦτα προσετέθη τῷ 1200 καὶ ἄδικός τις ἀπόφασις τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν ἀναγραφὴν τῶν δημοσίων κτημάτων, οἵτινες ἀπέδωκαν τοῖς Θηβαίοις τὸν Ὠρωπόν, παραχωρηθέντα τῷ 1193 τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ λογοθέτου Ἰωάννου Βελισσαριώτου εἰς τὴν πενομένην ἐκκλησίαν τῶν Ἀθηνῶν[1]. Ἐπειδὴ δὲ εἰς οὐδὲν ἐτελεσφόρησαν ὅσα ὁ Μιχαὴλ ἔγραψε τῷ 1198 πρὸς τὸν σύγγαμβρον τοῦ βασιλέως καὶ μέγαν δοῦκα τοῦ στόλου Μιχαὴλ Στρυφνὸν[2] καὶ τῷ 1199 πρὸς αὐτὸν τὸν βασιλέα Ἀλέξιον Γ' διὰ τοῦ σωζομένου **ὑπομνηστικοῦ** ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων, μετέβη ἐκ νέου αὐτοπροσώπως τῷ 1201 εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐνεργήσῃ πρὸς ἀπόδωσιν τοῦ Ὠρωποῦ καὶ παῦσιν τῶν ἀτελευτήτων φορολογιῶν. Καὶ πάλιν ὅμως οὐδὲν λυσιτελὲς καὶ διαρκὲς κατωρθώθη, φαίνεται. Διότι τὸ ἀκόλουθον ἔτος 1202 κατῆλθεν εἰς Ἀθήνας μετὰ τῆς συζύγου του λόγῳ προσκυνήσεως Παναγίας τῆς Ἀθηναιωτίσσης ὁ μέγας δοὺξ τοῦ στόλου Μιχαὴλ Στρυφνός, ὃν μεγαλοπρεπῶς ὑπεδέχθησαν οἱ Ἀθηναῖοι, ὁ δὲ Μιχαὴλ προσεφώνησεν[3], ἐκεῖνος ὅμως ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ εἰσέπραξεν ἀρκετὰ χρήματα παρὰ τῶν μὴ δυναμένων νὰ ὑπηρετῶσιν ἐν τῷ στόλῳ καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ὅπου μετ' ὀλίγον, τῷ 1203, κατεπρόδωκε τὰ πάντα φυγὼν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τῶν θησαυρῶν του πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Φράγκων καὶ τῆς καταλύσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας ὑπ' αὐτῶν. Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν λεπτομερέστερον εἰς τὸ πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον Γ' τὸν Κομνηνὸν ὑπομνηστικὸν τῶν Ἀθηναίων ἐκ τοῦ ἔτους 1199, διότι τοῦτο εἶνε ἔγγρα-

[1] Πρβ. καὶ Σπυρ. Λάμπρου Ἀθῆναι κτλ. σ. 80 ἐπ. καὶ Τάσον Νεροῦτσον ἔνθ. ἀνωτ., Γ'., σ. 45.

[2] Πρβ. Σωζομ. Β' σ. 83 ἐπ.

[3] Καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι ἄνδρες εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ Μιχαὴλ ἦλθον εἰς Ἀθήνας λόγῳ προσκυνήσεως, ὡς ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου καὶ συγγενὴς τοῦ βασιλέως Βασίλειος Καματηρός. Αἱ πρὸς τοῦτον καὶ τὸν Στρυφνὸν προσφωνήσεις τοῦ Μιχαὴλ σώζονται. Πρβ. Σωζομ. Α', σ. 112, 324 ἐπ.

φον σπουδαιότατον οὐ μόνον διὰ τὴν σύγχρονον τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τοῦ ὅλου κράτους τότε κατάστασιν, ἀποκαλύπτον ἡμῖν τοὺς λόγους, δι' οὓς ὀλιγάριθμοι σχετικῶς Δυτικοὶ κατέλυσαν μετά τινα ἔτη τόσον μεγάλην καὶ πλουσίαν αὐτοκρατορίαν.

Ἐκ τοῦ **ὑπομνηστικοῦ** τούτου πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον πληροφορούμεθα ὅτι αἱ Ἀθῆναι κατ' ἐξαίρεσιν ἔχαιρον ὑπὸ τοὺς Βυζαντίνους ἐκτάκτους τινὰς προνομίας καὶ ἐλευθερίας, ἃς καὶ αὐτοὶ οἱ τοῦ Ἰουστινιανοῦ διάδοχοι ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸ μέγα τῆς πόλεως ὄνομα καὶ κατὰ συνήθειαν ἱερὰν καταστᾶσαν διετήρησαν· κατὰ τὰ τελευταῖα ὅμως τῆς βυζαντικῆς κυριαρχίας ἔτη ἕνεκα τῆς ἀναρχίας ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καὶ τῆς αὐθαιρεσίας τῶν βυζαντινῶν ἀρχῶν καὶ τυραννίσκων εἶχε καταντήσει ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ Ἀττική, ὡς ἡ παροιμιώδης τοῦ Ἀριστοφάνους «σκυθικὴ ἐρημία». Κατὰ τὰς ἀρχαιοτάτας ταύτας προνομίας ἡ πόλις ἢ τὸ ὅριον τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ἴδιον διοικητὴν καὶ ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατηγὸς τοῦ θέματος Ἑλλάδος, ὅστις ἤδρευεν ἐν Θήβαις, δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα οὐ μόνον φόρους νὰ ἐπιβάλῃ ἢ ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὰ διοικητικὰ τῆς πόλεως, ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἀττικὸν ἔδαφος ἐν ὅπλοις καὶ ἐπισήμως νὰ πατήσῃ. Οἱ φόροι, οὓς ἐτέλουν οἱ Ἀθηναῖοι τοῖς Βυζαντίνοις, συνίσταντο ἐκ χρυσοῦ στεφάνου, ὃν κατά τι ἀρχαῖον ῥωμαϊκὸν ἔθιμον (aurum coronarium, aureae coronae) ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ πέμπωσι πρὸς πάντα νέον αὐτοκράτορα ὡς σημεῖον ὑποταγῆς, ἐκ τῶν ἄλλων ἐγγείων φόρων, καὶ ἐξ ἐκτάκτων τινῶν χρηματικῶν δόσεων πρὸς κατασκευὴν καὶ διατήρησιν στόλου, ταῦτα ὅμως ἔπρεπε νὰ εἶνε πολλῷ ὀλιγώτερα τῶν ὑπὸ Θηβῶν καὶ Χαλκίδος πρὸς τοῦτο τελουμένων[1]. Ἐν Κωνσταντινουπόλει δ' ἀντεπροσωπεύετο ἡ πόλις ὑπὸ ἐκκλησιαστικοῦ ἀπεσταλμένου, **μυστικοῦ** καλουμένου καὶ ἔχοντος ἔργον κυρίως μὲν νὰ ὑπερασπίζηται καὶ διεκδικῇ τὰ ἐκκλησιαστικὰ τῶν Ἀθηνῶν συμφέροντα, ἔπειτα δὲ καὶ τὰς λοιπὰς τῆς πόλεως ὑποθέσεις νὰ διεξάγῃ παρὰ τῷ πατριάρχῃ καὶ τῇ κεντρικῇ κυβερνήσει. Ὑπὸ τοιοῦτον πολίτευμα καὶ μὲ τοιαύτας προνομίας ἔζη ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις ἔκπαλαι, ὡς λέγει τὸ ὑπόμνημα, ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α'. πιθανώτατα, καὶ ταῦτα συνέτειναν μεγάλως εἰς τὸ νὰ διατηρηθῶσι καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα εἰς βαθμόν τινα τὰ φῶτα

[1] Ὁ Ἔλλισσεν καὶ ὁ Χὸπφ φρονοῦσιν ὅτι ὁ μόνος τακτικὸς φόρος τῶν Ἀθηναίων ἦτο ὁ χρυσοῦς ἐκεῖνος στέφανος, τοῦτο ὅμως δὲν ἐξάγεται ποσῶς ἐκ τοῦ ὑπομνηστικοῦ. Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. τόμ. Α'., σ. 256 σημ. 2.

καὶ τὸ ἠθικὸν τῆς πόλεως ἀξίωμα ὑπὲρ ἄλλας μεγαλειτέρας καὶ πλουσιωτέρας τοῦ κράτους πόλεις. Περὶ τὰ τέλη ὅμως τοῦ δεκάτου αἰῶνος αἱ συχναὶ ἀλλαγαὶ αὐτοκρατόρων καὶ ἡ διηνεκὴς ἀνωμαλία καὶ ὁ ἐξασθενισμὸς τῆς κεντρικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως ἐπήνεγκον, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, μεγάλην ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καθ᾽ ὅλην τὴν διοίκησιν ἀταξίαν καὶ αὐθαιρεσίαν, ἐξ ὧν βαρύτατα ὑπέφεραν καὶ αἱ Ἀθῆναι. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπροσωπεύων τὴν πόλιν καὶ τὸν μητροπολίτην *μυστικὸς* παρημέλει τὰ συμφέροντα αὐτῶν, καὶ ἐποιεῖτο κατάχρησιν τῆς θέσεώς του πρὸς ἴδιον ὄφελος, δι᾽ ὃ οἱ Ἀθηναῖοι τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ τολμηροῦ αὐτῶν ποιμενάρχου Μιχαὴλ ἀπετάθησαν διὰ τοῦ ὑπομνηστικοῦ ἀπ᾽ εὐθείας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, πρὸς ὃν μετὰ παρρησίας ἀναφέρουσι τὰς ἱερὰς τῆς πόλεως αὐτῶν προνομίας, ἐκθέτουσι τὴν παράβασιν τῶν προνομιῶν τούτων ὑπό τε τοῦ ἐν Θήβαις στρατηγοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ναυάρχων καὶ τὰς παρανόμους φορολογίας καὶ πιέσεις αὐτῶν ἐν τῇ πόλει, ἐπιβαλλόντων αὐτῇ ἐναντίον τῶν αὐτοκρατορικῶν **ὁρισμῶν** καὶ διαταγῶν καὶ παρὰ τὰς κεκτημένας προνομίας πολλῷ βαρυτέρους φόρους ἢ τοῖς Θηβαίοις καὶ Χαλκιδεῦσιν, ἐκτραγῳδοῦσι τὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν, εἰς ἣν τούτου ἕνεκα περιῆλθεν ἡ πόλις των καὶ ἐκλιπαροῦνται τὴν ταχεῖαν ἐπέμβασιν τοῦ βασιλέως πρὸς θεραπείαν τῶν δεινῶν τούτων καὶ ὅπως σωθῇ τῆς ἐντελοῦς καταστροφῆς ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἥτις δὴ καὶ ἄλλως εἰς τοιαύτην εἶχε περιέλθει πενίαν, ὥστε, ὡς ἤδη ἐρρήθη, κατὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου οὐδ᾽ αὐτὸν τὸν συνειθισμένον χρυσοῦν στέφανον ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ! Ἐννοεῖται δ᾽ ὅτι καὶ τὸ διάβημα τοῦτο τῶν Ἀθηναίων οὐδόλως ἴσχυσε νὰ βελτιώσῃ τὴν θέσιν των καὶ τὸ ὑπομνηστικὸν αὐτῶν οὐδὲν ἐπέφερεν, ὡς εἴδομεν, ἀποτέλεσμα. Ἔχει δὲ τοῦτο ὡς ἑξῆς·[1]

«Τολμῶντες οἱ ἀνάξιοι καὶ πανευτελεῖς δοῦλοι τῆς κραταιᾶς καὶ » ἁγίας βασιλείας σου δεόμεθα, δέσποτα ἡμῶν ἅγιε.

«Τὸ καθ᾽ ἡμᾶς ὅριον τῶν Ἀθηνῶν, πάλαι τοῦ πλήθους τῶν κατοί» κων αὐτοῦ διὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπηρείας ἐκκενούμενον ἀεί, νῦν » κινδυνεύει καὶ εἰς αὐτὴν περιστῆναι τὴν παροιμιαζομένην ἐρημίαν

1 Ἐδημοσιεύθη παρ᾽ Ellissen ἐν τῇ περὶ Μιχαὴλ μονογραφίᾳ, σ. 116 ἑπ., παρὰ Tafel καὶ παρὰ Σπυρ. Λάμπρου ἐν Σωζομένοις. Φέρει δ᾽ ἐπιγραφήν, **«Ὑπομνηστικὸν εἰς τὸν βασιλέα κύριον Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν»** καὶ εἶνε συντεταγμένον ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μιχαὴλ Ἀκομινάτου.

» σκυθικήν[1]. Τὸ δὲ αἴτιον, ὅτι πολλαῖς ἐπηρείαις βαρυνόμεθα, μᾶλ-» λον δὲ πλείοσι καὶ βαρυτέραις ἤπερ οἱ γειτονοῦντες ἡμῖν λοιποὶ » κατωτικοί[2]. Οὐ μόνον γὰρ ἡμεῖς δὶς καὶ τρὶς καὶ πολλάκις παρὰ » τὰς γείτονας ἡμῶν χώρας ὑπέστημεν ἀναγραφὰς καὶ ἐπιτηρήσεις » ἀναφορῶν γεωμετρουσῶν ἴχνεσι φύλλων ἄντικρυς τὰ ὑπόψαμμα ταυτὶ » καὶ λυπρόγεα ἡμῶν γήδεα καὶ σχεδὸν καὶ τὰς τρίχας αὐτὰς τῶν » κεφαλῶν ἡμῶν διαριθμουμένων, πόσῳ γε μᾶλλον ἀμπέλου φύλλον ἢ » φυτοῦ τινος· ἀλλὰ καὶ αἱ καθ' ἑκάστην λοιπαὶ κοσμικαὶ ἐπήρειαι » ἐν μὲν ταῖς λοιπαῖς χώραις ἢ οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἐνεργοῦνται ἢ παρὰ » τῶν πραιτώρων κουφίζονται, χαριζομένων αὐταῖς τὰ τοιαῦτα, ἅτε » καὶ τὰς ἐπηρείας ταύτας ἐνεργούντων αὐτῶν ὡς τὰ πολλὰ ἢ συνερ-» γούντων πάντως τοῖς ἐνεργοῦσιν· ἐν ἡμῖν δὲ πᾶσαι ἐνεργοῦνται καὶ » ἐπιβαρῶς ἅπασαι καὶ τῶν πρώτιστα, καὶ ταῦτα ἐν τῇ τῆς Ἑλλά-» δος κειμένοις ἐσχατιᾷ.

« Καὶ μαρτυρεῖ τὸ προσεχῶς παρελθὸν ἔτος, ὅτε, κτίσεως κατέργων[3] » ὁρισθείσης, ἡμεῖς πρῶτοι καὶ μόνοι τῶν ἄλλων, καίπερ μὴ κτισθέν-» των, ἐζημιώθημεν, ὅτε τοῦ Παυσίου Στειριώνου[4] κατεπεπλευκότος, » μόνοι πάλιν ἡμεῖς νομισμάτων... ὑπὲρ πλωίμων κατεβαλόμεθα· ἡνίκα » πάλιν ὑπὲρ πλωίμων τῷ Σγουρῷ καὶ τῷ πραίτωρι ποσότητα νομι-» σμάτων[5]... δεδώκαμεν ἀπαιτηθέντες καὶ ἄκοντες, ὁπόσην οὐδὲ τὸ » ὅριον Θηβῶν καὶ Εὐρίπου κατεβάλετο. ***Καὶ ταῦτα τοῦ καθ' ἡμᾶς » ὁρίου ἔκ τε παλαιοῦ ἔθους, ἀλλὰ δὴ καὶ ἀπὸ τῆς γενομένης » καθ' ὁρισμὸν ἀπογραφῆς πολλοστημόριον καταβάλλοντος, ὧν » ἐκεῖνα καταβαλέσθαι ὤφειλον.***

« Ἐῶμεν ἀναφέρειν τὴν τοῦ κήνσου ἀπαίτησιν, τὴν λεηλασίαν τῶν » θαλαττίων ληστῶν. Ἀλλὰ τὴν πραιτωρικὴν ἐπήρειαν καὶ δυναστείαν » πῶς ἂν ἀδακρυτὶ καὶ διηγησαίμεθα ; ***Μηδεμιᾶς γὰρ οὔσης ἐνοχῆς » ὑπὲρ τοῦ ὁρίου ἡμῶν τῷ κατὰ καιροὺς πραίτωρι, οὐ πραιτωρικῆς » ἐνεργείας, οὐ πραιτωρικῆς δικαιοδοσίας, καθότι προσκυνητὸν » χρυσόβουλλον καὶ αὐτὴν ἀπείργει τὴν εἰς Ἀθήνας αὐτῷ πάροδον,***

[1] Κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν Ἀχαρν. 703.

[2] Ἡ λέξις σημαίνει ἴσως τοὺς ὑπηκόους.

[3] Οὕτως ἐκαλοῦντο τὰ πολεμικὰ πλοῖα.

[4] Ὁ ἤδη μνημονευθεὶς ναύαρχος Ἰωάννης Στειριώνης ὁ Καλαβρός.

[5] Τὸ ποσὸν τῶν νομισμάτων ἐξέπεσε, φαίνεται, ἐν τῷ κώδικι κατὰ Σπ. Λάμπρον, Ἀθῆν. κλπ., σ. 94, σημ. 2.

» — ὁ δὲ σκήπτεται μὲν τὴν ἕνεκά γε προσκυνήσεως εἰσέλευσιν, αἰδοῖ
» τάχα τῶν χρυσοβούλλων, ἐπέρχεται δὲ πανστρατιᾷ μετὰ τῶν ἑαυ-
» τοῦ καὶ τοὺς ἐγχωρίους κηφῆνας συνεπισπώμενος, ἀνδράρι' ἄττα
» τριωβολιμαῖα, καὶ τὴν ἐφήμερον τροφὴν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ κλοπῆς πο-
» ριζόμενα, ὥσπερ ἂν εἰ κατὰ πολεμίας τινὸς καὶ βαρβαρικῆς χώρας
» εἰσβαλεῖν ἔμελλεν. Ἔμπροσθεν δὲ αὐτοῦ, τὸ τῆς γραφῆς εἰπεῖν, τρέ-
» χει ἀπώλεια, ὑποδοχάτορές τινες καλούμενοι, πεντακοσιομεδίμνους
» ζητοῦντες ἑκάστης ἀνδρῶν τε καὶ ἵππων τροφὰς καὶ θρεμμάτων ὅλα
» ποίμνια καὶ ὀρνίθων ὅλας ἀγέλας καὶ τὸ σύμπαν τῆς θαλάττης ὄψον
» εἰσπραττόμενοι, οἴνου δὲ χρῆμα, ὅσον οὐδ' ἂν αἱ καθ' ἡμᾶς ἄμπελοι
» γεωργήσαιεν, καί, ἵνα μὴ μακρηγορῶμεν τὰ κατὰ μέρος ἐπεξιόντες,
» καὶ μισθὸν ἐπὶ τούτοις ἀπαιτοῦσιν ὡς εὐεργέται τινές, καὶ μισθὸν οὐ
» φαῦλόν τινα καὶ κοῦφον, ἀλλ' ὁλκὴν χρυσίου, ὅσην ἂν αὐτοῖς περι-
» στήσῃ τὸ τῆς ἀπλήστου ψυχῆς αὐτῶν ἐφιέμενον. Ἐπὶ τούτοις ἔπεισιν
» ὁ πραίτωρ αὐτὸς καί, πρὶν ἢ πολλάκις τὴν προσκύνησιν ἀφοσιώσηται
» τῇ θεομήτορι, τοῦ μὲν κατηγορεῖ μὴ ἀπαντήσαντος, ἄλλον δὲ κατ'
» ἄλλην αἰτίαν καθείργνυσι καὶ ζημιοῖ, καὶ οὕτω κατευωχηθεὶς ἡμῶν,
» ἐφ' ὅσον ἂν βούλοιτο, ταῖς ἡμέραις ζητεῖ προσκυνητίκιον[1], οὐκ οἴδα-
» μεν εἴτε ὡς προσκυνηθεὶς παρ' ἡμῶν, εἴτε ὡς αὐτὸς προσκυνήσας τὴν
» θεομήτορα· καὶ οὐ μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ λογαριαστὴς καὶ πρωτοβε-
» στιάριος καὶ πρωτοκένταρχος καὶ καθεξῆς οἱ παρεπόμενοι ἅπαντες·
» καὶ διατείνεται μὴ πρότερον ἐντεῦθεν ἀναστῆναι, πρὶν ἂν ἐν ταῖς αὐτοῦ
» χερσὶ τοῦτο δέξαιτο· ὅμως πολλὰ δεομένων ἡμῶν καὶ διομνυμένων μὴ
» ἄλλως δύνασθαι τοῦτο καταβαλεῖν, εἰ μὴ κοινὸς ἔρανος γένοιτο,
» πείθεται μόλις καὶ τὸν εἰσπραξόμενον ἐάσας ἀπαίρειν παρασκευά-
» ζεται. Εἶτα ποῖον ὑποζύγιον οὐκ ἀγγαρεύεται; Μᾶλλον δὲ ποῖον ἀγ-
» γαρευόμενον οὐ τῷ ἰδίῳ δεσπότῃ πιπράσκεται, οὐχ' ἅπαξ, ἀλλὰ
» πολλάκις καὶ δεύτερον; Ἢ ποῖον ἕτερον οἱονδηποτοῦν εἶδος οὐ διαρ-
» πάζεται καὶ ἀπεμπολεῖται ἕκαστον αὐτῶν ἢ αἰρόμενον οἴχεται;

« Εἰς τί γοῦν ἡ ἀπώλεια ἡμῶν, δέσποτα ἡμῶν ἅγιε, τοῦ δημοσίου
» μηδὲν ἐντεῦθεν κερδαίνοντος, μᾶλλον μὲν οὖν ζημιουμένου, δι' ὧν
» κατὰ βραχὺ μεταναστεύουσιν οἱ πλείους ἡμῶν καὶ ἐρημοῦται ὅσον
» ἤδη ἡ χώρα ἡ ἡμετέρα, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται, καὶ κολοβοῦται
» τὸ ἐγνωσμένον ἀκρόστιχον; Διὰ τοῦτο ὀλίγα, ὧν πάσχομεν, ἀνενεγ-

[1] Χρήματα βεβαίως ἢ πολύτιμόν τι δῶρον εἰς ἀνάμνησιν τῆς προσκυνή-
σεως!! Ὁ Σπ. Λάμπρος ἀναγινώσκει «τῶν ἡμερῶν», Ἀθῆν., σ. 92.

» κόντες δεόμεθα τῆς φιλανθρωποτάτης ἁγίας βασιλείας σου γενέσθαι » καὶ ἐφ' ἡμῶν ἔλεος καὶ κοπάσαι ποτὲ τὸν κατακλυσμὸν τῶν ἐπη- » ρειῶν ἢ διορισθῆναι μετριωτέρας καὶ ἡμῖν φορητὰς γίγνεσθαι καὶ » κατὰ τοὺς προσόντας ἡμῖν ὁρισμούς, οὐδὲν γὰρ κινότερον ζητοῦμεν » ἢ ἄλλως τῷ δημοσίῳ ἐπιζήμιον· καὶ πρῶτα ἀπαλλάξαι ἡμᾶς τῆς » πραιτωρικῆς ἐφόδου, καταδρομῆς τε καὶ διαρπαγῆς, τοῦ δοθέντος » ἡμῖν δεφενδαρίου[1] μεγαλυπερόχου **μυστικοῦ**, τὸ παρ' ἡμῶν ἀφαιρού- » μενον ὑποκρατοῦντος ἐκ τῶν εἰσκομιζομένων παρὰ τῶν πραιτώρων, » ὡς διώρισται, καὶ ἑτέρας τινὸς ἐγγράφου ἐπιφωνήσεως καὶ ἀπειλῆς » ἐπανατεινομένης τὰ ἔσχατα πείσεσθαι, εἰ μὴ ἀπόσχοιντο τοῦ ὁρίου » τῶν Ἀθηνῶν· ἔπειτα καὶ συνδοσίας πλωΐμων καὶ πλωΐμους διδό- » ναι, ὅπως ἡμῖν ἐπέθηκεν ἡ ἀπογραφὴ τοῦ χρηματίσαντος λογοθέτου » τοῦ δρόμου κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Δούκα, καὶ μὴ πλείους αὐτῶν· » μήτε ἀντὶ τῶν ἐπιβαλλόντων ἡμῖν πλωΐμων ἐκ τῆς τοιαύτης ἀπο- » γραφῆς συνδοσίας ἀπαιτεῖν ἄνευ ὁρισμοῦ. Καὶ τοῦτο γὰρ ἐφ' ἡμῖν » τολμᾶται τοῖς ταλαιπώροις ἐνίοτε.

«Ἐπεὶ δὲ καὶ πολλὰς ἀναγραφὰς ὑπέστημεν, ὡς μικρὸν ἄνωθεν » ἀνηνέγκαμεν, μὴ καὶ αὖθις βάρος ἀναγραφῆς ἐπιρριφθῆναι τῇ χώρᾳ » ἡμῶν, εἰ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις τυχὸν χώραις τῶν κατωτέρων ὁρισθῇ » γενέσθαι ἀναγραφή· ἀλλ' ἐπικυρωθῆναι καὶ τὸν ἕνεκα τούτου ἐπο- » ρεχθέντα ἡμῖν προσκυνητὸν ὁρισμὸν τῆς ἁγίας βασιλείας σου· καὶ » μὴ μόνον τοῦτον, ἀλλὰ καὶ τοὺς διαφόρως ἀπολυθέντας καὶ ἀπείρ- » γοντας τοὺς βουλομένους ἐκ τῶν καστρηνῶν κατέχειν ὁπωσδήποτε » καὶ νέμεσθαι χωρία καὶ στάσεις χωριτικάς. Εἰς συντριβὴν γὰρ τοῦτο » τῶν δρούγγων[2] καὶ ὄλεθρον ἀφορᾷ· ἡ δὲ τῶν δρούγγων ἀπώλεια τοῦ » καθ' ἡμᾶς ὁρίου παντός ἐστιν ἀπώλεια. Καὶ τούτων γενομένων, σῳ- » ζοίμεθ' ἂν ἡμεῖς, σῴζοιντο δ' ἂν καὶ τῷ δημοσίῳ τὰ ἐξ ἡμῶν συν- » εισφερόμενα καὶ σῳζόμενοι οὐ παυσαίμεθα τοῦ ὑπερεύχεσθαι τῆς ἁγίας » βασιλείας σου, ἧς οἱ ἀνάξιοι δοῦλοι τολμήσαντες ἐδεήθημεν».

Τοιοῦτο λοιπὸν τὸ πρὸς τὸν βασιλέα ὑπομνηστικὸν τῶν Ἀθηναίων, ὅπερ διεσώθη ἡμῖν μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μιχαὴλ. Ἐκ τούτου βλέπομεν ὅτι πανάρχαια βασιλικὰ χρυσόβουλλα ἐπικυρούμενα

[1] Ἡ λέξις λατινικὴ = ὑπερασπιστής, πρόξενος.

[2] Οὕτως ἐκαλοῦντο αἱ στρατιωτικαὶ μοῖραι. Πρβ. Λέοντος τοῦ Σοφοῦ Τακτικά, διάτ. δ', ϛ'· «Μοῖρα δέ ἐστιν, ἤτοι δροῦγγος, τὸ ἐκ ταγμάτων ἤτοι ἀνδρῶν τῶν λεγομένων κομήτων συγκείμενον πλῆθος».

ὑπὸ τῶν ἑκάστοτε αὐτοκρατόρων καὶ ἄλλαι ἰδιαίτεραι βασιλικαὶ διαταγαὶ ἐπροίκιζον τὰς Ἀθήνας μὲ προνομίας ἐξαιρετικὰς καὶ ἐσκόπουν νὰ ἐξασφαλίσωσιν αὐτὰς κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας καὶ ἰδιοτελείας τῶν κατ' ἐπαρχίας διοικητῶν καὶ λοιπῶν τοῦ κράτους ὑπαλλήλων, πάντα ὅμως ταῦτα ὅτι οὐδὲν ἴσχυον κατὰ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος διὰ τὴν ἀδυναμίαν τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τὴν γενικῶς ἐν τῷ κράτει ἐπικρατήσασαν παραλυσίαν ἐν τῇ διοικήσει. Εἴδομεν ὅτι οἵ τε τοῦ θέματος Ἑλλάδος διοικητικοὶ ὑπάλληλοι καὶ ἄλλοι ἐν τῷ κράτει ἰσχυροί, ὡς ὁ Σγουρός, ποικίλας ἐξήσκουν ἐν Ἀθήναις πιέσεις καὶ ἀργυρολογίας καὶ μάλιστα παραβιάζοντες τὸ ἱερὸν τοῦ ἀττικοῦ ἐδάφους πανούργως καὶ παρανόμως εἰσήρχοντο εἰς τὴν πόλιν καὶ τοιαύτας διέπραττον βιαιοπραγίας, ὅσας τῇ ἀληθείᾳ οὐδ' οἱ γενίτσαροι αὐτοὶ ἐν καιρῷ τῆς μεγαλειτέρας ἰσχύος των ἐτόλμων ἀτιμωρητί! Οἱ ἀτυχεῖς Ἀθηναῖοι ἀπελπίσαντες ἀπετάθησαν ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐλπίζοντες ἐν τῇ ἁπλοϊκότητοι αὐτῶν διόρθωσιν τῶν κακῶς κειμένων καὶ ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν δεινῶν, ἀλλ' οὔτε φωνὴ οὔτε ἀκρόασις ἐκεῖθεν. Οὐδὲν λοιπὸν παράδοξον ὅτι μετ' ὀλίγον σπεῖρα τυχοδιωκτῶν Φράγκων κατώρθωσε μετὰ μεγίστης εὐκολίας νὰ καταλύσῃ τὸ βυζαντινὸν κράτος καὶ νὰ μοιρασθῶσι πρὸς ἀλλήλους τὰς ἀπροστατεύτους ἐπαρχίας, ὡς οἱ παῖδες τοὺς βόλους. Ἡ κατάστασις, εἰς ἣν τότε τὸ κράτος καθόλου εἶχε περιέλθει, ἦτο τῷ ὄντι ἐλεεινὴ καὶ σχεδὸν ἀνίατος. Αἱ δ' ἀτυχεῖς Ἀθῆναι ὑπὸ τὸ βάρος τοσούτων καὶ τηλικούτων δεινῶν ἐπτώχευον καὶ ἐξέπιπτον ταχεῖ τῷ ποδὶ βαδίζουσαι πρὸς τὸν ἀφανισμόν. Τί παράξενον ὅτι οἱ ἐν τηλικούτοις δεινοῖς διατελοῦντες τότε Ἀθηναῖοι δὲν ἔκλινον πρόθυμον οὖς εἰς τὰς κλασικὰς τοῦ Μιχαὴλ ὁμιλίας, οὐδ' εἶχον πολλὴν ὄρεξιν νὰ ἐνασχολῶνται περὶ πνευματικὰς ἐργασίας, ἀλλ' ἀπέφευγον τὰ τοιαῦτα, ὡς ὁ ὄνος τῆς παροιμίας τὸν ἦχον τῆς λύρας, καθὰ δικαίως ἢ ἀδίκως παραπονεῖται ὁ γράψας τὴν **προθεωρίαν** εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἔργων τοῦ Μιχαήλ; Ὁ καλὸς κἀγαθὸς Μιχαὴλ προσεπάθει πάντοτε λόγῳ τε καὶ ἔργῳ νὰ ἐλαφρύνῃ τὰ δεινὰ καὶ νὰ βελτιώσῃ τὴν κατάστασιν τῆς ἐνδόξου πόλεως, ἣν τόσον πολὺ ἠγάπα, ἀλλ' αἱ προσπάθειαι αὐτοῦ δὲν ὠφέλουν ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ, διὸ ἐλυπεῖτο σφόδρα καὶ ἐμαραίνετο βλέπων τὴν τότε τῆς πόλεως τῆς Παλλάδος κατάστασιν, καὶ παρεκάλει τελευταῖον τὸν πατριάρχην Γεώργιον Ξιφιλῖνον νὰ τὸν ἐξαγάγῃ ἐκ τοῦ βαράθρου τούτου, τῶν Ἀθηνῶν. Ὑπὲρ τῆς ἀρχαιότητος ἐνθουσιῶν καὶ ἐν αὐτῇ ζῶν καὶ τρεφόμενος ὁ

χριστιανὸς οὗτος ποιμενάρχης καὶ βλέπων ἀφ᾽ ἑτέρου τὴν φοβερὰν ἀλλοίωσιν, ἣν ὁ πανδαμάτωρ χρόνος εἶχεν ἐπιφέρει εἰς τὴν πόλιν τοῦ Περικλέους καὶ Ἀδριανοῦ, εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ ἀναπαραστήσῃ αὐτήν, ὡς εἶχε τὸ πάλαι, βοηθούμενος ἴσως ὑπὸ Στράβωνος καὶ Παυσανίου· αἰσθανόμενος ὅμως τότε ἀποτομωτέραν τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῆς πάλαι καὶ τῆς ἐπ᾽ αὐτοῦ πόλεως, ἐποίησεν εἰς τὴν εἰκόνα ἢ περιγραφὴν ἐκείνην θρῆνόν τινα ἔμμετρον, εὐτυχῶς διασωθέντα ἡμῖν, καὶ ἁρμόζοντα βεβαίως νὰ καταλάβῃ ἐνταῦθα θέσιν ὡς μαρτύριον τῶν τοῦ ἀνδρὸς φρονημάτων καὶ κατάλληλον τῶν Ἀθηνῶν μοιρολόγιον. Ὁ θρῆνος οὗτος ἔχει ὡς ἑξῆς [1]·

«Ἔρως Ἀθηνῶν τῶν πάλαι θρυλουμένων
» ἔγραψε ταῦτα ταῖς σκιαῖς προσαθύρων,
» καὶ τοῦ πόθου τὸ θάλπον ὑπαναψύχων.
» Ἐπει δ' ἔτ' οὐκ ἦν οὐδαμοῦ φεῦ! προσβλέπειν
» αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἀοίδιμον πόλιν,
» τήν, δυσαρίθμου καὶ μακραίωνος χρόνου
» λήθης βυθοῖς κρύψαντος, ἠφαντωμένην,
» ἐρωτολήπτων ἀτεχνῶς πάσχω πάθος,
» οἳ τὰς ἀληθεῖς τῶν ποθουμένων θέας
» ἀμηχανοῦντες τῶν παρόντων προσβλέπειν,
» τὰς εἰκόνας ὁρῶντες αὐτῶν ὡς λόγῳ
» παραμυθοῦνται τῶν ἐρώτων τὴν φλόγα.
» Ὡς δυστυχὴς ἔγωγε, καινὸς Ἰξίων,
» ἐρῶν Ἀθηνῶν, ὡς ἐκεῖνος τῆς Ἥρας,
» εἶτα λαβὼν εἴδωλον ἠγλαϊσμένης·
» φεῦ! οἷα πάσχω καὶ λέγω τε καὶ γράφω!
» Οἰκῶν Ἀθήνας οὐκ Ἀθήνας πω βλέπω,
» κόνιν δὲ λυπρὰν καὶ κενὴν μακαρίαν.
» Ποῦ δὴ τὰ σεμνά, τλημονεστάτη πόλι;
» Ὡς φροῦδα πάντα καὶ κατάλληλα μύθοις,
» δίκαι, δικασταί, βήματα, ψῆφοι, νόμοι,
» δημηγορίαι, πειθανάγκη ῥητόρων,
» βουλαὶ πανηγύρεις τε καὶ στρατηγίαι
» τῶν πεζομάχων ἅμα καὶ τῶν ναυμάχων,

[1] Ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ Boissonade ἐν Anecdota Græca, τόμ. Ε', σ. 373—376, ἔπειτα δὲ καὶ ὑπὸ Ellisen ἐν τῇ περὶ Μιχαὴλ μονογραφίᾳ, σ. 142—144 μετά τινων διαφορῶν ἐν τῇ γραφῇ. Τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας καὶ τὰ σῳζόμενα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του λείψανα αὐτῶν πολλάκις ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ περιγράφει ὁ Μιχαήλ. Πρβ. τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν Νέων Πατρῶν Εὐθύμιον ἐν Σῳζομ. Β'., σ. 26 ἑπ., τὸν λόγον πρὸς τὸν Δριμὺν καὶ ἄλλα χωρία.

» ἡ παντοδαπὴ Μοῦσα, τῶν λόγων κράτος!
» Ὄλωλε σύμπαν τῶν Ἀθηνῶν τὸ κλέος·
» γνώρισμα δ' αὐτῶν οὐδ' ἀμυδρόν τις ἴδοι.
» Συγγνωστὸς οὐκοῦν, εἴπερ οὐκ ἔχων βλέπειν
» τῶν Ἀθηναίων τὴν ἀοίδιμον πόλιν
» ἴνδαλμα ταύτης γραφικὸν ἐστησάμην».

Δὲν νομίζει τις ἀναγινώσκων τὰ ἰαμβεῖα ταῦτα ὅτι ἀκούει ἀρχαῖόν τινα Ἕλληνα, ὅστις, ἐγερθεὶς ἐκ μακραίωνος ὕπνου, ἄπελπις πλανᾶται ζητῶν τὴν λαμπρὰν τῶν Ἀθηνῶν πόλιν, ἣν εἰσέτι ζωηρὰν ἐκράτει ἐν τῇ φαντασίᾳ του, καὶ ὀλοφύρεται εὑρίσκων ἀντὶ «τῆς λαμπροτάτης πόλεως πασῶν, ὅσας ὁ Ζεὺς ἐπὶ γῆς ἀναφαίνει,» πολίχνην πτωχὴν καὶ ἄκομψον καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ποτε κοσμούντων αὐτὴν ἀριστουργημάτων τέχνης μεταβεβλημένα εἰς σωρὸν ἐρειπίων καὶ τέφρας ἢ βαναύσως παραμορφωμένα καὶ ἠκρωτηριασμένα, «λείψανα μηλόβοτα τοῖς ὀδοῦσι τοῦ χρόνου περιτρωγόμενα[1];» Καὶ πόσον κατάλληλος εἶνε ὁ θρῆνος οὗτος διὰ τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς, καθ' ἣν ἐποιήθη, ὡς ἐπικήδειος θρῆνος, ὡς κύκνειον ᾆσμα τῆς ἐκπνεούσης πόλεως τῶν Ἀθηνῶν! Δὲν παρῆλθον ἔτη τινὰ ἀφ' ὅτου οἱ Ἀθηναῖοι ἀπηύθυναν πρὸς τὸν βασιλέα Ἀλέξιον τὸν Γ' τὸ ὑπόμνημα ἐκεῖνο, δι' οὗ μετὰ τόσης ἀπλοϊκότητος ἤλπιζον θεραπείαν τῶν δεινῶν των, καὶ ἠγέρθησαν ἀλλεπάλληλοι μοιραῖαι ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ καταιγίδες, αἵτινες ἐπέπρωτο νὰ θέσωσι τέρμα εἰς τὴν ὕπαρξιν τῶν Ἀθηνῶν ὡς πόλεως ἑλληνικῆς καὶ ὑπὸ ἑλληνικήν, βυζαντινὴν τοὐλάχιστον, δικαιοδοσίαν διατελούσης. Εἴπομεν ἀνωτέρω (σ. 250 — 51) ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος εἶχον ἀναφανῆ πολλαχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τυραννίσκοι, οἵτινες ἀρυόμενοι τὴν ἰδίαν ἰσχὺν ἐκ τῆς ἐπικρατούσης γενικῆς ἀδυναμίας καὶ ἐλεεινότητος, ἔσπευδον ν' αὐξήσωσι τὰ κρατίδιά των λαμβάνοντες ὑπὸ τὴν κατοχήν των ὡς πλείστην χώραν καὶ πόλεις τοῦ κράτους. Εἷς τῶν τυραννίσκων τούτων ἦτο καὶ ὁ ἄρχων Ναυπλίου καὶ Ἄργους Λέων Σγουρός, Ἕλλην τὸ γένος, κληρονομήσας παρὰ τοῦ πατρός του τὴν διὰ βίας ἀποκτηθεῖσαν ἀρχοντίαν τοῦ Ναυπλίου καὶ ἐπεκτείνας αὐτὸς τὴν δικαιοδοσίαν του διὰ βίας καὶ δόλου μέχρις Ἄργους καὶ Κορίνθου[1]. Ἐκ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπικρατούσης

[1] Λόγος εἰς Δρυμύν, 6. ἐν Σωζομ. Α'., σ. 160.

[1] Τὰ περιστατικὰ ταῦτα ἐξιστοροῦσι Νικήτας ὁ Χανιώτης, σελ. 801 ἐπ., ἐκδ. Βόννης· ὁ Ἐφραΐμ ἐν τῷ ἐμμέτρῳ Χρονικῷ αὐτοῦ, στ. 7280 ἐπ. ἐκδ.

ἀνωμαλίας καὶ ἀταξίας ἐνθαρρυνόμενος καὶ ἐπὶ τῆς φιλίας τοῦ Μιχαὴλ Στρυφνοῦ καὶ ἄλλων μεγιστάνων βασιζόμενος ἐξεκίνησεν ὁ Σγουρὸς ἐν ἔτει 1203 κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἐκ Κορίνθου, ὅπως ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος, διηυθύνθη δὲ κατὰ πρῶτον κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, διὰ νὰ καταλάβῃ τὴν ὀχυρὰν Ἀκρόπολιν, προφασιζόμενος ὅτι δῆθεν ἐπεδίωκε τὴν τιμωρίαν νέου τινὸς Ἀθηναίου, πολλὰ κατὰ τῆς ἰδίας πατρίδος κακουργήσαντος. Ἀλλ᾽ ὁ συνετὸς καὶ ἀτρόμητος τῶν Ἀθηνῶν ἀρχιεπίσκοπος Μιχαήλ, ἐννοήσας καλῶς τὰ σχέδια τοῦ Σγουροῦ, κατέλαβε τὴν Ἀκρόπολιν καί, ἐπειδὴ ἦτο καὶ ἄλλοθεν γνωστὸς τῷ τυράννῳ καὶ σχετικός, προσεπάθησε κατὰ πρῶτον νὰ πείσῃ αὐτὸν διὰ λόγων περὶ τοῦ ἀδίκου τῆς ἐπιχειρήσεώς του καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀποχωρήσῃ ἀφίνων τὴν πόλιν ἐν εἰρήνῃ· ὅτε δ᾽ ὁ Σγουρὸς μὴ πειθόμενος ἤρξατο προσβάλλειν τὴν Ἀκρόπολιν[1], ὁ γενναῖος ἱεράρχης ἀπέκρουσε τὴν βίαν διὰ τῆς βίας τόσον θαρραλέως καὶ ἀποτελεσματικῶς, ὥστε ὁ ἐπιδρομεὺς ἐτράπη εἰς λεηλασίαν τῆς κάτω πόλεως, πρὸς ἐκδίκησιν ἔθηκε πῦρ εἰς τὰς οἰκίας καὶ συναπήγαγε πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο ἐκ τῆς περιουσίας τῶν Ἀθηναίων. Καὶ ἐκ νέου δ᾽ ὁ Σγουρὸς ὥρμησε, φαίνεται, κατὰ τῶν Ἀθηνῶν τῷ 1204, ἅμα ἔμαθε τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν καταλα-

1828· τὸ Livre de la conqueste, ἐκδ. 1845, σ. 34—37, καὶ τὸ «Χρονικὸν τοῦ Μωρέως», στ. 120 ἑπ.

[1] Νικήτ. Χωνιάτ., 800—803. Ὁ Leake (Topography of Athens, εἰσαγ. σ. LXXIII) καὶ κατ᾽ αὐτὸν ὁ Φαλλμεράϋερ (ἐν τῇ περὶ Ἀθηνῶν πραγματείᾳ του σ. 38) συμπεραίνουσιν ἐκ τῆς περιγραφῆς τῆς πολιορκίας τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ Σγουροῦ, ὅτι ἡ κάτω πόλις τότε ἤδη πρέπει νὰ εἶχε περιορισθῇ εἰς τὴν μίαν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως καί, ὡς καὶ σήμερον, νὰ μὴ περιέβαλεν αὐτὴν πανταχόθεν. Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη εἶνε ὅλως αὐθαίρετος, διότι, ὡς ὁ Ellissen ὀρθῶς παρετήρησεν (ἔνθ. ἀνωτ. σ. 23, σημ.), οὐδαμοῦ λέγεται ὅτι, ὅτε ὁ Σγουρὸς ἐπολιόρκει τὴν Ἀκρόπολιν, δὲν εὑρίσκετο *ἐντὸς* τῆς πόλεως· τοὐναντίον ἐπειδὴ ὁ τύραννος κατ᾽ ἀρχὰς ἐπαρουσιάσθη ὡς φίλος, εἶνε πιθανώτατον ὅτι εὗρεν ἀνοικτὰς τὰς πύλας, ἄλλως τε καὶ τὰ περιβάλλοντα αὐτὴν τείχη εἶχον βεβαίως ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ Μιχαὴλ καὶ τῶν κατοίκων, ὡς πολλαχοῦ ἠρειπωμένα. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀποδεικνύεται ἔκ τινος χωρίου τῆς εἰς Καματηρὸν προσφωνήσεως τοῦ Ἀκομινάτου, ἐν ᾧ λέγεται ὅτι λεία ἦσαν αἱ τότε Ἀθῆναι παντὶ βουλομένῳ «ἀπείργοντος οὐδενὸς ἐρύματος». (Σωζόμ. Α΄., σ. 316), καὶ ἐκ τῆς πρὸς τὸν Δρυμὺν προσφωνήσεως (4), ἐν ᾗ ὁ Μιχαὴλ λέγει πρὸς αὐτόν. « Ὁρᾷς τείχη τὰ μὲν περιῃρημένα τὰ δὲ καθῃρημένα παράπαν».

ϐόντων τὴν Ἀκρόπολιν Μιχαὴλ καὶ Ἀθηναίων, συναπήγαγε δ' ἀπερχόμενος αἰχμάλωτον καὶ ἀνεψιόν τινα τοῦ Μιχαήλ, ὃν βραδύτερον ἐφόνευσεν ἐν Κορίνθῳ[1]. Οὕτω χάρις εἰς τὸ θάρρος καὶ τὴν εὐστάθειαν τοῦ Μιχαὴλ ἀπηλλάγη ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις τῆς διαρκοῦς τοῦ Σγουροῦ τυραννίας, εἰ καὶ λίαν ἀκριϐὰ ἐπλήρωσε τοῦτο, διότι ἐπυρπολήθη καὶ ἐλεηλατήθη ἀσπάγχνως ὑπὸ Ἕλληνος ἄρχοντος εἰς αὐτὰς τὰς παραμονάς, οὕτως εἰπεῖν, τῆς κηδείας της. Δυστυχῶς ἡ ἀπαλλαγὴ αὕτη ἀπὸ τοῦ Σγουροῦ δὲν ὠφέλησε πολύ, τοὐναντίον, ἂν ἡ Ἀκρόπολις ἦτο εἰς χεῖρας τοῦ τυράννου ἐκείνου, ὡς ἡ τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου, ἴσως θὰ ἐϐράδυνεν ὀλίγον ἡ ὑπὸ τῶν Φράγκων κατοχὴ αὐτῆς καὶ θὰ παρετείνετο ἐπὶ βραχὺ ἔτι ὁ ἑλληνικὸς τῆς πόλεως βίος. Νῦν ὅμως δὲν παρῆλθεν ἔτος καὶ οἱ Φράγκοι ἐγένοντο τῆς χώρας κύριοι, ὥστε ἡ ἐν ἔτει 1203 καὶ 1204 ἀποτυχία τῶν ἀποπειρῶν τοῦ Σγουροῦ μόνον τὴν καὶ ἄλλως μεγάλην ἀδυναμίαν τῆς πόλεως ηὔξησεν. Οἱ δὲ Φράγκοι οὗτοι, οἱ τὸ πλεῖστον τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰς Ἀθήνας κατὰ τὰ ἔτη 1204—1205 κυριεύσαντες, ἦσαν οἱ τολμηροὶ ἐκεῖνοι σταυροφόροι τῆς τετάρτης σταυροφορίας, οἵτινες, ἀντὶ νὰ σπεύσωσιν εἰς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἁγίας Γῆς ἀπὸ τῶν ~~Ὀθωμανῶν~~, ἐλαυνόμενοι ὑπὸ ἑτέρων ὑλικωτέρων συμφερόντων ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ κατέλυσαν μὲν τὴν αὐτόθι βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν, διεμερίσαντο δὲ πρὸς ἀλλήλους τὰς ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ ἐπὶ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ἔϐαλον κλῆρον.

Εἶνε γνωστὸν ἔκ τε τῆς γενικῆς καὶ ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας[2] ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ (1081—1118), καὶ δὴ κατὰ τὰ ἔτη 1096 — 1099, διῆλθε διὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μέγα πλῆθος Εὐρωπαίων μαχητῶν πορευομένων πρὸς τὴν Ἁγίαν Γῆν, ὅπως ἐλευθερώσωσιν αὐτὴν ἐκ τῶν χειρῶν τῶν Σελτσουκιδῶν Τούρκων καὶ καταστήσωσι τὴν ἐπίσκεψιν τῆς ἁγίας πόλεως προσιτὴν εἰς τους εὐσεϐεῖς χριστιανούς, γινομένους πολλάκις θῦμα τοῦ φανατισμοῦ τῶν

[1] Διπλῆν παραδέχεται τὴν εἰσϐολὴν τοῦ Σγουροῦ καὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως ὁ Τάσος Νερούτσος (ἔνθ. ἀνωτ. Γ'. σ. 46), ἐνῷ οἱ μίαν τοιαύτην παραδεχόμενοι θέτουσιν αὐτὴν οἱ μὲν εἰς τὸ ἔτος 1203, οἱ δὲ εἰς τὸ ἔτος 1204.

[2] Ἐκτὸς ἰδιαιτέρων μονογραφιῶν κάλλιστα ἐπραγματεύθησαν τὰ κατὰ τὰς σταυροφορίας ὁ Γίϐϐων, Decline and Fal. . . . κτλ. κεφ. 58—61, ὁ Hopf ἐν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ ἔνθ. ἀνωτ. σ. 156 ἑπ. καὶ ὁ ἡμέτερος Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορ. ἑλλην. ἔθνους, τόμ. Δ', σ. 588 ἑπ. 661 ἑπ. 701 ἑπ. .

κατεχόντων τὰ Ἱεροσόλυμα Τούρκων. Οἱ δὲ ὑποκινοῦντες τὰς σταυροφορίας ταύτας πάπαι ἤλπιζον ἐνδομύχως νὰ δεσμεύσωσι καὶ δαμάσωσι δι' αὐτῶν καὶ τὸ ἀνατολικὸν ὀρθόδοξον κράτος, νὰ ἐπεκτείνωσι δὲ καὶ ἐπὶ τούτου τὴν πνευματικήν των δικαιοδοσίαν. Ἡ πρώτη αὕτη σταυροφορία κατώρθωσε τῷ ὄντι νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν Ἁγίαν Γῆν καὶ νὰ ἱδρύσῃ αὐτόθι τὸ φραγκικὸν βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἡ ἰσχὺς ὅμως τοῦ νέου τούτου βασιλείου, στηριζομένου ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν σιδρομὴν τῶν ἐξ Εὐρώπης ἱπποτῶν καὶ ἄλλων εὐσεβῶν μαχητῶν, ἠλαττοῦτο τῷ χρόνῳ σὺν τῷ ζήλῳ ἐκείνων, ὧν καὶ ὁ θάνατος σπουδαίως περιώριζε τὸν ἀριθμόν, ἐνῷ οἱ Τοῦρκοι ἀκμαῖοι καὶ πάντοτε ἰσχυρότεροι καθιστάμενοι δὲν ἔπαυον ἀδιακόπως ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν Φράγκων πρὸς ἀνάκτησιν τῶν ἀπολεσθεισῶν κτήσεών των καὶ ἤδη ἐν ἔτει 1144 εἶχον προβῆ πάλιν μέχρι τῶν πυλῶν αὐτῶν τῆς Ἱερουσαλήμ. Τότε πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ μεγάλου τούτου κινδύνου ἐξεκίνησε κατὰ τὰ ἔτη 1147—1149 ἐξ Εὐρώπης νέα σταυροφορία, ἥτις διὰ πολλῶν ἀγώνων καὶ θυσιῶν κατώρθωσε τελευταῖον νὰ παρατείνῃ ἐπὶ ὀλίγα ἀκόμη ἔτη τὴν ὕπαρξιν τοῦ χριστιανικοῦ ἐκείνου βασιλείου. Δὲν εἶχον ὅμως ἔκτοτε παρέλθει τέσσαρες ὅλαι δεκαετηρίδες καὶ ἐν ἔτει 1187 ὁ στρατὸς τοῦ σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου ἐκυρίευσεν ἐκ δευτέρου τὴν Ἱερουσαλήμ, ᾐχμαλώτισε τὸν Φράγκον βασιλέα καὶ κατέλυσε τὸ φραγκικὸν κράτος. Ἐπὶ τῇ λυπηρᾷ τοῦ γεγονότος τούτου ἀγγελίᾳ παρεσκευάσθη ἐν Εὐρώπῃ τρίτη πολυάριθμος καὶ μεγάλη σταυροφορία πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἁγίας πόλεως, διαρκέσασα ἀπὸ τοῦ 1189 μέχρι τοῦ 1192, ἐστάθη ὅμως ἀδύνατον ν' ἀποσπασθῶσι τὰ Ἱεροσόλυμα ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν Ὀθωμανῶν καὶ οἱ σταυροφόροι ἠναγκάσθησαν ν' ἀρκεσθῶσιν εἰς τὴν διὰ συνθήκης ἐξασφάλισιν τῆς ἐλευθέρας προσκυνήσεως ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει. Ἀλλ' ἡ συνθήκη αὕτη ἦτο μόνον ἀδυναμίας ἀναγκαῖον φάρμακον. Ἡ Ἁγία Γῆ ἔμενεν ἐν χερσὶ τῶν Μωαμεθανῶν καὶ ἡ ἐπίσκεψις αὐτῆς ἦτο πάντοτε ἐπικίνδυνος εἰς τοὺς χριστιανούς. Τούτου ἕνεκα συνηθροίσθη κατὰ τὰ ἔτη 1202 καὶ 1203 ἐν τοῖς λιμέσι τῆς Ἐνετίας καὶ Ζάρας (ἐν Δαλματίᾳ) ἑτέρα σταυροφορικὴ στρατιά, συνισταμένη ἀποκλειστικῶς ἐξ Ἰταλῶν καὶ Φράγκων, ἤτοι Γάλλων, ὅπως ἐπιχειρήσωσι διὰ θαλάσσης τετάρτην σταυροφορίαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Παλαιστίνης[1]. Τότε ὅμως ἐπαρουσιάσθη εἰς αὐτοὺς ὁ φυ-

[1] Ἐκ τῶν συγχρόνων κάλλιστα περιέγραψε τὰ κατὰ τὴν τετάρτην σταυροφορίαν καὶ τὰς συνεπείας αὐτῆς ἐν μέρει Νικήτας ὁ Χωνιάτης (ἐν βιβλ. 17—21)

γὰς Ἀλέξιος, υἱὸς τοῦ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ Ἀλεξίου Γ' τοῦ Κομνηνοῦ ἐκθρονισθέντος τυφλωθέντος καὶ ἔν τινι μονῇ κλεισθέντος Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου καὶ ἐξιστορῶν τὰ τοῦ πατρὸς δεινὰ ἐπεκαλεῖτο θερμῶς τὴν ἐπικουρίαν τῶν σταυροφόρων πρὸς ἀποκατάστασιν αὐτοῦ ἐκ νέου εἰς τὸν θρόνον καὶ καθαίρεσιν καὶ τιμωρίαν τοῦ σφετεριστοῦ Ἀλεξίου τοῦ Γ', ἀντὶ δὲ τῆς συνδρομῆς ταύτης ὑπέσχετο αὐτοῖς οὐ μόνον ἄπειρον χρηματικὴν ἀμοιβήν, ἐξαιρετικὰς ἐμπορικὰς προνομίας καὶ παντοίαν ὑποστήριξιν τῶν σταυροφόρων κατὰ τὴν ἐπὶ τὴν Παλαιστίνην ἐκστρατείαν των, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οἱ Ἑνετοί, οἵτινες πλεῖστα ἤλπιζον ἐκ τῶν ἐμπορικῶν προνομιῶν, ὑπεστήριξαν τὰς παρακλήσεις τοῦ φυγάδος βασιλόπαιδος, οἱ δὲ Φράγκοι καὶ λοιποὶ Ἰταλοὶ τὸ μὲν δελεασθέντες ἐκ τῶν μεγάλων ὑποσχέσεων, τὸ δὲ εὐσπλαγχνισθέντες τὸν νεαρὸν ἱκέτην καὶ οἰκτείραντες τὰ δεινὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐδέξαντο τὰς προτάσεις καὶ οὕτως ἀπεφασίσθη ὁ σταυροφορικὸς στρατὸς πρῶτον νὰ πλεύσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐπαναφέρῃ εἰς τὸν θρόνον τὸν τυφλὸν Ἰσαάκιον, καὶ ἐκεῖθεν, λαβὼν τὰς ὑπεσχημένας ἀμοιβὰς καὶ συνδρομάς, νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἁγίας Γῆς. Ἡγεμόνες τοῦ στρατοῦ τούτου ἦσαν ὁ γηραιὸς δόγης τῆς Ἑνετίας Ἑρρῖκος Δάνδολος, ὁ κόμης τῆς Φλανδρίας Βαλδουῖνος καὶ ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς μαρκήσιος τοῦ Μομφερράτου Βονιφάτιος[1] συνοδευόμενοι καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων εὐγενῶν καὶ ἱπποτῶν Ἰταλῶν καὶ Γάλλων. Οὕτω λοιπὸν ἐξέπλευσεν ὁ σταυροφορικὸς στρατὸς κατὰ Μάϊον τοῦ 1203 ἐκ τῶν ἐν Ἑνετίᾳ καὶ Ζάρᾳ ὁρμητηρίων του ἐπὶ τὸν Βόσπορον, ἔφθασε περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μετὰ μικρὸν ἀγῶνα ἐγένετο ἄνευ δυσκολίας κύριος τῆς βασιλευούσης πόλεως, τοῦ βασιλέως Ἀλεξίου τοῦ Γ' φυγόντος αἰσχρῶς μετὰ τῶν θησαυρῶν του πρῶτον μὲν εἰς Θρᾴκην, ἐκεῖθεν δ' ἔπειτα εἰς Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν, καὶ ἀνεβίβασαν ἐκ νέου ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν τυφλὸν Ἰσαάκιον συμβασιλέα ἔχοντα τὸν υἱόν του Ἀλέξιον Δ'.

Ὁ γέρων μονάρχης μαθὼν ἀντὶ ποίων θυσιῶν καὶ ὑποσχέσεων ἐκέρδησεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ τοὺς ξένους σωτῆράς του, ἐτρόμαξε καὶ στενάζων

μέχρι τοῦ 1206, καὶ ὁ παρακολουθήσας τὴν στρατείαν Γοδοφρῆδος Βιλλεαρδουῖνος διὰ τῆς Histoire de la prise de Constantinople. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων πηγῶν ἴδε L. Streit, commentationis de auctoribus quartæ quæ habetur sacræ expeditionis historiam spectantibus epitome, 1863.

[1] Παρὰ Νικήτᾳ Χωνιάτῃ καλεῖται «Μόντης Φεράντης μαρκέσιος Βονιφάτιος.»

ὡμολόγησε πρὸς αὐτοὺς ὅτι βαρύτατοι καὶ δυσεκπλήρωτοι ἦσαν οἱ ὅροι, οὐχ ἧττον, προσέθηκε, καὶ ἡ συνδρομὴ καὶ ὑπηρεσία αὐτῶν ἦσαν ἀνώτερα πάσης ἀμοιβῆς καὶ θυσίας καὶ ὑπεσχέθη νὰ ἐκπληρώσῃ τοῦ υἱοῦ τὰς ὑποσχέσεις. Οἱ βαρύτατοι ὅμως ἐκεῖνοι ὅροι, ἰδίως δ' ὁ περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, διήγειραν εἰς μέγαν βαθμὸν τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ λαοῦ τῆς πρωτευούσης, ὅστις στασιάσας ἀπῄτει παρὰ τῆς Συγκλήτου τὴν ἐκθρόνισιν τῶν προδοτικῶν Ἀγγέλων καὶ τὴν ἐκλογὴν νέου αὐτοκράτορος. Τὴν στάσιν ταύτην ὑπεδαύλιζε καὶ ἐξεμεταλλεύθη πρὸς ὄφελός του ὁ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Κομνηνῶν καταγόμενος Ἀλέξιος Ε'. Δούκας, ὁ ἐπικαλούμενος Μούρτζουφλος, ὅστις, ἀφοῦ ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν στασιαστῶν ὡς προδότης ὁ νέος Ἀλέξιος, ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ Ἰσαάκιος συγχρόνως σχεδὸν ἀπέθανεν ἐκ φόβου καὶ λύπης, ἀνέβη τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ὑποσχεθεὶς νὰ ὑπερασπίσῃ κατὰ τῶν Φράγκων τὰ συμφέροντα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κράτους. Ἐντεῦθεν ὀργισθέντες οἱ Φράγκοι ἀπεφάσισαν νὰ λάβωσιν ἐκδίκησιν καὶ ἐπεχείρησαν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1204 δευτέραν τῆς πρωτευούσης πολιορκίαν, ἥτις ἐτελείωσε μὲ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως κατὰ τὴν 13ην Ἀπριλίου, ἀφοῦ προηγουμένως ὁ βασιλεὺς Μούρτζουφλος ἀπελπίσας ἐζήτησε τὴν σωτηρίαν του ἐν τῇ φυγῇ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Θρᾴκης. Αἱ δῃώσεις καὶ ἡ λεηλασία τῆς πόλεως, ἡ σφαγὴ τῶν ἀνδρῶν, αἱ ἀτιμώσεις τῶν γυναικῶν, ἡ βαρβαρικὴ καταστροφὴ παντὸς ἔργου τέχνης καὶ καθόλου αἱ βδελυραὶ καὶ βαρβαρικαὶ πράξεις, ἃς οἱ σταυροφόροι ἐκεῖνοι διέπραξαν κατὰ τὴν ἅλωσιν ταύτην τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶνε τῇ ἀληθείᾳ δυσπερίγραπτα καὶ ἀπαραδειγμάτιστα, ὑπερβάντα τὸν βανδαλισμὸν πάντων τῶν βαρβάρων κατακτητῶν.

Ἀφοῦ δ' ἐγένοντο κύριοι τῆς πρωτευούσης, ἀπεφάσισαν οἱ ἡγεμόνες τῶν σταυροφόρων νὰ ἱδρύσωσιν ἴδιον ἐν Κωνσταντινουπόλει κράτος, νὰ ἐκλέξωσι πάραυτα ἐξ αὐτῶν ἕνα αὐτοκράτορα καὶ νὰ μερισθῶσι πρὸς ἀλλήλους τὸ ἀπορφανισθὲν βυζαντινὸν κράτος. Ἐξελέγη λοιπὸν αὐτοκράτωρ ὁ κόμης Βαλδουῖνος τῆς Φλανδρίας, ὅστις σὺν τῇ ἀνωτάτῃ ἐν τῷ νέῳ κράτει κυριαρχίᾳ ἔλαβεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον δικαιοδοσίαν του καὶ τὸ ἓν τέταρτον τοῦ ὅλου βυζαντινοῦ κράτους, τὰ δὲ λοιπὰ τρία τέταρτα διενεμήθησαν μεταξὺ τῶν Ἑνετῶν, λαβόντων πλέον τοῦ ἑνὸς τετάρτου, καὶ τοῦ μαρκησίου Βονιφατίου τοῦ Μομφερρατικοῦ. Οἱ ἐμπορικοὶ Ἑνετοὶ ἐξελέξαντο δι' ἑαυτοὺς τὰ ἐμπορικώτατα τοῦ κράτους μέρη, τὰς πλείστας τῶν νήσων, τὰ κυριώτατα τῆς Μεσογείου παρά-

λια, τὴν Πελοπόννησον καὶ τὸ ἥμισυ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ μέρους τῆς Θρᾴκης. Ὁ δὲ Βαλδουῖνος ἔλαχε τὸ ἐπίλοιπον τῆς Θρᾴκης καὶ Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ὁ Βονιφάτιος ἐγένετο βασιλεὺς Θεσσαλλονίκης καὶ ἔλαβε πάσας τὰς πρὸς δυσμὰς τῆς Θρᾴκης χώρας μέχρι τοῦ Κορινθιακοῦ ἰσθμοῦ καὶ τὴν Κρήτην, ἣν ὅμως ἀμέσως ἐπώλησεν εἰς τοὺς Ἐνετούς.

Ἀλλ' αἱ πλεῖσται τῶν χωρῶν τούτων κατείχοντο εἰσέτι ὑπὸ βυζαντινῶν ἀρχῶν ἢ Ἑλλήνων ἡγεμονίσκων καὶ οἱ νέοι αὐτῶν αὐτοχειροτόνητοι κύριοι ἔπρεπε πρῶτον νὰ κυριεύσωσι καὶ ὑποτάξωσι τὰ οἰκεῖα μερίδια, διὸ ἐξεκίνησαν πρὸς κατάκτησιν τῶν χωρῶν του ἕκαστος παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ ἰδίου στρατοῦ καὶ ὑπὸ πολλῶν πιστῶν εὐγενῶν ἱπποτῶν, εἰς οὓς παρεχώρουν τὰς κατ' ὀλίγον κυριευομένας πόλεις καὶ χώρας, ὅπως ἄρχωσιν αὐτῶν ὡς ὑποτελεῖς ἡγεμονίσκοι κατὰ τὸ ἐν Εὐρώπῃ τότε ἐπικρατοῦν φεουδαλικὸν σύστημα. Οὕτω δὲ συνέστη καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν πλῆθος βαρωνιῶν καὶ λοιπῶν φραγκικῶν ἡγεμονιῶν, ὧν τινες μὲν διήρκεσαν αἰῶνας πολλούς, αἱ πλεῖσται ὅμως ἐξέλιπον ἅμα τῇ μετὰ 56 ἔτη ἀνακτήσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας καὶ τῇ καταργήσει τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ φραγκικῆς ἢ λατινικῆς αὐτοκρατορίας. Ἐκ τῶν ἐπὶ μακρότατον δὲ διατηρηθεισῶν φραγκικῶν ἡγεμονιῶν ἦσαν αἱ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἐπαρχίαις καὶ νήσοις ἱδρυθεῖσαι.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης Βονιφάτιος εἰσῆλθεν εἰς τὴν νέαν του ταύτην πρωτεύουσαν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1204 παρακολουθούμενος καὶ ὑπὸ πολλῶν Ἑλλήνων, οὓς ἐπιτηδείως ἤξευρε νὰ ἐκμεταλλεύηται, καί, ἀφοῦ ἐρρύθμισεν ἐκεῖ τὰ πράγματα τοῦ νέου κράτους του καὶ ἀφῆκε τοποτηρητὴν τὴν σύζυγόν του Μαργαρίταν τὴν Οὑγγρικήν, χήραν Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου καὶ καθολικὴν τότε πάλιν γενομένην, ἐξεκίνησε πρὸς κατάκτησιν καὶ τῶν λοιπῶν εἰς τὸ κράτος του ἀνηκουσῶν πόλεων καὶ χωρῶν παρακολουθούμενος ὑπ' ὀλίγων μέν, ἀλλὰ πιστῶν καὶ ἀνδρείων ἱπποτῶν καὶ λοιπῶν εὐγενῶν Λομβαρδῶν καὶ Γάλλων, καὶ ὑπὸ τοῦ προγονοῦ του Μανουὴλ Ἀγγέλου μετὰ πολλῶν διακεκριμένων Ἑλλήνων. Κατὰ πρῶτον κατέλαβεν ἄνευ τινὸς δυσκολίας τὰς περὶ τὴν Θεσσαλονίκην πόλεις Σέρρας, Βέρροιαν καὶ ἄλλας καὶ ἔπειτα ἐτράπη πρὸς μεσημβρίαν, διῆλθεν ἀνενόχλητος τὰ Τέμπη, διηυθύνθη κατ' εὐθεῖαν κατὰ τῆς Λαρίσης, ἔνθα ἐπιτηδείως διεξέφυγεν ἐνέδραν τινὰ τῶν κατοίκων, καὶ ἔφθασεν ἀκωλύτως μέχρι Θερ-

μοπυλῶν, διότι πᾶσα ἡ ἐν τῷ μεταξὺ χώρα ὑπετάγη οἰκειοθελῶς καὶ ἄνευ ἀντιστάσεως, τῶν Ἑλλήνων πιστευόντων ὅτι ὁ Βονιφάτιος ἤθελε καταστήσει βασιλέα Θεσσαλονίκης τὸν Ἕλληνα πρόγονόν του. Τὸ δὲ στενὸν τῶν Θερμοπυλῶν εἶχεν ὀχυρώσει καὶ διὰ στρατοῦ καταλάβει ὁ τῆς Κορινθίας καὶ Ἀργολίδος ἡγεμὼν Λέων Σγουρός, ὅστις μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἐν ἔτει 1203 καὶ 1204 ἀποπειρῶν αὐτοῦ πρὸς κατάληψιν τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν (σ. 269–70), εἶχε τραπῆ ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν, κατέλαβε τὰς Θήβας καὶ τὴν Καδμείαν, ὑπέταξεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του ὅλην σχεδὸν τὴν πρὸς βορρᾶν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ διαβὰς τὰς Θερμοπύλας προέβη ὑποτάσσων μέχρι Λαρίσης. Ἐκεῖ συνήντησεν ὁ Σγουρὸς τὸν φεύγοντα τοὺς Φράγκους ἔκπτωτον αὐτοκράτορα Ἀλέξιον τὸν Γ΄, συνέδεσε μετ' ἐκείνου φιλίαν καὶ συμμαχίαν κατὰ τοῦ ἐπερχομένου κοινοῦ πολεμίου καὶ ἔλαβεν ὡς σύζυγον τὴν ἄστατον θυγατέρα αὐτοῦ Εὐδοκίαν, ἥτις πρῶτον μὲν εἶχεν ὑπανδρευθῆ Στέφανον τὸν ἡγεμόνα τῶν Τρυβαλλῶν (Σέρβων), ἔπειτα δὲ τὸν ἔκπτωτον βασιλέα Ἀλέξιον ~~Δ΄ τὸν Μούρτζουφλον~~, χωρὶς μετ' οὐδενὸς τούτων νὰ ζήσῃ εὐτυχής. Μετὰ ταῦτα ὁ Σγουρὸς ἀπεσύρθη ἐντὸς τῶν Θερμοπυλῶν, ἀφῆκεν αὐτόθι φρουρὰν καὶ μετέβη εἰς Κόρινθον, ὅπως παρασκευασθῇ εἰς ἄμυναν κατὰ τοῦ ἐπερχομένου πολεμίου. Ἀλλ' ἅμα ὁ Βονιφάτιος ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τῶν Θερμοπυλῶν, ἡ τοῦ Σγουροῦ φρουρὰ ἐγκατέλιπεν ἀνάνδρως τὸ στενὸν καὶ κατέφυγεν εἰς Κόρινθον, οὕτω δ' εἰσήλασεν ἐκεῖνος εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα χαιρετιζόμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς σωτὴρ ἐκ τῆς τοῦ Σγουροῦ τυραννίας, κατέλαβε τὴν Φθιώτιδα, Φωκίδα καὶ Βοιωτίαν καὶ ἐκεῖθεν ἐτράπη ἐπὶ τὰς Ἀθήνας. Ἐνταῦθα μόνον ἦτο δυνατὸν νὰ εὕρῃ ἰσχυρὰν ἀντίστασιν, ἀλλ' ὁ πρὸ μικροῦ τόσον εὐσταθῶς καὶ γενναίως ἀποκρούσας τὸν Σγουρὸν μητροπολίτης Μιχαὴλ Χωνιάτης, βλέπων τότε ὅτι ἥ τε βασιλεύουσα πόλις ἑάλω καὶ ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ λοιπὴ χώρα ἀμαχητὶ καὶ εὐκόλως ὑπετάσσετο, δὲν ἔκρινεν ὀρθὸν οὔτε τελεσφόρον ν' ἀντιταξῃ μόνος αὐτὸς μετὰ τῶν Ἀθηναίων βίαν κατὰ τῶν ξένων κατακτητῶν καὶ ἐγκαταλιπὼν τὴν ἐν Ἀθήναις μητρόπολιν ἀπεσύρθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς ἐν Εὐβοίᾳ ἐπισκοπάς του, μετὰ ἔτους δὲ περιπλάνησιν κατέφυγεν ἐν ἔτει 1206 εἰς τὴν ἐν Κέῳ μονὴν τοῦ Προδρόμου, ἔνθα ὡς ἐν ἄλλῃ Ἐδὲμ διεβίωσε[1], πονῶν διὰ τὴν τύχην τοῦ ὀρθοδόξου ποιμνίου του,

[1] Πρβ. Σωζομ. Β΄, σ. 257. 312.

πρὸς ὃ δὲν ἔπαυσεν ἐπικοινωνῶν μέχρι τοῦ 1220, ὅτε πλήρης ἡμερῶν ἀπέθανεν[1]. Ὁ δὲ Βονιφάτιος καταλαβὼν διὰ φρουρᾶς τὴν ὡς ἐκ θαύματος τόσον εὐκόλως εἰς χεῖρας αὐτοῦ περιελθοῦσαν Ἀκρόπολιν[2] καὶ λεηλατήσας τήν τε πόλιν καὶ τὸν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ναὸν τῆς Θεοτόκου, τὸν Παρθενῶνα[3], παρεχώρησε τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἀττικὴν μετὰ τῆς Μεγαρικῆς[4] ὡς ὑποτελῆ ἡγεμονίαν εἰς ἕνα τῶν ὑπ' αὐτὸν εὐγενῶν καὶ ἐπιστήθιον φίλον του Ὄθωνα Δελαρόσην (Othon de la Roche sur Ougnon), εἰς ὃν πρὸ μικροῦ εἶχεν ὡσαύτως παραχωρήσει τὰς Θήβας καὶ τὴν Βοιωτίαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ Εὔβοια, ἧς αἱ σπουδαιότεραι πόλεις εἶχον παραχωρηθῆ τοῖς Ἐνετοῖς, κατελήφθη ὑπὸ Βονιφατίου διορίσαντος αὐτῆς ὑποτελεῖς ἡγεμόνας τοὺς εὐγενεῖς Ἰάκωβον Ἀβένιον (l' Avesnes) καὶ Κάρτζερας (dalle Carceri) τοὺς ἐκ Βερόνης.

Οὕτω λοιπὸν προέβησαν ἐν θριάμβῳ οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι τυχοδιῶκται μέχρι Κορίνθου. Ἡ δ' εὐκολία, μεθ' ἧς κατέλαβον τόσον εὐρείας χώρας καὶ ὀχυρὰς πόλεις τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, προέρχεται κυριώτατα μὲν ἐκ τῆς ἐντελοῦς παραλυσίας τῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς καὶ τοῦ ἐκ τῶν ἰδίων ἀρχόντων ἀπελπισμοῦ καὶ τῆς ἀποθαρρύνσεως τῶν καταδυναστευμένων κατοίκων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀνδρείας τῶν κατακτητῶν. Εἰς τοὺς τότε δειλοὺς καὶ ἀπολέμους κατοίκους τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους οἱ Φράγκοι ἐκεῖνοι ἐφαίνοντο ὑπεράνθρωποι καὶ «ἄνδρες γενναῖοι, γίγαντες ὑπῆρχον οὗτοι πάντες», κατά τι διασωθὲν δημῶδες τῆς ἐποχῆς ποίημα[5]. Ἐν δὲ τῇ Πελοποννήσῳ, ἣν οἱ Ἐνετοί, στερούμενοι στρατοῦ, εἶχον ἀναβάλει ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ κυριεύσωσιν, οἱ διάφοροι μικροὶ τοπικοὶ ἡγεμόνες οὐ μόνον δὲν ἐσκέπτοντο ποσῶς περὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἀποκρούσεως τοῦ ἐπερχομένου κατακτητοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐξηκολούθουν ἐρίζοντες καὶ ἐπιβουλευόμενοι ἀλλήλους. Ἐν Μεσσηνίᾳ ἠρχόντευον οἱ οἶκοι τῶν Βρανῶν καὶ Καντακουζηνῶν, τῆς Λακωνίας ἦρχεν ὁ Λέων Χαμάρε-

[1] Πρβ. Τάσον Νερούτσον ἔνθ. ἀνωτ., τόμ. Δ', σ. 51 ἐπ. 71 ἐπ.

[2] Otho de Rupe ejusden Pontii de Rupe filius, quodam miraculo fit dux Atheniensium atque Thebanorum, λέγει ὁ χρονογράφος Ἀλβέριχος Μοναχὸς εἰς ἔτος 1205, ἐκδ. Leibnitz τοῦ 1698 σ. 439.

[3] Τοῦτο ῥητῶς λέγεται ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου ἐν Σωζομ. Β', σ. 178. πρβ. καὶ Α', σ. 357. Ὑπῆρχον δ' ἐν τῷ Παρθενῶνι πολλὰ καὶ τιμαλφῆ κειμήλια, δῶρα Βασιλείου Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου καὶ ἄλλων.

[4] Orium Athenarum cum pertinentia Megaron λέγει· ἡ partitio regni graeci παρὰ Tafel καὶ Thomas, Urkunden κτλ., Α', σ. 488. 493.

[5] Παρὰ I. Miller, Byzantinische Alalekten, σ. 33.

τος, τῆς δ' Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας ὁ Λέων Σγουρός. Ἐπετέθησαν λοιπὸν οἱ Φράγκοι, ὁ μὲν Ἰάκωβος Ἀβένιος κατὰ τῆς Κορίνθου, ὁ δὲ Βονιφάτιος αὐτὸς κατὰ τοῦ Ναυπλίου καὶ τοῦ Ἄργους. ἀλλα, πρὶν δυνηθῶσι νὰ διαπράξωσί τι, ἀνεφάνη βορειόθεν σπουδαίως ἀπειλῶν τὰς μέχρι τοῦδε κτήσεις αὐτῶν ἕτερος πολέμιος συνεννοημένος μετὰ τοῦ Λέοντος Σγουροῦ καὶ προωρισμένος νὰ κατενέγκῃ μετ' ὀλίγον τὸ θανάσιμον τραῦμα εἰς τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ πολέμιος οὗτος ἦτο Μιχαὴλ Α'. ὁ Ἄγγελος (1204—1214), συγγενὴς τῶν αὐτοκρατόρων Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου καὶ Ἀλεξίου τοῦ Γ', ὅστις πρὸ μικροῦ ἱδρύσας ἐν Ἠπείρῳ κράτος ἴδιον μὲ πρωτεύουσαν τὴν Ἄρταν, τὸ *δεσποτάτον Ἑλλάδος*, ταχέως ἐξέτεινεν αὐτὸ πρὸς βορρᾶν μὲν μέχρι Δυρραχίου, πρὸς μεσημβρίαν δὲ μέχρι Ναυπάκτου καὶ πρὸς Ἀνατολὰς μέχρι Λαρίσης καὶ ὠνόμασεν ἑαυτὸν *δεσπότην Ἑλλάδος*. Οὗτος λοιπὸν ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Λέοντος Σγουροῦ ἤρξατο ἐπαπειλῶν ἐκ τῶν ὄπισθεν τὰς πρὸς βορρᾶν κτήσεις τοῦ Βονιφατίου, ἐνῷ συγχρόνως ἐκινήθη κατὰ τῶν Φράγκων καὶ ὁ τότε βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων Ἰωαννίσης συνεννοηθεὶς πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ Βυζαντίνους, τοῦτο δ' ἠνάγκασε τὸν Βονιφάτιον νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν Πελοπόννησον περὶ τὰ μέσα τοῦ 1205 καί, ἀναθεὶς τὴν κατακτησιν αὐτῆς εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἡγεμόνας καὶ εὐγενεῖς, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ βόρεια τοῦ κινδυνεύοντος κράτους του. Οὕτω δὲ κατωρθώθη νὰ διατηρηθῇ ἐπί τινα εἰσέτι χρόνον ὁ Λέων Σγουρὸς καὶ μετὰ τὸν θανατον αὐτοῦ ὁ ἀδελφὸς τοῦ δεσπότου Μιχαὴλ Θεόδωρος Ἄγγελος ἐν Κορίνθῳ καὶ Ναυπλίῳ, αἱ ἐντεῦθεν ὅμως τοῦ Ἰσθμοῦ χῶραι, ἰδίως δὲ αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι τῆς Ἑλλάδος, διέμειναν εἰς χεῖρας τῶν Φραγκων.

Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τοῦ 1204 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1205 περιῆλθεν ἡ σεμνὴ τῆς Παλλαδος πόλις εἰς τὴν κυριαρχίαν ἀδαῶν καὶ ἀγροίκων τυχοδιωκτῶν τοῦ Βορρᾶ, ὅπως στενάζῃ ὑπ' αὐτοὺς καὶ τοὺς διαδόχους των Δυτικοὺς κατησχυμμένη καὶ παραμεμορφωμένη ὑπὲρ τὰ 250 ἔτη, ἀφοῦ ἐπὶ ἑπτὰ ὅλους αἰῶνας ἀπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α', ἔζησεν ὑπὸ τοὺς Βυζαντίνους βίον φθισικοῦ! Ἀληθῶς «καὶ πόλεις καὶ ἔθνη »καὶ ἀρχὰς ἁπάσας δεῖ μεταβαλεῖν, ὥσπερ ἀνθρώπους, δαίμονα.»

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΥΠΟ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΝ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ.

1205—1456.

———

Ὦ στυγνὸς αἰών, ὦ τλήμων ἡμεῖς γενεά·
οἷα πεπόνθαμεν!

(ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ)

Μὲ τὴν ἅλωσιν, ἢ μᾶλλον κατάληψιν, τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Φράγκου βασιλέως τῆς Θεσσαλονίκης Βονιφατίου ἄρχεται ἡ ἐποχὴ τῆς φραγκοκρατίας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ[1]. Οἱ ἐπὶ 251 ἔτη ἄρξαντες τῆς σεμνῆς καὶ

[1] Διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι σύγχρονοι μὲν πηγαί εἰσι *Νικήτας ὁ Χωνιάτης* μέχρι τοῦ 1206 περίπου· ὁ *Γοδοφρῆδος Βιλλεαρδουῖνος* ἔτι περαιτέρω μέχρι τοῦ 1207 καὶ ὁ συνεχίσας αὐτὸν Ἐρρῖκος de Valenciennes (ἀρίστη ἀμφοτέρων ἔκδοσις ἡ ὑπὸ Natalis de Wailly, Paris, 1872)· τὸ *Βιβλίον τῆς κουγκέστας*, ὀρθότερον *Χρονικὸν τοῦ Μορέως* ὑπὸ τοῦ Hopf ὀνομασθέν, μέχρι τοῦ ἔτους 1292· ἡ γαλλικὴ αὐτοῦ συμπεπληρωμένη μετάφρασις Livre de la conqueste de Constantinople et de l'empire de Romanie et dou pays de la Princée de la Morée, μέχρι τοῦ ἔτους 1305, ἀμφότερα ἔργα τοῦ ΙΔ'. αἰῶνος· ποιητὴς τοῦ Χρονικοῦ ὑπῆρξε προδήλως ἐξελληνισμένος τὶς Φράγκος ἢ ἐκφραγκισμένος Ἕλλην· ἡ ἀραγωνικὴ τοῦ Χρονικοῦ τούτου ἐπεξεργασία, ἣν ἐξέδωκεν ὁ Alfred Morel Fatio ἐν Publications de la société de l'orient latin. Genève, 1885· ἡ Istoria del Regno di Romania sive Regno di Morea ὑπὸ *Μαρίνου Σανούδου Τορσέλλου* περὶ τὸ 1330 γραφεῖσα καὶ σῳζομένη χειρόγραφος ἐν τῇ Μαρκιανῇ Βιβλιοθήκῃ ἐν Ἐνετίᾳ· καὶ τὸ χρονικὸν τοῦ Ἱσπανοῦ *Muntaner*. Ἐκτὸς δὲ τούτων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι Εὐρωπαῖοι χρονογράφοι καὶ ἱστοριογράφοι, ἀλλ' εἶνε μεταγενέστεροι οἱ πλεῖστοι ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς. (Ἴδε Hopf, de historiæ ducatus Atheniensis fontibus, ἐν Βόννῃ 1852, καὶ ἐν τῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Ersch καὶ Gruber τοῦ ἄρθρου Griechenland τόμος Ϛ', σ. 201 ἐπ.). Ἐκ δὲ τῶν μεταγενεστέρων πρῶτος ἐπεχείρησεν ἀκριβῆ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ὁ ἀκάματος Γάλλος *Δυκάγγιος* (Ducange 1610 — 1688), ἰδίως διὰ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ Histoire de Constantinople sous les empereurs français, ἐν Παρισίοις 1654 καὶ τὸ δεύτερον ἐν Ἐνετίᾳ 1729. Μετὰ δὲ

ἐνδόξου πόλεως ἡγεμόνες δὲν ἦσαν πάντες εἰδικώτερον Φράγκοι, ἤτοι Γάλλοι, ἀλλὰ μετὰ τοὺς κατὰ πρῶτον ἄρξαντας Γάλλους κατέλαβον τὴν χώραν Ἱσπανοί, οἱ Καταλάνοι, καὶ ἦρξεν ὁ βασιλικὸς οἶκος τῆς Σικελίας καὶ Ἀραγωνίας, μετὰ δὲ τοὺς Καταλάνους ὁ ἐκ Φλωρεντίας ἰταλικὸς οἶκος τῶν Ἀτζαϊωλῶν ἢ Ἀκκιαγιουολῶν (Acciajuoli), οἵτι-

τὸν Δυκάγγιον, ὅν ἐπὶ ἕνα περίπου αἰῶνα πάντες οἱ ἱστορικοὶ ὡς τὸ αὐτὸς ἔφα διὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μετεχειρίζοντο, ἀνεφάνη ἕτερος ἐπίσης ἀκάματος καὶ ἀκριβὴς ἐρευνητὴς τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὁ ὁμοεθνής του *Βυχὼν* (Bychon, 1791-1846), ὅστις διὰ σειρᾶς ὅλης συγγραμμάτων ἐπανέλαβε καὶ ἐξηκολούθησε τὰς ἐρεύνας. Κατὰ τὰ ἔτη 1826—1829 ἐξέδωκε τὴν Collection de chroniques τῆς ἐποχῆς εἰς ἓξ τόμους, ὧν ὁ μὲν Α' καὶ Β' (1826) περιέχουσι τὸ ἔργον τοῦ Δυκαγγίου, ὁ δὲ Γ' (1828) τὸν Βιλλεαρδουῖνον καὶ τὸν χρονογράφον Henri de Velenciennes, ὁ Ε' καὶ Ϛ' (1827) μετάφρασιν τοῦ Ἱσπανοῦ Muntaner καὶ ὁ Δ' (1828) τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως ὑπὸ τὸν ἡμαρτημένον τίτλον «Βιβλίον τῆς κουγκέστας.» Ἐν ἔτει 1840 ἐδημοσίευσε τὰς Recherches et matériaux pour servir à une histoire de la domination française au Morée, εἰς δύο τόμους· τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος τὰ Chroniques étrangères relatives aux expéditions frençaises pendant le XIIIe siècle, ἐν οἷς περιλαμβάνεται καὶ ἀνατύπωσις τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως κατὰ τὸ ἐν Παρισίοις τελειότερον χειρόγραφον· ἐν ἔτει 1843 τὸ La Grèce continentale et le Morée καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1843—1845 τὰς Recherches historiques sur la principauté française de Morée, première époque τόμ. 2, seconde époque τόμ. 2, τοὺς τελευταίους δύο ὑπὸ τὸν τίτλον Nouvelles recherches. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνακαλύψεων καὶ δημοσιευμάτων τούτων ὁ Βυχὼν ἐπεχείρησε τὴν Histoire des conquêtes et de l'établisement des Français dans les états de l'ancienne Grèce, ἀλλὰ μόνον τὸν πρῶτον τόμον ἐπρόφθασε νὰ ἐκδώσῃ τῷ 1846. Μετὰ δὲ τὸν ἀνεκτίμητον Buchon ἐξηκολούθησε περαιτέρω τὰς ἐρεύνας ὁ μέγας Γερμανὸς μεσαιωνοδίφης *Hopf*. ὅστις σὺν τοῖς ἄλλοις ἠρεύνησεν ἀκριβέστατα καὶ πάντα τὰ ἰταλικὰ ἀρχεῖα ἐν Ἑνετίᾳ, Μιλάνῳ, Τουρίνῳ, Γενούῃ, Νεαπόλει, Παλέρμῳ, Μάλτᾳ, δημόσιά τε καὶ ἰδιωτικά, ἐξαιρουμένων τῶν σπουδαιοτάτων ἀρχείων τοῦ Βατικανοῦ, ἅτινα δυστυχῶς διατελοῦσιν εἰσέτι δυσπρόσιτα εἰς τὴν ἐπιστήμην· πρὸς δὲ ἐπεσκέφθη καὶ ἠρεύνησε καὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπιτοπίως καὶ ἐπραγματεύθη ἔπειτα διεξοδικῶς τὴν ἐποχὴν τῆς φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, ἐν τῇ μεγάλῃ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Ersch καὶ Gruder, τόμ. Ϛ' καὶ Ζ' τοῦ ἄρθρου Griechenland. Ἐπίσης ἔγραψαν περὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ ἡμέτερος *Κ. Παπαρρηγόπουλος* ἐν τῷ Ε'. τόμῳ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοῦ Ἱστορίας σ. 1—400· ὁ Ἐπαμεινώνδας Σταματιάδης, «Οἱ Καταλάνοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ», ἐν Ἀθήναις, 1869, ὁ Hertzberg, Geschichte Griechenlands· ὁ Antonio Rubio y Lluch, La expedicion y dominasion de los Catalanes en Oriente, Barcelona, 1883· καὶ Los Navarros en Grecia, Barcelona, 1886· ὁ Σπυρ. Λάμπρος

νες ὑπῆρξαν καὶ οἱ τελευταῖοι Φράγκοι, ἤτοι Εὐρωπαῖοι, τῆς πόλεως δυνάσται μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἁλώσεως τῆς χώρας. Ὁλόκληρος ὅμως ἡ ἐποχὴ αὕτη τῶν ἐξ Εὐρώπης δυναστῶν καλεῖται γενικῷ ὀνόματι **φραγκοκρατία**, διότι πάντας τοὺς εὐρωπαίους κοινῷ ὀνόματι Λατίνους ἢ Φράγκους ἀπεκάλουν οἱ Βυζαντῖνοι, ὅπως καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες. Κυρίως λοιπὸν διαιρεῖται ἡ τῆς ξενοκρατίας ταύτης ἐποχὴ εἰς τρεῖς διαφόρους περιόδους ἢ μερικωτέρας ἐποχάς· εἰς τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν ἐδυνάστευον ἐν Ἀθήναις οἱ γαλλικοὶ οἶκοι τῶν Δελαροσῶν καὶ τῶν Βριεννίων (1205—1311)· εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς καταλανοκρατίας ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην κυριαρχίαν τῶν βασιλέων τῆς Σικελίας καὶ Ἀραγωνίας (1311—1387) καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀτζαιωλῶν (1387—1456)· τούτου δ' ἕνεκα θέλομεν ὑποδιαιρέσει τὸ βιβλίον τοῦτο εἰς τρία κεφάλαια, ἕκαστον τῶν ὁποίων θέλει περιγράφει μίαν τῶν τριῶν τούτων μερικωτέρων τῆς φραγκοκρατίας ἐποχῶν.

ἐν «Ἀθῆναι κτλ.» 1878 καὶ «Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τὰ σωζόμενα» 1879. Ὁ Τάσος Νεροῦτσος ἐν Χριστιανικαῖς Ἀθήναις· ὁ Φερδ. Γρηγορόβιος ἐν Gesch. D. St. Athen, καὶ ἄλλοι. Ἐκτὸς ὅμως τούτων οὐ μικρᾶς ἀξίας διὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐποχὴν εἶνε καὶ ὁ Ἰταλὸς *Ros. Gregorio*, Considerazioni sopra la Storia di Sicilia, τόμ. Δ', ἐν Παλέρμῳ, 1807· ὁ Γερμανὸς *Tafel*, De Thessalonica ejusque agro, 1839, καὶ ὁ Ἄγγλος *Finlay*, History of Greece from its conquest by the Crusaders to its conquets by the Turcs and of the empire of Trapezunt (1204—1461), 1853. Περὶ δὲ Ἀθηνῶν εἰδικώτερον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπραγματεύθησαν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ὁ *Pier. Ant. Pacifico*, Historiographica notitia del ducato d'Atene con la descrittione de' fati de' secoli passati et colli successi dell'armi venete sino all'anno 1687, ἐν Ἑνετίᾳ 1687· ὁ *Corn. Magni*, Relazione della cità d'Atene colle provincie dell'Attica, Focia, Beocia e Negroponte, ἐν Πάρμᾳ 1688, καὶ ὁ *Franc. Fanelli*, Atene attica, descritta dai suoi principii sino all'acquisto fatto dall' armi venete nel 1687, ἐν Ἑνετίᾳ 1707. Πάντα ἐν τούτοις τὰ ἰταλικὰ ταῦτα συγγράμματα εἶνε ἐν πολλοῖς ἀνακριβῆ καὶ ἐπιπόλαια· τὸ δὲ τοῦ ἡμετέρου Διονυσίου Σουρμελῆ συγγραμμάτιον «Κατάστασις συνοπτικὴ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τέλους τῆς τουρκοκρατίας», ἐν Ἀθήναις 1842 καὶ 1846, μόλις εἶνε μνείας ἄξιον. Καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν λοιπὸν ἡ καλλίστη πηγὴ εἶνε αἱ ἔρευναι τοῦ Hopf καὶ αἱ τοῦ Γρηγοροβίου, ὅστις ἐπίσης ἐπεσκέφθη καὶ ἠρεύνησε τὰ ἰταλικὰ καὶ ἱσπανικὰ ἀρχεῖα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΓΑΛΛΙΚΟΥΣ ΟΙΚΟΥΣ ΤΩΝ ΔΕΛΑΡΟΣΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΒΡΙΕΝΝΙΩΝ 1205-1311.

Ἀφοῦ ὁ Βονιφάτιος, βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης, μάτην ἀπεπειράθη νὰ ἐκπολιορκήσῃ τὸ ὑπὸ Λέοντος Σγουροῦ κατεχόμενον Ναύπλιον, ἀναγκαζόμενος περὶ τὰ μέσα τοῦ 1205 νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπως ὑπερασπίσῃ τὰ βόρεια τοῦ κράτους του κατὰ τοῦ δεσπότου Ἑλλάδος Μιχαὴλ Ἀγγέλου καὶ τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Ἰωαννίση, ὅστις συμμαχήσας μετὰ τῶν Βυζαντίνων καὶ κηρύξας κατὰ τῶν Φράγκων πόλεμον νικηφόρος προήλαυνε πρὸς μεσημβρίαν, ἀνέθηκεν, ὡς ἤδη εἴπομεν, τὴν ἐξακολούθησιν τῆς κατακτήσεως καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐν τῇ ἰδίως Ἑλλάδι καὶ Πελοποννήσῳ κυριαρχίας εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν εὐγενεῖς, εἰς οὓς εἶχε παραχωρήσει ὡς ὑποτελεῖς ἡγεμονίας τὰς κατακτηθείσας ἐπαρχίας καὶ πόλεις. Καὶ τῆς μὲν Πελοποννήσου τὴν κατάκτησιν καὶ ἀρκετὰ ἀπόλυτον κυριαρχίαν παρεχώρησε τῷ ἐπιστηθίῳ αὐτοῦ φίλῳ καὶ εὐγενεῖ Γάλλῳ Γουλιέλμῳ Σαμπλίττῃ (Guillaume de Chamblitte[1]), ἐπικληθέντι ***πρίγκηπι Ἀχαΐας***, βοηθουμένῳ ὑπὸ τοῦ Γοδοφρέδου Βιλλεαρδουΐνου, ἀνεψιοῦ τοῦ ὁμωνύμου ἱστοριογράφου τῆς ὑπὸ Φράγκων ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὑπὸ δρακὸς Φράγκων ἱπποτῶν. Ἐκ δὲ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ μέχρι Θερμοπυλῶν κτήσεών του τὴν μὲν Ἀττικήν, Μεγαρίδα, Βοιωτίαν, τὴν Ὀπουντίαν Λοκρίδα μὲ λιμένα τὴν Ἀταλάντην, ἴσως δὲ καὶ τὴν Αἴγιναν καὶ Σαλαμῖνα, αἵτινες ἀργότερον ἀνῆκον τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν, καὶ πρότερον παραχωρήσας ἐπεκύρωσεν εἰς τὸν ἐν Βουργουνδίᾳ εὐγενῆ Γάλλον ***Ὄθωνα Δελαρόσην*** (de la Roche[2]), πιστὸν αὐτοῦ φίλον καὶ σύμβουλον, τὴν δ' Εὔβοιαν εἰς τὸν ἐπίσης Γάλλον εὐγενῆ Ἰάκωβον Ἀβένιον (d'Avesnes) καὶ τοὺς ἐκ Βερώνης Λομ-

[1] Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως καλεῖ αὐτὸν «Μισὲρ Γουλιάμον ντὲ Σαλό.»

[2] Ὄθων ντὲ λὰ Ρῶτζε κατὰ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως. Ἦτο υἱὸς τοῦ Pons de la Roche sur Ougnon, μεγιστᾶνος τῆς Βουργουνδίας.

βαρδοὺς ἱππότας Κάρτζερας (dalle Garceri) μὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ὑπόκηνται πάντες κατὰ μὲν τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως εἰς τὴν ἄμεσον ἐπικυριαρχίαν τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας, κατὰ δὲ τὴν πιθανωτέραν γνώμην εἰς τὴν τοῦ βασιλέως τῆς Θεσσαλονίκης, οὗτινος τὴν ἄμεσον ἐπικυριαρχίαν καὶ ὁ τῆς Ἀχαΐας ἢ Πελοποννήσου πρίγκηψ ἀνεγνώριζε [1]. Οὕτως ἐπανῆλθε κατὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἱπποτικὴ ἐποχή, παρομοία ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν τόσον θαυμασίως ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ὑμνηθεῖσαν τῶν τρωικῶν χρόνων, ἀλλὰ τῆς ὁποίας οἱ ἡγήτορες τῶν λαῶν, οἱ ἄρχοντες καὶ ἡγεμόνες, ἦσαν ξένοι, ἀλλόγλωσσοι καὶ ἀλλόθρησκοι. Καὶ οὗτοι, ὡς οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες, διήρχοντο τὸν καιρόν των ἐν ἔρωτι καὶ ἐν ἀγῶσι, συγκροτοῦντες συχνότερα μὲν μερικοὺς σπανιώτερα δὲ καὶ γενικοὺς φραγκικοὺς ἀγῶνας ὅπλων (tournois), πεζικούς τε καὶ ἱππικούς, καὶ ἀδιακόπως ἀσκούμενοι εἰς τὰ ὅπλα, διὰ τῶν ὁποίων ὀλίγοι ἐκεῖνοι ἦρχον ἀσυγκρίτως πολυπληθεστέρου πληθυσμοῦ ἰθαγενῶν ἀπὸ τῶν ὀχυρῶν πύργων καὶ φρουρίων, τὰ ὁποῖα ᾠκοδόμησαν ἐπὶ καταλλήλων, ἐξεχουσῶν θέσεων, καὶ τὰ ὁποῖα μέχρι σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος σῳζόμενα ἀποτελοῦσι τὰ μόνα σχεδὸν ὁρατὰ λείψανα τῆς ἱπποτικῆς ἐκείνης ἐποχῆς τῆς ἐν Ἑλλάδι φραγκοκρατίας.

Μὲ τὸν Ὄθωνα Δελαρόσην (1205-1225), ὅστις κατὰ παράδοξον συγκυρίαν ἦτο ὁμώνυμος τοῦ πρώτου βασιλέως τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἄρχονται οἱ ξένοι τῶν Ἀθηνῶν ἡγεμόνες, ἡ δ' ἀνέλπιστος αὐτοῦ τύχη εἵλκυσε πολλοὺς συμπολίτας του παρ' αὐτῷ ἐκ Βουργουνδίας, ἐν τοῖς πρώτοις δ' ἐλθοῦσιν ἦτο καὶ ὁ ἀνεψιός του Γουίδων Δελαρόσης (Guy de la Roche), ὅστις ἀπὸ τοῦ 1211 ἢ 1212 μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νικολάου Σαὶντ-Ὀμὲρ ἐγένετο συνάρχων τοῦ ἡμίσεος τῶν Θηβῶν, τῷ δὲ 1225 διεδέχθη τὸν Ὄθωνα ἐν τῇ ἀρχῇ. Ὁ ἡγεμὼν Ὄθων ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων *Μέγας Κὺρ* ἢ *Μέγας Κύρης τῶν Ἀθηνῶν* [2],

commi... Burgundi... Attica.

[1] Τοῦτο ἦτο τότε λογικώτερον καὶ πιθανώτερον, βραδύτερον δ' οἱ πρίγκιπες Ἀχαΐας ἤγειραν ἀξιώσεις ἐπικυριαρχίας καὶ ἐπὶ τῶν μέχρι Θερμοπυλῶν φραγκικῶν κτήσεων Πρβ. καὶ Φίνλαϋν ἐν σελ. 149 ἑπ. τῆς γερμ. μεταφρ.

[2] Ἐπεκράτει τότε παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει ὡς καὶ καθόλου ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἡ μανία τῶν μεγάλων τίτλων. Ὅπως ἐκαλεῖτο μέγας σουλτάνος ὁ τῶν Σελτζουκιδῶν Τούρκων ἡγεμὼν καὶ μέγας βασιλεὺς ὁ ἀνακτησάμενος τὴν Κωνσταντινούπολιν Μιχαὴλ Παλαιολόγος, οὕτως ὠνομάσθη καὶ ὁ Ὄθων μέγας κύρης. Γαλλιστὶ ἐκαλεῖτο ἐπὶ ἐπισήμων ἐγγράφων sire d'Athènes, λατινιστὶ δὲ ἐν ἐπιστολαῖς τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ'. dominus

πρώτη δ' αὐτοῦ ἅμα ἐγκατασθέντος φροντὶς ὑπῆρξε φυσικῶς ἡ κατάληψις τῶν ὀχυρῶν τῆς χώρας σημείων διὰ πιστῶν του ἀνθρώπων, ἵνα οὕτως ἐξασφαλισθῇ ἡ κατοχὴ αὐτῆς. Καὶ τὴν μὲν Ἀκρόπολιν ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν συγγενῆ του Πέτρον Δελαρόσην, αὐτὸς δὲ κατέλαβε τὴν Καδμείαν τῶν Θηβῶν, ὅπου καὶ ἤδρευε κατ' ἀρχάς, ὡς καὶ πάντες οἱ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ διάδοχοί του, καὶ εἰς τὰ ἄλλα φρούρια διώρισεν ἄλλους ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ἱπποτῶν, τὴν δ' ὅλην χώραν διένειμεν ὡς φέουδα τοῖς ὑπ' αὐτὸν Φράγκοις, ὧν εἷς, ὁ Νικόλαος Σαὶντ-Ὁμέρ, ἐγένετο κύριος τοῦ ἡμίσεος τῆς πόλεως Θηβῶν μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1216 ἢ 1212 θανάτου του. Ἅμα δ' οὕτω κατέσχον ὁριστικῶς τὸ μεγαλοκυράτον καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν αὐτῷ οἱ εὐάριθμοι οὗτοι τυχοδιῶκται, ἤρξαντο λαμβάνοντες τὰ δέοντα μέτρα πρὸς ῥύθμισιν τῆς διοικήσεως καὶ τῆς ἰδιοκτησίας. Αἱ κατακτήσεις τοῦ βασιλέως Βονιφατίου μέχρι Κορίνθου ἐγένοντο ἄνευ δυσκολιῶν καὶ ἀντιστάσεως ἐκ μέρους τῶν καταπεπονημένων ὑπὸ τῆς βυζαντινῆς κακοδιοικησίας κατοίκων, οἵτινες ὡς σωτῆρας ὑπεδέχθησαν τοὺς Φράγκους δυνάστας, ὑποσχεθέντας νὰ σεβασθῶσι τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν, τὴν κατὰ τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον καὶ τὰ ἐγχώρια ἔθιμα διαδικασίαν, τὴν κοινῶς λεγομένην *ῥωμαϊκὴν κρίσιν*, καὶ τὴν θρησκείαν αὐτῶν. Τοιαύτην δ' ἐπιείκειαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας συνεβούλευσε δι' ἐπιστολῆς τῷ Βονιφατίῳ καὶ ὁ τότε πάπας Ἰννοκέντιος Γ'., προτρέψας αὐτὸν νὰ μὴ νεωτερίσῃ τι περὶ τῶν ὑπηκόων του μηδὲ νὰ σφετερισθῇ τὰ κτήματα τῶν ἑλληνικῶν ναῶν καὶ μοναστηρίων. Δὲν μετεχειρίσθησαν μὲν λοιπὸν οἱ Φράγκοι τοὺς Ἕλληνας πάντας ἐντελῶς ὡς δορυαλώτου χώρας ὑποδουλωθέντας κατοίκους, ἐρρύθμισαν ὅμως οὐχ ἧττον τὰ πράγματα ἐπὶ τὸ φεουδαλικώτερον. Καὶ γενικῶς μὲν ἐν ταῖς φραγκικαῖς τῆς Ἑλλάδος κτήσεσιν ὡς πολίτευμα, οὕτως εἰπεῖν, ἐφηρμόσθησαν τὰ ἀπὸ τοῦ 1099 ἐν τῷ φραγκικῷ βασιλείῳ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐπικρατοῦντα *Συνήθεια τῆς Ἱερουσαλήμ*, ἤτοι τὸ σύνταγμα τῶν συνέδρων τῆς Ἱερουσαλὴμ (Assises de Jerusalem) μετά τινων μεταβολῶν, συντομεύσεων καὶ προσθηκῶν, ἴσως καθ' ὃν τρόπον φαίνονται ἐν τῷ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν τῆς Εὐβοίας κατὰ τὸ ἔτος 1421 συνταχθέντι κώδικι, διότι ἀρχαιότερόν τι καὶ πρωτότυπον σύνταγμα τῆς Ῥωμανίας δὲν περιεσώθη. Ὅτι δὲ ἐν τῷ μεγαλοκυράτῳ Ἀθηνῶν τὸ αὐτὸ πολίτευμα ἐπεκράτει

Athenarum. Μόνον ἐν Monument. Germ. XXIII. 885 ἐπονομάζεται dux Athenarum atque Thebarum, ἀλλ' ἐσφαλμένως τοῦτο διὰ τὸν Ὄθωνα.

ἐπὶ τῆς γαλλικῆς δυναστείας, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅρκου, ὃν ἔδιδον κατὰ τὴν ἀναγόρευσίν των οἱ δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν, ὀμνύοντες νὰ τηρήσωσι, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ Συνήθεια τῆς Ἱερουσαλήμ[1], ἀκριβεῖς ὅμως καὶ σαφεῖς εἰδήσεις περὶ τοῦ κατὰ πόσον ἐφηρμόσθησαν ἐν τῷ φραγκικῷ τῶν Ἀθηνῶν κράτει οἱ φεουδαλικοὶ ἐκεῖνοι νόμοι δὲν ὑπάρχουσι. Βεβαίως ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ φεουδαλικοῦ συστήματος «οὐδεὶς ἀγρὸς ἄνευ κυριάρχου» (nulle terre sans seigneur) δὲν ἐπεκράτησεν ἀπολύτως ἐν Ἑλλάδι, ἄρα οὐδ' ἐν τῷ μεγαλοκυράτῳ Ἀθηνῶν, ἄρχων ὅμως λαὸς ἦτο μόνος ὁ τῶν κατακτητῶν, οἱ φεουδοῦχοι καὶ οἱ ἄλλοι περὶ αὐτοὺς ξένοι καὶ ὀλίγοι τινὲς Ἕλληνες, οἵτινες ἄγνωστον ἀκριβῶς διὰ τί καὶ ὑπὸ τίνας ὅρους ἦσαν ἢ ἀπέβαινον φεουδοῦχοι[2]. Κατὰ τὸ ἐν ἔτει 1209 ὑπὸ τῆς ἐν Ῥαυενίκῃ συνελεύσεως τῶν ὑποταγῶν τῇ ἀνωτάτῃ κυριάρχῳ λατινικῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίᾳ Φράγκων δυναστῶν καὶ ἡγεμόνων, ἐν τῷ ἐκεῖ παρλαμέντῳ ψηφισθὲν σύνταγμα τῶν συνέδρων τῆς Ῥωμανίας (Assises de Romanie), τὰ ***Συνήθεια τῆς Ῥωμανίας***, ὡς τροποποιηθέντα ἐκλήθησαν τὰ τῆς Ἱερουσαλήμ, οἱ Φράγκοι ἱππόται πλήρη κυριότητα καὶ αὐτοδικίαν εἶχον ἐπὶ μόνων τῶν ἐν τοῖς κτήμασιν αὐτῶν βιούντων ἐναπογράφων παροίκων (vilani, vilains, rustici), ἤτοι ἀποκλήρων χωριτῶν, οἵτινες ἤδη ἐπὶ τῶν Βυζαντίνων εἶχον καταντήσει ἀπὸ ἐλευθέρων γεωργῶν ***πάροικοι τῶν δυνατῶν***, ἀπορροφησάντων ἢ ἰδιοποιηθέντων τὰ κτήματά των[3], διὸ ἡ μεταβολὴ κυρίων ἦτο διὰ τούτους σχεδὸν ἀδιάφορος. Ἡ ἀτυχὴς αὕτη καὶ πολυάριθμος τάξις ἐθεωρεῖτο ὡς κτῆμα ἀναπόσπαστον τῶν ἀγρῶν, οἷς ἀνῆκον, οἱ δὲ κύριοι αὐτῶν καὶ τῶν κτημάτων διέθετον αὐτοβούλως οὐ μόνον τὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ζωήν των, ὅπως περίπου συνέβαινεν εἰς τοὺς ἀρχαίους Εἵλωτας ὑπὸ τοὺς Σπαρτιάτας, εἰ καὶ ἡ κυριότης καὶ αὐτοδικία τῶν φεουδούχων Φράγκων ἐμετριάζετο ὑπὸ αὐθεντικῶν ἐποπτῶν ἐπίτηδες ἀποστελλομένων[4]. Πλὴν ὅμως τῶν δουλοπαροίκων τούτων, ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν ὑποταχθέντων ἰθαγενῶν καὶ τάξις προσωπικῶς ἐλευθέρων κατοίκων,

[1] Ἡ φράσις τοῦ ὅρκου εἶνε, les bons us et coutumes dou royaume de Jerusalem.

[2] Τὸ ἄρθρον 138 τοῦ ἐνετικοῦ κώδικος ποιεῖται σαφῶς λόγον περὶ ἑλληνικῶν φεούδων καὶ Ἑλλήνων φεουδούχων.

[3] Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 251, πρβ. δὲ καὶ Γρηγοροβίου τόμ. Α', σ. 323 ἐπ.

[4] Πρβ. καὶ Τάσον Νεροῦτσον ἔνθ. ἀνωτ., Δ', σ. 56.

γαιοκτημόνων ἢ βιοτεχνῶν, οἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ἰσότιμοι τῶν Φράγκων, οὐδ' ὑπήγοντο εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ἐκεῖνοι δικαιοδοσίαν, ἔχαιρον ὅμως προσωπικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ὁποίαν ἐξηγόραζον πληρώνοντες φόρους. Οἱ φόροι οὗτοι ἦσαν διὰ τοὺς ἰθαγενεῖς γαιοκτήμονας τὸ ἥμισυ τῶν εἰσοδημάτων, διότι τὰ κτήματα αὐτῶν ἐκηρύχθησαν ὡς ἐν ἰσομοιρίᾳ ἀνήκοντα καὶ εἰς τοὺς Φράγκους φεουδούχους, οἵτινες ἐνέμοντο καὶ τὸ ἥμισυ τοῦ εἰσοδήματος, δὲν εἶχον δ' οἱ ἰθαγενεῖς αὐτῶν κτήτορες τὸ δικαίωμα νὰ διαθέτωσι κατὰ βούλησιν αὐτά, οὐδὲ τὸ ἥμισυ αὐτῶν, εἰ καὶ ἐκαρποῦντο τὸ ἥμισυ εἰσόδημα[1]. Διὰ δὲ τοὺς ἐν ταῖς πόλεσι βιομηχάνους, πραγματευτὰς καὶ χειρώνακτας οἱ φόροι συνίσταντο εἰς χρήματα καὶ ἀγγαρείας πολλάκις. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ὑπεβάλλοντο καὶ οἱ προσωπικῶς ἐλεύθεροι οὗτοι ἰθαγενεῖς εἰς στρατιωτικὴν θητείαν[2], ὅπως καὶ οἱ δουλοπάροικοι, οἵτινες ἠκολούθουν τοὺς κυρίους των καὶ ἐν πολέμῳ, καθὼς οἱ ὁμοπαθεῖς των Εἵλωτες τοὺς Σπαρτιάτας. Αὕτη τῶν Φράγκων ἡ συνήθεια ἐχρησίμευσε βραδύτερον ὡς ὑπόδειγμα εἰς τοὺς Τούρκους, οἵτινες ἐξ ὑποδούλων χριστιανῶν κατήρτιζον τὰ φοβερὰ τῶν γενιτσάρων τάγματα. Καὶ δὲν εἶνε μὲν γνωστὸς μετ' ἀκριβείας ὁ χρόνος, καθ' ὃν οἱ Φράγκοι εἰσήγαγον τὴν στρατολογίαν τῶν ἰθαγενῶν ἐν Ἑλλάδι, ἐν Ἀθήναις ὅμως φαίνεται ὅτι κατὰ πρῶτον περὶ τὸ τέλος τοῦ 13ου αἰῶνος ἤρξατο νὰ γίνηται τὸ τοιοῦτο· διότι, ἐνῷ τῷ 1275 ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννης Α' Δελαρόσης, θελήσας νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ ἐν τῷ φρουρίῳ Νέων Πατρῶν ὑπὸ πολυαρίθμων πολεμίων πολιορκουμένου σεβαστοκράτορος Μεγαλοβλαχίας Ἰωάννου Ἀγγέλου, δὲν ἠδυνήθη νὰ συμπαραλαβῃ πλείονας τῶν 300 ἱπποτῶν, ἐν ἔτει 1304 ἕτερος τῶν Ἀθηνῶν δούξ, ὁ Γουίδων Β' Δελαρόσης, εἶχε συγκροτήσει, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, στρατὸν ἐξ 900 Φραγκων ἱπποτῶν, 6,000 *Θεσσαλῶν* ἱππέων καὶ 30,000 πεζῶν, ὁ δὲ διάδοχος ἐκείνου Γουαλθῆρος ὁ Βριέννιος ἐπολέμησε κατὰ τῶν Καταλάνων μετὰ στρατοῦ ἐκ 15,000. Βεβαίως πολλοὶ τῶν ἀποτελούντων τοὺς δύο τελευταίους στρατοὺς ἦσαν μισθοφόροι Βούλγαροι, Βλάχοι καὶ ἄλλοι, καὶ ἐκ τῶν ἰθαγενῶν ὅμως οὐκ ὀλίγοι ὑπηρέτουν ὑπὸ τὰς σημαίας τῶν δουκῶν, οἷον οἱ Θεσσαλοὶ καὶ Ἕλληνες ἐκ τοῦ δουκάτου, ὡς ῥητῶς

[1] Τούτου ἕνεκα κατηρτίσθη τότε καὶ κτηματολόγιον, *ῥιτζίστρο* κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦ Μορέως.

[2] Πειστικῶς ἰσχυρίσθη τοῦτο ὁ Κωνστ. Παπαρρηγόπουλος ἐν Ἱστορ. τοῦ ἑλλ. ἔθνους τόμ. Ε', σ. 37 ἐπ.

μαρτυρεῖ διὰ τὸν δεύτερον τῶν εἰρημένων στρατῶν ὁ αὐτόπτης Ἱσπανὸς χρονογράφος Μουντάνερ [1]. Ἄλλως τε καὶ θέλομεν ἰδεῖ παρακατιόντες ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ὑπεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων εἰς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν.

Πλὴν δὲ τῶν ἰθαγενῶν, ἢ **Γραικῶν**, ὡς ἀπεκάλουν αὐτούς, οἵτινες ἀπετέλουν τὸ πλεῖστον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, ὑπῆρχον καὶ οἱ Φράγκοι, οἵτινες ἦσαν διῃρημένοι εἰς δύο τάξεις, τὴν τῶν εὐγενῶν ἢ φεουδούχων καὶ τὴν τῶν μετὰ τὴν κατάκτησιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προσελθόντων ἁπλῶν πολιτῶν, τῶν ***βοργησίων***. Οἱ πρῶτοι ἀπετέλουν τὴν εὐάριθμον στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν, ἥτις μετὰ τοῦ δυτικοῦ κλήρου ἐκαρποῦτο τῶν πάντων ἐν τῇ κατακτηθείσῃ χώρᾳ, ἦσαν δὲ καθ' ἱεραρχικὴν βαθμολογίαν τεταγμένοι ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπικυριαρχίαν τοῦ αὐθέντου τῆς χώρας. Διὰ τοὺς προνομιούχους τούτους ἱππότας καὶ τὰς μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰς ὑπῆρχεν ἐν τῷ μεγαλοκυράτῳ καὶ βραδύτερον δουκάτῳ Ἀθηνῶν, ἐν Θήβαις ἑδρεῦον, ἀνώτατον δικαστήριον (la haute cour), ἀποτελούμενον ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων φεουδούχων καὶ χρησιμεῦον συγχρόνως καὶ ὡς συμβούλιον τῆς αὐθεντικῆς αὐλῆς. Ἡ δὲ δευτέρα τῶν Φράγκων τάξις, ἡ βοργησία (borgesie), εἶχε διὰ τοὺς μεταξὺ βοργησίων ἢ μεταξὺ τούτων καὶ ἰθαγενῶν διαφορὰς ἴδιον κατώτερον φραγκικὸν δικαστήριον, τὴν αὐλὴν τῆς βοργησίας (la basse cour de borgesie). Ἀμφότερα τὰ φραγκικὰ ταῦτα δικαστήρια ἐδίκαζον κατὰ τὰς ἐν ταῖς Συνηθείαις τῆς Ῥωμανίας διατάξεις ἐν γαλλικῇ γλώσσῃ, ἐν ᾗ συνετάσσοντο καὶ πάντα τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, ἐνῷ διὰ τοὺς ἰθαγενεῖς ὑπηκόους ἴσχυον αἱ παλαιαὶ βασιλικαὶ διατάξεις καὶ τὰ βυζαντινὰ νόμιμα. Διὰ τὰς μεταξὺ τούτων διαφορὰς αἱ δίκαι ἐγίνοντο πιθανῶς ἐνώπιον τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν καὶ ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ· διότι καθ' ἃ ἐπανειλημμένως λέγεται ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Μορέως οἱ Φράγκοι ἐσεβάσθησαν τὰ πατροπαράδοτα αὐτῶν ἔθιμα καὶ νόμιμα. Δύο λοιπὸν διάφοροι καὶ κεχωρισμέναι ἀπ' ἀλλήλων τάξεις πληθυσμοῦ ὑπῆρχον ἔκτοτε καὶ ἐν Ἀθήναις, ὅπως καὶ ἐν πάσαις ταῖς φραγκοκρατουμέναις ἑλληνικαῖς χώραις, ἡ προνομιοῦχος τῶν εὐαρίθμων Φράγκων καὶ ἡ πολυπληθεστέρα τῶν ἰθαγενῶν ἢ Γραικῶν. Οἱ ξένοι ἐκεῖνοι δυνάσται ἔζων ὅσον τὸ δυνατὸν ἄνευ συχνῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν ἰθαγενῶν, τόσον δ' ὀλίγον ἐφρόντιζον περὶ τῆς γλώσσης τοῦ τόπου,

[1] Ἐν Καταλαν. χρον., κεφ. 240.

τῆς ἑλληνικῆς, ὥστε μετὰ ἑβδομηκονταετῆ ἐν τῇ χώρᾳ διάρκειαν τῆς φραγκοκρατίας, ἐν ἔτει 1275, ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννης Α' Δελαρόσης, θέλων νὰ εἴπῃ ποτὲ «πολὺς λαὸς ὀλίγοι ἄνθρωποι», ἐπρόφερε «πολὺ λαὸς ὀλίγο ἄντρωποι», ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω. Οἱ δὲ ἰθαγενεῖς κάτοικοι, καὶ αὐτοὶ οἱ προσωπικῶς ἐλεύθεροι, ἦσαν ὁ ὑπόδουλος λαός, πολλοὶ αὐτοὶ ὀλίγοις ξένοις δουλεύοντες, ὡς σήμερον οἱ Ἰνδοὶ τοῖς Ἄγγλοις, τὸ δὲ ὑπόδουλον αὐτῶν κατεφαίνετο ὄχι μόνον ἐκ τῆς στερήσεως τοῦ δικαίου, νὰ διαθέτωσιν ἐλευθέρως τὰ κτήματά των, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς ἐπιγαμίας μεταξὺ τούτων καὶ τῶν Φράγκων καὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἀπὸ τῶν δημοσίων ἀξιωμάτων, πλὴν τινων ἀσημάντων καὶ κατ' ἀνάγκην βραδύτερον ἕνεκα τῆς γλώσσης ἐξαιρετικῶς καὶ εἰς ἰθαγενεῖς ἐνίοτε διδομένων, οἷον τοῦ νοταρίου καί τινων ἄλλων, κοινοτικῶν ἰδίως. Ἀλλὰ καὶ τοιαῦτα παραδείγματα δὲν ἀναφαίνονται πρὸ τῆς καταναλοκρατίας καὶ μόνον ἐπὶ τῶν Ἀτζαϊώλων (1387—1458) τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἤρξατο πάλιν ἀναλαμβάνον ἰσχὺν καὶ δικαιώματα, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν καιρῷ. Ἔπειτα, ἐὰν ἰδιῶται ἰθαγενεῖς διετήρησαν κατὰ τὸ ἥμισυ τὴν κάρπωσιν τῶν ἰδιοκτησιῶν των, ἡ δημοσία ὅμως κτηματικὴ περιουσία τῶν πόλεων καὶ κωμῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐν τῇ χώρᾳ κοινοτήτων, πρὸς δὲ τῶν ναῶν καὶ μονῶν, ἐδημεύθη κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ Ὄθωνος Δελαρόσου, ὅστις, κρατήσας τὰ καλλίτερα καὶ μᾶλλον προσοδοφόρα ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὡς περιουσίαν τοῦ κυριαρχικοῦ οἴκου, διένειμε τὰ λοιπὰ μεταξὺ τῶν ἀκολούθων αὐτοῦ ἱπποτῶν, ὀλίγα δέ τινα ἐξεχώρησε καὶ ὑπὲρ τοῦ λατινικοῦ κλήρου, ὅστις κατέλαβε τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ ἐγχωρίῳ ἐκκλησίᾳ, παρηγκωνισθέντος εἰς δευτέραν μοῖραν τοῦ ὀρθοδόξου.

Διότι μία τῶν πρωτίστων ἐν τῇ χώρᾳ μεταρρυθμίσεων τῶν Φράγκων ὑπῆρξεν ἡ ἀντικατάστασις τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου διὰ καθολικοῦ. Ὅπως δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἅμα τῇ ἐγκαταστάσει τῆς φραγκοκρατίας ἐξεβλήθη ὁ τέως ὀρθόδοξος πατριάρχης, ὅστις κατέφυγεν εἰς Νίκαιαν, ἀντ' αὐτοῦ δ' «ἵκετο ἐκ Βενετίας πατριάρχης Κωνσταντινουπόλως Θωμᾶς τις τοὔνομα (Θωμᾶς Μοροζίνης) τὴν μὲν ἡλικίαν μέσος τὴν δὲ σωματικὴν πλάσιν λακκευτοῦ συὸς εὐτραφέστερος,» κατὰ Νικήταν τὸν Χωνιάτην, ὑπὸ τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ Γ'. διορισθείς, ἡ δὲ Ἁγία Σοφία ἐγένετο καθολικὸς τῶν Δυτικῶν ναός, οὕτω καὶ ἐν Ἀθήναις τὸν ἐς ἀποχώρησιν ἐξαναγκασθέντα γεραρὸν ὀρθόδοξον μητροπολίτην Μιχαὴλ Ἀκομινάτον ἀντικατέστησεν ὁ Λατῖνος *Βεράρ-*

δος, Γάλλος τὸ γένος, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πάπα ἐν ἔτει 1206 διορισθεὶς καὶ μετὰ πάντων τῶν δικαιωμάτων τῶν προκατόχων του προικισθείς[1]. Ὁ Βεράρδος οὗτος ἐγκαθιδρύθη ἐν τῷ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως παρὰ τὰ Προπύλαια μητροπολιτικῷ οἴκῳ, ὁ δὲ Παρθενὼν μετετράπη εἰς καθεδρικὸν ναὸν τῆς καθολικῆς ἀρχιεπισκοπῆς[2]. Ἐκτὸς δὲ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βεράρδου ἦλθον τότε καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν Ἀθήναις καὶ διάφοροι ἄλλοι κατώτεροι καθολικοὶ κληρικοί, πρεσβύτεροι καὶ λοιποί. Ὁ δὲ πολὺς κατώτερος κλῆρος ἔμεινε μὲν ὀρθόδοξος ὁ πλεῖστος καὶ πίστιν τῷ ἐν Κέῳ ἐφησυχάζοντι ἐκπτώπτῳ μητροπολίτῃ Μιχαὴλ τηρῶν, μάλιστα δ' ὅπου δὲν ὑπῆρχον καθολικοὶ κάτοικοι, ὑπήχθη ὅμως εἰς τὴν κυριαρχίαν καὶ δικαιοδοσίαν τῶν καθολικῶν ποιμεναρχῶν. Κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ΄ παραγγελίας ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος δὲν ἐξεβιάσθη εἰς ἐξόμωσιν τῶν πατρίων δογμάτων, ἀλλ' ἤρκει ἁπλῆ διὰ χειροδοσίας πρὸς τὸν λατῖνον ἀρχιεπίσκοπον ὁμολογία ὑποταγῆς, ὅπως μένωσιν ἀνενόχλητοι ἐν ταῖς θέσεσιν αὐτῶν καὶ ὅμως καὶ τὴν χειροδοσίαν ταύτην ὀλίγιστοι τῶν ὀρθοδόξων κληρικῶν, καὶ οὗτοι ὀκνοῦντες ἐξετέλεσαν. Πρῶτος δὲ πάντων ὁ καθηγούμενος τῆς ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ μονῆς τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, τῆς ἐπιλεγομένης Καισαριανῆς καὶ Κυριανῆς (κοινῶς Τσυριανῆς) μετά τινα ἔτη, τῷ 1209, κακοζήλως ἀπεφάσισε νὰ ὁμολογήσῃ ὑποταγὴν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ, ὡς ἔπραξε μετὰ 250 ἔτη ἕτερος διάδοχός του πρὸς τοὺς Τούρκους, καθ' ἃ θέλομεν ἰδεῖ, ὡς ἀνταμοιβὴν δ' ἡ μονὴ αὕτη διετήρησε καὶ ἐπὶ τῶν Φράγκων ἃς εἶχε προνομίας καὶ ἀτέλειαν[3]. Διὰ δὲ τῆς συνθήκης, ἣν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1206 συνωμολόγησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας ὁ ἀποστολικὸς τοῦ πάπα ἔξαρχος καρδινάλιος Βενέδικτος, ὁ πατριάρχης Θωμᾶς Μορεζίνης, ὁ τότε Λατῖνος

[1] Ἴδε Ἰννοκεντίου Γ΄. ἐπιστολ. βιβλ. 9, 194. Κατάλογον τῶν λατίνων ἀρχιεπισκόπων Ἀθηνῶν ἐδημοσίευσεν ὁ Pouqueville, Voyage en Grèce, τόμ. Ε΄., σ. 42—43. ἐκδ. 6΄. Ἐν τῷ μεγαλοκυράτῳ Ἀθηνῶν δύο μόναι ἀρχιεπισκοπαὶ ἱδρύθησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἡ Ἀθηνῶν καὶ ἡ Θηβῶν, ἡ τελευταία μὲ δύο ἐπισκοπάς.

[2] Ὁ χρονογράφος Ἐρρῖκος de Valenciennes καλεῖ τὸν Παρθενῶνα «maistre eglyse d'Athaines . . . c'on dist de Notre Dame,» λατιστὶ δ' ἐλέγετο dominicum templum Athenarum, ἤτοι Κυριακόν.

[3] Ὁ ἐν Κέῳ ἐφησυχάζων μητροπολίτης Μιχαὴλ πικρῶς ἤλεγξε διὰ σῳζομένης ἐπιστολῆς του ἐκ τοῦ ἔτους 1209 τὴν τοιαύτην τοῦ καθηγουμένου τῆς Καισαριανῆς σπουδήν.

Abp's palace Propylaia ... a ...

... March ... between ... & Latin Pat... part & ... -ns ...

αὐτοκράτωρ Ἐρρῖκος τῆς Φλανδρίας καὶ οἱ βαρῶνοι καὶ ἱππόται τοῦ λατινικοῦ τῆς Ῥωμανίας κράτους, ὁ καθολικὸς κλῆρος ἔλαβε πάσας τὰς ἐπὶ Βυζαντίνων προνομίας καὶ ἀποδοχὰς τοῦ ὀρθοδόξου, πάντες δ' οἱ ναοὶ καὶ τὰ οἰκήματα τῶν κληρικῶν, Ἑλλήνων τε καὶ Λατίνων, ἐκηρύχθησαν ἄσυλα καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς ζῶντες ἢ προσφυγόντες ἀκαταζήτητοι καὶ ἀπηλλαγμένοι πάσης κοσμικῆς δικαιοδοσίας «κατὰ τὰ ἐν Φραγκίᾳ νόμιμα[1].» Οἱ δὲ τῶν χωρίων καὶ κωμῶν ἱερεῖς, οἵτινες πάντες σχεδὸν ἦσαν Ἕλληνες καὶ ὀρθόδοξοι, ἀπηλλάγησαν μὲν ἐν μέρει τῶν ὑποχρεώσεων, ἃς ἐπὶ τῶν Βυζαντίνων εἶχον πρὸς τὸ κράτος ὡς κτηματίαι, οὐχ ἧττον ὅμως ἐφορολογοῦντο καὶ πάλιν, προσέτι δ' ὑπηρέτουν καὶ στρατιωτικῶς. Ἐξηροῦντο δὲ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἵνα τελῶσι τὰς θρησκευτικὰς λειτουργίας, δύο μὲν ἱερεῖς διὰ χωρία 25—70 οἰκογενειῶν, τέσσαρες δὲ διὰ χωρία ἐξ 71—124 οἰκογενειῶν, ἐξ δι' 125—169 οἰκογενείας καὶ οὕτω καθεξῆς βαθμηδόν, οἱ δὲ λοιποὶ Ἕλληνες καὶ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς καὶ ἄλλοι κληρικοὶ τῶν χωρίων καὶ κωμῶν ὑπεχρεοῦντο νὰ ὑπηρετῶσιν ἐν ἀνάγκῃ καὶ στρατιωτικῶς, πλὴν τῶν ἐν ταῖς πόλεσιν, οἵτινες ἦσαν μὲν πάντες ἀπηλλαγμένοι στρατιωτικῆς ὑποχρεώσεως, ἐτέλουν ὅμως τὸν φόρον ἀκρόστιχον, ὡς καὶ ἐπὶ Βυζαντίνων. Ὁ δὲ καθολικὸς κλῆρος, οὗτινος προΐστατο ὁ λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος, ἦτο ἀπηλλαγμένος πασῶν τῶν ὑποχρεώσεων τούτων, κατ' ἀρχὰς τοὐλάχιστον καὶ ἐφ' ὅσον ὁ πάπας ἐξαιρετικῶς ηὐνόει τὴν λατινικὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ἀθηνῶν.

Ὁ θρόνος οὗτος ταχέως ἀνυψώθη καὶ πολλαχῶς ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ', ὅστις διέτρεφε λεπτότερά πως αἰσθήματα πρὸς τὴν σεβασμίαν πόλιν καὶ ἐπεθύμει «αἱ ἔνδοξον ἔχουσαι παρελθὸν Ἀθῆναι, ἡ μήτηρ τῆς τέχνης, ἡ πόλις τῆς ἐπιστήμης,» ὡς τὰς ἀποκαλεῖ[2], ἐκκλησιαστικῶς τοὐλάχιστον νὰ καταλάβωσιν ἐξαιρετικὴν θέσιν. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι τῆς Ἀχαΐας καὶ Ἑλλάδος αἱ ἀρχιεπισκοπαὶ ἦσαν αὐτοκέφαλοι, ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀποστολικοῦ θρόνου ἐξαρτώμεναι, ἐν ἔτει 1208 ἐπετράπησαν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐκκλησίᾳ καὶ οἱ καταστατικοὶ θεσμοὶ τῆς ἐκκλησίας τῶν Παρισίων, οἱ νομιζόμενοι ὡς οἱ ἄριστοι καὶ ἐξαιρετικοὶ ἐν Γαλλίᾳ, ὁ δὲ Μέγας Κύρης Ὄθων διετάχθη ὑπὸ τοῦ πάπα νὰ μὴ λαμβάνῃ μηδένα ἔγγειον φόρον (ἀκρόστιχον) παρὰ τῆς

[1] Πρβ. καὶ Τάσον Νεροῦτσον ἔνθ. ἀνωτ., Δ'., σ. 61—62.

[2] Ἐν τῇ πρὸς τὸν Βεράρδον βούλλᾳ. Πρβ. ἐπιστολ. βιβλ. 2, 256.

ἐκκλησίας[1]. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐκ μέρους τοῦ Ὄθωνος πίεσις καὶ ἀδιαφορία οὐδὲν ἧττον ἐξηκολούθει, ὁ Βεράρδος μετέβη αὐτοπροσώπως εἰς Ῥώμην, ὅπως παραπονηθῇ παρὰ τῷ Πάπᾳ κατὰ τοῦ ἡγεμόνος καὶ ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν φέρων ἐξαιρετικὰς καὶ λίαν εὐνοϊκὰς ἐπιστολὰς παρὰ τοῦ Ἰννοκεντίου Γ' ἐν ἔτει 1209, δι' ὧν ἀνυψοῦτο ἔτι μᾶλλον ὁ ἐκκλησιαστικὸς τῶν Ἀθηνῶν θρόνος, γενόμενος μητροπολιτικός, καὶ ἐτάσσοντο ὑπ' αὐτὸν αἱ ἐπισκοπαὶ Χαλκίδος, Αὐλῶνος, Ζέρκων, Καρύστου, [redacted] Θερμοπυλῶν, Δαυλίας, Κορωνείας, Ἄνδρου, Σκύρου, Κέω καὶ Μεγάρων. Ὡς κτήματα δὲ πρὸς συντήρησιν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν ὡρίσθησαν ὑπὸ τοῦ πάπα τὰ χωρία Προκοβενίκος, Ὠρωπός, Τρικλίνη, Πλατάνη, Ψυλή, Κυριομοναστῆρι, Χασιά, Μαινίδι, Δεκέλεια, Κλειστά, Περσεκονάρι, Κάτω-Πρέξικα, Καλέντζη, Καπανδρίτι, Ἁγία Ἀνάστασις, Ποταμός, Πύργος, Ταῶ, Μαραθών, Ἀργαλίκι, Ἀνθηδών, Αἰγώνεια, Βάθεια, Θέρμα καὶ Μουρτάρι, πάντα ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ, πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἕτερα δέκα ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Καρύστου κείμενα[2]. Ὁ δὲ Μέγας Κύρης Ὄθων οὐ μόνον συγκατένευσε τότε εἰς ταῦτα, ἀλλὰ καὶ προέτεινε πανταχοῦ τῆς κυριαρχίας του, ὅπου εὑρίσκοντο 12 τοὐλάχιστον λατινικαὶ οἰκογένειαι, νὰ διορισθῇ λατῖνος ἱερεὺς μισθοδοτούμενος ὑπὸ τῶν λατίνων κατοίκων, ὑποσχεθεὶς νὰ προσθέσῃ αὐτὸς ἐκ τῶν ἰδίων τὸ πρὸς συντήρησιν τοῦ ἱερέως ἐλλεῖπον, ἵνα ὡς τάχιστα ἐπέλθῃ συγχώνευσις μεταξὺ λατίνων καὶ τῶν ὀρθοδόξων ἐντοπίων. Ἐννοεῖται δ' ὅτι ὁ πάπας ἀπεδέξατο προθύμως τὴν πρότασιν ταύτην δι' ἐπιστολῆς του ἀπὸ 9 Μαρτίου 1210[3], ταχέως ὅμως πάλιν ἔλαβεν ἀφορμὴν παραπόνων κατὰ τοῦ Ὄθωνος, διότι οὗτος, ἀκολουθῶν κατὰ καθῆκον τὰς διαταγὰς καὶ ὁδηγίας τοῦ ἀνωτάτου τῶν Φράγκων κυριάρχου, τοῦ τότε αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως Ἑρρίκου (1206—1216), εἰργάζετο πρὸς ἐκλαΐκευσιν τῆς λίαν ἐκτεταμένης ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ ἀπηγόρευσεν αὐστηρῶς τὸ κληροδοτεῖν εἰς ἱερά. Βραδύτερον δὲ καὶ ἐδήμευσεν ὅ τε Ὄθων καὶ ὁ

[1] Ἴδε Ἰννοκεντίου Γ'. ἐπιστολ. βιβλ. 11, 112, 113, 621.

[2] Πρβ. αὐτόθι, βιβλ. 11, 256. καὶ Τ. Νεροῦτσον ἔνθ. ἀνωτ. Δ'., σ. 59, 68. Εἰς τὰς ἕνδεκα πρώτας ἐπισκοπὰς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν προσετέθησαν ἀργότερα, ἐπὶ πάπα Ὀνωρίου Γ'., καὶ τέσσαρες ἄλλαι, ἡ Αἰγίνης, ἡ Ζητουνίου, ἤτοι Λαμίας, ἡ Σόλωνος, ἤτοι Ἀμφίσσης καὶ ἡ Ῥείου, ἤτοι Κρεούσης ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ, τοῦ νῦν Λιβαδόστρου.

[3] Αὐτόθι βιβλ. 13, 66.

τότε πρίγκιψ Ἀχαΐας Γοδοφρέδος Α'. Βιλλεαρδουΐνος, ὁ διάδοχος τοῦ Σαμπλίττου, τὰ ἀπέραντα ἐκκλησιαστικὰ κτήματα τῆς κυριαρχίας των, ἐν οἷς περιελαμβάνοντο καὶ ὅσα εἶχε κατάσχει τῷ 1213 ὁ τοῦ πάπα ἀπεσταλμένος Πελάγιος κλείσας τὰς ἑλληνικὰς μονὰς καὶ ἐκκλησίας, ὅπως ἐξαναγκάσῃ τοὺς ὀρθοδόξους νὰ γίνωσι καθολικοί. Τούτου ἕνεκα ἀφωρίσθησαν ἀμφότεροι οὗτοι τῷ μὲν 1213 ὑπὸ τῶν λατίνων ἀρχιεπισκόπων Ἀθηνῶν, Θηβῶν καὶ Πατρῶν, τῷ δὲ 1216 ὑπὸ τοῦ τότε λατίνου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γερβασίου, τοῦ διαδεχθέντος τὸν Θωμᾶν Μοροζίνην, ἐλθόντος δὲ αὐτοπροσώπως εἰς Θήβας, μετὰ τρία ὅμως ἔτη ὁ πάπας Ὁνώριος Γ' ἔλυσε τὸ ἐπιτίμιον, τὴν δὲ θέλησίν του ταύτην ἐπέβαλε καὶ τῷ Πατριάρχῃ Γερβασίῳ, ὅπως ἔλυσε τῷ 1223 καὶ τὸν ἐν ἔτει 1220 ὑπὸ τοῦ ἀποστολικοῦ ἐξάρχου καρδινάλεως Κολόννα ἐπιβληθέντα ἀφορισμόν [1].

Τοιοῦτος περίπου ἦτο ὁ ὑπὸ τῶν Φράγκων εἰς τὸ μεγαλοκυράτον Ἀθηνῶν εὐθὺς μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς χώρας εἰσαχθεὶς πολιτικὸς καὶ ἐκκλησιαστικὸς ὀργανισμός. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ἀσχολιῶν τούτων ὁ Ὄθων εἶχε πολλὰ νὰ πράξῃ καὶ ὑπὸ στρατιωτικὴν ἔποψιν ἐν τῷ νεοσυστάτῳ αὐτοῦ κράτει. Ἐν Ἀθήναις τῆς μικρᾶς καὶ περιωρισμένης κάτω πόλεως τὰ τείχη ἦσαν περιῃρημένα πολλαχοῦ καὶ κατηρειπιωμένα, ἡ δὲ Ἀκρόπολις ἀνεπαρκῶς ὠχυρωμένη. Τὴν μὲν λοιπὸν Ἀκρόπολιν ὠχύρωσε κάλλιον ἐγείρας νέους προμαχῶνας ἐπὶ τῆς δυσμικῆς εἰσόδου, τὸν δ' ἐκτὸς αὐτῆς συνοικισμὸν τῶν ἰθαγενῶν, περιωρισμένον τότε εἰς τὰς βορειοανατολικὰς αὐτῆς πλευράς, ἐξησφάλισε διὰ νέου τείχους, ἡμικυκλιοειδῶς περιβάλλοντος αὐτὸν ἀπὸ τῆς δυσμικῆς εἰσόδου τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τοῦ νοτιανατολικοῦ ὄχθου αὐτῆς [2]. Εἶχε δὲ δίκαιον ὁ Φράγκος δυνάστης σπεύσας εἰς τὴν ὀχύρωσιν τῶν Ἀθηνῶν, διότι τάχιστα ἐπῆλθον καιροὶ χαλεποὶ καὶ περιπετειώδεις. Ἡ κατ' ἀρχὰς τόσον εὐκόλως γενομένη ὑπὸ τῶν εὐαρίθμων ἐκείνων Φράγκων κατάκτησις τῆς μεγάλης ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας προσέκρουσε μετ' ὀλίγον εἰς δυσκολίας μεγάλας. Οἱ Ἕλληνες τῆς Θράκης, συνεννοηθέντες πρὸς τὸν τότε ἰσχυρὸν τῶν Βουλγάρων βασιλέα Ἰωαννίσην, ἀντέστησαν κατὰ τοῦ εἰς κατάληψιν τῆς χώρας ἐξελθόντος λατίνου αὐτοκράτορος Βαλδουίνου τῆς Φλανδρίας, κατὰ

[1] Ἴδε Ἰννοκεντίου Γ'. ἐπιστόλ. βιβλ. 13, 110. Ὁνωρίου Γ' ἐπιστ. βιβλ. Β'., 1002. Γ'., 237. 416 καὶ Buchon Recherches, τόμ. Α'., σ. 141—142. Πρβ. δὲ καὶ Φίνλαϋ Ἑλλ. καὶ Τ. Νεραΰτσον ἔνθ. ἀνωτ. Δ'., σ. 99 ἐπ.

[2] Πρβ. καὶ Τ. Νερούτσον ἔνθ. ἀνωτ., Δ', σ. 56—57.

Ἀπρίλιον δὲ τοῦ 1205 ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἡττηθεὶς ὑπὸ Ἰωαννίση παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν ᾐχμαλωτίσθη καὶ ἐρρίφθη εἰς τὰς ἐν Τυρνόβῳ φυλακάς, ἔνθα κακῶς ἀπώλετο. Δύο δ' ἔτη ἀργότερα, τῷ 1207, καὶ ὁ τῆς Θεσσαλονίκης βασιλεὺς Βονιφάτιος ἔπεσε μαχόμενος πρὸς τὸν Ἰωαννίσην ἐν Μακεδονίᾳ. Οὐ μικρὰ δὲ πράγματα παρεῖχε τοῖς Φράγκοις καὶ τὸ ἐν Ἠπείρῳ καὶ τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι δεσποτάτον Ἑλλάδος. Ἡ δὲ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς τῆς ὅλης τῶν Φράγκων ἐπιχειρήσεως, ὁ γηραιὸς τῆς Ἐνετίας δόγης Ἐρρῖκος Δάνδολος, ἀπεβίωσε καὶ αὐτὸς τῷ 1205 ταφεὶς ἐντὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας. Πάντα λοιπὸν τὰ ἀλλεπάλληλα γεγονότα ταῦτα ἐπήνεγκον τελείαν ταραχὴν καὶ ἀναστάτωσιν μεταξὺ τῶν Φράγκων. Οἱ μεγιστᾶνες τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ ἰδίως οἱ Λομβαρδοί, ἐπωφελούμενοι τὰ συμβάντα ταῦτα, ἐπεχείρησαν, μόλις ἀπηλλάγησαν τοῦ φοβεροῦ Ἰωαννίση, δολοφονηθέντος ὑπό τινος τῶν ὀπαδῶν του, νὰ καταστῶσιν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης ἐπικυριαρχίας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει λατίνου αὐτοκράτορος καὶ νὰ ἑνώσωσι τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἡγεμονίας τοῦ φονευθέντος Βονιφατίου, ἤτοι τοῦ Μομφερράτου, ἀρχηγὸς δὲ τοῦ ἐγχειρήματος ἦτο ὁ ἐπίτροπος τοῦ βασιλείου κόμης Οὐβέρτος Βιανδράτης. Ἀλλ' ὁ τὸν Βαλδουῖνον διαδεχθεὶς ἀδελφός του αὐτοκράτορος Ἐρρῖκος δὲν παρεῖδε τὰ στασιαστικὰ ταῦτα ἐν τῷ βασιλείῳ Θεσσαλονίκης κινήματα, ἀλλ' ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν περὶ τὸν Βιανδράτην, ὧν οἱ πλεῖστοι καταπτοηθέντες συνεβιβάσθησαν πάλιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀναγνωρίσαντες τὴν ἐπικυριαρχίαν του καὶ ὀμόσαντες πίστιν καὶ ὑπακοήν, πρὸς δὲ συνεννοηθέντες νὰ τηρήσωσι μίαν κοινὴν πρὸς τὰς ὑπερφιάλους ἀξιώσεις τοῦ καθολικοῦ κλήρου πολιτείαν ἐργαζόμενοι ἐπιμόνως εἰς τὴν ἐκλαΐκευσιν τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων. Μόνος ὁ Βιανδράτης καὶ οἱ Λομβαρδοὶ βαρῶνοι Εὐβοίας καὶ Βωδονίτζης ἐπέμενον ἀκόμη εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ἐρρίκου ἀντίστασιν, καταλαβόντες δὲ βίᾳ τὴν τῷ Ὄθωνι Δελαρόσῃ ἀνήκουσαν Καδμείαν, ὠχυρώθησαν ἐν αὐτῇ, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ καταβὰς ἐκ Θεσσαλονίκης ἠναγκάσθη μετά τινας εἰρηνικὰς ἀποπείρας νὰ πολιορκήσῃ αὐτοὺς ἐν Θήβαις καὶ νὰ τοὺς ἐκβιάσῃ εἰς ὑποταγήν. Ὁ δὲ μέγας Κύρης τῶν Ἀθηνῶν Ὄθων Δελαρόσης μετὰ τῶν πλείστων Γάλλων βαρώνων καὶ μεγιστάνων ἐτάχθησαν μὲν εὐθὺς ὑπὲρ τοῦ Ἐρρίκου καὶ ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὸν ὅρκον, ὃν εἶχον ὀμόσει τῇ αὐτοκρατορίᾳ, ἡ στάσις ὅμως τῶν ἐν Βωδονίτζῃ καὶ Εὐβοίᾳ γειτόνων βαρώνων

καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν κατάληψις τῆς Καδμείας, ἤτοι αὐτῆς τῆς ἕδρας τοῦ Ὄθωνος, παρέσχον αὐτῷ οὐ μικρὰς ἐνοχλήσεις καὶ πράγματα, ἠναγκάσθη δὲ τότε νὰ μεταφέρῃ καὶ τὴν ἕδραν του ἐκ τῆς πολυανθρώπου πόλεως τῶν Θηβῶν εἰς Ἀθήνας, ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπου διεσκεύασε ὡς ἡγεμονικὸν οἶκον τὰ Προπύλαια, χρησιμεύσαντα ἔκτοτε ὡς κατοικίαν τῶν τε Φράγκων καὶ τῶν Τούρκων ἀρχόντων τῆς χώρας. Ἐνταῦθα δὲ ὑπεδέχθη καὶ ἐπὶ διήμερον ἐφιλοξένησε καὶ τὸν αὐτοκράτορα Ἐρρῖκον, ὅστις μετὰ τὸ ἐν ἔτει 1209 ἐν Ῥαυενίκῃ παρὰ τὴν Ὑπάτην συνέδριον τῶν Φράγκων βαρώνων καὶ ἀνωτέρων λατίνων κληρικῶν καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῆς Καδμείας ἐπεσκέφθη τὸν Μέγαν Κύρην καὶ ἐπροσκύνησεν ἐν τῷ Παρθενῶνι τὴν Θεομήτορα[1]. Συνεκάλεσε δὲ τὸ συνέδριον ἢ παρλαμέντον ἐκεῖνο ἐν Ῥαευνίκῃ ὁ αὐτοκράτωρ, ἅμα διῆλθε τὰς Θερμοπύλας, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ ῥυθμισθῶσι τὰ πράγματα εἰρηνικῶς καὶ ὁρισθῇ τὸ φεουδαλικὸν σύνταγμα τῆς αὐτοκρατορίας, τὸ *Συνήθεια τῆς Ῥωμανίας* ἐπικληθέν, ὁμόσωσι δὲ ἐκ νέου καὶ τὸν νενομισμένον ὅρκον οἱ διάφοροι τοῦ κράτους μεγιστᾶνες καὶ φαιουδοῦχοι. Μόνοι οἱ ὑπὸ τὸν κόμητα Βιανδράτην ἐν τῇ Καδμείᾳ ὠχυρωμένοι Λομβαρδοὶ βαρῶνοι ἀπέσχον τοῦ μεγάλου ἐκείνου συνεδρίου, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν μετ' ὀλίγον καὶ οὗτοι ὑπὸ τοῦ σπεύσαντος εἰς ἐκπολιόρκησιν αὐτῶν Ἐρρίκου νὰ προσχωρήσωσιν εἰς τὰ ἐν Ῥαυενίκῃ ἀποφασισθέντα καὶ νὰ συμφιλιωθῶσι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἀποδοθείσης τῆς Καδμείας τῷ Ὄθωνι[2]. Πρὶν δ' ἔτι συμβῶσιν αἱ ταραχαὶ αὗται καὶ ἡ τῆς Καδμείας ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Βιανδράτην κατάληψις, ὁ Ὄθων Δελαρόσης προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου Σαμπλίττου εἶχεν ἐκστρατεύσει εἰς Κόρινθον, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ ἐκπολιορκήσωσι τὰ ὑπόλοιπα ἐν Πελοποννήσῳ λείψανα ἑλληνικῆς κυριαρχίας, ὧν τὰ πλεῖστα κατεῖχεν ὁ Λέων Σγουρὸς καὶ μετὰ τὸν θάνατον τούτου ὁ ἀδελφὸς τοῦ δεσπότου Ἑλλάδος καὶ συμμάχου τοῦ Σγουροῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου Δούκα Θεόδωρος Ἄγγελος Δούκας. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος οὗτος ἀπέκρουσεν ἀνδρείως τὰς ἐπιθέσεις τῶν Φράγκων, ὡς εἶχε πράξει καὶ ὁ Σγουρὸς μέχρι τοῦ θανάτου του. Μετὰ δὲ τὸ ἐν Ῥαυενίκῃ συνέδριον καὶ τὴν ἐν Ἀθήναις ἐπίσκεψιν τοῦ

[1] Ὁ Ἐρρῖκος de Valenciennes λέγει περὶ τῆς ἐπισκέψεως ταύτης τοῦ Ἐρρίκου « Li empereres alla à la maistre eglyse d'Athaines, en orisons.

[2] Λεπτομερῶς περὶ τοῦ ἐν Ῥαευνίκῃ συνεδρίου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀποφασισθέντων ἴδε Τ. Νεροῦτσον, ἐνθ. ἀνωτ., Δ', σ. 89—92.

αὐτοκράτορος ὁ Ὄθων, συνοδεύσας αὐτὸν ἐπανακάμπτοντα διὰ ξηρᾶς εἰς Κωνσταντινούπολιν μέχρις Εὐρίπου, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν κατ' ἀρχὰς τοῦ 1209 διακοπεῖσαν πολιορκίαν τῆς Κορίνθου μετὰ τοῦ τότε μὲν ἐπιτρόπου τοῦ πριγκιπάτου, εὐθὺς δὲ μετ' ὀλίγον, ἀπὸ τοῦ 1210, πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Γοδοφρέδου Βιλλεαρδουΐνου, διαδόχου τοῦ ἑκουσίως εἰς Γαλλίαν ἀποχωρήσαντος Σαμπλίττου. Ὁ δὲ Θεόδωρος Δούκας ἀντέστη καὶ πάλιν ἐπὶ μακρὸν ἐκ τοῦ Ἀκροκορίνθου κατὰ τῶν ἐφόδων τῶν Φράγκων, τελευταῖον ὅμως ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὴν μὲν Κόρινθον ἐν ἔτει 1210, τὸ δὲ Ἄργος ἐν ἔτει 1212 εἰς χεῖρας τῶν ξένων καὶ οὕτως ὑπετάγησαν καὶ ἡ Ἀργολὶς καὶ Κορινθία εἰς τοὺς Φράγκους. Ὁ Ὄθων πρὸς ἀμοιβὴν τῶν πρὸς τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας ἐκδουλεύσεών του οὐ μόνον ὡρίσθη νὰ λαμβάνῃ ἐτησίως ἐκ τοῦ τελωνείου Κορίνθου 400 ὑπέρπυρα, ἰσοδυναμοῦντα πρὸς 4480 σημερινὰς δραχμάς[1], ἀλλ' ἔλαβεν ὡς φέουδα καὶ τὰς πόλεις Ἄργος καὶ Ναύπλιον, ἃς ἑνώσας μετὰ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ κτήσεών του κατεῖχεν ἔκτοτε καὶ ἐνέμετο αὐτὰς ὡς ὑποτελὴς τοῦ πρίγκιπος[2].

Ἄλλας πολεμικὰς τοῦ Ὄθωνος ἐπιχειρήσεις δὲν γνωρίζομεν, εἰμὴ ὅτι ἐν ἔτει 1222 εἶχε προσκληθῆ μετὰ τῶν λοιπῶν βαρώνων καὶ μεγιστάνων τῆς ἰδίως Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου νὰ σπεύσῃ μετὰ δυνάμεως πρὸς ἐπικουρίαν τοῦ κινδυνεύοντος ἐκ μέρους τοῦ δεσπότου Ἑλλάδος καὶ μετ' ὀλίγον καταλυθέντος βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπερ καὶ ἔπραξεν. Ἐν δὲ τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ ἐπὶ πολλὰ κατὰ συνέχειαν ἔτη, τὰ τελευταῖα τῆς ἀρχῆς του, ἐλεηλάτουν τὰ παράλια οἱ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν περιελθόντες πειραταὶ Καπελλέται μέχρι τοῦ 1223, ὅτε ἐφιλιώθησαν μὲ τὴν ἐκκλησίαν καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἔλυσε τὸ κατ' αὐτῶν ἐπιτίμιον[3]. Καὶ ὅμως παρ' ὅλα ταῦτα ὁ Ὄθων καὶ αἱ χῶραι αὐτοῦ διετέλεσαν *σχετικῶς* μᾶλλον ἥσυχοι καὶ ὀλιγώτερον ἔπαθον κατὰ τὰς ἀδιαλείπτους μεταξὺ τῶν Φράγκων ἔριδας καὶ ἀνωμαλίας. Οἱ ἐν Βουργουνδίᾳ συγγενεῖς του μαθόντες τὴν ἐπιτυχίαν του ἤρξαντο, ὡς καὶ

[1] Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ δοκίμου νομισματολόγου Π. Λάμπρου. Πρβ. καὶ Παπαρρηγοπούλου Ἱστορ. τοῦ ἑλλην. ἔθνους, τόμ. Ε' σ. 39 — 41 καὶ 990 — 991 τῆς πρώτης ἐκδόσεως.

[2] Ἴδε Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στ. 1298 ἐπ. καὶ 1436 ἐπ., ἡ ἐκεῖ ὅμως χρονολογία εἶνε ἐσφαλμένη. Πρβ. καὶ Hopf, σ. 230 ἐπ. 240.

[3] Πρβ. Hopf. σ. 275 ἐπ. κατὰ τὸν χρονογράφον Raynaldi εἰς τὸ ἔτος 1223, ἀριθ. 11.

ἀνωτέρω εἴπομεν, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1206 συσσωρευόμενοι περὶ αὐτὸν καὶ ἐγκαθιστάμενοι ἐν ταῖς χώραις ταύταις. Καὶ οἱ ὑποτελεῖς δ' αὐτοῦ ἰθαγενεῖς κάτοικοι τῶν χωρῶν του φαίνεται ὅτι ἔζησαν ἄνευ πολλῆς καὶ μεγάλης σχετικῶς πιέσεως καί πως εὐτυχέστεροι τῶν ὑπὸ ἄλλους Φράγκους ἡγεμόνας διατελούντων. Αἱ Ἀθῆναι τοὐλάχιστον ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Φράγκων ἀπαλλαγεῖσαι κατ' ἀρχὰς τῶν ἐκ τῆς πειρατείας δεινῶν, ἣν εὐθὺς ἐσάρωσε τότε ὁ ἐνετικὸς στόλος, καὶ τῶν καταπιέσεων καὶ ληστεύσεων τῶν ἀπλήστων ὑπαλλήλων τῆς διεφθαρμένης τῶν τελευταίων ἐτῶν βυζαντινῆς κυβερνήσεως, ἤρξαντο ἀναζωογονούμεναι ὑπὸ τὸν Ὄθωνα. Οἱ πρότερον ἐκπατρισθέντες κάτοικοι ἐπανήρχοντο, ὁ πληθυσμὸς ηὐξάνετο καὶ αἱ γαῖαι ἐκαλλιεργοῦντο κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν ὑπὸ τὸν Σγουρὸν χωρῶν. Αὐτὸς ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινάτος εὕρισκε τότε τὴν τῶν Φράγκων κυριαρχίαν ἠπιωτέραν καὶ φιλανθρωποτέραν. «Τῶν γὰρ αὐτοῦ (τοῦ Σγουροῦ) κακώσεων αἱ παρὰ τούτων (τῶν Φράγκων) φιλανθρωπότεραι· καὶ δοκοῦσι τοῦ ὁμογενοῦς οἱ ἑτερογενεῖς ἡμερώτεροι καί, ὡς ἐπίπαν, ἐπιεικέστεροι. Μαρτυρεῖ δὲ σφίσι καὶ ἡ τῶν πραγμάτων ἐνάργεια· ποῦ γὰρ οἱ τοσοίδε Ἄργους, Ἑρμιόνης, Αἰγίνης οἰκήτορες; Ποῦ δὲ οἱ τῆς Κορίνθου πολῖται οἱ ὄλβιοι; Οὐκ οἴχονται πάντες; Ἀθηναῖοί γε μὴν καὶ Θηβαῖοί τε καὶ Χαλκιδεῖς. . . μένουσιν οἴκοι καὶ οὐδέπω τὰς ἑαυτῶν οἰκίας πεφεύγασι», γράφει τῷ 1206 πρὸς τὸν ἀνεψιόν του Γεώργιον. Ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὄθωνος περιεσώθη ἐπιγραφὴ μαρτυροῦσα ὅτι μοναχός τις Νεόφυτος κατεσκεύασε δημοσίαν ὁδὸν «τῶν μεσογείων» ἐν Ἀττικῇ πρὸς τὸν Ὑμηττόν[1]. Γνωστὸν ἐπίσης εἶνε ὅτι ὁ Ὄθων ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἐν Ἀθήναις ἐγκατάστασίν του προσεκάλεσεν ἐκ τῆς ἐν Βουργουνδίᾳ καθολικῆς μονῆς Βελλεβῶ (Bellevaux), ἔνθα ἦσαν οἱ τάφοι τῶν προγόνων του, Γάλλους μοναχοὺς Κιστερκιανοὺς (Cistercienses Citeaux) καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὴν τέως ὑπὸ ὀρθοδόξων μοναχῶν κατεχομένην καὶ ἐντὸς τερπνῆς κοιλάδος κειμένην ἐπὶ τῆς ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ἐλευσῖνα Ἱερᾶς ὁδοῦ, ἐν ᾗ ἴσως θέσει ὑπῆρχε τὸ πάλαι τοῦ Ἀπόλλωνος ἱερὸν ἢ Πύθιον καὶ οὐ μακρὰν τούτου Ἀφροδίτης ναός[2], λαμπρὰν

[1] Ἴδε Boeckh, C. inscr. Gr., ἀριθ. 8752· πρβ. καὶ Hopf, σ. 275.

[2] Ὁ Παυσανίας, περιγράφων τὴν ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Ἐλευσῖνα Ἱερὰν ὁδόν, ἀναφέρει ὑπάρχον περὶ αὐτὴν *κατὰ τὸ Ποικίλον* ὄρος «ἱερὸν» τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν ᾧ ἵσταντο ἀγάλματα τοῦ θεοῦ τούτου, τῆς Δήμητρος, τῆς Κόρης καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, «μετὰ δὲ τοῦτο Ἀφροδίτης ναὸς καὶ πρὸ αὐτοῦ τεῖχος ἀργῶν λίθων θέας

μονὴν τοῦ Δαφνίου (Dalphino ἢ Dalphinet φραγκιστί), ἥτις ἐχρησίμευσεν ὡς κοιμητήριον τῶν διαδόχων του δουκῶν καὶ τῆς ὁποίας ὁ ἡγούμενος ἤδη κατὰ τὸ 1217 κατεῖχεν ἔξοχον ἐν τῷ λατινικῷ κλήρῳ θέσιν[1]. Πλείονας εἰδήσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν Ἀθηνῶν ὑπ' αὐτὸν δὲν ἔχομεν καὶ ἀγνοοῦμεν ἂν ἔπραξέ τι ἰδιαίτερον ἀγαθὸν διὰ τὴν δυστυχῆ ταύτην χώραν, βέβαιον ὅμως εἶνε ὅτι τὸ μὲν αἱ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἔριδες, τὸ δὲ αἱ διηνεκεῖς ἀνησυχίαι καὶ ταραχαί, εἰς ἃς ἐνέβαλλον αὐτὸν αἱ περὶ τὰς κτήσεις του ἀκατάπαυστοι ἀνωμαλίαι, ἴσως δὲ καὶ τὸ πτωχὸν καὶ ἀνεπικερδὲς τῆς τοσαῦτα παθούσης χώρας, ταῦτα πάντα ἔκαμον αὐτὸν νὰ βαρυνθῇ καὶ ν' ἀηδιάσῃ τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους του τούτου, διὸ καταλιπὼν αὐτὸ ἐν ἔτει 1225, μετὰ εἰκοσαετῆ ἀρχήν, εἰς τὸν ἀνεψιόν του Γουίδωνα Δελαρόσην ἐπανέκαμψεν εἰς τὴν πατρίδα του, ἔνθα ἀπεβίωσε περὶ τὸ 1234. Ἀξιοσημείωτον δὲ καὶ λίαν χαρακτηριστικὸν τῶν πρὸς τὸ νέον τοῦτο

ἄξιον» (Αττικ. 37, 6.). Ἐπειδὴ δ' ἐπιγραφαὶ ἐπὶ βράχου καὶ ἄλλα ἀνασκαφέντα εὑρήματα δεικνύουσιν ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἔκειτο περαιτέρω τῆς σημερινῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου πρὸς τὴν Ἐλευσῖνα, δὲν εἶνε ἀπίθανον ἡ μονὴ νὰ εὑρίσκηται ἐν ᾗ θέσει τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἱερόν, τὸ Πύθιον ὑπ' ἄλλων λεγόμενον, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἡ εἰς χριστιανικὴν μονὴν μεταβολὴ τοῦ Πυθίου θὰ ἔγινε τὸ βραδύτερον κατὰ τὸν ὄγδοον αἰῶνα, καὶ ἴσως ἐπὶ τῆς Ἀθηναίας αὐτοκρατείρας Εἰρήνης· διότι σῴζεται μολυβδόβουλλον ἀναφερόμενον εἰς τὴν μονὴν τοῦ Δαφνίου, δημοσιευθὲν ὑπὸ Δ. Καμπουρόγλου ἐν τοῖς Μνημείοις, καὶ τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ εἶδος τῆς γραφῆς δύναται νὰ καταταχθῇ εἰς τὸν ὄγδοον αἰῶνα. Ὁ Δ. Καμπούρογλος ἰσχυρίσθη ἐσχάτως (ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἄστει,» ἀριθ. 1188 καὶ 1200) ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου ἀναφερόμενον ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἔκειτο οὐχὶ ἐν τῇ θέσει τῆς χριστιανικῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου, ἀλλὰ ἐγγὺς αὐτῆς ἐν τῇ κλιτύϊ τοῦ Ποικίλου ὄρους, ὅπου ὑπάρχει ἄντρον τι· διότι ἐν μὲν τῇ θέσει τῆς μονῆς αἱ πρόσφατοι ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι οὐδεμίαν παρέσχον ἀπόδειξιν ὅτι ἐκεῖ ἦτο τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ ἐκείνου, παρὰ δὲ τὸ ἄντρον ἐλπίζει δι' ἀνασκαφῶν ν' ἀνεύρῃ μαρτύρια τοῦ ἰσχυρισμοῦ του. Οὐδόλως παράδοξον. Συγχρόνως δὲ φρονεῖ οὗτος ὅτι ὁ ναὸς καὶ ἡ μονὴ τοῦ Δαφνίου ἀνηγέρθησαν κατ' ἀπομίμησιν τοῦ περιφήμου ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱεροῦ *τῆς ἐν Δάφνῃ Θεοτόκου*, ἥτις ἐπωνομάσθη οὕτω «διὰ τὸ ἵστασθαι ἐν τῷ τόπῳ στήλην, ἥτις ἦν ἡ μαντικωτάτη ποτὲ Δάφνη τοῦ Ἀπόλλωνος·» τὴν δ' ἀπομίμησιν εὑρίσκει ὄχι μόνον ἐν τῷ ὀνόματι ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ εἰκόνι τῆς Θεοτόκου. Καὶ ταῦτα οὐδόλως ἀπίθανα οὐδ' ἀδύνατα, ἂν μάλιστα ἀληθῶς ἐπὶ Εἰρήνης ἱδρύθη ἡ μονὴ καὶ ἂν ὄντως ἡ ἐν Δαφνίῳ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου εἶνε ἀντίγραφον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰρημένης.

[1] Πρβ. Γρηγορόβ. Α', 340. Τ. Νερούτσον Δ', σ. 82. καὶ κατωτέρω ἐν τοῖς περὶ Ἰωάννου Α' Δελαρόσου.

τος αἰσθημάτων τοῦ πρώτου Φράγκου δυνάστου εἶνε ὅτι, καίπερ ἔχων δύο υἱούς, οὐδένα τούτων ἀφῆκεν ἐν Ἀθήναις διάδοχον, ἀλλὰ συμπαρέλαβεν ὁλόκληρον τὴν ἄμεσον οἰκογένειάν του εἰς Γαλλίαν. Τόσον ὀλίγον ηὐχαρίστησαν αὐτὸν αἱ ἐν Ἑλλάδι κτήσεις του!

Ὁ δὲ διάδοχος τοῦ Ὄθωνος Μέγας Κύρης Γουΐδων ὁ Α' (1225—1263) ἦτο, ὡς εἴπομεν, ἀνεψιὸς ἐκείνου ἐκ τοῦ ἀδελφοῦ του Ποντίου (Pons de Flagey) καὶ εἶχεν ἐλθεῖ ἐκ Γαλλίας πρὸς τὸν θεῖόν του ἤδη κατὰ τὸ 1208, ἀπὸ δὲ τοῦ 1211 ἢ 1212 συνεμερίζετο μετ' ἐκείνου τὴν ἀρχὴν ὡς συνάρχων Θηβῶν. Τούτου ἕνεκα καί, ἅμα ἐγένετο Μέγας Κύρης, μετέφερε πάλιν τὴν ἕδραν τῆς ἀρχῆς εἰς Θήβας, ἔνθα διὰ τὸ πολυανθρωπότερον καὶ ἐμπορικώτερον τῆς πόλεως καὶ ὁ βίος ἦτο ἀπολαυστικώτερος, αὐτὸς δ' ἐτύγχανε συνειθισμένος ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε αὐτόθι διαμονῆς του, καθόσον μάλιστα ἐν Θήβαις διέτριβον τότε καὶ πολλοὶ ξένοι, Εὐρωπαῖοι, οἱ μὲν πλεῖστοι χάριν ἐμπορίας καὶ τῆς ἀκμαζούσης μεταξουργίας, τινὲς δὲ καὶ χάριν ὑπηρεσίας παρὰ τῷ ἡγεμόνι. Μάλιστα δὲ πολυάριθμος ἦτο ἐν Θήβαις καὶ ἐν ταῖς κτήσεσι τοῦ Γουΐδωνος ἡ ἀποικία τῶν Γενουαίων, οἵτινες ἦσαν ἀποκεκλεισμένοι ἐκ τῆς λοιπῆς Ῥωμανίας, ἄρα καὶ Ἑλλάδος, ἐνεργείᾳ τῶν ἰσχυρῶν αὐτῶν ἀντιζήλων Ἐνετῶν, ἐν Θήβαις δ' εὑρίσκοντο μονίμως ἐγκατεστημένοι ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ. Ὁ δὲ συνετὸς Γουΐδων καλῶς καὶ ἐγκαίρως ἐνόησεν ὅτι μεγάλως συνέφερεν αὐτῷ ἡ συμμαχία μετὰ τῆς ἰσχυρᾶς τῶν Γενουαίων δημοκρατίας, διὸ ἤρξατο περιποιεῖσθαι αὐτοὺς πολλαχῶς, δι' ἐγγράφου του δὲ ἀπὸ 24 Δεκεμβρίου 1240[1] ἀπευθυνομένου πρὸς τὸν ἐν Θήβαις πρόξενον τῆς Γενούης Ῥίκκιον (Riccio di S. Donato) παρεχώρησε τοῖς Γενουαίοις ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ περιουσίας ἐν ταῖς κτήσεσιν αὐτοῦ καὶ ἀτέλειαν εἰσαγωγῆς. Μόνον τὰ ἐντὸς τοῦ κράτους του ὑπὸ Γενουαίων κατασκευαζόμενα μεταξωτὰ ὑφάσματα ὑπεβάλλοντο εἰς τὸν αὐτὸν φόρον, ὃν καὶ οἱ ἄλλοι ἀλλοδαποὶ δι' αὐτὰ ἐπλήρωνον. Καὶ ἑτεροδικίαν δὲ παρεχώρησεν αὐτοῖς, ἐξαιρουμένων τῶν ποινικῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν ἐφέσεων, αἵτινες ὑπήγοντο εἰς τὰ ἐντόπια δικαστήρια, πρὸς δὲ τμήματα ἴδια ἐν Θήβαις καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἱδρύειν ἀρχεῖα καὶ πρακτορεῖα ὅπου ἤθελον τοῦ κράτους του. Ἀντὶ δὲ πασῶν τῶν ἐξαιρετικῶν τούτων προνομιῶν ὑπεχρεοῦντο οἱ Γενουαῖοι νὰ προστατεύωσι καὶ ὑπερασπί-

[1] Ἴδε Liber jurium Genuæ, ἐκδ. Ricotti, τόμ. Α', σ. 992—993, ἀρ. 757.

ζωσι τὴν χώραν καὶ τοὺς ὑπηκόους τοῦ «Μέγα Κύρη τῶν Ἀθηνῶν» πανταχοῦ καὶ πάντοτε.

Μετὰ τῆς συμμαχίας ταύτης τῶν Γενουαίων ἔφθασεν ὁ Γουίδων περὶ τὸ 1250 εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, τὰς μὲν ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις του διοικῶν ὡς ὑποτελὴς τοῦ τότε πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου Β'. Βιλλεαρδουίνου (1245—1278), γυναικοθείου του, ἐν δὲ τῇ Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ ἄρχων ὡς ἀνεξάρτητος κύριος, ἅτε τοῦ βασιλείου Θεσσαλονίκης πρὸ πολλοῦ ἤδη καταλυθέντος, μόνον δ' ἐν Θήβαις εἶχε συνάρχοντας τοὺς ἡνωμένους μετ' αὐτοῦ ἐξαδέλφους του Βέλλαν καὶ Φάλκεμβεργ Σαίντ-Ὀμέρ. ὧν ὁ Βέλλας εἶχε συζευχθῆ τὴν ἀδελφὴν τοῦ Γουίδωνος Βόννην Ἑτέρους δὲ βοηθοὺς καὶ στηρίγματα εἶχε τρεῖς διακεκριμένους ἀδελφούς, ὧν ὁ εἷς, Γουλιέλμος, ἦτο ἄρχων τῆς Βελιγοστῆς ἐν Πελοποννήσῳ, δύο υἱοὺς καὶ τρεῖς θυγατέρας, ὧν μία, ἡ Ἰσαβέλλα, εἶχε συζευχθῆ μετὰ τοῦ βαρώνου Καρυταίνης Γοδοφρέδου Δεβρυέρ, (de Bruyères) τοῦ ἀρίστου καὶ κρατίστου τῶν μεγιστάνων τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐπιφανοῦς στρατηγοῦ[1]. Ὥστε ὁ Γουίδων ἀπέβη ἐκ τῶν ἰσχυροτάτων Φράγκων μεγιστάνων καὶ μόνος ὁ πρίγκιψ Ἀχαΐας Γουλιέλμος Β' Βιλλεαρδουῖνος, οὗ ἥ τε δύναμις διαρκῶς ηὐξάνετο καὶ αἱ κυριαρχικαὶ ἀξιώσεις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπεξετείνοντο, ἀνησύχει αὐτόν, ἀπαιτῶν νὰ τῷ ὁμόσῃ πίστιν ὡς ἐπικυριάρχῳ ὄχι μόνον διὰ τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ μεγαλοκυράτον Ἀθηνῶν. Ὅπως ὀχυρωθῇ κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ τούτου ἀντιπάλου καὶ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν του, ὁ Γουίδων ἐνόμισε φρόνιμον ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὰς ἐν ἔτει 1252 ἐκραγείσας ἔριδας μεταξὺ τοῦ Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου καὶ τῶν Λομβαρδῶν μεγιστάνων τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς ἐπικυριάρχου τῆς νήσου ταύτης Ἑνετίας[2]. Ἔλαβε λοιπόν, ὡς εἰκός, τὸ μέρος τῶν Ἑνετῶν καὶ Λομβαρδῶν κατὰ τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας, τότε δὲ συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Γουίδωνος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Γουλιέλμος ὁ ἄρχων Βελιγοστῆς, καὶ ὁ γαμβρός του Γοδοφρέδος Δεβρυέρ, ἄρχων Καρυταίνης, ὥστε ἐσχηματίσθη δύναμις ἀρκούντως ἰσχυρὰ κατὰ τοῦ κραταιοῦ Βιλλεαρδουίνου. Ἡ διαγωγὴ αὕτη τοῦ Γουίδωνος ἐξηρέθισε τοσοῦτον τὸν διὰ τὰς ἐν

[1] Ἴδε Hopf σ. 275—276 καὶ Κ. Παπαρρηγοπούλου Ἱστ. ἑλλ. ἔθνους τόμ. Ε'., σ. 105 ἐπ.

[2] Αἱ ἔριδες αὗται μεταξὺ τῶν Φράγκων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος εἶνε πλήρης ῥωμαντικῶν ἐπεισοδίων. Ἴδε Χρονικὸν τοῦ Μορέως.

Πελοποννήσῳ κτήσεις ἄμεσον κυρίαρχον αὐτοῦ Γουλιέλμον Βιλλεαρδουῖνον, ὥστε ἀπεφάσισεν οὗτος νὰ τιμωρήσῃ αὐτὸν παραδειγματικῶς. Εἰσέβαλε λοιπὸν ἐν ἔτει 1258 εἰς τὰς κτήσεις τοῦ Μέγα Κύρη τῶν Ἀθηνῶν, συνεκρότησε πρὸς αὐτὸν μάχην παρὰ τὸ στενὸν Καρύδη ἐπὶ τῆς μεταξὺ Μεγάρων καὶ Θηβῶν ὁδοῦ καὶ νικήσας κατὰ κράτος τὸν ἠνάγκασε νὰ ζητήσῃ ἄσυλον ἐν Θήβαις. Ὁ Γουλιέλμος μετὰ τὴν μάχην ταύτην μέρος μὲν τοῦ στρατοῦ του ἀφῆκε νὰ λεηλατήσῃ τὴν Ἀττικὴν καὶ νὰ καταλάβῃ τὰς Ἀθήνας, ὅπερ καὶ ἐγένετο, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ ἔσπευσε κατόπιν τοῦ Γουΐδωνος, προέβη μέχρι Θηβῶν καὶ ἐβίασεν αὐτὸν νὰ προσέλθῃ καὶ νὰ ζητήσῃ εἰρήνην ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ν᾽ἀνατεθῇ ἡ διαιτησία τῆς διαφορᾶς αὐτῶν εἰς τὸν τότε βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκον Θ′ τὸν Ἅγιον. Τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον ἔκαμον οἱ ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Νίκλι ἐπὶ τούτῳ συνελθόντες Φράγκοι βαρῶνοι καὶ δυνάσται ἀμφοτέρων τῶν μερίδων, ὁ δὲ νικητὴς Γουλιέλμος, γενναίως φερόμενος, ἀπεδέξατο αὐτόν, καθόσον μάλιστα ὁ Γουΐδων ὤμοσε νὰ μὴ ἄρῃ πλέον τοῦ λοιποῦ ὅπλα κατ᾽ αὐτοῦ[1]. Οὕτω λοιπὸν ἐκλείσθη ἐν ἔτει 1258 μεταξὺ τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας καὶ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ δυναστῶν συνθήκη εἰρήνης ταπεινωτικὴ διὰ τοὺς τελευταίους, ὁ δὲ γηραιὸς ἤδη Μέγας Κύρης τῶν Ἀθηνῶν μετέβη τὸ ἑπόμενον ἔτος 1259 αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας ὑπεραπολογησόμενος κατὰ τῶν κατηγοριῶν τοῦ Γουλιέλμου, τοσοῦτον δ᾽ ἐκέρδησε τὴν εὔνοιαν τοῦ βασιλέως, ὥστε οὗτος ἀπένειμεν αὐτῷ κατὰ τὸ ἔτος 1260 ὡς ἀνώτατος κυρίαρχος τῶν κατὰ τὴν Ῥωμανίαν φραγκικῶν κτήσεων τὸ ἀξίωμα τοῦ **ἀρχιδουκὸς** τῶν Ἀθηνῶν[2], καὶ ἔκτοτε ὁ μέχρι τοῦδε Μέγας Κύρης τῶν Ἀθηνῶν ἀποκαλούμενος δυνάστης Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας ἐκαλεῖτο δούξ, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ κράτος αὐτοῦ δουκιάμον ἤτοι δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν[3]. Ἐν τῷ μεταξὺ

[1] Πρβ. Κ. Παπαρρηγοπ. τόμ. Ε′, σ. 108 ἐπ. ἐκδ. β′. καὶ Hopf σ.378 ἐπ.

[2] Ὁ Γουΐδων Α′. Δελαρόσης ἔκοψε καὶ νομίσματα πρῶτος τῶν Φράγκων δυναστῶν τῶν Ἀθηνῶν, σῴζονται δ᾽ αὐτοῦ ὀβολοί τινες ἐφ᾽ ὧν πρὸ τοῦ 1260 καλεῖται Dominus Athenarum, ἤτοι Κύρης Ἀθηνῶν. Ἴδε Schlumberger Numismatique Byzantine, σ. 337, Πίνακα XII, 30, 31.

[3] Πρβ. Χρονικὸν τοῦ Μορέως στ. 2131 ἐπ. Κατὰ τὸ Χρονικὸν τοῦτο ὁ Γουΐδων ἐζήτησε παρὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας τὸν τίτλον τοῦ δουκός, διότι δῆθεν ἀνέκαθεν δουκάτον ἦτο τὸ κράτος του. Τοῦτο προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι οἱ στρατηγοὶ τοῦ θέματος Ἑλλάδος, οἵτινες ἐπὶ Βυζαντίνων ἤδρευον ἐν Θήβαις, ἐλέγοντο καὶ δοῦκες πολλάκις. Πρβ. Προκόπ. Περὶ Κτισμ. 3, 3. σ. 252· καὶ

ὅμως ἀνεφάνη ἐν τῇ ἰδίως Ἑλλάδι ἕτερος κίνδυνος διὰ τοὺς Φράγκους δυνάστας, ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων τῆς Ἠπείρου προερχόμενος, ὅστις τοσοῦτον ἐστενοχώρησε τοὺς βαρώνους τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὥστε ἀπεφάσισαν πάντες νὰ ἐκλέξωσιν ἕνα ἀνώτατον κοινὸν αὐτῶν ἀρχηγόν, ὅπως σώσῃ οὐ μόνον αὐτούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ συναδέλφους των, διότι ὁ τῆς Ἀχαΐας πρίγκιψ Γουλιέλμος εἶχεν αἰχμαλωτισθῆ. Καὶ κατά τινας μὲν ὁ πρίγκιψ ἐκεῖνος, συμμαχῶν τῷ τότε δεσπότῃ Ἠπείρου Μιχαὴλ Β'. Ἀγγέλῳ Δούκᾳ κατὰ τοῦ ἀνακτησαμένου τὴν Κωνσταντινούπολιν Παλαιολόγου, περιέπεσεν εἰς χεῖρας τούτου μετὰ ἀτυχῆ περὶ Καστορίαν ἢ περὶ Πελαγονίαν μάχην, κατ' ἄλλους δὲ συνελήφθη δολίως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συμμάχου του Μιχαὴλ Β'., καίπερ πενθεροῦ τυγχάνοντος, καὶ ἐστάλη πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Η' τὸν Παλαιολόγον (1261—1282 ὡς αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως). Ἐξελέξαντο λοιπὸν ὡς ἀρχηγὸν τὸν μετὰ τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας ἰσχυρότατον Φράγκον δυνάστην Γουΐδωνα, δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν, ὃν κατεσπευσμένως μετεκαλέσαντο ἐκ Γαλλίας. Ἐπανακάμψας δ' ὁ Γουΐδων τῇ ἀδείᾳ τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου ἀνέλαβε τὴν ὑπεράσπισιν τῶν φραγκικῶν κτήσεων καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου ἀντὶ τοῦ αἰχμαλωτισθέντος Γουλιέλμου. Πρώτιστον δ' αὐτοῦ ἔργον ὑπῆρξε ν' ἀπολύσῃ ἐκ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ φυλακῶν τοὺς ὑπὸ τοῦ βιαίου πρίγκιπος φυλακισθέντας βαρώνους καὶ νὰ μεταχειρισθῇ πᾶν μέσον πρὸς λύτρωσιν καὶ ἐκείνου ἐκ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αἰχμαλωσίας του, ὅπερ καὶ κατωρθώθη διὰ τῆς εἰς τοὺς Βυζαντίνους παραχωρήσεως τῆς Μονεμβασίας τοῦ Μισθρᾶ καὶ τῆς Μάνης, τουτέστη τῆς Λακωνίας, καὶ διὰ παραδώσεως ὁμήρων[1].

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὑπεδέχθη τὸν ἐκθρονισθέντα καὶ εἰς Ἰταλίαν μεταβαίνοντα αὐτοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως Βαλδουΐνον Β', ὅστις καὶ τὰς Ἀθήνας ἐπεσκέφθη κατὰ σωζομένην μαρτυρίαν[2], καὶ παρηγορήσας αὐτὸν ὑπεσχέθη πᾶσαν συνδρομὴν πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ ἀπολεσθέντος θρόνου του. Εἰς τοιαύτην δὲ περιωπὴν ἀνελθὼν ἀπεβίωσε προβεβηκὼς ὁ δοὺξ Γουΐδων ἐν ἔτει 1263, καθ' ἣν ἀκριβῶς ἐποχὴν ὁ

Δυκάγγιον ἐν λέξει δούξ. Οἱ δὲ Φράγκοι τὸ δουκάτον ἐκάλουν ducheaume, ἐξ οὗ κοινῶς δουκιάμον ἑλληνιστὶ ὠνομάσθη.

[1] Παχυμέρης 1,118. Φραντζῆς, 1,17. Πρβ. καὶ Hopf, σ. 282. Γρηγοροβ. Α',. σ. 415 ἐπ.

[2] Πρβ. Γρηγοροβ. Α', σ. 414.

παραβὰς τὰς συνθήκας καὶ ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων ἐκ νέου καταπολεμούμενος πρίγκιψ Πελοποννήτου Γουλιέλμος ἐπεκαλεῖτο κατεσπευσμένως τὴν ἐπικουρίαν του. Ἀποθνήσκων δ' ἀφῆκε δύο υἱούς, τὸν πρεσβύτερον Ἰωάννην, ὅστις διεδέχη αὐτὸν ἐν τῇ ἀρχῇ ὡς δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τὸν νεώτερον Γουλιέλμον, εἰς ὃν παρεχώρησε τὴν Λεβαδείαν[1].

Τί μερικώτερον ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν ἔπραξεν ὁ δεύτερος οὗτος Φράγκος δυνάστης καὶ πρῶτος ἐπώνυμος τῆς σεμνῆς πόλεως **δούξ**, δὲν μαρτυρεῖταί που· φαίνεται ὅμως ὅτι μόνον ὑπὸ στρατηγικὴν ἔποψιν ἀπέδιδέ τινα σημασίαν καὶ ἐφρόντιζεν ὀλίγον περὶ τῆς πόλεως ταύτης, ἧς τὸ μέγα ὄνομα μόνον διὰ τὸ γόητρον αὐτοῦ διετήρουν ἐν τῷ τίτλῳ των οἱ ξένοι αὐτῆς δυνάσται. Ὅτι ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἡ τῶν Ἀθηνῶν κατάστασις ἦτο ἀσυγκρίτως τῆς τῶν Θηβῶν χειροτέρα εἶνε ἡμῖν γνωστὸν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου καὶ μαρτυρεῖται καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ὑπὸ Γουΐδωνος γενομένης ἐπαναφορᾶς τῆς διοικητικῆς ἕδρας ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Θήβας, εἰ καὶ λόγῳ ἀσφαλείας καὶ ἀμύνης ἡ τῶν Ἀθηνῶν θέσις τυγχάνει καταλληλοτέρα. Τὸ ὅτι δ' οἱ Γενουαῖοι ζητήσαντες ἔλαβον τὴν ἄδειαν παρὰ τοῦ Γουΐδωνος νὰ ἱδρύσωσι πρακτορεῖον ἐν Ἀθήναις μαρτυρεῖ μὲν τὴν ὕπαρξιν ἐμπορικῆς τινος κινήσεως ἐνταῦθα, ἰδίως μεταξουργικῆς ἴσως βιομηχανίας, ἀλλ' οὐδὲν πλέον. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ Ἀττικὴ ὁλόκληρος ἀπέκτησαν ἀληθῶς εὐθὺς μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς φραγκοκρατίας ποιάν τινα ἀναψυχὴν σχετικῶς πρὸς τοὺς στυγνοὺς τελευταίους χρόνους τῆς βυζαντινοκρατίας, ἐν γένει ὅμως καὶ πάλιν ἡ κατάστασίς των ἦτο ὄχι εὐάρεστος· ἡ κακὴ δ' αὕτη κατάστασις ἐπηυξήθη διὰ τῆς ἐν ἔτει 1258 ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ πρίγκηπος τῆς Ἀχαΐας ἁλώσεως καὶ λεηλασίας τῆς τε πόλεως καὶ τῆς πέριξ χώρας, ὡς πρὸ ὀλίγου εἴδομεν. Ὥστε ἐν μαρασμῷ καὶ πτωχείᾳ ἐξηκολούθει ζῶν τὸ ἔνδοξον ἄστυ κατὰ τὸν 13ον τοῦτον αἰῶνα καὶ μόνον τὸ ἐπὶ τοῦ τίτλου τῶν ξένων δυναστῶν του προσκεκολλημένον μέγα αὐτοῦ ὄνομα ἐμαρτύρει εἰς τὸν τότε κόσμον ὅτι ὑπῆρχεν εἰσέτι ἐπὶ τῆς γῆς!

Ὁ Ἰωάννης Α' Δελαρόσης διετέλεσε δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ 1263 μέχρι τοῦ 1280, περὶ δὲ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχομεν τὰς ἑξῆς εἰδήσεις ἀναφορικῶς πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν ὑπ' αὐτὸν χώραν. Κυριωτέρους ὑποτελεῖς εἶχεν ὁ Ἰωάννης τὸν ἀδελφόν του Γουλιέλμον, ἄρχοντα Λε-

[1] Ἴδε Hopf σ. 296 καὶ τὰς πηγὰς αὐτόθι. Πρὸς δὲ Γρηγορόβ. Α', σ. 419.

βαδείας, τὸν ἐξάδελφόν του Σαὶντ-Ὀμὲρ ἄρχοντα τοῦ ἡμίσεος τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν καὶ ἕτερον ἐξάδελφόν του Ἰάκωβον Δελαρόσην, ὅστις ἦρχε τῶν ἐν Πελοποννήσῳ φεούδων αὐτοῦ Ναυπλίου καὶ Ἄργους. Ἐπειδὴ δὲ ἴσως τὰ ἐκ τῶν κτήσεών του εἰσοδήματα δὲν ἐξήρκουν αὐτῷ ἐν ἀφθονίᾳ διὰ τὰς δαπάνας τῆς συντηρήσεώς του, ἐπεχείρει συχνὰ πειρατικὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελαγους καὶ ἐκεῖθεν ἐπορίζετο χρηματικὰ μέσα. Ἐν ἔτει 1272 γνωρίζομεν ὅτι εὑρίσκετο εἰς ἔριδας πρὸς τὴν Ἑνετίαν, ἀπαιτοῦσαν ἐπὶ ἀπειλῇ δημεύσεως τῶν κτημάτων του τὴν ἀπότισιν χρέους τοῦ τινος πρὸς τὸν οἶκον Μοροζίνη, ἡ ἄρνησις ὅμως τῆς ἀποτίσεως τοῦ χρέους τούτου δὲν προήρχετο ἐξ ἐντελοῦς χρηματικῆς ἀπορίας, διότι ταὐτοχρόνως βλέπομεν αὐτὸν ἀποστέλλοντα πρὸς τὸν γενικὸν στρατιωτικὸν ἀρχηγὸν τοῦ φραγκικοῦ στρατοῦ τῆς Πελοποννήσου 100 οὐγκίας εἰς μισθοδοσίαν τοῦ στρατοῦ. Τὴν συνδρομὴν ταύτην πρὸς τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ ὁμοεθνεῖς του ἔκαμεν ὁ Ἰωάννης κατ' ἀνωτέραν ἐντολήν, φαίνεται· διότι καὶ αὐτός, ὡς καὶ ὁ τῆς Πελοποννήσου πρίγκιψ, ἀσφαλείας χάριν ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην κυριαρχίαν καὶ προστασίαν τοῦ Γάλλου βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Καρόλου Α' τοῦ Ἀνδηγαυϊκοῦ, οὗτος δ' εἶχεν ἐξαποστείλει ἀνώτατον στρατιωτικὸν ἀρχηγὸν εἰς Πελοπόννησον· ὀλίγον ὅμως μετὰ ταῦτα, κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1273, ὁ βασιλεὺς διέταξε τὸν ἀπεσταλμένον Γουίδωνα Ὑκλέσιον (d'Ucles) ν' ἀποδώσῃ τὴν χρηματικὴν συνδρομὴν εἰς τὸν Ἰωάννην[1]. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1275 εὑρίσκομεν τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν σύμμαχον τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐβοίας κατὰ τῶν Βυζαντίνων αὐτοκρατόρων Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Παλαιολόγοι δηλ. αὐτοκράτορες μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1261 ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῶν Φράγκων κατέβαλλον πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς ἀνάκτησιν καὶ τοῦ ὑπολοίπου κράτους ἀπό τε τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων καὶ τούτου ἕνεκα ἐνωρὶς ἤδη περιῆλθον εἰς διηνεκεῖς ἔριδας καὶ πρὸς τοὺς δεσπότας τῆς Ἠπείρου.

Ὁ Μιχαὴλ Β' Ἄγγελος τῆς Ἠπείρου (1246–1267) ἠγωνίζετο ἐπὶ πολὺ κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔχων συμμάχους του καὶ τοὺς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κινδύνου ἀπειλουμένους Φράγκους ἡγεμόνας τῶν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῶν νήσων, ἐνῷ ὁ Παλαιολόγος μετειρίζετο εἰς τὸν στρατόν του καὶ Τούρκους μισθοφόρους,

[1] Ἴδε Hopf σ. 296 μετὰ τῶν μαρτυριῶν. Ἐὰν αἱ χρυσαῖ οὐγκίαι ἦσαν σικελικαί, ἤξιζον 60 περίπου φράγκα ἑκάστη, ἐὰν δὲ ἀραγωνικαί, 14 περίπου.

μέχρις ὅτου τελευταῖον ἠναγκάσθη ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος νὰ ὑποταγῇ, παραχωρήσας τὰ Ἰωάννινα καὶ ἀναγνωρίσας τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Παλαιολόγων[1]. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ τὸ κράτος του διενεμήθη μεταξὺ τοῦ γνησίου υἱοῦ του Νικηφόρου Α' Ἀγγέλου, λαβόντος τὴν Ἤπειρον, Ἀκαρνανίαν, Αἰτωλίαν καὶ Δολοπίαν, καὶ τοῦ νόθου Ἰωάννου Α' Ἀγγέλου, λαβόντος τὴν Μεγαλοβλαχίαν, ἤτοι ὁλόκληρον τὴν μεταξὺ Ὀλύμπου καὶ Παρνασσοῦ χώραν, μὲ πρωτεύουσαν τὰς Νέας Πάτρας. Τοῦτο ἐγένετο ἐν ἔτει 1271. Καὶ πρὸς τούτους δὲν ἐτήρησε λίαν φιλικὰς σχέσεις ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτωρ καὶ ἤδη ἐν ἔτει 1275 ὁ Ἰωάννης Ἄγγελος, ὅστις ἔφερε τὸν τίτλον σεβαστοκράτορος, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ὑποσχεθείσης ἐπικουρίας τῶν Φράγκων ἡγεμόνων, ἀπεστάτησε καὶ ἠθέλησε νὰ κηρυχθῇ ὅλως ἀνεξάρτητος, διότι ὁ Παλαιολόγος εἶχε προσβάλει ἢ μᾶλλον παραμελήσει τὸν γαμβρόν του Ἀνδρόνικον Ταρχανιώτην. Ἐξερράγη λοιπὸν μεταξὺ Ἰωάννου Ἀγγέλου καὶ Μιχαὴλ Η' τοῦ Παλαιολόγου πόλεμος ἐν ἔτει 1275. Τὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννην Παλαιολόγον, καὶ τὸν ἀρχιστράτηγον Ἀλέξιον Καβαλλάριον εἰσέβαλον εἰς τὴν Μεγαλοβλαχίαν κατὰ τοῦ Ἰωάννου, ἐνῷ ὁ βυζαντινὸς στόλος ὑπὸ τὸν Φιλανθρωπηνὸν ἐλεηλάτει τὰ παράλια τοῦ κράτους αὐτοῦ, ταχέως δὲ περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν αὐτοκρατορικῶν ὁλόκληρος ἡ Θεσσαλία. Ὁ δὲ σεβαστοκράτωρ, μὴ δυνάμενος πλέον ν' ἀναχαιτίσῃ αὐτούς, κατέφυγεν εἰς τὴν ὀχυρὰν αὐτοῦ πρωτεύουσαν Νέας Πάτρας, τὴν πρότερον Ὑπάτην, ἔνθα ἐπερίμενε τὴν ἀπὸ τῶν Φράγκων ἐπικουρίαν, ἀλλ' οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐπολιόρκησαν αὐτὸν οὕτω στενῶς, ὥστε περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν. Τότε ὁ ἀνὴρ οὗτος ἔδειξε πόσον ἦτο ἐπιχειρηματίας καὶ τολμηρός. Μεταμφιεσθεὶς εἰς χωρικὸν καὶ προσποιούμενος ὅτι ἐζήτει ἀπολεσθέν τι ζῶον διῆλθεν ἀγνώριστος τὰς γραμμὰς τῶν πολεμίων καὶ διασωθεὶς εἰς Θήβας πρὸς τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννην, ἐπεκαλέσθη θερμῶς τὴν ταχεῖαν αὐτοῦ ἐπικουρίαν προτείνων ὡς σύζυγον καὶ τὴν ὡραίαν αὐτοῦ θυγατέρα Ἑλένην, προῖκα δὲ θεσσαλικάς τινας πόλεις. Ὁ δούξ, ὅστις ἦτο φιλάσθενος πάντοτε, ἀπεποιήθη μὲν νὰ συζευχθῇ αὐτὸς τὴν Ἑλένην, ἐδέξατο ὅμως αὐτὴν ὡς σύζυγον τοῦ ἀδελφοῦ του Γουλιέλμου, ἄρχοντος Λεβαδείας[2], ἀνέλαβε

[1] Γεώργιος Παχυμέρης ἐν Μιχαὴλ, 3, 27, τόμ. Α' σ. 242, ἐκδ. Βόννης.

[2] Παχυμέρης 4, 3,28.

δὲ προθύμως καὶ νὰ δράμῃ τάχιστα εἰς ἐπικουρίαν τοῦ συνωνύμου του πρόσφυγος. Ἐξεκίνησε λοιπὸν μετὰ τοῦ σεβαστοκράτορος καὶ 300 μόνων ἱππέων κατὰ τῶν εἰσέτι τὰς Νέας Πάτρας πολιορκούντων Βυζαντίνων καί, ὅτε ἔφθασε πλησίον τῶν πολεμίων, προεκάλεσε τοὺς ἱππότας του ν' ἀγωνισθῶσιν ἀνδρείως, προσθεὶς ὅτι οἱ φοβούμενοι τὸν θάνατον ἠδύναντο καὶ πρὸ τῆς μάχης ἀτιμωρητὶ νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Θήβας. Ὁ σεβαστοκράτωρ βλέπων τότε τὸ μέγα πλῆθος τῶν πολεμίων καὶ τὸ εὐάριθμον τῶν ἐπικούρων του παρετήρησε τῷ ἀτρομήτῳ Φράγκῳ ὅτι παράτολμον ἦτο νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοσοῦτον πολυαρίθμων πολεμίων μετὰ μόνων τριακοσίων ἱππέων, ἐκεῖνος ὅμως μετ' ἀπαθείας καὶ ἐν παρεφθαρμένῃ ξενικῇ προφορᾷ ἀπήντησεν αὐτῷ περιφρονητικῶς, «Πολὺ λαός, ὀλίγο ἄντρωποι» καὶ ἐπιτεθεὶς ἀπροσδοκήτως κατὰ τῶν ἀμεριμνούντων πολεμίων πολλοὺς μὲν αὐτῶν κατέκοψε, πλείστους δ' ᾐχμαλώτισε καὶ τοὺς λοιποὺς διεσκέδασεν, οὕτω δὲ ἥ τε πολιορκία ἐλύθη, καὶ ὁλόκληρος ἡ Θεσσαλία ἠλευθερώθη ἀπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν[1].

Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη ἐπιτυχία τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν ἐνεθάρρυνε πάντας τοὺς Φράγκους δυνάστας, ὥστε τολμηροὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς δυνάμεως. Οἱ ἡγεμονίσκοι οὗτοι ἤδη ἀπὸ τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Παλαιολόγων ἐπεχείρουν συχνὰ καὶ πρὸς ἐκδίκησιν καὶ ἐκ κερδοσκοπίας λῃστρικὰς κατὰ θάλασσαν ἐπιδρομὰς εἰς τὰ παράλια τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Μ. Ἀσίας, τῶν ἐπιδρομῶν δὲ τούτων μετεῖχε πολλάκις καὶ αὐτὸς ὁ τῶν Ἀθηνῶν δοὺξ Ἰωάννης, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν. Καὶ ἐν ἔτει λοιπὸν 1275 ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τῆς παρὰ τὰς Νέας Πάτρας ἐπιτυχίας τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν οἱ τολμηροὶ ἐκεῖνοι τυχοδιῶκται ἐπεχείρησαν ὁμοίαν ἐπιδρομὴν κατὰ τοῦ ὑπὸ Φιλανθρωπηνοῦ ναυαρχουμένου καὶ ἐν τῷ κόλπῳ Δημητριάδος ναυλοχοῦντος βυζαντινοῦ στόλου καὶ ἡ τύχη προσεμειδίασεν αὐτοῖς κατ' ἀρχάς, διότι ἐφάνη ὅτι νικῶσιν, αἴφνης ὅμως, ἐλθούσης εἰς τοὺς Βυζαντίνους ἐπικουρίας παρὰ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, καταφυγόντος εἰς τὰ βόρεια τῆς Θεσσαλίας μετὰ τῶν λειψάνων τοῦ στρατοῦ ἐκ τῆς παρὰ τὰς Νέας Πάτρας ἀποτυχίας, ἐστράφη τὸ φύλλον καὶ ὁλό-

[1] Ἴδε Hopf, σ. 304 ἑπ. Πρβ. καὶ Μαρίνου Σανούδου Istoria del regno di Romania, σ. 121. Καθ' Ἡρόδοτον (7, 210) ἀνάλογόν τι εἶπε καὶ ὁ Ξέρξης πρὸ τῶν Θερμοπυλῶν περὶ τοῦ ἰδίου στρατοῦ, ὅτι «πολλοὶ μὲν ἄνθρωποι εἶεν ὀλίγοι δὲ ἄνδρες.»

κληρος ὁ φραγκικὸς στόλος μετὰ τῶν ἀρχηγῶν αὐτοῦ περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Βυζαντίνων ἐκτὸς δύο μόνων πλοίων.

Ἡ νίκη αὕτη τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Φράγκων Εὐβοίας καὶ Ἑλλάδος ἦτο πλήρης συνεπειῶν, διότι οἱ Βυζαντῖνοι ἀπεφάσισαν τότε νὰ ἐκβάλωσι διὰ πάσης θυσίας τοὺς ξένους ἐξ Εὐβοίας καὶ νὰ καταλάβωσιν αὐτοὶ τὴν νῆσον, ἐκεῖνοι δὲ ἐπεκαλέσθησαν τὴν συνδρομὴν τῶν Ἑνετῶν πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ ἐπαπειλοῦντος αὐτοὺς κοινοῦ κινδύνου. Τῶν Βυζαντίνων ἡγοῦντο ὁ Φιλανθρωπηνὸς καὶ τυχοδιώκτης τις δυσηρεστημένος Φράγκος Λικάριος, ὅστις ἔλαβε τὴν θέσιν τοῦ ἀπελθόντος Ἰωάννου Παλαιολόγου, τῶν δὲ Φράγκων ὁ ἰσχυρότερος τῶν ἐν Εὐβοίᾳ τότε ἡγεμονίσκων Γιβέρτος ὁ ἐκ Βερώνης (Giberto da Verona, 1275—1279), βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, οἵτινες ἔκλεισαν μὲν ἐν ἔτει 1277 συνθήκην εἰρήνης πρὸς τοὺς Βυζαντίνους, ἐτήρησαν ὅμως ἐν αὐτῇ τὸ δικαίωμα, νὰ συνδράμωσιν ἐλευθέρως τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ ἡγεμόνας. Ὁ Λικάριος ἐπεδείξατο κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην ἔκτακτον ἱκανότητα καὶ ζῆλον πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ὁμοεθνῶν του, ἐπολιόρκησε καὶ ἐκυρίευσε τὴν ὀχυρὰν Κάρυστον καὶ ἀμέσως μετὰ ταύτην τὸ πλεῖστον τῆς λοιπῆς νήσου, ὁ δ' αὐτοκράτωρ ἐξ εὐαρεσκείας καὶ πρὸς αὔξησιν τοῦ ζήλου του ἀνηγόρευσεν αὐτὸν διὰ χρυσοβούλλου ἄρχοντα ὑποτελῆ ὁλοκλήρου τῆς νήσου. Ἤδη ἐν ἔτει 1278 ἡ κατάκτησις τῆς νήσου εἶχε προβῆ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Λικάριος ἀπετόλμησε νὰ πολιορκήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν ὀχυρὰν τῆς νήσου πρωτεύουσαν Χαλκίδα, Νεγροπόντε τότε καλουμένην. Ἐν Χαλκίδι εὑρίσκετο ὡς ἐπίκουρος τοῦ Γιβέρτου ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννης, ὅστις, θαρρῶν ἐπὶ τῇ ἄλλοτε παρὰ Νέοπατρα ἀνελπίστῳ ἐπιτυχίᾳ του, ἐξῆλθε κατὰ τῶν πολεμίων μετὰ τῶν Εὐβοέων ἱπποτῶν, συγκροτηθείσης ὅμως μάχης, ἐπληγώθη καὶ περιῆλθεν αἰχμάλωτος εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Λικαρίου μετὰ τοῦ Γιβέρτου καὶ ἄλλων πολλῶν. Ὁ Λικάριος δὲν ἤξευρε νὰ ἐπωφεληθῇ τὴν εὐκαιρίαν ταύτην καὶ ἔδωκε καιρὸν εἰς τοὺς ἐν τῇ πόλει νὰ ἐνισχυθῶσι δι' ἐπικουριῶν ἐλθουσῶν παρὰ τῶν συγγενῶν τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἡ δὲ συγχρόνως ἐπελθοῦσα νίκη τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰωάννου κατὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ ἔπεισεν αὐτὸν ν' ἀρκεσθῇ εἰς τὴν κατοχὴν τῆς λοιπῆς νήσου, ὅθεν ἐν ἔτει 1279 μετέβη ἐν θριάμβῳ μετὰ τῶν αἰχμαλώτων του εἰς Κωνσταντινούπολιν, μετ' ὀλίγον δέ, ἀποθανόντος τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ, διωρίσθη ναύαρχος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου. Ὁ δὲ αἰχμάλωτος δοὺξ

τῶν Ἀθηνῶν προσηνέχθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τόσον ἀξιοπρεπῶς καὶ σταθερῶς, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ θαυμάσας τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρὸς ἐπρότεινεν αὐτῷ νὰ συζευχθῇ μίαν τῶν θυγατέρων του, ὁ δοὺξ ὅμως ἀπεποιήθη τοῦτο διὰ τὸ λίαν ἀκροσφαλὲς τῆς ὑγείας του καὶ πληρώσας λύτρα 30,000 χρυσῶν (336,000 φράγκων) ἔκλεισε μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος συνθήκην καὶ ἐπανέκαμψεν εἰς τὸ κράτος του, ἔνθα εἶχεν ἀναλάβει προσωρινῶς τὴν διοίκησιν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Γουλιέλμος, ἐνταῦθα δ' ἀπεβίωσεν ἐξ ἀσθενείας ἐν ἔτει 1280 ἄγαμος, διὸ διεδέχθη αὐτὸν ὡς δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν ὁ μέχρι τοῦδε ἄρχων Λεβαδείας Γουλιέλμος, σύζυγος Ἑλένης τῆς θυγατρὸς τοῦ σεβαστοκράτορος Μεγαλοβλαχίας Ἰωάννου Ἀγγέλου Δούκα.

Περὶ δὲ τῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν μερικώτερον ὑπὸ τὸν φιλάσθενον, ἀλλ' ἱπποτικὸν Ἰωάννην Α' Δελαρόσην δὲν ἔχομεν λεπτομερεῖς πληροφορίας· μόνον γνωρίζομεν ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ἤκμαζεν ἡ ἐν Δαφνίῳ καθολικὴ μονή, κατὰ δὲ τὰ ἄλλα ἡ τῶν Ἀθηνῶν κατάστασις δὲν φαίνεται νὰ ἐτροποποιήθη πολὺ ἐπὶ τὸ βέλτιον οὐδ' ὅτι διέφερεν οὐσιωδῶς τῆς ἐπὶ τοῦ προκατόχου του. Ἡ μονὴ τοῦ Δαφνίου, ἥτις μακρότερον πάσης ἄλλης διέμεινεν εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων, ἦτο ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν (σ. 297), παράρτημα τῆς ἐν τῇ πατρίδι τῶν δουκῶν, ἐν Βουργουνδίᾳ τῆς Γαλλίας, μεγάλης καὶ ὑπὸ τῆς οἰκογενείας αὐτῶν πλουσιώτατα προικοδοτηθείσης μονῆς Βελλεβῶ, ἐχρησίμευε δὲ καὶ ὡς κοιμητήριον τῶν Γάλλων δουκῶν Ἀθηνῶν. Ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου δ' ἐπίσης, καὶ δὴ ἐκ τοῦ ἔτους 1278, ἀπαντᾷ κατὰ πρῶτον ἡ δημώδης καὶ παρεφθαρμένη ὑπὸ τῶν ξένων ὀνομασία τῶν Ἀθηνῶν *Σατινὲς* ἢ *Σετινές*[1]. Πρὶν δ' ἀποθάνῃ ἀκόμη ὁ δοὺξ Ἰωάννης, συνῆψε κηδεστίαν καὶ πρὸς τὸν τότε κόμητα τοῦ Ἀλετίου (Lecce) Οὔγον Βριέννιον, ἐκ τοῦ μεγάλου γαλλικοῦ γένους τῶν Βριεννίων, ἐξ οὗ καὶ ὁ συμβασιλεὺς τοῦ προτελευταίου λατίνου αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Βριέννιος, διότι ὁ Οὔγος συνεζεύχθη τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ἰωάννου Ἰσαβέλλαν, χήραν τοῦ βαρώνου Καρυταίνης Γαδοφρέδου Δεβρυέρ.

Ὁ δὲ διαδεχθεὶς τὸν Ἰωάννην ἀδελφός του Γουλιέλμος Δελαρόσης (1280—1287), ῥέκτης καὶ ἱπποτικός, ὡς ὁ προκάτοχός του, διῴκησε τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν μεθ' ὁμοίας ἐνεργείας καὶ ἀποτελεσματικό-

[1] Πρβ. Γρηγοροβ. Α'., σ. 425. σημ. 1. Τοῦ Ἰωάννου Δελαρόση νομίσματα δὲν ἀνευρέθησαν ἀκόμη, τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει βεβαίως ὅτι δὲν ἔκοψε τοιαῦτα.

τητος. Κατὰ πρῶτον ἔπεμψε πρέσβεις πρὸς τὸν βασιλέα Νεαπόλεως παρακαλῶν αὐτὸν νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ τῆς νενομισμένης ὑποχρεώσεως τοῦ νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως ἐκεῖσε καὶ ὀμόσῃ τῷ βασιλεῖ ὡς κυριάρχῳ τῶν ἐν Ἑλλάδι φραγκικῶν κτήσεων ὅρκον πίστεως καὶ ὑποταγῆς, διότι ἡ ἐν Ἑλλάδι παρουσία αὐτοῦ ἦτο λίαν ἀναγκαία. Ὁ δὲ βασιλεὺς Κάρολος Α′ ὁ Ἀνδηγαυϊκὸς οὐ μόνον ἐδέξατο τὴν αἴτησιν ταύτην, ἀλλὰ καὶ ἐπέτρεψε τῷ δουκὶ νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸ δουκάτον του 50 ἵππους ἐξ Ἀπουλίας. Συγχρόνως δ' ἐξηκολούθουν αἱ μεταξὺ Βυζαντίνων καὶ τῶν Φράγκων ἡγεμόνων τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν Ἑνετῶν πόλεμοι, καθ' οὓς ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβεν ἐνεργότατον μέρος ὑπὲρ τῶν τελευταίων κατ' ἐντολὴν τοῦ βασιλέως Καρόλου, εἰ καὶ ἐναντίον τῆς συνθήκης, ἣν εἶχεν ὑπογράψει ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ἀδελφός του πρώην δοὺξ Ἰωάννης. Ἐν ἔτει 1282 ἐξώπλισεν ἐννέα πλοῖα, ἅτινα ἡνώθησαν μὲ τὸν στόλον τοῦ βασιλέως Καρόλου, ὅπως συνδράμωσι τοὺς κινδυνεύοντας βαρώνους τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν Βυζαντίνων. Ἐν ἔτει δὲ 1284 προσήνεγκεν αὐτοπροσώπως τὰς ὑπηρεσίας του τῷ βασιλεῖ καὶ ἀνέλαβεν ὁ ἴδιος τὸν κατὰ τῶν Βυζαντίνων ἀγῶνα, ταχέως ὅμως κατεπείσθη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν νὰ κλείσῃ, ὡς καὶ οὗτοι, ἀνακωχὴν ὅπλων μετὰ τοῦ τότε αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ′ τοῦ Παλαιολόγου (1282–1328), οὕτω δ' ἀπηλλάγη τὸ δουκάτον τῶν ἐπιδρομῶν καὶ δῃώσεων τοῦ Λικαρίου. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ καὶ Κάρολος Α′. ὁ Ἀνδηγαυϊκὸς τῆς Νεαπόλεως εἶχεν ἡττηθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀραγωνικοῦ τῆς Ἱσπανίας οἴκου καὶ ἄπελπις ἀπέθανε τῷ 1285, ὁ δὲ υἱός του Κάρολος Β′ ἦτο εἰσέτι αἰχμάλωτος τῶν νικητῶν, ἀντεπροσώπευε δ' αὐτὸν ἐν Νεαπόλει ὁ κόμης τοῦ Ἀρτουᾶ. Οὗτος λοιπὸν ἐξ ὀνόματος τοῦ αἰχμαλώτου βασιλέως τῆς Νεαπόλεως καὶ ἀνωτάτου κυριάρχου τῶν ἐν Ἑλλάδι φραγκικῶν κτήσεων ἀντὶ τοῦ ἐν ἔτει 1278 ἀποθανόντος πρίγκιπος Γουλιέλμου Β′ Βιλλαρδουίνου ἀνέθηκε τὴν διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν, ὡς τοποτηρητήν, διότι οὗτος ἦτο τότε ὁ ἰσχυρότερος, πλουσιώτερος καὶ συνετώτερος Φράγκος δυνάστης ἐν Ἑλλάδι. Ὁ Γουλιέλμος Δελαρόσης ἠγωνίσθη δραστηρίως ν' ἀναζωπυρήσῃ καὶ συγκρατήσῃ τὸν παρακμάσαντα φραγκισμὸν ἐν Πελοποννήσῳ καί, ἐπειδὴ ἦτο πλούσιος, ἐδαπάνησε πολλὰ ἐκ τῶν ἰδίων πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς χώρας, οἰκοδομήσας καὶ τὸ φρούριον Δημάτρας, τῆς νῦν ἴσως Δημητζάνης, ἐν Γορτυνίᾳ, ὡς καὶ πρὸς συντήρησιν ἐνόπλου δυνάμεως. Ἐν γένει δὲ ἡ αὐλὴ τοῦ δουκὸς Γουλιέλμου ἦτο τότε ἡ λαμπροτάτη ἐν Ἑλλάδι καὶ εἶχεν ἀποβῆ τὸ τελευ–

ταῖον προπύργιον τοῦ ἐν Ἀνατολῇ φραγκικοῦ ἱπποτισμοῦ, πρὸς αὐτὸν δὲ κατέπλεον πάντες οἱ ἐξ Εὐρώπης εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐρχόμενοι ἱππόται. Ἀτυχῶς ὅμως ὁ γενναῖος οὗτος δοὺξ ἀπεβίωσε πρoώρως ἐν ἔτει 1287 πρὸς ζημίαν μεγάλην τῆς τε Πελοποννήσου, ἣν τόσον καλῶς καὶ δραστηρίως διῴκησε[1], καὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, ὅπερ κατέλιπε τῷ ἐκ τῆς Ἑλένης, τῆς θυγατρὸς τοῦ σεβαστοκράτορος Μεγαλοβλαχίας Ἰωάννου Ἀγγέλου, μονογενεῖ υἱῷ αὐτοῦ Γουίδωνι Β' (1287—1308).

Ὁ ἡμιέλλην οὗτος δοὺξ ἦτο κατὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του ἀνήλικος εἰσέτι, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐλέγετο ὑποκοριστικῶς Γκυγιῶτος (Guyot), διὸ ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τοῦ δουκάτου ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ἑλένη, ἡ δὲ τῆς Πελοποννήσου διοίκησις ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως εἰς τὸν Νικόλαον Σαὶντ-Ὀμέρ, ἕνα ἐκ τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ Βέλλα Σαὶντ-Ὀμὲρ καὶ ἄρχοντα τοῦ ἡμίσεος τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν, ὅστις ἦτο πλουσιώτατος τότε Φράγκος δυνάστης ἐκ τῆς προικὸς τῆς συζύγου του, διετήρει αὐλὴν λαμπροτάτην καὶ ἴσχυε δεύτερος μετὰ τὸν ἀποθανόντα Γουλιέλμον. Ὥστε καὶ πάλιν οἱ δυνάσται τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἦσαν οἱ προεξάρχοντες ἐν Ἑλλάδι, ἐφ' ὅσον ὁ Σαὶντ-Ὀμὲν διῴκει τὴν Πελοπόννησον. Ἐν ἔτει ὅμως 1291 ἡ εἰσέτι νεαρὰ μήτηρ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν ἀπεφάσισε νὰ ὑπανδρευθῇ ἐκ νέου καὶ ὡς σύζυγόν της ἐξελέξατο τὸν συγγενῆ τοῦ δουκικοῦ οἴκου Οὖγον, κόμητα Βριέννης, ὅστις ἦτο χῆρος Ἰσαβέλλας, μιᾶς τῶν θυγατέρων τοῦ Γουίδωνος Α' Δελαρόσου, κόμης τῆς ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ πόλεως Ἀλετίου (Lecce) καὶ κύριος τοῦ ἡμίσεος τῆς Καρυταίνης ἐν Πελοποννήσῳ. Ἐν ἔτει 1290 ἦλθεν οὗτος ἐξ Ἰταλίας εἰς τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις του καὶ ἐκεῖθεν ἐπεσκέφθη τοὺς ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν συγγενεῖς του, ἐνταῦθα δ' ἀπεφάσισε νὰ συζευχθῇ τὴν εἰσέτι νεαρὰν Ἑλένην, εἰς ἣν παρεχώρησεν ὡς προγαμιαίαν δωρεὰν τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις του καὶ μέρος τῶν ἐν Ἰταλίᾳ, ὡς πατρυιὸς δ' ἤδη τοῦ ἀνηλίκου δουκὸς Γουίδωνος Β' ἀνέλαβε τὴν κηδεμονίαν αὐτοῦ καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ δουκάτου[2]. Ὡς κυβερνήτης τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ὁ Οὖγος δὲν κατεδέχθη ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Καρόλου Β' διορισθέντος τοποτηρητοῦ Πελο-

[1] Πρβ. Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στ. 6617 ἐπ. Livre de la conqueste, σελ. 268. Τὰ νομίσματα τοῦ Γουλιέλμου φέρουσιν ἐπιγραφὴν DYX ATENES καὶ THEBE CIVIS. Πρβ. Sclumberger, Numismat. byzant., σ. 338.

[2] Ἴδε Hopf σ. 347. Καὶ τὰς ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Νεαπόλεως πηγὰς αὐτόθι.

ποννήσου Φλωρεντίου τοῦ Ἐννεγαυϊκοῦ (1289—1297), ἀλλὰ διεκήρυξεν ὅτι μόνον τὸν βασιλέα ἀναγνωρίζει ἐπικυρίαρχον, διὸ ἐξερράγησαν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἱκανοῦ καὶ δραστηρίου πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Φλωρεντίου μεγάλαι καὶ πολυετεῖς ἔριδες. Ὁ Φλωρέντιος οὗτος ὁ Ἐννεγαυϊκὸς ἦτο σύζυγος τῆς Ἰσαβέλλας Βιλλεαρδουίνου, ἀπήτει δὲ παρὰ τοῦ Οὔγου, ὡς ἀνώτατος ἐν Ἑλλάδι Φράγκος ἡγεμὼν καὶ τοποτηρητὴς τοῦ κυριάρχου βασιλέως, τὸν νενομισμένον ὅρκον ὑποταγῆς, ὁ δ' ὑπερήφανος Οὔγος τῷ μὲν τότε βασιλεῖ Καρόλῳ τῷ Β' (1285—1309) προθύμως ὤμοσεν ὑποταγὴν καὶ πίστιν ἐνώπιον ἐντεταλμένου ἐκείνου[1], ἠρνεῖτο ὅμως ἐπιμόνως καὶ εὐσταθῶς νὰ πράξῃ τοῦτο καὶ πρὸς ἄλλον τινά. Μάτην ὁ βασιλεὺς ἐπανειλημμένως προσεκάλεσεν αὐτὸν νὰ ὀμόσῃ ὅρκον πίστεως καὶ ὑποταγῆς εἰς τὸν πρίγκιπα ἢ μᾶλλον τοποτηρητὴν τῆς Ἀχαΐας· ὁ Οὔγος ἠρνεῖτο νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν πρόσκλησιν, ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ τῆς Ἀχαΐας πρίγκιψ οὐδεμίαν εἶχε κυριαρχικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ βασιλεὺς τότε, ἵνα ἐπιφέρῃ ὁμόνοιαν καὶ ἀσφάλειαν κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων, προσεπάθησε παντοιοτρόπως νὰ συμβιβάσῃ αὐτούς. Κατὰ πρῶτον προσεκάλεσεν ἀμφοτέρους νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐνώπιόν του, ὅπως κριθῶσι, τούτου δὲ μὴ καταστάντος δυνατοῦ, συνεβούλευσε τὸν Οὔγον τοὐλάχιστον λόγῳ ὁμοεθνίας καὶ συγγενείας νὰ συνδράμῃ τὸν Φλωρέντιον κατὰ τῶν ἐπαπειλούντων κινδύνων, καὶ ἔπεμψε διαιτητὰς ἐπανειλημμένως, ἀλλὰ μάτην. Τέλος τῷ 1293 ὁ Οὔγος μετέβη αὐτοπροσώπως εἰς Νεάπολιν καὶ ἐκεῖ ὤμοσεν ἐν ἔτει 1294 τῷ βασιλεῖ ἐκ νέου ὅρκον ὑποταγῆς καὶ διὰ τὰς ἐν Ἑλλάδι κτήσεις του, ὑπερησπίζετο ὅμως ἐπιμόνως μετὰ τῆς Ἑλένης τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ Φλωρεντίου καὶ ἤθελε καὶ τὸ Ἄργος καὶ Ναύπλιον, ἅτινα πάντοτε ὡς φέουδα τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας διῴκει ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, ὁλοτελῶς ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς κυριαρχίας ἐκείνου. Ἡ μεταξὺ λοιπὸν Οὔγου τοῦ Βριεννίου καὶ Φλωρεντίου τοῦ Ἐννεγαυϊκοῦ ἔρις προέβη μέχρι τοσούτου, ὥστε δὲν ὑπελείπετο πλέον, εἰμὴ πόλεμος πρὸς ἐξίσωσιν αὐτῆς, ὅπερ ἐβίασε τέλος τὸν βασιλέα Κάρολον Β' βαρυνθέντα νὰ παραχωρήσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν ἐπὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι φραγκικῶν κτήσεων τῷ υἱῷ αὐτοῦ Φιλίππῳ τοῦ Τάραντος καὶ ἐν ἔτει 1294 ἀνήγγειλε τὴν

[1] Κατ' ἔγγραφον σῳζόμενον ἐν τῷ ἀρχείῳ Νεαπόλεως. Reg. Ang. ἀριθ. 57. (1291—1292 A).

ἀπόφασίν του ταύτην τῷ πρίγκιπι Φλωρεντίῳ καὶ τῷ δουκὶ Γουΐδωνι τῷ Β', προκαλῶν συγχρόνως αὐτοὺς νὰ ὀμόσωσιν ὅρκον ὑποταγῆς τῷ νέῳ αὐτῶν κυριάρχῳ. Μετ' ὀλίγον δ' ἐξεδόθη ἀπόφασις, καθ' ἣν τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν ἐθεωρεῖτο ὡς μέρος τοῦ πριγκιπάτου Ἀχαΐας καὶ ἑπομένως προσεκαλεῖτο ὁ δοὺξ Γουΐδων μετὰ τῶν ὑποτελῶν του νὰ ὑπακούσῃ ἀμέσως τῷ πρίγκιπι τῆς Ἀχαΐας[1]. Ἡ ἔρις ἐν τούτοις καὶ πάλιν δὲν ἐξισώθη. Ὁ ἐν Νεαπόλει ἔκτοτε διατρίβων Οὖγος ὤμοσε πρὸς τὸν νέον κυριάρχην Φίλιππον ἐν ὀνόματι τοῦ Γουΐδωνος ὑποταγήν, ὁ πρίγκιψ ὅμως Φλωρέντιος ἠρνεῖτο ν' ἀναγνωρίσῃ τοῦτο καὶ ἤρξατο τῶν κατὰ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν ἐχθροπραξιῶν. Τούτου ἕνεκα διετάχθη τελευταῖον ὁ δοὺξ Γουΐδων νὰ ὀμόσῃ ὑποταγὴν τῷ πρίγκιπι Φλωρεντίῳ μετὰ τῶν ὑποτελῶν αὐτοῦ Σαὶντ-Ὀμέρ, Θωμᾶ ἄρχοντος Σαλώνων, Φραγκίσκου τοῦ ἐκ Βερώνης καὶ λοιπῶν ἐνώπιον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας Στεφάνου καὶ τοῦ ἱππότου τῆς Καλλιπόλεως Ἰωάννου ἐν ἔτει 1296, ὅπερ καὶ ἐγένετο καὶ οὕτως ἔληξε τέλος πάντων ἡ μεταξὺ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ πριγκιπάτου Ἀχαΐας ἐχθροπάθεια, διατηρηθείσης ὅμως κατὰ τἆλλα τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ πρώτου ἀπὸ τοῦ δευτέρου, ἀφοῦ πρότερον κατὰ Αὔγουστον τοῦ 1296, δύο πρὸ τοῦ συμβιβασμοῦ μῆνας, ὁ αἴτιος τῆς ὅλης ἔριδος Οὖγος ὁ Βριέννιος ἔπεσε μαχόμενος ἐν Σικελίᾳ ὑπὲρ τοῦ βασιλέως Καρόλου Β'.

Ὁ δοὺξ Γουΐδων ἐγένετο ἐνῆλιξ ἤδη ἐν ἔτει 1294 καὶ μετὰ μεγάλων τελετῶν ἀνηγορεύθη ἱππότης κατὰ Ἰούνιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἐν Θήβαις. Τὰς ἐπὶ τούτῳ γενομένας λαμπρὰς τελετὰς περιγράφει ἐπὶ τὸ ῥωμαντικώτερον μέν πως, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀπιθάνως ὁ Ἱσπανὸς χρονογράφος Μουντάνερ[2], σύγχρονος καὶ ἐπισκεφθεὶς τὴν αὐλὴν τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἣν ἀποκαλεῖ μίαν τῶν λαμπροτέρων ἡγεμονικῶν αὐλῶν τῆς τότε Εὐρώπης, τὸν δὲ δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν ἕνα τῶν εὐγενεστάτων ἱπποτῶν τῆς Ῥωμανίας καὶ τῶν μεγαλειτέρων ἀνδρῶν μεταξὺ τῶν μὴ βασιλέων. Κατὰ τὸν Μουντάνερ λοιπὸν διὰ τὰς ἑορτὰς ταύτας εἶχον προσκληθῇ εἰς Θήβας πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ βαρῶνοι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες μεγιστᾶνες τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Μεγαλοβλαχίας, οἱ δὲ παρευρεθησόμενοι ἔμελλον νὰ λάβωσι

[1] Ἴδε Hopf σ. 347, 348 καὶ τὰς πηγὰς αὐτόθι.

[2] Ramon Muntaner ἐκδ. Lanz, κεφ. 244, σ. 436. 438 συνοπτικῶς παρὰ Hopf σ. 349 ἐπ. προβ. καὶ Χρονικ. Μορέως, στ. 6640—6649.

πλούσια δῶρα. Ἐν Θήβαις παρὰ τῷ δουκὶ τῶν Ἀθηνῶν διέτριβεν ἀπὸ τοῦ 1287 Βονιφάτιος ὁ ἐκ Βερώνης, κύριος μικροῦ φρουρίου ἐν Εὐβοίᾳ, ἀλλὰ γενναῖος ἱππότης καὶ συνετὸς σύμβουλος, διὸ μεγάλως ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῆς χήρας Ἑλένης καὶ μεγαλοπρεπῶς ἐξενίζετο μετὰ 10 ἱπποτῶν καὶ 10 ἄλλων ἀκολούθων. Κατὰ τὴν ἡμέραν λοιπὸν τῆς τελετῆς οὐδεὶς ἐνεφανίσθη πολυτελέστερον τούτου παρεσκευασμένος. Πρὸ αὐτοῦ καὶ τῆς συνοδίας του ἐφέροντο ὑπὲρ τὰ 100 κηρία ἔχοντα τὸ οἰκόσημόν του, διὰ νὰ ἐπαρκέσῃ δὲ εἰς τὰς δαπάνας ταύτας εἶχε δανεισθῆ πολλὰ καὶ ὑποθηκεύσει τὸ εἰσόδημά του διὰ τὸν ἑπόμενον χρόνον. Ὅτε δὲ συνηθροίσθησαν πάντες οἱ προσκεκλημένοι εἰς τὴν μητροπολιτικὴν ἐκκλησίαν τῆς πόλεως, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θηβῶν ἤρξατο τῆς λειτουργίας, ἐπὶ δὲ τῆς ἁγίας τραπέζης ἔκειντο τὰ ὅπλα τοῦ νεαροῦ δουκός. Οἱ παριστάμενοι ἐν ἀγωνίᾳ περιέμενον νὰ ἴδωσι τίς ἤθελε τύχει τῆς τιμῆς νὰ προχειρίσῃ τὸν δοῦκα ἱππότην, ὅτε αἴφνης ὁ Γουΐδων ἀποταθεὶς πρὸς τὸν Βονιφάτιον εἶπε πρὸς αὐτόν· «Σιὸρ Βονιφάτιε, καθίσατε παρὰ » τῷ ἀρχιεπισκόπῳ, διότι ἡ θέλησίς μου εἶνε σεῖς νὰ μὲ προχειρίσητε » ἱππότην»· ὁ δὲ Βονιφάτιος ἀπεκρίθη, «Πῶς, δέσποτα, μὲ ἐμπαί» ζετε;» «Ὄχι, εἶπεν ὁ δούξ, αὕτη εἶνε ἡ θέλησίς μου». Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ Βονιφάτιος ἀνηγόρευσεν αὐτὸν ἱππότην, ὁ δοὺξ ἀποτεινόμενος πρὸς τοῦτον εἶπε· «Σιὸρ Βονιφάτιε, κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθιμον ὁ προχειρί» ζων τινὰ ἱππότην προσφέρει αὐτῷ καὶ δῶρον, ἐγὼ ὅμως θέλω νὰ πράξω » τοὐναντίον. Σεῖς μ' ἐκάμετε ἱππότην, ἐγὼ δὲ κληροδοτῶ ὑμῖν σή» μερον εἰσόδημα ἐτήσιον 50,000 σολδίων[1] εἰς πύργους καὶ ἄλλα » κτήματα ἐλεύθερα παντὸς τέλους, σᾶς δίδω δὲ καὶ σύζυγον τὴν θυ» γατέρα ἑνὸς τῶν βαρώνων μου διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν μου » καὶ κεκτημένην τὸ τρίτον τῆς Εὐβοίας». Διὰ τῆς πλουσίας καὶ ὄντως ἡγεμονικῆς δωρεᾶς ταύτης ὁ ἐλευθέριος Βονιφάτιος ἔζη καὶ εἰς τὸ μέλλον μεγαλοπρεπῶς καὶ ἦτο πάντοτε ὁ συνετὸς καὶ πιστὸς τοῦ δουκὸς σύμβουλος.

Ὁ Βονιφάτιος οὗτος καὶ ὁ Θωμᾶς Γ' τῶν Σαλώνων ἦσαν βεβαίως οἱ συμβουλεύσαντες τὸν Γουΐδωνα νὰ νυμφευθῇ Ματθίλδην τὴν θυγατέρα Ἰσαβέλλας, τῆς θυγατρὸς τοῦ πρίγκιπος Ἀχαΐας Γουλιέλμου Β' Βιλλεαρδουΐνου, καὶ ἀπὸ τοῦ 1297 χήρας Φλωρεντίου τοῦ Ἐννε-

[1] Κατὰ τὸν Κ. Παπαρρηγόπουλον αἱ 50,000 σολδίων ἰσοδυναμοῦσι μὲ 13 ἢ 14,000 σημερινῶν φράγκων. Τόμ. Ε', σ. 157.

γαυϊκοῦ ἐκ δευτέρου γάμου. Ὁ δοὺξ ἐξαπέστειλε τοὺς ὑποτελεῖς αὐτοῦ νὰ διαπραγματευθῶσι τὸ συνοικέσιον καὶ παρευθὺς μετέβη καὶ ὁ ἴδιος ἐκ Θηβῶν εἰς Βλιζιρήν, ἔνθα διέτριβεν ἡ Ἰσαβέλλα. Ἐνταῦθα ἐγένοντο πανηγυρικῶς δεκτοί, τὸ δὲ συνοικέσιον ταχέως συνεφωνήθη, καθόσον ὁ Γουΐδων ἠρκέσθη νὰ λάβῃ προῖκα μόνον τὰς Καλάμας, καὶ γενομένων κατόπιον τῶν γάμων ἐν τῷ μέσῳ λαμπρῶν ἑορτῶν, διαρκεσασῶν 20 περίπου ἡμέρας, ὁ νεαρὸς δοὺξ ἐπανέκαμψεν εἰς Θήβας μετὰ τῆς πενταετοῦς συζύγου του. Ὁ γάμος οὗτος ἀπήρεσεν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως Κάρολον Β', ὅστις, προφασιζόμενος τὴν ἀνηλικιότητα τῆς Ματθίλδης, πράγματι ὅμως διότι ἤθελε νὰ δώσῃ αὐτὴν εἴς τινα τῶν υἱῶν ἢ λοιπῶν συγγενῶν του, ἠκύρωσε καὶ κατεπολέμησεν ἐπιμόνως τὸν γάμον, ἐνεργείᾳ δ' αὐτοῦ παρομοίως ἔπραξε καὶ ὁ τότε πάπας Βονιφάτιος Η'. Τελευταῖον ὅμως μετὰ πενταετεῖς ἔριδας ὁ βασιλεὺς Κάρολος καὶ ὁ πάπας ἀνεγνώρισαν καὶ ἐπεκύρωσαν τὸν γάμον ἐν ἔτει 1301[1], καθόσον μάλιστα τότε δὴ ἡ ἰσχὺς τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν εἶχε φθάσει εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς, καθόσον πάντες οἱ πέριξ δυνάσται Φράγκοι τε καὶ Ἕλληνες εἶχον ἀποβῆ φίλοι αὐτοῦ καὶ σύμμαχοι.

Ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων τοῦ Γουΐδωνος φίλων ἦτο καὶ ὁ σεβαστοκράτωρ Μεγαλοβλαχίας Κωνσταντῖνος Ἄγγελος, ἀδελφὸς καὶ διάδοχος τοῦ γνωστοῦ ἤδη ἡμῖν σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Ἀγγέλου καὶ πρὸς μητρὸς θεῖος τοῦ δουκός. Οὗτος λοιπὸν ἀποθνήσκων ἐν ἔτει 1303 οὐδένα εὗρεν ἰσχυρότερον καὶ ἀσφαλέστερον, ὅπως ἀφήκῃ κηδεμόνα τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ καὶ διαδόχου του Ἰωάννου Β' (1303—1318) καὶ κυβερνήτην τοῦ χηρεύοντος κράτους του ἢ τὸν συγγενῆ του δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν Γουΐδωνα Β'. Παρήγγειλε λοιπὸν εἰς πάντας τοὺς ὑποτελεῖς αὐτοῦ νὰ ὀμόσωσι μετὰ τὸν θάνατόν του πίστιν εἰς τὸν Γουΐδωνα καὶ νὰ παραδώσωσιν αὐτῷ τὴν χώραν, ἧς ἔμελλε νὰ ἄρχῃ ὡς νόμιμος κύριος, ἐξαιρουμένων τῶν φρουρίων, ἔνθα ἔπρεπε νὰ διαμείνωσιν ἑλληνικαὶ φρουραί. Μόλις δ' ἀπεβίωσεν ὁ σεβαστοκράτωρ, οἱ τότε τῆς χώρας γείτονες Βούλγαροι ἡγεμόνες, ὁ Ἀνδρόνικος Γ' καὶ Ἄννα ἡ Ἠπειρωτική, ἐβουλεύθησαν νὰ καταλύσωσι τὸ θεσσαλικὸν κράτος καὶ ν' ἁρπάξωσιν ἐξ αὐτοῦ ὅ,τι ἕκαστος αὐτῶν δυνηθῇ. Οἱ ἄρχοντες ὅμως τῆς χώρας προσεκάλεσαν τότε κατεπειγόντως τὸν δοῦκα Γουΐδωνα

[1] Hopf, σ. 350 μετὰ τῶν μαρτυριῶν ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Νεαπόλεως.

Δελαρόσην, κατὰ τὰ παρηγγελμένα ὑπὸ τοῦ ἀποβιώσαντος σεβαστοκράτορος, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους, ὁ δὲ δοὺξ ἔδραμε μετὰ τῶν ὑποτελῶν αὐτοῦ Θωμᾶ τῶν Σαλώνων καὶ τῶν βαρώνων Εὐβοίας εἰς Ζητούνιον, ἔνθα ἐδέχθη τὸν ὅρκον τῆς πίστεως τῶν ἀρχόντων. Ἐκεῖθεν ἐπορεύθη εἰς τὴν πρωτεύουσαν Νέας Πάτρας, διηυθέτησε μετὰ τῶν ἀρχόντων τὰ πράγματα φροντίσας ὡς κάλλιστα περί τε τοῦ τόπου καὶ τοῦ ἀνηλίκου Ἰωάννου Β' Ἀγγέλου καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1303 ἐπανέκαμψεν εἰς Θήβας[1]. Δὲν παρῆλθεν ἐν τούτοις πολὺς καιρὸς καὶ ἔμαθεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ δέσποινα τῆς Ἠπείρου Ἄννα κατέλαβε παρανόμως καὶ αἰφνιδίως τὸ φρούριον Φανάριον, ἀνῆκον εἰς τὸ θεσσαλικὸν κράτος καὶ κείμενον κατὰ τὸν Πίνδον ἐπὶ τῆς εἰς Ἰωάννινα ὁδοῦ. Τοῦτο συνέβη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1304. Τότε ὁ Γουίδων συνεκάλεσεν ἅπαντας τοὺς ὑποτελεῖς αὐτοῦ νὰ δράμωσι μετὰ στρατοῦ, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ τὸν Νικόλαον Σαὶντ-Ὀμέρ, ἄρχοντα τοῦ ἡμίσεος τῶν Θηβῶν καὶ πρωτοστάτορα τότε ὄντα Πελοποννήσου. Ὁ τότε πρίγκιψ Ἀχαΐας Φίλιππος ὁ Σαβαυδικὸς ἠθέλησε νὰ ἐμποδίσῃ τὸν Σαὶντ-Ὀμὲρ νὰ δράμῃ εἰς ἐπικουρίαν τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἐκεῖνος ὅμως, ὡς συγγενὴς τοῦ τελευταίου, δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὸν Φίλιππον, ἀλλ' ἔδραμε πρὸς τὸν Γουίδωνα, ὃν συνήντησε περὶ Δομοκόν. Ἐκεῖ εὗρε συνειλεγμένον ὑπ' αὐτὸν καὶ τοὺς ἄλλους ὑποτελεῖς του στρατὸν πολυπληθῆ καὶ λαμπρόν, συγκείμενον ἐξ 900 Φράγκων ἱπποτῶν, 6000 Θεσσαλῶν ἱππέων καὶ 30000 πεζῶν Βλάχων καὶ Βουλγάρων, ὅσον σπανίως ἠδυνήθησαν οἱ Φράγκοι νὰ συγκροτήσωσιν ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλ' ὁ Γουίδων οὐδεμίαν ἀνάγκην ἔλαβε τοῦ στρατοῦ τούτου· διότι ἡ Ἄννα καταπτοηθεῖσα ἔπεμψε πρὸς τὸν δοῦκα δύο τῶν ἀρχόντων της καὶ δύο ἱππότας, ἵνα δηλώσῃ αὐτῷ ὅτι τὸ Φανάριον κατελήφθη παρὰ τὴν θέλησίν της καὶ ὅτι ἦτο ἑτοίμη αὐτό τε ν' ἀποδώσῃ καὶ χρηματικῶς ν' ἀποζημιώσῃ τὸν μὲν δοῦκα δι' 7,000 ὑπερπύρων (78,400 φράγκων), τὸν δὲ Σαὶντ-Ὀμὲρ διὰ 3000 τοιούτων (φρ. 33.600)[2]. Τοὺς ὅρους τούτους ἀπεδέξαντο καὶ οἱ ἄρχοντες τῆς Θεσσαλίας καὶ οὕτω συνωμολογήθη ἐπὶ τούτοις εἰρήνη, ἀφοῦ δὲ ὁ Γουίδων ἐπέδραμε καὶ ἐλεηλάτησε τὰς ἐν τῇ βορείῳ Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ μεσημβρινῇ Μακεδονίᾳ κτήσεις τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως Ἀνδρονίκου τοῦ Γ', ἐπανέκαμψεν εἰς τὸ κληρονομικὸν τῆς μητρός του φρούριον

[1] Livre de la conqueste, σ. 405—410· πρβ. καὶ Hopf, σ. 360.
[2] Hopf σ. 362. Κ. Παπαῤῥηγόπουλος, Ἑλλην. ἱστ. τόμ. Ε' σ. 161 ἑπ.

Ζητούνιον καὶ διατάξας ἐκ νέου τὰ τῆς χώρας ἐπὶ τὸ φραγκικώτερον διέλυσε τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ του καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Θήβας. Τότε δὴ ὁ ὑπὸ πάντων τιμώμενος καὶ ἀγαπώμενος δοὺξ ἀπέθη ὁ πλουσιώτατος καὶ ἰσχυρότατος δυνάστης ἐν Ἑλλάδι. Τούτου ἕνεκα ὁ βασιλεὺς Νεαπόλεως Κάρολος Β', ὅπως στερεώσῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου, διώρισεν ἐν ἔτει 1307 τοποτηρητὴν Ἀχαΐας τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν Γουΐδωνα Β' (1307—1308 ὡς βάϊλος Πελοποννήσου), ἀποβάντα οὕτω τὸν μόνον σχεδὸν ἀνώτερον κυρίαρχον τῶν ἐν Ἑλλάδι φραγκικῶν κτήσεων. Ὡς τοποτηρητὴς Ἀχαΐας ὁ Γουΐδων διέτριψε συχνὰ ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὰ δύο τελευταῖα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη χάριν τῶν ἐκεῖ ὑποθέσεων, μέχρις ὅτου τὴν 5ην Ὀκτωβρίου 1308 ἀπεβίωσεν ἐξ ἀσθενείας ἐν Ἀθήναις ὁ *ἀγαθὸς δούξ*, ὡς ἀπεκαλεῖτο, καὶ ἐτάφη ἐν τῇ μονῇ τοῦ Δαφνίου, ἔνθα ἀνεπαύοντο καὶ τὰ ὀστᾶ τῶν προγόνων του [1].

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ δοὺξ Γουΐδων Β' ὁ τελευταῖος ἐκ τοῦ οἴκου Δελαρόσου καὶ προτελευταῖος Γάλλος δυνάστης τῆς πόλεως καθόλου, ἀναμφηρίστως εἷς ἐκ τῶν ἱκανωτάτων καὶ ἐξοχωτάτων Φράγκων δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος. Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτοῦ βίου ὀλίγας ἔχομεν μόνον εἰδήσεις. Γνωρίζομεν λ. χ. ὅτι ἐν ἔτει 1299 εὑρίσκετο εἰς διενέξεις μὲ τὴν μητέρα του Ἑλένην, ἥτις παρεπονήθη παρὰ Καρόλῳ τῷ Β', ὅτι ὁ υἱός της ἐλησμόνησε πᾶσαν υἱικὴν ἀγάπην, διότι δὲν ἤθελε νὰ παραχωρήσῃ αὐτῇ τὸ μετόχιον τοῦ ἁγίου Λουκᾶ πρὸς διατριβήν· ὁ δὲ Γουΐδων ἀπήντησεν ὅτι ἡ μήτηρ του ἤθελε πρὸς μεγίστην ζημίαν τοῦ δουκάτου νὰ πωλήσῃ τὰ φρούρια Ζητούνιον καὶ Γραβιάν, ἅτινα εἶχε παραχωρήσει αὐτῇ ὡς ἰδιοκτησίαν. Τελευταῖον ὅμως κατώρθωσεν ὁ βασιλεὺς νὰ ἐξομαλίσῃ τὴν σκανδαλώδη ταύτην ἔριδα μεταξὺ υἱοῦ καὶ μητρός [2]. Τὸ δὲ σῶμα ἦτο ὁ Γουΐδων γενναῖος καὶ τὴν ψυχὴν ἱπποτικός. Γνωρίζομεν λ. χ. ὅτι κατὰ τὰς πανηγύρεις, ἃς ἐτέλεσεν ἐν ἔτει 1305 ἐν τῷ ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου

[1] Muntaner ἐν κεφ. 240. Πρβ. καὶ Hopf, σ. 368. Ὁ Γάλλος μεσαιωνοδίφης Βυχὼν παρετήρησε πρῶτος ἐν τῇ μονῇ τοῦ Δαφνίου τῷ 1840 δύο μέχρι σήμερον σῳζομένους σαρκοφάγους ἄνευ μὲν καλυμμάτων καὶ ἐπιγραφῶν καὶ τέχνης ἀγροικοτέρας, ἀνήκοντας δὲ πιθανῶς εἰς τοὺς Γάλλους δοῦκας τῶν Ἀθηνῶν· διότι ἐπὶ τῆς κατὰ μῆκος πλευρᾶς τοῦ ἑτέρου τῶν σαρκοφάγων ὑπάρχει ἐν εἴδει οἰκοσήμου σταυρὸς μετὰ δύο κρίνων, οἵτινες ἦσαν σύμβολον τοῦ γαλλικοῦ βασιλ. οἴκου καὶ τῶν Δελαροσῶν ἴσως.

[2] Κατὰ ἐγγράφους μαρτυρίας τοῦ Ἀνδηγαυϊκοῦ ἀρχείου. Πρβ. Hopf, σ. 350.

ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας Φίλιππος ὁ Σαβαυδικός, καὶ εἰς ἃς διαρκεσάσας ἐπὶ 20 περίπου ἡμέρας παρευρέθησαν πάντες οἱ Φράγκοι δυνάσται καί τινες Ἕλληνες ἄρχοντες, ὑπὲρ τοὺς χιλίους δὲ ἱππόται ἠγωνίσθησαν διαφόρους ἀγῶνας, ὁ δοὺξ Γουΐδων ἠγωνίσθη πρὸς ἕνα τῶν κρατίστων ἀγωνιστῶν, τὸν Γουλιέλμον Βουχάρδον (Bouchard), καὶ ἐνικήθη μὲν ὑπὸ τοῦ τελευταίου τούτου, οὐχ ἧττον ὅμως καὶ αὐτοῦ ἡ πασίγνωστος ἀνδρεία κατεδείχθη[1]. Ἀλλὰ καὶ περιουσίαν ἐκέκτητο ὁ Γουΐδων μεγάλην προερχομένην ἔκ τε τῶν ἐκ τῶν κτήσεών του εἰσοδημάτων καὶ ἐκ τῆς κληρονομίας τῆς συζύγου του Ματθίλδης. Αὕτη ἐκηρύχθη ἐνῆλιξ τὴν 30ὴν Νοεμβρίου 1305, ὅτε εἶχε τελειώσει τὸ δωδέκατον τῆς ἡλικίας της ἔτος καὶ τότε ἐκληρονόμησε τὴν περιουσίαν καὶ τὰς κτήσεις τοῦ πατρὸς αὐτῆς Φλωρεντίου ἔν τε τῇ Πελοποννήσῳ καὶ πρὸς τούτοις ἐν Ὀλλανδίᾳ καὶ Φλανδρίᾳ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδιαιτέρα ὅμως αὐτοῦ περιουσία καὶ τὰ ἐκ τοῦ κράτους του εἰσοδήματα πρέπει νὰ ἦσαν μεγάλα, διότι οὐ μόνον γενναιόδωρος ἀνεδεικνύετο πάντοτε καὶ αὐλὴν διετήρει λαμπροτάτην, παρ' ᾗ διέτριβον οἱ κράτιστοι Φράγκοι ἱππόται, οἱ μόνον μετ' εὐγενῶν Γαλλίδων συνήθως νυμφευόμενοι, καὶ παρ' ᾗ, κατὰ τὸν ἐπισκεφθέντα αὐτὴν Ἱσπανὸν Μουντάνερ, ἡ γαλλικὴ ὡμιλεῖτο ἐπίσης καλῶς, ὡς ἐν Παρισίοις[2], ἀλλὰ καὶ στρατὸν διετήρει περισσότερον καὶ λαμπρότερον ἢ πᾶς ἄλλος Φράγκος ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος τότε, διότι, ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, ἐν ἔτει 1304 εἶχε συλλέξει 37,000 στρατοῦ κατὰ τῆς Ἄννης τῆς Ἠπειρωτικῆς. Ποία ὅμως ἐπαρχία τοῦ κράτους αὐτοῦ ἤκμαζε περισσότερον καὶ τίς τῶν χωρῶν αὐτοῦ ἦτο πλουσιωτέρα, δὲν μαρτυρεῖται ἡμῖν ῥητῶς, δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τοιαύτη ἦτο ἡ εὔφορος Βοιωτία καὶ ἡ βιομηχανικὴ πόλις τῶν Θηβῶν, ἐν ᾗ καὶ αὐτὸς ἥδρευεν. Ἂν δὲ καὶ ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχον ἀναπτυχθῆ καὶ εὐτυχήσει ἐπ' αὐτοῦ, εἶνε μὲν πιθανὸν λίαν, ἀλλ' ἀβέβαιον· διότι ἀναφέρεται μὲν ὅτι ἐν ἔτει 1307 ἡ συνήθως εὔφορος νῆσος Εὔβοια ἐπορίσθη σιτηρὰ ἐκ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, ἐκ Λιβαδόστρου, ἀλλὰ ταῦτα προήρχοντο ἐκ Βοιωτίας, τῆς ὁποίας λιμὴν ἦτο τὸ Λιβάδοστρον[3]. Ἄλλως τε καὶ γνωρίζομεν ὅτι ὁ πατρυιὸς

[1] Πρβ. Hopf, σ. 395. Τὸ γαλλικὸν βιβλίον τῆς Κουγκέστας ἀτελῶς ἀναφέρει ταῦτα, ἅτε ἐφθαρμένον ἐν τέλει.

[2] Μουντάνερ ἐν κεφ. 244. Πρβ. καὶ Hopf, σ. 368.

[3] Ἴδε τὰς μαρτυρίας παρὰ Hopf, σ. 368. Λιβάδοστρον ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ Rival d' Ostro εἶνε βεβαίως τὸ ἐν τῷ Κρισαίῳ κόλπῳ ἐπίνειον τῶν Θεσπιέων, ἡ ἀρχαία Κρέουσα.

καὶ κηδεμὼν τοῦ ἀνηλίκου Γουΐδωνος Οὔγος ὁ Βριέννιος ἔλαβεν ἐν ἔτει 1294 παρὰ τοῦ βασιλέως Νεαπόλεως Καρόλου Β' ἄδειαν νὰ μεταφέρῃ ἐκεῖθεν σιτηρὰ εἰς Ἀθήνας[1], ὅθεν ἐξάγεται ὅτι δὲν εὑρίσκετο εἰς πάντοτε ἀκμαίαν κατάστασιν ἡ εὐφορία τῆς Ἀττικῆς. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε τὸ ὅλον δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν ηὐπόρει ἐπὶ Γουΐδωνος τοῦ Β' καὶ ἡ γενικὴ εὐπορία καὶ εὐδαιμονία δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ ἐπιδράσωσιν εὐνοϊκῶς καὶ ἐπὶ τῆς τύχης τῶν Ἀθηνῶν, ὥστε πιθανὸν καὶ τούτων ἡ κατάστασις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην νὰ εἶχε βελτιωθῇ ἐπαισθητῶς. Ξένοι μὲν ἦσαν πάντοτε οἱ τῆς τε χώρας καὶ τῶν πάντων ἄρχοντες, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἡ ὑλικὴ κατάστασις ὁπωσδήποτε ἤλλαξε τότε. Ἔκοπτε δὲ ὁ Γουΐδων, ὡς καὶ ἄλλοι Φράγκοι δυνάσται τῆς Ἑλλάδος, καὶ πάντες οἱ Γάλλοι αὐθένται τῶν Ἀθηνῶν πλὴν τοῦ Ὄθωνος, ἴδια νομίσματα[2]. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Γουΐδωνος Β' ἐστήθησαν ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος Πειραιῶς οἱ δύο πελώριοι ἐκεῖνοι λέοντες, οὓς ὁ Ἑνετὸς Μοροζίνης ἀποσπάσας ἐν ἔτει 1688 μετεκόμισεν εἰς Ἑνετίαν καὶ ἔστησε πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν νεωρίων· διότι ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γουΐδωνος, τῷ 1318, ὁ τοῦ Πειραιῶς λιμὴν ὀνομάζεται Πόρτο Λεόνε ἐν τῷ τότε ἐκδοθέντι γεωγραφικῷ χάρτῃ τοῦ Πέτρου Βισκόντου, ὅπερ ὄνομα ἐπὶ μακρὸν ἔκτοτε ἔφερεν[3]. Ἀποθνήσκων ὁ Γουΐδων ἀφῆκε τοποτηρητὴν τοῦ δουκάτου τὸν ἀρχαῖον αὐτοῦ φίλον καὶ σύμβουλον ἄρχοντα Καρύστου Βονιφάτιον τὸν ἐκ Βερώνης, διάδοχος δ' αὐτοῦ ἦτο ὁ ἐκ πλαγίου ἀδελφός του Οὐάλτερος ἢ Γουαλθῆρος Βριέννιος, υἱὸς τοῦ Οὔγου Βριεννίου ἐκ τοῦ μετὰ τῆς Ἰσαβέλλας Δελαρόσου πρώτου γάμου του, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1294 ἦρχεν ὡς κόμης ἐν τῇ πατρικῇ του κληρονομίᾳ Ἀλετίῳ

[1] Κατὰ μαρτυρίας τοῦ Ἀνδηγαυϊκοῦ ἀρχείου. Πρβ. Hopf, σ. 348.

[2] Τοιαῦτα νομίσματα, πάντα μικροὶ ὀβολοί, οὐδὲν δὲ χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν, διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν φέροντα σταυρὸν καὶ πυργοειδές τι. Περὶ τῶν νομισμάτων τῶν ἐν Ἑλλάδι φραγκικῶν δυναστειῶν ἔγραψαν ὁ de Saulcy, Numismatique des croisades, ἐν Παρισίοις 1847. σ. 115—172 καὶ ὁ ἡμέτερος Π. Λάμπρος ἐν μονογραφίαις περὶ τῶν νομισμάτων τῆς ἐν Εὐβοίᾳ τριανδρίας, τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου, τῶν κομήτων Σαλώνων, τῶν Ῥοδίων καὶ ἄλλων, καὶ ἐν τῷ συγγράμματι «Ἀνέκδοτα νομίσματα καὶ μολυβδόβουλλα τῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος,» Ἀθήνησι, 1880, πρὸς δὲ ὁ Schlumberger, Numismatique de l'Orient latin. Paris, 1878.

[3] Πρῶτος ὁ Hopf ἐξέφρασε τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἥτις εἶνε πιθανωτάτη. Πρβ. αὐτοῦ σ. 368.

Guy de la Roche

John Angelus

Helen = 1. William, D. of Athens

John d. of Athens 1263-1280

William d. of Athens 1280-1287

Isabella = 2. Hugo

(Lecce) ὑπηρετῶν συγχρόνως, ὡς καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἐν τῷ στρατῷ τῶν Ἀνδηγαυῶν βασιλέων τῆς Νεαπόλεως κατὰ τοῦ ἀσπόνδου αὐτῶν ἐχθροῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φριδερίκου. Ἐκ τῶν ἄλλων πλησιεστέρων καὶ ἀπ' εὐθείας συγγενῶν τοῦ Γουΐδωνος ἐκ τῆς οἰκογενείας Δελαρόσου οὐδεὶς ἐπεχείρησε νὰ διαμφισβητήσῃ πρὸς τὸν Γουαλθῆρον τὴν κληρονομίαν τοῦ δουκάτου, διὸ ἐν ἔτει 1309 ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν (1039—1311), ἦτο δὲ ὁ τελευταῖος ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν ἐκ γαλλικῆς καταγωγῆς. Τὴν δὲ διοίκησιν τοῦ πριγκιπάτου Ἀχαΐας, ἣν εἶχεν ὁ Γουΐδων μέχρι τοῦ θανάτου του, ἀνέλαβεν ἕτερος τοποτηρητής, ὑπὸ τοῦ κυριάρχου Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου διορισθείς, ὥστε ὁ Γουαλθῆρος μόνον ἐν τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τῶν ἐν Ἀργολίδι κτήσεων διεδέχθη τὸν Γουΐδωνα Β'. Ἡ δὲ νεαρὰ τούτου χήρα Ματθίλδη, ἥτις ἥδρευεν ἐν Θήβαις, πεισθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἀνδηγαυῶν, ὑπεσχέθη ἀρραβῶνα πρὸς τὸν Φίλιππον τοῦ Τάραντος, υἱὸν τοῦ πρίγκιπος Καρόλου, ὁ γάμος ὅμως οὗτος οὐδέποτε ἐξετελέσθη, φονευθέντος μετα τινα ἔτη τοῦ Φιλίππου ἐν μάχῃ. Βραδύτερον ἡ Ματθίλδη ἔφυγεν ἐκ Θηβῶν εἰς τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις της, τὰς Καλάμας, ὅπου μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1311 ἐν Ἑννεγαυΐᾳ θάνατον τῆς περιφήμου μητρός της Ἰσαβέλλας Βιλλεαρδουίνου ἔλαβε τὸν τίτλον καὶ τὰ δικαιώματα πριγκιπίσσης τῆς Ἀχαΐας. Τῷ δὲ 1313 μεταβᾶσα εἰς Φοντενεβλῶ τῆς Γαλλίας συνεζεύχθη ἐν δευτέρῳ γάμῳ Λουδοβῖκον τὸν Βουργούνδιον, ὅστις ἐτιτλοφορεῖτο βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης. Χηρεύσασα δ' ἐκ νέου τῷ 1316 ἔμεινε πάλιν μόνη τῆς Ἀχαΐας πριγκίπισσα, μόλις 23 ἐτῶν ἡλικίαν ἔχουσα, καὶ ἥδρευεν ἐν Γλαρέντσᾳ. Ἐκεῖθεν ἀπήχθη τῷ 1317 βίᾳ εἰς Νεάπολιν κατ' ἐντολὴν τοῦ βασιλέως Ῥοβέρτου καὶ ὑπανδρεύθη τὸν κόμητα Γραβίναν, ἀναλαβόντα τὴν κυριαρχίαν τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλ' ὁ γάμος οὗτος ἐγένετο καταναγκαστικῶς, ἡ δὲ Ματθίλδη δὲν ἔπαυσε διαμαρτυρομένη κατὰ τῆς βίας καὶ τῆς παρανομίας, λέγουσα ὅτι εἶχεν ἤδη συζευχθῆ κρυφίως εἰς τρίτον γάμον Βουργούνδιόν τινα ἱππότην Οὖγον Παλίσιον (de la Palisse). Τούτου ἕνεκα ὁ βασιλεὺς Ῥοβέρτος ἐκήρυξεν αὐτὴν ἔκπτωτον τῶν ἐπὶ τοῦ πριγκιπάτου Πελοποννήσου δικαίων της, ῥιφθεῖσα δ' εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Νεαπόλεως ἐτελεύθησεν ἐκεῖ ἀθλίως [1]. Οὕτως ἐξέλιπε καὶ ἐκ τῆς Ματθίλδης πᾶσα

[1] Πρβ. Γρηγοροβ. τόμ. Β', σ. 75 ἐπ. 83 ἐπ.

δυνατὴ ἀξίωσις καὶ περιπλοκὴ διὰ τὸν Γουαλθῆρον Βριέννιον. Ἀναλαβὼν δὲ τὴν ἀρχὴν ὁ νέος δοὺξ εὑρέθη ἐνώπιον πλείστων δυσχερειῶν καὶ περιπλοκῶν, ἃς πάσας ὑπερενίκησε καὶ οὐ μόνον ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν ἐξησφαλίσθη, ἀλλὰ καὶ νέας κτήσεις προσεκτήσατο διὰ ξένων μισθοφόρων. Ἡ εὐτυχία του ὅμως δὲν διήρκεσεν ἐπὶ μακρὸν καὶ οἱ ἀνυψώσαντες αὐτὸν μισθοφόροι ἐπέπρωτο λίαν ἐνωρὶς οὐ μόνον τὸ κράτος, ἀλλὰ καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν νὰ τὸν ἀφαιρέσωσιν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἀμέσως παρακολουθοῦντες τὰς τύχας καὶ περιπετείας τῶν συμμάχων του τούτων, τῶν Καταλάνων.

Ἀφ᾽ ὅτου τὸ ἐν Ἰκονίῳ κράτος τῶν Σελτσουκιδῶν Τούρκων κατηργήθη διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Μογγόλων κατὰ τὸ ἔτος 1243 κατενεχθείσης πληγῆς καὶ διεσκεδάσθη ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, συνεστήθησαν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἤδη ἐπὶ τοῦ ἀνακτητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ Η' τοῦ Παλαιολόγου (1259—1282) πολλὰ μικρότερα τουρκικὰ κράτη ὑπὸ διαφόρων διακεκριμένων Τούρκων, ὧν ἕκαστον προσεπάθει ν᾽ αὐξήσῃ τὴν περιοχὴν καὶ τὴν ἰσχύν του διὰ κατακτήσεως βυζαντινῶν χωρῶν, καὶ ἐντεῦθεν πόλεμοι διηνεκεῖς καὶ κίνδυνος μέγας τῶν Βυζαντίνων ἐκ μέρους τῶν Τούρκων. Ἀφοῦ πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κινδύνου τούτου μετεχειρίσθησαν μάτην οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πάσας τὰς ἐγχωρίους δυνάμεις, ἀπεφάσισαν τελευταῖον νὰ δεχθῶσι ξένους μισθοφόρους καὶ ἐκ τῆς Δύσεως καὶ τοιούτους εὗρεν Ἀνδρόνικος ὁ Γ' (1282—1328) τοὺς Καταλάνους. Οὗτοι ἦσαν Ἱσπανοὶ τυχοδιῶκται ζῶντες ἐπὶ μακρὸν ἐν Σικελίᾳ ὡς μισθοφόροι τῶν Ἀραγωνίων βασιλέων τῆς Σικελίας Πέτρου, Ἰακώβου καὶ Φριδερίκου κατὰ τῶν Ἀνδηγαυῶν βασιλέων τῆς Νεαπόλεως. Ἀφ᾽ ὅτου ὅμως ὁ Φριδερῖκος τῆς Σικελίας ἔκλεισεν ἐν ἔτει 1302 πρὸς τὸν Κάρολον Β' τῆς Νεαπόλεως εἰρήνην, οἱ Καταλάνοι καὶ λοιποὶ συνάδελφοί των ἔμειναν ἄνευ πόρου ζωῆς καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ζητήσωσι νέαν τύχην ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἐπισημότερος αὐτῶν ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Ῥογέρος Δεφλώρ, Γερμανὸς τὴν καταγωγήν, ὅστις ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας ἐν τοῖς πλοίοις τοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν ἀνατραφεὶς εἶχεν ἀποβῆ ἐπιτηδειότατος ναύτης, ἀποβληθεὶς ὅμως τοῦ τάγματος διὰ τὴν κακήν του διαγωγὴν κατέφυγεν εἰς Γένουαν, ὅθεν ὁρμώμενος ἔζη ἐπί τινα ἔτη ὡς πειρατής, μέχρις ὅτου ὁ Φριδερῖκος τῆς Σικελίας, γνωρίζων τὴν ἱκανότητα αὐτοῦ, τὸν ἔλαβεν ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν του καὶ ἀνηγόρευσεν αὐτὸν ἀντιναύαρχον τοῦ σικελικοῦ στόλου. Ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ ὁ Ῥογέρος κατεληλάτησε τὰ παράλια

τῆς Ἰταλίας καὶ Γαλλίας πλουτίσας ἑαυτόν τε καὶ τὸν κύριόν του. Ἀφοῦ ὅμως ἐκλείσθη ἡ ἀνωτέρω εἰρήνη μεταξὺ τῶν βασιλέων τῆς Νεαπόλεως καὶ Σικελίας, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τάγματος τῶν Ναΐτῶν ἀπήτησε παρὰ τοῦ πάπα τὴν παράδοσιν τοῦ ἀπειθοῦς μοναχοῦ, οὗτος δέ, ἵνα ἀποφύγῃ τοῦτο, προσήνεγκε τὴν ὑπηρεσίαν του πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Γ' Παλαιολόγον, ὅστις προθύμως ἀπεδέξατο αὐτὴν ἐν ἔτει 1302, χωρὶς μήτε τὸν ἀριθμὸν τῶν παρακολουθησόντων αὐτὸν ἀνδρῶν μήτε τὰς ἀμοιβὰς αὐτῶν ἀκριβῶς νὰ ὁρίσῃ πρὸς μεγάλην αὐτοῦ ζημίαν. Κατὰ Σεπτέμβριον λοιπὸν τοῦ 1302 ὁ Ῥογέρος, ἀφοῦ προηγουμένως καθ' ὁδὸν ἐλεηλάτησε τὴν Κέρκυραν, ἀφίκετο εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ 36 πλοίων καὶ ἓξ χιλ. ἀνδρῶν, ἐξ ὧν 7 πλοῖα καὶ 2000 ἄνδρες ἦσαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ἀρχηγίαν, ὁ δ' ἕτερος στρατὸς καὶ στόλος ὑπὸ ἄλλους ἀρχηγούς, ἀναγνωρίζοντας ὅμως πάντας τὴν γενικὴν ἐκείνου ἀρχηγίαν, πάντες δὲ ὁμοῦ ἀπετέλουν τὴν ἐπικληθεῖσαν «Ἑταιρείαν τῶν Καταλάνων[1].

Ὁ Ἀνδρόνικος πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ ἐκ μέρους τῶν βιαίων τούτων ἀνθρώπων κινδύνου προσεπάθησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ διαιρέσῃ τὰ συμφέροντα τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀρχηγῶν αὐτοῦ, καὶ τὸν μὲν Ῥογέρον ἐτίμησε μεγάλως ἀναγορεύσας αὐτὸν ἀρχιναύαρχον τοῦ βυζαντινοῦ στόλου καὶ συζεύξας μετὰ μιᾶς ἀνεψιᾶς του ὀνόματι Μαρίας, τοὺς δ' ἄλλους ἀρχηγοὺς ἐδελέαζε διὰ δώρων πολλῶν καὶ διασκεδάσεων. Οἱ Καταλάνοι ἐν τούτοις ταχέως ἔδειξαν τὸν βίαιον αὐτῶν χαρακτῆρα συμπλακέντες πρὸς τοὺς Γενουαίους τοῦ Γαλατᾶ καὶ φονεύσαντες ἀνώτερόν τινα βυζαντινὸν ὑπάλληλον δραμόντα πρὸς καθησύχασίν των, ὥστε ἤδη κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1303 ἐθεωρήθη ἀναγκαῖον ν' ἀπομακρυνθῶσιν ἐκ τῆς πρωτευούσης καὶ ν' ἀποσταλῶσιν εἰς Ἀσίαν κατὰ τῶν Τούρκων. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ χειμὼν ἦτο εἰσέτι δριμύς, μετηνέχθησαν εἰς Κύ-

[1] Τὰ κατὰ τὴν Ἑταιρείαν τῶν Καταλάνων διηγοῦνται ὁ Παχυμέρης ἐν 5, 12 ἐπ. τόμ. Β'., σ. 393 ἐπ., ὁ συμπληρῶν τοῦτον Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἐν 7, 2 ἐπ. τόμ. Α', σ. 218, καὶ συντόμως ὁ Φραντζῆς ἐν 1, 5, σ. 28 ἐπ. ἐκδόσεων Βόννης. Πρὸς δὲ ὁ Ἱσπανὸς χρονογράφος Ῥαιμόνδος Muntaner ἐν τοῖς Καταλανικοῖς Χρονικοῖς. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ἀκριβέστατα περιέγραψαν τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Γεώργιος Φίνλαϋ, The byzantin and greek empire, τόμ. Β', σ. 482 ἐπ. ὁ Hopf ἐν σ. 381 ἐπ. ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐν τόμ. Ε', σ. 186 ἐπ. ὁ Ἐπαμεινώνδας Σταματιάδης, ἐν τῇ μονογραφίᾳ, «οἱ Καταλάνοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ» ἐν Ἀθήναις, 1869 καὶ ἄλλοι.

ζικον, ἔνθα διεχείμασαν ἐν ταῖς οἰκίαις τῶν κατοίκων διασκεδάζοντες δι' ἐξόδων αὐτῶν καὶ ἀσελγοῦντες εἰς βάρος των, ἔπειτα δὲ προήλασαν εἰς Ἀσίαν. Σὺν τῷ Ῥογέρῳ εἶχε διαβῆ εἰς Ἀσίαν μετὰ μισθοφόρων Ἀλάνων καὶ ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Θ' Παλαιολόγος, ὅστις ἐν ἔτει 1295 εἶχεν ἀναγορευθῆ ὑπὸ τοῦ πατρὸς καὶ συμβασιλεὺς (1295—1320). Ὁ Μιχαὴλ οὗτος ᾐσθάνθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπέχθειαν πρὸς τοὺς Καταλάνους καὶ προσεπάθει πάντοτε, τυχὼν εὐκαιρίας, ν' ἀπαλλαγῇ αὐτῶν. Οὗτοι δὲ μετὰ πολλὰς πρὸς τοὺς μισθοφόρους Ἀλάνους διχονοίας καὶ ῥήξεις τέλος ἐξεστράτευσαν ἐν ἔτει 1303 κατὰ τῶν Τούρκων, πολιορκούντων τότε τὴν ἐπισημοτέραν τῶν ἐν Ἀσίᾳ εἰσέτι ὑπολειπομένων βυζαντινῶν πόλεων, τὴν Φιλαδέλφειαν, καὶ ἔσωσαν μὲν αὐτὴν ἐκ τοῦ κινδύνου, ἀντὶ ὅμως νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν νίκην καὶ νὰ καταδιώξωσι περαιτέρω τὸν πολέμιον, διέδραμον τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, συνάγοντες λείαν καὶ παντοιοτρόπως πιέζοντες τοὺς ἀτυχεῖς κατοίκους, πρὶν δ' ἔτι λήξῃ ὁ Αὔγουστος, διέκοψαν τὴν ἐκστρατείαν καὶ ἀπῆλθον εἰς τὰ διαχειμαστήριά των, ὅπως μεταχειρισθῶσι τὸν εἰσέτι ὑπολειπόμενον εὐνοϊκὸν τοῦ ἔτους καιρὸν πρὸς λεηλασίαν τῶν παραλίων καὶ νήσων καὶ πρὸς εἴσπραξιν τοῦ ὑπερόγκου αὐτῶν μισθοῦ παρὰ τοῦ κενοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου. Τότε, μαθόντες τὴν ἐπιτυχίαν τῶν Καταλάνων, ἀφίκοντο ἐκ Σικελίας καὶ Ἱσπανίας καὶ ἕτεροι ὅμοιοι τυχοδιῶκται ὑπὸ τὸν Βερεγγὰρ Ἐντέντσαν (Verengar d'Entenza), ὁ δὲ Ῥογέρος ἑνωθεὶς μετὰ τούτων ἤρξατο νὰ σχεδιάζῃ μεγάλα, σκοπῶν νὰ κυριεύσῃ δι' ἑαυτὸν τὴν Μ. Ἀσίαν, ἴσως δὲ καὶ ὁλόκληρον τὸ βυζαντινὸν κρατος κατόπιν. Τοὐλάχιστον στόλος σικελικὸς ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως Ἀλφόνσον τὸν Ἀραγώνιον ἀφίκετο ἐν ἔτει 1305 πρὸς τὸν Ῥογέρον, ἀφοῦ προηγουμένως κατελεηλάτησε καθ' ὁδὸν τὴν ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν πολεμίων αὐτῶν Ἀνδηγαυῶν διατελοῦσαν Ῥωμανίαν καὶ τὸν Μορέα. Μόνον τότε κατεῖδεν ὁ ἄθλιος Ἀνδρόνικος ὁποῖον κίνδυνον διέτρεχεν ἐκ τῶν ἀποκαλουμένων συμμάχων του τούτων καὶ ἀπεφάσισε διὰ παντὸς μέσου ν' ἀπαλλαγῇ αὐτῶν. Ἐπρότεινε λοιπὸν τῷ Ῥογέρῳ νὰ παραχωρήσῃ αὐτῷ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ χώρας ἐκτὸς τῶν πόλεων, ἐὰν κατορθώσῃ νὰ σώσῃ τὴν ἐν ἔτει 1305 ἐκ νέου ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκουμένην Φιλαδέλφειαν· ὤφειλεν ὅμως Καταλάνων μόνον τρεῖς χιλιάδας νὰ παραλαβῃ μεθ' ἑαυτοῦ, τοὺς δὲ λοιποὺς ν' ἀποδιώξῃ εἰς τὰ ἴδια. Ὁ φιλόδοξος πειρατὴς ἐδέξατο τὰς προτάσεις ταύτας, ἠθέλησε δέ, πρὶν ἐκστρατεύσῃ εἰς Ἀσίαν, νὰ ἐπι—

σκεφθῇ τὸν ἐν Ἀδριανουπόλει κατὰ τῶν Βουλγάρων ἀγωνιζόμενον Μιχαὴλ Θ', τὸν ἐχθρόν του, ἀλλ' ἐκεῖ ἐδολοφονήθησαν κατὰ διαταγὴν τοῦ Μιχαὴλ αὐτός τε καὶ οἱ παρακολουθοῦντες αὐτὸν 300 Καταλάνοι ἐκτὸς τριῶν μόνων διασωθέντων καὶ κομισάντων τοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁμοεθνέσιν αὐτῶν τὴν φοβερὰν ἀγγελίαν. Ἐπὶ τούτῳ ἐξερράγη ἐνταῦθα πόλεμος ἀμείλικτος μεταξὺ τῶν ἐκδίκησιν ζητούντων Καταλάνων καὶ τῶν Βυζαντίνων, καθ' ὃν οἱ τελευταῖοι κατώρθωσαν τῇ μὲν τῶν Γενουαίων ἐπικουρίᾳ νὰ καταστρέψωσι τὸν καταλανικὸν στόλον, τῇ δὲ τῶν Ἀλάνων βοηθείᾳ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ αὐτῶν, οἱ δὲ ὑπολειπόμενοι 2000 στρατιῶται καὶ 300 ἱππεῖς κατέφυγον καὶ ὠχυρώθησαν ἐν Καλλιπόλει, ἐξελέξαντο γενικὸν αὐτῶν ἀρχηγὸν τὸν Βερεγγὰρ Ῥοκαφόρτην (Verengar de Rocaforte), ἔχοντα συμβούλους τοὺς ἐμπειροτέρους, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐξακολουθήσωσι συστηματικῶς μέχρις ἐσχάτων τὸν ἐξολοθρευτικὸν πόλεμον, ἐπικαλεσθέντες πρὸς τοῦτο καὶ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ τότε βασιλέως τῆς Σικελίας καὶ τῶν μέχρι τοῦδε πολεμίων των Τούρκων [1]. Ἐδήωσαν λοιπὸν ἐπανειλημμένως ὅλην τὴν μεσημβρινὴν Θρᾴκην ἐξολοθρεύσαντες πάντας τοὺς πρὸ ποδῶν καὶ μετήνεγκον τὴν ἕδραν των εἰς Ῥαιδεστόν, ἧς τοὺς κατοίκους ἡβηδὸν κατέσφαξαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διὰ δηώσεων καὶ διὰ τοῦ ἰδίου ξίφους ἔζησαν οἱ ὀλετῆρες ἐκεῖνοι ἀπὸ τοῦ 1305 μέχρι τοῦ 1307, κατὰ τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο ἔτος ἀφίκετο καὶ ἡ προσδοκωμένη ἐπικουρία ἐκ Σικελίας. Ὁ βασιλεὺς Φρειδερῖκος εἶχεν ἐξαποστείλει πρὸς τοὺς πρῴην συμμάχους του ἐπικουρικὸν στρατὸν καὶ ἕνα τῶν ἀνεψιῶν του, τὸν Φερδινάνδον τῆς Μαϊόρκας, υἱὸν τοῦ προκατόχου καὶ ἀδελφοῦ του Ἰακώβου Α', ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν ὅλου τοῦ ἐν Ῥαιδεστῷ καὶ Καλλιπόλει καταλανικοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' ὁ μέχρι τοῦδε ἀρχηγὸς Ῥοκαφόρτης ἀντέστη εἰς τοῦτο καὶ ὁ Φερδινάνδος ἠναγκάσθη νὰ ἑνωθῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος μετὰ τῶν ὑπὸ τὸν Ῥοκαφόρτην Καταλάνων, ἀφεὶς τῷ βασιλεῖ νὰ λύσῃ τὴν μεταξύ των περὶ ἀρχηγίας διαφοράν, ἀπεφασίσθη δὲ νὰ ἐκκινήσῃ ὁλόκληρος ὁ στρατὸς κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν πρὸς δυσμὰς ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν πρὸς εὕρεσιν μείζονος λείας. Κατεδαφίσαντες λοιπὸν τὰ ὀχυρώματα Καλλιπόλεως καὶ Μαδυτοῦ ἐξεκίνησαν οἱ μὲν μετὰ τοὺς δὲ σημεῖον ἑνώσεως ὁρίσαντες τὴν Χρυσόπολιν, καθ' ὁδὸν ὅμως συνεπλάκησαν τὰ σώματα τοῦ Ῥοκαφόρτου καὶ Φερδινάν-

[1] Παχυμέρης, 7, 563. Ἐκτὸς τῶν συμβούλων ἡ Ἑταιρεία τότε εἶχε καὶ νοτάριον, γραμματέα, γραφεῖς δικαστάς, συνηγόρους καὶ συνδίκους.

δου καὶ κατέσφαξαν ἀλλήλους, μόλις κατορθώσαντος τοῦ πρίγκιπος Φερδινάνδου νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν τάξιν. Ἀλλὰ τελευταῖον διῃρέθησαν καὶ οἱ ἀρχηγοὶ Ῥοκαφόρτης καὶ Φερδινάνδος, καὶ ὁ μὲν τελευταῖος ἀποχωρισθεὶς τοῦ ἄλλου στρατοῦ ἐτράπη μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν διὰ τοῦ στόλου πρὸς τὴν Θάσον, ὁ δὲ Ῥοκαφόρτης ἐξηκολούθησε τὰς πρὸς δυσμὰς λεηλασίας του καὶ φθὰς εἰς Κασσάνδρειαν διεχείμασεν αὐτόθι. Τὸ δὲ προσεχὲς ἔτος τὸ μὲν πλεῖστον τοῦ σώματος τοῦ Ῥοκαφόρτου διηυθύνθη ἐπὶ τὴν πλουσίαν Θεσσαλονίκην, ἕτερα δὲ στίφη αὐτοῦ ἐλεηλάτησαν τὴν ἄλλην πέριξ χώραν μὴ φεισθέντα μηδὲ τῶν ἐν Ἄθῳ μονῶν.

Ὁ δὲ πρίγκιψ Φερδινάνδος ἐκ Θάσου ἔπλευσεν εἰς Ἁλμυρόν, ὅστις τότε διετέλει ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν ὡς κηδεμόνος τοῦ ἀνηλίκου σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Β' Ἀγγέλου τῆς Μεγαλοβλαχίας, ἵνα πορισθῇ τροφάς, καὶ λεηλατήσας αὐτὸν ἐτράπη ἐπὶ τὴν Σκόπελον καὶ Εὔβοιαν. Ἐνταῦθα αἴφνης ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ ἐνετικὸς στολίσκος ἐκ 10 πλοίων, ὅστις ὑπούλως εἶχεν ὑποσχεθῇ αὐτῷ συνδρομήν, ἔλαβε δ' ὁλόκληρον τὴν λείαν του καὶ αἰχμαλωτίσας αὐτόν τε τὸν Φερδινάνδον καὶ τοὺς ὀπαδούς του παρέδωκεν αὐτοὺς τοῖς Λομβαρδοῖς ἡγεμόσι τῆς Εὐβοίας, οὗτοι δὲ τοὺς ἀπέστειλαν πρὸς τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν Γουίδωνα τὸν Β' εἰς Θήβας, ὅστις ὠργισμένος ὢν διὰ τὴν λεηλασίαν τοῦ Ἁλμυροῦ ἐφυλάκισεν αὐτοὺς ἐν Καδμείᾳ, ἀργότερα δὲ διηύθυνεν εἰς Νεάπολιν πρὸς τὸν βασιλέα Κάρολον Β' τὸν Ἀνδηγαυϊκόν. Ἀλλὰ καὶ τοῦ ἑτέρου τυχοδιώκτου ἐπλησίαζε τὸ τέλος. Ὁ Ῥοκαφόρτης, ἐπιδιώκων ἐκ παντὸς τρόπου ν' ἀποβῇ ἡγεμών, προσεπάθησε νὰ γίνῃ ἐκ κηδεστίας συγγενὴς τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Γουίδωνος Β', νυμφευόμενος τὴν ἑτεροθαλῆ ἀδελφὴν αὐτοῦ Ἰωαννέταν ἐπὶ τῷ ὅρῳ, νὰ λάβῃ ὡς προῖκα τὸ ὑπὸ τοῦ δουκὸς κηδεμονευόμενον κράτος Ἰωάννου Β' τοῦ Ἀγγέλου ἐν Θεσσαλίᾳ· ἀλλὰ τὸ μὲν ἡ τιμιότης τοῦ Γουίδωνος, μὴ θέλοντος οὐδαμῶς νὰ καταχρασθῇ τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτῷ ἐπὶ τῆς Θεσσαλίας ἐξουσίαν, τὸ δὲ αἱ ῥᾳδιουργίαι τῶν Ἑνετῶν ἐματαίωσαν τὸ συνοικέσιον τοῦτο καὶ ὁ Γουίδων ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1308 μηδὲν περὶ τούτου ὁρίσας, ὥστε ὁ Ῥοκαφόρτης ἀπέτυχεν ἐντελῶς εἰς τὸ σχέδιόν του. Μετ' οὐ πολὺ δ' ὁ στρατὸς αὐτοῦ στασιάσας διὰ τῶν ῥᾳδιουργιῶν τοῦ ἀντιζήλου του Σεποῦ (Cepoy) καθῄρεσε μὲν τὸν Ῥοκαφόρτην τῆς ἀρχηγίας, ἐξελέξατο δ' ἀντ' αὐτοῦ ἀρχηγὸν τὸν Σεποῦν, ὅστις καὶ αὐτὸς μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθη διὰ τῆς φυγῆς νὰ σωθῇ ἐκ τῶν ὑποτελῶν του τούτων, ἀφοῦ προηγουμένως ἐξαπέστειλε δέσμιον

τὸν ἀντίζηλόν του εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Νεαπόλεως. Τότε ἡ Ἑταιρεία, μᾶλλον δ' εἰπεῖν ἡ συμμορία τῶν Καταλάνων, ἄνευ ἀρχηγοῦ μείνασα καὶ ὑπὸ μόνων τῶν συμβούλων διοικουμένη, ἐπειδὴ εὑρίσκετο ἐν μεγάλῃ στενοχωρίᾳ διά τε τὴν ἔλλειψιν τῶν ἐπιτηδείων καὶ τὰς ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων ἐνοχλήσεις, ἐτράπη πρὸς τὰ μεσημβρινοδυτικὰ κατὰ πρόσκλησιν τοῦ ἤδη ἐνήλικος γενομένου καὶ θέλοντος νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν του σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Β' Ἀγγέλου, διέπραξε δ' ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ τοιαύτας δῃώσεις, ὥστε ἐπὶ αἰῶνας ἐνεθυμοῦντο καὶ ἐδιηγοῦντο οἱ κάτοικοι τὴν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ἐκείνης προξενηθεῖσαν φθοράν. Διὸ ὁ Ἰωάννης μετεχειρίσθη πᾶσαν θυσίαν, ὅπως ἀπαλλαγῇ τῶν ὀχληρῶν τούτων συμμάχων καὶ πρὸς εὐτυχίαν του ἡ Ἑταιρεία λαβοῦσα παρ' αὐτοῦ δῶρα πολλὰ ἐκένωσε τὴν χώραν καὶ μετέβη εἰς Βοιωτίαν, ὅπως ὑπηρετήσῃ παρὰ τῷ τότε δουκὶ τῶν Ἀθηνῶν Γουαλθήρῳ τῷ Βριεννίῳ, προσκαλέσαντι αὐτὴν διὰ τοῦ Ῥογέρου Δεσλὼρ (Deslaur).

Τοιαῦτα λοιπὸν ἦσαν τὰ προηγούμενα τῆς ἐξώλους ἐκείνης Ἑταιρείας τῶν Καταλάνων, ἣν ὁ Γουαλθῆρος τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβεν ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν του περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1310. Ὁ Γουαλθῆρος κατὰ τὴν νεαράν του ἡλικίαν εἶχε χρηματίσει ἐπὶ μακρὸν αἰχμάλωτος τῶν Ἱσπανῶν ἐν Ἀγόστῃ τῆς Σικελίας καὶ ἐγνώριζε καλῶς τήν τε γλῶσσαν καὶ τὰ ἤθη τῶν Καταλάνων[1], ὥστε δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ μεταχειρισθῇ αὐτούς, ὅταν ἔλαβε τὴν ἀνάγκην των. Διότι, ὅτε ἐν ἔτει 1309 ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, δὲν ἤργησε νὰ εὑρεθῇ ἐνώπιον πολλῶν περιπλοκῶν, ἃς ἐν μέρει αὐτὸς ἑαυτῷ παρεσκεύασεν. Ἀφ' ἑνὸς εἴριζε πρὸς τοὺς γείτονας Ἑνετοὺς τῆς Εὐβοίας διὰ τὴν σύλληψιν Ἑνετῶν τινων ἐμπόρων, ἀφ' ἑτέρου δὲ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν Ἰωάννην Β' Ἄγγελον τῆς Θεσσαλίας καὶ τοὺς Παλαιολόγους, καθ' ὅσον ὁ μὲν Γουαλθῆρος ἤθελεν, ὡς διάδοχος τοῦ Γουίδωνος, νὰ διατηρήσῃ καὶ περαιτέρω τὴν κηδεμονίαν καὶ κυβέρνησιν τοῦ θεσσαλικοῦ κράτους, ὁ δ' ἐνῆλιξ ἤδη Ἰωάννης δικαίως ἤθελε νὰ μείνῃ τοῦ λοιποῦ ἀνεξάρτητος καὶ οἱ Παλαιολόγοι ἔλαβον αὐτὸν ὑπὸ τὴν προστασίαν των[2]. Πρὸς ἐξομαλισμὸν λοιπὸν τῶν δυσχερειῶν τούτων ἔλαβεν ὁ δοὺξ ὑπὸ μισθὸν τὴν συμμο–

[1] Hopf, σ. 389 ἑπ, Ἴδε τὰς ἀνεκδότους πηγὰς αὐτόθι.

[2] Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἐν 7, 7. σ. 249.

φίαν τῶν Καταλάνων, ὑποσχεθεὶς νὰ μισθοδοτήσῃ καὶ νὰ διαθρέψῃ πάντας ἐπὶ ἓξ μῆνας. Ἕκαστος ἱππότης θὰ ἐλάμβανε κατὰ μῆνα 4 οὐγκίας (52 νεωτέρας δραχμάς), οἱ ἐλαφροὶ ἱππεῖς 2 καὶ οἱ πεζοὶ μίαν οὐγκίαν, ἤτοι κατὰ μῆνα θὰ ἐλάμβανον 2,900,000 φράγκων, ἐὰν ὑπολογισθῇ ἡ δύναμις τῆς Ἑταιρείας ἐξ 7,000 ἀνδρῶν[1]. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐγένοντο αἱ συμφωνίαι, ὁ Γουαλθῆρος διέταξε νὰ προπληρωθῶσιν ἀμέσως δύο μηνῶν μισθοὶ καὶ ἐξεκίνησεν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 1310 πρὸς βορρᾶν ἐπὶ τοὺς Βυζαντίνους, οἵτινες εἶχον καταλάβει τὰ μεσημβρινὰ τῆς Θεσσαλίας. Ἐντὸς ὀλίγου ἐγένετο κύριος 30 καὶ ἐπέκεινα φρουρίων καὶ πόλεων τῆς Φθιώτιδος καὶ τῆς Θεσσαλίας, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ Παλαιολόγος καὶ ἡ δέσποινα μήτηρ τοῦ Ἰωάννου ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσιν εἰρήνην ἐπωφελῆ διὰ τὸν Γουαλθῆρον μείναντα κύριον τῆς Φθιώτιδος καὶ ἐπικυρίαρχον ἢ προστάτην τῆς Θεσσαλίας[2].

Τότε ὅμως, κατὰ τὸν χρονογράφον τῆς Ἑταιρείας Μουντάνερ, ὁ δοὺξ ἐγένετο θρασὺς ἐκ τῆς ἐπιτυχίας καὶ δὲν ἠθέλησε νὰ πληρώσῃ τοῖς μισθοφόροις του τὸν ὑπολειπόμενον μισθόν, ἀλλ' ἅμα ἐξησφαλίσθη ἐν τῇ κατοχῇ τοῦ δουκάτου καὶ ἀπηλλάγη τῶν δυσχερειῶν, ἤρξατο νὰ σκέπτηται πῶς ν' ἀπαλλαγῇ τῶν ὀχληρῶν τούτων συμμάχων. Πρὸς τοῦτο ἐξελέξατο 200 ἱππεῖς καὶ 300 πεζούς, ἢ Ἀλμουγαράβους, ὅπως κρατήσῃ αὐτοὺς παρ' ἑαυτῷ, τοὺς δὲ λοιποὺς ἀπέλυσε τῆς ὑπηρεσίας καί, ἐπειδὴ ἐκεῖνοι ἀπήτουν τὸν καθυστερούμενον μισθόν των, ἠπείλησεν αὐτοὺς διὰ τῆς βίας. Κατὰ τὸ Ἀραγώνιον ὅμως Χρονικὸν τοῦ Μορέως οὗτινος ἡ εἴδησις ἐπιβεβαιοῦται καὶ ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ Χρονικοῦ, ἡ ῥῆξις ἐπῆλθεν ἐξ ὑπαιτιότητος τῶν Καταλάνων, διότι κατεκράτουν τὰς κυριευθείσας πόλεις καὶ φρούρια καὶ ἀπήτουν νὰ διατηρήσωσιν αὐτὰς ὡς φεουδοῦχοι καὶ ὑποτελεῖς τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ὁ δὲ Γουαλθῆρος ἀπέρριψε τὴν πρότασιν[3]. Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, οἱ Καταλάνοι, οἵτινες εἶχον μεθ' ἑαυτῶν ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1305 πολλοὺς Τούρκους καὶ Τουρκοπούλους (ἐκχριστιανισθέντας Τούρκους[4]) συμπεριπλανωμένους καὶ συναγωνιζομένους, ὠχυρώθησαν τότε εἰς τὴν διὰ τοῦ ξίφους αὐτῶν κυριευθεῖσαν πρὸ μικροῦ Θεσσαλίαν, κατέλαβον αὐτὴν ὡς ἴδιον κτῆμα

[1] Πρβ. Sassenay, Les Briennes, σ. 180. καὶ Γρηγορογ. Β', σ. 13.

[2] Muntaner ἐν κεφ. 240.

[3] Πρβ. Ἀραγων. Χρον. ἀρ. 546—547 καὶ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως στ. 5946. Ἴδε δὲ καὶ Γρηγορογ. τομ. Β', σ. 16.

[4] Ἴδε περὶ τούτου Κ. Παπαρρηγοπούλου Ἑλλ. ἱστ. τ. Δ', σ. 512, 564 ἐκδ. ά.

καὶ ἀπεφάσισαν διὰ τῶν ὅπλων νὰ διατηρηθῶσιν ἐν ταῖς κτήσεσι ταύταις. Ὁ δὲ Γουαλθῆρος παρασκευαζόμενος καθ᾽ ὅλον τὸν χειμῶνα τοῦ 1310, ὅπως ἀποδιώξῃ ἐκεῖθεν τοὺς Καταλάνους, προσεκάλεσεν εἰς ἐπικουρίαν πάντας τοὺς δυνάστας τῆς Εὐβοίας, τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες πάντες σχεδὸν εἶχον ἀποβῇ ὑποτελεῖς αὐτοῦ, καὶ συνήγαγεν οὕτω στρατὸν ἐξ 700 ἐκλεκτῶν ἱπποτῶν, 6400 ἱππέων καὶ 3,000 Ἑλλήνων πεζῶν ἐκ τοῦ δουκάτου[1], ἐκτὸς τῶν Καταλάνων οἵτινες, ἐπιστάσης τῆς ὥρας, ἠρνήθησαν νὰ πολεμήσωσι κατὰ τῶν ὁμοεθνῶν καὶ συναδέλφων των καὶ ἐν τῇ μάχῃ ἐγκατέλιπον αὐτὸν ἑνωθέντες μετ᾽ ἐκείνων. Ἀλλὰ καὶ οἱ πολέμιοι Καταλάνοι δὲν ἔμειναν ἄπρακτοι, διότι διὰ Τούρκων καὶ ἐγχωρίων συμμάχων ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλίας ηὔξησαν τὴν δύναμίν των μέχρι 3,500 ἱππέων καὶ 4,500 πεζῶν· οὐχ ἧττον ὅμως πάντοτε ἦσαν εἷς πρὸς δύο ὡς πρὸς τοὺς ἐναντίους καὶ κατενόησαν ὅτι μόνον στρατήγημά τι ἠδύνατο νὰ τοὺς σώσῃ, καθόσον μάλιστα καὶ οἱ συμμαχοῦντες αὐτοῖς Τοῦρκοι καὶ Τουρκόπουλοι, πονηρῶς φερόμενοι, παρηκολούθουν μὲν αὐτούς, ἀλλ᾽ ἀποκεχωρισμένοι καὶ καιροφυλακτοῦντες νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τοῦ ὑπερισχύσοντος ἐν τῇ πάλῃ.

Ἐξεκίνησαν λοιπὸν τολμηροὶ ἐπὶ τὰς Θήβας, τὰς ἐν Φθιώτιδι καὶ ὠχυρώθησαν παρὰ τὸν Ἁλμυρὸν ἐπὶ τὰ δεξιὰ τοῦ Χολορρεύματος, τοῦ διαρρέοντος τὸ μεταξὺ τοῦ Ἁλμυροῦ καὶ τῶν φθιωτίδων Θηβῶν πεδίον[2].

[1] Ῥητῶς λέγει τοῦτο ὁ σύγχρονος χρονογράφος Μουντάνερ ἐν Καταλαν. Χρον. κεφ. 240.

[2] Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως ὡς τόπον τῆς μάχης ἀναφέρει τὸν Ἁλμυρὸν (στ. 5, 934), τὸ δ᾽ Ἀραγωνικὸν Χρονικὸν λέγει Amiro (ἀριθ. 594), τὸ δὲ Livre de la Conqueste ἔχει Ramiro, ὁ δὲ Muntaner λέγει ὅτι ἡ μάχη ἐγένετο en un bel pla prop Estives ἤτοι Θήβας. Μόνος δὲ ὁ μετὰ πεντηκονταετίαν γράψας Νικηφόρος Γρηγορᾶς λέγει ὅτι οἱ Καταλάνοι «διαβάντες τὸν Κηφισσὸν κατεστρατοπέδευσαν παρὰ τὴν Βοιωτίαν οὐ πόρρω τοῦ ποταμοῦ,» (7,7. τόμ. Β΄, σ. 251 ἐπ. ἐκδ. Βόννης) καὶ κατὰ τοῦτον πάντες οἱ ἔκτοτε περὶ τούτου γράψαντες θέτουσι τὴν μάχην τῆς 15ης Μαρτίου 1311 ἐν Βοιωτίᾳ, παρὰ τὸν Κηφισσὸν καὶ τὰς Θήβας τὰς βοιωτικάς. Ἀλλ᾽ οἱ Καταλάνοι ἦσαν ὠχυρωμένοι ἐν Θεσσαλίᾳ, ὁ δὲ Γουαλθῆρος ἐστρατοπέδευε παρὰ τὸ Ζητούνιον, οὗτος δ᾽ ἦτο ὁ ἐπιτεθέμενος καὶ μετὰ πολυαριθμοτέρου στρατοῦ ὁρμήσας νὰ ἐκβάλῃ αὐτοὺς τῶν χωρῶν του. Πιθανώτερον λοιπὸν εἶνε ὅτι εὗρεν αὐτοὺς παρὰ τὰς φθιώτιδας Θήβας καὶ τὸν Ἁλμυρόν, βραδύτερον δ᾽ οἱ γράψαντες περὶ τοῦ πράγματος ἐνόμισαν τὰς γνωστοτέρας βοιωτικὰς Θήβας ἀντὶ τῶν ἀσημοτέρων φθιωτίδων, τὸν δ᾽ ἀναφερόμενον ποταμὸν ἐξέλαβον ὡς τὸν Κηφισσόν, ἀδιαφορήσαντες παντελῶς

μεταβαλόντες ἐπιτηδείως διὰ τῶν ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ ὁλόκληρον τὴν περὶ τὸ στρατόπεδόν των χώραν εἰς ἕλος βαθὺ καὶ ἀδιάβατον, ἀλλ' ἀόρατον τοῖς πολεμίοις, καὶ ἐκεῖ ἀνέμενον ἀτάραχοι τὸν ἐχθρόν. Κατὰ δὲ τὸ ἔαρ τοῦ 1311 ἐξεκίνησε καὶ ὁ Γουαλθῆρος κατ' αὐτῶν ἐκ Ζητουνίου πλήρης πεποιθήσεως μετὰ τοῦ ἐκλεκτοῦ καὶ πολυαρίθμου στρατοῦ του, φθὰς δὲ ἐνώπιον τοῦ στρατοπέδου των τὴν 15ην Μαρτίου παρέταξεν ἀμέσως τὸν στρατὸν ὡς εἰς μάχην ἐξ ἐφόδου. Τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν ἀπετέλουν οἱ ἐκλεκτοὶ ἐκεῖνοι 700 ἱππόται, προπορευομένου αὐτοῦ τοῦ δουκός, ὅστις εἶχε παρ' αὐτῷ τὴν σημαίαν τῶν Βριεννίων, τὴν φέρουσαν ὡς σύμβολον χρυσοῦν λέοντα ἐπὶ ἀστερόεντος κυανοῦ οὐρανοῦ, οἱ δὲ πολέμιοι ἵσταντο ἀκίνητοι ἐν τάξει ἀναμένοντες τὴν προσβολήν. Ἡ ἔφοδος ἤρξατο ταχέως καὶ οἱ περὶ τὸν Γουαλθῆρον ἀγέρωχοι ἱππόται ὥρμησαν ἀκράτητοι, μετ' οὐ πολὺ ὅμως περιέπεσον ἄνευ ἐλπίδος διεξόδου καὶ σωτηρίας εἰς τὰ κεκρυμμένα ἕλη, ἔνθα ἵπποι καὶ ἀναβάται φύρδην μίγδην περιεπλάκησαν. Οἱ δὲ Καταλάνοι, οἵτινες ἕως τότε περιωρίζοντο μόνον εἰς τὸ νὰ ῥίπτωσι μακρόθεν βέλη κατὰ τῶν ἐπερχομένων, βλέποντες τὴν σύγχυσιν, ἐπετέθησαν διὰ τῆς σπάθης καὶ τῆς λόγχης κατ' αὐτῶν καὶ ἐφόνευσαν τοὺς πλείστους. Ὁ γενναῖος Γουαλθῆρος πληγωθεὶς καιρίως ἔπεσε παρὰ τὴν καταπατηθεῖσαν σημαίαν του, σὺν αὐτῷ δὲ καὶ οἱ πλεῖστοι καὶ κράτιστοι τῶν συμμάχων του ἱπποτῶν καὶ δυναστῶν Ἑλλάδος, Πελοποννήσου, καὶ τῶν νήσων. Μόνοι ὁ ἐκ Βερώνης Βονιφάτιος, ὁ πιστὸς φίλος ἐκεῖνος τοῦ πρώην δουκός, καὶ ὁ Ῥογέρος Δεσλώρ, ὁ ἄλλοτε προσκαλέσας τοὺς Καταλάνους εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Γουαλθήρου, δὲν ἐφονεύθησαν, ἀλλὰ περιῆλθον αἰχμάλωτοι εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν. Μετὰ δὲ τὴν καταστροφὴν τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς καὶ τὸν φόνον τοῦ Γουαλθήρου ἡ νίκη τῶν Καταλάνων ἀπέβη εὔκολος καὶ γενική. Οἱ καιροφυλακτοῦντες Τοῦρκοι, ἰδόντες τὴν πλάστιγγα κλίνουσαν ὑπὲρ τῶν Καταλάνων, ἀνεμίχθησαν εἰς τὴν μάχην ὑπὲρ τούτων καὶ ἀνευρόντες τὸν νεκρὸν τοῦ δουκὸς ἀπέκοψαν αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καὶ περιέσυραν ἐν θριάμβῳ τὸ σῶμα [1].

περὶ τοῦ μνημονευομένου Ἁλμυροῦ. Τὴν παρατήρησιν ταύτην περὶ τῆς πιθανῶς ἐσφαλμένης τοποθετήσεως τοῦ πεδίου τῆς μάχης παρὰ τὰς βοιωτικὰς Θήβας πρῶτος ἐποιήσατο ἐσχάτως ὁ Τ. Νεροῦτσος ἐν Χριστιαν. Ἀθήναις, ἔνθ. ἀνωτ., Δ', σ. 130.

[1] Τὴν περὶ Ἁλμυρὸν μάχην περιγράφουσιν ὁ Νικηφ. Γρηγορᾶς ἐν 7, 7. τόμ. Β', σ. 251 ἐπ.· ὁ Θεόδουλος ἐν Β', σ. 194. καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης ἐν Α', σ. 19—

Μετὰ τὴν ἀπροσδόκητον ἔκβασιν τῆς μάχης ταύτης οἱ Καταλάνοι ἀκώλυτοι εἰσήλασαν εἰς τὸ δουκάτον καὶ ἐβάδισαν ἐπὶ τὰς βοιωτικὰς Θήβας, τὰς ὁποίας, καίπερ μὴ ἀντιστάσας σπουδαίως, διήρπασαν καὶ ἐλεηλάτησαν, ὡς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς Καδμείας μέγαρα τῶν δουκῶν καὶ τῶν κομήτων Σαὶντ-Ὀμέρ. Ἡ δὲ ἀτυχὴς τοῦ Γουαλθήρου χήρα Ἰωάννα ἡ ἐκ Σατιλλὼν (Chatillon) τῆς Γαλλίας, ἅμα μαθοῦσα τὸ οἰκτρὸν τοῦ συζύγου τέλος καὶ τὴν προέλασιν τῶν Καταλάνων, κατέφυγε μετὰ τῶν δύο ἀνηλίκων τέκνων της Γουαλθήρου Β′ καὶ Ἰσαβέλλας εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἐντεῦθεν ὅμως τάχιστα ἠναγκάσθη ν' ἀπέλθῃ, πρῶτον μὲν εἰς Πελοπόννησον, ἐκεῖθεν δ' ἔπειτα εἰς Νεάπολιν παρὰ τῷ βασιλεῖ Ῥοβέρτῳ· διότι οἱ Καταλάνοι ἐκ Θηβῶν δὲν ἤργησαν νὰ ὁρμήσωσι καὶ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ νὰ κυριεύσωσιν ἐξ ἐφόδου καὶ λεηλατήσωσι τήν τε κάτω πόλιν καὶ τὴν Ἀκρόπολιν. Κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην ἐπυρπολήθησαν αἱ περὶ τὸ Ἀσκληπιεῖον κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς Ἀκροπόλεως κατοικίαι καὶ ὁ περὶ τὴν Ἀκαδήμειαν καὶ τὸν Κολωνὸν ἐλαιών, τοῦτο δὲ προῆλθε μὲν βεβαίως καὶ ἐκ τῆς βαρβαρότητος καὶ τοῦ ἀτιθάσσου χαρακτῆρος τῶν Καταλάνων καὶ Τουρκοπούλων, συνέτεινεν ὅμως εἰς τὴν αὔξησιν τῆς ὀργῆς καὶ κακοβουλίας των καὶ ἡ ἀντίστασις, ἣν ἐπί τινα χρόνον ἀντέταξε κατ' αὐτῶν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἡ χήρα Ἰωάννα [1]. Οὕτω κατελήφθη καὶ ἐδῃώθη ἀμειλίκτως τῷ 1311 ὑπὸ τῶν ἀγρίων Καταλάνων τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν.

Ἀποθανόντος τοῦ Γουαλθήρου ἐξέλιπε καὶ ἡ σειρὰ τῶν ἐκ γαλλικῆς καταγωγῆς ἡγεμόνων τῶν Ἀθηνῶν· διότι οὔτε τῆς χήρας Ἰωάννης, οὔτε τοῦ Γουαλθήρου Β′ ἢ τῶν μετ' αὐτοὺς συγγενῶν των αἱ πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ δουκάτου ἐπανειλημμέναι ἀπόπειραι ἐπέτυχον ὡς πρὸς τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ κτήσεις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ παρακατιόντες. Ὁ Γουαλθῆρος ἀπεβίωσεν ἐν τῇ μεγίστῃ ἀκμῇ τῆς ἰσχύος του, διότι

20, ἐκδόσεων Βόννης, πρὸς δὲ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως στ. 5920-5934 καὶ 5942—5960. Τὸ Livre de la conqueste εἰς τὸ ἔτος 1307, ὁ Muntaner ἐν κεφ. 240 καὶ ἄλλοι· ὁλόκληρον δὲ τὴν ἱστορίαν ταύτην μετά τινων παραλλαγῶν ὁ Hopf, ἐν σ. 389 ἐπ.· ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος Ἑλλ. ἱστ. τόμ. Ε′, σ. 203 ἐπ. 216 ἐπ.· ὁ Γρηγορόβιος ἐν τόμ. Β′, σ. 15 ἐπ.· ὁ Τ Νεροῦτσος ἔνθ. ἀνωτ. καὶ ἄλλοι.

[1] Οὕτω λέγει ῥητῶς τὸ Ἀραγωνικὸν Χρονικὸν (ἀρ. 552. 553.) Alli si defendió por un tempo. Ὁ Χαλκοκονδύλης, ὅστις ἀναφέρει τὴν δῄωσιν τῶν Θηβῶν (1, 19), οὐδὲν λέγει τοιοῦτο περὶ Ἀθηνῶν, διό τινες ἀμφιβάλλουσι περὶ τῆς ἀκριβείας τῆς εἰδήσεως, καίπερ τόσον λεπτομεροῦς.

ἦτο ὁ πράγματι ἀνώτατος δυνάστης καὶ κυρίαρχος Πελοποννήσου, Ἑλλάδος, Εὐβοίας καὶ τοῦ πλείστου τοῦ θεσσαλικοῦ κράτους, διέθετε δὲ στρατὸν ἐκ 15 καὶ ἐπέκεινα χιλιάδων, ὧν οἱ ἡμίσεις ἱππεῖς. Ἂν ὅμως ἡ μεγάλη αὕτη τοῦ Γουαλθήρου καὶ τοῦ προκατόχου του ἰσχὺς συνέτεινεν ἀναλόγως πρὸς εὐδαιμονίαν καὶ τῆς ἀτυχοῦς τῶν Ἀθηνῶν πόλεως καὶ τοῦ ἀττικοῦ λαοῦ ἢ μόνον προὐκάλει αὔξησιν τῶν πιέσεων τῶν ἀτυχῶν ἰθαγενῶν κατοίκων διὰ τῶν στρατολογιῶν, δὲν εἶνε σαφῶς γνωστόν, ἀλλ' ἂν μὴ εἶνε ἀληθὲς τὸ δεύτερον, οὔτε ὅμως τὸ πρῶτον εἶνε πολὺ πιθανόν. Βεβαίως οἱ Γάλλοι δυνάσται τῆς Ἀττικῆς παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς διαδεχθέντας αὐτοὺς Καταλάνους ὑπῆρξαν λίαν πρᾶοι καὶ μετριοπαθεῖς καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτῶν ἐκ τῶν καλλιτέρων τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας, οὐχ ἧττον ὅμως ἡ κατάστασις τοῦ λαοῦ τῆς Ἀττικῆς, ὡς καὶ καθόλου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὑπὸ τοὺς Φράγκους, δὲν ἦτο καὶ ἀξιοζήλευτος, οὐδ' ἦλθον οἱ ἰθαγενεῖς εἰς στενωτέραν πρὸς τοὺς κατακτητὰς ἐπικοινωνίαν ἢ συγχώνευσιν καὶ ἐξίσωσιν. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἐσχάτως εἶχον παύσει νὰ διατελῶσιν οἱ ἰθαγενεῖς κάτοικοι ἐν ὅλως ἀδρανεῖ θέσει, διότι οἱ δοῦκες ἤρξαντο νὰ στρατολογῶσι καὶ ἐξ αὐτῶν. Ἐπίσης εἴδομεν ὅτι ἐπὶ Ἰωάννου Α' Δελαρόσου ἡ ὑλικὴ εὐπορία καθ' ὅλον τε τὸ δουκάτον καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις εἶχεν ἀναζωογονηθῆ. Ἀλλὰ τί ὠφέλει τοὺς Ἕλληνας ἡ στρατολογία αὕτη, ἀφοῦ ὑπὲρ ξένων καὶ δεσποτῶν ἐμάχοντο; Διὰ τὴν τότε τῆς πολιτικῆς ἀφανείας ἐποχὴν ἡ στρατολογία τῶν ἰθαγενῶν συνέτεινε μόνον πρὸς αὔξησιν τῶν δεινῶν των καὶ χειροτέρευσιν τῆς καὶ ἄλλως οἰκτρᾶς πολιτικῆς θέσεώς των, ὅπως καὶ ἡ αὔξησις τῆς ἐμπορίας καὶ ἡ βελτίωσις τῆς γεωργίας συνέτεινον μᾶλλον πρὸς πλουτισμὸν τῶν δουκῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχόντων των. Ὥστε ὅσον ἠπία καὶ ἂν ἦτο ἡ πολιτεία τῶν Γάλλων δουκῶν, ἡ κατάστασις τῶν Ἀθηνῶν ὑπ' αὐτοὺς δὲν ἦτο ζηλευτή. Καὶ ὅμως ἡ κατάστασις αὕτη ἦτο μυριάκις προτιμοτέρα τῆς ἐπὶ τῆς καταλανοκρατίας ἐπικρατησάσης ἐν τῇ ἀτυχεῖ τῆς Ἀττικῆς χώρᾳ, ὡς ἐν τοῖς ἑξῆς θέλομεν ἰδεῖ. Ὁ Ἄγγλος μάλιστα ἱστορικὸς Γεώργιος Φίνλαϋς τὸ γαλλικὸν δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν ἐξετίμησεν ὡς πλουσιώτερον καὶ ἰσχυρότερον καὶ τοῦ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του βασιλείου τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, βασιλεύοντος τοῦ Ὄθωνος, τὴν δ' ἐκτίμησιν ταύτην ἐπεδοκίμασε καὶ ὁ Γρηγορόβιος[1]. Καὶ ἂν παραδεχθῶμεν δ' ὡς

[1] Finlay, Histosy of greece, Δ', 143. ἐκδ. 1877, καὶ Φερδ. Γρηγορόβιος ἐν τόμ. Β', σ. 28 ἐπ.

ὑπερβολικὴν τὴν παραβολὴν ταύτην τοῦ Ἄγγλου καὶ τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ, βεβαίως ὅμως τὸ δουκάτον τοῦτο εἶχε τότε μείζονα ἑνότητα παντὸς ἄλλου φραγκικοῦ ἐν Ἑλλάδι κράτους· διότι οὔτε ἐγχωρίους καὶ ἰθαγενεῖς ἰσχυροὺς δυνάστας εἶχον οἱ Δελαρόσαι, οὔτε οἱ Φράγκοι τοιοῦτοι ἀνεφάνησαν ἀτίθασσοι. Οἱ Σαὶντ-Ὁμὲρ τῶν Θηβῶν καὶ οἱ βαρῶνοι Σαλώνων καὶ Βωδονίτσης ἢ ἦσαν στενοὶ τῶν δουκῶν συγγενεῖς ἢ πιστοὶ καὶ ἀφωσιωμένοι φίλοι. Ἄλλως τε καὶ ἐν γένει οἱ Δελαρόσαι ἦσαν εἰρηνικοὶ δυνάσται. Στόλον ποσῶς δὲν κατήρτισαν, εἰμὴ παροδικῶς ἐπὶ Ἰωάννου, ἴσως ἵνα μὴ κινήσωσι τὸν φθόνον τῶν ἰσχυρῶν Ἑνετῶν, ὁ δὲ Πειραιεὺς ἦτο μόνον ἐμπορικὸς λιμήν, ἀπὸ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων Πόρτο Λεόνε, ὡς εἴδομεν, καλούμενος. Ἡ δ' ἐκπαίδευσις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ ἰθαγενοῦς λαοῦ ἦτο λίαν παρημελημένη, καὶ αἱ τέχναι δὲ δὲν φαίνεται νὰ ἔλαβον ἰδιαιτέραν ἐπίδοσιν. Ἐκτὸς τῶν πρὸ τοῦ λιμένος Πειραιῶς κολοσσιαίων λεόντων ἡ εἰς παλάτιον διασκευὴ καὶ διακόσμησις τῶν Προπυλαίων Ἀθηνῶν καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Καδμείας μέγαρον τοῦ Νικολάου Σαὶντ-Ὁμὲρ ἦσαν τὰ μόνα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔργα τέχνης, θαυμαζόμενα ὑπὸ τῶν συγχρόνων. Ὡς τελευταῖον δὲ μνημεῖον καὶ μαρτύριον τῆς τε κυριαρχίας καὶ τῆς διαθέσεως τῶν Γάλλων δυναστῶν τῶν Ἀθηνῶν περιεσώθη ἡ διαθήκη τοῦ Γουαλθήρου, ἣν ἔγραψεν ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς μοιραίας μάχης καὶ ἥτις εὑρίσκεται πρωτότυπος ἐν Τρικασσίνοις (Troyes) τῆς Γαλλίας, ὅπως ἐξῆλθε τῶν χειρῶν τοῦ δουκὸς ἐκείνου [1]. Διὰ ταύτης ὁ Γουαλθῆρος γενικὸν κληρονόμον ἄφηνε τὴν σύζυγον Ἰωάνναν καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς δύο ἀνήλικα τέκνα του, ἐρρύθμιζε τὰς σχέσεις πάντων τῶν συγγενῶν καὶ φίλων καὶ ἐκληροδότει ἀνὰ διακόσια μὲν ὑπέρπυρα εἰς τὸν Παρθενῶνα τὴν μονὴν τῶν ἐν Ἀθήναις ἐγκατασταθέντων Φραγκισκανῶν Μινωριτῶν, τὴν Παναγίαν τῶν Θηβῶν. τὴν τῆς Χαλκίδος καὶ εἰς ναοὺς τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ἄργους, ἀνὰ ἑκατὸν δὲ εἰς ναοὺς τῆς Δαυλίας, τῆς Λεβαδείας καὶ τῆς Βωδονίτσης. Ὡς τόπον δὲ τῆς ταφῆς του ὥριζεν ὁ ἀτυχὴς δοὺξ τὴν μονὴν Δαφνίου [2], ἐν ᾗ ὑπῆρχον καὶ τάφοι τῶν ἐν Ἀθήναις δυναστευσάντων Δελαροσῶν, ὡς ἐν Βελλεβῷ τῆς Γαλλίας

[2] Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ H. d'Arbois de Jubainville ἐν Voyage paléographique dans l'Aube, Paris, 1855.

[3] Αἱ λέξεις τοῦ Γουαλθήρου εἶνε Nous élisons notre sepulture aux Dauphenins, αὕτη δὲ τοῦ τελευταίου Γάλλου δουκὸς ἡ διάταξις εἶνε πρόσθετος μαρτυρία καὶ ἀπόδειξις ὅτι ἤδη πρὸ αὐτοῦ οἱ Γάλλοι δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν

οἱ τῶν προγόνων αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ τελευταία αὕτη ἐπιθυμία τοῦ Γουαλθήρου, ὡς καὶ πᾶσαι τῆς διαθήκης του αἱ διατάξεις, δὲν ἐστάθη δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθῶσι μετὰ τὴν παρὰ τὸν Ἁλμυρὸν πανωλεθρίαν. Οὐδεμία ὑπάρχει μαρτυρία ὅτι τὸ νεκρόν του σῶμα διετηρήθη καὶ ἐτάφη ἐν Χαλκίδι ὑπὸ τοῦ πιστοῦ φίλου Βονιφατίου τοῦ ἐκ Βερώνης, ὡς ἰσχυρίσθη ὁ Βυχών[1]. Μόνη ἡ ἀποκοπεῖσα κεφαλή του εἶνε γνωστὸν ὅτι ἐλυτρώθη τῷ 1348 ἀντὶ πολλῶν χρημάτων ὑπὸ τῶν συγγενῶν του καὶ μετακομισθεῖσα εἰς Ἀλέτιον τῆς Ἰταλίας ἐτάφη, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Σταυροῦ, ὅπου ἠγέρθη αὐτῷ καὶ σῳζόμενον μεγαλοπρεπὲς μαρμάρινον μνημεῖον[2].

εἶχον ἐκλέξει τὴν περικαλλῆ καὶ πλουσίαν τότε μονὴν τοῦ Δαφνίου ὡς κοιμητήριον οἰκογενειακὸν ἐν Ἑλλάδι.

[1] Ἐν La Grèce continentale et la Morée, σ. 134. Εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον προέβη ὁ Βυχὼν ἀποκαλυφθέντος ἐν Χαλκίδι τάφου τινὸς φραγκικοῦ κατὰ τὴν πτῶσιν μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ φρουρίου, ἀλλ' οὐδὲν ἀποδεικνύει ὅτι ἐκεῖ ἦτο τεθαμμένος ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουαλθῆρος.

[2] Πρβ. Hopf σ. 392.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΛΑΝΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΝ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΗΣ ΣΙΚΕΛΙΑΣ, 1311-1387

Μετὰ τὴν παρὰ τὸν Ἁλμυρὸν ἀνέλπιστον καὶ ἀποτελεσματικὴν νίκην τῆς 15ης Μαρτίου 1311 οἱ Καταλάνοι ἐτράπησαν, ὡς εἴπομεν, εὐθὺς ἐπὶ τὴν κυρίευσιν καὶ κατοχὴν τῆς χώρας τοῦ πολεμίου των Γουαλθήρου. Κατὰ πρῶτον διηυθύνθησαν ἐπὶ τὴν ὀχυρὰν Λεβάδειαν, ἧς οἱ κάτοικοι προθύμως ἠνέῳξαν αὐτοῖς τὰς πύλας, διὸ εἰς ἀνταμοιβὴν ἀνυψώθησαν εἰς ὃν καὶ οἱ κατακτηταὶ βαθμόν, λαβόντες τὸ δικαίωμα νὰ συνάπτωσι καὶ γάμους μετὰ τῶν Λατίνων, ἐνῷ ἄλλως καὶ ἐπὶ τῆς καταλανοκρατίας οὐδενὶ Λατίνῳ ἐπετρέπετο νὰ νυμφευθῇ Ἑλληνίδα καὶ τἀνάπαλιν[1]. Μετὰ δὲ τοῦτο καταλαβόντες ἄνευ σπουδαίας δυσκολίας καὶ τὰς ἀκροπόλεις τῶν Θηβῶν καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ἑπομένως καὶ ὅλην τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν ἀνήκουσαν χώραν[2], ἀπεφάσισαν νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν αὐτῇ ὡς κυρίαρχοι διανεμόμενοι πρὸς ἀλλήλους. Ἐπρότειναν μάλιστα καὶ εἰς τοὺς συμμάχους αὐτῶν Τούρκους ν' ἀποκατασταθῶσιν ἐν τῷ δουκάτῳ καὶ ν' ἀπαλλαχθῶσι μετ' αὐτῶν «μακρᾶς πλάνης», ὡς λέγει ὁ Γρηγορᾶς[3], οὗτοι ὅμως εὐτυχῶς δὲν ἐδέχθησαν, ἀλλὰ παραλαβόντες ὡς μερίδιον τῆς λείας τὰ ὅπλα καὶ τοὺς ἵππους τῶν ἐν τῇ παρὰ Ἁλμυρὸν μάχῃ πεσόντων ἀνε-

[1] Ἴδε Hopf, σ. 392 κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἐν Παλέρμῳ ἀρχείων, ἐξ ὧν ἠρύσθη ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς καταλανοκρατίας ἐν Ἀθήναις. Πρβ. δὲ καὶ Γρηγορόβιον, Β', σ. 52 ἑπ., ὅστις παραθέτει καὶ τὰ σχετικὰ κείμενα. Πόσον οἱ Καταλάνοι ἐτήρησαν τῶν Λεβαδέων τὰς προνομίας φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι 50 ἔτη ἀργότερα Λεβαδεύς τις ὡς ἐξαιρετικὴν προνομίαν ἔλαβεν ἐπιγαμίας ἄδειαν! Πρβ. καὶ Γρηγορ. Β', σ. 71. σημ. 1.

[2] Τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις τῶν πρῴην δουκῶν Ἄργος καὶ Ναύπλιον διετήρησεν ὑπὲρ τῶν Βριεννίων ὁ τότε διοικητὴς αὐτῶν Γουαλθῆρος de Foucherolles, διέμειναν δ' ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ τὴν κατοχήν των.

[3] Ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν φιλόσοφον Ἰωσήφ, παρὰ Boissonade, Analecta graeca, Γ', σ. 213.

χώρησαν πάντες σχεδὸν κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος 1311 ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Χαλὴλ πρὸς βορρᾶν, δῃοῦντες καὶ λεηλατοῦντες, ὡς συνείθιζον, μέχρις ὅτου ἐν ἔτει 1313 οἱ Βυζαντῖνοι κατέστρεψαν αὐτοὺς ὁλοτελῶς βοηθείᾳ τῶν Γενουαίων. Ἔμειναν λοιπὸν οἱ Καταλάνοι μόνοι κύριοι τῆς παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα κατακτηθείσης χώρας. Πρὸς ἐξασφάλισιν δὲ τῶν κτήσεών των τούτων ἐθεώρησαν ἀναγκαῖον, ἐπειδὴ ὁ ἐχθρικῶς πρὸς αὐτοὺς διακείμενος ἑνετικὸς στόλος ἐστάθμευεν ὑπὸ τὸν Μοροζίνην παρὰ τὴν Χαλκίδα, ἐνῷ συγχρόνως οἱ ἀπόγονοι τῶν πρώην δουκῶν ἤρξαντο κινούμενοι πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ δουκάτου, πάντα δὲ τὰ πέριξ κράτη ἐθεώρουν αὐτοὺς ὡς ληστρικὴν συμμορίαν, νὰ τεθῶσιν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τινός, δὲν ἔκριναν ὅμως ὀρθὸν νὰ προσφέρωσι τὴν ἀρχηγίαν ταύτην εἴς τινα ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἀπετάθησαν πρὸς τοὺς δύο αἰχμαλώτους των. Κατὰ πρῶτον λοιπὸν προσήνεγκαν τὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν ἡγεμόνα Καρύστου Βονιφάτιον τὸν ἐκ Βερώνης, τούτου δ' ἀποποιηθέντος, τῷ ἑτέρῳ ἐπισήμῳ αἰχμαλώτῳ Δεσλὼρ, ὅστις ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν καὶ ἀνηγορεύθη προσωρινὸς διοικητὴς τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν (1311), συγχρόνως δ' ἐνυμφεύθη καὶ τὴν χήραν τοῦ πεσόντος ἄρχοντος Σαλώνων Θωμᾶ Γ' Στρομογκούρ, δι' ἧς, ἀτέκνου οὔσης, ἔλαβεν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Σαλώνων μετὰ ἀξιολόγου μέρους τῆς Φωκίδος. Τὸ παράδειγμα τοῦ Ῥογέρου Δεσλὼρ ἐμιμήθησαν καὶ οἱ Καταλάνοι, οἵτινες ἐνυμφεύθησαν τὰς χήρας καὶ θυγατέρας τῶν πεσόντων Φράγκων ἱπποτῶν καὶ ἀρχόντων, γυναῖκας, τῶν ὁποίων πρότερον τιμὴν των θὰ ἐθεώρουν νὰ ἦσαν εὐτελεῖς ὑπηρέται χύνοντες ὕδωρ εἰς νίψιμον, κατὰ τὸν ὁμοεθνῆ καὶ σύγχρονον καὶ συναγωνιστήν των Μουντανερ[1]· ἔπειτα δὲ διενείμαντο πρὸς ἀλλήλους τὰ φέουδα ἐκείνων καὶ οὕτως ἔλαβον κατὰ πάντα τῶν πρώην τῆς χώρας κυρίων τὴν θέσιν.

Οὕτω λοιπὸν ἐξέλιπεν ὁ γαλλικὸς ἱπποτισμὸς ἐν Ἑλλάδι καὶ κατὰ τὸν Φλωρεντῖνον χρονογράφον Ἰωάννην Βιλλάνην «ἐδῃώθη και κατεστράφη ἡ χαρὰ τῶν Λατίνων, χώρα ἀκμαία καὶ πλουσία ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην[2],» ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς ἔπηξαν τὰς σημαίας των οἱ Καταλάνοι, οἵτινες προσηνέχθησαν οὕτω βιαίως καὶ βαρβάρως ἐν τῇ ἀτυχεῖ χώρᾳ, ὥστε ἡ ὀνομασία «Κατιλάνος» καὶ σήμερον ἔτι ἔχει

[1] Muntaner, u. 240. Θεόδουλος ἐν Πρεσβευτικῷ, παρὰ Boissonade Anal. gr., Β', σ. 201.

[2] Giov. Villani, 8, 51 ἐκδ. Dragomani, ἐν Φλωρεντίᾳ, 1845, τόμ. Β', σ. 50. Πρβ. καὶ Hopf, 392. Γρηγοροβ. Β'., σ. 28 ἑπ.

χειρίστην σημασίαν παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις καὶ τοῖς Βοιωτοῖς. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν μέχρι τοῦδε Γάλλων δυναστῶν οἱ τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας κάτοικοι δὲν εἶχον αἰσθανθῆ ὑπερβολικῶς τὸ βάρος τῆς ξενοκρατίας, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ 1311 ἤρξατο ἐποχὴ συμφορῶν καὶ ὀδυνῶν ὑπὸ τὴν βιαίαν καὶ ἀπόλυτον στρατοκρατίαν τῶν βαρβάρων καὶ ληστρικῶν Καταλάνων, τὸ πᾶν δ᾽ ἐβαρβαρώθη καὶ ἐξηχρειώθη· « Ἀθηναῖοί γε μὴν καὶ » Θηβαῖοι καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Πέλοπος, τὸ πάλαι ποιηταῖς τε καὶ » συγγραφεῦσιν ἐν πολλοῖς πολυθρύλητοι, τῆς παλαιᾶς εὐδαιμονίας » τὴν ἀγροικίαν ἠλλάξαντο· καὶ ἴδοις ἂν τοὺς πρὶν τοῖς μεγάλοις Περ- » σῶν βασιλεῦσι γῆς βραχείας καὶ ἀντιρρόπου τοῦ ὕδατος ἐκχωρῆσαι » τῶν σφετέρων ἀμφισβητήσαντας, δουλείαν τὴν ἐσχάτην ὑφισταμέ- » νους[1], ». λέγει ὁ περιγράφων τὴν ἐποχὴν πρὸς τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν Ἀθανάσιος Λεπανθρηνὸς ὁ Κύπριος. Τὴν θέσιν τῆς μέχρι τοῦδε ἀρκετὰ ἀνεκτῆς καί πως τακτικῆς καταστάσεως τῆς ξενοκρατίας κατέλαβε νῦν ἡ φεουδαλικὴ ἀναρχία οὐ μόνον ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ παρ᾽ αὐτοῖς τοῖς ὑπολειπομένοις Φράγκοις ἡγεμόσι τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἡ ἀνήθικος καὶ ἀπεριόριστος στρατοκρατία ἦγε καὶ ἔφερε τὴν ἀτυχῆ χώραν, μέχρις ὅτου καὶ οὗτοι ὑπεχώρησαν εἰς τὸν χρυσὸν καὶ τὴν βίαν Γενουαίων καὶ Φλωρεντίνων. Καὶ τὴν μέχρι τοῦδε δ᾽ ἐπίσημον τοῦ δουκάτου γλῶσσαν, τὴν γαλλικήν, ἀντικατέστησεν ἡ δημώδης καταναλικὴ διάλεκτος, ἐν ᾗ καὶ ἐν τῇ λατινικῇ ἐγράφοντο καὶ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ αἱ συνθῆκαι τῆς Ἑταιρείας, τὰ δὲ Συνήθεια τῆς Ἰερουσαλὴμ καὶ τῆς Ῥωμανίας ὑπεχώρησαν εἰς τὰ Συνήθεια τῆς Βαρκελώνης, καὶ ἕδρα τοῦ δουκάτου ἐγένοντο διαρκῶς αἱ Θῆβαι[2].

Μετὰ τὴν ὡς ἀρχηγοῦ ἐκλογὴν τοῦ Δεσλὼρ καὶ τὴν ἀποκατάστασίν των ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν οἱ τὴν Ἑταιρείαν ἀποτελοῦντες ἐνόησαν πάλιν ὅτι, διὰ νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν πανταχόθεν πολε-

[1] Ἐπιστολὴ Λεπανθρηνοῦ πρὸς Γρηγορᾶν ἐν τῇ ἐν Βόννῃ ἐκδόσει τοῦ τελευταίου. Τόμ. Α΄, σ. XCIV. Ὁ Ἱσπανὸς ἱστοριοδίφης A. Rubio y Lluch ἐπεχείρησεν ἐκ πατριωτισμοῦ νὰ δικαιολογήσῃ κἄπως καὶ ὑπερασπίσῃ τοὺς Καταλάνους ἐν τῇ μνημονευθείσῃ περὶ αὐτῶν πραγματείᾳ του, ἀλλ᾽ ὁ Παχυμέρης, ὁ Θεόδουλος καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς περιγράφουσι τὰς βιαιοπραγίας τῶν Καταλάνων. Πρβ. Ἐπαμ. Σταματιάδου « Οἱ Καταλάνοι κτλ. » σ. 232 καὶ Γρηγορόβ. ἐν τόμ. Β΄. σ. 54.

[2] Ἴδε Hopf σ. 392, 393. καὶ Γρηγοροβ. Β΄, σ. 65. Περὶ τῶν Συνηθειῶν τῆς Βαρκελώνης ἴδε Schaefer, Geschihte von Spanien, τόμ. Γ΄. κεφ. 8. Πρβ. δὲ καὶ Τ. Νερούτσον ἐν Χριστ. Ἀθήν. ἔνθ. ἀνωτ. Δ΄, σ. 178 ἑπ.

μίων, ἔπρεπε νὰ εὕρωσι καὶ ἐξωτερικήν τινα ἰσχυρὰν ὑποστήριξιν, διὸ ἐξαπέστειλαν πρέσβεις πρὸς τὸν ἀρχαῖον αὐτῶν σύμμαχον, τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Φριδερῖκον Β' τὸν Ἀραγώνιον, παρακαλοῦντες αὐτὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν καὶ προστασίαν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ ν' ἀναγορεύσῃ δοῦκα τῶν υἱῶν τού τινα, εἰς ὃν προθύμως ὑπέσχοντο ὑποταγὴν πάντες. Ὁ δὲ Φρειδερῖκος, βλέπων παρ' ἐλπίδα περιερχομένην εἰς χεῖράς του τὴν μέχρι τοῦδε ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἀνέκαθεν πολεμίου οἴκου τῶν Ἀνδηγαυῶν διατελοῦσαν χώραν ταύτην, προθύμως ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν καὶ ἀνηγόρευσε δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν τὸν εἰσέτι ἀνήλικον υἱόν του Μαμφρέδον τὸν Ἀραγώνιον (1312—1317) δευτερότοκον αὐτοῦ τυγχάνοντα. Μέχρι δὲ τῆς ἐνηλικιότητος τούτου διώρισε τοποτηρητήν του ἐν τῷ δουκάτῳ καὶ κυβερνήτην (regidor)[1] γενναῖόν τινα καὶ ῥέκτην Ἱσπανὸν ἱππότην, τὸν Βερεγγὰρ Ἐστανιόλ, ὅστις καὶ ἀφικόμενος εἰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 1312 μετὰ τῶν πρέσβεων τῆς Ἑταιρείας ἐπὶ πέντε σικελικῶν γαλερῶν, παρέλαβε τὴν διοίκησιν τοῦ δουκάτου παρὰ τοῦ Ῥογέρου Δεσλώρ, ὤμοσε νὰ κυβερνήσῃ εὐσυνειδήτως καὶ ἐδέξατο παρὰ τῶν ἀποτελούντων τὴν Ἑταιρείαν τὸν ὅρκον τῆς πίστεως καὶ ὑποταγῆς. Ἔκτοτε ὁ Δεσλὼρ παρέμεινε μόνον ὡς ἄρχων τῶν Σαλώνων ἐν τῇ Ἑταιρείᾳ.

Διὰ τῆς πρὸς Φρειδερῖκον τὸν Β' τῆς Σικελίας συμβάσεως τῆς Ἑταιρείας ἀνώτατος μὲν κυρίαρχος τοῦ δουκάτου ἦτο ὁ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ ἐκείνου οἴκου ἑκάστοτε δούξ, εἰς ὃν ἀνῆκον ὡς ἴδια φέουδα καὶ αἱ πόλεις τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Θηβῶν, διέμεινεν ὅμως καὶ ἡ Ἑταιρεία φεουδοῦχος κυρίαρχος τοῦ ἄλλου μέρους αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἐξακολουθοῦσα νὰ διατηρῇ τὸν τέως ὀργανισμόν, ἔχουσα δηλ. συμβούλους, νοτάριον, γραμματέα, γραφεῖς, δικαστάς, συνηγόρους καὶ συνδίκους, ἔτι δὲ καὶ στρατάρχην ἴδιον[2], ὥστε ἀπετέλει οὕτως ἴδιον πολιτικόν σῶμα μετ' ἰδιαιτέρας σφραγῖδος, ἐπιτιθεμένης παρὰ τὴν βασιλικὴν τοῦ δουκὸς ἐπὶ τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων, καὶ ἐκαλεῖτο, ὡς πρότερον, «ὁ εὐτυχὴς στρατὸς τῶν Φράγκων[3].» Πάντα δὲ τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιω-

[1] Ἐλέγετο συνήθως regidor, ἀλλὰ καὶ vicarius generalis καὶ viceregens πᾶς Ἱσπανὸς τοποτηρητής.

[2] Ἐκαλεῖτο mariscalcus ducatus, ἢ mariscalcus exercitus ducatuum, ὅτε τὸ δουκάτον ἐγένετο Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν.

[3] Felix exercitus Francorum in Athenarum ducatu morantium. Ἴδε τὰς μαρτυρίας παρὰ Γρηγοροβίῳ ἐν τόμ. Β', σ. 61. σημ. 1.

τικὰ τοῦ δουκάτου ἀξιώματα κατελαμβάνοντο ὑπὸ Καταλάνων τῆς Ἑταιρείας, μηδὲ τοῦ τοῦ στρατάρχου συνήθως ἐξαιρουμένου, ὁ δὲ τοποτηρητὴς ἢ ὁ δοὺξ εἶχον μόνον τὸ δικαίωμα τῆς ἐπικυρώσεως καὶ τοῦ κατὰ τύπον διορισμοῦ τῶν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ἐκλεγομένων[1]. Τούτου ἕνεκα οἱ διοριζόμενοι τοποτηρηταὶ καὶ κυβερνῆται ὑπὸ τῶν δουκῶν οὐ μόνον εἰς τούτους ὤμνυον πίστιν, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον τῶν συνδίκων τῆς Ἑταιρείας καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν πόλεων ὡρκίζοντο ἐν Θήβαις ἢ ἐν Ἀθήναις ὅτι θὰ ἐκυβέρνων δικαίως καὶ εὐσυνειδήτως κατὰ τὰ νόμιμα τῆς Βαρκελώνης[2]. Ἤσκει δ' ὁ τοποτηρητὴς ὅλην τὴν ἐξουσίαν, ἣν καὶ ὁ δοὺξ παρὼν θὰ ἤσκει, διετήρει αὐλὴν καὶ ἐλάμβανεν ἐπιχορήγησιν καὶ ἄλλα ἔσοδα μὴ ἀκριβῶς ὡρισμένα, διεξῆγε τὰς ἐσωτερικὰς τοῦ δουκάτου καὶ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ ὑποθέσεις καὶ διεπραγματεύετο πρὸς τοὺς ξένους περὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐξ ὀνόματος τοῦ τε δουκὸς καὶ τῆς Ἑταιρείας, τὴν ὁποίαν ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν ἀντεπροσώπευον ἐκτὸς τοῦ τοποτηρητοῦ καὶ ὁ στρατάρχης, οἱ σύνδικοι, ἢ καὶ ἄλλοι αὐτῆς ἐντολοδόχοι[3]. Αἱ δὲ πρὸς ἀλλήλους τῶν κατακτητῶν σχέσεις ἐρρυθμίζοντο, ἐννοεῖται, ὄχι πλέον κατὰ τὰ Συνήθεια τῆς Ἱερουσαλήμ, ὡς ἐπὶ τῶν Γάλλων δυναστῶν, ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὰ ἀντικαταστήσαντα ἐκεῖνα Συνήθεια τῆς Βαρκελώνης. Τὸ ἀνώτατον δικαστήριον (la haute cour), ἥτις ἐπὶ τῶν Γάλλων ἐδίκαζε τὰς μεταξὺ τῶν φεουδούχων διαφοράς, ἀντικατεστάθη ὑπὸ δουκικοῦ δικαστηρίου ἑδρεύοντος ἐπίσης ἐν Θήβαις, ἐπετρέπετο ὅμως ἔφεσις τῶν ἀποφάσεων τούτου εἰς τὸ ἀνώτατον δικαστήρον τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας[4].

Αἱ δὲ πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς τῶν Καταλάνων σχέσεις ὁποῖαί τινες ἐμορφώθησαν κατὰ τὰ τῆς Βαρκαλώνης Συνήθεια δὲν εἶνε ἀκριβῶς γνωστόν, φαίνεται ὅμως ὅτι κατὰ τύπους ἡ τῶν ἰθαγενῶν θέσις ἔμεινεν ὁποία ἦτο καὶ ἐπὶ τῶν Γάλλων, εἰ καὶ κατ' οὐσίαν οἱ νέοι κατακτηταὶ καθίστων τὸν ξένον ζυγὸν ἐπαχθέστερον. Καὶ ἡ ἐπιγαμία δὲ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Καταλάνων ἀπηγορεύετο καὶ ὑπὸ τοῦ καταστατικοῦ τῆς Ἑταιρείας, ὡς ἀπηγορεύετο καὶ πανταχοῦ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ὑπὸ

[1] Οὕτω διορίζονται ὑπὸ τοῦ δουκὸς κατὰ τὰ περισωζόμενα ἔγγραφα castellanus et vicarius Athenarum καὶ vicarius Thebarum ἄνδρες ἐκ τῶν Καταλάνων φεουδούχων. Πρβ. Γρηγορόβ. Β'., σ. 66, σημ. 3.

[2] Γρηγορόβ. Β', 63. κατὰ σωζόμενα ἔγγραφα τοῦ ἐν Παλέρμῳ ἀρχείου.

[3] Πρβ. Γρηγορόβ. Β'., σ. 61, σημ. 2. 63.

[4] Ἴδε τὰς ἐκ τῶν ἀρχείων ἀποδείξεις παρὰ Γρηγοροβίῳ Β', σ. 65 ἑπ.

τῶν φραγκικῶν νόμων[1], ἐκτὸς ἐξαιρέσεων διὰ συνθηκῶν ἢ εἰδικῶν διαταγμάτων γενομένων, τοιαύτας δ' ἐξαιρέσεις θέλομεν ἰδεῖ παρακατιόντες καὶ ὑπὸ τῶν Καταλάνων ἐπιτραπείσας ὄχι μόνον ἐν Λεβαδείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ. Εννοεῖται δ' ὅτι τῷ χρόνῳ καὶ ἡ καταλανικὴ κυριαρχία ἀπέβη ἡμερωτέρα καὶ ἠπιωτέρα, ἤρξαντο δ' ἐπ' αὐτῶν ἐξαιρετικῶς μετέχοντες κατωτέρων τινῶν πολιτικῶν ἀξιωμάτων κατὰ προσωπικὴν χάριν καὶ Ἕλληνες, ὡς ἐν καιρῷ θέλομεν ἀναφέρει παραδείγματα. Εἰς πόσα δὲ καὶ ποῖα τιμάρια διήρεσαν οἱ Καταλάνοι τὸ κατακτηθὲν δουκάτον, ὅτε κατέλαβον αὐτό, δὲν εἶνε γνωστόν, γνωρίζομεν ὅμως ἐξ ἐγγράφων τοῦ ἐν Βαρκελώνῃ ἀρχείου, ὧν τινα ἐδημοσίευσεν ὁ ἤδη πολλάκις μνημονευθεὶς Λούτσης (Lluch)[2], ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς καταλανοκρατίας ὑπῆρχον ἐν τῷ τότε δουκάτῳ Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν δέκα τιμάρια, ἤτοι αἱ κομητίαι Δημητριάδος καὶ Σαλώνων, ἡ μαρκησία Βωδονίτσης καὶ αἱ αὐθεντίαι Σιδηροκάστρου, Στειρίου, οὐ μακρὰν τῆς Λεβαδείας, Αἰγίνης, Καρδίτσης τῆς βοιωτικῆς, Ἀταλάντης, Καπραίνης (Χαιρωνείας) καὶ Ἐστανιὸλ (Estanyol), περὶ ἧς οὐδὲν ἀκριβέστερον παραδίδοται[3]. Αἱ δὲ πόλεις τῶν Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν ἀπετέλουν, ὡς ἐρρήθη ἤδη, ἰδιαίτερον τῶν δουκῶν τιμάριον καὶ ἡ Λεβαδεία ἀπέκτησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς προνομιοῦχον θέσιν. Φυσικὸν δ' ἦτο καὶ τοὺς Γάλλους κληρικοὺς ν' ἀντικαταστήσωσιν ἐπὶ τῶν Καταλάνων Ἰσπανοί, οἵτινες κατέλαβον καὶ ὅλας ἐκείνων τὰς κτήσεις καὶ προνομίας. Καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ μὲν πάλιν ἐτηρήθησαν δύο, ἡ τῶν Θηβῶν[4] καὶ ἡ τῶν Ἀθηνῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ δευτέρα περὶ τὸ τέλος τῆς καταλανοκρατίας εἶχε 14 ἐπισκοπάς, ὧν αἱ Μεγάρων, Δαυλίας, Σαλώνων καὶ Βωδονίτσης ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ δουκάτῳ Ἀθηνῶν. Ὁ

[1] Πρβ. Κ. Σάθα Μνημείων ἑλλ. ἱστορίας τόμ. Δ', σ. 20. 72. καὶ Γρηγοροβ. τόμ. Β', σ. 70.

[2] Ἐν τῇ μονογραφίᾳ Los Navarros en Grecia, ἀριθ. 30. 34. καὶ ἄλλ. πρβ. καὶ Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Β', σ. 458—466, ἔνθα ὁ αὐτὸς γράφει περὶ τῶν τιμαρίων τῆς καταλανοκρατίας.

[3] Προφανῶς τὸ ὄνομα ἔλαβεν ἡ αὐθεντία ἐκ τοῦ πρώτου τοποτηρητοῦ Βερεγγὰρ Ἐστανιόλ, ποῦ ὅμως ἀκριβῶς ἔκειτο εἶνε ἄδηλον, ἴσως δ' ἦτο προσωπικὸν ἐκείνου φέουδον.

[4] Ἔν τινι ἐγγράφῳ τοῦ Πέτρου Ε' ἐκ τῆς 10 Σεπτ. 1380 ἀναφέρεται ὁ Boyl ὡς προστατευόμενος τοῦ πάπα ἀρχιεπίσκοπος Θηβῶν, εἶνε δ' ἡ μόνη περὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ταύτης εἴδησις. Πρβ. Lluch, Navarros, ἀριθ. 34. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 195.

δὲ μητροπολιτικὸς ἐν Ἀθήναις ναός, ὁ Παρθενών, εἶχε τότε δώδεκα ἐφημερίους, ὑπῆρχε δὲ παρὰ τὸ δουκικὸν παλάτιον καὶ ἰδιαίτερος αὐλικὸς ναός, ὁ τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου. Καὶ τοιοῦτος μὲν ὁ τοῦ δουκάτου τότε ὀργανισμός. Ὁ δὲ Ἐστανιὸλ κατὰ τὴν μέχρι τοῦ 1316 τετραετῆ διοίκησίν του ἐτήρησε μετὰ πολλῆς δεξιότητος τὴν θέσιν του, εἰ καὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο ἡ Ἑταιρεία δὲν ἔπαυσε ν' ἀγωνίζηται πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν διαφόρων ἐπαπειλούντων αὐτὴν κινδύνων ἐκ μέρους τῶν Ἀγγέλων τῆς Ἠπείρου, τοῦ μαρκίωνος τῆς Βωδονίτσης, τῶν στρατηγῶν τῆς ἐν ἔτει 1262 σχηματισθείσης νέας βυζαντινῆς ἐπαρχίας, τοῦ κατόπιν δεσποτάτου Μισθρᾶ, τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Ἑνετῶν καὶ τέλος τῶν ἐκδιωχθέντων Βριεννίων, οἵτινες οὐδὲν μέσον ἀφῆκαν ἀδοκίμαστον πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἀπολεσθείσης ἀρχῆς των ἐν Ἀθήναις. Καὶ ὅμως ὁ Ἐστανιὸλ ἐγνώριζε τοσοῦτον ἐπιτηδείως νὰ πολιτεύηται, ὥστε ἡ Ἑταιρεία οὐ μόνον τὴν κατοχὴν τοῦ δουκάτου διετήρησεν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν αὐτοῦ ἀλώβητον, ἀλλὰ καὶ ἐξέτεινε μετ' ὀλίγον τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς μέχρι Θεσσαλίας, ἐτέθησαν δ' οὕτω στερεὰ τὰ θεμέλια τῆς ἐν τῷ δουκάτῳ καταλανοκρατίας[1].

Ἡ χήρα τοῦ πρῴην δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Γουαλθήρου Α' Ἰωάννα ἡ Σατιλλωνία, φυγοῦσα ἐξ Ἀθηνῶν μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἐκείνην παρὰ τὸν Ἁλμυρὸν μάχην καὶ τὸν ἐν αὐτῇ φόνον τοῦ συζύγου της, μετέβη, ὡς εἴπομεν, μετὰ τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ της Γουαλθήρου τοῦ Β' (1311—1356) καὶ τῆς θυγατρός της Ἰσαβέλλας πρὸς τὸν τότε βασιλέα τῆς Νεαπόλεως Ῥοβέρτον καὶ τὸν πρίγκιπα τοῦ Τάραντας Φίλιππον παρακαλοῦσα αὐτοὺς ν' ἀνακτήσωσι διὰ τὸν νεαρὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν, εἰς ὃν μόνον ἡ Ἀργολὶς εἶχεν ἐναπομείνει, καὶ τὸ ἀπολεσθὲν δουκάτον. Συγχρόνως δ' ἀπετάθη καὶ πρὸς τὸν πάπαν Κλήμεντα τὸν Ε', ἐπικαλουμένη τὴν προστασίαν καὶ μεσιτείαν αὐτοῦ, ὁ δὲ πατὴρ αὐτῆς, ὅστις διῴκει τὴν κομητίαν Βριέννης ἐν Γαλλίᾳ, καὶ τὸν ὁποῖον αὕτη εἶχε διορίσει κηδεμόνα τῶν ἀνηλίκων τέκνων της[2], συνῆγεν ἐκεῖ πρὸς τοῦτο μισθοφόρους. Ἤδη κατὰ Μάρτιον τοῦ 1312 ἐξαπέστειλεν ἡ Ἰωάννα ἐκ Νεαπόλεως εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν Γουλιέλμον Ὑσὲζ (Usez) μετὰ 60 ἱππέων, πεζοῦ στρατοῦ καὶ τροφῶν πρὸς ἐφοδιασμὸν καὶ ὑπερ-

[1] Πρβ. Hopf, σ. 410 ἐπ. καὶ Γρηγορόβ. Β', σ. 93 ἐπ.

[2] Πρβ. Du Chesne, Histoire de la maison de Chatillon, Paris, 1612. Preuves, σ. 212.

ασπισιν τοῦ Ναυπλίου καὶ τοῦ Ἄργους κατὰ τῶν ἀξιώσεων καὶ ἐπιθέσεων τοῦ Ἐστανιόλ, ἐν Ἀττικῇ ἐν τούτοις ὁ Ὑσὲζ οὐδὲν ἐπεχείρησε κατὰ τῶν σφετεριστῶν Καταλάνων. Ὁ δὲ πάπας ἐκήρυξε καὶ σταυροφορίαν κατὰ τῶν ἀσεβῶν τούτων Ἱσπανῶν, πλὴν πᾶσαι αἱ προσπάθειαι αὐτοῦ τε καὶ τῆς Ἰωάννης καὶ Γουαλθήρου τοῦ Β', ἃς ἐπανειλημμένως πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ δουκάτου ἔκαμον, ἀπέτυχον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐντελῶς· διότι οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας, τῆς Ναβάρρας, τῆς Ἀγγλίας καὶ ἄλλοι ἡγεμόνες, ὧν τὴν ἐπικουρίαν ἐπεκαλέσθησαν, ἐκώφευσαν[1].

Ἐν τούτοις οὐδ' ὁ Ἐστανιὸλ ἔμεινεν ἀργός, ἀλλὰ παντὶ σθένει κατεγίνετο οὐ μόνον νὰ ἐξασφαλίσῃ, ἀλλὰ καὶ ν' αὐξήσῃ τὴν δύναμιν καὶ περιοχὴν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν. Ὁ τῆς Καρύστου ἄρχων Βονιφάτιος ὁ ἐκ Βερώνης εἶχε συνεννοηθῇ μετὰ τῆς Ἑταιρείας, ἵνα τῇ συνδρομῇ ταύτης ἀποσείσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ πριγκιπάτου καὶ τῶν Ἑνετῶν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας καὶ ἑνώσῃ τὴν νῆσον μὲ τὰς ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας κατεχομένας χώρας. Ἀλλ' ἡ Ἑνετία, ἥτις διὰ τῶν τριάρχων κατεῖχεν ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν νῆσον, εἶχεν ἐξοπλισθῆ, ὅπως ἐμποδίσῃ τὴν κατάληψιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Καταλάνων, ὅθεν ἐξερράγη μεταξὺ τούτων καὶ τῆς Ἑνετίας πόλεμος πολυετὴς καὶ αἱματηρός, ὅστις οὐδόλως ἔπαυσε καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἐστανιόλ. Ὡς ὁρμητήρια ἐχρησίμευον τῇ Ἑταιρείᾳ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον ἡ ὀχυρὰ τῶν Ἀθηνῶν Ἀκρόπολις καὶ ὁ λιμὴν τοῦ Πειραιῶς[2]. Ἀλλ' ὁ Ἐστανιὸλ ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1316 καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ δουκάτου ἀνέλαβεν ἐπὶ ἐνιαυτὸν εἷς τῶν ἀνωτάτων ἐν αὐτῷ ἀξιωματικῶν, ὁ Γουλιέλμος Θωμᾶς (1316-1317), μέχρις ὅτου ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας ἐξαπέστειλε νέον τοποτηρητὴν τοῦ εἰσέτι ἀνηλίκου δουκὸς Μαμφρέδου τὸν πρεσβύτερον, νόθον υἱόν του Ἀλφόνσον Φαδρῖκον τὸν Ἀραγώνιον (Alfons Fadrique de Aragon). Οὗτος ἐξ Ἱσπανίας, ὅπου διέτριβε παρὰ τῷ θείῳ του Τζαίμῃ Α', κατέπλευσεν εἰς Πειραιᾶ μετὰ δέκα γαλερῶν καὶ πολλῶν ἐνόπλων, ἐγένετο δὲ μετ' ἐνθουσιασμοῦ δεκτὸς ὑπὸ τῶν προεξαρχόντων τῆς Ἑταιρείας, οἵτινες μετὰ πομπῆς συνώδευσαν αὐτὸν ἐκ Πειραιῶς εἰς Ἀθήνας. Ἡ δ' ἄφιξις τοῦ πολεμικοῦ τούτου βασιλόπαιδος ἐνεψύχωσε μεγάλως τὴν Ἑταιρείαν καὶ ἀνεζωπύρησε τὰ πρώην τολμηρὰ καὶ ἡρωϊκὰ τῶν Καταλάνων κατορθώματα,

[1] Πρβ. Zurita, Annal. τόμ. Β', σ. 16 καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 87. 89 ἑπ.

[2] Πρβ. Hopf σ. 411 ἑπ. καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτόθι.

καθόσον μάλιστα ὁ Ἀλφόνσος, ὅστις ἔστησε κατ' ἀρχὰς τὴν ἕδραν του ἐν τῇ Ἀκροπόλει, ἀμέσως ἐδήλωσεν ὅτι ἐσκόπει ν' ἀποκατασταθῇ διαρκῶς ἐν τῷ δουκάτῳ (1317 — 1330). Τὸ πρῶτον αὐτοῦ πρὸς τοῦτο βῆμα ἦτο ὁ γάμος του μετὰ τῆς δεκαεξαετοῦς θυγατρὸς Βονιφατίου τοῦ ἐκ Βερώνης Μαρίας ἢ Μαρούλας, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὴν ὁ Μουντάνερ, «τῆς ἀρίστης καὶ γλυκυτάτης καὶ βεβαίως μιᾶς τῶν ὡραιοτάτων χριστιανῶν τῶν κόσμου»[1], ὡς προῖκα δ' ἔλαβε τὰ κυριαρχικὰ δικαιώ- ἐπὶ τῆς Καρύστου, τῆς Αἰγίνης, τοῦ Ζητουνίου, τοῦ Γαρδικίου καὶ 13 πύργους, οὓς ὁ Βονιφάτιος κατεῖχεν ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ λαβὼν αὐτοὺς ὡς δῶρον παρὰ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Γουΐδωνος Β' Δελαρόσου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Βονιφατίου Θωμάζου ἀποκλεισθέντος τῆς κληρονομίας ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ὅτε δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1317 ἀπεβίωσε καὶ ὁ φερώνυμος τῶν Ἀθηνῶν δοὺξ Μαμφρέδος, ὁ Ἀλφόνσος ἀπέκτησεν ἔτι μείζονα ἰσχὺν καὶ ἐλευθερίαν ἐνεργείας, διότι ὁ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Φρειδερίκου ἀντ' ἐκείνου ἀναγορευθεὶς δοὺξ τρίτος υἱός του Γουλιέλμος (1317—1338) ἦτο ἐπίσης παιδάριον εἰσέτι, ὥστε ἐπὶ 13 ὅλα ἔτη διῴκει ὡς ὅλως ἀνεξάρτητος ὁ Ἀλφόνσος τὸ δουκάτον[2].

Εὐθὺς μετὰ τὸν γάμον του ὁ τοποτηρητὴς ἤρξατο νὰ ἐξοπλίζηται, ὅπως συνδράμῃ τὸν πενθερόν του Βονιφάτιον πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ γνωστοῦ αὐτοῦ σχεδίου κατὰ τῶν Ἑνετῶν. Οὗτοι δὲ προϊδόντες τὰ μέλλοντα ἔτειναν πρόθυμον οὓς εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ πάπα καὶ συνεννοήθησαν μετὰ τῶν Ἀνδηγαυῶν τῆς Νεαπόλεως καὶ τῶν Ἰωαννιτῶν τῆς Ῥόδου κατὰ τῶν Καταλάνων, ἤδη δ' ἐν ἔτει 1316, εἶχον ἀρχίσει νὰ προπαρασκευάζωνται ὅπως ἀποκρούσωσι τὴν ἐπίθεσιν τῶν «πειρατῶν» τούτων, ὡς τοὺς ἀπεκάλουν, καί, εἰ δυνατόν, ἐκδιώξωσιν αὐτοὺς ὁλοτελῶς ἐξ Ἑλλάδος, ἔνθα ἦσαν ἐχθροὶ πάντων τῶν λοιπῶν δυναστῶν τῆς χώρας. Κατὰ τὰς ἀρχὰς λοιπὸν τοῦ 1317 ἤρξαντο αἱ μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ τοῦ Βονιφατίου καὶ τῶν συμμάχων αὐτοῦ Καταλάνων ἐχθροπραξίαι, ἐστενοχωρήθησαν ὅμως τοσοῦτον οἱ Ἑνετοὶ κατ' αὐτάς, ὥστε ἤδη κατὰ Μάρτιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Ἑνετὸς βαΐλος Εὐβοίας Μιχαὴλ Μοροζίνης ἠναγκάσθη νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τοὺς ἐναντίους εἰρήνην ἢ μᾶλλον ἀνακωχὴν ὅπλων, δι' ἧς οἱ Καταλάνοι

[1] Πρβ. Muntaner ἐν κεφ. 243 καὶ Γρηγορόβ. Β', σ. 34.

[2] Hopf σ. 413 ἐπ. ἴδε καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτόθι.

κατέλαβον ἀμέσως διὰ 2000 ἀνδρῶν καὶ τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου Χαλκίδα. Ἡ ἐνετικὴ ἐν τούτοις δημοκρατία, μὴ θέλουσα ν' ἀπολέσῃ τόσον εὐκόλως τὴν πολύτιμον νῆσον, ἠκύρωσε τὴν ὑπὸ Μοροζίνη συνομολογηθεῖσαν ἀνακωχὴν ὅπλων καὶ ἀπέστειλε μετὰ εἴκοσι γαλερῶν τὸν ἀνδρεῖον Φραγκῖσκον Δάνδολον, ὅπως ἀνακτήσῃ τὴν νῆσον[1]. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ὁ Ἀλφόνσος, ἀποθανόντος τοῦ πενθεροῦ του Βονιφατίου τῆς Καρύστου, κατέλαβε κατὰ τὰ συμπεφωνημένα τὴν Κάρυστον καὶ τὰ Λάρμενα, τὰς κτήσεις ἐκείνου, καὶ ὑπέταξεν ἀκράτητος πάντοτε προβαίνων ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν νῆσον, ὥστε ἡ Ἐνετία ἠναγκάσθη ν' ἀποταθῇ πρὸς τὸν βασιλέα Φριδερῖκον παραπονουμένη διὰ τὴν διαγωγὴν τῶν περὶ τὸν Ἀλφόνσον καὶ πρὸς τὸν πάπαν ἐπικαλουμένη αὐτοῦ τὴν μεσιτείαν, ὄντως δὲ ἐπέτυχον ὅπως διατάξῃ ὁ βασιλεὺς τὸν Ἀλφόνσον νὰ ἐκκενώσῃ πάραυτα καὶ παραδώσῃ τοῖς πρώην κυρίοις τὰς ὑπ' αὐτοῦ καταληφθείσας ἐν Εὐβοίᾳ χώρας, μάλιστα δὲ τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου Χαλκίδα. Ὁ Ἀλφόνσος ἀπεχώρησε τότε ἐκ Χαλκίδος, ἀλλ' οἱ Καταλάνοι καταρτίσαντες στόλον καταδρομικὸν καὶ ὁρμώμενοι ἐκ Λιβαδόστρου ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ καὶ ἐκ Πειραιῶς, καλουμένου Πόρτο - Σατίνες (Porto - Satines[2]), κατεληλάτουν σὺν τοῖς ἄλλοις ἑλληνικοῖς παραλίοις καὶ τὴν Εὔβοιαν, ὡς καὶ τὰς ἄλλας τοῦ Αἰγαίου νήσους μέχρι τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐμιμοῦντο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τοὺς φίλους των Τούρκους τῆς Μ. Ἀσίας, ὧν οἱ ἐμίραι συχνὰς ἐπεχείρουν τότε ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας ἐπιδρομάς. Συγχρόνως ἔστρεψεν ὁ ἐπιχειρηματίας καὶ ἀνήσυχος Ἀλφόνσος ἀλλαχόσε τὰ βλέμματά του πρὸς κατάκτησιν χώρας. Ἐπωφελούμενος τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν Ἐνετῶν ἀνακωχήν, ἐπετέθη κατὰ τῆς γειτονικῆς μαρκησίας Βωδονίτζης, κατέλαβεν αὐτὴν καὶ ἐξηνάγκασε νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὴν φεουδαλικὴν πολιτείαν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν τηρουμένων τῶν δικαιωμάτων τῶν κληρονόμων τοῦ τελευταίου ἄρχοντος Παλλαβιτζίνη[3], κατόπιν δ' ἐπετέθη καὶ κατὰ τῶν λειψάνων τῆς τῶν πρώην δουκῶν κυριαρχίας, κατὰ τοῦ Ἄργους δηλ. καὶ τοῦ Ναυπλίου, ἅτινα κατείχοντο ὑπὸ ἀντιπροσώπου τοῦ ἐκπτώτου δουκὸς Γουαλθήρου τοῦ Β'. ταχέως ὅμως ἀπεχώρησεν ἐκεῖθεν ἄπρακτος διά τε τὴν

[1] Πρβ. Γρηγορβ. Β'. σ. σ. 97 καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτόθι.
[2] Πρβ. Γρηγορβ. Β', σ. 100.
[3] Πρβ. Γρηγορβ. Β'., σ. 108—9.

ἰσχυρὰν ἀντίστασιν, ἣν αὐτόθι εὗρε, καὶ διότι ἦτο ἠναγκασμένος νὰ φέρῃ πρῶτον εἰς πέρας τὰς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς διαφοράς του. Ὁ βασιλεὺς δηλ. τῆς Νεαπόλεως Ῥοβέρτος, ὁ πρίγκιψ τοῦ Τάραντος Φίλιππος καὶ ὁ τοποτηρητὴς τοῦ πριγκιπάτου Ἀχαΐας Ἰωάννης Γραβίνας, ὁ τρίτος σύζυγος τῆς ἄλλοτε δουκίσσης Ἀθηνῶν Ματθίλδης, εἶχον μηνύσει κατὰ Μάρτιον τοῦ 1318 εἰς τὴν Ἐνετίαν ὅτι ἦτο τέλος πάντων καιρὸς νὰ ἐξολοθρευθῇ ἡ ταραχοποιὸς καὶ ληστρικὴ τῶν Καταλάνων συμμορία, ὅτι ὁ πάπας ἦτο πρόθυμος νὰ ἐκδώσῃ κατ' αὐτῶν ἀφορισμὸν καὶ ὅτι ἔπρεπε καὶ ἡ Ἐνετία νὰ συνδράμῃ εἰς τὴν ἐξόντωσιν τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ· ἀλλ' αὕτη, προϊδοῦσα ὅτι ὁλόκληρον τὸ βάρος τοιούτου πολέμου ἤθελε πέσει ἐπ' αὐτῆς, ἠρνήθη νὰ μετάσχῃ τῆς συμμαχίας καὶ διεκήρυξεν ὅτι θέλει φροντίσει μόνη περὶ τῶν συμφερόντων της. Συγχρόνως ἀφίκοντο εἰς Ἐνετίαν καὶ πρέσβεις τῆς ἐκπτώτου δουκίσσης Ἰωάννης Σατιλλωνίας καὶ ἐξητήσαντο παρὰ τῆς δημοκρατίας ὑπὲρ τοῦ νεκροῦ δουκὸς Γουαλθήρου τοῦ Β' πίστωσιν 40,000 χρυσῶν φλωρινίων καὶ φορτηγὰ πλοῖα πρὸς μεταφορὰν 300—500 ἱππέων καὶ 1000—1500 πεζῶν, ἵνα ἀποβιβασθέντες εἴτε εἰς Εὔβοιαν εἴτε εἰς Ἀργολίδα ἀνακτήσωσι τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν, ἀντὶ δὲ τῆς ἐπικουρίας ταύτης ὑπέσχοντο τοῖς Ἐνετοῖς ἀτέλειαν ἐν τῷ δουκάτῳ, ἐπικουρίαν κατὰ τοῦ Ἀλφόνσου καὶ παραχώρησιν ὁλοκλήρου τῆς νήσου Εὐβοίας εἰς τὴν ἐνετικὴν πολιτείαν[1]. Ἀλλὰ καὶ ταύτας τὰς προτάσεις ἀπεποιήθη νὰ δεχθῇ ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἀρκουμένη εἰς τὴν κατορθωθεῖσαν κατοχὴν τοῦ πλείστου τῆς νήσου καὶ ὀχυρουμένη ἐν αὐτῇ ἐφ' ὅσον διήρκει ἡ πρὸς τὸν Ἀλφόνσον ἀνακωχή. Καὶ ὁ πάπας Ἰωάννης ΚΒ' μάτην ἔπεμψεν εἰς Ἐνετίαν σφοδρὸν παραινετικὸν ἔγγραφον διακηρρύττων ὅτι δὲν ἔπρεπε πλέον ν' ἀνέχηταί τις τοὺς Καταλάνους, «τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπωλείας, τὸ ἔκβρασμα τῆς ἀνθρωπότητος», δῃοῦντας μὲν καὶ λεηλατοῦντας ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον, συμμαχοῦντας δὲ μετὰ τῶν ἀπίστων Τούρκων καὶ τῶν αἱρετικῶν Ἑλλήνων πρὸς βλάβην τῶν εὐσεβῶν Φράγκων ἀρχόντων τῆς χώρας. Ἡ Ἐνετία καὶ πάλιν ἐδίσταζεν, ἀλλ' ὁ τῆς Εὐβοίας τοποτηρητὴς Δάνδαλος εἶχεν ἤδη ἀνανεώσει τὰς πρὸς τοὺς Καταλάνους ἐχθροπραξίας. Καταδρομικὰ τῆς Ἑταιρείας εἶχον συλλάβει καὶ ληστεύσει ἐσχάτως ἐνετικά τινα πλοῖα, ὁ δ' Ἀλφόνσος, καλῶς ἐν Ἀθή-

[1] Πρβ. Δυκαγγίου Histoire de Constantinople, II, σ. 152, τὰς δ' ἄλλας μαρτυρίας παρὰ Γρηγοροβίῳ, Β', σ. 99—100. Ἴδε δὲ καὶ Hopf, σ. 414.

ναις ὠχυρωμένος, ἠρνεῖτο νὰ δώσῃ ἱκανοποίησιν καὶ ἀποζημίωσιν. Μαθὼν λοιπὸν ὁ Δάνδαλος ὅτι ἐν Πειραιεῖ παρεσκευάζετο ναῦς τις πρὸς μεταφορὰν πρέσβεων τοῦ Ἀλφόνσου πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορα, ὅπως ζητήσωσι τὴν συμμαχίαν ἐκείνου, καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὅπως συλλέξωσιν αὐτόθι 1000—1500 μισθοφόρους Τούρκους διὰ τὴν Ἑταιρείαν, διέταξεν ἀμέσως ἕνα τῶν ὑπ' αὐτὸν πλοιάρχων νὰ καραδοκῇ καὶ νὰ συλλάβῃ τὸ πλοῖον ἐκεῖνο. Οὗτος δὲ πληροφορηθεὶς ὅτι τὰ πρὸ μικροῦ λεηλατήσαντα καταλανικὰ πλοῖα ἦσαν ἐλλιμενισμένα παρὰ τὸ Ταλάνδι (τὴν Ἀταλάντην βεβαίως) καὶ ὅτι τὰ πληρώματα αὐτῶν εἶχον ἀποβιβασθῆ, διέταξε πάραυτα νὰ πυρποληθῶσι τὰ σκάφη, ὅπερ ἐν τούτοις μόνον τὰ δύο ἔπαθον, τοῦ τρίτου διαφυγόντος τὸν κίνδυνον. Μόλις δ' ἐπληροφορήθη τοῦτο ὁ Ἀλφόνσος, καὶ ἀπηγόρευσεν αὐστηρότατα τοῖς ὑπηκόοις αὐτοῦ πᾶσαν πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς ἐπιμιξίαν καὶ συναλλαγήν, ἵνα βλάψῃ τῶν τελευταίων τὰ συμφέροντα. Συγχρόνως δ' ἀφίκετο εἰς Εὔβοιαν ἀγγελία τοῦ ἐν Κρήτῃ Ἑνετοῦ διοικητοῦ ὅτι ὁ Ἀλφόνσος εἶχεν ἐξαποστείλει δύο γαλέρας πρὸς παραλαβὴν Τούρκων μισθοφόρων καὶ ὅτι οὗτοι οὐ μόνον ἐδέξαντο τὴν πρόσκλησιν, ἀλλὰ καὶ πάραυτα ἐξέπλευσαν μετὰ 24 πειρατικῶν πλοίων, ὅπως ἀνακτήσωσιν ὑπὲρ ἐκείνου τὴν Εὔβοιαν. Ἐνῷ δ' οὗτοι κατέπλεον εἰς Πειραιᾶ, ὁ Ἀλφόνσος εἶχεν ἐκπλεύσει, ὅπως τιμωρήσῃ καὶ ταπεινώσῃ τὸν παλαιὸν ἐχθρόν του Γουλιέλμον Σανοῦτον, δοῦκα τῆς Νάξου καὶ τοῦ Ἀρχιπελάγους. Ἐπετέθη λοιπὸν κατὰ τῆς Μήλου, ἐληλάτησεν αὐτὴν καὶ μετὰ πολλῆς λείας καὶ αἰχμαλώτων ἐπανέκαμψεν εἰς τὰ ἴδια, ὅθεν παρεσκευαζετο νὰ ἐπιτεθῇ μετὰ τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Ἑνετῶν. Ἐν τούτοις πρὶν ἔτι κηρυχθῇ ἐκ νέου ἐπισήμως ὁ πόλεμος, ὁ βασιλεὺς Φριδερῖκος καὶ ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις συνωμολόγησαν ἑτέραν ἀνακωχὴν ὅπλων μέχρι τῆς πρώτης Ἀπριλίου 1319, ἣν ὁ Ἀλφόνσος τοσούτῳ εὐχαριστότερον ἐδέξατο, ὅσῳ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐσκόπει νὰ στραφῇ κατὰ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ Ἑλλήνων, ὅπως αὐξήσῃ τὸ κράτος καὶ ἐξασφαλίσῃ τὰ νῶτά του διὰ μελλούσας ἐπιχειρήσεις. Ἐκ τῶν ἐν τῇ συνθήκῃ ταύτῃ πρὸς ἐπικύρωσιν ὑπογεγραμμένων ἀντιπροσώπων τῆς Ἑταιρείας εἶνε καὶ ὁ εἰσαγγελεὺς τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀνωτάτου δικαστηρίου[1], ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι διὰ στρατηγικοὺς βεβαίως λόγους ἡ Ἑ-

[1] Procurator generalis curiæ. Πρβ. Hopf, σ. 416. καὶ Γρηγοροβίου Β'., σ. 96 ἑπ.

ταιρεία τότε εἰς Ἀθήνας εἶχε μεταφέρει οὐ μόνον τοῦ γενικοῦ διοικητοῦ τὴν ἕδραν, ἀλλὰ καὶ πασῶν τῶν ἀνωτέρων ἀρχῶν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν. Ἂν ἡ ἐν Ἀθήναις διατριβὴ τῶν ἀνωτατων τοῦ δουκάτου ἀρχῶν ὠφέλει κατά τι τὴν πόλιν ταύτην ἢ μόνον τὰ βάρη ηὔξανε καὶ τὸν ζυγὸν δυσβαστακτότερον καθίστα, δὲν δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ εἴπωμεν, πάντοτε ὅμως τὸ βίαιον τῶν ἐν αὐτῇ ἀρχόντων καὶ οἱ ἀκατάπαυστοι τῆς Ἑταιρείας πόλεμοι μεγάλως θὰ ἐπίεζον τοὺς ἀτυχεῖς κατοίκους, ὅσον καὶ ἂν ηὔξανεν ἡ ἐμπορικὴ κίνησις διὰ τῆς συρροῆς πολλῶν μισθοφόρων ἐνταῦθα.

Ἡ μέχρις Ἀπριλίου τοῦ 1319 ἀνακωχὴ παρετάθη ἀργότερα ἐπὶ ἓν εἰσέτι ἔτος ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς σχεδὸν ὅροις, οἵτινες ὑποχρέουν τὸν μὲν Ἀλφόνσον νὰ ἐξελκύσῃ ἐκ τῆς θαλάσσης τὰς γαλέρας του, ν' ἀπομακρύνῃ τοὺς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ του κορσάρους καί, ἅμα λήξῃ ἡ πρὸς τοὺς συμμάχους του Τούρκους σύμβασις, ν' ἀποδιώξῃ αὐτοὺς ἐκ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, τοὺς δ' Ἐνετοὺς ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπὶ τῆς Καρύστου καὶ τῶν λοιπῶν ἐν Εὐβοίᾳ κτήσεων κυριαρχίαν τοῦ Ἀλφόνσου. Ἡ νέα δ' αὕτη ἀνακωχὴ ὑπεγράφη τῇ 9 Ἰουνίου 1319 ὑπὸ τοῦ Ἐνετοῦ τῆς Εὐβοίας βαΐλου καὶ τῶν συμβούλων αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀλφόνσου καὶ τῶν συμβούλων καὶ συνδίκων τῆς Ἑταιρείας καὶ 56 τὸν ἀριθμὸν ἐξεχόντων μελῶν αὐτῆς [1], πρῶτον δὲ τότε διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ἡ Ἑνετία ἀνεγνώρισε τὴν καταλανικὴν Ἑταιρείαν ὡς ἔννομον πολιτείαν καὶ δύναμιν. Ἐπίσης δὲ καὶ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1331 παρετάθη ἡ ἀνακωχὴ αὕτη παρὰ τὰς ὑπὸ τοῦ πάπα Ἰωάννου ΚΒ' ἐκδοθείσας ἀρὰς κατὰ τοῦ Ἀλφόνσου καὶ τῶν πειρατῶν του, διότι οἱ ἀναίσθητοι Καταλάνοι οὐδαμῶς ᾐσχύνοντο πωλοῦντες πρὸς Τούρκους χριστιανοὺς αἰχμαλώτους ἐξ Ἀχαΐας, ἤτοι Πελοποννήσου, καὶ ἐναντίον τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν Εὐβοίᾳ διατρίβοντα ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι λατῖνον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν, νὰ μεταχειρισθῶσι πᾶν μέσον κατὰ τῆς ἀπειθοῦς καὶ ἐξώλους ταύτης Ἑταιρείας [2].

Κατὰ τὸ ἔτος 1319 ἐγένετο ἐνῆλιξ καὶ ὁ ἔκπτωτος δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουαλθῆρος Β' Βριέννιος καὶ ἤρξατο σπουδαίως νὰ σκέπτηται

[1] Τὸ ἔγγραφον τοῦτο σῳζόμενον ἐν πρωτοτύπῳ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Mas Latrie, ἐν Mélanges Historiques, Commerce, τόμ. Γ', σ. 49. ἀριθ. XI. Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ, 110, ὅστις ἀντέγραψε καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ὑπογραψάντων, παραλειφθέντα ὑπὸ Mas Latrie.

[2] Ἴδε Joannis pappaæ XXII Epistol., βιβλ. 8, ἐπιστολ. 260.

περὶ τῆς ἀνακτήσεως τοῦ ἀπολεσθέντος δουκάτου του. Κατὰ πρῶτον λοιπὸν ἀπεπειράθη ἐν ἔτει 1320 νὰ πωλήσῃ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς τὰς ἐν Ἀργολίδι κτήσεις του, ἵνα ἐντεῦθεν πορισθῇ χρηματικὰ μέσα, ἀποτυχούσης ὅμως τῆς ἀποπείρας ταύτης, ἀπεφάσισε νὰ ὀχυρώσῃ μὲν κάλλιον τὰς κτήσεις ἐκείνας, ἐκεῖθεν δὲ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀνάκτησιν καὶ τῶν λοιπῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔπεμψεν ἐπανειλημμένως κατὰ τὰ ἔτη 1321 καὶ 1322 σῖτον πολὺν ἐξ Ἀπουλίας εἰς Ναύπλιον καὶ Ἄργος, ὡς καὶ ἵππους καὶ ἄνδρας καὶ πᾶν τὸ ἀναγκαῖον πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτῶν. Πρὸς τὸν αὐτὸν δὲ σκοπὸν ἦλθεν εἰς στενὰς σχέσεις καὶ πρὸς τὸν ἐν Νεαπόλει βασιλικὸν οἶκον τῶν Ἀνδηγαυῶν, νυμφευθεὶς ἐν ἔτει 1325 Μαργαρίταν τὴν θυγατέρα Φιλίππου, τοῦ πρίγκιπος τοῦ Τάραντος καὶ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῷ ὀλίγα ἔτη πρότερον, τῷ 1320, ἡ ἀδελφή του Ἰσαβέλλα εἶχεν ὑπανδρευθῇ τὸν Γάλλον μεγιστᾶνα Γουαλθῆρον τοῦ Ἀγγιὲν (Enghien)[1], καὶ βοηθείᾳ τούτων ἐξεστράτευσεν ἀργότερα πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ κληρονομικοῦ κράτους του, ἀλλὰ μάτην, ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' ὀλίγον.

Ὁ δὲ Ἀλφόνσος ἐπωφελούμενος τὴν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς ἐν ἔτει 1318 συνομολογηθεῖσαν καὶ ἀκολούθως ἀνανεωθεῖσαν ἀνακωχὴν εἶχε στρέψει πάλιν τὰ βλέμματά του πρὸς βορρᾶν. Ἐν Θεσσαλίᾳ μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1313 συμβάντα θάνατον τοῦ ἄπαιδος σεβαστοκράτορος Ἰωάννου Β' τοῦ Ἀγγέλου εἶχεν ἐπικρατήσει ἐντελὴς ἀναρχία καὶ ὁ Ἀλφόνσος δὲν ἀφῆκε νὰ παρέλθῃ ἡ εὐκαιρία αὕτη, ὅπως λάβῃ ὑπὸ τὴν κατοχήν του καὶ τὴν χώραν ἐκείνην, ἐν ᾗ ἄνευ σοβαρῶν δυσκολιῶν εἶχεν ἤδη καταλάβει τὰς κτήσεις τοῦ ἀποθανόντος πενθεροῦ του Βονιφατίου. Ἐξεστράτευσε λοιπὸν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος πρὸς βορρᾶν καὶ ταχέως ἐγένετο κύριος ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς ὑπὸ τὸν ἀποθανόντα σεβαστοκράτορα χώρας, λαβὼν ἔκτοτε καὶ τὸν τίτλον τοῦ γενικοῦ διοικητοῦ τοῦ «δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν.» Οἱ ἐξοπλισμοὶ οὓς ἐπεχείρησεν ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ Θ' Παλαιολόγος (1295—1320) πρὸς ἀνάκτησιν τῆς χώρας ταύτης, ἔμειναν ἀπεράτωτοι καὶ ἀτελεσφόρητοι ἕνεκα τοῦ ἐν ἔτει 1320 ἐπισυμβάντος αἰφνιδίου θανάτου του. Καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ δ' οἱ ἐξοπλισμοὶ ἐν ἔτει

[1] Πρβ. Du Ghesne, Hist. d. l. mais. de Chatillon, σ. 214. Preuves. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 113.

1321 έμειναν άνευ εκτελέσεως και αποτελέσματος, ώστε ήδη εν έτει 1324 τὸ πλεῖστον καὶ κάλλιστον μέρος τῆς Θεσσαλίας περιῆλθεν ὑπὸ τὴν σταθερὰν κυριαρχίαν τῶν Καταλάνων, οἵτινες κατέλαβον ἐκτὸς τῶν Νέων Πατρῶν καὶ τὸ Λοιδορίκιον, τὸ Σιδηρόκαστρον, τὸ Ζειτούνιον, τὸ Γαρδίκιον, τὸν Δομοκὸν καὶ τὴν Φάρσαλον, ἡ δ' ἐπίλοιπος χώρα ἔμεινε καὶ πάλιν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν πρώην ὑποτελῶν τοῦ Ἰωάννου ἀρχόντων, μικρὸν δὲ μέρος κατελήφθη καὶ ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας [1]. Ἐκτὸς ὅμως τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἄλλο κώλυμα ἀνεχαίτισε τὴν περαιτέρω πρὸς βορρᾶν ἐπέκτασιν τῆς Ἑταιρείας. Συγχρόνως περίπου κατῆλθον ἐκ τῶν ἀκάρπων ὀρέων τῆς πατρίδος των, βαρυνθέντες τοὺς μεταξὺ Ἰταλῶν καὶ Βυζαντίνων ἡγεμόνων ἀδιαλείπτους ἐν Ἠπείρῳ καὶ Ἀλβανίᾳ πολέμους, οἱ Ἀλβανοὶ καὶ προβάντες μεσημβρινώτερον κατέλαβον τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ βορειοτέραν ἀνοικτὴν χώραν, ἔνθα διέμειναν ἥμισυν περίπου αἰῶνα, περιστέλλοντες τοὺς Καταλάνους, μέχρις ὅτου ἀργότερα στίφη αὐτῶν ἀρκετὰ πολυάριθμα προέβησαν ἔτι μεσημβρινώτερον καὶ προσκληθέντα ὑπὸ τῶν τότε ἀρχόντων τῆς Ἀττικῆς κατέλαβον μέγα μέρος τῆς χώρας, πρὸς δὲ καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ ἀνατολικὰ παράλια τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τὰ βορειοανατολικὰ τῆς Πελοποννήσου μετά τινων παρακειμένων νήσων καὶ κατέσχον τὰς χώρας ταύτας διαρκῶς [2].

Ἐν τούτοις ἡ Ἑταιρεία καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς Ἀλφόνσος εἶχον φθάσει ἐν ἔτει 1325 διὰ τῆς πρὸς βορρᾶν σπουδαίας ἐπεκτάσεως τοῦ κράτους αὐτῶν εἰς μεγάλην ἰσχὺν καὶ ἤρξαντο ἤδη ἐκ νέου νὰ σκέπτωνται τίνι τρόπῳ νὰ προσπορισθῶσιν ὁλόκληρον τὴν Εὔβοιαν. Τούτου ἕνεκα ἀνενεώθησαν περὶ τὸ 1326 αἱ μεταξὺ τῆς Ἑταιρείας καὶ τῶν Ἐνετῶν ἔριδες, αἵτινες ἐν ἔτει 1327 μετεβλήθησαν εἰς ἐχθροπραξίας διαρκεσάσας μέχρι τέλους τοῦ 1330. Ὁ Ἀλφόνσος μετεχειρίζετο εἰς τοῦτον τὸν κατὰ τῶν Ἐνετῶν πόλεμον πολλὰς χιλιάδας Τούρκων πειρατῶν ὡς μισθοφόρων, οἵτινες διά τε τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν καὶ διὰ τὸ βίαιον καὶ τὸ λῃστρικὸν τοῦ χαρακτῆρός των ἐποιοῦντο τοσαύτην κατάχρησιν τῆς ἰσχύος των καὶ τοσαύτας διέπραττον δῃώσεις ἔν τε τῇ

[1] Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἐν 7, 13. σ. 279. Μαρῖνος Σανοῦδος ἐν Ἐπιστολ. III, σ. 293. Ζουρίτας ἐν II, 397. Πρβ. καὶ Hopf, σ. 420. Γρηγορoβ. Β', σ. 108.

[2] Πρβ. Μαρίνου Σανούδου Ἐπιστολ. III, 294 ἐκ τοῦ ἔτους 1325 καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 110. Hopf, σ. 422, 440 ἑπ. καὶ Τάσον Νεροῦτσον ἐν Δ. Καμπουρόγλου Μνημείων τόμ. Α', σ. 341—345.

ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ ἐν τῇ ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας κατεχομένῃ χώρᾳ[1], ὥστε τὰ δύο ἀντιμαχόμενα μέρη ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ συμφιλιωθῶσιν, ὅπως ἀπαλλαγῶσι τῶν ὀχληρῶν ἐκείνων ξένων. Ἀλλ᾽ οὗτοι, ἑνωθέντες καὶ μετὰ πολλῶν ληστρικῶν Καταλάνων καὶ περὶ τὰς 40,000 τὸν ἀριθμὸν γενόμενοι, ἤρξαντο ἀπὸ τοῦ ἔτους 1331, καθ᾽ ὃ ὁ Ἀλφόνσος εἰρήνευσε πρὸς τοὺς Ἐνετούς, καὶ ἐξῆς νὰ περιτρέχωσι τὸ Ἀρχιπέλαγος καὶ νὰ λεηλατῶσιν ἀδιακρίτως φίλους καὶ ἐχθρούς, μηδὲ τῆς Ἀττικῆς αὐτῆς φεισθέντες, διότι ἀποβάντες εἰς αὐτὴν διέπραξαν φοβερὰς διαρπαγὰς καὶ δηώσεις, ὥστε ὁ Ἀλφόνσος καὶ νὰ συμμαχήσῃ μάλιστα μετὰ τῶν Ἐνετῶν ἠναγκάσθη πρὸς ἀπόκρουσιν καὶ καταπολέμησιν τῶν ὀλετήρων ἐκείνων. Συγχρόνως δ᾽ ἀνηγγέλλετο ἐξ Ἰταλίας ὅτι ὁ ἔκπτωτος δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουαλθῆρος Β′ παρεσκευάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ προσεχῶς πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ ἀπολεσθέντος δουκάτου, ἥτις εἴδησις ἔτι μᾶλλον ἐβίασε τὸν Ἀλφόνσον καὶ τὴν Ἑταιρείαν νὰ παύσωσι τὰς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς ἐχθροπραξίας καὶ νὰ ἑνωθῶσι μετ᾽ αὐτῶν.

Ὁ πάπας δηλ. Ἰωάννης ΚΒ′, μετὰ ζήλου καὶ ἐπιμονῆς πάντοτε ἐπιδιώκων τὴν ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν ἀποκατάστασιν τῶν Βριεννίων, οὓς ἐθεώρει ὡς στήριγμα τῆς Ἐκκλησίας, ἀντὶ τῶν «ἀνοσίων καὶ ἀσεβῶν Καταλάνων», μετεχειρίσθη πρὸς τοῦτο πᾶν μέσον. Τῇ 14ῃ Ἰουνίου 1330 δι᾽ ἐγκυκλίου του προσεκάλεσε τοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσεως νὰ συνδράμωσι τὸν ἔκπτωτον δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως ἀνακτήσῃ τὸ δουκάτον του, κατεχόμενον ὑπό τινων «σχισματικῶν, υἱῶν τῆς ἀπωλείας καὶ θρεμμάτων ἀδικίας[2]». Συγχρόνως δὲ διέταξε τὸν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἤδρευεν ἐν Χαλκίδι, καὶ τοὺς ἀρχιεπισκόπους Πατρῶν καὶ Ὀτράντου νὰ προσκαλέσωσι τοὺς Καταλάνους νὰ ἐκκενώσωσιν ἐντὸς ἓξ μηνῶν τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν ἐπὶ ἀπειλῇ ἀφορισμοῦ· ἐπειδὴ δὲ τὸ διάβημα τοῦτο δὲν ἐτελεσφόρησε, διέταξε μετὰ ἕνα μῆνα τοὺς ἀρχιεπισκόπους Ὀτράντου, Πατρῶν καὶ Κορίνθου νὰ κηρύξωσιν ἐν ταῖς διοικήσεσιν αὐτῶν σταυροφορίαν κατὰ τῆς Ἑταιρείας τῶν Καταλάνων. Ὁ δ᾽ ἔκπτωτος δοὺξ Γουαλθῆρος Β′ δὲν ἀφῆκε νὰ παρέλθῃ ἡ εὐκαιρία αὕτη, ἀλλ᾽ ἀφοῦ ἐπώλησε πολλὰς τῶν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης κτήσεών

[1] Ἐν ἔτει 1329 ἀναφέρεται ἐπιδρομὴ αὐτῶν in contratas Athenarum. Μαρίν. Σανούδ. Ἐπιστολ. XXIII, σ. 315.

[2] Nonnuli schismatici, perditionis filii ed iniquitatis alumni.

του πρὸς πορισμὸν χρημάτων, διέθηκε δὲ τὰς λοιπὰς προσηκόντως, πρῶτον μὲν ἔπεμψεν εἰς Ἀργολίδα ἄνδρας καὶ πολεμοφόδια ὑπὸ τὸν Κορράδον Γυϊνδάτσον (Guindazzo), ὅπως προπαρασκευάσωσι τὰ πράγματα, αὐτὸς δὲ ἡτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτοπροσώπως κατόπιν, κατὰ τὸ 1331. Πρὸς τοῦτο ἦλθε συγχρόνως εἰς διαπραγματεύσεις καὶ πρὸς τοὺς Ἑνετούς, οἵτινες τότε ἠγωνίζοντο κατὰ τῆς Ἑταιρείας, καὶ ἔλαβε παρ' αὐτῶν τὴν ἄδειαν νὰ ἐξαγάγῃ ἐξ Ἑνετίας ὅπλα εἰς Ἀπουλίαν, τὸ ὁρμητήριον τῶν ἐπιχειρήσεών του. Ἀπέναντι λοιπὸν τοιούτων ἐξοπλισμῶν καὶ σχεδίων ἤρξατο καὶ ὁ Ἀλφόνσος νὰ σκέπτηται περὶ ἀμύνης. Ὅπως ἀποσπάσῃ ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Γουαλθήρου συμμαχίας τὴν Ἑνετίαν, ἐπρότεινεν αὐτῇ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1331 εἰρήνην ἐπὶ τῷ ὅρῳ, νὰ τηρήσῃ μὲν οὗτος ὑπὸ τὴν κατοχήν του τὴν Κάρυστον, ν' ἀποζημιώσῃ ὅμως τοὺς Ἑνετοὺς διὰ τὰς ζημίας, ἃς κατὰ τὸν ἀπὸ 1327—1330 πόλεμον ἔπαθον, νὰ διακόψῃ πᾶσαν πρὸς τοὺς Τούρκους σχέσιν καὶ ν' ἀφοπλίσῃ τὸν στόλον του, συγχρόνως δὲ ἀφῆκε νὰ διορισθῇ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν ὁ Ἑνετὸς Νικόλαος Σαλομόνος καὶ ὑπάνδρευσε τὴν θυγατέρα του μὲ τὸν Ἑνετὸν δυνάστην Τήνου καὶ Μυκόνου Γκίζην[1]. Οἱ δὲ πάντοτε τὸ βέβαιον συμφέρον των ἐπιδιώκοντες Ἑνετοὶ ἐδέξαντο παραυτα τοὺς δι' αὐτοὺς λίαν εὐνοϊκοὺς ὅρους τούτους καὶ ὑπέγραψαν μετὰ τῆς Ἑταιρείας τὴν 5ην Ἀπριλίου 1331 συνθήκην εἰρήνης καὶ φιλίας διαρκέσασαν ἐπὶ πολλὰ ἔτη[2]. Συγχρόνως δ' ὠχύρωσεν ὁ Ἀλφόνσος τελειότερον τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ, τὸ ὁρμητήριον τῆς Ἑταιρείας, καί, ἵνα μὴ περιέλθῃ ἡ Καδμεία εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων καὶ χρησιμεύσῃ αὐτοῖς ὡς ὁρμητήριον, διέταξε νὰ κατεδαφισθῶσιν αὐτῆς τὰ τείχη, διότι δὲν ἐνεπιστεύετο πολὺ εἰς τὸν φρούραρχον αὐτῆς, τὸν Ἑνετὸν Γκίζην, καίπερ γαμβρόν του. Οὕτω δὲ παρασκευασθεὶς ἀνέμενε τὴν ἄφιξιν τῶν πολεμίων. Παραδόξως ὅμως κατ' αὐτὸ τὸ 1331 ὁ Ἀλφόνσος ἔπαυσεν ὢν τοποτηρητὴς τοῦ δουκὸς Γουλιέλμου τοῦ Ἀραγωνικοῦ. Καὶ δὲν γνωρίζομεν μὲν τὴν αἰτίαν τούτου, φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ φθόνος ἀφήρεσε τὸν ἱκανὸν ἄνδρα τὸ ἀξίωμα τοῦ τοποτηρητοῦ, ἔκτοτε δὲ διέμενεν ἐν τῷ δουκάτῳ ὡς ὁ ἐπισημότερος τιμαριοῦχος αὐτοῦ. Τούτου ἕνεκα ἡ ἐν Θήβαις ὑπογραφεῖσα συνθήκη τοῦ 1331 ὡς τοποτηρητὴν μὲν ἔχει ὑπογεγραμμένον

[1] Πρβ. Γρηγορόβ. Β', σ. 115—116. καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτόθι.

[2] Hopf σ. 426 ἐπ. Γρηγορόβ. Β', σ. 117 ἐπ.

τὸν Νικόλαον Λάντσιαν, τὸν δὲ Ἀλφόνσον ὡς ἁπλοῦν μεγιστᾶνα, καὶ βαΐλον Ἐνετὸν τὸν Φίλιππον Βελέγνον [1].

Ὁ δὲ Γουαλθῆρος Β' παρασκευασθείς, ὅσον ἠδύνατο, ἐξεκίνησε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1331 ἐξ Ἀπουλίας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν κυριαρχίας του καὶ ἀπεβιβάσθη μετὰ 800 ἱππέων καὶ 500 πεζῶν εἰς Ἤπειρον, ἔνθα εὐκόλως ἐκυρίευσε τὴν Ἄρταν. Διηυθύνθη δὲ εἰς Ἤπειρον, διότι ὁ πενθερός του ἀνέθηκεν αὐτῷ καὶ τοῦ ὅλου βυζαντινοῦ κράτους τὴν κατάκτησιν! Κατὰ τῶν Καταλάνων ἐν τούτοις οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ κατορθώσῃ, διότι οὗτοι ἀπέφευγον ἐπιμελῶς πάντοτε νὰ συνάψωσι πρὸς αὐτὸν μάχην, μέχρις ὅτου ἔφθασεν ὁ χειμών, ὅστις ἦτο εὐνοϊκὸς δι' αὐτοὺς ἐν ἀσφαλείᾳ εὑρισκομένους ἐν τοῖς φρουρίοις. Τότε μετέβη ὁ Γουαλθῆρος πρὸς διαχείμανσιν εἰς Πάτρας καὶ ἐπεκαλέσθη ἐκεῖθεν ἐκ νέου τὴν ἐπέμβασιν τῆς τε Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἐνετίας, ὁ δ' ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν ἀνεθεμάτισεν ἀληθῶς κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1332 τοὺς Καταλάνους τῆς Ἑταιρείας, ἀλλὰ τοῦτο μὲν γενόμενον οὐδόλως ὠφέλησε, τὸ δὲ δεύτερον δὲν κατωρθώθη καὶ οὕτω, βλέπων ὅτι ἐξέλιπον αὐτῷ τὰ χρηματικὰ μέσα, ἀπεφάσισε νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς Βρεντήσιον ἄπρακτος κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1332, ἀφοῦ ἀπώλεσεν ἐν Ἑλλάδι ἐκ νόσου καὶ τὸν συνοδεύσαντα αὐτὸν μονογενῆ υἱόν του. Τὰ μόνα, ἅπερ διὰ τῆς ἐκστρατείας του ταύτης κατώρθωσεν, ἦτο ἡ κατάληψις τῆς Λευκάδος καὶ ἡ ἐξασφάλισις τῆς κατοχῆς τῆς Ἀργολίδος [2]. Οὕτω δ' ἐξησφαλίσθησαν οἱ Καταλάνοι ἐν τῇ κατοχῇ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν καὶ ὁ ἐκ τῶν ἐκπτώτων δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν κίνδυνος ἐξέλιπε διὰ παντός. Πᾶσα νέα ἀπόπειρα τοῦ Γουαλθήρου καὶ οἱ νέοι ἀφορισμοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἔμειναν ἀτελεσφόρητοι. Καὶ οἱ μερικοὶ δὲ πόλεμοι, οὓς οἱ ἡγεμόνες τῆς Πελοποννήσου διεξῆγον τὰ ἑπόμενα ἔτη κατὰ τῆς Ἑταιρείας ὡς σύμμαχοι τοῦ Γουαλθήρου καὶ ὑποτελεῖς τῶν Ἀνδηγαυῶν, ὀλίγον ἔβλαψαν τὴν Ἑταιρείαν. Αὕτη ἐξηκολούθησεν οὖσα κυρία τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν καὶ ζῶσα ἐπὶ μακρὸν ἐν εἰρήνῃ καὶ συμμαχίᾳ πρὸς τοὺς γείτονας αὐτῆς Ἐνετοὺς τῆς Εὐβοίας· διότι ἀμφοτέρους συνέδεον οἱ αὐτοὶ κίνδυνοι καὶ τὰ αὐτὰ συμφέροντα, ἀμφότεροι ἐπεδίωκον νὰ

[1] Τὸ ἔγγραφον τοῦτο σῴζεται, ὁ δὲ Γρηγορόβιος ἀντέγραψεν ἐξ αὐτοῦ τὰ ὀνόματα τῶν ὑπογραψάντων. Ἴδε αὐτοῦ τόμ. Β', σ. 117—118 καὶ σημ. 2 τῆς τελευταίας σελίδος.

[2] Ἴδε Hopf, σ. 429, 430 ἐπ. καὶ Γρηγορόβ. Β', σ. 119—121.

στερεωθῶσιν ἐν τῇ κυριαρχίᾳ τῶν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένων χωρῶν καὶ ν' ἀποκρούσωσι τὸν ἀπὸ τῶν Τούρκων κίνδυνον, καταστάντων ἔκτοτε ἐπιθετικωτέρων καὶ ἐπικινδύνων εἰς πάντας τοὺς Χριστιανούς.

Μετὰ τὴν στερέωσιν τῆς ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἀρχῆς των, ἰδίως μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1338 θάνατον τοῦ πολεμικοῦ πρώην ἀρχηγοῦ αὐτῶν Ἀλφόνσου, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν Ἑταιρείαν φαίνεται ὅτι ἀπέβησαν εἰρηνικώτεροι καὶ φιλονομώτεροι. Ὡς φερώνυμος δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν καὶ νέων Πατρῶν ἔζη εἰσέτι ὁ Γουλιέλμος Β' τῆς Ἀραγωνίας, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1338 ὀλίγον μετὰ τὸν Ἀλφόνσον, ἀφῆκε δὲ διὰ διαθήκης κληρονόμον ἐν τῷ δουκάτῳ τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην Β' τῆς Ἀραγωνίας καὶ τοῦ Ῥανδάτσου (Randazzo, 1334-1348), ὅστις ὅμως ἐπίσης δὲν ἠξιώθη νὰ ἴδῃ ποτὲ τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν, ἀποθνήσκων δ' ἀφῆκε κληρονόμον του διὰ διαθήκης ἐν τῇ ἀρχῇ ταύτῃ τὸν ἀνήλικον εἰσέτι υἱόν του Φριδερῖκον Α' τῆς Ἀραγωνίας καὶ τοῦ Ῥανδάτσου (1348—1355), ὃν διεδέχη πάλιν ὁ ἀνεψιός του Φριδερῖκος Β' τῆς Ἀραγωνίας (1355—1377), ὁ γενόμενος συγχρόνως καὶ βασιλεὺς τῆς Σικελίας, τοῦτον δὲ πάλιν διεδέχθησαν ἡ θυγάτηρ καὶ συγγενεῖς του μέχρι τῆς κατοχῆς τοῦ δουκάτου ὑπὸ τῶν Ἀτζαϊώλων. Ἐκ πάντων τούτων τῶν φερωνύμων δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν οὐδεὶς εἶδέ ποτε τὴν χώραν ταύτην, ἥτις διῳκεῖτο διὰ τοποτηρητῶν καὶ ἀρχηγῶν τῆς Ἑταιρείας, ἡ δὲ ταχεῖα ἀλλαγὴ τῶν ἐπωνύμων κυριάρχων ὀλίγον ἔβλαψε τὰ συμφέροντα τῆς Ἑταιρείας.

Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Ἀλφόνσου ἐν ἔτει 1336 τὴν ἀρχηγίαν τῆς Ἑταιρείας ὡς τοποτηρητὴς τοῦ δουκὸς φαίνεται ὅτι ἀνέλαβεν ὁ Νικόλαος Λάντσιας (Lancia[2]), ὅστις συνέτεινε μεγάλως πρὸς διατήρησιν τῶν φιλικῶν πρὸς τὴν Ἑνετίαν σχέσεων καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν τάξεώς τινος ἐν τῷ δουκάτῳ. Ἦτο δὲ καιρὸς πλέον σωφρονεστέρας καὶ χριστιανικωτέρας ἐκ μέρους τῆς Ἑταιρείας πολιτικῆς. Αἱ πρόοδοι τῶν Ἑλλήνων ἐν Πελοποννήσῳ, οἵτινες ἀποσπάσαντες τῷ 1262 ἀπὸ τῶν Φράγκων τὴν Μονεμβασίαν, τὸν Μισθρᾶν καὶ τὴν Μάνην

[2] Ὁ Hopf φρονεῖ ὅτι ὁ Λάντσιας ἐπέμφθη τῷ 1331 ὡς γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τοῦ δουκάτου καὶ ὅτι ὡς τοιοῦτος ὑπέγραψε καὶ τὴν συνθήκην τῆς 5ης Ἀπριλίου 1331, κατ' αὐτὸν δ' οὕτως ἐξιστορήσαμεν καὶ ἡμεῖς τὸ πρᾶγμα ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει· ἀλλ' ὁ Γρηγορόβιος ἐξετάσας κάλλιον τὸ ἐν τοῖς ἐνετικοῖς ἀρχείοις σῳζόμενον ἔγγραφον, εὗρεν ὅτι ὁ μὲν Ἀλφόνσος εἶνε ὑπογεγραμμένος ὡς ἁπλοῦς μεγιστάν, ὁ δὲ Λάντσιας ὡς τοποτηρητής. Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 118.

(ἀνωτ. σ. 301) ἵδρυσαν ἐκεῖ βυζαντινὴν ἐπαρχίαν καὶ ἐπεξέτεινον ὁσημέραι τὴν ἐν τῇ χερσονήσῳ κυριαρχίαν των πρὸς ζημίαν τῶν Φράγκων, περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος εἶχον ἀποβῆ τοιαῦται. ὥστε ἠπειλεῖτο ἡ παντελὴς τῶν Φράγκων ἐκ Πελοποννήσου ἐκδίωξις, ἀφ᾽ ὅτου μάλιστα τῷ 1349 τοὺς τέως στρατηγοὺς διεδέχοντο ἐν τῇ διοικήσει τῆς εἰς δεσποτάτον ἀνυψωθείσης ἐπαρχίας μέλη τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλικῶν οἰκογενειῶν, Καντακουζηνοὶ καὶ Παλαιολόγοι, ὡς δεσπόται. Διότι ἔκτοτε καὶ οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνεκέντρουν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μείζονα προσοχὴν καὶ ἐλπίδας ἐπὶ τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ συμπηγνυμένου κρατιδίου. Οἱ δὲ Τοῦρκοι, οἵτινες ὡς Σελτζουκίδαι εἶχον ἤδη ἱδρύσει ἰσχυρὸν κράτος ἐν τῇ Μ. Ἀσίᾳ μὲ πρωτεύουσαν τὸ Ἰκόνιον, τὸ κράτος τῶν Ῥοὺμ (πρβ. ἀνωτ. σ. 248), καὶ ἐπεκταθέντες μέχρι τῆς Μεσογείου ἀπέβησαν διὰ τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν των τὸ φόβητρον καὶ ἡ μάστιξ τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν καὶ τῶν κατ᾽ αὐτὰς νήσων καὶ χωρῶν, ἵδρυσαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος ὡς Ὀσμανίδαι ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ διασπασθέντος σελτζουκικοῦ κράτους τὸ περὶ τὸν Ὄλυμπον τῆς Βιθυνίας ὀσμανικὸν τοιοῦτο μὲ πρωτεύουσαν τὴν Προῦσαν. Τοσοῦτον δὲ ταχέως ηὔξανε τὸ νεοσύστατον τουρκικὸν κράτος κατ᾽ ἰσχύν, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου ἀπέβησαν οὐ μόνον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ὁ ἐφιάλτης, ἀλλὰ καὶ τῆς ὅλης χριστιανοσύνης τὸ φόβητρον χάρις εἰς τὴν παῦσιν μὲν τῶν σταυροφοριῶν τὴν παραλυσίαν δὲ καὶ κατάπτωσιν τῆς τῶν Βυζαντίνων καὶ Φράγκων δυνάμεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἡ κατάστασις αὕτη ὑπηγόρευε τῷ πάπᾳ, τοῖς Ἐνετοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις δυτικοῖς κράτεσι νὰ περισυλλέγωσι καὶ ὑποστηρίζωσι τὰς ὑπολειπομένας ἐν Ἑλλάδι φραγκικὰς δυνάμεις, ὧν σημαντικωτάτη διὰ τοῦ Ἀλφόνσου εἶχεν ἀποβῆ ἡ τῆς Ἑταιρειας τῶν Καταλάνων. Ἤρξατο λοιπὸν φιλικωτέρα πρὸς τοὺς ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν Καταλάνους πολιτική, καὶ οὗτοι δέ, ὡς εἴπομεν, ἐνεκαινίασαν ἡμερωτέραν καὶ σωφρονεστέραν τοιαύτην. Πρὸς ἀπόκτησιν τῆς φιλίας τῶν πέριξ χριστιανῶν ἡγεμόνων καὶ τῆς συμπαθείας τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἡ Ἑταιρεία ἤρξατο μετὰ τὸ 1338 νὰ δεικνύῃ συμβιβαστικωτέρας διαθέσεις πρὸς τοὺς μέχρι τοῦδε περιφρονουμένους πολεμίους της καὶ νὰ λαμβάνῃ ἐνεργότερον μέρος πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ὁσημέραι αὐξανομένου ἐκ μέρους τῶν Τούρκων κινδύνου· ἡ τοιαύτη δὲ τῆς Ἑταιρείας διαγωγὴ οὐ μόνον τῆς Ἐνετίας τὴν φιλίαν ἐστερέωσεν, ἀλλὰ καὶ τὸν μέχρι τότε ἀμείλικτον αὐτῆς

πολέμιον, τοὺς πάπας, ἐμάλαξεν. Ὅτε ὁ ἐν Εὐβοίᾳ διαμένων ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Λατῖνος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως διῆλθεν ἐν ἔτει 1341 διὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἶδε τάς τε διαθέσεις τῶν Καταλάνων καὶ ὅτι ἐνταῦθα ἤρξατο ἐπικρατοῦσα τάξις τις, ἤλλαξεν αὐτὸς καὶ δι᾽ αὐτοῦ καὶ ὁ τότε πάπας Κλήμης ὁ Ϛ΄ φρόνημα περὶ τῆς Ἑταιρείας καὶ ἤρξαντο νὰ φαίνωνται εὐνοϊκώτεροι πρὸς τοὺς ἕως τότε προγεγραμμένους των τούτους «υἱοὺς τῆς ἀπωλείας,» ὥστε ἐν ἔτει 1345 ὁ πάπας, θέλων νὰ τύχῃ τὰς συνδρομῆς τῶν Καταλάνων εἰς τὴν παρασκευαζομένην κατὰ τῶν Τούρκων σταυροφορίαν, ἥτις μόνον τὴν πυρπόλησιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐν Σμύρνῃ κατώρθωσε[1], ἔλυσε τὸν κατ᾽ αὐτῶν ἐκκλησιαστικὸν ἀφορισμὸν κατ᾽ ἀρχὰς μὲν ἐπὶ τρία μόνα ἔτη, ἀργότερα δὲ καὶ ὁλοτελῶς[2]. Οὕτω δὲ κατώρθωσεν ἡ Ἑταιρεία νὰ μείνῃ ἀνενόχλητος ἐν τῇ κατοχῇ τοῦ δουκάτου τῆς Ἀττικῆς τοὐλάχιστον ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον. Ὁ δὲ τότε δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννης Β΄ ὁ Ἀραγώνιος πρὸς ἔτι μείζονα στερέωσιν τῆς ἐν Ἑλλάδι κυριαρχίας του εἶχεν ἐπίσης παρασκευάσει κατὰ τὸ ἔτος 1344 στρατιὰν λαμπράν, ὅπως ἐλθὼν ἐνταῦθα καταπολεμήσῃ τοὺς Τούρκους, ἀλλ᾽ ὑποθέσεις ἄλλαι κατεπείγουσαι ἐν Σικελίᾳ δὲν ἐπέτρεψαν αὐτῷ νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιον τοῦτο[3].

Ἐν τούτοις ἡ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν Ἀθηνῶν κατάστασις δὲν φαίνεται πολὺ νὰ ἐβελτιώθη διὰ τῆς τῷ χρόνῳ ἐπελθούσης τάξεως παρὰ τῇ Ἑταιρείᾳ. Αἱ ὀλίγαι εἰδήσεις, ἃς περὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ 1330 καὶ ἑξῆς ἔχομεν, μαρτυροῦσιν ὅτι τὸ πάλαι ἔνδοξον καὶ λαμπρὸν ἄστυ διέκειτο ὑπὸ τοὺς Καταλάνους εἰς ἀθλίαν κατάστασιν· διότι ἐπεκράτησε μὲν ἐνταῦθα μετὰ τὸ 1338 ἡσυχία τις καὶ ἀσφάλεια, πράγματα ἄγνωστα ἐπὶ τῆς μέχρι τότε καταλανοκρατίας, ταῦτα ὅμως καὶ ὀλίγον διήρκεσαν καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ βελτιώσωσι καὶ ἐντελῶς νὰ θεραπεύσωσιν τὴν αἱμάσσουσαν πόλιν. Τὸ ὅτι ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀκμάσας διάσημος μωαμεθανὸς ἱστορικὸς καὶ γεωγράφος Ἀμπουλφέδας περιγράφων ἐν πίνακι 28ῳ τοῦ ἔργου του[4] καὶ τὴν τότε

[1] Πρβ. Γρηγοροβ. Β΄, σ. 134 καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτόθι.

[2] Hopf σ. 439, 440.

[3] Hopf, σ. 437 Γρηγόρ. Β΄, σ. 134—35.

[4] Ἴδε Abulfedæ opus geographicum ex arabico latinum fecit I. Reiske, ἐν τῷ τοῦ Buesching Magazin für die neuere Historie und Geographie, τόμ. Ε΄, σ. 357 ἐπ. 362 ἐν Ἀμβούργῳ 1771.

Ἑλλάδα ἀναφέρει τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰς Ἀθήνας καὶ καλεῖ αὐτὰς πόλιν τῶν Ἑλλήνων σοφῶν, δὲν σημαίνει βεβαίως ὅτι ἤκμαζε τότε ἡ φιλοσοφία ἐν Ἀθήναις, ἀλλ' ὁ Ἀμπουλφέδας ἀναφέρεται προδήλως εἰς τὴν πάλαι τῆς πόλεως καταστασιν. Τοὐναντίον ὁ κατὰ τὰ ἔτη 1336—1341 εἰς Παλαιστίνην ὡς προσκυνητὴς μεταβὰς καὶ τὰ τῆς ὁδοιπορίας του ἐξιστορήσας Γερμανὸς κληρικὸς Λουδόλφος Συδχάϊμ περιγράφων ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ καὶ τὴν Ἑλλαδα καὶ τὴν διὰ τῆς βίας ὑπὸ τῶν Καταλανων καταληφθεῖσαν Ἀττικὴν λέγει περὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὅτι ἐνταῦθα «ἤκμαζε μέν ποτε ἡ σπουδὴ τῶν »Ἑλλήνων, νῦν ὅμως εἶνε σχεδὸν ἠρημωμένη ἡ πόλις, ἧς οἱ μαρμά»ρινοι κίονες κοσμοῦσι τὴν Γένουαν[1].» Ἐπίσης ὀλίγον σημαίνει διὰ τὴν τότε κατάστασιν τῆς παιδείας ἐν Ἀθήναις ἡ εἴδησις, ὅτι ἐν ἔτει 1339 ἀντέγραψεν ἐνταῦθα ὁ ἱερεὺς Κοσμᾶς Κάμηλος συγγράμματά τινα ἰατρικὰ χάριν τοῦ ἰατροῦ Δημητρίου Νομαχλουνοῦ[2]. Γνωρίζομεν δ' ἀφ' ἑτέρου ὅτι κάτοικοι ἀρχαῖοι τῶν Ἀθηνῶν, ὡς ὁ Νικόλαος Χρυσοβέργης καὶ ὁ Γεώργιος Πρωτοβελισσινός, ἐπροτίμησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην νὰ ἐγκαταλίπωσιν ὁλοτελῶς τὸ πάτριον ἔδαφος καὶ νὰ μετοικήσωσιν εἰς τὴν ἑνετικὴν Εὔβοιαν, ὅπερ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς μακρὰς ἔριδας μεταξὺ τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ Ἑνετοῦ διοικητοῦ τῆς νήσου[3]. Τοῦτο ὅμως τὸ περιστατικὸν τί ἄλλο ἀποδεικνύει ἢ ὅτι ἐν Εὐβοίᾳ ἐπεκράτει τότε μείζων ἀσφάλεια καὶ εὐνομία ἢ ἐν Ἀθήναις καὶ ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς κάτοικοι ὡς ἐντελεῖς δουλοπάροικοι οὐδὲ μετοικήσεως δικαίωμα εἶχον; Ἀργότερα, ἀπὸ τοῦ 1360 καὶ ἑξῆς, ἀπαντῶμεν καὶ ἑτέρας τινὰς εἰδήσεις περὶ τῆς τότε καταστασεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ τῆς πόλεως πληθυσμοῦ, ἐξ ὧν, καθ' ἃ θέλομεν ἰδεῖ, ἔτι μᾶλλον χαρακτηρίζεται ἡ κυριαρχία, ἣν ἐξήσκουν οἱ Καταλάνοι ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης. Ἀλλὰ παρακολουθήσωμεν νῦν τὰ ἐν τῷ μεταξὺ γεγονότα παρὰ τῇ Ἑταιρείᾳ.

Ὁ δοὺξ Ἰωάννης Β' τῆς Ἀραγωνίας καὶ τοῦ Ῥανδάτσου διέθηκε ζῶν ἔτι οὕτω τὰ πράγματα, ὥστε διάδοχον μὲν ἑαυτοῦ ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν διώρισε τὸν ἀνήλικον υἱόν του Φριδερῖκον Α' τῆς Ἀρα-

[1] Ἴδε Ludolfi rectoris ecclesiæ in Suchem de itinere terræ sanctæ libri ἐν τῷ ΚΕ' τόμῳ τοῦ Literatur-Verein, 1851, κεφ. 17, σελ. 22.

[2] Montfaucon, Palæographia Græca, σ. 70. Gardhausen, Gr. Pal., σ. 412.

[3] Hopf ἐν σ. 439.

γωνίας καὶ τοῦ Ῥανδάτσου, κηδεμόνα δ' αὐτοῦ καὶ ἐκτελεστὴν τῆς διαθήκης Βλάσκον τὸν Ἀλαγώνιον (Blasco de Alagona). Ὀλίγον μετὰ τὴν σύνταξιν τῆς διαθήκης ταύτης ἀπεβίωσεν ὁ δοὺξ Ἰωάννης γενόμενος θῦμα τῆς ἐν ἔτει 1348 φρικτὰ καταμαστισάσης τὴν Εὐρώπην λοιμώδους νόσου καὶ ἀντὶ τοῦ νέου δουκὸς Φριδερίκου ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας ὁ Βλάσκος καὶ ἐδέξατο ἐν ὀνόματι ἐκείνου τὸν νενομισμένον ὅρκον πίστεως τῶν μεγιστάνων τοῦ δουκάτου, ἀνέλαβε δὲ ὁρκισθεὶς καὶ αὐτὸς καὶ τὴν ἀρχηγίαν τῆς Ἑταιρείας μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ νέου τοποτηρητοῦ Ῥαιμούνδου Βερνάρδου. Ὁ νέος οὗτος τοποτηρητὴς δὲν ηὐδοκίμησεν ἐν τῇ θέσει του καὶ ἀπήρεσε τῇ Ἑταιρείᾳ διότι αὕτη ἀπήτησε βραδύτερον παρὰ τοῦ δουκὸς Φριδερίκου Α' (1348—1355) τὴν ἀνάκλησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀντικατάστασίν του εἴτε διὰ τοῦ Ἰακώβου Φαδρίκου τῆς Ἀραγωνίας, υἱοῦ τοῦ πρώην ἀρχηγοῦ αὐτῆς Ἀλφόνσου, εἴτε διὰ τοῦ Ὀρλάνδου τῆς Ἀραγωνίας, νόθου βασιλόπαιδος [1]. Ὁ δοὺξ ὅμως ἐκεῖνος ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1355, πρὶν προλάβῃ νὰ ὁρίσῃ τι, καὶ ἡ Ἑταιρεία ἀπετάθη ἐκ νέου πρὸς τὸν νέον δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν, τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Φριδερῖκον Β', ὅστις εὑρὼν ὀρθὰ τὰ παράπονα αὐτῆς ἔπαυσε τὸν Βερνάρδην καὶ ἀντ' αὐτοῦ διώρισε τοποτηρητὴν τοῦ δουκάτου τὸν Ἰάκωβον Φαδρῖκον (1356—1359)· συγχρόνως δ' ἐξαπέστειλεν εἰς Θήβας ἕνα ἰατρόν, διότι ὑπῆρχεν ἔλλειψις τοιούτου καὶ ἐπεκύρωσε τὴν περί τινος δούλης ἀπόφασιν τοῦ Ἀθηναίου πολίτου Γουλιέλμου Σιπλάνη, ἐξ Εὐρωπαίων πάντως καταγομένου. Ἄλλως ὅμως ὁ βασιλεὺς δοὺξ Φρειδερῖκος Β' δὲν ἔδιδε, φαίνεται, μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν κυριαρχίαν· διότι κατὰ τὸν χρονογράφον τοῦ Ἀραγωνικοῦ βασιλικοῦ οἴκου Ζουρίταν, εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἐκχωρήσῃ αὐτὴν εἰς τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρόν του Πέτρον τὸν Ἀραγώνιον ἐπὶ τῷ ὅρῳ, νὰ πέμψῃ οὗτος ἐπικουρίαν κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως, ἡ ἐπικουρία ὅμως δὲν ἐστάλη καὶ ἡ ἐκχώρησις δὲν ἐγένετο [2]. Ὁ δὲ νέος τοποτηρητὴς Φαδρῖκος ἔλαβε μετ' ὀλίγον παρὰ τοῦ βασιλέως ὡς φέουδον καὶ τὰ Σάλωνα μετὰ τοῦ Λοιδορικίου καὶ διῴκησε μέχρι τοῦ 1359 μετ' ἐνεργείας τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτῷ χώραν, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου καθ' ὃ ἔτος ἀνελάμβανεν οὗτος τὴν διοίκησιν τοῦ δουκάτου ἀπεβίωσεν ἐν Γαλλίᾳ

[1] Πρβ. Γρηγορόβ. ἐν Β', 135, καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτόθι.

[2] Πρβ. Ζουρίτα βιβλ. 9, σ. 287. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 136.

ὁ ἔκπτωτος δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουαλθῆρος Β' τῆς Βριέννης, μετὰ περιπετιώδη βίον, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἐγένετο τῷ 1345 τύραννος τῆς Φλωρεντίας καὶ διὰ στάσεως ἐξεδιώχθη ἐκεῖθεν, ἔπειτα δὲ κοντόσταυλος τῆς Γαλλίας, ἐν ᾧ ἀξιώματι καὶ ἔπεσε μαχόμενος τῷ 1356 [1]. Οὕτω δὲ διετηρήθη καὶ ἐξησφαλίσθη ἔτι μᾶλλον ἡ τῆς Ἑταιρείας θέσις διὰ τοῦ δραστηρίου Ἰακώβου Φαδρίκου, δυστυχῶς ὅμως ἡ οὕτως ἐπελθοῦσα μικρὰ τάξις ἐν τοῖς πράγμασι δὲν ἐπέπρωτο νὰ διαρκέσῃ πολὺ καὶ ν' ἀναπτυχθῇ ἔτι μᾶλλον. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1359 διεδέχθη τὸν τοποτηρητὴν Ἰάκωβον Φαδρῖκον ἕτερος, ὁ Γονσάλβος Ξιμένης ἐξ Ἀρένου (Arenos) ὅστις κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος παρῃτήθη τὴν θέσιν ταύτην καὶ ἀντ' αὐτοῦ διωρίσθη ὁ Ματθαῖος Μογκάδας (Moncada), κόμης τῆς Ἀγώστης καὶ Ἀβέρνου 1359—1361), ὅστις δραστηρίως εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς Ἑταιρείας, ἀνακληθέντος δὲ καὶ τούτου ἐν ἔτει 1361 εἰς Σικελίαν, διωρίσθη εἰς τὴν θέσιν τοῦ τοποτηρητοῦ ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν ὁ Ῥογέρος Λώριας (de Loria), μέχρι τότε φρούραρχος τυγχάνων τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀδελφὸς τοῦ διοικητοῦ Θηβῶν Ἰωάννου Λώρια. Εἰς τὸν Μογκάδαν παρεχώρησεν ὁ βασιλεὺς δοὺξ ὡς φέουδον καὶ τὸ Ἄργος μετὰ τοῦ Ναυπλίου ὑπὸ τὸν ὅρον, ν' ἀποσπάσῃ αὐτὰ ἀπὸ τῶν διαδόχων τοῦ Γουαλθήρου Β'· καὶ ἀπεπειράθη μὲν ὁ τοποτηρητής τοῦ δουκάτου νὰ ἐκβάλῃ ἐκεῖθεν τοὺς Γάλλους δυνάστας, ἀλλὰ μάτην. Πρὶν ἔτι πέσῃ ἐν τῇ μάχῃ τῷ 1356 ὁ Γουαλθῆρος Β', εἶχεν ἀποθάνει ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἔκπτωτος δούκισσα τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννα ἡ Σατιλλωνία ἐν Τρικασσίνοις (Troyes) τῆς Γαλλίας, ὅπου ὑπάρχει μέχρι τοῦδε καὶ ὁ τάφος αὐτῆς [2]. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Γουαλθῆρος Β'. ἀπεβίωσεν ἄτεκνος, τὰ ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν δικαιώματα καὶ τὴν τοῦ Ἄργους καὶ Ναυπλίου κυριαρχίαν ἐκληρονόμησαν οἱ υἱοὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Ἰσαβέλλας, ἥτις τῷ 1320 εἶχεν ὑπανδρευθῇ τὸν Γουαλθῆρον τοῦ Ἀγγιὲν (σ. 345) καὶ ἣν ὁ Γουαλθῆρος Β'. διὰ διαθήκης του ἀπὸ τοῦ ἔτους 1347 εἶχε καταστήσει κληρονόμον του. Ἐκ τῶν τέκνων δ' αὐτῆς τιτλοφόρος δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν καὶ Κύριος Ναυπλίου καὶ Ἄργους ἐγένετο πρῶτος ὁ Σωχιέρος (Sohier) [3]. Ἀπὸ τούτου λοιπὸν ἐζήτησαν ὁ Μογκάδας καὶ οἱ Καταλάνοι τῆς Ἑταιρείας ν' ἀποσπάσωσι τὴν

[1] Ἴδε Hopf, σ. 437, 453.

[2] Πρβ. Γρηγορβ. Β', σ. 137, μετὰ τῶν σῳζομένων μαρτυριῶν.

[3] Πρβ. Γρηγορβ. Β', σ. 138.

Ἀργολίδα, ἀλλ' ἀπέτυχον. Οἱ Ἀνδηγαυοὶ καὶ οἱ τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μισθρᾶ Ἕλληνες ἐματαίουν πάντοτε τὰς ἀποπείρας των ταύτας. Ἐπὶ τῶν Καντακουζηνῶν μάλιστα αὐτοκράτορος καὶ δεσπότου οἱ ὑπὸ τὸν Ῥογέρον Λώριαν εἰσβαλόντες Καταλάνοι κατεδιώχθησαν μέχρι Θηβῶν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ δεσποτάτου Μισθρᾶ καὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ὑπολειπομένων Φράγκων [1]. Καὶ ὅμως κατὰ τὸν μακρὸν πόλεμον, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1350 ἐξερράγη μεταξὺ Γενούης καὶ Ἐνετίας περὶ κυριαρχίας τῆς Μεσογείου καὶ καθ' ὃν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ ὁ Ἀραγώνιος οἶκος ἦσαν ὑπὲρ τῆς Ἐνετίας, χάριν τῶν Ἐνετῶν καὶ οἱ τῆς Ἑταιρείας Καταλάνοι ἐτάχθησαν κατὰ τῶν Γενουαίων καὶ συνέτειναν πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν κατὰ Χαλκίδος καὶ Ὠρεοῦ ἐπιδρομῶν αὐτῶν [2]. Οἱ δὲ Τοῦρκοι, ἐπωφελούμενοι τὴν κατάστασιν ταύτην, ἐξηκολούθουν τὰς κατὰ θάλασσαν ἐπιδρομάς των, ὥστε οἱ τῆς Κορίνθου Φράγκοι ἀπευθύνθησαν τῷ 1358 πρὸς τὸν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτορα καὶ ἐπικυρίαρχον τοῦ πριγκιπάτου Ἀχαΐας Ῥοβέρτον τῆς Νεαπόλεως παρακαλοῦντες νὰ φροντίσῃ περὶ ὑπερασπίσεως αὐτῶν, ἐκεῖνος δὲ παρεχώρησε τὴν βαρωνίαν Κορίνθου κληρονομικῶς εἰς τὸν πλούσιον ἐκ Φλωρεντίας αὐλικόν του Νικόλαον Ἀκκιαγιουόλην ἢ Ἀτζαϊώλην, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1357 ἦτο κύριος καὶ ἄλλων κτημάτων ἐν Πελοποννήσῳ [3]. Αὕτη δ' ἡ ἐγκατάστασις τῶν ἰσχυρῶν Φλωρεντίνων ἐν Κορίνθῳ ἦτο προωρισμένη νὰ γεννήσῃ τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων, μετά τινα δ' ἔτη καὶ νὰ καταλύσῃ τὴν κυριαρχίαν τῶν Καταλάνων. Ἀλλὰ συνεχίσωμεν τὰ περὶ Λώρια.

Ὁ νέος οὗτος τοποτηρητὴς καὶ ἀρχηγὸς τῆς Ἑταιρείας (1361-1363) ταχέως περιῆλθεν εἰς πόλεμον πρὸς τοὺς γείτονας Ἐνετοὺς τῆς Εὐβοίας, μεθ' ὧν ἡ Ἑταιρεία ἀπὸ τριακονταετίας περίπου ἔζη ἐν εἰρήνῃ, διότι ὁ Ἐνετὸς διοικητὴς Εὐβοίας οὐ μόνον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐμπορίας ἐν ταῖς κτήσεσι τῆς Ἑταιρείας ἄπειρα παρενέβαλε προσκόμματα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἰθαγενεῖς τινας χωρικοὺς ἐξ Ἀττικῆς εἰς Εὔβοιαν μεταναστεύσαντας ἀπέδωκεν ἐντελῶς τὴν ἐλευθερίαν καὶ παρεχώρησεν ἄσυλον. Πρὸς ἀντεκδίκησιν λοιπὸν ὁ Ῥογέρος ἐδήμευσε τὴν περιουσίαν πολλῶν ἐν τῷ δουκάτῳ διαμενόντων Ἐνετῶν ὑπηκόων καὶ διέπραξε

[1] Καντακουζ. ἐν βιβλ. 4, κ. 13, σ. 90. πρβ. καὶ βιβλ. 3, 11 καὶ 12.

[2] Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἐν 25, σ. 47 ἐπ. πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 141.

[3] Ἴδε τὸ ἔγγραφον τῆς παραχωρήσεως παρὰ Buchon, Nouvelles Recherches, Β' σ. 143 ἐπ. Πρβ. δὲ καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 142.

πολλὰς βιαίας πράξεις, ὅπερ ἠνάγκασε τοὺς Ἐνετοὺς οὐ μόνον τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1363 λήγουσαν ἀνακωχὴν ὅπλων νὰ μὴ ἀνανεώσωσιν, ἀλλὰ καὶ πόλεμον νὰ κηρύξωσι κατὰ τῆς Ἑταιρείας. Τότε ὁ Ῥογέρος κατέφυγεν εἰς ἀπελπιστικόν τι μέτρον· ἐπεκαλέσθη δηλ. τὴν ἐπικουρίαν τοῦ σουλτάνου Μυρὰτ Α' (1359—1389), ἣν καὶ ἔλαβεν, εἰ καὶ οἱ κάτοικοι τῶν Θηβῶν, τῆς τότε πρωτευούσης τοῦ δουκάτου, διεμαρτύροντο ἐντόνως κατὰ τῆς μετὰ τῶν ἀπίστων συμμαχίας, καὶ οὕτως, ὡς ἄλλοτε ὁ αὐτοκράτωρ Καντακουζηνός, ὅπως στερεωθῇ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς ὃν βίᾳ καὶ ἁρπακτικῶς ἀνερριχήθη, κατέφυγεν εἰς τὴν συνδρομὴν τοῦ σουλτάνου τῆς Προύσης, εἰς ὃν ἔδωκε καὶ τὴν ἰδίαν θυγατέρα Θεοδώραν ὡς σύζυγον, τῇ βοηθείᾳ δὲ ἐκείνου κατέλαβεν ἐν ἔτει 1347 τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἔδειξεν οὕτω τοῖς Τούρκοις τὴν εἰς Εὐρώπην ὁδόν, οὕτω νῦν ὁ Ῥογέρος Λωρίας εἰσήγαγεν αὐτοὺς καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα[1].

Οἱ Τοῦρκοι κατὰ πρῶτον ἔβαλον θεμέλια κυριαρχίας ἐν Εὐρώπῃ τῷ 1354, ὅτε Σολεϊμάν, ὁ τολμηρὸς υἱὸς τοῦ σουλτάνου Ὀρχάν, νυκτὸς διαπεραιωθεὶς μετὰ μόνων 70, κατὰ τὴν παράδοσιν, ὀπαδῶν κατέλαβε φρούριόν τι παρὰ τὴν Καλλίπολιν[2], εἶχον δὲ στερεωθῇ ἐν Εὐρώπῃ ἤδη κατὰ τὸ ἔτος 1361, ὅτε ἀφήρεσαν τοὺς Βυζαντίνους τὰ φρούρια Τζουροῦλον (Τυρολόην) καὶ Διδυμότειχον· δύο δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη ἐκυρίευσαν τὴν Φιλιππούπολιν καὶ τὰς Σέρρας καὶ ἤδη ἐν ἔτει 1365 κυριεύσαντες καὶ τὴν Ἀδριανούπολιν μετήνεγκον αὐτόσε ἐξ Ἀσίας τὴν ἕδραν τῆς ἀρχῆς των. Ὁ ἀτυχὴς αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Ε' Παλαιολόγος (1341—1379) μάτην μετήρχετο πᾶν δυνατὸν μέσον, ὅπως ἐμποδίσῃ τὴν περαιτέρω πρόοδον αὐτῶν. Οἱ Ἐνετοί, διὰ τῆς συμμαχίας τῶν ὁποίων προσεπάθει ν' ἀποκρούσῃ τοὺς Τούρκους, ἐκμεταλλευόμενοι αἰσχρῶς τὴν μεγάλην αὐτοῦ στενοχωρίαν, προσεπάθουν νὰ ἐπωφεληθῶσιν ὡς πλεῖστον ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἀπαιτοῦντες ἀντὶ τῆς συμμαχίας μείζονας πάντοτε προνομίας καὶ ἀποζημιώσεις ἐπὶ ἀπειλῇ μάλιστα συνεννοήσεως μετὰ τῶν Τούρκων ἐν περιπτώσει ἀποκρούσεως τῶν ἀπαιτήσεών των. Ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ μόλις ἀνθίστατο εἰσέτι ἡ Φιλαδέλφεια κατὰ τῶν Τούρκων, ἐν δὲ τῇ

[1] Πρβ. καὶ Hopf ἐν τῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τῶν ἐπιστημῶν τοῦ Ersch καὶ Gruber, τοῦ ἄρθ. Griechenland τ. Ζ', σ. 14 καὶ Γρηγορόβ. Β', σ. 139 ἐπ.
[2] Πρβ. Γρηγορόβ. Β', σ. 149 ἐπ.

Εὐρώπῃ εἶχον ἀποβῆ οὗτοι ἤδη ἐν ἔτει 1363 πράγματι κύριοι τῶν βορειοδυτικῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν, ὡς εἴδομεν, ἐκεῖθεν δὲ περαιτέρω προβαίνοντες εἰσέβαλον εἰς Θεσσαλίαν κατακτῶντες καὶ λεηλατοῦντες τὴν χώραν καὶ ἐκεῖ λαβόντες κατ' αὐτὸ τὸ 1363 τὴν πρόσκλησιν τοῦ Ῥογέρου Λώρια, εἰσήλασαν ὡς σύμμαχοι αὐτοῦ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, κατέλαβον καὶ ἐλεηλάτησαν τὰς Θήβας καὶ ἠπείλουν νὰ εἰσβάλωσι καὶ ἐγκατασταθῶσι καὶ ἐν Ἀττικῇ, ὅπου ἀπὸ πολλοῦ ἤδη εἶχον ἐναπομείνει καὶ ἀποκατασταθῆ ὀλίγοι τινὲς ὁμοεθνεῖς των σύμμαχοι τῶν Καταλάνων[1]. Τότε ὅμως ἐπενέβη ὁ πάπας Οὐρβανὸς Ε', ὅστις προσεκάλεσε τῷ 1364 ἐξ Ἀβενιῶνος τὸν ἐν Εὐβοίᾳ Λατῖνον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν νὰ μεταχειρισθῶσι πᾶν μέσον πρὸς ἀποσόβησιν τῶν ἀπίστων ἐξ Ἑλλάδος, ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Σικελίας, ὑπὸ πρεσβείας τῆς Ἑταιρείας παρακληθείς, ἀφήρεσε τὸν αἴτιον τῆς εἰσβολῆς ταύτης Ῥογέρον Λώριαν τὸ ἀξίωμα τοῦ διοικητοῦ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ διώρισεν εἰς τὴν θέσιν ἐκείνου πάλιν τὸν συνετὸν Ματθαῖον Μογκάδαν (1363—1365) ἐφ' ὅρου ζωῆς, παραχωρήσας αὐτῷ καὶ τὴν διοίκησιν τῆς μαρκησίας Βωδονίτζης, ἥτις ἔμελλε τοῦ λοιποῦ ν' ἀποτελῇ ὁριστικῶς μέρος τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, καὶ ἐπεκτείνας τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ὡς τοποτηρητοῦ[2]. Ὁ Μογκάδας ἐλθών, κατὰ Χόπφ, εἰς Ἀθήνας ἐξέβαλε ταχέως τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἔλυσε φιλικῶς τὰς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς διαφορὰς τῆς Ἑταιρείας, ἐπανέκαμψεν ὅμως ταχέως διὰ σπουδαίας ὑποθέσεις εἰς Σικελίαν, μετὰ τὸν ἐξομαλισμὸν τῶν ὁποίων ἐπανῆλθεν ἐν ἔτει 1365 εἰς Ἀθήνας, κατὰ δὲ τὸν Γρηγορόβιον οὐχὶ τῷ 1363 ἀλλὰ τῷ 1365 ἦλθε τὸ δεύτερον ὡς τοποτηρητὴς εἰς Ἀθήνας ὁ Μογκάδας· διότι καὶ ἐν ἔτει 1365 φαίνεται ἐν ἐγγράφοις ὁ Ῥογέρος Λώριας διαπραγματευόμενος ἐκ μέρους τοῦ δουκάτου πρὸς τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ Ἐνετούς[3]. Ὁπωσδήποτε, μόλις ἐτακτοποίησεν ἐνταῦθα τὰ πράγματα, ἠναγκάσθη καὶ πάλιν νὰ μεταβῇ εἰς Σικελίαν, διὸ ἀνέθηκε προσωρινῶς τὴν διοίκησιν τοῦ δουκάτου εἰς τὸν ἰσχυρὸν τοῦ Λώρια ἀντίπαλον Πέτρον Πουΐγον (de Puig), κύριον τῆς βοιωτικῆς Καρδίτζης καὶ τοῦ Χαλανδρίου. Ὅτι δ' ὁ Πουΐγος ἐχρημάτισεν ἀληθῶς τοπο-

[1] Ἴδε τὰς τῶν ἀρχείων μαρτυρίας παρὰ Γρηγοροβίῳ. Β', σ. 152.

[2] Τὸ σχετικὸν τοῦ βασιλέως ἔγγραφον σῴζεται ἐν τῷ ἐν Παλέρμῳ ἀρχείῳ. Πρβ. Γρηγορoβ. Β', σ. 153.

[3] Πρβ. Hopf, σ. 16 ἐπ. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 153—154.

τηρητὴς τοῦ δουκάτου ἀντὶ τοῦ Μογκάδα ἐξάγεται ἐκ σῳζομένου ἐν τῷ ἀρχείῳ Παλέρμου ἐγγράφου, ἐν ᾧ ἀποκαλεῖται τοποτηρητὴς τῶν δουκάτων (vicarius ducatuum)[1] κατὰ τὸ ἔτος 1365, τοιοῦτος δὲ διετέλεσε μέχρι τοῦ 1367. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἀντίπραξις τῶν περὶ τὸν Ῥογέρον Λώριαν ὤθησαν τὸν Πουῗγον εἰς τυραννικὰς κατὰ τῶν ἀντιπάλων βιαιοπραγίας· διότι ἐν ἔτει 1367 ἐπανάστασις ἐξερράγη ἐν Θήβαις, καθ' ἣν ὅ τε Πουῗγος καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐφονεύθησαν, κύριος δὲ τῶν πραγμάτων ἐγένετο πάλιν ὁ Ῥογέρος Λώριας. Οἱ ἐπαναστάται διὰ πρεσβείας ἐδικαιολογήθησαν παρὰ τῷ βασιλεῖ Φρειδερίκῳ Β', οὗτος δὲ ἀποδεξάμενος τὸ τετελεσμένον γεγονὸς ἀνηγόρευσεν ἐκ νέου δι' ἐγγράφου τῆς 14 Μαΐου 1367[2] τοποτηρητὴν τοῦ δουκάτου τὸν Ῥογέρον Λώριαν (1367—1371).

Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην τοποτηρητείαν του ὁ Ῥογέρος προσηνέχθη καλῶς καὶ σωφρόνως, πολλὰ ἐκ τῆς πείρας καὶ τῶν παθημάτων διδαχθείς. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπέκρουσεν ἐν ἔτει 1367 ἀποτελεσματικῶς τοὺς πρώην συμμάχους του Τούρκους, οἵτινες βαρέως φέροντες τὴν τελευταίαν ἐκ τῆς χώρας ἀπέλασίν των εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ἀκολούθως δ' ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ τὰς πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς διαφορὰς καὶ νὰ συνομολογήσῃ πρὸς αὐτοὺς συμμαχίαν καὶ ἐπιμαχίαν κατὰ τῶν ὁσημέραι ἐπικινδυνοτέρων καθισταμένων Τούρκων Οἱ δ' Ἑνετοὶ τοῦτο μὲν ἀπεποιήθησαν, συνῆψαν ὅμως διετῆ πρὸς τὴν Ἑταιρείαν ἀνακωχήν, ἣν ἀνενέωσαν τῷ 1368, ὅτε ἀπέβησαν τέλος πάντων κύριοι καὶ τῆς ὀχυρᾶς Καρύστου καὶ ἐξησφάλισαν οὕτω τὴν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κυριαρχίαν των. Εἰς τὴν σπουδαίαν δὲ ταύτην πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς παραχώρησιν ἠναγκάσθησαν νὰ προβῶσιν ὁ βασιλεὺς δοὺξ Φρειδερῖκος Β' καὶ ὁ τοποτηρητὴς αὐτοῦ Ῥογέρος Λώριας, ἵν' ἀποσπάσωσιν αὐτοὺς ἀπὸ συμμαχίας, ἣν τοῖς προέτεινον οἱ Ἀνδηγαυοὶ καὶ οἱ ἀπόγονοι τῶν πρώην δουκῶν, ἀποπειρώμενοι ἐκ νέου ν' ἀνακτήσωσι τὸ δουκάτον. Εἴδομεν ἀνωτέρω (σ. 355) ὅτι διάδοχοι ἐν ταῖς ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἀξιώσεσι τοῦ δουκὸς

[1] Πρβ. Γρηγορόβ. Β', σ. 155. Ὁ Χὸπφ νομίζει ὅτι προσωρινὸς τοποτηρητὴς κατὰ τὰ ἔτη 1365—1367 ἦτο ὁ Λώριας, ὁ δὲ Πουῗγος γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τοῦ δουκάτου, κατὰ τοῦτον δ' εἴχομεν ἐκθέσει καὶ ἡμεῖς τὰ πράγματα ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει. Ἀλλ' ἀκριβέστεραι ὑπὸ Γρηγοροβίου ἔρευναι ἐν τοῖς ἀρχείοις ἀπέδειξαν τὰ πράγματα ἔχοντα ὡς ἀνωτέρω.

[2] Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 156.

Γουαλθήρου Β' ἐγένοντο οἱ υἱοὶ τῆς ἀδελφῆς του Ἰσαβέλλας τοῦ Ἀγγιέν, καὶ δὴ τιτλοφόρος ὁ πρεσβύτερος αὐτῶν Σωχιέρος. Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1366 θάνατον τούτου διάδοχος τῶν ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἀξιώσεών του ἐγένετο ὁ υἱός του Γουαλθῆρος Γ' τοῦ Ἀγγιέν, ἐν ᾧ ἄλλος τοῦ Σωχιέρου ἀδελφός, ὁ Γουίδων, εἶχε γίνει κύριος Ναυπλίου καὶ Ἄργους, τρίτος, ὁ Ἰωάννης, κόμης Ἀλετίου (Lecce) καὶ τέταρτος, ὁ Λουδοβῖκος, κόμης Κομβερσάνου. Οἱ ἀδελφοὶ λοιπὸν οὗτοι τοῦ Σωχιέρου, βλέποντες τὴν τότε ἐν τῇ καταλανικῇ Ἑταιρείᾳ ἐπικρατοῦσαν παραλυσίαν διὰ τὰς μεταξὺ Πουίγου καὶ τῶν Λώρια ἔριδας, ἐπεχείρησαν τελευταίαν ἀπόπειραν νὰ καταλάβωσι τὸ δουκάτον, τοῦ μὲν Γουίδωνος προβαίνοντος μετὰ δυνάμεων ἐξ Ἄργους, τοῦ δὲ Ἰωάννου ἀποπειρωμένου νὰ τύχῃ διὰ διαπραγματεύσεων καὶ τῆς τῶν Ἑνετῶν ἐπικουρίας. Ἀλλ' αἱ μὲν ἀπόπειραι αὗται παρὰ τοῖς Ἑνετοῖς ἀπέτυχον· διότι προλαβὼν ὁ Λώριας ὑπέγραψε πρὸς αὐτοὺς τῷ 1368 τὴν ἀνακωχὴν καὶ ἐκέρδησεν ὑπὲρ τῆς Ἑταιρείας τοὺς Ἑνετούς, παραχωρήσας αὐτοῖς τὴν πολυπόθητον Κάρυστον· ὁ δὲ τῷ 1370 ὑπὸ τοῦ Γουίδωνος Ἀγγιὲν ἐκ Ναυπλίου καὶ Ἄργους ἐπιχειρηθεὶς κατὰ τῶν Καταλάνων πόλεμος οὐδὲν σπουδαῖον κατώρθωσε, χάρις εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ τοποτηρητοῦ [1], ἔληξε δέ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ μετ' ὀλίγον, διὰ κηδεστίας καὶ συμβιβασμοῦ. Οὕτω λοιπὸν διῴκει μετ' ἐνεργείας καὶ ἀποτελεσματικῶς ὁ Ῥογέρος τὸ δουκάτον ὡς γενικὸς τοῦ βασιλέως καὶ δουκὸς τοποτηρητὴς καὶ στρατάρχης τῆς Ἑταιρείας μέχρι τοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1371 ἐπισυμβάντος θανάτου του.

Ἐκ τῶν ἐν τῇ διοικήσει τοῦ τόπου γενομένων ὑπὸ τοῦ Ῥογέρου μεταβολῶν σπουδαιοτέρα δι' ἡμᾶς ἐνταῦθα εἶνε ὁ διορισμὸς τοῦ Γαλκεράνου Περάλτου (Galceran de Peralta) ὡς φρουράρχου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ τῶν Ἀθηνῶν ἐφ' ὅρου ζωῆς, ὃν διορισμὸν ἐπεκύρωσε καὶ ὁ βασιλεὺς ἐν ἔτει 1372 [2]. Ἐκτὸς ὅμως τούτου ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας καὶ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Φριδερῖκος Β', ἐξέδωκεν ἀναφορικῶς πρὸς τὸ δουκάτον διαταγάς τινας, καθ' ὃν χρόνον διῴκει αὐτὸ ὁ Ῥογέρος, αἵτινές εἰσι λίαν χαρακτηριστικαὶ τῆς τότε τῶν Ἀθηνῶν καταστάσεως καὶ τοῦ διοργανισμοῦ τῆς Ἑταιρείας. Πλὴν τῶν διαφόρων διορισμῶν καὶ παύσεων Δυτικῶν, αἵτινες ὀλίγον ἐν-

[1] Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 156 ἐπ.

[2] Hopf. σ. 20. Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β'., σ. 159.

διαφέρουσιν ἡμᾶς[1], βλέπομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπέτρεψε τῷ ἰθαγενεῖ Δημητρίῳ Ῥένδῃ, Ἀθηναίῳ καὶ συμβολαιογράφῳ ἐν Ἀθήναις, ὅστις ἔχαιρε μεγάλην παρὰ Φράγκοις ὑπόληψιν, νὰ συζεύξῃ τὰ τέκνα του ἀκωλύτως μετὰ Λατίνων καὶ νὰ καρπῶται ἐλευθέρως καὶ διαθέτῃ κατὰ βούλησιν τὴν περιουσίαν του[2]. Ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου βλέπομεν ὅτι τότε πάντες οἱ Ἕλληνες τῆς χώρας κάτοικοι οὐ μόνον πολλῷ τῶν Φράγκων κατώτεροι ἐθεωροῦντο καὶ δὲν ἠξιοῦντο ἐπιγαμίας, ἀλλὰ καὶ τὴν περιουσίαν των αὐτὴν οὔτε νὰ διευθύνωσιν οὔτε νὰ διαθέσωσιν κατὰ βούλησιν ἠδύναντο, ἔζων δηλονότι, πάντες σχεδὸν ἐν τῇ αὐτῇ περίπου καταστάσει, ἐν ᾗ καὶ οἱ χωρικοὶ τῶν διαφόρων φεούδων ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ οἱ τῶν διαφόρων κτημάτων (τσιφλικίων) κάτοικοι ἐν Τουρκίᾳ καὶ Βλαχίᾳ μέχρι χθὲς καὶ πρώην, τρόπον τινὰ ὡς δουλοπάροικοι. Ἓν ἕτερον ὅμοιον παράδειγμα εἶνε τὸ τοῦ κατοίκου Θηβῶν Στεφάνου Μαστροθεοδωρῆ, οὗ ἡ περιουσία μετὰ θάνατον δὲν περιῆλθεν εἰς τὸν υἱόν του, ἀλλὰ παρεχωρήθη Λατίνῳ τινί, ἀκριβῶς διότι οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδύναντο νὰ διαθέσωσιν ἐλευθέρως τὴν περιουσίαν των[3]. Ἐν τοιαύτῃ ἔζων δουλείᾳ οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ὑπὸ τοὺς Φράγκους!

Ἐν Εὐρώπῃ δὲ τότε καὶ αὐτοὶ οἱ μᾶλλον λόγιοι μόλις ἐξ ὀνόματος ἐγνώριζον τὰς Ἀθήνας. Ὁ Βοκκάκκιος λόγου χάριν, ὁ χαρίεις τοῦ Δεκαημέρου συγγραφεὺς καὶ φίλος τοῦ πλουσίου καὶ ἰσχυροῦ ἐκείνου Φλωρεντίνου Νικολ. Ἀτζαϊώλη, τοῦ ἀποκτήσαντος, ὡς εἴδομεν, τὴν βαρωνίαν τῆς Κορίνθου, καίπερ γράψας «Θησεΐδα» καὶ δὶς μνημονεύων τῶν Ἀθηνῶν, πράττει τοῦτο κατὰ τρόπον, ὥστε φαίνεται ὅτι ἡ ἔνδοξος πόλις ἦτο αὐτῷ γνωστὴ μόνον ὡς γεωγραφικὸς ὅρος, τὴν δ' Ἀκρόπολιν ὁλοτελῶς ἀγνοεῖ. Καὶ ὁ σύγχρονος δ' αὐτοῦ περίπου ποιητὴς τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ γαλλικοῦ Βιβλίου τῆς Κουγκέστας εἶνε ἐπίσης ὅλως ἄμοιροι γνώσεων καὶ ἐνδιαφέροντος περὶ τῆς ἀρχαιοτέρας τῆς χώρας ἱστορίας καὶ τῶν λειψάνων αὐτῆς[4]. Καί, ὡς νὰ μὴ ἤρκει ἡ

[1] Πρβ. Hopf. ἔνθ. ἀνωτ., σ. 17.

[2] Τὸ ἔγγραφον εὑρίσκεται ἐν Παλέρμῳ. Πρβ. Γρηγοροβ. Β'., σ. 70.

[3] Hopf. ἔνθ. ἀνωτ., σ. 17.

[4] Πρβ. Γρηγοροβ. Β'., σ. 145 — 146. Συνήθως καλοῦνται ὑπὸ τῶν γραψάντων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην αἱ Ἀθῆναι Castell Cetinès ἢ Ciutat de Cetinès, σπανιώτατα δὲ Athaines, ὡς ἐν τῷ «Ἀλεξανδρεΐδῃ» τοῦ ποιητοῦ Lambert le Tors, στ. 46. Πρβ. Γρηγοροβ. Β'., σ. 192.

ἐξουδένωσις αὕτη, προσετίθεντο εἰς τοὺς ἀτυχεῖς κατοίκους καὶ τὰ ἔκ τε ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν πολεμίων ἀδιάλειπτα δεινά. Ἡ ἕδρα τῆς διοικήσεως τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν φαίνεται ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλφόνσου Φαδρίκου τῆς Ἀραγωνίας (1338) μετετέθη πάλιν εἰς τὴν πλουσιωτέραν καὶ ἀκμαιοτέραν πόλιν τῶν Θηβῶν, καθόσον μάλιστα ἐκεῖ ἥδρευεν ἔκτοτε καὶ ὁ ἀνώτερος δικαστὴς τοῦ δουκάτου, ἐνῷ πρότερον αὐτός τε καὶ ὁ τοῦ δουκὸς τοποτηρητὴς καὶ τῆς Ἑταιρείας ἀρχηγὸς ἥδρευον ἐν Ἀθήναις. Ἡ τοιαύτη ἐν τούτοις στέρησις δὲν φαίνεται νὰ ἔβλαψε τὴν τῶν Ἀθηνῶν πόλιν, ἀπ' ἐναντίας θὰ ἀπήλλαξεν αὐτὴν πολλῶν βιαιοπραγιῶν καὶ πιέσεων, πρὸς δὲ καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων λεηλασίας κατὰ τὸ ἔτος 1363, ὅτε ἔπαθεν ἡ τότε πρωτεύουσα πόλις τῶν Θηβῶν. Τὸν Ῥογέρον ἀποθανόντα ὡς γενικὸς μὲν στρατάρχης τῆς Ἑταιρείας διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀντώνιος Λώριας, ἐν δὲ τῇ τοῦ γενικοῦ τοποτηρητοῦ καὶ διοικητοῦ θέσει διωρίσθη κατὰ Μάϊον τοῦ 1371 ὁ Ματθαῖος Περάλτης (1371 — 1375) ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας καὶ ὡς τοιοῦτος συνεστήθη ὑπ' αὐτοῦ πάσαις ταῖς ἀρχαῖς τοῦ δουκάτου καὶ τῷ ἀθηναϊκῷ καὶ θηβαϊκῷ λαῷ[1].

Ὁ Ματθαῖος Περάλτης, ἅμα ἀνέλαβε τὴν ἀρχήν, ἐφρόντισε νὰ κλείσῃ εἰρήνην πρὸς τὸν Γουίδωνα τοῦ Ναυπλίου ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ἡ μονογενὴς τοῦ τελευταίου κόρη Μαρία ν' ἀρραβωνισθῇ τὸν Ἰωάννην Λώριαν, ὅπως διαδεχθῇ τὸν πενθερόν του μετὰ θάνατον ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἀργολίδος, καὶ οὕτως ἡσύχασαν ἐντεῦθεν προσωρινῶς τὰ πράγματα. Ἀλλ' ἤδη κατὰ τὸ 1373 ἠπείλουν νὰ ἐκραγῶσιν ἐκ νέου ταραχαὶ μεταξὺ τῶν ἀποτελούντων τὴν Ἑταιρείαν, διότι οἱ πρὸ πολλοῦ ἐν τῷ δουκάτῳ ἐγκατεστημένοι καὶ πάντα τὰ βάρη αὐτοῦ φέροντες Καταλάνοι, βλέποντες ὅτι τὰ ἀξιώματα, ἀντὶ κατὰ τὰ συμπεφωνημένα νὰ διανέμωνται μεταξὺ τῶν ἐντοπίων καί τινων ἐκ τῶν ξένων τῶν ἐκ τῆς Σικελίας πεμπομένων καὶ νὰ διαρκῶσι τρία μόνα ἔτη, ἀπό τινος ἀπονέμοντο κατὰ προτίμησιν εἰς νεήλυδας καὶ ἐφ' ὅρου ζωῆς, ἀπετάθησαν πρὸς τὸν βασιλέα ἀπαιτοῦντες ἐπὶ ἀπειλῇ ἀποστασίας τὴν διόρθωσιν τῆς ἐπιγιγνομένης αὐτοῖς ἀδικίας. Ὁ δὲ βασιλεὺς πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλων διέταξε τοὺς νεωστὶ ὑπ' αὐτοῦ διορισθέντας ἐφ' ὅρου ζωῆς φρουράρχους Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν Γαλκεράνον Περάλτην καὶ Γουλιέλμον Ἀλμεράρχαν νὰ καταθέσωσι μετὰ τρία ἔτη τὸ ἀξίωμά των τοῦτο, μεθ'

[1] Hopf ἔνθ. ἀνωτ., σ. 20.

οὗ συνήνουν καὶ τὸ τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ τοῦ ὁρίου τῶν ῥηθεισῶν πόλεων, καὶ ὥρισε τοῦ λοιποῦ ν' ἀπονέμωνται τὰ ἀξιώματα ταῦτα καὶ εἰς τοὺς αὐτόχθονας Καταλάνους ἐξ ἴσου καὶ ἐπὶ τρία μόνα ἔτη κατὰ τὸ μέχρι τοῦδε ἔθος, τὰς διαταγὰς δὲ ταύτας τοῦ βασιλέως καὶ δουκὸς ἀπεδέχθη καὶ ὁ τοποτηρητὴς αὐτοῦ ἐν τῷ δουκάτῳ Ματθαῖος Περάλτης καὶ οὕτω προελήφθησαν μείζονες ἔριδες[1]. Ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ τελευταίου τούτου, ἐν ἔτει 1373, συνῆλθεν ἐν Θήβαις γενικὸν τῶν βαρώνων καὶ ἡγεμονίσκων τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει συμβούλιον εἰς ὃ εἶχε προσκαλέσει ὁ ἐνεργήσας αὐτὸ πάπας Γρηγόριος ΙΑ' δι' ἐγκυκλίου του ἀπὸ 13 Νοεμβρίου 1372 καὶ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Ῥόδου, τοὺς αὐτοκράτορας Ἰωάννην Παλαιολόγον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ Φίλιππον τὸν Β' τοῦ Τάραντος, τὸν Ἰωάννην τῆς Ἀντιοχείας, τοὺς ἡγεμόνας τῆς Κύπρου, Οὑγγαρίας καὶ Σικελίας καὶ τὰς δημοκρατίας τῆς Ἑνετίας καὶ Γενούης, ὅπως συνδιασκεφθέντες ἑνωθῶσιν ἀπὸ κοινοῦ πάντες οἱ χριστιανοὶ οὗτοι ἡγεμόνες καὶ αἱ δυνάμεις κατὰ τῶν κοινῶν πολεμίων, τῶν «ἀπίστων» Τούρκων, οἵτινες, κατὰ τὴν πρὸς τὸν πάπαν ἔκθεσιν τοῦ ποιμενάρχου Νέων Πατρῶν Φραγκίσκου, εἶχον ἐπεκτείνει τὴν ἐξουσίαν των κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μέχρι Σερβίας, Ἀλβανίας, Ἀττικῆς καὶ Πελοποννήσου, ἐδῄουν καὶ ἐλεηλάτουν οἰκτρῶς τὰς χώρας ταύτας καὶ ἠπείλουν νὰ κατασυντρίψωσι πάντα τὰ χριστιανικὰ κράτη.

Ὁ τότε δηλ. αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Ε'. Παλαιολόγος (1355 — 1379) εἰς τοιαύτην εἶχε περιέλθει ἀμηχανίαν ἕνεκα τῶν μεγάλων κατακτήσεων τοῦ σουλτάνου Μυρὰτ Α', ὥστε ἐν τῷ ἀπελπισμῷ του μετέβη εἰς Ῥώμην καὶ τῷ 1369 ὑπεσχέθη τῷ τότε πάπᾳ Οὐρβανῷ Β' τὴν ἐκ νέου τῶν ἐκκλησιῶν ἕνωσιν, ὅπως τῇ μεσιτείᾳ αὐτοῦ ἐπιτύχῃ ἐπικουρίαν τῶν Δυτικῶν κατὰ τῶν Τούρκων· τὴν δ' ὑπόσχεσιν τοῦ Οὐρβανοῦ ἐκπληρῶν ὁ διάδοχός του Γρηγόριος ΙΑ' διενήργησε τὸ ἐν Θήβαις συνέδριον πρὸς παρασκευὴν σταυροφορίας κατὰ τῶν Τούρκων. Εἰς τοσοῦτον δ' ἐπικίνδυνον καὶ ἀπελπιστικὴν θέσιν εἶχον φέρει τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας οἱ Τοῦρκοι διὰ τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἐπιδρομῶν των, ὥστε ἡ ἑνετικὴ κυβέρνησις ἦτο ἠναγκασμένη νὰ πληρώνῃ διπλοῦς μισθοὺς εἰς τοὺς ὑπαλλήλους της, ἵνα δεχθῶσιν θέσιν τινὰ ἐν Εὐβοίᾳ[2]. Τόσον δυσ-

[2] Hopf ἐν σ. 21. Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β', ἐν σ. 163 ἑπ.

[1] Ἴδε τὰς μαρτυρίας παρὰ Hopf, σ. 21. Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 160 ἑπ.

χερὴς καὶ ἄχαρις ἦτο ἡ ἐνταῦθα διαμονὴ τότε! Συνεφωνήθη λοιπὸν ἐν τῷ ἐν Θήβαις συνεδρίῳ ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Ε' ν' ἀναλαβῃ τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα τῇ ἐπικουρίᾳ καὶ τῶν Φράγκων ἡγεμόνων· καὶ τῷ ὄντι δ' ἐπεχείρησεν οὗτος ἐν ἔτει 1374 μεγάλους κατὰ τῶν Τούρκων ἐξοπλισμούς, δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ κατορθώσῃ τι ἄξιον λόγου καὶ διότι ὁ τότε σουλτάνος Μυρὰτ ὁ Α' ἐπίσης δὲν ἔμεινεν ἀργὸς καὶ διότι οἱ τῆς Ἑλλάδος ἄρχοντες δὲν ἔπαυον νὰ ἐρίζωσι πρὸς ἀλλήλους καὶ νὰ ὦσιν ἀπησχολημένοι ὑπὸ ἰδίων πολέμων, καθ' οὓς καὶ τοὺς Τούρκους πολλάκις ἀμέσως ἢ ἐμμέσως προσεκάλουν εἰς ἐπέμβασιν. Αἱ νέαι αὗται ἔριδες κυριώτατα περιστρέφονται εἰς τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν.

Ὁ τότε δεσπότης Αἰγίου καὶ Κορίνθου Ῥαινέριος Ἀτζαϊώλης, ἀνεψιὸς τοῦ πρώτου ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης βαρώνου Κορίνθου Νικολάου Ἀτζαϊώλη ἢ Ἀκκιαγιουόλη, πρὸ πολλοῦ ἤδη εἶχε συλλάβει τὸ σχέδιον νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς Καταλάνους ἐκ τῶν κτήσεών των καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχήν του ἐπὶ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν, πρὸς πραγματοποίησιν δὲ τοῦ σχεδίου του τούτου κατέβαλλε πᾶσαν προσπάθειαν. Ἡ Ἐνετία, δυσηρεστημένη οὖσα κατὰ τῆς ὀχληρᾶς γείτονος, τῆς Ἑταιρείας, ηὐνόει καὶ ὑπεβοήθει τὰ σχέδια αὐτοῦ, ἐλπίζουσα μείζονα παρὰ τούτου ἀσφάλειαν. Ὅτε λοιπὸν ἐν ἔτει 1374 ὑπήκοοί τινες τοῦ Ῥαινερίου κατέφυγον καὶ εὗρον ἄσυλον εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Καταλάνων κατεχομένην χώραν, ὁ πρῶτος εἰσέβαλε μετὰ στρατοῦ εἰς τὴν Ἀττικήν, ἀπήγαγεν ἐντεῦθεν πολλοὺς ὑποκόους τῶν Καταλάνων ὡς αἰχμαλώτους καὶ ἐκπολιορκήσας κατέλαβε τὸ σπουδαιότατον φρούριον τῶν Μεγάρων. Κατὰ τὴν ὑπεράσπισιν ταύτην τῶν Μεγάρων μεταξὺ τῶν διακριθέντων ὀνομαστὶ ἀναφέρεται καὶ ὁ Ἀθηναῖος ἐκεῖνος νοτάριος Δημήτριος Ῥένδης, ὅστις καὶ βραδύτερον πάλιν διέπρεψε, διὸ ἐτιμήθη ἐξαιρετικῶς[1]. Ἡ δὲ κατάληψις τῶν Μεγάρων ὑπὸ Νερίου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς νέας ῥήξεις ἐν τῇ Ἑταιρείᾳ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων ἀπέθανεν ὁ γενικὸς διοικητὴς Ματθαῖος Περάλτης ἐν ἔτει 1375. Τότε ἡ ἐξουσία ἐν Ἀττικῇ περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ καταλανικοῦ πλήθους, ὅπερ ἀνηγόρευσε διοικητὴν τοῦ δουκάτου τὸν Λουδοβῖκον Φαδρῖκον τὸν περιλάλητον τελευσαῖον κόμητα Σαλώνων καὶ Ζειτουνίου (1375 — 1381).

[1] Πρβ. σχετικὸν ἔγγραφον Πέτρου τοῦ Ἀραγωνίου ἐκ τοῦ ἔτους 1380 παρὰ Lluch, Los Navarros κτλ., σ. 244.

φρούραρχον δὲ Θηβῶν τὸν Νικόλαον ἢ Νικολάκιον Ἀρδουῖνον, καὶ ἔπεμψε πρέσβεις πρὸς τὸν βασιλέα καὶ δοῦκα εἰς Σικελίαν, ὅπως ἀναγγείλωσι τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολήν[1]. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐθεώρησε καλὸν νὰ ἐπικυρώσῃ τῷ 1376 τὰ γεγενημένα, δύο δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη, τὸ 1377, διώρισεν ἐκ νέου φρουράρχους Ἀθηνῶν μὲν τὸν Γαλκεράνον Περάλτην, Λεβαδείας δὲ τὸν Γουλιέλμον Ἀλμεραραν· κατὰ τὸ αὐτὸ ὅμως ἔτος 1377, τὴν 27ην Ἰουλίου, ἀπεβίωσεν ὁ Φριδερῖκος Β' τῆς Σικελίας, ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν καὶ κεφαλὴ τῆς Ἑταιρείας, τὸ δὲ συμβεβηκὸς τοῦτο ὑπῆρξε πρόξενον πλείστων συνεπειων διὰ τοὺς Καταλάνους. Ὁ βασιλεὺς Φριδερῖκος ἐκληροδότησε τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν εἰς τὴν ἀνήλικον θυγατέρα του Μαρίαν τῆς Ἀραγωνίας (ὡς δούκισσαν Ἀθηνῶν 1377—1381), τοῦτο ὅμως ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν γενικὸν διοικητὴν καὶ τοὺς πλείστους τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἑταιρείας νὰ κηρυχθῶσιν ἐν ἔτει 1378 κατὰ τῆς κυριαρχίας γυναικός, καὶ ἀνηλίκου μάλιστα, ἐν οὕτω δειναῖς περιστάσεσιν, ἐξέλεξαν δ' ἀντ' αὐτῆς δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν τὸν βασιλέα τῆς Ἀραγωνίας Πέτρον τὸν Ε', ὅστις καὶ τὴν Σικελίαν τότε παρεσκευάζετο νὰ καταλαβῃ διὰ τὴν ἔλλειψιν ἄρρενος διαδόχου τοῦ ἀποβιώσαντος Φριδερίκου Β', ἄλλοι δ' ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὴν Ἑταιρείαν ἔμειναν πιστοὶ τῇ Μαρίᾳ καὶ οὕτως ἐξερράγησαν ἐμφύλιοι πόλεμοι μεταξὺ τῶν Καταλανων τῆς Ἑταιρείας[2].

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν, ὅτε ἀνεφάνη ἐν Ἑλλάδι ἡ Ἑταιρεία τῶν Ναβαρραίων, ἑτέρων τυχοδιωκτῶν ὁμοεθνῶν τῶν Καταλάνων, ἀλλ' ἐχθρικῶς πρὸς τούτους διακειμένων, οἵτινες ζηλεύσαντες τὴν τύχην των ἐξεκίνησαν ἐξ Ἱσπανίας καὶ Ἰταλίας, ὅπως εὕρωσιν ὁμοίαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ[3]. Παραίτιος δὲ καὶ διοργανωτὴς τῆς ἐκστρατείας ταύτης ὑπῆρξεν ὁ Ἰάκωβος Βάλζος (di Balzo ἢ de Baux), ὅστις γενόμενος τότε διὰ τῶν ἐπελθόντων θανάτων ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως καὶ πρίγκιψ Ἀχαίας ἠθέ-

[1] Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 167 ἐπ. Ἐκ τῶν ἐγγράφων, ἅτινα τότε ὁ βασιλεὺς ἐξέδωκεν ὑπὲρ τοῦ πρέσβεως τῆς Ἑταιρείας Φραγκίσκου Λουνέλλη, ἐξάγεται ὅτι ἐν Θήβαις, καὶ ἀλλαχοῦ ἴσως τοῦ δουκάτου, ὑπῆρχον τότε ἐγκατεστημένοι Ἀρμένιοι, οἱ φόροι τῶν ὁποίων ἐδωρήθησαν τῷ Λουνέλλῃ, ὄντως δὲ καὶ μέχρι σήμερον μέρος τι ἐν Θήβαις καλεῖται *Ἀρμένικα*.

[2] Hopf, σ. 23. Γρηγοροβ. Β', 173 ἐπ. 275 ἐπ.

[3] Ἴδε περὶ τούτων D. A. Rubiò y Lluch, Los Navarros en grecia, Βαρκελώνη, 1886.

λησε νὰ καταλάβῃ διὰ τῶν Ναβαρραίων τὰς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικὰς κτήσεις καὶ νὰ ἑνώσῃ μετ' αὐτῶν τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν ἐκδιώκων τοὺς Καταλάνους. Φθάσαντες λοιπὸν εἰς Ἑλλάδα οἱ νέοι οὗτοι τυχοδιῶκται διηυθύνθησαν ἀπ' εὐθείας κατὰ τῶν κτήσεων τῶν Καταλάνων, εἰσέβαλον ἐν ἔτει 1379 εἰς τὸ δουκάτον καὶ ἐβάδιζον ἐπὶ τὰς Ἀθήνας ἀρωγοὺς ἔχοντες καὶ τοὺς ἐν τῇ χώρᾳ πολεμίους Πέτρου τοῦ Ἀραγωνίου. Ὁ διοικητὴς τῶν Ἀθηνῶν Γαλκεράνος Περάλτης ἔσπευσεν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως εἰς ἀπόκρουσιν αὐτῶν, ἀλλ' ἐνικήθη καὶ ᾐχμαλωτίσθη, ἡ δὲ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Ναβαρραίων, οἵτινες ἀμέσως μετὰ ταῦτα ἐκυρίευσαν καὶ τὰς Θήβας καὶ τὴν Λεβαδείαν καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ δουκάτου φρούρια καὶ παρεσκευάζοντο νὰ διαβῶσιν εἰς Εὔβοιαν. Ἀλλ' ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ἀντεῖχεν ἀκόμη γενναίως, ἡ δὲ φρουρὰ αὐτῆς[1] ἀνέκτησε μετ' ὀλίγον καὶ τὴν κάτω πόλιν καὶ διὰ τῆς δραστηριότητός της ἠνάγκασε τοὺς Ναβαρραίους, διαρκοῦντος ἔτι τοῦ ἔτους 1380, νὰ ἐκκενώσωσι τὴν Ἀττικὴν καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ἄλλου δουκάτου καί, ἀπελπίσαντες νὰ κυριεύσωσιν αὐτὸ ὑπὲρ τοῦ Βάλζου, νὰ μεταβῶσιν εἰς Πελοπόννησον, τὴν Ἦλιδα καὶ Πυλίαν, ὅπου ἐγκατεστάθησαν ἐπὶ ἥμισυν περίπου αἰῶνα, μὴ λησμονοῦντες ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ καὶ τοὺς ἐν Ἀττικῇ ἐχθρούς των. Διότι τὰς Θήβας ἐτήρουν οἱ Ναβαρραῖοι ὑπὸ τὴν κατοχήν των τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ 1383, ὡς ἐξάγεται ἐξ ἐγγράφου τῶν 10 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους τούτου [2], ἴσως δὲ καὶ τὴν Λεβαδείαν, καὶ ἐξηκολούθων ἐκεῖθεν τὰς πρὸς τοὺς Καταλάνους ἐχθροπραξίας. Μεγάλη ὅμως αὐτῶν μερίς, ἥτις ἀπῆλθεν ἐκ τοῦ δουκάτου εἰς τὴν Πελοπόννησον, καταλαβόντες τὴν Ἦλιδα καὶ τὴν Πυλίαν ἵδρυσαν ἐκεῖ στρατιωτικὸν κράτος ἀνάλογον πρὸς τὸ τῶν Καταλάνων ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν μὲ ἕδραν καὶ ὁρμητήριον τὸν λιμένα Ζόγκλου, ἤτοι τῆς Πύλου, καὶ τὸ παρ' αὐτὸν φρούριον Ἀβαρῖνον, ὅπερ ἐν τούτοις δὲν ἔλαβεν ἐκ τῶν Ναβαρραίων τὴν ὀνομασίαν, ὡς πολλοὶ ὑπέθεσαν [3], διότι τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως καὶ

[1] Ὁ Hopf φρονεῖ (σ. 23) ὅτι ὁ Περάλτης ταχέως διεξέφυγε τῶν χειρῶν τῶν Ναβαρραίων καὶ ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ τόσον γενναίως ὑπερασπίσας τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἐκδιώξας τοὺς Ναβαρραίους. Ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς τὸν Πέτρον Ε' αἰτήσεως τῶν Ἀθηναίων ἐξάγεται ὅτι ὁ Περάλτης ἀπηλευθερώθη ὀλίγον πρὸ τοῦ θέρους τοῦ 1381. Πρβ. Γρηγορόβ. Β', σ. 188 καὶ 200.

[2] Πρβ. Γρηγορόβ. Β', σ. 201, σημ. 2.

[3] Οἷον ὁ Teake, Lravels, Zinthe Morea, τόμ. Α', σ. 411, ὁ Buchon, ὁ Hopf (σ. 24) καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

πρὸ τούτων ἀναφέρει παρὰ τὸν Ζόγκλον «τὸ κάστρον τοῦ Ἀβαρίνου»[1].

Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ναβαρραίων εἰς τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν ἀναφέρονται διὰ πρώτην φορὰν καὶ 1500 Ἀλβανοὶ ἱππεῖς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Ἑταιρείας, καὶ εἰδικώτερον τοῦ κόμητος Μίτρας, ἤτοι Δημητριαδος πιθανῶς[2]. Ἡ δ' ἐξαιρετικὴ ὑπηρεσία ἣν προσήνεγκεν ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ἀποκρούσασα τοὺς Ναβαρραίους, ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ παραχωρηθῶσι τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν προνομίαι τινὲς τότε. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ σῳζομένης πολυτίμου ἐγγράφου περὶ τούτου συμβάσεως μεταξὺ τῶν ἐν Θήβαις ἀρχόντων καὶ τῶν ἀθηναϊκῶν ἀρχῶν ἐκ τοῦ ἔτους 1380[3]. Καὶ παρὰ τοῦ βασιλέως δὲ Πέτρου τοῦ Ἀραγωνίου, τοῦ νέου δουκός, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέτυχον πολλὰς χάριτας καὶ ἀξιώματα ὑπὲρ διακριθέντων κατὰ τῶν Ναβαρραίων πολιτῶν. Οὕτω διωρίσθη κατ' αἴτησίν των ἰσόβιος φρούραρχος τῆς Ἀκροπόλεως ὁ Ρωμάνος Βελάρβρος (de Belarbre), ὅστις ἐκ τῆς ἐκ Μεγάρων Ἑλληνίδος δούλης του Ζωῆς εἶχεν ἀποκτήσει τέκνα, παρεχωρήθησαν δὲ καὶ τῇ Ζωῇ ταύτῃ τὰ πολιτικὰ τῶν Φράγκων δικαιώματα. Εἰς δὲ τὸν γνωστὸν ἤδη Δημήτριον Ῥένδην, τὸν νοτάριον, ἀνενεώθη ὑπὸ τοῦ Πέτρου Ε' ἡ ὑπὸ Φρειδερίκου Β' ἀπονεμηθεῖσα ἰσοπολιτεία πρὸς τοὺς Φράγκους, εἰς ἄλλον δ' Ἀθηναῖον, τὸν Κωνσταντῖνον Καλονίκην, ἐπεκυρώθησαν αἱ ὑπὸ Φρειδερίκου Β' γενόμεναι πρὸς αὐτὸν δωρεαὶ καὶ ἀτέλειαι. Ὁ αὐτὸς Ῥένδης διωρίσθη τότε καὶ κληρονομικὸς καγκελλάριος, ἢ γραμματεὺς τῆς πόλεως, μὲ ἐτήσιον μισθὸν 40 χρυσῶν δηναρίων πληρωτέων ἐκ τῶν φόρων τῶν Ἀθηνῶν, ἐκ τούτου δὲ δύναταί τις ἴσως νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο τότε ἐν χρήσει παρά τε τοῖς συμβολαιογράφοις καὶ παρὰ τῇ κοινότητι ὡς ἐπίσημος γλῶσσα[4]. Ὡς βέβαιον πρὸς τούτοις θεωρητέον ὅτι ἐν τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, οἱ Φράγκοι μόνα τὰ ταπεινὰ ἀξιώματα τοῦ νοταρίου, καγκελλαρίου καὶ γραφέως τῶν κοινοτήτων παρεχώρουν εἰς ἰθαγενεῖς Ἕλληνας, οἷος ὁ Δημήτριος Ῥένδης ὁ Ἀθηναῖος.

[1] Πρβ. Γρηγορόβ. Β', σ. 201, σημ. 1, ὅστις πρῶτος ἐποιήσατο τὴν ὀρθὴν ταύτην παρατήρησιν, ἐκτὸς ἐὰν τις παραδεχθῇ, ὅτι τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως ἐποιήθη μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν Ναβαρραίων, ὅπερ λίαν ἀπίθανον.

[2] Πρβ. Rubio y Lluch, Los Navarros...σ.262 καὶ Γρηγορ.Β', σ.184 ἑπ.

[3] Πρβ. Rubio, Navarros . . . ἀριθ. 32 καὶ Γρηγορόβ. Β', σ. 184 ἑπ.

[4] Πρβ. Rubio Navarros... σ. 270. ἀριθ. 54. καὶ Γρηγορ. Β', 186—187.

Τὸ πρὸς τὸν Πέτρον Ε΄ δ' ἔγγραφον τοῦτο, ἡ ἀναφορὰ τῶν Ἀθηναίων (los capitulos de Atenas) φέρει χρονολογίαν τὸ 1880 καὶ τόπον ἐκδόσεως τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν (la Ciutat de Cetines) παρομοίας δ' αἰτήσεις ἀπηύθυναν πρὸς τὸν νέον δοῦκα καὶ οἱ ἄλλοι τοῦ δουκάτου κάτοικοι, ἀλλὰ ταύτας ἐκεῖνος δὲν ἀπεδέχθη πάσας. Καθ' ὅλου δὲ περὶ Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀκροπόλεως ὁ πεπαιδευμένος καὶ ποιητικὸς ἐκεῖνος βασιλεὺς ἔλαβεν ἰδιαιτέραν πρόνοιαν, ὅπως ὀχυρωθῶσι καὶ καλῶς ὀργανισθῶσι· διότι «τὸ φρούριον, λέγει, τοῦτο εἶνε ἀδάμας καὶ κειμήλιον τοῦ κόσμου, ὅμοιον τοῦ ὁποίου πάντες τῆς χριστιανοσύνης οἱ βασιλεῖς δὲν δύνανται νὰ κατασκευάσωσι» [1]. Ἔν τινι δ' ἐγγράφῳ τοῦ Πέτρου Ε΄ πρὸς τὸν τοποτηρητὴν Ῥοκαβέρτην ἀπὸ 10 Σεπτεμβρίου 1380 ἀναφέρεται καὶ ἡ ὕπαρξις παλατίου ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ναοῦ τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου ἐν αὐτῷ καὶ ὅτι ὁ μητροπολιτικὸς τῶν Ἀθηνῶν ναὸς εἶχε 12 ἐφημερίους [2]. Διὰ μεταγενεστέρου δ' ἐγγράφου τὴν 31 Δεκεμβρίου 1382 ὁ Πέτρος διέταξε νὰ ἐπιτραπῇ ἡ ἐν τῷ δουκάτῳ ἐγκατάστασις Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν μετοίκων μετὰ διετοῦς ἀτελείας, ἵνα συμπυκνωθῇ ὁ ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἀναστατώσεων ἀραιωθεὶς πληθυσμὸς αὐτοῦ [3]. Οὕτω πᾶν μέτρον ἐλαμβάνετο ὑπὸ τοῦ νέου δουκὸς πρὸς θεραπείαν τῶν ἐκ τῶν Ναβαρραίων προσγενομένων τῷ δουκάτῳ κακῶν.

Ἅμα δὲ παρῆλθεν ὁ μέγας οὗτος κίνδυνος, οἱ προϊστάμενοι τῆς Ἑταιρείας Καταλάνοι, συνῆλθον κατὰ Μάϊον τοῦ 1380 εἰς συνέδριον ἐν Ἀθήναις καὶ μετ' ὀλίγον εἰς Σάλωνα καὶ πρὸς ἐξασφάλισίν των ἀπὸ μελλούσας προσβολὰς ἐκ μέρους τῶν πολλῶν πολεμίων των ἔπεμψαν ὁμοφώνως νέους πρέσβεις πρὸς Πέτρον τὸν Ε΄ τῆς Ἀραγωνίας, ἐξαιτούμενοι ἐπικουρίαν παρ' αὐτοῦ καὶ ὑπισχνούμενοι ἅμα ὑπακοὴν καὶ πίστιν ὡς κυριάρχῃ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, συγχρόνως δ' ὑποβάλλοντες αὐτῷ εὐχάς τινας καὶ ὅρους. Ὁ δὲ βασιλεὺς Πέτρος ἐδέξατο κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 1380 πάσας σχεδὸν τὰς προτάσεις ταύτας προσέλαβε τὸν τίτλον τοῦ δουκὸς Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν, ὃν ἔκτοτε μέ-

[1] Rubio, Navarros... ἀριθ. 20. Con lo dit castell sia la pus richia joya qui al mont sia e tal que entre tots los Reys de christians envides lo porian far semblant. Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β΄ σ. 191.

[2] Παρὰ Rubio y Lluch, Navarros... ἀριθ. 34. Πρβ. καὶ ἀνωτέρω.

[3] Rubio y Lluch, ἀρ. 30, σ. 240. Γρηγοροβ. Β', σ. 202. Ἴδε καὶ κατωτέρω σελ. 463. ἐπ.

χρις ἐσχάτων ἔφερον οἱ βασιλεῖς τῆς Ἱσπανίας[1], καὶ ἐξαπέστειλε τοποτηρητήν του καὶ γενικὸν διοικητὴν τῆς Ἑταιρείας τὸν Φίλιππον Ῥοκκαβέρτην (1381—1382), συστήσας αὐτῷ γενικὴν ἐν τῷ δουκάτῳ ἀμνηστίαν καὶ σύναψιν φιλικῶν σχέσεων πρὸς τοὺς ἄλλους περὶ τὸ δουκάτον ἄρχοντας, ὅπως ἀπὸ κοινοῦ καταπολεμηθῇ καὶ ἐκδιωχθῇ ἡ ἐξώλης τῶν Ναβαρραίων Ἑταιρεία. Συγχρόνως δ' ἀπετάθη πρὸς τὸν τότε δεσπότην Μισθρᾶ Ματθίαν Καντακουζηνὸν συνιστῶν αὐτῷ τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τῶν Ναβαρραίων[2].

Μετὰ στόλου ἐκ τεσσάρων γαλερῶν κατέπλευσεν ὁ Ῥοκκαβέρτης εἰς Πειραιᾶ, ἔλαβε τὴν χώραν ὑπὸ τὴν κατοχήν του παρὰ τοῦ τέως τοποτηρητοῦ Λουδοβίκου Φαδρίκου καὶ μετὰ πολλῆς συνέσεως κατώρθωσε νὰ τηρήσῃ φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς πέριξ ἰσχυρούς, μηδ' αὐτοῦ τοῦ Ῥαινερίου Ἀτζαϊώλη ἐξαιρουμένου, γενναῖόν τι ὅμως δὲν ἐπεχειρήθη κατὰ τῶν Ναβαρραίων· διότι ὁ μακρὸς καὶ πείσμων μεταξὺ Γενούης καὶ Ἑνετίας πόλεμος παρεκώλυε τότε πᾶσαν σοβαρὰν κατ' ἐκείνων πρᾶξιν. Ὁ Ῥοκκαβέρτης ἥδρευεν ἐν Ἀθήναις, αἵτινες ἀπέβησαν τότε πάλιν ἕδρα τοῦ δουκάτου, διότι αἱ Θῆβαι κατείχοντο εἰσέτι ὑπὸ τῶν εἰσβολαίων, μερικώτερόν τι ὅμως δὲν ἀναφέρεται πράξας ὑπὲρ τῶν Ἀθηνῶν. Ἄλλως τε καὶ ταχέως ἀνεκάλεσεν αὐτὸν ὁ βασιλεὺς εἰς Ἱσπανίαν, ὅπου εἶχεν αὐτοῦ χρείαν ἕνεκα ἐμφυλίων πολέμων καὶ ἄλλων περιπετειῶν, καὶ ἀντ' αὐτοῦ διώρισε τὸν Ῥαιμοῦνδον Βιλλανόβαν (1382–1383). Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἀνεκλήθη εἰς Ἱσπανίαν μετὰ βραχυχρόνιον συνετὴν διοίκησιν, ἀφοῦ προηγουμένως διώρισεν ἀντιπροσώπους ἐν τῷ δουκάτῳ τοὺς ἀδελφοὺς Ῥογέρον τὸν Β' καὶ Ἀντώνιον Λώριας, υἱοὺς τοῦ ποτε γενικοῦ διοικητοῦ Ῥογέρου Α' Λώρια, ὅπως διοικῶσιν ἐν ὀνόματι τοῦ ἀπόντος Ῥοκκαβέρτου, οὗ καὶ αὐτὸς ὁ Βιλλανόβας μόνον ἀντικαταστάτης ἦτο προσωρινός. Ἐν ἔτει ὅμως 1385 ὁ βασιλεὺς Πέτρος ἀφῄρεσε τὸν εἰς δυσμένειαν περιπεσόντα Ῥοκκαβέρτην τὸ ἀξίωμα τοῦ τοποτηρητοῦ τοῦ δουκὸς καὶ γενικοῦ διοικητοῦ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν καὶ ἀντ' ἐκείνου διώρισε τὸν Βερνάρδον Κορέλλαν, ἀλλὰ πρὶν οὗτος ἔλθῃ καὶ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τοῦ δουκάτου, τὸ πλεῖστον καὶ κάλλιστον μέρος αὐτοῦ εἶχεν ἀπολεσθῆ καὶ ἡ τῶν Καταλάνων ἀρχὴ ἐπλησίαζεν εἰς τὸ τέρμα της.

[1] Πρβ. Hopf, σ. 23. Γρηγοροβ. Β', 184—196. Lluch, Navarros, ἀρ. 21, σ. 233 καὶ σ. 270 ἑπ.

[2] Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 200.

Ὁ Κορίνθου, Αἰγίου καὶ Μεγάρων ἄρχων Ῥαινέριος Ἀτζαϊώλης ἢ Ἀκκιαγιουόλης (Acciajuoli)[1], καίπερ ζῶν ἐν προσωρινῇ εἰρήνῃ πρὸς τοὺς Καταλάνους, δὲν ἐλησμόνει ἐν τούτοις τὸ ἀρχαῖον σχέδιόν του, νὰ γίνῃ κύριος τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν, ἀλλὰ πάντοτε παρεσκευάζετο εἰς τοῦτο. Μετὰ τὴν κατοχὴν τῶν Μεγάρων ἐπορίσθη παρὰ τῆς ἐνετικῆς δημοκρατίας ἀντὶ μισθοῦ ἓν πολεμικὸν πλοῖον, ἵνα διαφυλάττῃ τὰ παράλια τῆς χώρας του κατὰ τῶν Τούρκων κορσάρων, κατ᾿ ἀρχὰς μὲν ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος, ἔπειτα δὲ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους καὶ ἐπὶ μακρότερον χρόνον, μὲ τὸν κρύφιον ὅμως σκοπόν, νὰ μεταχειρισθῇ τοῦτο κατὰ τῆς Ἑταιρείας. Οἱ δ᾿ ἐν Εὐβοίᾳ Ἐνετοί, οὐδέν, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Ῥαινερίου ἢ Νερίου παρενέβαλλον πρόσκομμα, καὶ διότι ἐπροτίμων τοῦτον τῶν Καταλάνων, ἀλλ᾿ ἴσως καὶ διότι ὁ ἐν Εὐβοίᾳ ἰσχυρὸς ἐνετικὸς οἶκος τῶν Σαρακηνῶν ἦτο συγγενὴς αὐτοῦ ἐκ κηδεστίας. Τοὐλάχιστον ἡ σύζυγος τοῦ Νερίου Ἁγνὴ ἦτο Σαρακηνὴ τὸ γένος. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν συνεννοήθη ὁ Ῥαινέριος καὶ μετὰ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ναβαρραίων, οὓς ἔλαβεν ὡς μισθοφόρους ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν του. Οὕτω δὲ παρασκευασθεὶς ὁ ἐπιχειρηματίας Ἰταλὸς ἐνόμισεν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ περιμείνῃ καταλληλότερον καιρόν, ὅπως ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Ἑταιρείας. Ἵνα εὕρῃ λοιπὸν ἀφορμὴν ἐρίδων, προεκάλεσε τὴν ἐν Ἀθήναις διατρίβουσαν κόμησσαν Σαλώνων Ἑλένην Καντακουζηνήν, συγγενῆ τῶν Παλαιολόγων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν δεσποτῶν τοῦ Μισθρᾶ, ἐκ συνεννοήσεως πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους, νὰ ὑπανδρεύσῃ τὴν θυγατέρα της, ἔχουσαν προῖκα μέγα μέρος τοῦ δουκάτου, μετὰ τοῦ συγγενοῦς του Πέτρου Σαρακηνοῦ ἐν Εὐβοίᾳ. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη ἐξοργισθεῖσα διὰ τὴν πρόκλησιν ταύτην τοῦ Ῥαινερίου ἠρραβώνισεν εἰς τὸ πεῖσμα τὴν κόρην της μετὰ τοῦ Στεφάνου Δούκα, Σλάβου τὴν καταγωγὴν καὶ υἱοῦ τοῦ ἡγεμόνος Μεγαλοβλαχίας, ἐξηγέρθη ἐν Ἑλλάδι μεγάλη ἀγανάκτησις διὰ τὴν πρᾶξιν ταύτην παρά τε τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς Φράγκοις, ἀκριβῶς ὡς ὁ Ῥαινέριος ἐπεθύμει. Ἐπωφελούμενος λοιπὸν τὴν γενικὴν ταύτην ἀγανάκτησιν καὶ προφασιζόμενος τὴν γενομένην αὐτῷ ὑπὸ τῆς κομήσσης προσβολὴν ἤρξατο τῷ 1385 τῶν κατὰ τοῦ δουκάτου ἐχθροπραξιῶν καθ᾿ ὃν ἀκριβῶς χρόνον οὐδεὶς τοποτηρητὴς ὑπῆρ-

[1] Ὁ Χαλκοκονδύλης καλεῖ τὸν οἶκον *Ἀζαϊόλας* (σ. 207), ὁ Γεώργ. Φραντζῆς *Λατζιόλας*, ἐν ἄλλαις δ᾿ ἐγγράφοις μαρτυρίαις παρὰ Buchon καλοῦνται ὀρθότερον *Ἀτζαϊῶλαι* καὶ ἄλλως.

χεν ἐν αὐτῷ, καὶ τὸ μὲν ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν του ἐνετικὸν πλοῖον ἐξαπέστειλεν εἰς Πειραιᾶ, ὅπως κωλύῃ τὸν εἰς τὸν λιμένα τοῦτον κατάπλουν πλοίων καὶ προσβάλλῃ ἐκεῖθεν τὴν Ἑταιρείαν, τοὺς δὲ μισθοφόρους του, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ Τοῦρκοι, διέταξε νὰ εἰσβάλωσιν ἐκ Μεγάρων εἰς τὴν Ἀττικήν. Ὑπὲρ τῆς κομήσσης Ἑλένης ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα οἱ προσωρινοὶ διοικηταὶ τοῦ δουκάτου ἀδελφοὶ Λώριαι (1383—1385), οἵτινες καὶ ἐξῆλθον ἀμέσως εἰς ἀπόκρουσιν τῶν ἐπιδρομέων, ἐνικήθησαν ὅμως ὑπὸ τούτων καὶ ἀμέσως ὁλόκληρος ἡ ἀνοικτὴ χώρα τῆς Ἀττικῆς καὶ αὐτὴ ἡ κάτω πόλις τῶν Ἀθηνῶν περιῆλθον εἰς χεῖρας τοῦ Ῥαινερίου, μόνη δ' ἡ Ἀκρόπολις καί τινα ἄλλα φρούρια ἀνθίσταντο. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας καὶ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Πέτρος Ε', μαθὼν τὸν κίνδυνον τῆς Ἑταιρείας, ἀνεγνώρισε πόσον ἐσφάλη ἀντικαταστήσας τόσον συχνὰ τοὺς τοποτηρητάς, ἀπεπειράθη δὲ νὰ κερδήσῃ τοὺς Ναβαρραίους κατὰ τοῦ Νερίου καὶ ἐξαπέστειλεν ἐν τάχει εἰς Ἀθήνας μετὰ στρατοῦ ὡς γενικὸν διοικητὴν τὸν Καταλάνον Πέτρον Παῦον (de Pau, 1385—1387), πᾶσαι ὅμως αἱ προσπάθειαι τούτου πρὸς ἐκδίωξιν τῶν πολεμίων καὶ ἀνάκτησιν τοῦ δουκάτου ἀπέτυχον. Ὀλίγον ἐπίσης ὠφέλησε καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ νέου βασιλέως καὶ δουκὸς Ἰωάννου ἀποστολὴ τοῦ ἀμνηστευθέντος γνωστοῦ Ῥοκκαβέρτου ὡς γενικοῦ διοικητοῦ, διότι, πρὶν οὗτος φθάσῃ εἰς Ἀθήνας, ἡ Ἀκρόπολις παρεδόθη εἰς τὸν Ῥαινέριον, ἀναγκασθέντος τοῦ Παύου νὰ συνθηκολογήσῃ ἐν ἔτει 1387 μετὰ μακρὰν καὶ ἐπίμονον ἀντίστασιν[1]. Μετὰ δὲ τὴν παράδοσιν τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν οὐδεμίαν πλέον σοβαρὰν ἀντίστασιν εὗρεν ὁ Νέριος ἐν τῷ λοιπῷ δουκάτῳ. Οἱ τιμαριοῦχοι αὐτοῦ ἀνεχώρησαν εἰς μετὰ τὸν ἄλλον εἰς Σικελίαν καὶ Ἱσπανίαν, ὀλίγοι δέ τινες αὐτῶν διετηρήθησαν ἐπί τινα ἀκόμη χρόνον ἐν ταῖς κτήσεσί των, ὡς ἐν Αἰγίνῃ οἱ Φαδρῖκοι, ἐκ συμφωνίας πρὸς τὸν Νέριον. Δὲν περιελήφθησαν ὅμως εἰς τὰς κατακτήσεις τοῦ Νερίου τὰ Σάλωνα, ἡ Βωδονίτζα καὶ αἱ ἐν Ἀργολίδι κτήσεις τῶν πρώην δουκῶν.

Οὕτω λοιπὸν ἔληξεν ὁλοτελῶς ἐν ἔτει 1387 ἡ κυριαρχία τῶν Καταλάνων ἐν Ἀττικῇ καὶ ἡ τῆς Παλλάδος πόλις περιῆλθεν εἰς τὴν

[1] Ἴδε Hopf, σ. 25 ἐπ. καὶ Γρηγορόβ. Β', 209 ἐπ., πρβ. δὲ περὶ τῆς ὑπὸ Ῥαινερίου κατοχῆς τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν Χαλκοκονδύλην ἐν βιβλ. 4, σ. 207—208 καὶ Γεώργ. Φραντζῆν ἐν 1, 34, σ. 107 ἐκδόσεων Βόννης. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐσφαλμένως καλεῖ τὸν Ῥαινέριον Ῥωμανόν, ὡς ἐσφαλμένως λέγει καὶ ὅτι ἠγόρασε παρὰ τῆς Ἑταιρείας τὸ δουκάτον.

ἐξουσίαν τοῦ ἐκ Φλωρεντίας τραπεζιτικοῦ οἴκου τῶν Ἀτζαϊωλῶν, ἀφοῦ ὑπέστη τὰ πάνδεινα ὑπὸ τοὺς Καταλάνους ἐπὶ 77 ἔτη, ὅπως ζήσῃ ὑπὸ τοὺς νέους τούτους κατακτητὰς 70 περίπου ἐτῶν ἀνεκτότερον σχετικῶς βίον, μέχρις οὗ περιέπεσεν εἰς χεῖρας νέων πάλιν τυράννων, τῶν Τούρκων, μεταπίπτουσα οὕτως ἀπὸ δουλείας εἰς δουλείαν ἡ ἄλλοτε ἡγεμονὶς αὕτη τῆς Ἑλλάδος καὶ φιλευθερωτάτη τῶν πόλεων! Οἱ Καταλάνοι μετὰ τὴν ἐντελῆ ἀπώλειαν τῆς χώρας ἀπῆλθον ἐξ αὐτῆς πανδημεὶ εἰς Ἀραγωνίαν καὶ Σικελίαν οὐδὲν ἄλλο ἴχνος ὄπισθεν ἐγκαταλιπόντες ἢ τὰς καταστροφὰς καὶ τὰς δῃώσεις, ἃς εἶχον διαπράξει καὶ τὰς ὁποίας ἐξηκολούθησαν ὀλίγοι τινὲς ληστρικοὶ ὅμιλοι αὐτῶν ἐπί τινα χρόνον ἔτι, περιφερόμενοι ἀνὰ τὴν χώραν. Οὐδεὶς αὐτῶν ἐναπέμεινε μετ' ὀλίγον ἐνταῦθα, ὅπου κύριοι ἀπέβησαν οἱ ἄσπονδοι πολέμιοι αὐτῶν Ναβαρραῖοι, καὶ ὡς λοιμική τις νόσος παροδικῶς αὐτὴν καταμαστίσαντες διὰ παντὸς ἐξέλιπον. Οὔτε νομίσματα οὔτε κτίρια ἐκ τῆς κυριαρχίας των ταύτης ὑπάρχουσι· διότι νομίσματα μὲν ἰδιαίτερα τοῦ δουκάτου δὲν ἐκόπησαν ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῆς καταλανοκρατίας, ὡς οὐδ' ἐπὶ τῶν Ἀτζαϊωλῶν, οἰκοδομῶν δ' ἴχνος οὐδὲν ὑπελείφθη ἐξ αὐτῶν[1]. Μόνον τὸ ὄνομά των διασῴζεται παρὰ τῷ λαῷ ὡς σύμβολον καταστροφῆς καὶ φρίκης, ὁ «Κατιλάνος.»

[1] Τοὐλάχιστον οὐδὲν τοιοῦτον εἶνε μέχρι τοῦδε γνωστόν. Πρβ. G. Schlumberger, Numismatique de l'Orient latin, Paris. 1878 σ. 345. Bournouf, La ville d'Athènes, σ. 59. καὶ Γρηγοροβ. Β'., σ. 216.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΑΤΖΑΙΩΛΑΣ. 1387-1456.

Ἀπὸ τῆς κατοχῆς τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος Κορίνθου καὶ Μεγάρων Ῥαινερίου ἢ Νερίου Ἀτζαϊώλη (διότι καὶ Νέριος κατὰ συγκοπὴν ἐκαλεῖτο), ἄρχεται ἡ τρίτη περίοδος τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἀθήναις, ἡ βραχυτέρα καὶ σχετικῶς καλλιτέρα τῶν δύο ἄλλων. Οἱ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἄρξαντες δυνάσται τῶν Ἀθηνῶν ἦσαν γόνοι πλουσίου τινὸς τραπεζιτικοῦ οἴκου ἐκ τῆς τότε ἰσχυρᾶς καὶ ἐνδόξου Φλωρεντίας τῆς Ἰταλίας, οἵτινες ἀπὸ μιᾶς ἤδη γενεᾶς εἶχον ἀποκατασταθῆ ὡς ἡγεμόνες ἐν Πελοποννήσῳ. Ἡ οἰκογένεια τῶν Ἀτζαϊώλων (Acciajuoli[1]) μετῴκησεν ἐν ἔτει 1160 ἐκ Βρεσκίας εἰς Φλωρεντίαν, ἔνθα ἵδρυσεν ἐργοστάσιον χάλυβος, ἐξ οὗ ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα. Κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ἡ οἰκογένεια ἀπέκτησε σημαντικὴν περιουσίαν, μάλιστα διὰ τοῦ Δαρδάνου Ἀτζαϊώλη († 1335), ὅστις περὶ τὰ 1270 μετήρχετο τὸν ἔμπορον ἐν Τύνιδι, μετὰ δὲ τὴν εἰς Φλωρεντίαν ἐπάνοδόν του ἵδρυσεν αὐτόθι οἶκον τραπεζιτικὸν φερώνυμον, τοσαύτην ἀποκτήσαντα ταχέως φήμην, ὥστε καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην εἶχεν ἐν ταῖς κυριωτέραις πόλεσιν ὑποκαταστήματα ἢ πρακτορεῖα, διευθυνόμενα κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ μελῶν τῆς οἰκογενείας, καὶ ἐδάνειζεν εἰς τὰς τότε κυβερνήσεις μεγάλα ποσά. Τούτου ἕνεκά τινα τοῦ οἴκου τούτου μέλη κατεῖχον καὶ αὐλικὰ ἀξιώματα παρὰ διαφόροις αὐλαῖς, ἰδίως δὲ ἐν Νεαπόλει καὶ τῇ κάτω Ἰταλίᾳ παρὰ τοῖς ἐκεῖ ἡγεμόσιν[2]. Τοιοῦτοι μεγάλοι τραπεζιτικοὶ οἶκοι, παγκόσμιον ἔχοντες φήμην, ὑπῆρχον καὶ

[1] Περὶ τῶν Acciajuoli ἴδε ἐκ πολλῶν τὸν Matteo Palmieri, παρὰ Giov. Batt. Ubaldini, Historia della casa degli Ubaldini e la vita di Nicolo Acciajuoli e l'origine della famiglia degli Acciajuoli, ἐν Φλωρεντίᾳ 1588, σ. 135—170, τὸν Buchon, Nouvelles Recherches κτλ., τόμ. Α', σ. 41 ἐπ. τόμ. Β', σ. 31 ἐπ., Hopf, τόμ. ϛ', σ. 454 ἐπ. καὶ Γρηγοροβ. Β'., σ. 123 ἐπ.

[2] Ἴδε Buchon, ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. Α', σ. 46 τόμ. Β', σ. 31—32. Hopf, τόμ. ϛ', σ. 454. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 125 ἐπ.

ἄλλοι τότε ἐν Φλωρεντίᾳ, οἱ πρῶτοι τοιοῦτοι ἐν Εὐρώπῃ ἀκμάσαντες, ὡς ὁ τῶν Βάρδων, ὁ τῶν Περούτσων καὶ ἄλλοι, διὰ τούτων δὲ καὶ διὰ τῶν βιομηχανικῶν της ἐργοστασίων ἀπέκτησεν ἡ πόλις ἐκείνη μεγάλην δύναμιν καὶ σημασίαν· καθόσον ἤδη περὶ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος ὑπῆρχον ἐν Φλωρεντίᾳ διακόσια βιομηχανικὰ ἐργοστάσια μετὰ 30,000 ἐργατῶν παράγοντα ἑκατομμυρίων πολλῶν βιομηχανικὰ προϊόντα. Εἰς Νεάπολιν δὲ πρὸς τὸν βασιλέα Ῥοβέρτον ἀπέστειλεν ἐν ἔτει 1331 εἰς αὐλικὴν θέσιν ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ τὸν ἐν ἔτει 1310 γεννηθέντα Νικόλαον Ἀτζαϊώλην, ὅστις ἦτο προωρισμένος ν' ἀνυψώσῃ τὸν οἶκον ἐκεῖνον μέχρι τοῦ ἡγεμονικοῦ ἀξιώματος. Διὰ τῆς ἐπιτηδειότητός του ἐκέρδησεν οὗτος εἰς μέγαν βαθμὸν τὴν εὔνοιαν τοῦ βασιλέως καὶ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτορος Ῥοβέρτου, παρ' οὗ προήχθη εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα, ὡς ἀντιπρόσωπος δὲ συγχρόνως τοῦ μεγάλου τραπεζιτικοῦ αὐτοῦ οἴκου ἀπέκτησε μεγάλην ἐπιρροὴν καὶ ἐπὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς τε λοιπῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, οὓς ὑπεχρέου διὰ δανείων. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ῥοβέρτου, κατορθώσας νὰ κερδήσῃ τὸν ἔρωτα τῆς χήρας ἐκείνου Αἰκατερίνης Βαλουὰ (de Valois), ἥτις ἦτο καὶ ἀνωτάτη κυρίαρχος τῆς Πελοποννήσου, ἀπέβη ὁ πράγματι διευθυντὴς τῶν πραγμάτων ἔν τε τῷ βασιλείῳ Νεαπόλεως καὶ ἐν Πελοποννήσῳ. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ χώρᾳ ἤρξατο ἀπὸ τοῦ 1335 καὶ ἑξῆς ν' ἀποκτᾷ ἐν μέρει μὲν δι' ἀγορᾶς, ἐν μέρει δὲ διὰ δωρεῶν τῆς ἐρωμένης του καὶ ἄλλας ἐξ ὑποθήκης διὰ καθυστερούμενα δάνεια διαφόρους σημαντικὰς κτήσεις καὶ ἤδη ἐν ἔτει 1337 κατετάχθη μεταξὺ τῶν ὑποτελῶν Φράγκων ἡγεμόνων τῆς Πελοποννήσου[1].

Ὅτε δ' ἐν ἔτει 1338 ἡ βασίλισσα καὶ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνη Βαλουὰ ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς Πελοπόννησον πρὸς ἐξομάλισιν τῶν μεταξὺ τῶν διαφόρων ἡγεμόνων ἐρίδων καὶ ἐξασφαλισμὸν τῆς κυριαρχίας της ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, ὁ Νικόλαος Ἀτζαϊώλης συνώδευσεν αὐτὴν καὶ διαμείνας ἐνταῦθα τρία ὁλόκληρα ἔτη ἐν μέρει μὲν μετὰ τῆς αὐτοκρατείρας, ἐν μέρει δὲ καὶ μόνος (1338—1341), ἐρρύθμισε σὺν τοῖς κοινοῖς καὶ τὰ ἴδια πράγματα. Ἀκολούθως ἐπιστρέψας εἰς Νεάπολιν ἐξηκολούθει νὰ προάγηται πάντοτε κατά τε ἀξίωμα καὶ ἰσχὺν καὶ μετὰ τὸν θάνατον τῆς ἐρωμένης του Αἰκατερίνης κατέστη κηδεμὼν τῶν τέκνων της. Τὸν κολοφῶνα δὲ τῆς ἀνυψώσεως καὶ

[1] Πρβ. Buchon, Nouvelles Recherches, τόμ. Β', σ. 65 ἀρ.V.

ἰσχύος του ἔφθασεν ὁ Νικόλαος κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτορος καὶ ἀνωτάτου κυριάρχου τῆς Πελοποννήσου Ῥοβέρτου τοῦ Τάραντος (1346—1364), ὅτε ἐξέτεινεν ἔτι μᾶλλον τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις, ἔλαβεν ὡς φέουδον τῷ 1358 τὴν βαρωνίαν τῆς Κορίνθου καὶ ἀπέβη ὁ ἰσχυρότερος τῆς Πελοποννήσου ἡγεμών, κατορθώσας ὅπως διορισθῇ ὑπὸ τοῦ πάπα καὶ ὁ ἀνεψιός του Ἰωάννης Ἀτζαιώλης (1360—1365) ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν μετὰ διοικητικῆς ἐξουσίας, ἐνῷ συγχρόνως καὶ ἑτέρους συγγενεῖς του ἀποκατέστησεν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, μάλιστα δὲ τὸν Ἄγγελον καὶ Ῥαινέριον Ἀτζαιώλας, ἀδελφοὺς τοῦ Ἰωάννου καὶ ἀνεψιούς του ὡσαύτως ἐκ τοῦ ἀδελφοῦ Ἰακώβου, οὓς εἶχεν υἱοθετήσει διὰ τῆς ἐν ἔτει 1358 γραφείσης διαθήκης του. Τὸν δ᾽ ἀδελφὸν τούτων Δονάτον διώρισεν ἐν ἔτει 1365 τοποτηρητήν του ἐν Πελοποννήσῳ μετ᾽ ἀπεριορίστου πληρεξουσιότητος, ἀλλ᾽ οὗτος ταχέως πάλιν ἐπανέκαμψεν εἰς τὰ ἴδια [1].

Πολλῷ δραστηριώτερον πρὸς στερέωσιν τῆς ἰσχύος τῶν Ἀτζαϊωλῶν ἐν Πελοποννήσῳ εἰργάσθησαν οἱ δύο ἕτεροι ἀδελφοί, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν Ἰωάννης, ὅστις εἶχε καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Κορίνθου, καὶ ὁ Ῥαινέριος ἢ Νέριος, ὅστις κατ᾽ ἀρχὰς μὲν εἶχεν ἀποσταλῇ εἰς Πελοπόννησον ὑπὸ τοῦ θείου καὶ θετοῦ πατρός του πρὸς διοίκησιν κτήσεών τινων ἐκείνου, τῷ χρόνῳ δ᾽ ἠγόρασε παρὰ τῆς ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκρατείρας Κωνσταντινουπόλεως Μαρίας Βουρβωνίδος, χήρας Ῥοβέρτου τοῦ Τάραντος καὶ φίλης αὐτοῦ καὶ προστάτιδος, καὶ ἰδιαιτέρας τινὰς κτήσεις αὐτόθι, τὸ Αἴγιον καὶ τὴν Νιβελέτην, ἃς ηὔξησεν ἐν ἔτει 1365 καὶ διὰ τῆς Κορίνθου παραχωρηθείσης αὐτῷ πρὸς διοίκησιν μετὰ τὸν κατὰ Νοέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους θάνατον τοῦ Νικολάου Ἀτζαϊώλη ὑπὸ τοῦ ἑτέρου ἀδελφοῦ του καὶ τότε ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν Ἀγγέλου (1365—1369), τοῦ διαδεχθέντος τὸν Ἰωάννην [2]. Οὕτω λοιπὸν διηνεκῶς ἐξετείνετο καὶ ἐκραταιοῦτο ἡ ἰσχὺς τῶν Ἀτζαϊωλῶν ἐν Πελοποννήσῳ, πρὸς ὃ μέγα συνέτειναν τὰ ἄπειρα αὐτῶν χρηματικὰ μέσα καὶ ἡ ὁλονὲν προβαίνουσα ἐξασθένισις καὶ ἐλάττωσις τῆς ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου κυριαρχίας τῶν ἡγεμόνων τοῦ Τάραντος· διότι ἐν μὲν τῇ Λακωνίᾳ καὶ μέρει τινὶ τῆς λοιπῆς Πελοποννήσου εἶχεν ἀποκατασταθῇ ἐκ νέου ὁ τῶν

[1] Buchon, Nouv. Rech., Β′, σ. 198. ἀρ. XXX. Πρβ. καὶ Γρηγορόβ. Β′, σ. 141 ἑπ. 147 ἑπ.

[2] Ἴδε Hopf, τόμ. Ϛ′ σ. 455, 456, τόμ. Ζ′, σ. 1 ἑπ. 6 ἑπ. καὶ Buchon, Nouv. Rech., Α′, σ. 126.

Βυζαντίνων αὐτοκρατόρων οἶκος, ἐν δὲ τῇ λοιπῇ χερσονήσῳ πράγματι μὲν ἦρχον οἱ διάφοροι βαρῶνοι καὶ ἡγεμονίσκοι, περὶ δὲ τῆς ἐπικυριαρχίας ἤριζον πρὸς ἀλλήλους οἱ ἡγεμόνες τοῦ Τάραντος καὶ τῆς Νεαπόλεως [1]. Ἐν τοιαύτῃ λοιπὸν συγχύσει καὶ παραλυσίᾳ ὁ ἄρχων Κορίνθου καὶ Νιβελέτης Νέριος Ἀτζαϊώλης ἢ Ἀκκιαγιούλης διὰ τῆς δραστηριότητος, τῆς φιλοδοξίας καὶ τοῦ πλούτου του ταχέως καὶ εὐκόλως ἀπέκτησεν ἰσχὺν καὶ ἐπεξέτεινεν ἀδιακόπως τὰς κτήσεις του, ἃς ἐξησφάλιζε διὰ καταλλήλων συμμαχιῶν. Ἐκ Κορίνθου, ἔνθα εἶχε τὴν ἕδραν τῆς ἀρχῆς του, ἔκ τε φιλοδοξίας καὶ πλεονεξίας ἀγόμενος καὶ ὡς ὑποτελὴς τοῦ οἴκου τῶν Ἀνδηγαυῶν, ἔστρεψε τὰ βλέμματά του πρὸς τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν—Νέων Πατρῶν, ὅπερ οἱ Καταλάνοι ἀποσπάσαντες ἐκ τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῆς Νεαπόλεως εἶχον θέσει ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἀντιζήλου καὶ πολεμίου οἴκου τῶν βασιλέων τῆς Σικελίας καὶ Ἀραγωνίας. Βλέπων λοιπὸν τὴν ἐν τῷ δουκάτῳ παρὰ τοῖς Καταλάνοις ἐπικρατοῦσαν ἀνωμαλίαν συνέλαβεν, ὡς εἴδομεν, τὸ σχέδιον, τυχὼν εὐκαιρίας, νὰ ἐκδιώξῃ αὐτοὺς ἐντεῦθεν καὶ νὰ ἑνώσῃ τὸ δουκάτον μετὰ τῶν λοιπῶν κτήσεών του. Πρὸς τοῦτο δὲ διετήρει φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς γείτονας καὶ ἀντιζήλους τῶν Καταλάνων Ἑνετοὺς τῆς Εὐβοίας καὶ ηὔξανεν ὁλονὲν τὰς στρατιωτικάς του δυνάμεις διὰ μισθοφόρων, μεταχειριζόμενος ὡς τοιούτους καὶ αὐτοὺς τοὺς Τούρκους. Αἴφνης δ' ἐπαρουσιάσθησαν τότε καὶ ἕτεροι ἐπικίνδυνοι τῶν Καταλάνων πολέμιοι, οἵτινες τὰ μέγιστα ἐχρησίμευσαν αὐτῷ πρὸς πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων του, ἡ Ἑταιρεία δηλονότι τῶν Ναβαρραίων. Ὁ τοῦ Τάραντος ἡγεμὼν καὶ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως Φραγκῖσκος Βάλτζος, ὅστις ἤριζε πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Νεαπόλεως περὶ τῆς ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου κυριαρχίας, ἐμισθώσατο, ὡς εἴπομεν, καὶ ἐξαπέστειλεν εἰς Ἑλλάδα ἐν ἔτει 1380 σῶμα τυχοδιωκτῶν Ναβαρραίων, ὅμοιον τοῦ τῶν Καταλάνων, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τήν τε Πελοπόννησον δι' αὐτῶν ν' ἀνακτήσῃ καὶ τὴν ὅλην Ῥωμανίαν, εἰ δυνατόν, νὰ κυριεύσῃ· τὸ σῶμα δὲ τοῦτο τῶν μισθοφόρων τοῦ Φραγκίσκου Βάλτζου ἐκλήθη, ὡς γνωστόν, «Ἑταιρεία τῶν Ναβαρραίων» [2]. Οἱ νέοι οὗτοι τυχοδιῶκται, ἅμα ἔφθασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐν ἔτει 1380, διηυθύνθησαν, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴδομεν (σ. 365 ἑπομ.),

[1] Hopf. ἐν τόμ. Ζ', σ. 9 ἑπ. Γρηγορόβ. ἐν Β', σ. 125 ἑπ. 147 ἑπ.

[2] Ἴδε Hopf, τόμ. Ζ', σ. 12. Αὕτη εἶνε ἡ μόνη ὀρθὴ καὶ ἐπὶ ἀποδείξεων βασιζομένη γνώμη περὶ τῆς Ἑταιρείας τῶν Ναβαρραίων.

κατ' εὐθεῖαν κατὰ τῶν Καταλάνων, μετὰ μικρὰν ὅμως καὶ βραχυχρόνιον ἐπιτυχίαν ἀπεκρούσθησαν ἐντεῦθεν καὶ καταφυγόντες εἰς Πελοπόννησον, τὸν ἀρχικὸν τῆς ἀποστολῆς των σκοπόν, ἦγον καὶ ἔφερον αὐτόθι τὰ πράγματα. Πρὸς τούτους λοιπὸν ἦλθεν ὁ Νέριος εἰς σχέσεις ἔλαβε πολλοὺς ἐξ αὐτῶν ὑπὸ μισθὸν καὶ διὰ τούτων καὶ τῶν λοιπῶν του μισθοφόρων ἐκυρίευσε κατὰ τὰ ἔτη 1385—1387 τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν, ἀποβὰς οὕτως «ἄρχων τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ δουκάτου» (1385—1394), ἑδρεύων ἐν Ἀθήναις, ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ ἐν Κορίνθῳ[1].

Ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον παρουσιάζεται ὁ Νέριος Α' Ἀτζαϊώλης εὐθὺς μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1385 ἅλωσιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἔν τινι τῶν πρακτικῶν τῆς ἐνετικῆς γερουσίας ἀπὸ 7 Ἰουλίου 1385 ἀποφασίζει αὕτη νὰ κάμῃ παραστάσεις εἰς τὸν «ἄρχοντα τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ δουκάτου,» διότι οὗτος παρεῖχεν ἐν Μεγάροις ἄσυλον εἰς τοὺς Τούρκους πειρατάς, τοὺς λεηλατοῦντας τὰς ἐν Εὐβοίᾳ ἐνετικὰς κτήσεις καὶ μεταφέροντας ἐκεῖθεν εἰς τὸ δουκάτον τοὺς ἁρπαζομένους ἀνθρώπους καὶ τὰ κτήνη[2]. Ὁ δὲ Νέριος ἐδικαιολογήθη παρὰ τοῖς Ἐνετοῖς προφασισθεὶς τὴν ἐν τῇ χώρᾳ του ἕνεκα τοῦ πολέμου ἐπικρατοῦσαν ἀνωμαλίαν, καθόσον μαλιστα τὰ πλεῖστα φρούρια τοῦ δουκάτου ἦσαν εἰσέτι εἰς χεῖρας τῶν Καταλάνων, καὶ ὑπεσχέθη εἰς ἔνδειξιν τῆς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς φιλίας καὶ πίστεώς του νὰ διατηρῇ διαρκῶς μίαν γαλέραν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν Ἐνετοῦ πλοιάρχου πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ ἰδίου κράτους καὶ τῆς Εὐβοίας κατὰ τῶν Τούρκων. Ταύτην τὴν ὑπόσχεσίν του πιστῶς ἐξεπλήρωσε καὶ ἤδη διαρκοῦντος τοῦ κατὰ τῶν Καταλανων πολέμου, κατὰ τὸ ἔτος 1386, ἐνίκησε τῇ βοηθείᾳ τοῦ Ἐνετοῦ διοικητοῦ Εὐβοίας νίκην λαμπρὰν κατὰ τῶν Τούρκων πειρατῶν, ἀνθ' ὧν ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις διέταξε τὸν ἐν Εὐβοίᾳ τοποτηρητὴν νὰ συντρέχῃ τὸν Νέριον ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ παντὶ σθένει. Ἡ φιλικὴ ὅμως αὕτη καὶ εἰλικρινὴς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς σχέσις τοῦ ἄρχοντος Κορίνθου καὶ Ἀθη-

[1] Ἴδε Hopf τόμ. Ζ', σ. 26 μετὰ τῶν μαρτυριῶν.

[2] Hopf, ἔνθα ἀνωτέρω. Ἔν τινι δὲ σῳζομένῳ δωρητηρίῳ ἐγγράφῳ ἀποκαλεῖ ἑαυτὸν οὕτως. « Ἡμεῖς Νέριος δὲ Ἀτζαϊώλης, αὐθέντης καστελλανίας Κορίνθου, δουκιάμου τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν περὶ αὐτούς.» Πρβ. Buchon, Nouv. Rech., Β'., σ. 220. Γρηγορόβ. Β', σ. 228. Τὰς εἰκονας τοῦ Νερίου καὶ τῶν διαδόχων του ἴδε παρὰ Φραγκ. Φανέλλη, Atene Attica, ἐν Ἐνετίᾳ 1707, τινὲς ὅμως ὄχι ἄνευ λόγου θεωροῦσιν αὐτὰς μὴ γνησίας.

νῶν δὲν διήρκεσε πολύ, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀκροπόλεως τὴν ἕδραν τῆς ἀρχῆς του μετέφερεν, ὡς εἴπομεν, ὁ Νέριος εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἔνθα καὶ οἱ διάδοχοί του συνήθως εἶχον τὴν διαμονήν των. Ἐντεῦθεν παρεχώρησε τὰς ἐν Ἰταλίᾳ κτήσεις του δι' ἐγγράφου ἀπὸ τῆς 15ης Ἰανουαρίου 1387 τοῖς ἐν Φλωρεντίᾳ συγγενέσιν αὐτοῦ, αὐτὸς δ' ἀπεφάσισε νὰ διαμείνῃ διαρκῶς ἐν Ἑλλάδι εἰς τὰς ἐνταῦθα νέας κτήσεις του[1]. Τὸ δωρητήριον ἔγγραφον εἶνε γεγραμμένον ἑλληνιστί, ὅπερ δείκνυσιν ὅτι οἱ Ἀτζαϊῶλαι κάλλιον τῶν προκατόχων Φράγκων δυναστῶν ἤξευρον νὰ ταὐτίζωσι τὰ ἑαυτῶν ἔθιμα καὶ τὰ συμφέροντα πρὸς τὰ τοῦ λαοῦ, οὗ ἦρχον, μεταχειριζόμενοι ἐν τῇ διοικήσει καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ καὶ ὄχι, ὡς οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Καταλάνοι, τὴν ἰδίαν ἀκατάληπτον τοῖς ὑπηκόοις διάλεκτον[2]. Ἐκτὸς τούτου ἐπῆλθε τότε καὶ νέα ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς μεταρρύθμισις, ἥτις μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Νέριος προσηνέχθη πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὑπηκόους του πολλῷ ἠπιώτερον καὶ πατρικώτερον ἢ πάντες οἱ πρὸ αὐτοῦ Φράγκοι τῆς χώρας κύριοι. Ἐνῷ δηλ. ἐπὶ τῶν Δελαροσῶν καὶ τῶν Καταλάνων ἦτο ἀπηγορευμένον τοῖς ἐντοπίοις νὰ ἔχωσιν ἰδίους ἐκκλησιαστικοὺς ποιμενάρχας, τὴν δὲ θέσιν καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου εἶχε σφετερισθῆ ὁ καθολικὸς ἢ λατινικός, ὁ Νέριος ἐπέτρεψε τὸν διορισμὸν καὶ Ἕλληνος ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν παρὰ τὸν ὑπάρχοντα Λατῖνον τοιοῦτον καὶ τὴν ἐπανόρθωσιν τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου χάριν τῶν ἰθαγενῶν. Ὁ πρῶτος οὕτω διορισθεὶς Ἕλλην ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν μετὰ τὸν γνωστὸν ἡμῖν Μιχαὴλ Χωνιάτην ἦτο Δωρόθεός τις, ὅστις μετ' ὀλίγον ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Μακαρίου διὰ λόγους, οὓς προσεχῶς θέλομεν ἰδεῖ. κατῴκησε δὲ ἐκτὸς τῆς Ἀκροπόλεως ἐν τῇ κάτω πόλει, πιθανῶς παρὰ τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Διονυσίου, πλησίον τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὅπου καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας κατῴκουν οἱ μητροπολῖται[3].

Οὕτω λοιπὸν ἤρξατο διὰ τοῦ Νερίου νέα ἠπιωτέρα καὶ δικαιοτέρα κυριαρχία ξένων, ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἡ τῶν

[1] Hopf, τόμ. Ζ', σ. 26 καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτόθι.

[2] Περὶ τῆς ὑπὸ Φράγκων ἐν ἐπισήμοις ἐγγράφοις χρήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἰδίως ἐν Κερκύρᾳ, Ἄργει, Ναυπλίῳ καὶ τῷ δουκάτῳ Ἀθηνῶν, ἴδε καὶ Ἰωάννου Ῥωμανοῦ Γρατιανὸν Τζώρτζην, σ. 62 ἑπ.

[3] Πρβ. Miklosich καὶ Müller, Acta et diplom. med. ævi, Wien, 1863. τόμ. Β'., σ. 165. Spon, Voyage en Grèce, Β', σ. 200. Aug. Mommsen, Athen. Christ., σ. 42 καὶ Γρηγορόβ. Β', σ. 226.

Ἀτζαϊώλων. Οἱ δοῦλοι οἴκοι τε καὶ ἐν τοῖς ἀγροῖς δὲν ἔλειπον βεβαίως καὶ ἐπὶ τούτων, ὡς θέλομεν ἰδεῖ παρακατιόντες, τὰ φέουδα ὅμως τῆς χώρας καὶ οἱ τιμαριοῦχοι ἐξέλιπον, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ ἡ πολυτυραννία· διότι ὁ Νέριος οὐδένα πλέον τιμαριοῦχον μεγιστᾶνα ἀνέδειξεν, εἰ καὶ παρεχώρησε πάντως ἐκ τῆς χώρας εἰς οἰκείους καὶ φίλους του μέρη πρὸς κάρπωσιν. Ἀντὶ λοιπὸν τῶν πολλῶν κυρίων ἡ χώρα εἶχε τοῦ λοιποῦ ἕνα μόνον, οἱ δὲ ἰθαγενεῖς αὐτῆς κάτοικοι ἀπέκτησαν μείζονα ἀναψυχὴν καὶ αὐθυπαρξίαν. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα οἱ γεροντότεροι καὶ μᾶλλον εὐϋπόληπτοι πάσης κοινότητος τότε ἤδη ἀπετέλουν συμβούλιον καὶ εἶδος ἰθαγενοῦς βουλῆς· διότι ὁ ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνώνυμος θρῆνος λέγει ὅτι οὗτοι «ἐσκότωσαν . . .

τοὺς γέροντας, τοὺς φρόνιμους καὶ τὴν βουλήν των ὅλην[1]·»

Αἱ δὲ ἀρχαὶ τῶν πόλεων καὶ κοινοτήτων ἐλαμβάνοντο κατὰ μέγα μέρος καὶ ἐκ τῶν ἰθαγενῶν· τοὐλάχιστον ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχον δύο νοτάριοι, ἀμφότεροι ἰθαγενεῖς, ὁ Δημήτριος Ῥένδης καὶ ὁ Νικόλαος Μακρῆς[2]. Τοσοῦτον δ' ἐπεκράτησεν ἔκτοτε τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον καὶ ὁ Ἑλληνισμός, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Φράγκοι ἤρξαντο ἐξελληνιζόμενοι. Οὕτω κλάδος τοῦ περιφήμου ἐν Φλωρεντίᾳ οἴκου τῶν Μεδίκων μεταναστεύσας τότε εἰς τὸ δουκάτον καὶ τὴν Ἀργολίδα μετωνομάσθησαν **Ἰατροί**, χάριν ἑνός, τῶν ὁποίων, τοῦ Νικολάου Ἰατροῦ, ἐν Ἀθήναις ἐγκατεστημένου, ἐξέδωκεν ὁ Νέριος τῷ 1387 ἑλληνιστὶ γεγραμμένον δωρητήριον δίπλωμα, σωζόμενον μέχρις ἡμῶν[3]. Ἐνῷ δὲ οὕτω τὸ φραγκικὸν στοιχεῖον ἀπερροφᾶτο ἐπὶ τῶν Ἀτζαϊώλων ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ, ἀνεμιγνύετο τοῦτο συγχρόνως καὶ πρὸς τὸ ἀλβανικόν, τὸ ὁποῖον τότε ἐν συμπαγεῖ πληθυσμῷ ἐγκατεστάθη ἐν τῇ χώρᾳ. Γνωρίζομεν ἤδη ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος μεταναστεύσαντες εἰς Θεσσαλίαν προέβησαν ἐκεῖθεν τῷ χρόνῳ καθ' ὁμίλους μεσημβρινώτερον καὶ ἐγκατεστάθησαν πολλαχοῦ τῶν ἠρημωμένων ἑλ-

[1] Ὁ ὕμνος οὗτος σῴζεται χειρόγραφος ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ βιβλιοθήκῃ Πετρουπόλεως, ὅθεν ἀντέγραψε καὶ πρῶτος τύποις ἐξέδωκεν αὐτὸν τῷ 1881 ὁ Γαβριὴλ Δεστούνης, ἀνετύπωσε δὲ καὶ ὁ Δημήτριος Καμπούρογλος ἐν Τουρκοκρ. Μνημ. Α', σελ. 49—51.

[2] Ἐξάγεται ἐξ ἐγγράφου τοῦ ἐν Τουρίνῳ ἀρχείου τῶν 29 Δεκ. 1391. Πρβ. Γρηγοροβ Β', σ, 227.

[3] Πρβ. Γρηγορ. Β', σ. 227-228 καὶ Buchon, Nouvelles Rech., Α', σ. 131.

ληνικῶν χωρῶν ἔν τε Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ὑπηρετοῦντες καὶ ὡς μισθοφόροι. Ἐν τῇ χερσονήσῳ παρεχώρησαν αὐτοῖς γαίας οἱ δεσπόται Μανουὴλ Καντακουζηνὸς καὶ ὁ δεύτερος διάδοχός του Θεόδωρος Παλαιολόγος, ἐν τῷ δουκάτῳ δ' Ἀθηνῶν γαίας καὶ διετῆ, ὡς εἴδομεν, ἀτέλειαν ὁ Πέτρος Ε' τῆς Ἀραγωνίας καὶ ἐν Εὐβοίᾳ οἱ Ἐνετοί. Αὐτὸς δ' ὁ Νέριος εἶχεν Ἀλβανοὺς μισθοφόρους ἐν Κορίνθῳ, κατῴκισε δ' ἔπειτα πολλοὺς αὐτῶν ἐν τῷ δουκάτῳ, καὶ ἰδίως ἐν Ἀττικῇ, ὅθεν κατέλαβον κατ' ὀλίγον καὶ τὰς νήσους Σαλαμῖνα, Αἴγιναν, Πόρον, Ὕδραν καὶ Σπέτζας[1]. Οὕτω νέα τῶν κατοίκων συγχώνευσις καὶ ἀναζύμωσις διενεργεῖτο καὶ νέος παρεσκευάσθη τῆς Ἀττικῆς πληθυσμός, μέχρι σήμερον ἐν αὐτῇ ἐγκατεστημένος.

Μόλις ὅμως ὁ Νέριος εἶχεν ἀποβῆ κύριος τοῦ δουκάτου καὶ ἐκπληρώσει οὕτω τὴν ἀρχαίαν ἐπιθυμίαν καὶ τὰ σχέδιά του, καὶ ἤρξαντο ν' ἀναφαίνωνται διάφοροι κίνδυνοι ἔκ τε τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐκ νέου εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ προέβησαν μέχρι τῶν μεσημβρινωτάτων τῆς Πελοποννήσου ἐν ἔτει 1388, καὶ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε συμμάχων καὶ φίλων του Ναβαρραίων καὶ Ἐνετῶν. Ὁ τότε ἀρχηγὸς τῆς Ἑταιρείας τῶν Ναβαρραίων Πέτρος Σουπεράνος δὲν ἐλησμόνει ὅτι κυρίως οἱ Ναβαρραῖοι ἐκυρίευσαν τὸ δουκάτον, θραύσαντες τὴν δύναμιν τῶν Καταλάνων, διὸ ἀπῄτει ἀποζημιώσεις παρὰ τοῦ Νερίου καὶ ἦτο ἕτοιμος νὰ ἐπιτεθῇ κατ' αὐτοῦ, ἐὰν μὴ ἐπήρχετο ἐν ἔτει 1388 ἡ τῶν Τούρκων ἐπιδρομὴ καὶ ὁ σύγχρονος λοιμός, ὁ ἐκ νέου τότε μαστίσας τὴν Πελοπόννησον, ἅτινα ἀνεχαίτισαν αὐτόν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ἡ Ἐνετία οὐ μόνον παράπονα ἐξέφρασε πρὸς τὸν Νέριον, διότι οὗτος, καίπερ διατηρῶν μίαν γαλέραν, δὲν μετεχειρίσθη αὐτὴν πρὸς ἀπόκρυσιν τῆς ἐν ἔτει 1388 ἐπιδρομῆς τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ εἰς ἔτι τραχυτέρας σχέσεις περιῆλθε πρὸς αὐτὸν διὰ τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Ἄργει συμβάντα. Κατὰ πάντων δὲ τούτων ὁ Νέριος οὐδένα ἄλλον εἶχε σύμμαχον ἐκ τῶν χριστιανῶν ἐν Ἑλλάδι ἡγεμόνων ἢ τὸν δεσπότην Λακωνίας Θεόδωρον Παλαιολόγον (1388—1407), εἰς ὃν διελθόντα ἐν ἔτει 1388 διὰ τῆς Κορίνθου κατὰ τὴν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Λακωνίαν μετάβασίν του, ἔδωκεν ὡς σύζυγον τὴν ἑτέραν τῶν θυγατέρων του Βαρθολομαίαν, τὴν ὡραιοτάτην γυναῖκα τῆς ἐποχῆς της,

[1] Πρβ. καὶ ἀνωτ. σ. 346. Γρηγορόβ. Β', σ. 229—230 καὶ Τάσον Νεροῦτσον ἐν Δ. Καμπουρόγλου Μνημ. τόμ. Α', σ. 342 ἐπ.

κατὰ Χαλκοκονδύλην, καὶ ὡς προῖκα τὴν μετὰ θάνατον κληρονομίαν τῆς Κορίνθου[1], ἐνῷ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἦτο σύζυγος τοῦ ἡγεμόνος Κεφαλληνίας καὶ Λευκάδος Καρόλου Τόκκου. Ἡ συγγένεια αὕτη καὶ συμμαχία μετὰ τοῦ δεσπότου Θεοδώρου ἦτο ἀναγκαιοτάτη τῷ Νερίῳ πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ ἐκ τῶν Ναβαρραίων καὶ Τούρκων κινδύνου καὶ ἐχρησίμευσεν αὐτῷ τὰ μέγιστα ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς μετ' ὀλίγον ἐκραγείσαις ἔρισιν. Ἐν Ἄργει δηλ: καὶ Ναυπλίῳ ὁ τελευταῖος ἐκ τῶν ἀπογόνων τοῦ Γουαλθήρου Β' τοῦ Βριεννίου αὐθέντης τῶν χωρῶν τούτων, Γουίδων τοῦ Ἀγγιέν, ἀποθανὼν τῷ 1377, ἀφῆκεν ἄγαμον τὴν μονογενῆ θυγατέραν του Μαρίαν, ἣν εἶχεν ἀρραβωνίσει πρὸς τὸν Ἰωάννην Λώριαν (σ. 362)· οἱ δὲ Ἐνετοὶ μετέπεισαν αὐτὴν νὰ ὑπανδρευθῇ τὸν ἐξ Ἐνετίας εὐγενῆ Πέτρον Κορνάρον. Ἐν ἔτει δὲ 1388 ἐπῆλθεν ὁ θάνατος καὶ τοῦ ἄρχοντος Ναυπλίου καὶ Ἄργους Πέτρου Κορνάρου ἄνευ διαδόχου τινός, ἡ δὲ χήρα αὐτοῦ καὶ οἱ Φράγκοι τῆς Ἀργολίδος, φοβούμενοι μὴ ὁ δεσπότης Θεόδωρος καὶ ὁ Νέριος καταλάβωσι τὴν τόσον σπουδαίαν πρὸς ἕνωσιν τῆς Κορινθίας μετὰ τῆς Λακωνίας χώραν ταύτην, παραπειθόμενοι δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, ἔπεμψαν πρεσβείαν καὶ ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἐνετίας, ἥτις οὐ μόνον τὰ αὐτὰ ἐν Πελοποννήσῳ συμφέροντα εἶχεν, ἀλλὰ καὶ μεγάλως ἐστερέωνε τὴν ἐν τῇ χερσονήσῳ κυριαρχίαν της διὰ τῆς προσκτήσεως τοῦ λιμένος καὶ τοῦ φρουρίου τοῦ Ναυπλίου. Ἡ Ἐνετία λοιπὸν διά τε τοὺς λόγους τούτους καὶ διότι ἐφοβεῖτο «τὸν ὁμολογουμένως σκληρὸν τύραννον Νέριον[2],» ὅστις ἀπό τινος ἀδιακόπως ἔβλαπτε τὰς ἐν Ἑλλάδι ἐνετικὰς κτήσεις διὰ τῶν ἀπίστων Τούρκων, ἀπεφάσισε κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1388 νὰ καταλάβῃ τὴν Ἀργολίδα. Πρὶν ὅμως γίνῃ τοῦτο, ὁ πολεμικὸς τῆς Λακωνίας δεσπότης ἐκ συνεννοήσεως πρὸς τὸν πενθερόν του Νέριον κατέλαβε τὸ Ἄργος καὶ παρεσκευάζετο νὰ καταλάβῃ καὶ τὸ Ναύπλιον καὶ ὅλην τὴν Ἀργολίδα. Τοῦτο μαθοῦσα ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἐξαπέστειλε κατεπειγόντως τὸν Περάτσον Μαλιπιέρον (Perazzo Malipiero) μετὰ πολλῶν χρημάτων καὶ πληρεξουσιότητος, ὅπως πρῶτον μὲν σπεύσῃ νὰ καταλάβῃ τὸ Ναύπλιον, ἔπειτα δ' ἐκβάλῃ καὶ τὸν Θεόδωρον ἀπὸ τὸ Ἄργος, συγχρόνως δὲ διέταξε ταῖς ἐν Χαλκίδι ἐνετικαῖς ἀρχαῖς νὰ ἄρωσι τὴν ἐπὶ τοῦ πορθ-

[1] Χαλκοκονδύλης ἐν 4, 208.

[2] Hopf, τόμ. Ζ'., σ. 49. Πρβ. καὶ Γρηγορόβ. Β'.. 234 ἐπ., ἔνθα καὶ αἱ ἐκ τῶν ἀρχείων μαρτυρίαι.

μοῦ γέφυραν καὶ νὰ παρακωλύσωσι πᾶσαν πρὸς τὸ δουκᾶτον ἐπικοινωνίαν, μέχρις οὗ ὁ Νέριος, ὃν ἐθεώρουν αἴτιον τῆς καταλήψεως τοῦ Ἄργους, ἐνεργήσῃ ν᾽ ἀποδοθῇ τοῦτο [1]. Καὶ τῷ ὄντι σπεύσας ὁ Μαλιπιέρος κατέλαβεν ἐγκαίρως τὸ Ναύπλιον καὶ προσεπάθει διὰ παντὸς μέσου νὰ ἐκβιάσῃ τὸν Θεόδωρον εἰς ἐκκένωσιν τοῦ Ἄργους, οὗτος ὅμως ἠρνεῖτο νὰ πράξῃ τοῦτο καὶ τὸ ἀπέφευγε ἐπὶ μυρίαις προφάσεσι, διὸ ἀπεφάσισαν τελευταῖον οἱ Ἐνετοὶ νὰ συμμαχήσωσι κατ᾽ αὐτοῦ καὶ τοῦ πενθεροῦ του Νερίου μετὰ τῶν καὶ ἄλλως πολεμίων τούτοις Ναβαρραίων. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν τελευταίων τούτων προσεκάλεσε τότε παρ᾽ ἑαυτῷ τὸν Νέριον, ὅπως δῆθεν διαπραγματευθῶσι περὶ τῶν μεταξύ των διαφορῶν, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας συλλαβὼν ἐφυλάκισεν αὐτὸν τὸ θέρος τοῦ 1389 διὰ τοῦ ὑπαρχηγοῦ τῶν Ναβαρραίων Ἀσάνου Ζαχαρίου, ἐλπίζων οὕτως οὐ μόνον ἑαυτὸν καὶ τοὺς συνεταίρους του νὰ ἐκδικηθῇ καὶ νὰ λάβῃ λύτρα μεγάλα, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ποθουμένην ἐκκένωσιν τοῦ Ἄργους νὰ ἐκβιάσῃ. Καὶ τῷ ὄντι ἡ αἰχμαλωσία τοῦ πενθεροῦ του ἔκαμε τὸν Θεόδωρον νὰ φανῇ συγκαταβατικώτερος, ὅπως κερδήσῃ ὅμως καιρόν, ἔπεμψε πρέσβεις εἰς Ἐνετίαν μυρία ὅσα προφασιζομένους καὶ ὑπισχνουμένους, ἀλλ᾽ ἔλαβεν ἐκεῖθεν τὴν ἀπάντησιν ὅτι, ἵνα μεσιτεύσῃ ἡ Ἐνετία πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Νερίου, ἔπρεπε νὰ ἐκκενωθῇ πρότερον τὸ Ἄργος. Καὶ ἡ σύζυγος δὲ τοῦ Νερίου Ἁγνὴ κατέβαλε μετὰ τοῦ Θεοδώρου πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνδρός της, ἀλλὰ μάτην. Τότε ἐτέθησαν πανταχόθεν εἰς ἐνέργειαν πάντα τὰ μέσα πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ αἰχμαλώτου. Ἡ Φλωρεντία καὶ ὁ ἕτερος τῶν ἀδελφῶν του Δονάτος ἔπεμψαν πρεσβείαν εἰς Ἐνετίαν, ὅπως πείσωσιν αὐτὴν νὰ προστατεύσῃ τὸν Νέριον, τυγχάνοντα ἐπίτιμον αὐτῆς πολίτην, συγχρόνως δὲ παρεκλήθη καὶ ὁ πάπας νὰ μεσιτεύσῃ. Ἀλλ᾽ ἡ Ἐνετία οὐ μόνον ἠρνεῖτο ἐπιμόνως πᾶσαν ἐπέμβασιν ὑπὲρ τοῦ Νερίου, ἐνόσῳ ὁ γαμβρὸς τούτου κατεῖχε τὸ Ἄργος, ἀλλὰ καί, ὅπως αὐξήσῃ τὰ δεινά, διέκοψεν, ὡς εἴπομεν, πᾶσαν πρὸς τὰς χώρας τοῦ αἰχμαλώτου ἐμπορικὴν σχέσιν, τουτέστιν ἀπηγόρευσε τὴν εἰς Εὔβοιαν καὶ ἀλλαχοῦ τῶν ἐνετικῶν κτήσεων μετάβασιν ὑπηκόων τοῦ Νερίου καὶ μετακόμισιν ἀττικῶν προϊόντων. Οἱ τοῦ Νερίου ἐν τούτοις προστάται δὲν ἀπέκαμον ἐνεργοῦντες. Ὁ μὲν ἀδελφὸς αὐτοῦ καρδινάλιος Ἄγγελος Ἀτζαϊώλης προέτρεπε τὸν δεσπότην Θεόδωρον νὰ ἐπιτεθῇ μεθ᾽ ὅλων

[1] Ἴδε τὰς ἐκ τῶν ἀρχείων μαρτυρίας παρὰ Γρηγορob. Β', σ. 235.

τῶν δυνάμεών του κατὰ τῶν Ναβαρραίων, ἵνα ἐκβιάσῃ τὴν ἀπόλυσιν τοῦ πενθεροῦ του, πρὸς ὃ καὶ ἤρξατο ὁ Θεόδωρος νὰ παρασκευάζηται μετὰ πολλῆς δραστηριότητος, ὁ δ' ἕτερος ἀδελφὸς Δονατος καὶ ἡ Φλωρεντία ἔπεμψαν ἐκ νέου πρεσβείαν εἰς Ἑνετίαν προτρέποντες αὐτὴν νὰ ἐπέμβῃ ὑπὲρ τοῦ Νερίου καὶ ὑποσχόμενοι τὴν ἐκκένωσιν τοῦ Ἄργους καὶ χρηματικὴν ἀποζημίωσιν, πρὸς ἐξασφάλισιν δὲ παρέχοντες τῇ Ἑνετίᾳ ὡς ἐχέγγυον τὰ Μέγαρα, τὰς Θήβας καὶ τὰς Ἀθήνας, ὅπως κατέχῃ αὐτὰς μέχρις ἐκπληρώσεως τῶν ὑπεσχημένων. Ἐπειδὴ δὲ καὶ πάλιν ὑπώπτευον ἀποτυχίαν ἐν Ἑνετίᾳ, το μὲν ἀνήγγειλαν τῇ Ἁγνῇ νὰ παρασκευασθῇ εἰς πόλεμον, τὸ δὲ ἔπεμψαν κρύφα πρεσβείαν καὶ εἰς τὴν ἀντίζηλον καὶ ἄσπονδον τῆς Ἑνετίας πολεμίαν, τὴν Γένουαν, ἐπικαλούμενοι τὴν ἐπέμβασιν τῆς δημοκρατίας ταύτης[1]. Ἡ δὲ Ἑνετία κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπέμενε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἄρνησίν της, εἰ καὶ ἡ πολιτεία τῆς Φλωρεντίας ἠγγυᾶτο διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν ἀποζημιώσεων, ὑποπτεύουσα πάντοτε καὶ θέλουσα ὡς πλεῖστα ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης νὰ ὠφεληθῇ, τελευταῖον ὅμως βλέπουσα ὅτι ὁ μὲν Θεόδωρος παρεσκευάζετο νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Ναβαρραίων μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεώς του, ὁ δὲ Κορινθιακὸς κόλπος ἔβριθε Γενουαίων κορσάρων ἑτοίμων νὰ ἐπέμβωσιν ὑπὲρ τοῦ Νερίου καὶ φοβηθεῖσα μὴ ἀπολέσῃ τὰ πάντα, ἔπεμψεν ἐν τάχει πληρεξουσίους εἰς Πελοπόννησον πρὸς τους Ναβαρραίους, ὅπως κατορθώσωσι συμβιβασμόν τινα. Κατὰ Μαΐον λοιπὸν τοῦ 1390 συνεφώνησαν ὁ Νέριος καὶ ὁ αἰχμαλωτίσας αὐτὸν Ἀσανος Ζαχαρίας, παρόντων τῶν Ἑνετῶν ἀπεσταλμένων καὶ τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ναβαρραίων, ν' ἀφεθῇ ὁ πρῶτος ἐλεύθερος ἐπὶ τοῖς ἑξῆς ὅροις· εἰς μὲν τους Ναβαρραίους ὁ Νέριος νὰ πληρώσῃ ὡς λύτρα καὶ ἀποζημίωσιν διὰ τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν μεγάλην ποσότητα χρημάτων, εἰς δὲ τους Ἑνέτους νὰ παραδώσῃ τὸ Ἄργος, ἠναγκασμένος ὢν καὶ νὰ πολεμήσῃ μετὰ των Ἑνετῶν κατὰ τοῦ Θεοδώρου, ἂν οὗτος δὲν ἔστεργε νὰ ἐκχωρήσῃ αὐτὸ ἀντὶ χρηματικῆς ἀποζημιώσεως πληρωτέας ὑπὸ τοῦ Νερίου. Ὡς ἐχέγγυα διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὑποσχέσεών του τούτων ὑπεχρεοῦτο ὁ Νέριος πρὸ τῆς ἀφέσεώς του νὰ παραδώσῃ τοῖς Ἑνετοῖς τὴν ἑτέραν τῶν θυγατέρων του Φραγκίσκαν, δούκισσαν Κεφαλληνίας, ὅμηρον, ἔτι δὲ καὶ τὸ φρούριον τῶν Μεγάρων, ὅπως κατέχηται ὑπὸ ἑνετικῆς φρουρᾶς δαπάνῃ αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐκ-

[1] Hopf ἐν τόμ. Ζ', σ. 50. Γρηγορόβ. ἐν Β', σ. 236 ἑπ.

πληρώσεως τῶν ὑπεσχημένων, καὶ τοὺς ἐν Κορίνθῳ θησαυρούς του ὡς χρηματικὰ ἀσφάλιστρα. Ἂν δὲ τυχὸν δὲν ἤθελε νὰ παραχωρήσῃ τὸ φρούριον τῶν Μεγάρων, ἐδικαιοῦτο ἡ Ἑνετία ν' ἀφαιρέσῃ ἐκ τοῦ ἐν Κορίνθῳ θησαυροῦ του 25,000 ἑνετικῶν φλωρίων ὡς ἀποζημίωσιν καὶ ποινήν. Οἱ πλείονες τῶν ὅρων τούτων δὲν ἀπήντησαν δυσκολίας περὶ τὴν παραδοχήν, τὴν τῶν Μεγάρων ὅμως παραχώρησιν μόλις κατὰ Σεπτέμβριον συγκατένευσε ν' ἀποδεχθῇ ἡ τοῦ Νερίου σύζυγος Ἁγνή, διὸ ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτοῦ δὲν ἐγένετο ἢ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1390 [1]. Ἀφεθεὶς δ' ὁ Νέριος ἐλεύθερος τὰς μὲν ἄλλας ὑποχρεώσεις του ἄνευ πολλῆς δυσκολίας ἐξεπλήρωσε, τὸν γαμβρόν του ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ πείσῃ ὅπως παραδώσῃ τὸ Ἄργος τοῖς Ἑνετοῖς, ἀλλ' οὔτε πόλεμόν τινα μετά τινος ἀποτελέσματος ἠδυνήθη ἡ Ἑνετία νὰ κινήσῃ κατ' ἐκείνου, διότι οἱ Τοῦρκοι, εἰσβαλόντες τότε ἐκ νέου εἰς τὴν Ἑλλάδα, προέβησαν μέχρι τῶν μεσημβρινῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ ἐπολιόρκησαν καὶ αὐτὸ τὸ Ναύπλιον, ἀνταμείβοντες οὕτως ἁρμοδίως τοὺς προκαλέσαντας τὴν εἰσβολὴν ταύτην Ἑνετούς.

Οἱ Τοῦρκοι δηλ., οἵτινες μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1382 ὑπὸ Μυρὰτ Α'. ἅλωσιν τῆς Σόφιας καὶ τὴν ἐν ἔτει 1389 παρὰ Κόσσοβον μάχην εἶχον ἀποβῆ παντοδύναμοι, καταστήσαντες φόρου ὑποτελεῖς τό τε σερβικὸν κράτος καὶ τὴν Βουλγαροβλαχίαν, ἤρξαντο νὰ στρέφωσι καὶ πάλιν τὰ βλέμματά των πρὸς μεσημβρίαν καὶ μόνον ἀφορμὴν ἐζήτουν, ἵνα εἰσβάλωσιν ἐκ νέου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ νέος Σουλτάνος Βαγιαζήτης ἦτο ὁ ἰσχυρότερος τότε ἡγεμὼν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀφορμὴν δὲ πρὸς νέαν εἰσβολὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα παρέσχεν αὐτοῖς ἡ Ἑνετία, ἢ τοὐλάχιστον οἱ σύμμαχοι αὐτοῖς Ναβαρραῖοι, οἵτινες βλέποντες ὅτι ὁ δεσπότης Θεόδωρος ἠρνεῖτο ἐπιμόνως νὰ παραδώσῃ τὸ Ἄργος εἰς χεῖρας τῆς δημοκρατίας κατὰ τὰ μετὰ Νερίου συμπεφωνημένα καὶ μὴ δυνάμενοι μόνοι νὰ κατορθώσωσί τι κατ' ἐκείνου, ἐπεκαλέσθησαν ἐν ἔτει 1390 διὰ πρεσβείας τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Σουλτάνου ἐναντίον τοῦ δεσπότου Λακωνίας καὶ τοῦ πενθεροῦ του Νερίου. Κατὰ τὰ ἔτη λοιπὸν 1392 καὶ 1393 ὁ Τοῦρκος στρατηγὸς Ὀβρένοσβεγ εἰσέβαλεν ἐκ Θεσσαλίας μετὰ στρατοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ κατὰ πρῶτον μὲν διηυθύνθη εἰς τὴν Ἀττικήν, ἣν ἐπὶ μακρὸν ἐξηκολούθει δῃῶν καὶ λεηλατῶν, ἐντεῦθεν δὲ προήλασεν εἰς Πελοπόννησον. Ὁ δὲ Νέριος μετεχειρίσθη ὅλας του τὰς δυνάμεις καὶ

[1] Hopf, Ζ', σ. 51 ἐπ. Γρηγορόβ. Β', 237—38.

πᾶν μέσον, ὅπως ἐκβάλῃ τοὺς πολεμίους ἐκ τῆς χώρας του, ἀλλὰ μάτην. Κατὰ πρῶτον ἀπετάθη πρὸς τοὺς Ἐνετούς, μὴ ὑποπτεύων, φαίνεται, αὐτοὺς ὡς αἰτίους τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων εἰς τὴν χώραν του, καὶ ἐζήτησεν ἐπικουρίαν, ἀλλ᾽ εἰς ἀπάντησιν τῷ ἐγένετο ἡ παρατήρησις, ὅτι τὸ Ἄργος παρανόμως εἰσέτι κατακρατεῖται. Τότε ὁ ἀπεσταλμένος αὐτοῦ Λουδοβῖκος Ἀλλιόττης, Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος τῶν Ἀθηνῶν, μετέβη πρὸς τὸν πάπαν παρακαλῶν αὐτὸν νὰ κηρύξῃ σταυροφορίαν κατὰ τῶν Τούρκων, ὅπερ καὶ ἔπραξεν ἐκεῖνος προθύμως, διότι οὐ μόνον τὸν ἐπίσκοπον Νέων Πατρῶν διέταξε κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1394 νὰ ἐξεγείρῃ ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα κατὰ τῶν ἀπίστων, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως προσεπάθησε νὰ πείσῃ εἰς ἐπικουρίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ Νέριος, ὑπὸ τῆς ἀνάγκης πιεζόμενος, εἶχε συνθηκολογήσει πρὸς τοὺς Τούρκους ὑπὸ τὸν ταπεινωτικὸν ὅρον, νὰ εἶνε φόρου ὑποτελὴς καὶ σύμμαχος αὐτῶν, καὶ ἤδη εἶχεν ἀρχίσει νὰ ῥυθμίζῃ ἀναλόγως τὰ τῆς θέσεώς του. Τούτου ἕνεκα ἐκ Ῥώμης μετέβη ὁ ἀπεσταλμένος αὐτοῦ εἰς Νεάπολιν, ὅπως ἀνανεώσῃ τὰς ἀρκετὸν ἤδη χρόνον παρημελημένας μεταξὺ τῶν Ἀνδηγαυῶν καὶ τοῦ Νερίου σχέσεις. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐφοβεῖτο, καὶ δικαίως, μήπως ὁ τῶν Ναβαρραίων ἀρχηγὸς Σουπεράνος, ὅστις ἐπανειλημμένως εἶχεν ἔλθει εἰς σχέσεις καὶ συνεννοήσεις πρὸς τοὺς Τούρκους, ἐσκόπει ν᾽ ἀποβῇ αὐτὸς ἀνώτατος κυρίαρχος τῆς Πελοποννήσου καὶ ταπεινώσας τὸν Θεόδωρον νὰ μεταχειρισθῇ αὐτόν τε καὶ τὸν Νέριον ὡς ὑποτελεῖς του. Ἐζήτησε λοιπὸν παρὰ τοῦ τότε βασιλέως τῆς Νεαπόλεως καὶ κυριάρχου τοῦ πριγκιπάτου Ἀχαΐας, εἰς ὃ συμπεριελαμβάνετο ἄλλοτε καὶ τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν, ν᾽ ἀπαλλάξῃ ἐντελῶς τὸ δουκάτον τοῦτο τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ ὑπάγεσθαι εἰς τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας ἢ Πελοποννήσου. Ὁ δὲ βασιλεὺς Λαδίσλαος, ὅστις ἤδη ἐν ἔτει 1391 εἶχεν ἀναγορεύσει τὸν Νέριον τοποτηρητήν του ἐν τῷ πριγκιπάτῳ Ἀχαΐας, συγκατένευσε προθύμως εἰς τὴν αἴτησιν ταύτην, διώρισεν ἀντὶ τοῦ Νερίου τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀρχιεπίσκοπον Φλωρεντίας καὶ καρδινάλιον Ἄγγελον Ἀτζαϊώλην τοποτηρητήν του ἐν τῷ πριγκιπάτῳ Ἀχαΐας, ἔνθα ἦτο καὶ μητροπολίτης Πατρῶν, τὸν δὲ Νέριον ἐκήρυξεν ἀνεξάρτητον κύριον τοῦ τε δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεών του κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1394, ἀπονείμας αὐτῷ καὶ τὸν τίτλον δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν [1].

[1] Ἴδε τὰ σχετικὰ ἔγγραφα παρὰ Buchon, Nouv. Rech., Β', σ. 223, ἀρ. XLI. Πρβ. δὲ καὶ Hopf, σ. 55. Γρηγορογ. Β', σ. 244.

Ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικῶς ἐρρύθμισεν ὁ Νέριος τὰ πράγματα, ὡς ἐδόκει αὐτῷ, ἀσφαλέστερον. Ὡς αἴτιον τῆς ἐν ἔτει 1392 εἰσβολῆς τῶν Τούρκων εἶχεν ἐκλάβει ὁ Νέριος ὄχι τὴν Ἑνετίαν, ἀλλὰ τὸν Ἕλληνα ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν Δωρόθεον (ἴδε σ. 378), διὸ ἀπετάθη πρὸς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχεῖον ἀπαιτῶν τὴν καθαίρεσιν καὶ ἀντικατάστασιν αὐτοῦ δι' ἑτέρου ποιμενάρχου. Ἡ δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησία, ἥτις ἦτο πεπεισμένη περὶ τῆς ἀθωότητος τοῦ Δωροθέου, κατ' ἀρχὰς μὲν οὐ μόνον δὲν ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν τοῦ Νερίου, ἀλλὰ καὶ ἐπεκύρωσε τὴν ἐπὶ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς δικαιοδοσίαν ἐκείνου, τελευταῖον ὅμως πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλων ἐνέδωκεν εἰς τὰς ἐπιμόνους παραστάσεις τοῦ Νερίου καὶ διώρισεν ἀντὶ τοῦ Δωροθέου ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν, ἔξαρχον πάσης Ἑλλάδος καὶ πρόεδρον Θηβῶν καὶ Νέων Πατρῶν, τὸν Μακάριον [1]. Θέλομεν ἐν τούτοις ἰδεῖ μετ' ὀλίγον πόσον ἐπιζήμιος διὰ τοὺς δυνάστας τῶν Ἀθηνῶν ὑπῆρξεν ἡ ἀλλαγὴ αὕτη μολονότι ὁ Νέριος ἐφρόνει ὅτι διὰ ταύτης ἐξησφάλισε πλέον τὴν θέσιν του.

Ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν Ναβαρραίων ἀρχηγὸς Πέτρος Σουπεράνος δὲν εἶδεν ἀδιαφόρως τὰς ἐν τῷ πριγκιπάτῳ καὶ τῷ δουκάτῳ μεταβολάς, διότι μετέβη ἐν ἔτει 1394 πρὸς τὸν Βαγιαζήτην, ὅπως ἐπικαλεσθῇ τὴν ἐπικουρίαν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Νερίου καὶ τοῦ Θεοδώρου, οἱ δὲ Τοῦρκοι τῷ ὄντι ἐπεχείρησαν κατὰ Ἰούλιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους νέαν εἰσβολὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον, ἀλλὰ βραχυχρόνιον ταύτην. Ἡ νέα αὕτη τῶν Τούρκων ἐπιδρομὴ καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς δεινὰ ἔπεισαν, φαίνεται, τόν τε Νέριον καὶ τὸν Θεόδωρον ὅτι δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ εἶνε διαρκῶς πολέμιοι τῶν τε Ἑνετῶν καὶ τῶν Ναβαρραίων καὶ ἀπεφάσισαν νὰ συμβιβασθῶσιν ὁριστικῶς πρὸς τοὺς πρώτους. Ὁ μὲν Θεόδωρος παρέδωκε κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1394 τὸ Ἄργος, τὴν πέτραν τοῦ σκανδάλου, τοῖς Ἑνετοῖς, ἔλαβε δ' ἀντ' αὐτοῦ παρὰ τοῦ πενθεροῦ του τοὺς ἐν Κορίνθῳ ὡς ἐχέγγυον ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κρατουμένους θησαυρούς, ἐξ ὧν ὅμως ἔπρεπε ν' ἀφαιρεθῶσι προηγουμένως τὰ ἔξοδα τῆς μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατοχῆς τῶν Μεγάρων, κατὰ τὰ συμπεφωνημένα. Ἡ δ' Ἑνετία ἀπέδωκε τῷ Νερίῳ τὰ Μέγαρα καὶ ἐκήρυξεν αὐτόν τε καὶ τὸν Θεόδωρον φίλους της. Καὶ τῷ ὄντι ἔκτοτε διετήρησαν ὅ τε

[1] Hopf ἐν τόμ. Ζ', σ. 55. Ἴδε τὸ συνοδικὸν τοῦ Πατριαρχείου ἔγγραφον, ἐκδεδομένον τὸν Μάρτιον τοῦ 1393 παρὰ Miklosich καὶ Müller, Acta et diplom. med. aevi, Β', σ. 435.

Νέριος καὶ ὁ Θεόδωρος λίαν φιλικὰς πρὸς τὴν Ἐνετίαν σχέσεις καὶ διετέλουν αὐτῆς σύμμαχοι[1].

Ὁ Νέριος ἐπέζησεν ὀλίγους μόνον μῆνας τῆς ἐπιτυχοῦς λύσεως τῶν πρὸς τὴν Ἐνετίαν διαφορῶν καὶ τῆς εἰς ἀνεξάρτητον δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν ἀναγορεύσεώς του, διότι κατὰ Νοέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀπεβίωσεν, ἀφοῦ προηγουμένως μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἐποίησεν ἐπισήμως ἐν Κορίνθῳ τὴν διαθήκην του[2]. Ἐν αὐτῇ πρῶτον πάντων ὥρισε νὰ ταφῇ ὁ νεκρός του ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ναῷ τῆς Θεοτόκου, τῷ Παρθενῶνι, εἰς ὃν ἀφιέρωσεν ὁλόκληρον τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τῶν περιχώρων, διατάξας πρὸς τούτοις νὰ ἐπαργυρωθῶσιν ἐκ νέου αἱ πύλαι τῆς ἐκκλησίας ταύτης καὶ ν' ἀποδοθῶσι πάντα τὰ κειμήλια, ἅτινα χάριν αὐτοῦ ἄλλοτε—κατὰ τὴν ἀπολύτρωσίν του πιθανώτατα—ἀφῃρέθησαν, πρὸς δὲ νὰ προστεθῶσιν εἰς τοὺς μέχρι τοῦδε ἱερεῖς τοῦ ναοῦ καὶ ἕτεροι εἴκοσιν ἐπίσης καθολικοί, ὅπως δέωνται εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα ὑπὲρ τῆς ψυχῆς του, διατηρούμενοι διὰ τῶν ἐκ τῆς πόλεως εἰσοδημάτων τοῦ ναοῦ. Πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ τῶν διαταγῶν του τούτων ἀναφορικῶς πρὸ τὰς Ἀθήνας ἔθηκε τὴν χώραν καὶ τὸν ναὸν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἐνετίας, τούτου δ' ἕνεκα ἴσως ὁ Χαλκοκονδύλης λέγει ὅτι ἐκληροδότησε τὰς Ἀθήνας τοῖς Ἐνετοῖς[3]. Καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς δὲ ναοὺς ἐν Ἀθήναις, Κορίνθῳ καὶ Ἄργει διέταξε ν' ἀποδοθῶσι πλουσίως τὰ ἀφαιρεθέντα κοσμήματα. Μετὰ δέ τινας ἄλλας παρομοίας διατάξεις κηρύττει ἐν τῇ διαθήκῃ ὁ Νέριος ἐλευθέραν καὶ ἀνεξάρτητον τῆς περιουσίας της κυρίαν τὴν θυγατέρα τοῦ ἤδη γνωστοῦ ἡμῖν εὐυπολήπτου ἰθαγενοῦς Ἀθηναίου συμβολαιογράφου Δημητρίου Ῥένδη Μαρίαν, ἐρωμένην αὐτοῦ τυγχάνουσαν, ἐξ ἧς εἶχε νόθον υἱὸν ὀνόματι Ἀντώνιον[4]. Τῷ τοσοῦτον συνδραμόντι αὐτὸν ἀδελφῷ του Δονάτῳ ἐκληροδότησε τὰς ἐν Φλωρεντίᾳ κτήσεις του καὶ 250 ἐνετικὰ φλωρία, τοῖς δ' ἄλλοις ἐν Ἰταλίᾳ συγγενέσιν αὐτοῦ ἐκληροδότησεν ἀνάλογα χρηματικὰ ποσά.

[1] Hopf ἐν τόμ. Ζ', σ. 56. Γρηγοροβ. ἐν τόμ. Β'', σ. 245.

[2] Ἴδε Χαλκοκονδύλην ἐν σ. 207—208, 213 ἐπ. ἐκδ. Βόννης. Buchon, Nouvelles Recherches, τόμ. Β', σ. 254—256 καὶ Hopf, τόμ. Ζ', σ. 58. Γρηγορόβ. Β', σ. 243 ἐπ.

[3] Χαλκοκονδύλης ἐν 4, 213.

[4] Ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν Ἀτζαϊωλῶν οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον ἴσην θέσιν πρὸς τοὺς Φράγκους, ἀλλ' ὅτι ἠπιώτεραι μέν, ἐξηκολούθουν ὅμως οὐχ ἧττον ἐν τοῖς καθόλου αἱ τῆς πρώτης φραγκοκρατίας διατάξεις.

Τὰς ἐν Ἄργει ἰδιοκτησίας του ἀφιέρωσεν εἰς τὸ ἐκεῖ νοσοκομεῖον, εἰς δὲ τὸν γαμβρόν του Θεόδωρον Παλαιολόγον δεσπότην Λακωνίας, εἰς ὃν ἐκ συμφωνίας ἀνῆκεν ὡς προὶξ ἡ Κόρινθος, ἐχάρισε καὶ τὸ ἐξ 9,700 ἐνετικῶν φλωρίων χρέος του. Τὸν μόνον υἱόν του, τὸν νόθον Ἀντώνιον Ἀτζαϊώλην, ἀνέδειξε κύριον τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Λεβαδείας· γενικὴν δὲ κληρονόμον του ἀφῆκε τὴν νεωτέραν θυγατέρα του Φραγκίσκαν, σύζυγον τοῦ Καρόλου Τόκκου τῆς Κεφαλληνίας, ἥτις ἐκτὸς τοῦ ποσοῦ 30,000 ὑπερπύρων, ἐκληρονόμει καὶ τὰ Μέγαρα καὶ τὰ Βασιλικάτα, τὸ δ' ἐπίλοιπον τοῦ κράτους του ἐδικαιοῦτο νὰ καταλάβῃ εἴτε μετὰ τρία ἔτη εἴτε διὰ τῶν κληρονόμων της. Ὡς ἐκτελεστὰς δὲ τῆς διαθήκης του ταύτης διώρισε τὴν θυγατέρα του Φραγκίσκαν, τὴν ἀδελφήν του Γισμόνδαν, ἥτις τότε διέτριβε παρ' αὐτῷ, τὸν ἐπίσκοπον Ἄργους Μόντην Ἀτζαϊώλην, τὸν ἀδελφόν του Δονάτον, Ἀλβίτζην τινά, τὸν Γεράρδον Βίζον καὶ τὸν φρούραρχον Ἀθηνῶν Ματθαῖον Μοντόναν. Ἐκτὸς δὲ τούτων συνίστα τὴν τελευταίαν του ταύτην θέλησιν καὶ ὅλον του τὸ κράτος εἰς τὴν ἐνετικὴν πολιτείαν. Οὕτω λοιπὸν διαθεὶς τὰ καθ' ἑαυτὸν ὁ πρῶτος Ἰταλὸς δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, ἀπεβίωσε μετὰ δύο μῆνας, κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1394.

Μόλις ὅμως ἔκλεισεν ὁ Νέριος τοὺς ὀφθαλμούς του, καὶ ἐξερράγη μεγάλη περὶ τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἔρις. Ὁ τῆς γενικῆς κληρονόμου Φραγκίσκης σύζυγος Κάρολος Τόκκος, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Μεγάρων καὶ τῶν Βασιλικάτων καὶ ἐπωφελούμενος τὸ ἀόριστον καὶ ἐλαστικὸν τῶν περὶ τῆς συζύγου του διατάξεων τοῦ Νερίου, ἠξίου νὰ καταλάβῃ ἀμέσως ὡς γενικὸς κληρονόμος πάσας τοῦ Νερίου τὰς κτήσεις καὶ ἐλθὼν ἐκ Κεφαλληνίας εἰς Κόρινθον κατέλαβον αὐτὴν βιαίως, περιελθὼν οὕτως εἰς φανερὰν ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἐκτελεστὰς τῆς διαθήκης. Οὗτοι ἐπεκαλέσθησαν τότε κατ' αὐτοῦ τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ἑνετίας καὶ Φλωρεντίας, ἐνῷ ὁ Τόκκος ἐπεκαλέσθη τὴν συνδρομὴν τῶν Τούρκων καὶ συνεμάχησε μετὰ τοῦ συγγάμβρου του δεσπότου Θεοδώρου, θέσαντος ὑπὸ τὰς διαταγάς του τοὺς Ἀλβανοὺς μισθοφόρους του, οὕτω δὲ παρασκευασθεὶς εἰσέβαλε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Ἀργολίδα δῃῶν καὶ λεηλατῶν. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ ἡ Ἑνετία προέβη εἰς πράξεις κατ' αὐτοῦ, ἠναγκάσθη τελευταῖον νὰ συμβιβασθῇ πρὸς αὐτὴν καὶ ὤμοσε πιστὴν ἐκτέλεσιν τῆς τοῦ Νερίου διαθήκης. Ἔτι ὅμως διαρκέστεραι καὶ σπουδαιότεραι ὑπῆρξαν αἱ περὶ τῆς κατοχῆς τῶν Ἀθηνῶν ἔριδες. Κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Νερίου ἡ ἱερὰ τῆς Παλ-

λάδος πόλις ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἰδιοκτησία τῆς Θεοτόκου, ἀλλ' ὡς τιμάριον ὀλίγων Λατίνων μοναχῶν καὶ ἄλλων κληρικῶν, περὶ ἐκτελέσεως δὲ τῶν διατάξεων τούτων ἔπρεπε νὰ φροντίσωσιν ὁ φρούραρχος τῆς πόλεως Ματθαῖος Μοντόνας καὶ ἡ Ἑνετία. Ὁ τότε ὅμως Ἕλλην ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μακάριος, ἐκλαβὼν τὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νερίου ἐπικρατήσασαν ἐν Ἀθήναις ἀβεβαιότητα ὡς εὐκαιρίαν κατάλληλον, ἠθέλησε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν λατινοκρατίαν καὶ ἐπεκαλέσθη πρὸς τοῦτο τὴν συνδρομὴν τῶν Τούρκων, οἵτινες ἦσαν καὶ ἐπικυρίαρχοι τοῦ Νερίου. Οὗτοι δὲ δεξάμενοι τὴν πρόσκλησιν εἰσέβαλον ἐν ἔτει 1394 ὑπὸ τὸν Τιμουρτάσην καὶ κατέλαβον τὰς Ἀθήνας, ἐνῷ ἑτέρα αὐτῶν μοῖρα ὑπὸ τὸν Ἐβρένοσβεγ ὥρμησεν εἰς Πελοπόννησον ὅπως συνδράμῃ τὸν Σουπεράνον κατὰ τοῦ δεσπότου Θεοδώρου[1]. Ἐξ Ἀθηνῶν οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως, ἣν ἐπιμόνως καὶ γενναίως ὑπερησπίζετο ὁ φρούραρχος Ματθαῖος Μοντόνας προσκαλέσας καὶ τοὺς Ἑνετοὺς ἐξ Εὐβοίας εἰς ἐπικουρίαν, ὥστε οἱ Τοῦρκοι, ἀπελπίσαντες νὰ κυριεύσωσιν αὐτήν, ἀπεχώρησαν μετ' ὀλίγον λεηλατήσαντες μόνον τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν χώραν. Οὕτω λοιπὸν κατέλαβον οἱ Ἑνετοὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1394 τὴν Ἀκρόπολιν, ὀλίγον δὲ μετὰ ταῦτα ὁ Μοντόνας ἀφῆκεν αὐτοῖς καὶ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως φροντίσωσι περὶ ἐκτελέσεως τῶν ὑπὸ Νερίου διατεταγμένων. Καὶ κατὰ πρῶτον ἐφρόντισαν οἱ Ἑνετοὶ νὰ συλλάβωσι τὸν Μακάριον καὶ νὰ ἐξαποστείλωσιν αὐτὸν εἰς τὰς ἐν Ἑνετίᾳ φυλακάς, ὅθεν καὶ πάλιν προσεπάθει νὰ συνεννοηθῇ κρυφίως μὲ τὸν Βαγιαζήτην, ἀλλὰ ματαίως. Ἔπειτα δέ, ἀφοῦ ἀντήμειψαν πλουσίως τὸν Ματθαῖον Μοντόναν, δι' ἐτησίας συντάξεως 400 ὑπερπύρων[2], ἀπέδωκεν τοῖς Ἀθηναίοις ἐγγράφως τὰς ἀρχαίας των κοινοτικὰς ἐλευθερίας, ἵνα καθησυχάσωσι τὸ ἤδη κινούμενον ἐθνικὸν τῆς χώρας κόμμα, ἐκανόνισαν τὰ κατὰ τὰ εἰσοδήματα τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου καὶ ἀπεφάσισαν νὰ διοικῶσι καὶ νὰ φυλάττωσι τὴν χώραν διὰ τοῦ τοποτηρητοῦ καὶ φρου-

[1] Ἡ εἴδησις αὕτη μόνον ἐκ Τούρκων ἱστορικῶν πηγάζει, οἵτινες διηγοῦνται ὅτι ἐν ἔτει μωαμεθανικῷ 794, τουτέστιν 27 Ὀκτωβρίου 1394—16 Ὀκτωβρίου 1395, οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον τὰς Ἀθήνας, «τὴν πόλιν τῶν σοφῶν,» φαίνεται δὲ ὅτι εἶνε ὀρθή. Ἴδε τὰς πηγὰς παρὰ Hopf, τόμ. Ζ', σ. 59, 60. Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β'., σ. 253 ἑπ.

[2] Τὸ σχετικὸν τῆς ἑνετικῆς γερουσίας ἔγγραφον εὑρίσκεται ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Ἑνετίας. Πρβ. Γρηγοροβ. Β', σ. 255.

ράρχου ἢ καπιτάνου, ὅπως καὶ τὸ Ναύπλιον καὶ τὸ Ἄργος, κατὰ διετίαν ἀλλασσομένου. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ μισθοδοσία τῆς θέσεως ταύτης εἶχεν ὁρισθῆ κατ' ἀρχὰς λίαν μικρὰ οὐδεὶς εὐγενὴς Ἐνετὸς ἤθελε νὰ καταλάβῃ αὐτὴν καί, μόνον ὅταν ηὐξήθη ἡ μισθοδοσία, εὑρέθη τοιοῦτος ὁ Ἀλβάνος Κονταρίνης διὰ τὰ ἔτη 1395—1397. Οὗτος ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας κατὰ φθινόπωρον τοῦ 1395 μετὰ 100 πεζῶν καὶ χρημάτων, ὅπως λάβῃ τὰ ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς ὀχύρωσιν τῆς χώρας, πρὸς ὃν σκοπὸν ἀπεστάλησαν ἐν ἔτει 1396 καὶ ἕτερα 1000 ἐνετικὰ φλωρία· διότι ἡ χώρα, λίαν πτωχὴ οὖσα, δὲν ἠδύνατο νὰ βαστάσῃ τὰ τῆς ὀχυρώσεως καὶ φρουρήσεως αὐτῆς ἔξοδα. Ἐφρόντιζε λοιπὸν τότε ἡ Ἑνετία νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν Ἀττικὴν κατὰ τῶν ἔξωθεν κινδύνων καὶ τοῦτο ἔπραττε πολὺ φρονίμως, διότι δὲν ἤργησαν ν' ἀναφανῶσι τοιοῦτοι. Ὁ τοῦ Νερίου νόθος υἱὸς Ἀντώνιος, ὅστις κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ἀποθανόντος πατρός του εἶχεν ἀποβῆ κύριος τῆς Βοιωτίας, ἐνωρὶς ἤδη ἤρξατο νὰ μεταχειρίζηται πᾶν μέσον, ὅπως καταλάβῃ καὶ τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα, τὰς Ἀθήνας. Ἤδη ἐπὶ τοῦ δευτέρου Ἑνετοῦ τοποτηρητοῦ Λαυρεντίου Βιττούρη (1397—1399) ἀφίκοντο εἰς Ἑνετίαν δύο πρέσβεις ἐξ Ἀθηνῶν παραπονούμενοι ὅτι ὁ Ἀντώνιος ἐκακοποίει ἀδιακόπως μετὰ 30—40 ἱππέων τὴν Ἀττικὴν καὶ ὅτι αἱ Ἀθῆναι διέτρεχον τὸν κίνδυνον νὰ καταστραφῶσιν ὁλοτελῶς ἢ νὰ περιέλθωσιν εἰς ἄλλων χεῖρας. Τούτου ἕνεκα ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἐξαπέστειλε κατὰ τὰ ἔτη 1398 καὶ 1399 στρατόν τε καὶ ἄλλα μέσα πρὸς αὔξησιν τῆς φρουρᾶς καὶ καλλιτέραν ὀχύρωσιν τῆς χώρας, καθόσον μάλιστα ἐν ἔτει 1399 ἐγένετο γνωστὸν ὅτι οἱ Τοῦρκοι, μεθ' ὧν ὁ Ἀντώνιος εἶχε συμμαχήσει ὑποσχεθεὶς αὐτοῖς νὰ πληρώνῃ φόρον ὡς ὑποτελὴς ἡγεμών, ἂν γίνῃ κύριος τῶν Ἀθηνῶν, συνήθροιζον στρατὸν περὶ τὴν Λαμίαν. Ἐπὶ δὲ τοῦ τρίτου τοποτηρητοῦ Κορνάρου Κονταρίνη (1399 — 1400) ὁ κίνδυνος ηὐξήθη ἔτι μᾶλλον. Ὅτε δὲ οὗτος ἀπεβίωσε, διαρκούσης ἔτι τῆς ἀρχῆς του, ὁ Ματθαῖος Μοντόνας ἔσπευσεν εἰς Ἑνετίαν ἀναγγέλλων τὸν θάνατον αὐτοῦ, περιγράφων τὴν ἀνάγκην καὶ τὸν κίνδυνον τῆς χώρας καὶ παρακαλῶν νὰ διορισθῇ ὡς τάχιστα νέος τοποτηρητὴς καὶ νὰ σταλῇ ἐπικουρία, ὅπερ καὶ ἐγένετο, τοποτηρητοῦ μὲν διορισθέντος τοῦ Νικολάου Βιττούρη (1400-1402), παραχωρηθείσης δ' αὐτῷ ἐν ἔτει 1401 καὶ πιστώσεως πρὸς ἐπιδιόρθωσιν τῶν τειχῶν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐπὶ τὸ βέλτιον ὀχύρωσιν αὐτῆς. Ἀλλ' ἤδη κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1402 ὁ Ἀντώνιος ἐπιτεθεὶς ἐκ νέου κατὰ τῶν Ἀθη-

νῶν μετὰ τῶν Τούρκων ἐκυρίευσεν αὐτὰς καὶ ἐπολιόρκει τὴν Ἀκρόπολιν, οἱ δὲ σύμμαχοί του Τοῦρκοι τοσοῦτον ἐδῄουν τότε τὴν χώραν καὶ ἐκακοποίουν τοὺς κατοίκους, ὥστε πολλοὶ τούτων ἐξεπατρίσθησαν εἰς Πελοπόννησον καὶ Ζάκυνθον καὶ ἀλλαχοῦ φεύγοντες τοὺς Ἀγαρηνούς[1]. Ἡ Ἑνετία ἔμαθε τοῦτο κατὰ Ἰούνιον, ἀπεφάσισε δὲ νὰ μετέλθῃ πάντα τρόπον πρὸς σωτηρίαν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἀνάκτησιν τῆς Ἀττικῆς, δοκιμάσασα καὶ αὐτοὺς τοὺς Τούρκους νὰ κερδήσῃ ὑπὲρ ἑαυτῆς ἀποσπῶσα τῆς μετὰ τοῦ Ἀντωνίου συμμαχίας, διὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ ὁποίου ἐκήρυξεν ἀμοιβὴν 8,000 ὑπερπύρων[2]. Ἀλλ᾽ οἱ Τοῦρκοι ἤθελον κατάσχει ἴσως τότε ἤδη ὑπὸ ὁποιονδήποτε πρόσχημα καὶ τὴν Ἀττικὴν δι᾽ ἑαυτούς, ὅπως εἶχον κατάσχει πρὸ ὀλίγου καὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Φωκίδα[3], ἐὰν μὴ ἐπήρχετο κατ᾽ αὐτῶν ὁ ἐκ τῶν Μογγόλων ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ κίνδυνος. Πρὸς ἀποσόβησιν τούτου ἔδραμεν ἐκεῖσε ὁ Βαγιαζήτης μεθ᾽ ὅλων τῶν δυνάμεών του, ἐνικήθη δὲ κατὰ κράτος καὶ ᾐχμαλωτίσθη κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1402, ὥστε ἐθραύσθη ἡ τῶν Τούρκων δύναμις καὶ ἀνεχαιτίσθη ἐπί τινα χρόνον ἡ περαιτέρω ἐν Ἑλλάδι κατάκτησις χωρῶν ὑπ᾽ αὐτῶν. Οὐχ ἧττον ὅμως δὲν ἔπαυσαν τοῦ νὰ εἰσβάλλωσι καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀτυχῆ ταύτην χώραν ὁτὲ μὲν ὑπὲρ τούτου, ὁτὲ δ᾽ ὑπὲρ ἐκείνου τῶν ἡγεμόνων της καὶ νὰ λεηλατῶσιν αὐτὴν φρικτῶς.

Ὑπὸ τούτων τῶν νέων κινδύνων ἐκ μέρους τῶν Τούρκων πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπαπειλουμένη ἡ Ἑνετία, ἐφιλιώθη τελευταῖον πρὸς τὸν Ἀντώνιον ἀφήσασα αὐτῷ τὴν κατοχὴν τῆς Ἀττικῆς ἀντὶ ἐμπορικῶν ἐν τῷ δουκάτῳ προνομιῶν, ἀφοῦ προηγουμένως οὗτος εἶχε νικήσει κατὰ κράτος καὶ αἰχμαλωτίσει τὸν Ἑνετὸν βαΐλον Εὐβοίας, ἐξεπολιόρκησε δὲ μετὰ πείσμονα ἄμυναν καὶ τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν[4]. Ἀλλὰ τότε ἀνεφάνη διὰ τὸν Ἀντώνιον ἐν ἔτει 1402 ἕτερος κίνδυνος ἀλλαχόθεν προερχόμενος. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας Ἀλφόνσος

[1] Hopf ἐν τόμ. Ζ΄, σ. 60. Γρηγορόβ. ἐν Β΄, σ. 264 ἐπ. Τὸν τότε ἐκπατρισμὸν Ἀθηναίων ἀναφέρει καὶ ἀνέκδοτόν τι Χρονικὸν ἐν Ζακύνθῳ, οὗτινος μέρος ἐδημοσίευσεν ὁ Ν. Ι. Σολωμὸς ἐν Δ. Καμπουρόγλου Μνημ., τόμ. Β΄, σ. 154—156. Κατὰ τοῦτο τῷ 1405 τριάκοντα ἀθηναϊκαὶ οἰκογένειαι εὑρίσκοντο πρόσφυγες ἐν Ζακύνθῳ.

[2] Πρβ. Κ. Σάθα Μνημ. Ἑλλ. Ἱστορ., Β΄, σ. 311 καὶ Γρηγοροβ. Β΄ σ. 265.

[3] Χαλκοκονδύλης ἐν 2, 67. Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β΄, σ. 260.

[4] Χαλκοκονδ. 4, 214. πρβ. καὶ Γρηγοροβ. Β΄, σ. 266 ἐπ. 275.

ὁ Ε', μὴ ἀπολέσας εἰσέτι πᾶσαν ἐλπίδα πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν κυριαρχίας του, εἶχεν ἀναγορεύσει δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν Καταλάνον τινα Θωμᾶν Βεράλδον, ὅστις ἐσκόπει νὰ ἀνακτήσῃ τὸ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀπολεσθὲν δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν διὰ πειρατῶν Καταλάνων, ἐκ τῶν ὁποίων τότε ἔβριθεν ἡ Μεσόγειος. Ὁ δὲ Ἀντώνιος μαθὼν τοῦτο ἔπεμψε πάραυτα εἰς Ῥώμην τὸν συγγενῆ του Ἰωάννην Ἀτζαϊώλην, ἀρχιεπίσκοπον Θηβῶν, ὅπως πληροφορηθῇ ἀκριβῶς περὶ τοῦ πράγματος, οὗτος δέ, μαθὼν ὅτι ἡ εἴδησις ἦτο ἀληθής, μετέβη ἐκεῖθεν εἰς Ἑνετίαν καὶ ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῆς δημοκρατίας πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ νέου τούτου κινδύνου. Ἡ δ' Ἑνετία διεκοίνωσεν αὐτῷ ὅτι ἐν ἀνάγκῃ θέλει προστατεύσει τὸν τότε φίλον αὐτῆς Ἀντώνιον, προσέθηκεν ὅμως ὅτι δὲν πιστεύει νὰ προβῶσιν ἀληθῶς οἱ Καταλάνοι εἰς ἔργα, ὅπως καὶ τῷ ὄντι ἐγένετο.

Οὕτω λοιπὸν ἀπαλλαγεὶς ἐκ τοῦ κινδύνου τούτου ὁ Ἀντώνιος Α' Ἀτζαϊώλης, ἡμιέλλην τὸ γένος, ἔμεινεν ἥσυχος δοὺξ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας (1402—1435) καὶ ἤρξατο εὐθὺς νὰ ἐνασχολῆται περὶ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ κράτους καὶ βελτίωσιν τῆς καταστάσεως αὐτοῦ μετὰ πολλῆς δραστηριότητος καὶ ἐπιμελείας. Μετ' ὀλίγον ἐν τούτοις περιεπλέχθη καὶ πάλιν εἰς πόλεμον ἀναγκασθείς, ὅτε ὁ τοῦ σουλτάνου Μυρὰτ τοῦ Β' στρατηγὸς Τουραχὰν ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Πελοποννήσου ἐν ἔτει 1403, νὰ παρακολουθήσῃ αὐτὸν μετ' ἐπικουρικοῦ στρατοῦ, καθὸ τυγχάνων ὑποτελὴς τοῖς Τούρκοις ἡγεμών[1]. Ὁ Τουραχὰν εἰσέβαλεν εἰς Πελοπόννησον μετὰ 25000 στρατοῦ, ἐκ Τούρκων τε καὶ συμμάχων συνισταμένου, καὶ διαδραμὼν αὐτὴν καὶ θύσας καὶ ἀπολέσας φίλους καὶ πολεμίους ἀδιακρίτως, ἐπανέκαμψεν εἰς Θεσσαλίαν σύρων μεθ' ἑαυτοῦ 6000 αἰχμαλώτων, ὧν 900 ἦσαν ἐκ πόλεων ἐνετικῆς κυριαρχίας. Τότε ἰδόντες οἱ Ἑνετοὶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι, εἰ καὶ εἰσέβαλον κατὰ τοῦ δεσπότου Θεοδώρου καὶ ὑπὲρ τοῦ ἐπικαλεσθέντος αὐτοὺς Καρόλου Τόκκου, οὐχ ἧττον πάντας ἀδιακρίτως ἐκακοποίησαν καὶ ἐφάνησαν καὶ πρὸς τὴν Ἑνετίαν τὰ μέγιστα βλαβεροί, συνεβούλευσαν τὸν Κάρολον Τόκκον νὰ φιλιωθῇ πρὸς τὸν Θεόδωρον καὶ νὰ μὴ προσκαλῇ τοῦ λοιποῦ τοὺς Τούρκους εἰς βοήθειαν, ὅπερ καὶ ἐγένετο, συνομολογηθείσης ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰρήνης μεταξὺ Θεοδώρου, Τόκκου καὶ τοῦ συμμαχοῦντος αὐτῷ Ἀντωνίου Ἀτζαϊώλη. Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς ἐξωτερικῆς ταύτης περιπλο–

[1] Hopf, τόμ. Ζ', σ. 82, καὶ αἱ μαρτυρίαι αὐτόθι.

κῆς καὶ ἐσωτερικῶς τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν δὲν εὑρίσκετο ἐν καλῇ καταστάσει κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, διότι κατὰ Αὔγουστον ἐνέσκηψεν ἐνταῦθα λοιμικὴ νόσος λίαν φθοροποιά. Ἔκτοτε ἐν τούτοις ἡ Ἀττικὴ καὶ Βοιωτία διέμειναν ἐν εἰρήνῃ καὶ ηὐδοκίμησαν ὑπὸ τὴν μακρὰν τοῦ Ἀντωνίου κυβέρνησιν, εἰ καὶ πρὸς βορρᾶν καὶ μεσημβρίαν αὐτοῦ ὁ πόλεμος διαρκῶς ἐμαίνετο. Ἐνῷ μετ' ὀλίγα ἔτη ἐν μὲν τῇ Πελοποννήσῳ ὁ δεσπότης Θεόδωρος Β' Παλαιολόγος (1407 — 1426) κατώρθωσε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Φράγκων καὶ νὰ ἑνώσῃ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του ὁλόκληρον τὴν χερσόνησον ταύτην ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένων θέσεων, τὸ δὲ βυζαντινὸν κράτος εἶχε περιορισθῆ εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ περίχωρά της καὶ οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐκτεκτείνει τὸ κράτος των μέχρι Φωκίδος, τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν ἔμεινεν ἀνεπηρέαστον καὶ ἥσυχον, ἀναλαμβάνον διαρκῶς ἐκ τῶν πληγῶν τοῦ πολέμου, τῆς νόσου καὶ τῆς πτωχείας χάρις εἰς τὴν φρόνησιν, ἐπιτηδειότητα, δραστηριότητα καὶ ἀγαθὴν βούλησιν τοῦ δουκὸς Ἀντωνίου[1]. Καὶ τῷ ὄντι ὁ Ἀντώνιος Α' ὑπῆρξεν ὁ ἱκανώτερος, ἰσχυρότερος καὶ ἐνδοξότερος ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν ἐκ πάντων ἴσως τῶν Φράγκων ἡγεμόνων τῆς χώρας ταύτης[2]. Διὰ τακτικῆς πληρωμῆς τοῦ προσδιωρισμένου φόρου εἰς τοὺς Τούρκους καὶ δι' ἐπιτηδείας πολιτικῆς πρὸς τοὺς γείτονας αὐτοῦ Ἑνετοὺς ἐτήρησε διαρκῶς τὴν φιλίαν ἀμφοτέρων τούτων καὶ τὴν εἰρήνην ἐν τῷ κράτει του, οὗ πολλαχῶς προσεπάθησε νὰ βελτιώσῃ τὴν κατάστασιν. Πρὸς κατοίκισιν τῶν ἐκ τῶν πολέμων καὶ τῆς νόσου ἐρημωθέντων χωρίων καὶ συμπύκνωσιν τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ δουκάτου προσεκάλεσε καὶ κατῴκισεν ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ πολλὰς οἰκογενείας βορειόθεν ἐρχομένων καὶ τοὺς Τούρκους φευγόντων Ἀλβανῶν, ὁποῖοι καὶ πρότερον ἤδη, ἐπὶ Νερίου τοῦ Α', εἶχον ἐγκατασταθῆ ἐν ταῖς χώραις ταύταις. Ὅτε δηλ. περὶ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνος οἱ Τοῦρκοι, ἀντὶ μόνον νὰ ἐπιτρέχωσι τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἤρξαντο νὰ καταλαμβάνωσιν αὐτὰς διαρκῶς καὶ πρῶτον μὲν κατέλαβον τὴν Μακεδονίαν, ἔπειτα δὲ τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἀργότερα καὶ τὴν Ἤπειρον, οἱ Ἀλβανοί, οἵτινες εἶχον ἐγκαταλίπει τὴν ὀρεινὴν πατρίδα των κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ αἰῶνος

[1] Ἴδε περὶ αὐτοῦ Χαλκοκονδύλην ἐν 4, σ. 215—216. 6, 320—322 καὶ Buchon, Nouvelles Recherches..., τόμ. Α', σ. 162 ἑπ.

[2] Οὕτω κρίνει περὶ αὐτοῦ ὁ Ἀθηναῖος ἱστορικὸς Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ὁ πατὴρ τοῦ ὁποίου διετέλει ἐν σχέσει πρὸς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀντωνίου.

ἐκείνου ἕνεκα τῶν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν ἀδιακόπων μεταξὺ Φράγκων καὶ Βυζαντίνων πολέμων καὶ εἶχον, ὡς εἴδομεν, ζητήσει ἀσφάλειαν καὶ πόρον ζωῆς μεσημβρινώτερον, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Φωκίδι, πιεζόμενοι καὶ ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν Τούρκων ἤρξαντο νὰ ἐγκαταλείπωσιν ἀλλεπάλληλοι καὶ τὴν χώραν ταύτην καὶ νὰ ζητῶσι καταφύγιον μεσημβρινώτερον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, πολλοὶ δὲ τούτων ἐγκατεστάθησαν ἐπανειλημμένως καὶ ἐν Ἀττικῇ τῇ συγκαταθέσει τῶν δουκῶν Πέτρου Ε', καὶ Νερίου τοῦ Α'. Ἔκτοτε ἐξηκολούθησαν καὶ ἐπὶ Ἀντωνίου Α', αἱ εἰς τὴν Ἀττικὴν μετοικήσεις τῶν Ἀλβανῶν, πολλοὶ τῶν ὁποίων προέβησαν καὶ μεσημβρινοανατολικώτερον μέχρις Ἀργολίδος καὶ τῶν πέριξ νήσων, ἐν αἷς χώραις καὶ μέχρι τῆς σήμερον, ὡς εἴπομεν, διετηρήθησαν. Συγχρόνως δὲ κατέβαλεν ὁ δοὺξ Ἀντώνιος πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς καλλιέργειαν καὶ ἐξωραϊσμὸν τῆς χώρας του, κατεσκεύασε νέας ὁδούς, διώρθωσε παλαιὰς καὶ πρὸ πάντων μεγάλως ἐπεδίωξε τὸν καλλωπισμὸν τῆς πρωτευούσης τοῦ δουκάτου, τῶν Ἀθηνῶν δηλ., διὰ κατασκευῆς πολλῶν μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομῶν ἔν τε τῇ πόλει καὶ ἐν τῇ Ἀκροπόλει [1]. Καὶ τὰς ὡραίας ἄρα τέχνας πολὺ ἐπροστάτευσεν ὁ δοὺξ οὗτος κατά τινας δὲ καὶ ἀνασκαφὰς πολλὰς ἐπεχείρησε πρὸς εὕρεσιν ἀρχαιοτήτων δὲν εἶνε ὅμως ἀληθὴς καὶ ἡ μεταγενεστέρα εἴδησις, ὅτι οὗτος ἀνίδρυσε καταπεσόντα καὶ τὸν πελώριον μαρμάρινον λέοντα ἐν τῷ στομίῳ τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς [2].

Ὁ ἡμιέλλην Ἀντώνιος καὶ σύζυγον Ἑλληνίδα ἔλαβεν ὡς ἑξῆς. Τυχὼν ποτε ἔν τινι γάμῳ ἐν Θήβαις καὶ ἰδὼν ἐκεῖ καλὴν Ἑλληνίδα, θυγατέρα ἱερέως καὶ σύζυγον Ἕλληνός τινος τυγχάνουσαν, οὕτως ἰσχυρῶς ἠράσθη τῆς γυναικός, ὥστε τὴν διέζευξεν ἀπὸ τοῦ συζύγου της καὶ νυμφευθεὶς αὐτὴν τὴν ὕψωσεν εἰς δούκισσαν. Μετὰ τῆς συζύγου ταύτης ἔζησεν ὁ Ἀντώνιος βίον εὐδαίμονα καὶ ἡ αὐλὴ αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Θήβαις ἦτο λαμπροτάτη, ἀνωτέρα πασῶν τῶν συγχρόνων ἐν Ἑλλάδι φραγκικῶν αὐλῶν. Ἀποθανούσης δὲ προώρως τῆς Θηβαίας συζύγου, ἐνυμφεύθη εἰς δεύτερον γάμον Μαρίαν τὴν Μελισσηνήν, Ἑλ-

[1] Χαλκοκονδύλ. 4, 215—16. Ὁ Leake εἰς τοῦτον ἀποδίδει καὶ τὴν οἰκοδομίαν τοῦ μεγάλου ἐνετικοῦ ἐκείνου πύργου, ὅστις μέχρις ἐσχάτων ἵστατο δεξιᾷ τῷ ἀναβαίνοντι πρὸς τὰ Προπύλαια παρὰ τὸν ναὸν τῆς ἀπτέρου Νίκης ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως (Topography of Athens, εἰσαγωγ.), «Φραγκικὸς πύργος» κοινῶς ὀνομαζόμενος.

[2] Hopf, τόμ. Ζ', σ. 90. Γρηγορόβ. Β', σ. 309 ἐπ. Πρβ. καὶ ἀνωτ. σ. 317.

ληνίδα καὶ ταύτην, θυγατέρα τοῦ σεβαστοκράτορος Λέοντος, αὐθέντου, Ἰθώμης καὶ μεγάλου μέρους τῆς Μεσσηνίας, λαβοῦσαν ὡς προῖκα δέκα κώμας καὶ χωρία τῆς Τσακωνίας κατὰ τὸν Φραντζῆν [1]. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ γάμοι του οὗτοι ἔμειναν ἄγονοι, υἱοθέτησε δύο θυγατέρας ἀποθανόντος τινὸς ἐξ Εὐβοίας εὐγενοῦς Πρωτίμου, ὧν ἡ μὲν μία ὀνόματι Μπενβενούτα (Benvenuta) συνεζεύχθη μετὰ τοῦ ἡγεμόνος Βωδονίτσης καὶ Καρύστου Νικολάου Β' Τζιώρτζιο (Giorgio, 1410–1436), ἡ δ' ἑτέρα τὸν ἄρχοντα Αἰγίνης Ἀντωνέλλον Καβοπέναν (Cavopena, † 1440). Ἐκ δὲ τῶν συγγενῶν του διέτριβον πολλοὶ παρὰ τῷ μεγαλοδώρῳ καὶ φιλόφρονι Ἀντωνίῳ, ὡς καὶ ἄλλοι Ἰταλοί, πρὸ πάντων ὅμως υἱοὶ τοῦ θείου του Δονάτου Ἀτζαϊώλη καὶ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Νικόλαος Μακιαβέλλης, ὁμώνυμος τοῦ μεταγενεστέρου μεγάλου πολιτικοῦ καὶ συγγραφέως, ὅστις προσκαλῶν ποτε ἕνα τῶν πρὸς μητρὸς θείων του (υἱὸν τοῦ Δονάτου) νὰ ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας ἔγραφεν αὐτῷ ὅτι «θέλει εὑρεῖ ἐνταῦθα τὴν ὡραιοτάτην χώραν καὶ τὴν μεγαλοπρεπεστάτην ἀκρόπολιν τοῦ κόσμου [2]». Ἐκ τῶν συγγενῶν τοῦ Ἀντωνίου, οἵτινες διέτριψαν ἔτη ἀρκετὰ παρ' αὐτῷ ἐν διαφόροις τοῦ δουκάτου ἀξιώμασιν, ἦτο καὶ ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ καὶ εἷς τῶν υἱῶν τοῦ Δονάτου Φραγκῖσκος, ὅστις εἶχε προικοδοτηθῆ ὑπὸ τοῦ δουκὸς μὲ τὸ ἐν τῇ Ἀττικῇ φρούριον Συκάμινον. Οὗτος ἀποθανὼν ἐν ἔτει 1420 ἀφῆκε τρεῖς υἱούς, ἐν οἷς ὁ Νέριος ἐτῶν 9 καὶ ὁ Ἀντώνιος ἐτῶν 14, καὶ τρεῖς θυγατέρας· τοὺς δύο δὲ τούτους υἱοὺς ἐκείνου Νέριον καὶ Ἀντώνιον, οὓς ὁ δοὺξ εἶχε λάβει παρ' ἑαυτῷ ἐν τῇ αὐλῇ του, υἱοθετήσας ὥρισε ζῶν ἔτι διαδόχους του ἐν τῷ δουκάτῳ μετὰ τὸν θάνατόν του, συζεύξας αὐτοὺς πρὸς δύο θυγατέρας τοῦ Νικολάου Τριώρτζιο τῆς Καρύστου. Καὶ τὴν γενέτειραν δὲ τοῦ γένους του Φλωρεντίαν ὁ Ἀντώνιος δὲν ἐλησμόνησεν, ἀλλ' ἐνωρὶς ἤδη συνῆψε πρὸς αὐτὴν ἀγαθὰς σχέσεις, τῷ δὲ 1422 διὰ συνθήκης παρεχώρησε τοῖς Φλωρεντίνοις ἐλευθέραν ἐπικοινωνίαν καὶ ἀτέλειαν ἐν τοῖς λιμέσι τοῦ δουκάτου, τὸ παράδοξον δὲ εἶνε ὅτι καὶ τὸ διεθνὲς τοῦτο ἔγγραφον ἑλληνιστὶ εἶνε συντεταγμένον [3].

[1] Φραντζῆς ἐν 2, 2. σ. 132. 10. σ. 158 ἐπ. Γρηγορᾶς. ἐν 2, 290.

[2] Hopf ἐν τόμ. Ζ', σ. 91, ἔνθα καὶ αἱ πηγαί. Γρηγορob. Β', σ. 292 ἐπ. 295.

[3] Ἴδε αὐτὸ παρὰ Buchon, Nouv. Rech., ἀριθ. LXIII, καὶ Miklosich-Müller, Acta et diplom., τόμ. Γ', σ. 251, ἀρ. XI. «Ἡμεῖς Ἀντώνιος δὲ Ἀτζαϊώλλης καὶ αὐθέντης Ἀθηνῶν, Θηβῶν, παντὸς δουκιάμου. . . ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει τῶν Ἀθηνῶν. . . κτλ.». Πρβ. καὶ Γρηγορob. Β', σ. 296.

Οὕτω διῆλθεν ἡ μακρὰ κυβέρνησις τοῦ τόσον προσφιλοῦς καταστάντος δουκὸς τούτου ἐν εἰρήνῃ κατὰ τὸ πλεῖστον. Περὶ ἄλλων ἀξιοσημειώτων γεγονότων ἐπὶ τῆς κυριαρχίας του ἀπὸ τοῦ 1403 καὶ ἑξῆς ὀλίγας ἔχομεν εἰδήσεις. Ἐν ἔτει 1425 ὁ ἐν Ἑνετίᾳ πρεσβευτὴς τοῦ Ἀντωνίου Ῥεϊνάλδος Μελζόλας ἔλαβε παρὰ τοῦ κυρίου του διαταγὴν νὰ προστατεύσῃ τὰ ἐπὶ τῆς Αἰγίνης δικαιώματα τῆς θετῆς θυγατρὸς τοῦ δουκὸς καὶ χήρας τοῦ ἄρχοντος τῆς νήσου Καβοπένα καὶ νὰ παραπονεθῇ παρὰ τῇ ἐνετικῇ κυβερνήσει, διότι οἱ ἐν Εὐβοίᾳ Ἑνετοὶ ἐδέξαντο 300 ἀλβανικὰς οἰκογενείας φυγούσας ἐκ τοῦ δουκάτου, ἡ δ' Ἑνετία ἐδικαιολογήθη διὰ τοῦτο καὶ διεβεβαίωσε τὸν πρεσβευτήν, ὅτι ἐπεθύμει νὰ διατηρήσῃ φιλίαν καὶ συμμαχίαν πρὸς τὸν Ἀντώνιον, τὰ αὐτὰ δ' ἐπανέλαβε καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1427 καὶ 1434 ἐν ὁμοίαις περιπτώσεσιν. Ἐν δὲ τῷ δουκάτῳ αὐτῷ γνωρίζομεν ὅτι λοιμικὴ νόσος ἐνέσκηψε καὶ δευτέραν φορὰν ἐπ' αὐτοῦ καὶ διήρκεσε πλεῖστον μὲν ἐν Βοιωτίᾳ, ὀλιγώτερον δ' ἐν Ἀθήναις καὶ δὴ κατὰ τὰ ἔτη 1422 καὶ 1423, καὶ ἴσως ἕνεκα τῆς νόσου ταύτης ἐγκατέλιπον αἱ ἀνωτέρω 300 ἀλβανικαὶ οἰκογένειαι τὴν χώραν[1]. Ἐκ τοῦ ἔτους 1432 σώζεται δωρητήριον ἔγγραφον, δι' οὗ ὁ ἱερεὺς καὶ ψάλτης ἐν τῷ Παρθενῶνι Γουλιέλμος Καγτσελλιέρης (Cancellieri) ἐδωρήσατο τῷ Ἕλληνι Γρηγορίῳ Χαμαλῇ διάφορα κτήματά του, ἐν οἷς καὶ τὴν ἐκκλησίαν Μαρίαν Μαριώτισσαν, ἐπεκυρώθη δὲ καὶ τὸ δωρητήριον τοῦτο ἐν ἔτει 1439 ὑπὸ τοῦ τότε δουκὸς Νερίου Β'[2]. Κατὰ τὸ ἔτος 1432 ἀναφέρεται ὡς «νοτάριος καὶ καντζιλλιέρης πόλεως τῶν Ἀθηνῶν» ὁ Ἀθηναῖος Νικόλαος Χαλκωματᾶς[3], τῷ δὲ 1435 Ἀντώνιός τις Ἀθηναῖος ἔγραψε τὸ σωζόμενον Λαυρεντιανὸν ἀντίγραφον τοῦ Πολυβίου[4], ἐνῷ ὀλίγον πρότερον ἐν ἔτει 1423, ἕτερος λόγιος Ἀθηναῖος, ὁ Μιχαὴλ Καλοφρενᾶς, ἀντέγραψε χειρόγραφον Ἀνδρέου τοῦ Καισαρέως εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν[5]. Καὶ καθόλου

[1] Hopf ἐν σ. 90. Αἱ μαρτυρίαι αὐτόθι.

[2] Hopf ἐν τόμ. Ζ', σ. 90 ἐπ.

[3] Πρβ. Γρηγορoβ. Β', σ. 305 καὶ τὰς μαρτυρίας αὐτόθι.

[4] Πρβ. Gardhansen, Griech. Paläogr., σ. 412.

[5] Πρβ. Σπυρ. Λάμπρου ἐν Δημ. Καμπουρόγλου Μνημ. τόμ. Γ', σ. 241. Ὁ *Καλοφρενᾶς* οὗτος ἦτο ἱερωμένος λατινίζων, ὀπαδὸς ἄρα τοῦ Βησσαρίωνος καὶ ἐκ τῶν συντασσομένων τῷ πάπᾳ, πρὸς ὃν σώζεται καὶ ἐπιστολὴ αὐτοῦ ἐκ Κρήτης, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα καὶ προπάτωρ τῆς μέχρι σήμερον ἀκμαζούσης ἀθηναϊκῆς οἰκογενείας *Καλλιφρονᾶ*. Τὸ αὐτὸ ὄνομα ἔφερε καὶ ὁ Λινάρδος Καλεφορνᾶς, εἷς τῶν εἰς Γαστούνην ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν προσωρινῶς ἐγκαταστα-

δὲ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς ἤρξαντο τότε ἀναζωογονούμενα ἐν τῷ δουκάτῳ, καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις, κατὰ τρόπον ἐπίζηλον, τρανὸν δὲ τούτου παράδειγμα ὑπάρχουσιν οἱ τότε Χαλκοκονδύλαι, περὶ τῶν ὁποίων θέλομεν διαλάβει παρακατιόντες. Ἐπιγραφαὶ δέ τινες ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ τῶν κιόνων τοῦ Παρθενῶνος μαρτυροῦσιν ὅτι τὴν μὲν 20ὴν Αὐγούστου 1412 ἀπεβίωσεν ὁ Λατῖνος ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου Πέτρος, τὴν δὲ 20ὴν Μαρτίου 1415 ὁ πρωτοπρεσβύτερος Ἀθηνῶν Νικόλαος. Κτηματικοὶ δὲ κατάλογοι τῆς οἰκογενείας Ἀτζαϊώλη ἐν τῷ δουκάτῳ, σωζόμενοι μέχρις ἡμῶν, ἀποδεικνύουσιν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς χώρας, καὶ τῶν κτημάτων εἰδικώτερον, ἐθεωροῦντο καὶ τότε οἱ δοῦλοι τῶν κυριάρχων, οἱ τῶν κτημάτων μάλιστα καὶ ὡς ἰδιοκτησία τῶν κτηματιῶν, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς Φράγκοις καὶ τοῖς Τούρκοις[1]. Αὗται εἶνε αἱ μόναι εἰδήσεις, ἃς περὶ Ἀθηνῶν εἰδικώτερον ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχομεν μέχρι τοῦ ἔτους 1435, ὅτε τὰ πράγματα ἤρξαντο πάλιν νὰ κινῶνται. Ἐξηκολούθουν λοιπὸν ἥ τε τοῦ Δαφνίου μονὴ ν' ἀνήκῃ τοῖς καθολικοῖς καὶ ὁ Παρθενών, βεβαίως ὅμως αἱ περὶ τοῦ Παρθενῶνος διατάξεις τοῦ Νερίου, Α', καθ' ἃς ὁλόκληρος ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ὤφειλε ν' ἀνήκῃ εἰς τὸν ναὸν τοῦτον, ὅπως καρπῶται τὰ εἰσοδήματα αὐτῆς, δὲν πρέπει νὰ ἴσχυον καὶ μετὰ τὴν κατοχὴν τῆς πόλεως ὑπὸ Ἀντωνίου Α'.

Εἴπομεν ὅτι ὁ Ἀντώνιος εἶχεν ὁρίσει διαδόχους του τοὺς ἀπ' ἐξαδέλφου ἀνεψιούς του Νέριον καὶ Ἀντώνιον, ὅτε ὅμως ἐν ἔτει 1434 ὁ δοὺξ ἤρξατο νὰ γίνηται φιλάσθενος, ὁ τότε ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς Πελοποννήσου ἄρχων Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ἀδελφὸς τοῦ καταλύσαντος ὅλην σχεδὸν τὴν ἐπὶ τῆς Χερσονήσου κυριαρχίαν τῶν Φράγκων

θέντων φυγάδων Ἀθηναίων μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1688 ἐγκατάλειψιν τῆς πόλεως εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, καί τις τῶν δημογερόντων Ἀθηνῶν, ὁ Δημήτριος Καλεφορνᾶς κατὰ τὸ ἔτος 1764 (Πρβ. Μνημ. τόμ. Γ'. σ. 68). Κατὰ δὲ τὸ 1825 πιστοποιητικὸν τῆς δημογεροντίας Ἀθηνῶν, εὑρισκόμενον μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀγῶνος, ἀναφέρει ὡς διακριθέντα καὶ πεσόντα κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ὀμὲρ Βριώνη καὶ τὴν πρώτην τῆς Ἀκροπόλεως πολιορκίαν τὸν ***Ἰωάννην Καληφορνᾶν***, ἀδελφὸν πρεσβύτερον τοῦ ζῶντος γηραιοῦ Ἀθηναίου Δημητρίου Καλλιφρονᾶ καὶ τῆς αὐτῆς πιθανώτατα μὲ τοὺς προηγουμένους οἰκογενείας. Διότι αἱ μεταποιήσεις αὗται καὶ παραφθοραὶ τῶν ὀνομάτων, Καλοφρενᾶς, Καλεφορνᾶς, Καληφρονᾶς, Καλλιφρονᾶς, Χαλκανδύλης, Χαρκανδύλης, Χαλκονδύλης, Χαλκοκονδύλης κτλ., δὲν ἦσαν σπάνιαι ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

[1] Πρβ. Γρηγορόβ. ἔνθα ἀνωτέρω.

Θεοδώρου Β', από δέ του 1443 διάδοχος αυτού εν τω δεσποτάτω, όπερ εξέτεινε μονονουχί εφ' όλης της Πελοποννήσου, ήρξατο να σκέπτηται τίνι τρόπω να εξαφανίση και τα τελευταία ταύτα λείψανα της εν Ελλάδι φραγκοκρατίας και να ενώση το δουκάτον των Αθηνών μετά των εν Πελοποννήσω κτήσεών του. Εμελέτα ο Κωνσταντίνος να ιδρύση επί των ελληνικών χωρών νέον ισχυρόν ελληνικόν κράτος, όπως διά των δυνάμεων τούτου και εν συμμαχία προς τους τότε αμειλίκτους των Τούρκων πολεμίους, τον Αλβανόν ήρωα Γεώργιον Καστριώτην, τον επιλεγόμενον Σκενδέρμπεην, και τον Ούγγρον ηρωϊκόν στρατηλάτην Ιωάννην Ουνιάδην, περιορίση την τουρκικήν δύναμιν ή και εκβάλη αυτούς της Ευρώπης. Συγχρόνως δ' επεδίωκεν ίσως την ανάπλασιν και αναγέννησιν του Ελληνισμού επί τη βάσει των σχεδίων, τα οποία ο εν Σπάρτη σύγχρονος σοφός Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων είχε καθυποβάλλει τω 1415 τω επισκεψαμένω την Πελοπόννησον αυτοκράτορι Μανουήλ Β' Παλαιολόγω. Προς εκτέλεσιν των σχεδίων τούτων εξαπέστειλεν εν έτει 1434 μετά πληρεξουσιότητος τον εκ Μονεμβασίας Γεώργιον Φραντζήν, τον ιστοριογράφον, πρώτον μεν εις Αθήνας, όπως γνωρίση ακριβώς την κατάστασιν των πραγμάτων εν τω δουκάτω και κερδήση υπέρ των Παλαιολόγων την σύζυγον του Αντωνίου Μαρίαν Μελισσηνήν και την εθνικήν μερίδα του τόπου, και εντεύθεν εις Κωνσταντινούπολιν προς τον τότε αυτοκράτορα Ιωάννην Ζ' Παλαιολόγον (1421—1448)[1]. Η Μαρία Μελισσηνή ήτο η δευτέρα του δουκός σύζυγος και κατήγετο, ως είπομεν, εκ του εν Πελοποννήσω αρχοντικού οίκου των Μελισσηνών· ο δε προς αυτήν αποσταλείς Φραντζής είδεν ότι υπήρχε μεν μεγάλη προθυμία εν Αθήναις προς απόσεισιν του φραγκικού ζυγού, πλην δεν ήτο και τόσον εύκολον να ενωθή το δουκάτον με τας εν Πελοποννήσω των Παλαιολόγων κτήσεις, διότι εύρε μεν εν Αθήναις μεγάλην και ισχυράν μερίδα εκ παντός τρόπου επιδιώκουσαν την απαλλαγήν της χώρας από της ξένης κυριαρχίας, ο αρχηγός όμως της μερίδος ταύτης Χαλκοκονδύλης ή Χαλκονδύλης[2], Αθηναίος τότε

[1] Ἴδε Λαόνικον Χαλκοκονδύλην ἐν 6, σ. 320-322 καὶ Γ. Φραντζῆν ἐν 2, 10 ἐπ. ἤτοι σ. 159 ἐπ. ἐκδ. Βόννης.

[2] Χαλκονδύλης καὶ Χαλκοκονδύλης ἢ Χαλκοκανδύλης ἀπαντῶσιν ἐπίσης ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Λαονίδου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Δημητρίου, ἀργότερα δ' ἀπαντᾷ ἐν Ἀθήναις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ ὁ τύπος Χαρκονδύλης ἢ Χαρκανδήλης ἢ Χαρκαντύλας. Πρβ. Gardhausen, Gr. Paläogr. σ. 320 καὶ Γ. Ζησίου ἐν Δελτίῳ Ἱστορ. καὶ Ἔθνος Ἑταιρ. τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Β', σ. 26—27.

προὔχων πλούσιος καὶ μέγα ἰσχύων, συγγενὴς τῆς Μελισσηνῆς καὶ πατὴρ τοῦ ἱστορικοῦ Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, ἐμελέτα ν' ἀποβῇ αὐτὸς μετὰ τῆς Μαρίας ἄρχων τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς. Διὸ προσεπάθησε βεβαίως ὁ τοῦ Κωνσταντίνου ἀπεσταλμένος νὰ κερδήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἰσχυρὰν ταύτην μερίδα ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ του, φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι οὐδὲν ὁριστικὸν καὶ σπουδαῖον κατώρθωσε· διότι, ὅτε κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1435 ὁ ἀπὸ πολλοῦ ἤδη φιλάσθενος δοὺξ Ἀντώνιος ἀπεβίωσεν ἐξ ἀποπληξίας, ἡ σύζυγος αὐτοῦ Μαρία ἐξαπέστειλεν ἐν τάχει τὸν Χαλκοκονδύλην πρὸς τὸν Σουλτάνον Μυρὰτ Β' εἰς Ἀδριανούπολιν παρακαλοῦσα ν' ἀναγνωρίσῃ αὐτὴν καὶ τὸν Χαλκοκονδύλην ὡς ὑποτελεῖς τοῦ δουκάτου ἡγεμόνας[1]. Ὁ δὲ πάντοτε καραδοκῶν Κωνσταντῖνος ἀπέστειλε καὶ αὐτὸς ἐν τάχει τὸν Φραντζῆν μετὰ στρατοῦ καὶ πληρεξουσιότητος, ἵνα καταλάβῃ τὰς Ἀθήνας καὶ ὁλόκληρον τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν, προτείνων τῇ χήρᾳ δουκίσσῃ πρὸς ἀποζημίωσιν ἀρχοντίαν τινὰ ἐν Πελοποννήσῳ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου αἱ προσπαθειαι ὡς καὶ αἱ τῆς Μαρίας, εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν πρακτικὸν ἀποτέλεσμα καὶ αἱ ἑλληνικαὶ μερίδες ἀπέτυχον ἀμφότεραι τοῦ σκοποῦ των· διότι ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ νόμιμος τοῦ δουκικοῦ θρόνου διάδοχος Νέριος Β', βοηθούμενος ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις φραγκικῆς μερίδος, ἣν ὁ Χαλκοκονδύλης ἀποκαλεῖ «ἄρχοντας τοῦ δήμου,» κατέσχε τὰς Ἀθήνας (1345—1451) καὶ τὸν μὲν ὑπὸ τὸν Φραντζῆν ἀποσταλέντα κατ' αὐτοῦ στρατὸν ἀποκρούσας ἐξέβαλε τῆς χώρας, τὴν δὲ Μαρίαν πολιορκήσας στενῶς ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἠνάγκασε ταχέως νὰ παραδοθῇ, συμβιβασθεὶς καὶ φιλιωθεὶς μετ' αὐτῆς, τῶν Χαλκοκονδυλῶν ἐκδιωχθέντων τῆς χώρας. Φαίνεται δηλαδὴ ὅτι ἡ εἰσέτι νεαρὰ Μαρία ἔλαβεν ὑπόσχεσιν νὰ γίνῃ σύζυγος τοῦ Νερίου καὶ οὕτως ἐγκατέλιπε τὰς ἐπὶ τοῦ δουκικοῦ θρόνου ἰδιαιτέρας ἀξιώσεις της, ἀλλ' ἡ ὑπόσχεσις δὲν ἐξετελέσθη· διότι ὁ Νέριος ἦτο νυμφευμένος μὲ τὴν Χιάραν Τζιώρτζιο, ὥστε εἶνε λίαν ἀμφίβολον ἂν ἐξετελέσθη ποτὲ ὁ μεταξὺ Νερίου καὶ Μαρίας τῆς Μελισσηνῆς γάμος[2]· πλὴν περὶ τούτου οὐδὲν θετικὸν δύναταί τις νὰ δισχυρισθῇ. Ὁπωσδήποτε ἡ Μαρία Μελισσηνὴ εἴτε οἰκειοθελῶς εἴτε

[1] Χαλκοκονδ. ἐν 6, σ. 321. Φραντζῆς, ἐν 1, 10, σ. 159. Τὸ χωρίον τοῦ Χαλκοκονδύλη εἶνε· «Ἡ γυνὴ αὐτοῦ (τοῦ Νερίου) ἔπεμψεν εἰς βασιλέα τὴν ἀρχὴν ἐπιτραπῆναι αὐτῇ τε καὶ τῷ τῆς πόλεως ἀμείνονι, ἑαυτῆς δὲ προσήκοντι, πατρὶ δὲ ἡμετέρῳ».

[2] Τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Χαλκοκονδύλη εἶνε σκοτεινὸν καὶ ἀσαφὲς καὶ δι-

βιασθεῖσα ὑπεχώρησεν εἰς τὸν Νέριον καὶ τὸν Ἀντώνιον. Ὁ δὲ πρὸς τὸν Σουλτάνον ὑπ' αὐτῆς ἀποσταλεὶς Χαλκοκονδύλης, ἀπελθὼν πρὸς ἐκεῖνον, ἐπρότεινε τὸ σχέδιον αὐτοῦ καὶ τῆς Μαρίας, ἀλλ' ὁ Μυράτ, ἵνα δεχθῇ τὰς γενομένας εἰς αὐτὸν προτάσεις, ἀπήτησε νὰ τῷ παραδοθῶσι προηγουμένως αἱ Ἀθῆναι καὶ νὰ τῷ πληρωθῶσι 30,000 χρυσῶν. Καὶ ὑπεσχέθη μὲν ταῦτα ὁ Χαλκοκονδύλης, ἐπειδὴ ἐν τούτοις μετ' ὀλίγον, μαθὼν ἴσως τὰ ἐν Ἀθήναις γεγενημένα, εἶδεν ὅτι οὐδέτερον τῶν ὑπεσχημένων ἠδύνατο νὰ ἐκπληρώσῃ, ἔφυγε κρυφίως, τελευταῖον δὲ συλληφθεὶς ἤχθη ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου, ὅστις συγχωρήσας αὐτῷ τὴν ἀκουσίαν παράβασιν τῶν ὑποσχέσεών του τὸν ἀπέλυσε. Συγχρόνως δὲ διέταξεν ὁ σουλτάνος τὸν ἐμίρην Τουραχὰν νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὸ δουκάτον καὶ ἀπαναφέρῃ τὴν τάξιν ἐκδιώκων τὸν στρατὸν τῶν Παλαιολόγων, οὗτος δὲ προελάσας εἰς Βοιωτίαν ἐδῄωσε τὴν χώραν καὶ κατέλαβε τὰς Θήβας, καὶ ὁ Φραντζῆς φεύγων ἐνώπιον αὐτοῦ ἐπέστρεψεν εἰς Κόρινθον πρὸς τὸν δεσπότην Κωνσταντῖνον, παρ' οὗ εὐθὺς πάλιν ἀπεστάλη πρὸς τὸν Τουραχὰν μὲ νέας προτάσεις. Ἀλλ' ἦτο πλέον πολὺ ἀργά, διότι ὁ Τοῦρκος στρατηγὸς εἶχεν ἤδη ἀναγνωρίσει ὡς δοῦκα Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν τὸν Νέριον Β' ἐπὶ τῷ ὅρῳ, νὰ πληρώνῃ, ὡς καὶ ὁ προκάτοχός του, φόρον ὑποτελείας τῷ σουλτάνῳ, τὰ γεγενημένα δ' ἀνεγνώρισε συγχρόνως καὶ ἡ Ἑνετία, διακηρύξασα ὅτι ἐπεθύμει νὰ διάγῃ εἰρηνικῶς πρὸς τὸν νέον δοῦκα. Οὕτω λοιπὸν παρὰ τὰς προσπαθείας Ἀθηναίων τινῶν καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἔμεινε τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ πάλιν εἰς χεῖρας τῶν Ἀτζαϊώλων.

Ὁ δοὺξ Νέριος Β' (1435—1451) ἦτο ἡγεμὼν ὀλίγον διακρινόμενος ἐπὶ δραστηριότητι καὶ ἐνεργείᾳ, ἀδυνάτου δὲ φύσεως, διὸ ἠναγκάσθη, ἐν ἔτει 1439 πιθανῶς, νὰ ὑποχωρήσῃ ἐνώπιον τοῦ δραστηριωτέρου ἀδελφοῦ του Ἀντωνίου Β' (1439—1441 μόνος ἄρχων), ὅστις ἔμεινεν ἐνταῦθα τοῦ δουκάτου κυβερνήτης, αὐτὸς δ' ἀπῆλθεν εἰς Φλωρεντίαν τηρήσας μόνον τὸν τίτλον τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἀκριβῶς ἴσως καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ ἐκκλησιαστικὴ σύνοδος, ἐν τῇ ὁποίᾳ παρευρίσκετο ὅ τε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Ζ' Παλαιολόγος, ἀπεφάσιζε τὴν ἐκ νέου ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, ὁ δ' αὐτοκράτωρ ὤμνυε πίστιν εἰς τὰ δόγματα τοῦ καθολικισμοῦ ἐπὶ τῇ ματαίᾳ ἐλπίδι ἐπικουρίας τῆς Δύσεως κατὰ τῶν Τούρκων. Ταχέως

καία εἶνε ἡ περὶ τοῦ μεταξὺ Νερίου Β' καὶ Μαρίας τῆς Μελισσηνῆς γάμου ἀμφιβολία πολλῶν· πρβ. Hopf, σ. 91 ἑπ. Γρηγορob. Β', σ. 329.

ἐν τούτοις ὁ Νέριος Β′ ἔλαβε πάλιν εὐκαιρίαν νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς Ἀθήνας, διότι ὁ Ἀντώνιος ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1441[1]. Ἐπανελθὼν λοιπὸν ἀνέλαβεν ἐκ νέου τὴν κυβέρνησιν τοῦ δουκάτου συγκαταθέσει τοῦ σουλτάνου ὡς ὑποτελὴς αὐτοῦ ἡγεμών, ὅτε πάλιν ἀνεφάνησαν νέοι καὶ σπουδαῖοι κίνδυνοι. Ὁ τῆς Πελοποννήσου ῥέκτης δεσπότης Κωνσταντῖνος δὲν εἶχεν ἀπολέσει πᾶσαν ἐλπίδα πρὸν κατάκτησιν τοῦ δουκάτου, ἀλλὰ μόνον εἶχεν ἀναβάλει τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ του ἐκείνου, ἀναμένων αἰσιωτέρους καιρούς. Ὅτε λοιπὸν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1444 ἀπετελείωσεν ἡ οἰκοδομία καὶ ἐπιδιόρθωσις τοῦ ἐν τῷ Ἰσθμῷ τείχους *Ἑξαμιλίου*, ὅπερ ἔκτισε πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς Πελοποννήσου κατὰ τῶν Τούρκων, ἤρξατο νὰ ἐξοπλίζηται, ὅπως ἀποπειραθῇ καὶ πάλιν τὴν κατάκτησιν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν. Τὴν ἐποχὴν δὲ ταύτην ἐθεώρει ὁ Κωνσταντῖνος τοσούτῳ μᾶλλον κατάλληλον, ὅσῳ ὁ τοῦ Νερίου προστάτης σουλτάνος ἦτο τότε ἀπησχολημένος ἐν τῷ κατὰ τῶν Οὔγγρων πολέμῳ. Συνήθροισε λοιπὸν τὸν στρατόν του ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐκστρατεύσας ἐκεῖθεν κατὰ τοῦ Νερίου εἰσέβαλε κατὰ πρῶτον εἰς Βοιωτίαν, κατέλαβεν αὐτὴν καὶ ἐβίασε τὸν δοῦκα ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης ἐπικυριαρχίαν αὐτοῦ, πληρώνων ὡς φόρον 30,000 χρυσῶν. Τὸ δ' ἐπόμενον ἔτος 1445, ἐνῷ πειραταὶ Καταλάνοι ἐξηκολούθουν νὰ λεηλατῶσι τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος, ὁ Κωνσταντῖνος ἐπανέλαβε τὴν ἐκστρατείαν του, κατέλαβε τὴν Δαυλίδα καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Φωκίδος καί, ἐπειδὴ οἱ ἐν Θεσσαλίᾳ Ἀλβανοὶ καὶ Βλάχοι ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ κατὰ τῶν Τούρκων, ἐξέτεινε τὴν κυριαρχίαν του καὶ ἐπὶ τῆς Θεσσαλίας, ὥστε κατέλαβεν οὕτω πάσας τὰς μεταξὺ Ἰσθμοῦ καὶ Ὀλύμπου χώρας, περιορίσας τὸν Νέριον εἰς μόνην τὴν κατοχὴν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς ὀχυρᾶς αὐτῆς Ἀκροπόλεως.[2] Τούτων δὲ τῶν νέων κτήσεών του τὴν κατοχὴν προσεπάθησεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐξασφαλίσῃ διὰ φρουρῶν καὶ αὐξήσεως τῶν στρατιωτικῶν του δυνάμεων, δεχόμενος πρὸς τοῦτο πολλοὺς Ἀλβανοὺς καὶ Βουργουνδίους μισθοφόρους. Ἀλλὰ καὶ οἱ πολέμιοί του δὲν ἔμειναν ἀργοί. Ὁ τῆς Θεσσαλίας ἐμίρης Τουραχὰν καὶ ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Νέριος Β′ Ἀτζαϊώλης ἐπεκαλέσθησαν κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου τὴν ἐπικουρίαν τοῦ κυριάρχου αὐτῶν σουλτάνου Μυρὰτ Β′, οὗτος δὲ τοσούτῳ προθυμότερον παρέσχε τότε αὐτήν, ὅσῳ νεωστί, τῇ 10 Νοεμβρίου

[1] Χαλκονκονδ. ἐν 6,322. Πρβ. Hopf, σ. 113. Γρηγοροβ. Β′, σ. 330 ἑπ.
[2] Λαόνικος Χαλκοκονδύλης ἐν 6, σ. 318 ἑπ. 7. σ. 345 ἑπ. ἐκδ. Βόννης.

1444, εἶχε νικήσει τὴν μεγάλην παρὰ τὴν Βάρναν κατὰ τῶν Οὔγγρων νίκην. Κατὰ τὸ ἔαρ λοιπὸν τοῦ 1446 συνήθροισεν ὁ Μυρὰτ περὶ τὰς Φερὰς ἐν Θεσσαλίᾳ, ἢ κατ' ἄλλους περὶ τὰς Σέρρας τῆς Μακεδονίας, στρατιὰν λαμπρὰν καὶ ὥρμησε μετ' αὐτῆς πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Βυζαντίνων ἐκ τῶν κατασχεθεισῶν χωρῶν καὶ τιμωρίαν αὐτῶν. Κατὰ πρῶτον διηυθύνθη ἐπὶ τὰς Θήβας, ἐξέβαλεν ἐκεῖθεν τὴν φρουρὰν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἐπανέφερε τὸν ὑποτελῆ του Νέριον Β' εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Βοιωτίας, μετὰ δὲ ταῦτα, ἀφοῦ ἐκυρίευσεν ἀλλεπαλλήλας καὶ τὰς λοιπὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ κτήσεις τοῦ Κωνσταντίνου, προέβη κατὰ Νοέμβριον πανστρατιᾷ κατὰ τοῦ εἰς Κόρινθον καταφυγόντος δεσπότου καὶ ἐπεχείρησε τὴν ἐκπολιόρκησιν τοῦ *Ἑξαμιλίου*, ὄπισθεν τοῦ ὁποίου εἶχον συγκεντρωθῆ 60,000 Ἑλλήνων καὶ συμμάχων αὐτῶν [1]. Ὁ Κωνσταντῖνος τότε ἰδὼν τὰ δεινὰ ἔπεμψε πρὸς τὸν σουλτάνον τὸν γνωστὸν ἡμῖν Χαλκοκονδύλην, ταχθέντα ἤδη ὑπὲρ αὐτοῦ, μετ' εὐνοϊκῶν προτάσεων εἰρήνης, ἀλλὰ μάτην· ὁ σουλτάνος ἀπῄτει ἐντελῆ ὑποταγήν, διὸ τὸν μὲν Χαλκοκονδύλην ἔρριψεν εἰς τὰς φυλακάς, ὅπου ἐπὶ μακρὸν ἐστέναζε, τὰς δὲ κατὰ τοῦ Ἑξαμιλίου ἐπιθέσεις του ἐξηκολούθησεν ἐντονωτέρας καὶ τελευταῖον ἐκυρίευσεν αὐτὸ μετὰ φρικτὴν σφαγὴν τῶν ἀπελπιστικῶς καὶ γενναίως ὑπερασπισάντων τὸ ὀχύρωμα Ἑλλήνων καὶ ξένων τὴν 4ην Δεκεμβρίου τοῦ 1446. Τότε εἰσήλασεν ἀκωλύτως εἰς Πελοπόννησον, διέπραξεν ἀκαταλόγιστον σφαγὴν καὶ δῄωσιν καὶ ἐπανέκαμψεν εἰς Θήβας, σύρων μεθ' ἑαυτοῦ 60,000 αἰχμαλώτων [2] Ὁ δὲ ἄπελπις Κωνσταντῖνος καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Θωμᾶς καὶ Δημήτριος ἠναγκάσθησαν, ἵνα διατηρήσωσι τὴν Πελοπόννησον ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν των, νὰ δεχθῶσι καὶ αὐτὸν τὸν κεφαλικὸν φόρον, ὅθεν οἱ πρέσβεις αὐτῶν παρουσιασθέντες ἐν ἔτει 1447 μετὰ πολλῶν δώρων ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου, διατρίβοντος κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐν Θήβαις, ὤμοσαν, ὡς καὶ ὁ δοὺξ Νέριος ἐκ νέου, ὑποταγὴν καὶ πίστιν τῷ Τούρκῳ κυριάρχῃ καὶ οὕτως ἐκηρύχθη γενικὴ ἀμνηστία. Ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος ἀνέβη ἐν ἔτει 1444 ὡς Κωνσταντῖνος ΙΓ' Παλαιολόγος τὸν βυζαντινὸν θρόνον καὶ ἐν ἔτει 1453 συνηντήθη καὶ πάλιν μὲ τὸν ἡγεμόνα τῶν Τούρκων, τὸν τότε σουλτάνον Μωάμεθ Β', ἐν τῷ πεδίῳ τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξης· ταύτην ὅμως τὴν φορὰν ἐπέπτωτο ν' ἀπολέσῃ τήν τε ζωὴν

[1] Τοσαύτας ὑπολογίζει τὰς ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνος δυνάμεις ὁ Δούκας ἐν κεφαλ. 32.

[2] Χαλκοκονδύλης ἐν 7, 346 ἐπ. 319.

καὶ τὸν θρόνον του, πεσὼν ἐνδόξως τὴν 29ην Μαΐου 1453 κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ δὲ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Θωμᾶς καὶ Δημήτριος διετηρήθησαν μὲν ἐπὶ ὀλίγα ἀκόμη ἔτη ἐν τῇ κυριαρχίᾳ τῆς Πελοποννήσου ἀλλ' ἐν διαρκεῖ ἀγωνίᾳ καὶ πάλῃ πρὸς τοὺς Τούρκους διατελοῦντες.

Ὁ δὲ τῶν Ἀθηνῶν δοὺξ Νέριος Β' μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1446 ἀποκατάστασίν του ἐπὶ ἔτη τινὰ εἰσέτι κατεῖχε τὸ δουκάτον ὡς ὑποτελὴς τῶν Τούρκων ἡγεμών, ἄνευ ὅμως δραστηριότητος, ὡς πάντοτε. Τὸ διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν εἰδικῶς σπουδαιότερον συμβὰν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ εἶνε ὅτι ἐν ἔτει 1445, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε περιορίσει αὐτὸν εἰς μόνην τὴν κατοχὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ ὀλίγα πρὸ τῆς τουρκοκρατίας ἔτη, ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν ταύτην ὁ πρῶτος εἰδήμων ἀρχαιόφιλος Εὐρωπαῖος περιηγητής, ὁ ἐξ Ἀγκώνης τῆς Ἰταλίας Κυριακός, ὁ δικαίως «νέος Παυσανίας» ἐπικληθείς[1]. Ὁ Κυριακὸς οὗτος ἦτο γνώστης καὶ συλλογεὺς ἀρχαιοτήτων καὶ χάριν τούτων ἐπεχείρησεν ἐπανειλημμένας εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀποδημίας. Κατὰ πρῶτον ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τῇ 7ῃ Ἀπριλίου 1436, ὅτε ἦρχον ἐνταῦθα ἀπὸ κοινοῦ οἱ ἀδελφοὶ Νέριος Β' καὶ Ἀντώνιος Β' Ἀτζαϊῶλαι, τῷ δὲ 1447 ἦλθε καὶ πάλιν ἐνταῦθα, εὗρε δέ, ὡς λέγει ἔν τινι τῶν ἐπιστολῶν του, τὸν Νέριον Β' ἐδρεύοντα ἐν τῇ *Ἀκροπόλει*, ἣν δὲν ἀποκαλεῖ πλέον Καστὲλλ Σετίνες (Castell Cetines)· διότι ὁ Κυριακὸς ἦτο ὁ μᾶλλον εἰδήμων ἀρχαιολόγος τῆς ἐποχῆς του καὶ οὐ μόνον ἀκριβέστερόν πως ἐγνώριζε τὰ τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ καὶ ἀποκλειστικῶς περὶ μόνα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος τὰ λείψανα ἠσχολήθη, ἀδιαφορῶν περὶ τῶν χριστιανικῶν τῶν Ἀθηνῶν κτιρίων. Τὴν πρώτην του ἐξ Ἀθηνῶν ἐντύπωσιν περιγράφει οὗτος ὡς ἑξῆς· «Τῇ 7ῃ Ἀπριλίου (1436) ἦλθον εἰς Ἀθήνας, ὅπου εἶδον κατὰ πρώτην φορὰν τὰ πελώρια ἐκ τῆς ἀρχαιότητος κατερειπιωμένα τείχη, ἔν τε τῇ πόλει καὶ τοῖς ἀγροῖς ἀπιστεύτους μαρμαρίνους οἰκοδομάς, οἰκίας καὶ ναούς, παντοῖα θαυμασίας τέχνης γλυπτικὰ ἔργα, ἀλλὰ πάντα εἰς σωροὺς καὶ κατεστραμμένα. Τὸ δ' ἀξιολογώτατον εἶνε ὁ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μεγαλοπρεπής, ἀξιοθαύμαστος, μαρμάρινος ναὸς τῆς Παλλάδος, τὸ θεῖον ἔργον τοῦ Φειδίου, μετὰ 58 λαμπρῶν στύλων καὶ

[1] Περὶ τοῦ Κυριακοῦ τούτου ἴδε τὴν ὑπὸ Φραγκίσκου Σκαλαμοντίου μονογραφίαν Vita Cyriaci Anconitani παρὰ Colucci, Delle antichità Picene, XV, σ. 50 ἑπ. πρβ. δὲ καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 336 ἑπ.

τόσον μεγάλων, ὥστε ἔχουσι διάμετρον ἑπτὰ παλαμῶν. Εἶνε πανταχόθεν κεκοσμημένος διὰ λαμπρῶν ἀναγλύφων, τὰ ὁποῖα ἔστησεν ἡ ὑψίστη τοῦ γλύπτου τέχνη ἐπὶ τῶν ἀετωμάτων, ἐπὶ τῶν τοίχων, ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων[1]». Ὁ Κυριακὸς ἀναφέρει «νέα τείχη» (nova moenia) καὶ «νέαν πόλιν» (nova civitas), χωρὶς νὰ ἐξάγηται ἀκριβῶς τί ἐνόει μὲ τοῦτο, πιθανὸν ὅμως εἶνε ὅτι «πύλας τῆς νέας πόλεως» καλεῖ τὰς τῆς κάτω πόλεως πύλας κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν «πύλην τῆς Ἀκροπόλεως» (portam arcis), ὥστε «νέα» ὀνομάζει ἴσως καὶ τὴν ἐκτὸς τῆς Ἀκροπόλεως πόλιν μὲ τὰ περὶ αὐτὴν τείχη, ἅτινα ἔκτισεν, ὡς εἴδομεν, ὁ Ὄθων Δελαρόσης (σ. 292). Καὶ ἐκ μὲν τῶν σήμερον ἀνασκαφεισῶν ἐκτὸς τῆς Ἀκροπόλεως ἀρχαιοτήτων ὀλίγας εἶδε τότε ὁ Κυριακός· διότι πολλαὶ τούτων ἦσαν ἤδη κεκαλυμμέναι ὑπὸ ἐρειπίων· παρετήρησεν ὅμως τὸ χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, τὸ ὑδραυλικὸν ὡρολόγιον Ἀνδρονίκου τοῦ Κυρρηστίου, τὴν Ἀγοράν, τὸ μνημεῖον τοῦ Φιλοπάππου, γυμνάσια καὶ ἄλλα τινὰ κτίρια, ἰδιαζόντως δ' ἐξαίρει τὸ κάλλος τῶν Προπυλαίων, ἅτινα ἀποκαλεῖ αὐλὴν (aula), διότι κατῴκει ἐν αὐτοῖς ὁ δούξ· ὁ αὐτὸς συνήγαγεν ἀντιγράψας καὶ διαφόρους ἐπιγραφὰς δημοσιευθείσας βραδύτερον. Διὰ τῶν ἐπιστολῶν του δέ, διὰ τοῦ ὁδοιπορικοῦ του[2] καὶ διὰ τῶν ἐπιγραφῶν του ὁ Κυριακὸς ἐχρησίμευσεν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὡς σπινθὴρ τοῦ κατόπιν γεννηθέντος ζωηροῦ ἐνδιαφέροντος περὶ τῶν ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων καὶ περὶ τῆς ἐνδόξου καὶ γηραιᾶς τῆς Παλλάδος πόλεως.

Ἐν ἔτει 1451 ὁ Νέριος ἠσθένησε βαρέως καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἀπέθανεν, ἀφήσας ὡς διάδοχον τὸν ἀνήλικον υἱόν του Φραγκῖσκον Α' καὶ κηδεμόνα αὐτοῦ τὴν χήραν σύζυγόν του Χιάραν, ἥτις πάραυτα ἔπεμψε πρὸς τὸν σουλτάνον πρέσβεις παρακαλοῦσα αὐτὸν νὰ τὴν ἀναγνωρίσῃ ὡς δούκισσαν ὑποτελῆ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν καὶ ἐπέτυχε τῆς αἰτήσεώς της (1451—1455). Μετ' ὀλίγον ὅμως ἡ εἰσέτι νεαρὰ καὶ βιαιοπαθὴς γυνὴ ἠράσθη ἐμμανῶς Ἐνετοῦ τινος ἐμπόρου, ἐλθόντος εἰς Ἀθήνας, ὀνόματι Βαρθολομαίου Κονταρίνη, υἱοῦ τοῦ Ἐνετοῦ διοικητοῦ Ναυπλίου, εἰς ὃν προσήνεγκε τήν τε χεῖρά της καὶ τὸν δουκικὸν θρόνον[3], ὁ δὲ ἔρως αὐτῆς οὗτος ἐπέπρωτο νὰ γίνῃ παραίτιος τραγικωτάτων ἐπεισοδίων, κηλιδωσάντων τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς

[1] Πρβ. τοῦ Κυριακοῦ Epigrammata reperta, σ. XXXVII.
[2] Cyriaci Anconitani itinerarium· ἐν Φλωρεντίᾳ, 1742.
[3] Χαλκοκονδύλης ἐν 9, σ. 453 ἐπ. ἐκδ. Βόννης.

κυριαρχίας τῶν Ἀτζαϊώλων. Ὁ Κονταρίνης εἶχεν ἤδη σύζυγον, θυγατέρα γερουσιαστοῦ τινος, ἀλλ' ἡ φιλοδοξία καὶ ἡ φιλαυτία ἐτύφλωσαν αὐτὸν καὶ τοσοῦτον κατέπνιξαν πᾶν εὐγενὲς αἴσθημα ἐν τῇ καρδίᾳ του, ὥστε ἐπιστρέψας εἰς Ἐνετίαν ἐδηλητηρίασε τὴν ἄκακον σύζυγόν του καὶ ἐπανακάμψας ἔπειτα εἰς Ἀθήνας ἐνυμφεύθη ἐν ἔτει 1453 τὴν Χιάραν, παρ' ἧς ἔλαβε σὺν τῷ τίτλῳ καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἀντὶ τοῦ ἀνηλίκου δουκὸς Φραγκίσκου. Οἱ Ἀθηναῖοι παρεπονήθησαν παρὰ τῷ σουλτάνῳ διὰ τὸν σφετερισμὸν τοῦτον τῆς ἐξουσίας ὑπὸ τοῦ Κονταρίνη, οὗτος ὅμως ὤμνυεν ὅτι μόνον ὡς κηδεμὼν τοῦ ἀνηλίκου δουκὸς ἤθελε κυβερνήσει καὶ μετέβη μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν Σουλτάνον, ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε ὄντα, ὅπως ἀναγνωρισθῇ ὡς τοιοῦτος. Ἀλλ' αἱ Ἐρινύες καὶ τὸ τῆς δηλητηριασθείσης συζύγου του φάσμα κατεδίωκον, φαίνεται, αὐτόν. Εἰς Κωνσταντινούπολιν εἶχε δράμει πρὸ αὐτοῦ ὁ υἱὸς τοῦ προαποθανόντος δουκὸς Ἀντωνίου Β' Φραγκῖσκος Β' ἢ Φράγκος, ὡς συνήθως ἀπεκαλεῖτο, ὅστις κατώρθωσε νὰ κερδήσῃ τὴν εὔνοιαν τοῦ σουλτάνου, αὐτὸν μὲν ἀναγνωρίσαντος δοῦκα Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν ὑποτελῆ (1455—1458), τῶν δ' ἄλλων τὰς προτάσεις ἀπορρίψαντος, καθ' ὅσον μάλιστα ὁ Κονταρίνης ἦτο Ἐνετός, ὁ δὲ σουλτάνος δὲν ἐπεθύμει νὰ περιέλθῃ εἰς ἐνετικὰς χεῖρας καὶ τὸ δουκάτον Ἀθηνῶν, ὡς εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐξουσίαν των τῷ 1451 ἡ Αἴγινα. Οὕτως ἐτιμωρήθη ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης ἡ φιλοδοξία τοῦ Κονταρίνη, ὑπελείπετο δ' ἔτι πρὸς τελείαν κάθαρσιν νὰ τιμωρηθῇ καὶ ἡ ἐρωτομανὴς Χιάρα.

Ὁ νέος δοὺξ Φράγκος Ἀτζαϊώλης ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 1455 καὶ ἐγένετο ὑπὸ τῶν κατοίκων μετὰ μεγάλης χαρᾶς δεκτός, ὡς γόνος τοῦ ἤδη προσφιλοῦς αὐτοῖς καταστάντος οἴκου τῶν Ἀτζαϊώλων καὶ ἔγγονὸς τοῦ τοσοῦτον δημοτικοῦ δουκὸς Ἀντωνίου τοῦ Α'. Πρὸς αὔξησιν τῆς δημοτικότητος τοῦ Φράγκου παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις πολὺ βεβαίως συνέτεινε καὶ τὸ ὅτι σύζυγον εἶχε καὶ οὗτος Ἑλληνίδα τινὰ ἐκ Πελοποννήσου, περιφανῆ διὰ τὸ κάλλος της καὶ γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα Μουχλιώτισσαν, θυγατέρα τοῦ μεγιστᾶνος Δημητρίου Ἀσάν. Ἀλλ' ἡ χαρὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ δόξα τοῦ Φράγκου δὲν διήρκεσαν ἐπὶ μακρόν. Μόλις ἔφθασεν οὗτος εἰς Ἀθήνας καὶ συλλαβὼν τὴν ἀντίπαλον αὐτοῦ θείαν, τὴν πρώην δούκισσαν Χιάραν, ἔρριψεν εἰς τὸ κάτεργαν τοῦ φρουρίου Μεγάρων, ἔνθα διέταξε νὰ θανατωθῇ βαρβάρως. Τοῦτο μαθὼν ὁ Κονταρίνης, ὅστις ἔκτοτε, φαίνεται, διέμενε ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατήγγειλεν αὐτὸν παρὰ τῷ Σουλτάνῳ διὰ τὸν φόνον τῆς συζύγου του

καὶ ὁ Μωάμεθ, θέλων νὰ θέσῃ τέλος πάντων τέρμα εἰς τὰς ἔριδας καὶ τὴν κυριαρχίαν τῶν Φράγκων ἐν Ἀθήναις, ἐδράξατο τῆς εὐλόγου ταύτης ἀφορμῆς καὶ διέταξε τὸν ἐμίρην τῆς Θεσσαλίας Ὀμάρ, υἱὸν τοῦ Τουραχάν, νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ πρὸς τιμωρίαν ν' ἀφαιρέσῃ τὸν Φράγκον τὴν χώραν ταύτην. Καὶ τῷ ὄντι εἰσβαλὼν ὁ Ὀμὰρ κατὰ Μάϊον τοῦ 1456 εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐκυρίευσε τὰς Ἀθήνας,

ἐνέπρησε τὰ σπίτια μετὰ τοῦ πλούτου ὅλου,

ὡς λέγει ὁ Θρῆνος, τῇ δ' Μαΐου ἡμέρᾳ Παρασκευῇ κατὰ ἰδιόχειρον σημείωσιν συγχρόνου ἀνδρός, εὑρισκομένην ἐν χειρογράφῳ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης[1], διέπραξε διὰ τῶν ὀρδῶν του πᾶν εἶδος βίας καὶ ἀσελγείας καὶ ἁρπαγῆς καὶ φόνου ἐπὶ ἀνδρῶν γυναικῶν καὶ παιδίων, μηδὲ τῶν ἱερέων ἐξαιρουμένων καὶ ἐπολιόρκησε τὴν Ἀκρόπολιν, εἰς ἣν εἶχον καταφύγει οἱ κάτοικοι μετὰ τοῦ δουκὸς καὶ ἀντεῖχον ἐκεῖθεν εἰς μακρὰν ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκίαν, καλῶς διὰ ζωοτροφιῶν ἐφωδιασμένοι[2]. Καὶ πρῶτον μὲν οἱ πολιορκούμενοι ἐπεκαλέσθησαν τὴν ἐπικουρίαν τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Ἐνετῶν, οἵτινες προθύμως ὑπεσχέθησαν τοιαύτην, ἀλλ' οὐδὲν ὑπὲρ ἐκείνων ἔπραξαν. Ὅτε δ' ὁ Ὀμὰρ ἤρξατο νὰ πολιορκῇ στενότερον τὴν Ἀκρόπολιν καὶ συχνότερα νὰ προσβάλλῃ αὐτήν, οἱ ἐν τῇ Ἀκροπόλει, βλέποντες τὸ ἀδύνατον τῆς σωτηρίας, ἐσυνθηκολόγησαν πρὸς τοὺς πολιορκητάς, μεσολαβήσει πιθανῶς τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Καισαριανῆς, ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὁ μὲν Φραγκῖσκος νὰ παραδώσῃ τοῖς Τούρκοις τὴν Ἀκρόπολιν καὶ τὴν Ἀττικὴν διαμένων τοῦ λοιποῦ ὑποτελὴς ἡγεμὼν μόνης τῆς Βοιωτίας καὶ ἑδρεύων ἐν Θήβαις, ὅπου μετά τινα χρόνον, τῷ 1460, ἐφονεύθη ἐκ διαταγῆς τοῦ σουλτάνου, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι νὰ τηρήσωσιν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων ἐλευθερίας τινὰς καὶ προνομίας[3].

Οὕτως ἔληξεν ἐν ἔτει 1456 κατὰ μῆνα Ἰούνιον[4], ἡ φραγκοκρατία ἐν Ἀθήναις διὰ τῆς ἀποπομπῆς τοῦ τελευταίου τῆς χώρας Λατίνου δυνάστου Φραγκίσκου Β' Ἀτζαϊώλη μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τριῶν τέκνων του εἰς Θήβας, ἡ δ' ἔνδοξος, ἀλλ' ἀτυχὴς Ἀττικὴ περιῆλθεν

[1] Τῷ ὑπ' ἀρ. 857. Πρβ. Δ. Καμπουρόγλ. Τουρκοκρατίας Μνημ., τόμ. Β', σ. 153.

[2] Γεώργιος Φραντζῆς ἐν 4, 14.

[3] Χαλκοκονδύλης ἐν 9, 455.

[4] Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1456 (,ϛϡξδ' ἀπὸ κτίσεως κόσμου) ἀναγράφουσιν ὡς μῆνα ἁλώσεως τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὁ Φραντζῆς καὶ τὸ λεγόμενον *Σύντομον Χρονικόν*, οὐδεὶς δ' ἄλλος ἀναφέρει χρονολογίαν. Ἐπειδὴ δὲ γνωστὸν νῦν ὅτι ἡ κάτω πόλις ἡλώθη τῇ δ' Μαΐου τοῦ ἔτους ἐκείνου, πιθανώτατον εἶνε ὅτι τὸν Ἰούνιον παρεδόθη καὶ ἡ Ἀκρόπολις, οὐδ' εἶνε πίστεως ἄξιον τὸ ὅτι ἀντέσχεν αὕτη ἐπὶ διετίαν καὶ ὅτι παρεδόθη τῷ 1458, ὡς συνήθως νομίζεται.

εἰς τὴν ἐξουσίαν νέων, ξένων καὶ τούτων, δυναστῶν, τῶν Τούρκων, οἵτινες ἔκτοτε ἦσαν ἀπόλυτοι κύριοι τῆς τε χώρας ὁλοκλήρου καὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ τύχη τῶν ἀτυχῶν κατοίκων κατ' οὐσίαν δὲν ἐχειροτέρευσεν ἴσως πολὺ διὰ τῆς ἀλλαγῆς ταύτης τῶν ἀρχόντων, διότι καὶ ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας εὑρίσκοντο πολιτικῶς ἐν οἰκτρᾷ, ὡς πολλάκις εἴδομεν, καταστάσει, καὶ μάλιστα μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀτζαϊωλῶν. Μόνον δ' ἐπὶ τούτων, καὶ ἰδίως ἐπὶ Ἀντωνίου Α', ᾐσθάνθη ἡ χώρα ἀναψυχήν τινα καὶ τὸ ἰθαγενὲς αὐτῆς στοιχεῖον ἤρξατο νὰ δεικνύῃ σημεῖα ζωῆς. Διότι πλὴν τῶν πλουσίων καὶ ἰσχυρῶν οἰκογενειῶν τῶν Ῥένδη καὶ τῶν Χαλκοκονδυλῶν, αἵτινες διεδραμάτισαν, ὡς γνωστόν, λίαν σπουδαῖον πρόσωπον περὶ τὰ τέλη τῆς καταλανοκρατίας καὶ ἐπὶ τῶν Ἀτζαϊωλῶν, καὶ ὁ ὅλος ἑλληνικὸς τῆς χώρας λαὸς ἤρξατο νὰ κινῆται καὶ νὰ ἐξέρχηται πλέον τῆς ὅλως παθητικῆς θέσεως. Ἴσως ἡ μεγάλη τῶν Καταλάνων πίεσις καὶ τὰ ἀλλεπάλληλα ἀνυπόφορα δεινὰ διήγειραν ἐν αὐτῷ τὸ φυσικὸν τῆς ἀντιστάσεως καὶ αὐτοσυντηρησίας αἴσθημα καὶ ἤρξατο ὀλίγον κατ' ὀλίγον ν' ἀνδρῶται καὶ κρατύνηται, προβὰς τελευταῖον μέχρι τοῦ νὰ σκέπτηται σπουδαίως καὶ περὶ τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας του, ἀλλ' ἔκτακτοι περιστάσεις καὶ ἡ ἠπιότης τῶν Ἰταλῶν ἡγεμόνων, ὧν οἱ τελευταῖοι εἶχον ἀποβῆ ἐντελῶς Ἕλληνες, ἔπειθον αὐτὸν πολλάκις νὰ ταυτίζῃ τὰ ἴδια συμφέροντα πρὸς τὰ τῶν δουκῶν. Τούτου ἕνεκα ἡ μεταβολὴ αὕτη τυραννίας ἐγένετο δυσαρέστως ἐπαισθητὴ τοῖς Ἀθηναίοις καὶ διὰ τὰ κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆ πόλεως ἐκτελεσθέντα ὑπὸ τῶν ὀρδῶν τοῦ Ὀμὰρ ὄργια καὶ διὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῶν Τούρκων ἐν τῇ χώρᾳ, οἵτινες ἦσαν καὶ ἐδείχθησαν πολλῷ τῶν Φράγκων ἀγριώτεροι. Ὅπως δὲ μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1453 ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ῥόδιος Γεωργιλλᾶς ἐποίησε τὸν «*Θρῆνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως*[1]», ἐν ᾧ ἐκφράζεται ὁ πόνος τῆς ψυχῆς πάντων τῶν τότε Ἑλλήνων ἐπὶ τῇ δεινῇ ἐκείνῃ ἐθνικῇ συμφορᾷ, οὕτω καὶ μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄγνωστός τις ποιητὴς ἐποίησε τὸν ἐν Πετρουπόλει εὑρισκόμενον «*Θρῆνον τῆς πόλεως Ἀθηνῶν*[2]», τὸν δὲ θρῆνον αὐτοῦ θὰ

[1] Ἐξεδόθη ὑπὸ Ellissen, Analekten, Γ', σ. 1· ὑπὸ Legrand, Biblioth. grecque vulgaire, 1880, καὶ ὑπ' ἄλλων.

[2] Ὁ Θρῆνος εἶνε ἐξ 95 στίχων καὶ πραγματεύεται·

Περὶ τῆς ἀναλώσεως καὶ τῆς αἰχμαλωσίας,
ἣ γέγονεν ὑπὸ Περσῶν εἰς Ἀττικὴν Ἀθῆνα.

Πρβ. καὶ ἀνωτ. σ. 379, σημ. 1.

ἐθρήνησαν καὶ οἱ πλεῖστοι τότε Ἀθηναῖοι, ὅσον μεγάλη καὶ ἂν ἦτο ἡ περὶ ἀπαλλαγῆς ἐκ τῆς φραγκοκρατίας ἐπιθυμία πολλῶν ἐξ αὐτῶν. Ἰδίως δὲ παρατηρεῖται κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς φραγκοκρατίας ἔτη ἔκτακτος ἐνασχόλησις καὶ ἐπίδοσις τῶν Ἀθηναίων εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Ἡ γνωστὴ ἤδη ἡμῖν τῶν Χαλκοκονδυλῶν οἰκογένεια ἀνέδειξε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τοὺς κρατίστους τότε ἀντιπροσώπους τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, τοὺς ἀδελφοὺς Λαόνικον καὶ Δημήτριον Χαλκοκονδύλας. Ἀμφότεροι οὗτοι, υἱοὶ τοῦ Χαλκοκονδύλου ἐκείνου, τοῦ ἐπανειλημμένως πρεσβεύσαντος πρὸς τὸν σουλτάνον κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς φραγκοκρατίας ἔτη, κατέφυγον εἰς Ἰταλίαν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ διεβίωσαν ἐκεῖ, διαπρέψαντες μεγάλως ὡς διδάσκαλοι τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ ὡς συγγραφεῖς. Καὶ ὁ μὲν Λαόνικος, ὁ καὶ ἄλλως Νικόλαος καλούμενος, συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τῶν Τούρκων καὶ τῆς τελευταίας περιόδου τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ 1298 ἕως 1463 εἰς βιβλία δέκα, σύγγραμμα πολύτιμον διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀπεβίωσε δὲ περὶ τὸ 1490 ἐν Ἰταλίᾳ ἄνευ ἀπογόνων[1]. Ὁ δὲ Δημήτριος ἐδίδαξεν εὐδοκίμως τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Περούζῃ, Φλωρεντίᾳ καὶ Μεδιολάνοις, ἔνθα διέτριψεν ἐπὶ μήκιστον, συνέγραψε καὶ ἐξέδωκεν ἐκεῖ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Ἐρωτήματα*, πρακτικὴν γραμματικὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, δὶς ἔτι ἀνατυπωθεῖσαν, πιθανῶς δ' ἐξέδωκε διὰ πρώτην φορὰν καὶ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη (1488), τὸν Ἰσοκράτη (1493) καὶ τὸν Σουΐδαν (1495), ἐτελεύτησε δ' ἐν Μεδιολάνοις τῷ 1511 εἰς ἡλικίαν 87 ἐτῶν, τέκνα ἀποκτήσας ἓξ υἱοὺς καὶ τέσσαρας θυγατέρας[2]. Ἐπὶ δὲ τοῦ Λαυρεντιανοῦ κώδικος τοῦ Πολυβίου ἀναγινώσκεται ἡ σημείωσις· «Ἀντώνιος ὁ Ἀθηναῖος, ὁ καὶ λεγόμενος λογοθέτης, ταύτην τὴν βίβλον εἶχα ἀντιβόλεον (γρ. ἀντιβόλαιον) καὶ ἀντέγραψα ὅμοιον ταύτης, ἔτους ἀπὸ Χριστοῦ ᾳυλε' γραφὲν εἰς τὴν πόλιν Σίενα[3]».

[1] Ἴδε περὶ αὐτοῦ καὶ Κ. Σάθα, Νεοελλ. Φιλολογίας σ. 52.

[2] Ἐσφαλμένως φρονεῖ ὁ Κ. Σάθας ὅτι ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλης ἔσχε μίαν θυγατέρα καὶ τρεῖς ἐξ αὐτῆς ἐγγονούς, πάντας ἀγόνους τελευτήσαντας (ἐν Νεολογ. Φιλολογ. σ. 64). Αὐτόγραφος ἐκείνου σημείωσις ὑπάρχουσα ἐν Παρισίοις ἐπὶ χειρογράφου τῆς ἐκεῖ Ἐθν. Βιβλιοθήκης ὑπ' ἀριθ. 2023, φύλλ. 323, δηλοῖ ὅτι ἔσχε τέσσαρας θυγατέρας καὶ ἓξ υἱούς. (Ἐτυπώθη ὑπὸ Δ. Καμπουρόγλου, ἐν Μνημ. Α', 306—7).

[3] Πρβ. Montfaucon, Pal. gr. σ. 76. Ὁ κώδηξ εἶνε ὑπ' ἀριθ. 9 ἐν θυρ. 19 τῆς Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι βεβαίως πεπαιδευμένοι καὶ διακεκριμμένοι Ἀθηναῖοι ὑπῆρχον κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα, οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἰσχυρὸν ἐκεῖνο καὶ πατριωτικὸν κόμμα τοῦ Χαλκοκονδύλη, τὸ ἐπιδιῶκον τὴν κατάργησιν τῆς φραγκοκρατίας καὶ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἀθηνῶν, τὰ πράγματα ὅμως δὲν ἀπέβησαν κατὰ τὰς εὐχάς των εἰ καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς φραγκοκρατίας παρῆλθεν ἀνεπιστρεπτί, ὀλίγιστα μόνον τῆς ὑπάρξεώς της ἀφήσασα ἐξωτερικὰ ἴχνη. Οἱ δὲ πολλοὶ ἐκεῖνοι ξένοι οἱ μετὰ Ἑλλήνων συγγενεύσαντες καὶ ἐν τῇ χώρᾳ ἐγκατασταθέντες τί ἆρά γε ν᾽ἀπέβησαν; Εἶνε τάχα ἡ τῶν Νέρη οἰκογένεια, ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος παρὰ τὴν Πύλην τῆς Ἀγορᾶς κατοικοῦσα καὶ μόλις πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐκλιποῦσα, κλάδος τις γνήσιος ἢ νόθος τῶν δουκῶν Νερίων; Ὁ Πουκεβῖλλος περιερχόμενος τὰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 1815 μετὰ τοῦ συμπατριώτου του Φωβὲλ (Fauvel), προξένου τότε τῆς Γαλλίας ἐνταῦθα, ἀπήντησεν ὀνηλάτην τινὰ Νέρην καλούμενον, ὃν ἐξέλαβον ὡς ἀπόγονον κλάδου τινὸς τῶν Νερίων, καὶ συγκινηθεὶς ἐπὶ τῇ θέᾳ αὐτοῦ διὰ τὸ ἐξίτηλον καὶ εὐμετάβλητον τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἔγραψεν ἓν τῶν ὡραιοτέρων κεφαλαίων τῆς περιηγήσεώς του[1]. Καὶ ὁ γνωστὸς δὲ Ἄγγλος φιλέλλην λόρδος Γυίλφορδ, τὴν αὐτὴν ἔχων ἰδέαν περὶ τῆς οἰκογενείας ταύτης, παρέλαβε καὶ ἐξεπαίδευσεν ἰδίᾳ δαπάνῃ ἕτερόν τινα Νέρην, τὸ τελευταῖον τῆς οἰκογενείας ταύτης μέλος, πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀποθανόντα[2]. Ὁ δ᾽ οὐ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀποβιώσας σοφὸς ἐρευνητὴς τῆς αἰγυπτιακῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν Χριστιανικῶν Ἀθηνῶν Τάσος Νεροῦτσος ἰσχυρίσθη ὅτι αὐτός τε καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐν Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ ζήσαντες Νεροῦτσοι ἦσαν ἀπόγονοι τῆς πυργοδεσποίνης Συκαμίνου Λαοδαμείας Ἀτζαϊώλη, ἀδελφῆς τῶν δουκῶν Ἀθηνῶν Νερίου Β′ καὶ Ἀντωνίου Β′, ὑπανδρευθείσης τῷ 1424 τὸν Φλωρεντῖνον Νεροῦτσον Πίττην[3]· ἀλλὰ καὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου οὐδεμία ὑπάρχει ἀπόδειξις. Ἡ δὲ νῦν ἐν Ἀθήναις ζῶσα οἰκογένεια Χαλκοκονδύλη εἶνε ἆρά γε ἀπόγονος τῆς πλουσίας ἐκείνης καὶ διαπρεποῦς ὁμωνύμου οἰκογενείας τοῦ 15ου αἰῶ-

[1] Poulqueville, Voyage en Grèce, ἐκδ. β′ τοῦ 1827, ἐν Παρισίοις, βιβ. XIII, κεφ. V, σελ. 86 ἐπ. καὶ κεφ. VI.

[2] Ἐν Φλωρεντίᾳ τὸ γένος τῶν Ἀτζαϊωλῶν μόλις τῷ 1834 ἐξέλιπε. Πρβ. Γρηγοροβ. Β′, σ. 396.

[3] Ἴδε τὴν περὶ τούτου ἀνακοίνωσιν τοῦ Τάσου Νερούτσου παρὰ Δ. Καμπουρόγλῳ, ἐν Μνημ. τόμ. Α′, σ. 283—292.

νος; Ἀληθὲς μὲν εἶνε ὅτι ὅ τε Λαόνικος καὶ ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλαι ἀπέθανον ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ὅτι ἔκτοτε μέχρι τῆς σήμερον οὐδὲν ἄλλο μέλος τῆς οἰκογενείας ταύτης ἀναφέρεται διαπρέψαν ἐφαμίλλως ἀλλ' ἆρά γε δὲν εἶχεν ἀπομείνει γόνος τις ἄρρην ἢ θῆλυς τῆς οἰκογενείας ταύτης ἐν Ἀθήναις, οὗτινος οἱ ἀπόγονοι νὰ διέσωσαν μέχρις ἡμῶν τὸ ὄνομα, ἢ δὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πάτριον γῆν κανὲν τῶν πολλῶν τοῦ Δημητρίου τέκνων, ὅπως συνεχίσῃ τὸ γένος καὶ τὸ ὄνομα; Διότι τὸ ὄνομα Χαρκονδύλης ἢ Χαρχανδήλης ἢ Χαρκαντύλας, ὅπερ εἶνε προφανῶς τὸ αὐτὸ καὶ Χαλκονδύλης ἢ Χαλκοκονδύλης, διασώζεται κεχαραγμένον ἐπὶ στύλου τῆς Στοᾶς τοῦ Ἀδριανοῦ ἐπὶ τοῦ ΙΕ' καὶ ΙϚ' αἰῶνος[1], ἀνῆκε δὲ προφανῶς εἰς εὐποροῦσαν οἰκογένειαν τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἡ τῶν Ῥένδη ἐν τούτοις οἰκογένεια διασώζεται ἔν τε ταῖς Ἀθήναις καὶ ἐν Κορινθίᾳ, ὅπου φαίνεται ὅτι εἶχε μετοικήσει.

Ταῦτα μετά τινων ἐνετικῶν κτιρίων καί τινων ὄχι τόσον εὐαρέστων καὶ τιμητικῶν παραδόσεων παρὰ τῷ Ἀθηναϊκῷ λαῷ περὶ τῶν **Κατιλάνων** εἶνε αἱ μόναι ἀναμνήσεις, αἵτινες διεσώθησαν ἐκ τῆς καθόλου στυγνῆς ἐκείνης ἐποχῆς τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἀθήναις!

[1] Πρβ. ἀνωτέρω σ. 398, σημ. 2 καὶ Κ. Γ. Ζησίου ἐν Δελτίῳ Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας, τόμ. Β', σ. 26—27. Πρὸς δὲ καὶ Δ. Καμπουρόγλου Μνημ. τόμ. Α', σ. 305 — 308. Χαρχανδήλης ἀναφέρεται καὶ ἐν τουρκικῇ ἐπιστολῇ δημοσιευθείσῃ ἐν μεταφράσει ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 353.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ. 1456—1821.

Disguise thyself as thou wilt, still Slaveri! still thou art a bitter draught; and thongh thousands in all ages hawe been made to drink of thee, thou art no less bitter on that account· It is thou, Liberty! thrice sweet and gracious goldess, whom all in public or in private worship.

(STFRNE)

Διὰ τῆς ἐν ἔτει 1456 μεταξὺ τοῦ Ὀμὰρ καὶ τοῦ δουκὸς Φραγκίσκου ἢ Φράγκου συνομολογηθείσης συνθήκης ἡ Ἀττικὴ καὶ αἱ Ἀθῆναι περιῆλθον ὁριστικῶς εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων, ἔκτοτε δ' ἄρχεται νέα περίοδος τῆς ἱστορίας τῆς ἐνδόξου πόλεως, ἡ τουρκοκρατία. Ἐπὶ ταύτης ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ὡμοίαζε, κατὰ τὴν ὡραίαν τοῦ Γρηγοροβίου εἰκόνα, «πρὸς δούλην ἀπεμπποληθεῖσαν τοῖς βαρβάροις καὶ ἐξαφανισθεῖσαν ἢ λησμονηθεῖσαν. Ἐκ τῆς ληθαργικῆς της καταπτώσεως, ἐκ τῆς ἐξαμβλυτικῆς εἰς τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν ἀφάνειαν συνηθείας ἀφυπνίζετο ἐνίοτε ὑπὸ πολεμικοῦ θορύβου ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας, ἀλλ' ἡ κατάστασίς της ἦτο τόσον ἀπελπιστική, ὥστε ἐκ τῆς προσεγγίσεως τῶν πολεμούντων τοὺς τυράννους της μόνον χειροτέρευσιν τῆς τύχης της προσεδόκα[1].» Ἐν τούτοις ἡ μακρὰ τῆς τουρκοκρατίας περίοδος (1456—1821) δὲν παρῆλθεν ὁμοιόμορφος καὶ μονότονος, ἀλλὰ συνέβησαν ἐν τῷ μεταξὺ περιπέτειαι καὶ κλονισμοί, χαρακτηρίζοντες ἰδιαιτέρως σημεῖά τινα αὐτῆς καὶ κατατέμνοντες τὴν συνέχειάν της. Τούτου ἕνεκα ἐν ἰδιαιτέροις κεφαλαίοις τοῦ βιβλίου τούτου θέλομεν διαλάβει περὶ τῶν διαφόρων τῆς τουρκοκρατίας μερικωτέρων περιόδων[2].

[1] Γρηγορόβ. ἐν Β', σ. 408.

[2] Πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς τουρκοκρατίας ἐν Ἀθήναις σύγχρονοι μὲν εἶνε, πλὴν τοῦ Λαονίκου Χαλκοκονδύλη καὶ τοῦ Κριτοβούλου, σωζόμενά τινα Χρονικὰ καὶ ποιήσεις καὶ ἐπιγραφαὶ καὶ διάφορα ἔγγραφα περισυλλεγέντα τὰ πλεῖ-

Καθόλου δὲ ἡ ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας, εἰ καὶ ἀνέκοψε τὴν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας βραδέως, πλὴν ἀσφαλῶς, χωροῦσαν διάπλασιν τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐπὶ τέσσαρας ὅλας ἔτι ἑκατονταετηρίδας ἐταλαιπώρησε καὶ κατεβασάνισε τὸ καὶ πρότερον ἐπὶ δισχίλια σχεδὸν ἔτη ἐν τῷ καθαρτηρίῳ τῆς δουλείας δοκιμασθὲν ἑλληνικὸν ἔθνος, δὲν ἀπέπνιξεν ὅμως αὐτό, ἀλλὰ καὶ διὰ παραχωρηθεισῶν ἐκκλησιαστικο-πολιτικῶν προνομιῶν συνετήρησε τὴν ὑφισταμένην ἐθνικὴν συνείδησιν, ὥστε οἱ ὑποδουλωθέντες ἤλπιζον, παροδικὴν θεωρήσαντες τὴν δουλείαν ταύτην εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς·

«Σιώπα, Κυρία Δέσποινα, μὴ κλαίγῃς, μὴ δακρύζῃς.
Πάλι μὲ χρόνους, μὲ καιρούς, πάλι 'δικά σου εἶνε,»

λέγει ὁ ποιητὴς τοῦ *Θρήνου* ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐν τοῖς στίχοις τούτοις διατυπώνεται ἡ γενικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας γνώμη καὶ πεποίθησις, ἧς δὲν ἐξηροῦντο καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ οὐδέποτε κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν παυσάμενοι τοῦ ν' ἀγωνίζωνται ἐκ τῶν ἐνόντων καὶ νὰ ἐλπίζωσιν.

στα, ἀλλὰ μετὰ μεγάλης δυστυχῶς ἀταξίας, ὑπὸ Δημητρίου Καμπουρόγλου ἐν τοῖς τρισὶ τόμοις τῶν ***Μνημείων*** τῆς Τουρκοκρατίας του, ἔτι δὲ περιγραφαὶ καὶ εἰδήσεις ξένων περιηγητῶν, οἵτινες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας, ὡς καὶ παντοῖα ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Ἑνετίας καὶ ἀλλαχοῦ ὑπάρχοντα ἔγγραφα. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων εἰδικώτερον μὲν ἠσχολήθησαν περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις τουρκοκρατίας ὁ Διονύσιος Σουρμελῆς, ὁ Laborde καὶ ὁ Δημήτριος Καμπούρογλος ἐν τοῖς μνημονευθεῖσιν ἤδη ἐν τῷ προλόγῳ συγγράμμασι, γενικώτερον δὲ ὁ Γεώργιος Φίνλαϋς ἐν Greece under ottoman and venetian domination, ὁ Κωνστ. Σάθας ἐν «Τουρκοκρατουμένῃ Ἑλλάδι,» ὁ Hertzberg, ὁ Γρηγορόβιος καὶ ἄλλοι. Σχετικὰ δέ τινα περιέχουσι καὶ τοῦ Νικολάου Μοσχοβάκη «Τὸ ἐν Ἑλλάδι δημόσιον δίκαιον ἐπὶ Τουρκοκρατίας». Ἐν Ἀθήναις, 1882, καὶ ἄλλα διαφόρων συγγράμματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1610.

Ἂν καὶ τίνας τοῖς Ἀθηναίοις ἰδιαιτέρως εὐνοϊκοὺς ὅρους περιεῖχεν ἡ μεταξὺ Ὀμὰρ καὶ τοῦ δουκὸς Φράγκου συνθήκη τοῦ 1456 δὲν εἶνε γνωστὸν οὐδ' ἀναφέρεται τοιοῦτό τι ὑπὸ τῶν συγχρόνων Χαλκοκονδύλου καὶ Κριτοβούλου. Ἀφοῦ ὅμως ἡ Ἀκρόπολις παρεδόθη τοῖς Τούρκοις διὰ συνθήκης καὶ ὑπὸ ὅρους, εἶνε ἀδύνατον οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὁ Φράγκος αὐτός, ὅστις καὶ κατόπιν διετέλει εἰς φιλικὰς πρὸς τούτους σχέσεις, νὰ μὴ ἐπέτυχόν τινας ὑπὲρ τῶν ἰθαγενῶν παραχωρήσεις παρὰ τοῦ Τούρκου στρατηγοῦ. Τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ὅλην τὴν Ἀττικὴν βεβαίως εὐθὺς τότε κατέλαβεν ἐκεῖνος στρατιωτικῶς, τὴν ἄλλην ὅμως διοίκησιν τῆς χώρας, ἐν ᾗ Τοῦρκοι κάτοικοι δὲν ὑπῆρχον τότε ἀκόμη πιθανὸν νὰ παρεχώρησεν ὁ Ὀμὰρ τοῖς χριστιανοῖς αὐτοῖς. Ἤδη ἐπὶ τῆς τελευταίας φραγκικῆς δυναστείας τῶν Ἀτζαϊωλῶν αἱ ἑλληνικαὶ τοῦ δουκάτου κοινότητες, μάλιστα δ' αἱ Ἀθῆναι, εἶχον κατορθώσει νὰ ἔχωσιν ἰδίους προεστῶτας καὶ συμβούλιον ἀρχόντων ἢ γερόντων (Πρβ. ἀνωτ. σ. 379). Τοιοῦτο λοιπὸν ἰθαγενῶν ἀρχόντων σύμβούλιον ὡς ἰδιαιτέραν τοπικὴν ἀρχὴν πολὺ πιθανὸν νὰ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς καὶ ὁ Ὀμάρ, ὅπως φροντίζωσι περὶ τῶν κοινῶν καὶ δικάζωσι τὰς ἀναφυομένας μεταξὺ τῶν χριστιανῶν διαφορὰς καὶ ἔριδας. Ἀλλὰ καὶ οἱ φόροι, εἰς οὓς ὑπεβλήθη ἡ χώρα, δὲν πρέπει νὰ ἦσαν τότε λίαν βαρεῖς, τινὲς μάλιστα τῶν κατοίκων καὶ ἀπηλλάγησαν ἴσως πάσης φορολογίας λαβόντες προνομιακὴν ἀτέλειαν. Τοιαύτην τοὐλάχιστον προνομιακὴν θέσιν ἀναφέρεται ὅτι ἀπέκτησε τότε ἡ ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ μονὴ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, ἡ ἐπικαλουμένη Καισαριανὴ ἢ Κυριανή, καὶ κατὰ τὴν τοπικὴν τῶν Ἀθηναίων προφορὰν Τσυριανή, διότι ὁ καθηγούμενος αὐτῆς ἐμεσίτευσε πιθανῶς κατὰ τὴν συνθηκολογίαν μεταξὺ Ὀμὰρ καὶ Φράγκου[1], καὶ οὕτω διετηρήθησαν καὶ ἐπὶ τῶν Τούρκων αἱ ἀρχαῖαι

[1] Ὁ Γάλλος περιηγητὴς Σπὼν (Spon, Voyage en Grèce κτλ. 1678, τόμ. Β'. σ. 225) ἀναφέρει, καθ' ἃ ἔμαθεν, ὅτι τὰς προνομίας ταύτας ἔλαβεν ὁ ἡγούμενος τῆς Καισαριανῆς παρὰ τῶν Τούρκων, διότι δῆθεν αὐτὸς προσήνεγκε τῷ Μωάμεθ Β' τὰς κλεῖδας τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλ' ὁ Μωάμεθ δὲν ἐκυρίευσεν αὐτὸς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἀκρόπολιν, πιθανώτερον ἄρα φαίνεται ὅτι μεταξὺ

βυζαντιναὶ τῆς μονῆς προνομίαι, αἵτινες καὶ ἐπὶ φραγκοκρατίας εἶχον διασωθῆ, διότι πρῶτος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων κληρικῶν ὁ ἡγούμενος αὐτῆς ὡμολόγησεν ἐν ἔτει 1209 πίστιν καὶ ὑποταγὴν τῷ Λατίνῳ ἀρχιεπισκόπῳ (Πρβ. ἀνωτ. σ. 289). Ὁ Παρθενὼν ἐν τούτοις πάραυτα τότε ἔπαυσεν ὢν χριστιανικὸς ναός· διότι οἱ καταλαβόντες τὴν Ἀκρόπολιν Τοῦρκοι οὐδὲ τὴν εἴσοδον εἰς αὐτὴν ἐπέτρεπον, ὡς εἰκός, τοῖς χριστιανοῖς ἄνευ δυσκόλως παρεχομένης ἰδιαιτέρας ἀδείας. Δὲν εἶνε δὲ τούτου ἕνεκα πιθανὴ καὶ ἡ εἰκασία τινῶν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀφαιρέσαντες τότε τοὺς Λατίνους τὸ περικαλλὲς τῆς Παλλάδος τέμενος παρέδωκαν αὐτὸ τοῖς ὀρθοδόξοις καὶ Ἕλλησι καὶ ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς ναὸς τῶν ὀρθοδόξων μέχρι τῆς ὑπὸ Μωάμεθ Β' μετ' ὀλίγον μεταβολῆς αὐτοῦ εἰς τζαμίον[1]. Τὸ τοιοῦτο θὰ ἦτο ὅλως ἀπᾷδον εἰς τὸν θρησκευτικὸν τῶν Τούρκων φανατισμόν. ὥστε ἢ εὐθὺς μετὰ τὴν ὑπὸ Ὀμὰρ κατάληψιν τῆς Ἀκροπόλεως ὁ Παρθενὼν μετεβλήθη εἰς Τζαμίον ἢ τοὐλάχιστον ἐκλείσθη ὡς χριστιανικὸς ναὸς καὶ ἔμεινεν ἀπρόσιτος τοῖς χριστιανοῖς[2]. Ἄλλως τε καὶ οὐδένα λόγον εἶχεν ὁ Ὀμὰρ νὰ προβῇ τότε εἰς τοιαύτην σημαντικὴν ὑπὲρ ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου ἐξαίρεσιν καὶ συγκατάβασιν· διότι, πλὴν τοῦ ἡγουμένου τῆς Καισαριανῆς, οἱ ἄλλοι Ἕλληνες κληρικοὶ καὶ ὁ μητροπολίτης Ἰσίδωρος ποσῶς δὲν διευκόλυναν τοὺς Τούρκους πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Φράγκων, ὡς εἶχε πράξει τῷ 1394, ἐπὶ Βαγιαζήτ, ὁ τότε προκάτοχος τοῦ Ἰσιδώρου Μακάριος (πρβ. ἀνωτ. σ. 389). Διὰ τοῦτο καὶ αἱ ὀρδαὶ τοῦ Ὀμὰρ ἀδιακρίτως ἐκακοποίησαν καὶ ἐφόνευσαν σὺν τοῖς ἄλλοις χριστιανοῖς κατοίκοις καὶ τοὺς ἱερεῖς,

« Ἐσκότωσαν τοὺς ἱερεῖς, τοὺς λειτουργοὺς τοῦ Πλάστου »,

ὡς λέγει ὁ Θρῆνος.

Ἐν τούτοις ἡ θρησκεία τῶν κατοίκων καὶ ἡ λατρεία τοῦ θείου ἔμειναν ἐλεύθερα, τοῦτο δ' ἦτο μέγα κέρδος διὰ τοὺς ὀρθοδόξους καὶ ὑπεροχὴ ὡς πρὸς τὴν φραγκοκρατίαν, τὴν πρὸ τῶν Ἀτζαϊώλων ἰδίως· διότι θρησκεία καὶ γλῶσσα ὑπῆρξαν ἡ κιβωτός, ἐφ' ἧς διεσώθη ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὸν κατακλυσμὸν τῆς μακρᾶς αὐτοῦ δουλείας. Καὶ

Ὀμὰρ καὶ Φράγκων ἐμεσίτευσεν ὁ ἡγούμενος ἐκεῖνος καὶ ὅτι παρὰ τοῦ Ὀμὰρ ἔλαβεν ἡ μονὴ ὡς ἀμοιβὴν τὰς προνομίας, τὰς ὁποίας καὶ ἡ παράδοσις ἐπιβεβαιοῖ.

[1] Εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἤχθησαν πολλοὶ τῶν γραψάντων περὶ Ἀθηνῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔκ τινων φράσεων ἀνωνύμου τοπογράφου τῆς πόλεως, περὶ τῶν ὁποίων γενήσεται κατωτέρω λόγος.

[2] Πρβ. καὶ Γρηγοροβ. τόμ. Β', σ. 390.

ἐτήρησαν μὲν καὶ οἱ Λατῖνοι ἐλευθερίαν θρησκείας ἐπὶ τῶν Τούρκων, ἐξέπεσον ὅμως τῆς τέως προνομιακῆς θέσεώς των καὶ τοῦτο ἦτο σημαντικόν, διὸ διέμεινε μὲν ὁ τότε καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος Νικόλαος Πρώτιμος ἐν Ἀθήναις μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1483 θανάτου του, ἀλλ' οὐδεὶς διάδοχός του διωρίσθη μετ' αὐτόν, ἡ δὲ λατινικὴ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν διελύθη καὶ οἱ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες ἀνέκτησαν τοὺς ὑπ' ἐκείνης ἀπὸ πολλοῦ κατακρατουμένους ναοὺς καὶ τὰ μοναστήρια. Ἡ ἔκτασις ἐν τούτοις καὶ ἡ σπουδαιότης τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν ἡ ἐπὶ Βυζαντίνων καὶ Φράγκων δὲν ἀνιδρύθη πλέον ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ὁ μητροπολιτικὸς οὗτος θρόνος ἐτήρησε καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας τὴν ΛΕ', τάξιν, τὴν ὁποίαν εἶχε λάβει ἐπὶ Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου, καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἐξηκολούθησεν ὀνομαζόμενος ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἑλλάδος, ἡ δικαιοδοσία ὅμως αὐτοῦ ἐξετείνετο ἐπὶ πολλῷ ὀλιγωτέρων ἐπισκοπῶν ἢ ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, κατὰ δὲ τὴν πιθανωτάτην γνώμην αἱ μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς τουρκοκρατίας τῷ μητροπολιτικῷ θρόνῳ Ἀθηνῶν ὑπαγόμεναι ἐπισκοπαὶ ἦσαν ἡ Δαυλίας ἐν Φωκίδι, ἡ Ταλαντίου ἐν Λοκρίδι, ἡ Σάλωνος ἤτοι Ἀμφίσσης ἐν Παρνασσίδι, ἡ Βωδονίτης, τότε Μενδενίτσης καλουμένης, ἡ Κορωνείας ἐν Βοιωτίᾳ, ἡ Σκύρου καὶ ἡ Ἄνδρου. Καὶ ἐκ τούτων δὲ ἡ μὲν Ἄνδρου ἀποσπασθεῖσα προήχθη ἀρχομένου τοῦ ΙΖ'. αἰῶνος εἰς αὐτοκέφαλον ἐπισκοπήν, αἱ δὲ Ταλαντίου καὶ Δαυλίας ἡνώθησαν ἐν ἔτει 1572 εἰς μίαν ἐπισκοπήν. Καθόλου δὲ ἐξέπεσεν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἡ τῶν Ἀθηνῶν μητρόπολις καὶ δὲν ἦτο, ὡς ἄλλοτε, περιζήτητος, δὲν ἔχεται ὅμως τούτου ἕνεκα ἀληθείας καὶ ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι «μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων οἱ ἰθαγενεῖς Ἕλληνες χριστιανοὶ ἔμειναν ἀνεπίσκοποι δι' ὅλων ἑβδομήκοντα δύο ἐνιαυτῶν (1456—1628)» ἕνεκα δῆθεν τῆς τεταραγμένης καὶ ἀνωμάλου καταστάσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησίας[1]· διότι ἀναντίρρητοι ὑπάρχουσιν ἀποδείξεις ὅτι μητροπολῖται Ἀθηνῶν ὑπῆρχον καὶ ἐν ἔτει 1465 καὶ τῷ 1498 Νεόφυτος ὁ Α'. καὶ τῷ 1528 ὁ Λαυρέντιος[2], καὶ ὅτι ἡ ἐκκλησία Ἀθηνῶν δὲν ἐπένετο μεγάλως.

[1] Τοιαύτην γνώμην ἀπεφήνατο ὁ Τάσος Νεροῦτσος ἐν Χριστιαν. Ἀθήναις, παρὰ Δ. Καμπουρόγλῳ, ἐν Μνημ. τόμ. Β', σ. 173.

[2] Πρβ. τὰς ἀποδείξεις παρὰ Δ. Καμπουρόγλῳ, ἐν Τουρκοκρατ. Ἱστορίᾳ, τόμ. Β' σ. 147-148, πρὸς δὲ τὴν μελέτην τοῦ Μανουὴλ Ἰω Γεδεῶνος «Περὶ τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας Ἀθηνῶν» ἐν Μνημ. τόμ. Β', σ. 246-259 καὶ 353-358.

Ὁπωσδήποτε ἐν τούτοις καὶ ἂν διέθηκε τότε ὁ Ὀμὰρ τὰ κατὰ τὰς Ἀθήνας, αἱ ἀποφάσεις του ὑπῆρξαν προσωριναί· διότι μετ' οὐ πολὺ ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας καὶ αὐτὸς ὁ σουλτάνος Μωάμεθ Β', ὁ πορθητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτε ἐρρύθμισεν αὐθεντικώτερον καὶ ὁριστικώτερον τὰ τῆς χώρας, περὶ τούτου δ' ἔχομεν καὶ θετικωτέρας μαρτυρίας καὶ εἰδήσεις. Ὁ ἀκαταπόνητος ἐκεῖνος σουλτάνος, ὁ δικαίως καὶ ὀρθῶς ἐπικληθεὶς *Πορθητής*, διότι ἐξεπόρθησε καὶ ὑπέταξε δέκα βασίλεια καὶ διακοσίας χριστιανικὰς πόλεις, δὲν ἡσύχασεν οὐδὲ μετὰ τὸ μέγα κατόρθωμα τῆς κατὰ Μάϊον τοῦ 1453 ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ ταῦτα τὰς ἐκστρατείας πρὸς κατάλυσιν τῶν ὑπολειπομένων λειψάνων χριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς κυριαρχίας ἐν Τραπεζοῦντι, ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ. Ἐν ἔτει λοιπὸν 1458 εἶχεν ἐπιχειρήσει μίαν τῶν ἐκστρατειῶν τούτων κατὰ τῶν Ἀλβανῶν καὶ κατὰ τῶν συμμάχων ἐκείνων δεσποτῶν Πελοποννήσου Θωμᾶ καὶ Δημητρίου Παλαιολόγων, ἀδελφῶν καὶ διαδόχων ἐν τῷ δεσποτάτῳ τοῦ ἡρωικοῦ τελευταίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου ΙΓ' Παλαιολόγου τοῦ Δραγάση. Ἀφοῦ δ' εἰσέβαλεν εἰς Πελοπόννησον καὶ δῃώσας αὐτὴν φρικτὰ ἀπέσπασεν ἐπαρχίας τινὰς ἀπὸ τῶν Παλαιολόγων δεσποτῶν, «καταστησάμενος,» λέγει ὁ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα γραμματεὺς αὐτοῦ διατελέσας Κριτόβουλος ὁ Ἴμβριος, οὗ τινος τὸ σύγγραμμα περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Μωάμεθ Β', «Ξυγγραφὴ ἱστοριῶν», πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων ἀνακαλυφθὲν ἐδημοσιεύθη[1], «πάντα τὰ ἐν Πελοποννήσῳ καλῶς τε καὶ ὡς ἦν αὐτῷ »κατὰ νοῦν σατράπην τε πάσῃ τῇ αὐτοῦ χώρᾳ τὸν Ἀμάρην (Ὀμὰρ) »καταλιπών, ἀπολύεται τὴν στρατιάν, πολλῷ πρότερον ἐπαινέσας τε »αὐτοὺς καὶ δωρησάμενος καὶ τιμήσας τοὺς ἀγαθοὺς ἐπιδόσεσί τε καὶ »ἀξιώμασι καὶ ἀρχαῖς καὶ πολλοῖς ἄλλοις· αὐτὸς δὲ ἄρας ἐκ Κορίνθου »φθινοπώρου ἀρχομένου . . . μετὰ τῆς ἰδίας αὐλῆς καί τινων τῶν ἐν τέ»λει ἔξεισι τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ ἀφικνεῖται διὰ τῶν Μεγάρων εἰς Ἀθήνας· »κατεῖχε γὰρ αὐτὸν ἔρως σφοδρὸς τῆς τε πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐν »αὐτῇ θεαμάτων, ὅτι ἤκουσε πολλὰ καὶ καλὰ περί τε τῆς σοφίας καὶ »φρονήσεως τῶν ἐνταῦθα προγεγονότων ἀνδρῶν καὶ τῆς ἄλλης ἀν»δρείας καὶ ἀρετῆς καὶ τῶν πολλῶν καὶ θαυμαστῶν ἔργων, ὧν ἐν τοῖς »κατ' αὐτοὺς καιροῖς ἐπεδείξαντο καὶ πρὸς Ἕλληνας καὶ πρὸς βαρβά-

[1] Ὑπὸ C. Müller ἐν Fragmenta Historicorum græcorum, τόμ. Ε', Paris, 1870, παρὰ Didot.

»ρους ἀγωνιζόμενοι· καὶ ἐπεθύμει ἰδεῖν τε καὶ ἱστορῆσαι τήν τε πόλιν »καὶ τὰς ἄλλας ταύτης οἰκοδομὰς καὶ δὴ καὶ τὴν Ἀκρόπολιν αὐτήν, »τούς τε τόπους, ἐν οἷς οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ἐπολιτεύοντο καὶ ταῦτα ἔπραττον καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν θέσιν τῆς χώρας τε καὶ κατάστασιν τῆς »τε κατ' αὐτὴν θαλάσσης καὶ τῶν λιμένων καὶ περὶ πάντων ἁπλῶς. »Καὶ εἶδε καὶ ἐθαύμασε καὶ ἐπῄνεσε, καὶ μάλιστά γε δὴ τὴν Ἀκρόπολιν, ἀναβὰς εἰς αὐτήν, ἀπό τε τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν λειψάνων ὡς »σοφός τε καὶ φιλέλλην(;) καὶ μέγας βασιλεὺς τὰ ἀρχαῖα καὶ ἄρτια »στοχαζόμενός τε καὶ τεκμαιρόμενος. ***Τοὺς δὲ οἰκήτορας ταύτης αἰδοῖ »τῶν προγόνων φιλανθρώπως τε εἶδε καὶ ἐδωρήσατο πολυτρόπως »καὶ πάντων ὧν ᾔτησαν ἔτυχον παρ' αὐτοῦ.*** Τέσσαρας δὲ ἡμέρας αὐ»τοῦ διάγων τῇ ὑστεραίᾳ ἐκεῖθεν ὁρμηθεὶς ᾔει διά τε τῆς Βοιωτίας καὶ »Πλαταΐδος».

Κατὰ δὲ τὸν Λαόνικον Χαλκοκονδύλην αἱ Ἀθῆναι ἤρεσαν τῷ κατακτητῇ «μάλιστα τῶν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτοῦ πόλεων», ὅτε δ' ὁ μέγας ἐκεῖνος βάρβαρος εὑρέθη ἐνώπιον τοῦ Παρθενῶνος καὶ εἶδε τὸ κάλλος καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὸ γραφικὸν μεγαλεῖον τῆς πέριξ χώρας, ἀνεβόησεν ὅτι μεγάλη χάρις ὠφείλετο τῷ Ὀμάρ, ὅστις κατέστησεν αὐτὸν κύριον τοιαύτης χώρας καὶ πόλεως[1]. Καὶ οὐδὲν μὲν λέγει ὁ Ἀθηναῖος Χαλκοκονδύλης περὶ προνομιῶν καὶ δωρημάτων τοῦ πορθητοῦ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, τοῦ Κριτοβούλου ὅμως ἡ ἀφήγησις καὶ λεπτομερεστέρα εἶνε καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν συμφωνεῖ, ἥτις τῷ Μωάμεθ Β' ἀπέδιδε τὰς προνομίας, ἃς ἀπελάμβανον οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ἐν τούτοις οὐδὲν μερικώτερον γνωρίζομεν περὶ τῶν χαρίτων, ὧν ἔτυχον τότε οἱ Ἀθηναῖοι. Βεβαίως τὰς παραχωρήσεις τοῦ Ὀμὰρ ἐπεκύρωσε πάσας καὶ ἄλλας εἰς ταύτας προσέθηκεν, ἰδίως φόρων περιορισμὸν καὶ ἐλάττωσιν, δὲν εἶνε δὲ ποσῶς πιθανὸν ὅτι τότε ἤδη ἐγκατέστησεν ἐν τῇ πόλει Τούρκους ἢ διένειμε τιμάρια ἐν Ἀττικῇ εἰς εὐνοουμένους καὶ διακριθέντας πολεμιστάς του, καθ' ὅσον μάλιστα μετὰ μόνης τῆς αὐλῆς του καί τινων τῶν ἐν τέλει ἐπεσκέφθη τὴν φορὰν ταύτην τὰς Ἀθήνας. Τὸ μόνον λίαν πιθανὸν εἶνε ὅτι τὸν Παρθενῶνα, ὃν τόσον ἐθαύμασε, θὰ μετέβαλε τότε εἰς ὀθωμανικὸν τέμενος, ἂν μὴ ἦτο ἤδη τοιοῦτον ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ Ὀμάρ, τοῦτο δὲ θὰ ἦτο ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ἐν Ἀθήναις

[1] Χαλκοκονδύλης ἐν 9, 452.

καλούμενον **Φετιχιὲ Τζαμί**, ἤτοι τζαμίον τοῦ πορθητοῦ. Ἐν τούτοις καὶ τοιαύτη οὖσα ἡ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς κατάστασις κατὰ τὰ πρῶτα τῆς τουρκοκρατίας ἔτη δὲν εὐηρέστει εἰς πάντας τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλὰ μερίς τις αὐτῶν ἐξηκολούθει ποθοῦσα τὴν ἐπάνοδον τοῦ δουκὸς Φράγκου ἐκ Θηβῶν. Τὸ ἀλλόθρησκον τῶν νέων δυναστῶν, τὸ ἄηθες καὶ ὅλως ξενικὸν ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἀρχομένους καὶ ἡ ἐν τῷ πρώην καθεστῶτι συνήθεια, πάντα ταῦτα ἔκαμνόν τινας Ἀθηναίους, καὶ μάλιστα τοὺς καθολικοὺς καὶ φραγκίζοντας, νὰ προτιμῶσι τὴν κυριαρχίαν τῶν Λατίνων καὶ νὰ προσπαθῶσιν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπαναφέρωσι τὸν δοῦκα Φράγκον Β' Ἀτζαϊώλην πρὸς ὃν ἤρξαντο συνεννοούμενοι, ἐνεθαρρύνοντο δ' ἴσως εἰς τοῦτο καὶ ὑπὸ τῆς νέας κατὰ Τούρκων ἐξεγέρσεως τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν δεσποτῶν τῆς Πελοποννήσου Δημητρίου καὶ Θωμᾶ Παλαιολόγων, ὧν ὁ μὲν εἶχεν ἕδραν τὸν Μισθρᾶν, ὁ δὲ τὰς Πάτρας. Οἱ τελευταῖοι δηλ. οὗτοι, ἀπομείναντες μετὰ τὴν ἔτει 1458 εἰσβολὴν τοῦ Μωάμεθ κυρίαρχοι μέρους τῆς Πελοποννήσου, ὅσον δὲν ἐτάχθη ὑπὸ τὸν σατράπην Ὀμάρ, καὶ μὴ ἀνεχόμενοι τὴν ταπεινωτικὴν θέσιν, εἰς ἣν περιώρισεν αὐτοὺς ὁ Μωάμεθ, συνεννοήθησαν πάλιν μετὰ τοῦ ἥρωος τῆς Ἀλβανίας Γεωργίου Καστριώτου ἢ Σκενδέρμπεη, μόνου ἀντέχοντος ἀκόμη γενναίως ἐν Κρόϊᾳ κατὰ τῶν Τούρκων, καὶ ἀπεπειράθησαν ὑστάτην ἀπόπειραν ἀποσείσεως τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ καὶ ἀνορθώσεως τῆς χριστιανικῆς κυριαρχίας ἐν ταῖς χώραις των. Ἐνεθαρρύνοντο δ' ἴσως εἰς τὸ ἀπελπιστικὸν καὶ δυσκατόρθωτον ἐγχείρημά των τοῦτο ὑπὸ τοῦ ὅτι αἱ τοῦ Ἕλληνος καρδιναλίου Βησσαρίωνος ἀδιάκοποι προσπάθειαι ἤγαγον τὸν τότε πάπαν Πῖον Β' νὰ κηρύξῃ μετ' ἐνθουσιώδους εὐγλωττίας πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Εὐρώπης τὴν κατὰ τῶν Τούρκων σταυροφορίαν. Ἐδράξαντο λοιπὸν καὶ πάλιν τῶν ὅπλων οἱ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ἀλβανίας χριστιανοὶ ἡγεμόνες, τοῦτο δὲ προεκάλεσε νέαν τοῦ σουλτάνου κατ' αὐτῶν ἐκστρατείαν καὶ εἰσβολὴν ἐν ἔτει 1460 εἰς Πελοπόννησον. Κατὰ ταύτην ὁ Μωάμεθ ἐδήωσε πάλιν καὶ ἐπόρθησεν ἀσπλάγχνως τὴν πολυπαθῆ χερσόνησον, καταλύσας δ' ὁλοτελῶς τὴν κυριαρχίαν τῶν Παλαιολόγων ἐπ' αὐτῆς, ἥνωσεν ὁλόκληρον τὴν χώραν ἐκείνην μετὰ τοῦ λοιποῦ του κράτους ὡς ἐπαρχίαν τουρκικήν, ὑπὸ σατράπην τὸν Ὀμάρ, πλὴν τῶν παραλίων φρουρίων Μονεμβασίας, Κορώνης καὶ Μεθώνης, ἅτινα κατεῖχον οἱ Ἐνετοί. Ἐκ δὲ τῶν τελευταίων Παλαιολόγων δεσποτῶν τῆς χώρας ὁ μὲν Δημήτριος « ξύναμα γυναικί τε καὶ

θυγατρὶ καὶ τοῖς κατακολουθήσασι τῶν ἀρχόντων[1]» ἀπήχθη ὑπὸ τοῦ σουλτάνου εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Αἶνον, ὅπου αὐτὸς μὲν ἐγκατεβίωσεν ὡς μοναχὸς συνταξιοῦχος τοῦ Πορθητοῦ, ἀποθανὼν τῷ 1470 ἢ 1471, ἡ δὲ σύζυγος καὶ ἡ θυγάτηρ του εἰσήχθησαν εἰς τὸν σουλτανικὸν γυναικωνίτην· ὁ δὲ Θωμᾶς ἐξέπλευσεν ἐκ Πύλου εἰς Κέρκυραν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ῥώμην, ὅπου πρόσφυξ ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1465[2].

Ἐκ ταύτης τῆς τελευταίας εἰς Πελοπόννησον ἐκστρατείας ἐπανακάμπτων ὁ Μωάμεθ ἐπεσκέφθη καὶ δευτέραν φορὰν τῷ 1460 τὰς Ἀθήνας, νῦν ὅμως ἦλθεν ἐνταῦθα μετὰ στρατοῦ, διότι εἶχε μάθει τὰ ὑπὸ τοῦ δουκὸς Φράγκου καὶ τῶν ἐν Ἀθήναις ὀπαδῶν του τεκταινόμενα, ἐξ ὧν ἐκινδύνευσεν ἥ τε ἐν τῇ Ἀκροπόλει τουρκικὴ φρουρὰ καὶ ἡ πόλις· ἐστρατοπέδευσε δέ, κατὰ τὴν παράδοσιν, πλησίον τῆς πόλεως ἐν τῇ θέσει *Παραδεισίοις*, ἥτις ἔκτοτε *Πατίσια* ἐκ τοῦ στρατοπεδεύσαντος *Πατισὰχ* ἢ μεγάλου βασιλέως κατά τινας ἐκλήθη[3], ἂν μὴ εἶνε ἡ ὀνομασία αὕτη μᾶλλον παραφθορὰ τῆς Παραδείσια. Τὴν δευτέραν ταύτην τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ Μωάμεθ ἐπίσκεψιν καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν αὐτὴν δολοφονίαν τοῦ δουκὸς Φράγκου Β΄ οὐδόλως ἀναφέρει ὁ ἄλλως τόσον ἀκριβὴς Κριτόβουλος, ἴσως διὰ νὰ μὴ ἐξιστορήσῃ τὰ κατὰ τὴν δολοφονίαν ἐκείνην καὶ ἐπισκιάσῃ οὕτω τὸ περὶ τοῦ Πορθητοῦ ἐγκώμιόν του, οὐδεμία ὅμως ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ περὶ τοῦ ὅτι ὄντως αὕτη ἐγένετο· διότι ὁ Χαλκοκονδύλης ἐκθέτει λεπτομερῶς τὰ κατ' αὐτήν, οὐδὲ συγχέει πως τὴν δευτέραν ἐπίσκεψιν πρὸς τὴν πρώτην, ἀλλ' ἀφοῦ περιέγραψε τὰ κατὰ τὴν ἐντελῆ τῆς Πελοποννήσου ἅλωσιν καὶ καθυπόταξιν προσθέτει τὰ ἑξῆς· «Βασιλεὺς δὲ Ἀθήναζε ἀφικόμενος περιιὼν ἐπεσκόπει τήν τε πόλιν καὶ τοὺς λιμένας· »ἐξηγουμένων δὲ οἱ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει νεηλύδων ὡς Ἀθηναίων »τινές, συνθέμενοι προδοσίαν Φράγκῳ τῷ Βοιωτίας ἄρχοντι, πρότερον

[1] Κριτόβουλος, ἐνθ. ἀνωτ.

[2] Ὁ Θωμᾶς οὗτος ἀφῆκε δύο υἱούς, ὧν ὁ μὲν *Μανουὴλ* ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐξισλαμίσθη, ὁ δὲ *Ἀνδρέας* ἔμεινεν ἐν Ῥώμῃ, ὅπου ἀπεβίωσε τῷ 1502. Ἐκ τῶν δύο θυγατέρων τούτου ἡ μὲν *Ἑλένη* ἐγένετο σύζυγος Λαζάρου τοῦ βασιλέως Σερβίας καὶ ἀπεβίωσεν ὡς μοναχὴ ἐν Λευκάδι τῷ 1474· ἡ δὲ Ζωὴ συνεζεύχθη τῷ 1472 τὸν Ἰβὰν Γ΄ τῆς Ῥωσσίας, κομίσασα αὐτῷ ὡς προῖκα τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου Κωνσταντινουπόλεως δικαιώματά της. Πρβ. Hertzberg, Gesch. Griechenl. Β΄, σ. 578.

[3] Πρβ. Διονυσ. Σουρμελῆ Κατάστασιν κτλ. σ. 36 ἐκδ. 1842.

» γενομένῳ Ἀθηναίων τυράννῳ, εἰς κίνδυνον ἀφίκοιντο αὐτοί τε καὶ ἡ » πόλις, ἐνταῦθα ἀναπεισθεὶς βασιλεὺς συλλαμβάνει δέκα τῶν ἀστῶν, » ἄνδρας τοὺς ὀλβιωτέρους, καὶ ἀπαγαγὼν τούτους κατῴκισεν εἰς Βυ- » ζάντιον. . . » Ὁ δὲ δοὺξ Φράγκος Β' συνώδευσε μέν, καταπτοηθείς, τὸν σουλτάνον ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ὡς πιστὸς ὑποτελής, ἀλλ' ἵνα μὴ μείνῃ αὐτὸς μόνος ξένος ἡγεμὼν ἐν τῷ μέσῳ τῶν τουρκικῶν κτήσεων καὶ ἵνα μὴ ἀποπειραθῇ πάλιν συνεννόησίν τινα πρὸς τοὺς φραγκίζοντας τῶν Ἀθηναίων, ὁ σουλτάνος ἀπεφάσισε νὰ ἄρῃ αὐτὸν ἐκ τοῦ μέσου, καίπερ παιδικὰ αὐτοῦ ἄλλοτε γενόμενον, καὶ « πέμπων Ζαγάνῳ τῷ » τῆς Πελοποννήσου ὑπάρχῳ ἐκέλευσεν ἀνελεῖν· Ζάγανος δέ, ἐς τὴν » σκηνὴν συγκαλέσας αὐτόν, εἰς ὁμιλίαν καθίστατο ἄχρι νυκτός, μετὰ » δέ, ὡς ἀπιὼν ὥρμητο ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ σκηνήν, κελεύσαντος δὲ αὐτοῦ » ταύτῃ ἀπέκτειναν [1]». Οὕτως ἐξέλιπεν ὁ τελευταῖος ἔκπτωτος τῶν Ἀθηνῶν δούξ, ἡ δὲ περιλάλητος διὰ τὸ κάλλος της σύζυγος αὐτοῦ Μουχλιώτισσα μετὰ τῶν τέκνων της ἀπήχθη εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει σουλτανικὸν γυναικωνίτην, βραδύτερον δὲ αὐτὴ μὲν κατέστη σουλτανικῇ ἀδείᾳ παλλακὴ τοῦ Γεωργίου Ἀμοιρούτση, ἐξωμότου πρωτοβεστιαρίου τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Τραπεζοῦντος Δαβὶδ τοῦ Κομνηνοῦ, ἐμμανῶς αὐτῆς ἐρασθέντος, τὰ δὲ τέκνα της ἐξισλαμισθέντα κατετάχθησαν μεταξὺ τῶν γενιτσάρων.

Τίνα δ' ἄλλα μέτρα ἔλαβε τότε ὁ Μωάμεθ Β' πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐπὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς τουρκικῆς κυριαρχίας δὲν ἀναφέρεταί που τῶν συγχρόνων πηγῶν, φυσικὸν ὅμως ἦτο νὰ ἐγκατοικίσῃ Τούρκους τινὰς ἔν τε τῇ πόλει καὶ ἐν τῇ χώρᾳ διανέμων αὐτοῖς γαίας καὶ τιμάρια καὶ νὰ διορίσῃ πλὴν τοῦ φρουράρχου τῆς Ἀκροπόλεως, **ντισντὰρ** τουρκιστὶ καλουμένου, καὶ τῆς κάτω πόλεως καὶ τῶν περιχώρων ἕτερον φρούραρχον, ἢ **σαρδάρ**, μετὰ σώματος γενιτσάρων. Ἐγκατασταθέντων δὲ Τούρκων ἐν τῇ χώρᾳ, ἀναπόδραστον ἦτο νὰ ὑπάρχῃ καὶ *καδῆς*, ἢ ἱεροδικαστής, διὰ τὰς μεταξὺ αὐτῶν ὑποθέσεις, πρὸς τὸν ὁποῖον ὅμως καὶ πᾶς κάτοικος ἠδύνατο νὰ καταφύγῃ ζητῶν δικαιοσύνην, καὶ *μουφτῆς*, ἤτοι ἑρμηνευτὴς τοῦ ἱεροῦ νόμου, καὶ **σπαχηλὰρ**-*ἀγᾶς*, ἢ ἀρχηγὸς τῶν τιμαριούχων ἱππέων, **σπαχήδων**, ἀντικαταστησάντων τοὺς ἐπὶ Βυζαντίνων **προνοητὰς** ἢ **καβαλλαρίους** [2]. Καὶ διὰ τῶν φόρων δὲ τὴν συλλογὴν πιθανὸν νὰ ὑπῆρχεν ἔκτοτε εἰδι-

[1] Χαλκοκονδύλης ἐν 9, σ. 483 ἐκδ. Βόννης.

[2] Πρβ. ἀνωτ. Βιβλ. Β', κεφάλ. Β' σελ. 252 καὶ σημ. 1.

κὸς ὑπάλληλος, ἐξασκῶν ἴσως καὶ ἀστυνομικὰ συγχρόνως καθήκοντα, ὡς βραδύτερον οἱ βοεβόδαι[1]· ἄδηλον ὅμως εἶνε ποίου ἀκριβῶς βαθμοῦ ἦτο ὁ πολιτικὸς οὗτος καὶ οἰκονομικὸς τῶν Ἀθηνῶν διοικητής, ὡς μὴ ῥητῶς μεμαρτυρημένον. Καὶ παραδέχονται μέν τινες τῶν μεταγενεστέρων, ὡς ὁ συγγραφεὺς τῆς διασήμου «Ἱστορίας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους» Γερμανὸς Χάμμερ[2], ὁ τῆς «Ἱστορίας τῆς ἐνετικῆς πολιτείας» Γάλλος Δαροῦ[3] καὶ ἄλλοι κατ' αὐτοὺς[4] ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1463 διῴκει τὰς Ἀθήνας πασᾶς, ἄρα ὅτι ἡ πόλις μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1470 ἁλώσεως τῆς Χαλκίδος ὑπὸ τῶν Τούρκων ἦτο ἕδρα καὶ πρωτεύουσα τοῦ πρώτου ἐκ τῶν πέντε σαντζακίων ἢ νομῶν, εἰς οὓς διηρέθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων αἱ χῶραι τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος· διότι ἀπὸ τοῦ 1470 πρῶτον μὲν σαντζάκιον ἐγένετο τὸ τοῦ Εὐρίπου, ἕδρα δὲ τοῦ πασᾶ ἡ Χαλκίς. Ἐν τούτοις δὲν εἶνε ποσῶς πιθανὸν ὅτι ἕδρα τοῦ πρώτου σαντζακίου, ὅπερ πλὴν τῆς Ἀττικῆς περιελάμβανε καὶ ὅλας σχεδὸν τὰς ἄλλας χώρας τοῦ πρώην δουκάτου Ἀθηνῶν, ἤτοι τοὺς καζάδες Θηβῶν, Λεβαδείας, Τουρκοχωρίου, Βωδονίτσης, Ζειτουνίου, Ἀταλάντης, Σαλώνων, Λιδωρικίου καὶ Μαλανδρίνου, ἐξελέγησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων αἱ Ἀθῆναι καὶ οὐχὶ αἱ κεντρικώτεραι καὶ στρατηγικώτεραι Θῆβαι. Ἐκτὸς τούτου ὁ τῷ 1466 γεννηθεὶς καὶ πολὺ ἐγγύτερον τῆς ἐν λόγῳ ἐποχῆς ζήσας Ἰταλὸς Μάρκος Σανοῦτος ἐν ταῖς «Βιογραφίαις τῶν δογῶν τῆς Ἑνετίας»[5] ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὸ 1463 διοικητὴς Ἀθηνῶν ἦτο σούμπασης καὶ οὐχὶ πασᾶς. Πιθανώτερον λοιπὸν εἶνε ὅτι μετὰ τὴν ὑπὸ Ὀμὰρ ἅλωσιν, καὶ ἰδίως μετὰ τὴν δευτέραν τοῦ Μωάμεθ Β' ἐπίσκεψιν ἐν ἔτει 1460, αἱ Ἀθῆναι μετὰ τῆς Ἀττικῆς ἀπετέλεσαν μίαν ἐπαρχίαν, ἤτοι καζᾶν, τοῦ πρώτου σαντζακίου ἢ νομοῦ τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδος ὑπὸ σούμπασην διοικητήν, ἐπιβλέποντα πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦ συμ-

[1] Ντισντάρην, σαρδάρην, καδῆν, σπαχηλὰρ-ἀγᾶν καὶ βοεβόδαν ἀναφέρει ὡς τουρκικὰς ἀρχὰς ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ Γάλλος περιηγητὴς Σπὼν ἐκ τοῦ ἔτους 1675 καὶ ἄλλοι τότε ξένοι.

[2] Hammer, Geschichte des osmanischen Reichs, τόμ. Β', σ. 358 τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως Κροκιδᾶ.

[3] L. Daru, Histoire de la république de Venise, τόμ. Γ', σ. 161.

[4] Λόγου χάριν ὁ Δ. Καμπούρογλος ἐν Τουρκοκρατίας Ἱστορ., τόμ. Β', σ. 83.

[5] Marco Sanuto, Vitae ducum Venetorum, σ. 117, ἐν τῷ 22ῳ τόμῳ τῆς συλλογῆς Rerum italicarum scriptores.

βουλίου τῶν ἀρχόντων τὰς ἐνεργείας καὶ τὴν διαγωγήν. Διότι οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι καὶ μετὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπαγωγὴν τῶν δέκα ἐκείνων «ὀλβιωτέρων» ἀστῶν ἕνεκα τῆς μετὰ τοῦ Φράγκου Β΄ συνεννοήσεώς των τὸ τῶν ἀρχόντων συμβούλιον, ἡ *δημογεροντία*, ἐξηκολούθει ὑφισταμένη καὶ ἐν Ἀθήναις, ὡς καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἑλληνικαῖς πόλεσι, δὲν ἔπαυσε δὲ λειτουργοῦσα μέχρι τέλους τῆς τουρκοκρατίας, χωρὶς ν᾽ ἀναμιγνύωνται αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ εἰς τὰς ἰδιαιτέρας τῆς κοινότητος ὑποθέσεις. Ἦτο δ᾽ ὁ θεσμὸς οὗτος διὰ πάσας τὰς ἑλληνικὰς κοινότητας πολύτιμος προνομία αὐτοδιοικησίας καὶ μεγάλως συνέτεινεν εἰς διατήρησιν καὶ προστασίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπὸ τοὺς Τούρκους. Διὰ τὰς Ἀθήνας δὲ εἰδικώτερον ἡ δημογεροντία ἦτο οὐ μόνον περιοδικῶς ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐκλεγομένη ἰθαγενὴς ἀρχή, ἀλλὰ καὶ ἀληθὴς ἀριστοκρατία· διότι δημογέροντες ἐξελέγοντο πάντοτε σχεδὸν μέχρι τοῦ 1821 ἐξ ὡρισμένης τάξεως ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν, τῶν *ἀρχόντων*, καὶ δὴ ἐκ δώδεκα ἀρχικῶν γενῶν βυζαντινῆς ἐπισημότητος, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἀντικαταστησάντων τὰς πάλαι φυλάς. Οἱ εἰς τὰ γένη ταῦτα ἀνήκοντες εἶχον βαθεῖαν τὴν συναίσθησιν τῆς εὐγενοῦς αὐτῶν καταγωγῆς καὶ ἐκαυχῶντο, κατὰ τὸν Κορνήλιον Μάγνην, «ἐπὶ αὐτοκρατορικῇ γεννήσει καὶ παλαιολογικῇ καταγωγῇ[1].» Αἱ ἀποτελοῦσαι ὅμως τὰ δώδεκα ἀρχοντικὰ γένη ἀθηναϊκαὶ οἰκογένειαι δὲν ἦσαν δώδεκα μόναι, ἀλλὰ πλείονες,

[1] Cornelio Magni, Relazione della città d'Attene κτλ. Ἐν Πάρμᾳ, 1964. Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ἡ παροιμιώδης τῶν Ἀθηναίων ἔκφρασις «Καμαρώνει ᾽σὰν νὰ κρατῇ ἀπὸ τοὺς δώδεκα.» Πρὸς ἔνδειξιν τῆς βυζαντινῆς αὐτῶν εὐγενείας πολλοὶ τῶν Ἀθηναίων ἀρχόντων εἶχον ὡς οἰκόσημον τὸν δικέφαλον ἀετόν. Τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἐκ δύο σωζομένων ἐπιτυμβίων πλακῶν τοῦ Λεονάρδου Κοδρικᾶ ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ καὶ τοῦ Παναγιώτου Σταυριανοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ τοῦ ἐν Καισαριανῇ ναοῦ, αἵτινες ἀμφότεραι ἔχουσι τὸν δικέφαλον ἀετὸν καὶ ἐπιγραφὰς λίαν χαρακτηριστικάς. Ἐπὶ τῆς πρώτης λ. χ. τῶν πλακῶν ἀναγινώσκονται τάδε·

«Ἐνθάδε κεῖται τῆς Ἀττικῆς ὁ γόνος,
Κλάδος εὐγενὴς ἐξ εὐγενῶν γόνος,
Λεονάρδος τοὔνομα Κοδρικᾶς δὲ τοὐπίκλην,
Πολλοῖς δὲ διαπρέπων καὶ λαμπροῖς δώροις» κτλ.

Εἰδικῶς περὶ τῶν ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν τῶν Ἀθηνῶν ἀσχολεῖται ὁ Κωνσταντῖνος Α. Χρηστομάνος, ὅστις καὶ ἐδημοσίευσε μέρος τῶν περὶ τούτων μελετῶν του. Πρβ. Μνημείων Καμπουρόγλου τόμ. Γ΄., σ. 247—262.

κλάδοι πιθανῶς αἱ πλεῖσται καὶ συγγενεῖς τῶν ἀρχικῶς δώδεκα· διότι ἑξήκοντα καὶ πλέον τοιούτων τὰ ὀνόματα εἶνε γνωστὰ ἐκ βυζαντινῶν, φραγκικῶν καὶ τουρκικῶν χρόνων[1]. Διεκρίνοντο δὲ οἱ ἀποτελοῦντες τὰς οἰκογενείας ταύτας ἄρχοντες καὶ δι᾽ ἐνδυμασίας ἰδιαιτέρας, φοροῦντες ποδήρη περιβολὴν καὶ μέχρι μέν τινος ἰδιόρρυθμα ὑψηλὰ σκιάδια, βραδύτερον δὲ τὰ λεγόμενα καλπάκια, πρὸς δὲ τούτοις οὔτε τὴν κόμην ἔκειρον, οὔτε τὸ γένειον, ὥστε ὡμοίαζον ἐν πολλοῖς πρὸς τοὺς κληρικούς. Ἐκ τοῦ συνόλου λοιπὸν τῶν ἀρχόντων τούτων αἱ συντεχνίαι τῆς πόλεως καὶ οἱ ἐπισημότεροι τῶν οἰκοκυραίων καὶ ἀγοραίων ἢ παζαριτῶν, συνερχόμενοι κατὰ πᾶσαν τελευταίαν τοῦ Φεβρουαρίου Κυριακὴν συνήθως, ἐξέλεγον τοὺς ἐνιαυσίους τῆς κοινότητος ἄρχοντας, τοὺς **δημογέροντας ἢ γέροντας**, οἵτινες κατά τινας μὲν δύο, κατ᾽ ἄλλους δὲ τρεῖς, κατ᾽ ἄλλους ὀκτὼ καὶ κατ᾽ ἄλλους πλείονες, πάντως δὲ πολυπληθέστεροι ἢ ὀλιγώτεροι κατ᾽ ἐποχὰς ὄντες, προΐσταντο τῆς κοινότητος ἀπὸ Μαρτίου μέχρι τέλους Φεβρουαρίου, διατηρηθείσης καὶ ἐπὶ Τούρκων τῆς ἐπὶ Ῥωμαίων καὶ Βυζαντίνων ἐνιαυσίας διοικητικῆς περιόδου. Οἱ οὕτως ἐκλεγόμενοι ἐπεκυροῦντο ἐν τῷ ἀξιώματι ὑπὸ τοῦ καδῆ διὰ *χοτζετίου*, ἀφοῦ δ᾽ ἐπισκέπτοντο τὸν μητροπολίτην καὶ τὸν

[1] Τὰ κυριώτερα τῶν ἀρχοντικῶν ὀνομάτων ἀθηναϊκῶν οἰκογενειῶν ἐκ τῶν εἰρημένων τριῶν ἐποχῶν εἶνε κατὰ ἀλφαβητικὴν τάξιν ταῦτα· Ἀδαμάκη, Ἀναδρομέως (Ἀναδραμάρη), Ἀλεξάνδρου, Ἀλεξηνᾶ, Ἀστρακάρη, Βεναλδῆ, Βενιζέλου, Βλασαροῦ, Βρανᾶ, Βροντογούνη, Γάσπαρη, Γερένη, Γέροντα (Σωτηριανοῦ), Γιαννούλη, Δέκα, Δούσμανη, Ζαχαρίτσα, Ἱέρακος (Γέρακας), Καβαλλάρη, Καλοφρενᾶ (;) Καλογερᾶ, Καλογράνη (Καλογρειώνη), Καματηροῦ, Καντζιλλιέρη, Καρύκη, Κοδρικᾶ, Κοττάκη, Λατίνου, Λεοβίτου, Λίμπονα, Μάκολα, Μαμωνᾶ, Μαρμαροτούρη, Μισαραλιώτου, Νοταρᾶ, Παλαιολόγου, Παπουτσᾶ, Πατούσα, Περούλη, Πικέρμη, Πλατύποδος (Ποδαράδων ἢ Ποδάρων), Πόλπασα, Ῥαγκαβᾶ, Ῥένδη, Ῥεβελάκη, Ῥοΐδου, Ῥόμβη ἢ Ῥούμβα, Ῥούφου, Σκαραμαγκᾶ, Σκληροῦ, Σταματάκη, Σωτηριανοῦ (Γέροντα), Ταρωνίτου, Τραχωνιάτου, Τουρναβίτου, Τρικκαλιανοῦ, Φιλαρᾶ, Χαλκοκονδύλη ἢ Χαρκανδύλη, Χαλκωματᾶ, Χειλᾶ, Χρυσοβέργη, Χύχα, Χωματιανοῦ καὶ ἄλλα. Ἐκ τῶν οἰκογενειῶν τούτων ἔλαβον τὰς ὀνομασίας των πολλαὶ τῆς Ἀττικῆς τοποθεσίαι, χωρία, κτήματα, μοναὶ καὶ ναοί, οἷον Γέρακας, Ἀδάμαι, Ἀλεξάνδρου, Σταμάται, Ῥένδι, Βρανᾶς, Πικέρμι, Σκαραμαγκᾶ, Χαλκωματάδες, Καματερό, μονὴ Ἀναδραμάρη, Παναγία τοῦ Βλασαροῦ, τοῦ Ῥόμβη, Σωτὴρ τοῦ Κοττάκη, ἅγιος Γεώργιος Καρύκη, ἅγιος Γεώργιος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἅγιος Νικόλαος τοῦ Ῥαγκαβᾶ κ.τ.λ. καὶ τἀνάπαλιν οἱ Τραχωνιάται ἔλαβον τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸ χωρίον Τράχωνας. Πρβ. καὶ Δ. Καμπουρόγλου Ἱστορ. Β', σ. 93.

διοικητὴν τῆς πόλεως, ὑπὸ τοῦ ὁποίου περιεβάλλοντο εἰς ἔνδειξιν τῆς ἀρχῆς των *καφτάνια*, ἤτοι ἐπιμήκεις μανδύας, ἀνελάμβανον τὰ καθήκοντά των. Ταῦτα ἦσαν ν' ἀντιπροσωπεύωσι τοὺς ἰθαγενεῖς χριστιανοὺς ἐν συνόλῳ τε καὶ κατ' ἰδίαν ἐνώπιον τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, νὰ φροντίζωσι περὶ τηρήσεως τῶν προνομιῶν τῆς πόλεως, νὰ συσκέπτωνται περὶ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ὑποθέσεων καὶ συμφερόντων, νὰ κατανέμωσι καὶ εἰσπράττωσι τοὺς φόρους, νὰ ὁρίζωσιν ἐράνους καὶ ἀγγαρείας, νὰ φροντίζωσι περὶ συντηρήσεως σχολείων καὶ προστασίας πτωχῶν, χηρῶν καὶ ὀρφανῶν, νὰ ἐκδικάζωσι κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ μητροπολίτου τὰς μεταξὺ Ἑλλήνων διαφορὰς καὶ νὰ χρησιμεύωσιν ὡς διαιτηταὶ ἐν ταῖς μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων, ἢ ὡς συνήγοροι τῶν Ἑλλήνων, ὅταν αἱ τοιαῦται μικταὶ ὑποθέσεις παρεπέμποντο εἰς τὸν καδῆν. Ὡς ἀνταμοιβὴν δὲ διὰ πάσας τὰς φροντίδας καὶ ὑπηρεσίας ταύτας ἐλάμβανον ἕκαστος παρὰ τῆς κοινότητος κατ' ἔτος χίλια γρόσια.

Πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων τούτων ὑπηρεσιῶν των οἱ δημογέροντες συνεδρίαζον καθ' ἑκάστην ἐν τῷ δημογεροντείῳ, *κονσέγλῳ* καλουμένῳ, κατὰ Δευτέραν δὲ παρὰ τῷ μητροπολίτῃ, βοηθὸν δ' εἶχον ἕνα γραμματέα τῆς κοινότητος, ἀπὸ δὲ τοῦ 17ου αἰῶνος, ἂν μὴ καὶ πρότερον ἤδη, καὶ νοτάριον διὰ τὴν σύνταξιν τῶν συμβολαίων [1]. Οὕτως ἡ δημογεροντία ἀπετέλει εἶδος κράτους ἐν κράτει. Αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς ἦσαν σχεδὸν ὑποχρεωτικαὶ καὶ ἀνέκκλητοι διὰ πάντα ἰδιώτην· διότι ἐγίνετο μὲν ἐνίοτε καὶ πρὸς τὸν καδῆν καταφυγὴ ὑπὸ διαδίκων, τοῦτο ὅμως συνέβαινε σπανιώτατα, ἅτε θεωρούμενον λίαν ἀπρεπὲς καὶ ἀνόσιον. Οὐ σπανίως δέ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, οἱ ἄρχοντες καὶ δημογέροντες τῶν Ἀθηναίων ἠγωνίσθησαν καὶ χρήματα καὶ τὴν ζωήν των ἐνίοτε θυσιάσαντες, ὅπως προστατεύσωσι τὴν κοινότητα κατὰ τῆς ἀπληστίας καὶ τῶν βιαιοπραγιῶν τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ἢ κατὰ τῶν μονίμως ἐγκατεστημένων ἐν τῇ χώρᾳ Τούρκων, ὀλιγαριθμοτέρων εὐτυχῶς ὄντων ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς.[2] Διὰ τῶν ἐνεργειῶν καὶ προσπαθειῶν τῶν

[1] Περὶ νοταρίων ἐπὶ τουρκοκρατίας, καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις, ἐπραγματεύθη ὁ Ἀντώνιος Γ. Μομφερράτος ἐν Δ. Καμπουρόγλου Μνημείων τόμ. Γ', σ. 19-117.

[2] Ὁ ἐν ἀρχῇ τῆς τουρκοκρατίας πληθυσμὸς τῶν Ἀθηνῶν δὲν εἶνε γνωστός, βεβαίως ὅμως ἡ πόλις δὲν εἶχε τὴν ἐρημίαν, ἐν ᾗ εὗρον αὐτὴν οἱ Φράγκοι ἐπὶ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου. Ὁ Καβάσιλας τῷ 1578 ὑπολογίζει, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, 12,000 ἀνδρῶν, ἄρα ὁλικὸν πληθυσμὸν 40,000 περίπου πλὴν τῶν Τούρκων,

φιλοπατρίδων Ἀθηναίων ἀρχόντων κατωρθώθη ἐπὶ Ἀχμὲτ τοῦ Α' πιθανώτατα (1603—1617) νὰ καταταχθῇ καὶ τὸ ὅριον τῶν Ἀθηνῶν μεταξὺ τῶν ἠπιώτερον φορολογουμένων καὶ διοικουμένων βακουφίων, ὅσαι ἐξηρτῶντο ἐκ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἀρχιευνούχου τοῦ σουλτανικοῦ γυναικωνίτου. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν καὶ θυσιῶν τοῦ ἄρχοντος Μιχαὴλ Λίμπονα καὶ ἄλλων ὁμοίων του ἐπετεύχθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος ἡ ἀναστήλωσις τῶν καταπατουμένων τῆς πόλεως προνομιῶν καὶ τῶν Ἀθηναίων ἀρχόντων οἱ πολυετεῖς ἀγῶνες ἀπήλλαξαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος τὰς Ἀθήνας καὶ ἀπὸ τὸν τύραννον Χατζῆ-Ἀλῆν τὸν Χασεκῆν. Ἀλλὰ περὶ τούτων θέλει γίνει ἐν καιρῷ τῷ δέοντι ἐκτενέστερος λόγος, νῦν δὲ παρατηρητέον καὶ πάλιν ἐνταῦθα ὅτι τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἦτο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς οἷον περιέγραψεν αὐτὸ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ὁ Ἀθηναῖος διδάσκαλος Ἰωάννης Βενιζέλος, ὡς θέλομεν ἰδεῖ παρακατιόντες. Ἦτο δηλ. εἶδος ἰθαγενοῦς πατρικῆς ἀριστοκρατίας, ἐχούσης ἐπὶ κεφαλῆς ξένον ἄρχοντα, τὸν ὁποῖον οἱ προὔχοντες ἦγον καὶ ἔφερον συνήθως· διότι ἤξευρον πάντοτε νὰ κερδίζωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωτέρους καὶ οὕτω κατὰ βούλησιν νὰ παύωσι πολλάκις καὶ νὰ διορίζωσι τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς τῆς πόλεως ἢ νὰ σωφρονίζωσι καὶ περιορίζωσιν αὐτάς. Πόσον ἡ κατάστασις αὕτη ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἦτο ἐν πολλοῖς προτιμοτέρα τῆς ἐπὶ τῶν χριστιανῶν Φράγκων!

Φόρους δ' ἀπέτινον οἱ Ἀθηναῖοι κατ' ἔτος πλὴν τῆς δεκάτης, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπεβάλλοντο καὶ οἱ Τοῦρκοι κάτοικοι, καὶ τοὺς ἄλλους ἐπὶ τουρκοκρατίας εἰθισμένους, καὶ αὐτὸν τὸν κεφαλικόν, τὸν λεγόμενον **χαράτσιον**, οἱ φόροι ὅμως οὗτοι ἦσαν δι' αὐτοὺς σχετικῶς μέτριοι, ἀνερχόμενοι κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα εἰς 30,000 σκούδων ἢ γροσίων περίπου. Ἐπίσης ὤφειλον οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ὑποτελεῖς τῶν Τούρκων χριστιανοί, νὰ προσφέρωσι περιοδικῶς ὡρισμένον ἀριθμὸν νεανιῶν καὶ παίδων διὰ τὸ σῶμα τῶν γενιτσάρων, λαμβανομένου τοῦ πέμπτου ἄρρενος τέκνου τῶν χριστιανικῶν οἰκογενειῶν μέχρι τοῦ 1645,

μὴ συμπεριλαμβανομένων εἰς τοὺς φορολογικοὺς τοῦ χαρατσίου καταλόγους, ἐξ ὧν πιθανώτατα ἠρύσθη τὴν πληροφορίαν του. Ἀλλ' ὁ σύγχρονος τοῦ Καβάσιλα Μαρτῖνος Κρούσιος ἀναφέρει ὡς ὑπάρχοντα ἐν τῇ πόλει «οἰκήματα ἕως χίλια,» ὥστε αἱ 40,000 θὰ εἶνε δι' ὅλην τὴν Ἀττικήν. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει αἱ Ἀθῆναι τότε ἦσαν πολις πολυανθρωποτέρα τῆς Κορίνθου ἐχούσης ἑπτακοσίας μόνον οἰκίας.

ότε κατηργήθη μὲν ὁ τοιοῦτος συστηματικὸς τοῦ αἵματος φόρος, οὐχ ἧττον ὅμως ἐξηκολούθουν καταρτιζόμενα τὰ τῶν γενιτσάρων σώματα δι' ἁρπαγῆς χριστιανοπαίδων. Οὗτος ἦτο ὁ ἀτιμωτικώτατος καὶ σκληρότατος τῶν φόρων, ὅμοιος πρὸς ἐκεῖνον, ὃν ἐτέλουν οἱ ἀρχαιότατοι Ἀθηναῖοι πρὸς τὸν ἐν Κρήτῃ Μινώταυρον· ἐπετρέπετο ὅμως αὐτοῖς νὰ ἐξαγοράζωσι τοὺς λαχόντας ἢ ἁρπαγέντας παῖδας [1], ὥστε ἐμετριάζετο καὶ οὗτος. Πᾶσαι ἄρα αἱ τῆς ὑποτελείας τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Τούρκους ὑποχρεώσεις ἦσαν σχετικῶς μέτριαι. Ἀλλὰ συνεχίσωμεν τὴν ἐξιστόρησιν τῶν ἀμέσως μετὰ τὸ 1460 συμβάντων.

Μετὰ τὸν φόνον τοῦ τελευταίου δουκὸς Φραγκίσκου Β' καὶ τὸν ἐξισλαμισμὸν τῶν τέκνων ἐκείνου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐξέλιπε καὶ πᾶσα ἐλπὶς τῶν Ἀθηναίων νὰ ἐπαναφέρωσι τὴν κυριαρχίαν τῶν Φράγκων, οὓς διὰ πολλοὺς λόγους τινὲς αὐτῶν προετίμων τῶν Τούρκων. Ἔκτοτε δ' οἱ Ἀθηναῖοι, ὅσοι δὲν ἤθελον νὰ ζήσωσιν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν, ἐξεπατρίζοντο, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, εἰς τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην, διασκορπισθέντες ἐν αὐτῇ ὡς ἄλλοτε οἱ Ἰουδαῖοι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ οἱ μὲν ὡς λόγιοι, οἱ δὲ ὡς ἔμποροι καὶ ἄλλοι ὡς στρατιῶται ἔζων ἐκεῖ διαδίδοντες τὰ ἑλληνικὰ φῶτα καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐμπειρίαν καὶ ἐδίδαξαν οὕτω καὶ ἐμπράκτως τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως [2]. Ὅτε δ' αἱ Ἀθῆναι μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν περιήρχοντο εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων καὶ ἀπεσβέννυτο πᾶν ἴχνος πνευματικῆς ζωῆς, ἐν τῇ Ἀνατολῇ οὐδεμία τελεσφόρος συμπαθητικὴ φωνὴ ἠκούσθη ἐξ Εὐρώπης, ἥτις τότε εἶχεν ἀρχίσει νὰ φωτίζηται διὰ τῶν πνευματικῶν προϊόντων τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῆς Ἑλλάδος, πολλοὶ δὲ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην προσκυνησμοῦ χάριν εἰς Ἱεροσόλυμα μεταβάντων καὶ τὰς ὁδοιπορίας αὐτῶν περιγραψάντων Εὐρωπαίων οὐδὲ μνήμης ἄξιον ἐθεώρησαν συμβεβηκὸς οὕτω σπουδαῖον, δι' οὗ ἡ διαφωτίσασα καὶ ἐκπολιτίσασα τὸν κόσμον Ἑλλὰς καὶ ἡ πνευματικὴ τῶν πόλεων βασιλίς,

[1] Guillet de Saint Georges, Athènes ancienne et moderne, ἐν Παρισίοις 1675, σ. 143, 157, 159 ἑπ. Πρβ. καὶ Φίνλαϋ Greece under Ottoman and venetian domination, σ. 38, 55, καὶ Γρηγορόβ. Β', σ. 405 ἑπ. Τὸ ὅτι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ὑπεβάλλοντο εἰς τὸ *παιδομάζωμα* ἐπιβεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ ἐν ἔτει 1606 γραφέντος Χρονικοῦ τῆς Ὀξωνίας, ὅπερ ἐδημοσίευσε πρῶτος ὁ Σπυρ. Λάμπρος ἐν τῷ ἕκτῳ τόμῳ τοῦ Ἀθηναίου (1877).

[2] Περὶ τῶν Ἑλλήνων *στρατιωτῶν*, οἵτινες ὑπηρέτουν ἔκτοτε παρ' Εὐρωπαίοις, ἴδε Κ. Σάθαν ἐν Μνημ. Ἑλλ. ἱστορ. τόμ. Ζ' καὶ Η'.

αἱ Ἀθῆναι κατεδικάζοντο εἰς δουλείαν βάρβαρον! Οὐκ ὀλίγοι μάλιστα τῶν Εὐρωπαίων οὐδ' ἐγνώριζον τότε ἂν ὑπῆρχον εἰσέτι Ἑλλὰς καὶ Ἀθῆναι, ἐπεκράτει δὲ παρὰ πολλοῖς ἡ γνώμη, ἣν βραδύτερον ἐξήνεγκεν ὁ ἐκ Ῥοστόκης Γερμανὸς λόγιος Λαυρεμβέργιος, ὅτι «Ὑπῆρξέ ποτε Ἑλλάς, ὑπῆρξαν Ἀθῆναι· νῦν οὔτε ἐν Ἑλλάδι αἱ Ἀθῆναι ὑπάρχουσιν, οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι Ἑλλάς[1]». Μόνη ἡ Ἑνετία συνησθάνετο τὴν ἀπώλειαν καὶ ἐπεδείξατο ἐνδιαφέρον τι περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταληφθείσης Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ ἐνδιαφέρον ὑπηγορεύετο ὑπὸ ὅλως ὑλικῶν καὶ ἐμπορικῶν συμφερόντων καὶ σκοπῶν. Μάτην προσεπάθησεν ὁ τότε πάπας Πῖος ὁ Β' νὰ κινήσῃ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης εἰς σταυροφορίαν κατὰ τῶν Τούρκων καὶ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν δουλωθέντων χριστιανῶν, μάτην ἀπηυθύνθη ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ του καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν σουλτάνον προτρέπων νὰ γίνῃ χριστιανὸς καὶ ὡς τοιοῦτος νόμιμος τοῦ τελευταίου Παλαιολόγου διάδοχος, μάτην δ' ἐμόχθησε πρὸς τοῦτο καὶ ὁ Ἕλλην Βησσαρίων, καρδινάλιος γενόμενος καὶ περιηγούμενος τὴν Εὐρώπην ἐπὶ μακρόν, ἵνα ἐξεγείρῃ τοὺς λαοὺς καὶ ἡγεμόνας κατὰ τῶν Τούρκων[2]. Ἐκτὸς τῆς Ἑνετίας οὐδεὶς ἄλλος ἐκινήθη τότε ἀμέσως. Διὰ τὴν τελευταίαν ταύτην πολιτείαν ἡ ἀνάκτησις τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ἡ ἐκδίωξις τῶν Τούρκων ἐκ τῆς πολυλιμένου Ἑλλάδος ἦτο ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου καὶ τούτου ἕνεκα ἀνέλαβεν αὕτη καὶ μόνη τὸν γιγάντειον κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Ἀφορμὴ πρὸς ἔκρηξιν τῆς μεγάλης ἐκείνης πάλης ὑπῆρξεν ὅτι ἀνδράποδόν τι τοῦ διοικητοῦ τῶν Ἀθηνῶν, ἢ τοῦ σούμπαση, ὑπεξαιρέσαν 10,000 ἄσπρων, κατέφυγεν εἰς Κορώνην πρὸς τὸν Ἑνετὸν Ἱερώνυμον Βαλαρέσσον, ὅστις ἠρνήθη ἐπιμόνως τὴν παράδοσιν τοῦ πρόσφυγος ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι οὗτος ἦτο χριστιανός. Τοῦτο ἐγένετο ἐν ἔτει 1463, ὁ δὲ σουλτάνος ἦτο τότε ἀπησχολημένος εἰς πόλεμον ἐν Βοσνίᾳ, οὐχ ἧττον δὲν ἐδίστασε κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους ἐκείνου ν' ἀρχίσῃ καὶ τὸν κατὰ τῆς Ἑνετίας πόλεμον[3]. Ἀπὸ τῶν παραλίων λοιπὸν τῆς Δαλ-

[1] Fuit quondam Graecia, fuerunt Athenae; nunc nec in Graecia Athenae, nec in ipsa Graecia Graecia est.

[2] Ἴδε περὶ τῶν πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Τούρκων ἐν τῇ Δύσει γενομένων προσπαθειῶν ὑπὸ τοῦ Πίου Β' καὶ τοῦ καρδιναλίου Βησσαρίωνος Κ. Σάθαν ἐν Τουρκοκρατουμένῃ Ἑλλάδι, σ. 1—11 ἐπ. Πρβ. δὲ καὶ Γρηγορόβ. Β', σ. 400 ἐπ.

[3] Πρβ. Marino Sanuto, Vitae ducum venetorum, σ. 117, ἐν τῷ 22ῳ τόμῳ τῆς συλλογῆς Rerum italicarum scriptores, καὶ Hammer, Gesch. des osm. Reichs, τόμ. Β', σ. 359 τῆς ἑλλ. μεταφρ. Κοδρικᾶ.

ματίας μέχρι Κωνσταντινουπόλεως ἐξηκολούθει μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων ἀγὼν πεισματώδης καὶ μακρός, ὡς κέντρον τοῦ ὁποίου ἐχρησίμευον ἡ Κόρινθος, ἡ Χαλκὶς (Νεγροπόντε) καὶ τὸ Σκούταρι, τῶν Ἀθηνῶν μεινασῶν εἰς δευτερεύουσαν θέσιν. Ἤδη ἐντὸς τοῦ ἔτους 1463 οἱ Ἐνετοὶ εἶχον ἐκδιωχθῆ ἐκ πασῶν σχεδὸν τῶν ἐπὶ τῆς στερεᾶς ὀχυρῶν θέσεών των καὶ εἶχον περιορισθῆ εἰς τὰ πλοῖά των, δι' ὧν ἐξηκολούθουν τὸν πόλεμον ἀποβιβαζόμενοι πολλαχοῦ καὶ παντὶ σθένει προσπαθοῦντες νὰ καταλάβωσιν ὀχυρὰς θέσεις. Μίαν τοιαύτην ἐπιδρομὴν ἐπεχείρησαν ἐν ἔτει 1464 καὶ κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἄδηλον ἂν οἴκοθεν ἢ προσκληθέντες ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Ἀφοῦ δηλ. κατέκτησαν δι' ἐπιδρομῶν ὑπὸ τὸν Βίκτωρα Καπέλλον τὰς νήσους Ἴμβρον, Θάσον καὶ Σαμοθρᾴκην, ἀκολούθως προσωρμίσθησαν κατὰ Ἰούνιον εἰς Πειραιᾶ καὶ ἀποβιβασθέντες ὥρμησαν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἐλπίζοντες νὰ κυριεύσωσι τήν τε πόλιν καὶ τὴν ὀχυρὰν Ἀκρόπολιν, ἀλλ' ἐνικήθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων ὑπὸ τὰ τείχη τῆς πόλεως καὶ ὑπεχώρησαν εἰς Πειραιᾶ· ἐπανελθόντες δὲ κατόπιν πολυπληθέστεροι κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσι τὴν κάτω πόλιν, ἀλλ' ὄχι καὶ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθησαν καὶ αὐτὴν τὴν κάτω πόλιν νὰ ἐγκαταλίπωσιν ἕνεκα τῆς ἐπερχομένης μεγάλης τουρκικῆς δυνάμεως. Πρὶν ὅμως ἀποχωρήσωσιν, ἠθέλησαν οἱ χριστιανοὶ οὗτοι Βανδῆλοι ν' ἀφήκωσιν ἴχνη τῆς ὑπ' αὐτῶν κατοχῆς τῶν Ἀθηνῶν, διὸ κατελεηλάτησαν οἰκτρῶς καὶ ἄνευ διακρίσεως τὴν πόλιν καὶ συνήγαγον λείαν πολλήν, ὅσην οὐδ' οἱ Τοῦρκοι αὐτοὶ εἶχον συναγάγει κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως ταύτης [1].

Ὁ πόλεμος οὗτος μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων διήρκεσε 16 ὅλα ἔτη μέχρι τοῦ ἔτους 1479 [2], ἔκτοτε ὅμως οὐδέποτε πλέον διαρκοῦντος αὐτοῦ γίνεται μνεία περὶ Ἀθηνῶν Μετὰ δὲ τὴν ἐν ἔτει 1470 ἀπώλειαν τῆς Εὐβοίας ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ τὴν ἐν ἔτει 1479 συνομολόγησιν εἰρήνης ἐν τοῖς καθόλου μὲν ἔπαυσεν ὁ πόλεμος, μερικῶς ὅμως ἐξηκολούθει καὶ πάλιν· οἱ δύο ἀντίπαλοι, ὑποπτεύοντες ἀλλήλους, ἐκράτουν πάντοτε τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς λαβῆς τοῦ ξίφους καὶ ἐπετηροῦντο αὐστηρῶς, ἐπιπίπτοντες ἐν τῷ μεταξὺ μεθ' ὅλης τῆς μανίας

[1] «Les Venétiens faisaient également une guerre des barbares; »ils saccagèrent Athènes, dont Mahomet lui-même avait respecté »les monuments», λέγει ὁ M. Villemain, ἐν Essais historiques sur l'état des Grecs, σ. 163.

[2] Ἴδε Hammer, Geschichte des osman. Reichs, τόμ. Α', σ. 85 ἐπ.

κατ' ἀλλήλων. Ἐν τούτοις αἱ Ἀθῆναι ἡσύχαζον ἔκτοτε ἐκ πολέμων ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας ζῶσαι ἐν ἀφανείᾳ μέν, ἀλλὰ καὶ ἐν σχετικῇ εὐπραγίᾳ ὑπὸ τοὺς Τούρκους μὲ τὰς προνομίας καὶ τὰς πολιτικὰς διατάξεις, ἃς κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς Ἀκροπόλεως εἰς τὸν Ὀμὰρ ἐν ἔτει 1456 διὰ συνθήκης ἀπέκτησαν καὶ τὰς ὁποίας ὁ σουλτάνος κατόπιν μετά τινων τροποποιήσεων ἐπεκύρωσε. Ἄλλως τε καὶ αἱ εἰδήσεις περὶ τῆς ἱστορίας τῆς σεμνῆς πόλεως κατὰ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ κατὰ τὸν 16ον εἶνε σπάνιαι. Κατά τι ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἐν Ὀξωνίᾳ κολλεγίου Λίγκολνος εὑρισκόμενον Χρονικόν, γραφὲν τῇ 6ῃ Αὐγούστου 1606 [3], ὁ βίος τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν εἰρημένην χρονικὴν περίοδον διήρχετο ἐν ἠρεμίᾳ καὶ ἀσημότητι. Μόνον αἱ περιοδικῶς ἐπισκήπτουσαι λοιμικαὶ νόσοι, τὰ **θανατικά**, συνετάρασσον τοὺς κατοίκους τῆς καταπεπονημένης χώρας. Κατὰ τὰ ἔτη 1480—1554 ἀναγράφονται ἐν τῷ Χρονικῷ τούτῳ ὡς μαστίσαντα τὰς Ἀθήνας ἑπτὰ φοβερὰ θανατικά, ὀνομαζόμενα μὲ διάφορα ὀνόματα τῶν πρώτων ἴσως παθόντων καὶ δεκατίσαντα τὸν πληθυσμόν. Οὕτως ἀναφέρονται τὰ θανατικὰ τῆς Σπετζαρέας, τοῦ Τριαντάρη, τοῦ Ματζάκη, τοῦ παπᾶ Γιαλούρη, τοῦ Κουτρούλη Βηλαρᾶ. Τὸ δ' ἐν ἔτει 1554 ἐνσκῆψαν θανατικόν, διαρκέσαν τρία ὅλα ἔτη, ἐθέρισε κατὰ μὲν τὸ Χρονικὸν τοῦτο 10,000 κατοίκων, κατά τινα δ' ἐπιγραφὴν κεχαραγμένην ἐπὶ ἑνὸς τῶν κιόνων τῆς νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Θησείου ὑπὸ ἱερέως τοῦ ναοῦ τούτου πιθανῶς **χιλιάδες**.

Ἐν τούτοις οἱ Ἀθηναῖοι ἀνελάμβανον ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἐπούλωνον τὰς ἐκ τῶν θεομηνιῶν τούτων πληγάς. Τὸ σχετικῶς ἐλαφρὸν τῶν ὑποχρεώσεων καὶ τῆς θέσεώς των ἀπέναντι τῶν Τούρκων συνέτεινεν ἀρκετὰ εἰς τὸ νὰ βελτιώνηται μὲν κατά τι ἡ ὑλικὴ τῆς πόλεως κατάστασις, ν' ἀνορθώνηται δὲ καὶ τὸ φρόνημα τῶν κατοίκων καὶ ν' ἀναπτύσσωνται οὗτοι πνευματικῶς, ὥστε κατὰ τοὺς ἐπελθόντας αἰῶνας διεκρίνοντο μεταξὺ πάντων τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν ὀξύνοιαν, τὸ ἀξιοπρεπὲς τοῦ ἤθους καὶ τὰς γνώσεις, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ κατὰ καιροὺς περιηγηταὶ καὶ ἄλλαι σωζόμεναι εἰδήσεις. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀρχαιολογικὴν ἔποψιν δὲν φαίνεται νὰ ἔπαθε μεγάλας ζημίας ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τοῦ ἔτους 1687, ἐκτὸς τῆς ὀλίγον κατὰ τοῦτο ἐπιβλαβοῦς μεταβολῆς τοῦ Παρθενῶνος εἰς τζα-

[3] Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου ἐν Ἀθηναίου τόμ. ΣΤ' (1877), σ. 438-442, ἀνετυπώθη δὲ καὶ ὑπὸ Δ. Καμπουρόγλου ἐν Μνημ. Α', σ. 89-90.

μίον. Ἄλλως τε καὶ τὰ τῆς τέχνης μνημεῖα καὶ μέχρι τῆς τουρκοκρατίας εἶχον πάθει μεγίστην ζημίαν καὶ ἀλλοίωσιν καθόλου. Ἐν ὁποίᾳ καταστάσει διέκειντο τότε αἱ Ἀθῆναι τοπογραφικῶς καὶ ἀρχαιολογικῶς ἐξεταζόμεναι γνωρίζομεν κατὰ τύχην ἐκ τῶν περιγραφῶν ἀνωνύμων τινῶν, λίαν χαρακτηριστικῶν καὶ διὰ τὰς τότε ἀρχαιολογικὰς τῶν Ἑλλήνων γνώσεις. Ἐκ τῶν Εὐρωπαίων περιηγητῶν καθ' ὅλον τὸν 15ον αἰῶνα καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ 16ου οὐδεὶς ἐπεσκέφθη πράγματι τὰς Ἀθήνας· διότι ἐν ταῖς περιγραφαῖς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος διατείνονται μέν τινες τῶν γραψάντων ὅτι ἐπεσκέφθησαν καὶ τὰς Ἀθήνας, προδίδονται ὅμως ἐξ ὅσων λέγουσιν ὅτι οὐδέποτε εἶδον τὴν πόλιν ταύτην, ἣν τινὲς μὲν καλοῦσι μὲ τὴν φραγκικὴν τοῦ ὀνόματος παραμόρφωσιν Σετίνα (Setiné) κατὰ παρακοὴν βεβαίως καὶ παραφθορὰν ἐκ τοῦ «εἰς τὴν Ἀθήνα[1]», ἕτεροι δὲ περιγράφουσιν εἴτε ὅλως κατὰ φαντασίαν ἢ οἵαν εἶδον αὐτὴν μακρόθεν, ἐκ τοῦ καταστρώματος τοῦ παραπλέοντος πλοίου των ἢ καὶ ἐξ ἀκοῆς μόνον, ἐξαιρουμένου, ἐννοεῖται, τοῦ ἐν ἔτει 1445 ἐπισκεφθέντος καὶ περιγράψαντος τὴν πόλιν Κυριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκώνης, περὶ οὗ ἐγένετο ἤδη λόγος ἀνωτέρω. Ὁ ἀξιοπεριεργότερος τῶν τοιούτων συγγραφέων εἶνε βεβαίως ὁ Ἰταλὸς ἀρχιτέκτων Φραγκῖσκος Γιαμβέττης, ὁ ἐπωνομαζόμενος Σὰγ Γάλλος (San Gallo) ὅστις συνέγραψεν ἐν ἔτει 1465 περὶ τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ συνήγαγεν ἐπὶ τούτῳ ἐν 100 φύλλοις ἀπεικονίσεις τῶν περιφημοτέρων ἀρχαίων μνημείων τῆς Ἰταλίας, προσθεὶς ἐν τρισὶ τῶν φύλλων τούτων (28, 29 καὶ 32) καὶ ἀπεικονίσεις ἔργων τοιούτων ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἐξ Ἀθηνῶν. Ἐκ τοῦ εἴδους τῶν ἐξ Ἑλλάδος εἰκόνων καὶ ἐκ τῶν περὶ ταύτας σημειώσεών του ἐξάγεται ἀριδήλως, ὅτι ὁ Σὰγ Γάλλος οὐδέποτε ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἔλαβε τὰ σχεδιογραφήματα ἐκεῖνα, ὡς ὁ Λαβόρδης πιθανώτατα εἰκάζει, παρά τινος τῶν πολλῶν τότε εἰς Ἰταλίαν καταφυγόντων Ἑλλήνων λογίων ἰδόντος τὰ πρωτότυπα, συνεπλήρωσε δὲ καὶ παρεμόρφωσεν αὐτὰ ἐκ ῥωμαϊκῶν ἔργων[2]. Λόγου χάριν ἀντὶ τοῦ Παρθενῶνος εἰκονίζει ὁ Σὰγ Γάλλος τὴν

[1] Ἴδε διεξοδικῶς περὶ τούτου Laborde, Athènes au XVme, XVIme et XVIIme siècle, ἐν Παρισίοις, 1854, τόμοι δύο· τόμ. Α', σ. 7 ἐπ. 47 ἐπ. 52 ἐπ. Τὸ ὡραῖον τοῦτο σύγγραμμα, καίπερ εἰδικώτερον ἀρχαιολογικὸν ὄν, χρησιμεύει πολὺ διὰ τοὺς ἀνωτέρω τρεῖς αἰῶνας. Πρβ. δὲ καὶ Γρηγορόβιον ἐν τόμ. Β', σ. 363 ἐπ., 412 ἐπ.

[2] Laborde τόμ. Α', σ. 33 ἐπ. σημ. 12.

πρόσοψιν τοῦ ἐν Ῥώμῃ Πανθέου τοῦ Ἀγρίππα, μαθὼν ἴσως ὅτι τοιαύτη που ἦτο καὶ ἡ τοῦ Παρθενῶνος πρόσοψις, καὶ σημειώνει λατινιστὶ ὑπεράνω τῆς εἰκόνος ταύτης τὰ ἑξῆς περὶ Ἀθηνῶν μυθώδη καὶ ἀνακριβῆ· «Πόλις Ἀθηνῶν, ἐν τῇ ὁποίᾳ φαίνονται μέγιστα τείχη πάντοθε κατε»ρειπιωμένα, ἐντὸς δὲ καὶ ἐκτὸς ἀνὰ τοὺς ἀγροὺς ἀπίστευτα ἐκ μαρμά»ρου κτίρια καὶ οἶκοι καὶ ἱερὰ τεμένη καὶ ποικίλαι εἰκόνες, ἔξοχοι διὰ »τὴν θαυμασίαν τέχνην των, καὶ στῦλοι παμμέγιστοι, ἀλλὰ πάντα κε»καλυμμένα πανταχόθεν ὑπὸ πολλῶν ἐρειπίων θὰ ἴδῃς· τὸ δὲ ἀξιοση»μειωτότατον, ἐν τῇ Ἀκροπόλει ὑπάρχει ὁ μέγας καὶ ἀξιοθαύμαστος »τῆς θεᾶς Παλλάδος ναός, θεῖον ἀληθῶς ἔργον τοῦ Φειδίου, τὸ ὁποῖον »κατακοσμεῖται ὑπὸ 57 μεγίστων στύλων, ἐχόντων διάμετρον 7 πο»δῶν, καὶ ὑπὸ χαριεστάτων ἀναγλύφων εἰς ἑκατέρας τὰς προσόψεις καὶ »τοὺς τοίχους, ἐπὶ τοῦ ζωοφόρου καὶ τῶν ἐπιστυλίων, θαυμασίας τέ»χνης[1]». Ἐν δὲ τῷ Χρονικῷ τοῦ Χαρτμάνου Σχέδελ, τῷ δημοσιευθέντι τῷ 1493 ἐν Νυρεμβέργῃ καὶ διὰ τοῦτο Νυρεμβεργίῳ Χρονικῷ λεγομένῳ, ὁ λόγιος ἐκεῖνος Γερμανὸς ἔγραφε περὶ τῶν Ἀθηνῶν· «Αἱ Ἀθῆναι ἦσαν πόλις ἐνδοξοτάτη ἐν Ἀττικῇ, ὑπολείπονται ὅμως ὀλίγα τινὰ αὐτῆς ἐρείπια[2]». Ἐὰν ἐν τούτοις οἱ Εὐρωπαῖοι, ἐξαιρουμένου τοῦ γνωστοῦ Κυριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκώνης, καθ' ὅλον τὸν 15ον αἰῶνα οὐδόλως ἢ ἐσφαλμένως περιέγραψαν τὰς τότε Ἀθήνας, ὑπάρχουσιν, ὡς εἴπομεν, ἡμέτεροί τινες Ἀνώνυμοι, οἵτινες ἐπὶ τόπου περιέγραψαν τοπογραφικῶς τὰς Ἀθήνας τῆς ἐποχῆς ταύτης. Τοιαῦται ἑλληνικαὶ τοπογραφίαι τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῶν τουρκικῶν καὶ τῶν ὀλίγον πρὸ τῆς τουρκοκρατίας χρόνων ὑπάρχουσι μέχρι τοῦδε δύο γνωσταί, ἡ μὲν διεξοδικωτέρα καὶ ἀρχαιοτέρα, ἡ δὲ λίαν σύντομος καὶ μεταγενεστέρα τῆς πρώτης, καὶ εὑρίσκονται ἐν χειρογράφοις ἡ μὲν τῆς ἐν Βιέννῃ Αὐτοκρατορικῆς Βιβλιοθήκης[3]

[1] Τὸ σύγγραμμα τοῦ Σὰγ Γάλλου εὑρίσκεται χειρόγραφον εἰσέτι ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ Barberini ἐν Ῥώμῃ, ὅπου εἴδομεν αὐτό. Ἴδε καὶ Laborde, τόμ. Α', σ. 32 ἐπ. μετὰ πανομοιοτύπου τῶν σχεδίων τοῦ Σὰγ Γάλλου. Τὸ τελευταῖον μέρος τῆς περιγραφῆς ταύτης, τὸ ἀφορῶν τὸν Παρθενῶνα, εἶνε κατὰ λέξιν σχέδιον τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ἐν τῇ ἀνωτέρω (σ. 403) παρατεθειμένῃ ἐπιστολῇ Κυριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκῶνος.

[2] Athenae civitas fuit praeclarissima in Attica regione, cujus pauca vestigia quaedam manent, Πρβ. Laborde Α', σ. 40. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 412.

[3] Ἡ ἀνώνυμος αὕτη τοπογραφία τῶν Ἀθηνῶν περιλαμβάνουσα ἑπτὰ σελίδας εἰς τέταρτον εὑρίσκεται ἐν τῇ Αὐτοκρατορικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βιέννης, κατατε-

ἡ δὲ τῆς ἐν Παρισίοις Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἀξίζουσι δὲ ἀμφότεραι νὰ γίνῃ περὶ αὐτῶν ἐνταῦθα λόγος. Ἡ βιενναία τοπογραφία τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ ἀνωνύμου Ἕλληνος, ὅσον λυπηρὰ καὶ ἂν εἶνε διὰ τὴν οἰκτρὰν τοῦ συγγράψαντος ἀμάθειαν, καίπερ φαινομένου τούτου ὡς ἑνὸς ἐκ τῶν τότε ἐπὶ μαθήσει ἐγκαυχωμένων, οὐχ ἧττον μαρτυρεῖ ὅτι καὶ τότε δὲν εἶχεν ἐκλείψει ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ὁλοτελῶς τὸ ἐνδιαφέρον περὶ τῆς γηραιᾶς πόλεως καὶ ὡς ὁδηγὸς τῶν ἐπισκεπτομένων αὐτὴν συνεγράφη ἡ τοπογραφία αὕτη. Ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ ἱστορικῶν νύξεων καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῆς γραφῆς συμπεραίνοντες ὥρισαν ὡς χρόνον τῆς συγγραφῆς ὁ μὲν Κ. Ο. Μύλλερος τὴν πρὸ τοῦ ἔτους 1456 ἐποχήν, ἤτοι τὴν πρὸ τῆς κατοχῆς τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, διότι οὐδεμία γίνεται ἐν αὐτῇ τούτων μνεία, ὁ δὲ Λαβόρδης ἀκριβέστερον θελήσας νὰ ὁρίσῃ τὴν ἐποχήν, ἔθηκεν αὐτὴν περὶ τὸ ἔτος 1460, τουτέστι μετὰ μὲν τὴν κατάλυσιν τῆς φραγκοκρατίας, διότι ἐν αὐτῇ ἀπαντᾷ ἡ περικοπή, «πρὸς δὲ νότον τούτων ἐστὶν οἶκος βασιλικὸς πλὴν ὡραῖος » εἰς ὃν κατερχόμενος ὁ δοὺξ κατὰ καιρὸν εἰς εὐωχίαν *ἐκινεῖτο*», ἀλλὰ πρὸ τοῦ ἔτους 1464, ὅτε, ἀποτυχούσης τῆς ἀποπείρας τῶν Ἐνετῶν νὰ καταλάβωσι τὴν Ἀκρόπολιν ἐκ συνεννοήσεως ἴσως πρός τινας τῶν κατοίκων, οἱ Τοῦρκοι ἤρξαντο νὰ φέρωνται αὐστηρότερα καὶ μετέβαλον, κατ' αὐτόν, τότε πρῶτον καὶ τὸν Παρθενῶνα εἰς τζαμίον· διότι ἐν τῇ τοπογραφίᾳ ἀναφέρεται οὗτος ὡς ναὸς χριστιανικὸς εἰσέτι. Ἀλλ' ὁ Παρθενὼν εἶνε πιθανώτατον ὅτι ἔπαυσεν ὢν ναὸς χριστιανικὸς εὐθὺς ἀπὸ τῆς ὑπὸ Ὀμὰρ ἐν ἔτει 1456 καταλήψεως τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἤδη παρετηρήσαμεν (σ. 414), μετετράπη δὲ ἢ τότε ἀμέσως ἢ πάντως κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1458 ἐπίσκεψιν Μωάμεθ τοῦ Β' εἰς

ταγμένη μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν θεολογικῶν χειρογράφων ὑπ' ἀριθ. CCII κατὰ Ross ἢ CCLII κατὰ τὸν Κ. Ο. Μύλλερον. Κατὰ πρῶτον ἐδημοσίευσεν αὐτὴν ὁλόκληρον ὁ L. Ross ἐν τῷ 90ῷ τόμῳ τῶν Jahrbücher der Literatur τῆς Βιέννης ἐν ἔτει 1840 μετὰ πολλῶν διασαφητικῶν σημειώσεων, ἔπειτα δὲ ἐν ἔτει 1841 καὶ ἐν τῷ «Εὐρωπαϊκῷ Ἐρανιστῇ» τῶν Ἀθηνῶν ἔτους Α', τόμ. Γ', φυλλαδ. Α'. Ἴδε τοῦ αὐτοῦ καὶ Archaeologische Aufsaetze, σ. 145 ἑπ. 1855. Μετὰ δὲ τὸν Ross ἐδημοσίευσεν αὐτὴν ὁ Laborde ἄνευ διαφορῶν ἐν τῇ γραφῇ μετὰ σημειώσεων ὡσαύτως καὶ μετὰ πανομοιοτύπου ληφθέντος ἐκ τοῦ πρωτοτύπου. Ἀμφότεροι οὗτοι περιέπεσον, εἰς μικρά τινα λάθη κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ πρωτοτύπου δι' ἔλλειψιν ἀκριβῶν καὶ εἰδικῶν παλαιογραφικῶν γνώσεων. Τελευταῖος ἀνετύπωσεν αὐτὴν ὁ Δ. Καμπούρογλος ἐν τοῖς Μνημείοις, τόμ. Α', σ. 92 — 93.

τζαμίον. Πρὸ τῆς ἀλώσεως λοιπὸν τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ Ὀμὰρ ἐν ἔτει 1456 πρέπει νὰ ἐγράφη ἡ ἐν λόγῳ τοπογραφία· ἐπειδὴ δὲ πρὸ τῆς τουρκοκρατίας ἄνευ δουκὸς ἐκυβερνήθησαν αἱ Ἀθῆναι μόνον κατὰ τὰ ἔτη 1451—1455, ὅτε, ἀνηλίκου καὶ παιδὸς ὄντος τοῦ δουκὸς Φραγκίσκου Α', ἐκυβέρνων ἡ μήτηρ ἐκείνου Χιάρα καὶ ὁ ἐραστὴς καὶ σύζυγός της Βαρθολομαῖος Κονταρίνης (ἀνωτ. σ. 405), πιθανώτατον εἶνε ὅτι τότε ὁ Ἀνώνυμος ἔγραψε τὴν τοπογραφίαν καὶ διὰ τοῦτο τὸ *ἐκινεῖτο* ἐκεῖνο περὶ τῶν δουκῶν[1]. Ὀλίγα λοιπὸν ἔτη μετὰ τὴν τελευταίαν ἐπίσκεψιν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Παυσανίου τοῦ 15ου αἰῶνος Κυριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκώνης συνεγράφη πιθανώτατα καὶ τοῦ ἡμετέρου Ἀνωνύμου ἡ τοπογραφία, ὅπερ δηλοῖ ὅτι αἱ ἐπανειλημμέναι τοῦ ξένου ἐκείνου ἐπισκέψεις ἐκίνησαν καὶ παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις τὸ περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων ἐνδιαφέρον[2]. Ἀλλ' ἐξετάσωμεν νῦν τὰ κατ' αὐτὴν ἀναλυτικώτερον.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς τοπογραφίας ταύτης περιγράφει ἐν εἴδει δρομολογίου πρῶτον τὰ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς Ἀκαδημείας, ἣν θέτει κατὰ τὸ χωρίον Βασιλικά, νῦν Συπόλια ἢ Σεπόλια, τὸν ἀρχαῖον δῆμον Συπαληττόν, καὶ ἀναφέρων τέσσαρα ἀκόμη παρόμοια διδασκαλεῖα ἢ σχολάς, ὧν εἶνε δύσκολον νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς ἥ τε τοποθεσία καὶ ἡ ὀνομασία· ἔπειτα δὲ εἰσερχόμενος εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἄρχεται ἀπὸ τοῦ ὡρολογίου Ἀνδρονίκου τοῦ Κυρρηστίου, ὅπερ ἐκλαμβάνει ὡς σχολεῖον τοῦ Σωκράτους, ὡς καὶ μέχρι τέλους τοῦ 17ου αἰῶ- ἐθεωρεῖτο μνῆμα τοῦ φιλοσόφου τούτου, προχωρεῖ βορειοδυτικῶς, ἀπαντᾷ τὴν Νέαν Ἀγοράν, ἣν ἀποκαλεῖ παλάτιον τοῦ Θεμιστοκλέους, βαδίζει πρὸς τὸ γυμνάσιον τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅπερ ὀνομάζει οἴκους τοῦ Πολεμάρχου, ἴσως διότι ἀπὸ τῆς Φραγκοκρατίας ἤδη ἐχρησίμευεν ὡς κατοικία τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ τῆς πόλεως, κατόπιν ἀναφέρει πλησίον ἱστάμενα ἀγάλματα Διός, πιθανῶς τὰ ἐν τῷ Πτολεμαίῳ γυμνασίῳ πελώρια ἀγάλματα, ἅτινα ἐξ ἀγνοίας ἴσως ἀποκαλεῖ τοῦ Διός, ἔπειτα μνημονεύει βωμοῦ τινος κειμένου καταντικρὺ τούτων, ἔνθα ἐθάπτοντο, κατ' αὐτόν, οἱ παγκρατιασταί, τουτέστι τοῦ Κεραμεικοῦ, ὅστις

[1] Ἡ γνώμη τοῦ Δ. Καμπουρόγλου, ὅτι ἡ τοπογραφία αὐτὴ ἐγράφη κατὰ τὸν ὄγδοον μ. Χ. αἰῶνα (Τουρκοκρατ. Ἱστορ. Β', σ. 31) εἶνε τελέως ἀβάσιμος. Ἐπὶ Βυζαντίνων οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἐν Ἀθήναις δοῦκες.

[2] Τοιαύτην εἰκασίαν περὶ ἐπιρροῆς τῶν ἐπισκέψεων Κυριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκώνης ἐξέφρασε πρῶτος ὁ Γρηγορόβιος ἐν Β', σ. 360.

τότε διὰ τὴν κατάπτωσιν τῶν τειχῶν ἦτο ὁρατὸς ἐκεῖθεν· ἀκολούθως βαδίζει πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἀγοράν, καὶ ἀπαντῶν καθ' ὁδὸν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Φιλίππου συγχέει τόπον τε καὶ χρόνον καὶ διηγεῖται ὡς ἐν Ἀθήναις συμβάντα τὰ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων περὶ Φιλίππου ἐξιστορούμενα (8, 38), περαιτέρω ἀναφέρει συγκεχυμένως καὶ ἐσφαλμέναις ὀνομασίαις ἑτέρας οἰκοδομὰς καὶ τοποθεσίας κειμένας μεταξὺ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Φιλίππου καὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, οὗτινος ἐπίσης μνημονεύει, ὡς καὶ ἑτέρων τοποθεσιῶν πρὸς νότον τούτου. Ἐντεῦθεν προχωρεῖ μεσημβρινοανατολικὰ περὶ τὴν Ἀκρόπολιν, ἀπαντᾷ τὸ Ὠδεῖον Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, ὅπερ ὀνομάζει παλάτιον Κλεωνίδου καὶ Μιλτιάδου, τὸ Θέατρον τοῦ Διονύσου, ὅπερ ἐκλαμβάνει ὡς σχολεῖον τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ Ὠδεῖον τοῦ Περικλέους, ὅπερ καλεῖ σχολεῖον τοῦ Ἀριστοφάνους, τὸ χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, ὅπερ ὀνομάζει λύχνον τοῦ Δημοσθένους. Ἐντεῦθεν στρέφεται πρὸς ἀνατολάς, ἀπαντᾷ τὴν ἁψῖδα τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τὸ Ὀλυμπιεῖον, ὅπερ καλεῖ οἶκον βασιλικόν, περιγράφει μέγαρόν τι τῶν δουκῶν παρὰ τὴν Ἐννεάκρουνον, ἴσως τὸ ἐπὶ τῆς μικρᾶς τοῦ Ἰλισσοῦ νήσου ἱερὸν τῶν Μουσῶν, ὅπερ ἐσῴζετο μέχρι τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰῶνος, καταντικρὺ βλέπει ναΐσκον τινὰ τῆς Ἥρας, ἀναφέρει τὸ Στάδιον, ὅπερ προσονομάζει θέατρον, καὶ τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅπερ ἀποδίδει εἰς τὸν Ἰούλιον Καίσαρα, βεβαίως ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἐξαπατηθείς[1]. Τέλος δ' ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὴν πόλιν διὰ τῆς ἀνατολικῆς πύλης καὶ ἀναβὰς εἰς τὴν Ἀκρόπολιν περιγράφει αὐτὴν οὕτως, ὥστε φαίνεται καλῶν τὸν ναὸν τῆς Ἀπτέρου Νίκης διδασκαλεῖον μουσικῶν, τὰ δὲ Προπύλαια παλάτιον, τῶν δουκῶν βεβαίως, τὴν Πινακοθήκην καγκελλαρίαν, τὸ πολύχρουν καὶ ποικίλον Ἐρέχθειον καλεῖ Ποικίλην Στοὰν καὶ τὸν Παρθενῶνα ναὸν τοῦ ἀγνώστου θεοῦ. Ἐνῷ δε περιγράφει τὸν χριστιανικὸν Παρθενῶνα, οὐδένα ποιεῖται λόγον περὶ τῶν ἄλλων κυρίως χριστιανικῶν τῆς πόλεως κτιρίων, περιοριζόμενος, ὡς καὶ Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκώνης, εἰς μόνας τὰς κλασικὰς ἀρχαιότητας, τὰς ὁποίας τόσον κακῶς γνωρίζει. Τοσοῦτον εἶχον λησμονήσει ἑαυτοὺς καὶ τὰς προγονικὰς παραδόσεις καὶ εἰς τοιαύτην εἶχον περιέλθει ἀμάθειαν οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα, κατὰ τοιοῦτον δὲ τρόπον εἶχον παραγνωρισθῇ καὶ ἀπολέσει τό τε ὄνομα καὶ τὴν σημασίαν των τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα καὶ μνη-

[1] Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη σῴζεται μέχρι σήμερον ἐν τῷ κήπῳ τῶν ἀνακτόρων. Ἴδε αὐτὴν ἀνωτέρω σ. 89, σημ. 1.

μεῖα! Εἶνε ταῦτα τἀποτελέσματα τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ οἱ καρποὶ τῆς παρά τινων ἐξυμνουμένης φραγκοκρατίας! Ἐννοεῖται δ' ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ἐν τῇ περιγραφῇ μνημονευομένων μνημείων τέχνης ἦσαν ἤδη ἐρείπια καὶ ἐν ὀλίγον βελτίονι καταστάσει ἢ τὴν σήμερον. Ἐν τούτοις ἡ περιγραφὴ αὕτη τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τοῦ 15ου αἰῶνος εἶνε λίαν σπουδαία ὑπό τε τὴν ἀρχαιολογικὴν καὶ γλωσσικὴν καὶ ἱστορικὴν ἔποψιν, ὥστε δὲν δύναται νὰ παραλειφθῇ ἐν συγγράμματι τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην περιγράφοντι. Καταχωρίζομεν λοιπὸν ἐνταῦθα ὁλόκληρον τὸ ἱστορικὸν τοῦτο μνημεῖον, μόνον παλαιογραφικάς τινας παρατηρήσεις προσεπισημειοῦντες.

«ΤΑ ΘΕΑΤΡΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ[1]».

« § 1. Πρῶτον ἡ ἀκαδημία ἐν χωρίῳ τῶν βασιλικῶν· δεύτερον ἡ » ἐλαιατικὴ εἰς τοὺς ἀμπελοκήπους· τρίτον τὸ τοῦ Πλάτωνος διδασκα- » λεῖον εἰς τὸ παραδείσιον· τέταρτον τὸ τοῦ πολυζήλου ἐν ὄρει τῷ ἡμι- » τίῳ (γρ. Ὑμηττίῳ)· πέμπτον τὸ τοῦ διοδώρου πλησίον τούτου[2].

« § 2. Ἐντὸς δὲ τῆς πόλεως ἔστι τὸ διδασκαλεῖον τοῦ Σωκράτους, » ἐν ᾧ εἰσὶ κύκλῳ οἱ ἄνδρες καὶ οἱ ἄνεμοι ἱστορισμένοι· κατὰ δύσιν δὲ » τούτου ἵστανται τὰ παλάτια τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ πλησίον τούτων » εἰσὶν οἱ λαμπροὶ οἶκοι τοῦ πολεμάρχου· ἵστανται δὲ τὰ ἀγάλματα » τοῦ διὸς ἔγγυστα (sic) τούτων· ἄντικρυς δὲ τούτων ἔστι βωμός, εἰς » ὃν ταφῆς ἠξιοῦντο οἱ παγκρατιασταὶ καὶ ὀλύμπιοι· ἐν ᾧ φοιτῶντες » οἱ ῥήτορες τοὺς ἐπιταφίους λόγους ἀνεγίνωσκον.

« § 3. Κατὰ ἄρκτον δὲ τούτου ὑπῆρχεν ἡ πρώτη ἀγορὰ τῆς πό- » λεως, εἰς ἣν ὁ ἀπόστολος φίλιππος τὸν γραμματέα ἐβύθησεν (sic)· » ἔνθα ὑπῆρχον καὶ οἱ λαμπροὶ οἶκοι φυλῆς τῆς πανδιονίδος· κατὰ δὲ » τὸ νότιον[3] μέρος, ὑπῆρχε διδασκαλεῖον τῶν κυνικῶν φιλοσόφων καὶ » πλησίον τούτου τῶν τραγικῶν. Ἐκτὸς δὲ τῆς ἀκροπόλεως, ὀλίγον

[1] Ἡ ὀρθογραφία τοῦ κειμένου κατὰ τὸ πρωτότυπόν ἄνευ διορθώσεως ἐκτὸς τῶν ἐν παρενθέσει.

[2] Ὁ Διονύσιος Σουρμελῆς φρονεῖ μετά τινος πιθανότητος ὅτι τὰ ἐν Ὑμηττῷ ὡς ἀρχαῖα μνημονευόμενα δύο διδασκαλεῖα ἦσαν αἱ μέχρι πρὸ μικροῦ ὑφιστάμεναι μοναὶ Ἀστέρι καὶ Καισαριανή, ἐξ ὧν διεσώθησαν πολλὰ χειρόγραφα. Ἴδε «Συνοπτικὴ κατάστασις τῶν Ἀθηνῶν» κτλ. σ. 40, σημ. ἐκδ. 1842.

[3] Οἱ τοπικοὶ προσδιορισμοὶ πρὸς νότον, πρὸς ἀνατολὰς κτλ. εἶνε, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, λελανθασμένοι.

» πρὸς δύσιν, κατῴκουν οἱ θαλαμ . . . . . καὶ πλησίον τούτου ὑπῆρχε » διδασκαλεῖον τοῦ σοφοκλέους καὶ πρὸς νότον τούτου ἵσταται ὁ ἄρειος » πάγος· ἔνθα ὁ τοῦ ποσειδῶνος υἱὸς ληρόθεος (γρ. Ἁλιρρόθιος) ὑπὸ » ἄρεος ἐθανατώθη.

« § 4. Κατὰ ἀνατολὰς δὲ τούτου ὑπῆρχον τὰ παλάτια κλεονίδους » (sic) καὶ μιλιτιάδου (γρ. Μιλτιάδου)· καὶ πλησίον τούτων ἀκμήν, » ἵσταται διδασκαλεῖον λεγόμενον τοῦ ἀριστοτέλους· ὕπερθε δὲ τούτου » ἵστανται δύο κίονες· καὶ εἰς μὲν τὸν ἀνατολικὸν ὑπῆρχε τὸ τῆς ἀθη- » νᾶς ἄγαλμα· εἰς δὲ τὸν δυτικὸν τοῦ ποσειδῶνος· μέσον δὲ τούτου » (sic) λέγουσιν εἶναι ποτὲ γοργόνης κεφαλήν [1], ἔνδον κουβουκλίου σι- » δηροῦ· ἔστι δὲ καὶ ὡρολόγιον τῆς ἡμέρας μαρμαρίτικον.

« § 5. Ἄντικρυς δὲ τούτου πρὸς μεσημβρίαν, ὑπῆρχε διδασκαλεῖον » λεγόμενον τοῦ ἀριστοφάνους· καὶ ἀνατολικὰ ἀκμὴν ἵσταται ὁ λύχνος » τοῦ δημοσθένους· πλησίον δὲ τούτου ἦν τότε καὶ τοῦ θουκυδίδου οἴ- » κημα, καὶ σόλωνος ἀγορά τε ἡ δευτέρα καὶ ὁ οἶκος τοῦ ἀλκμαίονος » καὶ βαλανεῖον μέγιστον, καὶ πρὸς νότον τούτου, ἡ μεγάλη ἀγορὰ τῆς » πόλεως· καὶ τεμένη πλεῖστα ἀξιάγαστα ἐπὶ (sic) τῆς πύλης νότι- » δος· ἧς πρὸς τῆς φλιᾶς ἱστόρηνται ἐννεακαίδεκα ἄνδρες . . . , τὸν » ἕνα ἐδίωκεν, ἐκεῖ ὑπῆρχε καὶ τὸ βασιλικὸν λουτρόν, ἐν ᾧ τὸν μέγαν » βασίλειον διὰ πατάγων φοβῆσαι ἠθέλησαν [2]· ἔνθα καὶ ὁ τοῦ μνη- » στάρχου οἶκος.

« § 6. Ἵσταται δὲ κατὰ ἀνατολὰς τούτου καμάρα μεγίστη καὶ » ὡραία· εἰσὶ δὲ τὰ ὀνόματα ἀδριανοῦ καὶ θησέως· εὑρίσκεται δὲ ἔνδον

[1] Πρβ. Παυσανίου Ἀττικ. 21, 4.

[2] Ὁ τοπογράφος ὑπαινίσσεται βεβαίως ἐνταῦθα ὅσα λέγει Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ ἐπιταφίῳ εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον λόγῳ του (λόγ. 43, 16.) ὅτι συνέβησαν τῷ Βασιλείῳ κατὰ τὴν εἰς Ἀθήνας χάριν σπουδῶν ἄφιξίν του. «Ἐπειδὰν οὖν τις ἐπιστῇ τῶν νέων καὶ ἐν χερσὶ γένηται τῶν ἑλόντων, γίνεται δὲ ἢ βιασθεὶς ἢ ἑκών, (νόμος οὗτός ἐστιν αὐτοῖς ἀττικὸς καὶ παιδιὰ σπουδῇ σύμμικτος) ἐπὶ τὸ **λουτρὸν** προπέμπουσιν, ἐπειδὰν δὲ πλησιάσωσι, βοῇ τε πολλῇ καὶ ἐξάλμασι χρώμενοι, καθάπερ ἐνθουσιῶντες, κελεύει δὲ ἡ βοὴ μὴ προβαίνειν, ἀλλ᾽ ἵστασθαι, ὡς τοῦ λουτροῦ οὐ παραδεχομένου, καὶ ἅμα τῶν θυρῶν ἀρασσομέτων **πατάγῳ** τὸν νέον **φοβήσαντες**, εἶτα τὴν εἴσοδον συγχωρήσαντες, οὕτως ἤδη τὴν ἐλευθερίαν διδόασιν ὁμότιμον ἐκ τοῦ λουτροῦ καὶ ὡς αὐτῶν ἕνα δεχόμενοι. Τότε τοίνυν ἐγὼ τὸν ἐμὸν καὶ μέγαν Βασίλειον οὐχ αὐτὸς δι᾽ αἰδοῦς ἦγον μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἔπειθον ὁμοίως ἔχειν, ὅσοι τῶν νέων ἀγνοοῦντες τὸν ἄνδρα ἐτύγχανον· μόνος δὲ σχεδὸν τῶν ἐπιδημούντων τὸν κοινὸν διέφυγε νόμον, κρείττονος ἢ κατὰ νέηλυν ἀξιωθεὶς τιμῆς».

» τῆς αὐλῆς ...... μεγίστη ἐτύγχανεν· εἰς ἣν οἶκος βασιλικὸς ὑπῆρχε » πλείστοις κίοσιν ὑποκάτωθεν στηριζομένη· ὅστις ἐλεπτουργήθη πρὸς » τῶν δύο καὶ δέκα βασιλέων τῶν τὴν ἄκραν οἰκοδομησάντων.

« § 7. Πρὸς δὲ νότον τούτων ἔστιν οἶκος βασιλικὸς πλὴν ὡραῖος, » εἰς ὃν κατερχόμενος ὁ δοὺξ κατὰ καιρὸν εἰς εὐωχίαν ἐκινεῖτο· ἐκεῖ » ἐστι καὶ ἡ νεάκρουνος (γρ. ἐννεάκρουνος) πηγὴ ἡ καλλιρρόη· εἰς ἣν » λουόμενος ἀνήρχετο εἰς τέμενος τὸ τῆς ἥρας λεγόμενον, καὶ προσηύ- » χετο· νῦν δὲ μετεποιήθη εἰς ναὸν τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου ὑπὸ τῶν » εὐσεϐῶν.

« § 8. Κατὰ ἀνατολὰς δὲ τούτου, ἐστὶ τὸ τῶν Ἀθηνῶν θέατρον, » κύκλῳ περιεχόμενον, ὡσεὶ μηλίου (γρ. μιλίου) διάστημα, δύο εἰσό- » δους κεκτημένον ...... βορεινὴ εἴσοδος πλουτεῖ, ἕτερον δέ...... νο- » τινὴ ἐπικέκτηται· ἑκατὸν δὲ ζώναις ἐκοσμεῖτο κυκλοτερῶς τὸ θέατρον » ἐκ μαρμάρου πεποιημέναις λευκοῦ, ἐν αἷς ὁ λαὸς καθεζόμενος ἐθεώρει » τὸν ἀγωνιζόμενον κατὰ τὴν πάλην.

« § 9. Ἐκ τούτου οὖν εἰσερχόμενοι τὴν ἀνατολικὴν πύλην, εὑρίσκο- » μεν ἄλλην ἀγοράν, καὶ ἀγωγοὺς ὕδατος δύο, οὕσπερ ὁ ἰούλιος καί- » σαρ ἀθηναίοις χαριζόμενος κατεσκεύασεν, καὶ ὕδωρ μήκοθεν τού- » τοις ἐκόμησεν (sic). Ἔστι δὲ καὶ ἕτερος ἀγωγὸς κατὰ τὴν βόρειον » πύλην φερόμενος, ὃν ὁ Θησεὺς ἐλεπτούργησεν· καὶ ταῦτα μετὰ τὴν » τῆς πόλεως τῶν ἀθηνῶν τυραννίδα, ὥς φησι ἄϐαρις καὶ ἡρόδοτος, » ὑπὸ δυοκαίδεκα βασιλέων ἐλεπτουργήθη· κέκροψ δὲ ὁ διφυὴς μεγά- » λως ἐφαίδρυνεν, ἐν ποικίλῃ δόξῃ τοῦτο ὡραΐσας, τὰ μὲν τείχη πρὸς » ὕψος ἐγείρας, τὸ δὲ ἔδαφος διαφόροις μαρμάροις καταστρώσας καὶ » τὰ τεμένη ἔνδοθεν καὶ ἔξωθεν καταχρυσὰς (ἴσως καταχρυσώσας ἢ » καταχρίσας) ἀθήνας ταύτην ἐπωνόμασεν.

« § 10. Εἰς γοῦν τὴν ἀκρόπολιν ἡμῶν εἰσερχομένων, εὑρίσκομεν ἕνα » μικρὸν διδασκαλεῖον, ὅπερ ὑπῆρχε τῶν μουσικῶν· ὅπερ πυθαγόρας ὁ » σάμιος συνεστήσατο· κατέναντι δὲ τούτου ἔστι παλάτιον μέγιστον· » καὶ ὑποκάτωθεν τούτου ἵστανται πλεῖστοι ...... λακῶν δὲ μαρ- » μάρων πλουτεῖ, σὺν τῇ ὀροφῇ καὶ τοῖς τείχεσι (sic)· πρὸς δὲ τὸ » βόρειον κλεῖτος, ὑπῆρχε πᾶσα καγκελλαρία [1] ἐκ μαρμάρου καὶ κιόνων » πεποιημένη λευκῶν. κατὰ νότον δὲ ταύτης ὑπῆρχεν ἡ στοὰ ἐν ποι- » κίλῃ ὡραιότητι περικεχρυσωμένη γύροθεν καὶ ἔξωθεν καὶ λίθοις τι-

[1] Ἐπὶ φραγκοκρατίας τὸ πρῶτον.

»μίοις κεκοσμημένη· διὰ ταύτην καὶ στοϊκοὶ (sic) φιλόσοφοι ἐλέγοντο »οἱ ἐν ταύτῃ μαθητευθέντες· ἄντικρυς δὲ ταύτης τὸ τῶν ἐπικουρείων »ἤκμαζε διδασκαλεῖον.

«§ 11. Περὶ δέ γε τοῦ ναοῦ τῆς θεομήτορος, ὃν ᾠκοδόμησαν ἀπολ- »λὼς καὶ εὐλόγιος[1] ἐπ' ὀνόματι ἀγνώστῳ θεῷ ἔχει οὕτως· ἔστι ναὸς »δρομικώτατος καὶ εὐρύχορος εἰς μῦκος (sic) πολὺ ἐπεκτεινόμενος· καὶ »τὰ τείχη (sic) τούτου ἐκ μαρμάρου πεποιημένα λευκοῦ, τετράγω- »νος δὲ ἡ τούτων θέσις καθέστηκεν, πηλοῦ καὶ ἀσβέστου χωρίς· διὰ »σιδήρου δὲ καὶ μολύβδου ὁ πᾶς τοῖχος ἀνείγερται (sic)· ἐκτὸς δὲ τοῦ »τοίχου πλουτεῖ κίονας παμμεγέθεις, κυκλικῶς τὸν ναὸν περιέχοντας· »μεταξὺ δὲ τῶν δύο κιόνων περιέχει πλαγίωσιν· πρὸς δὲ τῇ ὡραίᾳ πύλῃ »καὶ τὸ ἅγιον βῆμα, ἅπερ εἰσὶ κατὰ λίβαν καὶ θρασκίαν[2] καί...... »τὴν τῶν κιόνων στάσιν ἐπικέκτηται, μέχρι μὲν πολλοῦ προϊοῦσα εἰς »ὕψος· κεφαλαὶ δὲ τῶν κιόνων κεκολαμμέναι διὰ γλυφῆς σιδήρου εἰς »σχῆμα φοίνικος· εἰσὶ δὲ μεταπεποιημέναι· καὶ τούτων ὕπερθεν δοκοί, »ἐκ μαρμάρου πεποιημένοι (sic) λευκοῦ. Τοῖς τείχεσι καὶ τῷ (sic) »τείχει προσκολλώμενοι (γρ. ναι) πλάκας κεκολλημένας ὑπεράνωθεν »ἔχοντες (γρ. ἔχουσαι) καὶ εἰς ὀροφῆς ὁμοίωμα, ἡ τούτων ἐπιφαίνεται »κύρτωσις· στηρίζεται δὲ ὑπὸ τῶν κιόνων καὶ τοῖχος ὡραιότατος».

Οὕτω περιγράφει τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Παρθενῶνα Ἕλλην τοῦ 15ου αἰῶνος, τοῦ αἰῶνος τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ! Δαιμόνιε Ἰκτῖνε! ἐσκέφθης ποτὲ ὅτι οἱ ἀπόγονοί σου ἤθελον περιέλθει εἰς τοσοῦτον ἀδαημοσύνης καὶ ἀναισθησίας, ὥστε μήτε τὸ ἔργον σου μήτε σὲ νὰ γνωρίζωσι καὶ ἐννοῶσι, καὶ ὅτι ἄνδρες ὑπερβόρειοι, Κελτοὶ καὶ Σκύθαι, ὁ Ἄγγλος Περνὼζ (Pern-

[2] Ὁ Ἀπολλὼς καὶ ὁ Εὐλόγιος ὑπῆρξαν δύο πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας ἐκ τῶν χρόνων Ἰουστινιανοῦ Α' καὶ Τιβερίου Β'. Κατὰ πᾶσαν λοιπὸν πιθανότητα μεταβάντες οὗτοι, κατὰ τὴν ἐποχήν του ἕκαστος εἰς Κωνσταντινούπολιν χάριν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων, δι' ἃς οὐ σπανίως συνεκαλοῦντο τότε σύνοδοι τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ὡς ἐν ἔτει 553 ἡ πέμπτη οἰκουμενική, ἔλαβον ἐντολὴν ἐπανακάμπτοντες νὰ καταπλεύσωσιν εἰς Πειραιᾶ καὶ ἀνελθόντες εἰς Ἀθήνας νὰ ῥυθμίσωσι τὰ κατὰ τὴν ἀθηναϊκὴν ἐκκλησίαν, τούτου δ' ἕνεκα ἴσως ἡ παράδοσις ἐθεώρει αὐτοὺς ὡς ἱδρυτὰς τῆς ἐν Ἀθήναις Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ κτίστας τοῦ ναοῦ τοῦ Παρθενῶνος. Πρβ. Τ. Νερούτσον ἐν Χριστ. Ἀθήναις, Δελτίον τόμ. γ', σ. 15 ἐπ.

[4] Τὸ χειρόγραφον ἔχει θρασκίαν=βόρειον· ὁ Ross καὶ ὁ Laborde μόνον θρασ... ἀνέγνωσαν.

rose) καὶ ὁ Γερμανὸς Μιχαέλης (Michaelis) ἐπέπρωτο ν' ἀνακαλύψωσι καὶ ἀναπτύξωσιν εἰς τὸν ἐκπεπληγμένον νεώτερον κόσμον τὴν θαυμασίαν τελειότητα τοῦ ἀπαραμιλλήτου ἔργου σου, τοῦ θαύματος τῆς ἀνθρωπίνης χειρός, τοῦ Παρθενῶνός σου: Οὐδὲν τῷ ὄντι τῶν ἀνθρωπίνων ἐξιτηλότερον οὐδ' εὐμεταβλητότερον. Πόσον μεγάλη ἀλήθεια εἶνε τὸ ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι τοῦ συγγράμματος τούτου ἐπιγεγραμμένον τοῦ Πολυβίου ῥητὸν καὶ πόσον ἀσπλάγχνως καὶ κατὰ γράμμα ἐφηρμόσθη ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης ἐπὶ τῶν Ἀθηνῶν! Καὶ ὅμως αὕτη ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀνωνύμου περιγραφὴ τῶν Ἀθηνῶν καὶ οὕτως ἔχουσα εἶνε πολύτιμος διὰ τὴν σύγχρονον ἱστορίαν τῆς πόλεως καὶ ὀφείλομεν μεγάλην τῷ γράψαντι αὐτὴν εὐγνωμοσύνην διὰ τοῦτο. Μήπως ὀλίγοι ἐκ τῶν νεωτέρων ἡμῶν, τῶν ἐν τῷ αἰῶνι τῶν φώτων καὶ ἐλευθέρων ζώντων Ἑλλήνων, διδάκτορες μάλιστα καὶ λόγιοι ἀποκαλούμενοι, ἀγνοοῦσιν ἐπίσης τὸν δαιμόνιον τοῦ Παρθενῶνος κτίστην καὶ ἀναισθητοῦσιν ἐνώπιον αὐτοῦ ἱστάμενοι ἢ οὐδὲ κἂν τὰ ἐρείπια αὐτοῦ ἐπισκέπτονταί ποτε;

Ἡ δὲ παρισινὴ τῶν Ἀθηνῶν τοπογραφία, ἢ μᾶλλον σημείωμα τοπογραφικὸν «Περὶ τῆς Ἀττικῆς[1]», εἶνε βραχεῖα καὶ ἀτελής, συν-

[1] Τὸ σημείωμα τοῦτο περιέχεται ἐν τῷ φύλλῳ 158б τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1631Α ἑλληνικοῦ χειρογράφου τῆς ἐν Παρισίοις Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης. Πρῶτος ἀνεῦρεν αὐτὸ τῷ 1862 ὁ Γερμανὸς Δετλέψεν (Detlefsen) καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ βερολινίᾳ Archäologishe Zeitung τοῦ ἔτους ἐκείνου, σ. 378, κατόπιν δ' ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ Bursian, ὑπὸ Wachsmuth καὶ ἐπιμελέστερον ὑπὸ Foerster ἐν Mittheilungen d. Deutsch. arch. Instituts τῶν Ἀθηνῶν τῷ 1883, τελευταῖος δ' ἀνετύπωσεν αὐτὸ ὁ Δ. Καμπούρογλος ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 94—95. Ἔχει δὲ τὸ σημείωμα τοῦτο κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀνάγνωσιν ὧδε

«Περὶ τῆς ἀττικῆς.

» τὸ κάστρο, εἶναι ἡ ἀκρόπολις.
» τὸ ἰσμαΐδι, εἶναι ὁ ναὸς τῆς ἀθηνᾶς τῆς Παλλάδος.
» ἡ χρύσοσπηλιότισσα, (sic) εἶναι τὸ σπήλαιον τοῦ πανός.
» δύο κολώναις, εἰς τὴν μίαν ἦτον τὸ ἄγαλμα τῆς ἀθηνᾶς
» μὲ τῆς γοργώνας τὴν κεφαλήν, καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἦτον
» τὸ ἄγαλμα τοῦ δυὸς (sic)· ἀποκάτω εἰς τὴν ὁποίαν
» εἶναι π...ρολόγιον (γρ. καὶ ὡρολόγιον) μαρμαρένιον.
» ὀλίγον παρακάτω ἦτον τὸ λύκιον (sic) σχολεῖον τοῦ ἀριστ. (γρ. Ἀριστοτέλους).
» εἰς τὸν ἅγιον γεώργιον τὸν ἀλεξανδρινὸν εἰς τὴν πλάκα εἶναι
» κανδήλ(ι) μαρμαραίνιον (sic) τοῦ δημοσθένους.
» ἡ μεγάλη καμάρα, εἶναι ἡ πύλη τῆς πόλεως.

ισταμένη ἐξ εἰκοσάδος στίχων, ἐγράφη δὲ προφανῶς ἐπὶ τουρκοκρατίας, μετὰ τὴν εἰς τζαμίον μεταβολὴν τοῦ Παρθενῶνος, καὶ δὴ κατὰ τὸν 16ον πιθανῶς αἰῶνα, ὡς δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τοῦ σχήματος τῆς γραφῆς καὶ ἐκ τῆς γλώσσης, χαρακτηρίζει δὲ καὶ γλωσσικῶς καὶ ἄλλως τὴν τότε τῶν Ἀθηνῶν κατάστασιν. Οὕτω μανθάνομεν ἐκ ταύτης ὅτι ἡ Ἀκρόπολις τότε ἐκαλεῖτο «**κάστρο**», ὁ Παρθενὼν «**ἰσμαΐδι**», τὸ χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους «**κανδῆλι μαρμαρένιον τοῦ Δημοσθένους**», οἱ στῦλοι τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, «**ἡ κολώναις τῆς καλλιρρόης**», ἐξελαμβάνοντο ὡς «**θέατρον καὶ σκηνὴ τοῦ Ἀριστοφάνους**», τὸ ὑδραυλικὸν ὡρολόγιον Ἀνδρονίκου τοῦ Κυρρηστίου ἐθεωρεῖτο ὡς «**ναὸς καὶ σχολεῖον τοῦ Σωκράτους**» κτλ. Ἐνῷ δὲ περιέχει πολλὰ κοινὰ καὶ ὅμοια πρὸς τὴν ἑτέραν, διεξοδικωτέραν τοπογραφίαν, ἐν ἄλλοις πάλιν διαφέρει ἐκείνης οὐσιωδῶς, ὡς ἐν τοῖς περὶ Παρθενῶνος, ὃν ἡ μὲν βραχεῖα τοπογραφία ἀποκαλεῖ ἰσμαΐδιον, ἄρα τζαμίον, ἡ δὲ μακροτέρα περιγράφει αὐτὸν ὡς χριστιανικὸν ναὸν εἰσέτι. Καὶ τὸ ὡρολόγιον δὲ Ἀδρονίκου τοῦ Κυρρηστίου ἦτο ἤδη τεκὲς δερβισῶν, ὅτε ἐγράφη τὸ βραχὺ σημείωμα [1].

Καὶ ταῦτα μὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς τοπογραφικῆς τῶν Ἀθηνῶν καταστάσεως κατὰ τὸν 15ον καὶ τὸν 16ον αἰῶνα. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων τυχῶν τῆς γηραιᾶς πόλεως κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον ἔχομεν εὐτυχῶς καὶ ἄλλας εἰδήσεις ἐξ Ἑλλήνων μὲν καὶ ταύτας προερχομένας, ἀλλ' ὑπὸ Γερμανοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης προκληθείσας καὶ διατηρηθεί–

» ἡ κολώναις τῆς καλλιρόης (sic) ἦτον θέατρον· καὶ
» ἐν ταῖς δύο (sic) κολώναις τοῦ βουνοῦ ἦτον εἰκὼν τοῦ τραϊανοῦ
» τοῦ βασιλέως μὲ τὴν ἐπιγραφὴ τῇ λατινικῇ.
» εἰς τὸν τεκὲν τοῦ πραΐμη ἦτον ναὸς καὶ σχολεῖον τοῦ
» σωκράτους, ἔχει τριγύρου τοὺς δώδεκα ἀνέμους καὶ ταὶς ὥραις.
» εἰς τὸν ἅγιον γεώργιον τὸν ἀκαμάτι (sic) ἦτον τὸ κεραμικὸν (sic)
καὶ ὁ ναὸς τοῦ θισέως (sic).
» τὸ μαρμαρένιον λεοντάρι, ἦτον ἡ μεγάλη ἀγωγὴ (εἴσοδος δηλ.) τῶν ἀθηναίων
» καὶ τὰ μνήματα τῶν ἡρώων.
» εἰς τὰ βασιλικὰ ἦτον σχολεῖον τῶν στοϊκῶν (sic)·
» εἰς τὴν ἀκαδημίαν ἦτον σχολεῖον τοῦ πλάτωνος».

[1] Περὶ τοῦ ὑδραυλικοῦ ὡρολογίου Ἀνδρονίκου τοῦ Κυρρηστίου ὡς τεκὲ δερβισῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι εἰδήσεις. Πρβ. Aug. Mommsen, Athenae Christianae, σ. 85 ἀρ. 100. *Τεκὲς* λοιπὸν εἶνε τὸ τοῦ χειρογράφου κείμενον καὶ οὐχὶ *τεταρτία*, ἤτοι ἐνορία, ὡς εἴκασεν ὁ Foerster· ἄλλως τε καὶ ἡ λέξις τεταρτία δυσκόλως θὰ ἦτο τότε ἐν χρήσει.

σας ἡμῖν. Ὁ 15ος αἰών, ὁ αὐτός, καθ᾽ ὃν τὸ βυζαντινὸν κράτος ἔπεσε διὰ παντός, ἡ δ᾽ Ἑλλὰς ἐδουλώθη καὶ ἐξέλιπεν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς πᾶν ἴχνος πνευματικοῦ φωτὸς καὶ πολιτισμοῦ, ὑπῆρξε διὰ τὴν δυτικὴν καὶ βόρειον Εὐρώπην, ὡς καὶ δι᾽ ὅλον τὸν νεώτερον κόσμον, ὁ αἰὼν τῶν τολμηρῶν ἀνὰ τὴν ὑδρόγειον ταξειδίων καὶ τῶν μεγαλων γεωγραφικῶν ἀνακαλύψεων, τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων, τῆς διαδόσεως τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ τῆς δι᾽ αὐτοῦ ἀναπτύξεως τοῦ νεωτέρου. Κατὰ πρῶτον μετεδόθη ἐξ Ἀνατολῆς ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς κατὰ τὴν 12ην καὶ τὴν 13ην ἑκατονταετηρίδα διὰ τῶν σταυροφοριῶν καὶ τῆς ἐπιμιξίας εἰς τὴν πλησιέστατα κειμένην χώραν, τὴν Ἰταλίαν, ἔνθα ταχέως ἐρριζοβόλησε καὶ ἤδη ἡ 15η ἑκατονταετηρὶς ὑπῆρξε διὰ τὴν νεωτέραν Ἰταλίαν ὁ χρυσοῦς τῆς ἀναπτύξεώς της αἰών. Ἐξ Ἰταλίας δ᾽ ἐγκαίρως εἶχον διαδοθῆ ἡ παιδεία καὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν ἀρχαίων καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν, Ἀγγλίαν καὶ Γερμανίαν, ἔνθα πανταχοῦ ἤρξαντο νὰ ἱδρύωνται πανεπιστήμια καὶ νὰ καλλιεργῶνται τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι, ἰδίως δὲ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα. Ἡ σπουδὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἥτις ὁλονὲν διαδιδομένη ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐπήνεγκε κυριώτατα τὴν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τοῦ νεωτέρου κόσμου ἀνάπτυξιν διὰ τῶν ἐν αὐτῇ γεγραμμένων παντοίων ἀριστουργημάτων, ἡ σπουδὴ αὕτη καὶ γνῶσις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ ἐκίνησαν φυσικῷ τῷ λόγῳ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν λογίων καὶ περὶ τῆς συγχρόνου καταστάσεως τῆς χώρας ταύτης, τῆς λυχνίας τοῦ κόσμου, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς των. Εἷς λοιπὸν τῶν λογίων τούτων ἦτο καὶ ὁ Γερμανὸς Μαρτῖνος Κρούσιος, καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας φιλολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Τυβίγγης, ὅστις, ὅπως ἐπεκτείνῃ τὰς περὶ Ἑλλάδος γνώσεις του μέχρι τῆς ἐποχῆς του, ἀπετάθη πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρίβοντας Ἕλληνας λογίους Ἰωάννην Ζυγομαλᾶν, μέγαν ῥήτορα καὶ μέγαν ἑρμηνέα τῆς θείας γραφῆς, Θεοδόσιον Ζυγομαλᾶν, πρωτονοτάριον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, καὶ Συμεῶνα Καβάσιλαν, ἐπίσης ἐν τοῖς Πατριαρχείοις διατρίβοντα, πάντας δὲ ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ὁρμωμένους, καὶ ἐζήτησε παρ᾽ αὐτῶν διαφόρους πληροφορίας περὶ τῆς τότε καταστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῆς γλώσσης αὐτοῦ καὶ τῆς χώρας. ἐν εἴδει ἐπιστολογραφίας. Εἰς τὸ μέσον τοῦτο ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ ὁ φιλομαθὴς Γερμανός, διότι ἡ ἐποχή του ἦτο πλήρης ἀγώνων καὶ κινδύνων ἐν τῇ Μεσογείῳ καὶ τῇ Ἀνατολῇ, ὑφισταμένων κατ᾽ ἀρχὰς μὲν μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἐνετῶν, ἀργότερα δὲ μεταξὺ Τούρκων καὶ τῆς συμμα-

χίας τοῦ πάπα τῶν Ἐνετῶν καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Ἱσπανίας (1576). οἱ πόλεμοι δ' οὗτοι διεξήγοντο μετὰ τοιαύτης πεισμονῆς, μανίας καὶ σκληρότητος ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν διαμαχομένων μερίδων, τῶν τε Χριστιανῶν καὶ τῶν Ὀθωμανῶν[1], ὥστε ἡ ἐπίσκεψις τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἦτο διὰ πάντα Εὐρωπαῖον λίαν ἐπικίνδυνος. Τὸ μόνον λοιπὸν δυνατὸν μέσον διὰ τὸν Κρούσιον ἦτο δι' ἄλλων πλησίον εὑρισκομένων καὶ εἰδότων τὰ πράγματα νὰ λάβῃ τὰς περὶ Ἑλλάδος πληροφορίας του, διὸ ἀπετάθη πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ ἤνοιξε τὴν πρὸς τοὺς ῥηθέντας Ἕλληνας ἀλληλογραφίαν του, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας ἐξέδωκεν ἐν ἔτει 1584 ἐν Βασιλείᾳ τὸ περὶ τῆς τότε Ἑλλάδος πραγματευόμενον σύγγραμμά του «Τουρκογραικίαν» (Turcogræcia) μετὰ τῶν ἐπιστολῶν. Ἄλλως τε καὶ αἱ μεταξὺ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τῶν προμάχων καὶ ἀποστόλων τῆς τότε ἐν Γερμανίᾳ ἀκμαζούσης θρησκευτικῆς ἀναγεννήσεως σχέσεις ἦσαν κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 16ου αἰῶνος συχναί, μάλιστα δὲ μεταξὺ τῶν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Τυβίγγης Λουθηρανῶν θεολόγων καὶ λογίων καὶ τῶν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἡμετέρων, ἔνθα πρώτην θέσιν ἐν τοῖς τοιούτοις κατέχουσιν οἱ ἐξ Ἄργους καὶ Ναυπλίου καταγόμενοι Ἰωάννης Ζυγομαλᾶς καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς[2]. Ἐν πολλαῖς λοιπὸν τῶν ἐπιστολῶν

[1] Ἀκριβῆ περιγραφὴν τοῦ πεισματώδους ἐκείνου καὶ σκληροῦ ἑκατέρωθεν ἀγῶνος εὑρίσκει τις παρὰ τῷ Antonio Arrago, «Relatione del progresso » de la armada de la sancta Liga hècha entre el papa Pio V, el rey » cattolico Philippo II y Venetiani contra il Turco,» ἐν Μιλάνῳ 1576.

[2] Περὶ τῶν δύο τούτων ἀνωτέρων ὑπαλλήλων τῶν Οἰκουμενικῶν Πατριαρχείων καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τοὺς Λουθηρανοὺς πλείστας περιεργοτάτας πληροφορίας διέσωσαν ἡμῖν ὁ ἀπὸ τοῦ 1573—1578 ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς ἱερεὺς τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορικῆς πρεσβείας διαμείνας Στέφανος Γερλάχιος ἐν τῷ Τουρκικῷ Ἡμερολογίῳ του (Türkisches Tagebuch κτλ. 1674 ἐν Φραγκοφορτίῳ) καὶ ὁ Μαρτῖνος Κρούσιος ἐν τῇ Τουρκογραικίᾳ καὶ ἐν διαφόροις ἐγγράφοις σῳζομένοις ἐν τῇ πανεπιστημιακῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Τυβίγγης. Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1889 ὁ ἐν Παρισίοις ἑλληνομαθὴς λόγιος Αἰμίλιος Λεγρὰν πολλαχῶς ἐνδιαφέρουσαν βιογραφικὴν πραγματείαν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν, Notice biographique sur Jean et Théodose Zygomalas ἐν Recueil de textes et de traductions, publié par les professeurs de l'École des langues orientales vivantes, tome second, σελ. 66—265, συμπεριλαβὼν καὶ πολλὰς ἀνεκδότους ἐπιστολὰς καὶ ἐκθέσεις ἢ σημειώσεις τοῦ Ἰωάννου καὶ Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ πρὸς διαφόρους καὶ ἄλλων εἰδήσεις

τούτων οἱ Ἕλληνες ἀνταποκριταὶ τοῦ Κρουσίου ποιοῦνται ἐν παρόδῳ καὶ παρεκβατικῶς καὶ περὶ Ἀθηνῶν λόγον, ἐν δυσὶν ὅμως διεξοδικώτερον καὶ εἰδικώτερον περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῆς πόλεως ταύτης. Θέλων δηλ. ὁ Κρούσιος νὰ λάβῃ καὶ περὶ τῆς μεγαλωνύμου πόλεως ἐκτενεστέρας πληροφορίας, ἀπηύθυνεν ἐν ἔτει 1575 πρὸς τὸν Θεοδόσιον ἐπιστολὴν ἑλληνιστί, ἐν ᾗ μεταξὺ ἄλλων ἠρώτα αὐτὸν «τίνες ἔτι πόλεις ἑλληνικαὶ ἀπόρθητοι καὶ ὀρθαὶ μένουσιν ἐπίσημοι οὖσαι, οἷαι Θεσσαλονίκη, Ἀθῆναι, Χαλκηδών, Νίκαια ἄλλαι, καὶ τίσιν ὀνόμασι πάλαι τε καὶ σήμερον ὀνομάζονται..... ἕτερον δέ, εἰ ἄρα τέχνη περὶ τῆς σήμερον καὶ δημώδους γραικῆς φωνῆς καὶ λεξικόν τι ξυγγέγραπται».

Ὁ δὲ Ζυγομαλᾶς ἀπήντησε τότε εἰς ταῦτα διά τινος ἐπιστολῆς του ἧς τὸ τὰς Ἀθήνας ἀφορῶν μέρος εἶνε τὸ ἑξῆς[1]·

«Αἱ γὰρ Ἀθῆναι, ἃς πολλάκις ἴδον (sic) [Ναύπλοιος (sic) γάρ εἰμι,

περὶ αὐτῶν. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ οἰκογένεια Ζυγομαλᾶ κατήγετο ἐξ Ἄργους, («Ἀργεῖοι γὰρ τὸ ἀνέκαθεν ἡμεῖς.» Ἐπιστολ. Θεοδοσίου ἐν Τουρκογραικ. σ. 92), ὅθεν μετῴκησεν εἰς τὸ γειτονικὸν Ναύπλιον περὶ τὸ τέλος τοῦ 14ου αἰῶνος, ἐν ἔτει δὲ 1555 ὁ ἤδη μνημονευθεὶς Ἰωάννης Ζυγομαλᾶς, ἀνὴρ λόγιος, κληθεὶς ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ μετῴκησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐγένετο μέγας ῥήτωρ καὶ βραδύτερον ἑρμηνεὺς τῆς θείας γραφῆς παρὰ τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, ἦλθε δὲ εἰς στενὰς σχέσεις πρὸς τὸν Στέφανον Γερλάχιον καὶ ἄλλους Λουθηρανούς. Ἐκ τῶν δύο υἱῶν αὐτοῦ Θεοδοσίου καὶ Σταματίου, ἀμφοτέρων ὑπαλλήλων ἐν τοῖς Πατριαρχείοις, λόγου ἄξιος καὶ τοῦ πατρός του ἀνώτερος, τὸν χαρακτῆρα ἰδίως, ἦτο ὁ Θεοδόσιος, ὅστις καὶ πρὸς τὸν Μαρτῖνον Κρούσιον συχνὴν εἶχε δι' ἐπιστολῶν ἐπικοινωνίαν μέχρι τοῦ 1601 καὶ πρὸς τὸν Στέφανον Γερλάχιον καὶ πρὸς ἄλλους, ὁμογενεῖς καὶ ξένους, διετέλει δὲ μέχρι μὲν τοῦ 1600 πρωτονοτάριος ἤτοι ἀρχιγραμματεὺς τῶν Πατριαρχείων, βραδύτερον δὲ δικαιοφύλαξ αὐτῶν. Πρῶτος γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα Ζυγομαλᾶς ὑπῆρξεν ὁ Μιχαὴλ ἐκ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ 14ου αἰῶνος, ὅστις πρότερον μὲν ἐκαλεῖτο *Σαγομαλᾶς*, μετωνομάσθη δ' ἔπειτα *Ζυγομαλᾶς*, διότι, θησαυροφύλαξ ὢν τοῦ τότε Φράγκου ἄρχοντος Ναυπλίου, εἶχε καὶ τῶν ζυγῶν καὶ σταθμῶν τὴν ἐπιστασίαν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀπογόνου του Θεοδοσίου (Τουρκογρ. σ. 92). Ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς ἀφῆκε ἄρρενα καὶ θήλεα τέκνα, ἐξ ὧν ὁ Φωτεινὸς Ζυγομαλᾶς, γεννηθεὶς τῷ 1582, ἐχρημάτισεν ὡσαύτως νοτάριος τῶν Οἰκουμενιμενικῶν Παρριαρχείων, ἔκτοτε δὲ τὸ ὄνομα τῆς οἰκογενείας ταύτης εὑρίσκεται ἔν τε Κωνσταντινοτπόλει καὶ ἐν Χίῳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Ἀθήναις, ἀλλ' ἡ γενεαλογικὴ ἀλληλουχία διεσπάσθη, οὐδ' εἶνε γνωστὸν πῶς ἐγένετο ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις αὐτῆς καὶ ἐξάπλωσις.

[1] Ἴδε Τουρκογραικίας βιβλ. 7, ἐπιστολ. 10. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ὀρθογραφία κατὰ τὸ πρωτότυπον.

» Πελοποννήσιος, ἢ πλησίον Ἀθηνῶν κεῖται], αὐτός τε διῆλθον, ἀκρι-
» βῶς φιλοπραγμονήσας πάντα[1], τόν τε Ἄρειον Πάγον, τάς ποτε Ἀκα-
» δημίας, τὰ Ἀριστοτέλους, τὸ Πάνθεον, οἰκοδομὴν νικῶσαν πάσας
» τὰς οἰκοδομάς, γλυπτῶς ἐκτὸς διὰ πάσης τῆς οἰκοδομῆς ἔχουσαν
» τὰς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων, καὶ ταῦτα τὰς θείας, καὶ μετὰ τῶν
» ἄλλων ἐπάνω τῆς μεγάλης πύλης ἵππους δύο φρυάσσομένους ἀνδρα-
» μίαν εἰς σάρκα[2], τὸ δοκεῖν ἐμψύχους, οὓς λέγεται ὅτι ἐλάξευσαν ὁ
» Πραξιτέλης, καὶ ἔστιν ἰδεῖν δικνουμένην καὶ λίθων τὴν ἀρετήν· θεά-
» σασθαί τε καὶ ἄλλα θαύματος ἄξια. Οὐ λέγω τὸν βουνὸν τὸν κατ-
» αντικρὺ βοτάνην πᾶσαν (εἰπεῖν ἰατρείας ἁπάσης πρόξενον) ἐμπεριέ-
» χοντα, ὃν κῆπον Ἀδώνιδος ὀνομάζω· ἢ ἀέρων εὔπνειαν (sic), ἢ
» ὑδάτων πότιμον, ἢ ἀγαθῶν ἄλλων, ἐξ ὧν συμβαίνει τοὺς νῦν Ἀθη-
» ναίους, ἤδη βαρβαρωθέντας, φύσει μνήμονας καὶ εὐφώνους εἶναι, μέ-
» λεσι διαφόροις θέλγειν, ὡς Σειρήνων μέλη, τοὺς ἀκούοντας. Οὓς εἴ γε
» Ὀρφεὺς (ὃς θῆρας καὶ λίθους ἐλέγετο θέλγειν), ἢ Μηθυμναῖος Τέρπαν-
» δρος ἢ Μαρσύας (ὃς ἀντήρισεν Ἀπόλλωνι) ἤκουσε, φύσει τὴν τέχνην
» νικῶντας, ἐξεπλάγησαν καὶ τοὺς αὐλοὺς ἔρριψαν ἂν καὶ καλάμους
» συνέτριψαν[3]. Ἀλλὰ τί Ἀθηνῶν μνησθεὶς μακρολογῶ, δέρμα ληφθεί-
» σας τοῦ πάλαι ποτὲ ζῴου[4]; Αἱ ἀληθεῖς Ἀθῆναι αὐτοῦ νῦν εἰσιν ὡς
» ἀκούομεν . . . .[5]

Ἄλλοτε δὲ πάλιν πληροφορεῖ τὸν Κρούσιον ὁ Ζυγομαλᾶς ὅτι «ἔρημοι »ἔμειναν αἱ Ἀθῆναι χρόνους περίπου τριακοσίους· οὗτοι δὲ ἐκ διαφόρων »πόλεων συνηγμένοι· κρεῖττόν σε ἀκούειν Ἀθηναίου νῦν ἢ ὁρᾶν». Καὶ ἐν τῷ Ὁδοιπορικῷ, τὸ ὁποῖον συνέταξε κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1576-1577

[1] Βεβαίως ἐν ἔτει 1576—1577, ὅτε ὡς πατριαρχικὸς ἔξαρχος περιῆλθε τὰς περὶ τὸ Αἰγαῖον χώρας, διότι ἐν τῷ σωζομένῳ Ὁδοιπορικῷ του ἀναφέρει καὶ τὰς Ἀθήνας. Πρβ. Em. Legrand, ἔνθ. ἀνωτ., σ. 115 καὶ 192.

[2] Ὁλόκληρος ἡ φράσις εἶνε εἰλημμένη ἐκ τοῦ 18ου ἐπιγράμματος τοῦ Ἀπολλωνίδου (Ἑλλ. Ἀνθ. τόμ. Β', σ. 136) καὶ ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἵππους τοῦ Διομήδους.

[3] Πόσον ὅμως ὀρθότερα καὶ διαφορητικὰ κρίνει περὶ τῆς μελῳδίας ταύτης ὁ Spon! (Voyage en Grèce, τόμ. Β', σ. 253).

[4] Ἡ φράσις εἰλημμένη ἐκ τῆς 135ης ἐπιστ. τοῦ Συνεσίου. Ἴδε ἀνωτ. σ. 132.

[5] Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην κλείει ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς ὡς ἑξῆς·

«Ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἀνθεστηριῶνος ιε' ζωδ' ἀπὸ κτίσεος (sic) τοῦ » παντός . . . . . κατὰ πάντα ὑμέτερος φίλος Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς, πρωτο- » νοτάριος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως».

ἐξαρχικήν του ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον περιοδείαν ὁ Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς σημειώνει περὶ Ἀθηνῶν ὅτι εἶχον «ἐπισκόπους καὶ ἱερεῖς ὡσεὶ 160[1].»

Ἡ δὲ τοῦ Καβάσιλα περὶ Ἀθηνῶν πρὸς τὸν Κρούσιον ἐπιστολὴ εἶνε πιθανῶς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1578 καὶ περιέχει τὰ ἑξῆς·

«. . . . . . Πάλαι μὲν τὸ τῶν Ἀθηνῶν ἄστυ τρίπλοκον ἦν καὶ » ἅπαν οἰκούμενον. Νῦν δὲ τὸ μὲν ἐσώτερον (ὅπερ Ἀκρόπολις, ἐν ᾧ καὶ » ναὸς τῷ Ἀγνώστῳ Θεῷ) ἅπαν ὑπὸ μόνων Ἰσμαηλιτῶν οἰκούμενον. » Τὸ δὲ ἐκτὸς (τὸ ἀναμεταξὺ φημὶ) ὅλον ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Τοῦ » δ' ἐξωτέρου (ἐν ᾧ καὶ βασίλεια διὰ μαρμάρων καὶ κιόνων μεγίστων, » ἐφ' ὧν τῆς πύλης ἐπιγέγραπται μονόστιχον καὶ ἔστι σῳζόμενον

Αἵδ' εἴσ' Ἀθῆναι, Θησέως ἡ πρὶν πόλις),

» τὸ τρίτον οἰκούμενον. Ὅλον δέ, ἐν ὅσῳ οἱ ἄνθρωποι ὄντες τυγχάνουσι » (ἐξ ὧν ἄνδρες τὸν ἀριθμὸν χιλιάδες δυοκαίδεκα), ἐφ' ἓξ ἢ ἑπτὰ μι- » λίων περιεχόμενον. . . . »[2]

Ἐκτὸς ὅμως τούτων καὶ ἐν ἄλλαις ἐπιστολαῖς των συνεπλήρουν, ὡς εἴπομεν, οἱ πληροφοροῦντες τὸν Κρούσιον τὰς περὶ τῶν συγχρόνων Ἀθηνῶν γνώσεις των. Ἔν τινι αὐτοῦ ἐπιστολῇ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1581 ὁ Ζυγομαλᾶς γράφει πρὸς τὸν Κρούσιον καὶ τὰ ἑξῆς· «Τούτων τῶν πο- » ταμῶν (Κηφισσοῦ καὶ Ἰλισσοῦ) τοῖς ὕδασιν ποτίζουσιν οἱ Ἀθηναῖοι » τὰ δένδρη (sic) τῶν ἐλαιῶν, χιλιαδες ὄντα πολλαί, καὶ ἔλαιον » ποιοῦσι, δι' οὗ Κωνσταντινούπολις καὶ ἄλλαι πόλεις ἐξαρκοῦνται· » καὶ Ἀθηναῖοι χρήματα πολλὰ λαμβάνουσι διὰ τὰς χρείας, ἃς ἔχου- » σιν, ἐξοικονομούμενοι δεόντως». Περὶ δὲ τῆς γλώσσης τῶν Ἀθηναίων ὁ μὲν Ζυγομαλᾶς γράφει· «Μέλλουσι γὰρ εἰπεῖν, Ὅρα, ὦ εὐτυχές, καὶ » ἀντὶ τούτου λέγουσι Γιαμά, καλότυχε, τὰ σῦκα σοῦκα λέγουσι τὸν » βάτραχον μπακακᾶν, ὡς καὶ τὴν στολὴν σολήν, τὰ ἔξω τῆς πόλεως » προαύλια, ἃ ἐξωπόλια ἔδει λέγειν, σεπόλια λέγουσιν». Ὁ δὲ Καβάσιλας περὶ τῆς γλώσσης τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων καὶ Ἀθηναίων ἀποφαίνεται ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐπιστολῇ τάδε· «Περὶ δὲ τῶν διαλέκτων τί ἂν

[1] Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Legrand ἔνθα ἀνωτ., σ. 187—196. Πρβ. καὶ σ. 192. Ὁ Κρούσιος εἰς τὴν μαρτυρίαν ταύτην τοῦ Ζυγομαλᾶ σημειώνει ἐξ ἄλλων πληροφοριῶν ὅτι ἡ πόλις Ἀθηνῶν εἶχε τότε «οἰκήματα ἕως χίλια» καὶ ὅτι ἦτο ὠχυρωμένη, ἀλλὰ μόνον τὸ ἓν μέρος τῆς πάλαι πόλεως κατῳκεῖτο.

[2] Πρβ. Τουρκογραικίας βιβλ. 7, σ. 462. ἐπιστ. 19. Ὑπογράφεται δ' ὁ ἐπιστέλλων ὡς ἑξῆς·

«Ἐν πατριαρχείῳ τοῦ Βυζαντίου. Συμεὼν Καβάσιλας ἐκ πόλεως Ἀχαρνα- » νίας τῆς Ἑλλάδος».

» καὶ εἴποιμι πολλῶν οὐσῶν καὶ διαφόρων ὑπὲρ τῶν (γρ. τὰς) ἑβδο-
» μήκοντα; Τούτων δὲ ἁπασῶν ἡ τῶν Ἀθηναίων χειρίστη. Βουλόμενοι
» γὰρ εἰπεῖν Ἰδοὺ πίστις, ὑπήνη καὶ Ἑλλήνων δικαιοσύνη, λέγουσιν
» ἀντὶ τούτων, Ἐπὰ πίσι, ἐπὰ σολή, ἐπὰ ῥωμαίϊκη κρίσι· καὶ ἀντὶ τοῦ
» σὺ σοῦ καὶ πορεύου σοῦρε καὶ λύτραν λούτραν». Καὶ ὁ διάσημος δὲ βιβλίων ἀντιγραφεὺς ἐκ τοῦ 16ου αἰῶνος Ἀνδρέας Δαρμάριος ὁ Ἐπιδαύριος, μεταβὰς εἰς Τυβίγγην ἐν ἔτει 1584 εἶπε τῷ Κρουσίῳ περὶ Ἀθηναίων ὅτι «ἐμπορεύονται πλεῖστοι Ἑνετίησι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ἔλαιον ἀποκομίζοντες καὶ ἕτερα πλεῖστα πράγματα. Εἰσὶ μουσικοί τινες, σπουδάζοντες περὶ ταύτην· εἰσὶ μάλα βάρβαροι· οὐδεὶς τούτων πεπαιδευμένος [1]».

Ὅσον ἐπιπόλαιαι καὶ ἀνακριβεῖς καὶ ἂν εἶνε αὗται αἱ περὶ Ἀθηνῶν εἰδήσεις τοῦ Ζυγομαλᾶ καὶ τοῦ Καβάσιλα, αἱ περιεχόμεναι ἐν τῇ Τουρκογραικίᾳ, καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Δαρμαρίου ἀνακοινωθεῖσαι τῷ Κρουσίῳ καὶ ὅσον καὶ ἂν προδίδηται ἐξ αὐτῶν ἡ ἡμιμάθεια, ἂν μὴ ἡ ἀμάθεια, τῶν γραψάντων, εἶνε ἐν τούτοις πολύτιμοι δι' ἡμᾶς νῦν, ἅτε χαρακτηριστικαί πως τῶν τότε Ἀθηνῶν. Καὶ ὅσα μὲν περὶ τῆς γλώσσης τῶν Ἀθηναίων λέγουσιν οἱ λογιώτατοι οὗτοι, καὶ ἀληθῆ ὅλως ἂν ἦσαν, βεβαίως δὲν δεικνύουσιν ὅτι οἱ ὁμιλοῦντες αὐτὴν δὲν ἦσαν ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων· διότι τί φυσικώτερον ἢ ἡ μεταλλαγὴ τῆς τε προφορᾶς καὶ λέξεων πολλῶν τῆς γλώσσης, ἀφοῦ οἱ ἀτυχεῖς τῆς Ἀττικῆς κάτοικοι ἐπὶ δύο περίπου αἰῶνας εἶχον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των Γαλάτας καὶ Καταλάνους δεσπότας, ὧν ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ μανθάνωσι τὰς ξενικὰς διαλέκτους, ἅτε μόνας παρὰ τοῖς ἄρχουσιν ἐκείνοις ἐν χρήσει οὔσας; Εὐτυχῶς ὅμως αἱ περὶ γλώσσης εἰδήσεις τοῦ Ζυγομαλᾶ καὶ τοῦ Καβάσιλα οὐδὲ ὀρθαὶ καὶ ἀκριβεῖς εἶνε, ἢ μόνον ἴσως ὡς πρὸς τὴν προφορὰν ἔχουσιν ὑπόστασίν τινα· διότι γινώσκομεν ἄλλοθεν ὅτι τότε ὑπῆρχον ἐν Ἀθήναις ἄνθρωποι γινώσκοντες καὶ καλλιεργοῦντες τὰ ἑλληνικὰ γράμματα πολλῷ κάλλιον ἢ οἱ λογιώτατοι τῶν Πατριαρχείων, ὡς εὐθὺς θέλομεν ἰδεῖ. Ἐπίσης ἀνακριβεῖς εἶνε καὶ αἱ περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν κατοίκων καὶ τῆς 300ετοῦς ἐρημώσεως τῆς πόλεως εἰδήσεις αὐτῶν. Ἐὰν κατὰ τὸν Καβάσιλαν ὁ πληθυσμὸς μόνων τῶν ἀνδρῶν συνεποσοῦτο εἰς 12,000, ὁ ὁλικὸς τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν πληθυσμὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἔπρεπε βεβαίως ν' ἀνέρχηται εἰς

[1] Πρβ. Legrand, ἔνθ. ἀνωτ., σ. 253.

40,000, τοῦτο ὅμως φαίνεται λίαν ἀπίθανον· διότι δὲν εἶνε ποσῶς πιστευτὸν ὅτι ἡ τοσαῦτα παθοῦσα καὶ οὕτω τυραννηθεῖσα πόλις τῶν Ἀθηνῶν κατῳκεῖτο περὶ τὸ 1580 ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πληθυσμοῦ, ὑφ' οὗ καὶ ἐν ἔτει 1845 ὡς πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶνε ὅτι αἱ πληροφορίαι τοῦ Καβάσιλα εἶνε ἀνακριβεῖς καὶ ἐσφαλμέναι καὶ ὅτι τότε αἱ Ἀθῆναι θὰ κατῳκοῦντο ἐν ὅλοις ἴσως ὑπὸ 12,000, ἢ τὸ πολὺ ὑπὸ 15 ἕως 20,000 κατοίκων. Ἄλλως τε καὶ ὁ Γάλλος Σπὼν ὑπολογίζει ἐν ἔτει 1674 τοὺς κατοίκους τῶν Ἀθηνῶν μέχρις ἐννέα χιλιάδων, ἐνῷ κατ' ἄλλην εἴδησιν ἐκ τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως ἀνήρχετο εἰς 15 ἕως 16,000, ὧν περὶ τοὺς 1200 Τοῦρκοι[1]. Ἔτι δὲ μᾶλλον λελανθασμένη εἶνε ἡ τοῦ Ζυγομαλᾶ εἴδησις περὶ τῆς 300ετοῦς τῶν Ἀθηνῶν ἐρημώσεως, ἥτις, ἂν ἠλήθευε, θὰ ἐπεκύρωνε τῷ ὄντι ἐξαίρετα τὴν τοῦ Φαλλμεράϋερ γνωστὴν ἤδη ἡμῖν περὶ Ἀθηνῶν θεωρίαν. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἡ εἴδησις αὕτη εἶνε προφανῶς ἢ ἁπλοῦς μῦθος ἢ ἐσφαλμένως καὶ ἐλλιπῶς ἐκπεφρασμένη· διότι 300ετής τις ἐρήμωσις τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τῆς τουρκοκρατίας οὐδέποτε ὑπῆρξεν, ὡς ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων γνωρίζομεν, ἴσως δ' ὁ ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ζῶν Ζυγομαλᾶς 300ετῆ ἐρήμωσιν ἀποκαλεῖ τὴν ἐπὶ δύο καὶ ἥμισυν αἰῶνας κυριαρχίαν τῶν Φράγκων ἐν τῇ χώρᾳ, ὅτε τῷ ὄντι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν διετέλει κατὰ τὸ πλεῖστον ἔρημος μὲν ἑλληνικοῦ κλήρου, ἀπολωλυῖα δὲ διὰ τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ διὰ τὸ ἑλληνικὸν αὐτῆς στοιχεῖον. Ἐν τούτοις, ὅπως καὶ ἂν ᾖ, ἡ εἴδησις αὕτη εἶνε, ὡς εἴπομεν, ἐσφαλμένη ἢ τοὐλάχιστον κάκιστα καὶ ἐλλιπῶς ἐκπεφρασμένη.

Τοιαῦται λοιπὸν εἶνε καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Κρουσίου διασωθεῖσαι ἡμῖν περὶ Ἀθηνῶν εἰδήσεις ἐκ τοῦ 16ου αἰῶνος. Τὸ μόνον βέβαιον πασῶν τούτων τῶν εἰδήσεων ἐξαγόμενον εἶνε ἡ γενικῶς τότε ἐπικρατοῦσα γνώμη, ὅτι ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις πολλαχῶς εἶχε παραμορφωθῆ καὶ ἐκπέσει, ἐν τοιαύτῃ δὲ καταστάσει, βελτιωθείσῃ κάπως τῷ χρόνῳ, ἐξηκολούθει νὰ διατελῇ ἡ πόλις αὕτη μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1687 ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατοχῆς αὐτῆς. Ἀλλὰ πλὴν τούτων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι εἰδήσεις.

Κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἤκμασεν ἐν Ἀθήναις γυνή τις ἐξόχως λογία, ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου γεννηθεῖσα καὶ ἐν ἔτει 1589 ἀπο-

[1] Πρβ. Laborde, Athènes au XV, XVI et XVII siècle, Α', σ. 152-183. καὶ Γρηγοροβ. Β', σ. 387, σημ. 3.

θανοῦσα Φιλοθέη Βενιζέλου, ἡ ἐπονομαζομένη Κυρά, θυγάτηρ τοῦ Ἀθηναίου ἄρχοντος Ἀγγέλου Βενιζέλου, ἥτις διὰ τὸν ὅσιον καὶ ἐλεήμονα βίον της κατετάχθη μετὰ θάνατον μεταξὺ τῶν ὁσίων ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας[1]. Ἡ γυνὴ αὕτη, ὁ πρῶτος ἐξέχων ἀντιπρόσωπος τῆς ἔκτοτε καθ' ὅλους τοὺς ἐπομένους αἰῶνας ἐν γράμμασιν εὐδοκιμησάσης οἰκογενείας τῶνΒενιζέλων, ἦτο κάτοχος παιδείας οὐ τῆς τυχούσης, τῆς τε θύραθεν καὶ τῆς ἔσω, ὡς δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῆς κατωτέρω ἐπιστολῆς, ἀλλὰ καὶ φανατικὴ χριστιανὴ καὶ ἐμπαθὴς τὸν χαρακτῆρα μοναχή. Πρὶν καρῇ τὴν κόμην καὶ περιβληθῇ τῆς μοναχῆς τὸ ῥάσον, ἡ Φιλοθέη εἶχε συνάψει ἀτυχῆ γάμον, διὸ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της ἐγκατέλιπε τὰ κοσμικὰ καὶ ἀνήγειρε τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου χάριν καλογραιῶν, ἐν ᾗ διῃτῶντο περὶ τὰς διακοσίας τοιαῦται καὶ ἥτις ἐχρησίμευε συγχρόνως καὶ ὡς γηροκομεῖον, νοσοκομεῖον καὶ ὀρφανοτροφεῖον, ἔτι δὲ καὶ ὡς τὸ πρῶτον παρθεναγωγεῖον ἐν Ἀθήναις, ἐν ᾧ αἱ μοναχαὶ ἐδίδασκον τὰς προσερχομένας κόρας τῶν Ἀθηναίων[2]. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 16ου αἰῶνος ἦλθεν αὕτη ποτὲ εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς συμπολίτας της διὰ λόγους ἀγνώστους, ἴσως ἕνεκα τῶν κτημάτων της, καὶ τοσοῦτον εἶχεν ἐπισύρει τὴν ὀργὴν Ἀθηναίων τινῶν καθ' ἑαυτῆς, ὥστε ἐδέησε νὰ ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας ὁ μετὰ ταῦτα Λογοθέτης καὶ τότε μέγα ἰσχύων ἐν τοῖς Πατριαρχείοις Ἱέραξ, ὅπως κατευνάσῃ τῶν πολιτῶν τὴν μῆνιν καὶ ἀπαλλάξῃ τὴν Φιλοθέην τῶν ἐπικειμένων δεινῶν. Πρὸς τὸν Ἱέρακα τοῦτον ἐπανακάμψαντα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔγραψεν ἡ Φιλοθέη εὐχαριστήριον ἐπιστολὴν διασωθεῖσαν μέχρις ἡμῶν, ἥτις πολύτιμος οὖσα διὰ τὴν γλωσσικήν της ἀξίαν, τυγχάνει συγχρόνως ὀλίγον συστατικὴ καὶ φιλοφρονητικὴ διά τε τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς καθόλου Ἀθηναίους καὶ τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς. Αἱ πικραὶ ἐν τούτοις ἐκφράσεις αὐτῆς πηγάζουσι προδήλως ἐκ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀγανακτήσεως τῆς Ἀθηναίας μοναχῆς καὶ δὲν δύνανται νὰ ἐκληφθῶσιν

[1] Ὁ Ἀθηναῖος Λεονάρδος Δημητρίου Καπετανάκης ἐξέδωκε τῷ 1775 ἐν Ἐνετίᾳ «Ἀκολουθίαν τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Φιλοθέης τῆς ἐξ Ἀθηνῶν, ψαλλομένην κατὰ τὴν δεκάτην ἐνάτην τοῦ Φεβρουαρίου μηνός,» ἐν ᾗ περιλαμβάνεται καὶ «Βίος καὶ πολιτεία τῆς θεοφόρου μητρὸς ἡμῶν Φιλοθέης τῆς ἐξ Ἀθηνῶν.» Ἀνετυπώθησαν ὑπὸ Δ. Καμπουρόγλου ἐν Μνημ. τόμ. Α'. σ. 145—165.

[2] Κατά τινα ἀπανταχοῦσαν τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν περὶ τῆς μονῆς ταύτης παρὰ Δ. Καμπουρόγλῳ, Μνημ. Α', σ. 174 ἐπ.

ὡς ἐφαρμοζόμεναι κατὰ γράμμα ἐπὶ τῶν συμπολιτῶν της. Ἔχει δ' ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ὡς ἑξῆς[1]·

« Σωρὸς ἀγαθῶν ὤφθης ἡμῖν, καθά που παροιμία φησίν· ἤδη γὰρ » ἐνιαυτὸς ἦν, ὅτ' ἤλυθες εἰς πόλιν τοῦ Κέκροπος ἐκ τῆς βασιλευούσης, » τότε δὴ κατ' ἐμοῦ σφόδρα ἐλύττησαν Ἀττικοί, μάτην σπουδάσαν- » τες· οὓς ἐξουδένωσας ὡς εὐήθεις καὶ ὀνηλάτας καὶ πρὸς κέντρα λα- » κτίζοντας, τό τε φρύαγμα αὐτῶν ἀνδρείως κατέβαλες, ὡς ὁ Δαβὶδ » τὸν ἀλλόφυλον, ὡς δὲ κανθάρους ἐρράπισας τῇ πτέρυγι τοῦ λόγου, καὶ » φυγάδες ᾤχοντο ἐκ τῆς θέας σου, λογιώτατε· εἶπας γάρ, εἶπας δίκην » ἐμήν· ἐβούλοντο γὰρ οἱ μάταιοι τὸν ἄριστον νικῆσαι, μὴ εἰδότες » ἐκεῖνο τὸ παροιμιῶδες ῥητόν, *ἀετὸς ἐν νεφέλαις ἱπτάμενος*· εἴπω σοι, » παροιμίαν, θεσπέσιε· δικάζεσθαι Βίαντος κρείσσων καὶ δικαιότερος » τρυτάνης· πρὸς δὲ τοσούτοις καλοῖς, ποία σοι ἀμοιβὴ παρ' ἐμοῦ ἀξία » γενήσεται ; εὐχή μοι ἐστὶν ἐκτενὴς πρὸς Θεὸν ὑπὲρ σοῦ, καίπερ ἀνα- » ξίᾳ οὔσῃ, ἵνα ὑγιαίνῃς τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ καὶ τῷ ἔξω, τῆς θείας αὐτοῦ » χάριτος ἀεὶ ἐνεργούσης καὶ ἅπαν ἀβούλητον τιθεμένης ἀτέλεστον. » Χαίρω μὲν ἐπὶ τῇ σῇ ἀγάπῃ, ἧς οὐδὲν ἂν ἐν ἐμοὶ γένοιτο ἱερώτερον· » λυποῦμαι δὲ λίαν ὅτι ἐπὶ μακρὸν ἤδη καιρὸν στεροῦμαι τῆς χρυσῆς » σου ψυχῆς καὶ τῶν ἀδόλων ἠθῶν· ἀλλ' εὔχομαι τυχεῖν τοῦ ποθουμέ- » νου, ὃ δοίη ποτὲ ὁ Χριστός, καὶ ἴδοιμί σε καὶ καταπολαύσαιμι τῆς » ἡδίστης σου ὁμιλίας καὶ τερψιθύμου, καὶ ἐμοὶ δηλώσαις τινὰ κρύφια » καὶ μυστηριώδη ἐκ τῆς θείας Γραφῆς, ἃ ποθῶ ἐρωτῆσαι τὴν σὴν ἀγ- » χίνοιαν. »

« Ἀβουλίᾳ φερόμενοι Ἀττικοὶ οὐκ οἴδασι διάκρισιν καλοῦ τε καὶ » κακοῦ· διὸ τὰς μὲν ἀρετὰς μισοῦσι, τὰς δὲ κακίας φιλοῦσι· *τοῖς γὰρ » ἀνοήτοις ἐπίμεμπτα καλά*, φησί πού τις τῶν σοφῶν· διὰ τοῦτο οὖν » καὶ αὐτὴ σιωπῶ πολλὰς ὕβρεις ἀκούουσα, ὡς ἤχους θαλάττης κλύ- » δωνι μαινομένης· ἀλλ' ἔγωγε τὸν ἄνω δέχομαι Κριτήν, ὅστις εἶδε τὰ

[1] Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ηὑρίσκετο χειρόγραφος παρὰ Σοφοκλεῖ Οἰκονόμῳ τῷ ἐξ Οἰκονόμων, ἐδημοσιεύθη δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ Κ. Σάθα ἐν Νεοελλην. Φιλολογ. σ. 194, ἔνθα γίνεται λόγος καὶ περὶ τῆς Φιλοθέης. Περὶ δὲ τοῦ Ἱέρακος ἴδε τὸν αὐτὸν ἔνθα ἀνωτ., σελ. 202. Περιέχεται δ' ἡ ἐπιστολὴ ἐν τῷ λεγομένῳ «Κώδικι Ἱέρακος,» χειρογράφῳ ἀγορασθέντι τῷ 1891 ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἐφορείας ἐκ τῆς οἰκογενείας Οἰκονόμου καὶ καταγεγραμμένῳ νῦν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ὑπ' ἀριθ. 1474. Τὰ κυρτοῖς γράμμασιν ἐκτετυπωμένα χωρία εἶνε ἐξ ἀρχαίων Ἑλλήνων.

» φαῦλα ἐντελῆ ἀποδώσειν· οὐχ, ὡς νομίζουσιν οὗτοι, αὐτοί ἐσμεν,
» ἀλλ' ὡς οἶδεν ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης Κύριος καὶ ὁ ἀλάθητος αὐτοῦ
» καὶ παντέφορος ὀφθαλμός· ναὶ μὰ τὸν *ἀμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τε-*
» *τρακτὺν παγὰν ἀενάου φωτός*· εἰ δὲ καὶ μαρτύρων χρεία, οὐκ
» Ἀθηναῖοι στήσονται, ἀγοραῖον γένος, ἀχρεῖον καὶ ἄτιμον· τοῦτο δὴ
» τὸ γένος ἀβούλευτον, ἀνόσιον, ἀναίσχυντον, βδελυρόν, ἀπονενοημέ-
» νον, τὸ στόμα εὔλυτον ἔχον πρὸς λοιδορίαν, μεμψίμοιρον καὶ καρδα-
» μογλύφον, βαρβαρόφωνον, φιλαίτιον, φιλοτάραχον, μικρολόγον, μι-
» κρόψυχον, στωμύλον, ὑπερφίαλον, ἀθέμιτον, δολερόν, περίεργον, ἄγρυ-
» πνον ἐπὶ συμφοραῖς ἑτέρων· καὶ γὰρ τί ἄλλο εἰπεῖν, ἐξ αὐτῆς τῆς
» νεότητος διῶκον ἡμιόνους καὶ αὐτῶν ἐπιμελούμενον, κατὰ τὸν Ἰδου-
» μαῖον Δωήκ, ὃν ἀρᾶται Δαβὶδ ἐν νβ' ψαλμῷ; Πῶς δὲ οὗτοι ὀρθὰ
» νοήσουσιν; ὡς γὰρ τὸ ἔργον βάρβαρον τούτων, καὶ ἡ γνώμη βάρ-
» βαρος· οὐδαμῶς οὗτοι τῆς δίκης μάρτυρες στήσονται, ἀλλ' ἔντιμοι
» ἄνδρες ἢ ἐλλόγιμοι, συνιέντες ἀλήθειαν. Νηλέες ἄνωθεν Ἀττικοί, οἳ
» τοὺς ἀρίστους ἀπώλεσαν. Σωκράτης ἀδίκως ἀπέθανε συκοφαντηθεὶς
» ὑπ' αὐτῶν, καὶ Θεμιστοκλῆς ὁ τὴν Ἑλλάδα ἐλευθερώσας ἐξηλάθη,
» Μιλτιάδης γέρων ὢν ἐν δεσμωτηρίῳ ἀπέθανε. Τοιοῦτοι πολλάκις
Ἀττικοί.

» Τὴν πρὸς ἐμέ σου εὐσπλαγχνίαν τεθεαμένη θαρρήσασα ἔγραψα ὡς
» φιλτάτῳ μοι πατρὶ κατὰ τῶν ἀλαζόνων.

» Βοήθει τοῖς ἐξ ἡμῶν αὐτόθι παραγενομένοις κοινοῖς φίλοις σοί τε
» κἀμοί.

» Μαΐου ἱσταμένου.

ΦΙΛΟΘΕΟΣ *μοναχή*».

Τοιαῦτα φιλοδωρεῖ τοὺς Ἀθηναίους τοῦ 16ου αἰῶνος ἡ συμπολῖτις αὐτῶν Φιλοθέη Βενιζέλου καὶ εἰς τοιαύτας ἔριδας, λογομαχίας καὶ μικρολόγους ἀντεγκλήσεις εἶχε φέρει αὐτοὺς ἡ μακρὰ δουλεία καὶ ἡ ἔλλειψις ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου! Οἱ Ἕλληνες ἀνέκαθεν καὶ ἀείποτε ὑπήρξαμεν πολυπράγμονες καὶ φιλόνεικοι πρὸς ἀλλήλους, ἄλλοτε ὅμως τὰς ἰδιότητας ἡμῶν ταύτας ἐξησκοῦμεν ἐν εὐρυτέρῳ καὶ εὐγενεῖ σταδίῳ, τῇ πολιτείᾳ, ἐνῷ μετὰ τὴν κατάπτωσιν καὶ ὑποδούλωσιν ὡς στάδιον ἐχρησίμευεν ἡμῖν ἡ θρησκεία, προσωπικαὶ δὲ ἀντιζηλίαι καὶ ἀντεγκλήσεις ἦσαν τότε τὸ ἐλατήριον τῶν πρὸς ἀλλήλους ἀγώνων.

Ἐκτὸς τῆς Φιλοθέης κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα ἤκμασαν καὶ ἕτεροι δύο

ἱερωμένοι Ἀθηναῖοι ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἰωακεὶμ ὁ πάνυ καὶ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Θεοφάνης ὁ Καρύκης. Καὶ ὁ μὲν Ἰωακεὶμ ὁ Ἀθηναῖος, ἐκ νεότητος διαπρέπων ἐπὶ ἀρετῇ καὶ φρονήσει, οὔπω τεσσαρακοντούτης ἐξελέγη πατριάρχης Ἀλεξανδρείας κοινῇ γνώμῃ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς μεγαλοπόλεως ἐκείνης τῷ 1486, ἐκυβέρνησε δὲ θεαρέστως τὴν αἰγυπτιακὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ 78 ὅλα ἔτη, ἀποθανὼν τῷ 1567 ἐν ἡλικίᾳ 115 ἢ 116 ἐτῶν. Ὁ δὲ Θεοφάνης ὁ Καρύκης ἢ Καρύτσης, ἐκ τοῦ ἀρχοντικοῦ ἀθηναϊκοῦ γένους τῶν Καρύκη, ἰδίως διεκρίνετο διὰ τὸ καλλίφωνον καὶ τὴν μουσικὴν αὐτοῦ τέχνην ἐπιδοθεὶς δ' εἰς τὸν κληρικὸν βίον προήχθη εἰς μητροπολίτην Φιλιππουπόλεως ἔπειτα δὲ εἰς μητροπολίτην Ἀθηνῶν, καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1597 ἢ 1598 ἐγένετο καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ἀλλὰ βραχύτατα καὶ ἀδόξως ἐπατριάρχευσεν, ἀποθανὼν αἰφνιδίως κατὰ τὸ μέγα Σάββατον τοῦ 1597 πιθανώτατα[1]. Καὶ κοσμικοὶ δ' Ἀθηναῖοι διέπρεψαν διαρκοῦντος τοῦ 16ου αἰῶνός τινες, ὧν ἀξιολογώτατος τυγχάνει ὁ λόγιος Ναθαναὴλ Χύχας ἐξ ἀρχοντικῆς τῶν Ἀθηνῶν οἰκογενείας, ζήσας περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης ἐν Κερκύρᾳ καὶ γράψας κατὰ Λατίνων. Τοῦ Χύχα τούτου τὸ σύγγραμμα ἀνεσκεύασεν ἀργότερα ὁ δυτικὸς μοναχὸς Αἰγίδιος Καῖσαρ (a Caesaro) διὰ συγγράμματος ἐκδοθέντος ἐν Ἐνετίᾳ τῷ 1678[2]. Οὕτως ἡ πρώτη αὕτη τῆς τουρκοκρατίας περίοδος δὲν ὑπῆρξεν ὅλως ἄγονος ἐξόχων τέκνων διὰ τὴν καλλιτεκνοτάτην τῶν πόλεων, ἀρχομένου δὲ τοῦ 17ου αἰῶνος ἤρξατο καὶ δι' αὐτὴν νέα, ζωηροτέρα τῆς τουρκοκρατίας περίοδος.

[1] Ἴδε περὶ τοῦ Ἰωακεὶμ Ἀθηναίου, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, καλὴν μελέτην τοῦ Γ. Ι. Μαζαράκη, δημοσιευθεῖσαν ἐν τοῖς Μνημείοις τοῦ Δ. Καμπουρόγλου, τόμ. Β', σ. 125—144, καὶ τὴν ἔτι λεπτομερεστέραν τοῦ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως ἐπιστολιμαίαν διατριβὴν ἐν Μνημ. τόμ. Β', σ. 193—212. Πρβ. καὶ σ. 213 — 223. Περὶ δὲ τοῦ Θεοφάνους Καρύκη τοῦ Ἀθηναίου καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἴδε τὰς πραγματείας Σοφοκλέους Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων καὶ Εὐσταθίου Βουλισμᾶ ἐν Μνημείων τόμ. Β', σ. 52 — 62. Πρβ. δὲ καὶ σ. 63 ἐπ. πρὸς δὲ καὶ Τάσου Νερούτου Χριστ. Ἀθῆναι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐν Δ. Καμπορόγλου Μνημ. τόμ. Β', σ. 171—180, καὶ ἰδίως σ. 174.

[2] Πρβ. Περὶ Ναθαναὴλ Χύχα Κ. Σάθα Νεοελλ. Φιλολ., σ. 231.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥ 1610 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1687.

Ὑπὸ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν, εἰς ἣν ἔθηκε τὰς Ἀθήνας ὁ σουλτάνος Μωάμεθ Β′ ὁ Πορθητής, ὡς καζᾶς τοῦ πρώτου σαντζακίου τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἔζησεν ἡ σεμνὴ τῆς Παλλάδος πόλις μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος. Ἡ κατάστασις τῶν χριστιανῶν καθόλου, καὶ τῶν Ἀθηναίων ἰδιαίτερον ὑπὸ τοὺς Τούρκους δὲν ἦτο βεβαίως ἀξιοζήλευτος. Θρησκευτικὸς φανατισμὸς καὶ ἀπληστία καὶ ἀκολασία τῶν σουλτανικῶν ὑπαλλήλων ἢ τῶν συνοίκων Ὀθωμανῶν καθίστων συχνότατα τὸν βίον αὐτῶν ἀνυπόφορον. Ἰδίως δὲ ὑπερφίαλοι κατέστησαν οἱ Τοῦρκοι ὅτε ἐπὶ τοῦ μεγαλουργοῦ σουλτάνου Σολιμὰν Β′ (1520-1566) εἶχον ἐκτείνει τὸ κράτος αὐτῶν μέχρι τῶν προαστείων τῆς Βιέννης καὶ εἶχον φθάσει εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης καὶ ἰσχύος των. Οἱ καταπεπληγμένοι ἐκ τῆς ἐπεκτάσεως ταύτης Εὐρωπαῖοι ἀπεπειράθησαν τότε νὰ ἑνωθῶσιν εἰς χριστιανικὸν συνασπισμὸν καὶ νὰ θραύσωσι τοῦ μουσουλμανισμοῦ τὴν ἀκατάσχετον δύναμιν, ἐπέτυχον δὲ τῷ ὄντι διὰ τῆς παρὰ τὴν Ναύπακτον νίκης τοῦ ἡνωμένου χριστιανικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Δὸν Ζουὰν τὸν Αὐστριακὸν κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ἐν ἔτει 1571 νὰ καταβάλωσι τὴν ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἀπολυταρχίαν τῶν Τούρκων, συνέλαβον δ᾽ ἐλπίδας ὅτι ταχέως καὶ κατὰ γῆν θὰ κατέρριπτον καὶ θὰ περιέκοπτον τὸν μουσουλμανικὸν κολοσσόν. Ἀλλ᾽ ἡ περὶ Ναύπακτον καταναυμάχησις τῶν Τούρκων, ἥτις ἐν μεγάλῳ βαθμῷ ὠφείλετο εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὸ ἀτρόμητον τῶν ἐν τῷ χριστιανικῷ στόλῳ Ἑλλήνων ναυτῶν, ἐξηρέθισεν ἔτι μᾶλλον τὰ ἄγρια τῶν Τούρκων ἔνστικτα καὶ πάθη, οἱ δ᾽ ἀτυχεῖς αὐτῶν ὑπήκοοι ὑφίσταντο τὰ πάνδεινα κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ 16ου αἰῶνος δεκαετηρίδας. Τῆς τύχης ταύτης δὲν ἐξηρέθησαν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι. Ἔν τινι χειρογράφῳ ἀποκειμένῳ ἐν τῇ Βοδληιανῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ὀξωνίας καὶ γεγραμμένῳ ἐν ἔτει 1617, Ἕλλην τις πρόσφυξ εἰς Ἀγγλίαν, Χριστόφορος Ἄγγελος καλούμενος, ὅστις διέτριψε κατὰ τὰ τέλη τοῦ 16ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου

αἰῶνας ἐπὶ ἔτη ἐν Ἀθήναις, διηγεῖται ὅτι ὑπῆρχε τότε ἐνταῦθα «Ἡγεμὼν ἀγαρηνός, κάκιστος ἐχθρὸς τῶν χριστιανῶν τῶν ὄντων ἐν Ἀθήναις, ἦν δὲ καὶ φιλάργυρος καὶ ἀπάνθρωπος καὶ ἄδικος καὶ ἠδίκησε πολλὰ τοὺς Ἀθηναίους[1] », ὑπ' αὐτοῦ δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἐν Ἀθήναις Τούρκων πλεῖστα ὑπέφερε καὶ ὁ Χριστόφορος Ἄγγελος καὶ παρ' ὀλίγον νὰ ὑποστῇ τοῦ μάρτυρος τὸν θάνατον. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, ὧν οἱ ἄρχοντες πατρικῶς ἐφρόντιζον καὶ μετὰ φιλοπατρίας ἠγωνίζοντο ὑπὲρ τῆς πόλεως καὶ τοῦ κοινοῦ καλοῦ, προσέφυγον διὰ πρεσβείας εἰς τὸν σουλτάνον καὶ «Ἐπορεύθησαν τρεῖς καιροὺς εἰς τὸν βασιλέα διηγούμενοι τὴν ἀδικίαν, ἣν ἔπασχον ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς τρεῖς καιροὺς ἔπεμψεν ἄρχοντας πρὸς τὸ ἄγχειν τὸν ἡγεμόνα Ἀθηναίων, οἱ δὲ ἀποσταλέντες ἄρχοντες οὐκ ἠδύναντο ἄγχειν αὐτὸν διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν πάνυ πλούσιον καὶ εὐγενῆ σφόδρα, καὶ τούτου ἕνεκα εἶχε μεγάλην ἔχθραν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Ἐτυράννησε δὲ καὶ πολλοὺς ξένους ἀδίκως διὰ τὴν ἑαυτοῦ φιλαργυρίαν».

Ἀτυχῶς ὁ διηγούμενος ταῦτα πρόσφυγξ ἐν Ἀγγλίᾳ δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ τυράννου τούτου τῶν Ἀθηναίων, τοῦ προδρόμου τοῦ Χατζῆ Ἀλῆ τοῦ Χασεκῆ, οὐδὲ λέγει ποῖον τέλος ἔσχεν ἡ μεταξὺ τούτου καὶ τῶν Ἀθηναίων ἔρις. Φαίνεται ὅμως ὅτι αἱ ἀλλεπάλληλοι τῶν Ἀθηναίων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποδημίαι καὶ αἱ πατριωτικαὶ τῶν ἀποστελλομένων ἐκεῖσε πρέσβεων προσπάθειαι κατέληξαν τελευταῖον εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς πόλεως ἀπὸ τοῦ μνημονευθέντος τυράννου καὶ εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν βελτίονος καθεστῶτος. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα αἱ Ἀθῆναι καὶ ὁ καζᾶς αὐτῶν ἐτάχθησαν τότε μεταξὺ τῶν βακουφίων, τῶν ὁποίων τὴν ἐπικαρπίαν εἶχεν ἡ ἑκάστοτε βασιλομήτωρ, ἡ βαλιδέ-σουλτάνα, τὴν δὲ διοίκησιν ἐφρόντιζεν ὁ ἀρχιευνοῦχος τοῦ σουλτανικοῦ γυναικωνίτου (κισλὰρ-ἀγᾶς) δι' ἀνθρώπων ἀπ' εὐθείας ὑπ' ἐκείνου ἀποστελλομένων καὶ πολὺ ἠπιώτερον συνήθως πρὸς τοὺς ὑποδούλους προσφερομένων. Διότι εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ τῶν Ἀθηναίων παράδοσις μέχρι τοῦ 1821 εἰς τὸν Πορθητὴν αὐτὸν Μωάμεθ Β' ἀπέδιδε τὴν μεταξὺ τῶν κτημάτων τοῦ σουλτανικοῦ χαρεμίου κατάταξιν τῶν Ἀθηνῶν· ὁ δὲ Γάλλος Σπὼν καὶ ὁ Ἄγγλος Οὐῆλερ, οἵτινες ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 1675, ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ εὔνοια αὕτη παρεχωρήθη

[1] Ἀνετυπώθη ἡ ἔκθεσις αὕτη τοῦ Χριστοφόρου Ἀγγέλου ἐξ αὐτογράφου δοθέντος ὑπὸ τοῦ κ. Ρ. Ῥὼδ (R. Rodd) ἐν Μνημείων τοῦ Δ. Καμπουρόγλου τόμ. Β' σ. 238—243.

τοῖς Ἀθηναίοις *πρὸ τριακονταετίας*[1], ἄρα τῷ 1645, τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶνε ὅτι τοῦτο ἐγένετο πολὺ πρότερον, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 17ου αἰῶνος, μεταξὺ 1604 καὶ 1617 ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Ἀχμὲτ Α', καὶ δὴ περὶ τὸ 1610. Τοῦτο ἐξάγεται ἐξ ὅσων διηγεῖται ἄλλος ξένος, ὁ Γάλλος Γκιγιέτος[2], περί τινος Ἀθηναίας κόρης Βασιλικῆς, ἥτις ἁρπαγεῖσα διὰ τὸ ἔξοχον κάλλος της καὶ δωρηθεῖσα τῷ σουλτάνῳ Ἀχμὲτ Α' ηὐνοήθη μεγάλως ὑπ' ἐκείνου καὶ ἐπέτυχε, κατὰ παράκλησιν πιθανῶς τῆς τῶν Ἀθηναίων πρεσβείας, ν' ἀπαλλαγῇ ἡ γενέθλιος αὐτῆς πόλις ἀπὸ τῆς τυραννίας τῶν στελλομένων διοικητῶν, νὰ ταχθῇ δὲ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἀρχιευνούχου.

Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Σπὼν ἐκήρυξε τὴν περὶ τῆς Βασιλικῆς ταύτης διήγησιν τοῦ Γκιγιέτου μῦθον πλασθέντα ἐν Παρισίοις, φαίνεται ὅμως ὅτι οὗτος ἔμαθε τὸ πρᾶγμα παρὰ τῶν τότε ἐν Ἀθήναις ἐγκατεστημένων καθολικῶν μοναχῶν καὶ ὅτι εἶνε ἀληθές· διότι συμπίπτουσι τὰ περὶ τῆς χάριτος τοῦ Ἀχμὲτ Α' πρὸς τοὺς Ἀθηναίους λεγόμενα πρὸς ὅσα διηγεῖτο ὁ ῥηθεὶς Χριστόφορος Ἄγγελος περὶ ἐπανειλημμένης ἀποστολῆς πρεσβειῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων, ἵν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ τυραννικοῦ καθεστῶτος. Ἄλλως τε καὶ οὐδὲν τὸ ἀπίθανον ἐν τοῖς περὶ ἁρπαγῆς καὶ προσφορᾶς τῆς περικαλλοῦς Βασιλικῆς πρὸς τὸν σουλτάνον ἐκτιθεμένοις. Οἱ κατ' ἐπαρχίας διοικηταὶ καὶ οἱ χάριν τοῦ παιδομαζώματος περιηγούμενοι αὐτὰς ἀξιωματικοὶ καὶ πᾶς Τοῦρκος ἐπιδιώκων τῶν σουλτάνων τὴν εὔνοιαν ἐγνώριζον ὅτι καταλληλότατον πρὸς ἐπιτυχίαν ταύτης μέσον εἶχον τὸ νὰ προσφέρωσιν αὐτοῖς κόρην τινὰ ἐξαισίου καλλονῆς καὶ χάριτος, συχνότατα δ' ὑπάρχουσι τοιούτων ἁρπαγῶν καὶ προσφορῶν παραδείγματα ἐν τῇ ὀθωμανικῇ ἱστορίᾳ. Ἄς ἴδωμεν λοιπὸν κάπως ἐγγύτερον πῶς διηγεῖται τὰς περιπετείας τῆς Ἀθηναίας Βασιλικῆς, τῆς γενομένης σουλτάνας[3], ὁ Γκιγιέτος.

«Ἡ νέα τῶν Ἀθηνῶν εὐδαιμονία, λέγει, ἐδόθη αὐταῖς ὑπὸ νεά-

[1] Spon, Voyage d'Italie . . . de Grèce κτλ. Lyon. 1678. George Wheler, A journey into Greece κτλ. London, 1682.

[2] André Georges Guillet de Saint Georges, Athènes ancienne et nouvelle κ. τ. λ. Paris. 1675.

[3] Ἴδε περὶ τῆς Ἀθηναίας Βασιλικῆς ταύτης Σπ. Λάμπρον ἐν «Ἑστίᾳ», τόμ. κγ', σ. 133-137 καὶ τὸ ἐν ἔτει 1878 ἐν Ἀθήναις ἐκδοθὲν διήγημα τοῦ Νικολ. Μακρῆ «Ἡ Βασιλικὴ σουλτάνα Ἀθηναία».

» νιδος γεννηθείσης ἐντὸς τῶν τειχῶν των ἐπὶ τῆς βασιλείας Μωάμεθ
» τοῦ Γ' ἀποθανόντος τῷ 1604 . . . Ἡ νεαρὰ αὕτη Ἀθηναία ὠνομά-
» ζετο Βασιλικὴ ἢ Βασίλω (Basilia), ἀλλ' ἐπειδὴ ἕνεκα τῶν θελ-
» γήτρων της εἰσήχθη εἰς τὸ σεράγιον, οἱ Τοῦρκοι τὴν μετωνόμασαν
» Γιοχαήν· παρ' ὀλίγον δὲ ν' ἀνακηρυχθῇ Χουγκιὰρ Ἀζακῆ, ἤτοι
» πρώτη σουλτάνα τῆς αὐτοκρατορίας, τυγχάνουσα ὀλίγον ὑποδεεστέ-
» ρας εὐτυχίας τριῶν ἄλλων κορῶν Ἀθηναίων, αἵτινες ἔγιναν αὐτο-
» κράτειραι τῆς Ἀνατολῆς (Ἀθηναΐδος, Εἰρήνης, Θεοφανοῦς).

«Εἶχε δ' ἡ Βασιλικὴ γονεῖς χριστιανοὺς καὶ ἡρπάγη ἐκ τοῦ κόλπου
» αὐτῶν ὑπὸ ἀξιωματικῶν Τούρκων ἐπιτετραμμένων τὸ παιδομάζωμα,
» οἵτινες ἔμαθον περὶ τῆς ἐκτάκτου αὐτῆς καλλονῆς. Ἡ μήτηρ ἐκείνης
» ἔσφιγγε τὴν ἀπαγομένην εἰς τὴν ἀγγάλην της καὶ ἀναλυομένη εἰς
» δάκρυα ἐξώρκιζεν αὐτὴν νὰ μὴ λησμονήσῃ ποτὲ τὴν θρησκείαν τῶν
» γονέων καὶ τὰς συμφορὰς τῆς πατρίδος της· ἡ δὲ νεᾶνις ἐτήρησε
» πιστὴν τὴν μνήμην τῶν παραγγελιῶν τῆς μητρός της, καθ' ὅσον ἡ
» οἰκογένειά της ἦτο ἐκ τῶν τὰ πάνδεινα παθουσῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων.
» Ἐστάλη δὲ εἰς τὸ σεράγιον κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ
» σουλτάνου Ἀχμὲτ (1604–1617), ὅστις ἦτο παραδεδομένος εἰς τὰς
» ἡδονάς. . . . Τούτου ἕνεκα συνηθροίσθη ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν
» τῷ γυναικωνίτῃ πλῆθος μέγα ὡραίων νεανίδων, ὅσον οὐδέποτε ἄλ-
» λοτε. Οἱ μπεγλερμπέηδες καὶ οἱ νομάρχαι, πεπεισμένοι ὅτι εὐηρέ-
» στουν εἰς τὸν βασιλέα καὶ θεωροῦντες τὴν ἐξυπηρέτησιν καὶ θερα-
» πείαν τῆς φιληδονίας του ὡς τὸ ἀσφαλέστερον μέσον διατηρήσεως,
» τῶν ἀξιωμάτων καὶ προαγωγῆς, ἔστελλον αὐτῷ συχνότατα ἐκλεκτὰς
» καλλονάς, καταφόρτους ἐκ πολυτίμων κοσμημάτων καὶ δώρων, ἵνα
» διανεμηθῶσιν εἰς τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ σεραγίου καὶ κερδηθῇ οὕ-
» τως ἡ ὑπὸ τῶν εὐνούχων προστασία τῶν ἀποστολέων. Τὴν ἀρίστην
» δὲ μερίδα πρέπει νὰ λαμβάνῃ πάντοτε ὁ ἀρχιευνοῦχος, διότι ἐκ τῆς
» εὐνοίας ἢ τῆς δυσμενείας αὐτοῦ αἱ ὡραῖαι τοῦ χαρεμίου γίνονται ἀν-
» τικείμενον τῶν θωπειῶν τοῦ σουλτάνου ἢ ἀποβάλλονται ὡς καθάρ-
» ματα . . . Ἀλλ' ἡ Βασιλικὴ ἢ Γιοχαὴ ἦλθεν εἰς τὸ σεράγιον μόνην
» σύστασιν καὶ μόνον πλοῦτον φέρουσα τὰ θέλγητρά της... Ἐν τούτοις
» ὁ σουλτάνος εὗρεν αὐτὴν τόσον ὡραίαν, ὥστε ἐπὶ δύο ὅλας ἡμέρας ἐπα-
» νελάμβανε πρὸς αὐτὴν τὴν ἔκφρασιν τῆς εὐαρεσκείας του, ἐπὶ μακρό-
» τατον δὲ χρόνον ἐκείνη μόνη συνεκέντρου ὅλας αὐτοῦ τὰς μερίμνας..,
» ἐπειδὴ δὲ εἶχε τὴν τάσιν νὰ φιλοδωρῇ τὰς ὀδαλίσκας του, ἠνάγκασε καὶ

» τὴν Γιοχαὴν νὰ ζητήσῃ χάριν τινὰ ἐπιπλήττων αὐτὴν μετὰ γλυκύ-
» τητος ὅτι ἦτο ὑπερβολικῶς ἀφιλοκερδής. Ἀλλ' ἡ Γιοχαή . . . ἐπὶ
» μακρὸν χρόνον ἀπεποιεῖτο τὰ προσφερόμενα ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ὥστε
» ἠναγκάσθη οὗτος νὰ τὴν ἀπατήσῃ διανείμας κρυφίως εἰς τοὺς εὐνού-
» χους καὶ τὰς θαλαμηπόλους πλούσια δῶρα ἐξ ὀνόματος τῆς Γιο-
» χαῆς . . . Ἐπειδὴ δ' ἤθελε ν' ἀποδείξῃ τὸν πρὸς αὐτὴν ἔρωτά του
» διὰ γενναίων δώρων, ἐκήρυξεν ὅτι θὰ ἐδεικνύετο καὶ αὐτός, ὡς ἐκείνη
» ὑπερήφανος καὶ ὅτι εἶχεν ἀπόφασιν νὰ μὴ δεχθῇ πλέον τὰς χάριτας
» τῆς Γιοχαῆς, ἀφοῦ ἐκείνη περιεφρόνει τὰς ἰδικάς του. Τότε λοιπὸν
» εἶδεν αὕτη ὅτι ἦτο καιρὸς νὰ ζητήσῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ πόθου της,
» λαβοῦσα δὲ μεθ' ἑαυτῆς τὸν ἀρχιευνοῦχον μετέβη παρὰ τῷ σουλτάνῳ
» καὶ εἶπε . . . . «Δὲν ἔχω ἄλλον τινὰ ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ σου, εἰς ὃν
» νὰ δώσω τι, πλὴν τούτου τοῦ ἀρχιευνούχου, καὶ δὲν γνωρίζω ἄλλο
» τι νὰ ζητήσω ὑπὲρ αὐτοῦ ὡς χάριν εἰμὴ τὴν γενέθλιόν μου πόλιν.
» Δὸς λοιπὸν εἰς τὸν πιστὸν τοῦτον δοῦλον τῆς Ὑψηλῆς σου Πύλης
» τὰς προσόδους τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἂς ἐγκαταστήσῃ οὗτος ἐκεῖ διαχει-
» ριστήν, ὅστις νὰ μὴ τολμᾷ νὰ κάμνῃ κατάχρησιν τῆς ἀρχῆς σου, ὡς
» ἔπραξαν ἄλλοι, ὧν τὰς βιαιοπραγίας πολλάκις μοὶ διηγήθησαν οἱ
» δυστυχεῖς γονεῖς μου». Ὁ δὲ σουλτάνος παρεχώρησεν αὐτῇ πάραυτα
» τὸ ζητούμενον . . . καὶ ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἐξαρτᾶται ἔκτοτε ἀπὸ
» τοῦ ἀρχιευνούχου, ἡ δὲ πρόσοδος ὡρίσθη τοῦ λοιποῦ ὑπὲρ ἐκείνου καὶ
» τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ἐκεῖνος δ' ἔπεμψεν εἰς Ἀθήνας τοποτηρητήν
» τινα ἢ οἰκονόμον μὲ τὴν ῥητὴν ἐντολήν, νὰ ἐλαφρύνῃ τὰ βάρη τοῦ
» λαοῦ, τοῦτο δὲ καὶ τότε ἐξετελέσθη καὶ μέχρις ἡμῶν τηρεῖται».

Τοιαύτη ἐν περιλήψει κατὰ τὸν Γκιγιέτον ἡ ἱστορία τῆς ἐκ τοῦ ἀρχιευνούχου τοῦ σουλτανικοῦ χαρεμίου ἐξαρτήσεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς ἔκτοτε εὐνοϊκωτέρας αὐτῶν θέσεως, ὡς διηγήθη αὐτὴν τοῖς Ἀθηναίοις γηραιός τις μαῦρος εὐνοῦχος, ὃν ὁ κισλὰρ-ἀγᾶς ἔστειλεν εἰς Ἀθήνας, ὅπως λάβῃ ὑπὸ κατοχὴν τὴν νέαν κτῆσιν. Ὁ αὐτὸς Αἰθίοψ ἀνήγγειλεν ὅτι ἡ Βασιλικὴ-Γιοχαὴ μετ' ὀλίγον ἀπεβίωσε προώρως ἐκ τοκετοῦ πρὸς μεγάλην λύπην τοῦ ἐμμανῶς ἀγαπῶντος αὐτὴν φιληδόνου σουλτάνου Ἀχμὲτ Α', ἡ πρὸς τὴν πατρίδα ὅμως εὐεργεσία τῆς ὡραίας Ἀθηναίας σουλτάνας ἐπέζησεν αὐτῇ, διετηρήθη μάλιστα καὶ μετὰ τὴν κατὰ τὰ ἔτη 1687 — 1688 κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν μέχρι τοῦ ἔτους 1760, ὅτε πάλιν ἐγένετο, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ὁ καζᾶς Ἀθηνῶν *μαλικιανές*, ἤτοι ἐξηρτήθη καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ

ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν τμήματος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης τοῦ διαχειριζομένου πάσας τὰς ἄλλας μὴ προνομιούχους χώρας τοῦ κράτους.

Μετὰ δὲ τὴν μεταβολὴν ταύτην ἡ κατάστασις τῶν Ἀθηναίων ἐβελτιώθη ὀλίγον· διότι οἱ ἄρχοντες καὶ ἡ χριστιανικὴ κοινότης εὐκολώτερα κατώρθουν διὰ πρεσβειῶν πρὸς τοὺς ἀρχιευνούχους καὶ δώρων νὰ παύωσιν ἢ τιμωρῶσι τοὺς ὑπ᾽ ἐκείνων κατ᾽ ἔτος ἀποστελλομένους ἵνα εἰσπράττωσι τοὺς ὡρισμένους φόρους τοποτηρητάς. Οἱ φόροι οὗτοι ἦσαν, ὡς καὶ πρότερον εἴδομεν, πλὴν τῆς δεκάτης, ἣν ἐπλήρωνον ἀπὸ κοινοῦ Χριστιανοὶ καὶ Τοῦρκοι, καὶ ὁ κεφαλικὸς τῶν Χριστιανῶν φόρος, τὸ λεγόμενον χαράτσιον, καὶ ἄλλοι τινές, ἀνήρχετο δὲ τὸ ἐκ τῶν φόρων τούτων εἰσόδημα τῶν ἀρχιευνούχων κατὰ τὸ δεύτερου ἥμισυ τοῦ 17ου αἰῶνος, ὅτε ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας οἱ εἰρημένοι περιηγηταί, εἰς 30,000 γροσίων. Τὸ ποσὸν τοῦτο προκατέβαλλεν ὁ κατὰ Μάρτιον ἑκάστου ἔτους διοριζόμενος τοποτηρητὴς ἢ *βοεβόδας*, καὶ *ζαμπίτης* λεγόμενος, ἀντὶ τοῦ τέως *σούμπαση*, καὶ ἐρχόμενος εἰς Ἀθήνας εἰσέπραττεν ἀπέναντι τούτου τοὺς φόρους τοῦ καζᾶ. Κυρίως λοιπὸν οἱ βοεβόδαι ἦσαν οἰκονομικοὶ ὑπάλληλοι καὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἀρχιευνούχου, εἶχον ὅμως, ὡς καὶ οἱ πρώην σουμπασῆδες, καὶ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς τάξεως καὶ τῶν κινημάτων καὶ ἐνεργειῶν Τούρκων τε καὶ Χριστιανῶν. Ὡς ἐκ τῆς μεγάλης δ᾽ ἰσχύος τοῦ ἀρχιευνούχου παρὰ τοῖς σουλτάνοις καὶ ἐκ τῆς προστασίας, ἣν ἔχαιρον παρ᾽ αὐτοῖς οἱ βοεβόδαι, εἶχον καὶ οὗτοι μεγάλην δύναμιν καὶ οὐ σπανίως κατεχρῶντο αὐτὴν καὶ κατεπίεζον τοὺς φορολογουμένους, οἱ δ᾽ ἄλλοι, στρατιωτικοὶ Τοῦρκοι ἄρχοντες τῆς χώρας, ὁ ντισντάρης, ὁ σερδάρης, ὁ σπαχηλὰρ-ἀγᾶς, ἔτι δὲ καὶ ὁ καδῆς καὶ ὁ μουφτῆς, ἔτρεμον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐνώπιον τοῦ ἐμπίστου τοῦ κισλὰρ-ἀγᾶ. Ὄχι σπανίως δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἐγχωρίους Τούρκους καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς συνεννοοῦντο οἱ βοεβόδαι καὶ κατετυράννουν καὶ κατελήστευον τοὺς χριστιανούς, οἵτινες δι᾽ ἐπανειλημμένων τότε εἰς Κωνσταντινούπολιν πρεσβειῶν καὶ διὰ μεγάλης ἐνίοτε δαπάνης ἐπιπόνως κατώρθουν ν᾽ ἀπαλλαγῶσιν αὐτῶν. Οὕτω διηγεῖται ὁ Σπὼν ὅτι πρὸ τῆς ἐν Ἀθήναις ἀφίξεώς του εἶχον περιέλθει ποτὲ οἱ Ἀθηναῖοι εἰς ῥῆξιν πρὸς τὰς ἐπιτοπίους τουρκικὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν Τούρκων κατοίκων, κατώρθωσαν δὲ ἄλλους μὲν αὐτῶν νὰ ἐξορίσῃ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, ἄλλους δὲ νὰ ῥίψῃ εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, νὰ παύσῃ δὲ τὸν βοεβόδαν καὶ τὸν σερδάρην. Τοιαύτη τις ἐσωτερικὴ τῶν Ἀθηνῶν ἀναστάτωσις γνωρίζομεν ὅτι ἐγένετο καὶ ὀλίγον μετὰ

τὴν ἐν Ἀθήναις ἐπίσκεψιν τῶν γνωστῶν ἤδη ἡμῖν τριῶν ξένων περιηγητῶν Γκιγιέτου, Σπὼν καὶ Οὐῆλερ. Οἱ Ἀγαρηνοί, κατά τινα θρῆνον ποιηθέντα ὑπὸ τοῦ ἐν Ἑνετίᾳ ὀρθοδόξου ἱερέως Ἀντωνίου Μπουμπούλη τοῦ Κρητὸς ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Ἀθηναίου εὐπατρίδου Μιχαὴλ Λίμπονα[1], θύματος τῶν ταραχῶν ἐκείνων,

« Ἐτρέχαν βασανίζοντας ἄδικα τοὺς ῥαγιάδες,
« Ὁποῦ ποτὲ δὲ στέργουσιν ἐτοῦτο οἱ βασιλεάδες,
« Γιατ' εἴχασι προνόμια, χοτζέτια ὑπογραμμένα,
« Μὲ γράμμα καὶ χρυσόβουλλον τ' Εὐνούχου κυρωμένα.»

Πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς καταστάσεως ταύτης οἱ Ἀθηναῖοι ἔπεμψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρεσβείαν ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Λίμποναν, ἕνα τῶν τότε μᾶλλον διακεκριμμένων Ἀθηναίων. Οὗτος ἐξ ἀρχοντικοῦ γένους καταγόμενος εἶχε μεταβῆ κατὰ τὴν νεότητά του εἰς Ἑνετίαν, ὅπου ἐξεπαιδεύθη ἐν τῷ ἐκεῖ Ἑλληνικῷ Φροντιστηρίῳ, ὡς ἔπραττον τότε καὶ ἄλλοι πολλοὶ Ἕλληνες καὶ Ἀθηναῖοι, ἐπανελθὼν δὲ εἰς Ἀθήνας κατὰ τὸ 1666 ἐνυμφεύθη θυγατέρα τοῦ Ἰωάννου Βενιζέλου καὶ διεκρίνετο ὡς πρῶτος μεταξὺ τῶν ἀρχόντων διὰ τὰς ἀρετάς του καὶ τὴν ἱκανότητα. Μεταβὰς δ' ὡς πρέσβυς τῆς πατρίδος του εἰς Κωνσταντινούπολιν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν ἀρχιευνοῦχον νὰ διατάξῃ τὴν τιμωρίαν τῶν ἐν Ἀθήναις παρεκτρεπομένων Τούρκων καὶ τὴν αὐστηρὰν τήρησιν τῶν προνομιῶν τῆς πόλεως, ἐπανῆλθεν δὲ ἐκεῖθεν «μὲ δόξαις τροπαιοῦχος,» συνοδευόμενος καὶ ἀπὸ **τσαούσην** τοῦ ἀρχιευνούχου. Ἀλλ' οἱ ἐν Ἀθήναις ἀτίθασσοι Τοῦρκοι, ἂν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχιευνούχου, δὲν ἤθελον ὅμως ν' ἀφήκωσιν ἀτιμώρητον καὶ τὸν ταπεινώσαντα αὐτοὺς Μιχαὴλ Λίμποναν. Παραμονεύουσι λοιπὸν αὐτὸν κατερχόμενον «ἀπ' τὸ παλάτι τοῦ καδῆ» τῇ 23ῃ Δεκεμβρίου 1678

«Καὶ μὲ θυμὸν οἱ Ἀγαρηνοὶ τὸν Μιχαὴλ ἁρποῦσι
» Καὶ ὡς λύκοι ἀγριώτατοι, λεοντάρια θυμωμένα,
» Τὸν ἐκαταξεσχίσασι, καὶ 'κεῖνος ὅλον ἕνα
» Τοὺς ἔλεγε, Βαρεῖτέ μου, σκυλιά, φονεύσατέ με,
» Καὶ διὰ τὴν πατρίδα μου κομμάτια κάμετέ με.
» Βαρεῖτε, δόστε ἀλύπηταις πληγαὶς εἰς τὸ κορμί μου,
» Γιὰ νὰ γενῆ τὸ αἷμά μου λουτρὸν εἰς τὴν ψυχήν μου».

[1] Θρῆνος τῆς περιφήμου πόλεως Ἀθήνας διὰ τὸν . . . θάνατον τοῦ . . . Μιχαὴλ Λίμπονα . . . ἐκδοθεὶς διὰ στόματος Ἀντωνίου ἱερέως Μπουμπούλη τοῦ Κρητός . . . Ἑνετίῃσι, αχπα'. Ἀνετυπώθη ὑπὸ Δ. Καμπουρόγλου ἐν Μνημείων τόμ. Α', σ. 7—27.

Ἡ φοβερὰ δ' αὕτη τῶν Τούρκων βιαιοπραγία κατὰ τοῦ πρώτου τότε Ἀθηναίου πολίτου συνέτεινε βεβαίως μεγάλως εἰς τὸ νὰ ὠθήσῃ τοὺς χριστιανοὺς εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν Ἐνετῶν, οἵτινες τότε ἀκριβῶς διεξῆγον μέγαν κατὰ τῶν Τούρκων ἐν Ἑλλάδι πόλεμον. Ἀλλά, πρὶν προβῶμεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν συμβάντων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δίμπονα, συμπληρώσωμεν τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἀπὸ 1610 ἕως τότε περίοδον.

Ὅσον γλίσχραι εἶνε αἱ εἰδήσεις καὶ πληροφορίαι περὶ τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν πρώτην τῆς τουρκοκρατίας περίοδον, τόσον ἀφθονώτερα ἄρχονται νὰ γίνωνται αὗται διὰ τὸν 17ον αἰῶνα, ἐκ τῶν ξένων προερχόμεναι. Ἐν ἔτει 1622 ἐξέδωκεν ἐν Λουγδούνῳ τῶν Βαταύων ὁ διάσημος Ὁλλανδὸς λόγιος Ἰωάννης Μεούρσιος τὴν περίφημον περὶ Ἀθηνῶν μονογραφίαν του, ἥτις κατὰ πρῶτον ἐγνώρισε τῷ συγχρόνῳ κόσμῳ ἐπιστημονικώτερον τὰς τύχας τῆς ἐνδόξου πόλεως μέχρι τουρκοκρατίας[1]. Καὶ δὲν πραγματεύεται μὲν τὸ σύγγραμμα τοῦτο περὶ τῆς τουρκοκρατίας, ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα, ἐξεδόθη ὅμως κατ' αὐτήν, καὶ δὴ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτῆς περίοδον, καὶ ἔκαμε μέγαν παρὰ τοῖς συγχρόνοις λογίοις κρότον. Ἐν ἔτει δὲ 1630 ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας ὁ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΓ' ἐν ἐκτάκτῳ ἀποστολῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν πεμφθεὶς βαρῶνος Κουρμενῖνος (Louis de Hayes baron de Courmenin), ὅστις περιέγραψε τὸ ταξείδιόν του τοῦτο, ποιεῖται δὲ λόγον καὶ περὶ τῶν τότε Ἀθηνῶν ὡς ἑξῆς· «Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν κεῖται ἐπὶ τῆς κλι-» τύος καὶ τῶν πέριξ λόφου, εὑρισκομένου ἐν πεδιάδι, ἥτις περικλείεται » πρὸς νότον μὲν ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων μερῶν καὶ τοῦ » βορρᾶ ὑπὸ λαμπρῶν ὀρέων. Δὲν εἶνε οὐδὲ κατὰ τὸ ἥμισυ τόσον με-» γάλη, ὅσον ἦτο ἄλλοτε, ὡς δύναταί τις νὰ ἴδῃ τοῦτο ἐκ τῶν ἐρει-» πίων, τὰ ὁποῖα ὀλιγώτερον ἔβλαψεν ὁ χρόνος ἢ ἡ βαρβαρότης τῶν

[1] Meursii, Fortuna Attica, sive de Athenarum origine, incremento, magnitudine, potentia, gloria, vario statu, decremento et occasu. Lugduni. 1622. Ὁ ἐκ Ῥοστόκης τῆς Γερμανίας γεωγράφος Λαυρεμβέργιος, ὅστις βεβαίως θὰ ἐγνώριζε τοὐλάχιστον τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου τὸ ἔργον, ἀδικαιολογήτως ἐπανέλαβε τότε, περὶ τὸ 1670, τὸν μῦθον περὶ οἰκτρᾶς τῶν Ἀθηνῶν ἐρημώσεως καὶ ἐξαφανίσεως. Description exacte et curieuse de l'ancienne et nouvelle Grèce, composée en latin par J. Lauremberg et traduite en français. Ἐν Ἀμστελοδάμῳ, 1677, σ. 99.

» λαῶν, τῶν τοσάκις πορθησάντων καὶ δῃωσάντων τὴν πόλιν ταύτην. » Τὰ περισῳζόμενα ἐν αὐτῇ ἀρχαῖα κτίρια μαρτυροῦσι περὶ τῆς μεγα- » λοπρεπείας τῶν οἰκοδομησάντων αὐτά· διότι οὐδεμία φειδὼ ἔχει » γίνει ἐν αὐτοῖς μαρμάρου καὶ στύλων[1] ». Κατωτέρω δὲ ὁμιλῶν περὶ τοῦ Παρθενῶνος, οὗ ἀγνοεῖ τὸ ὄνομα, λέγει ὅτι, ὡς οἱ ἐνταῦθα χριστιανοὶ τῷ εἶπον, ἦτο ἄλλοτε ναὸς τοῦ ἀγνώστου θεοῦ καὶ ὅτι ἦτο καὶ τότε ἀκόμη «τόσον πλήρης καὶ ἀβλαβὴς ἐκ τοῦ χρόνου, ὥστε ἐφαίνετο νὰ ἐκτίσθη μόλις πρὸ ὀλίγου».

Ἔκτοτε δὲ ἡ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπίδοσις τῶν ἐλευθερίων σπουδῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ τὸ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῆς ἐνδιαφέρον, ὅπερ ἤρξατο ἐπικρατοῦν ἐν μὲν τῇ Γαλλίᾳ ἰδίως διὰ τοῦ ἀρχαιοφίλου βασιλέως Φραγκίσκου Α', ἐν δὲ τῇ Ἀγγλίᾳ διὰ Καρόλου τοῦ Α', παρεκίνουν πολλοὺς εἴτε δόξης εἴτε κερδοσκοπίας χάριν νὰ περιηγῶνται τὴν Ἰταλίαν καὶ Ἑλλάδα πρὸς ἀνεύρεσιν καὶ συλλογὴν ἀρχαιοτήτων ἢ πρὸς περιγραφὴν τῶν χωρῶν τούτων. Ἐν Ἀθήναις ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατοχὴ καὶ ἐγκατοίκισις τῆς Ἀκροπόλεως δὲν ἐπέτρεπον τόσον εὐκόλως τὴν διαρπαγήν, οὐχ ἧττον ὅμως ἐπεσκέπτοντο ἔκτοτε συχνὰ ξένοι τὴν πόλιν[2]. Τούτου ἕνεκα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εὑρίσκομεν καὶ προξένους ξένων δυνάμεων, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἐγκατεστημένους ἐν Ἀθήναις. Καὶ δὲν εἶνε μὲν ἀκριβῶς γνωστὸν τὸ ἔτος, καθ' ὃ διωρίσθησαν τοιοῦτοι, ἂν εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Κουρμενίνου ἢ καὶ πρότερον, μετά τινα ὅμως ἔτη οἱ ἐπισκεφθέντες τὴν πόλιν Γάλλοι καὶ Ἄγγλοι περιηγηταὶ εὗρον προξένους. Ἐν ἔτει δὲ 1645 ἵδρυσε σταθμὸν ἐν Ἀθήναις καὶ τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν ἐπὶ σκοπῷ βεβαίως προσηλυτισμοῦ καὶ ἀνακτήσεως τῆς ἐπιρροῆς, ἣν εἶχεν ὁ καθολικὸς κλῆρος ἐπὶ φραγκοκρατίας ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, μετὰ βραχυχρόνιον ὅμως διαμονὴν ἐγκατέλιπον τὰς Ἀθήνας οἱ Ἰησουῖται καὶ μετέβησαν εἰς Χαλκίδα, ὅπου εὑρίσκοντο πλείονες δυτικοὶ καὶ Φράγκοι[3] καὶ ὑπῆρχε δι' αὐτοὺς εὑρύ-

[1] Ἴδε Baron de Courmenin, Voyage du Lavant fait par le commandement du roy· ἐν Παρισίοις, 1632, σ. 467. Πρβ. καὶ Laborde, τόμ. Α', σελ. 64 ἑπ.

[2] Ἐκτενῆ βιβλιογραφίαν περὶ τῶν περιηγητῶν τῶν ἐπισκεψαμένων τὴν Ἑλλάδα ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ «Ἑβδομάδι» τοῦ 1886 ὁ Α. Καράλης ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Οἱ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τὴν Ἑλλάδα ἐπισκεφθέντες περιηγηταί».

[3] Οὕτω λέγει ὁ Spon ἐν τόμ. Β', σ. 187, καὶ ὄχι διότι δῆθεν ἐξεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν κατοίκων, ὡς ὁ Guilletière εἶχε διαδόσει.

τερον στάδιον ἐνεργείας· ἀντ' ἐκείνων δ' ἀφίκοντο εἰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 1658 οἱ Καπουκῖνοι, οἵτινες ᾠκοδόμησαν τὴν μονήν των ἀμέσως παρὰ τὸ χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, ἀγορασθὲν ὑπ' αὐτῶν παρὰ τῶν Τούρκων. Ἡ κοινότης ὅμως τῶν Φράγκων οὐδόλως ἐπληθυνε διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν δυτικῶν τούτων μοναχῶν, διότι διέμεινε τόσον εὐάριθμος καὶ ἄσημος, ὥστε οὐδ' ἰδίαν ἐκκλησίαν εἶχεν, ἀλλ' οἱ ὀλίγοι τῆς πόλεως καθολικοὶ ἐπεσκέπτοντο τὴν ἰδιαιτέραν ἐκκλησίαν τῆς μονῆς τῶν Καπουκίνων[1]. Τούτου ἕνεκα μὴ ἔχοντες πολλὰς θρησκευτικὰς ἀσχολίας οἱ δυτικοὶ μοναχοὶ κατεγίνοντο, οἱ λογιώτεροι, περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν τῆς πόλεως. Δύο ἔτη πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Καπουκίνων ἐνταῦθα, τῷ 1656, τὰ Προπύλαια, ἅτινα ἐντοιχισθέντα ὑπὸ τῶν Τούρκων εἶχον μεταβληθῆ εἰς ὁπλοθήκην καὶ πυριτιδαποθήκην, ἀνετινάχθησαν διὰ τυχαίας τινὸς ἀναφλέξεως εἰς τὸν ἀέρα μετὰ τῆς πλησίον κατοικίας τοῦ ντισντὰρ-ἀγᾶ, ἤτοι φρουράρχου, ὅστις Γιουσοὺφ καλούμενος, ἐφονεύθη μεθ' ὁλοκλήρου τῆς οἰκογενείας του κατὰ τὴν ἐκπυρσοκρότησιν ταύτην[2], τιμωρηθείσης οὕτως ὑπὸ τῆς Νεμέσεως ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ τῆς ἀβελτερίας καὶ πρὸς τὴν τέχνην ἀναισθησίας τῶν ὁμοεθνῶν του. Οὕτω κατεστρέφοντο ἐν τῇ φορᾷ τῶν αἰώνων ἓν μετὰ τὸ ἄλλο τὰ ἀπαραμίλλητα ἔργα τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τέχνης! Εὐτυχῶς ἐν ἔτει 1674 ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας ἄλλοι τινὲς ἀρχαιόφιλοι, ὧν ἡ ἐπίσκεψις ἀποτελεῖ τῷ ὄντι σπουδαίαν ἐποχὴν ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίᾳ. Ὁ παρὰ τῷ σουλτάνῳ δηλ. τότε πρεσβευτὴς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΔ' μαρκήσιος Νοϊντὲλ (Nointel), σκοπῶν κατ' ἐντολὴν τοῦ μεγαλουργοῦ τῆς Γαλλίας ὑπουργοῦ Κολβέρτου νὰ ἐπιχειρήσῃ περιοδείαν τινὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πρὸς συλλογὴν χειρογράφων βιβλίων καὶ ἀρχαιοτήτων, εἶχε συμπαραλάβει ἐκ Γαλλίας καὶ δύο ζωγράφους, ὧν ὁ εἷς ἐκαλεῖτο Ἰακωβος Κάρρεϋ (Carrey), ἐπὶ τῷ σκοπῷ, νὰ σχεδιογραφῶσι τὰ σπουδαιότερα τῆς τέχνης ἔργα[3]. Κατὰ τὴν περιοδείαν του λοιπὸν ταύτην ὁ Νοϊντὲλ ἐπε-

[1] Πρβ. Laborde, τόμ. Α', σ. 76.

[2] Spon ἐν τόμ. Β', σ. 108.

[3] Laborde ἐν τόμ. Α', σ. 89 ἐπ. 128. 165 ἐπ. Ὁ Νοϊντὲλ περιέγραψε τὴν περιοδείαν του καὶ τὴν εἰς Ἀθήνας ἐπίσκεψιν ἐν ἐπισήμοις ἐκθέσεσι πρὸς τὸν Κολβέρτον, ὧν μίαν, γραφεῖσαν ἐν Ἀθήναις τῇ 7)17 Δεκεμβρίου 1674, ἐδημοσίευσεν ὁ Laborde ἐν τόμ. Α', σ. 122—125. Ἐν τῇ συνοδείᾳ δὲ τοῦ Νοϊντὲλ εὑρίσκετο καὶ ὁ Ἰταλὸς Κορνήλιος Μάγνης, ὅστις ἐδημοσίευσεν ἐν Πάρμᾳ

σκέφθη καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας καὶ διέμεινεν ἐνταῦθα ἀπὸ τῆς 14ης Νοεμβρίου μέχρι τῆς 17ης Δεκεμβρίου πρὸς ἐξέτασιν καὶ σχεδιογράφησιν τῶν ἀρχαιοτήτων, κατὰ τὸ βραχὺ δὲ σχετικῶς χρονικὸν τοῦτο διάστημα τοῦ 1674 ὁ νεαρὸς ζωγράφος Κάρρεϋ ἀπεικόνισεν ἐν Ἀθήναις πάντα σχεδὸν τὰ τότε σωζόμενα ἀξιοσημειωτότερα ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης, πρὸς δὲ καὶ ἀπόψεις τῆς πόλεως καὶ τῶν περιχώρων, ἐν πλείοσι τῶν 200 φύλλων. Ἐκ τῶν φύλλων ἐκείνων ὀλίγα μέχρις ἡμῶν διεσώθησαν, ἐν οἷς καὶ ἡ ἀπεικόνησις τοῦ Παρθενῶνος, ὡς εἶχε πρὸ τῆς καταστροφῆς του, ἡ μέλλουσα νὰ προξενήσῃ τοσαύτην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἀρχαιοφίλους τῶν μετέπειτα αἰώνων.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Φράγκοι μοναχοὶ οἱ εἰς Ἀθήνας ἀποσταλέντες δὲν ἔμειναν, ὡς εἴπομεν, ὅλως ἄπρακτοι ἐνταῦθα ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἐξέτασιν τῆς πόλεως, Ἰδίως δ' ἄξιος μνείας εἶνε ὁ Ἰησουίτης Ἰάκωβος Παῦλος Βαβῖνος (Babin), ὅστις περιγράψας τὰς Ἀθήνας ἀκριβέστερον ἢ πάντες οἱ πρὸ αὐτοῦ Εὐρωπαῖοι, ἔστειλε τὴν περιγραφὴν κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1672 ἐκ Σμύρνης πρὸς τὸν ἀββᾶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας ἐπὶ Νοϊντέλ, Πεκοῖλον (Pecoil), οὗτος δ' ἐκόμισεν αὐτὴν ἐπανακάμπτων εἰς Λυών, ἔνθα ἐδημοσιεύθη ἐν ἔτει 1674 ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ Ἰακώβου Σπὼν ὑπὸ τὸν τίτλον, «Ἔκθεσις τῆς παρούσης καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀρχαίας πρωτευούσης τῆς Ἑλλάδος, κτισθείσης πρὸ 3400 ἐτῶν . . . κ. τ. λ. ὑπὸ Βαβίνου». Διὰ τοῦ συντόμου τούτου ἔργου του ἔδωκεν ὁ πατὴρ Βαβῖνος εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν κοινὸν τὴν μόνην μέχρι τότε ἀληθῆ καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων βασιζομένην περιγραφὴν τῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν, συνωδευμένην καὶ ὑπό τινος σχεδίου καὶ ἀπόψεως τῆς τότε πόλεως, εἰ καὶ ἐν πολλοῖς σφάλλεται περὶ τῆς ὀνομασίας. Ἐκτὸς τῆς τοπογραφικῆς περιγραφῆς ὁ Βαβῖνος ὁμιλεῖ ἐν τῇ ἐκθέσει του ταύτῃ συντόμως μέν, ἀλλ' εὐκρινῶς, καὶ περὶ τῆς ἄλλης τῆς πόλεως καταστάσεως, τούτου δ' ἕνεκα καὶ ἀναγκαῖον καὶ δίκαιον εἶνε ν' ἀναλύσωμεν τὴν ἔκθεσιν αὐτοῦ ἐνταῦθα συντόμως.

Αἱ Ἀθῆναι, φρονεῖ ὁ Βαβῖνος, ἠδύναντο καὶ τότε ἀκόμη ἄνευ ὑπερ-

τῷ 1688 τὴν γνωστὴν περιγραφὴν τῆς ἀρχαιολογικῆς ταύτης ἐκδρομῆς Relazione della città d'Atene colle provincie dell'Attica, Focia, Beocia e Negroponte. Ὁ Μάγνης ἀναφέρει ὡς ἐξεχούσας τότε ἀθηναϊκὰς οἰκογενείας τοὺς *Χαλκονδόλους*, τοὺς Παλαιολόγους, τοὺς Βενιζέλους, τοὺς Λίμπονας, τοὺς Περούλας καὶ τοὺς Καβαλλάρηδες.

βολῆς τινος «νὰ ὀνομασθῶσιν ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ὁ ἥλιος» τῆς Ἑλλάδος...
» Τὰ ἐρείπια αὐτῶν, λέγει, εἶνε ἀρκούντως πολύτιμα, ὥστε νὰ κατα-
» δεικνύωσι τὴν πάλαι εὐγένειαν καὶ ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἦτό ποτε τὸ
» ἀντικείμενον τοῦ θαυμασμοῦ συμπάσης τῆς ὑφηλίου. Ἐγὼ τοὐλάχι-
» στον ὁμολογῶ, ἐξακολουθεῖ, ὅτι εὐθὺς ὡς διὰ τοῦ τηλεσκοπίου μα-
» κρόθεν ἐκ τῆς θαλάσσης εἶδον ταύτην ἀναφαινομένην μετὰ τοῦ πλή-
» θους τῶν μαρμαρίνων αὐτῆς κιόνων... κατελήφθην ὑπὸ σεβασμοῦ πρὸς
» αὐτήν. Ἡ τοποθεσία αὐτῆς μοι ἐφάνη ἀρίστη ἐπὶ λόφου ἐν τῷ μέσῳ
» εὐρείας πεδιάδος . . . μετὰ λαμπροτάτης ἀτμοσφαίρας. Οἱ ἰατροί,
» προσθέτει, δὲν πλουτοῦσιν ἐν Ἀθήναις, ἐπειδὴ σπανιώταται εἶνε αἱ
» ἀσθένειαι. Ὁ λοιμός, ὅστις συχνάκις μαστίζει τὰς γείτονας πόλεις
» Θήβας καὶ Χαλκίδα, φαίνεται μὴ τολμῶν ἐκ σεβασμοῦ νὰ πλησιάσῃ
» τὴν ἔνδοξον ταύτην πόλιν, ἥτις σπανίως ὑπὸ τούτου μολύνεται. Ὁ
» λιμὴν τῶν Ἀθηνῶν εἶνε ὡραιότατος, ὑπερβαίνει δὲ κατά τε τὸ πλά-
» τος καὶ τὸ μῆκος τὸν τῆς Μασσαλίας· πλὴν ἔχει τὸ μειονέκτημα νὰ
» μὴ προστατεύηται ὑπὸ φρουρίου διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν πλοίων κατὰ
» τῶν πειρατῶν, ἐκτὸς δὲ τούτου εἶνε μεμακρυσμένος ἀπὸ τῆς πόλεως».
Περιγράφων δ᾽ ἀκολούθως μερικώτερον τὴν πόλιν λέγει. «Εἰς τὴν πόλιν
» δύναταί τις νὰ εἰσέλθῃ, χωρὶς νὰ διέλθῃ διά τινος πύλης, εἰ καὶ πα-
» ρετήρησα δύο ἢ τρεῖς τοιαύτας οὐδέποτε κλειομένας, διότι ἡ πόλις
» δὲν ἔχει τείχη[1]. Αἱ πλεῖσται τῶν ὁδῶν ὁμοιάζουσι πρὸς ὁδοὺς χωρίων
» Ἀντὶ τῶν μεγαλοπρεπῶν κτιρίων, τῶν ἐνδόξων τροπαίων καὶ τῶν
» πλουσίων ναῶν, ἅτινα ἀπετέλουν ποτὲ τὸ κόσμημα τῆς πόλεως ταύ-
» της, δὲν βλέπει τις σήμερον ἢ στενὰς καὶ μὴ πλακοστρώτους ὁδούς,
» οἰκίας πενιχράς, ᾠκοδομημένας ἐξ ἀρχαίων ἐρειπίων, ἀντὶ παντὸς
» κοσμήματος ἐχούσας τεμάχια μαρμαρίνων στύλων ἀτάκτως ἐκτι-
» σμένων ἐν τοίχοις μετ᾽ ἄλλων λίθων ἢ βαθμίδας τινὰς μαρμαρίνας
» μετ᾽ ἐγκεχαραγμένων σταυρῶν· διότι ἵσταντο ἄλλοτε ἐπὶ τῶν θυρῶν
» τῶν ἠρειριπιωμένων χριστιανικῶν ναῶν. Αἱ οἰκίαι εἶνε πᾶσαι σχεδὸν
» λιθόκτιστοι καὶ οὐχί, ὡς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ξύλιναι. Ὑπάρχουσι
» μάλιστά τινες ἀρκούντως ὡραῖαι διὰ τὴν χώραν... Ἡ μεγαλειτέρα
» τῶν ὅσων εἶδον ἐν Ἀθήναις ἐκκλησιῶν εἶνε τὸ **Καθολικόν**[2], ἡ μητρό-

[1] Ταῦτα, κτισθέντα, ὡς εἴδομεν, ὑπὸ Ὄθωνος Δελαρόσου ἡμικυκλιοειδῶς περὶ τὴν τότε πολιν κατερρίφθησαν πιθανῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων.

[2] Κατὰ τὴν ῥητὴν ταύτην τοῦ ἐπιτοπίως καὶ ἀκριβῶς γνωρίσαντος τὰ πράγματα Βαβίνου μαρτυρίαν, ὡς μητρόπολις ἐχρησίμευεν ἐπὶ τουρκοκρατίας ὁ ναὸς

» πολις, ἔνθα ἔχει τὸν θρόνον αὐτοῦ ὁ Ἕλλην ἀρχιεπίσκοπος. Ἐν τῷ » ναῷ τούτῳ εἶδον δύο μεγάλους πελαργοὺς ἐκ ξύλου ἐπιχρύσου καὶ » ἐξεπλάγην ὅτι ἐπέτρεπον τοῦτο οἱ Ἕλληνες, οἱ τόσον ἀποστρεφό- » μενοι τὰ ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα, ἅπερ ἡμεῖς μεταχειριζόμεθα ἐν » τοῖς ναοῖς, εἴδωλα αὐτὰ ἀποκαλοῦντες». Συνεχίζων δ' οὕτω τὴν περιγραφὴν τῶν λοιπῶν χριστιανικῶν ναῶν καὶ τῶν σῳζομένων ἀρχαίων κτιρίων ἔν τε τῇ κάτω πόλει καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μετά τινων ἀνακριβειῶν, ὡς εἴπομεν, περὶ τὰς ὀνομασίας προσθέτει περὶ τῶν συγχρόνων αὐτῷ Ἀθηναίων ὅτι «ἐὰν ὁ λαὸς οὗτος ἦτο ἐλεύθερος, ὡς ἄλ- » λοτε, ἤθελεν εἶναι τοιοῦτος, οἷον εἰκονίζει αὐτὸν ὁ ἅγιος Λουκᾶς ἐν » κεφαλαίῳ 17ῳ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, « Ἀθηναῖοι δὲ πάν- » τες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς οὐδὲν ἕτερον ηὐκαίρουν ἢ λέγειν τι » καὶ ἀκούειν καινότερον». Καὶ νῦν δὲ ῥέπουσιν ἔτι εἰς τὸ λέγειν ἢ » ἀκούειν νέα, οὐ μόνον ἐκ κληρονομίας παρὰ τῶν προγόνων τὸ φιλο- » περίεργον τοῦτο τηροῦντες, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μεγάλης ὑπολήψεως, ἣν » αὐτοὶ περὶ ἑαυτῶν ἔχουσι παρὰ τὴν ὑπὸ τὸν βαρὺν τουρκικὸν ζυγὸν » ἀθλιότητα αὐτῶν καὶ δυστυχίαν . . . Ὁμολογητέον ἐν τούτοις ὅτι » ζῶσιν ἔτι ἐν αὐτῇ Ἕλληνες ἔμποροι ἔχοντες περιουσίας πεντήκοντα » χιλιάδας σκούδων (γροσίων βεβαίως). Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν παιδείαν, » εἶδον ἐνταῦθα Ἕλληνα μοναχὸν γινώσκοντά πως τὴν λατινικήν, » ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλοι λόγιοι, χωρὶς νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ μη- » τροπολίτου[1], οἵτινες γνωρίζουσι φιλολογικῶς τὴν ἑλληνικήν. Ἡ ῥη- » τορικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία δὲν ἀπηλάθησαν ἐντελῶς τῶν Ἀθηνῶν, » ἐγνώρισα δὲ τὸν Δημήτριον Βενιζέλον, ὅστις ἐκπαιδευθεὶς ἐν Ἑνετίᾳ » ἐδίδασκε ταύτας ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ εἰς δύο ἢ τρεῖς μόνον ἀκροα- » τάς, πάντων τῶν λοιπῶν ἀσχολουμένων νῦν εἰς συλλογὴν ὀλίγων τι- » νῶν χρημάτων, ὧν τὸ ὅλον σχεδὸν περιέρχεται εἰς τουρκικὰς χεῖρας. » Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν Ἀθήναις ἄνθρωποι διακρινόμενοι » διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ θάρρος αὐτῶν δὲν σπανίζουσι παραδείγματα, » δύο μάλιστα λαμπρὰ συνέβησαν πρὸ μικροῦ. Καὶ τὸ μὲν ἀνάγεται » εἰς νεαράν τινα Ἑλληνίδα ἥτις προυτίμησεν ἑξήκοντα διὰ μαχαίρας » πληγὰς ἐκ μέρους τῶν ἐπιτεθέντων κατ' αὐτῆς ἢ τῆς τιμῆς της τὴν

τὸ *Καθολικόν*, ὅστις εὑρίσκετο ὅπου ἡ νῦν πλατεῖα τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος.

[1] Μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἦτο τότε Ἄνθιμος ὁ Γ' (1655 — 1676). Καὶ ὁ Σπὼν δὲ λέγει περὶ αὐτοῦ (ἐν ἐκδ. Lyon τοῦ 1678, σ. 200 — 202) ὅτι «γνωρίζει φιλολογικῶς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τοὺς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας».

» ἀπώλειαν . . . Τὸ δ' ἕτερον παράδειγμα παρέσχε μικρὸς ἑλληνόπαις » προτιμήσας τὸν θάνατον ἢ ν' ἀρνηθῇ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν » μετὰ τοιούτου θάρρους, ὥστε κατετάχθη μεταξὺ τῶν μαρτύρων τῆς » Ἑλλάδος[1] ».

Συγχρόνως δὲ πρὸς τὸν μοναχὸν Βαβῖνον ἐπεσκέφθη καὶ περιειργάσθη τὰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 1671 ὁ Ἄγγλος Βερνάνδος Ῥανδόλφος, ὅστις ἐν ἔτει 1686 ἐδημοσίευσεν ἐν Λονδίνῳ σύγγραμμα περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν Ἀθηνῶν[2], ἐν τούτῳ δὲ περιλαμβάνονται οὐκ ὀλίγαι περὶ τῶν τότε Ἀθηνῶν καὶ ἀρκετὰ ἐνδιαφέρουσαι πληροφορίαι, ἐπικυροῦσαι ἢ συμπληροῦσαι τὰς τοῦ Βαβίνου. « Ὁ ἐλαιών, λέγει, εἶνε τόσον πυκνὸς πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς πόλεως, » ὥστε φαίνεται ὡς δάσος ἐκτεινόμενον ἐπὶ ἓξ μίλια κατὰ μῆκος καὶ » δύο κατὰ πλάτος. Ὅτε ἤμην ἐν Ἀθήναις, εἷς *ταχρίρης*, ἤτοι ἐπιθεω- » ρητής, ἦλθεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἵνα ἐπιθεωρήσῃ τὸν τόπον, εὗρε » δὲ 50,000 περίπου ἐλαιοδένδρων ἐν τῇ πεδιάδι ταύτῃ . . . Ἡ δὲ » περιοχὴ τῆς πόλεως δὲν ὑπερβαίνει νῦν τὰ τρία μίλια, ἀπέχει δὲ τέσ- » σαρα μίλια ἀπὸ τοῦ Λιμένος τοῦ Λέοντος, καλουμένου πρότερον Πει- » ραιῶς, Αἱ οἰκίαι ἐνταῦθα εἶνε καλλίτερον ἐκτισμέναι ἢ εἰς πᾶν ἄλλο » μέρος τῆς Πελοποννήσου· αἱ περισσότεραι ἔχουσι μικρὰς αὐλὰς μὲ » ὑψηλοὺς τοίχους, ἐν αἷς ὑπάρχουσι στοαὶ μετὰ στύλων μαρμαρίνων, » ὀλίγαι δὲ οἰκίαι ἔχουσι πλείονας τῶν δύο ὀροφῶν καὶ εἶνε ἐμβαλωμέ- » ναι διὰ λειψάνων παλαιῶν μεγάρων, εἰς τοὺς περισσοτέρους δὲ τοί- » χους εὑρίσκονται παλαιαὶ ἐπιγραφαί . . . . Οἱ Ἕλληνες, ἐξακολουθεῖ, » ζῶσι πολὺ καλλίτερον ἐδῶ ἢ εἰς πᾶν ἄλλο μέρος τῆς Τουρκίας, ἐκτὸς » τῆς Χίου, διότι πολιτεύονται ὡς ἐν δημοκρατίᾳ· ἐκλέγουσιν ὀκτὼ

[1] Jaque Paul Babin, Relation de l'etat présent de la ville d'Athènes, ancienne capitale de la Grèce, batie depuis 3,400 ans, avec un abregé de son histoire et de ses antiquités. Lyon 1674. Ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ πλείστου αὐτῆς ἐδημοσιεύθη ἐν Δ. Καμπουρόγλου Μνημείων τόμ. Α', σ. 193 — 209. Πρβ. διὰ τὰς ἀνωτέρω περικοπὰς ἰδίως σ. 20 — 52 τοῦ πρωτοτύπου ἢ τὴν ἐν σ. 183 — 211 ἐν τῷ Α' τόμῳ τοῦ Laborde ἀνατύπωσιν αὐτοῦ καὶ τῶν Μνημείων τὰς εἰρημένας σελίδας.

[2] Bernard Randolf, The present state of the Morea, called anciently Peloponnesus, together with a description of the city of Athens κτλ. London 1686 καὶ ἐν τρίτῃ ἐκδόσει τῷ 1689. Μετάφρασιν ἀποσπασμάτων σχετικῶν πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐδημοσίευσεν ὁ Δ. Καμπούρογλος ἐν Μνημείων τόμ. Α', σ. 241—243.

» ἄρχοντας[1], οἵτινες ἐξομαλίζουσι πᾶσαν διαφορὰν καὶ διεξάγουσι πᾶ-
» σαν ὑπόθεσιν, προστάτης δ' αὐτῶν παρὰ τῇ Πύλῃ εἶνε ὁ ἀρχιευνοῦ-
» χος τοῦ σουλτάνου, ὅστις διαθέτει τὰ τῆς διοικήσεως τῆς πόλεως.»
Ὁ Ῥάνδολφ διηγεῖται ἐπίσης, ὡς ὁ Βαβῖνος, ὅτι ἡ κάτω πόλις δὲν ἦτο τότε περιτειχισμένη καὶ ὅτι ὁ λιμὴν τοῦ Πειραιῶς δι' ἔλλειψιν προφυλακτικοῦ φρουρίου ἦτο ἐκτεθειμένος εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν πειρατῶν. Ὑπολογίζει δ' ἐν Ἀθήναις καὶ τοῖς πέριξ 200 περίπου ναούς, ὧν οἱ περισσότεροι ἦσαν ἀρχαῖοι, ἀλλὰ μόλις τὸ τέταρτον αὐτῶν ἦτο ἐν χρήσει. Τελευταῖον δὲ παρατηρεῖ ὅτι εἰς ὅλα τὰ χωρία καὶ τὰς ἐξοχὰς πέριξ τῶν Ἀθηνῶν οἱ κάτοικοι ἦσαν Ἀλβανοὶ καὶ σχετικῶς πολυαριθμότεροι ἐνταῦθα ἢ ἐν Πελοποννήσῳ. «Ἔχουσιν οἱ κάτοικοι πάντα
» τὰ χρειώδη, λέγει, καὶ ἡ παραγωγὴ τῆς χώρας εἶνε ἀνάλογος, ἀλλ'
» οἱ οἶνοι αὐτῶν ἐν γένει δὲν εἶνε τόσον καλοί.»

Αἱ εἰδήσεις ἃς οἱ ἀρχαιόφιλοι οὗτοι διέδωκαν τότε ἀνὰ τὴν ὀργῶσαν πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας Εὐρώπην, ἐγέννησαν παρὰ πολλοῖς τὸ περὶ Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐνδιαφέρον. Ἡ δημοσιευθεῖσα ἰδίως ἔκθεσις τοῦ Βαβίνου νέαν ἐνέβαλε ζωὴν εἰς τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν κοιτίδα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ καὶ τὴν κρατίστην αὐτοῦ ἀντιπρόσωπον, τὰς Ἀθήνας, δὲν ἔλειψαν δὲ καὶ οἱ θελήσαντες νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν περιεργίαν ταύτην τῶν φιλομαθῶν. Τοιοῦτός τις ἀνεφάνη εὐθὺς τὸ ἀκόλουθον ἔτος τῆς διὰ τύπου ἐκδόσεως τῆς ἐκθέσεως τοῦ Βαβίνου ὁ γνωστὸς ἤδη Γάλλος Γκιγιέτος (Guillet de Saint-Georges ἢ καὶ de la Guilletière ἄλλως καλούμενος), ὅστις ἐκ τῆς ἐκθέσεως ἐκείνης καὶ ἐξ ἄλλων πληροφοριῶν παρ' ἀνθρώπων ἐπισκεφθέντων καὶ γνωρισάντων τὰς Ἀθήνας μετὰ ἰδίων προσθηκῶν καὶ πλασμάτων συνέγραψε καὶ ἐδημοσίευσε τῷ 1675 διεξοδικωτέραν περὶ Ἀθηνῶν περιγραφὴν μετὰ τοπογραφικοῦ χάρτου καὶ διηγήσεις περὶ τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ Δ' καὶ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀχμὲτ Κιοπρουλῆ πασᾶ[2]. Ὁ Γκιγιέ-

[1] Ἐννοεῖ βεβαίως τοὺς δημογέροντας, οἵτινες ὀκτὼ ἐξελέγοντο τότε καὶ κατὰ τὸν Σπὼν καὶ τὸν Οὐῆλερ, εἷς ἐξ ἑκάστης τῶν ὀκτὼ συνοικιῶν τῆς πόλεως.

[2] André Georges Guiliet de Saint-Georges, Athènes ancienne et nouvelle et l'état présent de l'empire des Turcs, contenant la vie du sultan Mahomet IV, le ministère de Koprogli Achmet Pacha avec le plan de la ville d'Athènes par le Sr. de la Guilletière· seconde édition. Paris. Ἑλληνικὴν μετάφρασιν περικοπῶν τοῦ συγγράμματος ἐδημοσίευσεν ὁ Δ. Καμπούρογλος ἐν Μνημείων τόμ. Β', σ. 19—40, 82—96, 145—152, 188—192, 381—387. Διεξοδικῶς περὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ Γκι-

τος βεβαίως οὐδέποτε ἐπεσκέφθη αὐτὸς τὰς Ἀθήνας. Τοῦτο ἀπέδειξεν ἐπαρκῶς ὁ Σπών, κατανοεῖται δὲ καὶ εὐκόλως ὑπὸ τῶν ἐννοούντων τὰ πράγματα, τὸ δ' ἔργον αὐτοῦ περιέχει πολλὰς καταφόρους ἀνακριβείας, καὶ μάλιστα ἀρχαιολογικάς, εἰς ἃς οὐδέποτε αὐτόπτης θὰ περιέπιπτε, εἶνε ὅμως γεγραμμένον μετὰ χάριτος καὶ γλαφυρότητος καὶ αἱ πλεῖσται τῶν πληροφοριῶν του εἶνε ἀληθεῖς καὶ ὀρθαί. Διά τε λοιπὸν τὸ ἐκτεταμένον καὶ γλαφυρὸν καὶ ἐπαγωγὸν αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν μεταξὺ Γκιγιέτου καὶ Σπὼν διεξαχθεῖσαν μακρὰν περὶ αὐτοῦ λογομαχίαν τὸ σύγγραμμα τοῦτο κατέστη περιώνυμον, εἶνε δὲ πάντοτε ἀξιόλογον διὰ τὴν σύγχρονον τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίαν ἕνεκα πολλῶν του πληροφοριῶν, καὶ ἰδίως διὰ τῆς διηγήσεώς του περὶ τῆς ἐξ Ἀθηνῶν σουλτάνας Βασιλικῆς - Γιοχαῆς, ἥτις ἐπέτυχεν ἐπὶ Ἀχμὲτ τοῦ Α' νὰ ἐξαρτηθῶσιν αἱ Ἀθῆναι καὶ ὁ καζᾶς αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἀρχιευνούχου τοῦ σουλτανικοῦ γυναικωνίτου καὶ νὰ ἄρχωνται οἱ Ἀθηναῖοι ἔκτοτε καλλίτερον τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ὅπως καὶ οἱ Χῖοι.

Ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας ἕτερος πολλῷ σπουδαιότερος ἀνήρ, ὁ ἐκ Λυὼν ἰατρὸς καὶ ἐκδότης τῆς περιγραφῆς τοῦ Βαβίνου Ἰάκωβος Σπὼν (I. Spon), ὅστις συναντηθεὶς ἐν Ἰταλίᾳ μετὰ τοῦ ἐπίσης σπουδαίου Ἄγγλου περιηγητοῦ Οὐῆλερ (Wheler), συνεταξείδευσε μετ' αὐτοῦ ὁλόκληρον τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀκολούθως περιέγραψε τὸ ταξείδιόν του ἐν συγγράμματι συγκειμένῳ ἐκ τριῶν τόμων, ὧν ὁ δεύτερος ἀφορᾷ τὴν Ἑλλάδα, ἔργῳ δὲ ὄντως κλασικῷ διὰ τὴν ἐποχήν του, μεγάλην ἐμποιήσαντι ἐντύπωσιν καὶ τούτου ἕνεκα καὶ εἰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας μεταφρασθέντι[2]. Καὶ ὁ Οὐῆλερ ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1682 ἐν Λονδίνῳ τὰς ἐντυπώσεις τοῦ ταξειδίου του, ἀλλὰ τὸ βιβλίον του οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ μετάφρασις τοῦ συγγράμματος τοῦ Σπὼν[3], διὸ εὐσυνειδήτως φερόμενος ἐπέγραψεν αὐτὸ ὁδοιπορίαν μετὰ

γιέτου πραγματεύεται ὁ Laborde ἐν τόμ. Α', σ. 214 ἑπ. 245, ὅστις ἀναδημοσιεύει καὶ τὰ κυριώτατα καὶ μᾶλλον ἀρχαιολογικὰ αὐτοῦ μέρη. Ὡς προὔχοντες ἢ δημογέροντες τότε τῶν Ἀθηνῶν ἀναφέρονται παρὰ Γκιγιέτου ὁ Καπετανάκης, ὁ Δημήτριος Βενιζέλος, ὁ Χαλκονδύλης, ὁ Παναγιώτης Καβαλλάρης καὶ ὁ Σταμάτιος Παλαιολόγος.

[1] Jacob Spon, Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676 par Jacop Spon et Georges Wheler. Lyon, 1678.

[2] George Wheler, A journey into Greece by George Wheler Esq. in company of Dr Spon. London. 1682.

τοῦ Σπών. Ἀμφότερα τὰ συγγράμματα ταῦτα εἶνε διὰ τὴν τότε ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν λίαν σπουδαῖα, διότι οὐ μόνον ἀκριβέστατα περιγράφουσι τὰς συγχρόνους Ἀθήνας ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐποχῇ κρισιμωτάτῃ, καθόσον ὀλίγον μετὰ ταῦτα συνέβησαν ἐνταῦθα περιστατικὰ μεγάλως ἀλλοιώσαντα τὴν μέχρι τοῦδε κατάστασιν τῶν τε ἀρχαιοτήτων καὶ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως. Ἐκ τῶν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν εἰδήσεων τοῦ Σπὼν καὶ Οὐῆλερ ἀνεφέραμεν ἤδη τινὰς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἐνταῦθα δὲ ἀναγκαῖον εἶνε νὰ προσθέσωμεν μόνον ὅτι καὶ ὁ Σπὼν ἐπαινεῖ, ὡς καὶ ὁ Βαβῖνος τὴν φυσικὴν τῶν Ἀθηναίων εὐφυΐαν καὶ ἱκανότητα περὶ τὸ διεξάγειν τὰς ὑποθέσεις των. Διηγεῖται μετὰ πόσης ἐπιτηδειότητος εἶχον κατορθώσει παρὰ τῷ ἀρχιευνούχῳ οὐ μόνον οἱ ἐπισημότεροι τῶν Τούρκων κατοίκων νὰ καταδικασθῶσιν ὑπὸ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης οἱ μὲν εἰς ἐξορίαν, οἱ δὲ εἰς φυλακὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ καὶ ὁ βοεβόδας καὶ ὁ φρούραρχος τῆς πόλεως νὰ παυθῶσιν ἐκ τῆς θέσεώς των ἕν τινι μεταξὺ τούτων καὶ τῶν χριστιανῶν πολιτικῇ διαφορᾷ. Ὡς προεξεχούσας δὲ ἀρχοντικὰς οἰκογενείας, αἵτινες πάντοτε ἔχουσιν ἐν τῇ ὀκταμελεῖ καὶ κατ' αὐτὸν δημογεροντίᾳ ἕν τι μέλος των, ὀνομάζει τοὺς Βενιζέλους, τοὺς Παλαιολόγους, τοὺς Λίμπονας, τοὺς Περούλας καὶ τοὺς Καβαλλάρηδες, καὶ προσθέτει ὅτι οἱ δημογέροντες καὶ οἱ ἄρχοντες καθόλου ἐφόρουν ὑψηλὰ τῆς κεφαλῆς καλύμματα ἐξ ἐρίου χνοώδους μὲ μικρὸν γύρον, ἔτρεφον δὲ καὶ μακρὰν γενειάδα, ἐνῷ ὁ ἄλλος λαὸς ἐφόρει ἐρυθρὸν σκοῦφον, ἤτοι φέσιον, καὶ ἔκειρε τὴν κόμην ξυρίζων καὶ τὸ γένειον. Ὁ αὐτὸς Σπὼν ἀναφέρει ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἔχαιρεν ἰδιαιτέρας προνομίας καὶ ἐλευθερίας καὶ ἦτο σχετικῶς ὀλίγον βεβαρημένη διὰ φόρων. Ἔπειτα δ' ἀναφέρει ὡς πρώτιστον μεταξὺ τῶν ἐν Ἀθήναις τότε λογίων τὸν ἤδη γνωστὸν ἡμῖν Ἀθηναῖον Δημήτριον Βενιζέλον, περὶ οὗ λέγει ὅτι, καίπερ μὴ ὢν κληρικός, ἐδίδασκεν οὐχ ἧττον τὸν λαὸν ἐπ' ἐκκλησίας, καὶ ἄλλας δὲ παντοίας περὶ τῆς καταστάσεως τῆς πόλεως λεπτομερείας καὶ πληροφορίας ἐκτίθησιν[1].

Ἀλλὰ καὶ ἕτεροι Ἀθηναῖοι πλὴν τοῦ Δημητρίου Βενιζέλου διέ-

[1] Ἴδε Voyage en Grèce . . κτλ. τόμ. Β', σ. 180 ἐπ. 225 ἐπ. πρβ. καὶ ἀνωτέρω σελ. 454. Ὁ δὲ Οὐῆλερ ἐν πᾶσι σχεδὸν συμφωνεῖ πρὸς τὸν Σπών, ὃν μονονουχὶ κατὰ λέξιν μεταφράζει. Ὁ Οὐῆλερ ἀπεκόμισεν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ χειρόγραφα βιβλία, ἐν οἷς καὶ ὁ κώδηξ ὁ ἀποτεθειμένος ἐν Lincoln College τῆς Ὀξωνίας καὶ περιέχων τὸ Χρονικόν, περὶ οὗ ἀνωτέρω (σ. 429) ἐγένετο λόγος.

πρεψαν ὡς λόγιοι ἐξακουστοὶ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα, αἱ δὲ βιογραφικαὶ περὶ αὐτῶν πληροφορίαι δεικνύουσιν ὅτι καὶ καθ' ὅλην μὲν τὴν ἑκατονταετηρίδα ταύτην, ἰδίως ὅμως κατά τινας περιόδους αὐτῆς, ἤκμαζεν ἐν Ἀθήναις ἡ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων σπουδὴ καὶ ἡ παιδεία, καὶ μάλιστα ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος λ.χ. ἤκμασεν ὁ Ἀθηναῖος Ἄγγελος Βενιζέλος, ἔγγονος ἴσως τοῦ Ἰωάννου ἐκείνου Βενιζέλου, τοῦ πατρὸς τῆς ὁσίας Φιλοθέης καὶ πιθανῶς, πατὴρ τοῦ ἤδη μνημονευθέντος Δημητρίου Βενιζέλου. Ὁ Ἄγγελος ἐσπούδασεν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐχρημάτισε διδάσκαλος τοῦ ἐν Ἐνετίᾳ Ἑλληνικοῦ Φροντιστηρίου (1634—1639), ἐκεῖθεν δ' ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας κατ' ἀρχὰς μὲν ἐδίδασκε καὶ ἐνταῦθα, ἔπειτα ὅμως ἀποσυρθεὶς κατεγίνετο περὶ φιλοσοφικὰς καὶ θεολογικὰς μελέτας, κατὰ δὲ Δοσίθεον[1] ὁ Ἄγγελος Βενιζέλος ἔγραψε καὶ κατὰ Λατίνων. Σύγχρονος αὐτοῦ ἦτο καὶ ἕτερος Ἀθηναῖος λόγιος, ὁ Φραγκῖσκος Ἰωάννης Τρίμης, γεννηθεὶς μὲν ἐν Ἀθήναις, παιδευθεὶς δ' ἐν Ἰταλίᾳ, ἔνθα καὶ ἔζησε διδάσκων ἐν Πίσᾳ ἑλληνικὴν φιλολογίαν μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1627 ἐπισυμβάντος θανάτου του[2]. Ἀμφοτέρων δὲ τούτων πολλῷ σημαντικώτερος ὑπῆρξεν ἕτερος Ἀθηναῖος, ὁ Θεόφιλος Κορυδαλλεύς, ὁ Καΐρης τοῦ 17ου αἰῶνος. Οὗτος ἐσπούδασεν ἐν Ῥώμῃ καὶ Παταβίῳ, ὅθεν ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα διωρίσθη σχολάρχης ἐν Ζακύνθῳ καὶ ἐνωρὶς ἤδη ἀπέκτησε μεγάλην φήμην. Ἐκεῖθεν ἔστειλεν ἐν ἔτει 1624 συγχαρητήριον ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Κύριλλον Λούκαριν εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὸ δεύτερον τότε πατριαρχεύσαντα, καὶ προσκληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐκεῖσε διωρίσθη ἐν ἔτει 1626 σχολάρχης τῆς τότε ἱδρυθείσης πατριαρχικῆς σχολῆς, γενόμενος καὶ μοναχὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Θεοδόσιος. Ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος ἐλευθεριάζων περὶ τὰ θρησκευτικὰ φρονήματα κατεπολεμήθη σφοδρῶς ὑπὸ τῶν ὀρθοδοξούντων καὶ ἀπῆλθεν εἰς Ἐνετίαν, ἔνθα γενόμενος πάλιν λαϊκὸς ἐδίδασκεν ἑλληνικὰ γράμματα. Ἀργότερα ἐκ νέου ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἡ δ' Ἐκκλησία ἐκτιμῶσα τὰς γνώσεις τοῦ ἀνδρὸς συνεχώρησε καὶ εὐμενῶς ἐδέχθη αὐτὸν ἀλλὰ καὶ πάλιν περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ὀρθοδοξοῦντας, ἐξ ἧς μόλις διεσώθη. Κατώρθωσεν ἐν τούτοις κατὰ τὸ 1640 νὰ διορισθῇ μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης, μετ' οὐ πολὺ ὅμως καθηρέθη διὰ

[1] Πρβ. Δοσιθέου «Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων», σελ. 1180.
[2] Ἴδε καὶ Κ. Σάθα, Νεοελλ. Φιλολ. σ. 308.

τὰ φρονήματά του καὶ ἔκτοτε ἔζη βίον λιτὸν καὶ πλάνητα μετερχόμενος πολλαχοῦ τὸν ἰατρὸν καὶ τὸν διδάσκαλον, μάλιστα δ' ἐν Ἀθήναις, ἔνθα καὶ ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1645. Ὁ Κορυδαλλεὺς ὡς λόγιος εἶχε μεγάλην σπουδαιότητα καὶ ἐφημίσθη πολὺ διὰ τὰς φιλοσοφικὰς του γνώσεις μεταξὺ τῶν συγχρόνων του. Συνέγραψε δὲ καὶ ἀρκετὰ συγγράμματα, τὰ πλεῖστα ἐκδεδομένα ἤδη, καὶ ἔσχε πολλοὺς διακεκριμένους μαθητάς, ὡς τὸν Μελέτιον Συρίγον, τὸν μητροπολίτην Ναυπλίου Διονύσιον, τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Νεκτάριον, τὸν Ἰωάννην Καρυοφύλλην, Γερμανὸν τὸν Λοκρὸν καὶ Θεοφάνη Ξενάκιον τὸν μητροπολίτην Φιλαδελφείας[1].

Οὐχ ἧττον διάσημος ὑπῆρξε καὶ ἕτερος Ἀθηναῖος λόγιος τοῦ αἰῶνος τούτου, ὁ Λεονάρδος Φιλαρᾶς, ὅστις ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος. Παιδευθεὶς ἐνταῦθα εἰς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα μετέβη ἀκολούθως εἰς Ῥώμην, ἔνθα ἐτελειοποίησε τὰς σπουδάς του ὡς τρόφιμος τοῦ ἐκεῖ Ἑλληνικοῦ Φροντιστηρίου. Ὁ Φιλαρᾶς ἦτο ἀνὴρ εὐφυέστατος καὶ πολυμαθὴς καὶ προσεπάθησε μεγάλως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ κατορθώσῃ διὰ τῆς Εὐρώπης τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ῥώμῃ ἐγνώρισε τὸν δοῦκα τοῦ Νεβέρ, ὅστις ὡς κατιὼν ἀπόγονος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ Γηραιοῦ ὠνειρεύετο τὸν βυζαντινὸν θρόνον καὶ προσεπάθει ἐκ Ῥώμης, ὅπου διέτριβεν ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Ἑρρίκου Δ', νὰ διεγείρῃ μετὰ τοῦ Φιλαρᾶ καὶ μετ' ἄλλων Ἑλλήνων εἰς ἐπανάστασιν τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ διοργανίσῃ σταυροφορίαν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως· τὰ ὀνειροπολήματα ὅμως πάντων τούτων ἔμειναν ὀνειροπολήματα καὶ ὁ Νεβὲρ

[1] Ἴδε Δοσιθέου Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολ. πατριαρχ., σ. 1112 καὶ 1180 καὶ Κ. Σάθα Νεοελλ. Φιλολ., σ. 250—254. Ὁ μαθητὴς τοῦ Κορυδαλλέως Γερμανὸς ὁ Λοκρὸς ἰδοὺ τί λέγει περὶ τοῦ διδασκάλου του καὶ τῆς ἐν Ἀθήναις διδασκαλίας αὐτοῦ δι' ἰδιογράφου σημειώσεως ἐν κώδικί τινι τῆς βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας· «Κατὰ τὸ 1645 ἔτος ἠκροώμεθα φιλοσοφίας ἐν Ἀθήναις παρὰ Θεοφίλῳ τῷ Κο-»ρυδαλλεῖ· ἦν δὲ οὗτος ἄκρος εἰς φιλοσοφίαν ὑπερηκοντηκὼς οὐ μόνον πάντας »τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ φιλοσοφοῦντας, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἡμετέρων οὐ »κατόπιν ἰών. Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν τοῦ Κορυδαλλέως ἐμελετῶμεν ἀλλήλοις »τὰ ἀκουσθέντα ὅ τε Νεκτάριος καὶ Διονύσιος ὁ ἐκ Ναυπλίου καὶ δύο τῶν εὐγε-»νῶν Ἀθηναίων καὶ μετὰ τούτων ἐγώ. Ἦλθεν ἐξ Ἰωαννίνων Νικηφόρος τις »Πριγγελεὺς τὸ ἐπίκλην, Ἀθηναῖος καὶ αὐτός, ὃς ἤρξατο πειράζειν ἡμᾶς προ-»βλήμασί τισιν ἐκ τῶν τοῦ Κουρσούλου τοῦ Κερκυραίου μαθητῶν προβληθεῖ-»σιν εἰς Ἰωάννινα, πρὸς ἃ ἐγέγραπτο ἡ ἐπιστολὴ τὸν προβαλλόμενον εἰς σι-»γὴν ἐλάσασα».

ἔχαιρε μόνον ἀνευφημούμενος ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Φιλαρᾶν ὡς «Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος» καὶ «λαμπρὸς Μεσίας[1]». Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν σχεδίων τοῦ Νεβὲρ ὁ Φιλαρᾶς μετέβη εἰς Παρισίους, ἔνθα ἐγνώρισε καὶ ἀπέκτησε προστάτην τὸν τότε πανίσχυρον πρωθυπουργὸν τῆς Γαλλίας καρδινάλιον Ῥισχελιέ. Ἀκολούθως περιηγήθη διάφορα ἄλλα μέρη τῆς Εὐρώπης καὶ ἐγνώρισε τοὺς ἐπισημοτάτους τοῦ τότε καιροῦ ἄνδρας, οὓς προσεπάθει νὰ κερδήσῃ ὑπὲρ τοῦ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος σχεδίου του. Ἐκ τῶν γνωστῶν του ἀνδρῶν τούτων ἦτο καὶ ὁ δαιμόνιος Ἄγγλος ποιητὴς τοῦ Ἀπολεσθέντος Παραδείσου Μίλτων, οὗτινος σῴζονται δύο λατινικαὶ ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν διάσημον Ἀθηναῖον. Μετὰ πολλὰς περιπλανήσεις ὁ Φιλαρᾶς διωρίσθη τελευταῖον βιβλιοθηκάριος τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης ἐν Ἑνετίᾳ, πρὶν ὅμως ἀναλάβῃ τὴν θέσιν ταύτην ἀπεβίωσεν ἐν Παρισίοις τῷ 1673 ἐκ λιθιάσεως. Σῴζονται τοῦ Φιλαρᾶ διάφορα ἔργα, τὰ μὲν ἐκδεδομένα ἤδη, τὰ δὲ χειρόγραφα ἔτι, ἐν οἷς καὶ Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς ὑπουργίας τοῦ Ῥισχελιέ[2]. Περὶ τοῦ Ἀθηναίου τούτου, ἰδοὺ τί γράφει ἐξ Ἀθηνῶν ὁ περιηγητὴς Κορνήλιος Μάγνης τὴν 17ην Δεκεμβρίου 1674, ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατόν του, πρὸς τὸν Καρδινάλιον Ἀτζαϊώλην, ἀπόγονον τῶν πρῴην ὁμωνύμων δουκῶν· «Ἤκμασεν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ Ἀθη- »ναῖός τις, ὅστις διὰ τῆς μεγάλης παιδείας του διέπρεψε μεγάλως ἐν »Εὐρώπῃ. Τὸν εἶδον ἐν Ἑνετίᾳ ἐκπληροῦντα τὴν τελευταίαν ἀποστολήν »του ἐκ μέρους τοῦ δουκὸς τῆς Πάρμας. Κατεῖχε τὴν πρώτην θέσιν με- »ταξὺ τῶν πεπαιδευμένων διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς καὶ τὴν βα- »θεῖαν μελέτην τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἔμαθον ἐνταῦθα τὸν θά- »νατόν του. Ἀνεζήτησα τὴν βιβλιοθήκην αὐτοῦ περιέχουσαν πολλὰ σπά- »νια καὶ ἐκλεκτά. Ἰδίως δ' ἐφρόντισα περὶ τῶν χειρογράφων τῶν ἀφο- »ρώντων, ὡς γνωρίζω, τὴν ὑπουργίαν τοῦ καρδιναλίου Ῥισχελιέ, ἀλλ' »ἔμαθον ὅτι, μὴ ἔχων τὰ ἀπαιτούμενα ἔξοδα κατὰ τὴν ἐξ Ἰταλίας »ἀναχώρησίν του, ἠναγκάσθη νὰ τὰ πωλήσῃ. Εὗρον ἐν τούτοις δύο »τόμους τοῦ γεωγραφικοῦ ἄτλαντος. Εἷς μόνος ἀνεψιός του ἐξ ἀδελφοῦ »σῴζεται ἐνταῦθα, ὀκταέτης τὴν ἡλικίαν, ὁμώνυμος τῷ θείῳ, πνευματώδης . . . » κτλ.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ διάσημος οὗτος Ἀθηναῖος, οὗτινος ὁ βίος καὶ αἱ περιπέτειαι ὁμοιάζουσιν ἐν πολλοῖς πρὸς τὰς τοῦ Βησσαρίωνος· διότι

[1] Ἴδε Buchon, Nouvelles Recherches, τόμ. Α', σ. 251.
[2] Ἴδε Κ. Σάθα, Νεοελλ. Φιλολ. σ. 289 – 293.

καὶ ἐκεῖνος κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα καὶ ὁ Φιλαρᾶς κατὰ τὸν 17ον, προσεπάθησαν προηγούμενοι τὴν Εὐρώπην νὰ πείσωσι τοὺς ἡγεμόνας καὶ τοὺς διασήμους ἄνδρας αὐτῆς ὅπως κηρύξωσι πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐλευθερώσωσιν ἐκ τοῦ ζυγοῦ τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς· ἀμφοτέρων ὅμως αἱ ἀκάματοι καὶ πατριωτικαὶ προσπάθειαι ὑπῆρξαν ἄνευ ἀποτελέσματος καὶ ἀπήχησαν μάτην, ὡς φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Οὐχ ἧττον ὁ Φιλαρᾶς καὶ ὁ Κορυδαλλεύς, οἱ σπουδαιότατοι Ἕλληνες ἀπόστολοι καὶ ἀναμορφωταὶ τοῦ 17ου αἰῶνος, περιποιοῦσι μεγάλην τιμὴν εἰς τὰς Ἀθήνας τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ὁ βίος αὐτῶν μαρτυρεῖ, ὅτι αὗται ἦσαν τότε τὸ σημαντικώτερον πνευματικὸν καὶ ἐθνικὸν κέντρον τῆς Ἑλλάδος, ἴσως δὲ καὶ ὁλοκλήρου τῆς Ἀνατολῆς. Ταύτην δὲ τὴν ἔξοχον θέσιν ἤθελον διατηρήσει αἱ Ἀθῆναι ἄνευ διακοπῆς τινος ἀπαραμείωτον μέχρι τέλους τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ κατὰ τὸν ἑπόμενον, ἂν μὴ ἐπήρχοντο ἔκτακτά τινα γεγονότα, διαταράξαντα σοβαρώτατα τὴν φορὰν τοῦ βίου αὐτῶν καὶ μεγάλας ἐπενεγκόντα τῇ χώρᾳ μεταβολάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΕΝΕΤΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ ΚΑΙ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΙΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ 1677-1690 ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΑΥΤΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1754.

Τὰ διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοὺς Τούρκους τόσον σπουδαῖα περιστατικά, τὰ ἀναστατώσαντα αὐτὰς περὶ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος, ἦσαν ἐπεισόδιόν τι τοῦ μακροῦ μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑνετῶν πολέμου, τὸν ὁποῖον ἐν ἔτει 1684 ἡ Ἑνετία διὰ πρώτην φορὰν καὶ πρὸς ἔκπληξιν τοῦ κόσμου ὅλου ἐκήρυξεν αὐτὴ κατὰ τοῦ μεγαλου καὶ φοβεροῦ τῶν Τούρκων κυρίου.

Τὸ τουρκικὸν κράτος καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤδη εἶχεν ἀποβῆ τὸ φόβητρον τῆς χριστιανοσύνης καὶ μέγας κίνδυνος τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνδιαφερομένων δυνάμεων, μετὰ τὴν κατάληψιν ὅμως τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, καὶ ἰδίως διὰ τοῦ μεγαλου σουλτάνου Σολιμὰν Β'. (1520 — 1566), περιελθὸν εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ἰσχύος καὶ δόξης του καὶ μέχρι τῶν προθύρων τῆς Βιέννης ἐπεκταθέν, ἐνέβαλεν εἰς φόβον καὶ ἀγωνίαν ὁλόκληρον τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην, ἥτις ἤρξατο κινουμένη, ὅπως θέσῃ φραγμὸν εἰς τῶν Ὀθωμανῶν τὴν προϊοῦσαν ἐπέκτασιν καὶ δύναμιν. Ὁ ἀνασχηματισμὸς τῆς μεγάλης δυτικῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ Κάρολον τὸν Ε' παρεσκεύασεν ἀντίρροπον τῶν Τούρκων χριστιανικὴν δύναμιν, ὁ δὲ κατὰ τῶν Μουσουλμάνων ἀγὼν ἀπὸ τῶν παραδουναβίων χωρῶν ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν Μεσόγειον. Ἡ περὶ τὴν Ναύπακτον πολύκροτος καταναυμάχησις τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐν ἔτει 1571 ὑπὸ τῶν ἡνωμένων χριστιανικῶν στόλων, ναυαρχοῦντος τοῦ νόθου υἱοῦ Καρόλου τοῦ Ε'. Δὸν Ζουὰν τοῦ Αὐστριακοῦ, παρέσχεν ἐλπίδας κατατροπώσεως τῶν Τούρκων καὶ κατὰ ξηράν, ὄντως δ' ἤρξατο ἔκτοτε ἀναστελλομένη ἡ τέως ἀκράτητος αὐτῶν ἐπὶ τὰ πρόσω πορεία. Ἀλλ' ἡ θρησκευτικὴ ἀναμόρφωσις καὶ ὁ ἐκ ταύτης προκληθεὶς περιπετειώδης τριακονταετὴς μεταξὺ καθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων πόλεμος (1618—1648), πρὸς δὲ ἡ μεγάλη μεταξὺ τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῶν ἰσχυρῶν τῆς Γαλλίας βασιλέων ἀντιζηλία ἀπησχόλουν ἐπὶ τοσοῦτον τὴν δυτικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τὰς

ἄλλας ἐν Εὐρώπῃ χριστιανικὰς δυνάμεις, ὥστε ἡνωμένη τις κατὰ τῶν Τούρκων ἐπίθεσις ἐπὶ πολὺ δὲν ἦτο πλέον δυνατή, μεμονωμένη δ' οὐδεμία δύναμις ἴσχυε νὰ παλαίσῃ ἐπὶ μακρὸν πρὸς τὸν τουρκικὸν κολοσσόν. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀποσπάσει τῷ 1571 τὴν Κύπρον ἀπὸ τοὺς Ἑνετούς, κληρονομήσαντας τὴν μεγαλόνησον ἐκείνην τῷ 1485 ἀπὸ τῆς συμπολίτιδός των βασιλίσσης αὐτῆς Αἰκατερίνης Κορνάρου Λουζινιάν. Τῷ δὲ 1669 μετὰ μακρὸν ἀγῶνα ἐξέβαλον αὐτοὺς καὶ ἐκ τῆς Κρήτης. Ἐπειδὴ δὲ τῷ μὲν 1470 οἱ Ἑνετοὶ εἶχον ἤδη ἀπολέσει τὴν Εὔβοιαν, τῷ δὲ 1500 τὴν Κορώνην καὶ Μεθώνην καὶ τῷ 1540 τὸ Ναύπλιον καὶ τὴν Μονεμβασίαν, πάσας ἁλωθείσας ὑπὸ τῶν Τούρκων, μετὰ τὴν ἀπώλειαν καὶ τῆς Κρήτης ἀπεκλείσθησαν ὁλοτελῶς ἐκ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, ὁ δ' ὄλεθρος τῆς ἐκ τῶν ἀποικιῶν καὶ τῆς ἐμπορίας ζώσης θαλασσοβίου πολιτείας ταύτης ἦτο πλέον βέβαιος. Ἀνέλαβε λοιπὸν τούτου ἕνεκα ἡ Ἑνετία καὶ μόνη σχεδὸν τὸν περὶ ζωῆς καὶ θανάτου πρὸς τοὺς Τούρκους ἀγῶνα. Ἐνεθαρρύνετο εἰς τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν ἔτει 1683 ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκία τῆς Βιέννης ἀπέτυχεν, οἱ δὲ Γερμανοὶ καὶ ἄλλοι μετ' αὐτῶν ἡνωμένοι χριστιανοὶ ἔθραυσαν καὶ κατὰ ξηρὰν τὴν τέως ἀήττητον δύναμιν τῶν Μουσουλμάνων, ἐξηκολούθουν δὲ πολεμοῦντες αὐτοὺς ἐν ταῖς παρὰ τὸν Δούναβιν χώραις. Εὑρίσκοντο ἄρα οἱ Τοῦρκοι περὶ τὸ 1684 ἐν ἀρχῇ τῆς ὁριστικῆς ὑποχωρήσεως καὶ παρακμῆς των, ὅτε οἱ Ἑνετοὶ ἀπεφάσισαν νὰ ῥίψωσι τὸν κῦβον φοβερᾶς πρὸς αὐτοὺς πάλης. Διὰ στρατολογιῶν λοιπὸν ἐν Γερμανίᾳ καὶ διὰ συνθηκῶν πρὸς ἡγεμόνας τῆς χώρας ἐκείνης εἶχε παρασκευάσει ἡ Ἑνετία στρατὸν σημαντικὸν καὶ ἤδη ἐν ἔτει 1685 ἔθηκεν αὐτὸν εἰς κίνησιν ὑπὸ τὸν ἔξοχον Ἑνετὸν Φραγκῖσκον Μοροζίνην. Ἡ πρώτη τῶν Ἑνετῶν ἐκστρατεία ἐγένετο κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1685 καὶ ὡς ἀποτέλεσμα ἔσχε τὴν ἐκπολιόρκησιν τῆς Κορώνης καὶ τῶν Καλαμῶν, τὴν κατοχὴν καὶ διαφόρων ἄλλων ὀχυρῶν θέσεων ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τὴν ἐξέγερσιν τῶν Μανιατῶν εἰς ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Τούρκων. Κατὰ δὲ τὸν ἐπελθόντα χειμῶνα τὸ μεγαλείτερον τῶν Ἑνετῶν σῶμα ἀπεχώρησεν εἰς Ζάκυνθον, ὅπως διαχειμάσῃ αὐτόθι καὶ ἐνισχυθῇ ἔτι πλέον. Ὁ Μοροζίνης ἐζήτησε τότε παρὰ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως τὴν ἀποστολὴν στρατηγοῦ τινος ἐμπείρου καὶ εὐπειθοῦς, ὅπως μεταχειρίζηται αὐτὸν ὡς ὄργανον πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων του, ἡ δὲ Ἑνετία ἔπεμψεν αὐτῷ τοιοῦτον τὸν ἀνδρεῖον καὶ διακεκριμένον Σουηδὸν στρατιωτικὸν κόμητα Ὄθωνα Γου-

λιέλμον Καινιξμὰρκ (Kœnigsmark), ὃν ἐμισθώσατο ἀντὶ 18,000 ἐνετικῶν φλωρίων κατ' ἔτος καὶ ἀντὶ πάντων τῶν πρὸς διατήρησιν τῆς θεραπείας του ἐξόδων[1]. Τὸ ἑπόμενον λοιπὸν ἔτος 1686 ὁ στρατὸς ἐξώρμησεν ἐκ νέου ἰσχυρότερος (10,800 ἄνδρες) καὶ κάλλιον διωργανισμένος, ἐπολιόρκησε καὶ ἐκυρίευσε τὸ Ναβαρῖνον, τὴν Μεθώνην καὶ τὸ Ναύπλιον, τὰ τρία σπουδαιότερα φρούρια τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἐγένετο οὕτω πράγματι κύριος τῆς χερσονήσου ἄνευ σπουδαίας ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ἀντιστάσεως. Οἱ Τοῦρκοι δηλ. ἦσαν, ὡς εἴπομεν, μεγάλως ἀπησχολημένοι κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα ὑπὸ τοῦ πρὸς βορρᾶν κατὰ τῶν Αὐστριακῶν καὶ Πολωνῶν γιγαντιαίου πολέμου καὶ τούτου ἕνεκα ὀλίγην ἠδύναντο νὰ δώσωσι προσοχὴν εἰς τὰ ἐν Πελοποννήσῳ συμβαίνοντα. Ἐν ἔτει 1683 εἶχον ἡττηθῆ οἱ τουρκικοὶ στρατοὶ ἐν Οὐγγαρίᾳ καὶ ἐν ἔτει 1684 ἀπώλεσαν ἐπανειλημμένως πολλὰς ὀχυρὰς θέσεις, ἃς κατεῖχον αὐτόθι, μέχρις ὅτου τὸ ἔτος 1686 περιῆλθεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν καὶ ἡ Πέστη, τὸ ἰσχυρότερον τῶν Τούρκων ὁρμητήριον. Ἐν τοιαύτῃ λοιπὸν τῶν τουρκικῶν πραγμάτων καταστάσει ἐννοεῖται ὅτι οἱ Ἐνετοὶ πάντοτε ἀκωλύτως σχεδὸν προὐχώρουν ἐν Ἑλλάδι. Ἡ ἐκστρατία τοῦ 1687 ἐγένετο ὀλίγον ἀργότερον τοῦ συνήθους, διότι ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις κατεγίνετο ν' ἀναπληρώσῃ τὰς ὑπὸ τοῦ πολέμου καὶ τῶν νόσων ἀραιωθείσας τῶν ταγμάτων της τάξεις καὶ περὶ τὴν ἐξάσκησιν τῶν νεοσυλλέκτων. Τούτου ἕνεκα μόλις κατὰ Ἰούλιον ἐξεκίνησεν ὁ ἐξ 7,000 ἀνδρῶν συγκείμενος στρατὸς τῶν Ἐνετῶν πρὸς τὰς ὀχυρὰς Πάτρας καὶ συνεκρότησαν αὐτόθι τὴν περιβόητον ἐκείνην πρὸς τοὺς Τούρκους μάχην, ἥτις ἀπεφάσισε περὶ τῆς τύχης τοῦ ὅλου πολέμου Οἱ νικηταὶ Ἐνετοὶ ἀπέβησαν ἔκτοτε κύριοι ὁλοκλήρου τῆς χερσονήσου ἐπὶ 28 ὅλα ἔτη, καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Μοροζίνης ἐπωνομάσθη ὑπὸ τῆς ἐνετικῆς γερουσίας Πελοποννησιακός, οἱ δ' Ἕλληνες τῆς χώρας κάτοικοι, καὶ ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ ἀκόμη, ἤρξαντο νὰ πέμπωσι

[1] Ἴδε Laborde ἐν τόμ. Β', σ. 92 ἐπ. διεξοδικῶς. Ἐν τῇ συνοδείᾳ τοῦ Καινιξμὰρκ ὡς φίλη καὶ σύντροφος τῆς εὐγενοῦς συζύγου του εὑρίσκετο ἡ λογία Σουηδὴ Ἄννα Α. Kerhjelm ἢ Agriconia, ὡς ἐπὶ τὸ λατινικώτερον καλεῖ ἑαυτήν, ἥτις ἐν ἐπιστολαῖς πρὸς τὸν ἀδελφόν της διέσωσε πολυτίμους περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης καὶ τῆς ἁλώσεως τῶν Ἀθηνῶν πληροφορίας. Ὁ Laborde ἐν παραρτήματι τοῦ Β' τόμου ἐδημοσίευσε πέντε λίαν περιέργους ἐπιστολὰς τῆς Ἄννης Ἀγρικονίας, ὧν μία ἐξ Ἀθηνῶν τῇ 8)18 Ὀκτωβρ. 1687, καὶ τὸ ἡμερόγιον αὐτῆς.

πρέσβεις εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑνετῶν, ὅπως προσφέρωσιν αὐτοῖς τὴν φιλίαν των, ἢ ἐπικαλεσθῶσιν αὐτῶν τὴν προστασίαν. Ἐκ τῶν πόλεων τῶν τεθεισῶν ἑκουσίως ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ κυριαρχίαν τῶν Ἑνετῶν ἦσαν καὶ αἱ Ἀθῆναι, αἵτινες καὶ εἰσηκούσθησαν, τῶν Ἑνετῶν δεχθέντων νὰ καταλάβωσι τὴν χώραν. Γνωρίζομεν ἤδη ὅτι οἱ νεαροὶ υἱοὶ τῶν Ἀθηναίων ἀρχόντων πολλάκις ἀπεδήμουν εἰς Ἑνετίαν, ὅπως ἐκπαιδευθῶσι τελειότερον ἐν τῷ ἐκεῖ Ἑλληνικῷ Φροντιστηρίῳ. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο νὰ ἔχωσιν οἱ Ἀθηναῖοι συμπαθείας πρὸς τὴν Ἑνετίαν καὶ μετ' ἀνυποκρίτου χαρᾶς νὰ χαιρετίσωσι τὰς τότε νίκας αὐτῆς κατὰ τῶν Τούρκων, νὰ εὔχωνται δὲ καὶ τῶν Ἀθηνῶν τὴν κατοχὴν ὑπ' ἐκείνων. Ἀλλὰ τὰς διαθέσεις ταύτας τῶν Ἀθηναίων ἐπηύξανε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ αὐθαιρεσία καὶ αἱ βιαιοπραγίαι τῶν Τούρκων, ἐξ ὧν πολύ, ὡς εἴδομεν, εἶχον ὑποφέρει ἐσχάτως, ὁ δὲ εὐπατρίδης Μιχαὴλ Λίμπονας ἔπεσε καὶ θῦμα αὐτῶν ἕνεκα τῶν ὑπὲρ τῆς πόλεως προσπαθειῶν του. Ἐπεκαλέσθησαν λοιπὸν διὰ πρεσβείας τὴν ἄφιξιν τῶν Ἑνετῶν καὶ οὗτοι ὑπεσχέθησαν τοῦτο. Ἡ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ὅμως τουρκικὴ φρουρὰ εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἀποκρούσῃ ἐπιμόνως τοὺς Ἑνετοὺς καὶ νὰ ἐμποδίσῃ παντὶ σθένει τὴν ὑπ' αὐτῶν κατάληψιν τῆς χώρας. Μαθόντες δ' οἱ Τοῦρκοι παρά τε φυγάδων ἐκ Πελοποννήσου καὶ παρ' ἀπεσταλμένων κατασκόπων ὅτι οἱ Ἑνετοὶ μετεχειρίζοντο συνήθως ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ τὸ πυροβολικὸν πρὸς ἐκπολιόρκησιν φρουρίων καὶ ὑποθέσαντες ὅτι τὴν αὐτὴν μέθοδον ἤθελον μεταχειρισθῆ καὶ ἐν Ἀθήναις ἤρξαντο νὰ ἀντιπαρασκευάζωνται καὶ νὰ λαμβάνωσι μέτρα, ὅπως ἐξουδετερώσωσι τὴν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐπενέργειαν τοῦ ἐνετικοῦ πυροβολικοῦ. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ὕψωσαν περισσότερον τὸ δυτικομεσημβρινὸν τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως, ἔνθα ἦτο πιθανωτάτη ἡ προσβολὴ τῶν πολεμίων, ἔπειτα δέ, ἵνα ἀποστομῶσι τὸ ἐκ τῶν καταντικρὺ λόφων πῦρ τῶν πολεμίων, ἔνθα προέβλεπον ὅτι ἤθελον στήσει οὗτοι τὰ τηλεβόλα των, ἵδρυσαν νέαν κανονιοστοιχίαν πρὸ τῶν Προπυλαίων ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ὃν ἐπὶ τούτῳ κατέρριψαν[1], καὶ ἄλλως δὲ διὰ τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων κατὰ τὸ

[1] Ἐντεῦθεν προῆλθε πρῶτον μὲν ὅτι ὁ Spon εἶδε τὸν ναὸν ὁλόκληρον ἱστάμενον ἐν ἔτει 1686, ἐνῷ οἱ μετ' αὐτὸν περιηγηταὶ ὄχι, δεύτερον δ' ὅτι τὰ πρό τινων δεκαετηρίδων, τῷ 1835, κάτωθεν τῆς θέσεώς του ὑπὸ τὰ ἐρείπια ἀνευρεθέντα συστατικὰ τοῦ ναοῦ δὲν ἦσαν πολὺ συντετριμμένα, ὥστε κατωρθώθη νὰ ἀνασυσταθῇ ὁ ναὸς ἐν τῇ θέσει του.

ἑνὸν ἐξασφαλισθέντες ἐπερίμενον τὴν ἄφιξιν τῶν Ἐνετῶν. Οὗτοι δὲ εἶχον καταλάβει κατὰ Αὔγουστον τὴν Κόρινθον καὶ ὁ μεγαλεπίβολος Μοροζίνης ἐμελέτα νὰ κόψῃ τὸν Ἰσθμόν, ὅπως ἐξασφαλίσῃ οὕτω τὴν κατακτηθεῖσαν χερσόνησον, τὸ σχέδιον ὅμως τοῦτο δὲν ἐξετέλεσεν καὶ ὡς δύσκολον καὶ ἕνεκα τῶν πολεμικῶν ἐργασιῶν. Τὸ πολεμικὸν συμβούλιον ἀπεφάνθη ἐν Κορίνθῳ ὑπὲρ τῆς καὶ ἐντεῦθεν τοῦ Ἰσθμοῦ ἐξακολουθήσεως τῶν κατακτήσεων, ἀλλὰ τὸ προκεχωρηκὸς τῆς ὥρας τοῦ ἔτους καὶ ἡ ὑπὸ νόσων ἀραίωσις τοῦ στρατοῦ εἶχον πείσει τὸν Μοροζίνην νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος· ἐπὶ δὲ τοῦ παρόντος ἡτοιμάζετο νὰ πλεύσῃ εἰς Ναύπλιον καὶ νὰ διανείμῃ τὸν στρατὸν εἰς τὰς πέριξ πόλεις πρὸς διαχείμασιν. Τότε ὅμως ἦλθον πάλιν πρὸς αὐτὸν παρὰ τῶν Ἀθηναίων πρέσβεις ἱκετεύοντες νὰ μὴ ἀφήκῃ τὴν εὐκαιρίαν ταύτην νὰ παρέλθῃ, ἀλλὰ νὰ στρατεύσῃ ὡς τάχιστα ἐπὶ τὰς Ἀθήνας· διότι οἱ Τοῦρκοι ἐνταῦθα, ἅμα ἔμαθον τὴν ἅλωσιν τῆς Κορίνθου καὶ τὰ τόσον ταχέα τῶν Ἐνετῶν κατορθώματα, φοβηθέντες μετήνεγκον πᾶν ὅ,τι εἶχον εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ εὑρίσκοντο ἐν αὐτῇ μόνοι ἄνευ τινὸς ἐπικουρίας. Διέταξε λοιπὸν ὁ Μοροζίνης κατὰ τὴν 9|19 Σεπτεμβρίου[1] τὸν ἀπόπλουν καὶ ἐξεκίνησεν ἐπὶ τὰς Ἀθήνας μετὰ στρατοῦ ἐξ 7,880 ἀνδρῶν καὶ 870 ἵππων. Ἵνα δὲ ἐξαπατήσῃ τοὺς Τούρκους καὶ ἀποσπάσῃ τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν, προεξαπέστειλε τὸν ναύαρχον Βερνιέρον (Vernier) μετὰ μέρους τοῦ στόλου, διατάξας αὐτὸν νὰ εἰσπλεύσῃ τὸ μεταξὺ Εὐβοίας καὶ Ἀττικοβοιωτίας στενόν, ὅπως φανῇ ὅτι διευθύνεται ἐπὶ τὴν Χαλκίδα, τὸ στρατήγημα δὲ τοῦτο ἐπέτυχε πληρέστατα διότι ὁ ἐν Θήβαις Τοῦρκος σερασκέρης ἐξαπατηθεὶς τῷ ὄντι ἔστρεψε ὁλόκληρον τὴν προσοχήν του ἐκεῖσε, οἱ δ' ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως Τοῦρκοι ἀναθαρρήσαντες ἤρξαντο

[1] Αἱ χρονολογίαι κατὰ τὸ ἡμερολόγιον τῆς Ἄννης Ἀγρικονίας μὲ διαφορὰν δέκα μόνων ἡμερῶν μεταξὺ ἰουλιανῆς καὶ γρηγοριανῆς χρονολογίας, ὅση ὑπῆρχε τότε. Ἀλλ' ἐν Μηνιαίῳ τῆς Χριστιανικῆς Ἑταιρίας Ἀθηνῶν ἐκ τοῦ ἔτους 1683 ὑπάρχει ἡ ἑξῆς σημείωσις· «1687 Σεπτεμβρ. 9 ἐφάνη ἡ ἀρμάδα τοῦ Βενετσιάνου ἡμέρα σάβατο καὶ τὴν κυριακὴ ἀνέβη τὸ ἀσχέρη ἀπάνο καὶ τὴν πέμπτην ἄρχησεν ὁ πόλεμος καὶ τὴν Κυριακῆ ὥρα ἐνάτη ἐπαραδόθη τὸ κάστρο τῆς Ἀθήνας.» Ἡ φαινομένη μεταξὺ τοῦ σημειώματος τούτου καὶ τῆς ἡμερολογίας τῆς Σουηδῆς λογίας διαφορὰ μιᾶς ἡμέρας προέρχεται ἐκ λάθους τοῦ γράψαντος τὸ σημείωμα· διότι ἡ 9η Σεπτεμβρίου 1687 δὲν ἦτο Σάββατον ἀλλὰ Παρασκευή, τὸ δὲ Σάββατον ἦτο ἡ 10|20. Τοῦτο ἐξακρίβωσε ὑπολογίσας κατὰ παράκλησιν ἡμῶν ὁ φίλος διευθυντὴς τοῦ Ἀστεροσκοπείου Δημήτριος Αἰγινήτης.

καταβιβάζοντες πάλιν τὰ ὑπάρχοντά των εἰς τὴν πόλιν. Ὁποία ὅμως ὑπῆρξεν ἡ ἔκπληξίς των, ὅτε αἴφνης εἶδον τὴν πρωίαν τῆς 10|20 Σεπτεμβρίου, ἡμέρας Σαββάτου, τὸν μὲν ἐνετικὸν στόλον ἠγκυροβολημένον ἐν Πειραιεῖ, τὸν δὲ στρατὸν ἤδη ἀποβιβασθέντα καὶ ἐστρατοπεδευμένον ἐν τῷ ἐλαιῶνι! Πάντες κατέφυγον ὅσον τάχος εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἐβίασαν τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους νὰ μεταφέρωσιν ἐκεῖσε πᾶν ὅ,τι εἶχον ἐξ ὅπλων, πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν, διότι ἐσκόπουν ν' ἀντιστῶσιν ὡς οἷόν τε περισσότερον, ὅπως δώσωσι καιρὸν τῷ σερασκέρῃ νὰ σπεύσῃ ἐκ Θηβῶν εἰς ἐπικουρίαν· ἐπιπίπτοντες δὲ κατὰ τῶν δισταζόντων Ἑλλήνων ἔκοπτον αὐτῶν τὰς κεφαλὰς ἢ βίᾳ ἀπῆγον εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ὡς λέγει ἡ αὐτόπτις Ἄννα Ἀγρικονία. Οἱ δὲ Ἕλληνες τῶν Ἀθηνῶν εὑρέθησαν εἰς δεινὴν τῷ ὄντι καὶ λίαν ἀκροσφαλῆ τότε θέσιν ἀμφιταλαντευόμενοι μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑνετῶν· διότι ἤρξαντο νὰ φοβῶνται, μήπως οἱ Τοῦρκοι ἀνθέξωσι καί, ἀποτυχούσης τῆς ἐκστρατείας τῶν Ἑνετῶν, ἐκτεθῶσιν εἰς τὴν φοβερωτέραν ἐκείνων ἐκδίκησιν. Τελευταῖον ὅμως ὑπερίσχυσεν ἡ ἐπὶ τὸ μέλλον καὶ τὴν τύχην ἐλπὶς καὶ ἐπιτροπὴ συνισταμένη ἐκ τῶν προκριτωτέρων πολιτῶν, τῶν ἀδελφῶν Πέτρου καὶ Δημητρίου Γάσπαρη, τοῦ διδασκάλου Ἀργυροῦ Βελανδῆ καὶ τοῦ Σπυρίδωνος Περούλη μετὰ τοῦ ἀρχιερέως Ἰακώβου, τοῦ ἐν ἔτει 1671 διαδεχθέντος Ἄνθιμον τὸν Γ', ἐπὶ κεφαλῆς μετέβη εἰς Πειραιᾶ πρὸς τὸν Μοροζίνην προσφέρουσα αὐτῷ τὴν ὑποταγὴν τῶν κατοίκων καὶ ὑπισχνουμένη πᾶσαν δυνατὴν βοήθειαν πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως.

Ὁ δὲ Μοροζίνης, ἰδὼν ὅτι ἦτο ἤδη καιρός, διέταξεν ἀμέσως τὸν στρατὸν νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰς Ἀθήνας, τῆς μὲν ἐμπροσθοφυλακῆς προβαινούσης πρὸς κατασκόπευσιν τῆς χώρας, τοῦ δὲ κυρίου σώματος καὶ τῆς ὀπισθοφυλακῆς ἀκολουθουσῶν ὑπὸ τὸν Καινιξμάρκ. Καὶ ἡ μὲν ἐμπροσθοφυλακὴ εἰσήλασεν εἰς τὴν πόλιν καὶ κατέλαβε τὰς κενὰς τῶν Τούρκων οἰκίας, τὸ δὲ λοιπὸν σῶμα ἐστρατοπέδευσεν ἔξω παρὰ τὸν ἐλαιῶνα, ἀφοῦ κατέλαβε καὶ διαφόρους ἐπικαίρους περὶ τὴν Ἀκρόπολιν θέσεις πρὸς ἀποκλεισμὸν αὐτῆς, παρευθὺς δ' ἐπέμφθη εἰς τοὺς ἐν Ἀκροπόλει Τούρκους κήρυξ προσκαλῶν αὐτοὺς νὰ παραδώσωσι τὸ φρούριον, ἀλλ' ἐκεῖνοι ἀπήντησαν ὅτι ἐσκόπουν ν' ἀντιστῶσιν, ὥστε οὐδὲν ἄλλο ὑπελείπετο ἢ ἡ κυρίευσις τοῦ φρουρίου διὰ πολιορκίας καὶ βομβαρδισμοῦ. Ἡ ἅλωσις ἐν τούτοις τῆς Ἀκροπόλεως ἦτο δυσχερεστάτη, διηγεῖται ἡ Ἄννα Ἀγρικονία· διότι ἦτο ἀδύνατος ἡ κατασκευὴ ὑπονόμων[1]. Τὴν

[1] Παρὰ Laborde ἐν τόμ. Β', σ. 277.

εἴσοδον τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ μόνον βατὸν αὐτῆς μέρος, ὑπερίσπιζον δύο τουρκικαὶ κανονιοστοιχίαι ἐκ πέντε τηλεβόλων ἑκάστη, τὸ δὲ θέατρον τοῦ Ἡρώδου ἦτο ἐπίσης κατειλημμένον ὑπὸ Τούρκων συγκοινωνούντων μετὰ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει. Ὁ Καινιξμὰρκ λοιπὸν συνεβουλεύθη τοὺς μηχανικούς του περὶ τῶν καταλλήλων θέσεων πρὸς τοποθέτησιν τῶν τηλεβόλων του καὶ κατὰ τὴν γνώμην τούτων ἔστησε μίαν μὲν κανονιοστοιχίαν ἐκ πέντε τηλεβόλων τῶν 50 λιτρῶν ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Μουσῶν, ἑτέραν δὲ ἐξ ὀκτὼ τηλεβόλων τῶν 20 λιτρῶν ἐπὶ τοῦ τῆς Πνυκὸς λόφου, ὧν ἡ μὲν πρώτη σκοπὸν εἶχε ν' ἀνοίξῃ ῥῆγμα ἐν τῇ εἰσόδῳ, ἡ δὲ δευτέρα ν' ἀποστομώνῃ καὶ ἐξουδετεροῖ τὸ πῦρ τῶν τουρκικῶν κανονιοστοιχιῶν, ἐνῷ συγχρόνως τέσσαρα ὀβούζια τῶν 500 λιτρῶν, ἐστημένα εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ἀρείου Πάγου παρὰ τὴν κατοικίαν τοῦ ἀρχιερέως, ἐξεσφενδόνιζον ἐκπυρσοκροτικὰς βόμβας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀκροπόλεως[1]. Τὴν 13|23 Σεπτεμβρίου πάντα ταῦτα ἦσαν ἕτοιμα καὶ τὸ πῦρ ἤρχισεν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Μουττώνη (Muttoni) μετὰ σφοδρότητος, ἀλλ' ἄνευ τῶν προσδοκωμένων ἀποτελεσμάτων· διότι τὰ μὲν ἐνετικὰ τηλεβόλα ὀλίγον ἴσχυον κατὰ τῶν ἰσχυρῶν τειχῶν καὶ τῶν μαρμαρίνων οἰκοδομῶν τῆς Ἀκροπόλεως, τὰ δὲ βομβοβόλα ἔρριπτον συχνὰ τὰς βόμβας των ὑπεράνω αὐτῆς εἰς τὴν πόλιν, ἔνθα ἀσκόπως ἀνέφλεγον καὶ ἔκαιον τὰς οἰκίας. Ὁ Σουηδὸς στρατηγός, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς Ἄννης Ἀγροικονίας, ἐλυπεῖτο μεγάλως μὴ καταστραφῇ «ὁ ὡραῖος ναός, ὅστις ὑφίσταται ἀπὸ τριῶν χιλιάδων ἐτῶν καὶ ὅστις καλεῖται ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς», ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ παρακωλύσῃ τὸν βομβαρδισμόν. Πρὸς ἐπιτάχυνσιν λοιπὸν τῆς ἐκπολιορκήσεως ὁ Καινιξμὰρκ διέταξε νὰ στηθῶσι καὶ ἄλλα δύο βομβοβόλα εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς πόλεως καὶ πλησιέστερον τῆς Ἀκροπόλεως εἰς τὴν Πλάκα, συγχρόνως δ' οἱ μηχανικοί του κατεγίνοντο ν' ἀνοίξωσιν ὑπόνομον μέχρι τῶν τειχῶν τοῦ Θεμιστοκλέους, ὄπισθεν τοῦ σπηλαίου τῆς Ἀγραύλου, ὅπως ἀνατινάξωσιν αὐτὰ δι' ἐκπυρσοκροτήσεως εἰς τὸν ἀέρα, ἀλλὰ τὸ πετρῶδες τοῦ ἐδάφους ἔπεισεν αὐτοὺς καὶ παλιν περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς τελευταίας ταύτης ἐπιχειρήσεως. Ἤδη κατὰ τὴν 14|24 Σεπτεμβρίου εἶχε πέσει σφαῖρά τις εἰς τὴν ἐν τοῖς Προπυλαίοις μικρὰν πυριτιδαποθήκην καὶ δι' ἀναφλέξεως ἀνετίναξε καὶ κατέρριψεν αὐτά, ἀλλὰ τὴν 16|26 Σεπτεμβρίου,

[1] Πρβ. καὶ Laborde ἐν τόμ. Β', σ. 138 ἑπ.

ἡμέραν Παρακσευήν[1], ἐπέπρωτο νὰ συμβῇ δυστύχημά τι ἐν τῇ Ἀκροπόλει, ὅπερ οὔτε ἡ δι' αὐτοῦ κατορθωθεῖσα ἐπιτυχία τῆς τῶν Ἑνετῶν ἐπιχειρήσεως, οὔτε ὁλόκληρος ἡ ἀνθρωπότης ἦτο εἰς θέσιν ν' ἀναπληρώσῃ δεόντως. Περὶ τὴν ἑσπέραν δηλ. τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐνετική τις σφαῖρα πεσοῦσα ἐν τῷ Παρθενῶνι ἥναψε τὴν ἐν αὐτῷ μεγάλην τῶν Τούρκων πυριτιδαποθήκην καὶ κατερρίφθη ἀνατιναχθὲν μέγα μέρος τοῦ ἀπαραμιλλήτου ναοῦ τῆς Παλλάδος, τοῦ τελειοτέρου ἀριστοτεχνήματος ἀνθρωπίνης χειρός. «οὕτω δ' οὐδέποτε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ θέλει ἀντικατασταθῇ ὁ θαυμάσιος οὗτος ναός!», ἀναφωνεῖ περίλυπος ἡ Σουηδὴ λογία. Τὸ ἐκ τῆς φοβερᾶς ταύτης ἀναφλέξεως πῦρ διεδόθη καὶ εἰς τὰς πέριξ τουρκικὰς οἰκίας ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ἐμαίνετο δ' ἐπὶ δύο ὅλας ἡμέρας, ἐνῷ ἑτέρα σφαῖρα ἐφόνευσε τὸν φρούραρχον μετὰ τοῦ υἱοῦ του καὶ ἡ ἀποθάρρυνσις καὶ ὁ ἀπελπισμὸς ἤρξαντο νὰ καταλαμβάνωσι τοὺς Τούρκους[2]. Οἱ δὲ πολιορκηταὶ ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς φοβερᾶς ἐκείνης καὶ ἀπαισίας ἐκπυρσοκροτήσεως ἐξέβαλον κραυγὰς χαρᾶς φωνάζοντες οἱ μὲν Ἑνετοί, «Ζήτω ἡ ἡμετέρα πολιτεία!» (Viva la nostra republica!) οἱ δὲ Γερμανοί, «Νίκη! Ζήτω ὁ κόμης Καινιξμάρκ!» (Sieg! Hoch lebe Graf Koenigsmark!) Ἐν τούτοις οἱ Τοῦρκοι ἐπέμενον εἰσέτι μὴ ἐνδίδοντες καὶ τὴν 17|27 τοῦ μηνὸς πρωὶ ἰδόντες τέλος πάντων καταβαίνουσαν εἰς τὸν ἐλαιῶνα τὴν ἐκ τοῦ σερασκέρη τῶν Θηβῶν ἐπικουρίαν, ἀνέλαβον θάρρος καὶ ἐδιπλασίασαν τὰ πυρά των. Ἀλλ' ὁ Καινιξμὰρκ ἐματαίωσε καὶ ταύτας τὰς ἐλπίδας των· διότι, χωρὶς νὰ περιμένῃ τὸν πολέμιον, ὥρμησεν εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ καὶ τὸν ἐξεδίωξε φυγόντα αἰσχρῶς ἐκ τοῦ ἐλαιῶνος. Τότε τέλος πάντων, στερηθέντες πάσης ἐλπίδος οἱ Τοῦρκοι, ὕψωσαν λευκὴν σημαίαν καὶ ἐπρότειναν τῷ Μοροζίνῃ τὴν πρωίαν τῆς 18|28, ἡμέρας Κυριακῆς, ἀνακωχὴν καὶ ὅρους συνθήκης, ἀποστείλαντες καὶ πέντε ὁμήρους. Ὁ Μοροζίνης ἀπῄτει τὴν ἐντελῆ ὑποταγὴν τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει Τούρκων, ἀλλ' ὁ Καινιξμὰρκ ὑπῆρξε φιλανθρωπότερος καὶ οὕτως ἐπετράπη τοῖς πολιορκουμένοις ἐξελθόντες τῆς Ἀκροπόλεως ν' ἀναχωρήσωσι πανοικεὶ ἐκ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐντὸς πέντε ἡμερῶν ἀπὸ τῆς 19|29, φέροντες μεθ' ἑαυτῶν ὅσον φορτίον ἕκαστος ἠδύνατο νὰ φέρῃ ἐπὶ τῆς ῥά-

[1] Ὁ Leake μεταχειρίζεται ὀλίγον διαφορητικὴν χρονολογίαν (ἐν Τοπογραφίᾳ τῶν Ἀθηνῶν, Εἰσαγ. σ. 56 τῆς 6' γερμ. μεταφράσεως), ὁ Laborde ὅμως εἶνε ἀκριβέστερος· ἐν τόμ. Β', σ. 141 ἐπ. Πρβ. καὶ «Αἰῶνος» ἀριθ. 5080, 5081.

[2] Πρβ. ἔκθεσιν Μοροζίνη πρὸς τὸν δόγην παρὰ Laborde, Β', σ. 158 ἐπ.

χεος[1], ἀφοῦ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐλευθέρως ἐκποιήσωσιν ὅσα δυνηθῶσιν ἐκ τῶν ἀγαθῶν των, ὤφειλον ὅμως προηγουμένως νὰ παραδώσωσι τῷ νικητῇ ἵππους, ὅπλα, τηλεβόλα, τροφὰς καὶ τοὺς χριστιανοὺς καὶ Ἄραβας δούλους των. Οὕτω λοιπὸν τὴν 23[3 Ὀκτωβρίου ἡ τουρκικὴ φρουρὰ ἐκ 500 ἀνδρῶν ἐγκατέλιπε τὴν Ἀκρόπολιν καί, παρακολουθουμένη ὑπὸ 2500 ἔτι Τούρκων παντὸς γένους καὶ πάσης ἡλικίας, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἀποκαμόντες ἔρριψαν ἐπὶ τῆς εἰς Πειραιᾶ ὁδοῦ τὰ πράγματα, ἅτινα συναπεκόμιζον, διηυθύνθη εἰς Πειραιᾶ καὶ τῇ 25]5 ἐξέπλευσαν πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἐπὶ ἓξ ξένων εὐρωπαϊκῶν πλοίων. Ὁ Μοροζίνης καὶ ὁ Καινιξμὰρκ εἶχον δώσει τὰς αὐστηροτέρας διαταγὰς εἰς τὸν στρατόν, ὅπως σεβασθῇ τὸν ἐν δυστυχίᾳ ἀποχωροῦντα πολέμιον, ἀλλ' οἱ στρατιῶται οὐχ' ἧττον δὲν ἔλλειψαν νὰ κάμωσι κατάχρησιν τῆς ὑπεροχῆς των καὶ νὰ κακουργήσωσιν ἐπὶ τῶν φυγάδων[2].

Οἱ Ἑνετοί, οἵτινες πάντοτε ἐν τῷ συμμαχικῷ τούτῳ στρατῷ εἶχον τὴν θέσιν τῆς τιμῆς, κατέλαβον πάραυτα τὴν Ἀκρόπολιν, τὸ δὲ λοιπὸν στράτευμα διένειμεν ὁ Καινιξμὰρκ εἰς τὰς οἰκίας τῆς πόλεως. Ὁ διορισθεὶς φρούραρχος τῆς Ἀκροπόλεως κόμης Τώνιος Πομπήϊος (Tonio Pompei) πρώτην φροντίδα ἔσχε νὰ θάψῃ περὶ τὰ 300 ἄταφα μείναντα πτώματα ἀπὸ τῆς 16]26 Σεπτεμβρίου, νὰ ἐκκαθάρῃ ὀλίγον τὸ ἔδαφος ἐκ τῶν ἐρειπίων καὶ ν' ἀπαριθμήσῃ τὰ κυριευθέντα τηλεβόλα. Ὁ δὲ Μοροζίνης εἶχε συγκαλέσει κατὰ τὴν ἰδίαν τῆς συνθηκολογίας ἡμέραν, τὴν 19]29 Σεπτεμβρίου, εἰς τὴν ἐν Πειραιεῖ ναυαρχίδα του τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ στρατοῦ εἰς συμβούλιον, ἐν ᾧ ἐπρότεινεν, ἐπωφελούμενοι τὸν καταλαβόντα νῦν τοὺς Τούρκους φόβον, νὰ ὁρμήσωσι πάραυτα κατὰ τῆς Χαλκίδος, οἱ παρευρισκόμενοι ὅμως, Ἑνετοὶ πάντες, παρεκάλεσαν αὐτὸν νὰ συμβουλευθῇ περὶ τούτου τὸν Καινιξμάρκ, οὗτος δὲ παρέστησε τῷ Μοροζίνῃ τὰς πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου μεγάλας δυσκολίας ἕνεκα τοῦ ἐξασθενισμοῦ τοῦ στρατοῦ καὶ ἐπρότεινε νὰ διαχειμάσωσιν ἐν Ἀθήναις ἐστρατοπεδευμένοι πλησίον τῆς πόλεως, ὅπως περιμείνωσιν ἐπικουρίας, τὴν δὲ προσεχῆ ἄνοιξιν νὰ προβῶσι κατὰ τῆς Χαλκίδος. Οὕτω λοιπὸν ἀπεφασίσθη ἐν τῷ δευτέρῳ συμβουλίῳ τῆς 22]2 Ὀκτωβρίου νὰ μείνωσιν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸν χει-

[1] Ἄννα Ἀγρικονία καὶ Μοροζίνης παρὰ Laborde, ἔνθ. ἀνωτ.

[2] Πρβ. Laborde ἐν τόμ. Β', σ. 157. Τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ ὁ Μοροζίνης ἐν τῇ πρὸς τὸν δόγην ἐκθέσει του, ἥτις εὑρισκομένη χειρόγραφος ἐν τοῖς ἐνετικοῖς ἀρχείοις ἀπετυπώθη κατὰ τὰ οὐσιωδέστερα μέρη ὑπὸ Laborde.

μῶνα τοῦ 1687, καθόσον μάλιστα πανταχόθεν τῆς Πελοποννήσου ἤρχοντο κακαὶ περὶ τῆς ὑγιεινῆς καταστάσεως τῶν πόλεων εἰδήσεις[1]. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον καὶ διὰ νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν μετὰ τοῦ Πειραιῶς συγκοινωνίαν, ὅθεν ἐπορίζοντο τὰς ζωοτροφίας, κατεσκεύασαν κατὰ μῆκος τῆς πειραϊκῆς ὁδοῦ τρεῖς προμαχῶνας πρὸς ἀπόκρουσιν ἐνδεχομένων προσβολῶν ἐκ μέρους τοῦ ἱππικοῦ τοῦ σερασκέρη τῶν Θηβῶν, ἔτι δὲ ἀπέκλεισαν διὰ τείχους τὴν ὑπὸ τῶν λιμένων Πειραιῶς καὶ Ζέας σχηματιζομένην χερσόνησον, ἵνα οὕτως οὐ μόνον ἐνδεχομένας ἐπιθέσεις τῶν πολεμίων ἀποκρούωσιν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐν τῇ πόλει τῶν Ἀθηνῶν ἐνσκηψάσης τότε λοιμικῆς νόσου προφυλαχθῶσι[2]. Τοῖς δ' Ἀθηναίοις ἐχορήγησεν ὁ Μοροζίνης ἐξαιρετικὰς δημοτικὰς προνομίας καὶ ἐγχώριον κυβέρνησιν ὡς ἔπραξαν καὶ ἐν ἔτει 1394 οἱ Ἐνετοὶ κατὰ τὴν τότε παροδικὴν ὑπ' αὐτῶν κατοχὴν τῶν Ἀθηνῶν (σ. 389), διετήρησε δὲ καὶ τοῦ μητροπολίτου τὰς προνομίας καὶ τὴν ἐξέχουσαν θέσιν.

Οὕτω λοιπὸν αἱ Ἀθῆναι περιῆλθον πάλιν εἰς χεῖρας χριστιανῶν, αἱ δὲ ὁδοὶ τῆς πόλεως ἔβριθον παντοίων ξένων, οἵτινες ὅμως βεβαίως δὲν εἶχον ἐλθεῖ ἐνταῦθα, ὡς ἄλλοτε, ἑλκυόμενοι ὑπὸ τῆς παντοδαπῆς σοφίας καὶ καλλιτεχνίας, ἀλλ' ἦσαν πάντοτε κατακτηταὶ ξένοι. Ὁ Μοροζίνης εἰσῆλθεν ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐπεσκέφθη τὴν Ἀκρόπολιν, ἔνθα ἐθαύμασε τὰ ἀρχαῖα τῆς τέχνης ἔργα καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ ὑπὸ τῶν βομβοβόλων του καταστραφέντος Παρθενῶνος, ἀλλ' ἀκαλαισθήτως καὶ ὡς βάρβαρος. Τὴν κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν ἀναγγέλλων τῇ ἐνετικῇ γερουσίᾳ ὁ κομπορρήμων Πελοποννησιακὸς ἔγραφεν· «Ἔπεσεν οὕτως » εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς Ὑμετέρας γαληνότητος καὶ τὸ τόσον ἔνδοξον » καὶ περίφημον φρούριον τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τῆς διασήμου καὶ εὐρυ- » χόρου πόλεως, ἣν κοσμοῦσι μεγάλα κτίρια καὶ ἀρχαῖα ἐρείπια, συν- » δεόμενα πρὸς τοσαύτας ἱστορίας καὶ σοφίας ἀναμνήσεις». Ἰσχυρίζεται δὲ περαιτέρω ὅτι «οἱ Ἕλληνες μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ χαρᾶς εὐλογοῦσι » τὴν ἐλευθερώτειραν χεῖρα.., χαίρουσι δὲ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἠλευ- » θερώθησαν ἀβλαβεῖς ἀπὸ ζημίας καὶ ἀντεκδικήσεις ἐπὶ τῶν προσώ- » πων καὶ τῶν οἰκιῶν καὶ περιουσιῶν αὐτῶν, διὸ δὲν ἔπαυσαν παρέχοντες

[1] Πρβ. Laborde ἐν τόμ. Β', σ. 163 ἑπ. μετὰ τῶν μαρτυριῶν.

[2] Laborde ἐν τόμ. Β', σ. 171 ἑπ. Καὶ ὁ Φραγκῖσκος Φανέλλης ἐν τῷ μνημονευθέντι ἤδη συγγράμματί του περιγράφει τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1687]88 παροδικῆς κατοχῆς αὐτῶν καὶ τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον συμβάντα, ἀλλὰ μετά τινων ἀνακριβειῶν.

» τρανὰς ἀποδείξεις πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως . . , αὐθορμήτως δὲ πλείο-» νες τῶν πεταξοσίων ἐξ αὐτῶν ἔνοπλοι ἡνώθησαν μετὰ τοῦ στρατιω-» τικοῦ σώματος, ὅπερ διώκει ὁ στρατηγός[1] ». Ἐν τούτοις αἱ Ἀθῆναι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἔμειναν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην τόσον ἀβλαβεῖς, ὅσον ἰσχυρίζεται ὁ Μοροζίνης. Ἐκτὸς τῆς βλάβης, ἣν ἡ πολιορκία αὕτη ἐπήνεγκεν εἴς τε τὴν πόλιν καὶ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, καὶ ἄλλας σπουδαίας ζημίας καὶ καταστροφὰς προὐξένησαν οἱ νομιζόμενοι οὗτοι σωτῆρες τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐν τῇ πόλει διαμονῆς των. Αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, ἃς οἱ Τοῦρκοι εἶχον μεταβάλει εἰς τζαμία, ἐγένοντο καὶ πάλιν ναοί, πλὴν καθολικοί, μία δ' ἐξ αὐτῶν προτεσταντικὴ χάριν τῶν Γερμανῶν καὶ Σουηδῶν τῆς αἱρέσεως ταύτης, ἄλλαι δέ τινες ἐχρησίμευσαν καὶ πρὸς ἄλλας τοῦ στρατοῦ χρείας. Ἄλλως δὲ οὐδεμίαν ἐπιστημονικὴν περιεργίαν διήγειραν εἰς τοὺς κατακτητὰς τούτους τὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν περιέγραψεν αὐτά, ἀλλὰ μόνον διέταξεν ὁ Μοροζίνης τὸν μηχανικὸν Βερνέδαν νὰ σχεδιογραφήσῃ τὰς Ἀθήνας καὶ τὰ περίχωρα ἐν γενικῷ τινι χάρτῃ περισωθέντι καὶ μέχρις ἡμῶν. Περὶ δὲ τῶν Ἀθηναίων κατοίκων ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἔγραψαν ἐκφράζουσι τὴν αὐτὴν καὶ ὁ Βαβῖνος, Σπὼν καὶ Οὐῆλερ γνώμην, ἐπαινοῦντες τὴν ἀγχίνοιαν καὶ λεπτότητα αὐτῶν, δι' ὧν διεκρίνοντο τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων. « Αἱ Ἀθῆναι », ἔγραφεν εἷς τῶν ξένων τούτων, ὁ Γερμανὸς σημαιοφόρος Χόμβεργκ (Hombergk), « εἶνε πόλις » μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος, οἱ δ' Ἀθηναῖοι εἶνε λίαν ἀξιοπρεπεῖς καὶ » τίμιοι ἄνθρωποι, πλὴν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ τοὺς ἐννοήσωμεν, διότι » λαλοῦσιν ἑλληνιστί[2] ». Μόνον δὲ περὶ τῆς μεγάλης θερμότητος καὶ τῆς νοσηρότητος τοῦ κλίματος παραπονεῖται ὁ βόρειος οὗτος στρατιώτης· διότι πολλοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται εἶχον ἀσθενήσει, ἡ δὲ

[1] Ἴδε τὰ ἀποσπάσματα τῆς ἐκθέσεως τοῦ Μοροζίνη παρὰ Laborde, B', σ. 160. «Caduta cosi in potere dell'augusto dominio di Vostra Serenità la fortezza tanto illustre e rinomata d'Atene, colla sua famosa città d'ampia circomferenza, ornata di conspicue fabriche e antiche vestigie di celebri ed erudite memorie» εἶνε ἐν τῷ πρωτοτύπῳ αἱ πομπώδεις φράσεις αὐτοῦ.

[2] Ἴδε ἐπιστολὴν B' τοῦ Hombergk ἐξ Ἀθηνῶν τῇ 22]2 Ὀκτωβρ. 1687 παρὰ Laborde, τόμ. B', σ. 358. Athen ist sonst eine sehr grosse und volkreiche Stadt, und sind die Athenienser sehr ansehnliche, brave Leute, nur dass man sie nicht vestehen kann, denn sie griechisch reden. . . κτλ.

πόλις εἶχε μεταβληθῇ, κατ' αὐτόν, εἰς ἀληθὲς νοσοκομεῖον. Καὶ ὅμως πάλιν εὕρισκε τὸ κλῖμα τῶν Ἀθηνῶν ὑγιεινότερον τοῦ τῆς Κορίνθου. Καὶ ἡ Σουηδὴ δ' Ἄννα Ἀγρικονία διέσωσεν ἡμῖν πλὴν τῶν ἤδη μνημονευθεισῶν καὶ ἄλλας τινὰς περὶ τῶν τότε Ἀθηνῶν καὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν πληροφορίας. «Οἱ Τοῦρκοι», γράφει πρὸς τὸν ἀδελφόν της, «εἶχον ἐνταῦθα ἐνδύματα ἐξαισίως κατεσκευασμένα καὶ ἀσπρόρ- » ρουχα λεπτοφυῆ, ὁποῖα συνεθίζουσι νὰ φορῶσι. Καὶ ἡ πόλις δ' εἶνε » καλλιτέρα πάσης ἄλλης (οἷον Πατρῶν, Ζακύνθου, Κορίνθου, τὰς » ὁποίας εἶχεν ἰδεῖ). Ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῇ ὡραιόταται οἰκίαι Ἑλλή- » νων καὶ Τούρκων. Εὐθὺς ὡς ὁ στόλος παρουσιάσθη, οἱ Ἕλληνες ὑπε- » τάγησαν εἰς τὴν δημοκρατίαν, ἀλλ' ἀπέκρυψαν ἐντὸς κρυπτῶν τὰ » πολυτιμότερα πράγματά των...Ἤθελα νὰ ἠξεύρω, ἀγαπητὲ ἀδελφέ, » τί σκέπτεσαι μανθάνων ὅτι εἴμεθα ἐν Ἀθήναις, τῇ πηγῇ τοῦ πολι- » τισμοῦ διὰ πᾶσαν ἄλλην πόλιν, καὶ δι' αὐτὴν τὴν Ῥώμην. Ἀλλ' ἵνα » εἴπω τὴν ἀλήθειαν, οἱ ἰθαγενεῖς δὲν γνωρίζουσι τόσον τὰ τῶν προγό- » νων των ὅσον οἱ ξένοι . . . Μᾶς ὡδήγησεν ἐν τῇ πόλει ἰατρός τις, ὅστις » ἰσχυρίζεται ὅτι κατάγεται ἐκ τοῦ Περικλέους. Ἐλάβομεν ἓν τζαμίον » διὰ λουθηρανὴν ἐκκλησίαν, δύο δ' ἄλλα μετεβλήθησαν εἰς ναοὺς καθολικούς». Ἀκολούθως δὲ προσθέτει ὅτι αὐτὴ καὶ ἡ σύζυγος τοῦ στρατηγοῦ Καινιξμάρκ ἐπεσκέφθησαν 4 — 5 οἰκίας Ἑλλήνων, ἐν αἷς εἰς τὴν *αὐθέντισσαν*, ὡς ἐκάλουν τὴν κόμησσαν Καινιξμάρκ, προσήνεγκαν καρποὺς καὶ δροσιστικὰ διάφορα[1]. Καὶ ὑπὸ στρατιωτῶν λοιπὸν ἀξέστων καὶ ὑπὸ μεμορφωμένων δεσποινῶν τοῦ βορρᾶ καὶ ὑπὸ σοφῶν περιηγητῶν καὶ παρατηρητικωτάτων Λατίνων μοναχῶν κρινόμενοι οἱ Ἀθηναῖοι τῆς περιόδου ταύτης ἐπαινοῦνται διὰ τὴν ἀγχίνοιαν, τὴν φρόνησιν καὶ τοὺς καλούς των τρόπους.

Οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 17ου αἰῶνος δὲν εἶχον μὲν τὴν παιδείαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀρχαίων προγόνων των, διετήρουν ὅμως τοὐλάχιστον ἐν τῇ μνήμῃ τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν καί, εἰ μὴ τὸ αὐτὸ φρόνημα, τὸ σέβας καὶ τὴν ὑπόληψιν πρὸς πᾶν ὅ,τι ἐκίνει τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν προγόνων των. Κατὰ πόσον ἄλλως πρέπει νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸν πληθυσμὸν τῆς πόλεως, ἣν ὁ Χόμβεργκ ἐκεῖνος ἀποκαλεῖ μεγάλην καὶ πολυάνθρωπον, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, διότι αἱ περὶ μεγέθους καὶ πληθυσμοῦ τῶν πόλεων ἰδέαι εἶνε πάντοτε σχετικαὶ καὶ ἐξήρτηνται ἐκ τοῦ κρίνοντος

[1] Πρβ. Laborde, ἐν τόμ. Β', σ. 277. 279.

καὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς, περὶ ἧς πρόκειται. Φαίνεται οὐχ ἧττον ὅτι ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἥτις κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα εἶχε πιθανῶς 15,000 κατοίκων, ἀνεπτύχθη πως ὑπὸ τὴν σχετικῶς ἥσυχον μέχρι τοῦ 1687 τῶν Τούρκων κυριαρχίαν καθόσον μάλιστα μόνοι οἱ ἐπήλυδες Τοῦρκοι ἦσαν, ὡς εἴδομεν, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην 3,000 περίπου. Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν περαιτέρω γεγονότων.

Ἀφοῦ οἱ Ἑνετοὶ ἐτοποθετήθησαν ἐν τοῖς διαχειμαστηρίοις των, ὁ χειμὼν ἐπῆλθε καὶ ὅμως ὁ σερασκέρης ἐκ Θηβῶν δὲν ἔπαυεν ἐπιτιθέμενος καὶ ἐνοχλῶν αὐτοὺς καὶ δεικνύων ὅτι ἔτι ἐνεργητικώτερον ἤθελε τοὺς ἐνοχλήσει, ὅταν τὸ ἔαρ θὰ ἐπήρχετο, ὥστε οἱ κατακτηταὶ ἤρξαντο ἐνωρὶς ἤδη νὰ σκέπτωνται περὶ τοῦ πρακτέου, πότερον νὰ ὀχυρώσωσι τὴν πόλιν καὶ νὰ καταλάβωσιν αὐτὴν ὁριστικῶς καὶ διὰ παντὸς ἢ νὰ ἐγκαταλίπωσιν αὐτὴν προσωρινῶς ἐπὶ τῷ σκοπῷ, νὰ ἐπανέλθωσι μετὰ τὴν κυρίευσιν τῆς Χαλκίδος. Πρὸς τὸν σκοπὸν ὅμως τοῦτον τὸν τελευταῖον ἔπρεπε διὰ λόγους στρατηγικοὺς νὰ καταστρέψωσι τὴν πόλιν καὶ τὰ ὀχυρώματα αὐτῆς, ὅπως τὴν καταστήσωσιν ἄχρηστον τοῖς Τούρκοις. Τὴν 21|31 Δεκεμβρίου συνεζητήθη ἐν στρατιωτικῷ συμβουλίῳ ποῖον ἐκ τῶν δύο προτιμητέον καὶ εὑρέθη ὅτι ἡ μὲν ὀχύρωσις τῆς πόλεως ἀπῄτει ἐργατῶν μὲν περὶ τὰς 3,000 τοὐλάχιστον καὶ ἐπὶ χρόνον μακρόν, ὁλόκληρον δὲ τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον, ὅπως προστατεύῃ τὰς ἐργασίας, ὥστε ἔπρεπεν ἐπὶ μακρὸν ν' ἀναβληθῇ ἡ τῆς Χαλκίδος ἀνάκτησις, ὅπερ οὐδαμῶς συνέφερε τοῖς Ἑνετοῖς· ἡ δ' ἐγκατάλειψις τῶν Ἀθηνῶν καὶ καταστροφὴ τῶν ὀχυρωμάτων ὅτι ἦτο τὸ εὐκολώτερον καὶ συμφερώτερον αὐτοῖς. Ἐννοεῖται δ' ὅτι οἱ ἀτυχεῖς Ἀθηναῖοι, ὅτε ἔμαθον τὰ σχέδια τῶν νομιζομένων τούτων σωτήρων, παντὶ σθένει προσεπάθησαν, εἰς πᾶσαν θυσίαν ὑποβαλλόμενοι, ὅπως ἀποτρέψωσιν αὐτοὺς τούτων, ἀλλὰ μάτην. Τὸ πολεμικὸν συμβούλιον συνῆλθε καὶ πάλιν μετὰ τρεῖς ἡμέρας, ὅπως μάθῃ ὁποίαν θραῦσιν ἐπροξένησεν ὁ λοιμὸς ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις καὶ λάβῃ τὰ ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς προφύλαξιν τοῦ στρατοῦ. Ἀπεφασίσθη λοιπὸν ν' ἀπομακρυνθῶσιν οἱ στρατιῶται τῆς πόλεως, διὰ ν' ἀποφύγωσι τὸ μόλυσμα[1]. Οὕτω παρῆλθεν ὁ Ἰανουάριος καὶ μέρος τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1688 ὑπὸ τὴν ἀγωνίαν, ἣν προὐξένουν ὁ λοιμὸς καὶ αἱ τοῦ σερασκέρη ἐπιδρομαί, τέλος δ' ἐδόθη διαταγὴ νὰ ἑτοιμασθῶσιν ὅ τε στρα-

[1] Πρβ. Laborde τόμ. Β', σελ. 195 ἐπ. 198. 201.

τὸς καὶ οἱ πολῖται πρὸς ἀναχώρησιν. Οἱ ἀτυχεῖς Ἀθηναῖοι βλέποντες ὅτι ἀπεφασίσθη ὁ ἐκπατρισμός των, μάτην ὑπεσχέθησαν τὰς μεγίστας τῶν θυσιῶν καὶ μάτην ἱκέτευον τοὺς Ἐνετοὺς νὰ μὴ ἐκτελέσωσι τὸ μοιραῖον τοῦτο καὶ σκληρὸν μέτρον. Παρεκάλεσαν τὸν Μοροζίνην ν' ἀφήκῃ φρουρὰν ἀρκετὴν ἔν τε τῇ πόλει καὶ ἐν τῇ Ἀκροπόλει καὶ ἀνεδέχοντο οὐ μόνον ταύτην ἰδίᾳ δαπάνῃ νὰ διατηρήσωσιν, ἀλλὰ καὶ ἑτέρας 20,000 ἐνετικῶν φλωρίων ὡς φόρον ἐτησίως νὰ πληρώνωσιν [1], αἱ δὲ ἱκεσίαι των αὗται φαίνεται ὅτι ἐκίνησαν τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ γενναίου καὶ ἀγαθοῦ Καινιξμάρκ. Διότι ἐν τῷ συμβουλίῳ τῆς 2|12 Φεβρουαρίου ἐπρότεινεν οὗτος ν'ἀφήκωσιν ἐν τῇ Ἀκροπόλει φρουρὰν τριακοσίων στρατιωτῶν μετὰ τῶν ἁρμοδίων ἀξιωματικῶν καὶ νὰ ἐφοδιάσωσιν αὐτοὺς καλῶς μὲ τὰς ἀναγκαίας ζωοτροφίας ἑνὸς ἔτους, ὅπως δυνηθῶσι νὰ ἀνθέξωσι μέχρι τῆς ἐκ Χαλκίδος ἐπανόδου τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ, πλὴν τὰ πρὸς τοῦτο ἔξοδα ἐφάνησαν πολὺ μεγάλα καὶ ὁ περαιτέρω ἐξασθενισμὸς τοῦ καὶ ἄλλως σπουδαίως ἐλαττωθέντος στρατοῦ ἐκρίθη βλαβερὸς καὶ ἐπικίνδυνος, διὸ ἀπεφασίσθη ὁριστικῶς ἡ ἐντελὴς τῶν Ἀθηνῶν ἐγκατάλειψις. Εὐτυχῶς ἔλειπεν ὅτε ἀναγκαῖος καιρὸς καὶ οἱ βραχίονες πρὸς καταστροφὴν τῆς πόλεως καὶ τοῦ φρουρίου, ὅθεν ἀπεφασίσθη τὴν μὲν Ἀκρόπολιν ν' ἀφοπλίσωσι περιαιροῦντες καὶ τὰ τείχη της, τὴν δὲ πόλιν μόνον νὰ ἐρημώσωσιν. Οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι ἔμελλον νὰ μεταναστεύσωσιν ἐπὶ ἐνετικῶν πλοίων εἰς τὰς πέριξ νήσους καὶ εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένας χώρας. Καὶ ὁ μὴν Μάρτιος παρῆλθεν ἐπίσης ἐν φόβῳ καὶ ἀγωνίᾳ διὰ τὴν νόσον καὶ τὰς ἐνοχλήσεις τοῦ σερασκέρη καὶ ἐνταῖς πρὸς ἀναχώρησιν παρασκευαῖς [2].

Ἀφοῦ καθωρίσθησαν ταῦτα καὶ ἤρξαντο πλέον αἱ ἀναγκαῖαι παρασκευαί, ὁ Μοροζίνης ἠθέλησε νὰ πέμψῃ εἰς Ἐνετίαν ὡς τρόπαια τῆς νίκης του ἔργα τινὰ τέχνης ἐξ Ἀθηνῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐξελέξατο τὸ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος θαυμάσιον σύμπλεγμα τὸ παριστῶν τὴν νίκην, ἣν ἐξελάμβανον ὡς Ἀθηνᾶν, εἰσελαύνουσαν ἐφ' ἅρματος μετὰ τοῦ ὡς Διὸς ἐκλαμβανομένου Ποσειδῶνος εἰς τὴν τῶν θεῶν βουλήν. Τὸ ἰδίως ἀρέσαν αὐτῷ ἐκ τοῦ συμπλέγματος τοῦ-

[1] Ὁ Μάτεσης σημειώνει περὶ τούτου τὰ ἑξῆς· « 1688 Γεναρίου 10 ἦρθε ένα » καράβι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ εἶπε πῶς οἱ Ἀθηναῖοι δίνουν ὅλη τὴ σπέζα νὰ » τοὺς φορτιφικάρῃ τὴν Ἀθήνα καὶ νὰ μὴν τὴν χαλάσῃ. » Πρβ. Κ. Σάθα Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα, Τόμ. Α', σ. 126.

[2] Ἴδε Laborde ἐν τόμ. Β', σ. 210 ἐπ.

του ἦσαν οἱ ἵπποι τοῦ ἅρματος, διὸ διέταξε νὰ καταβιβασθῶσιν ἐκ τῆς θέσεώς των, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀδεξιότητος τοῦ μηχανικοῦ τὸ ἀριστοτέχνημα ἐκεῖνο κατέπεσε καὶ ἐθραύσθη ὁλοτελῶς[1]. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην ὁ Μοροζίνης ἐξελέξατο ἕτερα ἀξιάγαστα ἔργα, ἐν οἷς καὶ τὸν πελώριον ἐκεῖνον μαρμάρινον λέοντα ἐκ τοῦ λιμένος Πειραιῶς μὲ τὴν σκανδιναυϊκὴν ἐπιγραφήν, ὅστις ἔκτοτε ἵσταται πρὸ τῆς πύλης τῶν νεωρίων ἐν Ἑνετίᾳ[2]. Καὶ οὐ μόνον ὁ Μοροζίνης, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ ἥρπασαν ὅ,τι ἕκαστος ἠδυνήθη ἐκ τῆς εἰς ἐρήμωσιν καταδικασθείσης ἐνδόξου χώρας, ὡς ὁ γραμματεὺς τοῦ Μοροζίνη Σαγγάλος τὴν κεφαλὴν τῆς Ἀπτέρου Νίκης καὶ ἄλλοι ἄλλα, καὶ οὕτως ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν προὐξένησαν οἱ Εὐρωπαῖοι οὗτοι κατακτηταὶ εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης μείζονα φθορὰν ἢ πάντες οἱ ἐπὶ 20 αἰῶνας ξένοι καὶ βάρβαροι ἐπιδρομεῖς! Ἐὰν μάλιστα συγκαταλογισθῶσι καὶ αἱ κατὰ τὴν πολιορκίαν καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς χώρας ἐπελθοῦσαι καταστροφαί, ἡ ἐν ἔτει 1687 κατοχὴ τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ των Ἑνετῶν ὑπῆρξεν ἡ βλαβερωτάτη καὶ οἰκτροτάτη τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως ταύτης ἐποχή.

Ὅτε αἱ προπαρασκευαστικαὶ αὗται ἐργασίαι ἀπερατώθησαν καὶ τὰ τηλεβόλα μετὰ τῶν λοιπῶν ἀποσκευῶν μετεκομίσθησαν εἰς Πειραιᾶ, διέταξεν ὁ Μοροζίνης τὴν 25]4 Ἀπριλίου 1688[3] τὴν ἐγκατάλειψιν

[1] Τὸ περιστατικὸν τοῦτο περιγράφει ὁ ἴδιος Μοροζίνης δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὴν γερουσίαν, γεγραμμένης ἐν Πειραιεῖ τὴν 5]15 Μαρτίου 1688. Ἴδε αὐτὴν παρὰ Laborde, τόμ. Β', σ. 225 ἐπ.

[2] Ἐν Ἑνετίᾳ πρὸ τῆς μεγάλης πύλης τῶν νεωρίων ἵστανται τέσσαρες μαρμάρινοι λέοντες, πάντες ἐξ Ἀθηνῶν, οἱ μὲν τρεῖς ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ, ὁ δὲ εἷς δεξιᾷ. Ἐκ τῶν τριῶν οἱ δύο εἶνε μικρότεροι, φυσικοῦ περίπου μεγέθους, μετὰ μόνης τῆς ἐπιγραφῆς Ex Atticis, ὁ δὲ τρίτος πελώριος καθήμενος μὲ τὴν κεφαλὴν ἀκουμβημένην ἐπὶ τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν, ἵσταται δ' ἐπὶ τοῦ στηλοβάτου ἡ ἐπιγραφή, Atheniensia venetæ classis tropæa veneti senatus decreto in navalis vestibulo constituta. Ὁ δ' ἐν δεξιᾷ εὑρισκόμενος κάθηται ἐπὶ μόνων τῶν ὀπισθίων ποδῶν. Οὗτος φέρει ἐπὶ τῆς ῥάχεώς του τὴν πολυθρύλητον σκανδιναυϊκὴν ἐπιγραφήν, ἐπὶ δὲ τοῦ στηλοβάτου ἀναγινώσκεται· Franciscus Maurocenus Peloponnesiacus expugnatis Athenis marmorea leonum simulacra triumphali manu a Piræo direpta in patriam transtulit futura veneti leonis quæ fuerunt Minervæ Atticæ ornamenta.

[3] Ἡ ἐν τῷ ἤδη μνημονευθέντι Μηνιαίῳ ἐκ τοῦ 1683 σημείωσις συγχρόνου τινὸς λέγει περὶ τούτου. «Καὶ εἰς τοὺς ΑϚΠΗ' (1688 προφανῶς) Μαρτίου 14

τῆς ἀθανάτου πόλεως, ἐρειπιωμένης καὶ ἐρήμης, ἣν κατὰ τὴν ἄφιξίν του τόσον πρόθυμον καὶ χαίρουσαν εἶχεν εὑρεῖ. Πάντες ἀπεχώρουν μετὰ καρδίας συντετριμμένης καὶ ὑπὸ ἀπαισιωτάτους οἰωνούς. Τέλος τὴν 30]9 Ἀπριλίου ὁλόκληρος ὁ στρατὸς μετὰ τῶν ἀποσκευῶν του εἶχεν ἐπιβιβασθῆ εἰς τὰ πλοῖα, ἀναπετάσαντα τὰ ἱστία, ὅπως πλεύσωσιν εἰς Πόρον, τὸ κεντρικὸν ὁρμητήριον τῆς μεγάλης ἐκείνης κατὰ Νεγροπόντε (Χαλκίδος) ἐκστρατείας, ἥτις τόσον ἀπαισίως ἔληξε διὰ τοὺς Ἐνετοὺς καὶ τοὺς συμμάχους των, ὡσανεὶ ἡ Νέμεσις ἐτιμώρησεν αὐτοὺς διὰ τὴν ἀσέβειαν καὶ ἀσπλαγχνίαν, ἣν ἐπεδείξαντο πρὸς τὴν διδάσκαλον τῆς ἀνθρωπότητος πόλιν. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἐπεβιβάσθησαν καὶ αὐτοὶ πανοικεὶ ἐπὶ ἐνετικῶν πλοίων καὶ μετεκομίσθησαν εἰς Σαλαμῖνα, Αἴγιναν, τὰς πέριξ Κυκλάδας, εἰς Κόρινθον, Ναύπλιον, Γαστούνην, Κεφαλληνίαν, Ζάκυνθον καὶ ἀλλαχοῦ τῆς τῶν Ἐνετῶν κυριαρχίας καὶ ἐκεῖ ἀνέμενον τὴν ἔκβασιν τῆς κατὰ τῆς Χαλκίδος ἐνετικῆς ἐκστρατείας, ἥτις ἔμελλε ν' ἀποφασίσῃ καὶ περὶ τῆς τύχης τῆς φίλης αὐτῶν πατρίδος. Πλησίον τοῦ Ναυπλίου εἶχε παραχωρήσει αὐτοῖς ἡ Ἐνετία γῆν πρὸς κάρπωσιν, πρός τινας δ' ἀθηναϊκὰς οἰκογενείας παρεῖχεν ἐτησίαν τινὰ χρηματικὴν χορηγίαν[1], οἱ δὲ εἰς Σαλαμῖνα καταφυγόντες ἐξηκολούθουν πλέοντες εἰς τὴν ἀττικὴν ἀκτὴν νὰ καλλιεργῶσι καὶ νὰ καρπῶνται τὰ κατὰ τὴν θέσιν Ἀμπελάκια μεταξὺ Πειραιῶς καὶ Ἐλευσῖνος κτήματά των, καὶ ἐν τοιαύτῃ ἀβεβαίᾳ καὶ φυγαδικῇ καταστάσει ἐπέπρωτο νὰ διέλθωσι τρία ὅλα ἔτη ἐν τῷ μέσῳ ἀπείρων στερήσεων καὶ δεινῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἀποτυχίαν τῆς κατὰ τῆς Εὐβοίας ἐκστρατείας τῶν Ἐνετῶν οἱ φυγάδες Ἀθηναῖοι ἀπώλεσαν πᾶσαν ἐλπίδα νὰ ἐπιστρέψωσί ποτε πάλιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τούτων

ἐμετηκήσαμεν εἰς Περέαν καὶ εἰς Σαλαμῖνα κὲ Πελοπόνισον». (Παρὰ Δ. Καμπούρογλῳ Μνημ. τ. Β', σ. 181). Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ χρονολογία εἶνε πλημμελής.

[1] Ἴδε Περραιβὸν ἐν Ἐπιτομῇ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πολιτείας, παραρτήματι τῆς ἱστορίας τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας, ἐν Ἐνετίᾳ 1815, σ. 172. Εἰς τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ προσφυγόντας Ἀθηναίους διατείνεται ὁ Ράγγε ὅτι ἐχορηγήθησαν 7391 ἀγροί, 7919 ἄμπελοι, πλῆθος ἄλλων κήπων καὶ πλέον τῶν 47,000 ἐλαιοδένδρων ἐπὶ ἁπλῇ πληρωμῇ τῆς δεκάτης. (Διατριβὴ Ράγγε περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐνετοκρατίας, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Π. Καλλιγᾶ ἐν Εὐρωπαϊκῷ Ἐρανιστῇ καὶ Πανδώρᾳ, τόμ. ΙΒ' καὶ ΙϚ' · πρβ. τόμ. ΙΒ', σ. 581). Εἴς τινας δ' ἀρχοντικὰς οἰκογενείας παρεχωρήθησαν καὶ τίτλοι εὐγενείας ὑπὸ τῆς Ἐνετίας ὡς ἀμοιβὴ διὰ τὰς ὑπηρεσίας, ἃς προσήνεγκαν, οἷον ὁ Ἀργυρὸς Βεναλδῆς ἐγένετο ἱππότης καὶ κόμης, οἱ Ροΐδαι ἐγένοντο κόμητες κτλ.

εἰς Ἀθήνας· οἱ δὲ Τοῦρκοι, οἵτινες μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς πόλεως εἰσέβαλον καὶ ἐπυρπόλησαν αὐτήν, δὲν ἔπαυον τοῦ νὰ ἐπιπίπτωσι διαρκῶς κατὰ τῶν ἐν Ἀμπελακίοις καὶ ἐν τῷ ἐλαιῶνι ἐργαζομένων ἐκ Σαλαμῖνος Ἀθηναίων, νὰ καίωσι τὰ σπαρτὰ αὐτῶν καὶ νὰ ἀτιμάζωσι καὶ φονεύωσι τοὺς συλλαμβανομένους, καταδιώκοντες αὐτοὺς καὶ διὰ πλοιαρίων μέχρις αὐτῆς τῆς Σαλαμῖνος καὶ αἰχμαλωτίζοντες πολλούς. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῶν δεινῶν των καὶ ἡ λοιμικὴ νόσος δὲν ἔπαυσεν, ἀλλὰ παρηκολούθησε τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐξορίᾳ των. Πάντα δὲ ταῦτα τὰ φοβερὰ δεινὰ ἐθεώρουν οἱ θεοσεβεῖς Ἀθηναῖοι προερχόμενα κατὰ τὸ πλεῖστον ἔκ τινος κατάρας τοῦ τότε Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰακώβου Γ' καὶ ἀφορισμοῦ κατ' αὐτῶν, ὃν ἐξέδωκε διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους. Γνωρίζομεν ἤδη ὅτι ἐπανειλημμέναι ἐστάλησαν τῶν Ἀθηναίων πρεσβεῖαι πρὸς τὸν Μοροζίνην καὶ τοὺς Ἑνετοὺς εἰς Πελοπόννησον, ὅπως πείσωσιν αὐτοὺς νὰ ἔλθωσιν εἰς κατάληψιν καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ὁ δὲ τότε μητροπολίτης Ἰάκωβος Β' οὐ μόνον δὲν ἀπεπειράθη νὰ παρακωλύσῃ τὴν τοιαύτην πρὸς τοὺς πολεμίους τοῦ σουλτάνου συνεννόησιν, ἀλλὰ καὶ μετέσχε μιᾶς τῶν πρεσβειῶν τούτων, καταπλεύσαντα δ' εἰς Πειραιᾶ τὸν Μοροζίνην κατέβη παρὰ τὰς τῶν Τούρκων ἀπειλὰς μετὰ τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἀρχόντων καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν ὡς φίλον καὶ σωτῆρα καὶ σύμμαχον. Ταῦτα μαθὼν τὸ Διβάνιον ἀπήτησε παρὰ τοῦ Πατριάρχου τὴν καθαίρεσιν τοῦ μητροπολίτου καὶ τὴν ἔκδοσιν ἐπιτιμίου κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ὁ δὲ Πατριάρχης τὸν μὲν μητροπολίτην Ἰάκωβον Β' καθαιρέσας ἀντικατέστησε διὰ τοῦ Ἀνθίμου Β', κατὰ δὲ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες παρακούοντες ἐτήρουν ἐν τῇ θέσει του Ἰάκωβον τὸν Β',[1] ἐξέδωκε φρικτὸν ἀφορισμόν. Τοῦτον λοιπὸν ἐθεώρουν ὡς αἰτίαν τῶν τόσων δεινῶν των. Τελευταῖον, καταβληθέντες ὑπὸ τῶν πολλῶν δεινῶν καὶ βλέποντες ὅτι πᾶσα ἐλπὶς πρὸς ἀποκατάστασιν ἐκ νέου ἐν Ἀθήναις διὰ τῶν Ἑνετῶν ἐξέλιπεν, ἀπεφάσισαν οἱ ἐν Σαλαμῖνα πρόσφυγες Ἀθηναῖοι τὸ τρίτον τῆς ἐξορίας καὶ τοῦ ἐκπατρισμοῦ των ἔτος ν' ἀποταθῶσι πρὸς τὸν Πατριάρχην δι' ἀναφορᾶς ἱκετηρίου, ἐν ᾗ ἐκτιθέμενοι τὰ δεινά των νὰ ἐκλιπαρήσωσι μὲν ὅπως

[1] Ὁ μητροπολίτης Ἰάκωβος Β' μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν Ἀθηνῶν κατέφυγε μετὰ τῶν πλείστων Ἀθηναίων εἰς Σαλαμῖνα, ἡ δ' ἐνετικὴ γερουσία προτάσει τοῦ Μοροζίνη ἐχορήγησεν αὐτῷ ἰσόβιον σύνταξιν 150 ρεαλίων κατὰ μῆνα. Τελευταῖον παραιτηθεὶς αὐτοβούλως ἔτυχε καὶ τῆς πατριαρχικῆς συγχωρήσεως. Ἴδε τὸ συγχωρητικὸν ἐν Δ. Καμπουρόγλου Μνημ. Β', σ. 161.

ἀπολύσῃ αὐτοὺς τοῦ ἀφορισμοῦ, νὰ ἐπικαλεσθῶσι δὲ καὶ τὴν παρὰ τῷ σουλτάνῳ μεσιτείαν του, ὅπως ἐπιτραπῇ τέλος πάντων αὐτοῖς ἡ εἰς Ἀθήνας ἐπάνοδος καὶ ἀποκατάστασις. Ἡ ἀναφορὰ αὕτη, ἥτις γλαφυρῶς ἅμα καὶ συγκινητικώτατα ἐξιστορεῖ τὴν τότε τῶν Ἀθηνῶν κατάστασιν, εἶνε γεγραμμένη ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ ἤδη ἡμῖν Ἀθηναίου Ἀργυροῦ Βεναλδῆ, διδασκάλου τυγχάνοντος, καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς[1]:

«Ἐδάφους ἄχρι γῆς ἐπὶ προσώπου κύψαντες καὶ τὰς ἱεράς σου τῶν »ποδῶν βάσεις μετ' ὀλολυγμῶν ἀσπαζόμενοι τὴν ὀφειλομένην προσκύ»νησιν καὶ θερμὴν μετάνοιαν ἀπονέμομεν.

»Ἠγαπήσαμεν κατάραν, καὶ ἧκεν ἡμῖν, οὐκ ἠθελήσαμεν εὐλογίαν »καὶ παρ' ἡμῶν ἐμακρύνθη καὶ μακρυνθεῖσα δεινῶν ἡμῖν σμῆνος ἀπέ»λιπεν, ἀγαθοῦ τινος οὐδὲν ἴχνος καταλιποῦσα, ἀλλὰ πᾶν εἶδος τέρ»ψεως μεθ' ἑαυτῆς ἀκαριαίως ἑλκυσαμένη, ὥστε τὴν λαμπρὰν πρό»τερον ἐν προτερήμασι πόλιν λαμπροτέραν τανῦν τοῖς ἀτυχήμασιν »εἶναι. Καὶ πῶς οὐκ ἂν δακρύοιμεν τηλικαύτης ὀλέθρῳ πόλεως, τὰς »τῶν ναῶν εἰκόνας καταρρύτους ὁρῶντες τοῖς δάκρυσιν; Ἐγεννήθη ἡ »ἔπαυλις ἡμῶν ἠρημωμένη, προφητικῶς εἰπεῖν, καὶ ἐν τοῖς σκηνώ»μασιν οὐκ ἔστιν ὁ κατοικῶν. Ἐκβεβλήμεθα φεῦ! τῆς φίλης πατρί»δος, παναγιώτατε πάτερ, καὶ οἱ πολυετῆ κομπάζοντες οἴκων τε καὶ »κτημάτων ῥᾳστώνην ἐν βραχεῖ μετανάσται καὶ πάροικοι καὶ ἥττους[2] »εὐπραγίας κατέστημεν. Καὶ δὴ γλυκέων ὀρόφων πόρρω τε τῆς Ἀτ»τικῆς ἀγλαΐας ἐξ ἀντικρὺ ἐφεζόμενοι καὶ τὰς θρηνώδεις ὀλολυγὰς »Ἱερεμίου τοῦ θείου ἐρανισάμενοι, ἐρημωθεῖσαν θρηνοῦμεν πατρῴαν »γῆν, κατασκαφείσας τὰς τοῦ γένους ἑστίας, ναῶν ὀρόφους καὶ πύρ»γων, ἀντιπάλου πυρὸς ἀνάλωμα γεγονότας καὶ πολεμίας χειρὸς οἰκτρὸν »πάρεργον, Σαλαμῖνα τὴν πρώην εὑράμενοι τῶν ἡμετέρων συμφορῶν »καταγώγιον ἅμα καὶ μαρτυρίαν. Ἐν ἀκμῇ γὰρ οὔσης ἐνταῦθα τῆς »θείας ὀργῆς, λοιμὸς μὲν πρῶτον τὸν ὑπὲρ κεφαλῆς μιάνας ἀέρα, τὰ

[1] Αὕτη ἡ «Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πατριάρχην» περιέχεται ἐν φύλλῳ 147 τοῦ ἐκ τοῦ 6' βιβλίου τῆς πραγματείας ταύτης γνωστοῦ ἤδη ἡμῖν Χρονικοῦ τοῦ Ἀνθίμου καὶ ἀνετυπώθη ὁλόκληρος ὑπὸ Διονυσίου Σουρμελῆ ἐν τῇ περὶ Ἀθηνῶν μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ του σ. 53—63 ἐκδ. 1842. Ὁ Ἀργυρὸς Βεναλδῆς συνέγραψε καὶ «Κτιτορικὸν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου» (1705), μετέφρασε δ' εἰς τὴν δημώδη γλῶσσαν τοὺς «Βίους τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατέρων Συμεὼν καὶ Θεοδώρου καὶ τῆς ὁσίας Εὐφροσύνης» (1706).

[2] Τὸ παραδεδομένον κείμενον φέρει **κρείττους**.

» τῶν αὐτόθι διαιτωμένων σώματα τοῖς πεδίοις σποράδην καὶ πονή-
» ρως διακείμενα στρώννυσι, καὶ τάφος ἑκάστῳ ἡ οἰκία χαμεύνη,
» ἀκλαύστων, ἀτάφων τῶν πλειόνων μενόντων, τοῦ κακοῦ τῆς ῥώμης
» πᾶν ἔθιμον συλησάσης, ἐξογκοῦται δὲ μᾶλλον ἡ συμφορὰ ἐκμεμηκυῖα,
» καὶ λοιμὸν λιμὸς διαδέχεται, καὶ σπάνις σιτίων τυραννεῖ τὰ μόλις ἐκ-
» φυγόντα τὸν τοῦ λοιμοῦ θάνατον σώματα· καὶ τήκεται ἄρτι τῆς γῆς
» ἐκφυέντα πάντα τὰ σπόριμα, χαλκοῦ γεγονότος πρὸς ὑετὸν οὐρανοῦ
» καὶ νεφῶν πυρὸς ἀτμίδα οὐ δρόσον τῇ γῇ ἐνσταζόντων. Τέρας ἐδόκει
» τὰ καθ' ἡμᾶς ἑκασταχόσε, ἀκορέστου καθάπερ Ἐριννύος τινὸς τοῖς
» ἡμετέροις κακοῖς ἐκβακχευσάσης· καὶ περιεμένομεν συλλυπούμενοι καὶ
» οὐχ ὑπῆρξε, καὶ ὡσπερεὶ δακρύων λιβάσι ταῖς τοῦ ὄμβρου σταγόσι
» συμπαθῶς τεγγόμενοι καὶ οὐχ εὕρομεν, καὶ τῶν στοιχείων αὐτῶν
» καθ' ἡμῶν εὐστόχως ὁπλιζομένων. Καὶ θάλαττα γὰρ ἐπάγει ληστρι-
» κὰς βαρβάρων τριήρεις, δεινὴν αἰχμαλωσίαν καὶ καινῶν σπέρματα
» δακρύων ἐπαγούσας[1]. Καὶ ἦν αἰγιαλὸς Σαλαμῖνος θορύβῳ τότε θρη-
» νώδει κατάδουπος. Μητέρες κύουσαι δύστηνοι οὐχὶ τὰς ὠδῖνας ὑπέ-
» μενον τῆς γονῆς, καὶ νήπια μητέρων ἐπικουρίαν ψελλιζούσαις φωναῖς
» ἐπικαλοῦντα κατηδαφίσθησαν πέτραις· καὶ τυραννικῆς ἀκολασίας
» νεάνιδες ἀκμάζουσαι γεγόνασι θῦμα δεινόν, καὶ οἱ λαμπρῶς γεγη-
» ρακότες δούλειον ἔσχον τῆς ζωῆς τὸν ἐπίλογον. Διέσπαρται πλειό-
» νων τὰ ἔγκονα ἀλλοδαπῇ ἐν ἄκρᾳ χθονὸς καὶ τοῦ γένους τὰ φίλτατα
» ὠμότητος βαρβάρων σκῦλον κατέστη· καὶ θλίβει πρώρας ἀπίστων
» πρὸς ὕδωρ πλοῦτος Ἀθηναίων δορύκτητος. Πρεσβυτέρων δὲ χεῖρες
» ἱερουργοὶ πιεζόμεναι καὶ πρὸς ζυγὸν ἐλαυνόμεναι καὶ λησταῖσιν αὐ-
» τοῖς ἐλεεινὸν ἔδοξε θέαμα· καὶ πᾶσαν σχεδὸν ἡλικίαν ἐπολιόρκει ὁ
» ληστρικὸς οἶστρος πλεονεξίας. Τελευταῖον ἦν τῶν κακῶν ἐπεισόδιον
» δαιμονία τις φλὸξ αὐτομάτως ἀναδοθεῖσα, τούς τε περὶ τὸν ἡμέτερον
» Πειραιᾶ κλίνοντας ἀμπελῶνας ἐμπρήσασα καὶ τὸν ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς
» ἐλαιῶνα τεφρώσασα καὶ ὁρίων ἄχρι θαλάσσης αὐτῆς ἐκβακχεύσασα,
» ἕως αὐτῆς τὴν ὁρμὴν ὁ τῶν κυμάτων ἐπέσχεν ἀντίρρους. Τοῖον ἄρα
» τὸ καθ' ἡμᾶς δρᾶμα θεὸς ἐγκατέστησε, καὶ τοιοῖσδε πεφορημένους
» κακοῖς Αἰγίνης νῆσος καὶ Πέλοπος ἄκρα χθονὸς τανῦν ἐπιδέχεται.
» Καὶ σοφοῖς γεγόναμεν μῦθος, πολύκλαυστον θέατρον, καὶ τραγικῆς
» ὀρχήστρας καταστροφή. Ἡψάμεθα γὰρ τῶν χριστῶν κυρίου καὶ ἐν

[1] Ἐν τῷ κειμένῳ ὑπάρχει ἡ προφανῶς ἐσφαλμένη λέξις *ἀσπαζούσας*.

» τοῖς τούτου προφήταις τῷ Δαβὶδ ἀπειθήσαντες, ἀναιδῶς ἐπονηρευ-
» σάμεθα. Ἀλλ᾽ οὐδὲ ποῖ ταῦτα στήσεται εἰκάσαι οἱ δύστηνοι ἔχον-
» τες καὶ φόβῳ τῶν παρελθόντων τὴν τῶν προσδοκωμένων ἀντιμετροῦν-
» τες ἐλπίδα, μὴ περαιτέρω τῷ ἔρωτι ἐμμένειν ἀπηνεστέρας ἐκδική-
» σεως ἐκλιπαροῦμεν [1].

« Ἠδίκηταί σοι τὸ τοῦ ἀξιώματος ἔξοχον παρ᾽ ἡμῶν, ἀλλ᾽ ὅμως ὑμε-
» τέρων ὄνομα φέροντες τέκνων, οὐ μέχρι ῥοπῆς ἐσχάτης καὶ θανάτου
» τιμωρητέοι. Ἤδη γὰρ καὶ πλέον τοῦ δέοντος ἐκδεδίκηταί σοι τὰ καθ᾽
» ἡμῶν. πάτερ παναγιώτατε, καὶ τῆς ἀσελγοῦς ὑψηγορίας καὶ τρόπων
» ἀθέσμων βαρείας ὑπέσχομεν δίκας ἅπαντες, εἰ καὶ μὴ πάντες ὑπεύθυ-
» νοι. Ἅλις σοι τὰ τῆς ἀρᾶς βέλη ἐπέκεινα καθ᾽ ἡμῶν ἐπαφιέιν, δεινῶς
» κατῃκισμένους τοῖς τραύμασιν ἅμα πάντας ὁρῶντι. Ὧν δὴ οἱ πλείους
» ὑπωρείαις ἐρήμοις καὶ πέτραις παραλίαις λιμοῦ βίᾳ καὶ ξίφους πε-
» σόντες τὰς ἑαυτῶν σάρκας οἰωνοῖς τε καὶ θηρσὶν αἱμοβόροις βρῶμα
» καὶ κῦρμα δεδώκασι. Στῆσον μικρὸν τὸν τῆς ὀργῆς χαλινὸν ὀργῇ θείᾳ
» ῥιζόθεν ἐκβεβλημένους ὁρῶν. Ὀξὺς εἰς ὀργὴν καὶ εἰς συγγνώμην ὀξύ-
» τερος ἔσο. Παρακαλοῦμεν διὰ τὸν Κύριον, τὸν καὶ τοῖς σταυρωταῖς
» αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ξύλου παρὰ τοῦ αἰωνίου πατρὸς συγγνώμην αἰτήσαντα.
» Τίς οὕτω τραχὺς εἰς οἶκτον τοῖς ἡμετέροις κακοῖς οὐκ ἐδάκρυσεν; Ἢ
» τίς Κυκλώπων ὠμότερος καὶ χαλκίνην ἔχων τὴν καρδίαν τοῦ τῶν
» δυστυχῶν Ἀθηναίων πάθους τὴν φωνὴν ἔναυλον ἔχων δυνατὸν ὅσον
» μὴ πρὸς ἐπικουρίαν ἐξίκοιτο; Τηλικοῦτον τοίνυν τὸ ἡμέτερον ἄλγος
» ὀψέποτε καὶ τοῖς πατρικοῖς τῆς ὑμετέρας παναγιότητος σπλάγ-
» χνοις προσερπῦσαν ταχὺν πρὸς συγγνώμην ἀπεργασάτω. Ἰδοὺ πόρ-
» ρωθεν πάντες γόνυ σοι κλίνοντες καὶ τῆς κεφαλῆς κόνιν καταχεάμενοι,
» ὥς ποτε Νινευῖται, μετὰ κτηνῶν καὶ νηπίων λαοῦ φωνῇ ὀλολύζοντες,
» ἵλαθι, βοῶμεν, παναγιώτατε πάτερ, ἵλαθι καὶ δὸς ἀπολαῦσαι εὐλο-
» γίας τῆς σῆς, ἧς διὰ τύχης φαυλότητα οἱ τάλανες ἐκπεπτώκαμεν.
» Σαῖς θεοπειθέσιν εὐχαῖς τὸ θεῖον ἡμῖν ἐξίλασον, ὅπως τε καὶ αὖθις
» μετὰ τηλικούτων ἀγῶνα δεινῶν ἐπὶ πάτρῴαν γῆν ἔχωμεν ἀναζεῦ-
» ξαι, ἔνθεν μετ᾽ ἠρεμίας διαιτώμενοι εὐπειθεῖς τοὐντεῦθεν θεοδμήτοις
» ναοῖς μετὰ μελῶν ἐναρμονίων, ὡς καὶ τὸ πρίν, τῆς σῆς παναγιότη-
» τος μνήμην ποιοῖμεν, ᾗ δῴη Κύριος τὴν ἀγήρω μακαριότητα. Ἀμήν.»

Τοιαύτη ἦτο ἡ ἐξιλαστήριος τῶν Ἀθηναίων ἀναφορά, ἣν ἐκ Σαλα-

[1] Ἡ παραδεδομένη γραφὴ εἶνε *ἐκλεξοῦμεν*, ὅπερ προδήλως ἐσφαλμένον.

μινος ἔπεμψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Πατριάρχης τότε ἦτο, ὡς εἴπομεν, ὁ Ἰάκωβος Γ' (1686—1690), ὃν διεδέχθη ἤδη ἐν ἔτει 1690 Καλλίνικος ὁ Β'· ἡ ἀναφορὰ λοιπὸν πρέπει ν' ἀπεστάλη ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1690, διότι πρὸς τὸν ἐξωργισμένον Ἰάκωβον ἀποτείνονται οἱ Ἀθηναῖοι, τοῦτο δ' ἐξάγεται καὶ ἐξ ὅσων τὸ Χρονικὸν τοῦ Ἀνθίμου ἐν φύλλῳ 147 περὶ τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν Ἀθηνῶν λέγει· «Ἡ ἐπάρατος αὕτη » ἀναχώρησις τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῆς φίλης πατρίδος ἐγένετο ἐν μηνὶ » Μαρτίῳ τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1688)· ἐγκατελείφθη οὖν ἡ Ἀθῆνα παν- » τέρημος ἐπὶ τρεῖς ὅλους χρόνους». Ὥστε ἐν ἔτει 1688 ἐγκατελείφθη καὶ ἐν ἔτει 1690 ἀνασυνῳκίσθη ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις. Ποῦ λοιπὸν στηριζόμενος ὁ Φαλλμεράϋερ ἔθηκε τὴν ἀναφορὰν ταύτην καὶ τὸν ἀνασυνοικισμὸν τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸν δέκατον αἰῶνα, καὶ διισχυρίσθη ὅτι ἀποτείνεται αὕτη πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωαννίκιον; Ἤλλαξεν ἆρά γε τὸ ὄνομα τοῦ Πατριάρχου, ὅπως δείξῃ ὅτι ἄλλοθεν καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Ἀνθίμου ἔλαβε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τῶν Ἀθηναίων, καὶ ἑπομένως ὅτι κατὰ τὴν πηγὴν ἐκείνην αὕτη συνεγράφη ἐπὶ Ἰωαννικίου; Ἀλλ' οὐδ' ὑπάρχει Ἰωαννίκιός τις κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα Πατριάρχης. Πλὴν περὶ τῆς ψευδολογίας ταύτης τοῦ Φαλλμεράϋερ ἱκανά, νομίζομεν, ἐρρήθησαν καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τοῦ συγγράμματος τούτου (σ. 223 ἑπ.). Ἐν τούτοις ὁ Πατριάρχης Ἰάκωβος Γ', καμφθεὶς τέλος πάντων διὰ τῆς ἀναφορᾶς ταύτης συνεχώρησε τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἐμεσίτευσε παρὰ τῷ σουλτάνῳ Σολιμάνῳ τῷ Β', ὅπως ἐπιτραπῇ αὐτοῖς ἡ εἰς τὴν πατρίδα κάθοδος, ὁ δὲ σουλτάνος μεγαθύμως φερόμενος, ἀπένειμε τοῖς Ἀθηναίοις ἐντελῆ ἀμνηστίαν καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς τὴν εἰς τὴν πατρίδα των ἐπάνοδον ἐν ἔτει 1690. Ἤρξαντο λοιπὸν καὶ οἱ χριστιανοί, ὡς καὶ οἱ Τοῦρκοι Ἀθηναῖοι φυγάδες πρότερον, νὰ ἐπανακάμπτωσιν εἰς τὰς ἑστίας των, ν' ἀνακτίζωσι τὴν πόλιν καὶ νὰ καλλιεργῶσι τὰ ἠρημωμένα κτήματά των μετὰ τριετῆ αὐτῶν ἐγκατάλειψιν καὶ ἐρήμωσιν[1]. Αὕτη ἦτο ἡ περιβόητος τριετὴς τῶν Ἀθηνῶν ἐρήμωσις, ἣν ὁ Φαλλμεράϋερ αὐθαιρέτως εἰς 400ετῆ μετέβαλε καί, ὡς εἴδομεν, ἀπὸ τοῦ ἕκτου μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος κατὰ τὸ δοκοῦν ἔθηκεν.

[1] Οἱ Τοῦρκοι εἶχον καταλάβει βεβαίως διὰ φρουρᾶς τὴν Ἀκρόπολιν εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Ἑνετῶν, προέβησαν δὲ καὶ εἰς ἐπιδιόρθωσιν τῶν ὀχυρωμάτων αὐτῆς. Τοῦτο δηλοῖ καὶ τουρκικὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τῆς παλαιᾶς εἰσόδου τῆς Ἀκροπόλεως ἐκ τοῦ ἔτους 1708, ἧς μετάφρασις ἐδημοσιεύθη ἐν Μνημ. τόμ. Α'., σ. 211.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπανελθόντων κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν ἦτο βεβαίως πολὺ μικρότερος ἢ πρότερον, διότι πλεῖστοι μὲν ἐκ τούτων ἐγένοντο θῦμα τοῦ λοιμοῦ τε καὶ λιμοῦ καὶ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, ἕτεροι δ' ἐπροτίμησαν νὰ μείνωσιν ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν προστασίαν ἐν ταῖς πρὸ τριῶν ἐτῶν ἀποκτηθείσαις νέαις πατρίσιν αὐτῶν· ἐκ Ναυπλίου λ. χ. πολλοὶ τῶν προσφύγων Ἀθηναίων δὲν ἐπανέκαμψαν εἰς Ἀθήνας εἰμὴ μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1715 ἅλωσιν ἐκείνου ὑπὸ τῶν Τούρκων. Καὶ οἱ εἰς τὴν Μικρὰν δ' Ἀσίαν ἐν ἔτει 1688 μετοικήσαντες Τοῦρκοι δὲν ἐπανέκαμψαν, φαίνεται, πάντες εἰς Ἀθήνας, ὥστε ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης ἀπὸ τοῦ 1690 καὶ ἐξῆς δὲν θὰ ὑπερέβαινε τὰς 10,000, ὅσος περίπου ἦτο καὶ καθ' ὅλον τὸν 18ον αἰῶνα καὶ μέχρι τοῦ 1821. Καὶ ἡ ὑλικὴ δὲ τῆς πόλεως εὐπορία μετὰ τὰ ἐπὶ τῶν Ἐνετῶν συμβάντα φυσικῷ τῷ λόγῳ ἠλαττώθη ἐπαισθητῶς. Μέχρι τοῦ ἔτους 1688 ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς τουρκοκρατίας ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἴδομεν ὅτι ηὐπόρει ἀρκετά, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ εἰδήσεις τοῦ Καβάσιλα, τοῦ Βαβίνου, τοῦ Σπών, τοῦ Οὐῆλερ καὶ ἄλλων καὶ αὐτὴ ἡ πρὸς τὸν Πατριάρχην ἐπιστολὴ τῶν Ἀθηναίων· μετὰ τὴν ἐν ἔτει ὅμως 1688 ἐγκατάλειψιν τῆς πόλεως πάντες σχεδὸν οἱ κάτοικοι εἶχον ἀπολέσει ὁλόκληρον τὴν ἀκίνητον περιουσίαν ἢ ἐπανεῦρον αὐτὴν εἰς οἰκτρὰν κατάστασιν καὶ ἄχρηστον. Ἡ πενία αὕτη, εἰς ἣν περιέπεσον, ἐγέννησε, φαίνεται, ὡς πάντοτε, καὶ ἐσωτερικὰς ἔριδας καὶ διαμάχας μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων, πρὸς κατάπαυσιν τῶν ὁποίων ἐστάλη αὐτοῖς ἐξ Ἱεροσολύμων παραινετικὸν τοῦ Πατριάρχου γράμμα [1]. Ἄλλως ἡ πολιτικὴ τῆς πόλεως κατάστασις ἔμεινεν οἵα καὶ πρότερον καὶ ἡ μακροθυμία τοῦ σουλτάνου δὲν ἠλάττωσεν ἐπαισθητῶς τὰς τῆς πόλεως προνομίας, ἀλλ' ὁλόκληρος ἡ αἰτία τῶν μέχρι τοῦδε συμβάντων ἀπεδόθη τοῖς Ἐνετοῖς, οἱ δ' Ἀθηναῖοι ἐθεωρήθησαν ὡς εὔπιστον τῆς πονηρίας ἐκείνων θῦμα. Τὸ πολίτευμα, οὕτως εἰπεῖν, τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τὸ ἔτος 1690 μέχρι τοῦ 1754 περιέγραψεν ὁ ἐν ἔτει 1801 ἀποθανὼν Ἀθηναῖος διδάσκαλος Ἰωάννης Βενιζέλος ὡς ἑξῆς [2]· «Αἱ Ἀθῆναι, ἂν καὶ ὑπὸ τὸν ὀθωμανικὸν ζυγόν,

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν Μνημ. τόμ. Β', σ. 339—340 καὶ εἶνε ἐκ τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1607. Μεταξὺ Ἱεροσολύμων καὶ Ἀθηνῶν συχνὴ ὑπῆρχεν ἐπὶ τουρκοκρατίας σχέσις καὶ ἀλληλογραφία, ὁ δὲ Ἅγιος Τάφος ἔκτοτε ἐκέκτητο ἐν Ἀττικῇ πολλὰ κτήματα, τὰ ὁποῖα ἐκαρποῦτο δι' ἐπιτρόπου ἀποστελλομένου. Ἐν Μνημείοις ἐδημοσιεύθησαν τοιαῦται ἐπιστολαί.

[2] Ἡ περιγραφὴ αὕτη ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Χριστοφόρου Περραιβοῦ ἐν τῇ

»ὑπῆρχον ὅμως εἰς καλὴν κατάστασιν καὶ ἠδύναντο νὰ τεθῶσιν ὡς »παράδειγμα πρὸς τὰς λοιπὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, διότι ἦσαν τῇ »ἀληθείᾳ ζηλωταὶ καὶ περίβλεπτοι. Ἡ μεγαλειτέρα δὲ αὐτῆς εὐτυ-»χία συνίστατο εἰς τοὺς καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς πολίτας της, οἵτινες διῴ-»κουν τὰ πράγματα ἐν εἴδει ἀριστοκρατίας φρονίμως ὑπὸ τὸν παλαιὸν »τίτλον ἄρχοντες. Οὗτοι συνήρχοντο καθ' ἑκάστην εἰς τὸ Βουλευτήριον, »ἔνθα ἐβουλεύοντο περὶ τῶν πραγμάτων τῆς πόλεως, καὶ ἅπαξ τῆς »ἑβδομάδος, κατὰ δευτέραν, συνήρχοντο εἰς τὴν μητρόπολιν παρὰ τῷ »ἀρχιερεῖ, ἔνθα συγκροτοῦντες σύνοδον μετ' αὐτοῦ ἐδίκαζον τοὺς δια-»φερομένους καὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν ὤφειλον οἱ διάδικοι νὰ παραδέ-»χωνται ὡς τελειωτικάς. Πρὸς δὲ τὸν βοεβόδαν καὶ τὸν καδῆν δὲν ἐσύ-»χναζον, εἰμὴ ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος, κατὰ παρασκευήν, πρὸς χαιρετισμόν. »Περὶ δὲ τῶν συμπιπτουσῶν πολιτικῶν χρειῶν καὶ τῶν ἐν φυλακῇ χρι-»στιανῶν ἐπὶ διαφόροις ἐγκλήμασιν εἶχον διορίσει δύο ἀντιπροσώπους »των, τοὺς νεωτέρους τὴν ἡλικίαν, ἢ ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἀρχόντων ἢ »ἐκ τῆς δευτέρας, τοὺς ὁποίους ἔπεμπον εἰς τοὺς ῥηθέντας ἀξιωματικούς, »ὅπως ἀνακοινῶσι τὴν συμβουλὴν καὶ γνώμην τῶν ἀρχόντων, ὁμιλοῦν-»τες ἐλευθέρως τὰ δέοντα ὡς ἐκ στόματος τῆς κοινότητος. Ὁσάκις »ὅμως, χρείας μεγαλειτέρας τυχούσης, ἀπῃτεῖτο ἡ παρουσία τῶν ἰδίων »ἀρχόντων, τότε οὗτοι εἰσήρχοντο αὐτοπροσώπως πρὸς τὸν βοεβόδαν, »ὅστις ἐχρεώστει νὰ προσφέρηται καλῶς καὶ μετὰ προσοχῆς πρὸς τοὺς »ἄρχοντας, τουτέστι νὰ συγκατατίθηται εἰς τὴν γνώμην ἐκείνων, διότι »ἄλλως ἀπεβάλλετο, πρὶν τελειώσῃ τὸν διατεταγμένον χρόνον τοῦ »ἔτους του[1]. Ὁ δὲ λαὸς ἐπρόσφερεν ἄκρον σέβας καὶ τιμὴν εἰς τοὺς »ἄρχοντας εἰς τρόπον ὥστε ἐσυστέλλοντο νὰ διαβῶσι τὸ μέρος, ἔνθα »αὐτοὶ ἐκάθηντο, καὶ οὐ μόνον οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρ-»κοι ηὐλαβοῦντο τοὺς ἄρχοντας· διότι οἱ πλειότεροι ἐξ αὐτῶν ἦσαν

Ἱστορίᾳ τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας ἄνευ τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως αὐτῆς, ἔπειτα δὲ καὶ ὑπὸ Διον. Σουρμελῆ ἐν τῇ Ἱστορ. τῶν Ἀθηνῶν, σ. 64 ἐπ. ἐκδ. 1842. Ὁ Δ. Καμπούρογλος ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἀποδίδει εἰς αὐτὸν τὸν Περραιβόν.

[1] Τοιαῦται μεταξὺ βοεβόδα καὶ Ἀθηναίων ἔριδες οὐ σπανίως συνέβαινον, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπὶ μακρὸν διήρκει ἡ μεταξύ των πάλη. Οὕτως ὁ μητροπολίτης Μελέτιος ἐν ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Χρύσανθον, γεγραμμένῃ ἐν Ἀθήναις τῇ 25ῃ Σεπτ. 1711, ἀναφέρει ὅτι συνέβαινον τότε «διάφορα πάλιν σκάνδαλα μεταξὺ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ βοεβόδα τους.» Μνημ. Β', σ. 287.

» πολιοὶ τὰς τρίχας, παλιοὶ καὶ τὴν φρόνησιν. Ὁμοίως καὶ οὗτοι ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὸν λαὸν μὲ ἀγάπην πατρικὴν καὶ ἐφείδοντο τὰ δημόσια χρήματα ὡς καὶ τὰ ἰδικά των· διότι δὲν διεχειρίζοντο τὰ κοινὰ διὰ πορισμὸν καὶ κέρδος, ἀλλ' ἀδόλῳ πατριωτισμῷ. Τὸ ἐμπόριον καὶ αἱ πραγματεῖαι ὅλαι ὑπῆρχον εἰς χεῖρας τῶν Ἀθηναίων, διότι οἱ Τοῦρκοι οὔτε ἠδύναντο οὔτε ἤξευρον νὰ μετέρχωνται ἐμπόριον. Ἐκ τῶν ὑποστατικῶν τοῦ τόπου μόλις ὑπῆρχεν εἰς τοὺς Τούρκους τὸ πολλοστημόριον καὶ ἐκ τῆς πενίας των καὶ ἐκ τῆς ὀλιγότητός των ἦσαν ταπεινωμένοι ἐνώπιον τῶν ἐντοπίων Ἑλλήνων. Οἱ Ἀθηναῖοι ἄλλον τινὰ φόρον πρὸς τὸν σουλτάνον δὲν ἐπλήρωνον εἰμὴ τὸ λεγόμενον χαράτσιον. Εἰς δὲ τὸ δημόσιον ταμεῖον συνεισέφερον οἱ μὲν κτηματικοὶ ἀνὰ ἓν κατ' ἔτος γρόσι, αἱ δὲ χῆραι αἱ ἔχουσαι κτήματα ἀνὰ ἓν γρόσι κατ' ἔτος καὶ διὰ τῆς εἰσπράξεως ταύτης ᾠκονόμουν τὰς ἀνάγκας τοῦ κοινοῦ. Εἰς τοιαύτην κατάστασιν ὑπῆρχεν ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τοῦ 1754.»

Οὕτω λοιπὸν ἔζων οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὸ ἔτος 1690. Οἱ φόροι οὓς ἐτέλουν τῷ κυριάρχῳ σουλτάνῳ, ἦσαν, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται, ἐξαιρετικῶς ὀλίγοι καὶ ὅμως, ὡς τὸ τοῦ Ἀνθίμου Χρονικὸν ἐν φύλλῳ 148 ἐπ. μαρτυρεῖ, καὶ οὗτοι ἐχαρίσθησαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ τριετίαν, ὅπως ἀναλάβωσιν ὀλίγον ἐκ τῶν γενομένων αὐτοῖς μεγάλων ὑλικῶν ζημιῶν. Συγχρόνως δὲ μὲ τὴν ἄφεσιν τῶν Ἀθηναίων παρεχωρήθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἐν ἔτει 1691 τῷ Ἀθηναίῳ ἱερεῖ Δημητρίῳ Κολοκύνθῃ ἡ ἄδεια, ὅπως ἱδρύσῃ ἰδίᾳ δαπάνῃ τὴν ἔκτοτε ὑφισταμένην μονὴν τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, ἐν ᾗ ἐγράφησαν τό τε Χρονικὸν τοῦ Ἀνθίμου καὶ τὰ περιβόητα ἐκεῖνα, τὰ ὑπὸ τοῦ Φαλλμεράϋερ τοσοῦτον ἐκμεταλλευθέντα, Ἀναργύρεια Ἀποσπάσματα. Ἡ δὲ παιδεία, ἥτις, ὡς ἐκ τῶν εἰδήσεων τῶν ξένων περιηγητῶν καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Πατριάρχην ἐξάγεται, καὶ πρότερον δὲν εἶχε παύσει νὰ καλλιεργῆται ἐν Ἀθήναις, ὑπῆρξε καὶ μετὰ τὰ ἀνωτέρω συμβάντα ἓν τῶν πρωτίστων μελημάτων τῶν Ἀθηναίων. Μοναχός τις Ἀθηναῖος, Δημήτριος Σωτήρης λεγόμενος, ὅστις εἶχεν ἐκπαιδευθῆ ἐν Ἰταλίᾳ, ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα καὶ εὑρὼν αὐτὴν στερουμένην σχολείων, ἀνήγειρε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος ἐξ ἰδίων ἐν ᾗ θέσει περίπου εὑρίσκετο μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν τὸ ὡρολόγιον καὶ ὁ πύργος τοῦ Ἐλγίνου ἐν τῇ Παλαιᾷ Ἀγορᾷ σχολεῖον, ἐν ᾧ ἐδίδασκεν ὁ ἴδιος ἀμισθεί. Ὅτε δὲ προήχθη οὗτος ἀργότερα εἰς ἀρχιεπίσκοπον Μονεμβασίας, τὸ

σχολεῖόν του ἐδωρήσατο τῇ κοινότητι Ἀθηνῶν, ἥτις ἐφιλοτιμεῖτο νὰ συντηρῇ αὐτὸ μέχρι τέλους περίπου τοῦ 18ου αἰῶνος. Δύο μάλιστα φιλόμουσοι καὶ φιλοπόλιδες Ἀθηναῖοι, ὁ Μέλος Ἐπιφάνιος καὶ ὁ Στέφανος Ῥοῦφος, κατέθηκαν πρὸς συντήρησιν τῆς σχολῆς ταύτης ἐν τῷ δημοσίῳ ταμείῳ τῆς Ἑνετίας, τῇ Ντζέκᾳ, κεφάλαια ἀρκετά, τὰ ὁποῖα ἀπώλοντο καταλυθείσης ὑπὸ τῶν Γάλλων τῆς ἑνετικῆς πολιτείας ἐν ἔτει 1797 [1]. Πλὴν δὲ τῆς πρώτης ταύτης δημοσίας τῶν Ἀθηνῶν σχολῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας ἱδρύθη μετά τινα χρόνον καὶ ἑτέρα. Κατὰ μίμησιν τοῦ Σωτήρη ἕτερός τις Ἀθηναῖος, ὁ ἐν Ἑνετίᾳ ζῶν Ἰωάννης Δέκας ἢ Ντέκας ἀνήγειρε τῷ 1750 δεύτερον σχολεῖον ἰδίᾳ δαπάνῃ, ὅπερ ἐπροίκισε καὶ μὲ κεφάλαια ἀρκετὰ κατατεθειμένα ἐν τῷ αὐτῷ ταμείῳ τῆς ἑνετικῆς πολιτείας, ὅπως διατηρῶνται ἐκ τῶν τόκων αὐτῶν 12 εὐφυεῖς καὶ πένητες μαθηταὶ καὶ εἷς διδάσκαλος, λαμβάνων ἐτησίως διακόσια δουκάτα, ἐνῷ οἱ μαθηταὶ ἐλάμβανον ἀνὰ 25 τοιαῦτα [2]. Κατὰ τὴν πτῶσιν τῆς ἑνετικῆς πολιτείας ἐν ἔτει 1797 ἀπώλοντο καὶ τῆς σχολῆς ταύτης τὰ κεφάλαια, ἔκτοτε δὲ διετήρει αὐτὴν γλίσχως ἡ κοινότης μέχρι τοῦ 1806. Ἡ δὲ θήλεια τῶν Ἀθηνῶν νεότης ἐξεπαιδεύετο τότε ἐν τῇ ὑπὸ τῆς ὁσίας Φιλοθέης ἱδρυθείσῃ μονῇ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ὑπὸ καλογραιῶν, βραδύτερον δὲ καὶ ἐν ἄλλαις μοναῖς, ἔνθα ὑπῆρχον, φαίνεται, κατ' ἀπομίμησιν ἐκείνης παρθεναγωγεῖα καλογραιῶν, διότι μέχρι τῆς ἀπὸ τῶν Τούρκων ἀπελευθερώσεως ὑπῆρχε τοιοῦτο καὶ ἐν τῷ σωζομένῳ ἀκόμη Μοναστηρακίῳ. Ἐπίσης και λόγιοι

[1] Κατὰ τὸ Η´ κεφάλαιον τοῦ παρὰ Πιττάκῃ Χρονικοῦ. Πρβ. Δ. Καμπουρόγλου Μνημ. τόμ. Α´, σ. 30 ἐπ.

[2] Τὸ ποσὸν τῆς μισθοδοσίας ἀναφέρει πλὴν τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Πιττάκη καὶ ὁ διδάσκαλος Ἰωάννης Βενιζέλος ἐν ἐπιστολῇ ἐκ τοῦ 1798, δημοσιευθείσῃ ἐν Μνημ. τόμ. Β´, σ. 330—332. Τὴν δ' ὅλην ἱστορίαν τῆς συστάσεως τῆς σχολῆς τῷ 1750 ἡ σωζομένη καὶ ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ ἀποτεθειμένη ἐπιγραφὴ αὐτῆς ἔχουσα οὕτως· «Ὠκοδομήθη ἡ σχολὴ αὕτη ἀναλώμασι μὲν τοῦ ἀοιδίμου ἐκείνου καὶ ἐλεήμονος Ἰωάννου Ντέκα τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν μὲν ὁρμωμένου Ἑνετίῃσι δὲ διατρίβοντός τε καὶ διαπρέψαντος, ἐπιστασίᾳ δὲ τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ Μιχαὴλ Ντέκα, διεξαγωγῇ δὲ καὶ εἰδοποιήσει καθ' ἣν ὁρᾶται εὐταξίαν τοῦ ἱερολογιωτάτου Βησσαρίωνος Ῥούφου τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, ὃς καὶ πρῶτος καθηγητὴς τῆς αὐτῆς σχολῆς ἐχρημάτισεν· ἔτι πεπροικοδότηται παρὰ τοῦ ἄνωθεν κτίτορος καὶ μισθοῖς ἐτησίοις τῷ μὲν διδασκάλῳ δουκάτα ἀνὰ διακόσια τῶν δὲ ὑπ' αὐτὸν ἐσομένων δώδεκα μαθητῶν ἑκάστῳ ΚΕ´. Ἐν ἔτει ΑΨΝ´.»

Ἀθηναῖοι διέπρεψαν ἀρκετοὶ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα πρό τε καὶ μετὰ τὰ ἀπὸ τοῦ 1754 καὶ ἑξῆς συμβάντα.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 17ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος ἤκμασεν ὁ Ἀθηναῖος Λιβέριος Κολέττης, σπουδάσας ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ἑνετίᾳ, ἔνθα ἐχειροτονήθη ἱερεὺς καὶ ἔχαιρε μεγάλην διὰ τὴν παιδείαν του φήμην. Μισθωθεὶς ὑπὸ τῶν διαμαρτυρομένων μετέβη εἰς Χάλλην τῆς Σαξωνίας, ἔνθα μετὰ τοῦ ἐκ Ναούσης τῆς Μακεδονίας λογίου Ἕλληνος Ἀναστασίου Μιχαὴλ ἐπεμελήθη τῆς μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐκδοθείσης ἐν Λουγδούνῳ τῶν Βαταύων ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Χάϊμαν, ἔπειτα δ' ἐπέστρεψε καὶ πάλιν εἰς Ἑνετίαν, ἔνθα ἔζη μέχρι τοῦ 1720 καὶ ἐπέκεινα [1]. Σύγχρονος αὐτοῦ καὶ ἐπίσης ἐν Ἑνετίᾳ διατρίβων ὑπῆρξεν ὁ Δημήτριος Κολέττης, Ἀθηναῖος καὶ οὗτος καὶ ἀδελφὸς ἴσως τοῦ ἀνωτέρου. Ἐν Ἑνετίᾳ συνειργάσθη οὗτος μετὰ τοῦ συμπολίτου του Ἰωάννου Πατούσα εἰς σύνθεσιν τῆς φιλολογικῆς ἐγκυκλοπαιδείας, ἥτις ἦτο τότε ἡ πρώτη τοιούτου εἴδους συλλογὴ καὶ περιεποίησε μεγάλην φήμην εἰς τοὺς συντάκτας της. Ἰδίως δὲ ὀφείλεται ἡ ἰδέα περὶ συνθέσεως τοιαύτης ἐγκυκλοπαιδείας διὰ σταχυολογήσεως ἐκ τῶν καταλληλοτέρων πρὸς διδασκαλίαν Ἑλλήνων συγγραφέων εἰς τὸν Ἰωάννην Πατούσαν. Οὗτος ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ ἐσπούδασεν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Παταυΐῳ, ἔνθα ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς θεολογίας. Μεταβὰς ἀκολούθως εἰς Ἑνετίαν προεχειρίσθη πρεσβύτερος καὶ διωρίσθη ἱερεὺς καὶ ἱεροκήρυξ τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τῷ δὲ 1703 διωρίσθη σχολάρχης τοῦ Φλαγγινιανοῦ Ἑλληνομουσείου καὶ ἐτήρησε τὴν θέσιν ταύτην πιθανῶς μέχρι τοῦ 1714. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο συνειργάσθη μετὰ τοῦ Δημητρίου Κολέττου εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς ῥηθείσης ἐγκυκλοπαιδείας, ἥτις τῷ 1710 κατὰ πρῶτον ἐκδοθεῖσα καὶ ὕστερον πολλάκις ἀνατυπωθεῖσα ἐχρησίμευσε μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ὡς τὸ μόνον σχεδὸν παρόμοιον βοήθημα ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς σχολείοις. Τῷ 1711 μετετύπωσεν ἐν Ἑνετίᾳ τὴν γραμματικὴν τοῦ Λασκάρεως, μετέφρασε δέ, κατὰ Ζαβίραν, καὶ τοὺς μύθους τοῦ Αἰσώπου, ἐκδοθέντας ἐν ἔτει 1768 [2]. Πότε ἀκριβῶς ἀπέθανεν εἶνε ἄγνωστον. Ὡς δ' ὁ Λιβέριος Κολέττης, οὕτω καὶ ὁ Ἰωάννης Πατούσας εἶχεν ἀδελφὸν λόγιον, τὸν Γεώργιον Πατού-

[1] Πρβ. Κ. Σάθα Νεοελλ. Φιλολ. σ. 400.

[2] Πρβ. Κ. Σάθα Νεοελλ. Φιλολ. σ. 461.

σαν, ἱερομόναχον ἐκπαιδευθέντα ἐν Ἀθήναις [1]. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος μεταβὰς οὗτος εἰς Ἐνετίαν διωρίσθη ἐφημέριος καὶ ἱεροκήρυξ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἐν ἔτει δὲ 1723 διωρίσθη σχολάρχης τοῦ Φλαγγινιανοῦ Ἑλληνομουσείου, οὗ ἐσχολάρχησε διὰ βίου μέχρι τοῦ 1761, ἐκδοὺς τῷ 1758 ἐκ νέου καὶ τὴν ἐγκυκλοπαιδείαν τοῦ ἀδελφοῦ του [2]. Συγχρόνως πρὸς τούτους ἤκμασε καὶ ὁ Παρθένιος Γερένης, Ἀθηναῖος εὐπατρίδης καὶ οὗτος, γενόμενος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κατὰ τὰ ἔτη 1737—1766 καὶ ἀποβιώσας ἐν Ἀθήναις τῷ 1770 [3].

Ἕτερος διάσημος Ἀθηναῖος, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος ἀκμάσας, εἶνε ὁ Ἐφραΐμ, ὅστις ἐξεπαιδεύθη ἐν Ἀθήναις παρὰ Παύλῳ, τῷ μετέπειτα Παϊσίῳ ἐπικληθέντι, καὶ Ἀγαπίῳ τῷ Βουλισμᾷ καὶ ἐν Πάτμῳ. Μετὰ τὸ πέρας τῶν σπουδῶν του ἀποκτήσας ἀγαθὴν φήμην διωρίσθη διευθυντὴς τῆς ἐν Κύπρῳ σχολῆς καὶ διέμεινεν ἐν τῇ θέσει ταύτῃ τιμώμενος μεγάλως ἐπὶ 19 ἔτη (1745 καὶ ἑξῆς), ἐκεῖθεν δὲ μεταβὰς εἰς Παλαιστίνην προεχειρίσθη μητροπολίτης Ναζαρέτ, τῷ δὲ 1766 ἀνέβη τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῶν Ἱεροσολύμων ὡς Ἐφραὶμ Β′ καὶ 121ος Πατριάρχης ἀπὸ Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοθέου, διαδεχθεὶς τὸν συμπολίτην του Παρθένιον Γερένην, ἀπεβίωσε δὲ τῷ 1771 μετὰ πενταετῆ πατριαρχίαν. Ὁ Ἐφραὶμ ἦτο φιλομουσότατος καὶ φιλογενέστατος ἀνήρ, ὅστις οὐ μόνον ὁ ἴδιος συνέγραψε πολλά, ἀλλὰ καὶ εἰς ἔκδοσιν βιβλίων καὶ ἵδρυσιν σχολείων πλεῖστα ἐδαπάνησεν [4]. Κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα ἤκμασε καὶ ὁ Ἀθηναῖος Ἀνδρέας Γουνᾶς, ὁ συγγράψας τὸ «Συνταγμάτιον διαφόρων εὐχῶν κατανυκτικῶν» τὸ ἐκδοθὲν ἐν τέλει τῆς Συνόψεως, ὡς καὶ ὁ Ἰωάννης Μαρμαροτούρης, ὁ μεταφρά-

[1] Ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ ὑπάρχει ὑπ' ἀριθ. 1487 χειρόγραφος ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς «Ἀνατομίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Βαλβέρδου κτλ.» ὑπὸ Λ. Πατούσα. 1738. Ὁ Λ. Πατούσας οὗτος εἶνε ἴσως καὶ αὐτὸς ἀδελφὸς τοῦ Ἰωάννου.

[2] Πρβ. Κ. Σάθα Νεοελλ. Φιλολ. σ. 462.

[3] Πρβ. τὰς σῳζομένας εἰδήσεις ἐν Δ. Καμπούρογλῳ Μνημ. τόμ. Α′, σ. 298. Β′, σ. 232—233. Γ., σ. 144—148. Ὁ Παρθένιος οὗτος ἦτο πιθανῶς υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Γερένη, ὃν ὁ Ἀθηνῶν Μελέτιος καλεῖ «τιμιώτατον ἄρχοντα» ἐν ἐπιστολῇ τῆς 8 Ἰανουαρίου 1705 ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸν μητροπολίτην Χρύσανθον Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης.

[4] Κ. Σάθας ἐν σ. 507—509. 615. Ὁ Βουλισμᾶς, Ἰθακήσιος τὴν πατρίδα, ἐδίδασκεν ἐν Ἀθήναις μέχρι τοῦ 1739. Πρβ. περὶ Ἐφραὶμ τοῦ Ἀθηναίου καὶ Ἰωάννην Σακκελίωνα ἐν Μνημ. τόμ. Β′, σ. 233—237.

σας «Βίον καὶ κατορθώματα τοῦ κόμητος Σουβάρωφ» καὶ τυπώσας τὸ ἔργον ἐν Τεργέστῃ τῷ 1799. Ἀλλοδαπὸς δὲ διάσημος ἐν Ἀθήναις ἀκμάσας κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἦτο ὁ ἐξ Ἰωαννίνων καταγόμενος μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μελέτιος, ὅστις ἐκτὸς ἄλλων συγγραμμάτων συνέγραψε τὴν Γεωγραφίαν Παλαιάν τε καὶ Νέαν καὶ τὴν περίφημον Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν. Μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἐγένετο ὁ Μελέτιος τῷ 1703, ἀπέθανε δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1714[1].

Καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 1688 ἄρα τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἡ παιδεία ἤκμαζον ἐν Ἀθήναις καὶ ἄνδρες πολλοὶ ἀνεδείχθησαν ἐκ τῆς πόλεως ταύτης, χάρις εἰς τὴν ἠπίαν πρὸς τὴν πόλιν διαγωγὴν τῶν σουλτάνων καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ δημοτικὰς προνομίας ἅς τινας, ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, ἔχαιρεν ἡ πόλις. Μικροὶ λοιπὸν καὶ πτωχοί, ἀλλὰ σχεδὸν αὐτοδιοίκητοι καὶ ἐν σχετικῇ πνευματικῇ ἀκμῇ ἔζων οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ 1690 μέχρι τοῦ 1754, ὅτε καὶ πάλιν διεταράχθη σπουδαίως ἡ ἡσυχία καὶ ἡ φάσις τῶν πραγμάτων ἤρξατο ἀλλάσσουσα.

Οἱ Ἑνετοί, καίπερ ἐξακολουθήσαντος τοῦ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Τούρκων ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ ὁλοκλήρῳ πολέμου μέχρι τοῦ ἔτους 1733, δὲν ἐπλησίασαν, οὐδ' ἠνόχλησαν ἄλλοτε τὰς Ἀθήνας, οἱ δὲ κάτοικοι Τοῦρκοι δὲν ἠδύναντο νὰ βιαιοπραγῶσι πολὺ διά τε τὸ εὐάριθμον αὐτῶν καὶ διὰ τὴν προστασίαν, ἣν εὕρισκον ἐπιτηδείως πάντοτε οἱ Ἕλληνες συγκάτοικοι παρὰ τοῖς ἀρχιευνούχοις τοῦ σουλτάνου, τοῖς ἀνωτάτοις τῆς Ἀττικῆς κυρίοις. Οὐδὲν ἧττον συνέτεινον πολλάκις πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν χριστιανῶν καὶ οἱ ἐν Ἀθήναις Εὐρωπαῖοι πρόξενοι, ὁποῖοι καὶ πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατοχῆς ὑπῆρχον, ὡς εἴδομεν, ἐνταῦθα χάριν προστασίας τῶν ὁμοεθνῶν των περιηγητῶν, ῥητῶς δὲ Ἄγγλος καὶ Γάλλος. Εἰδήμονες ἐν τούτοις καὶ σπουδαῖοι Εὐρωπαῖοι περιηγηταὶ δὲν ἐπεσκέφθησαν πολλοὶ τὰς Ἀθήνας μέχρι σχεδὸν τοῦ 1750. Ἐν ἔτει δὲ 1734 συνεστήθη ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ «Ἑταιρεία τῶν Ἐρασιτεχνῶν» (Society of Dilettanti), ἥτις ἐπρόκειτο νὰ συντελέσῃ τὰ μέγιστα πρὸς γνῶσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐν Εὐρώπῃ. Ὀλίγα μετὰ τὴν ἵδρυσίν της ἔτη ἐξαπέστειλεν ἡ Ἑταιρεία τρεῖς Ἄγγλους περιηγητάς,

[1] Ἴδε Κ. Σάθα, Νεοελλ. Φιλολ. σ. 390—392. 618. Πέντε τέως ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Μελετίου ἐκ τῶν ἐτῶν 1705—1713 ἐδημοσιεύθησαν ἐν Μνημείων τόμ. Β', σ. 282—289. Ἐν δυσὶ τούτων ἐκ τῶν ἐτῶν 1710 καὶ 1711 ποιεῖται λόγον περὶ τῆς συγγραφομένης ὑπ' αὐτοῦ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.

τὸν Σαρλεμόντην (Charlemont), τὸν Στούαρτ (Stuart), καὶ τὸν Ῥέβετ (Révett), εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅπως δαπάνῃ αὐτῆς ἐρευνήσωσι καὶ περιγράψωσι τὴν χώραν ταύτην καὶ τὴν Ἀνατολήν. Ἐν ἔτει λοιπὸν 1751 ἐπεσκέφθησαν οἱ τρεῖς οὗτοι Ἄγγλοι καὶ τὰς Ἀθήνας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, αἱ δὲ ἀρχαιολογικαὶ αὐτῶν ἔρευναι καὶ σχεδιογραφίαι ὑπῆρξαν αἱ ἀκριβέστεραι καὶ ὀρθότεραι πασῶν τῶν μέχρι τότε γενομένων[1]. Αἱ δὲ πληροφορίαι, ἃς οὗτοι περὶ τῆς ἄλλης, τῆς μὴ ἀρχαιολογικῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, διέσωσαν, ἐπικυροῦσιν ἐντελῶς τὰς ἀνωτέρω τοῦ Ἰωάννου Βενιζέλου πληροφορίας, ἐκτὸς ἐὰν ἐκλάβωμεν ταύτας ἠρανισμένας ἐξ ἐκείνων. Σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ μανθάνομεν παρὰ τοῦ Στούαρτ ὅτι κατὰ τὰ ἔτη 1751 — 52 αἱ Ἀθῆναι κατῳκοῦντο ὑπὸ 9 — 10 χιλ. κατοίκων. Ἀλλ᾽ ἀρχαιολογικῶς εἶχον συμβῆ ἐν Ἀθήναις μεγάλαι καὶ σπουδαῖαι ἀλλοιώσεις καὶ φθοραὶ ἀπὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Σπὼν καὶ Οὐῆλερ, μέχρι τῆς τῶν Ἄγγλων τούτων, μετ᾽ ὀλίγον δ᾽ ἐπέπρωτο νὰ συμβῶσι καὶ ἄλλαι ἀκόμη συνεπείᾳ τῶν ἀνωμαλιῶν, αἵτινες ἀπὸ τοῦ 1760 καὶ ἑξῆς ἐπῆλθον ἔν τε τῇ ὅλῃ Ἑλλάδι καὶ εἰδικώτερον ἐν Ἀθήναις.

[1] Antiquities of Athens, Α′ τόμος 1762, Β′ 1787 καὶ Γ′ 1808, ἐξεδόθησαν ἐν Λονδίνῳ.

———∞∞———

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥ 1754 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1821.

Οἱ Ἐνετοὶ καὶ οἱ τῆς κεντρικῆς καὶ δυτικῆς Εὐρώπης Χριστιανοὶ εἶχον ἤδη παύσει ὄντες ἄσπονδοι καὶ ἀμείλικτοι τῶν Τούρκων πολέμιοι. Ἡ Αὐστρία καὶ ἡ δυτικὴ αὐτοκρατορία συνῆψαν μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1683 ἀτυχῆ πολιορκίαν τῆς Βιέννης ὑπὸ τῶν Τούρκων λυσιτελῆ συνθήκην εἰρήνης πρὸς αὐτούς, μηδέποτε ἔκτοτε σοβαρῶς ἐπαπειληθεῖσαν. Ἡ δὲ Ἐνετία, μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1687 ἐκ νέου ἀπώλειαν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἄλλων ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις κτήσεών της, ἀπέβαλεν ὁριστικῶς τὴν τέως μεγάλην της δύναμιν· διότι ἡ πλουτίζουσα αὐτὴν ἐμπορία τῆς Ἀνατολῆς ἔπαυσεν οὖσα ἀποκλειστικὴ σχεδὸν τῶν Ἐνετῶν προνομία, καὶ ἡ ἀνακάλυψις δὲ νέων πρὸς τὰς Ἰνδίας ὁδῶν εἶχεν ἤδη βλάψει αὐτὴν σοβαρῶς. Ἂν ὅμως ἐξέλιπον κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα οἱ προαιώνιοι οὗτοι πολέμιοι τῶν Τούρκων, δὲν ἤργησαν πολὺ ν' ἀναφανῶσιν ἄλλοι τοιοῦτοι. Οἱ Ρῶσσοι, οἵτινες, ἀφ' ὅτου ὁ μέγας Πέτρος (1672 — 1725) ἵδρυσεν ἐπὶ νέων καὶ εὐρειῶν βάσεων, ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον μεταρρυθμίσας, τὸ μεγαλεῖον τῆς Ῥωσσίας, συχνάκις ἔλαβον ἀφορμὴν διενέξεων καὶ πολέμων πρὸς τοὺς Τούρκους, συμμάχους τῶν πολεμίων των Σουηδῶν καὶ Πολωνῶν, εὑρίσκοντο καὶ τότε ἀπό τινος καιροῦ εἰς ῥῆξιν καὶ εἰς πολέμους πρὸς τὴν Τουρκίαν· πρὸς διευκόλυνσιν δὲ τῆς θέσεώς των προσεπάθουν πάντοτε νὰ διεγείρωσι κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς χριστιανοὺς τούτων ὑπηκόους διακηρύττοντες ὅτι ἐμάχοντο ὑπὲρ τῆς κοινῆς θρησκείας καὶ ὑπισχνούμενοι αὐτοῖς ἐπικουρίαν ἐν τῷ ἀγῶνι καὶ ἀνεξαρτησίαν. Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1764 ἡ τότε δοξομανὴς καὶ μεγαλεπίβολος αὐτοκράτειρα τῆς Ῥωσσίας Αἰκατερίνη ἡ Β' ἤρξατο νὰ πέμπῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον ἀποστόλους, ἵνα διεγείρωσι τὸν λαὸν εἰς ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Τούρκων, ὑπισχνούμενοι αὐτῷ τὴν ῥωσσικὴν ἐπικουρίαν, ἐν τῷ ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνι, αἱ δὲ προσπάθειαι αὐτῶν εὗρον φιλήκοον οὖς παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, οἵτινες ἤρξαντο νὰ παρασκευάζωνται εἰς ἐπανάστασιν. Ἐν ἔτει δὲ 1770 κατέπλευσεν εἰς Πελοπόννησον ῥωσσικὸς στόλος ὑπὸ

τὸν Θεόδωρον Ὀρλώφ, ἀδελφὸν τοῦ περιβοήτου ἐραστοῦ τῆς αὐτοκρατείρας ἐκείνης Ἀλεξίου, καὶ διήγειρε πράγματι τὸν λαὸν τῆς χερσονήσου εἰς ἐπανάστασιν. Τότε ὅμως ὁ Σουλτάνος ἔδωκε τὴν ἄδειαν εἰς πολλὰς μυριάδας Ἀλβανοτούρκων νὰ εἰσβάλωσιν εἰς Πελοπόννησον κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ διαβάντες οὗτοι τὸν Ἰσθμὸν κατέπνιξαν ἐν πυρὶ καὶ σιδήρῳ τὴν ἐπανάστασιν, τῶν Ῥώσσων ἐγκαταλιπόντων τοὺς ἀτυχεῖς κατοίκους εἰς τὴν μανιώδη ἐκδίκησιν τῶν φανατικῶν ἐκείνων βαρβάρων. Οἱ εἰσβαλόντες δὲ Ἀλβανοὶ καὶ μετὰ τὴν κατάπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἐγκατέλιπον τὴν ἀτυχῆ χώραν οὐδ' ἀνέστειλαν τὰς βιαιοπραγίας των, ἀλλ' ἐπὶ ἐννέα ὅλα ἔτη ἐλεηλάτουν οἰκτρῶς αὐτὴν ἀπειθοῦντες καὶ εἰς αὐτῆς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης τὰς διαταγάς, μέχρις ὅτου ὁ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου κατ' αὐτῶν ἀποσταλεὶς καπιτὰν πασᾶς Χασὰν κατώρθωσε τελευταῖον ἐν ἔτει 1779 νὰ θραύσῃ κατὰ κράτος τὴν δύναμιν αὐτῶν παρὰ τὴν Τρίπολιν, τὰ δὲ ὑπὲρ τὸν Ἰσθμὸν εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καταφυγόντα λείψανα ἐκείνων ἐν ἑτέρᾳ παρὰ τὰς Θήβας μάχῃ νὰ ἐξοντώσῃ. Οὕτως οἰκτρῶς ἔληξεν ἡ πρώτη αὕτη τῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἐπανάστασις χάρις εἰς τὴν ἄστατον, ἂν μὴ δολίαν, πολιτικὴν τῶν Ῥώσσων, ἡ δὲ σφαγὴ καὶ αἱ ἄλλαι ζημίαι, ἃς οἱ Ἀλβανοὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι κατὰ τὸ ἐνναετὲς τῆς βιαιοκρατίας αὐτῶν διάστημα διέπραξαν, ὑπῆρξαν τῷ ὄντι ἀνυπολόγιστοι. Ὁλοκλήρους πυραμίδας ἐκ μόνων τῶν κεφαλῶν τῶν θυμάτων των κατεσκεύασαν ἀκολασταίνοντες οἱ αἱμοβόροι ἐκεῖνοι βάρβαροι. Τὸ οἰκτρὸν τοῦτο διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπεισόδιον οὐδὲ διὰ τὴν Ἀττικὴν καὶ τὰς Ἀθήνας ὑπῆρξεν ἄνευ συνεπειῶν. Εὐτυχῶς διεσώθη ἡμῖν διὰ τὴν ἀπὸ 1754 μέχρι 1800 ἱστορικὴν περίοδον τῶν Ἀθηνῶν τὸ λεγόμενον «Χρονικὸν τοῦ Ἀνθίμου,» περὶ οὗ καὶ προηγημένως ἐγένετο ἤδη λόγος[1], γεγραμμένον ὑπὸ συγχρόνου Ἀθηναίου καὶ παρουσιάζον ἡμῖν πιστὴν εἰκόνα τῆς τότε καταστάσεως τῆς πατρίδος του, αἱ εἰδήσεις δὲ καὶ πληροφορίαι αὐτοῦ ἐπιβεβαιοῦνται κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ὑπό τινος αὐτοβιογραφίας ἑτέρου Ἀθηναίου, τοῦ Παναγῆ Σκουζέ[2], καὶ ἐξ ἄλλων σῳζομένων μαρτυριῶν καὶ ἐγγράφων.

[1] Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ἐπαμεινώνδου Σταματιάδου ὡς παράρτημα τῆς περὶ Καταλάνων μονογραφίας τῷ 1869, ἀνετυπώθη δὲ ὑπὸ τὴν αὐθαίρετον ἐπιγραφὴν «Ἐφημερίδες» καὶ ὑπὸ Δ. Καμπούρογλου ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 91—131.

[2] Τὸ πρωτότυπον τῆς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν, γλωσσικήν τε καὶ ἱστορικήν, πολυτίμου ταύτης αὐτοβιογραφίας εὑρίσκεται πολλαχῶς κατὰ δυστυχίαν, ὑπὸ τῶν

Κατὰ τὸ Χρονικὸν λοιπὸν τοῦτο αἱ συχναὶ μεταξὺ βοεβόδα καὶ Ἀθηναίων ἔριδες ἐπανελήφθησαν καὶ τῷ 1754 σφοδρότεραι ἤ ποτε ἄλλοτε. « Εἰς τοὺς 1754, » λέγει ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος, « ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ, » ἐσυνέβη ἡ ὀλέθριος στάσις καὶ ἡ δημογεροντία [ἐκινήθη] κατὰ τοῦ » βοεβόδα Σαρῆ Μουσελίμη. Ἐτελείωσεν μὲ μεγάλην φθορὰν τῶν Ῥω- » μαίων καὶ δαπάνην ὑπὲρ τὰ ὀκτακόσια πουγγία. » Ὡς νὰ μὴ ἤρκουν δὲ τὰ ἐκ τῶν ἐντοπίων τουρκικῶν ἀρχῶν δεινά, ἐπῆλθον τοιαῦτα καὶ ἐκ τοῦ πασᾶ Χαλκίδος, εἰς τὸ σαντζάκιον τοῦ ὁποίου ὑπήγετο ὁ καζᾶς τῶν Ἀθηνῶν. Οὕτως ὁ χρονογράφος σημειώνει περὶ τοῦ ἔτους 1758. « Κατὰ » τοῦτον τὸν χρόνον ὁ πασᾶς τῆς Εὐρίπου, λεγόμενος Σοπασαλάνης, » πολλὰ κακὰ ἐποίει τοῖς Ἀθηναίοις μὲ τὸ συχνὸν στάλσιμον τῶν ἀν- » θρώπων του. » Ἐπανελάμβανον δηλ. οἱ Τοῦρκοι πασάδες τῆς Εὐρίπου, ὅ,τι ἔπραττον κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου οἱ Βυζαντῖνοι πραίτωρες τοῦ θέματος Ἑλλάδος ἐκ Θηβῶν. Αἱ βιαιοπραγίαι δ' αὗται ἔκαμον τοὺς Ἀθηναίους νὰ προσφύγωσι πάλιν εἰς τὸ σύνηθες αὐτῶν μέσον. Ἔπεμψαν δηλονότι πρεσβείαν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν ἀρχιευνοῦχον καὶ τὸν σουλτάνον, συνισταμένην ἐκ τοῦ τότε μητροπολίτου Ἀνθίμου καὶ τριῶν ἀρχόντων, ἵνα ἐπιτύχωσι διαταγὴν ἀπαγορεύουσαν τὴν εἴσοδον τοῦ πασᾶ εἰς τὴν Ἀττικήν, περὶ δὲ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πρεσβείας ταύτης τὸ Χρονικὸν ἀναφέρει· « Εἰς τοὺς » 1760 ἐπέστρεψαν ἀπὸ βασιλεύουσαν ὁ κὺρ Ἄνθιμος καὶ δύο τρεῖς τῶν » ἀρχόντων μετὰ τοῦ βοεβόδα Χαλὴλ ἀγᾶ, κομίζοντες καὶ τὸ χάτι σερί- » φιον, ἀπαγορεῦον ὅλως τὴν εἴσοδον τοῦ πασᾶ. Ὁ βοεβόδας ἦτο καλὸς » καὶ φερωνύμως ἐπωνομάσθη καλὸς Χαλὴλ ἀγᾶς. Τῷ ἔτει τούτῳ ἐγένετο » καὶ ἡ Ἀθήνα μαλικιανές. » Ἐπέτυχον λοιπὸν οἱ Ἀθηναῖοι, τίς οἶδε ἀντὶ πόσων χρηματικῶν θυσιῶν, νὰ ἀπαγορευθῇ ἡ ἀνάμιξις τοῦ πασᾶ τῆς

μεταχειρισθέντων αὐτὴν κεκολοβωμένον καὶ βεβλαμμένον, ἐν χερσὶ τοῦ ἐγγόνου τοῦ συγγραφέως Ἀλεξάνδρου Γ. Σκουζέ, ὡς ἐβεβαίωσεν οὗτος ἡμᾶς, ἀποσπάσματα δ' αὐτῆς ἐδημοσίευσαν ὁ Γεώργιος Τερτσέτης ἐν λόγῳ του ἐκδοθέντι τῷ 1859 καὶ ὁ Δ. Καμπούρογλος ἐν Μνημείων τόμ. Γ', σ. 264—269. Ὁ Παναγῆς Σκουζές, ἐκ τῶν εὐπόρων συγχρόνων του Ἀθηναίων, διῆλθεν ἐπὶ μακρὸν βίον πλάνητα καὶ περιπετειώδη, ἀποδημήσας μέχρι Μοντεβιδέου τῆς Ἀμερικῆς, μετέσχε δὲ τελεσφόρως καὶ τοῦ κατὰ τὸ 1821 ἀγῶνος μεταξὺ τῶν πρώτων ἐν Ἀθηναίοις προμάχων καὶ ἀπεβίωσε τῷ 1842· ὅσα δὲ ἐν τῇ βιογραφίᾳ του διηγεῖται περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις συμβάντων μέχρι τοῦ 1821 καὶ ἀκριβῆ ἀποδεικνύονται ἐξ ἄλλων μαρτυριῶν τὰ πολλὰ καὶ ἄριστα ἀπεικονίζουσι τὸν σύγχρονον αὐτῷ βίον τοῦ ἔθνους.

Χαλκίδος εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ καζᾶ τῶν Ἀθηνῶν πράγματα διὰ νέας σουλτανικῆς διαταγῆς, τοῦ χάτι σεριφίου, ἔφερον δὲ μεθ' ἑαυτῶν οἱ πρέσβεις καὶ βοεβόδαν τῆς ἐκλογῆς ἢ τῆς ἀρεσκείας των τὸν Χαλὴλ ἀγᾶν, τὸν ἐπικληθέντα «καλὸν» διὰ τὴν ἀγαθότητά του, συγχρόνως ὅμως ἔπαυσε τὸ ὅριον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ τοῦ νὰ ἀνήκῃ τῷ σουλτανικῷ γυναικωνίτῃ ὡς βακούφιον καὶ νὰ ἔχῃ τὴν ἐπικαρπίαν αὐτοῦ ὁ ἑκάστοτε ἀρχιευνοῦχος, ὑπήχθη δὲ πάλιν εἰς τὰς συνήθεις τοῦ σουλτάνου καὶ τοῦ κράτους κτήσεις, ὧν αἱ πρόσοδοι εἰσεπράττοντο ὑπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου, ἤτοι ἐγένετο μαλικιανὲς μετὰ 150 ἐτῶν ἐκ τοῦ ἀρχιευνούχου καὶ τοῦ σουλτανικοῦ χαρεμίου ἐξάρτησιν[1]. Τὸ μέτρον τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐζήτησαν ὡς χάριν αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῆς ἀπληστίας τοῦ κισλὰρ-ἀγᾶ καὶ τῶν ἐνταῦθα ἀπεσταλμένων ἐκείνου, ταχέως ὅμως ἐπείσθησαν ὅτι ἀπὸ τῆς Σκύλλης περιέπεσον εἰς τὴν Χάρυβδιν. Τὰ κινήματα τῶν Ῥώσσων πρακτόρων Γεωργίου Παπαζώλη τοῦ Μακεδόνος καὶ ἄλλων ἐν Ἑλλάδι ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν μεταβολὴν ταύτην ἐν Ἀθήναις, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1765 μέχρι τοῦ 1768, ἠνάγκασαν τὴν Ὑψηλὴν Πύλην νὰ προβῇ εἰς προφυλακτικὰ κατὰ τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων μέτρα, ὧν δὲν ἐξῃρέθησαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 1768 τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν. «Περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου», λέγει ὁ χρονογράφος, «ἦλθε βασιλικὸς ὁρισμὸς διὰ νὰ σηκωθοῦν τὰ ἅρματα » ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους, καθ' ὅτι ὤδινεν ὁ πόλεμος μεταξὺ Μοσχόβων » καὶ Τούρκων, ἐστάλθη δὲ καὶ παρὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Εὐρίπου μπου» γιουρδὶ περὶ ἐξετάσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Ἔκτοτε ἄρχισαν τὰ πράγ» ματα τῶν Ῥωμαίων νὰ κλίνωσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον.» Μητροπολίτης Ἀθηνῶν ἦτο τότε ὁ Βαρθολομαῖος, διαδεχθεὶς τῷ 1764 τὸν θανόντα Ἄνθιμον, εἶχε δ' ἐλθεῖ εἰς ῥῆξιν κατ' ἀρχὰς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλὰ συνεφιλιώθη ἀκολούθως, τότε δὲ συκοφαντηθεὶς ὅτι συνεννοεῖτο πρὸς τοὺς πολεμίους τοῦ κράτους ἐρρίφθη *σιδηροδέσμιος* εἰς τὰς φυλα-

[1] Ἡ βαλιδὲ-σουλτάνα ἢ βασιλομήτωρ ἐξηκολούθησε καὶ ἐν τῷ μέλλοντι νὰ ἔχῃ ἐν Ἀθήναις καὶ τῇ Ἀττικῇ ἰδιοκτησίας τινάς, τὰς ὁποίας παρεχώρει ὑπ' ἐνοίκιον. Τοιοῦτος ἐνοικιαστὴς αὐτῶν ὑπῆρχε περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τῶν Ἀσωμάτων Διονύσιος, ὡς δεικνύουσιν αὐτοκρατορικὰ φιρμάνια ἐκδοθέντα, ἵνα προφυλάξωσι αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἀπληστίας τοῦ βοεβόδα. Ἐδημοσιεύθησαν ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς δύο τοιαῦτα φιρμάνια τῶν σουλτάνων Σελὶμ Γ' καὶ Μαχμοὺτ ἐκ τῶν ἐτῶν 1796 καὶ 1816 ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 360—364.

κάς καὶ «ἵδρωσε διὰ ν᾽ ἀποφύγῃ καὶ νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ αὐτὴν τὴν »συκοφαντίαν μὲ δόσιν δώδεκα πουγγίων εἰς τὸν ἡγεμόνα τῆς Εὐρί-»που.» Ἐν Ἀθήναις ἐν τούτοις δὲν ἐτόλμησε νὰ μείνῃ, ἀλλὰ κατέφυγεν εἰς Κέαν, ὅθεν μετὰ πενταετίαν «ἐπορεύθη εἰς βασιλεύουσαν», καὶ ἐκεῖθεν ἐπέστρεψε βραδύτερον εἰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ ὁ προβλεπόμενος μεταξὺ Ῥώσσων καὶ Τούρκων πόλεμος ἐξερράγη τελευταῖον, τότε δὲ καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπέβησαν προφυλακτικώτεροι καὶ αὐστηρότεροι πρὸς τοὺς χριστιανούς. Κατὰ Μάϊον δὲ τοῦ 1770, τοῦ πολέμου ἐπικρατοῦντος, οἱ χριστιανοὶ Ἀθηναῖοι ἐκοιμῶντο ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως « πρὸς ἀσφάλειαν τῶν Τούρκων.» Τὸν δὲ Ἰούνιον κατέπλευσεν εἰς Πειραιᾶ ῥωσσικὸν πλοῖον ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρον Παλικούτζην, «ἵνα διεγείρῃ τοὺς Ῥωμαίους κατὰ τῶν Τούρκων καὶ νὰ φέρῃ ὅλον τὸν ῥωσσικὸν στόλον εἰς τὸν Πειραιᾶ,» ταχέως ὅμως ἐπείσθη ν᾽ ἀπέλθῃ καὶ ὁ Παλικούτζης ἀνεχώρησε σύρων μεθ᾽ ἑαυτοῦ «μίαν σακολέβαν τούρκικην φορτωμένην ῥίζι,» ἣν εὗρεν ἐν τῷ λιμένι. Καὶ ὅμως οἱ Τοῦρκοι ἐφυλάκισαν ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως τὸν ἄρχοντα Σπυρίδωνα Λογοθέτην, ἀφίκοντο δὲ καὶ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς «μὲ βασιλικὸν ὁρισμὸν» περὶ τοὺς ἑκατὸν Τούρκους ἐκ Λαρίσης. Περὶ δὲ τὸ τέλος τοῦ ἔτους ἐκείνου «διέβησαν »περαστικῶς, ἀναχωρήσαντες ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου, ὀκτακόσιοι »Σαριγγιολίδες (ἐκ Μακεδονίας Τοῦρκοι) πεφορτωμένοι ἀπὸ λάφυρα »καὶ ἀπὸ αἰχμαλώτους γυναῖκας. Κατέλυσαν εἰς τὸν περίβολον τῆς »ἁγίας Τριάδος καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἀνεχώρησαν χωρὶς νὰ προξενή-»σωσι κἀμμίαν βλάβην.»

Οὕτως ἐν διηνεκεῖ ἀγωνίᾳ καὶ τρόμῳ διετέλουν τότε οἱ Ἀθηναῖοι, ταῦτα δ᾽ ηὐξήθησαν ἔτι μᾶλλον τῷ 1771. «Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους» λέγει ὁ χρονογράφος, «διὰ τὴν κακὴν τύχην τῆς Ἀθήνας ἦλθεν ὁ Μη-»τρομάρας μὲ σημαίαν μοσχόβικην καὶ ἐκυρίευσε τὸ νησί, δηλ. τὴν »Κούλουρη κοινῶς· συνέδραμον ἀπὸ τὰ πέριξ χωρία τῆς Ἀθήνας καὶ »ἀπὸ ἄλλα μέρη πολλοὶ κλέπται καὶ κακοποιοὶ ἄνθρωποι, ἐπῆγαν »καὶ οὐκ ὀλίγοι Ἀθηναῖοι καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἡ Σαλαμὶς ἔγεινε λησταρ-»χεῖον ὑποκάτω εἰς ὄνομα Μοσχοβίας. Αὐτὸ τὸ συμβεβηκὸς ἐπροξένησε »μεγάλην ταραχὴν καὶ φθορὰν εἰς τὴν Ἀθήνα καὶ ὅσοι τῶν Ἀθη-»ναίων διὰ φόβον τους ἐπῆγαν εἰς Κούλουρην ἐδοκίμασαν μεγάλας ζημίας». Κατὰ τύχην δὲ ὁ τόπος εἶχε μείνει τότε ἐπὶ ὀλίγους μῆνας ἄνευ βοεβόδα δι᾽ ἄγνωστον αἰτίαν, ἴσως διὰ τὸ δύσκολον τῆς κατὰ θάλασσαν ἀφίξεως νέου, τοῦτο δ᾽ ἐπηύξανε τοὺς φόβους τῶν χριστια-

νῶν κατοίκων μὴ ἐκτραχιλισθῶσι κατ' αὐτῶν οἱ ἐγχώριοι Τοῦρκοι. Εὐτυχῶς οἱ ἄρχοντες ἐτήρησαν σώφρονα πολιτείαν καὶ μετ' ὀλίγον ἦλθεν ἐκ Ναυπλίου φρούραρχος ὁ Ἰσλὰμ μπουλούμπασης μετὰ ἑκατὸν Ἀλβανῶν, ἀφοῦ καθ' ὁδὸν συνεκρούσθη κατὰ τὸν Κερατόπυργον πρὸς τοὺς περὶ τὸν Μητρομάραν, εὐθὺς δὲ κατόπιν καὶ νέος βοεβόδας «διὰ ξηρᾶς», τῆς θαλάσσης κυριαρχουμένης ὑπὸ τοῦ ῥωσσικοῦ στόλου. Καὶ ὅμως «διὰ τὰς ἀταξίας καὶ κλεψίας καὶ ἐκδρομὰς τῶν ἐν Σαλαμῖνι λεμπέ» σιδων (οὕτως ὠνομάζοντο οἱ περὶ τὸν Μητρομάραν), ὅπου ἔκαμνον » σχεδὸν καθ' ἑκάστην εἰς τὰ πέριξ τῆς Ἀθήνας καὶ διὰ τὴν ὀργὴν » τῶν ἐντοπίων Τούρκων καὶ Ἀλβανιτῶν ἡμεῖς εὑρισκόμεθα εἰς ἕνα » φόβον παντοτεινόν», παρατηρεῖ ὁ χρονογράφος. «Κάθε ἀταξία τῶν » λεμπέσιδων εἰς ἡμᾶς ἐφοβέριζε τὸν θάνατον». Καὶ ἀληθῶς μικρὸν μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ νέου βοεβόδα οἱ Ἀθηναῖοι ὀλίγον ἔλειψε νὰ πάθωσι τὸ πάθημα τῶν Τριπολιτῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν. Οἱ ἐν Σαλαμῖνι περὶ τὸν Μητρομάραν ἐπαναστάται συνέλαβον δύο κατόπιν τοῦ βοεβόδα ἐρχομένους ἀνθρώπους αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀφήρεσαν τὴν καταγραφὴν τῶν φόρων. «Τότε δὴ τότε οἱ μὲν Τοῦρκοι καὶ οἱ » Ἀλβανῖται ὅλοι ὁμοῦ ἐσυνάχθησαν εἰς τοὺς καφενέδες καὶ ὡς ἄγριοι » θῆρες ἐφώναζον καθ' ἡμῶν καὶ ἡτοιμάζοντο νὰ μᾶς θανατώσουν, » καθὼς πρὸ ὀλίγου τὸ ἔπαθον οἱ ἄθλιοι Τριπολιτσιῶται· ἡμεῖς δὲ εὑ» ρισκόμεθα κατακεκρυμμένοι ὑπὸ τοῦ φόβου, ὁ καθεὶς ὅπου ἠδύνατο, » μισαποθαμένοι καὶ ἐπροσμέναμεν ὥραν παρ' ὥραν τὴν σφαγήν». Ἀλλ' ἡ μετριοπάθεια καὶ φρόνησις τοῦ ὑπεργήρου μουφτῆ καὶ τοῦ βοεβόδα ἔσωσαν, εἰ καὶ μετὰ κόπου, τοὺς χριστιανοὺς τῶν Ἀθηνῶν, καθ' ὅσον μάλιστα οἱ ἄρχοντες κατώρθωσαν ἀποστείλαντες ἀνθρώπους νὰ λάβωσι παρὰ τοῦ Μητρομάρα τὴν καταγραφὴν τῶν φόρων. Ἐν τούτοις ἡ ἔκβασις αὕτη δὲν ἤρεσε, φαίνεται, τοῖς περὶ τὴν Ἀττικὴν Τούρκοις· διότι ἐκ Χαλκίδος ἐπῆλθε κατὰ τοῦ φρουράρχου Ἀθηνῶν Ἰσλὰμ μπουλούμπαση ὀθωμανός τις ὁπλαρχηγὸς Ἰβραὴμ Κούρας καὶ συνεκρούσθησαν οἱ εἰσβαλόντες μετὰ τῶν ἐξ Ἀθηνῶν ἐξελθόντων παρὰ τὴν μονὴν τῶν Ἀσωμάτων, ἀπεδιώχθησαν δὲ ἡττηθέντες οἱ ἐπιδρομεῖς. Παρόμοιαι δὲ τῶν Τούρκων πρὸς ἀλλήλους συγκρούσεις ἐν Ἀττικῇ ἐπανελήφθησαν καὶ ἄλλαι, ἐνῷ καὶ αἱ ἐκ Σαλαμῖνος ἐπιδρομαὶ ἐξηκολούθουν μέχρις ὅτου ἀπεβίωσεν ἀρχομένου τοῦ 1772 ὁ Μητρομάρας καὶ μετ' ὀλίγον παρέλυσε καὶ διεσκορπίσθη καταπολεμηθὲν τὸ ὑπ' ἐκεῖνον ἐπαναστατικὸν σῶμα.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἦλθε τὸ πρῶτον εἰς Ἀθήνας τῷ 1772 ὁ διάσημος κατόπιν καὶ σκληρὸς τῆς πόλεως τύραννος Χατζῆ-Ἀλῆς ἢ Χατζαλῆς, ὁ Χασεκῆς ἐπιλεγόμενος. Κατὰ τὴν αὐτοβιογραφίαν τοῦ Παναγῆ Σκουζέ, ὁ Χατζαλῆς, ἦτο Ἀνατολίτης, ὑπηρέτης εὐνοούμενος τῆς σουλτάνας Ἐσμᾶ, ἀδελφῆς τοῦ σουλτάνου Σελὶμ Γ' καὶ θυγατρὸς τοῦ σουλτάνου Χαμίτ, ἀνὴρ ἀνδρεῖος, νοήμων καὶ φιλόδοξος, ἀλλὰ καὶ ἄπληστος, σκληρὸς καὶ αἱμοβόρος, πλείστας ἔχων ὁμοιότητας πρὸς τὸν σύγχρονόν του περίπου Ἀλῆ πασᾶν Τεπελενλῆν τῶν Ἰωαννίνων. Ἡ προστάτις αὐτοῦ σουλτάνα Ἐσμᾶ, θέλουσα νὰ τὸν πλουτίσῃ, ἠγόρασεν ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν δεκάτην τῶν προϊόντων τῆς Ἀττικῆς, πρὸς εἴσπραξιν δὲ τοῦ φόρου τούτου ἦλθε τότε ὁ Χατζῆ-Ἀλῆς εἰς Ἀθήνας ἐν ἐποχῇ τεταραγμένῃ καὶ κρισίμῳ, ἐπειδὴ δὲ ἤρεσεν αὐτῷ ἡ χώρα συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ γίνῃ καὶ βοεβόδας ἐν Ἀθήναις καὶ ἤρξατο ἐνεργῶν πρὸς τοῦτο ἐνταῦθά τε καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ταχέως ἐπέστρεψεν ἀφεὶς ἐν Ἀθήναις ἀντιπρόσωπον διὰ τὴν εἴσπραξιν τῶν καθυστερουμένων. Ἀφοῦ δὲ κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1774 ἐγένετο μεταξὺ Ῥώσσων καὶ Τούρκων ἡ εἰρήνη τοῦ Κιουτσιοὺκ-Καϊναρτζῆ καὶ ἐπῆλθεν ὁ καιρὸς νὰ λείψωσιν ἐκ τῆς χώρας οἱ στρατιωτικοὶ διοικηταί, ὁ Χατζῆ-Ἀλῆς κατώρθωσε νὰ διορισθῇ τῷ 1775 βοεβόδας τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου εἶχεν ἤδη ἀποκτήσει ἰδιοκτησίας τινάς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προσηνέχθη καλῶς· διότι «συνέστειλε τὰς ἀταξίας » τῶν Τούρκων, ἠμπόδισε καὶ τὴν εἴσοδον τοῦ πασᾶ», μετ' οὐ πολὺ ὅμως «ἐφάνη τὸ ἁρπακτικὸν καὶ πλεονεκτικὸν τοῦ τρόπου του, τὸ ὑβρι-» στικόν, τὸ τυραννικὸν καὶ τὰ ὅμοια». Τούτου ἕνεκα οἱ προεστῶτες τῶν Ἀθηναίων ἐνήργησαν ἁρμοδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει κατ' αὐτοῦ καὶ κατώρθωσαν ν' ἀντικατασταθῇ διὰ τὸ 1776 ὑπ' ἄλλου βοεβόδα. Ἀλλὰ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1776 ἔρχεται αἰφνιδίως ὡς ἰδιώτης εἰς Ἀθήνας ὁ Χατζῆ-Ἀλῆς λόγῳ μέν, ὅπως φροντίσῃ περὶ τῆς ἐκποιήσεως τῶν ἐν ταῖς ἀποθήκαις του δημητριακῶν, ἔργῳ δέ, ἵνα ἐνεργήσῃ νὰ ἔλθῃ καὶ πάλιν βοεβόδας ἐνταῦθα. Καὶ οἱ μὲν ἄρχοντες ἔμειναν ἄκαμπτοι ἀπέναντι αὐτοῦ, ἰσχυρός τις ὅμως τῶν χρόνων ἐκείνων ἐγχώριος Τοῦρκος, Μακφῆς καλούμενος, καὶ ὁ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπανακάμψας εἰς Ἀθήνας μητροπολίτης Βαρθολομαῖος, ἐνεργήσαντες ἐπέτυχον νὰ δοθῶσι τῷ Χασεκῇ ἀναφοραὶ ἐκ μέρους Ἑλλήνων καὶ Τούρκων κατὰ τοῦ ὑπάρχοντος βοεβόδα καὶ ὑπὲρ ἐκείνου καὶ διὰ τούτων διωρίσθη ἐκ δευτέρου ὁ Χατζῆ-Ἀλῆς τῷ 1777 βοεβόδας τῶν Ἀθηνῶν.

Πρώτη αὐτοῦ φροντὶς ὑπῆρξε πῶς ν' ἀποζημιωθῇ εἰς βάρος τῶν Ἀθηναίων δι' ὅσα ἐδαπάνησεν ἐκδιωχθεὶς καὶ ἐνεργήσας νὰ ἀναδιορισθῇ, μυρία δ' ὅσα ἐμηχανεύθη, ἵνα ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῶν χριστιανῶν κατοίκων χρήματα καὶ ἰδιοκτησίας δι' αὐθαιρέτου φορολογίας, ὀλίγων μόνων φειδόμενος, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐν τῷ τόπῳ μερίδα. Συγχρόνως ὅμως ἐπανέφερε τὴν τάξιν καὶ περιώρισε τὰς τῶν ἄλλων Τούρκων αὐθαιρεσίας. Τούτου ἕνεκα κατώρθωσε νὰ μείνῃ βοεβόδας καὶ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος 1778, καθόσον μάλιστα λήγοντος τοῦ 1777 ἀπήλλαξε τὰς Ἀθήνας ἀπὸ μεγάλης καὶ φοβερᾶς ἐπιδρομῆς Ἀλβανῶν. Ἦσαν οὗτοι περὶ τὰς 3,000 πολεμικοὶ ἄνδρες καὶ ἤρχοντο νὰ λεηλατήσωσι τὰς Ἀθήνας καὶ ἐκδικήσωσιν ἐπὶ τῶν Ἀθηναίων συγγενεῖς καὶ φίλους, τοὺς ὁποίους ἐπανακάμπτοντας ἐκ Πελοποννήσου εἶχον φονεύσει ἐν ταῖς κλεισωρείαις Κουντουριῶται, Μεγαρεῖς καὶ Ἀθηναῖοι. Οἱ εἰσβαλόντες εἶχον στρατοπεδεύσει ἐν Καλάμῳ, Κηφισσιᾷ, Ἀμαρουσίῳ καὶ Χαλανδρίῳ, ὁ δὲ Χατζῆ-Ἀλῆς ἐξοπλίσας 250 ἱππεῖς καὶ 1500 πεζούς, Χριστιανοὺς καὶ Τούρκους, ἐπετέθη κατὰ τῶν ἐν Χαλανδρίῳ, πρὶν προλάβωσι νὰ συνενωθῶσι καὶ οἱ ἄλλοι, καὶ νικήσας αὐτοὺς κατὰ κράτος ἐξεδίωξε τῆς Ἀττικῆς πολλοὺς φονεύσας καὶ ζωγρήσας, οὕτω δ' ἀπήλλαξε τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ μεγάλου καὶ βεβαίου ἐξ ἐκείνων κινδύνου.

Πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς πόλεως ἀπὸ παρομοίων ἐπιδρομῶν, ὁποῖαι τότε συχναὶ ἦτο πιθανὸν νὰ γίνωσιν ὑπὸ τῶν ἐκ Πελοποννήσου ἐκδιωκομένων καὶ ἀποχωρούντων Ἀλβανῶν, καθόσον ὁ καπιτὰν-πασᾶς *Χασὰν Τζεζάερλῆς*, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Νικολάου Μαυρογένους, εἶχεν ἐπιχειρήσει, καὶ τῇ ἀρωγῇ τῶν κλεπτῶν καὶ ἁρματωλῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν *Κολοκοτρωναίων* Ἀναγνώστου καὶ Κωνσταντίνου, νὰ ἐξολοθρεύσῃ καὶ ἐκδιώξῃ τῆς Πελοποννήσου τοὺς ἀπὸ τοῦ 1770 μέχρι τοῦ 1779 ἀνηλεῶς δῃοῦντας Ἀλβανοὺς καὶ κατώρθωσε τοῦτο μέχρι τέλους τοῦ 1779, ἀπεφασίσθη εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν τρισχιλίων Ἀλβανῶν ἡ ὀχύρωσις τῶν Ἀθηνῶν, αἵτινες ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ τοῦ Ὀμὰρ ἁλώσεώς των ἔμενον ἄνευ περιβόλου ἢ μετ' ἀπεσπασμένων τοιούτου ἐρειπίων. Ἤρξατο λοιπὸν μετὰ σπουδῆς ἡ κατασκευὴ νέου τείχους, ὅπερ διεσῴζετο μέχρι τοῦ 1821 καὶ τὸ ὁποῖον ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως, κατὰ τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου, προέβαινε παρὰ τὴν ἁψῖδα τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ περιλαμβάνον κύκλῳ τὸ ἐκεῖθεν μέχρι

τοῦ νῦν ταχυδρομείου, τοῦ ὑπουργείου τῶν οἰκονομικῶν, τῆς πλατείας Λουδοβίκου καὶ τοῦ Γερανίου μέρος κατήρχετο πρὸς τὴν ἁγίαν Τριάδα, περιέκλειε τὸν Ἄρειον Πάγον κατέληγεν εἰς τὸ Ὠδεῖον, περισφίγγον ὁλόκληρον τὸ τότε οἰκούμενον μέρος τῆς πόλεως. Ἡ οἰκοδόμησις τοῦ τείχους τούτου ἐγένετο ἐντὸς τριμηνίας κατὰ τοὺς μὲν ἢ ἐντὸς ἑβδομήκοντα ἡμερῶν κατ' ἄλλους, ἀρχῆς γενομένης κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1778, πρὸς πορισμὸν δ' ὑλικοῦ διὰ τὴν οἰκοδομίαν ὁ Χασεκῆς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι κατέστρεψαν τότε καὶ πολλὰ ἀρχαῖα καὶ ἱστορικὰ κτίρια, ὡς τὴν ἐπὶ τοῦ Ἰλισσοῦ πρὸς τὸ Στάδιον γέφυραν, τὰ λείψανα τοῦ ὑδραγωγείου τοῦ Ἀδριανοῦ, τὸν ὑπὸ τὸν Λυκαβηττὸν ναὸν τοῦ Τριπτολέμου καὶ ἄλλα[1]. Ὁπωσδήποτε τὸ τεῖχος τοῦτο ἐχρησίμευσεν ἔκτοτε πρὸς ἀσφάλειαν τῶν Ἀθηνῶν. Πρὶν δὲ τελειωθῇ, κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1778, ἠγγέλθη ἐκ Λεβαδείας ὅτι ὁ Ἀλβανὸς ὁπλαρχηγὸς Μαξοὺτ μετὰ ἓξ χιλιάδων Ἀλβανῶν, μεταβαίνων εἰς Πελοπόννησον, ἦτο πιθανὸν νὰ προσβάλῃ καὶ τὰς Ἀθήνας. Εὐθὺς τότε οἱ μὲν Τοῦρκοι ἐκλείσθησαν ἐν τῇ Ἀκροπόλει, τοὺς δὲ χριστιανοὺς ἀπέστειλεν ὁ Χασεκῆς πανδημεὶ εἰς Σαλαμῖνα, ἀλλ' ὁ Μαξοὺτ μετὰ τῶν Ἀλβανῶν του, λαβόντες δῶρα, προήλασαν ἐπὶ τὸν Ἰσθμὸν καὶ ὁ κίνδυνος παρῆλθεν, οἱ δ' Ἀθηναῖοι μετὰ 13 μόνας ἡμέρας ἐπανέκαμψαν ἐκ Σαλαμῖνος.

Τὰς ὑπηρεσίας ὅμως ταύτας τοῦ Χατζῆ-Ἀλῆ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπλήρωσαν πολὺ ἀκριβά· διότι οὗτος, τὴν ἀνέγερσιν τοῦ τείχους προφασιζόμενος, ἐπέβαλε βαρείας ἐκτάκτους φορολογίας καὶ ἥρπασε πολλῶν τὰς ἰδιοκτησίας. Πρὸς ἐπίμετρον δὲ τοῦ κακοῦ ἐλυμαίνετο τότε τὴν πόλιν καὶ ἡ νόσος εὐφλογία, ἥτις κατὰ τὸ Χρονικὸν ἐθέρισεν 700 παιδία. Παρ' ὅλας δὲ τὰς πρὸς ἔξωσιν αὐτοῦ προσπαθείας τῶν χριστιανῶν καί τινων ἀντιπάλων του ὁ Χατζῆ-Ἀλῆς ἔμεινε βοεβόδας ἐν Ἀθήναις καὶ τῷ 1779 χάρις εἰς τὰ πλούσια δῶρα, ἅτινα ἔπεμπεν ἢ ὁ ἴδιος ἐκόμιζεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τούτοις ὁ ἐν τῷ μεταξὺ μεταβαλὼν γνώμην περὶ Χασεκῆ μητροπολίτης Βαρθολομαῖος καί τινες τῶν χριστιανῶν ἀρχόντων πορευθέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπέτυχον «ὕστερον ἀπὸ πολλὰ ἀρτζουχάλια (ἀναφορὰς) καὶ ἀγωγὰς ἔμπροσθεν » τοῦ τότε ἐπιτρόπου Καρᾶ βεζίρη» ν' ἀντικαταστήσωσι τὸν Χατζῆ-Ἀλῆν δι' ἄλλου βοεβόδα, τοῦ Ἰμβραὴμ ἀγᾶ. Καὶ κατὰ τὸ 1781-82 δὲν ἦλθεν ὁ τρομερὸς Χατζῆ-Ἀλῆς εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἕτερός τις,

[1] Ἴδε Leake, Topography of Athens, σ. 97—100.

Χατζῆ-Μουσταφᾶ ἀγᾶς λεγόμενος. Κατὰ τὸ 1783 ὅμως ἐνέσκηψε καὶ πάλιν εἰς τὸ πεῖσμα τῶν Ἀθηναίων ὁ Χασεκῆς, διέμεινε δὲ βοεβόδας καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1784 καὶ 1785, τύραννος ἀληθὴς καὶ μάστιξ τῶν Ἀθηναίων, χριστιανῶν τε καὶ Τούρκων, ἀποβάς. Πολλοὺς τῶν Ὀθωμανῶν ἀντιπάλων του ἐξώρισεν ἢ ἐφυλάκισε, τοὺς δὲ χριστιανούς, τινὰς μὲν ἐμαστίγωσεν οἰκτρῶς ἢ ἔρριψεν εἰς τὴν εἱρκτὴν καὶ διήρπασε μέρος τῆς περιουσίας των, τοὺς δὲ περισσοτέρους κατελήστευσε διὰ φορολογιῶν, τὰς ὁποίας πλεῖστοι ἠδυνάτουν νὰ ἀποτίσωσιν. « Ἐγέμισαν τότε αἱ » φυλακαίς, ἀνδρίκια καὶ γυναίκεια», κατὰ τὸν Παναγῆν Σκουζέν, « ἦταν δὲ οἱ ἄνδρες ὀρθοὶ εἰς τὴν φυλακήν, δὲν ἐχωροῦσαν καθιστοί, » . . . ἀπὸ τὸ παράθυρο τῆς φυλακῆς ἔβγαινε ἕνας καπνός, μία ἀχνιά, » ᾽σὰν μαῦρο σύγνεφο καὶ μυρωδιὰ ἄσχημη ἀπὸ τόσους ἀνθρώπους. » Οἱ ἡλικιωμένοι ἄνθρωποι ἐκινδύνευσαν, ἔρχονται εἰς τὰ ὀλίσθια, » ἄλλοι ἐξημερώθησαν ἀποθαμένοι. Εἰς τὴν ἀνδρίκια φυλακὴ ἐκρέματο » ὁ φάλαγκας, εἰς ὀκτὼ ἡμέραις φυλακίσεως ὅποιος δὲν ἐπλήρωνεν, » ἐδέρνετο μὲ ταῖς βέργαις ἕτοιμαις, ὅπου οἱ ἀγροφύλακες ἦτον εἰς » χρέος κάθε δύο ἡμέραις νὰ φέρνουν ἕνα δεμάτι πικροδαφναις πρὸς » ῥαβδισμὸν τῶν φυλακισμένων. Παρομοίως εἰς τὴν γυναίκειαν φυλακήν. . .», ἦσαν δ᾽ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ κεκλεισμέναι αἱ χῆραι καὶ αἱ σύζυγοι ἐκείνων τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες φεύγοντες τοὺς διωγμοὺς καὶ τὴν τυραννίαν τοῦ Χασεκῆ ἐξεπατρίζοντο εἰς Χαλκίδα, Θήβας καὶ ἄλλας πέριξ πόλεις,

Πρὸς παῦσιν τῆς ἀνυποφόρου ταύτης καταστάσεως οἱ ἄρχοντες τῶν Ἀθηνῶν ἐκίνουν πάντα λίθον, τέλος δ᾽ ἐπέτυχον ν᾽ ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τοῦ Χατζῆ-Ἀλῆ καὶ νὰ μεταχειρισθῶσι κατ᾽ αὐτοῦ τὸν ἰσχυρὸν ὀθωμανὸν Μακφῆν, ὃν ἀνεφέραμεν ἤδη, τέως πιστὸν φίλον καὶ συνεργόν του τυγχάνοντα. Ὁ Μακφῆς οὗτος, φεύγων τοῦ Χασεκῆ τὴν ἐκδίκησιν μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου κρυπτόμενος ἐνήργει κατὰ τοῦ τυράννου, οὗτος ὅμως συνέλαβεν αὐτὸν ἐκεῖ δολίως δι᾽ἀπεσταλμένων του καὶ ἀχθέντα δέσμιον εἰς Ἀθήνας ἔρριψε πάραυτα εἰς τὴν εἱρκτήν, ὅπου μετ᾽ ὀλίγον τὸν ἀπέπνιξε. Τὸ πραξικόπημα τοῦτο τοῦ ἐκθρασυνθέντος Χασεκῆ κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ Ἀθηναίου Τούρκου ἐτάραξε τὸ Διβάνιον καὶ διετάχθη. οὗτος μετὰ τοῦ τότε μητροπολίτου Βενεδίκτου, διαδεχθέντος τὸν κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1871 ἀποθανόντα Βαρθολομαῖον, καὶ μετ᾽ ἄλλων ἑξήκοντα προκρίτων χριστιανῶν καὶ Τούρκων, πάντων ὀπαδῶν του, νὰ μεταβῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπολογη-

σόμενοι· διότι εἶχε καὶ τοὺς ὀπαδοὺς καὶ φίλους του ὁ τύραννος ἐκεῖνος καὶ μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν. Καὶ αὐτὸς μὲν ὁ Χασεκῆς εἶχε πεποίθησιν ὅτι διὰ τῶν θησαυρῶν του εὐκόλως θ' ἀπέφευγε πᾶσαν τιμωρίαν, ἀλλ' ἐν Ἀθήναις ἀνεφάνησαν τότε δύο ἰσχυροὶ αὐτοῦ ἀντίπαλοι καὶ δεινοὶ δημαγωγοί, καλούμενοι *Μπέλος* καὶ *Μπεκίρης*, οἵτινες πρεσβείας ἐπὶ πρεσβειῶν ἔπεμπον εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τοῦ Χασεκῆ, κατὰ τοῦ μητροπολίτου Βενεδίκτου καὶ τῶν φίλων τοῦ τυράννου προκρίτων, ἐπέτυχον δὲ νὰ καθαιρεθῇ μὲν ὁ Βενέδικτος κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1785, ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου, νὰ καταδιωχθῇ δὲ καὶ ὁ Χατζῆ-Ἀλῆς, ὅστις τούτου ἕνεκα ἐπὶ τριετίαν ὅλην ἐκρύπτετο ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἄλλων ἀντ' αὐτοῦ σταλέντων εἰς Ἀθήνας διοικητῶν, τοῦ Καρᾶ-Μουσταφᾶ καὶ τοῦ Σιλικτάρη, ὅστις ἦτο «δεύτερος Σαρδανάπαλος» κατὰ τὸ Χρονικόν. Οἱ δὲ παρακολουθήσαντες τὸν Χατζῆ-Ἀλῆν εἰς Κωνσταντινούπολιν προεστοί, ὅσοι αὐτῶν πειθόμενοι εἰς ὑποσχέσεις ἀσφαλείας ἐπανέκαμψαν οἴκαδε, ἐκακοποιήθησαν πολλαχῶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς συμπαθοῦντες τῷ τυράννῳ. Οἱ ἐσωτερικοὶ δὲ οὗτοι σπαραγμοὶ καὶ ἡ κατὰ τοῦ Χασεκῆ ὑπὸ Μπέλου καὶ Μπεκίρη πάλη ἐστοίχισαν τοῖς Ἀθηναίοις δύο χιλιάδας πουγγίων καὶ προὐκάλεσαν πολλοὺς φόνους. Διότι ὁ Χατζῆ-Ἀλῆς διὰ τῆς μεγάλης προστασίας τοῦ σουλτανικοῦ χαρεμίου καὶ διὰ τοῦ ἀλανθάστου μέσου τῆς δωροδοσίας οὐ μόνον τὸν διωγμὸν ἀκινδύνως ὑπέστη, ἀλλὰ καὶ ἐκ νέου βοεβόδας τῶν Ἀθηνῶν ἐγένετο περὶ τὰ μέσα τοῦ διοικητικοῦ ἔτους 1786, ἄρα κατὰ Σεπτέμβριον, καὶ κατέλαβε τὴν ἀρχὴν δι' ἀντιπροσώπου, αὐτὸς μὴ ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήναις εἰμὴ τῷ 1789, τῇ 14ῃ Φεβρουαρίου, κατὰ τὸν χρονογράφον.

Ἡ πέμπτη αὕτη κάθοδος τοῦ Χατζῆ-Ἀλῆ εἰς Ἀθήνας ὑπῆρξε διὰ τοὺς ἀτυχεῖς κατοίκους ἀληθὴς θεομηνία. Ὡς τίγρις φρυάσσουσα ἐπέπεσε κατὰ τῶν ἀντιπάλων του, συνεπλήρου δὲ τὸν κορεσμὸν τῆς ἐκδικήσεως καὶ τῆς ἀπληστίας του διὰ βιαιοπραγιῶν καὶ αὐθαιρεσιῶν καὶ ἐπὶ πάντων τῶν ἄλλων κατοίκων. Οἱ κύριοι ἀντίπαλοί του Μπέλος καὶ Μπεκίρης εὑρίσκοντο ἤδη ἐκποδών· διότι ὁ μὲν Μπέλος, μὴ θελήσας νὰ φύγῃ εἶχε συλληφθῆ πρὸ τῆς ἐπανόδου τοῦ τυράννου ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου αὐτοῦ καὶ ῥιφθεὶς σιδηροδέσμιος εἰς τὴν φυλακὴν ἐσήπετο ἐκεῖ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν δεσμῶν, ἐκ τῆς προστριβῆς τῶν κλοιῶν καὶ τῶν συχνῶν καὶ ἀπηνῶν μαστιγώσεων, ὁ δὲ Μπεκίρης εἶχε μὲν φύγει μετ' ἄλλων ὁμοφρόνων εἰς Πελοπόννησον. Ἀλλ' ὁ Χασεκῆς

κατεδίωξε τούτους καὶ ἐκεῖ καὶ συλλαβὼν ἔρριψεν εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις εἱρκτήν, ὅπου μετὰ πολλὰς καὶ παντοίας κακοποιήσεις καὶ βασανισμοὺς τοὺς ἀπηγχόνισε κατὰ Σεπτέμβριον, τὸν Μπεκίρην μάλιστα ἔμπροσθεν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου του ἐργαστηρίου, τὴν δὲ περιουσίαν αὐτῶν ἐσφετερίσθη. Πρότερον ἀκόμη, κατὰ Μάρτιον ἤδη τοῦ 1789, ἀπηγχόνισε τοὺς προύχοντας Πέτρον Πιττάκην καὶ Νικολάκην Μπάρμπανον, ἀργότερα δὲ καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ τελευταίου Σωτήριον Μπάρμπανον, προπάτορας τῆς μέχρι σήμερον ὑφισταμένης φερωνύμου ἀθηναϊκῆς οἰκογενείας, καὶ ἄλλους χριστιανοὺς καὶ Τούρκους κατοίκους ἀδιακρίτως, πλείονας ὅμως χριστιανούς, διαρπάζων καὶ τὰς περιουσίας αὐτῶν. Πολλῶν δὲ Ἀθηναίων, καθ' ὧν δὲν εὕρισκεν ἀφορμάς, τὰ κτήματα ἐσφετερίζετο κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον. Ἐπροφασίζετο ὅτι εἶχε χρείαν τοῦ κτήματός τινος, ἵνα συμπληρώσῃ δῆθεν ἢ ἐξασφαλίσῃ κάλλιον ἴδιον γειτονικὸν κτῆμα, προσκαλῶν δὲ τὸν ἰδιοκτήτην τοῦ ἀρέσκοντος αὐτῷ ὑποστατικοῦ ἐπρότεινε νὰ τῷ πωλήσῃ τὸ ζητούμενον ἀντὶ εὐτελοῦς τιμῆς, ἣν καὶ ταύτην ἐπὶ διαφόροις προφάσεσιν οὐδέποτε ἀπέτινεν, οἱ δὲ οὕτω ληστευόμενοι καὶ ἀποξενούμενοι τὴν περιουσίαν των κάτοικοι δὲν ἐτόλμων ν' ἀρνηθῶσι τῷ τυράννῳ τὸ ζητούμενον, διότι θὰ ἐπλήρωνον τὴν ἄρνησιν διὰ τῆς ζωῆς των.

Ὑπὸ τοιαύτην φρικτὴν τυραννίαν καὶ ἀπολυταρχίαν ἐστέναζον οἱ Ἀθηναῖοι καθ' ὃ ἔτος ἡ ἐθνοσυνέλευσις τῶν Γάλλων ἐκήρυττε τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ γαλλικὸς λαὸς ἔθραυε τὰ δεσμὰ τῆς καταтυραννευούσης τὴν Εὐρώπην προαιωνίου δουλείας, ἱερὸς δ' ἐνθουσιασμὸς ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ δικαιοσύνης ἤρξατο καταλαμβάνων τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως! Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῶν συμφορῶν καὶ τοῦ τρόμου, ὑφ' ὃν ἀδιακόπως τότε διετέλουν οἱ ἀτυχεῖς Ἀθηναῖοι, ἐνέσκηψεν ἐνταῦθα κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1789 ἐκ Λεβαδείας προελθοῦσα καὶ φοβερὰ λοιμικὴ νόσος μέχρι τῶν μέσων Αὐγούστου διαρκέσασα καὶ θερίσασα κυριολεκτικῶς τοὺς κατοίκους. Ἰδίως δ' ὀξεῖα καὶ σφοδρὰ ἐμαίνετο ἡ θεομηνία περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου, ὅτε ἀπέθνησκον, ἀνὰ 20, 30 καὶ 40 καθ' ἑκάστην, ἀφήρπασε δ' ἐν συνόλῳ περὶ τοὺς 1200 χριστιανοὺς καὶ 500 Τούρκους, ἤτοι εἴκοσι περίπου ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ἐκ τοῦ τότε πληθυσμοῦ. Κατὰ τὴν δεινὴν ταύτην συμφορὰν οἱ Ἀθηναῖοι ἔντρομοι «ἐσκορπίσθησαν τῇδε κἀκεῖσε οἱ μὲν εἰς μοναστήρια, οἱ δὲ εἰς τὰ περιβόλια,» διὰ δὲ τοὺς ἐν τῇ πόλει ἀπομείναντας ἀληθὴς ἄγγελος παρηγορίας καὶ σωτὴρ ἀνεδείχθη ὁ Ἀθηναῖος ἄρχων Γάσπαρης, πρόξενος

ὢν τῆς Γαλλίας, ὅστις «μὲ καπέλον εἰς τὸ κεφάλι καὶ μὲ στενὸν βρακί, »ὑποκάτω εἰς ὄνομα κονσόλου καὶ πραγματευτοῦ ἀνέλαβε τὸ χρέος »καὶ τὸ καθῆκον ἐκείνων, ὁποῦ φοροῦσι τὰ μαῦρα καὶ πλατιὰ ράσα... »καὶ ἐξήντλει τὸν πλοῦτόν του εἰς εὐεργεσίας καὶ διὰ τροφὴν τοῦ λαοῦ »μὲ ὅλην τὴν προθυμίαν καὶ ζέσιν καὶ ἐπεσκέψατο τοὺς ὑπὸ λοιμοῦ καὶ »λιμοῦ ταλαιπωρουμένους, ὡς ὁ πατὴρ τὰ ἴδια τέκνα, καὶ δι' αὐτὴν »τὴν αἰτίαν εἰς ὅλην τὴν ὁρμὴν τῆς νόσου ἐπέμεινεν εἰς τὴν οἰκίαν του »ἔνδον τῆς πολιτείας,» ὡς λέγει ὁ χρονογράφος. Συγχρόνως δ' ἐμαστίζετο ἡ Ἀττικὴ τότε καὶ ὑπὸ σιτοδείας μεγάλης καὶ λιμοῦ.

Ἐν τούτοις οὐδὲν παρεκώλυε τὸν τύραννον Χασεκῆν νὰ φορολογῇ ἀνηλεῶς τοὺς πολίτας καί, ἐπωφελούμενος τὴν ἔνδειάν των, νὰ διαρπάζῃ αὐτῶν τὰς περιουσίας· «αἱ φυλακαὶ λοιπὸν καθ' ἑκάστην ἦσαν στε»νοχωρημέναι ἐπὶ τοσοῦτον», ἐξακολουθεῖ ὁ χρονογράφος, «ὥστε οἱ ἄν»θρωποι πολλάκις δὲν ἠμποροῦσαν νὰ καθίσουν καὶ ἔστεκον ὄρθιοι. Πολ»λοὶ ἐταλαιπωροῦντο ἐν τῇ φυλακῇ ἓξ καὶ ἑπτὰ μῆνας, ἐδάρησαν δὲ »μερικοί, τινὲς δὲ καὶ ἀπέθανον, καὶ τὸ σφάλμα τους δὲν ἦτο ἄλλο, »πάρεξ διότι δὲν εἶχον νὰ ἀποκριθοῦν εἰς τὴν ἀπαίτησιν τῶν τεφτε»ρίων καὶ ὄχι μόνον τῶν ἰδικῶν τους, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκεῖνα τῶν συγγε»νῶν τους φυγάδων... Αἱ χῆραι γυναῖκες καὶ ἐκεῖναι τῶν φυγάδων »δὲν ἐδοκίμασαν ὀλιγωτέρας βασάνους· διότι καὶ ἐξ αὐτῶν ἐν τῇ φυ»λακῇ πλεῖστον χρόνον ἐταλαιπωρήθησαν καὶ ἐδάρησαν καὶ ἐσιδη»ροφόρεσαν· ὅταν δ' ἐξήρχοντο ἐκ τῆς φυλακῆς ἔβαλλον αὐτὰς ἐν τῇ »ἀγγαρείᾳ[1].»

Οὕτως οἱ δείλαιοι Ἀθηναῖοι κατὰ τὰ ἔτη 1789 μέχρι τοῦ 1791 ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα. Ὅσοι δὲν ἀπέθανον ἐκ τοῦ λοιμοῦ ἢ τοῦ λιμοῦ ἐταλαιπωροῦντο ἐπὶ μακρὸν ἐν ταῖς φυλακαῖς ἢ ἔφευγον τὴν πατρίδα των, ἵνα σωθῶσι. Τὸ ἐπακόλουθον τούτων ἦτο ὅτι πολλὰ κτήματα ἔμειναν ἀδέσποτα, καταλειφθέντα ὑπὸ τοῦ Χατζῆ-Ἀλῆ, τὰ δ' ἄλλα ὑπετιμήθησαν μεγάλως, ὥστε «μὲ πάνυ ὀλίγα ἄσπρα ἠμποροῦσέ τινας ν' ἀγοράσῃ πολλὰ ὑποστατικά». Ἀλλ' ἤρξατο ἐπιφαινομένη καὶ διὰ τὸν Χασεκῆν ἡ τιμωρὸς Ἐριννύς. Διοικητὴς Εὐβοίας διωρίσθη κατὰ τὸ ἔτος 1791 Χαλὴλ πασᾶς τις, ὅστις εἶχε χρηματίσει ἄλλοτε βοεβόδας Ἀθηνῶν, ἀντίζηλος δ' ὢν καὶ ἐχθρὸς τοῦ Χασεκῆ εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἀττικὴν μετὰ ἐνόπλων, ἵνα συλλάβῃ αὐτόν, ὥστε ἐξερράγη οὕτως

[1] Χρονικὸν εἰς ἔτος 1791.

ἐμφύλιος πόλεμος, καθ᾿ ὃν ὁ Χασεκῆς ἀπέκρουσε καὶ ἐξέβαλε τῆς χώρας τὸν Χαλήλ. Ἡ ῥῆξις ἐν τούτοις αὕτη οὐδόλως ἤρεσε τοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὸ δὲ Διβάνιον καθαιρέσαν ἀμφοτέρους τοὺς τοπάρχας τούτους ἔπεμψαν εἰς ἐξορίαν, καὶ δὴ τὸν Χατζῆ-Ἀλῆν εἰς Θεσσαλονίκην. Οὕτως ἀπῆλθεν ἄκων ἐξ Ἀθηνῶν ὁ τύραννος κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1792, δὲν μετέβη ὅμως εἰς Θεσσαλονίκην ἀλλ᾿ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου διὰ τῶν πολλῶν του χρημάτων οὐ μόνον ἀνενόχλητος νὰ μείνῃ κατώρθωσεν, ἀλλ᾿ ἔπεμψε καὶ εἰς Ἀθήνας βοεβόδαν τῆς ἐκλογῆς του, τὸν Ἰμβραὴμ ἀγᾶν, ὥστε καὶ μακρόθεν ἠδύνατο νὰ τυραννῇ τοὺς Ἀθηναίους. Ἀτυχῶς δὲ καὶ ἡ λοιμικὴ νόσος ἐνέσκηψεν ἐκ νέου ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 1792 ἐκ Θηβῶν μεταδοθεῖσα, διήρκεσε δὲ μέχρι τέλους Ἰουνίου καὶ ἀπεβίωσαν ἐξ αὐτῆς 800 χριστιανοὶ καὶ 300 Τοῦρκοι.

Ὁπωσδήποτε ἀπὸ τοῦ 1792 ὁ Χατζῆ-Ἀλῆς δὲν ἐπανῆλθε πλέον ὡς βοεβόδας εἰς Ἀθήνας, μόνον δὲ διὰ τῶν ἀντιπροσώπων, οὓς ἔπεμπε διαχειριστὰς τῶν κτημάτων του, καὶ ὡς ἐνοικιαστὴς τῆς δεκάτης εὕρισκε καὶ πάλιν εὐκαιρίαν νὰ μὴ ἀφήνῃ αὐτοὺς ἀνενοχλήτους. Ἐκθρασυνθεὶς δ᾿ ἐκ τῆς ἀτιμωρησίας συνέλαβεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν ἰδέαν νὰ γίνῃ **μποσταντζήμπασης**, ὅστις ἦτο τότε ἀρχηγὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς καὶ εἶχε τὸ δεύτερον ἐν τῷ κράτει μετὰ τὸν μέγαν βεζίρην ἀξίωμα. Ἀλλ᾿ ὁ κατέχων τὴν θέσιν ταύτην, μαθὼν τὰς σκευωρίας τοῦ Χασεκῆ, προέλαβε καὶ ἐνήργησε τὴν εἰς Χίον ἐξορίαν αὐτοῦ. Ἐκεῖθεν ἦλθεν αἰφνιδίως εἰς Ἀθήνας δι᾿ ἕκτην καὶ τελευταίαν φοράν, δὲν παρέμεινεν ὅμως εἰμὴ ἕνδεκα μόνον ἡμέρας, μεθ᾿ ἃς ἐπανέκαμψεν εἰς Χίον, ὅθεν μετ᾿ ὀλίγον ἐπιτυχὼν τὴν ἄδειαν μετέβη πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἠθέλησε τότε νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ μακρόθεν τὴν τοσάκις ἐν Ἀθήναις δοκιμασθεῖσαν μέθοδον πλουτισμοῦ διὰ ψευδῶν χρεωστικῶν τῶν Ἀθηναίων. Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ 1794 διέταξε νὰ πορευθῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν προεστῶτες τῶν Ἀθηναίων μεθ᾿ ὑπογεγραμμένου ἀγράφου χρεωστικοῦ, ὅπως θεωρηθῶσι δῆθεν οἱ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς λογαριασμοὶ καὶ σημειωθῇ ἐν τῷ χρεωστικῷ τὸ εὑρεθησόμενον χρέος τῆς κοινότητος πρὸς ἐκεῖνον, ἐκεῖ δ᾿ ἐνέγραψεν ὁ ἄπληστος Χατζῆ-Ἀλῆς πουγγία 400 ὡς χρέος τῆς κοινότητος, ἐνῷ μόλις τὸ τέταρτον τοῦ ποσοῦ ἐχρεώστει αὕτη. Γνωρίζων τὴν τότε ἔνδειαν τῶν Ἀθηναίων ἤθελε καὶ ἤλπιζε διὰ τοῦ μέσου τούτου νὰ μεταβάλῃ ὁλόκληρον τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν περιοχὴν αὐτῆς εἰς ἴδιον κτῆμα ἢ **τσιφλίκιον**. Ἀλλὰ τὸ τολμηρὸν τοῦτο

τοῦ Χασεκῆ σχέδιον ἐματαίωσαν φιλοπόλιδές τινες Ἀθηναῖοι προὔχοντες, ὁ τότε ἡγούμενος τῆς μονῆς τῶν Ἀσωμάτων Διονύσιος Πετράκης καὶ οἱ Τζαμπέται, οἵτινες μεταβάντες ἐπὶ τούτῳ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐνήργουν παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, χωρὶς ν' ἀποθαρρυνθῶσιν ἐκ τοῦ ὅτι ἄλλοι ἐξ Ἀθηνῶν προεστῶτες εἶχον μεταβῆ εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἵνα ὁμιλήσωσιν ὑπὲρ τοῦ Χατζῆ-Ἀλῆ ἐκ φόβου μή, ἐκφυγὼν οὗτος τὸν κίνδυνον καὶ ἄνευ αὐτῶν, ἐκδικηθῇ ἀγρίως κατὰ τῶν Ἀθηναίων. Εἶχε τότε εἰσαγάγει ἡ Τουρκία ἐπὶ σουλτάνου Σελὶμ τοῦ Γ', περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος, μεταρρθμίσεις στρατιωτικάς, οἰκονομικὰς καὶ διοικητικάς, αἱ δὲ Ἀθῆναι ἐτάχθησαν κατὰ ταύτας εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Τζελεμπῆ ἐφένδη, γενικοῦ ἐπόπτου τῶν φρουρίων καὶ διευθυντοῦ τοῦ ἀρτισυστάτου πολεμικοῦ ταμείου, ἤτοι ἀρχιδεφθερδάρη τοῦ Ἰρὰτ Νιζὰμ Τζεδίτ. Πρὸς τοῦτον λοιπὸν ἀπετάθησαν ὁ ἡγούμενος Πετρακης καὶ οἱ Τζαμπέται ἐκτιθέμενοι τὰς κλοπὰς καὶ ἐκβιάσεις τοῦ Χατζῆ-Ἀλῆ Χασεκῆ καὶ ἐπικαλούμενοι παῦσιν τῶν δεινῶν, ἀπέδειξαν δὲ καὶ ἐπὶ δικαστηρίου τὰς καταχρήσεις τοῦ τυράννου των καὶ ἀνεφέρθησαν μέχρις αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου ἐπανειλημμένως. Εὐτυχῶς ὁ Τζελεμπῆ ἐφένδης ἐπείσθη περὶ τοῦ δικαίου τῶν Ἀθηναίων καὶ συνεπάθησε μεγάλως πρὸς τὴν ἀτυχῆ, ἀλλ' ἔνδοξον πόλιν, διὸ διέταξεν ἀναθεώρησιν τῶν λογαριασμῶν τοῦ Χασεκῆ. Γενομένου δὲ τούτου ἀπεκαλύφθη τὸ ψευδὲς καὶ ἄδικον τῶν ἀξιώσεων αὐτοῦ, ὅπερ καὶ ὁ ἴδιος ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ἐπὶ δικαστηρίου ἀποδειχθὲν περιτράνως, καὶ οὕτως οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ἀπηλλάγησαν τοῦ πρὸς τὸν Χασεκῆν χρέους, οὗτος δ' ἐξωρίσθη εἰς Κῶν. Ἐκεῖ εὑρισκόμενος διετάχθη βραδύτερον ν' ἀποστείλῃ εἰς Ἀθήνας πληρεξούσιόν του, ὅπως ἀποδώσῃ τοῖς Ἀθηναίοις ὅσα εἶχε σφετερισθῆ αὐτῶν κτήματα, ἐπειδὴ δὲ παρήκουσεν, ἐξεδόθη φιρμάνιον σουλτανικὸν διατάσσον τὸν φόνον αὐτοῦ καὶ οὕτως ἐν ἔτει 1796 αἱ Ἀθῆναι ἀπηλλάγησαν ὁριστικῶς τοῦ φοβεροῦ τούτου τυράννου, ὑπὸ τοὺς ὄνυχας τοῦ ὁποίου ἐσπάρασσον εἰκοσιπενταετίαν ὅλην.

Τοῦ Χατζῆ-Ἀλῆ τοῦ Χασεκῆ ἡ ἀπαισία μνήμη καὶ τῶν παθημάτων, ἅτινα ὑπέστησαν ὑπ' αὐτοῦ οἱ Ἀθηναῖοι, ἡ ζοφερὰ ἀνάμνησις διετηροῦντο καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἐπὶ μακρὸν χρόνον ζωηρότατα παρ' αὐτοῖς, μέχρι σήμερον δὲ οὐκ ὀλίγα διηγοῦνται ἐκ παραδόσεως περὶ αὐτοῦ οἱ ἰθαγενεῖς Ἀθηναῖοι. Ὑπῆρξεν οὗτος ἡ τελευταία θεία μάστιξ, τὸ ὕστατον στάδιον τοῦ μακραίωνος καθαρτηρίου, ἐν ᾧ ἡ περικλεὴς αὕτη καὶ πολυπαθὴς πόλις ἀπέπλυνε τὸν ῥύπον τῶν ἀκουσίων

καὶ ἑκουσίων ἁμαρτιῶν αὐτῆς, ὅπως καθαρὰ καὶ ἀμίαντος ἐξελθοῦσα ἐκ τοῦ χωνευτηρίου ἀναλάβῃ πάλιν μετά τινα ἔτη τὴν ἱστορικὴν σταδιοδρομίαν της ὡς πρωτεύουσα τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Πρὸς ταῖς ἄλλαις δὲ κακίαις, ἃς εἶχεν ὁ Χασεκῆς κοινὰς πρὸς τὸν σύγχρονον καὶ ὅμοιόν του τῶν Ἰωαννίνων τύραννον Ἀλῆν Τεπελενλῆν. ἦτο καὶ εἰς ἄκρον, ὡς ἐκεῖνος, ἀσελγὴς καὶ φιλήδονος, πρὸς κορεσμὸν δὲ τῶν σαρκικῶν παθῶν του οὔτε τῆς οἰκογενειακῆς τιμῆς οὔτε τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων ἐφείδετο. Διηγοῦνται, ὅτι ἐν τοῖς λουτροῖς εἶχεν ἐπίτηδες τοποθετημένας ἐμπίστους γυναῖκας, ἵνα ἀγγέλλωσιν αὐτῷ τίνες τῶν ἐν αὐτοῖς λουομένων ἦσαν καλλισωμότεραι, εὐθὺς δὲ τότε διέτασσε νὰ τῷ προσαγάγωσι τὴν ἐπαινεθεῖσαν ξένην γυναῖκα, κόρην ἢ ὕπανδρον, καὶ οὐαὶ τοῖς ἀπειθοῦσιν αὐτῷ. Οὕτως ὁ Ἀθηναῖος Σταμάτιος Σαρῆς, ὅστις μαθὼν ἐγκαίρως παρ' εὐηργετημένης δούλης τὰς περὶ τῆς καλλιμόρφου γυναικός του ὀρέξεις τοῦ Χασεκῆ ἔσπευσε ν' ἀπαγάγῃ καὶ ἀπομακρύνας νὰ κρύψῃ αὐτὴν εἰς Θήβας, ἐπανακάμψας βραδύτερον ἐκεῖθεν εἰς τόσον φρικαλέαν ὑπεβλήθη μαστίγωσιν, ὥστε μετὰ πολλῆς δυσκολίας καὶ διὰ πολλῶν προσπαθειῶν διεξέφυγε τὸν θάνατον, ἦτον ὅμως ἔκτοτε ἐφ' ὅρου ζωῆς πάσχων καὶ φιλασθενος[1].

Φόνοι λοιπόν, διωγμοί, φυλακισμοὶ καὶ ἀπογυμνώσεις καὶ διαρπαγαὶ τῶν περιουσιῶν, ἐπὶ εἰκοσιπενταετίαν σχεδὸν ὅλην διὰ Χατζῆ-Ἀλῆ τοῦ Χασεκῆ ἐν Ἀθήναις διαπραχθέντα, κατέρριψαν καὶ ἐξησθένισαν τὴν ἀτυχῆ πόλιν περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος εἰς μέγαν βαθμόν, τὸ δ' ἔργον τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐρημώσεως συνεπλήρουν τὰ συχνὰ **θανατικά**, ὥστε ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως καὶ μετὰ τὸν φόνον τοῦ Χασεκῆ δὲν ὑπερέβαινε τὰς 8—10,000 ἐν ὅλοις. Ὡς ἐπιστέγασμα δὲ καὶ κορωνὶς τῶν συμφορῶν ἐπῆλθεν, ὡς εἴπομεν ἤδη, τῷ 1797 καὶ ἡ ἀπώλεια τῶν ἐν τῷ δημοσίῳ ταμείῳ τῆς Ἑνετίας κατατεθειμένων πρὸς συντήρησιν τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν κληροδοτημάτων· διότι οἱ καταλύσαντες τὴν ἑνετικὴν πολιτείαν Γάλλοι ὑπὸ τὸν μέγαν Ναπολέοντα, δημεύσαντες αὐτῆς τὸν πλοῦτον πόσῶς δὲν ἀνεγνώρισαν καὶ τὰς ὑποχρεώσεις. Δυστυχῶς δὲ καὶ τὸ Διβάνιον δημεῦσαν τὴν ἀδίκως καὶ παρανόμως συσσωρευθεῖσαν μεγάλην κτηματικὴν περιουσίαν τοῦ Χασεκῆ δὲν ἀπέδωκεν αὐτήν, ὡς ὤφειλεν, εἰς τοὺς νομίμους ἰδιοκτήτας,

[1] Κατ' ἀπομνημόνευμα τῆς Μαριάνης Γρ. Καμπουρόγλου δημοσιευθὲν ἐν Μνημ. τόμ. Γ', σ. 246—247.

ἀλλ᾽ ἐξεποίησε πρὸς ὄφελος τοῦ δημοσίου ταμείου, ὀλίγοι δέ τινες διαθέτοντες χρήματα ἠδυνήθησαν νὰ ὠφεληθῶσι τότε ἐκ τῆς περιστάσεως ἀγοράζοντες ἀντὶ εὐτελοῦς τιμῆς πολύτιμα καὶ ἐκτεταμένα κτήματα, οἱ δὲ πολλοὶ ἔμειναν καὶ πάλιν ἠδικημένοι, πένητες ἀπὸ εὐπόρων καὶ πλουσίων γενόμενοι. Τούτου ἕνεκα διχόνοιαι καὶ ἔριδες, αἱ τῆς πενίας ἀναπόσπαστοι σύντροφοι, ἐπεκράτησαν παροδικῶς καὶ παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος [1], ἀλλ᾽ ἡ φιλοπατρία καὶ ἡ σύνεσις, ἥτις πάντοτε σχεδὸν διέκρινε τοὺς ἄρχοντας τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τουρκοκρατίας, ὑπερενίκησαν καὶ τότε πᾶν πρόσκομμα καὶ ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς μεγάλης τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 αἱ Ἀθῆναι ἀπέβησαν πάλιν κέντρον ἐθνικῆς ἐνεργείας καὶ δράσεως, ὡς μετ᾽ ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ.

Καθ᾽ ὅλον δὲ τοῦτο τὸ ἀπὸ 1750 μέχρι 1800 χρονικὸν διάστημα τῶν συμφορῶν καὶ ταραχῶν ἐπεσκέφθησαν τὰς Ἀθήνας πολλοί, καὶ ἰδίως Εὐρωπαῖοι, ὧν οἱ ἐπισημότεροι εἶνε οἱ ἤδη μνημονευθέντες Σαρλεμόντης (Charlemont), Στούαρτ (Stuart) καὶ Ῥέβετ (Revett) (σ. 501). Ὁ τελευταῖος οὗτος ἀπεστάλη ἐκ νέου ὑπὸ τῆς γνωστῆς Ἑταιρείας τῶν Ἐρασιτεχνῶν κατὰ τὸ ἔτος 1764 εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῶν Πὰρς (Pars) καὶ Τσάνδλερ (Chandler), ἀλλ᾽ αἱ διαφοραί, ἃς τότε ὑπό τε ἀρχαιολογικὴν καὶ ὑπὸ τὰς ἄλλας ἐπόψεις ἐν Ἀθήναις εὗρεν ἀπὸ τῆς πρώτης μετὰ τοῦ Ῥέβετ καὶ Σαρλεμόντη ἐπισκέψεως (1751) ἦσαν λίαν μικραὶ καὶ ἐπουσιώδεις· διότι ἀργότερα, μετὰ τὸ 1771, συνέβησαν ἀξιοσημείωτοι μεταβολαί. Σπουδαῖον διὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν εἶνε καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Τζὲλλ (Gell), Γκαίδη (Gaudy), καὶ Ῥέδφορδ (Redford) μετὰ προηγηθεῖσαν ἐπίσκεψιν τῆς Ἑλλάδος τότε ἐκδοθὲν σύγγραμμα, «Ἀνέκδοτοι ἀρχαιότητες τῆς Ἀττικῆς» (Unedited Antiquities of Attica). Καὶ ὁ Γάλλος Λερουὰ (Lerois) ἐπεσκέφθη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὰς Ἀθήνας καὶ περιέγραψε τὰς ἀρχαιότητας καὶ ἄλλοι ἧττονος λόγου ἄξιοι Εὐρωπαῖοι, πάντες δὲ ὁμοφώνως ἐπικυροῦσι τὰ περὶ ἐλαττώσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως καὶ περὶ ὑλικῆς καταπτώσεως αὐτῆς ἀνωτέρω εἰρημένα. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ξένων τούτων τῷ 1772 ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας καὶ ὁ Ἀδριανουπολίτης Ἰγνάτιος, ὁ ἐπίσκοπος

[1] Τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἐκ σωζομένων πρακτικῶν τῆς κοινότητος περὶ εἰρηνεύσεως ἐκ τοῦ ἔτους 1819, δημοσιευθέντων ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 251—256.

Ναζιανζοῦ, ὅστις περιηγήθη τότε καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα καὶ Ἀνατολήν, συνέγραψε δὲ καὶ ἀνέκδοτον εἰσέτι Περιηγητικόν[1], ἐν ᾧ καὶ περὶ Ἀθηνῶν ποιεῖται λόγον. Τὰ ὑπ' αὐτοῦ γραφόμενα εἶνε ἐσταχυολογημένα ἐκ τῶν ἐν τῇ Τουρκογραικίᾳ τοῦ Κρουσίου γνωστῶν ἤδη ἐπιστολῶν τοῦ Ζυγομαλᾶ καὶ τοῦ Καβάσιλα, ὀλίγα δὲ μόνον ἴδια ἔχει ἐν αὐτοῖς ἐγκατεσπαρμένα, ἀνάξια ἰδιαιτέρου λόγου, Ἐν Ἀθήναις ὡς ὁ ἴδιος γράφει, διέμεινε «μῆνας δέκα καὶ ξεναγούμενος καὶ βλέπων λατόμια ναούς, μοναστήρια, ἀκρωτήρια, νεώρια, ἐπίνεια καὶ ἄλλα ἔτι ἐρείπια ἀξιόλογα, ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται ἡ ἄκρα αὐτῶν παλαιὰ καὶ ἀρχαία μεγαλοπρέπεια».

Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν εἶχον ἐκπέσει αἱ Ἀθῆναι ὑλικῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ὅσον καὶ ἂν εἶχον πάθει τὰ καλλιτεχνικὰ τῆς πόλεως ἔργα, ἠθικῶς ἐν τούτοις πάλιν ἐξυψοῦτο αὕτη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Ἡ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα μεγάλη διάδοσις τῶν ἑλληνικῶν φώτων ἐν Εὐρώπῃ, συνδεομένων ἀναποσπάστως πρὸς τὸ ὄνομα τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἡ γνώρισις τῶν ἀπαραμιλλήτων τῆς πόλεως ταύτης καλλιτεχνικῶν ἔργων εἶχον καταστήσει τὸ ὄνομα τῶν Ἀθηνῶν γνωστότατον εἰς ὅλον τὸν πεπολιτισμένον κόσμον, ἀποβὰν καὶ τότε ἤδη τὸ σύμβολον τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως. Οὗτος δὲ ὁ περὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴν καλλιτεχνίαν ἐπικρατῶν ἐν Εὐρώπῃ μέγας ζῆλος δὲν ἔμεινεν, εὐτυχῶς, ἄνευ ἐπιρροῆς καὶ ἐπὶ τῶν ἀνανηφόντων Ἑλλήνων, ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ἐπεκράτησε παρὰ τῷ ἑλληνικῷ στοιχείῳ ἔκτακτος πνευματικὸς ὀργασμὸς καὶ σπουδὴ περὶ τὰ πάτρια, δι' ὧν προπαρεσκευάσθη ταχεῖα ἡ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ τοῦ ἔθνους ἀναγέννησις. Οἱ Παρίσιοι, ἡ Βιέννα, ἡ Βλαχία, ὁ Ἄθως, ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Πάτμος εἶχον ἀποβῆ φωτεινὰ κέντρα διὰ τοὺς Ἕλληνας, ὅθεν ὁ Κοραῆς, ὁ Γαζῆς, οἱ Κοκκινάκαι, ὁ Δούκας καὶ ἄλλοι μεγάλοι τοῦ ἔθνους λόγιοι διεφώτιζον διὰ τῶν συγγραμμάτων, τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν συμβουλῶν των ὁλόκληρον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἀνεζωπύρουν τὸν πρὸς τὰ πάτρια ζῆλον αὐτοῦ. Τοῦ γενικοῦ δὲ τούτου ὀργασμοῦ καὶ ζήλου δὲν ἔμειναν ἄμοιροι καὶ αἱ Ἀθῆναι, ἡ προνομιακὴ τῶν Μουσῶν πόλις,

[1] Ὁ Ἰγνάτιος ἀπεβίωσεν ἐν Ἀνδριανουπόλει, ὅπου ἐφησύχαζε, τῷ 1820, τὰ δὲ χειρόγραφα αὐτοῦ διεσώθησαν ἐκεῖ παρὰ τῷ Γ. Ι. Λαμπουσιάδῃ, ὅστις ἐδημοσίευσεν ἐν Μνημ. τόμ. Β', σ. 3-7 τὰ ἐκ τοῦ Περιηγητικοῦ σχετικὰ πρὸς τὰς Ἀθήνας χωρία.

ἀλλ' οἱ ἀείποτε ἐπὶ φιλομουσίᾳ καὶ ὀξυνοίᾳ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διακριθέντες Ἀθηναῖοι ἐνωρὶς ἤδη ἤρξαντο νὰ λαμβάνωσι πρόνοιαν, ὅπως καὶ πάλιν καταστήσωσι τὴν σεμνὴν αὐτῶν πόλιν κέντρον τῆς ἐν Ἑλλάδι πνευματικῆς κινήσεως, ἰδίως δὲ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ἄρχεται διὰ τὰς Ἀθήνας ἐποχὴ πνευματικῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἠθικῆς ἐξυψώσεως, ἥτις ταχέως ἔβαλε ῥίζας ἰσχυράς. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸν συνοικισμὸν τοῦ 1690 ἱδρύθησαν ἐν Ἀθήναις σχολεῖα διὰ τὴν νεολαίαν, ἅτινα διετηρήθησαν ὑπό τε ἰδιωτῶν καὶ ὑπὸ τῆς κοινότητος μέχρι τοῦ 1800 περίπου (σελ. 496-97). Ἀλλ' οἱ πόροι τῆς κοινότητος ἦσαν μετὰ τὸ 1797 λίαν γλίσχροι διὰ τὴν πενίαν τῶν κατοίκων, τὰ δὲ σχολεῖα μετὰ πολλῆς δυσκολίας διετηροῦντο χάρις εἰς τὴν ἰώβειον ὑπομονὴν τῶν ἐπὶ ἔτη μηδένα μισθὸν λαμβανόντων διδασκάλων. Ταύτην λοιπὸν τῶν Ἀθηναίων τὴν ἀπορίαν ἐφιλοτιμήθη εὐτυχῶς νὰ θεραπεύσῃ ἐν ἔτει 1806 ὁ φιλόμουσος καὶ φιλόπατρις ἡγούμενος τῆς τῶν Ἀσωμάτων μονῆς Διονύσιος Πετράκης, ἀνὴρ ἐνάρετος καὶ πολλαχῶς τὴν πατρίδα του εὐεργετήσας, ἰδίως δὲ μεγάλως συνεργήσας εἰς τὴν πτῶσιν τοῦ τυράννου Χασεκῆ, μιμούμενος τὸν συμπολίτην του Ἰωάννην Δέκαν. Ἀνέλαβε δηλ. νὰ συντηρήσῃ ἐκ τῶν ἐσόδων τῆς μονῆς τὴν σχολὴν ταύτην πληρώνων 500 μὲν γρόσια κατ' ἔτος μισθὸν τῷ διδασκάλῳ, ὅστις ἦτο τότε ὁ Ἰωάννης Βενιζέλος, τὰ ἀναγκαῖα δὲ πρὸς συντήρησιν δώδεκα πτωχῶν νέων Ἀθηναίων, σπουδαζόντων ἐπιμελῶς ἐν αὐτῇ, ὡς ἐγίνετο καὶ πρὸ τοῦ 1797, ἡ δὲ φιλόμουσος αὕτη δωρεὰ ἐκηρύχθη διαρκὴς διὰ γράμματος αὐτοῦ τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν ἐν τῇ μονῇ μοναχῶν, ἐπικυρωμένου ὑπὸ τοῦ τότε μητροπολίτου Ἀθηνῶν Γρηγορίου[1], ὥστε διετηρήθη οὕτως ἡ σχολὴ Δέκα λειτουργοῦσα κανονικῶς μέχρι τοῦ 1821. Ὀλίγον δὲ μετὰ ταῦτα, 1816, τινὲς τῶν τότε ἐν Ἀθήναις εὑρισκομένων ξένων ἐσχημάτισαν βιβλιοθήκην, ἵνα διευκολύνωνται οἱ τὰς ἀρχαιότητας τῆς πόλεως μελετῶντες, ἡ δὲ βιβλιοθήκη αὕτη ἐπεκλήθη « Φιλαθηναϊκὴ Ἀκαδήμεια » καὶ εἶχε καὶ ἰδίαν, ἐν τῷ Νομισματικῷ Μουσείῳ νῦν ἀποτεθειμένην, σφραγῖδα ἐκ χάλυβος, ἀλλὰ δὲν ἐλειτούργησεν εἰμὴ ὀλίγους μόνον μῆνας, συγχωνευθεῖσα εἰς τὴν ἀμέσως κατόπιν συστᾶσαν μεγάλην ἐξ ἐγχωρίων «Φι-

[1] Ἐδημοσιεύθη ἐν Μνημ. εόμ. Α', σ. 165—168. Κατά τινα εἴδησιν ἐν τῷ «Λογίῳ Ἑρμῇ» τῆς Βιέννης τοῦ ἔτους 1814, ἀφορμὴ πρὸς σύστασιν ἢ μᾶλλον ἐξακολούθησιν τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς ταύτης ἐγένετο ὁ Δημήτριος Ῥαζῆς, ἐλθὼν τότε ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἀθήνας.

λόμουσον Ἑταιρείαν[1]». Διότι συγχρόνως περίπου, ἐν ἔτει 1812, τέσσαρες διακεκριμένοι καὶ ἀνεπτυγμένοι Ἀθηναῖοι, ὁ Ἰωάννης Μαρμαροτούρης, ὁ Ἰωάννης Τατλίκαρας, ὁ Πέτρος Ῥεβελάκης καὶ ὁ ὑπὸ ἀγγλικὴν προστασίαν διατελῶν Ἀλέξανδρος Χωματιανός, συνέστησαν ἐν Ἀθήναις τὴν περιβόητον «Φιλόμουσον Ἑταιρείαν», ἥτις παρὰ τὰς διαβολὰς καὶ καταδρομὰς τοῦ δειλοῦ καὶ φιλοτούρκου ἀρχιερέως Γρηγορίου διετηρήθη καὶ ηὐδοκίμησεν. Ἡ Ἑταιρεία αὕτη ἦτο ὅλως διάφορος τῆς « Φιλικῆς Ἑταιρείας » καὶ σκοπὸν προὐτίθετο τὴν ἵδρυσιν καὶ διατήρησιν ἐκπαιδευτικῶν καθιδρυμάτων ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν τῷ Πηλίῳ ὄρει τῆς Θεσσαλίας, τὴν συλλογὴν καὶ διατήρησιν τῶν ἀρχαιοτήτων ἐν ἰδιαιτέροις μουσείοις, τὴν ὁδηγίαν τῶν τὰς Ἀθήνας ἐπισκεπτομένων ξένων καὶ τὴν ἀποστολὴν εὐφυῶν, πενήτων νέων εἰς Γερμανίαν πρὸς περαιτέρω πνευματικὴν ἀνάπτυξιν, ὅπως ἐπανελθόντες ἔπειτα ἐξυπηρετήσωσι τὸ ἔθνος ὡς κληρικοὶ καὶ διδάσκαλοι, Εὐτυχῶς ὁ ἅγιος οὗτος σκοπὸς εὗρεν ἐνωρὶς πολλὰ πρόθυμα μέλη, ἰδίως ὅμως ὑπεστηρίχθη ἡ Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων καὶ σοβαρῶς διωργανίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου, τοῦ μετέπειτα ἀειμνήστου τῆς Ἑλλάδος κυβερνήτου. Οὗτος ἔλαβε γνῶσιν τῆς συστάσεως αὐτῆς παρὰ τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ ἐν Βιέννῃ, ὅπου διέτριβε κατὰ τὰ ἔτη 1814 — 1815, ὡς Ῥῶσσος ὑπουργὸς και πληρεξούσιος μετὰ τοῦ Τσάρου παρὰ τῇ αὐτόθι συγκροτηθείσῃ περιβοήτῳ συνελεύσει τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης, συνελθόντων, ὅπως τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Μετερνίχου χαλκεύσωσι τὰ δεσμά, δι᾽ ὧν ἐφρόνουν ὅτι ἤθελον δεσμεύσει ἐσαεὶ τὰ ἔθνη, τὴν Ἱερὰν δηλ. Συμμαχίαν. Οὐ μόνον δ᾽ ἐπεδοκίμασεν ὁ Καποδίστριας τὸν σκοπὸν τῆς Ἑταιρείας, ἀλλὰ καί, πρόεδρος αὐτῆς γενόμενος, μετὰ μεγάλης προθυμίας καὶ ζήλου ἀνέλαβε τὴν ἐνίσχυσίν της διὰ τῆς συστάσεως ἰδιαιτέρας ὁμοίας ἑταιρείας ἐν Εὐρώπῃ, οἱονεὶ κλάδου τῆς ἐν Ἀθήναις, πρὸς δὲ διὰ τῆς ἱδρύσεως γενικοῦ κεντρικοῦ γραφείου ἐν Βιέννῃ ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ ἐκεῖ ἐμπόρου Ἀλεξάνδρου Βασιλείου καὶ διὰ τῆς μεταξὺ τῶν μελῶν καταγραφῆς πολλῶν ἐκ τῶν ἐν Βιέννῃ συνηγμένων ἐπιφανῶν τῆς Εὐρώπης ἀνδρῶν[2]· τὰ μέτρα δὲ ταῦτα οὐ μόνον τοὺς

[2] Πρβ. Λογοδοσίαν τοῦ πρυτάνεως Β. Οἰκονομίδου τῷ 1865, σ. 62, ἔνθα ὁ Κ. Σ. Πιττάκης ἐκτίθησι τὰ κατὰ τὴν Φιλαθηναϊκὴν Ἀκαδήμειαν.

[3] Ὁ Καποδίστριας αὐτὸς λαμπρὰ ἐκτίθησι τὰς ἐνεργείας καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἐν Βιέννῃ συστάσης δευτέρας Ἑταιρείας τῶν Φιλομούσων ἐν σῳζομένῃ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βασιλείου ἐπιστολῇ του, ἥτις ἐδημοσιεύθη τῷ 1869 ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ Μ. Π. Βρετοῦ ἐν Παρισίοις.

χρηματικούς πόρους τῆς Ἑταιρείας, ἀλλὰ καὶ τὸ ἠθικὸν αὐτῆς ἀξίωμα ηὔξησαν ἐπαισθητῶς. Οὕτως ἐνισχυθεῖσα ἡ Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων κατήρτισεν ἐν Ἀθήναις σχολὴν ἐρρυθμισμένην κατὰ τὰ τότε εὐρωπαϊκὰ ἐκπαιδευτήρια, ἐν ᾗ ἐδιδάσκοντο ἐκτὸς τῆς ἑλληνικῆς καὶ εὐρωπαϊκαὶ γλῶσσαι καὶ αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι διὰ τῶν καταλλήλων ὀργάνων. Ὁμοίαν δὲ σχολὴν ἢ γυμνάσιον ἐσύστησεν ἡ Ἑταιρεία καὶ ἐν τῷ Πηλίῳ ὄρει καὶ ἀμφότεραι συνέτειναν μεγάλως εἰς τὴν διάδοσιν τῶν φώτων ἐν Ἀθήναις καὶ τῇ Ἑλλάδι καὶ εἰς τὴν μόρφωσιν πολλῶν λογίων τοῦ ἔθνους, Ἀθηναίων τε καὶ ἐξ ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις, ἥτις διὰ τῶν προσπαθειῶν τούτων πρὸς πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπεκράτησεν ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἐξέπληξε καὶ αὐτοὺς τοὺς χείριστα κατὰ τῶν Ἑλλήνων διατεθειμένους τῶν περιηγητῶν, ὅσοι ἐπεσκέφθησαν τὴν χώραν κατὰ τὰς δύο πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἰδίως ὅμως μεγάλη ἀφύπνισις, οὕτως εἰπεῖν, ἐπεκράτησε παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Ἑταιρείας ταύτης τῶν Φιλομούσων, ἀποτελούσης ἀναμφηρίστως μίαν τῶν καλλιτέρων, ἢ μᾶλλον τὴν καλλίστην ἐποχὴν τῶν Ἀθηνῶν, διαρκούσης τῆς ξενοκρατίας[1]. Διότι αὐτη

[1] Ὁ κανονισμὸς αὐτῆς ὅστις ἐδημοσιεύθη τῷ 1815 ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ ἐν Βιέννῃ πιθανῶς, ἐξεδόθη ἐκ νέου ἑλληνιστὶ ὑπὸ Ἀνδρέου Π. Βρετοῦ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ Μαρίνου Π. Βρετοῦ τοῦ ἔτους 1869, σ. 230 ἐπ., ἰδίως σ. 238—241, ἔχει δὲ ὡς ἑξῆς·

Ἄρθρ. 1. «Ὁ σκοπὸς τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας εἶνε ἡ καταβολὴ τῶν » ἀναγκαίων χρημάτων διὰ τὴν ἔκτασιν τῆς παιδείας εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ τὴν » ἔκδοσιν τῶν κλασικῶν λεγομένων συγγραφέων καὶ βοήθειαν τῶν ἐνδεῶν μα- » θητῶν, ὅσοι ἀφιεροῦνται εἰς τὰς ἐπιστήμας, καὶ διὰ τὴν ἀναζήτησιν παντὸς » εἴδους ἀρχαιοτήτων. Ἡ δὲ τοῦ Πηλίου ὄρους ὁμήγυρις συγκροτεῖ ἓν σχολεῖον » τακτικὸν κατὰ μίμησιν τῶν Ἀκαδημειῶν τῆς Εὐρώπης.

Ἄρθρ. 2. »Τὰ ἐν Ἀθήναις εὑρισκόμενα μέλη τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας » ἐκλέγουσι διὰ ψήφων ἐφόρους τέσσαρας, ἐπαγρυπνοῦντας καὶ φροντίζοντας διὰ » τὴν ἐπίδοσιν καὶ τελειοποίησιν τῆς Ἑταιρείας.

Ἄρθρ. 3. »Ὅσοι θέλουσι νὰ συγκαταριθμηθῶσιν εἰς τὴν Ἑταιρείαν διευθύ- » νονται εἰς τοὺς ἐφόρους, εἴτε προσωπικῶς εἴτε διὰ γραμμάτων εἴτε διά τινος » τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρείας, προσεπισημειοῦντες τὸ ὄνομα καὶ τὴν πατρίδα των.

Ἄρθρ. 4. »Ἕκαστον μέλος πληρώνει κατ' ἔτος εἰς τὴν Ἑταιρείαν τρία ἱσπα- » νικὰ τάλληρα καὶ δυνάμει τούτων ὀνομάζεται ***συνήγορος***, καὶ ἔχει δικαίωμα » νὰ παρευρίσκηται εἰς τὰς ψήφους. Ὅσοι δὲ βοηθήσωσι τὴν Ἑταιρείαν μὲ » προσφορὰν χρονικὴν μεγαλοδωροτέραν καλοῦνται ***εὐεργέται***. Τὰ ὀνόματα τῶν

συνέλαβε καὶ ἐπραγματοποίησε τὸ τόσον τολμηρὸν σχέδιον, ν' ἀρχίσῃ τὴν ἐκ νέου διδασκαλίαν τοῦ ἔθνους ἐν τῷ Πηλίῳ ὄρει, ἔνθα ποτὲ ὁ Χείρων ἐδίδαξε τὸν Ἀχιλλέα, καὶ ἐν Ἀθήναις, τῇ κατ' ἐξοχὴν πατρίδι τῶν Μουσῶν καὶ τῶν φώτων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, καὶ συνέτεινεν οὕτω μεγάλως εἰς τὴν ἀφύπνισιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἠθικῆς ἀξίας καὶ τὴν ἐν μέρει ἀνανέωσιν τοῦ ἠθικοῦ γοήτρου τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ μεγάλου καὶ ἱεροῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος[1]. Μάλιστα δὲ λίαν

» συνηγόρων καὶ εὐεργετῶν χαραχθήσονται ἰδιαιτέρως εἰς τὰς στήλας λευκοῦ
» μαρμάρου καὶ δημοσιευθήσονται διὰ τοῦ *Λογίου Ἑρμοῦ*.

Ἄρθρ. 5. » Ἡ Ἑταιρεία ἐκλέγει ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις μελῶν ἄνδρας ἱκανούς, » ἵνα συνοδεύσωσι τοὺς εἰς Ἀττικὴν ἐρχομένους περιηγητάς.

Ἄρθρ. 6. » Ἡ ἀλληλογραφία τῶν τῆς Ἑταιρείας μελῶν πρέπει νὰ ἐξακο- » λουθῆται ὅσον τὸ δυνατὸν συνεχῶς τε καὶ ἀκριβῶς, ὅπως δι' αὐτῆς εἰδοποιῆ- » ται τὸ γένος περὶ πάντων, ὅσα τῆς προσοχῆς αὐτοῦ ἄξια. Κατ' ἐξοχὴν δὲ οἱ » ἔφοροι τοῦ ἐν τῷ Πηλίῳ ὄρει γυμνασίου καθυποβάλλονται, ἵνα ἐξακολουθῶσι » τὴν φιλολογικὴν ἀνταπόκρισιν μεταξὺ τῶν δύο τούτων καταστημάτων καὶ τῶν λοιπῶν σοφῶν τῆς Εὐρώπης Ἑταιρειῶν, εἰς ἃς εἰσὶν ἤδη γνωστοί.

Ἄρθρ. 7. « Ὁ σκοπὸς τῆς χρηματικῆς καταβολῆς ἀποβλέπει εἰς χορηγίαν » τῶν ἀναγκαίων μέσων διὰ τὴν αὔξησιν καὶ ἐπίδοσιν τῶν μαθήσεων τῆς Εὐ- » ρώπης εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν κλασικῶν συγγραφέων καὶ βοή- » θειαν πτωχῶν μαθητῶν, ὅσοι σπουδάζουσι τὰς ἐπιστήμας, καὶ τέλος διὰ τὴν » ἀνακάλυψιν παντὸς εἴδους ἀρχαιοτήτων. Οἱ ἔφοροι, οἱ ἐμπιστευθέντες τὴν » χρῆσιν τῶν ἐσόδων τῆς Ἑταιρείας, ἀποδώσουσι λόγον λεπτομερῆ καὶ δημό- » σιον, ἵνα διὰ τούτου εἰδοποιῆται ἕκαστον μέλος.

Ἄρθρ. 8. « Τὰ συναχθησόμενα ἀρχαιολογικὰ πράγματα ἀποταμιευθήσονται » εἰς τὰς Ἀθήνας ἢ εἰς τὸ Πήλιον ὄρος εἰς τὰ ἐπὶ τούτῳ κτίρια, Μουσεῖα κα- » λούμενα. Οἱ ἔφοροι τοῦ Πηλίου ὄρους ὑποχρεοῦνται πρὸς τούτοις, ἵνα κατα- » γίνωνται εἰς βοτανικὰς παρατηρήσεις, περιγράφοντες τὰ ἐκεῖσε περίεργα φυτά, » ὧν ἡ ὕπαρξις ἐνδέχεται ἀγνοεῖσθαι εἰς τὸ λοιπὸν τῆς Εὐρώπης.

Ἄρθρ. 9. « Ἡ Ἑταιρεία ἐπιτρέπει εἰς τὰ μέλη της, ἵνα φορῶσιν ὡς σημεῖον » τῆς αὐτῶν συγκαταριθμήσεως ἓν δακτύλιον, χρυσοῦν μὲν διὰ τοὺς εὐεργέτας » χαλκοῦν δὲ διὰ τοὺς συνηγόρους, φέρον τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ὄρνεον, τὴν γλαῦκα » μετὰ τῆς ἔσωθεν ἐπιγραφῆς **Φιλομούσων**. Τὰ μέλη δὲ τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸ γυ- » μνάσιον τοῦ Πηλίου ὄρους φέρουσι καὶ αὐτὰ ὡς παράσημον ἓν δακτύλιον, ἔχον » ἐγκεχαραγμένην τὴν εἰκόνα τοῦ Κενταύρου καὶ τοῦ Ἀχιλλέως.»

[1] Πλείονα περὶ τῆς Ἑταιρείας τῶν Φιλομούσων καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτῆς προσπαθειῶν τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου ἔγραψεν ὁ Ἀνδρέας Π. Βρετὸς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ 1864, σ. 228 ἑπ. καὶ ἐν δυσὶν ἰδιαιτέροις συγγράμμασί του, τῷ Mémoires biographiques et historiques sur le président de la

χαρακτηριστικὸν καὶ ἀγαθὸν σημεῖον ἐν τῷ κανονισμῷ τῆς Ἑταιρείας ταύτης εἶνε ἡ περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων φροντίς, ἥτις δὲν ἐπεκράτει πολὺ μέχρι τότε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς Ἕλλησι, καὶ ἡ φιλοτιμία, μεθ' ἧς ἡ Ἑταιρεία ἀνέλαβε νὰ ὁδηγῇ τοὺς εἰς Ἀθήνας ἀφικνουμένους περιηγητάς. Ἀλλ' ἡ εἰκὼν αὕτη τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπικρατησάσης πνευματικῆς ἀναγεννήσεως θὰ ἦτο λίαν ἐλλιπής, ἂν παρελίπομεν ἐνταῦθα νὰ μνημονεύσωμεν δύο ἐξόχων Ἀθηναίων λογίων ἀκμασάντων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος. Ὁ εἷς τούτων ἦτο ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς, γεννηθεὶς ἐν Ἀθήναις ἐξ ἀρχοντικῆς οἰκογενείας περὶ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἀποβιώσας ἐν Παρισίοις τῷ 1827. Τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐποίησεν ὁ Κοδρικᾶς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν ἔτει 1783 ἐγένετο καγκελλάριος τοῦ τότε ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Μιχαὴλ Σούτσου, μετέβη δ' ἔπειτα εἰς Παρισίους, ἔνθα διωρίσθη διερμηνεὺς ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐξωτερικῶν, καὶ οὕτως ἔζη μέχρι τοῦ 1827. Ἐκεῖ διατρίβων περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν Κοραῆν καὶ τοὺς ἐκδότας τοῦ *Λογίου Ἑρμοῦ* Θ. Φαρμακίδην καὶ Κ. Κοκκινάκην ἕνεκα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὑπερασπιζόμενος τὴν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἐν χρήσει ἀρχαΐζουσαν γλῶσσαν καὶ καταπολεμῶν τὸ σύστημα τῶν περὶ τὸν Κοραῆν. Ὁ ἀγὼν οὗτος ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ συγγράψῃ ὁ Κοδρικᾶς ἐκτὸς ἄλλων σχετικῶν διατριβῶν καὶ πραγματειῶν καὶ τὴν «Μελέτην τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου,» ἔνθα διὰ μακρῶν ἐκτίθησι τὰς κρίσεις του[1]· τὸ σύστημα ὅμως τοῦ Κοδρικᾶ διά τε τὸ δύσκολον καὶ διὰ τὸ ἀλυσιτελὲς αὐτοῦ δὲν ὑπερίσχυσε μέχρι τέλους, ἀλλ' ἀντ' ἐκείνου ἐπεκράτησε τὸ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του ὑποστηριχθὲν σύστημα, τοῦ μεταχειρίζεσθαι τὴν καθομιλουμένην γλῶσσαν καθαρὰν βαρβαρισμῶν καὶ βελτιουμένην πάντοτε. Τοῦ Κοδρικᾶ πολὺ σπουδαιότερος διὰ τὴν θέσιν, ἣν ἐν τῷ φιλολογικῷ κόσμῳ κατέλαβεν, ἦτο ἕτερος συμπολίτης του, ὁ Δημήτριος Γαλανός, γεννηθεὶς ἐν Ἀθήναις τῷ 1760 καὶ ἀποθανὼν ἐν Μπενάρες τῶν Ἰνδιῶν τῷ 1833. Τὰς πρώτας σπουδάς του ἐποίησεν ὁ Γαλανὸς ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ γνωστῷ ἤδη ἡμῖν διδασκάλῳ Ἰωάννῃ Βενιζέλῳ, ἔπειτα δὲ μετέβη εἰς Πάτμον, ἔνθα ἤκουσε Δανιὴλ τοῦ Πα-

Grèce le comte Jean Capodistrias, ἐν Παρισίοις 1837 καὶ 1838 ἐν τόμοις 2, καὶ τῷ, Βιογραφικοϊστορικὰ ὑπομνήματα περὶ τοῦ κόμητος Φριδερίκου Γυΐλφορδ, ἐν Ἀθήναις 1846.

[1] Ἴδε περὶ Κοδρικᾶ καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ Κ. Σάθα, Νεοελλην. Φιλολογ. σ. 654—659.

τμίου καὶ ἐκεῖθεν πρὸς μείζονα τελειοποίησίν του εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν Παναγιώτην Παλαμᾶν. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετέβη διὰ συστάσεως εἰς Καλκούτταν τῆς Ἰνδικῆς παρὰ τῷ ἐκεῖ Ἕλληνι ἐμπόρῳ Κωνσταντίνῳ Πανταζῇ τῷ ἐξ Ἀδριανουπόλεως ὡς διδάσκαλος τῶν τέκνων του. Ἐκεῖ διδάσκων ἐκέρδησεν ὁ Γαλανὸς ἀρκετὰ χρήματα, ἀντεδιδάχθη πρὸς τούτοις τήν τε ἰνδικὴν καὶ ἄλλας ἀσιατικὰς γλώσσας καὶ τέλος, ἀφοῦ ἐξησφάλισε προσηκόντως τὴν περιουσίαν του, μετέβη εἰς τὴν ἱερὰν τῶν Ἰνδῶν πόλιν Κασσῆν (Μπενάρες), ἔνθα λαβὼν τὸ ἔνδυμα τῶν Βραχμάνων ἐνησχολήθη ἐπὶ 40 περίπου ἔτη περὶ τὴν ἰνδικὴν φιλολογίαν, θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν καὶ μετέφρασεν ἑλληνιστὶ τὰ σοφώτερα σανσκριτικὰ συγγράμματα. Ἕνεκα τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῆς πολυμαθείας του ἐθεωρεῖτο ὁ Γαλανὸς ὑπὸ τῶν Βραχμάνων ὡς θεῖος καὶ σοφώτατος ἀνήρ, διὸ καὶ ἐξαιρετικῶς δὲν ἀπεκλείετο ἐκ τῆς συναναστροφῆς των, ἀποθανὼν δ' ἐκληροδότησε τήν τε βιβλιοθήκην, τὰ συγγράμματα καὶ τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς περιουσίας του εἰς τὴν πατρίδα του καὶ εἰς τὰ σχολεῖα αὐτῆς. Ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ εὑρισκομένων συγγραμμάτων τοῦ σοφοῦ τούτου Ἀθηναίου ἐξεδόθησαν τῷ 1845—1853 ἐν Ἀθήναις ἑπτὰ τόμοι καὶ εἰσέτι ὑπολείποντο ἀνέκδοτά τινα[1]. Ὁ Γαλανὸς ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων Εὐρωπαίων τῶν ἐπιχειρησάντων τὴν μετάφρασιν ἱερῶν τῶν Ἰνδῶν βιβλίων εἰς εὐρωπαϊκὴν γλῶσσαν, ὑπῆρξεν ἑπομένως ἐκ τῶν ἱδρυτῶν τῆς ἐντὸς μικροῦ τοσοῦτον ἐξόχως ἀναπτυχθείσης καὶ τοσοῦτον ἀγλαοὺς καρποὺς ἐπενεγκούσης συγκριτικῆς γλωσσολογίας καὶ φιλολογίας, ἑνὸς τῶν ἀξιοθαυμαστοτάτων προϊόντων τοῦ 19ου αἰῶνος. Τὴν δὲ πατρίδα του, τὰς Ἀθήνας, τιμᾷ ἐξόχως ὁ Δημήτριος Γαλανός, διότι δι' αὐτοῦ ἔσχεν ἡ προνομιακὴ τῶν Μουσῶν πόλις τὴν εὐτυχίαν μετὰ μακραίωνα ὕπνον νὰ ὁδηγήσῃ καὶ πάλιν τοὺς φιλομούσους εἰς νέον εὐρὺ καὶ τέως ἀπάτητον ἐπιστημονικὸν στάδιον

Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ Ἀθηναῖοι περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ 19ου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1821. Εὐτυχῶς δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν ἔδειξαν μόνοι οἱ τῆς χώρας ταύτης κάτοικοι ἔκτακτον πνευματικὸν ὀργασμὸν καὶ ἐνδιαφέρον περὶ τὰς ἀρχαιότητας καὶ τὰς ἐπιστήμας, ἀλλὰ καὶ οἱ ξένοι ἤρξαντο νὰ δει-

[1] Πρβ. Κ. Σάθα, Νεοελλ. Φιλολ. σ. 672 — 664 Τὰ ἀνέκδοτα αὐτοῦ ἔργα κατέχουσιν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοὺς ἀριθ. 1836—1856 καὶ εἶνε ποικίλα τὸ περιεχόμενον.

κνύωσιν ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον καὶ νὰ ἐπισκέπτωνται τὴν πόλιν πολὺ συχνότερον ἢ μέχρι τότε. Τὸ ἐνδιαφέρον δ' αὐτῶν δὲν περιωρίζετο πλέον τώρα περὶ μόνα τὰ ἄψυχα ἐρείπια τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ διά τε τὰς τότε ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως διαδοθείσας πολιτικὰς ἰδέας καὶ διὰ τὴν ἔκτακτον ζωήν, ἣν παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις καὶ τοῖς λοιποῖς Ἕλλησιν εὕρισκον, ἤρχισε νὰ ἑλκύεται σπουδαίως ἡ προσοχὴ αὐτῶν καὶ ὑπὸ τῶν «ζώντων ἐρειπίων», ὧν πολλοὶ τῶν περιηγητῶν ἐκείνων ἐπεζήτησαν νὰ βελτιώσωσι τὴν τύχην. Ἐκ τῶν πολλῶν, οἵτινες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπεσκέφθησαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας, θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα ὀλίγους μόνον τοὺς ἐπισημοτέρους. Πρῶτος κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν μεταξὺ τῶν ἐπισκεφθέντων τότε καὶ περιγραψάντων τὰς Ἀθήνας εἶνε ὁ Ἄγγλος συνταγματάρχης Λὴκ (Leake), ὅστις οὐ μόνον τῆς ὅλης Ἑλλάδος τὴν σύγχρονον κατάστασιν περιέγραψεν ἀκριβέστατα, ἀλλὰ καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως τελειότερον πάντων ὑπὸ ἀρχαιολογικὴν ἔποψιν ἠρεύνησεν ἐν τῷ περιφήμῳ αὐτοῦ συγγράμματι «Τοπογραφία τῶν Ἀθηνῶν[1]». Συγχρόνως μὲ τὸν Λὴκ ἐπεσκέφθησαν καὶ περιέγραψαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ὁ Δόδουελλ (Dodwell) καὶ ὁ Δουγλᾶς (Douglas). Πάντων ὅμως διασημότερος ὄχι διὰ τὴν ὠφέλειαν, ἀλλὰ διὰ τὴν φθοράν, ἣν εἰς τὰς ἀρχαιότητας τῶν Ἀθηνῶν προὐξένησεν, ἦτο ὁ Ἄγγλος ἢ Σκῶτος Ἐλγῖνος (Elgin ἢ Elling διότι ἀμφοτέρως καλεῖται), ὅστις ἀνακληθεὶς ἐν ἔτει 1800 ἀπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβείας κατώρθωσεν, ἐπιστρέφων εἰς Ἀγγλίαν, διὰ χρημάτων καὶ παντοίων ἄλλων μέσων νὰ τῷ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἡ ἀφαίρεσις καὶ μετακόμισις ὅσων ἐβούλετο ἐκ τῶν περιλειπομένων ἔργων τῆς τέχνης, ὡς ἀναίσθητος δὲ βάρβαρος ἀπέσπασε μὲν τὰ εἰσέτι σῳζόμενα ἀπαραμίλλητα ἀνάγλυφα τοῦ Φειδίου ἐκ τῶν μετοπῶν τοῦ ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος καὶ μίαν ἐκ τῶν Καρυατίδων τοῦ Ἐρεχθείου, ἠκρωτηρίασε δὲ διὰ τὸ εὐμετακόμιστον πλεῖστα ἄλλα ἔργα τέχνης. Κολοβώσας δ' οὕτω καὶ παραμορφώσας τὰς Ἀθηναϊκὰς ἀρχαιότητας, συνήγαγε πλουσίαν συλλογὴν ἀρχαιοτήτων πρώτης τάξεως, ἥτις ἐν μέρει μὲν ἐβυθίσθη εἰς τὴν θάλασσαν, ἐξοκείλαντος τοῦ μετακομίζοντος αὐτὴν πλοίου παρὰ τὸ Ταίναρον, ἐν μέρει ὅμως διεσώθη καὶ μετεκο-

[1] W. Martin Leake, Topography of Athens. London 1821. Γερμανικὴ μετάφρασις ἐδημοσιεύθη ὑπὸ J. Q. Baiter καὶ H. Sauppe, ἐν Ζυρίχῃ, 1844.

μίσθη εἰς Ἀγγλίαν, ἔνθα ἀργότερα ἐπωλήθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν καὶ ἔκτοτε κοσμεῖ τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον[1]. Ὡς ἀποζημίωσιν πρὸς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ἔκτισεν ὁ Ἐλγῖνος ἐν ἔτει 1814 ἰδίᾳ δαπάνῃ τὸ μέχρι πρό τινων ἐτῶν ἱστάμενον ἄκομψον ὡρολόγιον τῆς Ἀγορᾶς, ὡς ἐδήλου ἡ σωζομένη ἐπ' αὐτοῦ λατινικὴ ἐπιγραφή, καὶ οὕτω τὸ δυσειδὲς ἐκεῖνο κτίριον ἀντεσήκωσε τὸν διαρπαγέντα ἀνεκτίμητον θησαυρὸν τῶν φειδιακῶν ἔργων! Εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι τὰ ὑπὸ Ἐλγίνου εἰς Εὐρώπην μετακομισθέντα ἔργα ὠφέλησαν μεγάλως τὴν νεωτέραν καλλιτεχνίαν διὰ τῆς ἐπιρροῆς, ἣν ἐξήσκησαν, πλὴν ἄλλων, ἐπὶ τοῦ Κανόβα καὶ τοῦ Βισκόντη, ἀμφοτέρων μεγάλα παραγαγόντων τοῦ μὲν ἐν τῇ πράξει τοῦ δὲ ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς καλλιτεχνίας, καὶ ἰδίως τῆς γλυπτικῆς· ἡ εἰς τὰ πρωτότυπα ὅμως ἐκ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τούτου προσγενομένη ζημία ὑπῆρξε τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε πᾶς τοῦ τελείου καὶ καλοῦ ἀληθὴς φίλος θὰ καταρᾶται, ὡς πάντες οἱ τότε περιηγηταί, τὴν ἀγγλικὴν αὐθαιρεσίαν καὶ πλεονεξίαν, ἥτις τοιαῦτα διέπραξεν ἀνοσιουργήματα. Καὶ ὅμως ὁ βάρβαρος καὶ βανδαλικὸς ἐκεῖνος Ἄγγλος, θέλων νὰ διαιωνίσῃ τὴν πρᾶξίν του, ἐχάραξεν ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηριασθέντος Παρθενῶνος τὰ ὀνόματα ἑαυτοῦ τε καὶ τῆς συζύγου του! Τοῦτο τοσοῦτον διήγειρε τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ μετά τινα ἔτη ἐπισκεφθέντος τὰς Ἀθήνας ἀθανάτου ποιητοῦ καὶ μεγάλου φιλέλληνος ὁμοεθνοῦς του Βύρωνος, ὥστε μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς του ἀνερριχήθη μέχρι τῆς ἐπιγραφῆς, ἐξήλειψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὸ ὄνομα τοῦ νέου τούτου Ἡροστράτου καὶ διέταξε νὰ χαραχθῇ λατινιστὶ τὸ εὐγενῆ ἀγανάκτησιν ἀποπνέον δίστιχον· «Ὅ,τι δὲν ἔπραξαν οἱ Γότθοι, τὸ ἔπραξαν οἱ Σκῶτοι[2].»

[1] Κατὰ τὸ Χρονικὸν τοῦ Ἀνθίμου εἰς τὸ ἔτος 1799 ὁ Ἐλγῖνος προαπέστειλεν εἰς Ἀθήνας περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους ἐκείνου «τεχνίτας Ῥωμαίους καὶ Ἀναπολιτάνους, διὰ νὰ κατασκάψουν καὶ νὰ ἐρευνήσουν εἰς τὰ ἐνδόμυχα τῆς γῆς διὰ μάρμαρα καὶ κτίρια παλαιὰ καὶ νὰ καταιβάσουν ἀπὸ τὸν περίφημον ἐκεῖνον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς τὰ ἀξιολογώτατα ἀνάγλυφα καὶ ἀνδριάντας, τὰ ὁποῖα ἔδιδαν θάμβος καὶ ἔκπληξιν εἰς ὅλους τοὺς περιηγητάς. Ὅσον μὲν διὰ τὸ δεύτερον, δὲν τοῦ ἐδόθη ἡ ἄδεια».

[2] Quod non fecerunt Gothi | Hoc fecerunt Scotti. Τὸν Ἐλγῖνον ἐστιγμάτισεν ὁ Βύρων καὶ ἐν δυσὶν ἑτέροις ποιήμασί του, τῷ Child Harold καὶ τῇ Ἀρᾷ τῆς Ἀθηνᾶς. Καὶ οἱ Ἕλληνες δὲ τῶν Ἀθηνῶν κάτοικοι βαθέως συνησθάνθησαν τὴν ὑπὸ τοῦ Ἐλγίνου προσγενομένην αὐτοῖς ζημίαν. Συγκινητικὴ ἀθηναϊκὴ παράδοσις ἔλεγεν ὅτι «τὴν ἑσπέραν μετὰ τὴν κλοπὴν τῆς μιᾶς τῶν

Ἀλλ᾽ εὐτυχῶς δὲν ἦσαν πάντες οἱ τότε ἐπισκεφθέντες τὰς Ἀθήνας Ἐλγῖνοι· τοὐναντίον ἄλλοι συνεπάθησαν μεγάλως τοῖς Ἀθηναίοις καὶ παντὶ σθένει προσεπάθησαν νὰ φανῶσιν αὐτοῖς ὠφέλιμοι. Τοιοῦτοι ἦσαν ὁ φιλελληνικώτατος τῶν φιλελλήνων λόρδος Γυίλφορδ, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 1811. Ὁ Πουκεβῖλλος (Pouqueville), ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν ἐν ἔτει 1815, ἐθρήνησε τὰ ἐνταῦθα ἄψυχά τε καὶ «ζῶντα ἐρείπια», ὡς ἀποκαλεῖ τοὺς Ἀθηναίους, καὶ περιπαθῶς περιέγραψεν αὐτὰ καὶ τὴν τότε κατάστασίν των. Ἐκ τῶν πολλῶν τοῦ Πουκεβίλλου εἰδήσεων ἡ μᾶλλον ἐνταῦθα ἀξιοσημείωτος εἶνε ὅτι αἱ Ἀθῆναι τότε κατῳκοῦντο ὑπὸ τριῶν χιλιάδων Ἑλλήνων, ἰσαρίθμων Ὀθωμανῶν καὶ ὑπὸ τεσσάρων χιλιάδων Ἀλβανῶν[1]· διότι φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἐξ ἀπάτης τοῦ περιηγητοῦ ἐκλαβόντος πάντας τοὺς ἀλβανιστὶ λαλοῦντας καὶ ὡς Ἀλβανοὺς τὸ γένος. Καὶ οἱ ἐν Ἀθήναις δὲ τότε ἐπὶ μακρὸν ζήσαντες Γρόπιος (Gropius), πρόξενος τῆς Αὐστρίας, καὶ Φωβὲλ (Fauvel), πρόξενος τῆς Γαλλίας, ἐπεδείξαντο λίαν εὐμενῆ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους αἰσθήματα, ἰδίως δ᾽ ὁ Γαλλος Φωβέλ, οὗ ὁ οἶκος ἦτο πάντοτε ἀνοικτὸς εἰς τοὺς ἐρχομένους ξένους, καὶ μάλιστα εἰς τοὺς Γάλλους. Οὗτος διενήργησε καὶ εὐρείας ἀνασκαφὰς πολαχοῦ τῆς πόλεως πρὸς ἀνεύρεσιν ἀρχαιοτήτων.

Ἐν ἔτει δὲ 1816 ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας καὶ διέμεινεν ἐνταῦθα μελετῶσα καὶ περιεργαζομένη τὰς ἀρχαιότητας ἀπὸ ἐννέα Μαρτίου μέχρι 23ης τοῦ ἰδίου μηνὸς ἡ τότε πριγκίπισσα τῆς Οὐαλίας Καρολίνα τοῦ Βραουνσβάϊγ, κατόπιν δ᾽ ἀτυχὴς βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας, σύζυγος Γεωργίου τοῦ Δ΄, ὅστις διεζεύχθη αὐτὴν ἐν ἔτει 1820 μετὰ πολύκροτον ἐπὶ διαζυγίῳ δίκην. Ἡ ἡγεμονὶς τῆς Ἀγγλίας ἐγένετο ἐν Ἀθήναις πανηγυρικῶς δεκτὴ ὑπὸ χριστιανῶν καὶ Τούρκων καὶ ἔμεινε κατενθουσιασμένη ἐκ τῆς ἐνδόξου πόλεως καὶ τῶν τιμαλφῶν αὐτῆς ἐρειπίων, διὸ

» πέντε Καρυατίδων τοῦ Πανδροσείου, αἱ τέσσαρες ὑπόλοιποι νεάνιδες ἐθρήνουν » γοερῶς τὴν ἀπωλεσθεῖσαν ἀδελφήν των, ἥτις ἐκ τῆς κάτω πόλεως διὰ τῶν αὐ- » τῶν γοερῶν θρήνων καὶ ὀδυρμῶν ταῖς ἀπεκρίνετο.» (Douglas ἐν σ. 85.)

[1] Pouqueville, Voyage en Grèce, τόμ. Ε΄, σ. 89 ἐπ. ἔκδ. β΄. Ὁ δὲ περιηγητὴς Holländer (σ. 344 τῆς γερμ. μεταφρ.) εἰς 12,000 ὑπολογίζει τοὺς κατοίκους τῶν Ἀθηνῶν ἐν ἔτει 1813. Κατά τινα δ᾽ ἐπίσημον καταγραφὴν τῶν οἰκιῶν, γενομένην τῷ 1822 καὶ δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Σπ. Λάμπρου ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τῆς «Ἑστίας» τοῦ ἔτους 1887, σ. 145, εὑρέθησαν τῷ 1822 ἐν Ἀθήναις οἰκίαι 1235 ἐν ὅλῳ, αἵτινες θὰ περιελάμβανον περὶ τὰς 7,000 κατοίκων, ἐλαττωθέντος τοῦ πληθυσμοῦ ἕνεκα τοῦ πολέμου.

δεκαπενθήμερον ἐν αὐτῇ διέτριψε, ἐπεδείξατο δὲ τὴν πρὸς τὴν πόλιν καὶ τοὺς συγχρόνους Ἀθηναίους εὐαρέσκειάν της διὰ πλουσίων δωρεῶν. Διότι εἰς μὲν τὴν νεοσύστατον Φιλόμουσον Ἑταιρείαν προσήνεγκε 500 μὲν τάλληρα ἐφ' ἅπαξ, 200 δὲ κατ' ἔτος πληρωτέα, τοὺς δὲ ἕνεκα χρεῶν πεφυλακισμένους ἀπεφυλάκισε πάντας, πληρώσασα αὐτῶν τὰ χρέη, καὶ εἰς τὸν διοικητὴν τῶν Ἀθηνῶν ἐνεχείρισε σπουδαῖον χρηματικὸν ποσόν, ἵν' ἀπαλλαγῶσι δι' αὐτοῦ οἱ πτωχοὶ γεωργοὶ τῶν ἀπανθρώπων δανειστῶν των[1]. Ἐκτὸς τούτου ἐδέχθη ἡ φιλάρχαιος και φιλαθήναιος ἡγεμονὶς νὰ καταγραφῇ μέλος τῆς Ἑταιρείας τῶν Φιλομούσων, ἥτις ἐνεχείρισεν αὐτῇ ἀπερχομένῃ ἀναμνηστικὸν χρυσοῦν μετάλλιον καὶ ἀνήγγειλε διὰ χαρμοσύνου ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς ἐπιτρόπους αὐτῆς τὰ κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῆς ὑψηλῆς ξένης[2].

Ἀλλ' ὑπὲρ πάντας τοὺς μέχρι τοῦδε ὀνομασθέντας μειζόνων συνεπειῶν αἴτιοι διὰ τὴν τύχην τῆς χώρας ταύτης ὑπῆρξαν δύο ἕτεροι Εὐρωπαῖοι περιηγηταὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν, οἵτινες διὰ τοῦ μεγάλου ὀνόματός των καὶ τῆς βαρύτητος, ἣν εἶχεν ἡ γνώμη καὶ ἡ φωνὴ αὐτῶν ἐν Εὐρώπῃ, μεγάλως συνέτειναν εἰς τὸ νὰ ἐπισύρωσι τὰς συμπαθείας τῶν Εὐρωπαίων πρὸς τὴν εὐκλεᾶ ταύτην χώραν καὶ νὰ διεγείρωσι τοὺς κατοίκους αὐτῆς πρὸς πολιτικὴν ἀποκατάστασιν, ἐκτραγῳδοῦντες τὰ παρόντα δεινὰ καὶ παραβάλλοντες τὸ πάλαι ποτὲ μεγαλεῖον πρὸς τὴν τότε ταπείνωσιν καὶ ἐξουδένωσιν τοῦ ἔθνους τοῦ ἑλληνικοῦ. Ὁ εἷς καὶ μᾶλλον δευτερεύων τὴν σημασίαν ἐκ τούτων ἦτο ὁ διάσημος Γάλλος συγγραφεὺς Σατωβριάνδος (Chateaubriand), ὁ μεθ' ὅλης τῆς ἰσχύος τοῦ καλάμου καὶ τῆς φωνῆς συνηγορήσας ὑπὲρ τῶν συγχρόνων του Ἑλλήνων[3]. Ὁ δὲ ἕτερος, ὁ μᾶλλον ἐπὶ τῆς τύ–

[1] Αἱ πληροφορίαι αὗται περιέχονται ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ A. T. Desquiron de St Agnan, Histoire du procès de la reine d'Angleterre κτλ. Paris. 1820, περικοπὴν σχετικὴν τοῦ ὁποίου ἐδημοσίευσεν ὁ Ἀντ. Μηλιαράκης ἐν τῇ «Ἑστίᾳ», ἀνατυπωθεῖσαν ὑπὸ Δ. Καμπουρόγλου ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 335.

[2] Τὸ ἔγγραφον εὑρίσκεται ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας ὑπ' ἀριθ. 7051, ἐδημοσιεύθη δὲ ὑπὸ τοῦ Α. Μηλιαράκη ἐν τῇ «Ἑστίᾳ», ὑπὸ δὲ τοῦ Δ. Καμπουρόγλου ἐν Μνημ. τόμ. Α', σ. 230. Τὸ χρυσοῦν μετάλλιον, ὅπερ ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία ἐνεχείρισεν εἰς ἀνάμνησιν τῇ πριγκιπίσσῃ Καρολίνῃ τοῦ Βραουνσβάϊγ, ἔφερεν ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς πλευρᾶς τὴν ἐπιγραφήν, «Ἡ **ΦΙΛΟΜ. ΕΤΑΙΡΕΙΑ.**» ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας «**ΚΑΡΟΛΑΙ. ΣΕΒΑΣΤΗΙ ΑΝΑΣΣΗΙ ΓΑΛΛΕΣ. ΑΘΗΝΩΝ ΕΥΕΡΓΕΤΙΔΙ.**

[3] Ἰδίως τοιαῦτα ἦσαν τὰ «Ὁδοιπορικὰ» καὶ τὸ «Ταχυδρομικὸν Βιβλίον τῶν Ἐρειπίων» τοῦ Chateaubriand.

χης τῶν Ἑλλήνων ἐπιδράσας ἢ πάντες οἱ ἄλλοι Εὐρωπαῖοι φιλέλληνες καὶ περιηγηταί, ἦτο ὁ δαιμόνιος Βύρων, ὁ ὑψιπετέστερος τῶν νεωτέρων χρόνων ποιητής, ὅστις οὐ μόνον διέτριψεν ἐπὶ μακρὸν ἐν Ἑλλάδι, ἐνθουσιωδῶς περιτρέχων ὄρη, ποταμούς, σπήλαια καὶ ἀκτὰς τῆς χώρας ταύτης, ἐν ᾗ «οὐδεὶς λίθος ἄνευ ὀνόματος», ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν φλογερῶν ποιήσεών του τοὺς μὲν Ἕλληνας προσεπάθησε νὰ ἐξεγείρῃ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας των ἀνακράζων,

Ἐγερθῆτε! ἐγερθῆτε! ἀνακτήσατε γενναίως
Τὴν γῆν ταύτην, τῆς ὁποίας εἶνε ἄφθιτον τὸ κλέος.
Εἰς τὴν τέφραν τῶν προγόνων εὕρετέ τινας σπινθῆρας
Καὶ ἀνάψατ' εἰς τὰ στήθη ἐνθουσιασμοῦ κρατῆρας[1]!

τῶν δ' Εὐρωπαίων ἐπεδίωξε νὰ κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν ὑπὲρ τῆς ἐνδόξου ταύτης χώρας, ὑπὲρ ἧς καὶ τὴν ζωήν του τελευταῖον ἐθυσίασε κατὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα. Μετὰ ἰδιαιτέρας δ' εὐαρεσκείας διέτριβεν ὁ Βύρων κατὰ τὰς ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα περιοδείας του ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐν Ἀθήναις, τῷ τότε κέντρῳ τῆς συναντήσεως πάντων τῶν ξένων περιηγητῶν. διὸ καὶ δὶς ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν ταύτην καὶ διέτριψεν ἱκανὸν χρόνον ἐν αὐτῇ, κατὰ πρῶτον μὲν ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1809 μέχρι τοῦ Μαρτίου τοῦ 1810, δευτέραν δὲ φορὰν ὀλίγον ἀργότερα, ὅτε κατῴκει ἐν τῇ μονῇ τῶν Καπουκίνων, κειμένῃ παρὰ τὸ χορηγικὸν μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, καὶ ἠράσθη καὶ ὡραίας τινὸς Ἀθηναίας κόρης, εἰς ἣν ἀποτείνεται τὸ καλὸν ἐκεῖνο ἀποχαιρετιστήριον ποιημάτιόν του «Ἡ κόρη τῶν Ἀθηνῶν», τὸ ἔχον ὡς ἐφύμνιον τὰς ἑλληνικὰς λέξεις «Ζωή μου, σᾶς ἀγαπῶ». Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ διατρίβων καὶ ὑπὸ τῆς θέας τῶν φυσικῶν αὐτῆς καλλονῶν καὶ τῶν ἀπαραμιλλήτων τῆς τέχνης μνημείων ἐνθουσιαζόμενος, ἐνεπνεύσθη ὁ Βύρων καὶ ἄλλας του μὲν ποιήσεις, ἰδίως ὅμως τὸν Γκιαοὺρ ἐκεῖνον, δι' οὗ τοῖς μὲν Εὐρωπαίοις ὡς δαιμόνιος καὶ ἀμίμητος τεχνίτης περιέγραψε τὰς φυσικὰς καλλονὰς καὶ τὴν ἕνεκα τῆς τυραννίας οἰκτρὰν τύχην τῆς χώρας ταύτης, τοὺς δ' Ἕλληνας μετ' ἐνθουσιασμοῦ μέχρις ὀργῆς καὶ παραφορᾶς προβαίνοντος προεκάλει ν' ἀνακτήσωσι τὴν ἐλευθερίαν των καὶ νὰ φανῶσιν ἀντάξιοι τοῦ προγονικοῦ αὐτῶν ὀνόματος παύοντες νὰ εἶνε δοῦλοι δούλων τῶν αἰσχίστων[2].

[1] Ἐν Γκιαούρ, στ. 114—117 τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Αἰκατερίνης Δοσίου, ἐν Ἀθήναις, 1857.

[2] Ἰδίως στ. 20 ἐπ. τοῦ Γκιαοὺρ κατὰ τὴν μετάφρασιν τῆς Αἰκατερίνης Δοσίου καὶ τὸ δεύτερον ᾆσμα τοῦ Child Harold εἶνε τὰ εἰδικώτερα καὶ ὡραιό-

Ἡ λιγύφθογγος Μοῦσα, ἡ βροντώδης καὶ παθητικὴ φωνὴ τοῦ δαιμονίου ποιητοῦ καὶ αἱ εὐγενεῖς προσπάθειαι αὐτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν φιλελλήνων δὲν ἔμειναν ἄκαρποι, οὐδ᾽ ἀπήχησαν ματαίως. Ἡ πνευματικὴ ἀφύπνισις καὶ κίνησις, ἥτις ἤρξατο νὰ ἐπικρατῇ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰς δύο μετὰ τὸ 1800 δεκαετηρίδας, τὰ τότε ἀνὰ τὴν Εὐρώπην διὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1792 διαδοθέντα φιλελεύθερα φρονήματα καὶ ἡ φωνὴ τῶν φιλελλήνων παρεσκεύασαν ἔκτακτόν τινα ζωὴν καὶ ὀργασμὸν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὅστις ἐξερράγη ἐν ἔτει 1821 εἰς τὸν ἡρωϊκὸν ἐκεῖνον, ἔνδοξον καὶ μακρὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα. Μετὰ ὀκταετῆ γιγάντειον πάλην ἐπέπρωτο τέλος πάντων νὰ ἐλευθερωθῇ μερίς τις τῆς ἑλληνικῆς γῆς καὶ μετ᾽ ὀλίγον ἡ γηραιὰ καὶ ἔνδοξος τῆς Παλλάδος πόλις ἀπέβη πρωτεύουσα τοῦ νῦν ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ κέντρον τοῦ νεωτέρου κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πολιτισμοῦ· διότι τῇ μὲν 18ῃ Σεπτεμβρίου 1834 ἐκηρύχθη πρωτεύουσα τοῦ ἀρτισυστάτου ἑλληνικοῦ βασιλείου, τῇ δὲ 1ῃ Ἰανουαρίου τοῦ 1835 εἰσῆλθε πανηγυρικῶς καὶ ἐγκατεστάθη ἐν αὐτῇ ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος Ὄθων ὁ Βιττελσβάχος. Αἱ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ βαρβάρως ἀπὸ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰλισσοῦ ἐκδιωχθεῖσαι Μοῦσαι ἤρξαντο πάλιν νὰ ἐπανέρχωνται εἰς τὴν προσφιλῆ αὐταῖς ἑστίαν ἐκ τῆς μακραίωνος παρὰ τοῖς ὑπερβορείοις διαμονῆς, ναοὶ δὲ μεγαλοπρεπέστατοι ἀνηγέρθησαν αὐταῖς ἐν ταῖς νέαις Ἀθήναις, ὅθεν οἱ ἀπόγονοι τῶν πάλαι ποτὲ ἐνθουσιωδῶν καὶ ἀποκλειστικῶν θεραπόντων των διαδίδουσιν ἀπό τινων δεκαετηρίδων κατὰ δύναμιν τὰ φῶτα ἀνὰ τὴν Ἀνατολήν. Εἴθε οἱ νέοι τῶν Μουσῶν θεράποντες νὰ φανῶμεν ἀντάξιοι μὲν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀπόγονοι, εὐγνώμονες δὲ πρὸς τὰς γαλακτουχησάσας ἐκείνους καλὰς θεὰς καὶ ἐπιμελεῖς αὐτῶν θιασῶται, ὅπως αἱ νέαι Ἀθῆναι ἀποβῶσι καὶ πάλιν ἡ κατ᾽ ἐξοχὴν τῶν Μουσῶν πόλις! Εἴθε καὶ οἱ νεώτεροι Ἀθηναῖοι, ὡς ἄλλοτε οἱ πρόγονοι αὐτῶν δι᾽ ἐπιγραφῆς ἐδείκνυον τοῖς ξένοις τὴν ὑπὸ Ἀδριανοῦ ἀνακαινισθεῖσαν πόλιν των, οὕτω καὶ αὐτοὶ μεθ᾽ ὑπερηφανείας νὰ εἴπωσί ποτε τοῖς ξένοις τὰς νεωτέρας Ἀθήνας ἐπιδεικνύοντες,

Αἵδ᾽ εἰσ᾽ Ἀθῆναι, Μουσάων ἡ νῦν πόλις!

τερα μέρη ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Βύρωνος, τὰ ἀφορῶντα τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας.

ΠΙΝΑΞ ΠΡΩΤΟΣ

ΞΕΝΟΙ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΚΥΡΙΑΡΧΟΙ

ΑΠΟ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΧΡΙ 1821.

Α'.

ΡΩΜΑΙΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ.

1. Ὀκταβιανὸς Αὔγουστος	31 π. Χ.—14 μ. Χ.
2. Τιβέριος	14— 37.
3. Καλιγούλας	37— 41.
4. Κλαύδιος	41— 54.
5. Νέρων	54— 68.
6-8. Γάλβας, Ὄθων, Οὐϊτέλιος	68— 69.
9. Οὐεσπασιανὸς	69— 79.
10. Τίτος	79— 81.
11. Δομιτιανὸς	81— 96.
12. Νερούας	96— 98.
13. Τραϊανὸς	98—117.
14. Ἀδριανὸς	117—138.
15. Τίτος Ἀντωνῖνος Πῖος	138—161.
16. Λεύκιος Οὐῆρος	161—170.
17. Μάρκος Αὐρήλιος	161—180.
18. Κόμμοδος	180—192.
19-20. Περτίναξ, Μ. Δίδιος Ἰουλιανὸς	193.
21. Σεπτίμιος Σεβῆρος	193—211.
22. Καρακάλλας	211—217.
23. Μακρῖνος	217—218.
24. Ἡλιογάβαλος	219—222.
25. Ἀλέξανδρος Σεβῆρος	222—235.
26. Μαξιμῖνος Θρᾷξ	235—238.

Β′.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΒΑΣΙΛΕΙΣ.

1.	Ἀρκάδιος	395—408.
2.	Θεοδόσιος ὁ Μικρὸς	408—450.
3.	Μαρκιανὸς	450—457.
4.	Λέων Α′	457—474.
5.	Λέων Β′ συμβασιλεὺς	473—474.
6.	Ζήνων ὁ Ἴσαυρος	474—491.
7.	Ἀναστάσιος	491—518.
8.	Ἰουστῖνος	518—527.
9.	Ἰουστινιανὸς	527—565.
10.	Ἰουστῖνος Β′	565—578.
11.	Τιβέριος Β′	578—582.
12.	Μαυρίκιος	582—602.
13.	Φωκᾶς	602—610.
14.	Ἡράκλειος	610—641.
15.	Κωνσταντῖνος Β′	641.
16.	Ἡράκλειος Β′	641.
17.	Κώνστας Β′	641—668.
18.	Κωνσταντῖνος Πωγωνάτος	668—685.
19.	Ἰουστινιανὸς Β′	681—695. 705—711.
20.	Λεόντιος	695—698.
21.	Τιβέριος Γ′	698—705.
22.	Φιλιππικὸς Βάρδανος	711—713.
23.	Ἀναστάσιος Β′	713—716.
24.	Θεοδόσιος Γ′	716—717.
25.	Λέων Γ′ ὁ Ἴσαυρος	717—741.
26.	Κωνσταντῖνος Κοπρώνυμος	741—775.
27.	Λέων Δ′	775—780.
28.	Κωνσταντῖνος Ε′	776—797.
29.	Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία	797—802.

30.	Νικηφόρος	802—811.
31.	Σταυράκος	811.
32.	Μιχαὴλ Ῥαγκαβῆς	811—813.
33.	Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος	813—820.
34.	Μιχαὴλ Β' Τραυλὸς	820—829.
35.	Θεόφιλος	829—842.
36.	Μιχαὴλ Γ' - Θεοδώρα	842—867.
37.	Βασίλειος ὁ Μακεδὼν	867—886.
38.	Λέων Ϛ' ὁ Σοφὸς	886—912.
39.	Ἀλέξανδρος	912—913.
40.	Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος	913—959.
41.	Ῥωμανὸς Β'	959—963.
42.	Νικηφόρος Β' Φωκᾶς	963—969.
43.	Βασίλειος Β'. ὁ Βουλγαροκτόνος	863—1025.
44.	Κωνσταντῖνος Ζ'	913—1028.
45.	Ἰωάννης Τσιμισκῆς—Θεοδώρα	969—976.
46.	Ζωὴ	1028—1050.
47.	Θεοδώρα	1028—1056.
48.	Ῥωμανὸς Γ' Ἀργυρός	1028—1034.
49.	Μιχαὴλ Δ' ὁ Παφλαγών	1034—1041.
50.	Μιχαὴλ Ε' ὁ Καλαφάτης	1041—1042.
51.	Κωνσταντῖνος Θ' ὁ Μονομάχος	1042—1055.
52.	Μιχαὴλ ΣΤ' ὁ Στρατιωτικός	1056—1057.
53.	Ἰσαάκιος Κομνηνός	1057—1059.
54.	Κωνσταντῖνος Ι' Δούκας	1059—1067.
55.	Ῥωμανὸς Δ' Διογένης	1068—1071.
56.	Μιχαὴλ Ζ' Δούκας Παραπινάκης	1071—1078.
57.	Νικηφόρος Βοτάνειάτης	1078—1081.
58.	Ἀλέξιος Κομνηνός	1081—1118.
59.	Ἰωάννης Κομνηνὸς ὁ Καλογιάννης	1118—1143.
60.	Μανουὴλ Κομνηνός	1143—1180.
61.	Ἀλέξιος Β' Κομνηνός	1180—1183.
62.	Ἀνδρόνικος Β' Κομνηνός	1183—1185.
63.	Ἰωάννης Ἄγγελος	1185—1195.
64.	Ἀλέξιος Γ' Κομνηνός	1195—1203.
65.	Ἀλέξιος Δ' Ἄγγελος	1203—1204.

Γ'

ΦΡΑΓΚΟΙ ΗΓΕΜΟΝΕΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

I

ΓΑΛΛΟΙ ΔΟΥΚΕΣ

1. Ὄθων Δελαρόσης (de la Roche sur Ougnon), Μέγας Κύρης τῶν Ἀθηνῶν· 1205—1225.
2. Γουίδων Α' Δελαρόσης· 1225 — 1263· ἀπὸ τοῦ 1259 — 1263 δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν.
3. Ἰωάννης Α' Δελαρόσης, δούξ· 1263—1280.
4. Γουλιέλμος Δελαρόσης, δούξ· 1280—1287.
5. Γουίδων Β' Δελαρόσης, δούξ· 1287—1308.
6. Βονιφάτιος ὁ ἐκ Βερώνης, πρόσωρινὸς τοποτηρητής· 1308-1309.
7. Γουαλθῆρος Α' Βριέννιος (de Brienne), δούξ· 1309—1311.

II

ΙΣΠΑΝΟΙ ΔΟΥΚΕΣ

1. Ῥογέρος Δεσλώρ, προσωρινὸς ἀρχηγὸς τῆς Ἑταιρείας τῶν Καταλάνων· 1311—1312.
2. Μαμφρέδος ὁ Ἀραγώνιος, βασιλόπαις τῆς Σικελίας, δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν· 1312—1317.
3. Γουλιέλμος ὁ Ἀραγώνιος, βασιλόπαις τῆς Σικελίας, δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν· 1317—1338.
4. Ἰωάννης Β' τῆς Ἀραγωνίας καὶ Ῥανδάτσου· 1338—1343.
5. Φριδερῖκος Α' τῆς Ἀραγωνίας καὶ Ῥανδάτσου· 1343—1355.
6. Φριδερῖκος Β' τῆς Ἀραγωνίας, βασιλεὺς τῆς Σικελίας καὶ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν· 1355—1377.
7. Μαρία ἡ Ἀραγωνική, διάδοχος θυγάτηρ αὐτοῦ, δούκισσα Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν· 1377—1381.
8. Πέτρος Ε', βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας, δοὺξ Ἀθηνῶν· 1381-1387.

ΤΟΠΟΤΗΡΗΤΑΙ ΤΟΥ ΔΟΥΚΑΤΟΥ ΑΘΗΝΩΝ (ΚΑΙ ΝΕΩΝ ΠΑΤΡΩΝ) ΕΠΙ ΚΑΤΑΛΑΝΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. Ῥογέρος Δεσλὼρ . . . . 1311.
2. Δὸμ Βερεγγάριος Ἐστανιὸλ . . . . . . 1312—1316.
3. Γουλιέλμος Θωμᾶς. . . . . 1311.
4. Δὸμ Ἀλφόνσος Φαδρῖγος ὁ Ἀραγώνιος. . . 1317—1330.
5. Νικόλαος Λάντσιας . . . . 1331—1348.
6. Βλάσκος. . . . . 1348.
8. Ῥαϊμόνδος Βερνάρδης. . . . . 1348—1356.
8. Δὸμ Τζαίμης Φαδρῖγος ὁ Ἀραγώνιος, υἱὸς τοῦ Ἀλφόνσου. . . . . 1356—1359.
9. Ματθαῖος Μογκάδας. . . . . 1359—1361.
10. Ῥογέρος Λώριας. . . . . 1361—1363.
11. Ματθαῖος Μογκάδας πάλιν. . . . . . 1363—1367.
12. Πέτρος Πουΐγος, ἀντικαταστάτης. . . . . 1365—1367.
13. Ῥογέρος Λώριας πάλιν . . . . 1367—1371.
14 Ματθαῖος Περάλτης . . . . 1371—1375.
15 Λουδοβῖκος Φαδρῖγος ὁ Ἀραγώνιος, κόμης Σαλώνων. . . . . 1375—1381.
16 Φίλιππος Δελμώ, ὑποκόμης Ῥοκκαβέρτης . . 1381—1385.
17 Ῥαμόνδος Βιλλανόβας, ἀντικαταστάτης. . . 1382—1383.
18 Ῥογέρος Β' καὶ Ἀντώνιος Λώριαι. . . . . 1383—1385.
19 Βερνάρδος Κορέλλας. . . . . 1385—1387.
20 Φίλιππος Δελμώ· πάλιν, ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι. . 1387.

III

ΙΤΑΛΟΙ ΔΟΥΚΕΣ

1. Ῥαινέριος ἢ Νέριος Α' Ἀτζαϊώλης (Acciajuoli), αὐθέντης Κορίνθου, δουκιάμου Ἀθηνῶν· 1387—1394, δοὺξ τῷ 1394.
2. Ἑνετία. 1394—1402.
3. Ἀντώνιος Α' Ἀτζαϊώλης. Κύριος Θηβῶν, Κύριος Ἀθηνῶν 1402—1409 καὶ δοὺξ 1403—1435.
4. Νέριος Β', 1435—1451 καὶ Ἀντώνιος Β', συνάρχων· 1435-1441.

5. Φραγκῖσκος Α'. 1451—1455. Κηδεμόνες ἡ μήτηρ Χιάρα καὶ ὁ Βαρθολομαῖος Κονταρίνης.

6. Φραγκῖσκος Β' ἢ Φράγκος· 1455—1458.

Δ'

ΤΟΥΡΚΟΙ ΣΟΥΛΤΑΝΟΙ

1	Μωάμεθ Β'.	1451—81.	13	Μωάμεθ Δ'.	1648—87.
2	Βαγεζὶτ Β'.	1481—1512.	14	Σολιμὰν Γ'.	1687—91.
3	Σελὶμ Α'.	1512—20.	15	Ἀχμὲτ Β'.	1691—95.
4	Σολιμὰν Β'.	1520—66.	16	Μουσταφᾶς Β'	1695—1703.
5	Σελὶμ Β'.	1566—74.	17	Ἀχμὲτ Γ'.	1703—30.
6	Μουρὰτ Γ'.	1574—95.	18	Μαχμοὺτ Α':	1730—54.
7	Μωάμεθ Γ'.	1595—1604.	19	Ὀσμὰν Γ'.	1754—57.
8	Ἀχμὲτ Α'.	1604—17.	20	Μουσταφᾶς Γ'	1757—74.
9	Μουσταφᾶς Α'	1617—18.	21	Ἀβδοὺλ Χαμὴδ Α'	1774—89.
10	Ὀσμὰν Β'.	1618—22.	22	Σελὶμ Γ'.	1789—1807.
11	Μουρὰτ Δ'.	1623—40.	23	Μουσταφᾶς Δ'	1807—1808.
12	Ἰβραὶμ Α'.	1640—48.	24	Μαχμοὺτ Β'.	1808—39.

ΠΙΝΑΞ ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΤΕΛΟΣ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Ἐν τῷ Προλόγῳ σελ. 5 στίχ. 14 γρ. Παλλάδος ἀντὶ Παλάδος.
Ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ » 16 » 13 » ἦτο » ἥτο.
» » » » » σημ. 1 » Ἡσύχιον » Ἠσύχιον.
» » » » 15 στίχ. 19 » Λαυρίῳ » Λαυρείῳ.
» » » » 18 » 29 » ἐν καταλόγῳ » ἐκ καταλόγῳ.
» » » » 33 » 9 » ἐῶντες » ἐόντες.
» » » » 44 » 19 » 173 » 136.
» » » » 53 » 20 » τὸ ἀθηναϊκὸν » τὸν ἀθηναϊκόν.
» » » » » σημ. 3 » πρᾶσις » πράσις.
Ἐν τῷ κειμένῳ » 132 στίχ. 22 » Ἀναγυρούντοθεν » Ἀναγυροῦντοθεν.
» » » » 169 καὶ 179 ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι γράφε ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ἀντὶ ΠΟΚΙΤΙΣΜΟΣ.
» » » » 251 στίχ. 16 γρ. *δυνατῶν* ἀντὶ *δυναστῶν*.
» » » » 289 » 13 » ἐξωμοσίαν » ἐξόμωσιν.
» » » » 340 » 8 » Ζειτουνίου » Ζητουνίου.
» » » » 345 σημ. » Du Chesne » Du Ghesne.
» » » » 368 στίχ. 11 » Ῥοκκαβέρτην » Ῥοκαβέρτην.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Εκ του Τυπογραφειου της Εστιας

1894—462

